

POLITIKA

ÍRTA

CONCHA GYŐZŐ

I. KÖTET

ALKOTMÁNYTAN

MÁSODIK KIADÁS

Ára: 14 kor.

1907

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCZA 16.

BRASSAI SÁMUELNEK

EMLÉKEZTETŐÜL AZ EGYÜTT TÖLTÖTT KEDVES ÓRÁKRA

NAGY TISZTELETTEL ES VONZALOMMAL

AJÁLJA

A SZERZŐ

Előszó az első kiadáshoz

Munkám tárgya nem az országolás művészetének, hanem a nemzetekint élő emberek együttléti és fejlődési törvényeinek tudománya.

Az országolás művészetének nézetem szerint nem is lehet tudománya, mert a tudomány az általános szükségképiségek, azaz a dolgok és viszonyok természetében rejlő törvények gondolati fölismeréséből, az országoló művészet ellenben a nemzeteknek és országoló férfiaknak akaratirányzó alkotásaiból áll.

Az országoló tevékenység messze túl jár azokon az általánosságokon. azokon a törvényeken, a melyeket az állam tudománya fölismer. Nem mintha lebírná őket rontani vagy teremtő zsenije újakat alkothatna, hanem az által, hogy különböző helyzetekben eredeti feltalálással bírja alkalmazni, kombinálni.

Munkámnak nincs is más vonatkozása az aktuális országoláshoz, mint az. hogy ennek tényeiben adatokat keres a nemzetekben véghezmenő emberi élet együttléti és fejlődési törvényeinek megállapításához s a legtávolabb áll tőle a szándék, kész tanácsokkal szolgálni az országolóknak.

VI

Az államtudomány csak elvont törvényeket bír megállapítani, amelyeknek alkalmazása teszi éppen az országlás művészetét, utóbbi azonban már nem a gondolkodó, a tudás után vágyó, hanem a cselekvő ember világába esik.

Munkám a maga létjogát az ember gondolkodó, kutató szükségletének, tudás szomjának kielégítésére való törekvésében keresi. Nem lép ki saját köréből s az országlás napi eseményeit csak szemlélőként nézi, épp ebből merítve reményt, az emberileg lehetséges tárgyilagosságra.

Attól a meggyőződéstől áthatva íratott, hogy a tudománynak is van önálló világa, mely elválasztva a vallás, a gazdálkodás, az országlás világtól, hivatását egyedül a jelenségek összefüggésének, ható és végokaiknak föl kutatásából, a tudás szomjának semmi más eredményre nem számító oltogatásában találja s művelőiben minden más céltól, érdektől eltekintő odaadást kíván.

Munkámat tehát éles választóvonal különíti el a *publicisztikától*, habár tárgya ezével azonos.

A publicisztika ugyanis nem egyéb mint az országló művészetnek nem cselekvő, hanem irodalmi üzése, akár az országlás tényeinek bírálata, akár új tervek készítése alakjában.

A publicisztika rég elvált az állam tudományától.

Midőn a publicisztika neve a XVII. században divatba jött, tudvalevőleg azokat az írókat sorozták a publicisták közzé, a kik a magánjogot művelő civilitással szemben, a köz- és a nemzetközi joggal foglalkoztak.

Azonban a közjognak, vele kapcsolatban az államnak s általában a közviszonyoknak kutatása, főként a jelen száz óta, két különböző irányra szakadt.

VII

Egyfelől a tudománynak fent jelzett tudásvágyó szempontja, másfelől az az érdek; a mely bizonyos időszaknak nem gondolati, hanem más szükségletei kielégítéséhez, mondjuk a népek tettvágyának valósulásához fűződik, vált benne túlnyomóvá.

Az előbbi irány mint állam- és jogbölcselet, tételes közjog, közgazdaságtan a maga kizárólag tudományos céljaival, nehézkesebb formákban s a folyó országglás kérdései iránt közönyösebben haladt tova.

Az utóbbi egyes történelmi időszakok előtérbe jutott országgló kérdéseinek, megoldásra váró országgló feladatoknak irodalmává, a mai értelemben vett publiczisztikává vált.

Ez irány a maga céljában nem tudományos többé, törekvése nem az állami lét igazságainak fölismerése, hanem alkalmazása, bizonyos adott kor, valamely nemzet különös viszonyai között.

A publiczisztika magába zárhatja az állam tudományt, előbbre is viheti, részint mivel bizonyos országgló cél megoldására a tudomány eszközeit használja, részint mivel bizonyos korok, időszakok, egyes államok viszonyait rendszerint behatóbban elemzi, mint a tudomány összefoglaló nagy termékei. Célja által azonban, mely a tudáson túlmenő valami újnak létesítése vagy a meglévőnek védelme, nem a tudós, hanem az országgló hivatásához áll közelebb, nem a tudomány, hanem a művészet köréhez tartozik.

Rousseau „*Contrat social-ja*, a tudomány, „*Considérations sur le Gouvernement de la Pologne*” című műve ellenben a publiczisztika terméke. *Cziráky Közjogával* a tudomány. *Deák Észrevételeivel Lustkandl Közjoga fölött* a publiczisztika céljait szolgálja s *Eötvösnek* „*A XIX. század uralkodó eszméi*” bármily nagy

VIII

számot tegyen a tudományban is czélzata szerint: megjelölni a 48-iki forradalmak után az európai államok újjá alakulásának irányait, publicisztikai mű.

Λ publicisztika, alapjában művészi jellegénél fogva, magasabb fejlettsége fokán, esztétikai formákat ölt, a mire különösen az által utaltatik, mert a nemzetet nemcsak értelmileg tájékoztatni, hanem a Jelkét akarja tettekre ébreszteni.

Mazade kitűnő jellemzése szerint (*Revue d. d. Mondes. 50. köt. 742. l.*) a publicista „oly író. a ki a nélkül. hogy kizárólag történetíró vagy bölcselő lenne, igen gyakran egyik úgy. mint a másik .... a ki a kérdések összes elemeit gyors és megragadó formában összefoglalva .... a gondolat és az események evolúcióit tanulmány edzette szellemmel követve, láthatatlan művészettel végzi az alapos és változatos oktatás örökké új tisztét”.

Λ publicisztika egy szóval az államot és társadalmat alakítani akaró mű veszet irodalmi üzösc esztétikai formákban; munkám ellenben az állam és társadalom megértésére törekvő kutatás a tudomány egyszerű köntösében.

Elméletemben az országlásnak együttlét!, nem fejlődési jelenségeire van a fősúly fektetve, mert a fejlődés, az egymásután törvényeit lehetetlen megállapítani, mi előtt a vizsgált jelenség természete, az elemeinek együttlétében uralkodó szükségképiség földerítve nincs. Már pedig kétségtelen, hogy az állami élet alapjelenségei tekintetében még igen sok a földeríteni való. Ezért sem bízhatom a szociologikus irány sikerében, mely egyoldalúan a fejlődés jelenségeivel foglalkozik s az együttlétét, az úgynevezett statikus jelenségeket elhanyagolja.

Munkám az országlás elemzését tűzi ki főczélul: de

mivel az elemzés helyességét csak az bizonyítja, ha az elemzett dolog összjelenségeit magyarázni bírja, épp oly súlyt fektettem arra, hogy az elemek, az egyes állami intézmények összefüggését, ható okát, célját föltüntessem s így a rendszer munkámban nem egyedül a megértés könnyítésére szolgál, hanem magának a kutatott, megismerni kívánt dolognak képe, természete.

Kiindulva abból, hogy a nemzetek valóságos lények, melyekben az emberi sajátos módon él és hat s arra a meggyőződésre jutva, hogy a nemzeti léthez nemcsak önálló gazdálkodás, saját költészet, külön országglás, hanem a gondolkodó erőnek, a tudománynak önállósága is kívántatik, a tudomány magyar érdekeinek hódoltam első sorban kutatásaimban, nem félve, hogy ez által egyetemes érvényének ártok, hisz minden jóra való nemzet az e g yetemes emberinek sajátos jelensége csak.

Ha az egyik nemzet nem érezhet egészen úgy, mint a másik, egyénisége feláldozása nélkül, saját életszükségleteinek kell a kutatásra is ösztönözni, saját eszével kell gondolkodnia is¹; nem veheti át készen más nemzetek gondolkodása legmagasabb virágának, tudományának eredményeit, nem lehet merőben kölcsönző. Eltérve ezért attól az úttól, a mely nálunk eddigelé a külföldi tudomány színvonalán állást, a külföld tudományos kontroverziáiba való elegyedést tartja a magyar tudós legfőbb kötelességének s a hazai gondolkadás szerényebb eredményeire ügyet sem vet, arra törekedtem, hogy a magyar irodalom termékeit méltassam, művelőivel épp úgy összevegyem saját álláspontomat, mint a külföldiekkel, szóval célom az volt, hogy a gondolkodásnak a magyar irodalomban, közéletben szétszórt irányait, egyes darabjait gyűjtögetve, méltatva a magyar

tudomány önálló világának erőteljesebb formálódásához az utat tehetségem szerint egyengessem.

Mert addig bizonyosan nem lesz erős, szervezett magyar tudomány, a míg saját íróinkkal behatóan nem foglalkozunk, saját gondolatvilágunk szervezesebb összefüggését meg nem teremtjük, miután a tudomány nem egyes emberek szétszórt gondolatainak gyűjteménye, hanem hosszú történelmi sorozatban következő nemzedékek egymásra ható gondolkodó tevékenységének az egésze. Ily összefüggést megkönnyít az egynemzetbeliek között társas érintkezések, lelkületük, gondolkodásuk rokonsága, az erkölcsi tudományokban pedig különösen szükségessé tesz történelmi múltjuk egysége, jelen helyzetük sajátossága, nemzeti jellegök ismeretlensége más nemzetbeliek előtt.

A más nemzetektől egyszerűen kölcsön vett tudomány nem fog találni saját viszonyainkhoz, nem lesz érthető nálunk, mert egészen más viszonyok szemléletének, más szempontokból való kutatásnak az eredménye.

Meg kell szünni annak az állapotnak, a mely minden külföldi tudományos áramlatot nemcsak tudomásul vesz, de azonnal fölkap, a hazai gondolkodás törekvéseivel ellenben, komolyan nem foglalkozik.

Különösen az állami életjelenségekre nézve a magyar gondolkodásnak régi tudományos múltja van. Kimutattam „*A 90-es évek reformeszméi és előzményeik*” című iratomban, múlt századi politikai irodalmunk feltüntetésével, hogy az akkori szabadelvű áramlat hazánkban nem egyszerűen a francia tudomány visszfénye, hanem sajátos magyar felfogás terméke,

Jelen munkámban pedig irodalmunk összes termékeinek, a mennyire csak az arányosság engedte, beható méltatása mellett, későn bár, pótolni törekszem mulasz-

tásunkat nagy állambölcselőnkkel, Eötvössel szemben s tanainak tüzetes feldolgozására, bírálatára különös súlyt fektetek. Mert az csakugyan megszégyenítő állapot reánk hogy a külföld mellett, a hol egy *Fallmerayer*, *Schmidt Julian*, *Cherbuliez*, *Laboulaye*, *Bluntschli* az államtudomány legelső termékeivel együtt s a legnagyobb részletességgel tárgyalták *A XIX. század uralgó eszméit*, hazánkban 40 év alatt nem akadt Eötvösnek, mint állambölcselőnek méltatója és *Csengery*-nek (Budapesti Hírlap 1855. 669. szám) egy tárczáján. *Brassai*-nak (Magyar Hírlap 1851. 522-528. szám) *Eötvös* módszerét illető kritikáján, végül *Trefort*-nak aforisztikus kísérletén kívül, mely a figyelmet ura Eötvös felé akarta terelni, egyedül b. *Kemény Gábor* és *Mocsáry Lajos* behatóbb dolgozataira mutathatunk, a kik azonban csakis nemzetiségi tanával foglalkoztak.

Rendszerességre való törekvésem nem engedte a jegyzetek alkalmazását és mindenképpen czélszerűbbnek találtam a főbb tanok kritikai történetében a tudomány fejlődését visszatükröztetni és azzal saját álláspontomat egybevetni. Sajnálom, hogy ezt csak az alapvető s más fő tanoknál tehettem s itt sem tarthatok igényt irodalmi teljességre, a miért elnézést kérek. Az egyes tanok történelmi fejlődésének szemmeltartása; ugyanis lényeges eleme a tudománynak, megóv a dogmatikus elfogultságtól, régi igazságok vélt felfödözésétől, mert saját álláspontunk bírálására kész s a gondolkodás előzményeit ismeri.

Tudom, tárgyalásom elvont, bonczoló módja nem fog helyeslésre találni; de ezen segíteni nem bírtam. Az országglás jelenségeinek kutatásában az a nehézség, hogy a köznek számtalan erőből, különböző szálakból

alakult szövédékeben ki kell gombolyítani, el kell szigetelni tudni az oszágoló szálakat, a mi csak erős értelmi elvonás mellett lehetséges. A feladat abban áll, hogy az állami élet jelenségeit legegyszerűbb elemeikre vezessük vissza, azaz a közélet használta politikai kitételek helyére, a melyek oldatlan állapotban jelzik a jelenségeket, ezek elemeit tegyük, a mi szükségkép idegenszerű lesz a közjog, a sajtó, a politikai szónoklat szintetikus frazeológiájához szokott olvasóra. Ki állíthatja, hogy a praktikusnak tartott angolok közt Ricardo-nak, *Austin*-nak, *Mill*-nek, *Calhoun*-nak iratai nem idegenszerűek az angol „general reader”-re? Ha a legjobb példák után néztem is irodalmunkban, úgy találtam, hogy *Kemény Zsigmond* „*Forradalom után*”-ja, *Eötvös* „*XIX. század, uralkodói eszméi*” sem tartoznak se a kellemesen, se a könnyen olvasható művek közé. Lehet, túloztam az elvont, száraz tárgyalást, túlságosan óvakodtam túlra enni a száraz érvelés mesgyéjén. Indító okom az volt, hogy a politikai kérdéseknek szubjektív lelkesedésre, szónoki páthosra hangoló természeti; el ne terelje a tárgyilagos vizsgálat irányát. Megemlékezve Anglia, mostani legnagyobb szónokának, *Gladstone*-nak mondásáról, mely szerint a szónok tehetsége abból áll, hogy hallgatóságából gőzben tudja átvenni, a mit reája vízben visszaáraszt: odatörekedtem, hogy se az olvasó, se a magam vágyai és érzelmei, hanem a dolog természete uralkodjék a kutatás fölött.

Ha a munkámban magam elé tűzött ezé l ok megnyerik közvéleményünk helyeslését, fáradságom jutalmazva, lesz, bár nékem nem is sikerült e célokat elérnem. Mert ha az irány jó, akadnak szerencsésebbek, a kik a célhoz nálamnál közelebb jutnak.

Végül nem mulaszthatom el Sugár Kornél úrnak,

XIII

a képviselőház segéd-könyvtánokának megköszönni, hogy az irodalmi névmutatót elkészíteni szíveskedett; a tárgymutató a második kötet végén lesz. Budapest, 1894. okt. 17-én.

Concha Győző

Előszó a második kiadáshoz

Az első kiadás már jó ideje elfogyott. Másnemű elfoglaltságom nem engedte, hogy munkámon azokat a szerkezeti változtatásokat megtegyem, melyek annak célzata teljesebb föltüntetésére kívánatosak, valamint hogy az irodalomnak az első kiadás óta megjelent főbb termékeit méltassam. Ennélfogva a jelen kiadás, néhány, többnyire irányi változtatás mellett, az elsőnek egyszerű lenyomata. A tárgymutató elkészítéséért, a nyomdai szedés átnézéséről szíves köszönetet mondok dr. Bernolák Nándor úrnak, volt kedves tanítványomnak.

Budapest, 1906. Szilveszter napján.

Concha Győző.

BEVEZETÉS.

1. §. A politikának mint tudománynak határai.

A politika a nemzetekkel, mint életüket irányzó személyekkel foglalkozik.

Mínt hogy azonban a nemzetek élete éppen úgy áll a más nemzetekre, mint saját elemeikre gyakorolt, illetve ezektől szenvedett befolyásokból, a politikának körébe kell vonnia az egész emberiségnek és az egyéneknek életét is ez irányzás szempontjából. Az egész emberiségnek csak mint a nemzetek összességének lévén realitása, a politika másodsorban az emberiség életének is a tudománya, (a mennyiben az emberiség eszméjét s ennek az egyes nemzetek által való befolyásoltatását szükségképp magában foglalja) Mínt hogy továbbá az egyes emberi egyén léte nemzetéhez kötött, a politika az egyéniség életének legfőbb elveit szintén felöleli. A politika körébe ennél fogva belécsik az egész ember, belőle azonban magának csak azt követeli kiválólág, amit az ember nemzeti életének, irányzásával van kapcsolatban. Így vegetatív életét az anthropológiának és közgazdaságtannak, lelki jelenségeinek alakulását az ethnográfának, ethnológiának, nyelvtudománynak és lélektannak hagyja egészen s ezek előcsarnokait alkotják. Másrészt a bölcselet, a vallás-, nevezetesen az erkölcsstan az embert szélesebb körben ölelik föl, a két első, bár különböző alapon, a mindenséggel, s ennek az emberre való hatásával, az utóbbi az emberi élet, teljes eszményével foglalkozik, azok az ember tudományának, tétőzetei, melyek alatt áll a politika is, mert az embert a mindenséggel s tées eszményével kapcsolatban öleli ugyan föl, de csak mint a végeesség határai közé helyezettet: elvei vallási vagy bölcseleti, neve-

zetesen erkölcsi alapon nyugszanak de a konkrét véges világ vonta határok között.

A politika előcsarnokait alkotó tudományok s a politika közötti mesgyén fekszik az egyének közti szellemi vonatkozásoknak, az egyéni érdekek és nyomatékok szövedékének, a társadalomnak tana.

A társadalom tana közvetlenül a közgazdaság tanán nyugszik, mert az egyén szellemi szükségleteinek fedezése is gazdasági léte biztosságától függ, fölveit pedig szintén a bölcsellettől, a vallás- és erkölcstantól kapja, mint a politika. A társadalom ható ereje azonban nem a nemzet, hanem az egyén s benne az egyének, illetve jazok szerves csoportjai irányozzák magukat; de mivel egy-egy csoport az egész nemzet irányzását a kezébe kerítheti és ennélkül is az önállóságukból teljesen soha ki nem vetköztethető egyének a nemzetben is irányadókká válnak: az egyéneknek, mint a nemzetől háborítlanul működő önálló lényeknek s azoknak mint nemzet-tagoknak élete a valóságban nagyon, is összefoly. Ennélfogva a társadalomtan a politikával vagy a közgazdaság tanával szokott egyesítettetni, a mi azonban helytelen, mert így egyrészt méltatás nélkül marad az egyéniségnek a nemzetől teljesen soha el nem nyomható, azon túl terjedő, más nemzetek tagjaiével összefolyó élete, másrészt pedig szellemi szükségleteinek kielégítése s életének ebből alakuló rendje, melyek a gazdasági élet jelenségeitől eltérők, nem nyernének fölvilágosítást.

Mindezeknél fogva a politikának, habár a nemzet, önéletét irányzó működésével a társadalomra is hat, habár a társadalom, a nemzet személyiségének alkotó eleme, soha sem szabad elfelednie, hogy midőn a társadalom jelenségeit, az állam elemeit, osztályait, rendéit vizsgálatai körébe vonja, saját tulajdonképeni területén túljás jár, mert a társadalomnak nemcsak mint az állam alkotó elemének, hanem mint az államon túl is menő, vele ellenkező irányban működő képződménynek, az egyénnek nemcsak mint a nemzet tagjának, hanem mint külön öncélú lénynek van élete, melyekben a nemzetiektől különböző erők működnek s a melyeknek meg-Állapítása a társadalomtanak külön föladata.

Éppen így túl megy már a politika a maga elsődleges körén, midőn vizsgálódásai körébe vonja az emberiség összes nemzetiekek életrendjét, a mely nem más, mint az egyénekből egy nemzetzen belül szövődő társadalomnak kiszélesbülése s folytatása termé-

szetes egyéniségek helyett nemzeti egyéniségek által a benne ható öröknek nemzeti alanyok közt folyó küzdelme

Az emberiség életével, mint a nemzetek társadalmával ma még csak az ethnologia, a világgazdaság, a nemzetközi jog s a történelem bölcelete foglalkoznak. Egészében minden irányú bűvárlat tárgya nem volt, ha keresztül vitetnék, annak a politika éppen oly kiegészítő részét tenné, mint ma a politikának a nemzetek társas élete.

A francia eredetű szociologia ezzel az állásponttal szemben az emberiség életének tanát akarja adni és egybefoglalja az emberi élet egyéni, nemzeti, emberiségi alanyainak vegetatív, gazdasági, lelki, bölcselkedő, vallási, szellemi működését az önirányzó működéseikkel. Etimológia, lélektan, közgazdaság, erkölcsös államtan közt különbséget nem tesz, s mindössze az emberi élet statikai s a dinamikája közti különbséget ismeri el.

Ha az ember bár csak oly egyszerű jelenség lenne, mint a növény vagy az állat, jogosult lenne már ma az emberi életnek ily szyntheticus tárgyalása, és az egyének, nemzetek életét átölelő Jküzülettan alkotása. Jóllehet ma még a növény és állat is életének külön életnyilvánulásai szerint vizsgálhatók s a növény s állat tudománya növény- és állat-élettanra, szövettanra, alaktanra, őslénytanra, növény- s állatgeográfiára, a növény- s állatvilág rendszerére bomlik s a növény- s állatvilágot a maga egészében mint élő valóságot nem bírja lelki szemünk elé varázsolni.

Az emberiséget egészben felölelő közülettan, vagyis a szociologia ma még korai, sőt az emberi élet minden részének ismerete után sem várható, hogy azok egységes egészbe olvasztathassanak, mert a mint a természeti világ jelenségeinek sorozatait az ásvány-, növény-, állatvilágot, a fizikus, vegyi és biológikus jelenségeket tovább meg nem fejthető tények választják el, épp úgy nem fog lehetséges lenni az emberi világ pszichikus, vallási, művészi, gazdasági, jogi, erkölcsi jelenségeit teljesen valamely általános emberi erőre redukálni, bár a kutatásnak ebből a célból kell kiindulnia, bár az emberi élet a maga teljes valóságában mind e működések egésze.

A modern szociologia pedig, a mint Saint Simkon „*Reorganisation de la jociété européenne*”-jében először vázolta s tanítványa Comte Ágost „*Cours de philosophie positive*”-jében keresztül vitte, ennél is messzebb megy, mert az embervilág törvényeit a természeti világéből célozza levezetni.

De bár csak mint az embervilág tüneményeit egyetlen egy forrásra visszavezető tan is fantasztikus a szociologia, Az embervilágnak nem lehetséges egységes tudománya, e világ tüneményeinek lélektani keletkezését, célját, s ebből folyó értékét, különböző alakjait, egyéneket, nemzeteket, az emberiséget csak külön kutatások segélyével lehet megérteni mint külön jelenségeket.

A mit Comte Ágost tényleg adott, ha a tanítványaitól megtagadott *Politique positive*-től eltékintünk nem egyéb, mint a történelem bölcelete, mert szociális statikája mely nem az emberi élet fejlődésével, hanem az em-

beri együttlét törvényeivel foglalkozik, oly szegényes tartalmú, hogy azt az emberi együttlét összes viszonyainak magyarázatául el nem fogadható.

Spencer Herbert Principles of Sociology-je (már az emberi élet tényezőinek nemcsak egymásutánját, hanem együttlétezését is felöleli, de bölcselmi alapálláspontjánál fogva a természeti és embervilág közt lényeges különbséget el nem ismerve, mindkettőnek legfőbb törvényét az erőfentartás és evolúció elvébe helyezve, az értékmeghatározásokról lemondva s a súlyt az emberi élet tényezőinek keletkezésére fektetve! az ember természetrajzává, vallási, művészi, gazdasági, erkölcsi, kormányzó ténykedéseinek leírásává válik, melyeket az evolúció, az átöröklés törvénye, az organikus létezési mód kapcsolnak egybe össztüneménynyé. Lásd *A Magyar Igazságügy XIV. köt.*-ben közölt értekezésemet)

Az embervilág megismerése csak e világ külön jelenségeinek részserű, elemzése által lehetséges. Szükséges ugyan, mint *Dilthey (Einleit in die Geisteswissenschaften, 1883.117. l.)* mondja, hogy az emberi élet részeinek külön tudományai folyton szem előtt tartsák tanaik összefüggését a többi külön tudományok tanaival s a valósággal, mert külön-külön csak részek, csak absztrakciók a teljes valóságból, de a szociológia csak akkor lenne lehetséges, ha az etimológiának, lélektanának, esztetikának, vallástannak, közgazdaság- és államtannak teljesen bizonyosak volnának a tételei.

E tekintetben a szociológia is szerényebb lett Comte óta. Spencer fölvette a lélektant, mint a biológia és szociológia közt fekvő külön vidéket. *Mill Stuart* pedig (*Logika III. köt. 428. l. magyar ford.*) egyenesen követeli, hogy a társadalmi tények külön fajtái, külön tanulmányoztassanak, s a közgazdaság külön tanának maga lett művelője. A jogot és a morált, mint *Roberty* mondja (*La sociologie. 1881. 6. l.*), nem érinté a szociológok ásaója; ma azt mondhatná, alig érintj3e vajjon képzelhetni-e az embervilág ismeretét a törvények ismerete nélkül, a melyek élete főtényezőin uralkodnak? gyanó mondja (u. o.), a mai szociológiában leginkább hiányzik a számtalan ténynek osztályozása és rendezése, melynek évezredek óta birtokába jutott, habár e megkülönböztetéseket csak a szociológia előkészítéseként, mint a leíró szociológia (*Histoire naturelle des sociétés*) eszközeit tartja szükségesnek a majdan létesülő-tudományos szociológiának (*Science naturelle des sociétés*) összefoglalónak, szynoptikusnak kell lennie. (Id. m. 107-109. 1.)

A magyar gondolkodás körében *Beöthy Leo (Nemzetlét. Társad, fejlődés kezdetei), Pulszky Ágost (Jog és állambölceselet alaptanai)* tekinthetők a szociológus irány hiveinek anélkül, hogy annak a rendszerre vonatkozó álláspontját elfogadták volna, (különösen mondható ez Pulszkyra nézve, a ki (14. l.) a szociológiát osztályokra bontja s mellette külön bölceletet is elfogad)

2. §. *A politika tárgya.*

A politika tárgya a nemzet élete önmagát irányzó oldaláról, a mely életet egy szóval államnak nevezünk, vagyis ez élet a maga céljával és eszközeivel, állandó lényegével s létének múlt jelenségeivel.

Hogy a nemzet önirányzó működése érthető legyen, a gondolatot az erőt kell ismerni, mely e működést létrehozni bírja, vagyis az állam célját. E gondolat, ez erő azonban csak azokkal a dolgokkal együtt való, amelyekben az erő hat, a melyek a gondolatnak eszközökül szolgálnak; az államcél eszközeiről külön épp oly kevésbé lehet szólni, mint a célról, melyet szolgálnak.

A célból és eszközökből az, a mi nélkül az állam egyáltalán nem képzelhető, teszi az állam lényegét, ez tehát meglesz az állam múlt jelenségeiben is, viszont e jelenségek csak úgy lehetnének az állam jelenségei, ha bennök az, a mi nélkül az állam nem képzelhető, megjelenik, az állam élete állandóságában és változásai-ban tárgya a politikának, vagyis a politika a nemzet önirányú életét, az államot teljesen felöleli.

Az állam lényegét belsőleg a bölcelet, a vallás és erkölcs határozzák meg s midőn e lényeg külső, véges valósulásra jut, az mint jogosság, vagyis mint oly erő működik, a mely az emberi szabadságnak a vallás- és erkölchöz vagy bölcelethez mért, de egyszersmind a gazdaságosság vagyis legnagyobb erőkimélés s az eszélyesség vagyis a véges viszonyokhoz alkalmazkodás szempontja által parancsolt határokat von.

Az állami viszonyokban, abban, a mit politikainak nevezünk, a hitbéli és erkölcsi, a bölcselmi alapok, a jogi határok, a gazdasági és eszélyességi létföltételek egymást áthatva vannak meg s az állam tudománya, a politika csak akkor derítheti föl az államot léte és fejlődése szükségképen alakzataiban, ha azt mindezen oldalairól egyszerre teszi vizsgálódásai tárgyává, s benne erők hatását keresi.

Egyedül hitbéli és erkölcsi vagy bölceleti alapjainak tekintetbe vétele kísérteties szint kölcsönöz az államnak, megfosztja tényének legfőbb vonásától, a véges realitástól. Ha a benne levő szabadságnak csupán tárgyilag biztossá vált határai, erkölcsi és hitbéli alapjaik, gazdasági és eszélyességi létföltételeik nélkül, azaz pusztán jogilag kutattatnak az állam alapjaiban, mozzató erőiben érthetlenné, holt gépezetté, logikai schemává válik. Gazdasági szempontból való külön vizsgálata, a mennyiben az államháztartásra vonatkozik, csak az állam egyik feladatának, nem az egész fiamnak ismeretére vezet s mint ilyen az állami közigazgatástan része, a mennyiben pedig az állam a maga egyes tagjait érintő akaratának gazdasági hatásait akarja földeríteni, azokat készen

nyújtja neki a közgazdaság tana s velők az állam tudományának,, a politikának épen az a földadata, hogy azokat a módosulásokat megállapítsa, melyeket a hitbeli, erkölcsi vagy bölcselmi és külső szabadsági törekvések e gazdasági erőkre és viszont gyakorolni bírnak)

De éppen nem lehetséges az államnak oly tudománya, mely csak az eszélyesség szempontjából foglalkoznék vele. Ily foglalkozással nem magyarázhatni az állam természetét. A tudomány a jelenségek, a tények állandó szükséges összefüggését általában kutatja, az eszélyesség pedig a föltétlen, az általán szükséges összefüggéseken belül a jelenségeknek a tényeknek legsajátosabb, legviszonylagosabb oldalához való alkalmazkodást jelenti, vagyis azt, mint módosulnak az általános okok a különös körülmények összetalálkozása által. Az alkalmazkodásban nyilatkozó eszélyesség lényege zárja ki tehát, hogy az. eszélyesség a tudomány tárgya legyen, mert az eszélyességnek nincsenek föltétlen érvényű elvei, nem lévén az egyéb, mint az általános elveknek egyes esetekre alkalmaztatása, melyek a legsajátosb, változóbb viszonyzatokat tartalmazták, a tudomány azonban állandó összefüggéseknek földerítésével fogjalkozik. A mint az emberi gondolkodás a részleteknek, a különösnek, azaz a teljes konkrétnek megértését tüzi ki céljával, megszűnik tudomány lenni és mesterséggé, művészetté, gyakorlattá, ügyességgé lesz, a melyet csak gyakorlatilag lehet üzni, minden egyesnek magának kell kitalálni, vagy a mesterséget üzőtől ellesni.

A politikának, mint az eszélyesség általános, elvont tanának nincs tehát saját tudományos magva, a mi benne tudományos jellegű, az nem az eszélyesség, hanem az állam vallási, erkölcsi, jogi, gazdasági alapjai.

Az állam tudománya az igazságot kutatja az államról, az igazság azonban semmi téren sem állhat csupán azoknak a különös, sajátos, véges, múltó körülményeknek földerítéséből, a melyekben valamely jelenség egy adott pillanatban föltűnik, hanem azoknak az állandó erőeknek ismeretéből, a melyeknek e múltó jelenségek csak módosulásai. Az államot egyedül alaperőinek e múltó módosulása szempontjából tekinteni, ez alaperők nyilvánulásait állandó tulajdonságaik szemmeltartása nélkül csakis a konkrét végességhez való alkalmazkodásuk szerint mérlegelni, az igazsághoz nem nevezhet. Ily megfigyelések csak a véletlennek, a zavarnak

képét nyújtják, a tények és egymásra következeiseik átalánosítását, a szükségképiségük fölmutatását nem engedik s elméleti és gyakorlati értelemben elvtelenségre vezetnek, a mivé a politika, mint tisztán eszélyességi tan, le is sülyedt.

A politikának, mint merőben eszélyességi tannak csakis egy bizonyos konkrét államnak valamely meghatározott időpontba ni állóptára nézve van értelme és jogosultsága. Nevezetesen az eszélyesség, az alkalmazkodás követelményei az emberi gondolkodásnak úgy a természeti, mint az emberi világot illetőleg tárgyai lehetnek, de ily gondolkodás másként, mint egy szorosan meghatározott tárgyra nézve nem lehetséges, ekkor pedig megszűnik tudomány, az általános elvek kutatása és megállapítása lenni s annak egyes esetekre való alkalmazásává, az okosság, ügyesség kérdésévé válik, melynek, mint már *Aristoteles* felismerte (*Ethika, VI. könyv, 9. fejt.*), nincsen tudománya.

De ha mint külön tan egyáltalán nem lehetséges az állami eszélytan, hogyan fejtheti ki a politika a nemzet önirányzó életében a végességhez való alkalmazkodás elveit annak vallási, erkölcsi, jogi és gazdasági törvényei mellett?

Hiszen ha külön nem lehet az alkalmazkodás általános törvényeit megállapítani, az állam állandó ható tényezővel kapcsolatban sem lesz lehetséges.

S valósággal ha a politika a véges világhoz való alkalmazkodás, az eszélyesség mozzanatára kiterjeszkedik, csak úgy érhet el tudományos eredményeket, ha sikerül neki az alkalmazkodásra nézve hosszabb történelmi időszakok fejleményeiből megközelítőleg általános szabályokat vonni le.

Minthogy azonban a valóság nemcsak mint múlt, hanem mint jelen sem hagyható ki a tudomány vizsgálata és megítélése köréből, az emberi világnak soha be nem fejezett konkrét viszonylagosságokkal teljes jelene modositani is fogja a politika szoros tudományos jellegét s belé viendi annak a kornak viszonylagos érvényű igazságait, a minthogy az embervilág minden más részének tudománya is az illető kor viszonylagos kinyomatát hordja magán, a melyben keletkezett.

A politika tehát, a mennyiben a hitnek, erkölcsnek, szabadságnak, gazdaságosságnak, sőt a múltra vonatkozólag az eszélyességnek lényegét illető törvényeken kívül egy folyó kor viszonyaihoz

való alkalmazkodásnak módjait is felöleli, ..ennyiben tudományos érvényre igényt nem is tarthat, mert állandó igazságokat azokra vonatkozólag a dolog természeténél fogva föl nem állíthat.

A politika tárgya ezek szerint nem az eszélyesség, hanem azon módosulások törvényeinek tana, melyeket az emberi élet különböző, vallási, bölcselmi, erkölcsi, jogi, gazdasági, végességi tényezőinek egymásra hatása szül.

A politikát megalapítói, a görögök, különösen Plato és Aristoteles, úgy fogták fel, mint egy közület önmagát irányzó tevékenységének tudományát. Ebből folyólag az állam célját, eszközeit, vallási erkölcsi, jogi, gazdasági, célszerűségi alapjait, szóval az államot telién egészében felölelték.

A középkori felfogás sem változtatott ezen, kivéve, hogy az állam vallási alapjainak a többiek fölött elsőséget, természetfölötti jelleget adott s az államot egyszerűen a vallás külső szervének nyilvánította.

De nem változtatott a protestáns felfogás sem mindaddig, a míg a szent írás objektív tanai maradtak túlsúlyban az egyéni lelkiismeret fölött, sőt a papi és világi elem közti különbség megszűnése a protestáns felfogásban erősíté az állam összes életnyilvánulásainak együttes fölfogását.

A politika, mint az állami életnek csak az egyik, nevezetesen annak változó, a viszonyokhoz idomuló oldalát tárgyaló tan, a XVII. és XVIII. század bölcselmének köszöni létét, a mely a maga elvont irányával az államot örök. változhatlan lényegében mint tiszta jogi alakulatot dolgozta föl s annak az erkölcs, a hasznosság, a célszerűség tekinteteitől való függetlenítésében elméletileg és s gyakorlatilag nagy vívmányt látott.

A politika az emberi gondolkodásnak ebben az irányában a gyakorlati állami élet eszélyességi szabályait jelentette s minthogy az állam legfőképpen külviszonyaira nézve nem volt jogi szabályokhoz kötve, a politika kiválóképpen a külügyig viszonyokra vonatkozó eszélyességi szabálynak tekintetett.

Ez irányt a németek összefüggő gondolatlánczolatá tették s *Dahlmann*, (*Politik 1835*), továbbá *Julit* s (*Grundzüge d. Politik 1862.*) kivételével követték. Különösen *Mohl Róbert* (*Az államtudományok encyclopaediája*. Fordít. Löw Tóbiás.) az állam megértésére szükségesnek tartott 1. külön *állami alap-tant*, a mely az állam fogalmát, elemeit és célját állapítja meg. 2. *Általános államjogot*, a mely az állam lényeges, vagyis olyan intézményeit s életszabályait fejti ki, a melyek nélkül az állam fenn nem állhat, 3. *Állami erkölcs-tant*, mely az erkölcs elveit az állam viszonyaira alkalmazza, 4. *az állami eszély-tant*, vagyis politikát, a mely az államcél legtokéletesb megvalósítására szolgáló eszközöket, azaz az államra vonatkozó eszélyesség szabályait állapítja meg.

Ez az irány nyert nálunk is föltétlen uralmat, ennek szellemében írta Karvasy, *Kautz Politikáját*, *Pauler*, *Bölcséleti jogát*, *Pisztóry*, *Államismeret-tanát*. *Kogler* volt az egyetlen egy, a ki azt nálunk *Általános államtanában* (Pest, 1868.) élelméjü bírálat alá vette, s egy helyesebb rendszer felállításának útját egyengette.

A mily szükséges az embervilágra nézve ennek különböző jelenségeit külön vizsgálni, épp oly szükségtelen, sőt lehetetlen a nemzetek önirányzó éle-, tének ily szétदारabolása.

Lehetetlen az állam lényeges intézményeit, elveit pusztán a jog segítségével megismerni, mert a jog rendező, nem teremtő elv, és erkölcsi, gazdasági, célszerűségi alapokon nyugszik.

Az állani czélját, eszközeit, lényeges életelveit, intézményeit csak egymással összefüggésben lehet tárgyalni, mert a cél eszközei nélkül elvont képzet csak s az életelvek, a lényeges intézmények a célból s az eszközökből állanak elé.

Ha az államot pusztán a jog szabályozó, rendező erejének segítségével törekszünk megérteni, a ható erők gazdasági, lélektani, erkölcsi, természeti okait jern fogják megtalálni, *vagy pedig a jog rendező elvének köréből az alkotó erők körébe fogunk átcsapni.*

A jog között, ha tárgyilag vétetik s a célszerűség, hasznosság, erkölcsi-ség között szintén tárgyilag véve, nincsen ellentét, csak az alanyilag célszerű-alanyilag hasznos, alanyilag erkölcsös s a tárgyilag jogos között merülhetnek jól kizáró ellentétek, csak *így áll Lucamis mondása: Sidera terra ut distant, ut flamma mari, sic utile recto.*

A jog tárgyilag véve objektív ezélszerűség, hasznosság, erkölcsösség, alárendelve az általános, okos akarat meghatározta külső szabadságnak. Valamely célszerű, gazdaságilag hasznos, erkölcsileg megengedett viszony az által a körülmény által válik jogivá, hogy a viszonyban levő alanyok külső szabadságát meghatározó elvet is magában foglal.

Ezért nem maradhatott meg a németek általános államjoga, midőn az állam lényeges életelveit és intézményeit fejtegeti, pusztán a jogi okoskodások terén s célszerűségi, hasznossági, erkölcsi megfontolásokkal van tele, viszont politikájuk, s így a magyar is, a mennyiben nyomán halad, épp olyan mértékben foglalkozik az állami intézmények alapjával, legfőbb elveivel, a lényegétől elválhatlan intézményeivel (lásd *Pauler, Észjogi előtan, 24. I. 3. kiad.*), mint ezeknek az élethez idomításával, alkalmasságával.

Nagytudományú *Kautz*-unknak ez iránt nincsenek kételyei (*Politika 3. kiad. 24. lap*), de éppen ezért helytelen, hogy nem vonja le belőle a következményt.

Az államnak pusztán jogi, vagy pusztán eszélyességi szempontból való tárgyalása természetszerűleg magával hozná külön állami erkölcsstannak a szükségességét.

Ámde az erkölcsstan egy magasabb rendű tudomány, mely szabad lények akaratának, cselekvésének törvényeit az elhatározás indokainak szempontjából s eszméjüknek megfelelőleg kutatja s az államtan az erkölcsstannak egyik ága csak, a mely az erkölcsi elveket az emberi viszonyok egyikére, nevezetesen a nemzetek önkormányzó életére alkalmazza. S minden erkölcsstani rendszer az ő különös részében fel is öleli az állami viszonyt. Az ó-kort nem emlitem, csak az újabb irodalomra hivatkozom: *Kant, Metaphysik, d. Ritten.* – *ßchleiermacher, Philos. Sittenlehre.* – *Hegel Rechtsphilosophie.* – *Palcy, Principles of moral and Political philosophy.* – *Ferguson, Principles of moral and political science.* –

Ben Ihn m, Introduction to the principles of morals and legislation. – Déontologie.

Különösen tanulságos e részben Benthamnek és iskolájának elmélete, a melyben a politika nem egyéb, mint a képzelhető legnagyobb boldogságnak, vagyis egy erkölcsi elvnek, a keresztül vitele. – L. továbbá: *Whewell, Elements of Morality including Polity.* – *Iff. Fichte. System der Ethik, 1851.* – *Rothe, Theolog. Ethik.* A legújabb irodalomból: *Green, Prolegomena to Ethics.* – Továbbá: *Works, különösen TT. köt. – Wundt, Ethik. – Cathrein. S. J. Moralphilosophie.*

Az az erkölcstantól megkülönböztetett államtan tehát csak annyiban létezhetik, a mennyiben az államnak, mint egésznek más államokhoz és tagjaihoz s szerveinek egymáshoz való belső erkölcsi viszonyán kívül, ezek külső jogi és gazdasági, czélszerűségi viszonyait is tárgyalja. Nyilvánvaló azonban, hogy az államtanak erkölcsi elvei tekintetében az általános erkölcstan elveitől kell függenie s ezek jogi, gazdasági, czélszerűségi szempontból való módosulásának az általános erkölcstan éheiből levezethetőeknek, megállapíthatoknak kell lenniök.

Külön állami erkölcstan, amely az általános erkölcstannal ellentétben legyen, nem képzelhető, de mint vele összhangban levő sem választható el tőle. mert az állam legtöbb életnyilvánulása lehetetlen erkölcsi elvek tekintetbe vétele nélkül. Az állam, a mint alább kifejtjeni megkísértjük, az erkölcsinek csak egy különös fajtá teszi.

Az állam egyrészt tény, másrészt azonban emberi akaratok működésének viszonya. Csak akkor, ha az utóbbi körülményre nem tekintünk s az emberi akaratokat pusztán erőnek tekintjük, lehet az államot emberi erők mechanikájának, az ethikától különbözőnek tekinteni. Mihelyt azonban az emberi erők akaratú minősége is számításba vétetik, az államtan mechanikából ethikává válik s az állam még a mennyiben tény is, minthogy akarat hozta létre, egyszersmind megvalósult erkölcsiség. *Az ifj. Fichte Ethikájának Güterlehre-je, Hegel Rechtsphilosophie-je* az államot így mint tény, mint állnppot tárgyalják. Világos azonban, hogy az állam, állapotú mivolta mellett, folytonos ténykedés s az állam mint személyiség, az egyes polgárok mint e személyiség tagjai, akár mint fejedelmek, tisztviselők, képviselők, szavazók, alattvalók ténykedésükben éreynesek vagy bűnösök, létrehozott tényeik az államra jök vagy rosszak lehetnek.

Az állam sem pusztá külső jogi, sem pusztá hatalmi, czélszerűségi viszony, az állami viszony egyúttal erkölcsi viszony, a melynek folyományai az állam eszméjében, szervezetében, minden egyes tényében épp úgy jelenkeznek, mint az állam jogi, czélszerűségi mivoltának a folyományai. Kinél legyen a szuverenitás, ki legyen választó, minő terheket róhat az állam a maga tagjaira, megengedett-e a háború, a forradalom, a büntetés egyik-másik neme? Mind erkölcsi kérdések, a melyeket nem lehet előbb jogilag, czélszerűségeleg, aztán erkölcsi szempontból, hanem mindenekelőtt az általános erkölcstan alapján kell eldönteni.

Kautz is elejtette Politikája későbbi kiadásában a külön államerkölc-

tant, melynek szükségtelenségét *Kogler Általános államtanában* oly világosan kimutatta.

Mihelyt a politika az erkölcsan alosztályát alkotja, a sokat vitatott kérdés, szabad-e az államnak a maga polgárai, ezeknek amaz ellen, vagy az államoknak egymás ellen az erkölcsi törvényekbe ütköző cselekedeteket az állam java érdekében elkövetni? megszűnik kérdés lenni az elmélet előtt. Igen világosan megállapítá ezt már *Kant (Zum eicigen Frieden. Anhang I-II. s részben: Ueber den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, tatigt aber nicht für die Praxis. Továbbá: Grundleg. z. Metaphys. d. Sitten 2. Abschn.)*. A morál az emberek, a politika az államok, a kosmopolitika az emberiség javát tárgyalja, mindezek a szabadság erkölcsi eszménye alatt állnak, s a szabadság valósulásához szükséges külső mesterség, czélszerűség csak az általános erkölcsi eszméknek alárendelve érvényesülhet, tehát elvi ellentét, erkölcs és czélszerűség közt nem lehet. Ha pedig szabadság, erkölcs, jog nem létezik, hanem csak mechanikus czélszerűség, jakkor újra lehetetlen elvileg ellentét morál, és politika közt. A politika elvei, eszközei csak olyanok lehetnek, a melyeknek az erkölcsan megenged; ellentét nem lehet közöttük a tudományban, hanem csak egyes individuális esetben az alkalmazás erkölcsössége lehet kétséges.

Machiavelli az egyedüli az államtanban, aki az erkölcsi elveket, melyeket az államéletben látszólag tagadja. (Művei közül magyarul megjelentek: *A fejedelem. Ford. Perlaky Sándor. – Elmékedések T. Livius fölött Ford. Pados János. – Reá vonatkozó Balogh: Philos. Pályamunkák és Kemény Gábor: Bud. Szemle 1862. 14. köt.)* Látszólag, mondjuk, mivel tulajdonképen az állami működésben látja elsöben az erkölcsinek legnagyobb fokát másodsor alapját. Elötte a fejedeleme, a polgároknak erőfeszítése (virtu) az állam hatalmának létrehozására és terjesztésére, a nemzet önirányzó tevékenységének kivívására az erények legmagasabbika, másrészt pedig az erkölcsinek egyéb nyilvánulásait lehetetlennek tartja, ha egy nemzetnek önirányzó élete, államisága nincs biztosítva. A romba dülő középkor szemléleténél, az erkölcsi javaknak a véges világban legnagyobbika, az állam és abban az egyéneknek országgló közreműködése utáni vágy oly eröt vesz lelkén, hogy a többi erkölcsi javak, az erkölcsi a maga egészében eltűnik szemei elől s szenvedélyes lelke hevétöl elragadva, az erkölcsinek legmagasb fokát annak alapjai nélkül építi föl, a mi által elmélete tárgyikig egyoldalú, alanyilag visszataszítóvá válik. A középkor egyéni és rendi érdekektöl szétszaggatott társadalmi közállapotai fölé az ember és nemzet egyetemes eszméjétöl irányzott közállapotokat, szóval államot, vele az erkölcsinek egy, akkor hiányzó javát öhajítja s ennek elérése végett kész minden egyéb erkölcsi jöt lábbal tapodni. Az erkölcsinek hamis, félezes elve van Machiavelli műveiben s államtana éppen e félezes erkölcsan alapján épül.

Machiavellit nem tekintve, az ellentét politika és morál közt nem létezik, hanem egyes emberi cselekedetek moralitása iránt van kétség.

Alantasb színvonalú, az emberiség célját gátló népek meghódítása háború útján, nemzetközi jogsérelmek megtorlása fegyveres erővel, az emberit elfojtó, bár törvényes vagy bitor uralom megdöntése forradalom, államcsiny

útján, igazolható-e erkölcsi elvekből, az ember eszméjéből? Egyes polgár felvetheti-e magát az erkölcsi rend, a külső biztosság helyreállítójának, midőn akár egyik, akár másik teljesen felbomlott, szabad-e az egyes embernek vagy az államnak embert életétől megfosztani, tartozik-e az ember szándékait embertársaival előre tudatni?

Ezek ama főbb kérdések, melyek iránt elméletileg kételyek támasztanak idevonatkozólag s minthogy a magánosok között a hódítás, az erőszak, az önbíráskodás erkölcsileg egyáltalán tiltottak, ebből vezetett le az erkölcs és politika törvényei között az elvi ellentét. Könnyű azonban kimutatni, hogy ez az ellentét, mely az állami és magánviszonyokra vonatkozólag az erkölcsi kötelmek tekintetében felmutatható, az erkölcsinek minden külön viszonyára nézve, így p. o. a gyermek és szülő, férj és feleség és az ily viszonyban nem álló más két egyén erkölcsi kötelmei tekintetében is előfordul s csak azt szükséges kimutatni, hogy éppen az általános erkölcsi elv követeli az emberi életnek ezekben a konkrét viszonyaiban a maga módosulását, nevezetesen az apa nagyobb hatalmát gyermeke fölött, a házaspár nagyobb szeretetét és hűségét, mint a minőt az ily viszonyon kívül állók egymás fölött gyakorolhatnak, illetve egymástól követelhetnének

Ellenben elméletileg soha sem volt kétséges, hogy a csalás, a vagyoni előny vagy dicsőség utáni vágyból eredő hódítás, az erkölcsi kényszerűség nélküli forradalom vagy államcsíny, a megvesztegetés, a politikai gyilkosság, bármily önzetlen, nemes is az indító oka, mint erkölcstelenség nem tartozhatnak a politika eszközei közé. Az ily tények egy része merőben erkölcstelenség, más részök egyszersmind tragikusak s enyhébb beszámítás alá esnek, anélkül, hogy teljesen igazolhatók lennének. Igen határozott e részben *Mancini, Diritto internazionale, Prelezioni con un Saggio sul Machiavelli 1873.* és *Sheldon Amos, Science of Politics;* de kiváltképen Eötvös, a ki a politika és morál képzelt ellentétét abból származtatja, hogy az ó-kori felfogástól nem bírnak szabadulni, mert e szerint a morál az állam elvéből indult ki, míg az új-kor az egyénéből, de az államra nézve mégis még mindig az ó-kori fogalmakkal gondolkodunk, minthogy azonban ma, mondja a *0'ondolatok-haxi*, az egyén java az állam főcélja, a politika célja más nem lehet, mint az erkölcs elveit az államra alkalmazni. Ez eredmény és annak indokolása, valamint saját indokolásunk közti különbségre nem szükséges rámutatni, e különbség egyébként e munka folyamában találja bővebb magyarázatát/

Az állam mint egész, vagy egyes tagjai mint polgárok és állami közegek gyakran hibáztak, bűnösen cselekedtek, de vajjon az egyeseknek, mint családtagoknak, mint magánosoknak bűnei leronthatják-e az egyéni és családi erkölcstörvényeket. A politikának és erkölcsnek az az ellentéte, melyet *Bluntschli (Die Lehre vom moernen Staat)* és nálunk *Berzeviczy (A Politika és a Morál.* Az eperjesi ev. ker. collegium értesítője az 1879/80. évről) megoldani akarnak, nem létezik, hasonló kérdésem töprengő *Villari (Nicolo Machiavelli 2. köt. 3. fej.)* részben maga megadja arra a feleletet, midőn a köz- és magánerkölcsiségnek nemcsak viszonyát, hanem közös kiinduló pontját és célzatát, midőn (3. köt.) az újra feltámadt haza egységének befolyását az erkölcsiség helyreállítására, a polgári és magánereyekben való hit fölébresztésére, az élet meg-

szeneteléséhez szükséges utak és módok föltalálására említi. A mit homályosnak állít s a minék tudományos megállapítását hiányolja, a magán- és közmorál viszonya, a mennyire elvont elmélet konkrét jelenségeket egyáltalán megoldhat, meg van oldva: az általános társas és a különös baráti, a családi, az állami, a nemzetközi kapcsolatok külön köteletségében s a homályosság csak az elméleti elveknek az egyes esetekre vonatkozó alkalmazásánál merülhet föl, de e részben a politika és morál viszonyának elmélete nem homályosb, mint bármely más elvont elméletnek konkrét alkalmazása

Árpolitikának, mint művészetnek tudományos tárgyalása, vagyis azoknak a szabályoknak meghatározása, a melyek szerint az államtudományi elvont elvek gyakorlatilag alkalmazhatókká válnak, minden esetre lehetséges. „*Lewis Cornewall György (Treatise on the methods of reasoning in politics. I. köt. 59. l.)* széles körű tudással írt nagy művében, hosszasan foglalkozik a politikának, mint művészetnek elméletével s utóbbit akként határozza meg, hogy az államtudomány igazságait a cselekvés szabályaivá alakítja át. E cselekvési szabályok általánosak, nem valamely egyes jelen esetre vonatkoznak, hanem figyelmeztetni akarnak, s meghatározott körülmények közt jelölik meg a cselekvés zsinórmértékét (II. köt. 155. l.). Minden művészeti elmélet az alakítás, a cselekvés szabályait akarva adni, az első lépés ily elmélethez a cél meghatározása, melyre a cselekvés, az alakítás törekszik. Ha ez adva van, a tudomány fogja az eszközöket szolgáltatni, melyekkel a cél elérhető. Lewis szerint tehát a politikai művészet elmélete, megfordítva mint Mohinál s a németeknél, a czélok elmélete, mert hisz az eszközöket az állam tudománya adja. Ha a politikai művészet elméletét Lewissal ekként a cél és eszközök összekapcsolásába helyezzük, nyilván vagy nem nyerünk új igazságokat, a melyeket már az állam tudományából nem ismertünk, vagy olyannyira bizonyos körülményekhez kötötteket, a melyeknek általános értéke nincs.

Ugyane kérdéssel foglalkozik *Buchez (Traité de Politique et de science sociale)* s a politikai művészet tudományát a gyakorlati politika elméletének (Théorie pratique) nevezi, s attól úgy az embereknek az államra vonatkozó valódi tevékenységét, vagyis a gyakorlati politikát, mint a tiszta politikai tudományt megkülönbözteti, minthogy a gyakorlati politikát csak a szokás, a körülmények ismerete által szerezhetni meg, a tiszta politikai tudomány ellenben az állami életnek időök, helyek, emberek különbségei által nem érintett általános létföltételeit a gondolkodás segítségével állapítja meg.

Az állami gyakorlatnak ily elmélete Bûchez szerint is mivel foglalkozhatik azonban? Egy bizonyos műveltségi körben levő állam czéljának megállapításával, annak meghatározásával, minő fejlődési fokok szerint valósította azt már meg és mi szükséges annak további megvalósulásához, vagyis egy konkrét feladványnyal, nem általános igazsággal. így gyakorlati haszonnal meg lehet alkotni egy bizonyos theokratikus vagy individualisztikus irányú államra nézve azokat a szabályokat, melyeket czélja elérésére követnie kell, de ha általában alkotnák meg mindennemű államra az ily szabályokat, azoknak igen kevés hasznavehetősége lenne, mert az egyes államok sajátos viszonyai alkalmazhatlanná tennék az ily szabályokat?)

A politikának, mint merőben czélszerűségi tannak, mint a művészet

egyik ágának felfogása *Mill*-nél is feltalálható (*Logika III. köt. utolsó fejez.*) hasonló értelemben mint *Lewis*nál. A művészet szerinte is mindig valamely czéit tűz ki, de hogy azt megvalósíthassa, a tudományhoz kell fordulnia, mely kijelöli azoknak a körülményeknek kapcsolatairól szóló tantételt, a melyek irtján előállítható s ha ily körülmények kapcsolata a való világban létrehozható, a művészet a tudomány tételéből szabályt alkot. A művészet minden szabályának alapjait tehát a tudomány tantételei szolgáltatják, mert a tudomány szolgáltatja az okoskodásokat, a melyek a művészet czélját eszközeivel összekapcsolják. De minden művészetben van oly elem, melyet nem a tudomány ad s ez a czél; a különböző művészetek legfőbb czéljai, a szép, a jó, a czélszerű, a melyek alá foglalható minden részleges czél s vajjon e czélok óhajtandók-e, helyeselhők-e, mily viszonyban állanak egymáshoz, mily legfőbb elv alatt állanak, a teleologia feladata kifejtjeni, melyet *Mill* azonban a tudomány körén kívül állónak tekint, vagyis az ő czélszerűségi tana, az ő kormányzási művészete s a németek eszélytana között hiányzik minden hasonlóság, mert az eszközök tanát a tudományba utalja, a czélok tanát pedig a tudományon kívül álló érzelmi jelenségek mérlegelésévé teszi (*Utilitarianism*).

A művészeteknek hiányos megkülönböztetése az erényektől, másrészt a pusztá mesterségektől és a tudománytól okozzák *Plato* idevágó fejtegetéseinek homályosságát *Gorgias*-ában, *Protagoeras*-ában és *Politicus*-ában. Előtte és általában az ókoriak előtt az emberi magán- és közélet nem állandó belső törvényektől, hanem művészi feltalálástól függ. Ellenben *Aristoteles* nemcsak saját korát múlja fölül a czélszerűség, az okosság mivoltának meghatározásában, de az egész kontroverziát eldönti (*Nikomachosi Ethikája. Haherern magyar fordít. VI. könyv 8., 9. fejezet*) mondván: „az okosság nem lehet tudomány, mert... a végsőre, az egyszerűen egyesre irányul; a cselekvésnek egész köre ilyes egyes dolgokból áll. Az okosság az észszel (t. i. az elméletivel) is ellentétes, mert míg az ész azon elvekkel foglalkozik, melyekre nézve bizonyítékok már nem is léteznek, az alatt az okosság oly véglegesen egyes dolgokkal, melyekre nézve nem létezik már tudomány, hanem csakis bizonyos érzék nem azon érzék, mely bizonyos tulajdonok meghatározását szolgáltatja, hanem az, mely velünk azt véteti észre, hogy a matematika terén a legvégső, a legegyszerűbb alak a háromszög”.

Egyébként még ha lehetséges volna is a *Mohl*-féle eszélyességi tan, *Lewis* és *Mill* politikai művészet-elmélete, minthogy mindannyian az állam tudományára alapítják az eszélyességtant, az államművészet elméletét, csak akkor lehetne ily elmélet létesítéséhez fogni, ha az állami együtltét viszonyaira, okaira és okozataira nézve tudományos igazságok nagyrészt megállapítva lennének) Az államtudomány igazságai azonban igen vitásak, az állam iránti kutatások súlypontja tehát mai mai nap okvetelenül nem az állami művészetre, hanem magára az államra kell hogy essék

3. §. A politikai tudomány ered menyei.

A politika, feladata, ha tudományos eredményekre akar jutni, azoknak a törvényeknek, vagyis annak a szükségképiségnek kuta-

tása, a melyek szerint az állam célja hat, szervezete, ennek átalakulásai létre jönnek. „A törvény ugyanis nem „egyéb, mint az a szükségképesség, a melylyel a tények állandóan bizonyos tulajdonságokkal jelentkeznek, a melylyel egymásra hatásuk bekövetkezik s e hatások bekövetkezésében az okozati összefüggés mutatkozik. A természeti világban uralkodó szükségképiséget senki kétségbe nem vonja, de igen azt, hogy ilyen az embervilágban is kimutatható lenne.

Az emberi nem tagjai, a nemzetek oly különböző tulajdonságokat mutatnak, hitük, erkölcsük, szervezetük, fejlődési fokaik oly annyira eltérők, hogy az igazság némi látszata van abban a felfogásban, mely szerint az emberi világ nem áll a szükségképesség hatalma alatt, nincsenek törvények, melyek szerint az emberiség, a nemzetek, az egyének élete alakul s ennél fogva az emberre vonatkozólag csak annyiban lehet tudomány, a mennyiben az a természeti világ része, úgymint szellemi lényre csak ismereteink, vannak melyek nem foglalnak magokban általános érvényű törvényeket, legfeljebb bizonyos időleges érvényű hasonlóságokat, melyektől azonban bizonytalan időben eltéréseket tapasztalunk s melyek így is csak az emberiség kisebb köreibre, nem az egész emberiségre érvényesek.

A természeti és szellemi szükségképesség, azaz törvényszerűség közt csakugyan van különbség, a mely abban áll, hogy a természeti világ lényei változhatatlanul meghatározottak tulajdonságaikban és azok hatása mennyiségileg, tér és időbeli természetére nézve bizonyos, ellenben az emberi lényeknél, habár lényegük szintén meghatározott, e lényeg hatása, miután az öntudat és önmagát irányzó, meghatározó erő is hozzátartozik, mennyiségileg bizonytalan. Az emberi lény öntudata, értelme által többé vagy kevésbé fölismérheti lényegét, méltányolhatja környező világának körülményeit, önirányzó erejével nagyon különbözőleg használhatja azokat s szellemének, akaratának erejével kiszámíthatlan változásokat idézhet elő fölfedezései, tettei által. Az emberben rejlő erők hatásainak e bizonytalansága, fölfedezései, tettei eredményének kiszámíthatlansága miatt látszik kizárva lenni, hogy az emberi élet szükségképésége fölismertéssék.

Ámde az emberi lényeg hatásának mennyiségi, térben, időben való bizonytalansága, mellett megvan annak minőségi bizonyossága, mert az ember érelmének, öntudatának, köztudatának

megvannak a törvényei, eszének, akaratának megvannak a határai, a melyekkel az ember ellentétbe helyezheti ugyan magát értelme, öntudata homályosságánál, esze, akarata szertelenségénél fogva, de a mely törvéneket végleg le nem ronthat a mely határokat át nem hághat.

Az ember értelmének, öntudatának törvényei, eszének, akaratának határai alkotják lényjégét, a mely tökéletlen módon mutatkozhatik a természeti világ nyomása vagy a szelleminek értelmi és erkölcsi tévelyei következtében, de a mely az emberiség legelmáradottabb és legfejlettebb tagjai között minőségileg egyforma jelenségeket teremt.

A természeti világ törvényszerűsége tehát annyiban sokkal bizonyosabb, hogy ott a szükségképiség a jelenségek összefüggésében tér-, idő- és mennyiségbeli bizonyossággal, tehát kényszerűséggel meg van határozva, ellenben a szellemvilágban csak általános minőségi és okozati összefüggésekig, a kényszerűséggel szemben szükségképiséggig juthatunk.

Az emberi világ szükségképisége térben és időben módosul, a természeti világ nyomása, az emberi öntudat és akarat ellenállása következtében, de e módosulások az emberi lényeg törvényszerű nyilatkozásának és fejlődésének csak kisebb térre szorulását, hosszabb vagy rövidebb idő alatti végbementét, szóval külső kényszerűségtől ment voltát jelentik, nem a szükségképiség teljes hiányát.

A természet megmásíthatlan törvényszerűségéből eredő különbségek a világ egyes részeiben az emberre is különböző hatást idéznek elő, a közös emberi nemnek válfajait teremtik, a mely válfajok közti különbség részben már a természeti világ különbségéből, de még inkább erednek e különbségek az emberi egyének rendkívül változó sajátosságaiból, az emberi öntudat és akarat teremtő erejéből, a mely az emberi világ törvényszerűségébe zavart hozhat akár az által, hogy azt fölismerni, akár hogy az előtt meghajolni nem akar.

Az emberi világnak a természettől függő oldalában rejlik szükségképiség annyira szembeötlő, hogy meg is kísértett annak szükségképiségét teljesen természeti törvényekből magyarázni, a mi azonban csak bizonyos fokig lehetséges és éppen arra nézve hagy cserben, a mi az emberi *világot* a természetitől megkülönbözteti.

Ellenben az emberi világ törvényszerűségének az emberi, vagyis a szellemi élet sajátos lényegéből való megfejtése nem sikerülhet, ha lehetetlennek tartatik, hogy a szellemnek állandó lényege s benne okozati összefüggés legyen. A szellemnek mérhetlen föltaláló ereje, újat kezdeni bíró szabadsága ellenkezni látszott a természeti világ mérhető, évezredekén át egyforma hatásokat föltüntető menetével, a feltaláló erő, az újat kezdő tett azonban csak akkor állana ellentétben a szellemi élet törvényszerűségével, ha föltétlenek volnának.

Mihelyt arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az ember csak azt találhatja föl, hozhatja nyilvánosságra, a mi a mindenséget s benne az emberi világot illetőleg is lényegben már megvan, csak azt teheti szabadságánál fogva s a fenmaradás reményével, a mi az ember lényegének, törvényének megfelel, akkor a szellemi élet szükségképisége, törvényszerűsége nem elgondolhatlan s a szellem, az akarat szabadsága nem a szükségképiség hiányában, hanem annak fölismerésében s a hozzá való alkalmazkodás lehetőségében áll.

A természet törvényszerűsége oly szükségképiséget jelent, a mely a természeti világhoz tartozó lények öntudatos közrehatása nélkül mennyiségileg, tér- és időbeli pontossággal jelentkezik, az ember-, a szellemi világ törvényszerűsége ellenben olyat, mely az ember öntudatos közrehatásával, önmagát bizonyos fokig alakítani, irányozni bíró erejével megy végbe s minthogy az öntudatos lény e szükségképiséget fölismerheti vagy nem, szabadságával annak valószínűségét vagy akadályozását akarhatja, a szükségképiség gyorsabban vagy lassabban, az emberi világ kisebb vagy nagyobb részében, magasabb vagy alacsonyabb fokban nyilatkozhat)

A természeti, úgymint az emberi lények kívülről vannak meghatározva, az elsők lényegük és jelenségeikre nézve s attól saját rejükből eltérniök nem lehet. Az emberek csak lényegükre nézve vannak meghatározva, azon belül föltétlen önmeghatározó erejük van, sőt az lényegük ellen is fordulhat. Az ember megszegheti a gondolkodás törvényeit, szembeszállhat a gazdasági élet törvényeivel, megtagadhatja az erkölcs követelményeit, csakhogy ez által az ember magát nevétségessé, koldussá teszi, hosszabb vagy rövidebb idő alatt megsemmisíti, természeti színvonalra süllyeszti.

Az emberi világ tudománya oly exakt nem lehet tehát, mint a természeti viláé, mert az emberi öntudat és akarat ereje oly

pontosan meg nem mérhető, mint a természet tényezőié. Minthogy azonban ez öntudatnak és akaratnak is megvan változhatlan lényege, melyet az ember bármily óriási ereje sem változtathat meg, minthogy továbbá az ember fizikai, gazdasági létével a természeti világhoz van lánczolva, ennek szükségképsége pedig exakt módon tudható, minthogy végül az ember tiszta szellemi élete is a természeti világgal függ össze lelki életének alantasabb vidékein, minthogy tehát az emberi világ ezen főfontosságú tényezőinek törvényei ismeretesek ezeknek segélyével oly igazságokig juthatni el, a melyek nagyjában igazak lesznek, mert hatásuk az emberi ész és akarat teremtő, tehát kiszámíthatlan erejének közrehatása által csak ellensúlyoztatik, akadályoztatik, de végleg meg nem semmisül.

Az emberi világra befolyó okok legfőbbike, az ész és akarat csak általános lényegében lévén teljesen bizonyos és ismert tényező, az emberi folyamatának is örökké csak általános folyamatát fogja a tudomány meghatározhatni; a mi miatt épp oly kevésbé lehet Jelenségeinek törvényszerűségét megtagadni, a mint senki sem kételkedett a csillagvilág törvényszerűségéről akkor sem, a midőn a bolygók járásának csak általános folyamatát ismerték, elhajlásaikét pedig nem.

A politika; tehát megállhat mint az államélet jelenségeit irányzó törvények tudománya, ha nem is lesz oly exakt, mint a Természeti tudományok. egyes, ágai. Mint tényeknek, csak egyes korokra érvényes relatív szabályoknak ismerete, mely előre lemond arról, hogy az államélet jelenségeinek törvényszerűségét kutassa, nem lehet tudomány, hanem csak empirikus adathalmaz.

A szellemi s így az állami élet belső törvényeinek megállapítása minden esetre Rendkívül nehéz. Nem csak a szelleminek sajátos lényege, a szabadság újat kezdeni bíró ereje állnak itt a kutatás útjában, hanem az emberi élet ezerféle alanyainak egyéni különbségei.

Az egyik egyén a másikkal teljesen összemérhetetlen tényező, épp így a népek és nemzetek.

Az emberi élet tényezőinek ez az ezerfélesége teszi a közületi, ékít törvényeinek megállapítását oly nehézé.

E jelenségeknek éppen időbeli és térbeli pontossággal való megjóslása lehetetlen, az emberi akarat, a lángész kiszámíthatlanságán kívül az emberi egyének rendkívüli különbözősége következtében.

A mire a politika számíthat, az az emberi élet alaptörvényeinek, jövője főirányainak meghatározása.

Az emberi élet s abban az állam belső törvényszerűségének, szükségképi-
ségének fölismerése az új-kor vívmánya.

Az ó-világ csak az emberi élet tényezőinek s e tényezők lényegének föl-
ismeréséig jutott/egymásra hatásukat, fejlődésüket kevésbé kereste s csak kis
részben, az államformák egymásutánjára, a forradalmak okaira nézve világosi-
totta meg. Nemzeti partikularizmusba merülve, az emberiségig, egyetemes,
síz egész embervilágot belsőleg irányzó törvényekig nem emelkedett.

A kereszténység tudja már az emberi nem egységét, *Pál apostol* az akro-
polis előtt tesz róla tanúságot, de ez az egység az egyén hite, erkölce és
Üdvössége szempontjából fontos sok századon át, hatása az embervilág, a nem-
zetek életének tudományára, törvényszerűségére csak *Bodin János*-nál mutat-
kozik. (*A Methodus ad facilem historiarum cognitionem*-ben (1566.), a *Sine
livres de la Republique*-ben (1577.) csillámlik föl elsősben a tudat az állami
élet fejlődésének törvényszerűségéről de *Vico* mondja ki (*Principi di una
scienza nuova* 1125.), hogy a nemzetek élete- örök törvények szerint alakul.
Montesquieu Esprit des Lois-ja (1748.) I. könyve I. fejezetében egész műve
elvévé teszi, hogy minden lénynak van törvénye, mert a törvények nem
egyebek mint a szükségképi vonatkozások, melyek a dolgok természetéből
származnak; az eszes lényeknek is vannak ilyen természetükből eredő, nem
ember csinálta törvényeik, melyeknek azonban tévedésből vagy szándékosan
nem engedelmeskednek.

Az eszes lények természetében rejlő szellemi törvények, melyeket *Mon-
tesquieu* műve élére állít, annak folyamában természeti törvényekké alakulnak
átörített *Montesquieu* fejtegetései mindenütt a természeti szükségképiség föl-
tüntetésével foglalkoznak, amelyek a pozitív törvények, pozitív alkotmányok
alakulásában döntők voltak.

A naturalistikus lejtőn, a melyre *Montesquieu* elve ellenére jut, *Herder
Ideen zu einer Philosophie der Geschichte* 1784-t végkép a természeti erőkben
találja meg az emberi természet fejleményeinek törvényeit.

Kant dualisztikus felfogása, a melylyel egyrészt fentartatik a föltétlen
emberi szabadság, annak jelenségei azonban kényszerű törvények uralma alatt
illónak mondatnak, nem volt alkalmas a szellemi élet törvényeinek tisztázá-
fjára, nöllehet nem egy helyt (*Idee zu einer allgemeinen Geschichte, Recensio-
nen von Herder's Ideen zur Phil. d. Gesch. d. Menschheit*) találjuk meg
az emberi cselekményeknek tőlök független belső erők szerinti alakulását s
együttal annak hangsúlyozását, hogy ezek az erők a pusztá természeti erőktől
különbözne

Hegel az, a ki ez ingadozások és határozatlanságokkal szemben, az erkölcsi
világ törvényszerűségét *Rechtsphilosophie*-ja előszavában határozottan tanítja.
A természetről elismerik, hogy .... törvényszerű .... ellenben az az erkölcsi
világ az állam nem élvezhetné azt a szerencsét, hogy a törvényszerű benne is
uralomra jusson, csak az erkölcsi világ legyen esetlegtektől függő?"

Alap gondolata az, hogy az ész, mindennek ez a végső lényege, törvénye a

természetben megkövesülten, öntudatlanul, az embervilágban pedig az egyének és nemzetek akarata által öntudatosan hat s a maga követelményeit egyesek, nemzetek szenvedélyei, hibái, bűnei daczára is érvényesíti.

A *Philosophie der Geschichte*, melyet e szempontból vitt keresztül, nem egy tekintetben erőltetett és hiányos, a mi azonban az alap gondolat helyességét le nem rontja Hegellel meg van nyerve az embervilág fennállása, alakulása tekintetében a törvényszerűség álláspontja.

Ugyanezt fogadja el a Hegel metafizikus álláspontját elvető pozitívista Comte Agost, *Cours de Philosophie positive*-jének az embervilágra vonatkozó részében, úgy hogy mindaz a két fő gondolatirány, a melyben az emberiség a mi századunkban halad, az embervilág megismerését csak benne érvényesülő szellemi törvények föltárása útján tartja lehetségesnek.

Különösen fontos Comte Ágost tanában annak fölismerése, hogy a világ különböző (fizikai, organikus és társadalmi) tüneményei különböző törvények uralma alatt állanak, valamint annak kiemelése, hogy az emberi élet, habár alá van vetve belső törvényeknek, az emberi ész és akarat segélyével módosítható. Comte angol folytatója Spencer külön munkát szentel a társadalmi törvények természetének (*Study of Sociology*) s egész bölcséletében a mindenség jelenségeinek nemcsak szoros törvényszerűségét vitatja, de azt is s ebben tér el Comtetől, hogy a törvények a természeti és embervilágra alapjában azonosak. (Lásd bővebben szerzőtől: A jog és állambölcsélet alaptanai. Magyar Igazságügy 1885-iki folyamat.)

Az emberi élet törvényszerűségét számszerű átlagok segélyével iparkodik igazolni Quetelet statisztikai iskolája, de e törvényszerűséget egyszersmind fizikainak tekinti.

Buckle, Draper, Hellwald művelődéstörténelmeiben, az olasz kriminologikus iskola műveiben jut ez irány népszerű kifejezésre, csakhogy nálók a szellemi élet jelenségei nemcsak az anyagi tényezőktől ébresztetnek, de tőlök teljesen függőknek tűnnek fel.

Az emberi élet törvényszerűsége századunk tudományának „trivialitásává” válik és az uralkodó naturalisztikus irány befolyása alatt nagyrészt természeti törvényszerűségként fogatik föl.

Ez általános irányzat mellett egyesek a kétely álláspontján maradnak meg, mint Wagner A. (*Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen menschlichen Handlungen*) s az emberi élet törvényszerűségét s a szabadságot elismerve, nem tudnak mit kezdeni.

Ellenben Mill (*A deduktív és induktív logika rendszere. III. köt. VI. könyv, magyar kiad.*) teljességgel nem metafizikus álláspontján, különbséget téve a természeti kényszerűség és a szellemi okozatiság közt, az emberi világ törvényszerűségét az emberi szabadsággal megférőnek találja, (mert az emberi cselekedetek okozatiságáról szóló tan csupán azt állítja, „hogy az ember cselekedetei az emberi természet általános törvényeinek és körülményeinek s az illető egyén sajátos jellemének összes eredményei; maga a sajátos jellem meg eredménye azoknak a természetes és mesterséges körülményeknek, a melyek neveltetését alkoták s a mely körülmények közt helyet kell adni az egyén öntudatos erő kifejtésének is.”

Az emberi világ belső törvényszerűségével, a szabadságnak az önkénytől különbözőségével legbehatóbban Oettingen foglalkozik (*Die Moralstatistik u. d. christl. Sittenlehre. Két kötet*) s a természeti okozatisággal szemben az erkölcsi világ okozatiságának sajátosságát abban találja, hogy „az akarat eszes alanya annak közreható tényezője” (I. köt. 293. l.). Az ember szabadságánál fogva szembeállhat az embervilág fölött belsőleg uralkodó törvényekkel, a mi a természeti törvényekkel szemben lehetetlen, de a szembeállásra bekövet- „kzük az embervilág törvényeinek reakciója, az embervilág rendjének szükségképi felbomlása, elkorcsosodása alakjában.

Carey (*The Unity of Lato 1872.*) egyrészt azt az önként értetődő igazságot bizonyítva, hogy az embervilág, a mennyiben anyagi elemekből áll, az anyag törvényeinek, az erőfentartás elvének van alávetve, másrészt pedig egyszerűen állítva, hogy az anyagi és szellemi világ törvényei közt benső rokonság, paralellismus van s az ember még is szabad lehet, önmagát kormányzólag uralkodhatik az anyagi világ fölött, a tudomány teréről a hit körébe viszi út a kérdést.

A theologikus czélatú *William Arthur (On the difference between Physical and Moral Law)* mindenestre több világot vet a kérdésig

Rümelin (Reden u. Aufsätze. 2. köt.) lényegesen hozzájárul a természeti és szellemi törvények tisztázásához és skeptikus lelkiismeretessége daczára Azzal végzi fejtegetéseit, hogy „az erkölcsi törvény valóságos természeti törvény, mint igazi természetünk törvénye; (összhatásban látszólag foganat nélkül való, de állandóan szemlélve, a közületi törvények közt a leghathatósabb és a legmagasbb.

Az emberi élet folyásának mint belső törvények szerint végbemenő jelentégek sorozatának megértése a szabadság természete fölött is határoz. Az emberi élet törvényszerűségét s a szabadság lehetőségét illetőleg az emberi gondolkozás a Kant-féle ellentétet már rég legyőzte s a szabadságot nemcsak negatív elemében, mint a lények függetlenségét, hanem mint lényegük megvalósítását szolgáló öntudatos és. önelhatározó hatalmát fogja fel. A tudománynak e részben jó szolgálatokat tettek a naturalisztikus iránynyal szemben *Fouillée (Liberté et déterminisme)* a ki a fizikai kényszert, melynél fogva lehetelen a csillagokat kezemmel elérnem s a lelki szükségképiséget, melynél fogva nem bírok becstelenséget elkövetni, megkülönböztetve, az ember függését a világ anyagi és szellemi okozati láncolatától elismerve, az emberi szabadságot a különböző függőségek fokozatos fölhasználása által azok legyőzésébe helyezi. Továbbá *Wundt (Ethik és Phil. Studien)*, a ki az emberi közület ethikai életelveit ugyan a történelem tárgyilagossá fejleményeiből, okozati összefüggéséből magyarázza, de a mechanikus és a szellemi okozatiság különbségét kiemelve, azt a szellemi világ kimeríthetlen, újat teremtő erejében találta s az emberi cselekedeteknek nem előre való megjóslását, hanem utólagos megmagyarázását tartja lehetségesnek, a szelleminek mérhetlen erejénél fogva. A magyar irodalom kevésbé foglalkozott e kérdéssel. E hiányt azonban pótolja a hatalmas zárszó, a melylyel *Eötvös az ő főművét (XIX. század ur. eszni. II. köt. VI: könyv 560-720. lap)* végzi, s mely egészen ennek a kérdésnek van szentelve.

Hegellel, kitől pedig egyébként igen eltér, meglepően egyezve kiált föl, hogy ha mindennek van törvénye, csak az ember, legyen-e a vak eset játéka? és először az emberi élet törvényszerűségét, mint az összes világrend fennállása egyik szükséges föltételét követeli; lè mivel az emberi természet törvénye az egyén szabadsága, ennél fogva az emberi élet fejlődését csak nagyobb időszakokra nézve lehet meghatározni, a közel jövő ellenben bizonytalan, azután pedig történelmi tényekkel iparkodik az európai emberiség életének törvényszerűségét a haladásban igazolni)

A történet-bölcséleti fejtegetés a haladás törvényszerűségéről nemcsak koronája Eötvös művének, de kérdésünkre is azt a döntő kijelentést tartalmazza, hogy a politika csak annyiban érdemli meg a tudomány nevét, a meny nyiban az emberiség fejlődésének törvényeire támaszkodhatik. (Id. m. II. köt-566. és 567. 1.)

Az ellenkező felfogást, bár nem teljes következetességgel, Kautz képviseli. *Kautz (Politika és Nemzetgazdaság című munkáiban)* a módszer eredményeiről szólva ugyanis azt állítja, hogy az induktív módszer segítségével meg lehet állapítani az államélet fejlődési törvényeit s előre megmondani a jövő alakulatait, másrészt azonban úgy nyilatkozik, hogy a politika legtöbbször elve nem abszolút jellegű, nem minden népre, korra nézve érvényes, hogy az embervilág tudománya nem annyira törvényekig, mint kivételekkel teljes szabályokig bír csak jutni, a melyek az emberi szabadsággal nem ellenkeznek. Kautzknak és a nemzetgazdasági történelmi iskolának, melynek egyik alapítója volt, felfogásában az a hiba, hogy megáll félúton s az embervilágnak hely- és időbeli változó jelenségeit nem vezeti vissza az embervilág általános és különös tényezőinek összetételalkozására, azokban nem az általános emberi lényeknek a természeti és szabad emberi erők ellenhatásából eredt módosulásait, hanem teljesen önálló, különböző erők érvényesülését látja s az embervilág szövevényes jelenségeivel szemben végleg lemond azok törvényeinek, szóval általános igazságoknak megállapításáról, holott a tudománynak, ha ennyire jutni nem bír is egyszerre, ez a végcélja.

Az embervilág jelenségeinek belső törvényszerűségétől áthatva ír *Öreg János (Erkölciség szabad akarat nélkül)*, de inkább az egyéni erkölciség kérdésével foglalkozik. A törvényszerűség, melyből kiindul, naturalisztikus, még inkább ilyen uralkodik *Pauer Imre* (fölfogása fölött *(Az ethikai determinizmus elmélete)* a ki ugyan) álláspontját a fizikai törvényszerűséggel, valamint az indeterminizmussal szemben az ethikai determinizmus, az ethikai törvényszerűség álláspontjának nevezi valósággal azonban a szellemvilágra nézve a fizikaival egyenlő megkötöttséget hirdet, mert szerinte minden tett az indokok és az egyéni jellem küzdelmének eredményei. Ámde az indokok nyilván kényszerítő hatást gyakorolván, az egyéni jellemben kellene annak a sajátos erőnek lenni, mely által az akarat jelenségek a fizikai tüneményektől különböznek. Pauer azonban a jellemmel nem bánik Kant vagy az ifj. Fichte értelmében, hanem Schopenhauerében s azt az emberrel veleszületett individualitással egynek, megváltozhatatlannak, állandónak, nevelés, tanítás által lényegében átalakíthatatlannak, szóval természeti alakulatnak veszi, sőt annyira megy a Charakter naturalisztikus felfogásában, hogy azt a, Wundt (Ethik 344. 1.) mondása

szerint fantasztikus hypothesis is túlhaladva, mely szerint az idegsejtek képzeteknek állandó hordozói lenének, a jellem átöröklését, vagyis Wundt szerint a sejteknek a képzetekkel együtt való átszállását az elődokról az utódokra ismételve erősíti. Pauer tehát Spencerrel egyetértőleg tüntes *Moleschottont*, a ki (*Der Kreislauf d. Lebens II. köt. 606. l.*) szerint az újszülött gyermek nem hoz a világra veleszületett képzeteket, hanem csak kész hajlandóságot. Minthogy pedig a végeldöntés a karaktertől függ (Pauer id. m. 64. l.), az akarati folyamat ily felfogását ösztönszerű, biologikus jelenségnél egyébnak nem veheti a tárgyilagos ítészét, semmikép sem tarthatja azt Pauerrel ethikai folyamatnál)

Pikler Gyula (Bevezető a jogbölcseletbe) az emberi élet törvényszerűségét még mechanikusabban fogja föl s az élettani lélektan problémáit megoldottaknak véve, dogmatikus bizonyossággal eseménytől a múlt századi francia bölcselet „homme machine”-ját. Lemondva a vallási, az erkölcsi, a szépsézetű tünemények megértésének lehetőségéről, a közetlen jelenségükben kétségkívül nagyban kényszerű gazdasági, jogi viszonyok összefüggéséből vezeti le az egész emberi élet elméletét, szerfölkött egyoldalúvá téve élelemjű fejtegetéseit.

Pulszky álláspontja (A jog- és állambölcselet alaptanai) határozatlan.

Kimondva, hogy a szellemi élet is törvényszerű és az anyagi jelenségek világával kapcsolatos, a mit a szövegben mi is állítottunk, kimondva, hogy ebből nem keletkezik a materializmus tana, mely szerint anyagi tényezők szellemiakké alakulnának át, mégis kételyét fejezi ki, hogy a szellemi világban másnemű törvényszerűség lenne gondolható, mint a természetiben. Az ellen kikelve, hogy feltétlen önkényes emberi akarat lenne, – a mit mellesleg szólva, a Kant utáni bölcselet szinte egyértelműleg elvetett, – arra az eredményre jut, hogy tudomány másképen, mint valamely törvényszerűségnek, bizonyos okozati lánczolatnak felismerésében nem képzelhető, a mivel azonban a főkérdés a természeti és embervilág törvényszerűségére, a szabadság és törvény viszonyára nézve megoldva nincs

Ráth Zoltán fejtegetései (*A közgazdaság elméletének és törvényeinek kérdéseflez. Nemzeigazd. Szemle 1890.*) a nagy problémát szépen világosítják meg s eredményük, hogy a Kautz által is „relativok”-nak nevezett törvények csak részei, darabjai az abszolút társadalmi törvényeknek, azt hisszük, egészen helyes, a derék dolgozat teljességéhez csak az hiányzik, hogy a társadalmi törvényszerűséget nem teszi az embervilág egész szellemi és erkölcsi mivoltával kapcsolatban elemzése tárgyává.

Erre törekszik *Bodnár Zsigmond* (*A szellemi haladás, törvénye*), (sőt azt hiszi, hogy sikerült neki e törvényszerűséget az újnak és a nemzetinek örök küzdelmében végső okára visszavezetni). A míg *Pikler* elég józan, az e törvényszerűség megállapításához szükséges tényezők iránti mai tájékoztatásunkat beismerni, addig *Bodnár* már ma lehetségesnek tartja az emberi élet jelenségeit máról holnapra előre látni. (L. bírálatomat *Bodnár* törvénye fölött a Buda-Pesti Szemle 1893. decz. füzetében)

Még magasabb czél elérésén fáradozott *Jász Géza* (*A fejlődés törvényei*) s a világegyetemnek, abban bolygónknak, rajta a természeti és embervilágnak jelenségeit egyetlen erőből, a melegből kísérti meg kimagyarázni. Kísérlete

azonban nem vet új világot a naprendszer a szerves világ, az embervilág jelenségeire, melyeket sok buzgalommal gyűjtött s iparkodott egy törvény uralma alatt állóknak föltüntetni)

4. §. A politika módszere.

A politika az emberi közület* létezésének és átalakulásának törvényeit először is tapasztalásból, indukció által tudja meg.

Egyes közületi tényeket megismerve, vagyis azok elemeit szétszedve s ez elemekből a tények mibenlétének, oka és okozatának tudatára jutva, azt következteti, hogy hasonlóan tetsző tényeknek hasonló elemei, hasonló okai és okozatai vannak s midőn a hasonló tényeknek nagy tömegét megismerte s azokban hasonló okok és okozatok hatását, bizonyos tényeknek bizonyos körülmények közt kivétel nélküli ismétlődését tapasztalta, tovább következteti, hogy a még nem ismert, jövőben előforduló hasonló tényeknek is ugyanazon elemei lesznek, szintolyan módon fognak együttlétezni, ugyanoly okból származni s ugyanoly okozatot eredményezni.

A politika egyes ismert tények halmazát elemezés útján közös alaptermészetre redukálva, következtetés által minden, még

* A szokatlan „közület” szónak a használatára a következő okok indítottak. Közület alatt az emberek legáltalánosb kapcsolatát értem, melyet sem községgel (Commune, Gemeinde), sem közösséggel (Communeauté, Gemeinschaft), sem társadalommal (Gesellschaft, société) visszaadni nem lehet. Ugyanis község az embereknek szomszédos, területi viszonyok szülte kapcsolatát jelenti, a község több önálló elemnek, érdekek, jogok szervezettség nélküli vonatkozását, a társadalom ellenben az embereknek egyéni érdekeik szülte szervezett összefüggését. De az általános jóra irányuló államot sem jelenti a közület, hanem alatta az embereknek állami, társadalmi, vérségi, helyi szomszédosági, egyházi, gazdasági kapcsolata egyszerre, egészében fejeztetik ki, sőt az az államoknak, nemzeti gazdaságoknak, szellemi közösségeknek az egész világra kiterjedő összefüggését is jelenti, ugyanazt, a mit a német Gemeinwesen a nem politikai értelemben vett angol Commonwealth.

A közület szó továbbá igen alkalmas az emberi kapcsolatnak legkezdetleges és legfejlettebb stádiumai megjelölésére. Az elsőkre, mert e kapcsolatok akkor elkülönzetlenül, egybeforrva, természetes egészeket alkotnak, az utóbiakra, ha az emberi kapcsolatok egyházi, világi, állami társadalmi tagozataik daczára összefüggésükben jelöltetnek meg. A „közület” helyett csak a „köz” szó állt rendelkezésemre, ennek elfogadását azonban kizárta hasonlósága a kis utca megjelölésére használt „köz”-zel, továbbá a származékainál, összetételénél mutatózó nehézségek.

ismeretlen, de hasonló tényekben ez alaptermészet hatásának bekövetkezését reméli.

Ez az induktív módszer nyilván abból a föltevésből indul ki, hogy a világban a dolgok és események bizonyos változatlan rend szerint léteznek s ilyen szerint keletkeznek, változnak.

A bizonyosság is tehát, melyet az indukció az embernek adhat, azon a föltevésen nyugszik, hogy a dolgok természetében, változásában van állandó lényeg, van rend, azaz törvényszerűség, ennek a föltevésnek oka pedig abban rejlik, hogy ennek hiányában vagy ellenkezőjének állításában gondolkodni, cselekedni egyáltalán képtelenek vagyunk.

Nyilvánvaló tehát, hogy az indukció bizonyossága teljesen; hipotetikus.

Az indukció e szerint egyes tények ismétlődéséből általános tényt következtet vagyis bizonyos tény fenforgása mellett bizonyos jelenségeknek okvetlen bekövetkezésére számít.

Az induktív eljárás tehát egyszersmind analytikus, elemző is, a mennyiben a tények elemeinek külön választása nélkül nem lehetséges.

Az analysis azonban úgy is értelmeztetik, hogy a míg az indukció általános, helyesebben egyforma tényig emelkedik, addig az analysis az egyes tényekben közös, egyforma ok hatását keresi.

Az indukció következtetéseihez igen különböző módon jut.

Így *a)* különböző tényeket, melyek valamely jelenségükre nézve egyeznek, összehasonlít egymással, vagy különböző tényeket, melyekben egy jelenség előfordul, összehasonlít más olyan tényekkel, melyekben az a jelenség elő nem fordul.

Az induktív következtetés egy további módja *b)* az, hogy valamely ténynek mind azokat a részeit, melyek ismert ok hatásának tulajdoníthatók, mellőzve, a fenmaradó részekre esetleg megkapjuk okaikat.

Végül *c)* az induktív kutatás, ha bizonyos tényekben akkor tapasztal változást, ha más bizonyos tények változnak, ekkor köztük okozati összefüggésre következtet vagy úgy, hogy egyik a másiknak okozata, vagy úgy, hogy mindkét változás egy közös ok okozata.

Az induktív eljárás azonban cserbe hagy, mihelyest számos tény hat együtt egymásra mint ok s szül egy összényt, össz-okozatot.

Ily összényt nem lehet a maga egészében sem megfigyelés, sem kísérleti úton megmagyarázni, a pusztá megfigyelés ugyanis a tényezők összefonódása következtében nem bír arra nézve támpontot nyújtani, vajjon csak egyik ok vagy mindannyian é; mily részben járultak az összény előidézéséhez? A pusztá megfigyelés, összehasonlítás és különböztetés helyett a kísérlet alkalmaztatik tehát, a melynél nem egy létrejött összokozatnak okaira történik a következtetés, hanem az egyes tényezők, a melyek valamely összokozatot létre hoztak, mesterségesen előállítatnak s azután minden tényező hatása külön-külön vizsgáltatik, majd meg egymással összekapcsolva különböző módokon kombináltatnak, hogy ekként eredményeik megállapíthatók legyenek. Ámde a kísérletezés szerföött összetett jelenségeknél nem vezet célra, mert egy tényezőnek hatását akarva kitudni, soha sem bírjuk eldönteni, még ha az egyik okot mindig ugyanazon körülmények közt alkalmazzuk is, vajjon az okozat annak az egy oknak vagy a többi körülményeknek mily mértékben az eredménye.

Mentül bonyolultabbak lesznek tehát a jelenségek vagyis mentül több ok összefonódásának eredményei, a megfigyelés, a kísérletezés útján általános igazságokat következtetni nem lehet, mindössze is az lenne megállapítható, hogy sokszor bizonyos okból, bizonyos körülmények mellett ugyanazok az okozatok állanak be.

Mivel pedig az emberi életben a tények legnagyobb része nem egy vagy két okra vezethető vissza, sőt az már az állati életről sem állítható, ennélfogva a pusztá tapasztalat, megfigyelés és kísérletezés módszerei, u. m. összehasonlítás és különböztetés, a kizárás, vagy az együttes változások összefüggésének kutatása, vagy semminemű vagy csak nagyon megközelítő, empirikus szabályosságokra vezethet.

Ennélfogva, de meg, mert kísérleteket az emberi étellel nem tehetni, ji politika az emberi közélet törvényeinek nagy részét nem merítheti tapasztalásból s a deduktív módszerre van utalva.

A deduktív módszer az összetett jelenségek egyes tényezőit külön-külön törekszik természetükben, okaik és okozataikban, más tényezőkkeli együttlétükben tapasztalatilag kifürkészni és tekintet nélkül arra, hogy az egyes tényezők minő ellenhatást szenvedhetnek, ha más tényezők erejüknek ellentállnak, kutatni, mi a következése egy tényező természetének. Ha pedig az összes tényezők.

természetükben okaik és okozataikban ekként meg vannak állapítva, azok egybevetéséből, szyntheziséből iparkodik a várható okozatot levezetni vagy egy meglévő okozatnak okaik meghatározni.

Minthogy azonban az egyes tényezők természetére nézve kiderített szabályosságok, a melyekből következtetünk, éppen csak megközelítő bizonyosságnak, hogy valamely összjelenségre vonatkozó következtetéseink helyesek-e, csak onnan tudhatjuk meg, ha azok a tényleg tapasztalható összjelenségekkel megegyeznek vagy ha nem egyeznek meg, ki tudjuk mutatni, szynthezisünkben föl nem veti minő ok közrehatása gátolta az okozat beálltát.

Gyakran azonban nem vagyunk olyan helyzetben, hogy valamely egyes tényező természetére nézve megközelítő bizonyossága szabályosságot is kimutathassunk, ilyenkor a valószínű tényezők, melyek a megfejtendő jelenséggel okozati összeköttetésben lenni látszanak, valóknak vétethetnek, hypothezis állítatik föl s ha a belőlök vont következtések megmagyarázzák a tapasztalati jelenségeket, a föltevés helyes. A deduktív és szyntheticus eljárás éppen ily föltevések által megy túl az indukcion és bír oly igazságokat fölfödözni, a melyekhez az ember indukció által el nem jutott volna.

A dedukció lényege tehát nem csak abból áll, hogy egy összjelenség tényezőit megállapítva mindegyik tényező lehetséges okaik következteti és összegezve az összjelenség okaik földeríti, sem nem abból, hogy valamely általános tényből egyes tényeket levon.

A deduktív és szyntheticus eljárást, ha egyéb nem volna, másnak mint az indukció és analizis megfordításának nem lehetne tekinteni és segélyével sem lehetne nagyobb bizonyosságra jutni, mint az indukcióval és analizissel.

A dedukció és szynthezis lényege abból áll, hogy egy összjelenség tényezőit ismerve, egyiköket kiemelni bírjuk s ebből, mint legfontosabból tudjuk az összjelenséget levezetni, vagy pedig ha a tényezőket mind nem bírjuk teljes bizonyossággal meghatározni, az egyikre nézve föltevással élünk s az ilyen föltett tényezéből vezetjük le az összjelenséget, mint okozatot.

A dedukció az egytetemes tényből következteti az egyes, tényt a. szynthezis ugyanezt teszi, de metafizikus természetű, mert az egytetemes tényt nemcsak ténynek, hanem ható oknak, czélnak fogja, mely az egyest szüli.

A szynthezisben teremtő erő rejlik, mely abban áll, hogy az

egymás mellett álló részeket összeköti, hogy valamely ismeretlen, de valószínű tényezőt megsejdtít, mint valót fölvesz és ez által a jelenségeket megfejtí.

Az induktív és deduktív, az analitikus és szyntheticus mód-szerek egymást kölcsönösen kiegészítik. Midőn egyes tényeket gyűjtünk, megfigyelünk, hogy általános tényig emelkedhessünk, midőn elemezünk, hogy valamit részeire bontsunk, már előttünk van az egyetemes tény, illetve az egész, melyet sejdítünk, viszont a deduktív általános tény, melyből következtetünk, a tények, melyeket összekapcsolunk, tapasztalatot föltételeznek s csak az egyes tényeknek deduktív, szyntheticus tételünkkel való megegyezése által nyernek igazolást. A történelmi tények még oly pontos összegyűjtése, elemzése nem bírja a világ folyását megfejtíni, a különböző tények nyomatékának, összhatasának, a szynthezisnek kell hozzá járulni, hogy a történelemnek értelme legyen.

De még inkább így vagyunk az emberi életnek nem történelmileg folyó, hanem bizonyos időbeli állandó állapotával; az emberi világ tényeinek, egy nemzet állapotának bármily pontos elemzése nem magyarázza azt, ha e tények értékét, kapcsolatát nem tudjuk földeríteni.

Minden élő lény, mondta *Göthe (Scimml. Werke 1851-ki kiad. 30. köt. 396. l.)* a szintanról értekezve, midőn az analyzist és szynthezist a ki- és belélegzéshez, a tudomány életéhez hasonlítá, egy nagy szynthezis. Mennyivel inkább lehet ezt az emberi lényről, ennek társadalmi, állami világáról állítani. Ha ebbe be akarunk pillantani, ha ennek nemcsak egymásra következő történelmi, hanem jelen állapotait, nemcsak egymásutánját, hanem együttlétező állapotait, statikáját meg akarjuk érteni, az analyzissal, az indukcióval nem boldogulunk, a szynthezisére, a spekulációra vagyunk utalva.

A jelenségeknek ugyanis vannak tovább nem elemezhető, okokra vissza nem vezethető részei, alaptulajdonságai, a színek, a vegyi elemek, a lelki tulajdonságok, a melyekre nézve az indukció, az okozati következtetés teljesen cserbe hagy s ha a jelenséget egymás mellettiségükben még is meg akarjuk érteni, csak a cél fogalommal, az egésznek képét összeállító szynthezissel, a spekulációval boldogulhatunk.

Igaz, hogy a szynthezisek, a deduktív tételek, vagy következtéseik önkényesek, a föltevések, melyekből az együttléte magya-

rázní akarjuk, hamisak lehetnek, de igazak-e mindig az indukció, az anal y zi s tényei?

A míg ennél fogva a történelemre nézve, a hol az okozati egymásutánt keressük, első sorban az indukcióra és analysisre kell támaszkodnunk, addig a politikának, mely az emberi együttlézés jelenségeivel foglalkozik, első sorban a szynthezis, a dedukció a természetes módszere.

A tudomány majdnem egyértelmű az induktív és deduktív, elemző és szyntheticus módszereknek a maguk helyén egyenlő alkalmazhatósága, egymást kiegészítő szükségessége iránt. Úgy hogy fölöslegesnek látszik e helyen az indukció és dedukció dogma történetével bővebben foglalkozni. A módszer kérdései *Mill Logikája*, *Leicis Corneicall György nagy műve (Treatise on the methods of reasoning in politics)* s *Trendelenburg Logische Untersuchung* által egészen véve eldöntötteknek tekinthetők.

A deduktív módszernek nélkülözhetlenségét az embervilág tudományára ! egy nagy iskola, a német nemzetgazdák történelmi iskolája tagadja ugyan s eredményt csak a gazdasági jelenségek történelmi, induktív vizsgálatától vár. Ezzel a felfogásmóddal azonban tudományos igazságokig mindaddig nem lehetne emelkedni, a míg a múlt és jelen összes tényei nincsenek átkutatva s ekkor is az összetett tényekre nézve cserben hagyja a módszer. A német közigazdák történelmi iskolájának tévedése igen egyszerű, nem különböztetik meg a közületi jelenségek kutatásában a rájuk vonatkozó tudományt a művészetétől, mely s tudomány elveit gyakorlati czélokra fölhasználni akarja. Álláspontjukra, melylyel az indukciót nemcsak sürgetik, hanem a dedukciót teljesen alkalmazatlannak nyilvánítják a közületi élet jelenségeinek magyarázatában, *Mill-nék* kemény, de nem igaztalan ítéletét lehetne alkalmazni, hogy felfogásuk (*A deduktív és induktív logika II. köt. 19- 1.*) egykor „annak bizonyossága fog említetteti, mily alanti fokon állhattak a spekulatív tehetségek, mikor e nézet elismerésben részesült”.

Szelídebb alakban ugyanily ítéletet mond a német nemzetgazdák történelmi iskolájának törekvéseiről *Menger* beható és becses módszertani munkájában (*Untersuchung über die Methode der Socialwissenschaften und d. polit. Oekonomie ins Besondere*).

Kants, habár a politikai tudomány főforrásának a tapasztalatot és összehasonlítást tartja, a német iskolával szemben világosan elismeri, hogy a hol kellő tapasztalatok nincsenek, a hol az állami élet jelenségei fölötté szövevényesek s a hol, mint a közületi élet terén, a kísérletek nagyrészt teljesen ki vannak zárva, a deduktív módszer az egyedüli, melyhez fordulni lehet. *Láng (A közigazdaság elmélete)* meggyőzőleg érvel a deduktív módszer, mint alapszöveg mellett, és pedig a közigazdasági tünemények bonyolultságánál fogva; ellenben az indukciót csak kiegészítőként, mint ellenőrző eszközt, de mint ilyent föltétlenül szükségesnek tartja a tudományra.

Politikai irodalmunk legnagyobb alkotásának, *Eötvös* „*A XIX. század uralkodó eszméinek*” módszertani álláspontja, nevezetesen az indukciónak az

az államtudomány egyedüli módszerül való felállítása egyrészt egyike azoknak a következetlenségeknek, melyektől nagy szellemek sem mentek, másrészt annak bizonyosága, hogy Eötvös a módszertani kérdésre behatólag nem terjeszkedett ki. A munka ugyanis, számos tapasztalati érve s első részének elemző volta daczára, nagy mérvben deduktív, számos föltevésekből indul ki, minők az az egyéni tulajdon szüksége, a szabadság, mint legfőbb jó, az állam szorosan egységes mivolta s ezekből vonja le végeredményeit. Eötvös ezélja ugyanis csak egy részben irányul tudományos igazságok, elvek megállapítására, tulajdonképeni törekvése ily elvek alkalmazása, még pedig a 48-iki forradalmak után Európában előállott politikai helyzetre s e czélnek megfelelő konkrét eljárási módok megállapítása.

A tudományos igazságokat Eötvös egy részben átveszi az akkori államtudományból, másrészt maga állapítja meg, helyesbíti őket nagyrészt analógiák, hypothezisek segélyével s ezekből von következtetést a helyzetre, a mi nyilván deduktív eljárás. A munka súlypontja azonban nem rejlik ez igazságok megállapításában, sem a belőlök levont következtetésekből, hanem annak induktív tapasztalati meghatározásában, miként lehet ez igazságokat a 48 utáni konkrét életben gyakorlatilag is megvalósítani. Minthogy pedig ily gyakorlati feladatoknál természetzerűleg a konkrét tapasztalati valóság a döntő, minthogy az Európában a francia nagy forradalom óta általánossá vált szokás: elvont tanokat az állami konkrét életbe ennek sajátosságára való minden tekintet nélkül átvinni, bizonyára egyik oka volt a nagy európai rázkódásoknak s épp oly oktalanságnak tekinthető, mintha az építész a fizika elveit, építő anyaga minőségének tekintetbe vétele nélkül akarná alkalmazni: Eötvös a munkája e részében, a főrésztében nagyon is jogosult tapasztalati módszert az államtudomány egészére helytelenül terjesztette ki.

A mit eddigelé a gondolkodók túlnyomó része csak a legszűkebb körben tartott lehetségesnek, a kísérletezést az állami élet törvényeinek megállapításánál, a legfőbbé akarja tenni *Donnát* (*La politique expérimentale.*) Összetévesztve az állami tudományát az állami működéssel, az országlással, a megfigyelést, a kísérletezést és a polgároknak szavazataik útján nyilvánított meg egyezését tekinti a politikai igazságok megállapítására egyedül alkalmas módszernek (475. 1.) s e módszert népszavazások, a kisebbségek képvisellete, az állam egyes részeire alkotott külön törvények, fakultatív törvények útján gondolja szervezhetőnek. A külön törvények által az állam provinciákra daraboltatik, a fakultatív törvények az egyes községek, vidékek polgáira bizzák, el akarják-e azokat fogadni, az időleges törvények előre meghatározzák hatásuknak bizonyos idő lejártá utáni megszűntét.

Nyilvánvaló, hogy Donnát módszere csak egyik eszköze lehet a politikai kutatásnak. Kizárólag alkalmazva, az országglás föelvévé téve a benne nyilatkozó irányzat, az államnak elemeire való szétbomlását eredményezné.

I. RÉSZ.

AZ ORSZÁGLÁS

ÉS EGYÉB EMBERI ÉLETJELENSÉGEK.

I. FEJEZET.

Az ember világa,

5. §. Az emberi élet.

Az ember a nagy mindenség része, ennek átalános törvényei ér vény esek reája nézve is.

Ami által az ember a mindenségből kiválik, az az ő öntudatos, új czélokot kitűzni és megvalósítani bíró ereje; az ember ennél a tulajdonságánál fogva föl bírja ismerni adott állapotát s ki tud abból önerejével emelkedni.

Míg e mindenség nem emberi részei, melyeket együtt természeti világnak nevezünk, egymás által szorosan, változhatlanul meghatározottak és így végesek, az ember önmagát meghatározni, haladni bíró, végtelen alany.

Az embernek ez az alanyiséga, önmeghatározó ereje, végtelen jellege azonban merő lehetőség is maradhat, az ember boldogan szunnyadhat a természet keblén, osztozva ennek korlátolt véges voltában, nem érezve az ellentétet, mely az öntudattal és önálló akarattal áll be az emberre nézve, midőn felismeri véges állapotának meg nem egyezését sajátos emberi lényegével s midőn azt is tapasztalja, hogy véges, megkötött állapotából magasabbra emelkednie lehet, de csak véges erőinek fájdalmas megfeszítése árán.

Az édeni, a művelődés előtti állapot, midőn az ember még

nem arcza véres verejtékével kereste kenyerét, midőn még nem rontá meg a *Rousseau* ostromolta uralomvágy, az ember természeti állapota. Emberi állapota akkor kezdődik, midőn nem elég neki a mit a természet nyújt, midőn túl akar lépni a véges határon, melyek közé, a természeti világgal közös mivoltánál fogva, helyezve van.

Az ember ez önmeghatározó ereje, végességét megszüntetni törekvő munkássága teszi az ember szellemiségét s választja el az ember világát a természet világától.

Az ember élete ott kezdődik, a hol a bensejében érzett végtelenséget, szellemiséget kifejtteni s a véges természet fölött uralkodóvá tenni megkísérti.

Mi indítja az embert arra, hogy véges boldogságát a végtelenért való keserves küzdelemmel fölszerélje? A merő külső szükségből ezt magyarázni nem lehet, az állatot is bántja a szükség, a nélkül, hogy adott viszonyaiból kiemelkedni tudna; az ember nagyobb értelmisége sem elégséges ok erre, ha az emberben az állatokétól lényegileg különböző erő nincs, mert az értelmiségnek az állati világban igen magas fokát találjuk, anélkül, hogy az állatvilágnak csak viszonylagosan is oly fejlődéséről szólhatnánk, a minőt az ember élete mutat.

Az emberi élet rejtély marad, ha az emberiségnek végtelen jellegét, szellemiségét, a természet életétől való különbségét föl nem vesszük. Az ember élete szakadatlan küzdelem a végességből, korlátolt létből kiemelkedni s az emberi végtelen lényegét a véges természeti világgal szemben érvényre emelni.

Mindazok az elméletek, melyek az emberi és a természeti világ ellentétéből indulnak ki, az emberiség életét a természeti világ fölé emelkedésbe helyezik, de nagyon eltérnek arra nézve, miben áll e fölemelkedés.

A *budhismus* e kiemelkedést azzal véli véghezvihetni, ha az ember a természetet megveti, ha mindent, a mi véges, lenéz s mint magához, kiből az istenség szikrája él, méltatlant eldob.

A *stoikusok* a görög és római világban az emberi szabadságot és boldogságot csak a végesnek megvetése s az egyénnek önbensejébe való elzárkózása által vélték elérhetőnek.

Schopenhauer hasonló módon bírja csak képzelni az ember fölszabadulását a végesség nyomása alól s a *kereszténységben* is gyakran támadnak áramlatok, melyek az evangélium parancsai helyett az evangéliumi tanácsokat akarnák az embervilágban uralkodóvá s abban az aszketizmust általános irányulvvé tenni.

Az anyagi világ nyúgeitől való szabadulást a stoikus bölcselet is a világ megvetésével vélte elérhetőnek.

A véges fölé emelkedés ily koncepcziója mellett azonban mivé lesz az ember élete? Üres, tartalom nélküli, szűk keretű lét, mely önmagából kibonyolódni nem tud, mely önénjével bajlódik, midőn önmagát legjobban megtagadni véli. A világ megvetése általános elvvé téve, az embert teljesen rabjává teszi a természetnek, a megváltozhatlan függésnél fogva, melyben ahhoz testi fennmaradása, értelmének, szellemének ébrentartása szempontjából áll. A gondolatban! elvont fölemelkedés a valóságban teljes függés leendő s a végtelenség, melyet általa elérhet, üres lelki révedezés.

Csak az a módja a véges fölé emelkedésnek, a mely a vele való küzdelem eredménye, a mely a véges természet erői előtt meghajol ugyan, de őket saját akarata eszközeiként fölhasználja, szüli valóban az ember végtelen lényegének tartalmas érvényre jutását a véges fölött. Ugyanis csak lehetőség az, hogy az ember magasabb mint a természet, a végtelenség, szellemiség csiraként rejlék az emberben, mely valósággá csak az által válik, ha az ember célkitűző erejével harcra kél a végessel s azt magának aláveti.

De nem végtelenségének, szellemiségének lerontása-e az emberre e küzdelem? Nem mond-e le a szellem önelhatározó erejéről, nem szennyezi-e be magát a végessel való érintkezés által? Hisz az ember, midőn az anyagot alakítja, a földet munkálja, kéntelen magát azok törvényeinek alávetni? Bizonyára, de e meghajlás, a véges világ korlátainak elismerése mellett, azt egészen saját akarata eszközévé tette, célja szolgáltatába hajtotta s a véges világ mellett az ember a szellem világát teremtette meg, a melynek céljait az ember tüzi ki s abban, habár nem a végesség megsemmisítése, de alárendelése útján a végtelen uralkodik.

Az emberi életnek fennebbi felfogása oly általános vallásban, tudományban, a pesszimizmus és aszketizmussal szemben, másrészt meg az annyira összefügg a mindenségről való világnézettel, hogy azt irodalmi fejlődésében követni e mű céljához képest lehetetlen.

6. §. Az ember eszméje és a jó.

Az ember végtelensége azonban merő lehetőség, míg véges volta tény s amazt csak önerejével s elhatározásával teheti valósággá.

Az ember eszméje hat azokban a törekvésekben, melyek által ama korlátok közül kiemelkedni iparkodik, a hová úgy saját természetének véges oldalai, mint a külvilág részéről helyezve van.

Az ember eszméje abban áll, hogy végtelen lényegét, azaz szellemiségét a végesség határai közt, öntevékenységgel, s egyetemes tekintetek szerint valóságossá tegye, vagyis környező világának szorosán meghatározott rendjével szemben magát mint önmeghatározó végtelen fejlődhető lény érvényesítse.

Az ember eszméjében a lényeges részek tehát: a szellemiség, az egyetemesség, az önfeláldozó szabadság, a végesség hatarai közt.

Mindaz, a mi e részek valamelyikének szolgál, része az ember eszméjének s mint ilyen jó, mert benne és általa az emberi eszme lehetőségből, inkább s inkább valósággá, ténynyé válik, a véges a végtelen szolgálatába lép, az ember korlátolt, megkötött voltából önmagát meghatározó szabad lénynyé, részleges, külön erőből egyetemes alanyyná válik.

A miben az ember eszméje (végtelen lényegének öntudatos, önelhatározással való érvényre emelése a végesség fölött) ténylegesül, az mind jó, habár a fokozat szerint, melyben ahhoz járul, különböző értékű is.

Az ember eszméje, mint végtelen, kívülről határtalan s csak önalkotta határokat ismerő, egyetemes lévén, kizárja megvalósulásának szabadtalan, kényszerű és csak egyesek javára irányuló véghezmentét, a jónak egyesek részére való lefoglalását.

A jó, a melyre az embernek eszméjéből folyólag törni szabad, egyetemes, mindenkire kiterjedő jó, mert különben a véges fölé emelkedés is korlátolt, részszerű leend s az emberi s a végesen határolt természeti világ közt különbség nem lenne.

A jó a maga fokozatai szerint közös jó, átlagos jó, egyetemes jó.

A közös jó, az illetők külön javának egyszerű összege, a minő egy kereseti társaság tagjaié, az átlagos jó ellentétes, p. o. földművelő és ipari törekvések kiegyenlítéséből keletkezik; az általános, az egyetemes jó oly jó, a mely az érdekeltek java fölött áll, azzal talán ellenkezik, a milyen a rabszolgaságnak közkárpolitás iáján megváltása, nyomorékok tartása a közület által, a vallásos, az erkölcsi, művészi érzés ápolása, a jövő nemzedék érdekeinek kiméltése, melyek által az emberi azonban valósul.

De az ember eszméjének egyetemességétől elváhatlan része a szabadság, vagyis az erő, a hatalom, melylyel a véges fölötti uralmát kigondolja s megvalósítja.

A szelleminek ugyanis a végessel, a természetivel szemben az a megkülönböztető ismérve, hogy önmagát meg bírja határozni, holott amaz kívülről határozatik.

Mentől teljeseb az ember önmeghatározó ereje a végessel

szemben s saját lényének végességét mentől jobban bírja átalakítani, annál inkább elmondhatni, hogy eszméje megvalósult.

Egyetemesség, szellemiség, szabadság azonban az emberi eszmét csak igen általánosan határolják, teljes tartalmát az emberi eszme az értelemnek, az észnek, kedélynek, képzeletnek, tudománytan, vallásban, művészetben ható erőiből s az akaratnak azokból a legrészletesebb nyilvánulásaiból nyeri, a melyek által az embernek a kültermészettől függése, a saját szenvedélyei, érdekei által való korlátoztatása szüntettetik meg s az ember értelmileg, akaratilag végtelen hatásra alkalmas tényezővé válik.

Az emberi eszme tartalmát fogalmilag csak szegényesen, szintelenül lehet visszaadni. Egész valóságában a történelem részleges eseményei, állami és egyéni jelenségei s az emberiség jelenét, jövőjét rajzoló költészet hozzák közelebb öntudatunkhoz.

Az ember eszméje a fennebbiekben nem mint elvont és holt fogalom értendő, hanem mint eleven, ható, valóságra törő erő.

Plato az igazságossággal, *Aristoteles* az önelégült, boldog, a *kereszténység* a szent élettel, *Leibnitz* a tökéletességgel, *Kant* a cselekedetek egyetemességével, az új-kor sok történetírója és bölcselője, így *Eötvös* is, az ember szellemi és anyagi erőinek minél teljesebb kifejtésével, azaz a haladással jelezték az emberben ható erők magvát, kimeríteni azonban s egy fogalomba egybegyűjteni nem bírták.

Mindenesetre lényeges, hogy az emberi eszmének ne csak általános elemei, a szabadság és egyetemesség, hanem valamely konkrét tartalom, p. o. mint a szövegben, a végesség legyőzése, átalakítása is kiemeltessék, mert e nélkül az emberi élet iránytű nélkül vagy pusztán időleg tekintélyre, hatalomra vergődött egyesek vezetése mellett halad.

A jó, az emberi eszmének öntudatos és önelhatározó valóságaként felfogva, nem zárja ki a gyönyörűséget, a boldogságot, mint eredményt; de nem teszi annak célzatává.

Az ember eszméjének a haladás fogalmával való azonosítása, tartalmának Megvalósulási folyamatával való felcserélése.

7. §. Az ember eszméje egyéni és közületi alakjában.

A végtelennek, a szelleminek egyetemes érvényre jutása a véges fölött akár mint teljes legyőzés, akár mint átalakítás önelhatározó, öntudatos ténykedés által teszi ki az emberi életet, a melyet egyesek és közületek, azaz természetes egyének és ilyenek kapcsolatából álló lelki egészek élnek. A közben is egyének az élet orgánumai, de éppen csak orgánumok, tagok, nem többé független, bevégzett lények, a minők egyéni külön céljaikra.

Egyén és köz az emberinek örök alakzatai, a melyeket nem lehet egymásból származtatni. Köz valamely formában, mint törzs, mint társadalom, mint család, mint állam örökké épp úgy létezett, mint az egyén.

Tények azok, egyidejűleg léteznek éppen úgy, mint a férfi és a nő, az ifjú és az öreg, mert az emberi eszmének válhatlan szervei s csak mint ilyenek magyarázhatók, sőt a köz annyiban fontosabb az emberi eszme megvalósulására, a mennyiben nemzedékek egész sorozatát, a múltat és jövőt jobban hatalmában tarthatja, mint az egyén, mert nemcsak a jelenben élő egyének összesége, hanem a múlt és jövő kapcsolata.

A közben az emberinek egyetemessége, végtelensége, az egyénben sajátossága, végessége működik kiválóképpen.

A viszony köz és egyén között az, hogy az emberinek eszméje csak mint köztudat és közakarát valósulhat meg s mint ilyen egyetemes nyomásként hat az egyesre, de viszont az egyén a maga saját erejével ébreszti e köztudatot s működésével föltétlenül elősegíti vagy akadályozza valóságát.

E viszonynál fogva az ember a maga eszméjét szükségképpen Közületileg és egyénileg valósítja, azonban, a mint a közületi működésnek emberileg csak úgy lesz értéke, ha a köz tagjainak öntudata és akaratótól támogatva történik, úgy az egyéni érvényesülés nem mindenképpen kívánatos, hanem a mennyiben az embernek közületileg teljesebben valósult eszméje nyer általa erősbülést.

A közben kiválóképpen az nyilatkoztván, a mi minden egyénnel közös, a köznek eszméje az egyenlőség eszméjét, míg az egyént a közöstől eltérő külön jelleg érvényre jutása alkotván, az egyéniesség eszméjét a szabadságét hozza magával.

Az ó-kor előtt köz és egyén egyforma lényegességűek. *Plato* azért kívánja néha túlságosan is az egyénnek a köz alá rendelését, hogy az igazságosság inkább megvalósulhasson, nem mintha az egyént lényegtelennek tartaná. A mint könnyebb valamit elolvasni, ha nagy, mint ha kis betűkkel van írva (*A köztársaságról*. II. könyv 14. fejt.), úgy az állam nagyban, láthatóbban tünteti föl az igazságot, a helyes embert, mint az egyént. Nevetségesnek mondja (IV. könyv 11., 10. fejt.), hogy az államnak jó tulajdonságai mástól eredhetnének, mint polgáraitól. *Aristoteles* helye (*Politika* I. könyv, I. fejt. 11. szakasz), hogy az állam előbb van, mint az egyén, a fogalmi, nem időbeli elsőségre vonatkozik, egyébként számtalan helyen (VII. könyv, vagy IV. könyv, 13. fejt. 16. §.) kiemeli az egyén önállóságát, így midőn az emberek végcélját meghatározva, mondja, hogy az, akár állami kapcsolatukban, akár külön egyéni létükben

vegyük is őket, mindig ugyanaz. Az ó-kor nem tagadja meg az egyéniség létjogosultságát, sőt a közt egyének merő összetételének tekinti; de az egyénben inkább egyforma példányt, mint egyformasága ellenére is önálló tényezőt lát. Ezért tartja az államot az egyforma érdekűek, az egyforma erényűek egyszerű „összeségének, a köztjét az egyéni jók sommájának, ezért tartja az egyes bármennyű alárendelését a köz irányában igazoltnak.

Hogy az állam az egyenlők társasága és a részesek hasznáért van, a legjellemzőbb módon *Aristoteles* fejezte ki (*Ethika Nikomachoszhoz*. Haberern-féle fordítás. 8. köt. 3. és 11. fejt.). A barátságának, úgy mond, három neve van, mely a szeretereméltó tulajdonok számának felel meg. (Jó, kellemes, hasznos.) „A kik haszon iniat szeretik egymást, azok nem önmagukban véve és önmagokért szeretik egymást, hanem csak a mennyiben kölcsönös szeretetűkből rajok valami jó háramlik.” A polgári barátság *Aristoteles* szerint a hasznosan alapszik. „Mi azt gondoljuk, hogy az állami közösség is eredetileg a hasznosság céljából alakult s azóta fenn is tartja magát; mert a törvényhozók a hasznot tűzik ki célpontul és igazságosnak nevezik azt, a mi az egész közösségnek előnyös. Az állami közösség az egésznek hasznát keresi, a többi közösség ezen hasznosságának csak bizonyos részét így a tengeri utasok azt nézik, a mi a hajózásnál vagy pénzszerzésre vagy másféle előny kivívására szolgál, a harezársak azt, a mi a háborúban előnyös . . . .” Ezen gondolatot a Politika számtalan helye bizonyítja (1. k. 2. fejt. 21. §., IV. k. 7. fejt. 2. §., VI. k. 9. fejt. 6. §.). Lásd egyszersmind *Süscmihl-nek Aristoteles II. könyvéhez írt 138. jegyz.* - A szövegben kifejezett felfogást más szempontból úgy formulázza *Gierke (Genossenschaft tsreehl .I. Bd. 11. 1.)*, hoy μ *Aristoteles* $\pi\acute{o}\lambda\iota\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$ egyáltalán nem az, a mit mi állam, hanem a mit társadalom alatt értünk. Ellenben *Gierkének* az általános felfogással egyező tanát, hogy az ó-kori jogérzet az egyén önállóságát nem ismerte s a közt emelte kizárólagos uralomra, saját műve legjobban megcáfolja, mely (3. köt. 8-23. 1.) éppen annak kimutatására irányul, hogy se *Plato*, se *Aristoteles* nem bírták az államot lényeges alanyegységnek felfogni, hanem egyesek merő formai egységének tekintették (id. h. 18. 1.).

A kereszténység az egyént példányból önálló szuverén lényné emeli s a közösséget csak a földöntúli életre nézve teszi tanának részévé, a véges életet illetőleg semleges állásponton áll meg.

Az új-kori bölcsélet a kereszténységben rejlt individualizmust általánosítva, a közületben nem lát saját öncélú létet s azt csupán az egyének vonatkozásának, létezési formájának tekinti.

Az individualizmusnak első és leghatározottabb képviselője *Hobbes*. A tapasztalás csak az egyént ismeri, ennek önfertartási érdeke hozza létre *Hobbes* szerint a mesterséges egyént, az államot, melyet képlegesen *Leviathan*-nak nevez, s melynek föltétlen hatalma az egyén önfertartása végett szükséges, mert az csak békében lehetséges, a békét pedig csak a föltétlen hatalmú állam teremtheti meg.

A XVII. századtól kezdve uralkodik az a felfogás, hogy az egyén az emberi életnek egyetlen egy eredeti tényezője, ellenben a köz (törzs, társadalom, állam) csak az ember alkotta mesterséges alakzat.

Bentham (De ontologie és Traité de legislation) megkísérti az egyén bol-

dogság utáni vágyából az erkölcsöt, az államot, mint a jól felfogott egyéni érdekek számítását tüntetni fel. A felvilágosodott egyén mások javában saját boldogságát is feltalálja, a magánégyént erre az erkölcsen tanítja, a népet törvényei világosítják fel a mindenkinek hasznosról. Az állam és törvényei azonban alapjában bajt foglalnak magukban, mert az egyén saját számító tehetségének elégtelenségét mutatják.

Az individualizmus végeredményét legelőször *Godwin Vilmos* vonja le (*Enquiry concerning Political Justice and its Influence on Morals and Happiness 1193.*), a ki szerint az állam, a társadalom, a házasság az egyént csak lenyűgözik, ezek megsemmisítése az egyén észszerűségének segélyével az emberiség célja.

Ennyire *Humboldt Vilmos*, a nyelvész és államférfi sem megy, Godwinnal egyidejűleg írt, de egészen csak egy félszázad múlva közzétett munkájában (*Humboldt V. összes munkái*). Méltatva *Laboulaye*-től (*Az állam és határai. Molnár Antal fordít, magyarul*). Mindazáltal sok rokonság van a két író között s *Mill* a *Szabadságról* írt munkájában rokonszenvesen említi *Humboldt* alap gondolatát.

A múlt század végéig terjedő irodalomban *Ferguson* az egyedüli a szabad-elvű gondolkodók sorában, a ki a közt az egyéniséggel egyenlő eredeti ténynek állítja oda (*Essay on the history of civil society*. 1769. és számos kiadásban) s helyteleníti az újabb államfejlést, mely az egyént teszi mindenné, holott az embernek egyéni önfentartáson kívül a másokhoz való jóakarattal egyaránt lényeges tulajdonsága. Az egyének annyira nem külső alkalmasságai miatt ragaszkodnak a közhöz, hogy ott becsülnek legtöbbször, a hol ezek leggyéresebbek, ott leghűbésebbek hozzá, a hol hűségük adója vérben fizetetik. A közhöz való jóakarattal fejti ki legjobban az embernek minden erőit s teszi ez által legboldogabbá. Ha azonban a közjónak az egyén törekvése legfőbb tárgyának kell lenni, a köz másban, mint az egyének javában nem lelheti meg boldogságát.

S nagy szerencse a nemzetekre, hogy csak az által lehetnek biztonságban, és hatalmasok, ha tagjaik bátorságát és erényét fokozni törekcszenek.

A köz java nem kívánja az egyén lebilincselését, ellenkezőleg szabad népek kebelében élő izgalmak nélkülözhetlenek hozzá s az emberek nevelőiskolájául szolgálnak. Csak a szolgaság, romlottság nyomhatja el jóra való emberek közt a vitatkozásokat.

Az emberi élet legfőbb boldogságát a tevékenység alkotja, az egyének,, törzsek, népek, államok harczeit, küzdelmei is arra vezetnek, épp úgy mint az egyéni különféleségek; az egyeseknek a közzel, a nemzeteknek egymással folyton küzdeniök kell boldogságukért.

Ferguson kora egyoldalúsága fölé emelkedik, de saját álláspontját: a köz és egyén egyforma őseredetiségét, az egyén teljes szabad érvényesülhetését a közben, ha az fensőbbnek állítatik és a köz fenmaradhatását az egyén ily érvényesülése mellett, valamely érthető alapon és a megférés módjának feltüntetése által kimagyarázni nem tudta.

Fergusoné az érdem, hogy a köz és az egyén önállóságának problémáját felvetette, de az egyén mellett az állam és család önállóságát *Hegel* állítja csak helyre, habár egynemely irányban túlságosan az egyén hátrányára.

A pozitív bölcelet már éppen merő értelmi elvonásnak nyilvánítja az egyéni embert, valóságos léteit majd csak az emberiségnek tulajdonítja, mint *Comte* Ágost, majd az egyes közületeknek, mint *Spencer*.

Utóbbi bölcselő ugyan az emberi fejlődés végső fokául az egyéniség teljes kifejlését s az állam funkciójának egyidejű háttérbe lépését jósolja olyképen, hogy az állam csak az átlagos közakarat megállapítására és igazságszolgáltatásra fog szorítkozni, de a közt, mint az egyéni élet kiegészülésének önkéntes alakját nem kevésbé fentartja. Különböztet *Spencer* álláspontja a legkevésbé világos és következetes. A főművében vallott elvekkel nagyon is ellenkeznek azok a fejtegetések, melyeket az állam működésének hatáiról, az egyén és közület értékéről a *State versus Man* című alkalmi értekezésében vall. (Lásd beható bírálatát *Pikler Gyula*-tól, *Budapesti Szemle* 1886 f.) Már *Dupont-White* megcáfolta az alapjában hasonló s több közzgazdasági írótól még *Spencer* előtt vallott ily tant. (*L'individu et l'état*. 1865.) *Dupont-White*-hez hasonló szellem lengi át *Büchez munkáját* (*Traité de politique* 1886); szerinte az egyén és állam egymásért vannak teremtve, az egyén tökéletesedésre de csak köznek van ereje a haladásra. Irodalmunkban *Pulszky* (*A jog és állambölcelet alaptanai* 235. 1.) szintén nem fogadja el *Spencer* tanát föltétlenül 9 arra mutat rá helyesen, hogy az állam hatásköre a művelődés haladtával egyrészt ugyan fogy, másrészt azonban terjed.

Herbart iskolájának egyik ága, *Lazarus* és *Steinthal*-lal az élén, a nemzetekből, mint önálló lényekből kiindulva, kutatja az emberi élet jelenségeit.

E hatalmas ellenirányok dacára az egyén egyedüli lényességéből kiinduló individualisztikus felfogásmód azonban napjainkig fentartotta magát, támogatva különösen a közület gazdasági erőinek elemzése által.

Az individualizmus utolsó, hatalmas képviselője a világirodalomban *Eötvös* (*A. XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*). Egész munkája annak bizonyítására irányul, hogy a köznek azt az alakját, melyet államnak nevezünk, csak az egyén eszközeként lehet tekinteni s képtelenségnek tartja, hogy az államot szeretni lehessen (I. kötet. 101., 114. 1.) s úgy van meggyőződve, hogy a létezés célját akár az ésszel, akár a vallást kérdezzük, másban mint az egyénben keresni nem lehet.

Mindazáltal *Eötvös*nél is megvan már az egyén és köz őseredeti együttesége, mindkettőnek a természettől alkotott volta, de az egyénnel kezdettől fogva együtt létező köz nem az állam, hanem az, a mit a társadalomnak nevezünk; mert *Eötvös* szerint (II. kötet. 77. 1.) az állam csak a magasabb fejlődés eredménye; az állam szerinte végkép felbomolhatik, ellenben a társadalom örökké fennáll. – így értelmezve a közt, minthogy az ellentétbe helyezve az állammal, tulajdonképp csak az egyén létformája, *Eötvös* individualisztikus álláspontja még feltétlenebbnek tűnik föl. Hasonló lesz az eredmény *Eötvös* tanának más értelmezése által, mely szerint állam az emberi élet kezdetén nem létezik, annak egyes forradalmi szakaszaiban pedig mint külön szervezet eltűnik s az általános közületbe olvad, a melynek egyedüli ható ereje az egyén.

A köz és egyén ellentétessége *Eötvös*t az egyenlőség és szabadság ellentétes, egymást kizáró voltának tanához is vezet; a közszel együtt jár a hozzá tartozók bizonyos egyenlő alávettessége vagy abban egyenlő uralma, más szó-

val az egyenlőség, a mi szükségkép az egyének önrendelkezésének megszorítását vonja maga után; de meg mentül többre terjed ki a köznek hatalma, annál inkább fenyegetett a kisebbség szabadsága a többség által s így a kisebbségnek nemcsak egyéni, hanem a politikai szabadsága, vagyis az egyenlőség is megsemmisül.

A szabadságnak és egyenlőségnek, vagyis egyének és köznek ez egymást kizáró természetét különösen hangsúlyozza Eötvös s mások is. (*Stephen: Liberty, Fraternity, Equality* 239. I. -*Bergeret, Principes de Politique.. La fraternité a pour objet de rétablir sans cesse l'égalité détruite par la liberté.* 60. 1.).

A képzeleti egyénre, annak képzeleti szabadságára nézve a köz fennállása csakugyan vést hozó, megsemmisítő; a tényleg létező egyénre, annak pozitív szabadságára nem szükségképi ez, csak lehet ilyené. Az egyenlőség, melyet a köz magával hoz és követel, semmi egyéb, mint az embernek minden egyén viszonyaihoz mért megvalósulása, az egyéniségnek, szabadsága és különössége daczára, az ember lényegét alkotó egyetemessége; az egyetemesség eltorzulhat, ha mennyiségi értelemben vétetik, megsemmisülhet, ha az emberiség egyes tagjai egyetemes jellegüknek megfelelő állapotból kirekesztettek, szóval, ha az ember eszméje megtagadtatik, a mi azonban éppen a szabadság, az emberi önrendelkezés útján történik, mert emberi akarat teremti a természetellenes egyenlőséget és kiváltságot. Az egyének, a szabadságnak az egyenlő, az egyetemes emberiben van a határa. Szabadság és egyenlőség nem zárják ki, sőt követelik egymást, de a szabadság épp úgy lehet az egyenlőség megölője, a köz az egyén temetője, mint viszont. A közt, az egyenlőséget kárhozhatni, a szabadságot egyéni alakjában dicsőíteni, a valóságnak egyoldalú megítélése, miről alább a szabadság tárgyalásánál bővebben.

Századunk második felének és végének kutatásai nagyobbrészt önkéntelenül a köz és az egyén egyenrangúságát fogadják el s a merev individualizmus kivétel; de a közületies felfogásnak szocialisztikus árnyalata is, a mely az egyén külön valóját mellözve, benne az ó-kori felfogással egyezőleg bármilyen kényszernek alávethető példányt látva, a mai gondolkodás csak egyik szükségletének bír eleget tenni.

Accolas az ő állambölcseletével, mely a nép, a társadalom önálló lényiségét tagadja s az egyén kizárólagos, egyedüli autonómiáját vitatja, magában áll és tana csak úgy anarchiára vezet, mint *Proudhon* felfogása. (*Accolas, Principes de Politique. – Proudhon, La creation de l'ordre dans l'humanité. – La justice dans la révolution.*) *Accolas* a maga iudividualisztikus felfogásával, a társas kapcsolatot az emberek közt tisztán az egyéni erkölcs erejével reméli fentarthatónak s a közt egyedül az egyéni erkölcs, az egyéni okosság eredményének tekinti.

Az angol túlzott individualistákat részint angol józanságuk, részint a mai pozitív kutatások eredményei óvják meg ily szélsőségektől, e tekintetben jellemző *Wordsworth Donisthorpe (Individualism a System of Politics 1889.)* és *Auberon Herbert (Compulsion by State)* vitája.

Teljes öntudatossággal csak *Dupont-White* állítja föl (*L'individu et l'état*) az állam és egyén egyenlő lényegességét az emberi eszme megvalósulásában, vagy

mint ő mondja, a haladásban. E lényegességet nemcsak a haladás keresztlivelében találja, de megindításában is s mintegy előre látva a Spencer iskolájának tanát, hatalmas érveléssel száll annak ama tétele ellen, hogy a művelődéssel a köz, az állam egyre fölöslegesebbé válna. Mint vitázó irat annak bizonyítására írva, hogy az állam haladó közületekben nagyobb szerepre jut, mint-hogy viszonyaik bonyolultabbakká válnak, nem ment egyes túlságoktól. Az állam, a társadalom, az ember problémáját rendszeresen nem tárgyalva, a kérdés teljes megoldását nem nyújtja. Az államot sok részben csak mint kormányt tekintve, az egyénnek és köznek összefüggését a szabad államban melőzve, az állami nemzeti alapját nem értve, azt is elmondhatni róla, hogy egyoldalú, minden esetre pedig, hogy az egyénnek és közületnek közös gyökerét, az ember eszméjében föl nem tüntetve, két nagy megfejthetlen ténynél, az egyénnél és köznél megállapodik. Mindezek ellenére egészében véve az emberi közület ez alap kérdésében nemcsak szerzői elsőség, hanem a tisztázás körül komoly érdem is megilleti.

A köz és az egyén válhatlan kapcsolatát más név alatt tanítja *Bergeret (Principes de Politique)*. A közt a tekintély, a hatóság (autorité) neve alá foglalja s alatta azt a társadalmi erőt érti, a mely régóta létezik; ezzel a népet állítja szembe, mely minden ember összesége, vagyis az egyénekre szét-eső tömeg, végelemzésben tehát az egyén. Hatóság s nép, minden ellentétes-ségük mellett egymás nélkül meg nem lehetnek s az emberiség e két erő evoluczióinak egymás fölé kerekedése, vagyis az anarchia és a despotizmus közt fekvő átmeneti alakokban futja meg pályáját. A sok szellemes, sőt igaz, a mit Bergeret a maga álláspontja védelmére fölhozni bír, teljes erőre emelkednék, ha a helyett, hogy a közt a hatósággal azonosítva, a köz egyes külön alakjait s a nép mögött rejlő összegyéniséget elemezte volna.

8. §. *Az emberi eszme megvalósulásának különböző irányai a közületben.*

A végesség közé helyezett, lényegének egy részével maga is véges ember szellemsége, azaz végtelensége után sóvárogva, ahhoz úgy egyénileg, mint közületileg különböző utakon közeledik.

Vallásában közetlenül bizonyos a végtelenről, léleekben, kedélyben a véges fölé emelkedett a hívő.

Művészetében képzelnie segélyével rontja le a végesnek hiányosságát s a kép, melyet létrehoz, a végtelennel gyönyörével tölti el.

Tudományával behatolva a véges világ erőinek összefüggésébe, észbelileg lesz független a véges világtól.

A végesből való kiemelkedés azonban, melyre a vallás segít, nem szünteti meg annak nyomását, a művészet csak darabonkint szemlélteti a végtelent, a tudomány, bár egészben magyarázza a

világot, annak összefüggésére nézve folyton változó megfejtéseket ad s a végtelen után törekvő emberi alkotások mindegyike abban a hiányban szenved, hogy a végest a maga korlátozó erejében, melylyel az éhség, az éghajlat, a távolságok, a pusztító természeti erők által a hívőre, a művészre, a tudósra egyaránt benítólag hat, közvetlenül át nem alakítja.

Vallás, művészet, tudomány a véges fölé emelnek alanyiságunk egy részében, de a másikkal, melynek útján a végeshez láncsolva vagyunk, annál jobban érezzük ennek nyomását.

E nyomás késztet a végtelent a végesbe belevinni, ezt akként átalakítani, hogy az is csak eszköze, elősegítője legyen végtelen lényegünk megvalósulásának, hogy élelem, hajlék, ruházat, utak, járművek, fajfentartó nemi ösztönünk, testi egészségünk s erőnk a végtelennek szolgáljanak.

Gazdálkodás, fajfentartó ténykedés, nevelés, tanítás azok a módok, amelyekkel az ember a végesnek egyenes, közvetlen átalakítására részint a jelenben tör, részint azt a jövőben biztosítani akarja.

Az emberi törekvéseknek e különböző irányokban egyaránt megvan a hajlandóság a végletekre, a vallás általános világkerüléssé, a művészet üres játékká, a gazdálkodás a fukarság vagy pazarlásnak, a nemi ösztön a merő érzéki gyönyörnek eszközévé fajul. E végletekből az ember önlényegének fölismerése s összes létföltételeinek számbavétele által szabadul ki s utóbbiak összhangzó irányzására törekszik a képzelet, a tudás, a hit, a gazdasági célszerűség kölcsönhatásából kifejlődő erkölcsi érzület s annak alapján nyugvó erkölcsi magatartás által.

Az erkölcs, mint a belsőre ható erő nem eredményezi azonban okvetlenül a véges világnak külső kapcsolatokból álló körében az emberi eszme valóságát.

Ennélfogva az emberi szellem, a mennyiben a véges világ kapcsolata okvetlen megkívánja, külsőleg is megakadályozza az erkölcs legszükségesebb követelményeibe ütköző tényeket, sőt meghatározza és ellenállhatlan külső erővel tartja fenn és mozdítja elő az emberi életnek minden oldalú, pszichikus, gazdasági, erkölcsi, vallási összhangját.

Az emberi szellemnek az a ténykedése, a mely által az emberi élet különböző irányainak összhangja az ember eszméjének szem-

pontjából külső erővel biztosítatik és elő mozdítatik, jog országlás, a mely részint az emberi cselekvények külső szabályozásában, vagyis jogalkotás és jogszolgáltatásban, részint tartalmilag új állapotok létrehozásában áll.

Az emberi életnek mindezen törekvései irányai egyaránt előfordulnak az egyénben és a közben. Az egyén nemcsak hívő, művész, tudós, gazdálkodó, fajfentartásra törekvő, erkölcsös, hanem még a rendezett közületi életben is van neki bizonyos fokú öngazdálkodása, bizonyos fokú országló hatalma (büntettek megakadályozásában, közvádlásban). A köz pedig nem egyedül az országlásra szorítkozik, hanem bizonyos gazdasági érdekek gondviselője, erkölcs, hit, tudás, költészet, művészet forrása és megőrzője, a fajfentartás valósítója.

Az emberi közület tékái legáltalánosb fogalma szerint bizonyos időben élő egyéneknek, mull. jelen és jövő nemzedékeknek s: az emberi élei összes irányainak kapcsolata.

Azonban ez általános közület alkatelemei: az egyének, a különböző korok nemzedékei és az emberi élet különböző irányai egymás irányában mint külön erőforrások lépnek föl s az általános közületnek külön közületekre való tagosulását eredményezik. így keletkezik az általános közületen belül a fajfentartás közülete, vagyis a törzs, majd később a monogam család, a gazdálkodás, a tudás, a hit, a művészet közülete, vagyis a társadalom, az országlás, irányzás közülete, vagyis az állam.

Az országló, vagy mai szokottabb nevén állami tevékenység annak köszöni az emberi életben központi helyzetét, hogy az emberi eszme a mennyiben véges valósulásra tör, minden szálával okvetlenül, annak az irányzásnak, szférájába jut, a melyet a véges világ öntudatlanul is gyakorol az emberi cselekedetekre.

Ez állás szüli a félreértéseket az állam hivatása tekintetében; központiséga az emberi életben az emberi étellel való azonosságnak vétetik, irányzó funkció helyett teljesen teremtő, létrehozó működést tulajdonítanak neki, mint az ó-korban s az újabb szocialisztikus törekvésekben. Viszont a végesség tekinteteinek, a viszonylag kivihetőnek túlsúlya az állami ténykedésekben eredményezi, hogy a vallás vagy a tudomány tételeinek pusztá külső végrehajtójaként fogatik föl.

Már *Arisztoteles* észrevette az ó-kori gondolkodás e hibáját, midőn (*Politika II. könyv. I. fej. 3. és II. §., továbbá II. fej. 9. §.*) Plato ellen polemizálva reá mutat, hogy az állam, ha mindent körébe akar vonni, megsemmisül mert nyilvánvaló, hogy a családban bensőbb az egység, ínjt az államban,, az egyénben nagyobb, mint a családban, úgy hogy az állam mint sokak egysége fenn nem állhatna, ha amazok önállóságát el nem ismerné.

9. §. *Az emberi eszme mint szabadság.*

Az ember a maga eszméjét állami, országie tevékenységével bármily viszonylagos mértékben megvalósítván, szabadabbá lesz. Országlás és szabadság egy.

A szabadság ugyanis mindenekelőtt valamely lénynek fogalmával egyező állapotát, erőinek háborítlan érvényre emelkedését jelenti. Ez a természetes szabadság; ily értelemben szabad a természet, az állat is, ha állapota fogalmának, természetének megfelelő.

Midőn az ember magát a véges természet fölött külső hatalommal úrrá bírja tenni, azaz felsőbbségét, végtelenségét nemcsak kedélyileg, de külsőleg fenn tudja tartani a véges fölött, midőn a lényében összeolvadt szellemi és természeti tényezőknek kellő egyensúlyát eléri, a mit egyedül sem vallás, sem tudomány, sem művészet, sem gazdálkodás, sem társadalmi forgalom, sem erkölcsi viselkedés nem adhat meg neki, hanem a mindezekre támaszkodó, önirányzó, vagyis országló, állami tevékenység: ekkor mondhatni, hogy az ember szabad lett.

Az emberi eszmének e tárgyilagossága, a vak természeti erők módjára, az emberi és a természeti tényezők ösztönszerű harcából, az alkalmazkodás útján állhat be. Ez az ember természetes szabadsága.

Az ember sajátos, azaz szellemi szabadsága ellenben csak akkor következik, ha eszméjének e valóságát öntudata és akarata teremti meg, vagyis, ha az embernek a természettől való függése mérvét saját esze és akarata határozza meg, minthogy a természet véges határait, de saját lényegének a végesség korlátolta mivoltát is teljesen megsemmisíteni, túlhaladja az ember erejét.

A szabadság emberi értelemben uralmat jelent, a melylyel az ember a maga eszméjét önfelismerte s önmeghatározta korlátok közt külsőleg valósíthatja s azt tovább módosíthatja.

A szabadságnak ezek az összes lényeges alkatelemei az embernek sem külön egyéni, sem külön közületi formájában föl nem találhatóak, hanem csak e két formában együtt. Csak a közben, névszerint az állami közületben élő egyén lehet szabad; csak a szabad egyénekből álló, életét tagjainak közreműködésével folytató közület (nemzet) mondható annak.

A szabadság nagy folyamatának egyes elemeit megtaláljuk a közületen kívül is, így akaratunk belső elhatározását, megtaláljuk

egyések kiemelkedő hatalmát, melylyel külsőleg is érvényt bírnak szerezni egyéni akarataknak, szóval van a közületin kívül belső, lelki szabadság, van egyéni szabadság, ámde az első a rabszolgának is sajátja az egyéni szabadság pedig köz nélkül ingatag, bizonytalan, mert hasonló egyének szabadsága fenyegeti.

A valódi szabadság állandó hatalmat, megingathatatlan erőt jelent, a minővel a köz, mint egész rendelkezik s egyesek szabadsága mindaddig nem ilyen, a míg nem az összeség erejének folyománya.

A valódi és teljes szabadság továbbá nem állapodhatik meg a belső elhatározásnál, a szándéknál, mert a szabadság legfőbb tulajdonságát, teremtő erejét csupán bensőleg nem mutathatja meg, ha az akarat a gondolatok, a vágyak világából a külső térbe ki nem lép.

A teljes szabadság, mint *hatalom*, csak a közben van és a közszabadságban benn van úgy a belső, mint az egyéni szabadság, még pedig annál fogva, mert csak a közben van oly ellenállhatlan erő, a milyen nélkül az egyén belső szabadsága is más egyének önkényének labdájává tehető s a milyen nélkül az emberi akarat külérvényesülése éppen lehetetlen. Csak ily erővel lehet az emberi akaratnak a korlátok tágitásához fogni, melyek a természeti és emberi világ részéről az emberi eszme valóságát akadályozzák, ettől az eiőtcl függ teljesen az egyes ember érvényesülése, ereje, vagyis szabadsága is. Csak kevesen lehetnek ott erősek, szabadok, a hol a köz gyenge, határozó erő nélküli, viszont a köznek erejéből az egyesre áramló hatalom, vagyis szabadság, más szóval minden egyén ereje, szabadsága fölteszi a köznek szabadságát,

A szabadságnak e hatalmi eleme elsőrendű fontosságú, a mint hogy a szabadság a közfelfogás szerint is erőt, nem pusztán akadályoktól való mentességet jelent; az akadályok önlelküzdésében nyilatkozik csak az erő, azok hiánya nem bizonyítja az erő jelenlétét.

A szabadság azonban nemcsak hatalom és erő, hanem öntudatos, önelhatározó természetű is.

A szabadságnak *önmeghatározó* elemeinél az egyéni és a közszabadság nem kevésbé vannak egybelánczolva.

A köznek szabadsága e szempontból annál teljesebb, mentül inkább az egyének akaratán, érzületén nyugszik a köznek élete.

A köznek szabadsága, bármily nagy legyen kifelé más közületek irányában, ha abban a közület tagjai önelhatározólag részt nem vesznek, csak negatív szabadság. – Korlátlan monarchia, szűk-kor az arisztokrácia alatt álló közületek szabadsága, hatalma kifelé a legnagyobb lehet, befelé azonban az önelhatározó állami ténykedés csak egy emberre, vagy egy rend kevés számú tagjaira lévén szorítva, belsőleg silány, mert kevés emberi egyént juttatva a közületi, az összletben teremtő tevékenységhez, a közületet, mint ilyet nagyobb részében szenvedőleges, sőt holt tömeggé teszi.

Világos azonban, hogy az egyeseknek az összletbeli érvényesülése, vagyis közületi, politikai szabadsága nem vezethet az egyéni szabadság elnyomására, mert az egyének közületi szabadsága mellett lehetetlen azoknak, mint egyéneknek magánügyeikre nézve is nem érvényesülni. A köznek, azaz más egyéneknek életére befolyást gyakorolni jogosult egyén, nem fogja e befolyást önön külön, egyéni életének szabadsága megsemmisítésére használni.

Ez állhat, ez lesz az ellenvetés, a többségre nézve, de nem áll szükségképen a kisebbség irányában is. Csakugyan a többségek gyakori zsarnoksága történelmi tény.

Bizonyos azonban e ténnyel szemben, hogy a zsarnokoskodó többségeket csak a kisebbségek eleven szabadságérzete akaszthatja meg leghatályosabban.

Bizonyos továbbá, hogy a hol a kisebbségek elnyomása lehetséges, ott közszabadságról többé szó nem lehet, ott csak egyéni szabadság létezik, a többséget alkotó egyéneké, a köz ellenben megsemmisült, egyének csoportjára szakadt.

A belső szabadság, melynél fogva cselekedetünk belső indító okaira, nézve nem kényszeríthetünk, az egyéni szabadság, melynél fogva akaratumnak az emberi élet bizonyos körében külsőleg is urai vagyunk, a közületi. más szóval, politikai szabadság, melynél fogva mások életére, a köznek akaratára egyéniségünkkel befolyunk, nem ellentétesek elvben, mert az emberi szabadság egy törzsének csak külön hajlásai s csak is a kivitelben torzulhatnak el és alakulhatnak egymás rovására.

Ha pedig a szabadságot *tartalmilag* veszszük, az az emberi eszmének egyéni és egyetemes oldalaival, önfelismert és önmeghatározott korlátok között való érvényre jutása.

Az emberi eszme azonban a végesnek és végtelennek, egyéni

és közületi alanyainak egymásra hatása által valósul meg. Ez oldalról a szabadságnak a közzel összeforrott volta, egész természete újabb világosságot nyer.

A mint az ember eszméje csak közületi összalakjában teljes, épp úgy világos lesz, hogy az egyén csakis önlelkét másokba átöntve, ezek benső világának fényét magába fogadva, vagyis a közre támaszkodva fejtheti ki az emberi eszmét a maga külön életében, azaz egyéni szabadságának a köz természetes korlátja, mely korlát azonban a szelleminek végtelen átható erejénél fogva támponttá válik, viszont pedig a köz, a míg az egyén lelki világában öntudatra nem jut, tehetetlen, szűkös, tartalmú marad.

De e kölcsönös föltételezettség a szabadság korlátatlan természetéről alkotott fogalmakat is lerontja. Az egyén a közhöz alkalmazkodva korlátozza véges egyéniségét, de emberiebb, nemzetiebb s ezzel szabadabb lesz, a köz tisztelve az egyén külön életének, elhatározó erejének nyilvánulását, szintén korlátozza magát, de az egyéniségnek tért engedve s fölényét, az egyetemes emberit és nemzetit ily szabad egyének akaratóval létre hozva, a szabadság sokkal teljesebb fokára jut, sem mint ha azokat lenyűgözve, erőszakal tudna csak az emberi eszmének érvényt szerezni.

A végesnek és végtelennek, az emberi eszme e két elemének küzdelme a további erősség a mellett, hogy a szabadság nem korlátatlan állapot, egyáltalán nem állapot, hanem folytonos küzdelem, mely a korlátok részbeni elismeréséből, részbeni lerontásából áll. Ugyanis az emberben rejlő végtelen, önlelhatározó erő csakis véges eszközökkel bírja a végest megközelíteni, legyőzni, mi természetesen föltételezi, hogy a végesben rejlő korlátokhoz kell véges eszközeit alkalmaztatni.

A szabadság, mondja *Benczúr (A szabadság és társadalmi rend elméletei 268. I.)*, miként a földművelés, az orczák verejtekében él.

A köz és az egyén szabadságának határa egymás irányában, vagyis a köznek hatalma az egyes fölött, ennek a köz fölött, illetve anyában, továbbá az egyén szabadságának határa más egyénnel szemben abban áll, hogy a köz és az egyén csak arra törekedhetnek, a mi az emberi eszme követelménye és a mi egyszersmind a köznek és az egyénnek önlelhatározó tehetségét nevelni bírja,

Az ó-kor a szabadságot uralomnak, valami pozitívnak fogja föl, nem uralomtól való mentességnak.

A szabadság azért tekintett mindig a jök legfőbbikének, mert valaminek önön erővel való létrehozását értették alatta. Az uralom pedig öntudatos, önerejű létrehozást jelent. Aristoteles igen egyszerűen fejezi ki az ó-kori felfogást (*VII., más beosztás szerint VI. könyv I. fej. 6. §.* és számos más helyen), midőn a demokrácia alapelvét fejtegeti, a mely a szabadság. „A szabadságinak, így szól, egyik jelzője: kölcsönösen és váltogatva uralkodni és engedelmeskedni, mert a demokratikus felfogás szerint az igazságosság a szám szerinti, nem az érték szerinti egyenlőséget kívánja. A szabadság másik jelzője a demokrácia szerint, hogy az ember élhessen, a mint neki tetszik, vagyis hogy senkinek se tartozzék engedelmeskedni, a mi megegyezik az első jelzővel, az egyenlőséggel.”

Eötvös-nek kétezer év után föllállított problémáját a szabadság és egyenlőség ellentétéről Aristoteles már látja, de annak megoldását egyrészt csak nemdemokratikus államforma útján véli lehetségesnek, másrészt meg a probléma nem is létezik reá nézve, mert az állam és egyén közt azt az ellentétet, melyet az újabb kor teremtett, midőn az államot többnek, magasabbnak veszi az egyének közös érdekösszegénél, az ó-kor nem ismerte; itt az állam tulajdonképen nem volt egyéb, mint a társadalom, vagyis az egyforma és erősebb érdekűek szövetsége a gyengébbek ellen, vagy, mint Aristoteles szelídebben kifejeli, a lélek uralma a test fölött, mely mindkét fél előnyére van, a közület uralkodó elemei felelvén meg a léleknek, a kormányzottak, a rabszolgák a testnek. Az általános emberi eszme hiányzik, csak a különös, de egymáshoz hasonló emberi egyén jut öntudatra.

Az egyetemes emberi eszmét ugyan *Eötvös* sem látja az államban, csak a vallás, a morál tételeiben s az egyéni bensőben tulajdonít neki létet; ezért képviselői nála ezek az egyetemesnek, míg az állam csak hatalmi szerv, mely a vallástól és az egyéni benső jószágától nyeri fenségét s így az ellentét az egyéni és a politikai szabadság közt, továbbá a szabadság közt, mely az egyénben nyilatkozik és az egyenlőség közt, mely szerinte az állam hatalma irányában való alávetettségéből áll, *Eötvös*nél más szempontból következik be mint Aristotelésnél.

Az ó-kori szabadság-fogalomban továbbá a politikai és az egyéni szabadság teljesen összeesnek, mert az állam itt nem egyéb, mint az egyesek egyforma vallási értelmi, gazdasági szükségleteinek közös fedezése.

Az egyesek állami létfenntartása a zsákmányból, a panem et circensesről való gondoskodás, a rabszolgaság, mint az előbbieken kényelmére fentartott intézmény, az államvallás, az állami játékok mind azt mutatják, hogy az állam az egyéni szükségletek fedezésének rendszere.

A kereszténység csak részben, és pedig alaptanai, de sokkal inkább helyzete által idézett elő változást a szabadság-fogalomban.

Alaptanai által annyiban, hogy az ember lényegét egyetemességébe és a kedély bensejébe helyezte. Ennek következtében a szabadság, mint az akarat belső indító okai fölött való uralom és mint az embert emberi minőségénél fogva megillető erő fogatik föl, az Isten képére teremtség, az istenfűtség hite által magasztaltatik föl, mely tökéletességekre szabadsága által juthat az ember, illetve érdemesíti magát.

Ámde a szabadság fogalma már Szt. Ágoston tanai által határozatlanná válik, a mennyiben Szt. Ágoston nemcsak azt vitatta, hogy egyedül az isteni akarattal megegyező cselekvésben rejlik a szabadság, vagyis nemcsak a szabadság tavi almat állította föl, hanem a szabadság önelhatarozó elemét, a választási tehetséget elvetette, az isteni malaszt művének állította s az egyház is a teljes választási szabadságot, a mint Pelagius tanában fölláttatott, megtagadta.

Mindenesetre sokkal inkább az egyház helyzete idézte elő a szabadság fogalom átalakulását annak következtében, hogy szervezkedése kezdetén tagjai a fennálló római állam irányában külön világot alkottak s annak eszméivel szemben hitük, azaz egyéni szabadságuk érvényesítésére törekedtek.

A szabadság a kereszténységgel uralomból, az uralom alól való mentesség lesz arra nézve, a mi legegységibb, a belső életre.

Az emberiség továbbá a kereszténységgel két országra szakad, a világi és egyházi országra s a szabadság mindenkiben mássá lett, az elsőben megmarad uralomnak, az utóbbiban minden külbefolyástól való mentességé s az egyének csakis Istentől való függőségé lesz.

Az egyház ugyan az állam hivatását is kezébe törekszik venni, vagy föltötte uralkodni s ebbeli küzdelmeiben a politikai szabadságot is szolgálja, sőt annak legmerészebb tanaitól sem irtózik, mint *Salisbury János*-nak, Becket Tamás kortársának *Policraticusa* mutatja.

A mérsékeltabb *Aquinói Tamás* (*Summa Theologiae. – De Regimine principum. Az Aristotelészhez írt kommentár*) bár nem ad jogot az egyháznak a fejedelmek letételére, de az alattvalókat hűségük alól felmentettnek véli, mihelyt kiközösítették.

Mégis az egyháznak az állam föltt gyakorolt legnagyobb hatalma idejében sem tűnik el az egyházi és az állami szabadság különbségének tudata.;

Szt. Bernát, a XII. század nagy egyháztanítója ellene szegült (*De Consideratione*) az iránynak, mely az egyház tekintélyét külső hatalom, uralom nélkül nem bírta képzelni s a két kard elméletét is módosítja, *Szt. Bonaventura* pedig az államnak isteni rendelésen alapuló természetét tanítja.

Az egyház működése tehát az állammal szemben, bármi lett legyen indító oka, a szabadság egy új nemének, a külső hatalommal ellátott közuralom ellen irányuló, az egyéni szabadsággal gyakran egybe találkozó szabadságnak ad léteit. De magában a világi közületben s a világi dolgokra vonatkozólag is kidomborul az egyéniség, a kereszténységnek a bensőre irányuló, az egyetemes emberi rendeltetést hangsúlyozó jellege következtében s a mint e közület lassan az egyetemesnek hordozója lesz, az egyéniség vele szemben érzi sajátosságát, önmagára is kezd támaszkodni gazdasági, úgymint vallási dolgokban.

Dante Monarchiája, melyet irodalmunkban *Domanovszky* jellemzett (*Dante mint politikus író* című akadémiai értekezésében), e fejlődés első irodalmi jelzője. Dante az államot az ember legmagasb céljaival, szellemi fejlődésével hozza kapcsolatba. Az ember természetes tehetségeinek fejlődése nem kevésbé fontos, mint a természetfölöttieké; ezért az államnak önállónak kell lenni. De *Occam Vilmos* ferencz-rendi szerzetes is tanítja már a XIV. században (*Quaestiones octo de potestate summi pontificis. – Tractatus de iuris-*

diet, imperatoris), hogy Krisztus nemcsak a büntől, hanem más szolgálattól is megszabadította az embert. *Paduai Marsilius Defensor Pacis*-ában nemcsak a világ hatalom önállóságát vitatja az egyházzal szemben, hanem annak demokratikus formáját is, sőt az egyházi hatalmat tisztán lelkinek ismeri csak el, melynek külső, kényszerítő hatalma az egyes fölött nem lehet.

Az állam és egyház ellentétének, a kétféle szabadság küzdelmének folyamatát az abszolút királyságok s a protestantizmus kifejlődése a XVI. században fejezik be.

Az abszolút királyságok s a vallási és világi czélokot összefűző protestantizmus az államnak, mint az ember egyetemes czéljait felölelő szervezetnek megte em tői.

Midőn azonban az egyéni bensőségig fejlett, önmagában megállni bíró ember magát az egyetemesnek nevében fölőtte hatalmat gyakorló abszolút állammal, mint ténynyel szemben találja és annak nyomását érzi, e tényt kimagyarázni, korlátait meghatározni törekszik.

Így fordul a szerződés elméletéhez a XVII. században, mely nem egyéni, mint az egyének az állam végső okává tétele, a nemzetétől, társadalmától elszakítva gondolt s így szükségkép korlátlan egyén szabadságának előtérbe lépése, az államnak az egyéni szabadság mérő korlátozásaként való felfogása s vele szemben a politikai szabadságnak, a közuralombani részvételnek csakis mint az egyéni szabadság biztosítékának megengedése.

A szabadság mérő korlátlanságnak tekintetik, melyet csak a természeti lehetetlenség s a jól felfogott önző érdek mérsékelhet. Látszik ez az iskola alapítójánál, *Grotius*-nál; mert a XVI. századbeli monarchomachoknál, *Languet*-nél (*Vindiciae contra tyrannos*), *Buchanan*-nál (*De jure Regni apud Scotos*), *Boétie*-nál (*De la servitude volontaire ou le contre un*) föllépő szerződési tanok nem az individualizmusból vezetettek le és kivétel nélküli vallási háttérük van.

Grotius ugyanis a szabadságról való lemondást s a rabszolgaságra kötelező szerződést lehetségesnek tartja. (*De jure belli et pacis*.)

Az egyetemes emberitől elszakasztott empirikus egyénre, a társas kötelékből kiragadt emberre nézve a szabadságot nem lehet másban, mint korlátlan-ságban keresni, mely az egyén tetszésének, boldogságának irányása alatt áll.

A tárgyak szerint, a melyek után az egyéni tetszés törekszik, lesz az egyéni szabadság következménye más. *Höbb es* (*Leviathan* és *De elve* című műveiben) az emberi egyén legfőbb vágyát állati léte fentartásába helyezvén, mint-hogy ezt a háborús állapot legjobban veszélyezteti, ellenben a béke legjobban kedvez neki, a béke érdekében a legszarnokibb közhatalom föllállítását kívánja, melyet mesterségesen alkot az ember, qua opificium artis, ... propter protectionem et salutem .... hominis naturalis.

Mentül magasabb az egyénről alkotott fogalom, annál inkább elvész az egyéni és a közszabadság ellentéte, a szabadságnak az akadályoktól való mentességbe, a korlátlanságba helyezése. Így bár *Spinoza* szintén az egyéni indul ki (*Éthica*. – *Tractatus theologico-politicus*. – *Tractatus politicus*), de annak lényegét szellemiségébe helyezvén, az Istenség részecskéjének tekintvén, a közt remcsak az egyén önfentartása érdekében látja szükségesnek, hanem hogy szel-

lemiségét inkább kifejezhesse. A szükségképiség, mely a közületi lét fennállhatóságával, a világ rendjével jár, úgy okoskodik Spinoza, nem ellenkezik a szabadsággal, ezt csak az önkény és erőszak fenyegeti. Ellenkezőleg, így szól: engedelmességgel a belsőben rejlő Istennek s uralkodni fogsz, vedd magad alá az örökkévaló szükségképiségnek és szabad lesz. Az állam célja, hogy az emberek testüket, lelküket fejleszthessék, ezüket használhassák, valójában tehát a szabadság. (Tract. theol. pol. 20., 11., 12.) Az állam az észnek megvalósult uralma, nem a szabadság korlátja, ellenkezőleg biztosítéka. Spinoza egyforma Tbuzzgalommal harcol a közszabadságért s az egyének elévülhetlen jogaiért, különösen a gondolat- és lelkiismeret-szabadságért. Mert ha két egyén egyesül formással, az kétszer oly hatalmas lesz, de másrészt meg az egyén lényege gondolkodó erejében van, annak tehát szintűgy sértetlenül fenn kell maradni.

A spinozisztikus felfogásnak minden szépsége mellett is kérdés marad azonban, ha csak egyének léteznek s az állam csak ezek szabad egyesülése, hogyan állhat be az ész uralma az egyéni szenvedélyek és korlátoltságok fölött, lia annak az egyénektől független léte egyáltalán nincs, minthogy az egyékekben szükölködő, korlátolt voltaknál fogva az alsóbbrendű emberi tehetségek -szükségképen túlnyomók. Ezt a kérdést bár föl nem veti, úgy látszik megoldottnak tekinti *Horn Ede* hazánkfia (*Spinozas Staatslehre zum erstenmahle dargestellt. 1851.* című szép munkájában) az *Ethica* nevezetes helye „Homini igitur nihil nomine utilius” (4., 18-hoz való scholion) által, mit azonban a fennebbiek szerint nem oszthatunk.

Az egyénből kiinduló, csak az egyéni szabadságot hangsúlyozó felfogás alaptétele az, hogy az, a mi az ember eszméjének megfelelő, a helyes, az igazságos, a magasztos, a jó csak mint elvont fogalom, csak mint képzeleti eszmény, mint az egyéni öntudat tartalma él. Ez a Spinoza felfogása, ez a *Locke-é* is, a ki szerint (*Two treatises on Government*) az egyén más egyén nélkül meg is lehet s a kinél a közület csak arra való, hogy a gyengéket a gonoszok ellen védelmezze és az által keletkezik, hogy az egyesek lemondanak az önbíráskodás jogáról s azt az államra ruházzák, mely e jogot az emberek természetes jogainak szabályai szerint gyakorolja.

Az egyéni szabadság az egyes ember joga, melynél fogva a természetjog adta jogosítványokkal élhet, a politikai szabadság szintén az egyes joga, a melynek segítségével a természetjog adta szabadságát biztosítja.

E koncepczió maradt uralkodó Anglia irodalmában, nem intézményeiben, főleg *Blackstone Commenter ja* által s veleje abban foglalható össze, hogy az egyének csak önmagára, szellemi és gazdasági önfentartására vonatkozó ténykedései a lényegesek és eredetiek, ellenben azok, a melyek által az emberek egymás cselekvésére kényszerítőleg befolyynak, midőn törvények hozatalában, közfeladatok megoldásában részt vesznek, azokkal szemben másodlagos jelentőségűek, üölt a szabadság, az erkölcsiség éppen abban ténylegesül legjobban, ha az egyén más egyénekkel együtt és egymásra befolyva, önzéséből kiemelkedve, bír helyesen akarni és cselekedni.

A legeredetibb új-kori politikai bölcsele, *Rousseau* megy legtovább az egyéniség istenítésében, de a közület szükségét végül mégis elismeri.

Szerinte az egyéniség nemcsak meglehet a köz nélkül, hanem a köz az

emberre az egyenlőtlenség, a romlás, a boldogtalanság szülő anyja. (*Discours sur l'origine de l'inégalité.*)

A köz ugyanis az emberek kölcsönös függésének állapota, míhelyt az ember közületbe lép, beáll a szabadtalansága. Az ember szabadnak született a mindenütt bilincsekben találjuk. A köz nem az ember természetéből, hanem véletlen okok találkozásából támadt, a melyek el is maradhattak volna. Az egyén eredeti állapotában oda jut, hogy ereje kisebb lesz, mint a veszélyek, melyek fenmaradását fenyegetik. Életmódját meg kell változtatnia, ha fenn akar maradni s a köznek olyan formáját kell kitalálni, a mely a köz minden tagjának személyét és javait közös erővel védelmezi s a melyben az egyén mindenkivel egyesülvén, csak magának engedelmeskedik. (*Contrat social.*)

Ily közület csak az által jöhet létre, ha minden egyén teljesen és egyenlően a közre ruházza minden jogait, mert akkor mindenki egyenlően alávetvén magát a köznek, senkinek sem áll érdekében, hogy magára és embertársára terhesbbsé tegye az így beállót állapotot, de nincs is semmi előjog, a mit az egyén a maga részére követeljen, mert hisz mindenéről lemondott, végül pedig egyik egyén a másik fölött egyenlő hatalmat nyervén, visszanyeri, a mit lemondása által elvesztett. Az egyén a függetlenség helyett szabadságra, saját ereje helyett a köznek legyőzhetlen erejére tesz szert.

Az ember a köz által buta, korlátolt állatból eszes lényvé, emberré válik természeti szabadsága helyett, melynek csak az egyén erejében volt határa, polgári szabadsághoz jut, melyet a közakarattal korlátoz s erkölcsi szabadságra emelkedik, a mely abban áll, hogy ösztönei helyett önalkotta törvényének engedelmeskedik.

Az ekként keletkezett közületnek, csak egyesekből állván, nincs, nem is lehet más érdeke, mint azoknak, a kikből áll, minélfogva az egyénnek a közszel szemben nincs szüksége biztosítékokra, hisz az saját tagjainak nem fog ártani akarni. A közület az által, hogy létezik, mindig az is, a minnek lenni kell.

A köz maga magát nem kötheti meg, mert hisz önmagával senki sem szerződhetik.

A köz természetesen nem szívja fel magába teljesen az egyéneket, azok élete, szabadsága független tőle, az ember szabadságáról nem mondhat le, mert ez emberi minőségének elvetése lenne, a köz pedig emberek közülete. A polgár és az ember jogai közt különbség van tehát. Polgársága, közületi tagsága által nem veszti el az egyén emberi jogait, a közületi szerződés által az egyén csak azt idegeníti el hatalmából, életéből, szabadságából, a mi a közre, vagyis Rousseau értelme szerint az egyenlő állapotú egyének közös szükségeire fontos, habár el kell ismerni, hogy annak meghatározása, minnek van ilyen fontossága, a közt illeti.

Bármily téves volt Rousseau föltevése, hogy a valóságban létező egyének birjanak, összes jogaikról való lemondás útján egyenlővé téve, a közjónak szolgáló, a szabadságot biztosító közületet létrehozni, bármennyire szolgált gondolatának részletezése az állam szervezete tekintetében az egyéni szabadság elnyomására irányuló gyakorlati rendszabályok támpontjául s bármennyire hajlik érvelése az egyénnek rovására a közületi szabadság felé, – az egyéni szabadság elidegeníthetlen volta s a közületi, vagyis politikai szabadságnak

minden emberre egyenlő szükségessége mégis Rousseau nevéhez marad fűzve az állambölcseletben.

Kant nem tett egyebet, mint hogy az egyéni és politikai szabadságot az ész egyetemes törvénye alá helyezte, az egyének s a köznek, az ész egyetemes törvényében, az alanyi tetszéstől független tartalmat adott s Rousseau empirikus emberét a kötelesség fogalma által észbeli lénynek alakította át, a tagjainak közös érdeke által vezetett államot az ész követelményének s az ész törvényhozása alatt állónak tüntette föl.

A szabadság *Kant* szemében nemcsak idegen okoktól való mentesség, hanem oly okozatiság, oly erő, mely maga adja magának a törvényt. (*Grundleg. z. Mteaph. d. Sitten.*) De ez az okozatiság, ez az erő nem korlátlan, nem önkény, mert a kötelesség „magasztos, nagy neve” alatt áll, a mely az embernek személyiségéből származik. Ennélfogva az ember a természet mechanizmusától független ugyan, de önsze alkotta törvényeknek alávetett. (*Krit. d. prakt. Vernunft.*)

Az állam lélektana azonban azon egy Rousseaunál és Kantnál, az államot az egyéni jog nagyobb biztossága teremti s az egyének egyesült akaratából eredhet csak a törvénye. (*Metaphis. d. Sitten 44, 46. §.*)

Abban is egyeznek, hogy megvan mindegyiknél az ember és a polgár, meg az egyéni és politikai szabadság, de azért minden az egyénből ered s a szabadság csak erkölcsi követelmény, nem a való világnak, hanem a mellette levő eszményi világnak lakója.

Kant ugyan erkölcsstani és államtani irataival ellentétben, az *Anthropologiában* a való világ természetes tényezőiben s nem az egyének akarategyesülésében látja az emberi eszme, a szabadság megvalósulásának erősebb eszközét, 1784-iki értekezésében (*Ideen z. c. eiligem. Geschichte in welfbürgl. Absicht*) a szabadságot az államban tárgyasultalak mondja és így összefoglalja az egyéni és közszabadság méltatásaként is lenne magyarázható. De lehetne annál fogva is, mert a szabadságot, melynélfogva az ember önön élete céljának, módjának öntudatos oka lehessen, úgy a magán, mint a kii/életre nézve föltétlen követelményként állítja föl, mégis főmunkáit tekintve, alapíránya individualisztikus s tulajdonképen Montesquieue az, a kinél ha nem is mint kimagyarázott gondolat, hanem mint tény föltétlen bizonyossággként van oda állítva az egyéni és a politikai szabadság.

Montesquieu ugyanis, a mint (*Esprit des lois I. köt. 3 fej.*) maga mondja, dolgok és viszonyaik természetes rendjéből indul ki s az egyéni és politikai szabadságot, mintényt veszi föl s e tényből folyik érveléseinek tetemes része, de különben is finom érzék a szabadság iránt jellemzi a nagy politikai bölcselet.

A szabadság (XI. k. 3. fej.) szerinte egészen más, mint a függetlenség; nem abból áll, hogy az ember mindent tehessen, hanem abból, hogy azt tehesse, a mit akarnia kell s később idézve *Cicero*-t (*Omnes legum servi su mu s, ut liberi esse Possimus*), hozzá teszi, a mit a törvények megengednek.

Az ellentetés, mely Montesquieunek ezért a felfogásáért rendszeren tétetik, hogy a törvények önkényesek lehetnek, megdől az által, hogy a törvényeket általában a dolgok természetes rendjében rejlő szükségképi kapcsolatoknak, a gyakorlatilag lehetséges igazságosságnak kifejezéseként (I. E. I. fej.) veszi

s hogy azt e helyen így értette, abból is kitűnik, mert főmeghatározásában a súlyt a szabadságban annak megtehetésére fekteti, a mit az embernek akarnia kell, a mi alatt csak az erkölcsileg s jogilag helyest érteni.

A szabadságot Montesquieu először (XI. könyv) az alkotmányhoz való viszonyában fejtegeti s az alkotmányt fejtegetéseiből kitetszőleg csak a szuverén hatalomban való részesevésnek és e hatalom nyilvánulási módjainak meghatározásából állónak tekintve, nyilván a politikai szabadsággal foglalkozik.

A politikai szabadságot abban látja, hogy a szuverén hatalommal, még pedig olyképen visszaélni ne lehessen, hogy valaki a törvénnyel ellenkezőre kényszeríttessék, vagy abban megakadályoztassák, a mit a törvény megenged.

Az egyéni szabadság ellenkezőleg abban áll, hogy maguk a törvények túl ne menjenek az *egyén* viszonyainak rendezésében a dolgok természetes rendje követelte határon s az egyént el ne nyomják.

Montesquieu formai meghatározása szerint (XII. könyv 1. feje.) ugyan az egyéni szabadság a biztosságból áll, a melyet valaki bír vagy bírní vél, de a XII. és XIII. könyvek részletes fejtegetésében a biztosság fogalma a fennebbi konkrétbb értelmet nyeri.

A politikai szabadság attól függ, hogy a szuverén hatalom ne legyen egy kézben, hanem több hatalomra vált s egyik hatalom megállíthassa a másikat, midőn a törvénytől el akarna térni, ellenben az egyéni szabadság attól, hogy maga a törvény ne kívánjon többet az egyéntől, mint a mennyi igazságos.

A politikai szabadság szempontjából a demokratikus és arisztokratikus köztársaságok nem szabadok, mert a szuverén hatalom nincs megosztva különböző reális erők közt. Viszont lehet, hogy egy állani a hatalmak megosztása szempontjából lehet szabad, de egyéni szabadság nincs benne, mert a hatalom megosztása ellenére az egyén mód nélkül el van nyomva.

A mit Montesquieuból inkább következtethetünk, azt az 1789-iki fainczia nemzetgyűlés világtörténelmi nevezetességű deklarációja az ember és polgár jogairól már elvi világossággal állítja föl: az egyéni és politikai szabadságot.

De az európai államok a rendiség, az osztálykülömbiségek, az abszolút királyság s a katolikus egyház elleni küzdelmeikben, valamint a nemzeti alapon való szervezkedés s a jogegyenlőség érdekében vívott harczaikban inkább a politikai, mint az egyéni szabadság érvényesítése felé sodortatnak.

A tudomány a maga spekulatív irányában, különösen *Hegel*-nél, merő elvonásnak tünteti fel az államnak az egyének szerződése által való létrejöttét, az egyéni szabadságnak a szabadság forrása és föalakjakénti fölfogását s az individualizmussal szemben a nemzeti és a világszellem lényegességét erősebben hangsúlyozza.

Hasonló az eredménye *Comte* pozitív bölcséletének, valamint *Burke* és *Savigny* Jogtörténelmi fölfogásának.

A politikai szabadságnak nemcsak túlsúlyát, hanem az egyéniének teljes megsemmisítését követelik ellenben a szocialisztikus tanok és szocialisztikus forradalmi kísérletek.

A szabadság eszményének ily alakulási szakában veszi azt *Eötvösünk* (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államraj* a legbehatóbb és legegyszerűsebb szempontokból kiinduló bírálat alá. Nincs mű az államtudo-

mányi irodalomban, a mely a szabadságot egyéni és politikai alakjában, az emberiség erkölcsi és értelmi fejlődésével való összefüggésében, történelmi változataiban, a társadalom és állam szervezetétől való feltételezettségében úgy föltüntetné, mint a magyar író.

Elévülhetlen érdeme az egyéni szabadság szükségességének megdönthetlen megállapítása, az állam s ez által a politikai szabadság határainak beható bírálata. De Eötvösről is elmondhatni, a mit ő Montesquieuról mondott, hogy művében minden igazabb, mint az alapelvek, a melyekből kiindul (I. köt. XI. fej. 458. 1.)

Eötvös szerint ugyanis a szabadság (I. köt. I. fej. 49. 1.) lényegében egyéni s az ember tehetségeinek önválasztott célok elérésére való fölhasználtságában áll, mely lehetőség' a társaságba lépés által, a társak egyenlő joga által korlátozást szenved. E szabadsággal ellenkezőnek jelenti ki (I. köt. T. fej. 51. 1.) a népfelség elvét, a mi arra vonatkozik, hogy az egyes polgár részt vehet az állam kormányzásában és ami az egyesek szabadságának szempontjából nem egyéb, mint az a hatalom, mely az egyesek szabadságának korlátokat szab. A hol az előbbi mindenre kiterjeszkedik, az utóbbinak nem marad semmi tere (T. köt. I. fej. 59. 1.) Épp így ellenkezik a szabadsággal a nemzetiség érzelme, mert a nemzetiség azoknak a különös sajátságoknak szeretetéből áll, a melyek az egyének bizonyos csoportjait másoktól megkülönböztetik, más csoportok fölött kitüntetik és a melyeknek mentül nagyobb érvényt szerezni más csoportokkal szemben, valamint az egyes csoporton belül élő más nemzetiségű egyesekkel szemben a nemzeti érzelem törekvése. A szabadság egyéni, míg a nemzetiség nevében nem az egyének, hanem egy kollektív lénynek követelnek jogokat (I. köt. V. fej. 138. 1.)

A szabadság (I. köt. II. fej. 9. jegyzet) fogalma tagadáson alapszik, s ha annak birtokát legfőbb boldogság gyanánt tekintjük, a legkívánatosbnak tűnik föl szükségkép az az állapot, a melyen a szabadságot éppen nem korlátozza az állam, mert még nincs is állam. A szabadság az ő helyes fogalma szerint (I. köt. befej. 509. 1.), az egyesnek önállósága az államtól.

Az egyes soha sem célznak, hanem mindig eszköznek tekinti az államot, mely által személyes céljait elérni törekszik. Es az emberi létezés célját mindenképen az egyénben kell keresnünk s az államnak, ha fönn akar állani, úgy kell rendezve lennie, hogy az egyéni önzés számításának megfelelően, mert az állam oly lény, melyet szeretni nem lehet. Az állam földadata az egyéni biztosság. (II. köt. III-IX. fejezet.)

A politikai szabadság azonban, a melynél fogva az egyén az állam hatalmában részt vehet, nevezetesen képviselőit a törvényhozásban és végrehajtásban választhatja és felelősségre vonhatja, nem nyújt biztositékot az iránt, hogy az állam természetes határait nem fogja az egyéni szabadság rovására áthágni. Ennélfogva az egyéni szabadság csak az által biztosítható, ha kevesbiteni törekszünk a hatalmat, melyet az állam (jelenleg) minden egyéni viszonyra gyakorol. (II. köt. 3. könyv, XVI. fej. 248. 1., (i. könyv, IX. fej. 654. 1., XIII. fej. 687-719. 1.)

Eötvösnek ez alapelvei szerint, melyekhez sokban hasonlítanak *Simon-éi (La liberie politique, civile et de conscience)*, habár Simon műve értékre

Eötvöséhez nem is hasonlítható, a szabadság nem lenne uralkodás, hanem csak lehetőség és az ember erőinek csupán egyéni kifejtése; a jog, az erkölcs, a szép, az igaz merőben elvont fogalmak és a szabadságnak nem alkotják tartalmát, mert annak tartalma nincs, egyszerű lehetőség az, de az államnak sem, mert az állam egyszerű hatalmi szervezet, a nemzetiség pedig, mint az egyének bizonyos csoportjának közös tulajdonságaira való büszkeség, merőben esetleges jelenség, sem a jognak, sem az erkölcsnek, sem az államnak nem lényeges alkateleme s a szabadságra a legveszélyesebb törekvés, mert csak más nemzetiségű csoportok, illetve más nemzetiségű egyesek fölötti uralkodás által nyerhet valósulást.

Fejtegetései folytán azonban Eötvös maga számtalanszor elismeri, hogy a saját erőnek önálló kifejtése, a mi szerinte a szabadság, teljes kifejtettségben szükségkép a mások erői fölött való rendelkezés utáni vágyat, az uralkodás vágyát ébreszti, úgy hogy a szabadságra és uralkodásra törekvés különböző foka ugyanazon emberi hajlamoknak (I. köt. VI. fej. 185. 1.). Az uralkodás, így szól tovább, nem egyéb, mint a hatalom, mely által a mieinken kívül mások erőit is felhasználhatjuk saját céljainkra (I. köt. XI. fej. 433. 1.). Miután az uralkodásra törekvés és a szabadság, mint többször megjegyzők, szoros összeköttetésben állanak . . . mondja Eötvös más helyt, az állani uralmában való részvétel pótlékul tekintheti az egyén a tőle elvont szabadságért. S némi biztosíték is van e részvételben, hogy az államhatalommal nem élnek vissza az egyesnek szertelen elnyomására (II. köt. 3. könyv, XVI. fej.). De legvilágosabban van ez a gondolat kifejezve a következő helyen: „Az uralkodási hajlam elvégre sem egyéb, mint azon ösztön, mely szerint egyre több idegen erőt szerzünk önválasztotta céljaink elérésére, azaz: a szabadság legfőbb fokára törekvés” . . . (II. köt. 4. könyv, XII. fej. 36G. 1. – Lásd még II. köt. 4. könyv, XII. fej. a) jegyz. • 4. könyv, XIV. fej. a) jegyz. – 5. könyv, IV. fej. – 6. könyv, XIII. fej. (Ü)2-707. 1.) Épp ily határozottan ellene mond maga Eötvös a szabadság oly felfogásának, mintha az merő lehetőség volna s nem egyszermind uralom, hatalom. „Miután, így szól, az egyes ereje a társadalmon kívüli állapotban igen korlátolt, s az ember .... az uralmat csak akkor gyakorolhatja, ha szellemi erőit .... megtanulta másokkal egyesülés által helyesen használni, kétségtelen, hogy az ember szabadsága társaságon kívüli állapotban szükségkép igen korlátolt, mert a szabadságnak hiányzik első biztosítéka, t. i. az erő, mely által az őt környező természetet céljaira felhasználhatja .... Az egyéni szabadság első legfontosb biztosítéka tehát a társadalmi állapot s annak minden tökéletesedése, tehát mindenkifelett az állam (II. köt. 3. könyv, XVII. fej. 243. és -244. 1.)”

Még határozottabb a következő hely arra nézve, hogy Eötvös maga is lehetetlenségnek tartotta a szabadságot a korlátoktól való mentességnek, valami egyéninek képzeln: „Bizonyára senki sem nevezhetné szabadnak azon embert, a kinek senki sem parancsol, de a ki személyes erején kívül egyáltalában semmit sem fordíthat egyéni céljaira (II. köt. 4. könyv, XII. fej. 366. 1.). – A ki az állam lehetőségét, tagadja, nemhogy megalapítaná az egyéni szabadságot, sőt megsemmisíti mindazon viszonyokra nézve, a mik fölött az ember csak azon esetben uralkodhatik, ha nagyobb államközségekbe áll össze .... A hol pilla-

liát va az állam minden kötelékét erősen szétszaggatták is, megint visszaálltá a nép tüstént az államot; e jelenséget éppen a szabadságvágnak kell tulajdonítani. (Alább 369. 1.)

A szabadságnak uralmi, továbbá okvetlenül nemcsak egyéni, hanem közületi jellegét Eötvös felfogásában a következő hely is mutatja: „Éppen azon ösztön, mely szerint (az ember) mindennek ura, azaz lehetőleg szabad akar lenni, viszi rá az embert, hogy mások segélyét igyekezzék biztosítani, vagyis: az vezetí társaságba. A családon kívül minden emberi társaságnak a szabadságvágyban találjuk természetes okát. . . . (II. köt. 4. k., XII. fej.)

Eötvös egész munkáját az egyéni szabadság szeretetének legélenkebb érzete lengi át, ellenben a politikai szabadságot, melyet elvi fejtegetésében az egyenlőség, illetve a népfélség elvével azonosít, az emberiségre a legnagyobb veszélynek nyilvánít ja. Bármily jogosult legyen is egyes államok és történelmi korszakok szempontjából a politikai jogok egyenlőségének vagy a népfélségnek ellenzése, sem az egyenlőség, sem a politikai szabadság, noha a népfélség annak csak egyik esete, ily átalános elítélés tárgyául nem szolgálhat oly íróra nézve, a ki a szabadságból, még ha csak az egyéni szabadságból indul is ki. Hiszen az egyenlőség, minthogy sem testi, sem szellemi egyenlőséget nem jelent, mert ilyen nem létezik az emberek közt, mást nem jelezhet a számtanból kölcsönvett fogalmával, mint az emberi eszme közösségét, az emberi rendeltetés egyformaságát s mint ilyen az egyéni szabadsággal, mely e rendeltetésnek önelhatarozó megvalósítása egy-egy ember által, elvileg nem ellenkezik, a politikai szabadság pedig az egyének érvényesülésének alakja egymás fölött. Még a legridegebb többségi uralom, vagyis a politikai szabadság elfajulása mellett is legalább a többséget alkotó egyénekre nézve az az egyéni szabadság kiterjesztése.

Maga Eötvös, habár a politikai jogok egyenlősége ellen küzd, az egyének részvétét az államhatalomban egész műve folyamán nemcsak önként értetődőnek tartja, de egyenesen ki is mondja, hogy „ha politikai szabadság alatt az állam azon intézményeit értjük, melyek által az állam tagjainak, egyéni szabadságuk és érdekeik biztosítására a törvényhozásban s a közügyek igazgatásában eldöntő befolyás alapítatik, úgy a történelemnek legjobban bizonyított tényeként állíthatni oda, hogy a polgári (értsd egyéni) és politikai szabadság az emberiség szellemi és anyagi fejlődésére a legkedvezőbb volt”. (I. köt. IX. fej. 373. 1. – Lásd továbbá II. kötet, 3. könyv, XVII. fej. 245. 1.)

Valójában Eötvös tehát nem a politikai szabadságot állítja ellentétbe az egyéniel, hanem amannak csak népfélségi alakját, a mit azonban az elvi megalapításnál világosan nem mond meg. Érvélese oda irányul, hogy van olyan politikai szabadság, a mely az egyéni megsemmisíti s a mi akkor áll be, ha az egyén befolyása a közakarát meghatározásában illuzórius. (II. köt. 3. könyv, XVII. fej. 245. 1.)

Ennélfogva Eötvös szerint az egyéni és politikai szabadság egyenlően szükséges, az első elérhetni az állam hatalmi körének a legszükségesbre szorításával, de e hatalomnak erős központosításával, míg a második az állam szervezetének helyes meghatározásától függ, nevezetesen pedig az egyén politikai részvétének a szavazati jogon, a végrehajtó közegek felelőségén kívül az önkormányzatra való kiterjesztésétől.

Eötvös előtt világos, hogy a politikai szabadság viszonylag nagyobb biztosíték az egyéni szabadságra, mint annak hiánya s nem okozkodik *Sidgwickkel* akként (*Elements of Politics* 363. 1.), mintha a kettő közt csak az a kapcsolat lenne, hogy a politikai szabadság a többség egyéni szabadságát biztosítja, de a kisebbségét nem, mert látja, hogy a politikai szabadság mellett az elnyomott kisebbségnek is vannak békés eszközei a fölemelkedésre, az önvédelemre, míg annak hiányában nincsenek, mert tudja, hogy az emberi élet nem beegyszerű szabályossággal, hanem folyó állapottal inkább arányokat, mint bevégzett alakokat mutat.

Azonban Eötvösnek a politikai és egyéni szabadság kapcsolatát hirdető tételeit túlszárnyalják az ellenkező értemnek.

Elvi kiinduló pontjai nem egyeznek részletes fejtegetéseivel, mit onnan magyarázhatni, hogy nagy műve, melyről méltán mondta *Fallmerayer*, hogy *Montsquieu* *Esprit des Lois*-ja mellé állíthatni, sőt azt sok tekintetben felülmúlja, a rendszeresség hiányában szenved; ez az oka annak is, hogy az államot, jogot, erkölcsöt és szabadságot egymástól elszakítva gondolja, vagy legalább tárgyalja s a míg az első történelmi korcsalakjaiban, különösen kora, a 48 utáni reakció idejébeli jellegével áll szembe előtt, addig a jog, az erkölcs a maga elvont tisztaságában, már pedig kétségtelen, hogy a jog, az erkölcs a valóságban épp úgy eltorzulhat, mint az állam.

Előszava ellenére, hogy műve tisztán tudományos kísérlet, nagyon is kora közetlen kérdéseinek hatása alatt áll s a történetbölcseletre nagyobb súlyt helyez, mint az államtudományi fogalmak teljes kifejtésére. Történelmi nagy apparátusa ellenére elvont, észjogi a gondolkozási iránya az állam, a jogfogalmak tekintetében; a szabadság egyéni alakja iránti előszeretete magyarázza nála a nemzetiességi tényező szabadság- és államellenességére nézve vallott tanokat, holott az állam teljesen soha sem nélkülözötte a nemzeti jelleget, a közületi szabadságnak pedig a nemzeti eszménél nincs hatalmasb kapcsa, mely mint a szabadság tartalma is egyenlő értékű az általános emberivel.

Az állam és társadalom nyomasztó befolyása az egyénre, szolgáltak okul *Mill*-nek a szabadságfogalom elemzésére (*A szabadságról. Kállai ford., magyarául*). *Mill* műve távolról sem hasonlítható ugyan Eötvös hatalmas alkotásához, sokkal kisebb keretben mozog, de épp ez által van fölötte viszonylagos előnye. Átlátszóbb a célja, világosan állítja oda a kérdést: Melyek annak a hatalomnak határai, melyeket a társadalom az egyén fölött gyakorolhat? és pedig akár külső hatalma, akár véleményének ereje által? vagyis mekkora lehet az egyéni és közületi szabadság? Abból indul ki tehát, hogy a társadalom, mely alatt az államot is érti, létezik, szükséges, a mi Eötvösnél bizonyítás tárgya.

Az emberi életnek mely részét igényli az egyéniség s melyet a társadalom? Így szól *Mill*, s ezzel kétségtelenül bizonyítja, hogy az emberi életet nem tekinti egyedül az egyéniségben rejlőnek, hanem a közületben is s ha művében az egyéniség jelentőségének oly lelkes, beható, finom méltatásával találkozunk, ez onnét van, mert saját korában az emberi természetet a társadalom túl-hatalma által látja fenyegetve, holott más történelmi korszakokban annak az egyéniség az ellensége.

Millnél sincs ugyan világosan, teljes tudatossággal kifejezve, hogy a közület is az emberi szabadság egyik természetes alakja, mégis nem állítja oly kirívó ellentétként szembe a szabadsággal a társadalmat, mint *Simon (La liberté politique stb.)* Simon szerint a szabadság problémája mindig a körül forog, mekkora rész jusson a hatalomnak (autorité) s mekkora a szabadságnak? A szabadság előtte a cél, az állami közület, a hatalom pedig a módszer e cél elérésére. Hogy egy nemzet hatalma a nemzetnek is, tagjának is szabadsága lehessen, Simonnak hosszú, szónokias, rendszertelen munkájában nem látjuk sejtve. A szabadság Simon szerint a jognak, a hatalom az emberi gyöngeségnek követelménye.

A tárgyilagos élettől elvonatkozó e felfogással szemben, Millnek ugyan szintén egyoldalú individualisztikus álláspontja mégis sokkal inkább magyarázza a való élet jelenségeit.

Az egyéni szabadság körét Mill abban találja, hogy az egyénnek oly cselekvényekben, a melyek egyedül őt magát illetik, saját elhatározását szabadon kell gyakorolhatnia s azokért a közületnek nem felelős, ellenben mindaz, a mi által az egyén mások érdekeire kihat, a társadalom hatalma körébe esik s a közületi szabadság tárgya.

Ez elvet úgy is fejezi ki Mill, hogy valamely művelt közönség bármely tagja fölött csak akkor lehet jogosan, akarata ellenére is hatalmat gyakorolni, ha ez által mások valami bajtól kíméltetnek meg.

Nem bocsátkozva itt a felállított eh' helyességének bővebb elemzésébe, annak hibája abban rejlik, hogy az egyéni és politikai szabadság egymás mellé vannak állítva, mint egyformán szükségesek, de közös alapjuk az ember eszméje, vagy mint Mill nevezi, az emberi természet nincs kidomborítva; e nélkül a társadalmi és egyéni szabadság részben kelleténél szűkebbre, részben igen tágra van vonva.

Így p. o. a kereskedés nyilván oly emberi tény, a mely által egyik ember a másiknak bajt okozhat, a nélkül, hogy a köz a kereskedés egyes fényébe általános magán- és büntetőjogi szabványain túl, abban az irányban is befolyhatna hogy a kereskedő felek érdekeinek gazdasági szempontból való teljes megóvását biztosítsa. Maga Mill is elvétől való kivételnek tekinti a be nem avatkozást a kereskedés szabadságába. A házasságon kívüli közösülés, a szegények házassága oly emberi tények, a melyek által másoknak, főképen a születendő gyermeknek baj okoztathatik, a nélkül, hogy itt a közszemérem, vagy a fejletlen kor védelmén kívül – az állam beavatkozási jogát elismerni lehetne, mert ily beavatkozás által az egyén saját erkölcsi ereje tétetnék feleslegessé. Az embernek, mint öntudatos szabad lénynek az eszméje nem engedi, hogy efféle emberi cselekvényeknek másokra kiható volta ellenére is a közület az egyén szabadságát megszorítsa.

Viszont az egyén ténye, melylyel magát rabszolgaként eladja, öngyilkosságot akar elkövetni, még oly esetben is, midőn azzal senki jogát, sőt érdekét sem sérti, azt hiszem, jogosan megakadályozhatók, mert az ember eszméje, vagy érzelmesebben kifejezve, méltósága ellen vannak. Mill érvelése, hogy az önként vállalt rabszolgaság meg nem tűrése abból igazolható, mert a rabszolgaság által az illető lemond szabadságáról és ennek következtében elveszti sza-

badsága minden használatát a közülettel szemben, nem egyeztethető össze saját éhével, a mely az egyént nyilvánítja legfőbbnek mindazon dolgokra nézve, melyek csak magát egyedül érintik.

Az egyéni és politikai szabadság közös alapjának, az ember eszméjének ki nem jelölése oka annak Millnél, hogy a míg az egyéni vélemény, egyéni életmód és az egyéni egyesülés szabadságának szükségességét teljesen meggyőzőleg bizonyítja s az egyéniséget az emberi fejlődéssel azonosnak mondja, addig a közület vélemény szabadságát, melynélfogva az belső erejével az egyénre hatni törekszik, kárhóztatja, pedig a mily szükséges az emberi eszme valóságához, Miilel szólva, az emberi fejlődéshez az egyéniség szabadsága, épp oly bizonyos, hogy az egyes egyéniség jó tulajdonságai csak az által válnak az emberiség javára, lia azokat a közvélemény nyomása támogatja, az egyéniség gonosz irányzatai pedig teljesen csak úgy tehetők ártalmatlanokká, ha azoknak a közvélemény is ellenszegül. Mill a, tőkéletesedés, a fejlődés állandó és csalhatatlan forrását az egyén szabadságában keresi, mert szerinte az egyéni szabadság következtében annyi haladási központ alakulhat, a hány egyén létezik (A szabadságról 114. l.), a mit tagadni nem lehet, de a haladási központok csak a jónak valamely közületileg elismert típusa szerint egyesülhetnek általános emberi haladássá.

Az egyéniséget s az egyéni szabadságot csak úgy tehetni az emberi élet legfőbb elvévé, ha mint *Kállay Béni Mill* Szabadságáról szóló munkájának fordításához írt bevezetésében, az ember rendeltetésének a pusztá létet fogadjuk el, s az ember célját egyéniségének a kellemes és kellemetlen érzetek megszerzése vagy elkerülése szerint alakuló érvényesítésébe helyezzük. A társadalmi együttlét ez esetben egyszerű számvetési feladattá válik abban az irányban, szaporodnak-e vagy csökkennek-e általa a kellemetes érzetek. Mill azonban az emberiség haladását, tőkéletesedését, bizonyos esetekben az egyéni jogi kötelezettségét embertársai java előmozdítására, életök megmentésére kétségtelen elvnek tekinti; ily szempont mellett az egyéniség és egyéni szabadság, mint az emberi élet egyedüli irányzója következetesen fenn nem tartható.

Nem kevésbé becses a szabadságnak nemcsak lélektani, de különös politikai és egyéni elméletére *Mill Logikájá*-nak az a része, a mely a morális tudományok logikájával foglalkozik s a mely végeredményében találkozik a spekulatív német iskola mai álláspontjával, a mint ezt *Kino Fischer*-nél (*Über die menschliche Freiheit*) képviselve látjuk.

E felfogás szerint a szabadság nem az önkényes választási képességben, nem az indok nélküli határozásban áll. A szabadság e gondolatmenetben a lehető indokok öntudatos felismerését, mérlegelését, az emberi tehetségek, a jellem oly önalakítását jelenti, melynélfogva az ember elég erős lesz csak a leghelyesebb, nem bármely indokot választani.

Azok között, akik a szabadságot közületi és egyéni alakjában elválhatlannak ismerik föl, különösen kiemelkedik Büchez (*Traité de politique*). Az emberi szabadság, mint igen helyesen kiemeli, abban a mérvben növekszik, a melyben az egyéneknek egymás közti kapcsolata, vagyis a művelődéssel. A köz nélkül az ember nem használhatná szabadságát. Nem szükség egyebet tenni, hogy a szabadság közjellegeről meggyőződjünk, mint föltevéskepén az egyént

elszigetelni a köztől; köz nélkül az egyéneknek nincs működési tere: a közületen kívül a szabadság meddő lehetőség, abban valódi működő tehetség.

Ellenben irodalmunk legutolsó nagyobb terjedelmű terméke, mely. a szabadsággal foglalkozik, *Asbóth* munkája (*A szabadságról 1872.*) nem tekintve, hogy inkább a szabadság történelmi fejlődésével, mint természetének megállapításával foglalkozik, a szabadságot csak mint egyéni bírja képzelni és természeti jelenségnek, az embert környező világ szükségképi eredményének tekinti.

II. FEJEZET.

Az emberi élet alanyai.

10. §. *Az emberiség.*

Ember alatt rendszerint az emberi nemnek egy természetileg különálló egyedét szokás érteni. Pedig az ember csak közületileg teljes és valóságos működni tudó személy, mint egyén pusztán elem, mely csak hason elemekkel együtt bírja magát emberileg érvényesíteni.

Az egyén nemi kettészakadása, nyelvi, psychikus hozzáfűzőtsége más egyénekhez, gazdasági, szellemi kiegészülésének okvetlen szükségessége egyaránt bizonyítják, hogy az ember valóságban nem egyéni, hanem közületi lény, hogy életének főformája nem az egyéni, hanem a közületi lét.

A legnagyobb emberi közösség az, mely az egész emberi nem gazdasági és szellemi szükségleteinek az egész emberi nem közös munkájával való fedezésén nyugszik: az emberiség.

E kapcsolat úgy térbeli terjedelmére, mint a hozzá tartozók számára nézve a legnagyobb a közösség valamennyi formája között, melyekben emberi élet lüktet, de egyszersmind a leglazább is.

Sem külső egyarányosság, sem belső kölcsönösség nincs e kapcsolatban s a belé tartozók előtt e kapcsolat a legkevésbé öntudatos.

Az emberiségi kapcsolat nem teszen eleven, valódi, külső egységet, melyben akár szerves áthatottság, akár lelki öntudatosság, vagy éppen cselekvési képesség lenne.

Az ember fajának összes tagjaival közösségben és öntudatos alanyisággal nem tehet semmit, csakis apróbb tömbökre szakadva él az ember cselekvő életet.

A vallás siratja az emberiség egységének fölbomlását s végülül visszaállítását tüzi ki, a bölcselem egyik iránya egyenesen az emberiséget teszi a legfőbb lénynyé, a ki iránt való kötelességünk összes többi kötelességeink alapja, ámde e vallási és bölcséleti szempontok sem változtatják át az emberiséget lelki, pszichikus egészszé.

Nem egyéb az, mint a nagyobb embertömböknek szellemi és gazdasági érdekekből támadt konglomerátuma.

Közös célok valóstítására irányuló szervezettsége, merő eszmény, óhajtás.

Az emberiségben mint egyének és népek tömegében is az ember eszméje hat ugyan, ez jelöli meg célját, alkotó elemeinek kötelességeit, de valódi alanyisággá emelkedni nem bír a külső világban.

Az emberiség fogalma, midőn az emberi tudatban először tűnik föl, úgy a *keresztények*, mint a *stoikusok* között az egyes emberi lények egyenlőségét s azoknak mint egyeseknek egymás iránti erkölcsi kötelességeit fejezi ki.

A stoikus bölcsélet a világegyetem fölött uralkodó törvény,, az emberekben működő ész egységéből az emberi lények érdekegységét, céljaik közösségét is következteti, de ennek az egységnek az egyénekén kívül más valamely öntudatos erő általi valóslását épp oly kevésbé mutatja ki, mint a hogy a kereszténység az emberiséget, mint egységet természetfölötti értelemben veszi, azt a teremtésbe, az egy emberpártóli eredetbe, az eredendő bűn átszállásába helyezi s a megváltás és e megváltásnak az egyházbani folytonossága által tartja megvalósítottnak.

A stoikus felfogásban az emberiség, létezése konkrét föltételeinek megjelölése nélkül, elvont gondolat marad, a kereszténységben pedig csakis valójának végtelen, természetfölötti oldala nyeri meg konkrét szervezetét az egyházban.

Az emberiség, mint a földön élő emberek öntudatos egysége véges földi céljaik elérésére, a római császárok jelesbjeinek lelkében már határozott alakot ölt, ezekről száll át fogalma a középkori keresztény császárokra s megelí bölcselőjét *Dante*-ban (*De monarchia*), a ki az összes emberi lényekben élő emberi szellem egységéből s e szellem közös és azonos céljából, mely a megismerésben és gondolkodásban áll, vezeti le az emberiségnek egy cselekvésre berendezett szervezetbe, a császárságba való összefoglalását. A szellem megismerő és gondolkodó működését csak békében fejtheti ki, békét pedig az emberiségnek csak oly szervezet adhat, a melynek kormányzója az egész világ fölött uralkodik; az ilyen hatalmú embernek vágya s szenvedélyei nem lehetnek, mert mindent elért, a mi a földön elérhető s így uralma alatt a jog és béke valóslágá lesz.

Dante felfogásának hiánya abban rejlik, hogy az emberi szellemet az

egyes emberekben szétszórta, de alapjában egynemű részek egészeként fogja föl, végcéljának egyedül a gondolkodást és megismerést tekinti, az erre vezető eszközt pedig a békében látja.

Az emberiség azonban nem egyének, hanem népek kapcsolata. Az egyének és népek továbbá nem összeségükben teszik az emberiséget, időnként egészen egyes nagy egyénekből vagy népekből összpontosul szelleme, a kiket ilyenkor az irányzás, az uralkodás illet meg az egyének és népek többsége fölött. Célja nem csak a gondolkodás, hanem a gondolkodás eredményeinek megvalósítása, a cselekvés, az eszköze nem csak a béke, hanem a küzdelem is, hogy a természet s az ellenkező, helytelen irányok engedelmességre kényszeríthessenek.

Dante felfogása nemcsak a külső végrehajthatatlanság, hanem az elvek hibájában szenved. Ha az emberiségnek az igazságot, a helyest, szóval az ember eszméjét nem nehéz küzdelem útján kellene kitalálnia, hanem az gondolatilag készen állana előtte, akkor helyes volna az emberiségnek Danteti felfogása, a mint hogy az összes elméleteknek is, melyek az emberiséget való lénynek tekintik, az a fő hibája, hogy az emberi élet rejtélyét egy bizonyos időszak uralkodó felfogása által már megoldottnak hiszik, a mi által jóakaró szervezeti terveik az emberi eszme megvalósítására annak gátjává lennének, egy bizonyos fokon való megfeneklésre vezetnének.

Az emberiségnek mint egységes külön lénynek fogalmát a történelem bölcsellete hozza újhól fölszínre. Ha ugyanis az emberiség egy egységes lény, akkor nemcsak az egyidejűleg élő emberi lényeket foglalja magában, hanem mint *Pascal* mondja „az embereknek századokon keresztül következő sorozatát s a jelenlegi nemzedékekben ugyanazt a lényt kell létezőnek tekinteni, a mely századok óta és folyton tanul”. (*Fragment d'un Traité du vide.*)

E felfogást a renaissance humanizmusa készítette elő, midőn a kereszténységnek a természetfölöttire irányuló, az embereket hívők és hitetlenekre osztó hajlama ellenében a pogány világ emberi eszményeit éleszti föl és magasztalja.

Grotius s a nyomán támadt jogbölcsélet, az emberi élet szabályait a közös emberi természet elvont fogalmára alapítva, az egyéni és nemzeti különbségeket mellőzve, nagyban hozzájárul a gondolkodásnak és érzületnek ahhoz a módjához, mely az emberek jogegyenlőségéből, egymás támogatására és kiegészítésére utaltságából az emberiség egységéhez jut.

Vico kísérti meg először, habár az emberiségnek csak egy részére szorítkozva, különböző népek fejlődésének összefüggését föltüntetni, *Leibnitz* (*Essai de Theodicée*), *Lessing* (*Erziehung des Menschengeschlechts*), *Turgot* (*Discours sur l'histoire universelle*), *Herder* (*Ideen zur einer Phil. d. Gesch. d. Menschheit*), *Condorcet* (*Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*), *Kant* (*Idee zu einer allgem. Gesch.*), «tálában az egész XVIII. század bölcselete az emberiség eszméjének hatalma alatt áll, de ez az eszme nem áll egyébből, mint az emberi természetnek, az emberi rendeltetésnek az összes emberi lényekben létező közösségéből és e rendeltetés megvalósulásának egyforma törvényszerű egymásutánjából. S ez eszme gyakorlati következménye az egyes emberekre, valamint ezek csoportjaira, a népekre nézve a jogegyenlőség, a kölcsönös támogatás s általános emberszeretet köteleessége.

Ez lényegében *Brassai* álláspontja is, melyből az emberi társas viszonyt tekinti. (Melyik az igazi tudomány? Dávid Ferencz egyl. kiadv.) „Valamint a különböző víztömegek a tengertől fogva a legkisebb esőcseppig s innen a legparányibb gőzhólyagcsáig azonegy vízállomány szétozlott részei, úgy egyéni lelkeink is azonegy lélekállomány részei, – ha szabad e durva szóval élnem: töredékei.”

Maga *Kant* (*Zum ewigen Frieden*) az emberi nem egységét csak a népek szövetsége (foedus pacificum), nem pedig egységes alanynyá válása (civitas gentium) útján képzeli, szóval az emberiséget népekből összetett mesterséges kapcsolatnak tekinti, melynek léte alkotó elemeinek akaratában van, sőt ezeknek természetes egysége, összeolvadása öntudatos alanynyá, világgállammá *Kant* szerint is a szabadság temetője lenne, mert az ily állam szükségképen lélek nélküli despotizmussá fajulna. De maga a természet sem engedi ezt; a vallások és nyelvek útján akadályozza meg, hogy az emberek egybe olvadjanak s a versenyekből folyó egyensúly által mégis lehetségessé teszi békés egyetértésüket. (*Definit. Art. z. eirig. Fr. J. Zusatz.*)

Krause az, a ki a földön levő népek, továbbá népszövetségek összefüggő, egy gondolatától irányzott kapcsolatának, személyiségnek tekinti az emberiséget. (*Urbild der Menschheit. Abriss d. Syst. d. Phil. d. Rechts*, végül a hátrahagyott munkák közt: *tfst. d. Rechtsphilosophie.*) Csakhogy e személyiség még nem létezik, mert a személyiség lényege *Krause* szerint (*Syst. d. Eechtsphil.* 243. 1.) abban áll, hogy valamely egyén egy megismerés, egy érzés, egy akarat által szabadon éli életét s az emberiség teljes személyiséggé, állammá csak akkor lesz, ha a föld minden népeinek államait magában foglalja Cs ezekben a benne levő, minden rendű személyek (egyének, családok, törzsek, egyesületek) teljesen ki vannak fejlődve s e különböző személyek épp úgy kölcsönösségben állanak, valamint szervesen egybe vannak kapcsolva az egész emberiséggel. (U. o. 521. 1.)

Az emberiség személyisége *Krause* szerint tehát nem a valóságban levő s még csak tökéletlenül létező eszme, hanem egyelőre merőben gondolati lény, eszményi típus, a mi onnan is látszik, hogy *Krause* a földön élő a részszerű emberiséggel egy színvonalra állítja a többi világtesteken élő részszerű emberiségeket s a teljes emberiségi személyt a mindezen részszerű emberiségekből álló, egvmegismerés, egyézés, egyakarást útján élő, majdan megvalósuló szabad lény alkotja.

Krause eszményi emberiségét *Comte Ágost* fejlődése második szakában (*Politique positive*) a pozitívizmus vallásának legfőbb lényévé, Grand Etre-é teszi, a melynek egyedül van valósága, mert az egyesek, a nemzetek eltűnnek, de az emberiség örökké él s ha a földet az égitestek összeütöközése megsemmisítené is, az emberiség szolgálata, az iránta való szeretet legvégig a főjő, a főkötelesség lenne.

Hasonlókép vallási alapon követeli az emberiség személyiségét *Secrétan* (*La philosophie de la liberie*). Az emberiség egyetlen egy személy volt kezdetben, mint ilyen esett bűnbe, bűne által elveszte végtelen jellegét, nem bírta azt megvalósítani, sem élni, sem halni nem tudott, darabokra, gyenge egyénekre, azok végtelen sorozatára esett szét, a mely egyének egymásban az embert nem

ismerik, ellenségekké válnak s megkezdődik az emberiség hosszú öngyilkossága az egyének által, de megváltása is általuk. Az egyénekre azért kellett szét-szóródnia az emberiségnek, nehogy újabb hibája által, ha egyetlen személy maradt volna, végkép elkárhozzék. Az egyének az emberiség orgánumai és előkészítői lesznek megváltásának, küzdelmeik, szenvedéseik által, míg Isten oly egyént támaszt, a ki teljesen ment a bűntől, Jézust, a kiből maga az istenség lesz emberré s a ki egyrészt maga, mint az emberinek legtisztább megnyilatkozása, az egész emberiség bűneiért eleget tesz, de a kinek szenvedéseiben lelkiileg egyesülve, az emberiség is feláldozza magát és Jézus istenségéhez fölemelkedve, az idők végével közös megértés, szabadság és kölcsönös szeretet által egygyé lesz. Az emberiség, mely a bűnbeesés előtt természetes egység volt, azután pedig a történelem folytán virtuális egységgé lett, az idők teljében szabad, erkölcsi, teljes egységgé változik át. A természet újjá fog születni, a porként elszórt emberi testek feltámadnak, az emberek lelke megnyílik egymás előtt s az emberiség egyetemes lelkiismerete valósággá, az emberiség személyiséggé, egyházzá lesz, a mely mellett fenn fog állani az állam, hogy büntessen, mert az enyim és tied s a szabadság mellett a bűn megszűnni soha sem fog.

Comtenál tehát az emberiség imádat tárgya, Secrétannál az érzés egysége az egyének milliói közt, mi azonban a teljes személyiséget keressük, mely érzésben, akaratban, cselekvésben nyilvánkozik, melyet az emberiségben nem találunk.

Ilyennek állítja oda *Kuncz Ignác* is (*Nemzetállam. Előszó, XIV. I.J.*, de nem fejt ki).

Amit *Hegel* emberiségnek, világszellemnek nevez (*Rechtsphilosophie*), tiem egyéb, mint a nemzetek élete, küzdelme egymással, egy-egy nemzetnek vezető irányása alatt, a mely nemzetben az emberi eszme időleg és viszonylag leginkább megvalósul. *Laurent* szerint az emberiség (*La philosophie de l'histoire*) az egyének és nemzetek kapcsolata, de nem egy személyiséggé, nem egy állammá való összefoglalása.

Szóval az emberiség az irodalomban, Krause és Comte kivételével, nem külön egyediségű öntudatos lénynek, hanem legfeljebb organikus egésznek fogatik fel s a hódolat az emberiség iránt, a lelkesedés céljaiért, a szeretet iránta tulajdonképp az emberi eszmét illeti, mely valósulásra azonban nem konkrét, természetes egységben, hanem az egyes egyének és nemzetek sokféleségében jut.

Habár *Hunfalvy Pál* „*Országgazdasági tájékozás*” szerény czíme alatt a *Bajza-féle Ellenőrben* 1847. kiadott mélyreható értekezésében) részben az emberiségek is alanyiségának vagy legalább egyéniségnek tekinti, mert összefüggésben látja részeit, de kiemelve, hogy az „oly széles fogalom, melyben az egyedi élet, mint határoltság elvész, mert a világ szelleme nem az egyes fejlődő élet, hanem az életnek tengere és forrása, tulajdonképp hasonló gondolatot fejez ki az általunk felállítottal.

11. §. *Nemzetek és népek.*

Lelki egészszé, az emberi élet alanyává, mely akarni és cselekedni bír, a nemzeti vagy népi közösségben lesz az ember s az embernek, mint egyénnek is csak ilyen közösség tagjaként van teljes emberi tehetsége.

Nemzet alatt öntudatos akaratú s cselekedni bíró oly emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságnak az emberiségre értéke van s azt a maga öntudatos erejével valósítja.

A népnél is megvan az emberinek valamely sajátos eszméje, de vagy nincs róla tudata, vagy nem bírja azt a maga erejével érvényesíteni, vagy az összeműködésnek nincs semmi érdeke e sajátosság fennállásában.

Az egyéni emberek nemzeti és népi közössége, éppen ellentétben az emberiségi közülettel, eredeti, nem mesterségesen összetett, sőt lelki, személyes közösség.

Az a közösség, a mely a nemzetben előttünk áll, valódi természetes alanyiság, épp úgy, mint az egyes ember, habár a nemzet egysége az egyének által közvetített is, az egyes ember egysége pedig közvetlen, természetes.

A közösség, mely a nemzetekben és népekben előttünk van, rendszerint a vérnek s nyelvnek egységét, de mindenesetre a jóról és rosszról, a szépről és hasznosról, a jogosról és jogtalanról, az Istenről való fogalmaknak közületi, nem egyéni létrejöttét, a gazdasági és szellemi munkának nép vagy nemzet szempontjából való fölösztását, az akaratnak és öntudatnak osztatlanságát, ellenállhatlan erejét és országglását jelenti.

Az egyén az egységesen létrejött nyelven beszél, az érznek, jognak, az erkölcsnek, a vallásnak nemzetekenként előállott törvényei szerint gondolkodik s cselekszik s mint népek s nemzetek tagja lesz szabaddá.

A nemzetek és népek az embernek eredeti, természetes s egyntal legteljesebb létezési módjai. Az egész emberiség, a mennyiben a népek bizonyos fokú kapcsolata következtében róla, mint egészről szólni lehet, csak mennyiségileg tartalmazza az embert, hatékonyság s öntudat tekintetében pedig alkotórészei mögött áll.

A nemzet fogalom itt, legátánosb vonásokkal, csak mint az emberi élet alanya van feltüntetve. Teljes kifejtését kifelé irányuló

életében a nemzetközi viszonyoknál, befelé forduló élet jelenségeiben pedig az állam alkotmányánál lehet csak megadni. Nagyfontosságú azonban, hogy a nemzetnek ez alanyisága élesen kidomboríttassék s mint az állam oka feltüntetessék.

12. §. *Az egyén.*

Az egyén az emberi élet alapeleme, közetlen egysége, a fajfentartás és szaporodás eszköze, a mely funkciói által az egyes egyénben az embernek minden oldalú nyilvánulása korlátozásra talál, szűkebb térre szorul.

A nemzethez viszonyítva, melyben az emberi lényeknek minden oldala a maga teljességében nyilatkozik, az egyén annak csak része, darabjaként működik s csak rendkívüli nagy emberekben található föl az összes emberi tehetségek jelenléte, az egyén legtöbbször vagy alatta marad a nemzet elérte színvonalnak, vagy az emberinek csak egyik oldalát fejt ki a többiek rovására.

Az egyén tökéletlensége, egyoldalúsága az oka a nemzeti létnek, a melyben az egyéni hiányok kölcsönös kiegészülésre találnak.

Az emberi teljesebben nyilatkozik egy nemzet összerzésében, gondolkodásában és cselekvésében, mint bármily nagy egyének-egyéni világában, legteljesebben pedig a nemzeteknek egymással való békés és háborús közlekedéséből álló összéletében.

Az egyén azonban, mint az emberinek közetlen alaptényezője valóságos kis világ, mikrokozmosz, önmagába zárt, külön életre valósággal fölruházott s e részben fölényben van a nemzet fölött, a melynek élete csak az egyének útján közvetített. De az egyes egyének tényleges tökéletlensége daczára megvan mindegyikben a teljességre juthatás, vagy legalább a fejlődés lehetősége.

Az egyén tehát a tényleg elért sikerre nézve a nemzet mögött marad, ellenben működésének erkölcsi értéke tekintetében a nemzettel egyenlő.

Az egyén az ön- és fajfentartásnak, az előre törekvésnek, a bensőségnek, a nemzet a szellemi, az erkölcsi irányzásnak orgánuma az emberi életben.

Az egyénben, mint csirában, a nemzetben kifejlődve él az emberi, ha egy adott perczben nézzük az emberi életet. Míg gene-ticee szemlélve, egyik épp úgy alap, mint eredmény.

Az egyéninek és nemzetinek egymásra hatása által ekként létrejött összszellemnek más hasonló összszellem ékkel való kiegészülésében él az emberi.

A míg azonban az egyéni és nemzeti valóságos lények érületében és akaratában él, addig az emberi csak az egyének és nemzetek érületének és eszméinek összesége, eredménye, saját önálló lét és alanyiség nélkül.

Az egyéneknek szüksége van egyénekre, a nemzetnek más nemzetekre, hogy öntudatra, emberi lét színvonalára cselekvő alanyiságra emelkedhessenek az emberinek megvalósítása végett: a nemzetek társaságának, az összemberiségnek elég, ha eljut tagjai útján közös emberi érületig s ezzel irányozza a nemzetek és egyének cselekvését.

Az ember eszméjének az egyének s a nemzetek az öntudatos és tevékeny alanyai.

Az egyének érzik azt át a legbensőbbben, a nemzetek látják legvilágosabban, létrehozásában egyformán tevékeny, egyformán kezdeményező mindenik.

Az egyén nem egyszerű eszköze a nemzetnek, a nemzet nem egyszerű sommája az egyéneknek.

A köz, a nemzet adja a lökést, gyakran nem öntudatossággal, hanem merő ösztönszerűséggel, az egyén átérzi s teremtő erejével alkotni kezd, de befejezni a gondolatot, a megkezdett cselekedetet a nemzet bírja csak, hogy aztán az egyén a maga önálló erejével azzal újra szembe szálljon s a közt új gondolatok, új cselekedetek felé ösztönözze.

Az egyént teljes jelentőségében csak társadalmi és állami vonatkozásainak közepette tüntethetni föl, itt épp úgy, mint a nemzet csak az emberi élet alanyaként volt kiemelendő.

III. FEJEZET.

Az emberiség élete.*13. Az emberiség élete, nemzetközi élet.*

Az emberiség nem egyes, természetes egyéneknek, hanem a földszíne alakulása, közös testi, lelki tulajdonok következtében elkülönült egyéncsoportoknak, népeknek kapcsolata.

Az emberi nem egyes tagjainak közvetlen érintkezése kivételes s ez is nagyrészt a népcsoportok által közvetítették úgy jogilag, mint hatalmilag.

Az emberi egyéneket népekké a vérségi hajlandóságnál jobban összefoglalja a közös szellem, mely a földfelület tagozódása, a rajta levő természeti világ területenkint változó viszonyainak hatás alatt alakult csoportokban különbözőleg fejlődik. Ezért nem vettük fel a nemzetfogalomba a verség jegyét.

Az emberiség nagyszerűsége éppen abban rejlik, hogy ily különböző szellemű csoportokra válása ellenére is van benne egyetemes emberi.

A népeknek e különböző szelleme nem akadály, hanem eszköze az emberi szellem lehető legteljeseb, legtöbb oldalú nyilatkozásának, mindenik nép valami mást vagy más módon hozva létre az emberiből.

A népekre válás első tekintetre a közös emberinek csak akadály, azonban, ha népek nem volnának, hanem csak természetes egyforma egyének, az emberiség vajmi laza, 'halmazállapotú lenne, mert a lényegileg egyforma egyének nem szorulnának kiegészítésre; ha pedig az egyénekből megvolna egyenkint is a sajátosság, de összekeverve, csoportosulás nélkül élnének, hatékony együttműködésük lenne lehetetlen.

A legkiválóbb egyén is csak tömegeket magával ragadva bírhatni, a melyeknek egyéni sajátos irányával egyenlően kell teremve, hangolva lennie. A természeti világ erejével szemben nagy emberi tömegerők szükségesek s ilyenek vannak jelen a népekben, melyek tömeghatásuk mellett minőségi külön tényezőt is jelentettek az emberi cél megvalósításában.

A természeti erők hatalma, mely az emberiséget népekre kü-

lóníti, nem az emberiségre ellenséges hatalom rendelése, ellenkezőleg szellemiségének, erkölcsiségének, szabadságának alapja, annál is inkább, mert ez elkülönülés, a fajokra válás, nem jelent változhatlan természeti kényszerűséget, mely alól az ember nem szabadulhatna.

A faji, népi tagosultság az emberi szellem eszköze, melyet a vándorlások, egybeházasodások, gazdasági, szellemi érintkezés által alakít, változtat, melyet egyes érdemetlenné lett népek beolvasztása által részben megsemmisít.

Minthogy az emberiségnek végső elemeit az egyes emberi egyének teszik, az emberi célok megvalósulását az egyének testi-lelki korlátoltsága mellett másként nem képzelhetni, mint az egyező alapsajátságú egyéneknek népekké összeforró alanyisága, az emberiségnél szűkebb, de bensőbb egysége által.

Az egyénben már nagy erkölcsi és értelmi erőt jelent, ha a maga külön léte mellett egy népalanyiság öntudatos tagja bír lenni. Egybeolvadását az egész emberiséggel érzésben, gondolatban, akaratban, országlásban közbeeső lépcső nélkül, főként pszichikus valója nem engedi, még ha a térbeli, külső nehézségeket sikerülne is az emberi szellemnek leküzdenie.

Az emberi lény pszichikus végessége áll annak ellent, hogy az emberiség távoli nagy körének szélén álló tagjai azzal a bensőséggel szeressék, ugyanoly jól megértsék egymást s együtt akarjanak, országoljanak, mint a közelállók.

Az emberiség alanyisága, önmagát irányzó öntudatossága, országlása, más szóval világállammá alakulása, amely az emberi lényeket a népi kapcsolatok lerontásával egyesítse, világpolgár, ki az egész emberiséget keblére ölelje, sem nem a való embernek, sem nem az emberi szellemnek és szabadságnak igazi fogalmából alakult képzetek, mert, mint *Kölcsey Parainesisében* oly találó képpel mondja: „Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével s ha egy helyről más helyre hurcoltatik, sötétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell kapcsoltatnunk. Minden, a mi szerfölött sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarva, forró szenvedelmet hordhatna irántuk keblében.”

A nagy, úgynevezett világállamok az egyéniség ereje vagy gyengesége miatt dőltek romba, az előbbi nem tűrte azok kényszer-

ritő egyetemességét, az utóbbiban nem volt a sajátosság hiánya miatt ok, mely kiegészülésre szorult volna.

Az emberiség élete az ember végtelen czéljából folyólag a külön szellemű és tehetségű népek békés és háborús versenye az emberi eszme megvalósítására. A népek külön országlása, az állami sokasága az emberiség érdeke.

15. §. A nemzetek létjoga.

A nép az emberinek sajátos megjelenése benső kapcsolatokkal összefűzött egyéncsoportban, mely sajátosságnak öntudatos vagy öntudatlan, erős vagy gyenge, az emberiségre értékes vagy értéktelen volta szerint marad a nép nép vagy emelkedik nemzetté.

Vajjon van-e egy népnek önlényéről öntudata, bírja-e az öntudatos külső, országi erővel is más népek irányában fentartani a szellemi és anyagi alkotásokban megtestesíteni, van-e a népnek sajátos külön lényegének értéke az emberi eszme megvalósulására, vagyis az összemberiségre? ez határozza meg a népnek nemzeté léte, vagyis az emberiség körében önálló öszszemélyiségként való élhetése fölött.

Nép és nemzet ezek szerint folyó, mozgó, nem megjegecedett jelenségei az emberiség életének.

Népek lesznek nemzetekké, nemzetek esznek vissza a népek sorába az átmeneti időben, midőn ez átalakulás megtörténik, a mai lényegében nemzeti jellegű embercsoport külsőleg népnek, a már erejét vesztett embercsoport külsőleg nemzetnek tűnhetik föl. Ebből következik, hogy a történelmi múlt emléke nem tartozik szükségképp a nemzetfogalomhoz, mert a népi színvonalról a nemzetire emelkedő népeknek rendszerint nincs önálló múltjuk, pedig a nemzeté levés folyamában vannak.

Az öntudatoságnak, külső erőnek és belső érdemesültségnek az a foka, mely a népek közt lényeges választó vonalat húz a köztük némelyeket lényegük valósítására törő akaratának urává tesz, láthatóan az országlás, vagyis az államalkotás és fentartásban nyilatkozik, *mert az állam a sajátos emberinek eszméjéből s ennek valósítására alkalmas legfőbb hatalomból áll.*

Az országló, nemzeti létre oly népeknek van joga, amelyeknek országló ereje, ellenállhatlan hatalma van.

Sem a közös vérségi kapocs, sem a nyelvégység nem lényeges a nemzeti létre. A nemzetek többnyire erős vérvégüléken alapulnak, egy nyelvük lehet, a nélkül, hogy egy népet alkotnának (angol, amerikai). A lényeges az emberinek sajátossága, ennek értékessége, öntudata s külső ereje.

A népek és nemzetek különös élességgel akkor válnak el, ha köztük egyszersmind emberfaji, vagyis a test és lélek erős különbségein alapuló eltérések vannak. Azonban az emberfaji különbségek, bármily nagy benső erejök van is, annyira nem kapcsolják egybe az egy fajhoz tartozókat, hogy belőlök az emberiség életének önálló, külön alanyait alkotnák, mindössze az emberiségen belül külön szellemirányok, civilizációk alapjaivá válnak, a melynek körén belül önálló tényezőként az illető fajhoz tartozó nemzetek működnek.

A nemzet e szerint egy az öntudattal, az önirányzó erős akaratral, országglással, állammal, mert államiság, országglás öntudatos megvalósításai jelenti valamely nép felfogásának g jóról, mindenfelé engedelmességet parancsoló erővel.

16. §. Az úgynevezett politikai nemzet.

A hol a nép az országgló erőt befelé, önkeblében csak vele egynemű egyének irányában fejti ki, ott a nemzet fogalomnak az a jegye, hogy az emberinek sajátos nyilvánulása, csak kifelé, más szellemű népek irányában jelentkezik, a hol ellenben egy nép más népeket külön szellemének vezetése alá hozni bírt, ott a nemzet fogalomban bizonyos módosulás áll be, ha az ekként alávetett népek tagjai az uralkodó, a vezető néppel az uralomban osztoznak.

Ugyanis az ily népösszetételű állam a maga sajátos jellegét a vezető néptől nyeri, e tekintetben a többi nép alávetett, ellenben mindenre nézve, a mi az államban e sajátos jelleggel össze nem függ és közös emberi szükségleteknek szolgál, illetőleg a mennyiben a sajátos népi jellegű intézményekkel egyszersmind általános emberi szükségletek is kielégítettek, a tekintetben a nem vezető népfajok tagjai a vezetőével a nemzeti uralkodásban teljes egyenjogúsággal osztoznak, a közintézmények hasznában egyformán részesülnek.

Ily esetben a vezető nép a maga külön népi jellegével is nem-

zetet, a vezetése alatt álló többi népek, sajátosságaik tekintetében csak nemzetiséget s nem nemzetet alkotnak.

Ellenben a mennyiben minden nemzeti sajátosságban bizonyos fokig az egyetemes emberi eszme is elértek, így p. o. az államán kívül élő polgár jogérzete a külföldi jog szerint is kielégítésre találhat, továbbá a mennyiben az elűtő népi sajátosságok érvényesíthetését nem tekintve az állami uralomban az állam összes tagjai osztozhatnak, az állam terheit egyenlően viselhetik, jótéteményeiben egyaránt részesedhetnek: az államtagok közt megszűnnek a különbségek s mindannyian egyformán tagjai lesznek a nemzetnek, egy nemzetet alkotnak.

Ily népösszetételű államokban szoktak politikai nemzetéről és nemzetiségekről szólni, az elsővel az állam összes tagjainak egyenlő részesedését akarva kifejezni a közuralomban és közintézményekben, a nemzetiséggel ellenben a népszellemnek azokat a különbségeit, melyek csak társadalmilag, de nem államilag érvényesülnek.

E fogalom azonban nagy félreértésekre vezet s helytelen.

Ugyanis a hol több nép kapcsolódik egybe az emberi eszme valószínűsítésére, ott csak a következő eshetőségek állhatnak be.

Vagy mindenik nép bírja a maga külön egyéniségét külsőleg, politikailag, vagyis állami hatalommal érvényesíteni s akkor minden nemzet lesz s kapcsolatuk nemzetek szövetsége.

Vagy csak az egyik bírja azt állami hatalommal tenni, akkor meg mindenképp csak egy nemzet lesz s ennek külön jellege után fog az állam szerveztetni s a többi népek tagjai csak a vezető nép alapirányához csatlakozva vehetnek részt az állami uralomban s a vezető nép különös jellegét visszatükröző intézmények útján nyerik emberi szükségleteik kielégítését.

Vagy végül a kapcsolatban levő népek külön jellegének, bizonyos fokú egybeolvadása által egészen új jelleg támad s ez válik mindnyájok közös alapjellegévé, ez nyer külső érvényt állami intézményeikben, vagyis újra csak egy nemzet lesz, melynek létalapját a hajdan külön egyéniségekként élő népek sajátosságainak elmosódásából, elegyüléséből keletkezett új népszellem alkotja.

Az államiság, a politikai lét mindenekelőtt valamely egyénekből álló egészben külerővel érvényesülő akarategységet jelent. Ámde a nemzetfogalom szintén azt fejezvé ki, hogy valamely sajátos jellegű emberekből álló egész, vagyis nép a maga külön lényét,

akár kifelé más nemzetek, akár befelé nem hasonlított egyes tagjai irányában öntudatos akaratával külsőleg valósítani tudja, *nemzeti lét és politikai lét egymást fedő fogalmak, mihelyest a nemzetnek csak akaratosságára gondolunk és gazdálkodó, gondolkodó, vallási, művészi életétől eltekintünk.*

A politikai nemzet fogalma tehát pleonazmus s arra a félreértésre vezet, mintha léteznék nemzet politikai, állami lét nélkül, vagy pedig mintha több népet magában foglaló nemzetben e népek külön sajátágaik politikai érvényesítése tekintetében is épp oly egyenlők lehetnének, mint egyetemes emberi szükségleteik kielégítése tekintetében, a mi pedig ha czélul kitűztnék, csakis úgy lenne elérhető, ha e népek annyi államra válnának szét, a hány népből eddigi kapcsolatuk állt, vagy pedig úgy, ha mindannyiuktól különböző új néppé olvadnának össze.

A politikai nemzet fogalom még azok összeségének megjelölésére is használtatik, a kiknek az állami életben cselekvő szerep jut, ellentétben azokkal, kik, mint a kiskorúak, nők vagy a szavazatokból más oknál fogva kizártak, az államra akaratukkal egyenes hatást nem gyakorolhatnak.

A teljesen különjellegű népek összetételéből álló nemzetektől lényegesen különböznek azok a nemzetek, melyeknek egyes elemeiben ugyan szintén találunk bizonyos jellemvonásokat, a nélkül, hogy ez árnyalatok egyebek lennének, mint az alapjelleggel rokon, abból folyó módosulások. Ez az eset fordul elő akkor, midőn az egy nemzetet alkotó rokon törzsek a közös jellemvonások, közök irányok mellett megtartják bizonyos külön tulajdonságaikat, külön törekvéseiket.

17. §. A nemzeti élet színtere, anyaga, a terület.

A nemzeti élet az emberi eszme sajátos felfogásának öntudatos megvalósítása lévén, a véges világ egy részének, a föld bizonyos területének állandó alávétését, ez eszme szolgálatába hajtását tartalmazza szükségképen.

Az emberi élet előbb nem kezdődik, a míg az ember meghatározott földterülettel állandó viszonyba nem lépett.

A rajta való megtelepedés a viszony első nyilatkozása, de

még inkább teszi alkatelemét a nemzeti életnek a földterület, mely már az emberi életnek magasfokú továbbfejlődése.

A földből elsőben is azáltal lesz nemzeti terület, hogy azon csak egy nemzet akarata érvényesülhet s hatalmával arról más nemzeteket kizár.

A nemzeti létnek a külön terület a legkézzelfoghatóbb jele.

De a terület fölötti uralkodás csak külsőleg teszi riemzöive a területet, annak gazdasági, erkölcsi czélokra való felhasználása főleg az, a mi által a terület a nemzeti életnek benső részévé lesz, mert rajta, benne, általa fejezi ki a nemzet a maga eszméjét. A nemzet egyéniségének ez által a beleolvadása által a területbe lesz az egyszersmind szeretet tárgyává.

De a nemzeti egyéniségnek nemcsak tárgyát, anyagát, nemcsak áthasonított alkatelemét teszi a földterület, melyet tetszése szerint alakít, eszméinek eszközévé tesz, hanem a mely viszont alakítólag foly be a nemzeti egyéniségre.

Az emberi élet tartalmassága, nagyszerűsége az akadályoktól függ, melyek fölött az embernek diadalmaskodnia sikerült; ez akadályok egy nagy része a földterület viszonyaiból származik s ennek nagysága, alakja, fekvése, minősége, éghajlata majd sarkalólag, majd bénítólag hat az emberi cselekvésre s foly be az emberi tehetségek fejlesztésére, a nemzeti jellem alakultára.

Habár a földterületnek, a természeti világbeli környezetnek népszellemet alakító befolyása túloztatott is s annak mérve kérdéses lehet, maga a tény el nem vitatható, de épp oly kétségtelen az is, hogy az emberi szellem a maga erejével nem pusztán szenvedőleg visszfényez a földterületben ható erőknek. Az emberi és nemzeti jellemre gyakorolt hatásuknak mérlegelése, meghatározása az anthropologia, ethnografia, a földrajz, a közgazdaság és társadalomtan körébe tartozik, az államtan már csak a kész nemzeti jellem és az adott földterülettel s azokkal a hatásokkal foglalkozhatik, melyeket azok a nemzeti eszme megvalósulásában egymásra gyakorolhatnak.

E hatások azonban a nemzetnek és területének különös tulajdonságaitól függvén, azoknak általában való meghatározása lehetetlen.

A nemzetekre kívánatos terület mértéke, minősége csak konkrété tárgyalható.

A szerint, a mint egy-egy nemzet tömörülésére vagy terjesz-

kedésére, erőgyűjtésére vagy annak alkalmazására van szükség, a mint az egyéniség vagy az összeség, a bel vagy külbátorság érdekei állnak előtérben, változna terület tekintetében kívánatos.

Kis és nagy területek, kerekded vagy hosszúkás alakúak, térfogatukhoz viszonyítva elnyúló vagy rövid, alakulásukat tekintve mesterséges vagy természetes határuak, termékenyek vagy mostohán ellátottak egyaránt megfelelők lehetnek egyes nemzeteknek, főleg fejlődésüknek különböző fokain.

A nemzetek életfolyamuk különböző szakáiban egészen különböző területet kívánnak, mert életük mássá lesz, tehát az annak nemcsak színterét, de anyagát, sok részben védbástyáját alkotó területnek is másnak kell lennie.

A nemzetek kis területeken kezdik életüket, alkatelemeik így jobban összeolvadnak, szellemük ily kis területet könnyebben bír magának alávetni, asszimilálni, abban külsőleg bevésődni, innen a kis területek a nemzetek életének kezdetén.

A nemzet gazdasági, szellemi szükségleteivel azonban nőni kell külső anyagának, működési terének is.

Minél fejlettebb korszaka áll előttünk az emberiségnek, annál inkább látjuk, hogy a nemzetek nagy területeket tartanak hatalmukban, mert a fejlettebb szellemi életnek nagyobb külső térre, nagyobb anyagra van szüksége, hogy érvényesüljön.

Nagy eszméknek nagyszámú egyénekből álló nemzetre, ennek nagy területekre van szüksége; elaprózva, szétdarabolva nem mehetnek át a valóságba.

Igaz, hogy a terület nagysága is relatív, függ egyszersmind minőségétől, lakóinak ügyességétől a terület kihasználására, függ fekvésétől, melynek hatása különösen a tengeri városokból lett államoknál mutatkozik.

A nemzeti szabadságnak és lehető formáinak megalakulásában nem kevésbé van része a földterületnek egyrészt a nemzeti szellemre gyakorolt általános alakító hatásánál fogva, másrészt a térbeli kiterjedtségnek, alaknak és minőségnek az intézmények külső megvalósítására befolyó ereje következtében.

A nemzetek életének egységes vagy szövetséges formája fölött, a nemzeti akaratnak közvetlen vagy képviseleti gyakorlása, a közigazgatási és bírói szervezet tagozatainak, a társadalmi rendek és osztályok alakulta, a hadszervezet tekintetében a földterület nagysága, minősége, határainak formája lényegesen határozó.

Minthogy azonban e föltételezettség nemzet és terület között csakis teljes konkrét valóságban határozható meg, mert a terület a maga geometriai és mennyiségi tulajdonságaival valami egyes, konkrét dolog: az államtan általános igazságként csakis annyit állapíthat meg, hogy a terület a nemzeti élet előfeltétele, anyaga és helye, hogy egyszersmind a nemzeti jellemre belsőleg alakítólag hat, nemzeti intézmények külső formájára, sőt lényegére is elhatározó befolyással van.

18. §. *A nemzetek viszonya egymáshoz.*

Az emberiség élete, a meghatározott területekkel összeforrott népekben külsőleg tagozódva, ezeknek az összemeri czélokért részint közösen, részint egymás ellen folytatott küzdelméből áll.

Az emberiség élete a népeknek sorakozása és ebből folyó rendje az emberi eszme meg valósításában.

E rend az emberiség tagjainak belső érdeemesültsége, gazdasági és szellemi nyomatéka szerint alakul.

Az egyes népek helye e rendben nem lesz egyenlő, mert az egyes népek nagyon is különböző mérvben bírnak az emberiség czéljainak megvalósításához hozzájárulni, miből folyólag az emberiség élete alapjában nem jogi, hanem természeti és erkölcsi rendet alkot.

Az egyenlőség elve minden jogi rendnek bizonyos fokig lényeges eleme, még a kiváltságokat megengedő jogi rend sem nélkülözi, mert az egyes jogosult alanyok lényegben, rendeltetésük, tehetségeikre nézve egyenlők, a népek pedig szerfölött különbözők. De főként azért nem jogi az emberiség életrendje, mert a jogi rendben a külső szabadság nyer szabályozást, a cselekvés lehetősége biztosítatik s az erkölcsi indokok, az egyes jogalanyok értelmi, gazdasági, physikai értéke benne nem irányadó jelentőségűek.

Ellenben az emberiség életrendje főként a népek belső értéke, nyomatéka szerint alakul meg s a szerint kell is alakulnia.

A jogrend azért helyezkedhetik az egyenlőség elvére, mert czélja az egyesnek az ő rendeltetése érdekében a lehetőséget megadni a maga tehetségei kifejtésére, holott az emberiség életrendje arra törekszik, hogy a legjobb, a legalkalmasabb népeket juttassa

érvényre az emberi élet irányzásában, mert ezek minőségétől függ a kebelükben élő egyének s az összemberiség sorsa is.

Az egyéni élet céljából kiinduló jog nem föltétlen szabályozója a más célú és más természetű alanyokból álló emberiség életének.

Mutatkozik ez mindjárt az emberiség életrendje alakulásában, az emberiség önálló tagja-, önálló alanyiságaként való elismertetésben.

Az emberiség számtalan csoportja létezik, melyeknek külön összegyénisége, esetleg külön öntudata is van, a nélkül, hogy ez egyéniséget külerővel, mint államok érvényesíthetnék, az emberiség versenyében önáló alanyoknak elismertetnénk és pedig azért, mert egyéniségük nem öntudatos s így annak érvényesítésére akaraterejük nincs, vagy ha volna is, egy-egy népegységben semmi értékes nincs az egész emberiségre.

Ily népeknek alanyiságát elismerni, őket szuverénné tenni, csak az emberiség kárával lehetne. Jogalanyiságuk csak a gyámság" útján lenne megmenthető, melynek értéktelensége azonban szembeszökő, minthogy a gyám és gyámolt érdekeinek elválasztására s utóbbiak védelmére a nemzetközi életben teljességgel semmiféle oly mód nem kínálkozik, a mely azt az egyéni élet körében lehetségessé teszi.

Csakis azok a népek, melyeknek egyénisége az emberiségre értékkel...bír, válhatnak az emberiség élete rendjében önálló alanyokká, nemzetekké, a mennyiben elég erejük is van egyéniségüket más nemzetekkel szemben föntartani.

Ha nincs, maradnak népnek, érvényesülhetnek nem-politikai úton, nagy befolyást gyakorolhatnak esetleg a nemzeti, önálló alanyisággal fölruházott népekre, mint az önállóságukat veszített görögök a rómaikra, de nemzetek nem lehetnek, mert ehhez belső értékesség és külső erő egyaránt kívántatik.

A nemzetben az egész ember él, a maga szellemi és phisikai tulajdonságaival; hogy egy nemzetté legyen, épp úgy kell értékes szellemi individualitásának lennie, mint azt külső erővel is bizonyítani, érvényesíteni tudnia.

Arra tehát, hogy egy nép nemzetté, vagyis a benne élő egyesek legfőbb irányzójává, továbbá nemzetközi alanynyá, vagyis a saját kebelén kívül levő népek sorsára befolyással levő társná lehessen, nem elég, mint a magán jogrendben, hogy valamely nép

létezzék, a mint az egyénre nézve elég, hogy fogantassák, születésük s ez által jogalanynya válják, – ez a népeknél az ő belső értéktől s ennek külső erővel tanúsított lététől függ.

A nemzeteket, mint az emberi életnek az egyének mellett létező önálló alanyait, mint az állam alkotóit csak az újabb kor tudalma különbözteti meg. Nem mintha a nemzetek az emberiségben azelőtt nem léteztek, sorsára be nem folytak volna, de alanyiságuk csakugyan az új korban lépett föl teljes öntudatossággal, ekkor tűnt föl államalkotói erejük legjobban s a nemzeteknek nemcsak külön sajátossága, hanem az egyetemes emberitől válhatlan kapcsolatuk előbb eléggé nem mutatkozott.

Palma (Del Principio di nazionalità nella moderna società europea 1867. 179. és köv. 1.) helyesen érvel azon felfogás ellen, hogy a nemzeti erők csak az új-korban hatottak, vagy mint *Laurent* hiszi, a protestantizmus szüleményei lennének. De azt nem látja már, hogy honnan eredtek.

Az ő-korban is vannak nemzetek, de ezek egymást barbároknak, jogtalanoknak tekintik s az emberit mindenik nemzet a maga különös sajátosságában látja csak, melylyel szemben a többinek sajátossága teljesen értéktelen, pusztulásra méltó.

A római császárság stoikus bölceletű császársaiban, még inkább a kereszténységben tűnik föl az egyetemes emberi. *Julian, az aposz.tata* alkotja az átmenetet az ó-kori felfogás és az újabb humanitárius irány között, melyön a nemzeteket a másodrendű istenségek vezetése alatt állónak mondja, melyek az emberiségnek csak úgy valamely részlemét képviselik, mint az alattuk álló nemzetek. A kereszténységnek az emberi nem egyesítésére irányuló törekvései szerinte hasztalanok, mert a nemzetek a gondviselésnek, a természetnek változhatlan alkotásai. (Idézve *Laurent, L'histoire de l'humanité* XVIII. köt. 2. könyv 3. fejt.)

A pápaság és császárság a közép-korban az egyetemes emberinek érzetét levelik bele az emberiségbe, a nélkül, hogy az emberinek úgy, a mint az a konkrét valóságban létezhetik, eleget tenni, akár a nemzeti ellentétek durvaságait leküzdeni, akár az emberit a maga egyetemességében megalapítani bírnák.

Machiavelli „Fejedelme” a nemzeti államalakulás első elkeseredett jajiáltása az új-kor kezdetén. Inkább kívánja, bárminő erkölcsstelen és embertelen eszközökkel történjék is, nemzete megalakulását, mint az emberinek csak eszményi létezését, a valóságban pedig az egyéni önkénynek uralmát. Az emberiség újjáalakulását nagy nemzeti egészek – a nemzetalanyiságig nem emelkedik, – alakulásától várja, melyeknek létrehozása a legfőbb erkölcsi kötelesség a melynek elérésére szolgáló bármely eszköz, csak czélszerű legyen, ennél fogva okvetlen megengedett.

Szerencsére az emberiség más utakon, vallási és bölcselmi eszközökkel, az állami hatalom szervezésével halad céljai felé.

A XVIII. század felvilágosodása megrendítette a vallásos érzületet, sürgette az egyén önelhatározását véleményére, életmódjára nézve s arra töreke-

dett, hogy e felvilágosodás minél egyetemesebb legyen, a mi által szükségképpen nemzetivé lett. A tudománynak, irodalomnak, művészetnek nemzetivé válása a nemzeti alanyiságnak öntudatlan előpostája.

Mínthogy az ember vallásos érzülete tárgyát, az egyetemest, a feltétlent nem nélkülözheti, azt a felvilágosodás az egyesek java fölött álló közjában, névszerint bizonyos sajátos tulajdonok által egybekapcsolt nép konkrét javában találja.

A felvilágosodás átalánossá tétele fejleszti az egy^Tén öntudatát, önelhározó erejét, mely nemcsak általános szabadságvágyban, hanem a külön nemzeti sajátosság érvényesítését célzó irányokban is utat tör magának úgy a bel-földi, mint a nemzetközi elnyomás ellen. A kereszténység évezredek tanítása és hatása, a felvilágosodás újabb tanai azonban nem engedik többé, hogy a nemzeti ébredés az ő-kori vagy a Machiavelli-féle színvonaltra essék vissza.

A francia nemzetgyűlés (1790. máj. 27-iki és még inkább 1791. szept. 3-iki) alaptörvényében kimondja, hogy haderejét soha sem fogja a népek szabadsága ellen használni és későbbi nyilatkozataiban is a francia nemzet szuverenitásából más nemzetek szuverenitását, a világ nemzeteinek testvériségét következteti.

A külső alkalmat arra, hogy a nemzetek, mint az emberi élet alanyai világfelforgató erővel elétörjenek, hogy ne csupán általános emberi szükségletekből folyó állami és társadalmi alakulatok legyenek a művelt emberiség életének alanyai, hanem a külön szellemmel, saját lélekkel bíró, természeti és történelmi leszármazás útján belsőleg egységes emberegészek, összemélyek, a nemzetek: kétségtelenül a francia császárság világuralmi törekvései, a bécsi kongresszusnak a nemzeti erőt fel nem fogó s a patrimonális legitimitást, a győztes történelmi hatalmak pillanatnyi érdekeitől vezetett határozatai szolgáltatták.

De a nemzetek az utóbbi okok következtében nem váltak volna az új-kori emberiség sorsának intézőivé, ha a kereszténység, majd a XVIII. század felvilágosodása s a belőlök származó szabad, de egyszersmind a végtelent világias szempontból felfogó szellem útjokat nem egyengette volna.

A nemzeti eszmének első hatalmas elméleti kipattanása *Fichte*-nél található (*Reden an die deutsche Nation 1808.*). Kiindulva abból, hogy az újabb korban az örökkévalóság napja nemcsak a siron túl hasad, hanem már a jelenbe besüt, úgy látja, hogy az emberiség rendeltetése magát szabadon, önével azzá tenni, a mi eredeti eszméje szerint s hogy ezt saját öntudatával, eredeti, nem kölcsönzött akaratával teheti csak. Ez az emberiség számtalan fokozatban, névszerint egyesekben és egyeseknek nagy egészében, a népekben jelentkezik. Csak a mennyiben e népek a magok sajátossága szerint s bennök az egyesek népük és önön egyéniségük sajátossága szerint fejlődnek és alakulnak, mutatkozik az istenség a maga valódi tükrében és a nemzet csak e sajátossága által függ össze az örök élet forrásával. *Fichte* szerint a német az igazi nemzet, mert ennek van önteremtett, élő nyelve, saját érzés-, gondolat- és cselekvésvilága. Az egyes, ha ennek az egésznek részeként működik, annak különös szellemi természetéhez a maga ténye által valamit hozzákapcsol, azzal együtt örökkévaló lesz, mint ez egész, vagyis a nemzet, a mely halhatatlan.

A nemzet Fichte szerint (8-te Rede) a társasán együtt élő, magukat természetileg és szellemileg folyton folyva újra nemző emberek egésze, a mely egész az isteninek belőle fejlődő különös törvénye alatt áll. Ennek a különös törvénynek közössége az, a mi az embertömeget az örökkévalóságban s ennél fogva a múlandóságban egy természetes, önmagától áthatott egységgé teszi. A különös, a sajátos fejlődés, a mely egy ily emberegészből jelentkezik, a dolgok örökkévaló rendjében gyökerezik s az egyesnek az egész e. sajátosságához kell ragaszkodnia, mert csak ez által teheti földi életét örökkévalóvá. A múltó életnek nincs becse az emberre, örökkévalóságot azonban csak nemzete önálló fennmaradásától remélhet s ennek megmentése végett késznek kell lennie a hájálra, hogy a nemzet élhessen s általa élhesse az egyes is azt az életet, mely után öröktől fogva vágyott.

Ha Túlzott is Fichte az ő felfogásának alkalmazásában, midőn a jelen század elején az egész emberiség sorsát az egy német nemzetével, annyira összekötötték hitte, hogy végezetül így kiált föl: „Ha nektek végetek lesz, veletek, a föltámadás reménye nélkül, sirba száll az egész emberiség!”; mindazáltal a nemzetinek magvát alapjában helyesen s kimerítően jelöli meg. XVm árt felfogása, helyességének pantheisztikus színezete sem; lényege az, hogy az egyéninek és nemzetinek végső forrása valami magasabban rejlik s nem szükség őket az isteninek egyetlen megnyilatkozásaként felfogni s lehet-e magasabbat az egyetemes emberinél keresni. Az egyéni és nemzeti különbségek lényegessége, méltósága az emberiségben megférnek a vallásos hitnek más alakjaival is, a minnek bizonyossága *Schleiermacher* tana (*Philos. Sittenlehre*), a ki szerint az állani nem más, mint az öntudat magasabb fokának természetes kifejlődése bizonyos közös sajátosság alapján, a mi részint a közös vérségi összeköttetésben, részint a szellemi közösségben vagyis a nemzeti jel lemten rejlik. (*Phil. Sittenlehre* 2)(8-270. §.)

Ugyancsak *Stahl* (*Phil. d. Hechts* 1. köt. -t. k., 3. fej.) a nemzeti tényezőt az emberiség legmagasb törekvéseivel hozza kapcsolatba s a nemzeti jelleget a nemzet isteni rendeltetésének nevezi. *Rothe* (*Thcol. FA h iL. V. köt. 1158. §.*) szerint, a mint az egyén erkölcsisége csak egyénisége sajátos tynpsának határai közt lehetséges, épp így az összesé« erkölcsisége attól függ, hogy az összegyénisége, nemzetisége alapján fejlesztessék. *Laurent* (*Etudes sur l'histoire de l'Immunité* XVIII. k. 2. könyv, 3. fej.) a nemzeteket épp úgy az isteni gondviselés eredményének tekinti, mint az emberi nem egységét.

A míg Fichte felfogásában a nemzet a szellemnek önmagát alkotó, szabad, öntudatos tevékenysége, addig a tárgyilagos világnézet a költészetben és tudományban egy iránt valami természetileg lettnek, ösztönszerűnek tekinti. Így az európai tudományra nagy befolyást gyakorlott német jogtörténelmi iskola.

A nemzetek alanyisága az emberiség életének legfőbb irányzásában *Savigny* alapondolata (*Vom Beruf unserer Zeit...* és »*System des röm. Rechts*). A XVIII. század világpolgáriás és raeionalisztikus jogbölcselete ellenében az államnak s köztetlen nyilvánulásának, a jognak végső alapjaként a nyelvvel egyforma, természetes úton keletkező nemzeti szellemet állítja oda, a mely

közös nyelv, közös jog, közös erkölcs létrehozása által egyeseket nemzeté füz. Az egyes nemzetben az emberi szellem sajátos módon nyilatkozik és a jogalkotás annak közös cselekedete.

A nemzeteket, mint ily természetszerűleg és a történelem munkája által keletkezett egészeket azok a gondolatirányok is a legfőbb fontosságúnak ismerik el, melyek a fennálló hatalmak legitimitásához ragaszkodnak, vallásos kiinduló pontokkal bírnak s a nemzettagok önrendelkezési jogát vagy nem is követelik vagy nem a szabadelvűség individualisztikus irányából vezetik le.

A nemzeteket, mint államalkotó tényezőket 1815 után inkább a természeti szükségesség, a nemzeti öntudat villámszerű kitörése, mint a megfontolás hozza a világ színpadára. A görög, a belga nemzetek alakulása határozottan ily természetű *Széchenyi* alap gondolata nemzetét életre kelteni, megteremteni, neki múlt helyett jövőndőt adni, csak annyiban jelentkezik világos fogalmak keretében, a mennyiben e gondolatnak általános emberi elemeit, névszerint a gazdasági és értelmi haladás, a társadalmi, rendi ellentétek megszüntetésének eszközeit latolgatja, ellenben sajátos nemzeti magyar elemének mintegy jogosultságát sajátosságának tényében, azon „édes aggodalomban látja, mely anyaföldünkhöz vonz s mely a halandó port félistenné magasíthatja”, „az emberi lény minden ereibe s lelke legbensőbb rejtekeibe szőtt természeti tulajdon”-nak tartja, mely „egyenes, bátor, komoly férfiúi érzés a szó legtágasb értelmében, szabadságimádás, a hon legfőbb szerete s az élet kész elhagyása törvényes királyáért”. (*Hitel. Mit kell tenni s min kell kezdeni. cz. fej.*) „Minden népnek valamint megvan geniusa, úgy megvan saját eleme is, melyből ha kiesik . . . kettőtörök azon költői zománcz, mely nélkül rideg pálya a hosszú élet . . . s az emberi kebelben rejtőző isteni szikra álomkórságba sülyed”. (*Kelet népe* 9. l.) Az általános emberi eszme világos fogalom alakjában vezeti Széchenyit, ezért mondja, hogy „egyedül az erény . . . oka néhány nemzet gigási felemelkedésének”, hogy „a keresztény vallás zavartalan forrásán megtisztult erkölcsi jó ma legegészségsb, mert leghoszszabb életidőt ígéro feneke a nemzetiségnek”. – A hol működésének czélját legnagyobb pathoszszal jellemzi s a hol a nemzetinek is már közelebbi elemzésébe bocsátkozik, midőn (*Kelet népe* 17. l.) a magyar nemzeti hivatásról szól: „A magyar népnek . . . nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni . . . ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé . . . sehoh érettségre nem virult sajátágait egy törzsök fajnak, mely . . . bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes családja, csakhogy mint azoknak úgy ennél is külön sajátági árnyalatokban”, itt is a nemzeti egyszerű tény marad, nem öntudatos alanyiség, másutt pedig (*Kelet népe* 57. l.) a nemzeti lényeg jelentősége ösztönszerűleg villámlik meg: „Mert nemzetiség nélkül, mely a legalantabb állónak utolsó csepp véréit is egy nagy nemzeti érdekre hevíti, úgy teng a szerencsétlen nép, habár illúzióiban szabad, mint mi magyarok tengünk hosszú századok óta egy magában irigykedő, agyarkodó, mármár pusztulásra fajult méhraj és a lelkes együttmunkálástól még mindig oly messze”. Ellenben világos ok és czéllá lesz az általános emberi, midőn a magyar nemzeti hivatást örökérvényű bizonyossággal ekként állapítja meg: „Az

emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátágait mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen minémiségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig ismeretlen alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség földicsősítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden keservtől tisztább érzés? . . .”

A *Parainesis* lánglelkű írója, a ki bölcselmi hajlamainál fogva, inkább hivatott a nemzeti eszme magyarázatára, mint a tett embere Széchenyi, a ki Parainesisében oly fenségesen rajzolja az emberiség és a nemzetek összefüggését, a ki oly jellemzőleg fejezi ki a nemzet lényegét, midőn azt „kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszersmind lelket emelő” erőnek nevezi (*nemzeti hagyományok*) s a ki már fölveti a kérdést, vajjon „nemzeti Karakter és nemzeti nyelv állanak-e egymással összefüggésben?” (u. o.) végül is (*Parainesis*) a nemzet létét, a hozzávaló szeretetet a szívből magyarázza; „Tekints szívedbe s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához lánczolja.”

A ki irodalmunkban e század első felében a legtüzesebben s messzelátó tekintettel tárgyalta a nemzeti eszmét, *Wesselényi Miklós* (*Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*) bár a szabadságvágygyal rokonérzetnek nyilvánítja, de az elsőt a szívből, az utóbbit az észből származtatja. A nemzetiség «lőtte is „az alkotmányos létnek legfőbb tényezője, mert a társadalom tagjait leginkább csatolja egymáshoz s rokonokká teszi”. (U. o. 47. l.) Ő is tehát valami ösztönszerűnek fogja fel a nemzetit s bármily fontosnak, elkerülhetlennek tartja az „alkotmányos hon kifejlődésére .... s léte biztosítására, mégis a polgári álladalomban nem fő cél, hanem a fő czélnek, t. i. a szellemi és anyagi jólét (értsd: általános emberi) mentül inkább kifejtésének . . . . alarendelt cél s arra fő eszköz”.

A magyar politikai felfogás elvont gondolkodásában, melylyel az emberit és nemzetit elkülöníti, nem bírja az emberinek a nemzetivel válhatlanul egybe-forrott természetét a konkrét valóságban felismerni, nem bírja az emberit mint tiszta szellemi erőt, a nemzetit pedig mint ez erőnek tényleges és sajátos létezését gondolni. Mint ily merő, természetes erő tűnik az föl még az újabb irodalomban is *Taray* nemes irányú munkájában (*Vázlatok az alkotni. elméletből*), így van ez a világ irodalmában is nagyrészt. Kivételt csak *Hegel* tesz, habár államtanában (*Rechtsphilosophie*) a nemzetalanyiság egészen háttérbe szorul, mert itt az államnak tárgyilagos és általános tartalmára van a súly fektetve s az államok individualitása, azok nemzeti jellege csak az államtan végén, a hol az egyes állam életének az emberiségével való találkozása rajzolatik s a történetbölcseletben jut érvényre. A háború tana, a világsszelmet képviselő egyes nemzetek méltatása, a nemzetalanyiságból indulnak ugyan ki, de a nemzeti tényező teljes kimagyarázása sem Hegelnél, sem iskolájánál nem található. *Erdmann* az államról irt művében (*Die Lehre vom Staate 1852.*) alig említi a nemzeti tényezőt, egy későbbi értekezésében (*Über das Nationalitätsprincip 1862.*, később mint az *Ernst* *Spiele 1875.* egyik darabja is megjelent) ismert szellemességével van az tárgyalva. Az egyéni temperamentum hasonmásának, valami terinészettel adótnak fogja föl nagy embertömegekben s ezért a nemzetet a természetes származásra, a népet a mesterséges, szel-

leini önkotásra alapítja s magasb fejlettségéi abban látja, hogy a nemzeti sajátosság mennyiben tartalmaz egyúttal emberi egyetemességet s Hegel nyomán egy-egy nemzetet, így az ó-kor görögjeit, vagy a görögök új-kori szellemi utódait, a németeket tekintti az egyetemes emberi legtisztább kifejezőjének. A nemzetit azonban mégis csak a költészet, művészet, irodalom terén méltatja, annak önirányzó állami ténykedését, nem. Hegel szellemében írta *Lassohn* jogbölcséletét (*Syst. d. Rechphilosophie 1882*) és erősen hangsúlyozza (id. m. 350-364.) az állam nemzeti jellegét, de azért előtte a nemzeti tényező mégis csak egyszerű történelmi termék, szellemi folyamatok csapadéka (id. m. 360. 1.). Lassohnnál az állani csak úgy, mint „Hegelnél az eszes, általános akarat, a melylyel szemben a nemzet az alakítandó pusztá anyag számába esik (858. 1.) s egyes oly fejtegetések daczára is, a melyek az állam és nép kölcsönhatásáról szólnak, a nemzet tán még inkább háttérbe szórni, mint mestere összfel fogása ban.

Hegel iskolájából legkiválóbb a nemzeti tényezőre nézve *Rössler* tana (*Allgemeine Staatslehre 524-567. 1.*), a kinek felfogásához sokban csatlakozunk itt is, az emberi élet irányait s az állam célját illetőleg is. De a mint az állam Kössler előtt egy alanytalan viszony, úgy a nemzet csak individuum, nem személy. Rössler szerint ugyanis az állam az összes erkölcsi funkciók összefoglalása és összhangzó irányzása összszélna, a nélkül, hogy az irányzót egyáltalán ismernők, a célról pedig a szellem valósulásán kívül bővebben értesülünk. A nemzetek pedig merő szellemi áramlatok, a világszellelem szükséges logikai fokozatai, organikus tömegek, külső plaszticitás, belső öntudatoság nélkül.

Nagy tehát a haladás, melyet Rössler elért a nemzeti tényező tisztázásában, de az olaszoké az érdem, hogy a nemzetet, mint az emberiség életének végső öntudatos tényezőjét, mint a nemzetközi viszonyoknak s így az államoknak alapját fölismerték. Már *Romagnosi i Scienza delle Costituzioni* részben 1815-ben, teljesen 1848-ban megjelent munkájában állítja föl elvül (id. m. II. r. I. könyv, 19. §.), hogy a mérsékelt monarchia csak akkor állhat elő, ha az állam fizikailag kiegészül, a mi alatt az államoknak nemzetek szerinti alakulását érti, mert csak ez által keletkezik a nemzetek közt természetes egyensúly; ha a mérsékelt monarchikus szabadsághoz a fizikai egység járul, keletkezik az ethniarchia, vagyis a nemzeti uralom, melynél fogva mindegyik nemzet úr a maga házában. Csak ez felel meg az ember végcéljának. ez hozhat állandó békét a nemzetközi viszonyokba.

A nélkül hogy a nemzet-fogalomnak az általános emberi társas léttől különböző elemét kifejtene, a természet törvényének mondja (il. r. I. könyv. 22. §.) az európai, szétdarabolt nemzetek kiegészülését. A nemzeti uralom mindjárt eléáll, mihelyest annak gyakorlására érett nép létezik (II. r. I. könyv 25. §.). Az állami hatalom a népet alkotó egyesek hatalmából áll ugyan, de attól mégis nagyban különbözik; a ezélok összhangzása (*cospirazione unanima*), az erkölcsi erély és a fizikai erő egyesülése szükséges hozzá. Ily egyesülés valóóság teremtés, sajátos formájú és sajátos egységű lény teremtése, melynek

neve államhatalom s melynek elemei a társadalmi tudat, a hazafiság, és az egyesült népesség. (II. r. 2. könyv, 2. fejelet, 5. §.)

A nemzeti fénnyel Romagnosinál azonban sem elemeiben kifejtve, sem elvül felállítva nincs. Ezt Mancini (*Dirillo internazionale Prelezioni 1873*). Ez előadások elsje LSöl-ből, az utolsó IS7 -ből való, ez a római, az a turini egyetemen tartatott) teszi.

Kifejtve a föld, a faj, a nyelv, a szokások, a történelem, a törvények, a vallás nemzetalkotó erejét, mindezeket a nemzeti lét holt anyagának mondja, melybe a nemzeti öntudat, vagyis a nemzet önlényének érzete lehel életet. A nemzeti öntudat a népek Cogito ergo sum-ja. ez alkotja a nemzet személyiségét. ez lebegett Seneca előtt (*De elementia*). midőn monda: Vinculum per quod Respublica coliaerel ille spiritus vitalis, quem tot millia trahunt.

Majd az államiség és így a nemzetközi élet éhvé teszi a nemzetet, kimutatva, hogy az emberiségnek nemzetekre váltan kell élnie, hogy nem az államok, hanem a nemzetek az emberiség életének végső elemei. Ily élesen a nemzetek önállóságai az irodalomban senki föl nem állította. Különösen fontos voll ennek az elvnek a nemzetközi jogba való bevitele, a mit Mancini és tanítványai letek meg'.

A mily nevezetes és igaz Mancini kiinduló pontja, épp oly sok a fogyasztó gondolatának a kivitelben. A nemzet lényegét önlény tudatába helyezi. De meghatározásában a nemzetek már csak sajátosságok által képződött s közös öntudattal bíró társaságok, melyeknek létjoga ugyanabból az alapból ered. a melyből a természetes egyén szabadsága. A nemzetiség nem egyéb mint a (egyéni) szabadság kollektív nyilvánulása s azért épp oly szent és isteni, mini maga a szabadság, nincs más határa, mint más nemzet hasonló joga. A nemzeti öntudatnak Mancini szerint tulajdonkép nincs az egyénekétől különböző alanya. A nemzeti alany az egyéni alanyok egyszerű összetétele, a minek gyakorlati következése, hogy a nemzet levés vagy feloszlás az egyének szavazata, plebiscitumok útján történik helyesen Mancini felfogása szerint.

A nemzetközi éleinek egyszerűen a tényleg előforduló népöntudatokra kell szakadni, tekintet nélkül arra. méltók és alkalmasak-e az emberi nem czélját megvalósítani vagyis a nemzetek élete az egyének életének elvei szerint rendezhetőnek van gondolva. A nemzetek alá vannak ugyan rendelve e felfogásban az emberiségnek, de ez az alárendeltség jogilag képzeltetik s az emberiség is a nemzetek is külön lényeknek tekintetnek. A nemzet és az állani nem egymásnak organikus nyilvánításaként fogatik föl. hanem egymás irányában hierarchikus alárendeltségben levő külön jelenségeknek; község, állam nemzet, emberiség ily alárendeltségi viszonyban vannak. Mancini felfogása (id. m. V. fejelet. *La Rita dei papoli nell' umanita* 199. l.) szerint e kollektív jogi személyiségek vagyis nemzet és állam külön lények.

Mancini mindezen részletes fogyasztások daczára tovább fejleszté tanával a tudományt, s tana gyümölcsözőbb lett mint Fichteé. a kihez hasonlólkig ő is a tudós és próféta egybevegyült hangján hirdette a turini egyetemen 1831-ben megálazott nemzetének a feltámadást.

A nemzetek önállóságának az egyéni önállóságból és egyenlőségből való

levezetése uralkodik az olasz irodalomban utóbb is. E felfogás azonban nem magyarázza meg a nemzetek vegyülését, keletkezését és eltűnését, de legfőképp nem dönti meg a nemzetek eltűnésének, elegyülésének hasznosságát az emberi eszme valóságára. Mindezeket a jelenségeket nemcsak a nyers erő vagy az illető nemzetek egyes akaratára idézheti elő, hanem önkéntelen elernyedés, természetes gazdasági, értelmi és erkölcsi túlsúly. Ha nem a különös érték adná a nemzeti léthez a jogot, hanem a nemzeti különbség egyszerű ténye, az emberiség összes érték nélküli külön csoportjainak minden áron való fentartását kellene az emberiség kötelességévé tenni.

Az olaszok legnagyobb része mereven állítja föl a külön nemzetiség tényét, mint jogcímet önálló állam alkotására. A nemzetiség szemökben az emberi akaratától teljesen független természeti tény, a mely az emberiséget épp oly változhatlan természeti szükségességgel osztja föl és határozza meg, mint a hogy azt az emberfajokra nézve soká állították, a mit meggyőzőleg czáfolt meg *Krcrlcápoly* (*A világ tört. és az emberfajok ez. akad. ért.*) az emberfajokra nézve. Az olaszok ugyan a nemzetek e természeti minőségét az emberiség és jog eszméi által enyhítik, a mi alapkiinduló pontjuk helytelenségén nem változtat. *Hunfalvy* (*Magyarország ethnografiája*) eléggé kimutatta a nemzetiség* naturalisztikus felfogásának helytelenségét s az olasz elmélet ethnografiai szempontból sem tartható fenn. Az olaszok maguk is érezték elméletük hiányát, de csak kevesen s nagyon szelíden hangsúlyozzák (*Scolari, Istituzioni di scienza politica* 1871. 582. 1. *Mancini, Diritto Internazionale, Prelezione.* 189. 1. *Picrantonio, Trattato di diritto costituzionale* 1873. 131. 1. *Palma, Diritto Costituzionale*, 1881. I. köt. 96. 1.), hogy a nemzetiség naturalisztikus elvének nem kell azonnal s minden más jogosult elv, p. o. a történelmileg keletkezett legitim államok ellenében keresztül vitétni. Ennek megfelelőleg állítá föl *Mancini* később (1872.) az államok kétféle fáját: a mesterséges és a nemzeti államokat. Másrészt nincsenek az olaszok tekintettel az emberiség jövőjére, midőn az egyének jogi önállóságának mintájára képzelik a nemzetek életét. A nemzetiségi tan az egyéni önállóság analógiájára alapítva (*Palma, Del Principio di nazionalità nella moderna società europea* 1867. 52-59. 1.) megállítja az emberi nem haladását.

Az olaszokat, bármily érdemeik legyenek a nemzeti tényező megállapítása körül, nagyon is nemzeté válásuk szükséglete irányozza, ennek hatása alatt alakul meg, mondhatni, nyers nemzeti elméletük. Nem látják, hogy a nemzeteknek, mint önálló alanyoknak föltámadása az emberi szellem magasabb és bonyolultabb létezési fokának a követelménye és nyilatkozása. Az emberiség első korszaka, midőn a nemzetek egymást barbároknak tekintik, az emberi szellem küzdelmének első ideje; a cél ekkor az emberit a természettel szemben valamelyes uralomra juttatni; de ez az emberi csak egy nemzetben élőknek tekintetik; a második korszak az emberinek általános egysége miatt elfeledi annak valóságos különbségeit, az emberiség az általános és közös emberi szükségletekből kiindulva inkább társadalmi, mint állami létet él; a harmadik, melyben a nemzeti államok keletkeznek, egyesíti magában az eszményileg létező egyetemes és a valóban létező nemzeti vagyis különös emberit. A nemzeti

erő jelentősége nemcsak abban van, hogy az általános emberi szükségletek fedezésére inkább egyesíteni bír, a mint ezt Széchenyi is, Wesselényi is hitték s az olaszok hirdetik, hanem abban, hogy az emberit nagyobb teljességében hozza létre.

Az összes olasz íróknál a nemzetiség egyszerű tulajdonság, a mely egyének hasonló tulajdonságainak összetételéből áll, a nemzet önálló lényi minőségét vagy egyáltalán nem vagy igen elmosódva emelik ki. Csak *Maamiani (Della ottima congregazione umana e del principio ai nazionalità)* hangsúlyozza, habár a nemzet saját lényiségének nem teljes tudatával s az individualizmus nyilvánvaló hatása alatt, hogy a nemzeti kapocs több mint szövetség; a hol létezik, az annak kijelentése, hogy a belé tartozókból *egy* teljes kollektív lény született és alakult, a mely fenséges, eszmei személyiség a polgárok egyesült eszével, akaratával és karjaival mozog és működik s a melytől egyes vidékek el nem szakadhatnak, a melyhez az egyes életre, halálra kapcsolva van.

A nemzet saját lényiségét, főleg annak alapját, a nemzetekben rejlő, önálló külön, eszmét, mint az egyetemes emberi eszme részbeni konkrét nyilvánulását mindenestre jobban felfogta a nemzet-fogalommal alig foglalkozó francia államtudományának egyik jeles munkása, *Buchez (Traité de Politique et de Science sociale 1800. I. köt. 74. és köv. 1.)*.

A mily nagy szerepe volt Franciaország új-kori nemzetközi viszonyai-ban és időszaki röpiratirodalmában a nemzetiségi elvnek, Buchez kivéve alig találjuk annak mélyebb elemzését a francia tudományban. *Varién (Principes de la science politique)* szép munkája nem egy igaz oldalát tünteti föl a nemzeti tényezőnek, de annak mélyére nem hatol. Ellenkezőleg Büchez.

Szerinte a nemzetiség a hit, a hagyomány, a remény, a kötelesség, az érdek, az előítélet, a szenvedély, a nyelv és végül az erkölcsi, értelmi és fizikai szokások közösségének eredménye, a mely közösség az emberi nemnek meghatározott és állandó töredékében egy közös működési célból (but commun d'activité) indult ki és tartatik egybe. A nemzet Büchez szerint test, a múltban és jövőben válhatlan egész, melyet ez a közös működési cél, más szóval eszme, hivatás formált. Az emberi közület mozgó test, a mely nem egyedül alkotó elemeiért működik, a kiket születés és halál napról-napra változtatnak, hanem testületi érdekeiért, mint oly lény, a melynek élete örök.

Az olasz elmélet, hogy fejtegetése fonalat fölvegyük, jelzett hiányai ellenére igen fontos bizonyíték a nemzet alanyisága és spontán volta mellett. Az olasz nép meglévén a nemzeti létre érve, az öntudat alkotó erejével tör magának utat s elmélete, mely látható alapból akarja igazolni a csak belső megfigyeléssel, csak észszel, nem kézzel foghatót, t. i. a nemzetkeletkezés teremtő tényét, megelőlegszik a külön nemzeti lét kezűben levő külső ismérveinek felsorolásával, mintha ezekből akár a nemzeti érzet hatalmas előtörése, akár nemzetközi jogosultsága következnek.

Az olasz elmélethez hasonló irány, a melynél fogva az emberiség minden néptöredékének nemzetté alakulása a jog követelményének állított, habár kevésbé tudományos alakban s kevesebb érvekkel támogatva, nagy elterjedtségnek örvendett egész Európában a jelen század első felében.

Ily irány ellen szállott síkra Eötvös (*A XIX. század uralk. eszméi*) az 50-es évek elején. A mily jogosult Eötvös tagadó álláspontja ennek az iránynak túlságai, annak a csak történelmileg, nem egyszersmind nyelvileg egységes nemzeteket szétbontó következményei ellen, épp oly elhibázott s nagy művének leggyengébb részét alkotja a nemzetiség tekintetében nyilvánított pozitív felfogása.

A nemzetiségnek államalkotó erejét és jogcímét vitató tan, habár öntudatlanul – mert indokolásában, mint láttuk, nem egyszer individualisztikus – a nemzetet természetileg létező kollektív ténynek, mely előtt az egyes egyénnek meg kell hajolnia, illetve személynek tekinti, melyhez az egyén tagként van kapcsolva.

Ily tény, ily öszszemélyiség előtt Eötvös nem hajolhat meg, mert az ő kitudul pontja az egyéni szabadság, a korlátoktól való mentesség, ezt pedig a nemzetiség elvének alkalmazása az. államban más nemzetiségűek irányában okvetlen megsemmisíti. A nemzetiség érzelme Eötvös szerint a mások fölötti kiválóság érzetében rejlik, a kiváltságot, nem a jogegyenlőséget kívánja, egy alapon áll az arisztokracziával: célja nem egyéb, mint uralkodás (id. m. I. köt. III. fej.), épp úgy mint a politikai szabadságé az egyéni szabadsággal ellentétben, mely az uralomtól való mentesség.

Igaz, hogy Eötvöst individualisztikus iránya nem akadályozza, hogy az egyéni szabadsággal szemben a történeti jogot védelmezze. A jognak azonban Eötvösnél misztikus szentsége van s elvont gondolkozásánál fogva, mely a jogot a társadalom, a nemzet való életétől függetlenül, mintegy plátói ideát képzeli, egészen más erőt tulajdonít neki, mint a nemzetiség foghatóbb, természetrajzi rokonságú, az emberi polgárosodásra inkább közömbös tényének.

A nemzetiség. Eötvös szerint, ha nem az egyének személyes szabadsága értetik alatta különös sajátságai kifejtésére, hanem egyéneknek egyeteme, kik tulajdonságaik által egymáshoz hasonlítanak s másoktól különböznek, kiket mint egészet illetnének jogok (id. m. I. köt. V. fej.), előítélet, mely a faji és vallási különbségekből alakult s az érintkezéseknek a polgárosodás hiányosságával együttjáró ritkasága miatt maradt fön. de melyet a nyelvkülömbőség csak addig fog fentartani a míg e külömbőség egyszersmind az eszméknek és nézeteknek némi sajátságos fejlődését (id. m. I. köt. A 11. fej.) biztosítja. Ámde a mai korban az emberiség egyetemes eszmékre és nézetekre törekszik; a polgárosodás kevesbítette a népek számát, ugyanez történt, csak kissé lassabban. a nyelvekkel is. a nemzetiségeknek tehát csak úgy lenne létjoga, ha az emberiség egyetemes iránya túlsúlyra nem jutott volna. A nemzetiségi követelések államalkotás iránt, a kolomposok csinálmányai. (Id. ni. I. k. VII. fej.)

A nemzetiség ily méltatása mellett önként érthetők Eötvös további következtetései. A mint szemében az állam csak az egyén eszköze (id. m. II. köt. III. IV. fej.) s egyedül a társadalom az egyéntől elválhatlan (u. o. 11. fej.). Azonképen kell a nemzetiség eszméjének a szabadság és egyenlőség eszméje alá rendeltetni. A nemzetiség eszméje ott keletkezik, a hol szabadság és egyenlőség nincs (id. m. I. köt. III. fej.). Átlátta utóbbi eszmék ellenkezését a nemzetiséggel a francia forradalom is. midön a nemzeti elkülönözöttség, a külön nyelv-

vek ellen küzdött, midőn a köztársaság második évében. pluviöse 8-án a nyelvek, felforgatásának szükségét a szabadság és egyenlőség létesítéséhez kimondá, mert a federalizmus és a babona bretagnei, az emigráció s a köztársaság elleni gyűlölet német, az ellenforradalom olasz, a fanatizmus pedig baszk nyelven beszél.

A nemzeti és szabadelvű eszmék válhatlan kapcsolatához szokott: magyar politikai gondolkodás ösztönszerűleg fölrezzent Eötvös e fejtegetéseire. *Báró Kemény Gábor „A nemzetek fejlődéséről”* 1856. írt, kritikai munkájában ugyan nem a legszerencsésb modorban „a külön népek, mint tényleges egészek mellett (10.). 1.) szolalt föl” s helyesen érvelt Eötvös nem egy tétele ellen. *Mocsáry „Nemzetiség”* című művében, az emberi és nemzetinek elválhatlan kapcsolatából kiindulva, tapogatózva, inkább sejtelemszerűleg, mint tudatosan kél a nemzeti tényező védelmévé s arra eredményre jut (103. l.), hogy „a nemzetiség kifejlése koránt sincs ellentétben a népek szellemi és anyagi kifejlésével, a fajhozi ragaszkodás koránt sincs meghasonlásba!) a közös emberi cél felé törekvéssel”.

A nemzeti tényezőnek kicsinylése, a melyei Eötvös művének első kötetében találunk, lényegileg nem változik meg a később megjelent második kötetben sem. A nemzeti tényező jelentőségének általános hangsúlyozása a műre vonatkozó bírálatok ellenében (II. köt. XIII. fej.), a nemzetiségi elv föl él édesének levezetése az isteni gondviselésből, mely a nemzetiségek igényei alakjában emelt gátat az állani mindenhatósága ellen, a nemzetiségnek, mint konzervatív elemnek föltüntetése a forradalmi irány ellenében, nem állanak ellentétben az első kötet fejtegetéseivel, melyek a nemzetiségnek államalkotó, a nemzetközi viszonyokat irányzó erejét tagadták. Eötvösnek nemzetiségi tanát, melyet különben egyéb műveiben is (*Gleichberichtigung d. Nationalitäten in Oesterreich 1850. (A nemzetiségi kérdés, 1865)* vall individualisztikus álláspontján s szabadságfogalmán kívül csak abból magyarázhatni, hogy a nemzetiségi elv elfogadását Ausztria és Magyarországra vést hozónak tartotta, a történelmi magyár nemzetet több nemzetiség rokonszenve által táplálnak látta, végül hogy egy nemzetiség uralmát a másik fölött, minthogy a nemzetiségben csak esetleges és közömbös, az emberi szellemnek egyetemes tartalmával nem egyenlő értékű nyilvánulását hitte, mint jogtalant, zsarnokit visszautasította, ily uralom s ebben Eötvösnek az individualizmus álláspontjáról teljesen igaza volt, egyéntől egyén fölött gyakorolva, csak tény lehet, a milyen az értelmes embernek a tudatlan fölött gyakorolt malma, de nem jog s másként nem igazolható, mint a nemzet személyiségből, mely kebelében a magától különböző jellegű néptörödékeket foglalhat össze, részint ezek nemzeti öntudatának hiányánál, részint annál fogva, mert e törödékeknél jobban bír az emberi eszme megvalósításán munkálni.

A nemzeteket, mint ily önálló alanyokat tekintette irodalmunkban *Hunfalvy Pál* fennebb idézett értekezésében már Eötvös előtt. „A világ szelleme, mondja, az istenség lehellete, mely minden fogalmat fölülmúl. A nemzetekben jelenti magát az istenség lehellete. azokban testesíti a világ szelleme; azért nem is születnek, mint egyes emberek, hanem teremtetek, mint Ádám a tör-

ténelem előtti nagy napon.” – Az egyes ember Hunfalvy szerint a társadalom munkafelosztó organizmusában, láncolatában elveszti függetlenségét, mert részszé lesz. Miképpen őrizheti hát meg önön benső valóságát? Az államban, mely ugyan szintén külsőleg kapcsolja össze az egyéneket, de a nemzeti szellem, mely az egyedeket mint forrás és tenger összeköti, az államnak bensőséget ad, azt élő egyetemiséggé – szerintünk alanyisággá – teszi. Hunfalvy a nemzetalanyiságnak e gondolatával indult nagyfontosságú tudós pályájára s ennek hatása alatt teremtette meg a finn-ugor összehasonlító nyelvészetet, írta Magyarország Ethnografiáját s csak sajnálni lehet, hogy élete tovább nem terjedt s hogy a mivel tudós működését kezdte, a nemzetalanyisággal, annak általános, összefoglaló élettörvényeit kifejezni meg nem adatott neki.

S csakugyan a nemzetfogalom körüli kutatás, a mennyiben a nemzetközi élet viszonyai jönnek kérdésbe, az individualisztikus álláspontot az államok belső életének kutatási körébe utalva, a nemzeti létnek, mint ossz jelenségnek vizsgálata felé fordul s Eötvös individualisztikus felfogását mellözi.

Ez irányzat útját Németországban már *Herbart (Psychologie als Wissenschaft)* nagyban egyengette, a ki szerint az emberi közületben ugyanoly jelenségek folynak le, mint az egyes ember öntudatában, azzal a különbséggel, hogy a míg az egyéni öntudat képzetcsoportokból, képzetek küzdelméből áll, addig a közben e képzet sorozat s azok egymásra gyakorolt nyomását emberek helyettesítik.

A mint azonban az egyéni öntudat egységét nehéz a Herbart-féle alapon megérteni, hasonlóképp összetett mozaik marad nála s követőinél (*Lindner, Psychologie d. Gesellschaft*) a közület, bármennyire hangsúlyozzák is annak lehetetlenségét, hogy az egyéni lelki életet a maga elszigeteltségében megértsük.

Más útra lépett Herbart követői közül *Lazarus*, a *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* megalapítója, a ki határozottan fölállítja a tételt, melyet újabb gyakorlati irányú értekezésében: *Was heisst National?* 1880. alkalmaz, hogy a szellem az emberi társaság szüleménye s az egyesnek csak annyiban van szelleme, a mennyiben a társaságnak tagja. A néplélektan adhatja csak az egyéni, lelki élet magyarázatát. A népszellem nem sommája az egyéni szellemeknek, hanem egyesítő je. A népszellem az, a mi az egyesek belső lelki tevékenységében közös. Önálló lény, melyben az egyének nem vesznek el, ellenkezőleg, a melyet közös szellemi ténykedésük által folyton folyva létrehoznak az által, hogy egyéniségek egy részét, elszigeteltségüket részben feladják. De a népszellem nem az egyesek öntudatának összetételeként keletkezik, hanem sokak egyenlő öntudatának teremtő munkája, mely öntudat egyenlőségük tudatát tartalmazza és keletkezése az egyforma leszármazás, a lakhelyek szomszédsága által támogatattik.

Hasonló eszméket, bár más elvi alapokon, hirdet *Bastian (Der Mensch in der Geschichte. 3. köt. Ethnol. Forschungen. – Vorgesch. d. Ethnologie. – Völkergedanke.)*; szerinte is az egyén, különvéve, képtelenség, egymagában legfőbb hülye lehet; csak a közben jut gondolathoz s érvényre az emberi természet. De Bastiannak, úgy mint sok részben elvrokonának, *Gumplovicz*-nál.

(Der *Rassenkampf*. – *Philos. Staatsrecht*. – *Grundriss der Sociologie*) fejtegetéseiben a nemzet, mint tiszta természeti eredmény van fölfogva.

E néplélektani kutatásokon kívül a nemzetfogalom az egész világirodalom fejtegetésének állandó, tárgya ugyan az utolsó 30 év alatt, de csak mint az államfogalom egyik jegye s mint a külön nemzetiségeket magában foglaló állam fontos problémája.

E fejtegetések, kabár a kérdést nem egy irányban tisztázzák, lényegileg nem viszik előbbre.

Az úgynevezett szociologikus irány képviselőinél a nemzetfogalom az általános emberi közület, a társadalom fogalma mellett nagyon háttérbe szorul. *Bagehot (Physics and politics)* még legtöbb figyelmet fordít a nemzeti erőre, fejtegetései azonban, melyeknek veleje, hogy a nemzeti különbségek egyes kiváló egyéniségek erejének s a többiek utánzási vágyának eredményei, nem világosítják meg a kérdést. *Herbert Spencer (Principles of Sociology)* a nemzetekkel csak csirájukban foglalkozik, a legkezdtelegesebb kollektív lény s az ember minden érzelmi, értelmi, gazdasági szükségleteit öntudatosan fedező össz-alany különbségeit nem veszi számba. *Beöthy (Társadalmi fejlődés kezdetei. – Nemzetlét.)* hasonlóképen a kollektív lét általános föltételeivel foglalkozik csak. *Schäffle (Bau und Leben d. socialen Körpers)* a nemzeti tényezőben csupán a közület egyik és pedig természetes szövődékének anyagát látja, a mely a közületi szervezetet erősíteni vagy gyengíteni bírja ugyan, de a melyben a társadalomra nézve önálló cél nem foglaltatik; sem új eszméket létre nem hoz, sem az emberi minőség kifejtésére, azaz szabadsága érvényesítésére önálló erőt nem alkot; a társadalmi testnek merőben természetes ragasztéka. Többkevesebbé vitatja ugyan a népszellem önállóságát az egyén mellett (id. m. 2. kiadás I. köt. 455. 1. és IV. köt. 2. r. 55. 1.), de ez alatt inkább a közület összszellemét érti némileg Herbarttal összhangzóan, semmint az emberiségnek önálló, sajátos szellem által kiváló csoportjait.

A szociologikus iskola hívei között *Novicow* a kivétel, a mennyiben (*La politique internationale* 1880.) a nemzeti tényezőt beható vizsgálat tárgyává teszi s arra a létérti küzdés elvét, az organizmus analógiáját kiváló szellemességgel alkalmazza. Hibája, hogy az államot erőszakosan elválasztja a nemzetől s az első alatt a közület testét, gazdasági javainak rendjét, biztosítását érti. a nemzeti alatt a közület agyvelejét, idegrendszerét s az általok létrehozott szellemi javakat. Az állam intézményeiben a közületi mozgást, a nemzeti tényezőiben érző sejtjeit látja s habár a nemzetet akkor mondja létrejöttnek, midőn valamely közület nemcsak gazdasági, hanem szellemi javakat termel és öntudatra ébred, nem emelkedik a nemzetelanyiság fogalmához, másrészt pedig a szellemi javakat a legmagasb esztétikus és erkölcsi nyivánulásokra szorítja és úgy a néplélek naiv költészetét, értelmiségének kezdetleges gyümölcseit, mint a jog szabályait azok köréből kizárja. *Novicow* előtt csak a legmagasb szellemi javakat létrehozó közület nemzet, a míg ily színvonalra nem jutott, államtí önkényes határvonal mellett nem maradhatnak el természetesen a mesterkélt magyarázatok.

A statisztikusok főleg azért foglalkoznak a nemzet fogalommal, hogy

annak valamely föl jegyzésre, megszámlálásra alkalmas jegyét megkapják. *Keleti (Hazánkik és népe), Neumann (Volk u. Sution). Bochk (Die statistische Bede ül. d. Volkssprache als Kennzeichen d. Nationatitüt)* fejtegetései nem mennek túl e ezélon. ellenben sokkal mélyebbre ható *Rümelin* értekezése (*Reden u. Aufsätze*) a népről, illetve nemzetről, bár végeredményében bevezetetlen, habozó, ugyanfezt mondhatni *De Bois Reymond* szép ünnepi beszédéről, (*Üher d. Nationalgefühl* 1879.)

Détache (Du principe des nationalites. 1860) a nemzeteket, mint államalkotó alanyokat tárgyalja ugyan, de munkája, melyben a pápaság exterritorialitásának eszméje először vettetik föl, kevésbbé szolgál tudományos, mint aktuális politikai czélnak és a nemzetfogalomban a súlypontot, az ethnografikus természeti elemre fekteti, míg *Renan (Qu'est-ce qu' une nation? Conférence faite en Sorbonne ISS2. i tiszta pszichikus lénynek, léleknek nevezi, kár, hogy e lélek mibenlétét csak negatív kizárások útján tisztázza némileg s az irályi szépségnek alárendeli gondolata teljes tartalmának kifejtését.*

A sokat olvasott két német politikai írónál, *Mohl*-nál (*Staatsrecht. Völkerrecht und Politik*, 2-ter Bd. 333-372. 1.) és *Bluntschli*-nál (*Politik als Wissenschaft*) e kérdésben is hiányzik a fogalmi élesség s nem egy helyes nézet ellenére fejtegetéseikben nem találják meg a kérdés csomóját: mindegyik előtt valami esetleges az államok nemzeti jellege. így Mohinak a kérdés lényeges oldalaiba különösen behaló vizsgálata sem adhat eredményt.

Egyoldalú pártszempontról szól a nemzeti tényezőről *Becker Bernhard (Der M issbranch d. Nationälütaten-Lehre* s a bőséges történelmi és ethnografiai lényekből csak azt a következtetést bírja levonni, hogy „a demokrácia kifejlett okosságon és polgárosodáson nyugszik, a nemzetinek alapja ellenben oktalanság, mely az embereket szabadság és egyenlőségre való tekintet nélkül, egyedül a véregységénél fogva bizonyos területeken csoportosítja.”

Kremer Alfred, a kelet viszonyait személyes tapasztalásból ismerő publicista és művelődéstörténet író (*Die Nationälütasidee und der Staat*), a nemzet államalkotó erejét elismeri, de a nemzetinek és emberinek egybeolvadottságát nem fogja föl s a nemzeti mellett az államban látszik az emberit keresni, innét ingadozásai, ellenmondásai.

A nemzeti tényező gazdag irodalma aránylag véve kevés megnyugtatót, nyújt. Ha ennek okát keressük, ott fogjuk először is találni, a hol a kérdés főnehézséget. *Alexander Bernát (Nemzeti szellem a philosophiában)* lenni állítja. „Mi is az a nemzeti szellem?” Így kiált föl. Önálló való-é, mely fölöttünk lebeg, mint a platonikus eszmék .... Nyilván nem magában van, hanem másban az egyesekben. Az egyesek szülik, csinálják, de nem mindegyik külön, hanem együttesen.”

A mint a nemzetinek egyéb kutatói. *Alexander* sem bírja a szelleminek ez együttes működéshez kötött létét önálló valónak, külön alanyiságnak fel-fogni Miért? mert ez együttes működés külön lényektől származik. De hát mi alapon nevezünk önálló valónak egy külön levelek, szirmok, magokból álló növényt, egy méhrajt. Miért önálló való egy növény hisz ha elemezzük, csak

sejtek együttes működése, vagy lia. még tovább megyünk, e sejtek csak molekulák foglalatái.

A nemzetinek alanyisága nélkül csakugyan ködös lesz annak képzete. lehetetlen egyesek együttműködéseként való végig gondolása.

A további akadálya annak, hogy a nemzeti erő természete fölismerthessék. a következőkben fekszik. A nemzeti az emberinek sajátossága, ettől eltérő. vele ellentétes valami s mégis az emberi másként nem létezik, mint ily sajátosságban.

Az emberi nem úgy létezik mint elvont általánosság, hanem csak konkrété, az egyes nemzeti sajátosságokban. E sajátosságok azonban nemcsak örök, változlatlan tulajdonok, hanem a szellem önalkotásai is. A kultúra és a nemzeti, a néplélek és a nemzeti szellem közt nincs az a választó vonal., melyet *Alexander* fölvenni látszik. Magába zárt népek is lebet bár egyoldalú, furcsa kultúrája. ezért, ha igaz is, hogy idegen szellemek összeütközése a kultúrának, vagyis a szellemi megnyilvánulásának erős indítója, mégis a kultúra és a nemzeti azon egy erőnek csak külön fokozatai. Az emberi csak a nemzeti szellemekben van, hisz *Alexander* szerint is „minden nemzeti szellem nagy műve egyetemes érvényességű.”

A nemzeti tényező valódi jelentőségének fölismerésében végül a legfőbb akadály, hogy az állammal való benső kapcsolata figyelmen kívül hagyatik és az emberi életnek művészi, költői irányaira, a vérségi eredetre, nyelvi megjelenésére szorítottatik. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az emberi élet főirányai teljesen szétszakadozhatnak, hogy az állam tiszta rendfentartó, jólétt-biztosító intézetté válhatik s az emberi szellem magasabb nyilvánulása! az államon kívül az egyházba, a művészetbe, a tudományba szorulnak, végül pedig, hogy az emberiség bizonyos fejlődési szakáiban az egész emberi egy nemzetben jelentkezhetik, a többi népek pedig akár szellemök alacsonyága, akár erkölcsi erejük megfogva sa következtében az önirányzó, országló életre alkalmatlanok.

19. §. *A háború.*

Végelemzésben az emberiség életrendjének szabályozója a külerő a háború, a mi erkölcsi és jogi érzetünket sérti.

Ámde a külső erőnek és belső értéknek az az ellentéte, mely egyes emberi egyedeknél rendes s melynél fogva azok nagyon is fordított arányban állnak, népeknél nem fordul elő; itt az értelmi. az akarati erő a külerővel arányban áll, egymást kölcsönösen föltételezi, minélfogva csak ideig-óráig diadalmaskodhatik a nemzetek életében a nyers külerő, ha nem nyugszik belső erkölcsi értéken.

A hadviselés maga már nagyfokú értelmi erőt tesz föl, mely egymagában eléggé mutatja, hogy a nemzetek közt döntő külerő

mennyire szellemi erő is egyszersmind; de a háború, a külerő sikere nem elégséges egy nemzet leigázására; ha a győző népek erkölcsi fölénye nincs, nem fogja a háború eredményét kihasználni; ha valamely nép csak külereje időleges sikerénél fogva tolakodik be a nemzetek társaságába, belső mag és érték nélkül, helyét; nemzeti létét nem fogja ott megtarthatni.

Úgy hogy a valódi szabályozója a nemzetközi rendnek a szellemi és erkölcsi erő, a háború, annak csak megnyilatkozása; ez szabályozza e rendnek fennállását, továbbfejlődését is.

A mint csak valódi érték emel népeket nemzetek sorába s a népeknek joga nincs a nemzeté levésre, azonképen semmiféle nemzet nem állhat meg nemzetül tovább, mint a míg belső értéke megvan; a jog nem védi meg a nemzeti létről való lesiklástól.

A jog nem bír egy elernyedtt szervezetű, szellem és akarat nélküli nemzetet fentartani, el kell vesztenie önállóságát; nincs szükség, hogy ily nemzet valamely jogsértést kövessen el s a miatt mintegy kivégeztessék a nemzetek sorából, képtelensége az emberiségnek szolgálni, zárja ki az önálló alanyok sorából a nemzetek társaságában.

Az emberiség nem tűri meg az arra nem valókat a nemzetek sorában, bármily jogos lett legyen keletkezésük, néppé fokozza le vagy teljesen felbontja végső elemeikre, az egyesekre s azokat más nemzetek alkatelemévé teszi.

Ha a népek életrendje, a nemzetközi élet jogi alapon nyugodnék, ha a jogosan szerzett nemzeti lét csakis jogtalan tények miatt volna elveszthető, nem pedig belső érdemetlenség, tehetetlenség miatt, az emberiség élete megakadna, mert ily képtelen, uralkodásra alkalmatlan nemzet saját polgárain kívül a többi nemzetek útjába is gördíthetne legyőzhetlen akadályokat, nem rosszakaratból, hanem merőben létele, tehetetlensége következtében. Az emberiség nem természetes, erkölcsi súlypontja szerint alakulhatna, hanem a mennyire a merev jog békői megengednék.

Új népek előállításának, nemzeté levésének majdnem egyetlen módja a jogsértés lenne, mert nehezen képzelhető, hogy az uralkodásra még annyira alkalmatlan nemzet is egy tehetséges nép javára az uralomról önszántából lemondana.

A nemzetek közötti viszonyt tehát végső alapjában csak látszólag szabályozza a jog, valójában egyedül az erkölcs és külerő

védelme alatt állnak a nemzetek s a mit nemzetközi jognak nevezünk a nemzetközi alanyiságra és a nemzetközi tulajdonra nézve, tulajdonkép merő birtokállapotrendezés s nincs tulajdont adó ereje.

Egy bizonyos korban az akkor megalakult nemzetek közti érintkezés, egy ily államrendszer tagjainak egymás iránti kötelezettségei leginkább vehetnek föl jogi jelleget, de e nemzetközi kötelmi jogot is áttöri a viszonynak alapjában nem jogi természete, midőn az egyes nemzet megtagadhatja elvállalt kötelezettségeinek teljesítését, mert megváltozott körülményei közt azt önmegsemmisítés nélkül nem teljesíthetné, a mi a nemzetközi jogban elfogadott elv.

20. §. A világbéke.

A világbéke az a végső cél, mely felé a nemzetközi viszonyokat jogi alapra fektetni kívánó törekvés halad.

A világbéke a nemzetek életének oly rendezését jelenti, melyben a jogsérelmek nem lennének ugyan kizárva, de megtorlásuk jogi eszközökkel, jogi elvek szerint eljáró bíróság ítélete alapján történnék.

A fegyveres erő alkalmazása ugyan ekkor sem lenne nélkülözhető a nemzetek kölcsönös viszonyainak rendezésénél, ha p. o. a nemzetközi bíróság ítéletét kellene végrehajtani, de nyilvánvaló, – mondják – hogy a bírósági ítélet alapján gyakorolt kényszer és az önségélynek ma szokásos alkalmazása közt a nemzetközi ügyekben nagy különbség van.

A nemzetközi viszonyok ily rendezésének sok az akadály, minők az elismert közös jog hiánya, a nemzetek vonakodása magukat bíróságnak alávetni, a nehézség ily bírósági ítéletet végrehajtani, a mi miatt a világbéke, a nemzetközi élet jogi rendezése valószínűtlenül tartatik.

A nemzetek életének ekként bíróság alá helyezésénél azonban a valószínűtlanságon kívül más, igen fontos tekintet esik latba.

A nemzetek legbensőbb életének megbénítását eredményezné, ha a nemzetközi viszonyok alapkérdései fölött, a minők: szabad-e egy nemzetnek terjeszkedni, szabad-e keletkezni? külső fórum ítélnetne. A nemzetközi élet legfőbb vitapontjai a nemzetek lelkiisme-

rétének, a belső érdemesültségnek kérdései, melyeket épp úgy nem lehet külső hatalom tekintélyétől, eldöntésétől függővé tenni, a mint nem lehet az egyéni lelkiismeretét.

A háborúk iszonya kétségtelen, lehető kizárásuk a legembereségsb törekvés, de bennök egyedül az ember állati tulajdonságainak megnyilatkozását látni teljesen egyoldalú, minthogy a háborúk egyszersmind az ember erkölcsi mivoltának legfenségsb bizonyosságai.

A nemzetek az emberiség igazi érdekeiért vívott háborúikban végs lételük minden javait, lételüket magát teszik kockára végtelen céljaikért, az egyesek fölálldozzák kényelmüket, vagyonukat, életüket a nemzet szellemének szabadságáért.

Az erkölcs megkívánja a teljes odaadást azokért az eszmékért, melyeket helyeseknek elismert, az odaadás legmagasabb foka pedig az élet fölálldozása,

A nemzetek háborúikban tesznek bizonyosságot szellemök erejéről, eszméik valóságáról, midőn készebbek végs lételüket a háború kockájának kitenni, mintsem azoktól megválni.

A béke nem cél, hanem eszköz a nemzetekre, hogy eszméiket valósíthassák, a hol ez nem lehetségs, ott a béke sokkal rosszabb, mint a háború.

A hosszas béke az emberiség legmagasb erkölcsi tulajdonságainak szunnyadását idézi elő, az embereket teljesen körülhálózák magán, családí érdekeik, az egyetemesb célok háttérbe szorulnak, a magasb erkölcsi erők gyakorlatára nincs alkalom, azok elsatnyulnak.

A mit *Göthe Herdernek* az örök béke áldásait dicsérő fejtegetéseiről egyik olaszországi levelében mondott, hogy félős, nem lesz-e az örök béke alatt az emberiségsből nagy ispotály s egyik ember a másíknak humánus ápolója? – megerősítésre talált *Hegelnél (Rechtsphilosophie)* és *Eötvösnél (XIX. század uraik, eszméi)*, a kik az erkölcsi nagy célokért vívott háborúkat szintén a szelleml világsrend szükségé jelenségeiként magyarázzák.

IV. FEJEZET.

Az egyén élete.

(Társadalomtan.)

21. §. Az egyén természete és funkciója.

A nemzet más nemzetektől körülvéve, általok korlátozva s őket viszont korlátozva éli életét.

A nemzetnek ily kívülről jövő befolyásoltatásán kívül, nem kevésbé fontos az a hatás, melyet a kebelében létező egyének különléte által szenved.

Mert az egyén nemzetéhez fűzött léte ellenére önálló alanyiség.

Mint ily külön alanyiség a nemzet mellett folytatja életét s az egyes egyének külön céljai, érdekei, külön tehetségei és nyomatéka következtében áll elő a nemzetben belül vagy mellett azon emberi közület, melyet társadalomnak nevezünk.

A nemzeti lét megértéséhez az emberiségi vagyis a nemzetközi kapcsolaton kívül, melyeket az előző fejezetben tárgyaltunk, nélkülözhetlen az egyének külön érdekeiből, sajátos tehetségeiből és nyomatékából eredő kapcsolatnak, a társadalomnak bármi rövid elemzése.

A társadalom tana azt van hivatva kifejteni, miképen tudja az egyén, mint független külön lény, magára hagyva, saját munkájával és erejével, egyéni érdekétől vezetve az ember eszméjét megvalósítani.

Ez eszme abban állván, hogy az ember magát környező világának szorosan meghatározott rendjével szemben, mint önmeghatározó fejlődhető lény érvényesítse, a társadalomban az emberi haladás merőben az egyéni tehetség, az egyéni érdek, az egyén, kezdeményezéstől függ.

Társadalom azonban nincs nemzet, nincs család vagy legalább is törzs nélkül, a melyek az egyént külön céljaiban, külön érdekeiben ellensúlyozzák, az egyéniségnek és kapcsolatának, a társadalomnak kifejtendő vázlata tehát elvont, a valóságban föl nem lelhető képnek tekintendő, mely a családi, az állami ellenhatások ereje szerint módosul.

Az egyén az egész emberiséggel valamint a nemzetekkel egy lényegű, de tökéletlen formája az embernek.

Ugyanaz az eszméje, a lényege, csak ezernyi változatban és testileg lelkileg szűkebb alzathoz kötve.

Az emberi egyéniség nem példánya a közös emberinek, ennek eszméje minden egyes emberi lényben önálló, külön valósulásra jut vagy legalább megvan ennek a lehetősége.

Minden egyes emberben, csakhogy sajátos eltérésekkel és véges erőit tekintve gyenge eszközökkel felruházva él az ember a maga, fenségében, a maga teremtő erejével.

Az emberi egyéniségben a kiegyenlítettellen ellentétek legnagyobb mértéke lehet s legtöbbször van is jelen.

Ez az ellentét keletkezik az egyének tehetségei közt főnálló különbség érzetéből, melyet az egyén megszüntetni s embertársával egyenlő lenni, sőt azt fölülmúlni törekszik, de keletkezik épp így az egyén magas céljának s erői gyengeségének érzetéből.

Ennek az ellentétnek kiegyenlítése teszi ki az egyén életét, minél fogva az egyén állapotát a nélkülözés, a szűkölködés érzete kíséri. a mely célja magasságának s erői gyengeségének, vagy más egyénnel szembeni elmaradásának fölismeréséből ered.

E fölismerés kezdetben ösztönszerű s csak későn válik tudatossá, a mi azonban még inkább bizonyítja az ember végtelen eszméjét az által, hogy arra már öntudatlan állapotában is hajlammal van ellátva.

A szűkölködés érzete az egyénben akkor is előfordul, a midőn mint egyén, akár természeti, akár szellemi tekintetben tárgyi-lag hiányt nem szenved.

E szűkölködés alapja tehát csak abban kereshető, hogy az egyén legtökéletesebb állapotában sem éri el eszméjét, hogy az kívülről is létezik, hogy anélkül csak része.

A szűkölködés az a mód, a mely által az emberi eszme minden egyes emberi egyént sarkal, hogy a maga érdekében működjék. Az egyén azonban a maga korlátoltságában a szűkölködést épp úgy kizárólag a maga hiányállapotának tekinti, a mint a hiány megszüntetéséből eredő gyönyört egyedül a maga gyönyörének s nem egyszersmind az emberi eszme valósulásának.

A jobb táplálék, a jobb ruházat, nemi kiegészülés, a szellemi élvezetek, az egyén erkölcsi diadalai a végezt, legyőző emberi eszme

érvényre jutása. Az egyén azonban főképen mint egyéni létének teljesbülését tekintheti csak s rövidre terjedő életének, szűk életköreinek szempontjából tulajdoníthat nekik becset.

Mivel azonban bármily teljességre jusson is az egyén a maga külön véges létében, az a nemzeti, az összemberiségi léthez, a tiszta szellemi léthez viszonyítva, mindig hiányos, félezes leend, az egyént szűkölködése s törekvése ennek megszüntetésére folyton kísérik létében s éppen ez által válik az egyén az emberi élet főmozgató-jává, a haladásának eszközévé, a szabadság, az önelhatározás tényezőjévé.

Az egyes közületekben az ember eszméjének fejlődését a hason közületekkel való összehasonlítás, versengés okozza, minthogy azonban egy közület az ember eszméjét a teljességnek mindig magasabb fokán bírja, mint az egyes egyén, minthogy továbbá a köz czélja más közületekkel és a beléje tartozó egyesekkel szemben első sorban az önfentartás, az összes közületeknél vagyis az egész emberiségnél pedig az önelégültség még nagyobb mértékben megvan mint az egyes nemzeteknél, nyilvánvaló, hogy az emberiség fejéiben a mozgás, a teremtés, a fejlődés főorgánuma az egyén a maga egyoldalúságával, tökéletlenségével, szűkölködésével.

Ebből azonban nem következik, hogy a közületek az emberiség életében mozgató, teremtő, fejlesztő funkciókat nem teljesítenének s az emberi eszme kifejlésében csak mint az egyének eszközei működnének.

Az ember eszméjének a közületek is önálló fejlesztői; a nyelvnek, a jognak és az erkölcsnek, a szépnak, az észnek és a hitnek általában a köz a szülője, fentartója, átalakítója; parallel halad ugyan a köz az egyén munkája is az eszme e különböző részeinek alakításában a hatás által, melyet az egyes írók, művészek, törvényhozók, vallásalapítók, nagy erkölcsi jellemek fényeikkel a közre gyakorolnak, a nélkül, hogy ez által a köz önálló ténykedése megsemmisülne.

Mindazáltal a köznek ténykedése a fő az emberi élet Malános anyának megállapításában, a mint az egyéné a fő annak konkrét, észszerű alakításában.

Az összeség adja az emberi életnek a lökést, melyet az egyén átérezve, saját teremtő erejével alkotni kezd, de befejezni a gondolatot, a megkezdett cselekedetet a nemzet, a köz bírja csak, hogy

aztán az egyén a maga önálló erejével azzal ismét szembe szálljon és a közt új gondolatokra, új tettekre ösztönözze.

Az egyén életéből csak az a hatás érdeklí közvetlenül az össze-
séget, a mely annak külön világából kilépve, más egyénekre is érez-
hetővé válik, az ott megmaradó vagy oda visszatérő hatások és
erők törvényei az egyéni lélek- és erkölccstan tárgyai, melyeket a
társadalom tana fölhasznál, de maga nem kutat.

22. §. *A köz.*

Az egyénben az emberi a maga fenségével lehetőség alakjá-
ban s egyikben többé, másokban kevésbé lévén meg, mindannyi
törekszik magára nézve e lehetőséget valósággá s a különbséget
egyenlőségé változtatni..

A különbségek ellenére közös emberi természet teszi lehetsé-
gessé, hogy az egyén e törekvését embertársával közösen s így
nagyobb erővel folytassa, az egyes egyének különböző tehetségei és
céljai pedig, hogy ne csak közös, hanem különböző, egymást ki-
egészítő erőt fejtsen ki arra.

Az egyént gyengesége kényszeríti erejének embertársával
közös kifejtésére, különböző tehetségei pedig arra, hogy az egye-
seknek egymástól elütő, egymást kiegészítő teendő jut. Ily tehetségi
különbségek a nemnek, a kornak, a testi és lelki erőnek alapján
nyugszanak.

*Önként, különös megbeszélés nélkül, imént jelzett természete-
tükből folyólag az egyének között bizonyos kapcsolat áll fenn,
melyben az egyeseknek különböző érték tulajdonítatik s azok
tevékenységükben bizonyos egymásutánt követnek, a mely kapcsola-
tot és egymásutánt legáltalánosabban közületnek nevezhetni.*

Az egyén önérdekében levőnek, a maga külön létének fen-
tartása s emelésére szolgálónak, egészében s egyes tagjaiban a
maga szükségletei és hiányai kipótlására alkalmas eszköznek te-
kinti a közt, ezért ragaszkodik hozzá, aláveti magát e kapcsolat és
működési egymásután követelményeinek, vagyis eltúri, hogy a köz,
illetve annak többi tagjai viszont őt is eszközül használják.

*Az egyéni életnek ily rendje, a társadalmi rend, a mely a bele
tartozók közös munkáját s kölcsönös kiegészítését, egymás alá ren-*

delését jelenti; mindenesetre nem oly könnyen alakul ez meg s főleg m'em oly állandó a valóságban, a mint azt az egyéniség természetéből következtethetni lehet és pedig annál fogva nem, mert a közben, a társadalmi rendben csak önlénye eszközt néző egyén vagy egyének csoportja áttöri a kapcsot, megbontja a rendet, mihelyt azt magukra nyűgözőnek s erejüket elég nagynak érzik, hogy az egész közt, a társadalmi rendet egyoldalúan egyéniségük eszközévé tegyék.

Mindazáltal az ily kapcsolat is közület és rend lesz, habár csak külsőleg s a kapcsolat tulajdonképi czéljával ellenkező.

Oly viszony áll be ugyanis a közben, a melynél fogva több önálló, egymással vonatkozásban levő lénynek egymásra való tekintettel meghatározott helye és működése van, melyet egyik sem változtathat meg, a nélkül hogy az a többinek helyét, működését ne zavarná.

Rend és közület tehát általában a beléje tartozók szükségleteinek közösségén, kölcsönösségén nyugszik: mentül elutóbbak azok, annál inkább lesz a köz a benne levők egy részének kizsákmányolásává, mentül összhangzóbbak, annál inkább felel meg az összes egyének szükségleteinek.

Mindazáltal tévedés lenne a közületi tagok egy részének egyoldali szükségleteit kielégítő kapcsolattól a közület elnevezést megtagadni, ha az egyéniség álláspontján megmaradunk. Ezen ugyanis nincs az egyes egyéniségnél nagyobb erő s a mennyiben egy kivételes egyéniségnek vagy ilyenek csoportjának elég ereje van magának a többiek egyoldalú szolgálatát biztosítani, abban az egyéniség elvéből kifolyólag semmi következtelent látni nem lehet, csakis az egyéniség fölött álló emberinek és nemzetinek szempontjából lehet azt megtagadni.

Habár tehát az egyének életrendje s ennek alapján alakuló közülete az egyén szükségletéből ered is, annak fennállása s az összes egyének szükségleteit kielégítő volta nem az egyéni erők játkának eredménye.

Az egyéniség a maga egyoldalú érvényesülési törekvésével bomlasztólag hat a közre, melyet csak az egyénen túl menő nemzeti erő, az egyetemes emberi eszme tud végelemezben fenntartani.

23.§. *A köz mint javak létrehozója.*

Az egyénnek közületi működése hozza létre szükségletei kielégülésének eszközeit, melyeket általában javaknak nevezünk.

Az egyén szükségleteiben ugyanis eszméje nyilatkozik meg s mind az, a mi által e szükségletek fedezhetők, eszméje megvalósulásának szolgálván, a szükségletek fedezésére szolgáló eszközök jónak, javaknak nevezhetők.

E javak, ha az egyénnek létéhez szükséges fizikai eszközökből állnak, gazdasági, ha nem fizikaiakból, szellemi javaknak nevezetnek, utóbbiak a mennyiben különösen az egyénnek a közületben érvényesülés, a közületi rendben elfoglalt állás iránti szükségletére vonatkoznak: társadalmi javaknak.

A köz élete e javak létrehozásából és fogyasztásából áll. vagy mivel a köz egyének kapcsolata, azt is mondhatni, hogy az egyének életét e javak létrehozása és fogyasztása teszi.

A köz azonban az által, hogy e különböző javak létrehozására nem minden egyén egyformán alkalmas, holott a szükséglet a javak iránt kényszerítőleg jelentkezik, nemcsak a kölcsönös függést, hanem az egyik résznek a másiktól való egyoldalú függését tartalmazza.

Azon kevesek ugyanis, a kik egyedül bírnak bizonyos általános szükséglet tárgyát tevő javakat előállítani, kivételes és előnyös állást fognak elfoglalni, általában pedig mentül inkább alkalmasok az egyesek a szükségletek fedezésére vagyis cselekvő működésre, annál biztosabban következtethetni a közületben érvényesülésökre azokkal szemben, a kik csak fogyasztóként szerepelnek.

Ha mégis néha azt látjuk, hogy egyesek minden cselekvőleges ténykedés nélkül kivételesen előnyös állásban vannak, ezt csak hajdani állásukból s az ebez akkor is tapadó hagyományos becsülésből magyarázhatni, a midőn annak tényleges alapja már hiányzik.

A köz élete tehát az emberi szükséglet tárgyát tevő javak létrehozásából, kicseréléséből, fogyasztásából s azon hatalomból áll. melyet egyik egyén vagy egyének csoportja a másik fölött annak következtében gyakorol, hogy azt akár való, akár vélt tehetségeinél fogva céljaira fölhasználni, bizonyos javak létrehozása által függésben tartani bírja.

A köz javai közül a gazdaságiak olyanok, a melyeknek értéke a reáfordított munkának és anyaguknak megmérhetőségénél fogva könnyen kicserélhetők, végességöknél fogva csak kizárólagos használatot engednek és fogyasztás által megsemmisülnek.

Ellenben a szellemi javak, minők: vallásos, költői ihlettség, vitézség, jóság, tudomány nincsenek véges anyagokhoz kötve s így sem anyagukban, sem a reájuk fordított munkában más javakkal pontosan össze nem mérhetők, könnyen ki nem cserélhetők, nincs meg kizárólagosságuk, megtűrik a közös fogyasztást a nélkül, hogy azáltal megsemmisülnének s fogyasztásuk mindig reprodukív, alapjuk is nem olyan, mint a gazdasági jóé. valamely véges dolog. hanem tétemény.

A szellemi javak értéke azonban nyilvánvaló lévén az egy«ñ céljaira, szintén becslés tárgyává lesz. de becse csak egyrészt fejezhetik ki gazdasági javakban, mert a szellemi javak értékének fő-kifejezője az a becsli lés, a mely létrehozójuk iránt tanúsítatik. a hír, a név. melyet szerzőjükre árasztanak, a befolyás és hatalom, melyet neki az ily javakra szorulóak maguk fölött engednek. Ez a becsülés és hatalom a gazdasági javak létrehozójának is kijut ugyan, de az ő szolgálatainak, a mennyiben nem kivételes föltaláló, főkifejezője a pénz.

A szellemi javak érték-kifejezője a becsület, név és hatalom épp úgy egyéni szükséglet tárgyává lesznek, mini a gazdasági javak érték-kifejezője a pénzt s a mennyiben a becsület, a hatalom rendszerint csakis a köznek gazdasági vagy szellemi javak létrehozása által tett szolgálatért jut az egyesnek osztály-részül, a szellemi javak érték-kifejezője a becsület, a hatalom maga is jó lesz, mert hisz az emberiség objektív- gazdasági és szellemi szükségletei fedezésének emeltyűje.

A közületi javaknak e harmadik fajához tartozó javak, társadalmi javaknak nevezhetők, mert. az érvényesülésnek, a hatalomnak a mértékét fejezik ki, a melyet az egyén a közben, a társadalomban ennek bizalmából, elismeréséből elért.

A társadalmi javak a gazdasági és a szellemi javaktól abban különböznek, hogy egyenes objektív értékük a közre nincs s csak közvetve, a mennyiben bírhatásuk miatt az illető egyén hír, kitüntetés, hatalom utáni vágyból gazdasági és szellemi javak létrehozására sarkaltatik. A gazdaságiaktól különösen abban különböznek.

hogy határozott mérést nem engednek, de abban megegyeznek, hogy kizárólagosak, a szellemiekkel pedig abban, hogy alakjukra nézve nem dolgok, hanem vonatkozások s csak külső jelei öltik magukra a dologi minőséget, így a ruházat, az eszközök, jelvények, melyeket valaki társadalmi becsületének s hatalmának kifejezésére használhat.

A gazdasági javak az egyénre nélkülözhetlennel, a szellemiek szükségesek és hasznosak, míg a társadalmiak látszólag merőben képzeleti szükségleteire valók. Az emberi közület jelétét e különböző javak utáni törekvés egyaránt alakítja, de a társadalmi javak bírhatása, vagyis a becs-, hír- és hatalomvágy mindannyi közt a legjobban.

Az egyén ugyanis nem egyáltalában, hanem másnál viszonylag jobban akar gazdaságilag, szellemileg ellátva lenni, úgy, hogy a gazdasági és szellemi javak utáni vágynál a becs- és hatalomvágy még erősebb.

Hiúság és uralom vagy az egyének egymáshoz viszonyának a legfőbb mozgatója, a melynek alá van rendelve objektív gazdasági és szellemi szükségleti kielégítésére irányzott működése is.

Az egyén hiúságában és uralomvágyában, vagyis társadalmi javak után való törekvésében nyilatkozik először lényegének alapvonása, egyetemessége, melynél fogva erkölcsi indokok nélkül is a maga adott, lett állapotában megnyugodni nem bír s azon túl vágyik, de ha az erkölcsi erők már működnek is, e társadalmi javak utáni vágy a gazdasági és szellemi javak létrehozásában épp oly fontos tényezők, mint a közvetlen szükség s az erkölcsi kötelesség-érzet.

24. §. A köz szervezkedése.

Az egymással viszonyban élő egyének tömegéből annak következtében válnak ki s tömörülnek bizonyos részek s nyernek « tömeg többi elemeitől különböző s azokra irányzó erejű teendő, mert vannak oly elsőrendű emberi szükségletek, a melyek fedezésére csak az egyének egy kis része alkalmas, a kiknek ebből folyólag monopolisztikus állása támad.

Áll ez úgy a közvetlen szükséglet tárgyát tevő gazdasági és szellemi javakra, mint azokra a javakra nézve, a melyek csak köz-

vetve szolgálnak valamely emberi szükségletre, a minőket a kormányzó, a bírói, a vezéri tehetségek teremtenek.

A nagy gazdasági vállalkozók, föltalálók, a tudósok, papok, költők, művészek, orvosok, a vezérek és bírák a tömegeből kiválva, azokat a pontokat teszik, a melyek körül az egyének jegecednek.

Ilyen különös erőt kifejtő központok nélkül az egyének kölcsönös kapcsolata, még ha köztük a munkafelosztás beállott is, állandóság nélküli s a köz szétesésének csak a területi, a vérségi viszonyok vetnek határt.

Az egyének tömege kényszerűleg hozzákapcsolódik az ily fő-, fontosságú teendőket kizárólag végezni bíró egyénekhez, függésbe jut tőlük, hatalmuk alá kerül s kényszerül szolgálataikat a közönseges szolgálatoknak nagy mennyiségével viszonzni, de önként is teszi s függősége, hálaja különböző jeleivel tiszteli meg.

Ekként lesz bizonyos teendők végzése az egyének tömegére nézve becsessé, annak végzője tiszteltté, tisztté, a teendő pedig elvontan s a végzőtől eltekintve, tisztséggé, vagy a mennyiben a köz-szükség kívánja, hívja az illetőt, hogy teendőjét végezze, hivattalá.

A különös tehetséget feltevő funkciók, más néven tiszt vagy hivatal, tehát a közület szervezkedésének csirája, s a közület megoszlásának alapja olyanokra, a kik kizárólag cselekvő és a legfőbb érdekű dolgokra nézve irányzó teendőket végeznek s olyanokra, a akiknek állása az előbbiekkal szemben szenvedőleges.

A köztisztségek kiemelkedése akár a köz tagjainak kifejezett és összesített akaratából választás útján, akár hallgatag tényeikből elismerés alakjában keletkezhetik.

A tisztség, mindegyik esetben, különös tisztelet tárgyává teszi viselőjét, hatalommal, különös sértetlenséggel látja el s fenntartásáról, a mennyiben szükséges, a köz gondoskodik.

A köztisztségnek éppen az adja meg különös jellegét, hogy becsük, hatalmuk, fennmaradásuk az egész köz érdekében levőnek ismertetvén, működésük biztosítása gazdaságilag és jogilag az egész köz ótalmába vétetik.

Az ekként minden oldalról biztosított köztisztségek mellett, vannak mások, a melyek biztosításáról a köz kevésbé gondoskodik, mert működésük folytonossága a nélkül is várható, némelyekkel pedig egyáltalán nem foglalkozik, mert működésük a közület irányzásával egyenes kapcsolatban nem áll, a minő a művészi, a

költői, részben a tudós hivatásoké, vagy pedig a miatt, mert működésük fölött a köznek formai szavazatokkal való döntése lehetetlen.

25. § *A felsőbbek és alsóbbak.*

A köznek olyan szervezkedése, a melynél fogva tagjai egy része köztisztviselő s irányzó teendőt teljesít, a másik rész pedig az irányzást elfogadja, az egyének esetleges és tényleges különbségét állandóvá teszi s közszentesítéssel ruházza fel.

A viszony, a mely a köz tagjai közt ebből kifejlődik, az uralom, a kormányzás, a fölé- és alárendeltség viszonya.

Az egyének urak és közemberek, kormányzók és kormányzottak, felsők és alsók rendjére válnak szét.

Az egyén, bár a közt önérdelkei, önczéljai végett keresi, szükségéből, hiányérzetből aláveti maiját neki, mert csak a közületben levő másik egyéntől várhatja élte védelmét, egészsége helyreállítását, hite élesztését, táplálékát.

Mentől erősebben csüng az egyén a maga létén, még ha e lét pusztá tengés is minden erkölcsi tartalom nélkül, annál inkább eltűri más egyének hatalmát maga fölött.

A szellemiségéből való teljes kivetkezés a kormányzott részéről létre hozhatja, hogy az a ténykedés, melyet a köztisztviselő teljesítenek, oly uralommá fajul, a mely az alávetettnek a pusztá életet hagyja csak meg, egyébként azonban életének bármily önálló nyilvánulását megakadályozza.

A köznek felsőbb, uralkodó rendje ugyanis uralmát, melylei bizonyos javak kizárólagos létrehozási tehetsége következtében rendelkezik, kiterjesztheti az alsóbbrendűek életének azokra a részeire is, a melyek nincsenek egyenes kapcsolatban a felsők közlött javakkal.

A közzel tehát meg van teremtve az egyenlőtlenségen kívül a zsarnokság, a rabszolgaság lehetősége is, mely azonban nemcsak a kormányzók gonoszságában, hanem a kormányzottak alávalóságában is gyökerezik.

A míg az uralom csak oly alávetettséget kíván, a mely azoknak a javaknak elérhetését biztosítja, a melyek miatt a felsőbb

rend és annak funkciói alkottattak, az ellen az egyén érdeke szempontjából kifogást tenni nem lehet.

Az ily uralom erkölcsileg, az emberi eszme szempontjából is megengedett lehet úgy a czéloknál fogva, a melyeknek érdekében gyakoroltatik. mint az alávetettek önkéntes hozzájárulása miatt. A megengedett uralomnak megfelel az alattvalók részéről a készséges engedelmesség, a ragaszkodás, a tisztelet, sőt vallásos kegyelet a közület vezérei, nagy feltalálói, lángelméi, jótevői iránt. Ellenben a zsarnoki uralom vak engedelmességet, ragaszkodás helyett félelmet, tisztelet helyett hízelkedést, vallásos kegyelet helyett babonás félelmet kelt az alsóbb rendű ékben.

26. § Az egyesek állása, becsülete, hatalma.

Az egyéneknek a közület szervezettsége, életrendje következtében abban különböző állás jut.

Ez állás cselekvő vagy szenvedő, a felsőbbek vagy alsóbbak sorában levő lehet, de bármelyikben is jobb az egyénre, mint a teljes közönkívülség, a földönfutó állapot.

Ily hely nélkül nem teljes ember az egyén.

A köznélküliség akár amiatt foroghat fen az egyénre nézve, mert helyet valamely közben még nem bírt szerezni, vagy mert a neki jutottat elvesztette.

A ki- és belépés a közbe úgy az egyénre, mint a közre fontos levén, az egyének közti rend nagy meglazulásának idejét kivéve ünépelyes közténynyel megy végbe.

Az egyesnek a közben elfoglalt helye általában állásnak s minthogy a megalakult közületben mindenkire bizonyos teendő vár, hivatásnak, a vezető, irányzó hivatás tisztnek nevezetik.

Az egyén bármily állást foglaljon el a közben, legyen az cselekvő vagy szenvedő, embertársaira valamelyes hatást gyakorol, valami módon érvényesül.

Az egyénnek a közben elfoglalt állásából és érvényesüléséből eredl közületi becsülete és hatalma.

A becsület közszempontból annak a működésnek az értéke, melyet az egyén a közben teljesít, a hatalom pedig a tényleges érvényesülés nagysága, melyet működése által elér.

A becsület tehát azt jelenti, hogy egy egyén valamely hiva-

tás betöltésére alkalmas vagy pedig másnak hivatásbeli működése felhasználására érdemes, a hatalom pedig azt, hogy működésével mennyire bírt érvényesülni.

Úgy a becsületnek, mint a hatalomnak a javak képezik az alapját, melyekkel az egyén valósággal vagy látszólag rendelkezik, ezek által jelöltetvén ki helye s határozatván meg érvényesülése.

A közületi becsület e szerint az állástól függ s nem az egyén benső jóságát fejezi ki; a becsület mint benső jóság, az egyén lelkiismeretén kívül, a közületi élet legszorosb társas érintkezéseiben merülhet föl, a nyilvános életben a becsület az állásnak s a betöltésére való tehetségnek mértéke.

Teljesen ugyan a közületi becsület sem szakadhat el a belső jóságtól], a mennyiben annak valamelyes foka bármely társadalmi álláshoz szükséges; mindazáltal a közületi és a belső becsület közt nincsen szoros összefüggés. Lehet valakinek működése bizonyos irányban közhasznú s az illető benső jellemére becstelen.

A közületi becsület, minthogy a közhöz tartozók mindannyiának el van ismerve bizonyos állása, hivatása, közönséges becsületre és különös, kitűnő becsületre válik, a szerint, a mint az egyén működésének különös becs tulajdonítatik, vagy nem.

A becsület, minthogy az állásból folyik, annyiféle lesz, a hányféle főbb csoportja az állásoknak egy közületben van. Más lesz a pap, más a harczos, más a munkás, más a művész, más a vállalkozó becsülete. Az egyiknél ájtatoság, a másiknál bátorság, pontosság, képzelő erő, számítás teendik a különböző becsület tartalmát, azok szerint a javak szerint, a melyeknek létrehozását bizonyos egyéntől várják.

De a, becsületnek, vagyis az egyén értékének foka is különböző leend a fontosság és nélkülözhetlenség szerint, melylyel a szolgálatok a közre bizonyos időben bírnak.

A közület fennállásához, céljai eléréséhez az emberi élet különböző szakaiában más és más tehetségeknek jut a vezető szerep, a miből az egyik hivatás becsületének emelkedése, a másikénak csökkenése következik.

De bekövetkezhetik a közületi becsületnek háttérbe szorulása is, ha a közben az egyéniség szabad érvényesülése helyére a köz tagjainak akaratától független hatalom akarata lép.

A köz életének ebben a szakában a különös becsület csak ennek a hatalomnak közegeit illeti, a köz többi tagjainak becsülete pedig csak belső morális jószáguk szerint mérlegettetik.

A becsület a közületi érintkezésben külső kifejezésre jut a köszöntésben, a megszólítás módjában, a cselekvés formáiban s az élet mindennemű jelenségeinek megkülönböztetett elrendezésében a kitűnő becsülettel bíróknál.

A címek, a jelvények, az öltözetek szintén a becsület kifejezői.

A becsület különböző fokait, különböző értékét a köztudat külső hatalommal is fentartja, jogivá teszi.

A hatalom, mely az egyének a közbeli érvényesülését jelenti s a mely, a míg pusztán lehetőség, tekintélynek, tényleges hatásában befolyásnak nevezetetik, nem kevésbé különböző az egyének között, mint a becsület.

A míg ugyanis a becsület az egyén értékének inkább elvont megbecsülése s ennek szavak, jelvények, szertartások által való kifejezése, vagyis értelmi, érzelmi, esztétikai lelki folyamatokból áll, addig a hatalom más egyének akaratát gazdasági, szabadsági, egy szóval gyakorlati irányban megkötő cselekvények sorozata s mint-hogy ily cselekvényekre az egyének nemcsak elismert közületi állásuknál, hanem kifürkészhetlen belső erőiknél fogva is különbözőleg alkalmasak, a közben gyakorolt hatalmukra nézve az egyének közt a legnagyobb különbségek állanak fenn.

Becsület és hatalom a dolog természete szerint viszonyos fogalmak, azoknak tehát a köznek helyes rendezése mellett egymást kölcsönösen fedniök kell s a közre mindig veszélyes, ha a becsület és hatalom megoszlása az egyének közt nem összhangzó.

27. §. A köz fejlődése a munka által.

Az egyén azért ismeri el a társadalom rendjét, mert annak segélyével érheti el lényének kifejtését, szellemiségének a véges fölé emelését.

Az egyén erőinek alkalmazása a végből, hogy a kívülről levő világot személyiségének akár a külső bírás, akár a szellemi bírás, a megismerés alakjában meghódítsa: az emberi munka.

A munka, az emberi eszme megvalósításának a módja s a társadalom, a mely a hatályos munkát lehetővé teszi, az emberi munkának az egyének közti felosztása, szervezete.

De nemcsak ez, hanem továbbfejlődésének is a tengelye.

Mert akármilyen magas fokú legyen is az uralom, a melyet az egyén a kivüle levő világ fölött kivívott, mihelyest ez uralom megállapodottá lesz, a melyen az egyén túl nem mehet, az emberre nézve csak olyan korlátként fog nehezedni, mint a még egyáltalán meg nem hódolt külvilág.

Az ember elérte hódítmány, véges határok közti lévén, mint külső korlát nehezedik reá, ennél fogva az egyén nemcsak a véges világ alávetésére, hanem a már alávetettnek kiterjesztésére is törekszik, azaz folytonos munkát alkalmaz.

A mi az ember világát, a közt a véges világban megalkotta, a munka lesz e világ fenmaradásának s fejlődésének eszköze is.

A köznek uralkodó, felsőbb elemei nem elégedhetnek meg e szempontból az általok elért haladás mérvével, az alsóbbak pedig oda törekednek, a hova legalább a felsőbbek eljutottak, vagyis az egész közület munkára ösztönöztetik.

A munka sikeresbítésének sokféle módja között legkiválóbb a munka megosztása és egyesítése, mely utóbbit a felsőbbek és alsóbbak egyaránt alkalmazzák, csakhogy a felsőbbek nagyobb tehetség s hatalom birtokában lévén, nagyobb eredménnyel, a mi által az alsóbbak haladás tekintetében velők nagy hátrányba jutnak.

28. §. *A köz fejlődése az érdek és szeretet által.*

Ha a munka a köz fejlődésének tengelye, maga a munka csak jelenség, melynek alapja az ember eszméjében rejlik.

Az emberi a természetből való megkülönböztetésben, öntudatos-ságban, önmeghatározó szabadságban s a külvilág végessége fölé emelkedő egyetemességben rejlik.

Mint hogy azonban az emberinek a lényege véges alzathoz kötött és véges környezetbe helyezett, akár az egyes emberi egyént, akár a népeket vegyük, az egyénben, megnyilatkozó emberinek öntudatosságát, szabadságát, egyetemességét a végességnek azok a különös viszonyai módosítják, a melyek között az egyén létezni bír.

Midőn a végesség követelményei túlsúlyba jutnak az egyénben emberi lényege fölött, akkor az emberi mint érdek nyilatkozik, ellenben mint felebaráti szeretet, ha az emberi le bírja győzni az egyénben a végest.

Világos tehát, hogy a mint az egyénben élő emberiből a végest számúzni nem lehet, úgy az érdeket sem s az egyén csak véges létének feláldozásával teheti a felebaráti szeretetet élte egyetlen elvévé, viszont hogy a felebaráti szeretet hiánya az embernek legmagasb oldalát nyomná el.

Az érdek és felebaráti szeretet közti küzdelem ezélja tehát nem az lehet, hogy egyik a másikat megsemmisítse, hanem hogy kiegészítse, az érdek uralomra jutásával az emberben megsemmisülne szellemisége, a felebaráti szeretet kizárólagos uralma pedig csak az egyes egyén befolyása nélkül meghatározott közös életrendben, vagyis az egyéni önállóság megszüntetésével állhatna fenn.

29. §. Az érdek.

Az ember legsajátságosb tulajdonsága öntudatában fekszik, a melynél fogva magát minden kívülre levőtől megkülönböztetni bírja s magát lényegesnek, minden kívülre levőt pedig magához viszonyítva lényegtelennek tekint.

Az emberi öntudaton alapszik lélektanilag véve az emberi önczélúság, a mely az öntudat folyamatának az a fejleménye, a melyben az emberi egyén magát czélnek s a kívülre levőket eszköznek tekinti.

Az egyén érezheti ugyanis a maga lényegességét s a kívülre levők alárendeltségét, de annak a természet is más egyének is ellentmondhatnak, az egyes embernek az ő öntudatában nyilatkozó lényegessége tehát nem valóság, hanem valóságra törő. szükséges gondolat.

Az öntudatos, önczélú emberi egyén, életének bárminő viszonyaiban legyen is. magát tekinti e viszonyok központjának, őket erejével irányozni s általuk érvényesülni akar.

Valamely egyén vonatkozásainak összesége, ez egyén öntudata által akképpen egybekapcsolva, hogy csak az egyén a lényeges, minden az egyénre vonatkozó tárgyilagossal ellenben mellékes, adja az egyéni érdek fogalmát.

Az érdek az emberi egyén lététől, fejlődésétől elválatlan.

Ha az egyén nem tekinti magát vonatkozásai központjának, hanem ő vonatkozik minden kívüle levőre, mint központra, sem testi, sem lelki, sem gazdasági, sem erkölcsi egyéniségét fenn nem tarthatja.

Az érdeke ellen cselekvő maga erejéből fenn nem állhat, vagy egyszerre vagy lassankint megsemmisül, mint a gyermekeiért mindenét odaadó apa, vagy a hazáért életét kockáztató polgár. A más utánzó költő vagy művész, a magát mástól valamire rábíratni engedő ember jóban, rosszban jelentéktelen, mert csak másnak ismétlője lesz.

Az egyéniség az egész közzel szemben is önérdekét iparkodik érvényesíteni s hogy a köz mégis fennállhat, az csak az egyéni erők bizonyos fokú egyenlőségének tulajdonítható, a mely lehetetlenné teszi az egyik egyénre nézve, hogy érdekét a másikéval szemben a maga teljességében érvényesíthesse. E lehetetlenségénél fogva áll be az érdekek kölcsönössége, melynél fogva az egyének egymást kölcsönösen érdekeik eszközévé teszik.

Az emberi köz, a felsőbbek uralkodása, kiválósága, az alsóbbak engedelmissége és tisztelete az elsők iránt, e kölcsönösségen gyökerezik.

De e kölcsönösség a szolgálatokban csak lehetséges, nem szükségképi, az összes egyének érdekeinek megvalósulása az egyéni érdekek mérkőzése által esetleges, sőt az egyének nagy különbözőése miatt inkább várható egyes érdekek megvalósulása, mint az összeseké.

A köz, mint az egyének egymást kiegészítő munkájának s kölcsönös „szolgálatainak szervezete, átváltozhatik egyesek egyoldalú érdekének eszközévé.

Az egyéni érdek, a mely a közületet alkotja és fentartja, semmisíti meg azt, mert ott nincs többé közület, nincs többé a beiktartozók érdekei, fenállása s haladása végetti kapcsolat, a hol egyesek csak uralkodnak, de más egyesek részére javakat nem állítanak elő, sőt csak az utóbbiak termelte szellemi és gazdasági javakat fogyasztják, a kik minden irányban csak szolgálnak, de öncélúan teljességgel nem érvényesülnek.

Az egyéniség egyoldalú uralmának ilyen magas foka nemcsak erkölcsileg semmisíti meg a közt, a mennyiben t. i. az emberi

eszmét, annak egyetemességét az egyének legkisebb körére szorítja, hanem a köznek külső felosztását is előidézí azáltal, hogy a köznek úgy uralkodó, mint alávetett elemei képtelenné válnak az emberi szükségletek kielégítésére, a felsőbbek tétlenségük következtében a magasabb, az alsóbbak kizsároltatásuk következtében a közönséges emberi javak előállítására.

De sőt a felsőbbek elvesztik az egyszerű uralkodásra való tehetséget is, minélfogva a köznek külső kapcsai is meglazulnak s az az uralkodó elemek tehetetlensége következtében szétesik.

Az egyéni érdek teljes fejlettségében önmegsemmisítését eredményezi s az egyén korlátlan önállósági vágya a közület lerontásával önérvényesülését is lehetetlenné teszi.

Az egyén észreveszi, hogy az uralom telje vesztét jelenti, minélfogva önérdékében mond le érdeke teljes érvényesítéséről s korlátozza azt nem magasabb erkölcsi kötelességből, hanem az egyéni érdek megóvása végett s elismeri az érdekek közösségét, a mennyiben az az erősebb érdekek biztosítására elkerülhetetlen.

Az önérdék felvilágosodásából ered az érdekek összhangjának, a közhaszonnak, az utilitarianismusnak elmélete.

A *Hobbes-* és *Spinoza-féle* érdekharcnak helyét az érdekek kölcsönös tisztelete váltja föl, az erőszak helyére az értelmes számítás lép, a nélkül, hogy az emberi közület alapjában megváltozott volna.

Az érdek kormányozza akkor is, midőn az érdekösszhang lép az egyoldalú, erősebb érdek helyére, mert az egyének egymás iránti viselkedését a köznek ebben ez állapotában is az érdek, csak-hogy az okosabbá, értelmesebbé lett érdek irányozza, a mely a másik érdek iránt nem az ember eszméjéből, vagyis magasabb kötelességből folyólag kíméletes, hanem, mert belátja, hogy annak sértésével, megsemmisülésével önmagát károsítaná.

A köz csak küljelenségeiben létezik s a mint az értelem helyére a szenvedély, a számítás helyére a véletlen lép, az egyének érdekharcza újra kitör, s annak következménye, az erőszak foglalja el a kölcsönös megegyezés helyét.

A csak véges, külön létének vagyis egyéniségének hatása alatt álló emberi öntudat magán kívül lényegest el nem ismerhet, csak a saját uralmához ragaszkodhatik, habár ez uralom szelídebb alkotó is az okos, a fölvilágosodott érdek uralmának szakában.

Az egyéni érdek irányozván az emberi munkát, mindaz, ami annak hatékonyabbá tételére befoly, az értelmi haladás, az erkölcsi tökélyesbülés, a munkaegyesítés és megosztás szintén az érdek szolgálatába hajtatik s ennél fogva az egyéni törekvésekből az összes érdekek valóban egyetemes érvényesülése csak annyiban következhetik, a mennyiben az erősebb, az értelmesebb rész saját külön érdeke megvalósítása végett a gyengébb érdeket elismerni kéntelen.

30. §. A felebaráti szeretet.

Az emberi egyénben, midőn önmagát, érdekét, minden áron és minden módon érvényre emelni törekszik, szellemisége hat, melynél fogva egyéni létét kiterjeszteni, korlátoltságából kiemelni s a kívüle levőt magának alárendelni törekszik, csak hogy szellemiségét a maga különös véges énjének alzatához, egyéniségéhez fűzve bírja egyedül képzeln.

Önző érdekének szertelen érvényesítésében az ember sokkal rosszabb, mint az állat, mely léte közetlen fentartásán túl nem érvényesítheti egyéniségét. Az embernek ez az erkölcsi gonoszsága azonban magasabb, végtelen lényegének nyilvánulása; az állat csak azért jobb, mert valója teljesen meghatározott, míg az ember jóban, rosszban önmagát meghatározni bíró lény.

Az ember mint egyén nem szabadulhat a korlátoltság érzetétől, az úr minden fölénye daczára végesnek érzi a maga uralmát s a korlátoltság érzetétől csak úgy szabadulhat, ha a szellemi, a végtelent más egyénekben is tárgyiasulva látja, az emberi lényeket nemcsak magában, hanem az összes egyénekben keresi, rideg öntudatából a köztudat fokára emelkedik.

A köztudat akár az egyéni érdekek irtó harcából ki fej lö kölcsönösségre, akár egyes kiváló egyének példájára és befolyására, akár a családi, nemzeti erők működésére vezettség vissza, az emberinek olyan nyilvánulása, a midőn az, habár egyén az alanya, nem állapodik meg saját külön egyéniségénél, hanem más egyénekben is elismerve a közös emberi lényeket, bennük magát találja föl.

Ha az emberi egyén a köztudat ily fokára eljutott, át van törve végességének önegyéniségében rejlő határa, az emberi teljes

ebben, egyetemesebben létezik, szabadabb lesz, mert az egyik egyén java, értelmi, erkölcsi emelkedése a másikban irigység helyett a kielégülés érzetét kelti.

Az emberi egyén a maga lényegét, végtelen és egyetemes szellemiségét fölismerve, nem elég önmagának, szolgálk helyett társak után vágyik és saját egyénisége szűk határai közt, merő alanyiségában nem állapodhatik meg, a jót másokban tárgyiasulva, boldogságát másokkal közlötten óhajtja.

Az egyén hajlama, mely által embertársai javát nemcsak ön javáért, hanem általában létesülve látni óhajtja, a felebaráti szeretet. Ha e szeretet az egyén tényeiben nyilvánul, valódi, azaz; munkás szeretetté, ha pedig a más javát a magáénak elébe teszi, önfeláldozó szeretetté lesz.

Az emberi munka csak azáltal válhatik a közület egyetemére, annak minden rendjére hatékonyná s az emberi eszme egyetemes megvalósulásának eszközévé, ha a felebaráti szeretet is irányozza, melynél fogva a felsőbbek munkájukat nemcsak a maguk, hanem az alsóbbak javának emelésére fordítják.

Csak a munkás felebaráti szeretet teszi a köznek egyetemes fejlődését lehetségessé, ezért nem lehet az emberi művelődést a ke-, resztény világfelfogástól elváltan képzelni, minthogy ennek központja a felebaráti szeretet.

31. §. Az érdek és felebaráti szeretet viszonya.

Az érdek és szeretet az emberi eszmének egyaránt nélkülözhetlen nyilatkozásai s az emberi köznek egyformán szükséges kapcsolai.

Az érdek az ember végességének. a szeretet végtelenségének következménye.

Az egyént szűkölködő, véges állapota teszi önző önérdéke után járó lényenyé, de ez a szűkölködő állapot, ez az érdek ösztönzi munkára, lénye erősítésére, a mint véges egyéni különbségeiből ered az emberi eszme teremtő erejének gazdagsága.

Az érdek a főrugója az emberi eszme létrejöttének s ez eszme megvalósítási formájának, a közületi fejlődésnek.

A szeretet az ember általános lényegén, az egyéni különálló-

ság mérséklésén nyugszik s az emberi eszme valóságában, annak közületi formájában az egyetemességet, a közület szervezetében a minden egyén javát lehetségesítő rendet tartja fenn.

Az érdek az emberi köznek, mint fejlődőnek, a szeretet, mint az egyetemes fejlődést biztosító rendnek, mint nyugvónak az alapja, a kapcsa.

A kettőt egymás nélkül akarni lehetetlenség.

Az emberi általános lényeg az egyes egyéneken él, ezek szükségleteiben nyilatkozik eszméje, rendeltetése, ezek gazdasági és szellemi munkája fejti ki azt a maga teljességében. Az egyes egyén csak érdekei megóvása által tarthatja fenn magát s így az egyént is csak érdekével együtt tarthatni fenn mint önálló, fejlesztő tényezőt; mivel azonban az érdek végkövetkezményeiben önmagát s vele a közületet semmisíti meg, a közületben ható köztudatra, szeretetre van szükség, hogy az érdek mérsékeltessék s vele az egyén is fentartassék s a közület egyetemes célokra való berendezése is megóvassék.

Az egyént érdeke egyoldalú érvényesítésére is az emberi lényeknek, habár rosszul felfogott egyetemessége és szabadságvágya ösztönzi, de épp úgy gyökerezik az emberi lényeg igazi egyetemességén és szabadságán a köztudat és szeretet s a köznek ezek szellemében való berendezése.

Az emberi lényeg univerzalitása egyaránt alapja az érdeknek és a szeretetnek, azok csak az ember lényegének teljes elválásával lennének akár az egyéni, akár a közületi életben elválaszthatók.

A modern *pozitivizmus* az érdeknek és szeretetnek egymást kiegészítő elvét elveti; neki a kereszténység formulája: „Szeresd felebarátodat, mint tenned magadat”, elméletileg már meghaladott, mert egoisztikus, mert megengedi az önszeretetet s a másnak szeretetét csak annyira kívánja, mint a magunkét, holott mivel az egyén múlt s csak az egész faj állandó, az egyénnek magát nem is szabad szeretnie, hanem csak felebarátját.

Az egoizmus helyét az altruizmusnak kell elfoglalni, a mely az egyéni érdeket egyáltalán meg nem tűri, így szól *Comte Ágost* tana.

Az egyéni érdek teljes kiküszöbölése azonban az egyéniség megsemmisüléséhez, minden esetre megbénításához vezetne.

Az altruizmus, mely az egyén teljes megtagadását kívánja s csak a másnak élést engedi meg, a magáért élést nem, kizárna tehát az emberi eszme szolgálatából az önálló egyént s az ember egyéni életét céltalanná tenné.

A hivatásnak, a működési körnek megválasztása, a működési mód sajátos meghatározása, a gazdasági, a szellemi javak különfélesége, melyek az összemberi és nemzeti eszmének valóságában egyaránt lényegesek, eltűnnének vagy gyengítetténeek, ha az egyén nem önegyéniségéből, hanem más egyéniség szükségleteiből merítené az indító okot cselekvésre, annak módjára, tartalmára.

Egészen eltekintünk itt az alt misztikus rendszer valósíthatása kérdésétől s felvesszük, hogy az emberi egyének életüket az altruisztikus elv szerint rendezik be. Nem lehet azonban kétség az iránt, hogy az altruizmus tényleges megvalósítása egyáltalán csakis oly közületi alakulat mellett képzelhető, a mely az egyént végleg megsemmisíti. Mert ha az egyénnek magáról nem szabad gondoskodni, hanem csak másról, az egyes nem határozhatja meg, mit követelhet mástól vagy mivel tartozik másnak, ez csak az egyesek fölött álló közhatalom ítéletével dönthető el az egyéni élet összes, legapróbb szükségleteire nézve is.

A míg az egyén öncélúságának elve mellett az egyén életének legtöbb szükségletére nézve maga a határozó s a közület csak „kivételképen, midőn az önálló egyéni életkörök összeütkeznek, vagy midőn az egyének működésre képtelenek és támogatásra szorulnak, avatkozik be, addig viszont az altruizmus, mely az egyén céltalanságát, lényegtelenességét proklamálja s csak az emberi nem vagy legfeljebb az emberi nem nemzeti egyedeinek öncélúságát vallja, az egyéniség érvényesülését még kivételképen sem engedheti a közhatalom hozzájárulása nélkül.

Az iránt kétség nem lehet, hogy az érdek kiküszöbölése az emberiséget a szabadtalanságra vezetné, a vita csak a körül foroghat, vajjon lényeges-e az egyén önmagában is, a nemzetre, az emberiségre is, illetőleg az ember csak az egyénben vagy az emberiségben létezik-e vagy mindkettőben, a mire a fennebbieken megadtuk a tőlünk telő feleletet, melynek további bizonyítására szolgál azutáni összes fejtegetésünk is.

32. §. *Az érdek a maga konkrét valóságában, mint felsőbbek és alsóbbak külön érdeke.*

Az érdek elvont fogalma szerint minden egyén minden más egyénnel érdekarcbban állana, a mi bizonyos fokig s különösen a közrend meglazulásának vagy még csak kezdődésének idejében meg is történik.

Az egyének, a köznek ezek a parányai, kiválva közületi kapcsolatukból, külön-külön törekszenek az általános zűrzavarban érvényesülni.

Az egyént azonban érdeke vezeti rá, hogy ezt könnyebben s biztosabban érvényesítheti, ha a küzdelmet az övétől különböző érdekek ellen azokkal egyesülve folytatja, a kiknek érdekei az övéhez hasonlóak.

Már pedig a közület tagjainak érdekei a szerint, a mint gazdasági, szellemi és társadalmi javak birtokában vannak, különbözők.

Így keletkeznek a külön érdekcsoportok s a közület főcsoportosulása szerint a felsőbbeknek és alsóbbaknak külön érdekei.

A hasonló érdek szolidaritását elsöben az értelmileg képzetebb, erkölcsileg fegyelmezettebb felsőbbrendűek látják át s ezért náluk korábbi és állandóbb az érdekközösség tudata, mint az alsóbbaknál, kik között a csekélyebb előrelátásnál és önfékezésnél fogva az egyéni érdek a maga elvontságában sokkal tovább hat s a nagyobb szükségnél fogva, a melyben az alsóbb van, kényszerítőbben nehezedik az egyesre s azt érdektársaitól teljesen el bírja szakítam.

A köznek konkrét viszonyai között élő egyének hasonló érdekeik hasonló létföltételeit s az öket közvetlenül fenyegető közös veszélyeket felismerne, nemcsak egyénileg, hanem közösen is törekszenek érdekeik érvényesítésére.

A nagyobb mennyiségű és értékű javak birtokában levő felsőbb rendűeknek érdeke javaik megtartása és szaporításában áll. míg az alsóbb rendűeké hasonló javak szerzethetése, a mi a javak bizonyos mennyisége mellett bizonyos időben csak az egyik fél vesztesége által valósulhat meg, vagyis a közület főcsoportjainak érdekei rövid időközökre nézve nemcsak különbözők, hanem ellentétesek is.

A hasonló érdekek főcsoportjai, melyek egymással ellentétesek, teszik a külön érdekeket.

Ha az ily külön érdekeket mint önmagukban bevégzett egészet veszszük s őket egymással szembeállítjuk, minthogy az egyik külön érdekcsoport csak a másikkal kárával nyerhet, az emberi eszme egyetemes megvalósulásának gátjaiul tűnnek föl s velők az egyéniségnek önálló érdeke érvényesítését megengedő köz is.

E nézőpont helytelenségét azonban könnyen kimutathatni.

Minthogy sem az egyik, sem a másik külön érdek külön-külön véve nem foglalja magában az emberi eszme összes létföltételeit, az egyik érdek vesztesége a másikkal szemben, nem jelenti az emberi eszme, más szóval a tárgyilagos közjó veszteségét is.

A külön érdekek nem egymagukban és elvontan, állítandók egymással szembe, hanem az ember kombinált összes szükségleteivel s az emberi életnek e szükségletek alapján alakult rendjével. Valamely külön érdek a másik külön érdekekkel szemben egészen jogosult lehet, de az ember összszükségeit tekintve, teljesen nem szabad érvényesülnie, vagy pedig ha az összszükséglet szempontjából is el kellene ismertetnie, ennek ellentálhat a köznek egyszerre át nem alakítható rendje.

A külön érdekek magukban véve se nem jók, se nem rosszak, csakis az egész emberi élet rendjével egybevetve, az emberi eszme, összkövetelményeihez viszonyítva lehetnek jóvá vagy rosszszá.

A külön érdekcsoportokra, nevezetesen a felsőbbek és alsóbbak külön érdekére nézve tehát ugyanaz áll, a mi az érdekre nézve általában, minthogy azok nem mások, mint egyének hasonló érdekeinek összegei. A külön érdekcsoportok az emberi élet ökonómiajában ugyanazt a szolgálatot teljesítik, a melyet a teljesen elkülönített egyes érdekek.

A felsőbbeket külön érdekek ösztönzi a magasabb társadalmi javak megtartására, az alsóbbakat azok megszerzésére. E küzdelmekből nem szükségkép lesz a köznek kára, csak akkor következik az be, ha a külön érdekek az emberi eszme egyetemes követelményei ellenében is érvényesülhetnek.

Az emberi eszme, ennek alkatelemei az igaz, a szép, a jó nem kész, bevégzett fogalmak, melyekhez csak erős közhatalom kívántatnék, hogy megvalósuljanak.

Az emberi élet elveszteni minden varázsát, ha ily kész fogalmak megvalósításának örök egyforma ismétlése lenne.

Az egyesek, főcsoportjaik, a felsőbbek és alsóbbak érdekküzelmeikben az emberi eszmének és létföltételeinek föltalálásán és megvalósításán fáradoznak.

Tévedhetnek vagy félremagyarázhatják jobb meggyőződés ellenére ez eszme követelményeit s az emberit időleg elfojthatják vagy megállíthatják haladásában.

Innen a törekvések az egyénit s annak szükségképi következményét, az érdeket bármely formájában, akár mint izolált magánérdeket, akár mint a felsőbbek és alsóbbak külön érdekcsoportját megsemmisíteni, az egyéni ember helyére az emberi példányt, az egyéni különbség helyére a számtani egyenlőséget, az egyéni önelhatározás helyére a fensőbb közparancsot tenni.

A szabadság tévedései vagy bünei azonban szabadság által orvosolhatók, mert a szabadság a végtelennek megnyilatkozása lévén az emberben, a véges világ kimért körében nem ismert hatásokat szülhet. A hol azonban a szabadság egyik főhordozója, az egyén, megsemmisített, ott az emberi élet elveszti végtelen jellegét s lehet magas, de mégis véges színvonalon megfeneklik, a hol csak a természeti világnak az emberéhez viszonyítva tengés számba menő ütemében haladhat tovább.

Az egyén kétségkívül nem az egyetlen tényezője az emberi szellemnek, a nemzetek, az emberiség is azok, melyeknek szintén teremtő, fejlesztő szerep jut, az emberinek általános irányára, de melynek tartalmi teljességét, gazdagságát az egyén adja meg.

33. §. *A szeretet a maga konkrét valóságában.*

A míg a konkrét valóság az érdekek hatását csoportosulásuk által fokozza, addig a felebaráti szeretetét csökkenti.

Az érdek tárgyikig erősödik az által, hogy a valóságban a hasonérdekűek érdekcsoportjává lesz.

Ellenben a szeretetet a véges valóság gyengíti.

A felebaráti szeretet a maga fogalmi teljességében, nem ember és ember között egyáltalán nem tesz különbséget, a való életben kivétel.

A felebaráti *szerepet* az ember végtelenségének gyakorlatilag a legteljesebb nyilvánulása, ahhoz tehát az egyéni végességnek oly iokú legyőzése kívánatik, a minőre csak rendkívüli körülmények vagy a szellemiségnek rendkívüli ereje teszi az egyént alkalmassá.

A szeretet maga a konkrét valóságban rendszerint végességgel, egyéni tekintetekkel vegyesen fordul elő.

A világban az egyoldalú, vagy a kölcsönösségtől áthatott érdeket a teljes felebaráti szeretettel a fokozatok hosszú láncolata kapcsolja össze, a mely fokozatok a véges világ befolyásából származnak.

Ily befolyások a nem, a rokonság, az egy községbeliség, az egyező érdekcsoportba tartozás, a közös nemzeti jelleg, a hitnek közös formája.

A felebaráti szeretetnek az ily befolyások szülte alakjai tulajdonképp a tiszta felebaráti szeretetnek elhomályosulásai, de az emberek tömegére nézve kikerülhetetlen életföltételeik között az egyedül lehetséges módok, a melyek útján az emberi köztudat s annak nyilvánulása, a felebaráti szeretet megvalósul.

A felebaráti szeretet ti rokonok, a községbeliek, az egyrangúak; a honfitársak, az egy h it felekezetiük kölcsönös támogatásában nyilvánul konkrét módon.

A szeretet fogalma mindezekben az alakokban már nem teljes, már elvével ellenkezőleg a rokonszeny az embereknek csak egy körére szorítottatik, ellenben az érdek a külön érdekcsoportokban az egyérdekűekhez is csak egyéni érdekből ragaszkodik.

Tárgyilagos hatását tekintve szintén megvan az ellentét, a mennyiben az egyén nem emelkedik általa, egyetemességének legnagyobb magaslatára, míg az egyéni érdek a hason érdekekkel való csoportosulása által egyéni sajátosságát erősebben érvényesítheti, a minek oka nyilván abban van, hogy az érdek az egyéniség véges oldalán nyugszik, a mely a véges valósággal érintkezvén, nem jut idegen elem körébe, ellenben a szeretet az ember végtelen szellemiségének körébe esvén, ha a végesben is érvényesülni akar, ezáltal módosíttatik.

A felebaráti szeretetnek e véges alakjai az emberi életnek végességétől elválhatnak. Az egyetemes az emberi világban csak mint a végesen, a sajátoson nyugvó, nem attól függetlenül él, a végesnek megkötésében, nem megsemmisítésében nyilatkozik, mert a

végesből emelkedik ki, annak átídomításából s a végtelen szolgálataiba hajtásából áll.

Habár azonban ekként a felebaráti szeretetnek e végeessége az emberi léttől elválhatlan, habár – mint az emberi eszmének egyetemes oldalát viszonylag megvalósító – abszolút becsű, nyilvánvaló, hogy az emberi életben az érdeknél gyengébb erő s az emberi eszme általa az érdekekkel szemben nem juthat diadalra, minélfogva az egyetemesnek a valósuláshoz az egyéni érdeken és szereteten kívül más erőre is szüksége van.

§4. §. Az emberi közület életelve konzervatív és liberális irányjaiban.

Az érdek és a szeretet egyaránt nélkülözhetlen két elemeként tűnt föl az emberi eszme megvalósulásának és így a köznek, mely ennek eszköze. Az érdek a sajátosnak, a szeretet az egyetemesnek előmozdítója különösen.

Nyilvánvaló azonban, hogy érdek és szeretet az egyének viselkedésének alanyi minőségét fejezi ki, már pedig az emberi élet, különösen a köz, mint tárgyilagos jelenség is fennáll és utóbbi tekintetben az emberi eszmére, a közre nem annak van fontossága, mily alanyi indító ok vezérelte az egyén viselkedését, hanem az, mennyiben bírt az ember eszméje szert tenni külső létre.

Tárgyilagos szempontból pedig bizonyos, hogy az érdek, bár az érdekelt önegyéniségéből indul ki, működésében az egyetemesnek javára szolgáló eredményt hozhat létre.

Ennélfogva mivel a szeretet mindig az egyetemesre, akár a teljes, akár a viszonylagos egyetemesre tör, főfontosságú annak meghatározása, mi képen lép a hatalmasabb tényező, az érdek is az egyetemesnek szolgálatába, akár midőn az egyetemesért, akár az egyéniért küzd, miként lehet egyéni érdek tárgya az általános jó. miként élhet, miként állhat fönn a köz a romboló természetű érdek túlsúlya mellett.

Ha a családi és nemzeti tényezőtől eltekintünk és csak az egyént vesszük, minthogy ebben az érdekek túlnyomó ereje van, ennélfogva lehetséges végig gondolni, miként tartatik fenn az emberi élet, a köz tisztán az érdek által, lehetséges az ember életének elvét egyedül az egyéni érdekekben keresni.

Ez értelmi elvonásnak a való élet természetesen nem felel meg egészen, mert abban a családi, a nemzeti erők s a tiszta felebaráti szeretet is működik, de ez az elvonás világosabbá teszi az érdekek lehető hatásait.

Az emberi közület főmozgatójává az egyéni érdeket téve, annak élete a két irányú érdekeknek, t. i. a felsőbbek és alsóbbak érdekének küzdelméből alakú. Az első érdekének tárgya a köz, az utóbbiaké az egyén, amaz fentartó, ez meg haladó irányban mozog. A közület élete ez irányok egyensúlyától függ, a melyet ismét az dönt* el, mennyiben szolgálnak ez irányok az emberi eszme megvalósulásának.

Az emberi élet rendje, vagyis a köz. a társadalom azért létezik, hogy az ember szükségelte javak létrehozassanak. E javak közt a legnehezebben megszerezhetőket, tehát különösen a szellemieket a köznek kiváló becsülettel, hatalommal fölruházott tisztsegi állítja eio.

Az ily tisztsegekkel összekötött társadalmi javak azonban maguk is emberi érdek tárgya lévén s minthogy bírásuk ahhoz a föltételhez van kötve, hogy a tisztviselő az illető anyagi és szellemi javakat létre is hozza, az egyének az ily tisztsegek megtartásában való érdeke összetalálkozik azok érdekével, a kiknek ily javakra szüksége van, egyszersmind pedig fentartja a köznek rendjét, melynek e tisztsegek szervezkedési góczpontját alkotják.

Viszont azoknak érdekei, a kiknek a tisztsegek létrehozta javakra szüksége van, midőn arra irányulnak, hogy a közület rendje megváltozzék abból a célból, hogy a javak nagyobb mennyiségben állíttassanak elő és hogy a köztisztsegekből kizárt alsóbb rendűek azokba bejuthassanak: nem kevésbbé szükségesek, hogy a köz célja, az emberi eszme minél teljesb kifejtése eléressék.

A köznek a köztisztstek bírása miatt felsőbbnek nevezett rendi külön érdeküknél fogva oda tereltetnek tehát, hogy a köznek a tisztsegekben, az irányzó funkciókban megjegecedett, érdekeiknek kedvező rendjét, vagyis a közt egészében védelmezzék, a passzív állásban levők, a kiknek egyénisége megkötött, anyagi és szellemi szükségét szenvedő, ellenben oda, hogy egyéniségük úgy az anyagi, mint a szellemi és társadalmi javak tekintetében inkább kielégíttessék s ez által egyéniségük a köznek meglévő rendje ellenében érvényesüljön.

A felsőbbeknek a köz rendjének, vagyis az ő irányzó működésük következtében egészszé vált emberi egybeköttetésnek védelmére irányzott törekvése, életelve konzervatívnak, az alsóbbaké, a melynél fogva az egyéniségnek a közszel szemben nagyobb érvényesülésén ni unkáinak, szükségleteinek teljesebb kielégítése végett a közület rendjét megváltoztatni iparkodnak, haladó, liberális iránynak hivatik.

A konzervatív elv jellemző ismérve, hogy az emberi élet egészéből, annak rendjéből indul ki, azt állítva föl, hogy az embert eszme köz nélkül, az egyéni erők rendezett kapcsolata nélkül meg nem valósítható, a miből azt a másodlagos következtetést vonja, hogy az egésznek rendjét mindenekelőtt fenn kell tartatni, mert a meg nem felelő rend is jobb az egyéni törekvések chaoszánál, az anarchiánál.

A liberális vagy haladó elv ellenben az egyénből indái ki. annak szükségleteit kívánja kielégíteni, a mi végből a különböző javaknak az egyének közti egyenlőbb felosztását és a köz rendjének, mely éppen a javak felosztásán nyugszik, megváltoztatását kívánja.

A mint a konzervatív elvben csak esetleges a fentartási tényező, épp úgy a haladási a liberálisban, mert bár rendszerint azt követeli az egészből kiindulok érdeke, hogy az egésznek meglevő rendjét fentartsák, az egyénből kiindulok pedig, hogy megváltoztassák, e tekintetben könnyen szerepet cserélhetnek s a liberális elvűek az egyéni érvényesülésnek kedvező közületi rend fentartását, az egésznek más rendjét óhajtó konzervatívok ellenben megváltoztatását kenteiének előmozdítam.

A fentartást azért tulajdonítják az egészet, a közület rendjét védő irányzat jellemző ismérvének s azért nevezik is el arról, mert a köz rendje normális viszonyok között a nagyobb javakkal, különösen szellemi javakkal ellátott felsőbb rendűeknek biztosít kiváló állást, a kik érdeküknél fogva állásaik megtartására vannak utalva, a változást, a haladást pedig a miatt vélik az egyénből kiinduló irányzat lényegének, mert az egyén egy bizonyos időben és közületben nagyobb érvényesülésre nyilván csak a közület rendjének mozgékonyasága, változása mellett jut.

De ezenkívül az egyént és a közt összehasonlítva bizonyos,

hogy a közület rendje évszázakra mozdulatlan állapotban van, az egyének ellenben örökké mozognak, változnak.

30. §. A konzervatív és liberális elv működése a közben.

E két irányzat működése és hatása a köz életére s ennek mozgatójára, az ember eszméjére a következő.

A felsőbbek külön érdeküknél fogva, arra törekszenek, hogy a köznek rendjét s abban előnyös állásukat, tehát a társadalmi javak nagyobb mennyiségét, a melylyel rendelkeznek, megtartsák.)

Ebből folyólag állásaikat meghatározott időre, esetleg az illető tisztviselő életére vagy azon túl is családja életére biztosítani törekednek.

A társadalmi javak megtartásának bármelyik módja is ellenkezik az alsóbbak külön érdekével, magára a közre s annak céljára, az emberi eszme fejlődésére nézve azonban nem, sőt egyenesen szükséges lehet.

Ugyanis a köz szükségelte javak nagy részének előállítását csak a társadalmi javakat nyújtó állások, tisztségek biztossága, állandósága mellett várhatni vagy annál fogva, mert némely javak előállításához egy emberélet gyakorlata, sőt egy család több nemzedékének hagyományos szelleme kívántatik, vagy mert az illető tisztnek viseléséhez függetlenség kívántatik, a mely csakis úgy biztosítható, ha a köztisztet viselőnek nem kell félnie, hogy állását s a vele járó társadalmi javakat elveszíthesse.

A felsőbbek fentartási érdekét a közület életezéljára már az is veszélyessé teszi, hogy a köztisztségek s a velük járó hatalom a köz összes tagjainak bizalmától, akaratától hosszabb időre függetlenítettvén, a felsőbb rendűek erre az időre korlátlan hatalmúvá válnak.

Egyenesen megtámadja pedig a közület életét, ha a felsőbbek külön érdeke a köztisztségeket nemcsak magának bírja biztosítani, hanem abból az alsóbbakat végleg kizárja. Mert a köz élete csak úgy tartható fenn, ha a közületi kiváló funkciókhoz s a velők járó társadalmi javakhoz azok juthatnak, a kik az ily funkcióktól várt javakat leginkább bírják létrehozni.

A köz létének, az egyik rész uralmának s a másik alávetett-

ségének alapja megszűnt, midőn az uralkodó felsőbbek nem bíráják azokat a funkciókat végezni, a melyeknél fogva nekik az uralom megadatott; ily esetben a köznek célja a felsőbbek és alsóbbak helyzetének fölcserélését kívánja.

A felsőbbek külön érdeke ez ellen védekeznek s a társadalmi javak oly biztosítása helyett, a midőn bírásuk feltételes s a funkciók helyes végzéséhez kötött, azok elveszithetlenségét s megszerzhetlenségét állítja föl, a mihez azonban nem elég a közfunkcióknak élethossziglan, vagy egyes családok életére való biztosítása, mert az illető egyén vagy család kihaltával tér nyílnak az alsóbb rendűeknek is.

A felsőbbek érdekük megóvása céljából egyáltalán megfosztják tehát az alsóbb rendűeket mindennemű köztisztek viselhetésétől úgy a szellemi mint a gazdasági javak létrehozásában vagyis a papi, a bírói, kormányzói, az ipari czémbekbeli funkcióktól, sőt a funkciókhoz szükséges tehetségek megszerzésének, a tanuláshoz eltiltása által tényleg lehetetlenné teszik az alsóbb rendűeknek az emelkedést.

A köz a felsőbbek érdekének ily érvényesítése által, mint-hogy ez érdek célja a köz céljával ellenkező, habár külsőleg a köz rendjét védelmezi, lényegében megváltozott. A tehetségek és szolgálatok kölcsönösségén, a tagok bizalmán nyugvó kapcsolat helyett a felsőbb rendűek érdekében fent ártott kényszer intézetté, ezek zsákmányává lett.

A felsőbbek érdeke ebben a kizárólagosságában nem a közület életének fentartására szolgál, sőt az ellen hat, konzervatívból reakcionáriussá, azaz a köznek célja ellen munkálóvá válik, mert az alsóbb rendűek részére egyáltalán nem hozza létre a szükséges javakat, de a felsőbbekre nézve sem olyan mértékben, mintha a javak létrehozásában az összes hivatottak részt vehetnének.

A felsőbbek érdeke, a konzervatív érdek mindaddig kedvező a köznek életére, a míg ennek céljával összhangban akar érvényesülni, a mint azonban a közület célja ellen hat, azaz reakcióvá válik, romboló hatású lesz s előbb a köznek szabadtalanságát. kényszeren alapuló mesterkélttségét, végül feloszlását idézi elő.

Az alsóbbak külön érdeke onnét ered, hogy a társadalmi javakból vagy egészen vagy részben ki lévén zárva, a gazdasági és szellemi javak megszerzésében is korlátozva vannak s egyéniségük

nagyobb érvényesíthetése végett a társadalmi javak megosztásának vagyis a közületi rendnek megváltoztatására törekszenek, hogy ennek következtében a gazdasági és szellemi javakból nagyobb mérvben részesüljenek.

Az alsóbb rendűek külön érdeke a köz rendjének megváltoztatására törekszik a végett, hogy az egyesek a gazdasági és szellemi javak tekintetében nagyobb bőségbe jussanak s minthogy e javak nagyobb bősége által az ember eszméje teljesebben valósul meg, az alsóbbak érdeke az emberi közület haladásának kedvez.

Az alsóbb rendűek külön érdeke a köz rendjének változtatása az emberi haladás érdekében.

A haladás azonban egyszersmind szabadságot jelent, vagyis az ember nagyobb hatalmát a véges világ fölött, továbbá az egyesnek lehetőleg önmaga meghatározta, észszerű korlátok közt tartását.

Az alsóbbak külön érdeke, mely a közületi rendnek az egyesek gazdasági és szellemi értéke szerint való alakulása és e szerint való változásában áll, tekintettel a véges fölött kivívott hatalomra, melyet elősegít s az összes egyéneknek valódi értékükhöz arányos önérvényesítésére, melyet okvetlen megkíván: a szabadság előmozdítójává lesz s innen liberális elvnek is nevezetik, szemben a konzervatívval, mely az egészből indulván ki, nem az egyesek érvényesülésére, hanem azok érvényesülésének a közcél érdekében való irányzására fekteti a súlyt.

Az alsóbb rendűek érdeke azonban esetleg csak úgy valósúlhat, ha a közfii nkciókat az alsóbb rendűek végzik vagyis a liberalizmus czélozta változás azt is magában foglalja, hogy az alsóbbak bármiféle funkcióra alkalmaztassanak.

'Az alsóbbak külön érdeke a köz czéljának szolgál, ha a közületi rend megváltoztatására akkor törekszik, a midőn abban a felsőbb rendűek a szükséges és lehetséges javakat nem bírják létrehozni és ha egyszersmind létrehozásukra az alsóbb rendből alkalmasb egyéneket lehet a köztisztviségek vitelével föl ruházni.

De a köznek s vele az emberi eszmének szolgál a liberális elv az által is, hogy az egyéniség érvényesülésének tért nyitva az emberinek létrejöttét, mentül több egyén cselekvő közreműködésével, lehetőségessé teszi.

Az emberi eszme megvalósulásának ugyanis csak egyik

oldala az, hogy végtelensége diadalra jusson ebben a világban: nem kevésbbé lényeges azonban benne az, hogy úgy az egyénnek, mint a köznek mentül nagyobb önelhatározó közreműködésével, szabadságával történjék ez. Midőn tehát a liberális elv az egyén szabad érvényesülését eredményezi, a köz céljának szolgál. Mert lehet, hogy valamely közület rendjében az emberre szükséges javak létrehozatnak, mégis e rend, a köznek meghatározott formája, ha az arravaló egyén ténykedése a javak létrehozásából ki van zárva, külső erőként fog az emberre nehezedni s szabadtalanságot jelent.

Az alsóbbak külön érdeke az által fordul a köz és annak célja ellen, ha a változást nem a gazdasági és szellemi javaknak az adott időben lehetséges legnagyobb létrehozása végett célozza s nem is azért, hogy e létrehozásban az egyén öntevékenysége érvényesülhessen, hanem pusztán a társadalmi funkciók s a velők járó becsület és hatalom bírása végett, még pedig a funkciókhoz szükséges tehetség nélkül.

Az alsóbbak külön érdeke ebben az alakjában szintén az emberi közület fölbomlását eredményezi, mert az irányzó funkciók olyanok kezébe jutnak, a kik a közület szükségelte javakat létrehozni nem bírják, a kiket tehát állásaikban meg sem túrnének s a kik ideig-óraig csakis nyers erővel tarthatják fenn magukat állásaikban, honnét azonban az egyének tömegéből kiváló más nyers erő kimozdítja.

A mint a közület rendje, az egyeseknek abbani állása fölött nem az arravalóság, hanem a pusztá fizikai erő dönt, a köz az ő létében van megingatva s a nyers erőnek minden újabb kombinációja által gyökerestől felforgattatik, az alsóbb rendűek haladási, változási elve fölforgatóvá, radikálissá válik.

A nyers erőnek érvényre emelése a köz rendjének alakulásában oly pusztító természetű azonban s annyira fenyegeti az egyén pusztá létét, hogy végre az egyének készek bármily szabadtalanságot is elviselni, magukat egy embernek vagy egy embercsoportnak föltétlenül alávetni, ha a nyers erő alkalmazása ellen vagyis a béke iránt föltétlenül biztosítékot nyernek.

A mint a felsőbbek érdeke a konzervatív elvet a köz ellen fordíthatja s reakcióvá válik, azonképp válik az alsóbbak haladási, változási elve reakcióvá, midőn a köznek az egyének belső

értékén nyugvó rendje helyére a nyers erő szerint folyton gyökeresen változó rendet hoz.

A liberális elv ebben az elfajult alakjában épp oly reakciót jelent a közület célja ellen, mint a konservative, ha az alsóbbak emelkedését végkép kizárja s épp úgy erőszakkal tartható csak fen. Hogy mégis radikális, fölforgató névvel jelöltetik meg, onnét van, mert a liberalizmus elfajulása a közületi rend folytonos, gyökeres átváltozásával jár, a míg a konzervatív elv az erőszak útján megkövesíti a közület rendjét.

A közület életéhez viszonyítva a konzervatív és liberális irányokat, azok ez életnek eszméjét, kétfelé váltan mutatják.

A köz eszméje ugyanis az egyének összekapcsolása végtelen lényegök szabad kifejtetése végett.

Életét tehát ennek az eszmének a véges valósággal való küzdelme teszi.

Ez élet elve az egyetemes emberinek egyének útján való létrehozása.

E végből benne a kapcsolat s az egyéneknek ebből eredő függése egymástól, a javak létrehozásának rendje, melyek által az ember végtelensége megvalósul, épp oly nélkülözhetlenek mint az egyének önmeghatározó érvényesülése, vagyis szabadsága.

A köznek mindezeket az elemeit az egyes emberi egyén csak kivételképen egyesítheti magában, azok többsége létök biztosítása végett kénytelen ez elemek egy részének érvényesítésére, a minnek következtében a hasonl helyzetű egyének csoportja ez elemek egy részének érvényesítésével azonosítja magát s ebből keletkeznek a külön érdekcsoportok s azoknak ellentétes konzervatív és liberális irányai.

36. §. *A konzervatív és liberális elvek értéke.*

A köznek, vagyis az egész emberinek szempontjából ez irányok egymást kiegészítve foglalják magukban a köz életcélját, külön-külön véve annak csak darabjai, de egyik épp oly becses, mint a másik, úgy a belső emberi méltóság, a szabadság, mint a külső siker szempontjából.

A köz élelve kényszeríti a konzervatív elvet az egyének, a liberálist a közület rendjének elismerésére, mert az egyetemes

emberi csak egyének összefűzött rendjében, de az egyének szabad ténykedése által valósulhat.

A köz életelvének két iránya egymással szemben csak időleg lehet elsőbbségben.

A köz életét állandóan szemlélve a konzervatív és liberális elvnek egyenlő az érdemessége akár az ember szabadságának ön-elhatározó elemét, akár a szabadságban a véges fölött nyilatkozó hatalmat tekintjük.

A konzervatív elv is kívánja a köz tagjainak az ön-elhatározását, de első sorban a tehetségek megkülönböztetésével s a közületi kapcsolatok megóvása mellett, a mit a liberális elv sem mellőzhet, ha felforgató lenni nem akar. A különbség köztük az, hogy a konzervatív elv nagyobb súlyt fektet az emberi tényleges különbségekre és a köz rendjének megóvására, ellenben a liberális elv az egyenlő emberi méltóságot helyezi előtérbe s ennek rendeli alá a közületi kapcsolatot.

Nem minőségi, csak mennyiségi tehát a szabadság tekintetében köztük a különbség.

Hasonló a viszony köztük a befolyásra nézve, melyet a konzervatív és liberális irányok a véges fölötti hatalom kivívásában gyakorolnak. Közületi lét nélkül, ennek rendje nélkül egyáltalán lehetetlen a véges meghódítása, vagyis a művelődés, az egyéni mozgékonyosság állandó közrehatása nélkül pedig lassúvá vagy teljesen megállapodottá válik.

Csak a látszat tüntetheti föl ez irányok egyikét nagyobb besűnek mint a másikat, nevezetesen hogy a felsőbb rendűek saját előnyüket védik csak a közület rendjében, ellenben a haladási elv az egész köznek ígér nagyobb előnyöket; ámde az alsóbb rendűek nyilván saját érdekükben is küzdenek a haladás mellett.

A liberális irány erkölcsileg csak akkor áll magasabban, mint a konzervatív, ha annak maguk a felsőbbrendűek a zászlóvivői, mert ekkor önérdükük ellen cselekszenek, mert ekkor nem az érdek, hanem a szeretet a rugója cselekvésüknek.

A konzervatív irányban mindenesetre inkább megvan az elfajulás lehetősége, mert pozitív jellegű. A felsőbbek a hatalom birtokában lévén, vele könnyebben visszaélhetnek, akár annak jogosulatlan fokozása, akár nem használása, vagyis kormányzati tétlenség által, ellenben a liberális irány elfajulása, minthogy az ne-

gativ jellegű, a felsőbbek fentartotta rend természetétől függ s rendszerint csak akkor fog előfordulni, ha e rend elviselhetlenül nehezedik az emberre.

Azok, a kik a társadalmi javak birtokában vannak, természetesen hajlandók lesznek a tétlenségre s csakis a becsület és hatalom élvezetére törekednek, melyet e társadalmi javak nekik nyújtanak, a nélkül, hogy értők a köznek gazdasági és szellemi javakban ellenértéket nyújtanának.

Az alsóbbrendűek ellenben önként értetődőnek tekintik, hogy emelkedésüket csak tehetségeiknek köszönhetik és csakis a közületi élet fejletlensége, a felsőbbek zsarnoksága vagy azok egymás közt meghasonlott pártjainak félrevezetése esetén történhetik meg, hogy a liberális irány felforgatássá fajul.

De a konzervatív irány elfajulásának erős gátja a felsőbbek nagyobb belátása, a liberális irányét ellenben fokozza a tömegek hiszékenysége és a belátás hiánya; az elsőnek romboló ereje lassú s jnegvan a helyes útra térés lehetősége, holott a liberális irányzat hatása rögtönös s útjában megállíthatlan.

A két elv elfajulásának lehetőségét tekintve sincs tehát azoknak egymás fölött előnye.

A szabadság szempontjából nem kevésbé hamis színben tűnik föl a két irányzat. A konzervatív irányzat ugyanis az egyesek függését, egymás alá rendelését követelvé, szabadságellenesnek, míg a haladó irány, mint az egyének nagyobb tömegének önmeghatározó érvényesülésére utat nyitó egyedül látszik szabadelvűnek.

Mint hogy azonban a szabadságnak az emberre nem mint vágyanak, hanem mint tárgyilagos valóságnak van főként becsé s minthogy a konzervatív irányzat a szabadságot a maga tényleg lehetséges határai közt akarja és fentartja, nyilván épp oly szabadelvű, mint a haladó, a liberális irány, mely a szabadságvágy folyamának szélesb medret törekszik nyitni.

A konzervatív irány a szabadságnak egyetemes elemét tartja fienn azért, hogy az ember eszméjének általános követelményeit, megvalósításának bizonyos módját helyezi előtérbe s e követelmények betöltésétől, az emberi életrend helyes átalakíthatásától teszi függővé az egyén nagyobb érvényre jutását, ellenben a haladó irányzat az egyént a maga elnyomottságában, szűkölködésében

tekintve, az ember egyetemest) eszményét hajlandó leszállítani s az egyéni szükségletek sürgőssége miatt a kielégítés rendjére kevesebb súlyt fektet.

A liberális és a konzervatív elv, a meddig nem ürügyök a reakció vagy felforgatás palástolására, a szabadságnak valódi vegyi alkatelemei, melyek egyikéről sem mondhatni, hogy inkább teszi ki a szabadságot, mint a másik.

A szabadságnak az emberi eszme egyetemessége nélkül nincs becse s létezési feltételei nélkül agyrém, az egyének mentül nagyobb tömegének önelhatározó ténykedés nélkül csirában levő-fejletlen színvonalát jelzi az emberi szellemnek.

37. §. A köz életrendjének szentesítése a hit, az erkölcs és a jog által.

A különböző gazdasági, szellemi és társadalmi javak létrehozása és megosztása az egyének között s a köznek ebből folyó rendje/az. egyesnek, az alsóbb- és felsőbbrendűeknek egymáshoz való viszonya az egyéni akaratok magatartásától függ. A végből tehát, hogy az egyéni akaratok a köznek bizonyos rendjével ne ellenkezzenek, oly erő kívántatik, a mely az egyéni akaratokat a közület rendjével összhangzó működésre tudja bírni.

Ez az erő, a mennyiben a köznek rendjét s az egyéneknek abban való érvényesülését általában irányozza, szabály, törvény természetű és vagy csak belsőleg hat, a midőn vallási, erkölcsi, vagy külső eszközök segélyével is s ekkor jogi szabály lesz.

Ily erő majd egyes kiváló személy tekintélyében, majd e nélkül egyedül a köz tagjainak egyesült meggyőződésében rejlik. A közületi tagok egyesült meggyőződése akkor sem hiányzik ugyan, midőn a vallás, az erkölcs, a jog szabályai egy kiváló egyén tekintélyén nyugszanak, a külömség csak az, hogy utóbbi esetben a köz tagjainak meggyőződése csak hozzájárul a tekintélyes férfi akaratához, míg a másikkban egyedül alkotja.

A vallási, az erkölcsi, a jogi szabályok az emberi közületet, annak bizonyos időbeli alakját pusztá tényből oly benső szükségességgé változtathatják, melyet az ember eszméje kivan s melyet az egyén lázadás, szentségtörés nélkül meg nem támadhat.

A köz rendje a tényleges kényszerúségen kívül, a melylyel az egyént magához kapcsolja, a vallás, az erkölcs és a jog szellemi kényszerének védelmében is részesül. De e rend épp ennél fogva nem pusztán az egyéneknek, a felsőbbeknek és alsóbbaknak, a konzervatív és liberális irányoknak küzdelméből áll, hanem az ember szabadabb, szellemiebb, vallási és észbeli, erkölcsi és jogi «erőinek, felfogásainak harczeit is egyesíti.

A köz alakulásának magában véve alkotó elemeit teszik ugyan a szellemi szükségletek, de csak annyiban, a mennyiben az egyén szellemi tekintetben is szűkölködő, a hiány állapotában levő lény.

A köz által azonban a hit, az ész, a művészet, az erkölcs, a jog az egyéni szükséglet állapotából tárgyilagos különlétre emelkedik s önálló életet folytat, szervezkedik. Az emberi élet rendje csak akkor, midőn benne hit, erkölcs, jog is ily tárgyilagos különletet nyernek, teljes, bevégzett s nevezetiek kiválóképen *társadalmi rendnek*.

Ily rend megalakulása által az egyének törekvése azonban nemcsak más egyének vagy egyéncsoportok törekvésével, nemcsak a köznek elemi rendjével jöhet ellentétbe, hanem a hit, az ész, az erkölcs, a jog is külön hatalmakként állhatnak neki ellent s maga a köz mint a hittől, az erkölcstől, a jogtól védett szervezet nehezedik reá.

Az egyén szükségletéből kiindult köz az egyén ellen fordul, célja eszköze helyett urává lesz.

Az egyénnek tehát, hogy szükségleteire nézve a közület rendjével szemben sikert arathasson, esetleg nemcsak a különböző gazdasági és szellemi javak termelési és megosztási módja ellen kell sikra szállania, hanem az embert irányzó legfőbb szellemi erők, a hitbeli, erkölcsi, jogi felfogások ellen is, mint a melyek külön tárgyilagos hatalmakká váltak és a közület rendjének végső szentesítő erejét alkotják.

A köz csak a hit, az erkölcs, a jog megállapodása által nyeri teljes állandóságát, Ezeknek hozzájárulása a közület rendjéhez, vagyis konkrét társadalmi rend formálódása kiválóképen kedvez a felsőbbek érdekének, mert állásaik megtartását elősegíti, ezeknek szoros összefüggésénél fogva a jogi, vallási elvekkel; ellenben az alsóbbak érdekének érvényesítése megnehezítettik, a mennyiben a

vallási, erkölcsi tényezőknek a közület rendjével való összefüggése következtében az alsóbbak érdeke esetleg csak a vallás, az erkölcs» a jog megváltozása mellett lehetséges.

Bármennyire szükségli is a köz a maga életéhez s célja, az emberi eszme megvalósulásához a vallást, az erkölcsöt, a jogot, e kiválóképpen az egészből kiinduló, fentartó erejű tényezőket, az egyént velők meg nem semmisítheti s változásuk, módosulásuk, az egyéni viszonyokhoz alkalmazkodásuk, vagyis ezek lehetősége abszolút követelmény.

Mindenek fölött áll ez a jogra, mert a jog az, a mely a gazdasági, erkölcsi és vallásos követelményeknek külső hatalommal s azért van állandóságának és változási képességének oly nagy fontossága az emberi élet fejlődésére.

38. §. 4 felekezeti és nemzetiségi szükségletek a közben.

A valódi közületek élete az eddig kifejtett szükségleteken kívül másokat is foglal magában.

Nevezetesen a népek küzdelme különböző népeket szoríthat össze egy közületbe, továbbá a vallások különbsége nemcsak időleges harcokat szülhet, hanem a többi szükségleteikre nézve egymást kiegészítő egyéneket, vallásos hitük szerint külön csoportosíthatja.

Az általános emberi szükségleteknek ily módon nemcsak különbségei, hanem ellentétei támadhatnak.

Ez ellentétek oly erők lehetnek, hogy az egyesek külön népi jellegük szerint nemzetiségi, vallásuk szerint pedig felekezeti csoportokká alakulnak, a melyek e különválást a nemzetiségi és felekezeti szükségleten túl a többi emberi szükségletekre is átviszik.

Az általános társadalomtannak e tényezőkkel nem kell külön foglalkoznia.

Mert azok vagy oly erők, hogy egészen külön társadalmak alakulására vezetnek, vagy nem s akkor csak mint az általános társadalmi tényezőket módosító erők méltatandók.

A hol a külön felekezetek és nemzetiségek nem zárják ki a szellemi és gazdasági forgalomnak közösségét, azaz, a hol ipar, kereskedés, tudomány, művészet, életpályák nem nemzetiségek és

felekezetek szerint tagosodnak, ott az emberi cél közössége megóvatik e szükségletbeji eltérések ellenére.

Igen fontos azonban ilyenkor annak folytonos észbentartása, hogy a nemzetiségi és felekezeti tényezők az általános tényezőköt: mennyire módosítják.

Nevezetesen, ha az általános társadalmi ellentétek (felsőbbek, alsóbbak) összeesnek nemzetiségi és felekezeti különbségekkel, ekkor ez általános ellentéteket nagyban élesítik, viszont mérséklük őket, ha a társadalom olyan tagozatai közt, melyek egymással ellentétben vannak (rendek, osztályok, felsőbbek, alsóbbak, szabadok, szolgák), a rallsók és nemzetiségek vegyesen fordulnak elő s nem egy felekezetből, nem egy nemzetiségből áll p. o. valamely osztály, vagy kar és rend.

39. §. A társadalmi szervezkedés fajai. A társadalmi szervezetek.

Az egyént célja elérésében a való világ viszonyai bizonyos határok közé szorítják s az emberi közületnek, mint az egyének kapcsolatának a fennebbieken kifejtett szervezete konkrét alakjában e viszonyok szerint módosul.

A közület szervezkedésének általános elvei környező világának sajátos körülményei s az ember fejlettségi foka szerint idomulnak.

Környező világa az embert vagy egészen elnyomhatja, vagy csak korlátozhatja, az első esetben az ember s a köz egészen környezete, külső körülményeinek szabályaiból veszi céljai megvalósításának módjait, a második esetben önlénye már elég erős, hogy életének rendjét, habár környező világa tekintetbe vételével, önlényének sajátos külön természete szerint alakítsa.

Az emberi közületek ebből a szempontból természetesekre¹ és szellemiekre különülnek.

A természetes közületekben túlnyomók a természeti erők, azoknak legfőbb összetartó kapcsa a véregység, a szükségletek fedezése teljesen a természet által meghatározott, p. o. az alkalmas vadász- és legelőterületekhez alkalmazott. A hol az ember önállósága érvényesülni kezd is, mint a földművelésben, a végeesség a maga hatalmával abban nyilatkozik, hogy csak apró, kevés számú

egyénekből álló közületek bírnak fenállani, mert az embernek a megtelepültséggel egyidejűleg távolba ható, többek munkáját egyesítő tehetsége még nincs meg.

A köz ekként a verség és szomszédság által nyeri meg határait, de a természetes erők, a véregység, az idősbtség, a szűk szomszédságból kifejlő ismeretség határoznak a közös munka felosztása fölött is.

A már szellemi erőkkel oly mérvben rendelkező közületek, hogy bennök a környező világ hatalmával szemben az ember sajátos külön lényege is érvényesülhet, áttörik a verség és szomszédság természetes körét; nagyobb földterületeket, különböző származású egyéneket egyesítenek; munkamegosztásukban a szellemi erők, az egyéni tehetség jut érvényre.

A szellemi erők befolyásával alakuló közületi élet a célok szerint tagosul tovább, a melyekre a munkálkodás irányul.

A természet nyomása alól kiszabadult emberi öntudat más egyének leigázásában, kizsákmányolásában, a természet felhasználására irányuló munkában s ennek különböző nemeiben érvényesülhet.

Így keletkeznek a hódításon s a munkán alapuló emberi közületek, a melyekben a közület szervezete az emberi tehetségek szerint alakul.

A közületek tehát a főcél szerint, melyre törekszenek s a mód szerint amelylyel a célok elérésére szükséges tehetségek meghatározatnak, külön szervezetet nyernek s minden társadalmi szervezet a főcélból, a mely után az emberek törekszenek s abból a módból áll, a mely szerint a célok elérésére szükséges tehetségek m elhatározatnak.

A cél szempontjából, a melyre a fősúly helyeztetik, *katonai, vallási, művészi, földműves, iparos, kereskedő* társadalmi szervezetek alakulnak.

E tekintetben a társadalmi szervezetek bővebb elemzést nem igényelnek.

Ellenben igen a mód szempontjából, mely szerint röviden szólva a társadalmi munka megosztatik.

A munkamegosztás módjának, a hivatások meghatározásának szempontjából a következő főbb társadalmi szervezeteket mutat a történelem.

Anarchikus vagy *katonai* szervezetek, a hol az egyesek nagyobbzemélyes, különösen fizikai ereje szül bizonyos társadalmi rendet.

Theokratikus szervezetek, a hol egyenesen kijelentett isteni akarat határozza meg az egyesek vagy legalább a kormányzók állását.

Patrimoniális szervezetek, a hol az ingatlan vagyon vagy a vagyon általában ad állást, jelöli meg a hivatást.

Törzsi szervezetek, hol a születés, a vérségi leszármazás rendje szerint igazodik a társadalom rendje.

Rendi szervezetek, a hol az egyenlő hivatásnak, az egy renchez tartozók elismerése veszi fel az egyest a társadalom rendjébe.

Szabad kereseti szervezetek, a hol az egyesek kölcsönös bizalma jelöli ki az egyesnek hivatását.

Hivatalnoki (szocialisztikus) szervezetek, a hol az egész közület akarata dönt az egyesnek állása fölött.

Az anarchikus, és katonai társadalmi szervezetek munkamegosztási elve abban egyezik, hogy a fizikaival kombinált személyes erőre van alapítva, mely az anarchikus szervezetben tervek nélkül, a katonákban egységesen vezetve hat.

A theokratikus szervezetben a társadalmi tisztségek, állások kiosztása igen különböző módon történhetik s csakis a legfőbb tisztségek betöltésére érvényes az egyenes isteni kijelölés.

A törzsi szervezetben a születés elvének csak annyi része lehet, hogy az idegenek egyáltalán kizárják a közbeni működésből, jogtalanoknak tekintetnek, a közülethez tartozók egymás közti viszonyára ellenben a születés elve igen különböző fokban alkalmazhatatik. Nevezetesen a születés határoz ugyan az egyén társadalmi állására nézve a társadalmi hivatások egy részében, de ott sem kizárólag, mert bizonyos származáson kívül az egyszármazásúak részéről megbízás, választás kívántatik az illető tiszt végzéséhez, másrészt a származás hiánya pótolható az egyszármazásúak bizalma által, mely az idegen származásút a társadalomba fölveszi vagy valamely felsőbb hatalom (király, vezér) sorozza be oda.

A születés elve a társadalmi munkamegosztás egyedüli módjává is válhat olyképen, hogy az egyesek társadalmi állása csakis a születés által határozatik meg s a foglalkozások örökségképen szállnak apáról-fiúra, az átmenet egyik pályáról a másikra nem-

zedékek beláthatlan során keresztül, a házasság a különböző állások között lehetetlen. A törzsi szerkezet a születési elv kizárólagossá tételével *kaszt*-szerkezeté válik.

A szabad kereseti elv értelme az, hogy mindenki azokat a javakat állítja elő, a melyeket bír s mindenki attól szerzi be a javakat, a melyekre szüksége van, a kiből leginkább bízik. A szabad kereseti társadalmi szerkezetben az egyesek állása fölött az egyesek egymás iránt való bizalma, a szabad verseny dönt.

Ezt az elvet a gazdasági javakon kívül a szellemi javak igen nagy részének előállítására nézve is alkalmazhatni, ellenben a kormányzó teendőkre nem, mert az társadalmi anarchiát szülne.

A társadalmi élet szabályainak megállapítása és érvényre emelése, a közületnek mint egésznek védelme másként nem történhetik, mint a szabályoknak közös meghatározása, azok végrehajtóinak közös kiszemelése, a köz védelmének közmegegyezéssel kijelölt szervei által.

A szabad kereseti elv, mely két vagy néhány egyén megegyezésébe helyezi a munkamegosztás módját, a kormányzati teendőkre nézve e megegyezést az összes egyének részéről követeli és e részben a hivatalnoki elvet alkalmazza.

A társadalmi szervezkedés hivatalnoki elve abban áll ugyanis, hogy az egyesnek társadalmi állása meghatározására az illetőnek akarata nem elégséges, hanem ahhoz az egész köznek hozzájárulása kívántatik, vagy éppen az egyén akaratának teljes kizárásával egyoldalúan a társadalom összes tagjai által döntetik el az egyesnek állása.

A hivatalnoki elv vagy az összes tagoknak választás alakjában kifejezett akarata, avagy az őket helyettesítő korlátlan hatalmú főtiszt, kormányzó-testület kinevezési joga alakjában valósulhat.

A patrimonialis elv az egyesek vagyonának nagysága szerint jelöli ki a társadalmi munkát. Mint az egyén vagyoni súlyára támaszkodó, az anarchikus munkamegosztási elvvel, mint az egyéni iparkodásnak teret engedő, a szabad keresetivel rokontermészetű.

A rendi elv az egyén érdemességétől teszi függővé annak társadalmi állását; azonban a szabad kereseti elv szerint az érdemesség eldöntése két vagy több egyén magán megítélésétől, a hivatalnoki szerint a társadalom összes tagjainak akaratától függ.

holott a rendi elv az egyesek állásának meghatározását az egyféle munkát, egyféle hivatást üzők belátására bízta.

40. §. A társadalmi szerkezetek viszony a az emberi öntudat alantab fokán.

A társadalmi szerkezetek a valóságban sem céljuk, sem munkamegosztási módjukra nézve abban a tisztaságban sohasem jelentkeznek, a mint a fennebbiekben jellemezvük, hanem mindenképen vegyülve s ily típusokról csak annyiban szólhatni, a meny nyiben az egyes társadalmi szerkezet mindig attól a főcélától s a munkamegosztási főelvtől nyeri jellegét, a melynek más célok és más megosztási elvek előtt elsőbbsége van.

A különböző emberi célok s az emberi munka megosztásának különböző elvei egyrészt történelmi egymásutánban követik egymást, másrészt egyidejűleg is fenállanak és kiegészítik egymást, mint az emberi eszme megannyi részei és eszközei.

Ennélfogva valamely társadalmi szerkezet nem jelenti szükségképen, hogy abban más közületi szerkezetnek célja vagy munkamegosztási módja helyet nem foglalhat, sőt azt sem, hogy benne alárendelt állása legyen, hanem csak azt, hogy a közület küzdelme melyik célra van leginkább irányozva s mily eszközzel folytatja főleg.

Az egyik feladat már biztosítva van. s mint ilyen szolgál az emberi szükséglet kielégítésére, míg a másik teljesen még csak megvalósítandó. Az egyik munkamegosztási mód, melyet a megvalósítandó feladatnál alkalmaztak, átvitetik a már megvalósított feladatokból származó javak kiosztására, a nélkül hogy más munkamegosztási módok vele együtt fenn nem állhatnának.

Hisz az emberi eszme lényegében megmarad a történelem egész folyamán, lehetetlen tehát, hogy ez eszme részei, az egyes emberi szükségletek és feladatok vagy egészen eltűnjenek vagy teljesen alárendelteké váljanak.

A hódítási vágy, akár a gazdasági kizsákmányolás, akár az öntudat érvényesítése céljából fogassék föl, a békés gazdasági és szellemi verseny alakjában az emberiség életének legfejlettebb fokán sem hiányozhatik, a gazdasági szükségletektől még oly aszkéta irányú vagy vallási rajongása közület sem menekülhet, a mint

viszont nincs közület, legyen iránya még oly anyagias, a mely a végtelent, ha nem is mindig egyedül a vallás, de annak bizonyára valamely más felfogási formájában, a költészetben, a zenében, a képzőművészetben vagy a tudományban nélkülözhetné.

Az ember nemcsak jelenére, hanem múltjára és jövőjére nézve is közületi lény; jelene épp úgy nyugszik múltján, a mint attól függ, mit akar jövőjére nézve.

Nem szükséges tehát, hogy a különböző közületi szerkezetek főcéljai, ha egy közületben egymásután lépnek előtérbe, egymás fölött uralomra jussanak, az utóbb érvényre emelkedett az előbbit megsemmisítse vagy teljes alárendeltségre kárhoztassa.

Nem kívánja ezt az emberi eszme, melynek e főcélok csak részei, de nem kívánják a tárgyilagos, a külső viszonyok sem, mert a míg valamely főcél, főszükséglet biztosítva nincs, addig más szükséglet nem érezteti magát.

Úgy hogy az emberi eszme megvalósulásának szempontjából nem az kívánatos, hogy az egyik társadalmi szerkezet főcélja megsemmisüljön, alárendeltté váljék, hanem hogy mint létben biztosított a még kiküzdendő cél támogatassa. S valóban azt találjuk, hogy *azok a közületek elégitik ki tagjaik szükségleteit s valósítják áltatok az ember eszméjét, a melyek múltjok összes irányait fenn bírják tartani s őket az emberi eszme részeiként kombinálni, vagyis nem állanak az emberi eszme egy oldalának kizárólagos fölénye alatt.*

Hasonló eredményre jutunk a közületi munkamegosztás különböző módjai tekintetében. A célok s feladatok az emberi szükségletek tárgyaiból erednek, holott *a munkamegosztási elvek az ember öntudatának és érzésének különböző megjelenési módjain alapulnak.*

Az anarchikus, a patrimonialis, a theokratikus, a törzsi és a rendi elvek az öntudat megkötöttebb, a szabad kereseti és hivatalnoki elvek annak szabadabb állapotából erednek, teljesen azonban sohasem tűnnek el a közületi munkamegosztás meghatározásában.

Az *anarchikus* közület elve, hogy a személyiségük erejével kiválók rendelkezzenek az emberi javak fölött, az emberi öntudat legkezdetlegesebb fokának felel meg, a midőn az emberi szellem még csak a halállal szembeszálló bátorságban s az embereknek egymás pusztítására s leigázására. irányuló törekvésében jelentke-

zik. Mindazáltal az emberi öntudatnak ez a kezdetleges nyilatkozása, ha nem is alkothatja a közületi munkamegosztásnak a közállandóságát biztosító módját, mert alapjában ellenkezik azzal, hogy a köz az emberi munkálkodás állandó rendjévé s az összes emberi szükségletek kielégítőjévé legyen: teljesen nem tűnik el az emberi élet fejlett szakáiban sem és az emberi eszme érdekében hathat, névszerint a társadalmi rend megingásának szakáiban egyesek személyes ereje, vakmerő bátorsága bírja a közület rendjét helyreállítani, annak forrongó állapotát meghatározott formába öntem.

A *születésnek* a közület munkamegosztási módjául (vak) alkalmazása az emberi öntudatnak nagyobb megköötöttségét mutatja, mint az anarchizmusban ható személyes erő elve, mert az embernek teljesen természetes, minden önálló ténykedését kizáró tulajdonságából indul ki, a közt az egy vérből számlázottakra szorítja, a tehetségeket a születés által adottaknak, átörökölhetőnek. magát a közt pedig nem egyének, hanem a vérségi leszármazás fokai által szorosabban vagy lazábban összekötött csoportok kapcsolatának tekinti s egyenes beismerése annak, hogy az emberben hiányzik az önelhatározó erő eszméje megvalósítására.

Ha azonban az emberi szellem szabadsága szempontjából annak legalantasb fokát jelenti is, a közület biztosságát a legnagyobb mérvben emeli, mivel azt a természeti viláéhoz hasonló, változhatlan törvényszerűség ü állapotá teszi s a különböző funkciókat egyes családok külön életcéljává avatva, a közület szükségelte javak létrehozását biztositja s megőrzi akkor az emberiség részére a már feltalált ügyességeket, tudást, midőn megőrzésükre semmi más módja nincs még az embernek.

A születési elv legelfajultabb, az egyént, az emberi szellemet, leginkább nyugtózó formájának, a *kasztszerkezetnek* is megvan ez az előnye s a születési és örökletességi elv részleges alkalmazása a fölszabadult emberi öntudat uralmának szakában is szükséges lehet arra, hogy az emberi közület múltja emlékeit, hagyományait megőrizze, élte folytonosságát fentartsa, állandóságát megóvja s bizonyos közfunkciók függetlenségét biztositja. A születési és örökletességi elv a szabadságon nyugvó közületekben is majd külső jogi kényszerrel tartatik fenn a fejedelmi, a kormányzati, a katonai funkciókra, sőt az egyes társadalmak egészéhez tartozásnak meg-

állapításában. Az állampolgárság megszerzésének legfontosabb módja a vérségi leszármazás a legfejlettebb emberi közületekben. Majd csak mint tényleges állapot hat a születési elv, azonban a jog által támogatva, az örökösödési rendnek oly szabályozásával, a mely a családi hagyományoknak és az egyes családok szellemi és gazdasági funkcióinak nemzedékről nemzedékre való átszállítását megkönnyíti.

A *patrimoniális* elv a vagyona alapítja a közületi funkciók megoszlását s az egyesnek állását. A vagyon, mint az ember céljainak megvalósítására szolgáló külső javak összesége, az emberi *eszme* örök és nélkülözhetlen előfeltétele. Annak a közület rendjében és itt az egyesek állásának, érvényesülésének, meghatározásában való helyessége kétség tárgya nem lehet, még a köztökével termelést követelő szocializmusnak is el kell ismernie a fogyasztási javakból álló vagyombóli különbséget s ezzel az egyesek állásának különbségét.

Mivel azonban a vagyon a legrendezettebb jogállapotok mellett is az egyének az anarchikus közületekben kifejtett ténykedéséhez hasonló erővel, azaz család, zsarolás stb. útján keletkezhetik egyes esetekben, mivel a vagyon bírása az egyénre önczéllá is lehet és az egyes vagyonos egyénnél szellemi javak nélkül fordulhat elő, a közületi munkamegosztás patrimoniális elve oktalanná válik, a mint a közület rendje az egyesek fizikai és vagyoni erején kívül más eszközök által biztosítva van, illetőleg a mint az ember a maga végességéből, a természet meghódításával, azaz vagyonyűjtéssel kiemelkedett s szellemi szükségleteinek nagyobb kielégítésére törekszik.

Az emberi közület megszilárdulásának, a szellemi szükségletek és tehetségek átalánossá válásának szakóban tehát a patrimoniális, vagyis a munkamegosztásnak vagyona alapított elve helytelen, erőszakos és csakis más alkalmas elvek hiányában s mint a függetlenség ismerve szolgálhat alapul az egyének állásának meghatározásában.

A *theokratikus* elv a közület rendjét, különösen azonban a kormányzó funkciókra való kijelölést egyenes isteni kinyilatkoztatásra vezeti vissza.

Ez elvnek van a legnagyobb ereje a közületi rend megszilárdítására, mert azt emberfölötti hatalom akarátává teszi, másrészt

a közület működését, céljait, eszközeit azokhoz az eszményekhez alkalmaztatva, a melyeknél magasabbra emelkedni egy közület sem bír, azt a relatív legmagasabb színvonalra hozza.

A theokratikus elv azonban az ember önelhatározását teljesen kizárva és egy felsőbb hatalom akaratának teljesen alávetve, a legzsarnokibbá válik s az emberi öntudat fejletlen állapotának felel csak meg, de továbbá, eszménye is annyira egy konkrét társadalom állapotából merített, hogy a theokratikus eszményt a konkrét fejlődés túlszárnyalja.

A fejlődő emberi öntudat nem bírja el a theokratikus elvet; ezért sem az emberi közület alakulását és rendjét, sem valamely különös társadalmi szerkezetet nem tesznek a hit tárgyává a szellemi vallások.

Az ember önerejére, öneszméjére támaszkodva alkotja meg s tartja fenn közületét s hitében, vallásában nem a közület konkrét rendező szabályát, hanem az isteni tökélynek kinyilatkoztatását, ennek támaszait, a végtelennek érzetét keresi, ellenben ennek az érzetnek átvitelét a véges világba saját erejével kíséri meg.

A theokratikus elv, mint a közület konkrét rendjének, egyes tisztviselőinek egyenes isteni kijelentésen nyugvó meghatározása a közületi élet általános, vallásos szentesítésévé alakul át olyképen, hogy a közület létele, életének szabályai még ha a magasabb tökély szempontjából tökéletlenek is, a vallás előtt mindaddig szentek maradnak, a míg annak rendje és módja szerint át nem alakíttatnak, a közület pedig a végesre irányuló ténykedéseiben is elismeri ezek függését a végtelennek általános képétől, mely tagjai vallásában visszatükröződik s ebből folyólag legfontosb közületi funkcióit vallásos ténykedésekkel kíséri.

41. §. A társadalmi szerkezetek viszonya az emberi öntudat magasabb fokán.

Az eddig tárgyalt közületi szervezési módok az emberi öntudatnak azt a fokát jelentik, midőn a közület fennállását nem szükségességének fölismerése, hanem egyesek nagyobb fizikai vagy vagyoni hatalma, származásából vagy isteni küldetéséből eredő tekintélye biztosítja.

A közület fenállásának szükségessége, a közjó azonban tel-

jesen fölsmeretté is lesz; az emberi öntudat fölszabadul a kötelékek alól, melyek közé akár a végesség hatalma, akár a végtelennek fonák felfogása következtében bonyolódva van. A közület szervezkedése ebben az időszakban, vagy a rendi, vagy a hivatalnoki, vagy a szabad kereseti elvek szerint történhetik.

A közjó azonban lehet a vérségi s a theokratikus munkamegosztási elven nyugvó közületeknek is, habár a vérségi és vallási felfogás által megkötött, mozgatója, így a rendi és hivatalnoki elv ezekben is érvényre emelkedik, csak a szabad kereseti elv van a közjó önálló, öntudatos felfogásához kötve.

Van ugyan némi hasonlóság a szabad kereseti elven nyugvó közületi szerkezet s az anarchikus és a patrimonialis szerkezetek között abban a részben, hogy az egyéniségnek mindegyikben kiváló érvénysülés jut, csak hogy az anarchikus közületekben az egyén érvényesülésének egyetlen határa személyisége erejétől, a patrimonialis közületekben vagyonától, a szabad keresetiekben pedig a közjónak közmegegyezéssel, törvény nyel megvont határaitól függ.

A *rendiség* azt a nagy igazságot juttatja érvényre, hogy az egyén állása a közben belső értékétől, érdemétől függ, nem akaraterejétől, mint az anarchikus, nem vagyonától, mint a patrimonialis, nem származásától, mint a vérségi, nem isteni kijelentéstől, mint a tehokratikus szerkezet tartja.

A *rendi szerkezet* a maga helyes elvét úgy fejt ki tovább, hogy az egyén belső értékének legjobb s egyedül illetékes bírái azok, akik valamely hivatást gyakorolnak, valamely tisztet, foglalkozást végeznek, minélfogva az egyénnek, hogy a közületben állást nyerhessen, az illető hivatáskörbeliek elismerésére van szüksége, a mihez megkívántatik, hogy az egyhivatásúak megállapodott karrá, renddé fejlődve legyenek, a melyet a hivatás szelleme lelkesít s a testületi becsület ösztönöz.

A közület a rendiség elvének uralma alatt nem egyéneknek, hanem karoknak és rendeknek kapcsolata és pedig az egyes hivatások értéke szerint megkülönböztetett méltóságnak, becsületnek örvendő, külön jogú, egymásnak fokozatosan alárendelt karoké és rendké.

A karok és rendek egymástól szorosan elkülönözve az egyén életét erősen megkötik, másrészt pedig mivel a szellemi javak létrehozására mindjog kevesebben alkalmasok, mint a gazdaságiakéra, a

rendi szerkezetben a szellemi hivatásnak kezében összpontosulnak a társadalmi javak, a becsület, a hatalom s a kiváltság és jogkülönbség jellemzik e társadalmi szerkezetet,

A közület rendi szervezésének alap gondolata úgy az ember eszméje, mint a véges világ viszonyai szempontjából egészen helyes, de az elfajulásra nagyon alkalmas.

A különböző hivatáskörök elfeledik, hogy csak egymással összefüggésben, egymást kiegészítve, mint az emberi eszme részeinek van létjoguk; külön világgá törekcszenek alakulni, a melynek feladatát nem az egész köz, hanem az illető kar külön java teszi s a fölvetelt az egyes karokba nem a fölveendőknek értéke s a közjó, hanem a kar érdeke határozza meg.

Nemcsak a szellemi javakban áll be a rendi szűkkeblűség által szűkölködés, hanem a megélhetés általában megnehezítettetik, mert a gazdasági javak termelése a felsőbb rendek érdeke szempontjából irányoztatik.

A közület rendi szerkezetének nyügeit vérségi vagy theokratikus elvek csatlakozása teszi teljessé. A testületi, a kari fölvetel mellett a születés is alkalmaztatik a munka megosztásának módjaként, sőt az egyes rendek isteni akaraton gyökerezőnek hirdetik állásukat, a mi által e szerkezet teljesen átalakul s rendiből kaszt-szerkezetté vagy theokráciává válik.

A rendi szerkezet elfajulása azonban nem dönti meg alapelveinek helyességét, névszerint hogy az egyén állása fölött belső ériekének kell határozni, nem a különböző tehetségek különböző értékét, sem a kari öntevékenység befolyásának szükségességét az egyén állása meghatározásában s a kari becsület és összetartás jelentőségét a közjóra. Ezeknek az elveknek helyességét és valamely alakban és mérvben való szükségességét legjobban bizonyítják a rendi szerkezetek tökéletlenségei miatt keletkező szabad kereseti és a hivatalnokai elven nyugvó közületek hiányai.

A jogkülönbség, a szellemi hivatások túlzott kiváltságai, az egyén megkötése s a közületi munka szoros rendje ellenében, melyet a rendi szerkezet létesít, a szabad kereseti társadalmi szerkezet helyesen emeli érvényre a jogegyenlőség s az egyéni szabad verseny elvét az emberi élet lehető széles körében.

A szabad kereseti elvű közület az egyén szabadságát helyezi előtérbe, minthogy azonban e szabadságok tényleges előfeltétele a

gazdasági megélhetés, azt mondhatni, hogy ez a közületi szerkezet minden egyén mentül biztosabb és jobb megélhetését tűzi ki alapelvül, s a közületi munka rendjét csakis a nélkülözhetlen kormányzói és honvédelmi teendőkre nézve állapítja meg, egyebekben pedig az egyén mozgásának csak általános, negatív, magán- és büntetőjogi szabályai vannak. A szabad kereset elvén nyugvó közületben a gazdasági és a szellemi javak nagy részének előállítására és megszerzésére nézve nincs tehát előre megállapított rend; mindenki bármely pályát választhat, szükségleteinek kielégítése eszközeit bárkitől beszerezheti; jogilag senkinek nincs nagyobb becsülete vagy hatalma s a közületi munka mégis zavartalanul foly, az emberi szükségletek kielégítésre találnak s így tényleg a közületnek határozott életrendje képződik, de ez önkéntelenül, utólag áll elő az egyéni atomok önsúlya, azoknak szabad társulásai következtében, nem öntudatos számítás által.

A szabad kereseti elvű közületek utólag keletkező, tényleges rendje nem kevésbé szilárd lesz s az egyéni érvényesülés ha egyesekre nem is, de a tömegekre épp olyan akadályozó, mint akár a rendi szerkezet szoros jogi rendje, mert a vagyonkülömbösgen alapul; a jogi egyenlőséggel tényleges nagy egyenlőtlenség áll szemben a szabad kereseti elv mellett, mely nagyban véve kedvez ugyan az egyesek megélhetésének, de a szellemi javak tekintetében a közület szegényebb lesz, sőt a gazdaságiak egyenlő megosztását sem biztosíthatja.

A vagyoni különbségek, melyeket a szabad verseny létrehoz, osztják meg majdnem kizárólag az egyéneket s a vagyoni különbségek által alakuló osztálykülönbségekből és osztályérdekekből kifejlődő ellentétek nem kevésbé élesek, mint a rendi szervezet hivatásbéli különbségeiben rejlő rendi ellentétek és ellentálló tényezők által nem lévén mérsékelve, a szabad kereseti elv az erősbek és ;gyesbek dúsgazdagságára, a gyengébbek nyomorára vezethet.

A szellemi, az erkölcsi szükségletek kielégítése az egyének minél jobb megélhetésének rendeltetvén alá, a közület egész rendje alapjában egyedül a vagyonmegosztás rendjén nyugszik, minél-fogva a szellemi javak létrehozása esetleges, bizonytalan, a nagyobb vagyonúaktól lesz függő.

A szabad kereseti elvnek e hiányait vagy a rendi szerkezet

elveinek korlátolt mérvű alkalmazása, vagy a hivatalnoki szervezet elveivel való helyettesítése által szüntethetni meg.

Az egyén ugyanis, ha természetes kapcsolataiból kiszakítatik, a rendi szervezetre kevésbé hajlandó s így utóljára oda jut, hogy szükségletei kielégítését csak oly közületi szerkezettől reméli, a mely, mint láttuk, az egyesek állását az egyén önelhatározásának kizárásával akár korlátlan hatalmú főtiszt, testület akaratával, akár közmegegyezéssel állapítja meg.

A hivatalnoki (szocialisztikus) közületek alapelve az egyéni önelhatározás kizárása s a közület mindentudása az egyéni szükségletek tekintetében is.

A míg minden más közületi elv az egyéniségnek érvényesülést enged, a hivatalnoki elvileg kizárja s abból a helyes alapból, hogy az egyén sorsa a közületétől függ és viszont, azt a szertelen következtetést vonja, hogy az egyénnek, mint olyannak, sem értelmétől, sem érdekétől, sem köztudatától várni nem lehet, hogy a többi egyének összességének, a köznek javára szolgáló érvényesülést fog tanúsítani.

A hivatalnoki elv érvényesülésének, ha egyszer elfogadtatik, csakis a tényleges kivihetelenség vet határt. Legteljesebben a korlátlan fejedelemség formájában valósítható, mert az legjobban ki bírja zárni a külön érdekek befolyását és az összes gazdasági és szellemi szükségleteknek eleget tehet, míg az egyének közmegegyezésén alapuló formája a többségi érdekek uralmának szentesítése.

Az egyéni önző szempont a hivatalnoki szerkezet bármelyik fajánál meg is állapodnék, ha az ember eszméjét az egyén szükkölködő állapota el bírná nyomni.

Mivel azonban az egyénben az ember él a maga végtelen, önmeghatározó erejével, azért nem nyughatik meg a közület hivatalnoki szerkezetében, annak sem korlátlan fejedelmi, sem szabad formájában.

A javak, melyeket neki ez a szerkezet, bármily bőven, lény minden oldalát kielégítő módon nyújt, nem lesznek az egyén sajátos teremtő lényének alkotásai s mint ilyenek külsők, idegen lesznek rá nézve.

A közület szabad formája sem változtat ezen, ha az egyén ténykedése teljesen a közakaraton nyugszik s cselekvése rugóját

magából nem merítheti, mert az egyén érvényesülése szabad közületben is, ha teljesen az összeség megegyezésétől függő, csak részserű leend s életének semmi céljára sem kizárólagos.

A legbölcsebb és legsikeresebb korlátlan fejedelemséget, a tagok közmegegyezésével vezetett hivatalnoki, népszerű nevén szocialisztikus közületet is áttöri az egyén szellemisége, melyre e közületi formák mindegyike mint idegen, külső korlát nehezedik, legjobban igazolva, hogy az egyénnek szükségletei nem végességéből, hanem végtelen jellegéből erednek, mert különben véges szükségleteinek teljes kielégítése megnyugvását szülné.

Az emberi közület szervezkedési módjának bármelyikét tekintjük is, azok egymagukban vagy csak a közületi élet kezdetleges fokán lehetnek megfelelők, vagy pedig csak időleges túlsúlyra tarthatnak igényt a közületi élet fejlettebb fokain ahhoz képest, a mint az egyén nagyobb érvényesülésére, vagy a közület rendjének szilárdulására, az egyéni különbségek vagy az egyetemes, közös jelleg kiemelésére, a szellemi vagy a gazdasági szükségletek kielégítésére van szükség.

Mentül fejlettebb a köz, vagyis az ember eszméjének mentül több oldalú valóságát teszi lehetségessé, annál többféle szervezkedési elv kapcsolatára lesz szükség s a köz öntudatos szervezkedési módjai közéül akár a szabad kereseti vagy a hivatalnokit jelölni meg az emberiség jövő közületének szervezési módjául, ellenkezik az emberi élet irányainak mai sokféleségével, melyek sem a szabad kereseti, sem a hivatalnoki (szocialisztikus) szervezkedés által nem elégtetnének ki.

A szabad kereseti elv elégtelen az összes emberi szükségletek kielégítésére s a szabad egyének céljainak, érdekeinek önkéntes találkozására, a társadalmi konszenzusra nem vezet, a hivatalnoki elv pedig csak az emberiség megkötött öntudatának szakában lenne megfelelő.

A jelenkor egy új közületi szervezkedés jeleit mutatja, a melyben a szabad kereseti és hivatalnoki elvek küzdenek a fölényért, a mely küzdelemnek végeredménye az egyénnek és köznek egyenlő elismerése leend.

A közület szervezkedési elveinek egymásra következése, alkalmazhatósága a legnagyobb mértékben törvényszerű s az emberi választástól független, mert az emberi élet összes tényezőinek köl-

csönhatásából ered, melyeket sem az egyénnek, sem a köznek nem áll hatalmában egyszerre átalakítani.

Az anarchikus elv oly közületekben uralkodik, a hol az emberi munka még nem kezdődött meg, vagy ahol a hit a munka sikerében eltűnt; a verség, a patrimonialitás, a theokrácia elve az egyszerű és a földbirtokon nyugvó közületek természetes elve, de elfajulásképen más közületekben is érvényes.

Az ipari és szellemi javak után törekvő közületek a rendiség-éivé szerint szervezkednek.

A szabad kereseti elv ott lesz a közület alapja, a hol az összes emberi javak egyforma szükséglet tárgyai.

Csak a közületi élet többi szervezkedési ele veinek, sikertelensége vezet a hivatalnoki elvhez.

42. §. A közület tagosulása karok és rendek szerint.

A társadami szerkezetek alaptagozatai a karok és rendek.

Minden közület egyének munkájának s a mennyiben a munka az emberi rendeltetés szempontjából tekintetik, hivatásoknak, életpályáknak szervezete.

A karok és rendek nem egyebek, mint az egyenlő munkájú, az egyhivatású egyének szoros összefüggésű csoportjai.

A közület legegyszerűbb szerkezete mellett is kiválnak a felsőbbek és alsóbbak, esetleg a szabadok és szolgák karai és rendéi.

A felsőbb rendhez, a szabadok karához tartozás az illetők munkájának vezető, vagy legalább is önkéntes jellegén alapul, az alsóbbrendű seggel a munka passzív, a szolgálattal annak kényszerített volta fejeztetik ki.

A munkának, a hivatásnak ez az egyszerű különbsége azonban csak addig marad meg, a míg a közület tagjai mind egyforma; munkát folytatnak, vagyis a közületi szervezkedés legalantash fokain.

A szükségletek szaporodásával s a tehetségek kiválásával a munka is különböző lesz s beáll a szolgálatok kicserélése.

A szolgálatok cseréje teszi lehetségessé a legkülönbözőbb s legegyszerűbb munkanemek alkalmazását s vele a köz bonyolult tagosulásának létrejöttét.

Az egyén munkájának összes szükségletei kielégítésére kellene irányulnia, első sorban gazdasági fenállására s csak azután magasabb szellemi szükségletei, fejlődése biztosítására. A munka létrehozta javak kicserélhetése engedi meg, hogy az egyén az emberi szükségleteknek csak egy kis részével foglalkozzék, a többire riézve pedig mások munkájára támaszkodjék.

Minthogy az emberi szükségletek között a gazdaságiak kivanak első sorban és föltétlen kielégítést, maguk az emberi tehetségek is a szerint alakulnak, a mint az ember gazdasági szükségleteinek fedezésében különböző módok alkalmazására van utalva s a természetnek gazdasági kiaknázására való alkalmasságát fölhasználja vagy nem.

A gazdasági munka különbségeiből ered a tehetségek különbsége, ebből végelemzésében a közület tagjainak a különböző munka júak csoportjaira, a karok és rendekre való tagosulása.

A gazdasági munka azonban nemcsak közvetlen fogyasztásra szolgáló javakat hozhat létre, hanem olyanokat is, melyek félre-tehetők és jövő termelésre szolgálnak. A szellemi munka egyenesen nem ad gazdasági javakat, hanem csak csere vagy köztiszthez kapcsolt javadalom útján.

A közvetlen fogyasztásra szolgáló javakon túl fenmarada javakból származik az egyéni vagyon.

A vagyon az egyén mindennemű, úgy gazdasági, mint szellemi érvényesülésének, hatalmának alapjává válva, birtoknak is-neveztetik.

A munka eredménye, a fogyasztásból megvont vagyon, más néven a birtok a maga minőségével és nagyságával az emberi tehetségek alakulásában épp oly tényező, mint a birtokot létrehoza munka, mert a meglevő birtok fentartása, gyarapítása a birtok minősége szerint különböző minőségű, nagysága szerint különböző-mértékű munkát igényel.

Valamely közület rendekre való tagosulásának alapja tehát a munka mellett a birtok is az ő különböző minősége szerint.

A birtok nagysága, mennyisége ellenben csak másodlagos-hatású a közület alaptagosulására, a mennyiben ez első sorban attól függ, ki minő munkát, minő birtokon, minő javakkal folytat, a birtok nagysága pedig csak ennek az alaptagosulásnak körében s történelmileg is később érezteti a maga erejét.

A jónak létrehozásához szükséges munka különbsége szerint keletkezik a közben a szellemi, a gazdasági, a közvetítő munkások rendje, az egyén birtokában levő javak minősége szerint a földbirtokos, az iparos, a tőkés, a testi, az értelmi, az erkölcsi erővel fölrüházott munkások rendje.

A munkások rendje alatt a közület bonyolultabb tagosulása idejében csak azok értetnek ugyan, a kik minden gazdasági birtok nélkül szükölködnek s csakis személyükben rejlő tehetségeik által bírnak javakat létrehozni, világos azonban, hogy a gazdasági vagyon birtoka nem ment föl a munkától.

Az így szűkebb értelemben vett munkások rendjében ismét kiváló a legszorosb értelemben vett munkások rendje, a kikenél a testi ügyesség túlnyomó értelmi és erkölcsi tehetségeik fölött, míg az utóbbiakkal nagyobb mértékben megáldottak az értelmiség (intelligencia, honorácziók) rendjét alkotják.

A munka különböző minősége teszi az alapját egyrészt a közrendűek, polgárok, másrészt a tisztviselők, hivatalbéliek megkülönböztetésének. E megkülönböztetés értelme az, vajjon a folytatott jmmka az összeség különös megbízásából, valamely magasabb hatalom akaratából, vagy az egyesnek önkéntes ténykedéséből jered-e?

A köznek ily rendi tagosítása már Plato bölcsészetében alapjelentőségű tényként jelenik meg. Az ő gazdasági, vitézi, bölcsészti rendéi a munka minőségére s annak eredményeire vannak alapítva s megfelelnek a fentebbi felosztás adta rendeknek, habár a közvetítő rendet, szük értelmezéssel, a fizikai és erkölcsi tehetségeket egyesítő vitézi rendre szorította is.

Hasonló felosztási alapja van az ősi német rendi megkülönböztetésnek, mely a Lehr-, Wahr- és Nahrstand-féle elnevezésben ismeretes.

A társadalomnak rendek szerinti tagosulását megérteni, mindenekelőtt e tagosulás okainak, a munka és birtok természetének elemzése által lehet.

43. §. *A munka és a birtok, mint a rendi tagosulás alapja.*

a) *Munka.* Minden emberi erőfeszítés, mely abból a célból történik, hogy a, véges világ az ember szolgálatára kényszeríttessék, az emberi eszmét valósítsa, munka.

A munka tárgya lehet az emberen kívül létező természeti világ tárgyainak megszerzése oly szándékkal, *hogy az ember anyagi létalapjának fentartására vagy szellemi léte anyagi eszközeiül szolgáljanak. Ekkor a munka gazdálkodás.*

Az a munka, a mely a véges világ tárgyait, sőt magát az embert a végtelennek érdekében keresi, alakítja, módosítja, változtatja, a szellemi munka és ez a művészi alkotás, a tudós kutatás, a vallásos ájtatoskodás, a saját vagy mások erkölcsi fentartására és tökéletesítésére irányuló nevelés vagy felebaráti szeretet formáiban jelentkezik.

A vegyes vagy közvetítő munka körébe tartoznak: a) a tanítás, mely az egyén testi, lelki tehetségeinek, mint anyagi létfentartása eszközeinek kifejtésére irányul; b) a szegénységélyezés, a betegápolás, a gyógyítás, melyek az illető egyén testi fennmaradását célozzák, de az egyénben rejlő emberinek végtelen értéke miatt, c) a hon- és jogvédelem, a kormányzás, mint oly emberi erőfeszítések, melyek az embernek véges létviszonyaiból eredő, de egyszersmind végtelen céljával találkozó szükségletei kielégítésére irányulnak.

A vegyes munkanemek közül a szegénységélyezés és tanítás a tiszta szellemi munka, a gyógyító és honvédelmi a gazdasági munka természetében osztoznak.

A munka ezen nemei közül a gazdasági a leghatározottabban elválik a másik kettőtől annak következtében, hogy anyagi jónak megszerzéséért végeztetik, míg a szellemi és vegyes munka célja nem anyagi jó szükségképen és gyümölcse könnyen nem is cserélhető be ilyen jóért.

Különösen a tiszta szellemi munkának, hogy megfelelő, egyedül a végtelenre irányuló legyen, közömbösnek kell lennie az emberi élet gazdasági alapja iránt, ennél fogva az ember tiszta szellemi munkát csak úgy végezhet függetlenül, ha vagy egyéni nagy

vagyonra. támaszkodhatik vagy létében és függetlenségében a köz által biztosítottat.

Gazdasági függetlenség nélkül a tiszta szellemi munka végzője a köznek legszánandóbb alakja, üldözi a nyomor, erkölcsi jelleme folytonos ellentétben lehet szelleme termékeivel.

A végeshez tapadó gazdasági munka ellenben teljes függetlenségre juttatja az egyént, a ki a véges világ tényleges rendjéhez fűzve, fölfogásában a lehetségesre fekteti a súlyt s így az emberi élet rázkódás nélküli fejlődésének válik tényezőjévé, míg az emberi életet csak a végtelennek szempontjából néző művész, költő, tudós, vallás- és erkölchirdető egyelőre kivihetetlen eszményeivel, tanival zavart hoz annak menetébe.

A költők, írók, tudósok, vallás- és erkölcsitanítók a köznek veszélyes elemei, az által, hogy annak tényleges rendjét az ember eszméjével összevetik és a bírálat szellemét ébresztik.

A tiszta szellemi munka a gazdaságitól való teljes elkülönzése által válik veszélyessé, részint annak következtében, hogy a legszentebb igazságként hirdet a szellemi munka érdekei által sugalt hamis tanokat, részint az igaz, de gazdaságilag kivihetetlen célok erőszakolása által.

A tiszta szellemi munkának a köz erejével, rendi vagy hivatalnoki szervezettel való biztosítása, megkönnyíti a szellemi javak; létrehozását, rendezetté téve a szellemi munkás gazdasági lételét, de a kari vagy hivatalnoki állás megtartásának tekintetei a szellemi munkásnak túlságos függését eredményezhetik az igaznak, a szépnek, a jónak rovására,

A míg az állásban nem biztosított szellemi munkás egyesektől válik függővé, a tisztí hivatásként végzett munka a testületektől, a köztől. Teljes függetlenségét csak a saját nagy vagyon vagy a legnagyobb önmegtágadás, a szellemi munka vértanúsága adhatja meg.

Az embernek legmagasb, legszentebb céljait szolgálja a szellemi munka, veszélyessége ellenére az emberi közületnek egyedül lehetséges, legfőbb vezetője. A szellemi munkások rendjét ezért kíséri a legnagyobb tisztelet, függősége a véges világtól hamisítja meg munkája eredményeit, okozza végzője lealacsonyodását. Teljes függetlensége, a melyet akár rendkívüli erkölcsi erő, akár nagy vagyon alapján kivív és a melyet az emberi eszme örök és végső

követelményeinek feltüntetésére használ, szüli veszélyességét a közületnek időleges rendjére.

A szellemi munka a közület mozgatója, a vegyes irányzója.

A vegyes munka a tiszta szellemitől főleg abban különbözik, hogy a végtelent a végesben keresi s így munkása szellemének szárnyalását a valóság hatalmával mérsékli.

Gazdaságilag éppen oly improduktív, mint a tiszta szellemi munka, függetlenségét a köz részéről vagy némely fajainál egyesek részéről való jutalmazása azonban kevésbé érinti, mert czélja a köz konkrét, véges rendjének védelmében, fentartásában s a végtelenhez való irányításában áll, nem kivan tehát a végestől való oly nagy elvonatkozást, mint a szellemi munka.

A teljes függetlenséget ennek is vagy az egyéni, nagy vagy a rendkívüli erkölcsi erő adja. A közületi érdekhálózat vagy egyesek nyomása ugyanis oly nagy lehet, hogy a közvetítő munkának teljesen a külön érdekek szolgálatába kell állnia, ha vagyoni függetlensége segélyével vagy önfeláldozó erejével az ember végtelen eszméjét feledni nem akarja.

A szellemi és vegyes munka egyes nemeinek általános jellemük mellett megvan különös hatása végzőire.

A művészi munkában az érzéki és érzelmi, a tudásban az értelmi erők, a nevelőben az akarati erők hatnak, a vallásban ez erők mindannyija s az illető hivatások tagjainak jellemét a szerint az alaperő szerint alakítják, a mely mindegyik munkában uralkodó.

A vegyes, a közvetítő munka a folytatójától akarati erőket kíván, melyeket részint értelmi, részint érzelmi erők támogatnak; kormányzóknak, jogvédőknek, tanítóknak akarat és értelem, katonának, emberbarátoknak akarat és érzelem, gyógyítóknak ezenkívül még különösen értelem kívántatik.

A fizikai erők a szellemi és a vegyes munkánál háttérbe lépnek s csak azok egyes nemeinél a művészi, a gyógyító, a honvédelmi hivatásnak alkotják külön elemét.

A fizikai erő a gazdasági munkában lép előtérbe s annak magasabb nemeinél tűnik csak el.

A gazdasági munka az ember létehez nélkülözhetetlen külső javakat adva, annak fentartója.

A gazdasági munka a) nehéz testi munka, a mely az izom-

erőnek nagymérvű igénybevételét követeli, b) a mechanikus munka, a mely az izomerő igénybevétele nélkül az embert különösen helyhez köti. E két munka nem abban egyezik, hogy az értelmi erőkre egyiknek sincs szüksége, különböznek abban, hogy a nehéz testi munka az izomerő nagy igénybevétele által az értelmi erők működését kizárja, a mechanikus nem. A c) figyelmes testi munka akár nagy izomerő alkalmazásával, akár a nélkül a testi munkával párosult értelmi munkát kíván a gazdasági javak egyes darabjainak előállítására.

A nehéz testi munka engedelmességre neveli végzőjét, az izomerő túlságos alkalmazása akarátát, értelmét kizárván; a mechanikus, különösen a helyhez kötött testi munka alkalmat ad az értelemnek a munka tárgyán kívül való alkalmazására, mely azonban a mechanikus testi munka csekély jövedelmezőségénél fogva végzőjének műveltséget nem adva, ábrándozássá válik. A figyelmes testi munka akaraterőt és értelmet egyaránt fejleszt, mely azonban folyton egy tárgyhoz tapadva korlátoltta teszi a munkást.

A d) kis. gazdasági munka a saját testi és értelmi erők egyenlő alkalmazását kívánja különböző javak és ténykedések létrehozására, a mi által önállóságot, akaraterőt, gazdasági értelmiséget teremt, de a tapasztalatokhoz való makacs ragaszkodást, bátortalanyságot új kezdeményekre.

A e) vezető munka egészen értelmi, és sokak munkájának szellemi irányzásából áll, széles látkört, akaraterélyt tesz föl, föltulajdonsága a bátorság, a kezdeményező erő.

6) *A birtok nemei. A birtok, más szóval vagyon alatt azokat a gazdasági javakat értjük, a melyek fölött az egyén kizárólag rendelkezik s a melyek neki a természet és embertársai fölött hatalmat adnak.* '

A szellemi javakat, bár gazdasági cserére bizonyos mértékben szintén alkalmasak, csak annyiban lehet a birtokhoz számítani, a mennyiben a gazdasági javak alakját magokra venni s tárgyasulni, gazdasági, társadalmi javakká változni képesek; a míg e tárgyasulásuk s kicserélésük meg nem történt, addig a birtokhoz nem tartoznak s a ki pusztán szellemi javakkal van föltulajdonsága vagy a természettel vagy embertársaival szemben erőtelen, hatalom nélkül marad.

A szellemi javak a véges világhoz viszonyítva nem javak inég, hanem a munka mozzanatai, annak folyamatához tartoznak, a mely az által jut eredményre a véges világban is s alakúí át birtokká, hogy a szellemi jó előhozója érte véges gazdasági jót vagy közületi ellátást s hatalmat nyer.

A birtoknak a rendek és karok alakulására minősége által van befolyása.

A rendek szerinti tagosulás ugyanis az a legáltalánosabb tagosulása a társadalomnak, a mely az egyének minőségi különbségeiből ered. Ily minőségi különbségek fő csoportjait a munka különbsége idézi elő, de előidézi a különböző minőségű birtok is, annak következtében, hogy birtokosától másnemű magatartást, másnemű munkát kíván, a mint ez a fennebbieken kifejtetett.

A birtok a minősége tekintetében földbirtok vagy ipari birtok.

Az emberi munka a birtok bármely neménél szükséges ugyan annak jövedelmezőségéhez, de mégis másodrendű tényező csak a föld »saját természetes ereje mellett, a mely szoros változhatlan törvények szerint hat; ez erővel szemben az ember ereje tehetetlen s a földbirtok jövedelme bármily nagy munka és befektetés mellett sem fokozható bizonyos határon túl.

A földbirtokos ennél fogva földjéhez kötött és létében a természet szabályszerű járásától függ, inkább bízik a természet ős erejében, mint saját egyénisége hatalmában, gondolkodása nem individualisztikus, hanem a tárgyilagos ossztényezőkre, a közre irányuló.

Minthogy azonban a földbirtok az ember legállandóbb és elsőrendű szükségleteit elégíti ki, továbbá a biztosság és szabályság, a melylyel jövedelmét nyújtja, a függetlenség és önelégültség érzetét költi a földbirtokosban.

Jövedelmének természetszerinti korlátoltsága teszi a földbirtokost óvatossá, a változhatlan szabályszerűség pedig, a melylyel a szabad természet tüneményei lefolynak, újításokat kerülővé s a megszokotthoz ragaszkodóvá.

Az ipari birtok, akár dolgokból, akár értékekből, pénzből álljon, éppen ellenkezőleg egyéni erőn és találékonyságon alapszik; az ember munkája, értelme rajta a fő, nem annak anyaga; az ember végtelen jellege, az egyén alkotó ereje nyer benne kinyomatot; minélfogva az ipari birtok az egyént egyedül önerejére utalja,

de neki korlátlan jövedelmezőséget is ígér, a mi által gondolkodásának merész, a tárgyilagos világ fölé emelkedni törekvő irányt kölcsönöz.

Támogatja ez irányt az is, hogy az ipari birtokot tevő javak az embernek magasabb, változóbb szükségleteinek kielégítésére szolgálnak.

Az egyénben rejlő alanyi erők, különösen az értelem teremtén az ipari birtokot s annak jövedelmezőségét, az iparos és kereskedő rendek az emberi életet inkább nézik az egyéniség mozgathatása, fejlődése, mint az emberi közület egészének tárgyilag létező rendje szempontjából.

Mivel azonban az iparosnak és kereskedőnek a birtoka változó szükségletek kielégítésére szolgáló javakból áll és az egyéniség múlt erején nyugszik, a földbirtokossal és köztisztviséget viselővel szemben kisebb a függetlensége és önelégültsége.

A földbirtoknál az ember hatalmának gyengesége nyilvánvaló lóvén, az a vallásosságnak közetlen forrása, míg az ipari birtok a fürkésző és bíráló értelemnek, a messze tekintő észnek fejlesztője, a nélkül, hogy a földbirtok a vallásosságnak, az ipari a bölcselkedésnek tipikus hordozói lennének és pedig azért nem, mert vallás és bölcselkedés az emberi szellemnek oly általános nyilvánulásai, melyeket a foglalkozások bárminő különbsége elfojtani nem bír, de annál fogva sem, mert a földbirtoknak vallásosságra indító természetét ellensúlyozhatja a természet mostohasága, szélsősége, az ipari birtokosnál pedig helyzetének ingatagsága ápolja az isteni félelmet.

A végtelennek megnyilatkozásai közül a költészet és a képző művészet azok, a melyek a birtok két nemével szorosan összefüggnek, a mennyiben teljesen különvált léteire még nem jutottak.

A költészet a földbirtokhoz tapad a szabad természet eszméitető hatásánál, formái szépségénél, a földbirtokkal járó foglalkozás természeténél fogva, mely a lelki elmélyedésnek helyet enged, a képzőművészet az ipari birtokhoz, mint a melynek természetes folytatása, tökéletesedése.

A földbirtok fejleszti a kormányzati erőt, mert művelőjétől többoldalú érvényesülést kíván, nem köti le annyira és folyton egy tárgyhoz s így neki saját foglalkozásán túl menő, körültekintő

tehetséget biztosít; az ipari ellenben a gazdaságosságnak, a számításnak a bölcsője és örök mintája.

A föld- és ipari birtok e különböző hatásaikat akkor is gyakorolják, midőn az illető birtokosok munkája birtokuk megtartására vagy jövedelmeztetésére a legszellemibb vezetésben nyilvánul, úgy hogy a tiszta gazdasági munka a szerint, a mint föld vagy ipari birtokon folytatattatik, az illetőkből külön szellemű és külön érdekű csoportokat, rendeket alkot.

A föld- és ipari birtok külön természete azon arányban módosul, a melyben a földbirtok jövedelmeztetése is ipari munkát igényel, vállalattá lesz, az ipar viszont a természeti erők járásától válik függővé.

44. §. A különböző karok és rendek.

A munka különböző nemeiből s a birtok különböző minőségeiből az által lesznek rendek, hogy először is azok, a kik az egyes csoportokhoz tartoznak, hivatásuk fontosságától áthatva, külön kari öntudatra ébrednek, magukat a többi karokkal szemben érvényesíteni, gazdasági létfeltételeiket biztosítani törekszenek.

Másodszor az által, hogy az egész köz a különböző karok munkájának becsét közvéleményével megállapítja, a különböző munkások csoportjainak kötelességeit, helyét, méltóságát, hatalmát a társadalmi rendben kijelöli, munka- és birtokfelosztást létesít, a gazdasági, a szellemi, a társadalmi javak viszonyát meghatározza.

Az egyes csoportok külön öntudata, érdekeinek érvényesítése, gazdasági létfeltételeinek biztosítása, a közület véleményének tények, szokás útján kifejezett hallgatag ítélete vagy egyenesen nyilvánított akarata az egyes csoportok értéke, kötelessége, hivatása, hatalma és javai tekintetében alakítja tehát át a munka- és birtoknemeket olyan természetes egészekké, a melyeket karoknak, rendeknek nevezünk.

A társadalom karai, rendéi, a mint ezt már fentebb kifejtettük s most csak az összefoglalás kedvéért ismétljük, a legkezdetlegesebb közületben a fő- és a közrendek vagy alsóbbak, illetve a szabadok és szolgák.

A munka nagyobb különbségei szülik a szellemi, a gazda-

sági, a közvetítő rendeket, a birtok nemei a földbirtokosok, iparosok, tőkésék, az értelmiség és a munkások rendjét.

A rendek szerinti tagosulás ezekkel az elemi csoportokkal azonban nincs kimerítve. A társadalom az emberi cmlok és tehetségek szaporodásával egyre bonyolultabb tagozattá válik s különböző társadalmi szerkezetek olvadnak benne egygyé.

Ebből folyólag a munka és birtok nemei egymagukban nem magyarázzák többé a karok és rendek különbségeit, érdekeit, működésük természetét, hatását.

A hol a születés, a testületi szellem, a szabad verseny, az összeség részéről ki jelölés, a vagyon patrimoniális elve ugyanabban a társadalomban egyszerre és egymás mellett érvényben vannak s határoznak az egyén társadalmi állása fölött, ott a τβηdek különbsége ebektől a különböző munkamegosztási elvektől is függ és a társadalom a maga konkrét valóságában nemcsak különböző munka- és birtoknemek kapcsolata, illetve küzdelme a fölényért, hanem a születési, a vagyoni megkötöttségnek, a közületi vagy egyéni önrendelkezésnek, a természetfölötti vagy az emberi erőknél egymásra hatását, kölcsönös befolyásoltatását, esetleg élet-halálharczát is jelenti.

A munka- és a birtokkülönbség melleit a rendek természete, világnézlete és érdekeire a legnagyobb hatást gyakorolja a sajátos munkamegosztási elv, a melynek alapján állásukat elfoglalják s mely állásuk jogcímévé válik.

A rendek különbsége csak a munkamegosztási elv, vagyis állásuk jogcímének egyidejű figyelembe vételével merítették ki s e szempontból alakulnak a *születési, patrimoniális rendek* (földbirtokos nemesség, városi patricziátus, parasztság), *hivatási rendek* (papság, tudós testületek, orvosi, ügyvédi karok), *hivatalnoki rendek* (katonatiszti karok, bírák, országos és helyi tisztviselők).

Végül a vagyon nagysága szerint is alakulnak rendek és pedig a főrend, a gentry, a polgárság, a köznép, a mely rendi tagozat azonban csak a vagyon nagysága következtében keletkező osztálytagozat elemzése után érthető.

Mindezek a rendek a beléje tartozó egyének és javaik szorosab vagy lazább összefüggését jelentik.

Ez az összefüggés valódi szervezet fokáig emelkedhetik, sőt

egyes rendnek, mint egésznek akarati és cselekvési képességet adhat s oly hatalmas külön közületeket eredményezhet, mint az egyház, az egyetemek, czéhek, lovagrendek, ügyvédi karok, városok.

A hol a társadalom egyéb tényezők ellenhatása nélkül egyedül rendek kapcsolatából áll és a rendi tagosulás jogivá tétetik, ott az egyetemes emberi eszme nyilván darabokra törött, ember és ember rendi állásánál fogva erős válaszfalakkal van egymástól elkülönítve s az emberinek megvalósítása szerföltt meg van nehezítve, mert mindegyik rend az ő munkájával és birtokával az emberi szükségleteknek csak egy részét elégíti ki s mégis mindegyik, mint külön szervezett testület, sőt személyiség az egész emberi eszme megvalósítójaként, a többieket kizárólag, akar uralnodni, fölöttük felsőbbtségét érvényesíteni.

A rendek szerinti tagosulásnak jogivá tétele az egész társadalom szerkezetét alapjellegére nézve átalakítja.

A mint ugyanis kényszerítő közakarát határozza meg a rendek viszonyát, a társadalom nem nyugszik többé az egyesek természetes súlyán, azok becsülete, befolyása, hatalma nem belső tehetségeiktől, hanem külsőleg megállapított ismérvektől függ.

Másrészt a rendeknek jogivá válása elmossa az állami és társadalmi alakzatok közti különbséget.

A társadalom az emberi szükségletek kielégítésének, az állam pedig a kielégítés összhangzó irányzásának lévén a rendszere, továbbá a társadalmat az egyéni kölcsönös vagy ellentétes érdekek, az államot az egyéni érdekeknél magasb egyetemes érdek mozgatván, világos, hogy a rendek viszonyainak fensőbb, kötelező szabályok út jani megállapításával az állami és társadalmi funkciók, az egyéni és az egyetemes érdekek könnyen összefolynak, minthogy e legmagasabb kötelező szabályok minden pártatlan ellenhatás nélkül egyedül a legerősebb rendeknek egyoldalú, külön érdeke szerint alkottatnak.

A rendek élete, átalakulása, a közület javát vagy kárát okozó működése rokon természetű lévén az osztályokéval, az osztálytagosulással egyidejűleg tárgyalható.

45. §. *A birtok, mint az osztály tagosulás alapja.*

Minden emberi lény, bárminő munkát végezzen, a gazdasági javaknak bizonyos mennyiségére szorul.

A legtöbb ember életét merő kényszerűségből egyedül a gazdasági javak megszerzése tölti be, de azok is, a kik tisztán szellemi célokra törekednek, ezt vagy megszerzett gazdasági javaik segítségével tehetik, vagy mellesleg kell javakat gyűjteniök.

Habár a gazdasági javak birtoka csak előfeltétele az emberi életnek, nem pedig végezel ja, habár az emberi művelődés, a világ humanizációja oda törekszik, hogy e kényszerűséget csökkentse s a csak gazdasági munkával foglalkozóknak a szellemi javakat, a szellemi munka embereinek a gazdasági javakat biztosítsa, az emberiségnek oly állapota nem képzelhető, a midőn a birtok után való törekvés megszűnnék s a birtok az emberi élet fő alapja ne lenne.

Az ember életét s így a közületét a szellem mellett irányzó alaperő a birtok; ez volt, ez lesz fő alapja mindaddig, a míg az: ember a végesség határai között folytatandja életét.

Az éghajlati, a földalakulati hatások is a birtok közvetítésével érvényesülnek.

A birtoknak azonban létfeltételi minősége és az utána való törekvés szakadatlansága mellett, az által van különös alakító ereje az emberi közület szerkezetére s az ember szellemi valójára, hogy az emberiség egyes életszakaiban oly különböző formában jelentkezik.

A szerint, a mint a birtokközösség, a birtokegyenlőség, a birtokkülönbség, a családi, a törzsi, a testületi vagy az egyéni, a kis, közép vagy nagy birtok uralkodik valamely közületben, lesz annak szervezete és összszelleme különböző.

Mert bár a véges fölé emelkedni törekvő emberi szellem oka a birtok különböző formáinak, oly nagy hatalma még sincsen, hogy annak viszonythatása alól magát kivonhatná; az ember a végezt teljesen meg nem semmisítheti, csak alakíthatja s így az mint a birtoknak túlnyomó eleme a maga önálló erejével viszont alakítólag hat a szellemre.

A birtok különböző formái közül a birtokközösség', a birtok-egyenlőség és a birtokkülönbség hatásai legszembeesőbbek.

A teljes birtokközösség csakis kevés számú tagokból álló közületekben lehetséges azoknál a nehézségeknél fogva, a melyekkel a tagok szükségleteinek közös kielégítése jár, nagyobb számú tagokból álló közületekben ennél fogva a közösség helyi vagy hivatási csoportok szerint vihető csak keresztül.

Bizonyos határig a javak nagyobb mennyiségét biztosíthatni általa, mint az egyéni birtokrendszer által és a szükségletek egyenletes kielégítését érhetni el vele.

Szellemi előfeltétele az egyén önállótlanága, a közérzés és gondolkodás túlnyomósága s egyoldalúsága s a hol a feltételek teljesen nincsenek meg, kieroszakolásuk; következménye, ha kíméletesen alkalmaztatik, az emberi élet elért színvonalának állandósulása vagy szerfölött lassú haladása, ha mereven, a közületi rend fölbomlása az egyénre tűrhetetlen kényszer miatt.

A birtokközösség állapotában ugyanis az egyéntől el vannak véve önálló, fejlesztő, kezdeményező működésének eszközei, a köz pedig az emberi életben főképen irányzó funkciót teljesít. Minden közületben, ha megállapodásra jutott, megvan az önelégültségnek bizonyos foka, mert az emberi élet valamely eszményének kivitelén nyugszik s csak úgy állhat fenn, ha a beléje tartozók többsége érzületének, szellemi fejlődésfokának megfelel s ennél fogva önmagában nincs ereje, a mely előbbre vigye, úgy hogy az egyéniség önálló érvényesülésének kizárásával a birtokközösségen nyugvó közületben a haladást csak más közületek nyomása mozgíthatja elő.

De az egyéni tevékenységnek teljes lekötése a gazdasági szükségletek fedezésében, mely a birtokközösségben elkerülhetlen, önként magával hozza, hogy a közben egyszerre csak egy irány lehetséges, mert az egész köz egy lénynyé vált s így két vagy több ellentétes irányt nem követhet s a gazdasági termelés és fogyasztásban uralkodó egyoldalúság szükségképen átmegy a szellemi javak létrehozásának terére, vagy mesterségesen megteremtetik, mert a szellemi javakban való sajátosságok, eltérések, ellentétek megbontanák a közösségnek azt az érzetét, melyen ily közületi szerkezet nyugszik.

A birtokközösségnek megvan az a nagy gazdasági hátránya

is, hogy eredményességben rendszerint nem éri utóli az egyéni birtokkal való gazdálkodást, mégis az ember szellemi életére, fejlődésére, szabadságára gyakorolt hatása miatt lesz az ember eszméjével ellenkező, mihelyest az emberi egyén önálló életre is alkalmas, s a faji, törzsi közös jellegtől eltérő szelleme fölébred s érvényesülni bír.

A birtokközösség egyszersmind az egyenlőség állapota a használatban, a birtokegyenlőség ellenben a birtokállag egyenlősége, mely az egyeseknek jut.

A birtokközösség a munkának s a használatnak is közös irányzását teszi föl, míg a birtokegyenlőség az egyénnek önálló munkálkodását s a javak önálló fölhasználását is megengedi, csak-hogy az egyén önállósága, tehetségeinek, gyermekei számának különbsége folyton fenyegeti az egyenlőséget s az másként fen nem tartható, mint vagy a birtok megújuló felosztása vagy az egyén terjeszkedése elé vetett s éberem fentartott korlátok által.

A *birtokegyenlőségnek* hasonlóké a föltételei és hatásai mint a birtokközösségnek, csak mérsékeltbb alakban; az egyén már külön, valová lett és sajátosságát érvényesíti, többi közt abban is, hogy birtokát egyedül a saját felfogása szerinti czélokra alkalmazza, szorgalmával szaporíthatja.

A birtokegyenlőség rendszere az a lépcső, melyen az egyéniség a teljesen megkötő birtokközösségből a birtokkülönbség rendszerébe átléphet, a hol erélyének határtalan tér nyílik az érvényesülésre, mert ez az átmenet nem szükségképen.

A birtok egyenlőségét ugyanis az emberi szellem egyoldalú, szegényes fejlettségén kívül támogathatják a gazdasági czélszerűség, a vallási meggyőződés s ha tarthatlansága mind ezek daczára nyilvánvalová lesz, nem a birtokkülönbség váltja föl egyszerűen; hanem az egyenlőségtől való eltérést s a különböző nagyságú birtokok arányát a közület pontosan meghatározza attól való félelmében, hogy a birtokkülönbség teljes szabadsága egyesek túlhatalmára s mások szegénységére vezet.

A mint a birtokegyenlőség elve megtöretett s a birtokkülönbség akár korlátlanul akár a közület korlátolta formában érvényre jut, beáll a társadalomnak a birtok különböző nagyságán nyugvó tagosulása s vele a fölfogások, törekvések, érdekek különbsége is.

Mert a mint a birtokközösség és egyenlőség a közületi szel-

lem egyféléseéből és szegénységéből ered s azt megőrizi, azonképen oka és fentartója a közületi szellem gazdaságának, gondolat- és érdekellentéteinek *a birtokkülönbség*.

S éppen ezek az ellentétek az érdekekben, a fölfogásban, melyeket a birtokkülönbség fentart, keltik az ellentörekvéseket annak megszüntetésére. Csakugyan, ha az emberiségnek a gazdaságiakon kívül más céljai nem lennének, képzelhetetlen, hogy a birtokkülönbség rendszere fentartassék. Mert bármennyire bizonyos legyen is, hogy az egyéni érdek, a külön birtok a leghatalmasb ösztönző a javak előhozására s hogy a külön birtok melletti, egyéni termelés eredményeit a közös birtok és közös tőkével való termelés csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel érhetné utói, épp oly bizonyos az is, hogy a javak megoszlása a külön birtok mellett nem csak egyenlőtlen, de a közület tagjainak nevezetes része gazdasági szükségleteire nézve önhibáján kívül szükségét szenved vagy szenvedhet, a mi a birtokközösség, a kollektív termelés és fogyasztás mellett ki van zárva.

A birtokkülönbséget tehát egyedül gazdasági alapon igazolni lehetetlen s azt az ember eszméjének egyéb részeiben, lehet keresm.

S valóban a birtokkülönbség rendszerének fő alapja az ember szellemiségében, végtelenségében rejlik.

Az ember rendeltetése oly magas és oly sokféle erőt, tehetséget, változatos egyéni törekvést kíván, a melyet a birtok- és termelési közösség mellett várni nem lehet.

A tehetségek, az érzés és gondolkodás, az erkölcsi erők különbségének teljes gazdagsága csak az egyéniség szabadsága, az egyéni önfentartás és önmagáról való gondoskodás elve mellett lehetséges, ez elveket pedig csakis az önálló és különböző egyéni birtok mellett tarthatni fen; csak ettől várhatni az egyéni erők teljes kifejtését és működését.

A birtokkülönbség vagy birtokközösség fölött tehát végelemzésben nem a gazdasági célszerűség dönt kizárólag, hanem az emberi élet összes tényezőinek szükséglete; nevezetesen lényeges-e, nélkülözhetlen-e az emberiség életében a köz mellett az egyéniség s ennek pusztán gazdasági vagy szellemi szükségletei is vannak-e, van-e utóbbi szükségleteknek oly maximális határa, melynél az ember, ha elérte, megnyughatik?

A birtokközösség, a kollektív termelés csak azon szenved hajtórést, hogy mindezekre a kérdésekre oly feleletet ad az emberi élet elemzése, mely a birtokközösség ellen szól.

46. §. A birtokkülönbség szellemi hatásai.

A birtokkülönbségeknek megvannak gazdasági, szoros határai, melyek a termelési módok s a jövedelem különbségei szerint vonatnak meg. Az emberi közületre azonban épp oly fontosak a birtokkülönbségnek azok a hatásai, a melyeket az az ember szellemi és erkölcsi életére gyakorol s a melyekben a birtoknak pusztán gazdasági funkcióján túl fekvő társadalmi funkciója mutatkozik.

Hogyan keletkeznek e különbségek, mint fejlődik azok társadalmi hatása, a gazdaság- és társadalomtörténet feladata kimutatni.

Annyi bizonyos, hogy a kezdetleges emberi élet a birtoktalanság vagy a birtokközösség állapota, a midőn tehát osztályok nincsenek, a midőn a tehetségek, a hajlamok egyenlők s a vezető funkciók is történetesen szállnak a közület egyes tagjaira, a midőn megállapodott szabályok helyett a véletlen és önkény uralkodnak.

Az emberi élet szabályozása, a közület szilárd tagosulása a földnek birtokbavételével, a megtelepedéssel és az egyéni birtoknak legalább részbeni kifejlődésével kezdődik. Meghatároztatik a természet járása szerint a munka ideje, a gazdasági munkától függ a szellemi és közdolgok intézése, a közös ünnepek tartása.

Minthogy mindenkinek körülbelül egyenlő az ereje, a közből kiszakított egyéni birtok is egyenlő leend.

A különbség a birtokban az által áll be, hogy egyrészt a szellemi javak létrehozói: papok, vezérek, bűbájosok külön birtokot; nyernek, másrészt pedig a különböző családi szaporaság, a forgalom s az erőszak következtében.

A mint a birtokkülönítésnek a köz részéről gát nem vetetik, különösen a földbirtok tekintetében, a különbségek állandósulnak s támad a gazdagság, a jómód, a szegénység, az ínség s velök megvan az osztályképződés lehetősége.

Ezek a gazdasági különbségek az által válnak társadalmi tényezőkké, hogy a szellemi javak megszerzésére s más emberek fölött gyakorolható hatalomra különbözőleg képesítenek.

A gazdagság oly nagyságú birtokot jelent, a mely a gazdagot gazdasági haszonra irányuló munka alól vagy teljesen fölmenti, vagy tőle csak minimális vezető, felügyelő munkát kíván s megengedi, hogy egyéniségének nem gazdasági szükségleteivel foglalkozzék.

A jó mód az a birtokmennyiség, melyben főleg szellemi és mérsékelt munka kívántatik, hogy az ily birtokú gazdasági szükségleteinek kielégítésén túl egyénisége szellemi szükségleteinek megfelelhessen.

A szegénység a birtoknak az a mennyisége, a melynél az illetőnek összes szellemi és fizikai erejét meg kell feszíteni csupán gazdasági önállhatása érdekében.

Az ínség a teljes birtoktalanság állapota, a melyben az illető megfeszített munkájával sem bír gazdasági szükségleteinek eleget tenni.

Ezekben a birtokkülönbségekben fekszik az osztályképződés lehetősége, a mely hogy valósággá válhasson, mindenekelőtt a birtokkülönbségeknek állandósulása kívántatik, mert csak hosszabb idő múlva gyakorolják e különbségek a birtokosok észére, jellemére hatásukat s jelölik ki a különböző birtok részére a köznek szellemi és erkölcsi életében a teendőket s ez állandósulás főként a földbirtok különbségeinek létrejöttével áll be, minthogy a földbirtoknak oly gyors forgalma, mint a minő az iparié, sem nem lehetséges, sem nem szükséges.

A birtokkülönbségek állandósulásával fejlődik ki a gazdálkodás, a háztartás, a ruházat és élelem, a társalgás, az életmód, de különösen a szellemi és erkölcsi irányok különbsége, annak következtében, hogy a kisebb birtokát teljesen gazdasági létfentartása veszi igénybe, a jómódú és gazdag ellenben egyéniségének nem gazdasági szükségleteivel foglalkozhatik.

A birtokadta lehetőség azonban nem használtatik föl mindjárt a szellemi és erkölcsi szükségletek kielégítésére, hanem a nagy birtok pusztán nagyobb anyagi élvezetek s nagyobb külső hatalom forrásának tekintetik, vagy éppen a fukarságnak szolgál eszközül. Az anyagi élvezetek azonban természetszerűleg fejleszlik

az értelmi, a művészi élvezet utáni vágyat, a hatalomgyakorlás pedig reávezet, hogy a méltányosság, a jóság a hatalommegtartásnak is eszközei.'

Az egyes birtokcsoportokhoz tartozók továbbá tudatára jutnak az erőnek, a melyet birtokukból meríthetnek, tudatára jutnak, hogy az egyforma birtokúaknak egyformák az érdekeik is, a mennyiben a nagyobb birtokúak birtokukat megtartani, a szegényebbek növelni törekcszenek.

A gazdasági munka, a háztartás, az életmód, a szellemi javak, a hatalom különbségei, melyek a birtok mennyiségének különbségeiből folyólag gazdagok, jómódúak, szegények, ínségesek közt különböző szellemi irányt, különböző érdekeket támasztanak, tovább osztják a rendeket birtokuk nagyságának különbsége szerint. Megvannak a szellemi munkásoknak, a földbirtokosoknak, iparosoknak gazdasági, jómódújai, szegényei, ínségesei.

Az osztály tagozat akkor áll be, midőn a különböző birtokcsoportbeliek a birtok különböző nagyságán nyugvó különböző szellemi irányaiknak és érdekeiknek világos öntudatára jutnak, midőn a közület véleménye e tagozatokat elfogadja s mindegyik tagozatnak a birtokához ülő különös funkciókat és kötelességeket, becsületet és hatalmat akár nyíltan, akár szokásszerűen kijelöli, nevezetesen a nagyobb birtokot azzal a föltétellel szentesíti, hogy az a benne rejlő lehetőségeket szellemi és erkölcsi javak létrehozására fordítana ja.

Az osztálytagosulás tehát nem a birtokkülönbség gazdasági folyományaiban rejlik, hanem a birtokkal járó hatalom és kötelesség tudatában és érvényesítésében s a különböző birtokkal járó mindennemű érdekek hatásában.

Az osztálytagosulás a rendi tagosuláshoz viszonyítva ennek egyrészt további elágazása, másrésztől áttörése, a mennyiben a legkülönbözőbb rendbelieket, papot, katonát, földbirtokost, iparost, ügyvédet birtokuk szerint a gazdagok, a jómódúak, szegények, ínségesek osztályába soroz, a mi akkor válik különösen fontosá, midőn a társadalom tagosulásában az egyéni egyenlőség, az önrendelkezés s ennek következtében a birtok emelkedik döntő jelentőségre s midőn ebből folyólag a rendi tagosulás jogi megkülönböztetése elmosódik.

47. §. A különböző osztályok.

A birtokkülönbségekkel mindenekelőtt az első és felső osztály alakul meg s ezek küzdelmének eredménye a középosztály s az osztályonkívüliek csoportja.

Az osztály tag osulás szilárdsága a középosztály alakulásától függ.

A középosztály ugyanis saját fenállásán kívül a felső és alsó osztály lételének biztosítója annak következtében, hogy benne a másik két osztály érdekei egyesülnek és így azok egymás elleni küzdelmében majd az egyik, majd a másik pártjára áll s egyiknek a másik fölött való uralomra jutását nem engedi.

A míg a középosztály kiválni nem bír, mindaddig bizonytalan a másik két osztály léte s vagy az egyik osztálynak a másik, nevezetesen a felsőnek az alsó fölött való teljes uralma lehetséges csak, vagy a felsőnek teljes megsemmisítése az alsó által és a birtokegyenlőség helyreállítása. E lehetőség mindegyike megsemmisíti az osztálytagozatot, mert a birtokegyenlőség az osztálytagozat világos ellentéte, a felsőbbek kizárólagos uralma pedig az alsóbbak öntudatát, önálló törekvését teszi lehetetlenné.

Az osztálytagosulás alapoka ugyanis az egyének szabad érvényesülése, irányelve pedig az osztálytagosulásnak az egyének szabad törekvései szerint való folytonos módosulása; ámde ha az alsó osztály közetlenül áll szemben a felsővel s utóbbi az erősebb, az erőszak kivételével, tényleg is lehetetlen az alsóbbaknak a felsőbbekhez való emelkedése a nagy vagyoni és szellemi különbség miatt s e tényleges lehetetlenséget a felsőbbek érdeke gazdasági, jogi, vallási akadályokkal fokozhatja, vagyis a felsőbb osztály a magáén kívül minden önálló törekvést és érvényesülést megsemmisíthet.

Az egyes osztályok természete im ez.

A felső osztály a birtok oly mennyiségén nyugszik, a mely a gazdagság fogalmának felel meg, a középosztály a jómódnak, az alsó a szegénységnek, az osztályonkívüliség az ínségnek, ámbar az osztályonkívüliség még egyéb körülményektől is függ.

Az osztályalakulás azonban vagy csak egy renden belül támad $\bar{r}$ vagy a rendi tagosulás gyengülésével.

A felső osztály erkölcsi tekintetben a függetlenség és szabadságerzet kiváló ápolója és fentartója, annál fogva mert gazdasági gondoktól ment lévén, érvényesülését egyedül az uralomban keresheti. Fölös jövedelme teszi nagylelkűvé, jótékonyná, becsület és méltóság tekintetében kényessé.

A vallás és hitetlenség végletei leginkább kebelében mutatkoznak, mert nagy vagyona mély hálára vagy cinikus érzületre egyaránt hangol.

A gazdaságilag nem hasznos emberi feladatok, a művészet és a tiszta tudomány, főképen a míg a köz föl nem karolja, egyedül a felső osztály gazdagságából táplálkoznak.

Az emberi élet összes terein, de különösen a gazdaságin, tőle indulnak ki a merész kezdeményezések, minthogy a kockázattól nincs mit tartania s minthogy széles látköre van. Kezdeményezésének csak a meglevő társadalmi rend alapelvei vetnek korlátot, mint a melyen saját helyzete is nyugszik.

Vallásilag, erkölcsileg, értelmileg egyaránt a közéletre utalják a felsőbb osztály s minthogy az ahoz szükséges gazdasági eszközökkel is rendelkezik, a kormányzás, a tiszta szellemi feladatok ápolása, a köz jótékonyág gyakorlása, a függetlenség kifejtése minden körülmények között, irányadás az erkölcs és becsület elveinek alkalmazására a felső osztály kötelességének, különös kötelességének tekintetik a közületben.

A birtok azonban az érzületnek, a jellemnek, az értelemnek belőle imént származtatott irányaira csak az egyik lehetőség.

Az ember ugyanis önelhatározó, szabad jellegénél fogva a tárgyilagos körülményeket különbözőleg használhatja föl.

A felső osztályt nagy fölös jövedelme erkölcsileg elbizakodottá, gögössé, zsarnokivá teheti, a becsület és méltóság kifejtője helyett annak fitogtatójává lesz.

Az anyagi gondoktól való mentesség, a szellemiek fölkarolása helyett érzéki kéjelgésbe, semmiségek után való kapkodásba jdsodorja: merészsége, kezdeményező ereje hóborttá válik, elpuhulása következtében a közéletből visszavonul s elzárkózódás által véli fölénye látszatát fentartani.

Az alsó osztály a fáradhatlan munka, a türelem, az engedelmesség élő példája, a társadalom erőtartaléka. Anyagi helyzete nagy erőfeszítésre, türelemre ösztönzi, részint hogy emelked-

hessék, részint hogy magát színvonalán föntarthassa s az ínségtől megóvhassa.

Küzdelmei miatt, az emberiségnek szükös helyzete ellenére is megörzött egyszerű nyilvánulásaiért válik becsültté és rokonszenvenné.

Anyagi megkötöttségénél fogva óvatos, félénk az újításokkal szemben és bizalmatlan különösen a más osztályúak irányában, mert bennök urait látja, szellemi tehetségeinek fejletlenségénél fogva azonban mégis engedelmességre hajlik s könnyen vezethető.

A szabadságot első sorban az anyagiakkal való ellátásba helyezi s a szellemiek iránt közömbös.

Mint a felső osztály, a vakbuzgóság és hitelenség végletei között mozog, helyzetét isteni akaratnak tulajdonítva vagy a miatt ellene föllázadva.

Terhes gazdasági helyzete azonban könnyen kétségbeejti, a túlzott és sikertelen erőfeszítés elállatiasítja s vagy renyhéségre esik vagy féktelenné, garázdálkodó va s a legboszúállóbbá válik.

A középosztályt némi fölös jövedelme fogékonyná teszi ugyan a létfentartáson túlmenő célok iránt, a munka szükségessége azonban, hogy e fölös jövedelmet megteremthesse, aczélozza akaratát.

Van benne függetlenség és szabadságszeretet, mint a felső osztályban, van vállalkozási, újítási hajlam, de mérsékelve gazdasági állása által. Ebből magyarázható életfelfogásának alapiránya, melyet a hasznosság tekintete jellemez.

Az elvek végkövetkezményeit nem vonja meg, az élet ellentéteit lehetőleg inkább kiegyenlíti, mint megtöri.

A tudományt, a művészetet nem magában, hanem alkalmazásaikban kedveli, az elsőből a gyakorlatiast, a másodikból a csinos választja ki.

Vallásossága állandóbb, mint a másik két osztálynak s ment azok végleiteitől.

Vagyonilag a másik két osztály közé helyezve, megértve a felsőnek törekvéseit s ismerve az alsónak eszközeit, nem veszi el hitét az elsőnek céljai, az utóbbi munkájának sikeressége iránt.

A középosztály a társadalom haladásának legfőbb tényezője az által, hogy annak tényleg lehetséges mértékéi legjobban meg

birja állapítani, az elérteket fentartani, a jövőt biztosítani, épp úgy elutasítva a felső osztály koraszülött terveit, mint kikerülve az alsónak tudatlanságából s szegénységéből eredő óvatosságát.

Közvetítő, a hasznosra, a gyakorlatilag kivihetőre irányuló jelleménél fogva azonban hatalmas egyéniségek alakulására nem oly kedvező, mint a felső vagy az alsó osztály. Sőt alapjelmének – a gyakorlatias, számító irány túlsúlyra emelkedése által – elveszhet a függetlensége, szabadságszeretete s a kényelem, a relatív jólét lesz egyetlen mozgatója; ennek érdekében meghunyászkodva a felsőbb osztály irányában, egyúttal maradvává válik; másrészt biztos jóléte tudatában elfeledve, hogy az az alsó osztálylyal közös munkán alapszik, szívtelen, lenéző tud lenni a szegényebb iránt.

48. §. Az osztályonkivüliek.

Az egyén egész élete birtokától és munkájától, illetve ezek jövedelmezőségétől függ; ezek alapján illeszkedik be a társadalom rendjébe.

A gazdasági és szellemi javak természetes viszonyának megzavarodása, különösen pedig a birtok elvesztése s ebből folyólag; a lehetőség megszűnése bizonyos osztály életmódja szerint élni, idézi elő az osztályonkivüliséget.

E csoport épp úgy foglal magában milliomosokat, a kik erkölcsi és szellemi javak nélkül szűkölködnek, a mint viszont ilyenekkel bőven fölrüházottakat, a kiknél azonban a birtok hiányzik.

Különösen ide számítatnak a szellemi és gazdasági javak egyszerűs mind munka nélkül levők, a szoros értelemben vett osztályonkivüliek, a proletárok.

Lehet-e a társadalomnak e különböző alkatelemeit egy tagozatba sorozni?

A miben megegyeznek, az a határozott társadalmi jellemhiánya, erkölcsi, jogi, értelmi felfogásuk ingadozása, életrendjük zavara.

Jellemök nemlegessége az oka, hogy egy tagozatot, osztályt egy rendet nem alkotnak, ide-oda hányatnak a társadalomban s annak rendjére ez által veszélyesek. Csak egyes csoportjaik tömörülnek, így a fölcsperedett gazdagok, a felsőbb osztályokból

kiesettek s az alsóbbakban el nem helyezkedettek. Legfontosabb a társadalom rendjére az alsó osztályból kiesett munkanélküliek csoportja.

De ezek a csoportok is, minthogy hosszabb ideig fen nem állhatnak, mert a társadalom vagy felszívja őket állandó tagozataiba, vagy fölbontatik általuk: nem bírnak állandó, kifejlett jellegre szert tenni, a társadalom anorganikus elemei s beteg állapotának átmeneti jelenségei.

49. §. A rendek és osztályok szilárd megalakulása.

A köznek rendek és osztályok szerinti tagosulása teljesen öntudatlanul, az emberi életben működő erők tárgyilagos hatása következtében beáll.

A mint már fentebb a birtokkülönbségeknél fejtegettük, a gazdasági és szellemi javak s a velők járó munka különbsége áthághatlan válaszfalat von az állandó társas érintkezés tekintetében is a társadalom különböző elemei között, mert a hajlam és rokonszenv, sőt rokonság sem elégségesek az egyének közös mulatozásai, szórakozásai megteremtésére.

A vagyonkülönbség gazdaságilag, a szellemi különbség értelmileg teszi lehetetlenné a társas egyesülést s ennél fogva a társadalom már a szórakozások tekintetében külön csoportokra válik.

Ugyanezt eredményezik az emberi élet lényeges, nélkülözhetlen feladatai a hozzájuk szükséges vagyonnak és munkának különbségénél fogva.

A becsület, a melyben a különböző tehetségek részesülnek s a vagyon különbsége, mint e tehetségeknek részint eredménye, részint alapja, teljesen önkéntelen lehet.

De épp oly önkéntelen támadhatnak a külön érdekek.

Az életmód, a becsület, a hatalom, az érdekek különbségéből erednek öntudatlanul, szokás útján a rendek és osztályok is. A mint azonban az egyes hivatások fontossága, a hozzájuk szükséges hatalom, a külön érdekek fölismeretnek, az egyén becsülete és hatalma közmegegyezéssel állapíttatik meg s a rendek és osztályok teljes öntudatossággal határozott jogi rendezést nyernek.

Nevezetesen megállapíttatik a különböző minőségű birtok-

kai és munkával s a különböző nagyságú birtokkal járó kötelesség, becsület, hatalom; megállapítatik a jog a birtokszerzéshez, a munkavégzéshez, a hivatalviseléshez.

Mentül tudatosabban történik ez, annál inkább elveszti a társadalom a merő tömegjelenség természetét és szervezetségre tesz szert, a melynél fogva az egyén csak mint egy nagyobb egésznek szorosan meghatározott része létezik.

A rendek jogivá válása hozza létre a társadalom különböző intézeteit.

Ahoz a különös célhoz ugyanis, a melyre az egyes életpályákon működők törekcsenek, előre meghatározatnak emberekben, javakban az eszközök, meghatározatnak a célnak és eszközöknek miképeni összekapcsolása, azaz a cél megvalósításának módja s egy-egy rend nem csupán az egyhivatásúak érdekcsoportja lesz, hanem egyszersmind intézet s esetleg az egyhivatásúaknak akarat- és cselekvési képességgel fölruházott egyetemes személyisége, testülete.

A papi rend egyházzá, a tudósok rendje egyetemmé, az iparosoké czéhvé, várossá, a vitézi rend hadsereggé, az előkelők, nemesek rendje állammá válik.

Az osztályok jogivá valasa nem hoz létre külön intézeteket s csak ritkán eredményez testületeket, de igen is jogi rétegekre választja szét úgy az egész társadalmat, mint annak egyes rendéit.

A főnemességből kiválik a 3000 firt adót fizetőknek, a vagyonosokból a virilistáknak, a polgárokból a választóknak jogi csoportja.

De jogi megállapítás nélkül, az egyének teljes birtokszerzési szabadsága, korlátlan munkajoga (átalános hivatalviselési képesség, szabad kereseti elv) mellett is tényleg különböző marad a birtok, valamint a munka minősége és jövedelmezősége s velők a birtokhoz és munkához kötött egyéneknek életmódja, becsülete, hatalma s a helyzetükből eredő külön érdekeik s ebből folyólag rendek és osztályok szerinti tagosulásuk.

A rendi és osztálytagosulást annak jogivá tétele csak szilárdabbá, állandóbbá/könyebben fölismerhetővé teszi és nagyobb gátot vet az egyéniségben rejlő erők természetes hatásának.

Minthogy továbbá az egyesek állásának jogi, különösen törvény útján való meghatározása a társadalmi állást az illetők ter-

mészetes nyomatéka helyett egy fensőbb hatalomnak döntő szavától teszi függővé, a jogi szabályozás esetleg mesterségesen tart fen olyan állapotokat, a melyek a közület összes tagjainak érdekeivel ellenkeznek.

A rendek és osztályok jogivá válása határozott veszélyt rejt magában, de e veszély, csak más alakban, megvan akkor is, ha e tagozatok ténylegesek; a tényleg erősebb rendeknek és osztályoknak ily esetben is módjukban fog állani az egyetemes emberi eszme rovására az egyéni érdekeket, nevezetesen az egyének osztály- és rendi érdekeit uralomra juttatni; úgy hogy az emberi eszme valósulása az osztályok és rendek jogi szabályozását követeli, csakhogy e szabályozásnak nem szabad egyedül az erősebb rendek kezében lenni, hanem az egyetemes emberi eszme megvalósítására külön szervezett legfőbb hatalomtól, az államtól is kell függni, mert különben nemcsak az emberi eszme nyomatik el, hanem az erősebb érdekek önmegsemmisítő folyamata is bekövetkezik.

Az emberi közület alakulásának legfőbb kérdése, mint lehetséges az emberi élet egyéni és egyetemes irányait, társadalmát és államát oly kapcsolatba hozni, a mely által az egyetemes az egyénnel összhangban érvényesüljön? a mire a közület irányzó tevékenységének, az államnak intézményes szervezése adja meg.

A rendek és osztályok határozott megalakulása külön -heip a feleletet.

A rendek és osztályok határozott megalakulása külön helyzetűknek, a közbeni külön funkcióiknak és külön érdekeinek öntudatossá válásával kezdődik. E határozottság a rendi és osztálytagosulásnak jogivá tételében éri el legmagasabb fokát.

50. §. A rendi és osztály tagosítás eredménye.

A rendek és osztályok egyaránt egyoldalúságot szülnek tagjaiknál.

A munka bármely nemét tekintsük, mindegyik az ember eszméjének csak egy oldalát fejtí ki, a szellemi munka a végtelel, a gazdasági a végezt, a közvetítő azok kapcsolatát ugyan, de megint nem az egész emberit.

A földbirtok a föld urát a tárgyilagosságot erők hatalma alá hajtja, az ipari birtok azok megvetésére hangolja.

A rendek, a melyek e munka és birtoknemek szerint csoportosulnak, hogyan jussanak el az emberhez a maga teljességében, általában hogyan valósul meg az ember magasabb és közönséges elemeivel? Mert ha együtt meg is van az bennük, egyenként annak csak darabjai s egyes tagjaikban még inkább szét van forgácsolva.

Hogyan nyeri meg a szellemi rendek a gazdasági élet teremtette alárendeltségnek, törvényszerűségnek érzetét, hogyan a közvetítő rendeknek a kivihetőre irányuló alakító erejét, miképpen száll a gazdasági rendekbe az eszményi, az önállósági érzet, miképpen bírják a közvetítő rendek egyszerre jámi a végesnek és végtelennek útait?

Miképpen nyeri meg a földbirtokos az iparos éleveségét, hogyan száll át erre amannak ragaszkodása a tárgyilagosságot világ adott rendjéhez?

A magyarázatot úgy látszik megadja a csere, a mely által az egyik rend a másik létrehozta javakat, erőket felhasználja s ilyenképpen mindegyik az egész emberit kifejtheti magában.

A csere ezt egymagában nem bírja véghez vinni, mert a mit annak útján az egyik rend a másikkal nyújt, az erre nézve valami idegen, kölcsön vett; az emberit mindegyik rendnek, ha nem is teljességében, legalább részben magának kell létrehozni.

Felebaráti szeretet, kormányzati kényszer sokat tehetnek arra, hogy a rendi egyoldalúság eltűnjék, s minden rend az öntevékenység által a közös emberi eszmével elteljék, de ennek főrugója az egyéniségben s annak külső biztosítékában, a birtokban van.

Az egyéniségnek önnön ereje a leghatalmasb tényezője annak, hogy az egyes rendek rész munkájuk egyoldalúságából egyetemes emberi életre emelkedjenek. Az egyéniségnek pedig ily erő-kifejtésre a birtok nyújtja szárnyait.

Az egyéniség ugyanis az emberinek a legkisebb, tovább nem osztható, véges, külső alzathoz kötött nyilvánulása, melynek lényege érvényesítésére első sorban magán kívül fekvő, külső eszközökre van szüksége, hogy velők lényegét fentartsa s annak a maga oszthatatlan valóján túl terjedő véghetetlen léteit adjon.

Ezek az eszközök, a melyekkel s a melyekben az egyén lényegét kifejti, teszik birtokát, s ha a rendi egyoldalúságból csak az egyéniség erejével van kiemelkedés, ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a rendi egyoldalúság megszüntetésének az egyéni birtok a főtenyezője, mert az egyéniség birtok nélkül elvont fogalom, nem való lény.

A birtok, mint az egyén gazdasági hatalmának összesége, az által segíti a rendi egyoldalúságot megszüntetni, hogy a gazdasági rendeknek módot nyújt a jövedelem fölöslege által egyidejűleg szellemi javak létrehozására, a szellem és a közvetítő rendeket pedig a gazdasági élet törvényeihez való alkalmazkodásra készíteti, általában pedig a birtoknak bármily kis mértéke az embert bevégzettebbé teszi, egész emberi lényét annak minden oldalával érvényre juttatja.

Csakhogy a birtok ezt a funkcióját mennyiségi oldala által gyakorolja s ezen tulajdonsága a közület egyik különös tagosulásnak, az osztálytagosulásnak válik, a mint már láttuk, alapjává.

Már pedig az osztályok újra széttörik az egyetemes emberit, külön felfogást, külön erkölcsöket teremtenek és főképen az alsó osztály legvégső rétegeinek vagy éppen a belőle kiesetteknek egyenesen emberies, szabad létét veszélyeztetik, úgy hogy a birtoknak a rendi egyoldalúságot kiegyenlítő hatása csak a felső és közép osztályra s az alsónak a közép osztálylyal érintkező rétegeire nézve áll, ellenben az alsó osztály végső rétegeire még fokozza a bajokat, melyek a rendi szerkezetben előfordulnak.

S mindennek daczára a rendi és osztálytagozat nélkülözhetlen az emberi rendeltetés megvalósítására, mert az értelemnek és képzeletnek, a hitnek és erkölcsnek mindazok az árnyalatai, melyeket e rendeltetés kíván, nem keletkezhetnének, ha az egyén az ő természetes súlya, hajlama és akarata által a rendi és osztályalakulást létre nem hozná.

Mert nincs oly közhatalom, a mely a különböző lelki tulajdonságokat a hivatások közszabályozása és meghatározása által úgy megteremteni bírná, mint az egyén.

Igaz ugyan, hogy a rendi egyoldalúságból már a birtok is kiemel, a mit legjobban bizonyít a rendi külön váltság elmosódása akkor, ha egy közületben a szabadkereseti elv jut túlsúlyra a tár-

sadalmi szervezkedésben s a születési, területi, hivatalnoki elvek csak másodsorban alkalmaztatnak.

Ekkor a felső osztály azokból áll, a kikben születésüknél, vagyonuknál, értelmi tehetségeiknél fogva a legnagyobb szellemi és erkölcsi erő van s a kikelem főrend neve alatt foglalunk össze, ekkor az alsó osztályban szolidárisán mindazok egyesülnek a iőznéppé, a kiknek létük fentartásáért minden erejüket meg kell feszíteniük, legyenek szellemi vagy gazdasági, földműves vagy iparos munkát folytatók, ekkor a közép osztály a polgárság neve alatt magában foglalja a kereskedőt, az iparost, a földbirtokost, a szellemi foglalkozásúakat, ekkor a felső és közép osztály között egy átmeneti réteg támad, melyet angol előképe után gentrynek híznak s ez épp úgy áll a birtokos nemességből, mint az iparos és kereskedő, a hivatalnoki és közhivatási (ügyvédi, orvosi), a papi, tanári, bérlői, írói rendnek mindazokból a tagjaiból, a kik nagyobb vagyoni jómód mellett magasabb műveltség s erkölcsi elvek tekintetében kényesség által kiemelkednek. (Lásd a 44. §-t.)

Azonban a mit a birtok a rendi elkülönözöttség kiegyenlítésére egyoldalón ad, azt a vagyonmegosztás nagy egyenlőtlenségejök lehetősége által a másikon elveszi.

A rendi és osztálytagozatnak elkülönözködő, ellentétes szellemet fejlesztő iránya az érdek által nemcsak kiélesbül, hanem ellentétes szenvedélyeket, a rendek és osztályok küzdelmét szítja egymás ellen.

A rendek és osztályok élete folytonos küzdelem, melyet rendszerint békés fegyverekkel a jog korlátai közt folytatnak az uralomért, de a mely nyílt, külerővel folytatott harcba csap át az érdekellentétek kiélesedésével s kockára teszi századok alkotásait.

Az osztály- és rendi tagozat ekként uralmat jelent, az egyik rendnek, az egyik osztálynak uralmát a többi fölött, a mely uralom alapulhat fegyveres erőn, alapulhat az osztályok természetes nyomatékán, alapulhat a jog követelményein s ily uralom természetes következménye egy uralkodó osztály fenállása minden fejlettebb társadalomban. Minthogy azonban a nyers erő a társadalmi rendnek bizonytalan, múló alapja csak, az osztályok természetes súlya pedig biztosan meg nem mérhető, uralkodó osztályról akkor szokás szólni, midőn valamely osztály közakarattal, jogilag

elismert tehetségeinél fogva nyer döntő szót a közület szükségseleiteinek fedezésében s ennek irányzásában.

51. §. *A rendek és osztályok viszonya egymáshoz, nevezetesen összhangjuk.*

Lehetséges-e a rendi és osztálytagozat fentartása mellett az osztályokra válásnak az embert részekre daraboló hatását kikerülni? mert a rendi szétdaraboltságnak kiegyenlítését a birtok s a rajta nyugvó osztályszervezet tényleg lehetségessé teszi.

Lehetséges-e az osztály- és rendi tagosulás fentartása által mindenkit emberi rendeltetése elérésében jobban támogatni, mint a nélkül.

Erre felel meg az osztályok és rendek viszonyának elemzése.

Minden társadalmi tagosulás végső célja az egyéniségnek és általa az egyetemes emberinek érvényesülésében áll.

A rendek és osztályok olyan viszonya egyezik meg e céllal, a melyben a rend felbomlása nélkül mindig megvan a lehetőség, hogy az egyén rendi és osztálybeli állása az emberi összszél követelményei szerint változzék.

E lehetőségnek mindenek fölött jogilag kell meglenni, de szükségessé válhatik a tényleges eszközök létesítése is, melyek az egyesnek az egyik rendből vagy osztályból a másikba való átlépést megengedik.

A hol e jogi és tényleges lehetőségek megvannak, ott beáll a gazdasági, szellemi és társadalmi javak arányos megoszlása s általa a rendek és osztályok összhangja.

A változás lehetősége természet szerint inkább meg van szorítva a rendek között, mert csak kevesen bírják választott pályájukat elhagyni s meglett férfi korokban más pályára, más rendbe átmenni, az átmenetelt azonban jogilag megakadályozni csak addig lehet, a míg a szoros rendi tagosulás az egyedüli módja a közület bizonyos szükségletei fedezésének.

Ellenben az egyrendűeknek birtok szerint különböző osztályai között nincs tényleges nehézség, hogy az alsóbb osztálybeli ugyanazon munka- vagy birtoknemben helyzetét megváltoztathassa s feljebb emelkedjék vagy alább szálljon, mihelyest a gazda-

sági és szellemi javaknak azzal a mértékével rendelkezik, a mely valakit tényleg vagy jogilag a felsőbb vagy alsóbb osztályba soroz.

Az osztályoknak és rendeknek az a viszonya lesz tehát helyes és összhangot teremtő, azaz úgy az egyéniségnek mint az, egyetemes embernek megfelelő, a melyben az osztályok és rendek közt elemeik, azaz tagjaik kicserélődése lehetséges, a hol azok emelkedése és alászállása anyagi és szellemi javaik gyarapodásával és fogyásával párhuzamos.

Az osztályok és rendek ily viszonya, mellett mindenkinek egyaránt megvan a viszonylagos becsülete, mert senki sincs külsőleg biztosítva, hogy más rendbe vagy osztályba nem kerül-e? az egyes állása erőfeszítésétől, azaz munkájától és tehetségétől függvén, a munka közös tisztelet tárgya; a vagyon, a birtok megnevelődött s tulajdonosának személyes gazdasági erényeitől függ; a társas érintkezésnek csak a szellemi és gazdasági lehetetlenség szab határt; az oktatás nyilvánossá és közössé válik; a jog elveszti merevségét s a rendi és osztályviszonyoknak belső átalakulásához illő változási képességet nyer; a szeretet elve érvényesül a gazdasági és szellemi segélyezésben, a melylyel a felsőbb rendek az alsóbbakat emelni törekcszenek.

Az osztálytagosulásnak félszégei, az alsóbb osztályt elnyomó hatásai, az osztályok elemeinek s ezek vagyonának kicserélődése, az alsó osztály elemeinek emelkedése, a felsőbbéinek leszállása által megoldhatóvá, illetve elháríthatóvá válnak. A felsőbb osztályok tagjai vagyonuknak örökösödés, üzleti bajok következtében való kisebbedése, házasság által átviszik a felsőbb osztály szellemét az alsóbb osztályokba, az alsóbbak, ha emelkedniök sikerül, kitarító szívósságukat közölve a felsőbbekkel, a nyilvános közoktatás az emberi közös érzést és felfogást egyenlően terjesztve minden osztály gyermekei között, az osztályegyoldalúság eltűnik, a mennyire a végesség határai között csak lehetséges.

Az osztályok és rendek ily összhangzó viszonyának létrejötte azonban attól függ, mennyiben hat az egyénben egyénisége mellett egyetemessége tudata. A mint az egyéniség s azok csoportjai egyedül külön létükből vagyis érdekükből indulnak törekvéseikben, beáll, az osztályok és rendek ellentéte s a társadalmi tagosulás céljához viszonyítva elfajul.

52. §. *A rendek és osztályok ellentétei.*

A felsőbb rendek és osztályok nemcsak arra törekedhetnek, hogy gazdasági, szellemi és társadalmi javaikat megtartsák, hanem arra is, hogy azokból az alsóbb rendeket és osztályokat lehetőleg vagy végkép kizárják.

A házasságnak rendekre és osztályokra szorítása, az elsőszülöttségi elv, a korlátlan végrendelkezési szabadság, a hitbizományi helyettesítések megóvják a rendek és osztályok javait az emberi élet legelemibb tényezőinek hatása ellen.

De a fejlettebb életben a csereforgalom lép a házasság és örökjog mellé, mint a vagyonomegosztás főtenyezője, ez is a rendi és osztályérdek szempontjából szabályoztatik, mindenekelőtt, a hol legkönnyebben keresztülvihető, az ingatlan javakra nézve, a melyek megszerzéséből az alsóbb rendek és osztályok kizáratnak, azok birtokszerzési képessége megszoríttatik, az ingatlanok elidegenítése csak az egyrendbeliek közt engedtetik meg, esetleg azok közt is bizonyos fokig korlátoztatik s birtokmaximumok s birtokminimumok állíttatnak.

Az ingó vagyon átszállásának megakadályozása már nem ily egyszerű, megtörténhetik mégis oly hitel- és adóssági törvények által, a melyek gátolják, hogy a felsőbbrendűek az alsóbbak adósaivá válhassanak vagy adósságaikért ingatlanaikkal szavatolhassanak vagy a melyek az alsóbbrendű adósok helyzetét a legkedvezőtlenebbé teszik.

De oly módon is megakadályozhatni az ingó vagyon szerzésének lehetőségét, hogy a munka gyakorolása az ingatlan tartozékának nyilváníttatik, az ipargyakorlás az ingatlanhoz köttetik s minden, bár nem törvénytelen törekvés, mely oda irányul, hogy az alsóbbrendűek gazdasági helyzete javíttassák, így a munkabeszüntetés, a felsőbbek ismereteinek elsajátítása, mesterségének, iparának megtanulása a közrend veszélyeztetésének s büntetésre méltónak nyilváníttatik.

A gazdasági javak azonban nemcsak az anyagi haszon miatt tárgyai az emberi szükségletnek, hanem mint a szellemi javak eszközei s a társadalmi javaknak, becsület és hatalomnak alapjai.

Ezek megtartására nincs egyéb módja a felsőbb osztályok-

nak és rendeknek, mint ha létrehozásuk csak azoknak engedtetik meg, a kik nagyobb gazdasági javak fölött rendelkeznek. A mennyiben tehát bizonyos gazdasági javak bírására csak egyes rendek és osztályok jogosultak, azok lesznek a szellemi javak kizárólagos előállítói, a társadalmi hatalom és becsület egyedüli élvezői is.

Minthogy pedig a rendek és osztályok ingatlan vagyonának megőrzése könnyebben lehetséges, a köztisztviselés, a társadalmi kiváltság ingatlan birtokhoz köttetik. Nincs azonban az sem kizárva, hogy az ingó birtokhoz kötéssék és a mennyiben az ingók forgalma, szerzése tekintetében az osztályok és rendek közt kiváltságos jogszabályok fenn nem állanak, ez a felsőbb osztályok érdekeinek megóvására szolgáló eszközök legenyhébbike annál fogva, mert hacsak a társadalomnak nincs teljesen hivatalnoki szervezete, amúgy is nagyobbára a vagyonosabbak a szellemi javak létrehozói és a társadalmi javak élvezői.

Az osztályok és rendek elfajulásának legmagasabb foka, midőn ezek a társadalmi tagozatok a dologi kiváltságokkal sem érik be, hanem a szellemi és társadalmi javak létrehozása születéshez köttetik; az egyesek ugyanis osztályuk kiváltsága ellenére is elveszthetik javaikat rend- és osztálybelieik javára; ennek veszik elejét, ha az egyes állása, becsülete, hatalma, javadalma születéséhez köttetik s az egész rendi és osztályalakulás nemcsak jogivá, de a születés jogán alapulóvá, azaz kasztszerűvé és ez által egészen czélellessé válik. Ekkor ugyanis az egyén a maga érdekével, tekintet nélkül tehetségeire, adja az irányt a közületnek, melyben az ember eszméje háttérbe szorul s a közület a születés, vagyis a természeti erők meghatározta egyes osztályok és rendek érdekében áll fen egyedül.

A felsőbbek osztály- és rendi érdekének mindezek a megóvási módjai ellenkeznek ugyan a társadalom czéljával és összhangjával, lia a köz egész szervezetében következetesen keresztülvitettek, de a legveszélyesebb, ha a házasságok csak bizonyos rendek és osztályok között engedtetnek meg, a közfunkciók ingatlanhoz kapcsoltnak, az oktatás osztály- és rendi érdek szerint rendeztetik, különösen pedig ha az osztály- és rendbe tartozás kizárólag születéstől tétetik függővé, mert az ily eszközökkel fentartott társadalmi rend elveszti jogosultságát, elveszti alkalmazkodási, fejlődési képességét s csak külerővel, forradalmak, zendülések útján lehet

benne az alávetett osztályoknak szükségleteik kielégítését remélni. Az ily társadalmakban a forradalmak a haladásnak egyedül lehetséges eszközei.

Az alsóbb rend és osztály érdeke elsősorban odairányul, hogy magát az osztályonkívüliség, a proletariátusba süllyedéstől megóvja, a minnek elérésére a házasságnak, az örökjognak, a forgalomnak ugyanazokat a megszorításait törekszik létesíteni, mint a felsőbb rendek, a házasságokat renden vagy osztályon alulival nem túri, a fiúkat részesíti örökrészben, a kisbirtokot az elsőszülöttség, vagy a birtok oszthatlanságának más módja által tartja fenn, az alsó osztály kezén levő birtok megszerzéséből úgy a felsőbb rendűeket, mint az osztályonkívülieket kizárja, az osztály- és rendhez tartozást születéshez köti, a községi és városi polgárságnak a születésen kívül más megszerzését vagy kizárván vagy a község és város akaratától tévén kizárólag függővé.

Az alsóbb rendekhez és osztályokhoz tartozók nagy részének léte azonban inkább munkán, mint birtokon nyugszik s így érdekük ennek szabályozásával nyerhet kielégítést, nevezetesen a munkabérnek és munkaidőnek egyoldalú érdekük szerinti megállapításával, a közadónak a felsőbb osztályokra háritásával, az adósági törvényeknek az alsóbbrendűek érdekében való szabályozásával.

Az alsóbb rendek és osztályok érdekének elfajulása a legmagas fokot, a köztiszteknek tekintet nélkül minden tehetségre, a tömegek terrorizmusa útján való betöltése által éri el, a melyet a birtok felosztása, a család- és örökjog megszüntetése s a közület életében az erőszaknak érvényre emelése fejez be.

53. §. A rendek és osztályok összhangjának fentartrisa.

Minthogy az egyéniségben az öntudat és érdek erősebb, mint a köztudat és a felebaráti szeretet, minthogy ennél fogva az egyéniség az osztály- és rendi tagozatokat is érdeke kielégítésére szolgáló eszközül fogja fölhasználni, az osztályok és rendek összhangjának oly teljességét, a minőnek az fen (51. §.) vázoltatott s vele az emberi eszme valóságát pusztán az egyéniség hatása következtében várni nem lehet.

A szeretet ugyanis konkrét valóságában rendi és osztályszerepetté válik s ha ezek fölül emelkedik is, szerepe negatív marad, a társadalmi bajok orvoslásából, nem a haladás egyenes előmozdításából áll.

A hit, a művészet, a tudomány a tiszta szellemi élet körében működnek s távol állanak a véges konkrét világ viszonyaitól, közvetett hatásuk igen nagy az emberi eszme konkrét megvalósulására, is, egyenesen azonban tehetetlenek a véges életet az emberi eszme követelményeihez idomítani, sőt a végessel való érintkezés következtében magok átváltoznak, rendi és osztályszínezetet nyernek, ezek szolgálatába szegődnek, felekezetekre, iskolákra, irányokra szakadnak.

Sem az egyénben, sem a tiszta szellemnek közületeiben, az egyházban, a művészetben, a tudományban nincs meg az erő, hogy az ember véges életében annak eszméjét állandó uralomra juttassa, az osztályok és rendek összhangját helyreállítsa; az első azért nem, mert ereje bomlasztó, a végtelennek közületei azért nem, mert a konkrét véges élettől elfordulnak.

Az egyén élete a társadalomban rendszerint a legnagyobb disszonanciával végződik.

Az egyéneknek, mint teljesen önálló, külön valóknak élete a társadalomtan tárgyát alkotja. A politika a társadalom életjelenségeivel csakis mint a nemzeti lélejt alapjával és előfeltételével foglalkozik, már ezért is mellőztük a társadalomtan egyes tételeinek dogmatörténeti elemzését, bármily csábító lett volna a társadalmi jelenségek felfogásának fejlődését vázolni.

A társadalomtan, melyet a francziák *Science sociale*-nak, a németek *Gesellschaftslehre*-nek neveznek, mint öntudatos tudományág, a legújabb kor szüleménye, és a közgazdaság tudományával párhuzamosan fejlődött, mint a mely a társadalom alaptényezőjének, a vagyonnak törvényeivel foglalkozik.

A társadalomtan nem egy a közület tanának nevezhető szociológiával, hisz az emberi közületnek csak azzal a kapcsolatával foglalkozik, a mely a gazdaságiakon kívül a szellemi javak után törekvő egyéni érdekek következtében, egyének természetes nyomatakánál fogva, áll fen és konkrét alakjában az embereiv osztály- és rendi kapcsolatát jelenti.

A társadalomtan megindítóit a francziák, a kik között többen, a nemzeti szükségletekkel szemben, mini az egyéni szükségletek tolmácsai lépnek föl s formulázzák a szocializmus alakjában az egyéniség követelményeit. Céljuk nem a tudományban rejlett, hanem az élet szükségleteinek kielégítésében. Így keletkezik a szocializmus irodalma tisztán gyakorlati célokkal s bármily föltűnőnek lássék az egyéniség megsemmisítésére vezető, szocialisztikus irányzatban az egyének életét tárgyaló társadalomtan keletkezését látni, mégis bizo-

nyos, hogy a mint a szocializmus alapelvében, a nemzeti lét tagadásából és az egyéni érdekből indul ki, épp úgy ő adta meg a lökést az egyéniségnek különös hatásait a nemzeti élet mellett tárgyaló tudományos társadalomtan kifejlődésére, a melynek megteremtői a németek voltak, a kik nemcsak a francia szocialisták levonta következményeket utasították vissza, hanem az egyéniség életét az állami élet mellett általános kutatás tárgyává tették.

A társadalomtanak ily késői föltünése egy világtörténelmi nagy fejlődési folyamatnak végszakával áll okozati kapcsolatban: az egyének és az államnak teljes különválásával.

A míg az egyén s az állam egymással összeolvadva folytatják életüket, mint az ókorban, midőn az államnak csak nemzeti és hatalmi oldala fejlődik ki a más államok irányában való különlet érvényesítése s korlátlan fensőbbsege által, öntagjai irányában ellenben az ember egyetemes eszméje az állam tartalmát nem alkotja, addig állam és társadalom megkülönböztetése lehetetlen.

Az állam az ókorban befelé semmi egyéb, mint bizonyos viszonylag ugyan jogosult, de kizárólagosságukban zsarnoki jellegű osztály- és rendi érdekeknek legfőbb hatalommal való érvényre emelése s e legfőbb hatalomnak a legerősebb osztály mindennemű gazdasági, értelmi, művészi, vallási szükségletei kielégítésére való kiterjesztése. Az ókori állam egyrészt merő osztályuralom, minek legkézzelfoghatóbb bizonyosága a rabszolgaság fenállása, másrészt a vallásnak, a művészetnek, a közgazdaságnak, a mennyiben az uralkodó osztály érdeke kívánja, minden önirányzó erőtlő való megfosztása s a legfőbb hatalom föltétlen irányzása alá vonása.

Az állam a legtöbb külső hatalmat birok és hasonszükségletűek szervezkedése, a kire nézve az állam nem csak szabályozó és vezető, hanem az összes szükségleteket fedező funkciótlő teljesít. Mivel az ókori állam a hasonszükségletűek minden képzelhető érdekének kielégítésére szolgál, ezért olvadnak vele össze oly teljesen a hasonszükségletű egyének, ezért tőrük korlátlan hatalmát maguk föltől, ezért vetik annak oly teljesen alá az ellenkező szükségletűeket.

Az egyéniség külön érdekeinek túlságos kifejlődése s az egyetemes embernek el nem ismerése minden egyénben, volt oka az ókorban annak, hogy az állam és társadalom teljesen összeolvadtak, mert a társadalom önállósulása azt jelenti, hogy minden egyén, mint olyan is egyetemes értékű, az állam pedig több, mint a legerősebb és hasonló érdekűek hatalmi szervezete.

Az emberi élet tudományának általános fejletlenségén kívül, ebben rejlik a főoka annak, hogy az ókori gondolkodás legfőbb képviselőiben, *Plato-ban* és *Aristoteles-ben* a politikai és társadalmi tanok teljesen összeolvadnak.

A társadalom különválását az államtól a kereszténység indította meg minden egyén egyenlő emberi méltóságának, szellemiségének tana által. A keresztény hit, hogy a végtelen, tiszta szellem, az istenség végessé, emberré lett, hogy az emberek Krisztus által a- legfőbb szellemi valóval össze, vannak kötve, tette lehetővé az egyének önmagára, önbensejére, lelkiismeretére támaszkodását, de egyszersmind a legegyszerűsített lényvel, az istenséggel való összeolvadását s ez által egyetemes tartalmúvá válását.

Az ókori vallások a végtelent vagy csak a végesnek eszményítéseként

ismerik, vagy a mennyiben a véges fölé emelkednek, mint a zsidó, az ember és a végtelen között áthidalhatatlan úrt hagynak.

Az emberinek az egyesek bensejében lakozó, de mégis egyetemes, keresztény eszméje, a nemesb, mert egyetemes tartalmú, keresztény egyéniség útján a világban hatni, érvényesülni akarván, a pogány hatalommal szemben mint külön keresztény község és egyház szervezkedett, az államiságra nem emelkedett barbár népeknek pedig oly világi életrendet törekedett adni, a mely a keresztény eszmének megfelel, a melyben a végtelennek legfőbb orgánuma az egyház, a véges világ legfőbb orgánumától az államtól függetlenül s fölötte állva fejti ki erejét.

A keresztény egyház a véges külső hatalom ellenében részint az egyén benső lelkiismeretére, részint végtelen céljára s az ennek megvalósításához szükséges isteni sugallatra támaszkodva, az államnak föléje, illetve ellenébe helyezkedett s ez által megtörte az emberi közület ókori egységét s az egyház önállósulása által nyitotta meg az állam és társadalom elválásának útját.

Az által azonban, hogy a keresztény eszmét külső hatalommal törekedett megvalósítani, az államok mellett maga is állammá lett; az államok viszont az egyház által nem érintett körökben sem bírtak egységes hatalomra szert tenni s a világi életben fejedelmek, rendek, testületek szintén egymás mellett gyakoroltak politikai hatalmat: az államnak és társadalomnak a keresztény eszmében .rejhl. elvi elválása nem ment át a való világba. A kereszténység középkori alakulása, az egyháznak mint tisztán isteni, az államnak mint tisztán emberi intézménynek egymással szembe állítása az oka annak, hogy a politika és társadalomtan el nem különülték.

A XV. század óta mindinkább emelkedő abszolút királyság azonban megtúrte rendek állami hatalmát, a vele szövetkezett protestantizmus pedig az az államot a világi élettel összekapcsolva, az államot is felmagasztalta, s a bűn következménye helyett, Isten rendelkezésének, az egyháznál alább nem, állónál; nyilvánította, de egyidejűleg az egyéniség belső önállóságát az egyházzal szemben is fentartotta.

Az abszolút királyság az állam hatalmának mindent alávetve, helyre állítja az emberi közület egységét, a nélkül hogy a keresztény hit által belső önállóságra jutott egyéniséget megsemmisíteni bírta volna. És ez az egyéniség, megfosztva az abszolút királyság által a közéletre való befolyástól, önmaga, helső yilága. .fele” fordul s bölcselkedés útján eljut a társadalmi és politikai jogegyenlőség eszméjéhez» s azokat a világrendítő francia forradalom útján a inüyelt emberiség életének..mazgatóiyá. teszi.

A francia forradalom vezérelveiben úgy látszik befejezést nyer a kereszténységgel megindult emberiségi életfolyamat. A kereszténység által az okorinál mélyebb, mert egyetemes emberi tartalommal elvelt egyéniség immár minden irányban kifejleszti lényegét, benső életére épp úgy, mint a közéletre nézve; az egyéniség külön valója mellett, egyformán érvényesülhet az egyetemes emberi eszme.

De e látszat csalódás. A francia forradalom alkotta állam, melyben jogilag mindenki egyenlő magán viszonyaiban csak úgy, mint az államiakban, a

valóságban előnyöket biztosít a gazdagoknak s akadályokat gördít a szegények elé; a jogilag egyenlő embert tényleg nagyon különbözönek mutatja.

Az emberi természetes különbségek a jogi egyenlőség proklamálása daczára előtörnek az emberi közületben. Az állam csak jogi egyenlőséget adhat, ténylegeset nem.

Ami az emberekben egyenlő, azt az állam jogi elvekkel kifejezheti és biztosíthatja, a mi bennük különbözö, az egyéniségnek jogilag mérlegelhetlen benső értéke, nyomatéka: az az állam mellett, esetleg az állam ellen tovább hat mint a külön egyéni érdekek szövödéke, mint a társadalom.

A francia forradalommal lesz világos, hogy az általános emberinek eszméje mellett, mely az államban valósul, él és hat, az egyéniség külön ereje, sajátos lényege van szervezve a társadalomban.

Ily élesen, mint a francia forradalom által, soha sem vált szét az egyetemes és az egyéni, az elsőnek létformája az állam, az utóbbié a társadalom s ezért részbeni jogosultsággal mondotta Hegel, hogy a társadalom a XIX. század szüleménye, mert az emberiség előbbi korszakaiban a kettő jogilag és tényleg, többé-kevésbé mindig összekapcsolva, elegyülve jelentkezett.

Az egyéniségben működő erők nem elégedtek meg a francia forradalom szülte államnak általános egyenlőségével, mert az a való egyéniségnek, nevezetesen az erősnek sok, a gyengének kevés.

Az államon, úgy látszott sokaknak, kimerítette az emberi értelein összes gyógyszereit, mert hisz a francia államban a szabadság minden követelményei megvalósultak, anélkül, hogy az ember elégedettebb lenne.

Az államon kívül, a közületnek az egyén és állam közt fekvő rétegében, a tulajdon, a család, az életpályák választása körül kell hát a gyógyítást keresem.

Az állam csak a közület váza, életfunkciói az egyének szabadra hagyott viszonyaiban folynak le, ezeket kell a tényleges egyenlőség elvének megfelelőleg átalakítam. így okoskodik az egyéneknek az a része, a 'mely a jogi egyenlőségnek a társadalmi és állami téren hasznát nem veheti.

Így keletkezik a társadalom első tudatos támadása az új állam ellen 1797-ben, a Baboeuf-féle kommunisztikus lázadásban s folytatódik a későbbi szocialisztikus mozgalmakban, melyeket sem az ókori rabszolga-, sem a középkori pörlázadásokkal s kommunisztikus kísérletekkel, sem más társadalmi osztályoknak az állam elleni támadásával összehasonlítni nem lehet, habár ugyanazon forrásból eredtek. Mert a régibb hasonló harcok egy elnyomott osztály elkeseredésének részleges és öntudatlan kitérésai oly társadalmi és államrend ellen, a mely nemcsak az ember egyetemes rendeltetését el nem ismerte, hanem ettől eltekintve a legönkéntes és zsarnokibb volt, míg a XIX. század kommunisztikus törekvései oly állami és társadalmi rendnek, az egyetemesnek oly alakja ellenében keletkeztek, a mely az emberiség több ezer éves eszményét valósította meg és a mi főfontosságú, az egyéniség elve, az egyének egyenlő boldogsága nevében vivatott ki.

Mert a kommunisztikus és szocialisztikus törekvések legfőbb mozgatója az egyén; ugyan a minden egyetemesb tartalmától, keresztényi bensőségétől s önelhatározásától megfosztott s főleg fizikai jóléte szempontjából tekintett

egyén. A szabadság úgy a szellemi, mint a gyakorlati munkásság terén, a nemzet alanyisága, mint az egyén jólétét akadályozók feláldoztatnak az egyén külső jólétének s ennek érdekében, a nemzeti államok lerontásával, a szűkös-ködő egyének világ szövetségének szüksége proklamáltatik, az egyetemesnek vagyis az államnak és társadalomnak pedig csak oly formája ismertetik el, a mely a legjobb esetben nem egyéb az egyének külső jóléte összegénél, – mert a valóságban a szocialisztikus törekvések sikerülte a tehetségeseknek a gyarlók, a gyengék által való kiaknázására is vezethet – s amely a szellemi szükségletek fedezését egészen háttérbe szorítja.

Az emberi közületek a keresztény hit és a nemzeti eszme befolyása alatt az újkorban oda fejlődtek, hogy bennök az egyetemes emberi és annak különös; nemzeti alakja az államban érvényesül, míg az egyéniség a maga hitbeli, tudási, művészi és gazdasági szükségleteivel önmagára hagyva, az állam egyenes irányzásaán kívül állva, a benne rejlő nyomaték és érdekek szerint alkot csoportokat.

A szocialisztikus törekvések tüntették föl először a legvilágosabban ennek a két tényezőnek ellentétét. Ők hozták napfényre, hogy az államban érvényesülő emberinek és nemzetinek általános irányzata nem egy azzal a közös irányzattal, melyet az egyesek vagy számszerű többségük szükségleteinek összege mutat. Mert habár a szocialista mozgalom eredményében az egyént megsemmisíti, zsariqki közös rendnek veti alá, sem kiinduló pontjában, sem célzatában nem szolgál akár az egyeseké fölött álló vagy az egyesek ellentétes érdekeinek kiegyenlítése által keletkező emberi vagy nemzeti érdekeknek, hanem merőben az egyének, mint ilyenek érdekének s mivel ez érdek nem egyforma a közület tagjai közt, az csak a többség érdekét valószínűsíthetné az egyéni önzésnek megfelelő zsarnoksággal és az ókori közületek színvonalára vetné vissza az emberiséget, csakhogy ma a szellemileg és erkölcsileg magasabban állók lennének az alantab színvonalúak rabszolgái.

Az emberi közület a szocialisták támasztotta ellentétek következtében jnmélyebb bírálat tárgya lett s az ily irányú búvárlatok eredménye a társadalomtan.

A francia szocialisták s a német tudomány megindította társadalmi kutatásnak volt azonban számos, bár nem öntudatos előfutára.

Az a gondolkozásmód, mely csak az egyént látta valóznak, a nemzeteket pedig csak az egyének összetételének, a mely az emberiségnek a történelem szülte viszonyaitól, az egyének történelmileg keletkezett belső tartalmától, keresztény sajtóosságától eltekintett, leszállott az emberi közület végső alapjái, utolsó eleméig, az egyénig s megalkotta belőlök képzeleti közületeit, min- *Mourus Tamás* a maga *Utópiáját*, *Campanella* pedig *Civitas solisát*, majd az államot az egyének szerződésére vezetve vissza, először a közületet, a társadalmat hozta létre az egyének egyesülése, pactum unionisa által, azután pedig szervezte a pactum subjectionis által az államot.

De tulajdonképp a közgazdaság tudományának izmosodásával vettettek a társadalom életjelenségei beható kutatás alá. *Rousseau* (*Discours sur l'inégalité. – Contrat social*), *Mably* (*De la législation*), *Brissot* (*Recherches philosophiques sur le droit de propriété et le vol*), *Condorcet* (*Tableau des progrès*

des connaissances humaines) a XVIII. század közgazdasági irodalmára támaszkodva mennek tūi az állami életen s követelik a társadalomnak átalakítását, amelyben azonban még csak a vagyoni viszonyok jelentőségét ismerik föl.

A XIX. század szocialistái azok, a kikel a társadalomtan a science sociale kezdődik, habár irataikat nem a tudomány rugója, a megismerés, hanem más emberi ösztönök kielégítésének vágya szülte, s habár ők a világos öntudaton, az ember eszméjén, nyugvó államat is fölládozzák az egyéni ösztönöknek s társadalomtanukba az államtant is beolvasszják.

Saint-Simon (*Réorganisation de la société européenne... – Catéchisme polit. des Industriels. – Nouveau Christianisme. – Lettre d'un habitant de Genève. – Système industriel.*) és iskolája, melyhez Franciaország sok jeles fia tartozott egy ideig, Fourier (*Théorie des quatre mouvements. – Traité de l'unité domestique agricole.*) és hívei, a bölcselmi irányú Leroux (*L'humanité*), a kritikus szellemű Proudhon (mindjárt első munkájában: *Qu'est-ce que la Propriété? ou recherche sur le principe du droit et du gouvernement*) az egyének, nevezetesen az alsóbb osztálynak szempontjából teszik bírálat tárgyává az emberi közület végső elemeit, az egyéni szabadságot, az egyéni tulajdont, a családot.

A mit ők az emberi ösztönök gyakorlati szükségleteként állítanak előtérbe, t. i. az egyéni szükségletek szövődékét, az Hegel-nél (*Rechtsphilosophie*) a fogalom belső dialektikájából áll elő mint a polgári társaság, JiteinJörincz pedig először támasztja a követelést (*Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs, 1812.*), hogy a birtokmegosztás s a szellemi javak létrehozása, a polgári becsület, az osztályok és rendek összefüggése – s ez összefüggés a társadalom – tételessé kutatás tárgyává. E követelésnek maga Stein tesz eleget *Gesellschaftsichre 1856.* című művében, a mely „*System der Staatsrissenschaften*”-jének második kötete.

Stein Lőrincz oszlatta el először a hibás felfogást, mely a francia szocialisztikus és kommunisztikus mozgalmakban merő agyrémeket, a közület időleges betegségeit látta, kimutatva (a fennebbi munkáin kívül különösen még: *Der Begriff der Gesellschaft u. d. Gesch. d. französischen Revolution. – Das Königthum, die Republik und die Souverainität d. franz. Gesellschaft* s más munkáiban), hogy a szabadkereseti társadalmi szerkezet e jelenségei az emberi közület természetéből törvényzerűleg folynak s más társadalmi szerkezetekben a rabszolga- és pórlázadások formájában mutatkoztak.

Ugyancsak a német irodalomban állítá föl Mohl Róbert (*Gesch. u. Liter. d. Staatswissenschaften I. köt.*) a követelést, hogy az egyén és állam közt a valóságban föltalálható jelenségek, minők' a törzsek, községek, rendek, osztályok, felekezetek, az állam mellett, mint a melybe bele nem olvadnak s mellette külön életet élnek, külön kutatás tárgyává is tétessenek, csakhogy Mohl e jelenségek összekötő kapcsát még általában sem bírta megjelelni, annál kevésbbé bírt e jelenségekre nézve összefüggő igazságokat részletesen kideríten. A Mohl-féle felfogás ellenében jogosult volt Treitschke bírálatá (*Gesellschaftswissenschaften*), mely egyébként a külön társadalomtan szükségességét tagadta s igazolt Kant s ellentéte (*Politika*), hogy azok a jelenségek az államtan körébe

tartoznak, a mit azonban csak addig állíthatni, a míg kimutatni nem sikerül, hogy e jelenségekben egy közös s az államéval ellentétes erő működik.

Valójában a tünemények bizonyos körére nézve külön tudományt alkotni, csak akkor van helyén, ha az ily körből új igazságokat meríthetni, gyümölcsöző új tételeket állíthatni föl.

Már pedig kétségtelen, hogy a közgazdaságtan mellett a szellemi javak létrehozásának s megosztásának tana, vagyis a társadalomtan, a nemzetek országoló életét kutató államtannal szemben sok új igazságot derített ki s legálább is azt kétségtelenné tette, hogy az emberekre az egyének érdekcsoportjainak, azaz osztályainak és rendéinek hatalma, az államé mellett, sőt az ellen külön, önálló hatalmat bír gyakorolni.

A Stein alapította társadalomtan alaptételeinek helyességét különben gyakorlatilag egyrészt önmaga igazolta a *Warnlcönig*-gel együtt írt francia jogtörténetben és a *Verwaltungslehren*ben, másrészt *Gneist*: a ki az angol alkotmányok és közigazgatásnak az előtt sok részben rejtett zárait azzal a kulccsal nyitotta meg, melyet Stein az ő *Gesellschaftslehre*-jében készített, a mit bár kissé elkésve (*Rechtstaat* 1. jegyz.) maga *Gneist* is elismert. És mi *Grünwald Béla* „*Régi Magyarország*” Kísérlet Stein társadalomtani elmélete segítségével magyarázni nemzetünk életét s ha e kísérlet nem sikerült oly jól, mint a *Gneist*é Angliára nézve, annak oka abban rejlik, mert *Grünwald* elmulasztá az emberi közületben a társadalmi erők mellett működő ethnografiai, vallási, nemzetközi tényezők nyomatekét épp úgy mérlegelni, a mint azt az osztály- és rendi erőkre nézve tette, a mi azonban e szép munkában maradandó értékű, az a Stein-féle társadalomtan eszközeivel volt csak elérhető.

Igaz, a társadalomtan nagyobb terjedelmű, rendszeres művelésre nem talált, de ha különböztetni tudunk, kétségtelen, hogy a tanszéki szocializmus, a szociálpolitika a nemzetgazdaság terén, a krematisztikus és erkölcsi irányoknak, a közgazdaság és társadalom meg nem különböztetése miatt örökre meddő harcra, a közgazdasági írók között: védveiket és támadásaikat ebből a rendszeresen még nagyobb kifejlésre nem jutott, egyes kísérletektől eltekintve monografikus társadalomtanból, illetőleg a tárgyául szolgáló viszonyok szemléletéből merítik.

Mert p. o. *Riehl* művei (*Die bürgerliche Gesellschaft*) a társadalom életét inkább a művész és költő szempontjából tekintik, a Herbartisták (*Lindner*, *Psychologie der Gesellschaft*) ellenben a közületi érzés, gondolkodás és akaratnak csupán fenomenológiáját kutatják, ellenben a társadalmi jelenségek tartalmába, azok értékmeghatározásába nem avatkoznak, számos idevágó munka pedig csak a társadalom egyes osztályainak és rendéinek vagy az egész társadalomnak történetét tárgyalja, végül az úgynevezett szociologikus irodalom (*Comte*, *Spencer*, *Schaf le*, *Liljenfeld*, *Beöthy Leo* egészen eltérő értelemben fogja föl a társadalmat. *Lubrich Ágost*-nak eredetileg névtelenül megjelent, a szociologikus és vallási felfogást egyesíteni törekvő, terjedelmes „*Társadalom-tana*” szintén az utóbbi irányhoz tartozik.

De a rendszeres tárgyalás hiányáért egyelőre kárpótol a társadalom életének részleteiben való kutatása s a társadalom önállóságának tudata a réá

irányuló, immár százados kutatásnál, a véres harcznál fogva, mely különösen Franciaországban a köztársasági állam és az 1871-iki párisi commune alakjában föllépett társadalom közt vívatott, annyira általános, hogy ma már a közjogi rendszerek sem bírják nélküle a nemzetek belső viszonyait magyarázni.

A magyar gondolkodás kezdetül fogva hajlandóságot mutatott a társadalomnak, mint az állam mellett és az államban önálló egésznek elismerésére.; A társadalom, mint ilyen, először Hegel bölcséletének hatása alatt jött tudalmunk körébe s Szeremley-nek külformája miatt hatástalan kísérletében (Politika) tűnik föl először. Hunfalvy is Hegel hatása alatt, de épp úgy platonikus tanulmányaival, mint saját önálló felfogással fölvertve állítja föl (Bajza 1847-i Ellenőrében megjelent értekezésében) és elemzi a társadalom természetét.

A társadalom Hunfalvy előtt nemcsak a gazdasági, hanem a szellemi és a közvetítő munkának felosztása, nemcsak anyagi, hanem szellemi javak forgalma az egyesek között s ezeknek oly láncolata, létegete, mely által az egyén mint rész, mint az egész láncolatban szükséges szem s ez által fejlődő élete biztosítva legyen. De a társadalomban az egyén elveszti függetlenségét másrészt meg minden egyes és azok csoportjai (az osztályok magánhasznukat nézve, a társadalom részei között megoszlás áll be. A részek külön érdekükből indulva ki s azokat egyoldalulag fejleszteni akarva, tehetetlenekké válnak s külön-külön nem bírnak a természet és körülményekből támadt akadályokon győzedelmeskedni.

Az elvált érdekek egyesülése, irtó harczaiknak üdvös versenynyé változtatása az akadályok legyőzhetése végett csak a mindannyi fölött álló egyetemesben van s ez az egyetemes, még pedig élő egyetemes az állam.

A társadalomban az ember egvedisége, az államban egyetemisége él. (Id. i. m.. 165. l.) Az ember a társadalom láncolatában, melyet egvedisége kifejthető végett tűr, mint önnön, belső valójú lény megsemmisülne, míg az állam által, melyben az egyeseket egyformán átható, az egyesekénél egyetemesben nemzeti szellem él, újra visszanyeri önmagát s benne nem mint a köpüben a méh, mindenestül rész, hanem mint belső való működhetik.

Bármily vázlat szerűek legyenek Hunfalvy tulajdonképi társadalomtani fejtegetései (id. m, lfi-169. l.), értékök nyilvánvaló s átgondoltságuk bebizonyult azokban a bírálatokban, melyeket Stein és Wittmann társadalomtani művei fölött az Új Magyar Múzeumban közzé tett, de legkivált klasszikus dolgozatában, a melylyel az Új Magyar Múzeum- megindult, „Az igaz magyar aranybüllában”. Az államiságát elvesztett, vagyis az önakaratban nyilvánuló alanyiságtól a függetlenségi harcban megfosztott nemzetét az emberi életnek, a nemzeti szellem kifejtésére ugyan kevésbé alkalmas társadalmi formájához utalja, s föltámadásának reményét a társadalom szervezetének elemzése közben éleszti. Hunfalvynak ez az épp oly tudós, mint érzelmes szellemnyilvánulása pedig nem egyéb, mint első értekezése alapgondolatainak konkrét tárgyon, a magyar nép 50-es évi állapotain való kipróbálása.

Hason irányú, bár nem oly magas színvonalú s egyes gyakorlati célokra törő Mocsáry-nak „Magyar Társasélet” című dolgozata. Célja odahatni, hogy

a személyiségét veszített nemzet széthullott tagjai, mint egyének s egyének társadalmi csoportjai segítsék a nemzeti alany föltámadását.

S ez irányzat megmaradt a nemzet életében az 50-es évek óta állandóan, egyrészt az egyházak autonómiája, másrészt a nemzetiségi viszonyok következtében s Bartha Miklós-nak s az *Erd. közművel, egylet évkönyvében* megjelent értekezése ez irányzatnak a mai viszonyok szülte új terméke.

Ez irányzattól függetlenül is állandó irodalmunkban az állam és társadalom megkülönböztetése. A tudomány igen jelentékeny vívmányát látja *Trefort* (*Emlékbeszédek és Tanulmányok*) Riehl művét ismertetve abban a tételben: „Az; állam nem azonos a társadalommal” és a nemességgel, mint társadalmi renddel behatólag foglalkozik *Liebe* munkáját bírálva (*Kisebb dolgozatok*), *Eötvös*-nek pedig a (*XIX. század uraik, eszméi*) kiinduló pontja, hogy a társadalom örök, az állam ellenben mulandó (id. m. II. köt. 2. könyv, I. feje.), a társadalom magától áll elő, nem lehet alkotni tetszésünk szerint (id. m. II. k. 3. fejez.), ellenben az államot az emberek bizonyos célra való eszköznek tekintik s ehhez idomítják (a II. köt. számos helyén). *Kerkápoly* hegeli értelemben használja a társadalom fogalmát egész „*Világtörténetén*” keresztül, *Pisztóry* a Mohl szellemében értekezik a társadalomról (*Hoffmann-féle Jog- és államtud. folyóirat I. évf.* valamint *Bevezetés a jog- és államtudományokba*), *Grünwald Béla*, *Stein*-nak főleg *Begriff der Gesellschaft*-ját kivonatolja a Budapesti Szemlében.

Mindezek által a társadalom önállóságát, külön búvárlatának szükségességét eléggé okadatolva látom s ha részemről Stein társadalomtana alaptételeit elfogadva, azokat egészben a politika részévé tettem mégis, ez csak külső, főleg didaktikus szempontokból történt.

II. RÉSZ

AZ ÁLLAM

I. FEJEZET

A nemzet élete, mint országolás.

*54. §. Az átmenet az egyén életéből a nemzetébe.
A család.*

Az egyéni erők és érdekek küzdelme az emberi közületben ideig-óráig eljuthat az ember egyetemes eszméjének megfelelő társadalmi szerkezetig, a melyet azonban a teljesen le nem kötött egyéniség a maga érdekével folyton fenyeget s a közület az egyéni s az ebből alakuló osztály és rendi érdekek következtében folyton visszaesik az erősebb különérdekek hatalmába.

Az az erő, a mely az egyént a társadalomnak érdekszülte hálózatából leelőbb kivezeti s eszméje megvalósítására segíti, alapjában természeti erő, a leszármazás s a nemi vonzódás hatalma.

Az anya és gyermeke között oly kapcsolat áll fönn a természetnél fogva, mely kezdetben az anyának, a gyermek felnőttévei ennek egyéniségét el bírja nyomni s anyát, gyermeket egymásért élővé, létök biztosítására, eszméjük teljesebb megvalósítására képebbé tudja tenni.

A fizikai, nemi vonzódás, minthogy férfi, és nő közt tartós kapcsolatot természetszerűleg nem igényel, magában véve nem szül oly szoros köteléket, mint a minő az anya és magzata között mindig, az ember legvadabb állapotában is fennáll.

Férfi és nő nemi érintkezésökön kívül teljesen közönyösek

egymás iránt ily állapotban s a nemi érintkezés az egyének között nem is szül bensőbb, tartósb összeköttetést, minthogy az vegyesen történik a közület valamennyi különmemű tagjai közt.

Csakis az emberinek, nevezetesen az emberi lény egyéniségének valamelyes kifejlésével állandósítja először is a hatalmasb férfi a nemi kapcsolatot akár a több-, akár az egyejűség alakjában; a hol pedig a nő egyénisége, embersége is ki van már fejlődve s érvényesülhet, ott a nemi kapcsolat még tartósabbá válik.

Az anyának és magzatának kapcsolata összetalálkozik a férfi és nő állandó nemi kapcsolatával, minek következtében a férfi és gyermekei között is benső viszony keletkezik, egyrészt annál fogva, mert bennök nemileg szeretett nejének és önmagának folytatását látja, másrészt mert magától való származásukat is tudja, a mi az általános nemi közösség állapotában lehetetlen.

A leszármazás által az anya és gyermeke közt képződő természetes kapocs, a férfi és nő állandó és meghatározott egyének közt való egyesülésének beálltával, kiterjed az apára is az anya közvetítése s az illető férfi apaságának bizonyossága következtében, csakhogy nem lesz többé az a természetes viszony, a mely a nő és gyermeke közt fennáll, szellemiebb jelleget ölt a szülői szeretet az apában, a mi meg csak úgy lehetséges, ha a férfi és nő között is a kapcsolat nem merőben fizikai, hanem szellemileg is épp úgy különböző individualítások egyesülése, a mint nemileg az.

A testvérek közti kötelék már tisztán lelki; részint a szülők egymáshoz való szeretetének lelki utánzása és folytatása, részint az együtt növekedés eredménye.

Így alakul a nemi különbség és leszármazás fizikai erejének alapján egyszersmind a legszellemibb s legemberibb közület: a házasság és a család.

A mint a házasság a nemi kiegészülésen kívül a két házassfél kedélyi, értelmi és jellembeli kiegészülése, azonképen a család oly közület, a mely a bele tartozókat, a házassfelek nemi vonzódása s a szülők és gyermekek ösztönszerű kapcsolata által ébresztett és támogatott s a testvérektől utánzott és folytatott szeretettel tartja egybe.

A kapcsolat eredményét illetőleg a családi közület a természetes és szellemi szeretet által tagjainak egyenlő érvényesülést s egymás részéről föltétlen biztos támogatást nyújt az élet összes nehéz-

ségeivel szemben, ezért alapja a nagy emberi közületnek, nem abban az értelemben, mintha állam és társadalom belőle fejlenének ki, hanem abban, hogy a támogatást, melyre az egyénnek szüksége van, legbiztosabban adja.

A család megszünteti tagjainak külön érdekét, kiegészíti egymás által azok egyéniségét, s mégis lehetségessé teszi a szeretet kölcsönössége, az egymás megértés teljessége által az egyéniség fennmaradását és önczélú működését.

Az egyéniség megóvásának lehetősége a családban, az önfeláldozó szeretet uralma mellett is, azon alapszik, mert a férfi és nő, a szülők és gyermekek közti különbség oly nagy, hogy azt a teljes odaadás, céljaiknak egymás alá rendelése sem enyésztheti el, hanem a kölcsönös megértés által csak egybeillesztheti.

A mennyiben pedig a családi szeretet az egyéniséget tényleg elnyomja, minthogy a család az emberi közületnek csak részszerű intézménye, a külön családok fenállása által eléggé biztosítva van az emberiség, hogy általuk lényének minden oldala kifejtetik.

A családi kapcsolat legfőbb célja nem a fajfentartás, hanem az emberi eszme teljesebb megvalósulása, az előbbire az anyai szeretet, vagy annak hiányában a, köznek gondoskodása is elégséges lenne; a társadalmi fejlődés kezdetei szolgálatják a példát az első tényező erejére, a magzatelhajtást tiltó törvények, a lelenczházak, a bölcsődék, az óvodák az utóbbira.

A házasság, a család nem valamely külön célból keletkezik; a gyermeknemzés, az érzéki, gazdasági, a szellemi jólét se külön-külön, se együttvéve nem ily célok.

A házasság, a család lealacsonyítása, azt bármiféle célok eszközének tekinteni, mert az önczél: nevezetesen az emberi eszme valósulása két különmemű személynek természeti és lelki vonzalmából eredt teljes életközösségben s a közösségnek szellemi folytatása által a belőle származott magzatokban.

A testileg, lelkileg különmemű személyeknek egyénenkint véve hiányos állapotából eredt vonzalom önkéntelen eredményezi érzéki, gazdasági, szellemi kiegészülésüket s ebből folyó boldogságukat.

A családtagok egyéni boldogsága azonban egy magasabb gondolatnak szolgál, a fajfentartásnak s a tagokban az emberi eszme legbiztosabb, mert egymás iránti föltétlen szereteten alapuló megvalósulásának.

Szentsége, titokszerűsége a szerelemnek, a szülei és gyermeki szeretetnek, a fogamzásnak magyarázhatlak voltában s abban az érthetetlen erőben rejlik, a melylyel tagjainak egyéniségét megtöbbszörözi s egybeolvasztásuk daczára önállóságukat meg nem semmisíti.

Ez a teljes kiegészülés különbözteti meg a házasságot a pusztá nemi kiegészüléstől, az apa- és anyaságot a pusztá nemzéstől; a házassági és családi viszonyban levő egyéniségek teljes és minden irányú összeolvadásának s önállóságuk megmaradásának a, csodája teszi vallási ténynyé; döntő hatása az egész emberi közület célja megvalósulására változtatja át pusztá morális, az egyének belső világától függő viszonyból, a köznek bizonyos fokú befolyása alatt álló ethikus viszonyná.

Mily fokú legyen a köznek jogi, külső befolyása, attól függ, mennyiben elegendők a természetes és morális erők a család fenntartására.

55. §. Az egyén kiválása a családból.

A család által az emberi eszme annyiban valósulhat meg, a mennyiben arra a szeretet képes.

A szeretet azonban akár a család természetes alapján fejlőd-jék, akár tiszta felebaráti szeretet legyen, csak kevés számú egyéneket ölelhet át, mert mint már Aristoteles jól kifejezte, az édesség sok vízbe keverve eltűnik, s az emberi szeretetnek is, bármily szellemi legyen, megvannak véges alapjai, nyilvánulási módjai.

A szeretet köteleke csak kevés egyént kapcsolhatván teljesen egybe, a családbeliek tehetségei az összes emberi szükségletek kielégítésére csak kis mérvben és egyoldalú irányban lesznek elégségesek.

Az összes emberi szükségleteknek egymástól elzárkózott családok útján való kielégítése egyenlő jelentőségű az emberi eszme-nek összezsugorodásával; másrészt pedig, ha a családok egymással érintkezve, egymást kölcsönösen kiegészítve élik életüket, a családi elv csak kis koronkint érvényesül s az emberiséget a maga egészében a társadalom önző kapcsolata fűzi egybe s a különbség csak abban áll, hogy a társadalom tagjai nem természetes, hanem családonkint föllépő egyének.

Az egész emberiségre vonatkozólag tehát egyedül az önzés elve uralkodnék, amely még erősb lenne, mint az egyéni, mert a mily szorosan egybefűzi a családi szeretet a család tagjait, épp oly idegenné bír tenni a családon kívül állókra nézve.

A család elvének elfajulása tényleg súlyosan nehezedik a közületre a nepotizmus, az atyafiság és sógorság érdekhálózatai alakjában, melyek főleg az emberek szűkebb csoportjaiban erősek, néha azonban országokra kihatok.

Az egyes egyénre vonatkozólag pedig a család csak a hitvesek közt természet szerint életfogytiglan tartó kötelék, a gyermek és szülők közt az a nagykorúság beálltával nem szakad ugyan meg, de átváltozik a szülők s gyermekek egyéniségének egyenlő kidomborodása következtében s az egy törzsből eredt, de teljesen önállósult egyéniségeknek külön családokra szakadása válik szükségessé, habár köztük a szeretet elve erősebben hat is, mint idegen családok irányában.

A családi elvet az egy törzsből eredt, de már önállósult tagokra nézve fentartani, csak ezeknek kényszerítésével lehet, a mi által a kapcsolat természetes és szereteten nyugvó jellege tűnik el.

A család tehát sem az ember egyetemes, sem egyéni eszméjének nem bír megfelelni, csak egyik láncszeme azok megvalósulásának, átmenet az egyénből s annak társadalmi kapcsolatából a nemzetre.

Az ember egyénisége a társadalomban fejlődhetik ki, ide lép ki tehát az egyén, a társadalom azonban meg egyetemes eszméje megvalósulásának vet gátot osztályokra, rendekre bomlása által.

Sem a társadalomban, sem a családban nem valósulhat meg teljesen az ember eszméje, szükséges mindenik, de csak mint egy nagyobb egésznek, a nemzetnek, az államnak része, a mely a társadalomra és családra támaszkodva bírja ezek hiányait kipótolni.

56. §. Az állam kiválása a társadalomból és a családból.

Az állam az ember egyetemes eszméjének megvalósulása öntudatos személyiséget alkotó nemzetnek irányzó, országgló tevékeny-

Az ember egyetemes eszméje az egyén önállóságával együtt

tartós valósuláshoz csak úgy juthat, ha 1. öntudatosná válik, ha 1. 2. a köznek országló, vagyis külső erővel irányzó funkciója az egyénektől független létre is bír emelkedni, ha 3. van az emberek közt erő, a mely az egyéni érdekeket külső hatalom nélkül is tudja mérsékelni. A hol e feltételek beállnak, ott mondhatni, hogy az ember egyetemes eszméje állandó létre jut, hogy az állam kivált a társadalomból.

Az egyetemes jó tudatát, az ember eszméjét, a jól felfogott érdek és az egyéneken működő felebaráti szeretet készíti elő. Az egyesektől független hatalom kifejlődhetik akár az által, hogy egy ember vagy annak családja állandó, megingathatlan, külön háttaloniloz jut, akár az irányzó, országló funkciónak oly szervezete következtében, a melynek a forrása ugyan az egyének vagy osztályaik erejében van, de a mely összetétele által velök szemben önálló hatalomként bír érvényesülni.

Az erő pedig, a mely az egyéneket külső hatalom nélkül is, érdekeik mérséklésére készíti, a nemzeti személyiségnek nem egyéni összetétel útján létrejött közületi ereje, a mely akár ösztönszerű, akár öntudatos állapotában, mint az egyének fölött álló működik s őket más nemzetek irányában egygyé, magok közt pedig megfőbbé teszi, mint az egyéni jól felfogott érdek vagy a felebaráti szeretet.

A nemzet, mint az egyének erkölcsi és értelmi valójának egésze, tartja, fogja össze a vagyoniilag és szellemileg szűkölködő egyéneket.

Maga a társadalmi kapcsolat már a nemzeti erő befolyása mellett keletkezik, ennek hatása különíti el, a geográfiai tényezőkkel együtt hatva, területileg is az egyének társadalmi kapcsolatait.

De a társadalom állandóan fen sem állhatna, ha széthúzó hajlamait a nemzeti erő nem ellensúlyozná.

Az egyénekétől külön álló hatalom, a nemzeti erő hatásának mindenesetre előfeltétele az egyéni érdekek bizonyos fokú összefüggése, a jól felfogott érdek s a felebaráti szeretet általi kiegyenlített-sége. Az egyéneknek az általános emberi szükségletek tekintetében már társadalmuk útján valamelyes kielégítést kell találniok, vagyis a társadalomban irányuló külön hatalom is, a nemzeti erő is gazdaságilag, társadalmilag összefüggő egészen bír csak hatni.

Mindazáltal a nemzeti erőnek, az egyesekétől elkülönült, ön-

álló hatalomnak a társadalom összegezett, hatalma mellett saját hatása van s az állam nem a társadalom uralkodó rendjének, osztályának egyszerű karhatalma, hanem mellette külön erő.

A nemzeti jelleg a maga általános. voltánál fogva nyilván külön erő az egyéneknek éppen sajátos különösségekből álló, egymással ellenkező, nemcsak általánosságot, hanem közösséget is kizáró ereje mellett.

De ily külön erő alakulhat valamely rendkívüli hatalmú egyének, illetve családnak szertelen kiemelkedése által a társadalomban; az egyén, illetve dinasztia az egyéni erőkkel szemben külön erővé, náluk nagyobb hatalommá válhat.

Ugyanez beállhat az egyének társadalmi erejének oly elrendezése, szervezése által is, melynélfogva az irányzó, az országoló szervek, habár hatalmuk az egyesektől ered, sőt az egyesekből áll, azokkal szemben önálló, saját hatalommá válnak.

Mindezek a külön erők, melyek az egyéni erőkkel szemben valamely emberi közben érvényre juthatnak, alkalmasak arra, hogy az emberi eszmének, az egyetemes jónak szolgáljanak s az államot akkor mondhatni megalakultnak, ha ez bekövetkezett vagyis ha a közületben levő, legerősb hatalom az egyetemes emberinek szolgál, a mit leginkább akkor várhatni, ha ez az egyetemes emberi egyszersmind sajátos nemzeti.

Az átmenet a társadalomból az államba abból áll tehát, hogy az emberi eszme, mely a társadalomban ellentétes érdekű egyénekre szakadva, öntudatlanul, ösztönszerűleg hat, tudatossá válik az érdekek kiegyenlítésének fölismerése, a felebaráti szeretet hatása következtében s vagy a nemzeti erő, vagy a társadalomban kiemelkedő rendkívüli külső hatalom, vagy mind a kettő által egyszerre külön ösztudattá, külön össz-személyiséggé lesz a számos külön egyén mellett, esetleg velük szemben.

Nem közvetítés nélkül, mint Minerva Jupiter fejéből, hanem a népi, nemzeti közösség, valamely rendkívüli, tényleges hatalom, az érdekek bizonyos összesimulása, a felebaráti szeretet mérlegelhető segítségével válik ki tehát a társadalomból az állam.

57. §. *Az állam fogalma s az állami szabadság természeté.*

A nemzet az emberi élet egyik közületi formája, még pedig az, a mely közületi mivoltában egyszersmind személyi létre emelkedik. A nemzeti életben is a szabadság nyilatkozik.

A szabadság tárgyát tekintve vagy minden embernek a maga benső világára vonatkozik, vagy külső dolgokra s embereknek dologértékű téteményeire, vagy az embereknek egymás belső és külső életére, egész személyiségére.

A szabadság első neme a morális, a belső szabadság, melynél-fogva az ember önszándékának ura, a második a jogi szabadság, melynél-fogva az ember dolgok és dologértékű emberi cselekmények fölött nyer hatalmat, a harmadik az erkölcsi vagy ethikus szabadság, a melynél-fogva embertársainak egész személyisége fölött nyer uralmat, vagy nemleges oldalról tekintve nyer személyisége mentességet más személyiségek uralmától.

Forrását tekintve a morális szabadság az ember benső szándékából s egy láthatatlan benső hatalom akaratának hódolva keletkezik, míg a jogi szabadság külső hatalom akaratából és biztosítása mellett, az erkölcsi vagyis ethikus szabadság ellenben épp úgy nyugszik az ember benső szándékán, mint egy külső hatalom biztosításán s csak a mennyiben az erkölcsi szabadság negatív jellege válik kérdéssé, alapszik az is, mint a jogi szabadság egészen külső hatalom biztosításán.

A szabadság e különböző forrásai és tárgyai szerint lesznek az emberi viszonyok is jogiak, morálisak vagy ethikusok.

*Az ethikus vagyis erkölcsi viszony a morális és jogi viszony-
nak egybeolvadása,*

Az ember morális vagy jogi viszonyban, akár természetes személyiség, akár nemzeti személyiség legyen, akkor áll, midőn minden kapcsolatból kiszakítva, mint önálló, külön lény tekintetik, az erkölcsi, ethikus viszonyban pedig akkor, ha nem külön létében, hanem tagként, valamely egésznek a része gyanánt jó számba.

Az egyén szabadsága, mint teljesen önálló lényé, jogi és morális, mint a család, a testület, a rend, a nemzet tagjáé ellenben erkölcsi, ethikus.

A családtagok, az egy rend-, egy testületbeliek, az egy nemzet-hez tartozók benső indulatból cselekszenek egymásért, engednek egymásra hatni, de arra e közületek külső hatalmával is kényszeríthetnek.

A tagok benső indulata, szándéka nélkül nem állhatnak fenn e közületek, az egész eszméjének bensőleg is át kell hatnia a tagokat, de épp úgy kell azt külső hatalom erejének pótolni, ösztönözni.

Házasság, család, állam vagyis a nemzet önmagát irányzó állapotában, státusában, nemcsak morális viszonyok, de épp oly kevésbé jogiak csak.

A nemzeti személyiségnek önmagát irányzó, országoló állapotában, vagyis mint államnak szabadsága morális jellegű a mennyiben tagjai fölött álló egészként, törvényhozói minőségében, vagy az emberiség körében, mint szuverén alany tekintetik. Az állam ily viszonyában önbensejétől s az emberi eszme reája gyakorolt benső hatalmától függ.

Ellenben ha a nemzet részeire váltan működik vagyis ha főszerveinek egymáshoz vagy a nemzet tagjaihoz való közületi viszonya jön kérdésbe, azoknak egymás irányában gyakorolható hatalma ethikus módon azaz külső, legtöbbször külső kényszerrel is érvényesíthető jogi szabályokkal van meghatározva, de épp úgy van a tagok, a szervek benső, morális szándékára hagyva.

A fejedelem, a parlament, a kormány viszonya egymáshoz, a választók, az esküdtek, a katonáskodó polgárok viszonya az államhoz sem egyedül joginak, sem egyedül morálisnak nem mondható.

A nemzet viszonya akkor válik tagjaihoz jogivá, ha velők nem többé mint törvényhozó, hanem mint öntörvényének végrehajtója érintkezik, vagy ha tagi minőségöktől eltekintve azoknak a törvény elismerte akár közjogi, akár magánjogi egyénisége jön kérdésbe.

Ugyancsak jogivá válhatik a nemzet viszonya más nemzetekhez, a mennyiben ezeknek elég hatalma van az emberiség elismerte morál szabályait valamely egyes nemzet ellen vagy annak érdekében kikényszerítem.

Minthogy azonban a többi nemzeteknek ez a kényszerítő hatalma nem olyan morális vagy jogi kötelességek érdekében alkalmaztatik, a melyek tárgyilag bizonyosak lennének, hanem merőben belsőleg mérlegelhető érdemek nevében: a nemzetek viszonya, a mennyiben azok egymás külső hatalmától függnék, sem tisztán

morális, sem tisztán jogi viszonynak nem nevezhető, hanem etikus, erkölcsi viszonynak.

Úgy hogy a nemzetnek kil- és belviszonyaiban túlnyomólag erkölcsi és morális szabadsága van s a jog kizárólag csak annyiban érvényesül benne, a mennyiben törvénnyel kifejezett, akár önmagára vonatkozó akaratának végrehajtásáról, akár az egyéneknek egymáshoz magánviszonyairól van szó.

Politikai szempont, politikai oldal, rendszabályról szólva, nemcsak azt akarjuk kifejezni, hogy a kérdésben levő cselekvés nem jogi, hanem azt is, hogy morális, etikus, gazdasági szempontok szerint s a konkrét körülmények tekintetbe vételével keletkezik.

A nemzet önmagát irányzó állapotában, azaz szabadságában, állam. Az állam így felfogva, az erkölcsi világnak az az alakulata, a, melyben az emberiségnek valamely, tőle sajátos tulajdonságok által különvált része, bizonyos földterületen személyiséggé emelkedve, az ember eszméjét különös alakban, saját öntudatos akaratával és külső hatalmával valósítja meg, az egyes emberi célok, illetve közületek összhangzó irányzása által.

58. §. Az államcél természete.

A cél mint távoli, még nem valósított gondolat, melynek valaki létesítésére törekszik, merő alanyi cél.

A cél tárgyilag, belsőleg véve egészen más: több egyes dolgoknak, erőnek, ténykedésnek egygyé válását jelenti, hogy általuk ! valami új gondolat, eszme valósuljon meg. É gondolat az egymással ellenkező részekei egymásért levökké teszi, őket erőként összetartja.

A cél épp úgy van a részekben mint az eszmében, az erőben, mely azokat egymással összetartja.

A cél, mint tárgyilag, a dolog lényege, ha külső létezésének esetlegességeitől eltekintve gondoljuk.

A természeti világban a szem különösen alkalmas a cél fogalom föltüntetésére.

A dolgok színe, alakja s a szem alkotása oly különböző és ellentett dolgok, melyeket a cél kapcsol egybe.

Nem a világosság alkotta úgy a szemet, hogy az fölvehesse,

de a szem anyaga sem alkalmazta, kényszerítette a világosságot, hogy benne visszatükröződjék; hisz a világosság nem hathatott be az anyaméhbe, hol a szem képződött, a test anyaga a világosságról mit sem tudott, tehát nem alakulhatott úgy, hogy a látásra alkalmas legyen.

Az ok és okozat, a kölcsönhatás törvénye nem magyarázza az élet jelenségeit, sem a természeti, sem a szellemi világban.

Az ok részekből alkot egészet, a cél alkotja, egyezteteti a részeket; az egész, mely az okozati viszonyból előáll, egyes dolgok összetételéből, merőben az egyes dolgok ható erejéből keletkezik s mint egész önállótlán, a részektől függ; az oly egész ellenben, mely tárgyilagos célnak köszöni lételet, eszmében már létezik, az egész eszméje irányozza a részek összetételét, sőt azokat magának megteremti, fölöttük uralkodik.

A cél tehát nem valami távoli, jövő, csak lenni kellő, a cél valóságban levő, a minnek megvan az eszméje, a mihez megvan, a mihez készülnek a szükséges elemek, még pedig az eszme erejénél fogva.

A cél oly gondolat, melynek lenni, megvalósulni kell, mert valóságának előfeltételei léteznek vagy megteremthetők.

Ezek az előfeltételek, a mennyiben egy magasabb gondolat nélkülözhetlen eszközei, viszonylag szintén célok.

Mentül messzebb hat egy eszme ereje, mentül több dolgot bír megvalósulása fellételévé tenni, annál inkább cél, annál inkább öncél lesz.

A mi az egyetemes, a föltétlen jó megvalóságának előfeltétele, az, habár eszköz is erre nézve, viszonylag öncél is, a mint másrészt az öncélú magasabb is lehet eszköze az alacsonyabbnak, mint önlénye részének, megvalóságása előfeltételének.

59. §. Az állam a legfőbb külső hatalom.

Az állam célját a fentebbiekhez képest keresve, azt abban fogjuk találni, hogy az ember eszméje nemzeti alakban külső hatalom segítségével is valósuljon.

Míthogy azonban az ember eszméje valósul meg az egyéni életben, a vallásban, a művészetben, a társadalomban, az államot

úgy látszik az különbözteti meg az emberi élet más, úgy egyéni, mint közületi nyilvánulásaitól, hogy az emberi eszme megvalósításához a legnagyobb külső hatalommal járul.

Az állam célja, úgy látszik, az emberi élet különböző nyilvánulásait külső hatalommal rendezni.

Az emberi élet a külső világban is folyván, az akár az egyének, akár nemzetek életéről legyen szó, külső erőt okvetlen kivan az emberi eszme megvalósításában. Hogy az ember a véges, külső világ fölött diadalmaskodhassék, okvetlen kell neki véges külső erőt is bírnia; az emberi külerő összege birtokosának az állam tekintetik.

Az államnak, mint ilyen külső, de egyszersmind legfőbb rendező hatalomnak felfogásában találkoznak a legeltérőbb politikai gondolkozók is.

Ily legfőbb külső hatalom létezését nyilván szükségessé teszi az egyes apróbb társadalmi csoportok, az egyes egyének külön hatalmának fentartása, melyek az egymás ellenében kellő védelem szempontjából szükséglik egy mindeniküknek parancsolni bíró hatalom fennállását; e szükségből vezetetik le, mint felállítandó, a Iriilső hatalom, ellenben, hogy az a nemzeti léttel természetszerűleg épp úgy összefügg, mint az egyes emberekkel vele született valamelyes fizikai erő, mely lényüktől, belső világuktól gondolatban ugyan megkülönböztethető, de a valóságban elválhatlan, hogy a nemzet, mint bizonyos számú egyének egésze, szükségképen erősebb, még ha meg is van oszolva, mint egyes tagjai vagy csoportja, e tény figyelmen kívül marad.

Tekintessék azonban az államban föltalálható hatalom akár ténynek, mely a nemzeti léttől válhatatlan, akár mesterségesen szervezendőnek, abban megint találkozik a legtöbb gondolkodó, hogy az államnak e hatalomban rejlik a lényege s az állam céljául az emberi társadalom külső rendjének irányása, fentartása tüzetik ki.

Ezt eléri állítólag az által, hogy a külső szabadság szabályait, a jogi elveket fölállítja, megsértéseket részint külsőleg megakadályozza, ha pedig megtörténnék, megtorolja.

Az állam ki van zárva az ember, a nemzet belső életéből, az az egyénre és közületi alakjában a vallásra tartozik; az állam e felfogás szerint nem erkölcsi, hanem csak külső irányzó.

Az államnak a külső rend és külső szabadság irányójaként való felfogása attól függ, lehet-e a belső és külső életet egymástól elválasztani, lehet-e a külső szabadság határait a belső szabadságra való tekintet nélkül megállapítani.

A tulajdon, a szerződések, a rendőri tilalmak, a büntető törvény határozmányai mind a külső életre vonatkoznak, de azok szerint az eszmények szerint változnak, melyeket a nemzetek időnkint maguk s egyes tagjaik elé kitűznek.

A tulajdonnak sokféle (törzsi, családi, hűbéri, egyéni szocialisztikus) formái azoktól az erkölcsi és gazdasági szempontoktól függenek, melyekből a nemzet kiindul; a házassági vagyoni jog, a szerződő felek rendelkezésének fenhagyott szabad tér, a házasság belső lényegéről, az erkölcsileg megengedettről uralkodó elvek szerint igazodnak.

Az állam nem rendezheti a külső életet, ha e belső indító okokra nézve nincs tisztában; ez annyira világos, hogy azok, a kik az államot mérő külső hatalmi szervnek tekintik, nem is haboznak az államot a bölcsülethez vagy az egyházhoz utasítani, melyektől a belső vezérelveket a külső élet rendezésére kölcsönözze.

Ily viszony bizonyára nem lehetetlen, de az egyházat, a bölcselmet alakítaná át.

A vallás elveszteni sajátos jellegét, melynél fogva tisztán csak a szelleminek, a végtelennek a végest megvető megnyilatkozása, az egyház pedig a véges fölé emelkedésének lelki közege.

Vallás és egyház elveszteni fenségét, bensőségét, a hol a véges külső világnak rendezésére nemcsak az általános irányt, hanem az erkölcsi elvek részletes alkalmazását is a vallástól kellene az államnak kérnie.

A vallásnak, az egyháznak ily világi hivatás akkor juthat osztályrészéül, midőn a nemzetek nem bírnak az erkölcsi elveknek külső érvényt szerezni s csak a természetfölötti hatalom, nevében szóló parancs talál engedelmességre, vagy midőn vallásuk és külső intézményeik között mély űr keletkezik, midőn a külső világból teljesen kivész a végtelennek érzete; de az ily hivatás a vallást, az egyházat alakítja át s teszi politikai intézménnyé.

60. §. Az állam a nemzetnek erkölcsileg is irányzó tevékenysége.

Az állam nem lehet a külső rend jentartója és irányozója, ha nem egyszersmind erkölcsi, belső irányozó is.

A nemzet a maga tevékenységével az ember végtelen lényegét a végesnek ezer akadályaival szemben törekszik jérvényre emelni, ennélfogva a végessel, a külső világgal való küzdelembe elmerülve, céljának végtelen oldala háttérbe szorul ugyan, de nem vesz el.

Az állam nem a tiszta szellemvilág nyilvánulása, mint a valás, a művészet, a tudomány, hanem egy vegyes elemekből alakult világé, melyben az ember legszentebb céljait a végesség határai közt valósítja.

Az állam célja az embernek végtelen lényegét a véges világon belül nemzeti alakban létrehozni; ezt azonban, másként nem teheti, mintha maga el van telve a végtelennek érzetétől, maga határozza meg annak a végesben lehetséges mértékét és módját.

Eléri pedig ezt az által, hogy az emberi eszmének megvalósítására törekvő egyének, családok, gazdasági, társadalmi, vallási, művészi, tudós közületek törekvéseit külső hatalmával és belsőleg rendező erejével irányozza.

Az állam célja ezek szerint az embernek végtelen lényegét a véges világon belül az egyének és a közületek irányzása által különös nemzeti alakban megvalósítani, a jót általánossá tenni.

Az ember az ő életének különböző formáiban, az egyéniekben úgy, mint a közületekben egyaránt jóra, a maga eszméje valósítására törekszik, de az egyén, a családtag által elért jó részleges, a közületi életnek egyes formáiban megvalósított jó egyoldalú.

Az egyéni, a családi jónak, azaz az ember eszméje egyéni és családi megvalósításának részlegességét nem szükséges mutogatni.

De a vallás, a művészet, a tudomány, a társadalom nem ugyanarra törekszenek-e, mint az állam? s nem érik-e el külön céljukat, sőt nem emelik-e magasabban az embert, mint az állam az ő külső és pusztán rendező erejével? egyáltalán maradhat-e egyéb az állam részére teendőül vissza, mint a külső hatalom érvényesítése?

A vallás a véges fölél emel csakugyan érületben, kedélyben, midőn általa az ember létének végcélját a föltétlenben közetlen bizonyossággal tudja s gondolatát, akaratát a mulandótól elfordítja.

A művészet megszabadít a végesnek gyarlóságaitól, midőn azokat a valóságot utánzó képzelet erejével eltünteti.

A tudomány legyőzi a végest, midőn összefüggését előttünk föltárva, a módot megmutatja, mely által föltötte uralkodhatunk.

Azonban a győzelem, melyet kivívnak, a véges világ korlátait csak az emberi öntudatban rotnják le, nem tárgyilag is, nem állandóan, csak a vallásos elmélyedés, a művészi elragadtatás, a tudós bepillantás perczeire; a végesnek tárgyilag hatalmát nem semmisítik meg, ebben van egyoldalúságuk, ezért bár egy oldalról fölebb emelik az embert, mint az állam, más oldalról, a végesnek tárgyilag meghódítására nézve, annak messze mögötte maradnak.

Az állam is a végtelennek eszméjére tör; de a végesnek tárgyilag, külső meghódítása által is.

Mi marad azonban ekkor a társadalomnak, hisz abban az egyén a maga érdekéből kiindulva éppen a végesnek tárgyilag meghódításán fárad, midőn gazdasági javakat termel, midőn a vallási, művészi, tudományi, emberbaráti szükségleteinek kielégítésére megkívántató szellemi javak létrejöttéhez szükséges s a véges világtól föltételezett berendezéseket alkot? A végesnek meghódítása gazdaságilag úgy, mint szellemileg az egyén munkája a társadalomban.

A társadalométól az különbözteti meg az állam célját, hogy abban az egyes egyén törekszik a maga külön egyéni rendeltetésére, gazdasági és szellemi javai gyarapítására s ezzel a végest éppen tárgyilag külső voltában legyőzi ugyan, de a jót csak osztályonkint, rendenkint valósítja, holott az állam egyformán, általában törekszik a jót valósítani, s ezért működése abból álland, hogy az egyeseknek a társadalmi versenyben egymás ellen irányuló érdekét, javát összeegyeztesse, a vallási, a gazdasági irányok túlzásait mérsékelje.

Az állam lényege tehát abban áll, hogy a nemzet állami tevékenységében jut élete összes irányainak öntudatára s ennek erejével kapcsolja azokat összhangzatosan össze s irányozza összes,

minden oldalú, nemcsak egyeseknek, nemcsak léte egyes oldalainak szükséglete szempontjából.

Az államnak e nélkül a belsőleg irányzó működése nélkül, az emberi élet feldarabolódik, az egyházi és világi, a gazdasági és erkölcsi, az osztályérdekek szerint s a nemzet szétfoszlik.

Az állam célja az emberi élet belső és külső irányzása, mi sem az egyénnek, sem a társadalomnak, mint egésznek, sem egyes vallási, értelmi, gazdasági irányainak működését nem semmisíti meg, hanem csakis túlzásait korlátozza, ellentéteiket szünteti meg.

Az egyesek, az egyes vallási, gazdasági, értelmi közületek nem az emberi eszme egészéből, hanem csak egyes oldalaiából indulnak ki s egyoldalú irányzatukat iparkodnak uralkodóvá tenni.

Velők szemben az állam az ember eszméjét a maga egészében, magasztos és közönséges alkatelemeivel együtt törekszik érvényre emelni; vezérli az egyházat a véges világ elodázhatlan követelményei szempontjából, az ember magasabb rendeltetéséből kiindulva határok közé szorítja a közgazdaságot, ha annak irányja a szellemi és erkölcsi célok megsemmisülését eredményezné.

Az állam e rendező, irányzó munkája nem öli el az egyént, nem igázza le az egyházat, nem semmisíti meg a gazdasági közület öntevékenységét, ellenkezőleg céljukra emelőleg hat.

Mert a vallás nincs mindig tekintettel a gazdasági életre, pedig a nélkül maga sem fejlődhetik, a gazdasági élet céljaitól válik, ha nem szolgál a vallási, az erkölcsi feladatoknak is.

Állami tevékenységében az ember oly jóra törekszik tehát, mely magasabb, általánosabb, mint akármelyik más életirányában keresett java, ezeket mind magában foglalja, azok mindannyiját, csakhogy egymással az ember egész lényege szerint összhangba hozva, létesíti.

61. §. Az állam önczél.

Az embervilágot illetőleg a célok ezernyi láncolatában fölébb nem bírunk emelkedni, mint az ember eszméjéig, annak teljes, minden oldalú megvalósulásáig.

Az ember egész eszméje az a legfőbb gondolat, mely az emberi világ számtalan jelenségét egybefoglalja, a véges világot magá-

nak aláveti s az emberi élet részszerű nyilvánulásainak, a meghódított természet erőinek segítségével külső, tárgyvilágos létre jut.

Mint ilyen gondolat, az emberi eszme önczél, mert semmi másnak önmagán, azaz a végtelenen kívül, melynek földi megvalósulása, nem szolgál s minthogy az állam az a közület, minthogy az állam a nemzetnek az a tevékenysége, a melyben és a mely által az emberi eszmének minden oldala leginkább megvalósul, az állam is önczél.

Az állam, midőn a jogot fentartva, általa az ember külső szabadságát védi s a legmagasabb erkölcsi czélok megvalósítását lehetségessé teszi, midőn a gazdasági, szellemi, vallási intézményeket nemcsak jogi tilalmai, hanem esetleg pozitív eszközök segítségével támogatja, midőn a kiskorúság, elmebaj vagy teljes szegénység miatt magáról gondoskodni nem tudó egyén öntevékenységét kipótolja, az ember eszméjét valósítja.

Jog, erkölcs, gazdasági, értelmi és vallási műveltség, felebaráti szeretet az ember eszméjének alkatelemei, melyek összességükben képezik a teljes embert, a legfőbb czélt, mely az emberi világban megvalósul.

E legfőbb czélnak lévén az állam az emberi fejlődés mindenkori fokához mért megvalósulása, az egyes egyén e czélnak csak alattvalója, eszköze, melyet szeretnie lehet, megvalósítani pedig esetleg egyéni élete fölládozásával is hazafias kötelessége.

Az állam, vagy más szóval a nemzet összetételét irányzó, országgló tevékenységében nem az egyén eszköze, hanem önmagának czélja.

Azonban mint a véges világon belül a legegyetemesebb czél az egyént, mint valóságának előfeltételét nem semmisíti meg, sőt annak mentül teljesebb érvényesülését kívánja, mert az emberi eszme egyetemes megvalósulásával, mely egy nemzetben véghezmegy, nagyszerűségben vetekedik az eredmény, melyet a nemzet egyes kiválóan igazságos, erkölcsös, művelt, emberszerető tagjai az emberi eszme egyéni megvalósulása tekintetében fölmutatni bírnak.

A mit az állam önczélúsága s az egyénnek ebből folyó alárendelése utóbbiban megsemmisít, az nem a lényeg, hanem csak az, a mi múló, véges, közömbös; a mint az egyén önczél más egyének, a külvilág irányában, mert velük a lét egyenlő vagy magasabb

színvonalán áll, épp úgy lehetetlen, hogy fölötte álljon a magasabbnak.

Mihelyt az egyénben inkább valósul meg az emberi, mint az államban, a nemzetben, rögtön be is áll az állam felbomlása, s az egyéniségben él tovább az emberi tökéletesebb módon.

62. §. Állam és vallás.

Hasonlóképp nem semmisíti meg az állam önczélúsága a vallást, a tudományt, a gazdasági társadalmat, mint az államéval hason eszméjű, csak más irányú emberi életnyilvánulásokat; ezek olyan viszonyban állnak az államhoz, a milyenben az egyén. Mint az emberi eszme csak egyik részének valósításán munkálók, mindaddig alárendelvék az államnak, a míg az teljesebben tartalmazza azt, ellenben följe emelkednek, mihelyt az állam a maga egyetemességét elveszti.

Vallást, tudományt az állam önnön lényének is részeiül tekint, mivel az állam legegyetemesb céljában azok részleges célja is befoglaltatik, tehát őket meg nem semmisítheti, hanem mint az egyént, irányzó működése körébe vonja, a nemzet életrendjébe, mely a véges világ követelményeit nem mellőzheti, berendezi; e berendezés természetszerűleg alárendelés is.

Az alárendelés határát az ember eszméje vonja meg; ebből folyólag köteles a vallás az állam irányzását elfogadni, viszont azon túl teljes önállósága van, sőt az állam lényegileg a kebelében élő vallási meggyőződések szerint formulázza a maga célját.

A vallásnak az állam alá rendelése első látszatra a végtelenségnek, a szelleminek a külerő előtti meghajlását látszik jelentem.

A vallás, mely a legmagasabbra bírja az emberi lelket emelni, mely legjobban aczélozza az emberi erőket, hogyan legyen alárendelve az államnak, melyet a véges, mindennapi élet békói vonnak le?

A végtelennel való egyesülésnek az a biztos, közetlen tudata, melyből a vallás áll, magasabbra emeli, szabadabbá teszi ugyan az embert, mint az állam, a hol végtelenségét, szabadságát nem érheti el ily egyenesen, hanem csak a külső élet alkotta lépcsők megjárása után; de minthogy a vallásos ember sem menekülhet a véges lét követelményeitől s azokhoz a pusztába vonuló remetének is alkalmaz-

zkodnia kell, vagyis mivel az ember a végességben keresi a végtelent, ezért áll a külvilágban az állam magasabban, mint a vallás.

Ugyanis államával, országíé tevékenységével győzi le az ember a végest, ennek részletes meghódítása az állam és társadalom munkája. A vallás e munkában az erősítő; a hajlamot, a tehetséget tartja fenn az emberben, hogy eszméjéért, a végesnek legyőzéséért küzdeni bírjon.

Habár azonban ekként a vallás, mivel benne az emberi természetnek csak egyik oldala nyilvánul, az egyetemesebb célú államnál alább áll a véges világban, e viszony közöttük nem állandó.

Az ember élete hosszabb szakain át nem nélkülözheti a vallási és állami célok összhangját, egy végső célból kell kiindulniok, melyet a vallás jelöl meg, az állam pedig az élet külső viszonyaihoz alkalmaztat.

A míg az állam a vallás megjelölte cél érdekében működik, magasabb, fensőbb lesz a vallásnál, mert annak a célnak teljes megvalósulása csak az államban van.

A mint ellenben a vallás és az állam között a végcélra nézve ellentét áll be, a midőn a nemzet vallásos érzete s állami, országló öntudata egymást kizárják, ekkor viszonytik megváltozik s közöttük az alá- vagy fölrendeltség fölött az fog határozni, melyikben él tisztábban az ember eszméje.

A vallásnak az állam irányában való alárendeltsége, elemeire bontva, miből áll?

Azt jelenti, hogy a véges világban a vallás nem lehet az egyedi irányzója az emberi életnek, hanem hozzá kell alkalmazkodnia a véges világ oly követelményeihez, melyek az emberi eszme valóslására elkerülhetlenek.

Azt fejezi ki a vallásnak az államba való beillesztése, hogy az államot a vallás céljain kívül még más célok is vezérlik.

A vallásnak és államnak egymáshozí ilyen viszonyából nem következik, hogy az állam külső hatalmával folyjon be az egyének vallási nézeteinek alakulására s parancsaival, egyház felállítással bizonyos vallást teremtsen.

Olyan vallásból, melyet egyedül külső hatalommal teremteni, megsemmisíteni, elnyomni lehet, hiányzik a vallás legfőbb eleme, a szellemiség, a végtelentől való teljes áthatottság, mert máskülönben a véges azt le nem küzdhetné.

Az állam az államatagokban él, ugyanazokban, a kiknek vallásuk is van, ha tehát az állam hatalma a vallásra vesélyes, bizonyára az lesz minden egyéb, az állami és társadalmi életben előforduló emberi célra is, mihelyest az államatagok egymásközt megoszlanak, a kormányzók és kormányzottak egymástól elkülönülnek; ezen tehát azzal kell segíteni, hogy az állam hatalmával való visszaélésnek határ vettessék, de nem az által, hogy a vallás, mint isteni, az emberi világ köréből egészen kiragadtassék.

63. §. Az állam önczélúságának következményei.

Az állam önczélúsága az egyén, a vallás önczélúságának is legbiztosabb záloga. A mint a vallás nem lehet merő külső eszköze az egyén üdvözülésének, azonkép az egyén, a vallás csak alárendelve, beilleszkedve az államba, érhetik el céljukat.

A kiknek a vallás csak eszköz, hogy üdvözüljenek, azokra nézve az üdvösség nem következhetik be, mert az üdvösség előttük merő önzésük kielégítéséből áll, ellenben a kikre nézve a vallás, az Istennel való egyesülés önczél, a kik tökéletességüket érezve magukat megtagadják s Istennek alávetik, Istent önmagáért szeretik, azok az igazán vallásos emberek, azokra nézve vallásosságuk üdvösség.

Az államban is az emberi eszme teljesebben él mint az egyében, teljesebben, mint a vallásban.

Ezért nem lehet eszköz az egyénre, hanem felsőbb cél, melynek minél inkább szolgálva, emeljük magunkat leginkább.

Ha az egyéni magasabbnak, az államot pusztá eszköznek tekintjük, lehetetlen a hazaszeretetet, az áldozatkészséget követelni, mihelyt az egyén és az állam közt összeütközés áll be, mihelyt az egyén java csorbulást szenved az állam java által.

Az egyén javából kiindulva, bármely elszakadási törekvés igazolt lesz, mihelyt az állam az egyén javának csorbitását kénytelen követelni s ez elszakadási törekvések meggátlása az állam által nem lenne egyéb, mint a nyers erő érvényesítése.

A honszeretet, az áldozatkészség az állam javáért elveszti értelmét, merő önzés megnyilatkozása lesz, ha az állam az egyénnél nem magasabb, ha pusztán egyéni javának eszköze.

Az államnak az egyént emelő volta látszik a következőkben.

Az egyén mindenekelőtt önkéntelenül érzi, hogy az államban van egyénisége nemesebb részének megvalósulása, innét ragaszkodása nemzetéhez, mely lényegét külső hatálylally államában fejt ki..

A mit a hazaszeretet inkább ösztön alakjában kifejez, azt az értelem világossá teszi, midőn utal a tartalékra, melyet az állam fentartotta jogban, erkölcsben, gazdasági és értelmi műveltségben az egyén a maga különlétének fentartására, külön céljának elérésére is talál.

Ha az egyéniség az egyetemestől, mely az állam jogában és közerkölcsében, a társadalom gazdasági és szellemi rendjében él, elszakad, mint külön egyéniség gyengébb, tehetetlenebb lesz, egyéniségének sajátossága pedig furcsasággá, csodálatossággá válik.

Az értelem azonban nem lenne elég erős, hogy azt az egyént öntudatában állandóan ébren tartsa, mennyire rá van a közre, az államra szorulva, hogy annak elme, érte áldoznia kell.

De van az államnak az értelem mellett más oly eleme, mely ezt véghez vinni segíti, s ez az államnak különös nemzeti jellege,

E különös jelleg szeretetéhez az ember nem értelmi következtetés útján emelkedik, hanem ahoz mint énje veleszületett részéhez ragaszkodik.

Ha az államnak e különös, összetartó kapcsa hiányoznék, az egyén sokkal nehezebben bírná magát az államnak alávetni, érte áldozni, vagy azt éppen szeretni, mert az az egyetemes jó, mely az államban valósul, nem mindig kedvez az egyéniség külön életnyilvánulásának.

Az államban valósuló általános jó csak önlényünk fölött kivívott diadal útján keletkezik, annak nemzeti színezetéhez ellenben velünk született ösztönünknel fogva vonzódunk s az államot is e színezetért szeretjük.

Az egy nemzeti sajátossága egyének közetlenül érzik összetartozandóságukat, érdekeiket egymásnak könnyebben alárendelik, sőt oly általános jóért is bírnak áldozni, mely az egyesre veszteséget foglal magában s csak a köznek, a nemzetnek szolgál.

Az egyéni érdekek kölcsönös kiegyenlítése vagyis a közös jónak munkalása, annál inkább az általános, az egyesektől csak áldozatot kívánó jónak elérése, majdnem lehetetlen, a hol az egyéneket közös nemzeti jelleg nem kapcsolja egybe.

A hol sokféle nemzeti jellegű egyén alkot egy társadalmat és egy államot, ott az egymáshoz tartozás érzetének hiánya s a nemzeti különbség szembetűnő hatásánál s ama körülménynél fogva, hogy az erkölcs nem egyénileg, hanem közületeileg támad s áll fen: a közgazdasági tisztesség és becsület, a jogi igazságosság elvei megrendülnek, mindenik nemzetiség más forgalmi, jogi és erkölcsi elvet követ a saját, másokat a különböző nemzetiségbeliek iránt.

Az államnak a vallás irányában való önczélúságát illetőleg, ha a vallás az államot a maga merő eszközévé tenné, megfosztaná az államot attól a külső erőtől, melyre magának a vallásnak szüksége van; az emberi világban nincs külső erő, értelmi erkölcsi erők nélkül; az emberből gépet alkotva, gépi ereje is megsemmisül; merőben külsővé téve az államot, az nem bírná a vallás czéljait fölfogni, a véges világot a végtelennek megfelelőleg idomítani, de nem bírna mint fizikai erő sem érvényesülni.

A vallás csak a nemzetben, nem attól elkülönítve lehet élő, s gyümölcsöző.

Az állam és a társadalom tüneményei Istenre vonatkoztatva adják a vallásos érzés fő tárgyait, nélkülök a vallás tiszta spiritalizmussá lesz.

Az állam önczélúságát elismerve, a végtelennek külső megvalósításán munkáló hatalmat tisztelve, vajjon a vallás célja nem inkább éretik-e el? Nem őrzi-e meg inkább tisztaságát, ha a lélek benső világában keresi érvényesülése terét s annak útján törekszik a külvilágra hatni, mint ha egyenesen, közvetlenül, külső hatalommal lép fel? pedig ez lenne a következmény, ha az állam énczélúsága el nem ismertetnék.

Az állam önczélúsága az egyén, a társadalom, a vallás irányában ezek szerint az állam egyetemesebb eszméjében rejlik; mihelyest ez az eszméje működni megszűnik, megszűnik az állam többsége is; egy bizonyos ilyen állam helyére más állam lép, vagy ha az államok általában nem bírják eszméjüket valósítani, az emberi életet állami szervezet helyett társadalmi, vallási közületek irányozandják egyidőre.

64. §. *Az állam keletkezése.*

Ha az állam az egyénnél, társadalomnál, vallásnál magasabb foka az emberi életnek, hogyan egyeztethető össze ezzel a történelem folyamata, melyben azt nem így látjuk keletkezni, hanem mint az egyesek szükségletének eszközét, mint a társadalmi szervezetnek, a vallási nézeteknek folyományát?

A történelem bizonyára úgy mutatja fel az államot, mint az egyén szükségletének eszközét, mint a vallás szolgáját; de mi az; államot magas fejlődési fokán tekintjük.

A külső keletkezési ok még nem határoz valamely dolog lényege fölött; a nemi ösztön, a gazdagodási vágy az egyéni élvezet eszközeinek tűnnek föl, holott valójában az egyén bennök a fajfenntartásnak, az anyagi világ fölött uralomra törekvő emberi szellemnek az eszköze.

A hatalom, mely után becsvágyó férfiak törekednek, az állam csirája, de becsvágyuk mentül teljesebb kielégítése, mentül nagyobb, minden más hatalmat fölülmúló hatalom szervezése megfelel az emberek oltalom, rend utáni vágyának is.

Bármily fontos legyen tehát az emberi haladás történelmére, az emberi élet fejlődési törvényeinek megismerésére az államkeletkezés okainak, körülményeinek megállapítása, mi itt azonkívül, a mit a nemzetek keletkezésére, az államnak a társadalomból való kifejlésére nemzete fentebb mondottunk, az állam keletkezésével nem foglalkozunk.

A cél tárgyi értelemben véve, mint fentebb kifejtetett, okvetlenül külső valósulásra jutó, szükségképi gondolatot jelent, az ily célt belső célnak is nevezhetni, míg az alanyi vagyis külső cél, szándékot, lehetséges, de nem szükségképi valósuló gondolatot foglal magában.

A tárgyi értelemben vett cél létele, hatása azonban vitás lévén a bölcséletben, a cél iránti vita az államcél felfogására is erősen visszahat s az államcélra vonatkozó elméletek nagy elágazását mindenekelőtt az általános világkép okozza, a melyből a gondolkodók kiindulnak.

E világképek három főcsoportba oszthatók.

Az egyik csoportba tartoznak azok, a melyek a világot atomok tömegének s eróművi hatások által egybetartottnak, vagy legalább csak mint ilyet, tekintik megismerhetőnek.

A másik csoportot azok a világképek alkotják, melyek a világot két részre osztják, a tények és az eszmék világára, az elsöben csak okozati össze-

függéseket ismernénk, a melyekbe azonban, bár általunk meg nem ismerhető módon, áttör az eszmék hatalma, s a világ belső célját éppen az eszmék alkotják.

A harmadik csoport felfogása szerint a lét és gondolat, a tények és az eszmék nem elváltán léteznek, hanem minden külső létben eszme valósul meg s minden alanyi gondolat külső létre jutva lesz eszmévé.

Az első az atomisztikus, a második a dualisztikus, a harmadik a teleologikus világgép.

Az atomisztikus felfogás szerint tárgyilagos célról szó egyáltalán nem lehet. Már *Baco* száműzte a cél fogalmat a természettudományból, mert az szerinte nagy általánosságánál fogva nem bír bennünket a természeti erők összefüggésének fölismerésére vezetni s a mai szociológus iskola s benne *Pulszky* (*A jog- és állambölcsélet alapt.* 211. 1.), valamint a természettudományok uralkodó iránya csak múlthatlan előzményeket, de tárgyilagos célt el nem fogad. A szociológusoknak nem is volna szabad az állam céljáról, hanem csak arról szólni, minő célra való az állam. A dolog természete azonban erősebb, mint a szubjektív felfogás s *Pulszky* is kerülő úton eljut ugyanahoz az eredményhez, a melyet fentebb a belső tárgyilagos célszerűség kategóriájával véltünk elérni.

A ezélt oly gondolatnak, oly erőnek mondtuk, a mely külön dolgokat, lényeket szükségkép úgy kapcsol egybe önjerejével, tesz egymásért levökké, hogy azokból élő egész, sőt önjerejével fentartott s fejlesztett lény lesz.

Amde *Pulszky* szerint (id. m. 212. 1.) az állaucél annak a viszonynak kifejezésére szolgál, a mely az állam és a tagjait képező egyesek..., közt fenáll. Vagyis az állam itt egésznek tekintetik. Midőn pedig tovább kiemeli, hogy „minden, a mi okvetlenül szükséges, ezen szükség alapján mint öncélú jelentkezik” s „így az állam is észlezes okvetlenséggel, öncélúsággal . . . mert minden különleges célnak általános és így múlthatlan feltétele”, ezzel az államnak az egyén fölött álló volta jut hallgatag elismerésre s az emberi életet irányozó kényszerűség alakjában fogadtatik el a tárgyilagos cél, az államnak egészí volta, habár csak mint tény.

Az állam a szociológus tan szerint a természetes evolúció következtében létrejött társadalmi organizmusnak egyik része, a melylyel szemben az alanyi céljaira” törekvő egyén józanságra intetik, s arra tanítatik, hogy „jövő eljárása elemekint vegye számba”.

Az atomisztikus felfogás azonban az alkalmazkodási elvnek következetes keresztülvitelével az állam célját mindinkább alanyivá valónak tünteti föl, mint *Spencer Herbert*, a mennyiben az állami atomok, az egyének a magasabb fejlődéssel mind nagyobb s végül oly teljes egybeilleszkedési tehetséghez jutnak, a mely az államot teljesen fölöslegessé teszi; s ha a végeredményre nézve *Pulszky* (kl. m. 236. 1.) elég józan is az iskola fejével egyet nem érteni, e józanságot a következetesség rovására éri el s csakugyan végelemzésben az állam céljának fokozatosan alanyi célzála választ nála is föllehetni.

Az atomisztikus felfogás, még ha vele a kényszerűség elve oly fokon ^ogyütt jár is, mint a minőt *Spinozá*-nál találunk, mindig hajlandóságot mutat ^az államcélnak tisztán szubjektív értelemben vételére.

Hobbes-nél is az állam az egyének alanyi céljai végett van s e miatt ruháztatik föl az egyesek minden jogát megsemmisítő hatalommal, mert az egyesek célja mindenekelőtt az, hogy állati létüket, életüket megőrizték, az anarchiától szabaduljanak, s békét élvezhessenek, a mit csak a legkorlátlanabb hatalom biztosíthat.

Csak az egyén lényegének alantas felfogása okozza Hobbes zsarnoki államfelfogását, de e zsarnokság az egyének alanyi célja érdekében áll. Ellenben Spinoza azt tartván, hogy a gondolkodás az egyetlen lényeknek a kiterjedésnél magasrendű nyilvánulása, az egyes embereknek, mint az egyetlen lények részleges nyilvánulásainak legfőbb szükséglete is a gondolkodási és akarati szabadságban rejlik s az államnak céljául az egyének szabadságát tűzi ki (*Finis ergo Reipublicae revera libertas est. Tract. theol. pol. Cap. XX.*), a melyet különben az állam hatalma, még ha akarná is, nem semmisíthet meg, mert e hatalom csak addig jogosult, a meddig külső ereje ér s az egyesek külső ereje által törekvéseiben megakadályozható. Az egyes emberekben s a világ egyes lényeiben darabokra szakadt lényeg a szabadságot az egyes embereknek egymást korlátozó külereje által hozza létre.

A dualisztikus fölfogás előtt a tények, a külső lét mint a világ alsóbbrendű része tűnnek föl s így az állam, melynek ténykedése közvetlenül erre a világra vonatkozik, nemcsak az eszmék világához viszonyítva, hanem az egyénekre nézve is, a kikben az elvont eszmék öntudatra s külső létre jutnak, eszközszámba, esik, a tárgyilagossá czél pedig az eszmékben rejlik. Az által azonban, hogy az egyén az eszmék hatalma alatt állónak s az állani az eszmék megvalósulása nélkülözhetlen föltételének ismertetik el, az egyén az államot az ész, a vallás szabta kötelességek szemmel tartásával használhatja csak föl.

Sőt ez irányzat alapítója, *Pluto* az igazságosság eszményéből, annak abszolút becséből és a valódi boldogságot eredményező természetéből vezeti le, hogy az államnak kell mindenek fölött jól rendezve, az egyeseknek egyéniségük teljes megsemmisítésével hozzá alkalmazottnak lenni. Szemében az egyén csak eszköz az államra és pedig azért, hogy az igazságosság eszméje megvalósuljon, már pedig az tökéletesebben valósulhat meg az államban, mint az egyesben. *Plato Politikájának* ez az alap gondolata.

A dualisztikus felfogás másik hatalmas képviselője *Kant* nem áldozza föl ugyan az egyént az államnak, mint *Plato*, sőt ellenkezőleg az államot a legszűkebb körre szorítja, mindenkinek szabadságot (törvényhozásban részvétet), egyenlőséget (melynél fogva egyik egyénnek sem lehet más fölötte különös joga a törvényhozásban) biztosít, mindazáltal a jogeszmének oly szentséget tulajdonít, hogy az államba lépést föltétlen észparancsnak, az állam alkotmányát nem ugyan történeti, hanem észbeli alapjára isteni eredetűnek és a polgárok kötelességének mondja, hogy a szuverén hatalom bármily elviselhetetlennek tartott visszaéléseit is túrják, mert a szuverén hatalomnak csak törvényellenesen, a törvényes alkotmány fölforgatásával lehetne ellenállam. (*Metaphys. d. Sitten. 48. §. I. függelék.*) Az egyénnek önczélként elismert személyisége, mely a kötelesség magasabb erejének a forrása (*Krit. d. prakt. Vernunft, III. Hauptstück*), áldozatul hozatik, eszközévé tétetik a jognak, az emberi együttlét

puszta külső szabályának, mert a jog az ész eszméje. A dualisztikus felfogás tehát, habár az államban csak alanyi célét talál, azt az eszmék zsarnoki hatalma útján nagyon könnyen az egyént megsemmisítő emberi életrenddé változtatja.

A teleologikus irányban az állam célja a mindenség benső, tervszerű összefüggésének, a benne rejlő gondolat láncolatának, az eszmének következménye, a mely összefüggésben a létezők a nekik kijutó feladat szerint sorakoznak s ennek fontosságaihoz képest vannak egymásnak fölé vagy alárendelve, úgy hogy az állam célja sem egyes tagjainak kénye szerint alakul, hanem közelebbről az emberi életben ható különös erőnek, a sajátosan nyilatkozó embernek szüleménye, mint ilyen gyakorol fölényt az egyén fölött, ez pedig szintén ő, maga ereje és értéke szerint jut benne öncélként érvényre.

Aristoteles ennek az iránynak megalapítója.

Az emberek között található közületek, ha őket, így szól (*Politika I. fc. I. fejt. 3. §.*), fokozatos növekvésekben tekintjük, minők a családi, a gazdái, a községi közületek, a szükséges lépcsők az államhoz s a dolog természete az ő létesítésükkel már ide is célzott, mert csak az állami közületben éretik el teljesen annak a hiánynak megszüntetése, a mely a magános egyént másokkal közületbe hajtja. A dolog természetét ugyanis egy tárgynak az a mibenléte teszi, a melyet akkor ér el, ha fejlődése be van végezve. Ha ugyanis az ember önmagának nem elég, akkor oly viszonyban van az államhoz, mint a rész az egészhez s az egyes emberre fokozottabb mértékben szükséges az állam, mint a csoportosan élő állatokra az ő csoportjuk; mert miért van az ember beszélő tehetséggel fölruházva, hisz mint *Aristoteles* oly gyakran mondja, a természet semmit nem tesz czéltalanul? Hogy a jogost a jogtalanról megkülönböztethesse, a jogos pedig csak az állami közületben lehetséges.

Az állam azonban a többi közületeket nem teszi fölöslegessé, habár a természet végeztéljét az emberre nézve benne éri is el. A magasabb célú állam az alantasabb célú közületeken nyugszik, mert az állam sokak, egyesek egysége, a kiknek mint egyéneknek fen kell maradniuk, mert ha összeolvadnának, az állam természetes egyénné lenne; de egyszersmind sok különböző egyesek egysége, mert csak ilyenek közt állhat elő s maradhat fen a kiegyenlítés elve szerint az állam.

Aristoteles-nél teleologikus felfogását átvette a scholasztika is, de éppen a visszaélés, melyet vele üzött, indítá már *Baco*-t a cél fogalom elvetésére s az empirikus irányú gondolkodás annak helyére a vakon működő hatóok elvét állítá, *Kant* pedig nem a világ, hanem csak értelmünk, ítélő tehetségünk kategóriájának állította a célét, melynek segélyével úgy fogjuk föl a külvilág tárgyait, mintha azokat valami gondolat bizonyos egység szempontjából rendezte volna.

Hegel, Krause, Trendelenburg a németeknél a célból, mint a lét kategóriájából indultak ki s tanaik az állam és jogélet terén az államnak majd organikus, majd személyi fölfogásában máig uralkodnak.

Az államcél elméletének szükségképen másként kell alakulnia a szerint, a mint megalkotásánál a gondolkodót e világképek egyike vagy másika vezeti.

De az egyes gondolatirányokon belül is nagyok lehetnek az eltérések.

Mert az államnak az atomisztikus irányban elismert okvetlen szükségessége daczára eldöntetlen marad, miben nyilvánul e szükségesség? Az államnak csupán rendező vagy alkotó hatásában? A teleologikus irányban a részek, a tagok feladatának, erejének helyes mérlegelése hiányozhatik, a tervszerű összefüggés alappondolatának helyessége ellenére: így jött létre *Arisiotcles*-nél a rab-szolgaság igazolása, így szorult háttérbe *Hegel*-nél az állam fensége mellett az egyén méltósága.

De legtöbb eltérést a dualisztikus felfogás szül, mert a világon kívül helyezett, elvont eszmének a véges világra vonatkoztatása az alanyi előszeretetek a legnagyobb tért engedi. Az erény, az erkölcsi tőkély, a fejlődés, a haladás, a boldogság. Isten országa a földön, a jog, a műveltség, a szabadság külön, külön vagy együtt tekintettek oly eszméknek, a melyekért az állam létezik.

Az államcélzra vonatkozó elméletek nagy különbségei továbbá onnét is erednek, mert vagy az államban ható eszme legvégső célzatai, vagy csak a valóságban közvetlenül nyilatkozó hatásai vétetnek tekintetbe az elméletek fölállításánál. Innét már rég különbség tétetett az állam végcélja és közvetlen célja, bölcselmi és történelmi célja között. (L. *Muchard, Der Zweck des Staates. 1832.*)

A helyes elméletnek az államban ható erőt okvetlenül egész kiterjedésben tekintetbe kell vennie, vagyis az állam végcélját kell meghatároznia, mert a végső célzatok nélkül alkotott elmélet csak bizonyos korszakokra nézve világosíthatja meg az állam természetét, sőt azokra is csak félig. Ugyanis a mi az állam által bizonyos időben megvalósul, tárgyilag véve egészen más okból eredhet, mint a mi miatt az akkor élők többségére fontossága van. Az uralkodó osztály előtt a kaszt-rendszerben a jog nem egyéb, mint uralmának eszköze, valójában pedig az emberi munkamegosztásnak akkoriban egyedül célravezetőnek gondolt rendje s így az emberi rendeltetésnek is mulhatlan előföltétele. Bizonyos vallásnak államvallássá tétele nem egyszer abból a célből történik, hogy az összes emberi viszonyoknak bizonyos vallás szempontjaival teljesen megegyező jogi rendezése által az áhitat az emberekben emeltesék s így az állam célja az egyházéval azonosíttatik, valójában pedig bizonyos vallásnak államivá tétele vagy annak jele, hogy az állam működésének végső indokai ugyanazok, melyek az egyházénak, vagy pedig, hogy az államnak önelvéből folyólag nincs elég hatalma s azt az egyházéval akarja erősítem. A jog az állam céljává téve úgy tünteti föl az államot, mint merő békefentartót, emberi akaratok külső szabályozóját, holott az államnak, ha a jog megállapítására és fentartására szorítkozik is, a mellett gazdasági, erkölcsi, szellemi célzatai vannak.

Az állam végcélja azonban, éppen mert a célkategória arra való, hogy az állam életének ügy legalantasabb, mint legmagasabb színvonalán megelőlje erejének határait, meghatározza a gondolatot, melynek ez az erő szolgálatában áll, szükségkép igen nagy általánosságban lesz meghatározható, a mi azt a hibás képzetet ébreszti, hogy az állam célja csak az állami működés külső minőségének megállapítása által, vagyis alakilag történhetnék s egészen el lehetne

tekinteni az eredményektől, melyekre a működés tör, a tartalomtól, mely e működésben foglaltatik.

Az állami működés minőségét tekintve akarát, még pedig fizikai kényszer kíséretében föllépő hatalmas s mint ilyen másokat irányzani bíró akarát, vagyis sem pusztá fizikai erő, sem érzelem, sem gondolat. Az állam célját azonban azzal nem határoztuk meg, hogy akarát, hogy fizikai erővel irányzó akarát, mert ez esetben a tömeg bármely anarchikus kitérése is ideig-óráig állami ténykedés lenne, mert hisz ez is irányozza a lázadó tömegnek s esetleg a megtámadottaknak életét. A formai megkülönböztetésen, mely szerint az állam ezélja, hogy irányzó akarát legyen, bármi csekélyét túl kell menniük az elméleteknek s túl is mennek, mihelyest akár az állam önfentartását, akár a társadalmi viszonyok szabályozását, a jogalkotást jelölik ki az állam céljának.

Az önfentartásra, a jogalkotásra irányuló akarát ugyanis már bizonyos elvek szerint berendezett tervet, tartalmat tesz föl s így az ekként meghatározott cél is anyagi, valamint ilyen az állami céljának abba helyezése, hogy az államban általános akarát, akár egyetemes emberi, akár külön nemzeti akarát valósuljon meg, mert az általánosság tartalmasságát, különös egyes akarátok tartalmának meghatározását foglalja magában.

Az államcélnek meghatározásába befolyó mind e szempontok hatását szem előtt tartva, a szubjektív állam cél-elméletek három főcsoportba oszthatók.

Az állam ezélja az egyik csoport szerint a joguralom fenntartása, azaz az állam működése az emberi viszonyoknak az egyének együttlétét biztosító külső rendezésén túi nem mehet, az állami új viszonyok teremtésébe, a létezők belső átalakításba nem bocsátkozhatik. *Az állam ezélja a jogfentartás.*

A másik szerint az állam a külső rendezésen túl más, de nem az összes, hanem csak a legfontosb emberi célokra nézve alkotó tevékenységet van hivatva, kifejtem. *As állam ezélja a jog és művelődés vagy jog és közjó.*

A harmadik szerint az állam az összes emberi célokra nézve úgy rendező, mint alkotó. *Az állam ezélja az emberiséget nevelni, boldogítani.*

A tárgyilagos államcél-elméletek szerint az állam övezel, de öncél 1. mint szükségszerű tény vagy 2. mint az isteni világrend egyik szükséges láncszeme, .i. vagy mint az emberi eszme valamely lényeges elemének, szabadságának, sajátosságának, azaz nemzeti oldalának, vagy mindannyinak legteljesebb valósuló sa.

Az államcél-elméletek között, a jogfentartó a legegyszerűbb, legérthetőbb, legszembeűnőbb, az idők minden változásait túlélő ténykedését emeli ki as állam létokának.

De az alanyi külső célszerűség szempontjából is a jog, mint az emberi külső cselekvőséget külső hatalommal rendező szabály, nem vég-, hanem csak közelebbi ezélja az államnak, mert a jogi szabályozásnak gazdasági, szellemig erkölcsi indító okai vannak. Az állam célját a jogfentartásba helyező leghataltasb elméletnek, a Kant-ének (*Metaphysik d. Sitten*) – melynek Locke (*Two treatises on Government*) és Hume (*Essays*) az első előfutárai – nem sikerült a jogot ezen belső indokaitól megtisztítani s a merő külső együttlétnek tartá-⁰¹rmélküli általánosságú elve által kimerítem. Kéntelen volt egyes jogsza-

bályokban erkölcsi tartalmat elismerni s elvét az ilyen, a jogra idegen elemek bevétele ellen látszólag úgy vélte fentarthatni, hogy p. o. a szülők kötelességét gyermekeik nevelésére jogbiztosító eszköznek tüntette föl, vagy a bol ezt nem tette, mint a házasságban, melyet az erkölcsi elemek teljes kiküszöbölésével, a házasságfeleknek nemi funkcióikra való kölcsönös jogaként magyarázott, ott elméletében ugyan következetes, de Hegel megjegyzése szerint gyalázatos is maradt. A Kant fölvetette gondolat, hogy a jognak, az együttlét fentartására elkerülhetlen általános szabálynak belátásához csak értelem, erkölcsi érzet ellenben nem lévén szükséges, a jogrend fennállása ördögök közt is képzelhető, *Allmendingen-nél (Darstellung d. rechtl. Imputation)* határozott elismerésre talál. Kantnál elméletben következetesebb *Humboldt Vilmos (Über die Grenzen der Wirksamkeit der Staatsgewalt)*, mert az államot tiszta jogbiztosító intézménynek tekintve, a házasságot p. o. mint a felek benső viszonyán alapuló viszonyt épp úgy kizárja az állami rendezés köréből, mint az oktatás ügyét.

Legjobban kitűnik azonban a jogfentartásnak, mint államcélznak elégtelensége, ha az állam nemzetközi viszonyait tekintjük. A jogot, mint merőben a külső együttlét szabályát, az államot, mint e szabály fentartóját tekintve, az államok hatalmi törekvéseit, függetlenségi küzdelmeit egymás ellen, céltalanannak kellene mondani, mert hisz a külső együttlét észszerűen, általános elvek szerint lehetne rendezve valamely állam függetlenségének megszünte és egy másik államba való bekebelezése után is, de sőt az általános észszerűség szempontjából egy állam bekebelezése a másikba esetleg haladást jelentene. S ha az államok hatalmi terjeszkedéseit, illetőleg a népeknek állami lét utáni törekvéseit, melyek a jog, mint az együttlét általános szabálya mellett, sőt annak ellenére jelentkeznek, mégis helyeselni lehet, ez onnét van, mert a jog, mint a pusztá együttlét általános biztosító szabálya, még nem elégti ki az emberi szellemnek teljesen csak államban érvényesíthető különös szükségleteit, névszerint a különböző nemzeti génusz érvényrejutását. Az állam több éppen mint a pusztá külső szabadság és együttlét biztosítása, az állam egy-egy nemzet szellemének megtestesülése, mely nem éri be a józan okosság követelte együttléttel, hanem ennek éppen egy különös módját kívánja, a mely ismét nem tartható fen magában elszigetelve, hanem csak az összes gazdasági és szellemi, szóval társadalmi intézményekkel kapcsolatban, a melyekre tehát az államnak nem csak szabályozólag, de esetleg alkotólag is be kell folynia.

Az államok hatalmi törekvései a jog mellett kétségtelenül igazoltak, ha a külön nemzeti szellem fennmaradásának, terjedésének kifolyásai s mint ilyenek az államcél megállapításánál tekinteten kívül nem maradhatnak. Hasonló eszme lebegett *Holtendorf* előtt (*Principien d. Politik*), midőn az állam jogi célja mellé tette annak külön hatalmi célját, melyet azonban csak az állam fenállásának fényéből, az állam általános szükségességéből tudott levezetni, de tulajdonképi okát, a külön nemzeti génuszt meg nem találta. Az államnak külön hatalmi célja ugyanis az államnak általános szükségességéből nem vezethető le, mert az anarchiával szemben az államnak nem azért kell hatalommal bírnia, mert a rendezett együttlétnek, a részleges erők fölött álló közhatalomnak teljes hiányánál jobb bármiféle rend is, ha az külső hatalommal fentar-

tatik hanem csak azért, mert az állam által észszerű rend lép az anarchia helyére s ez észszerű rendben a külső hatalom nem valamely külön, új elem, hanem annak természetszerű kiegészítő része.

Ellenben az államok nemzeti oldalának érvényre juttatása, terjesztése csakugyan egy részleges külön célét foglal magában, a jog mellett, ha azt egyedül az emberi együttlétet külső szabályának tekintjük.

Az államnak csupán szabad egyének együttlétét biztosító eszközként való felfogása Eötvös-nél (id. m. III. köt. 2. k. 1-10. fej.) csak más formában való kifejezése a Kant jogfentartási elméletének.

Eötvös szerint ugyanis az államnak egyedüli célja az egyéni szabadság biztosítása. Az állam semmi olyastól nem vonhatja el ótalmát, a mit egyesek vagy többek javaknak tartanak, ha csak az mások anyagi és szellemi érdekeivel nem ellenkezik. Az államnak nem célja, hogy az egyeseknek az anyagi és szellemi javak élvezetét megszeresse, hanem hogy biztosítsa.

Ugyanaz a dualisztikus világgép, a mely Kantnál, lebeg Eötvösnél is a háttérben, az elvont egyetemesség tisztellete s a konkrétnek kicsinylése vezeti őt is., ezért nem látott a nemzetiségben – kivéve ha az egyén szabadsága értetik alatta, különös sajátosságai kifejtésére – egyebet előítéletnél (id. m. I. köt. 5. fej.), kolompokok csinálmányának ezért nem ismeri el a nemzetiségek létjogát az emberiség egyetemes irányának a polgárosodással egyre növekvő túlsúlya óta.

Az államnak a jogfentartás csak úgy jelölhető ki céljául, ha a jog nem pusztán rendező elvnek tekintetik, hanem, mint a Krause és Ahrens-féle felfogásban, az együttlét és fejlődés föltételei összegének, a midőn azonban az összes emberi céloknek úgy pozitív mint negatív fölkarolása tüzetik ki az állam föladataul, vagyis ez esetben az államcél már világosan jog- és művelődés, mert a jog negatív, szabályozó mivoltában is föltétele ugyan az emberi együttlétnek és fejlődésnek, de a jog Krause értelmében „az egyén és az összeség életcéljanak elérésére szükséges és az emberi akarattól függő föltételeknek organikus egésze” s mint ilyen a szabályozáson túlmenő, támogató, előmozdító, teremtő ténykedést jelent.

A Krause-félénél mindenesetre sokkal tisztábbak és érthetőbbek azok az elméletek, melyek az állam közeli céljának a jogot, a távolabbinak a művelődést, vagyis a jogot és a közjót jelölik ki, a mi alatt a közgazdasági, értelmi, művészi, erkölcsi, vallási szükségletek egésze értetik. E már Ciceró-nál föltalálható elmélet (Coetus multitudinis juris consensu et utilitatis conuunione sociatus. De Rep. I. lib. cap. 25.), melyet Grotius bár más alakban ismétel (coetus perfectus liberorum hominum juris fruenti et communis utilitatis causa sociatus) s mely főleg a jelen század első részében volt kedvelt a Kanti elmélet ellenében, (I. Murhard, D. Zweck d. Staats 116-151. I.), hazánkban is számos követőre talált s Kautz (Politika), Karvasy (Alkotni, politika) egyenesen ennek szellemében írtak.

Ha azonban az állam célja a jog és művelődésbe helyeztetik, vagy éppen az összes emberi célok az állani feladatkörébe utaltatnak, az államcél ily meghatározással elveszti magyarázó erejét az államnak az emberi élet egyéb jelensé-

geitől való megkülönböztetésére, az állami beavatkozás, az állami hatáskör terjedelmének megállapítására.

Ugyanis a jognak pusztán rendező, a művelődésnek pedig alkotó, létrehozó elve nagyon különbözik és eredményes egymás melletti alkalmazásuk csak úgy lehetséges, ha valami magasabb elv alatt állóknak mutathatók ki s ez esetben az állam célja e magasabb elvben fog rejleni s a jogi rendezésnek, a művelődést magában foglaló állami alkotásnak mértékét a jog és művelődés fölött álló magasabb elv fogja szolgáltatni.

Hasonlóképpen ha az állam célja az összes emberi célokat magában foglalónak tekintetik, ha csak az állam minden egyéni és társadalmi célját megsemmisítőnek nem véteik, szükség lesz először az állam hatáskörének mértékét e célok irányában kijelölni, azután pedig e célok egymáshozí viszonyát meghatározni, a mi megint csak egy magasabb elvből, valamely általános okból történhetik.

Midőn Kogler (*Általános államtan 119. l.*) azt tanítja, „hogy az állam célja a nép minden észszerű céljainak egyesült összere általi előmozdításában áll”, egyszersmind kéntelen hozzátenni „csak annyiban, a mennyiben éhez általános és külső intézkedések megtétele szükséges, melyeknek mérve a nép öntudatában fekszik.” Pistóry pedig (*Államismerettan 102-110. l.*), aki az államnak lényegéből eredő elvont célját, történelmi céljától nem különbözteti meg, midőn az állam főladatának az összes emberi célok előmozdítását mondja, azáltal vél az állam működésének határt szabni, ha csak oly államcél ismer el jogosultnak, a mely a nép gondolkodásával megegyezik: a kérdést épp oly megoldatlanul hagyják, mint a hason felfogású írók a külföldi irodalomban. (L. az idevonatkozó régbbi irodalmat Murhard, id. m. 306-339. l.) Mert eltekintve attól, hogy állani és nép között csak az abszolút monarchiában lehet látszólag különböztetést tenni, a nép öntudatára, gondolkodására való hivatkozás, kitérés a világos felelet elől. A tudomány feladata nemcsak az egyén, hanem a nép öntudatára is az igazságot megtalálni, hogy általa irányítassék, vagy bevallani, hogy bizonyos téren megismerésünk elérte a határait.

A dualisztikus felfogás körében képződő alanyi cél elméletek ennél fogva, a mint a merő jogfentartáson túl jelölnek ki az államnak működési kört, kényszerülnek a jog és művelődés, illetve az egyes emberi célok összesége fölött álló legmagasabb célzt keresni, melyből a részleges célok levezethetők.

Utaltunk már ez irányzat körében Plato felfogására, a ki az igazságosságának legjobban boldogító eszméjét tette az állam céljává s az államot nagy nevelő s az összes emberi célokat megvalósító intézetnek vette.

Ily eszme volt az emberi haladás, fejlődés, tökéletesedés. Az emberi tehetségek mentül teljesb kifejlődése s így a haladás Sidney *Álgermon-tól* kezdve (*On Government*) számos írónál jelölte azt a vezéreszmét, a mely által az államnak cselekvésében magát vezetettnie kell; így fogja föl az állam célját hazai irodalmunkban Taray Andor (*Vázlatok az alkotmányozási elmélet köréből 43. l.*) A haladás és fejlődés fogalma azonban üres, ha nem határozzuk meg magvát s azt a mi általa valósul; ez pedig az egyetemest milliónyi egyéni változtatban és szabadon létrehozó ember; továbbá a haladásnak az államon kívül

az egyén, a család, a társadalom is szolgálnak, ha tehát az egész emberi életet az államba felszívni nem akarjuk, meg kell jelölni az állam abban való részesedésének mérvét és módját, a mit a fentebbiekben az egyének és az emberi közületek összhangzó irányzásába helyeztünk.

Az erkölcsiség megvalósításának államcélul való kitűzése, mely a dualisztikus eszmekörben Plato nyomán nem egy gondolkodónál található, hasonló hibában szenved s ezenkívül a benső morál és az állami etikus viszonynak összetévesztésére vezet, de azt a képzetet is ébreszti, hogy az erkölcsi az államon kívül van, mert hisz az állam csak eszköz valami kívül levőnek megvalósítására, holott a szabad állam *már* fennállása által mint meglevőt mutatja az erkölcsit s a nemzet midőn akar s önalkotta akaratát önkormányzatilag végrehajtja, a legnehezebb erkölcsi ténykedést viszi véghez. A teleologikus felfogás nem egyszer szintén az erkölcsit teszi az állam lényegévé, benső céljává, mint ezt *Aristoteles*-nél (*Politika III. k. 5. fejt.*) vagy *Hegel*-nél (*Rechtsphilosophie*) találjuk, a ki szerint az állam az erkölcsi eszme valósága; de itt az erkölcsi mint a természet által preformált s a tárgyilagos világban valamelyest megvalósult moralitás vétetik, szemben a tiszta alanyi benső moralitással s így természetesen az államban benn van az erkölcsi, az egyik államban inkább, a másikban tökéletlenebbül megvalósulva.

A tárgyilagos benső cél el nem ismerő s az összes emberi célokat az állam feladatává tevő gondolkodásra a legtermészetes azonban az államat az emberi boldogság létesítésére szolgáló intézetnek tekintem.

Hisz a boldogság, mint az emberi törekvések valóságának, az emberi vágyak teljesülésének állapota, az emberről alkotott legmagasb és legalacsonyabb képzetekben egyaránt befoglaltatik és elérésének gondolata minden egyéb fölött uralkodik az ember lelkén.

Csakhogy a boldogság a véges világban ezernyi esetelegetől s egyéni fölfogástól függő dolog; az eseteleket kizárni az államnak sem áll hatalmában, de még kevésbé bírja az ő általános akaratába az egyéniségnek minden szükségletét befoglalni.

A boldogsági cél tehát kivihetetlen és egyszersmind zsarnoki.

Ezenkívül pedig a boldogság eredmény, melynek alapját, a mi által a boldogság megvalósul, lehet csak az emberi törekvés tárgyává tenni, nem közét; lenül magát.

Az ember célja, hogy eszméjét valósítva, igazságos, erkölcsös, szellemi valóvá legyen öneje által; e cél valósulása a véges világban előidézheti az ember boldogságát, de nem szükségképen, mert az élet szenvedései, melyek árán a cél eléretett, megkeserítik a fölötte való örömet.

Az államoknak egyenesen a boldogság valósítására törekvő korszakait, minő volt a 18. század, a csalódás, a kiábrándulás követi, mert az állam lehetetlenre vállalkozik s olyanokba avatkozik, a mik az egyén, a társadalom föladatahoz tartoznak s boldogító, atyáskodó befolyása az egyesekre zsarnoki nyomásként nehezedik. *Wolf* boldogsági elmélete, melynek oly ékesszóló hirdetője nálunk *Benkő* (*Tentamen Philopatris*) nem ok nélkül keltette a Kantféle merő jogfentartó cél-elméletet, valamint *Benthamé Mill-nek* (*Szabadság*)

a boldogsági elméletet mérséklő, *Spencer*-nek az állam fokozatos fölöslegessé válását jósló tanait. Mert kétségtelen, hogy *Bentham* haszonelmélete eredményében egy a *Wolf*-val, csak alapja nyersebb, t. i. a mindenkiben ható boldogsági ösztön, míg a *Wolf*-é a tökéletesedés. A legnagyobb boldogság mibenlétének s miképeni elérésének megállapítása az összes vagy legalább a legnagyobb számú emberre azonban még inkább lehetetlen a *Benthami* felfogás alapján, mert e szerint az egyének mindennemű alanyi boldogságérzete egyenlő értékű, föltűnik az alanyi érzetnél magasabb erő nem uralkodik, mint a *Wolf*-féle boldogsági tanban a tökéletesedés eszméje s az egyéni boldogságnak mások boldogságáért való feláldozása, megszorítása meg nem okolható.

Az állam tárgyilagos célját elfogadó elméletek között azokról, melyek az államot mint pusztá ténnyt tekintik, már részben a szociológikus irány jellemzésénél s *Pulszky* öncél-elméleténél volt szó.

Az állam azonban, mint az emberiség életében megváltozhatlan és hatalmas tény s így öncél, melynek az egyesek szükségkép alá vannak rendelve, valamely magasabb rend részének is tekintetik s az isteni, az erkölcsi világrend szerveként magyaráztatik, a mi által öncélúsága csak viszonylagossá válik.

A különböző theokratikus, a nemzeteket öncélként felfogó elméletek, az államban az ész megnyilvánulását látó gondolkodás mind ez eszmekörbe tartoznak.

A theokratikus felfogás híveinek (*Haller*, *Stahl*, *Bonald*, *De Maistre*), valamint az észnek az állambeli tárgyilagosságát hirdető *Hegeli* iskolának felfogásában a hiba ott rejlik, hogy az állam véges oldalát háttérbe szorítva, az egyén lényegességét vele szemben elejtik.

Az az irányzat, mely az állam céljául a nemzeti szellem megvalósulását jelöli ki s melyet a szövegben magunk is képviseltünk, minthogy a nemzeti szellem az embernek csak viszonylagos része, elkerülheti ugyan a két előbbi irányzat hibáját, de sokkal nehezebb az egyes nemzet szellemének értékességét más nemzetek irányában kimutatni, vagy ily viszonylagos erő fölényét az egyénnel szemben igazolni, mint az istenség, az abszolút ész előtti meghajlás szükségességét.

A nemzeti eszmének öncélkénti felfogása ezenkívül könnyen minden értékelen népi sajtóság öncélúvá tételére, az abszolút erkölcsi, vallási követelmények mellőzésére, az egyéniség kicsinylésére, sok nemzetiségű államban elnyomásra vezet. A saját felfogásunkra irányadó jelentőségű *Rössler*-nek (*Allgem. Staatslehre*) szép czélelmélete sem menekült ily következményektől.

Az állam öncélúságát hazai irodalmunkban *Kogler* tanítja (*Általános államtan*. 14. §.), a ki szerint az állam öncél, mert feladata az emberi rendeltetésből folyó czélokat lehetőségessé tenni és csak a mennyiben az egyesek is erre törekcsenek, szolgál nekik egyszersmind eszközül; de különösen *Euncz-nak* (*A nemzetállam tankönyve*. 8. §.) egész munkája a nemzet, az állam öncélúságának föltüntetése irányul. Szerinte az állam milliók, nemzedékek hosszú sorának szellemi és erkölcsi egysége, melyhez az egyes csak mint tag tartozhatik s a mely nem lehet neki eszköze, ellenkezőleg az egyesnek kell önfeláldozással is az államot szolgálni, mert az állam a nemzet, a nemzet pedig nem az egyesért

van, hanem megfordítva. Habár Kuncz az állam önczélúságát nem annyira bizonyítja, mint szemlélteti, jellemzéseinek erejét kevés olvasó fogja kikerülni.

Kuncz az állam önczélúságát abból következteti, hogy az állam személyiség (id. m. 57. l.), Kogler pedig abból, mert az állam organikus lény. (Id. m. HO. 1.)

S csakugyan az államcélra vonatkozó kontroverziák megoldása egyenesen nem is lehetséges, hanem közvetve. Az állam élet jelenségeit vagy merő egyéni tömegek hatásának kell tekinteni vagy egyéni alkotó elemei fölött uralkodó erő kifolyásának. Az első esetben csak szubjektív államcéllokig juthatni, míg az utóbbi szempont az államot önczélá emeli. A cél ugyanis az az erő, a mely több külön dolgot egészszé foglal össze, tehát az államcél kérdésére is csak az állam elemeinek kapcsolata, az állam mivolta iránt alkotott fölfogással lehet felelni.

Mínthogy azonban az állam mivolta iránti fölfogás is inkább szemléleten, mint szoros okozati bizonyításon alapszik, az államcél iránti bizonyosság elérhetetlenek és így indokoltnak látszik azok álláspontja, a kik az államcél kérdését a tudományból kizárandónak tekintik és a hit világába utalják.

S nem is lehet tagadni, hogy az államcél annyira átalános, az egyes tünemények mögötti erő, melyet tapasztalatból le nem vezethetni, köztlen bizonyítékokkal ki nem mutathatni. Az államcélélméletek csakugyan nem egyebek, mint hypotezisek, melyeknek értéke attól függ, mennyire bírják az állami élet jelenségeit inkább megmagyarázni.

II. FEJEZET.

A nemzet szuverenitása.

65. §. *Az állam személyisége.*

Az átalános jó, mely az államban megvalósul, nem jelentkezik természeti erőképen, de úgy sem mint pusztán tan vagy érzület.

Az államban e jó vagyis az ember eszméje, mint öntudatos akaratnak tartalma lép föl.

Az állam akarat. Vagyis Brassai-nak az akaratról adott értelmezése szerint (*A philosophia fordulta. M. Phil. Szemle*) olyan eredeti, közvetlenül tudott erő, a mely maga-magát fokozni bírja s a melyet magunkban érezve, tudva nevezzük el a természetben változásokat előidéző okokat is erőnek.

Még pedig nem egyes embernek, az államban levő egyesek

fölött kiemelkedő uralkodónak, sem az egyesek többségének vagy összeségének, hanem mindezekről különböző személynek akarata.

Fejedelem, többség, uralkodó kisebbség ennek az állami személyiségnek alzata, többé-kevésbé alkalmas megjelenési módja csak. Az államszemélyiség ezek változásai, átalakulásai ellenére megtartja azonosságát, de hatékonysága annál nagyobb, mennél inkább bír az egyesektől (fejedelem, többség, kisebbség), a kik nevében akarnak, önálló létre jutni.

A személyiség valamely lénynek az az ereje, melylyel változó körülmények között azonosságát tudva, magát részeitől s más alanyoktól megkülönböztetve, önnön lényét tehetségeinek irányzása azaz akarata által megteremti, fejleszti.

A külső alzat, a lény, melyhez az államszemélyiség kötve van, a bizonyos földterületen élő és vagy gazdasági, társadalmi vagy faji kötelekeinél fogva már természetes egészet tevő nép.

Az ethnografia és néplélektan feladata kimutatni, hogyan tár mad a nyelv, hogyan fejlődik az értelem és a gyakorlati feltaláló ügyesség, hogyan alakulnak a vallásos nézetek; a társadalomtané, hogyan fűzik egybe az egyeseket a gazdasági és szellemi szükségletek, hogyan keletkezik ennek következtében darabonként az emberi életnek a jog, a vallás által meghatározott rendje, szóval miképpen keletkezik az alzat, melyen az öntudatos állami akarat s vele az állami személyiség lehetséges.

Mert nyelv, jog, intézmények, a szépnek különböző fajai zenében, költészetben, képzőművészetben létezhetnek; de ha az öntudatos összefoglaló akarat hiányzik, akkor a nép még csak egyéniség, nem személyiség.

Az állam személyiség alzatának miképeni keletkezése, mint tapasztalati tény, sokféle magyarázatot enged.

Habár a tapasztalás nem ismer emberi egyéneket izoláltan s az emberi közületnek egyének egyesülése útján való keletkezése ma már általában elvetettnek tekinthető, ezzel nincs megoldva a kérdés az emberi életnek fejlesztő ereje iránt. Lehet az ugyanis a közület, mint az egyének fölött ható erő, de lehetnének a bár közületi léthez kötött, de azért egyedül erőt tartalmazó egyének.

Az államszemélyiség alzatát, a népet azonban lehetetlen a bele tartozó egyének merő összegének tekinteni; a nép, képies kifejezéssel élve, nem egyének halmazállapota, hanem vegyüléke, az egye-

sek mint elemek nem szűnnek meg benne hatni, de kapcsolatuk más jellegű, mint a minő ily végy ülés nélkül, elemi egymásmelletti-ségökben lenne.

A nép mint egész, mint kapcsolat az egyesek mellett külön életet is él, sőt mint merő tömegállapot is éreztetné hatását az egyénre, mint ilyen is hatna saját súlyával és az egyéntől függetlenül, a maga különlétének alakulására.

A népnek keletkezése belső kifejlődés útján, vagyis olyképen történik tehát, hogy bizonyos eredetileg létező egyéntömbök természetesen szaporodva, vagy más egyéntömböket asszimilálva, vagy velük elvegyülve, az egyes egyénekben meg nem található testi, lelki ösztypust hoznak létre, nyelvet, értelmet, jogot, művészetet, vallást teremtenek, mely az egyén nyelvével, jog- és vallásérzetével nem esik egészen össze, és így már a népben kezdetleges egész mutatkozik.

De még akkor is. ha a népek keletkezése pusztá külső egybetapadás, konglomeráció útján kimutatható volna, kétségtelen tény marad, hogy bekövetkezik a népéletnek olyan időszaka, a midőn a köz kiemelkedve alkotó elemeinek, az egyéneknek uralkodó hatása alól, oly tudat keletkezik, melynek alanya nem az egyén, hanem maga a köz, mely nem az egyének öntudati állapotainak külső sommája, keletkezik oly akarat, mely az egyéni akaratoktól különböző s a köz külön életének irányzásából, önmagának létrehozásából áll.

A nép, a maga életének ebbe az öntudatos szakába jutva, magát más népektől, de önnön tagjaitól is megkülönbözteti, átérzi külön valóját, mérlegeli annak létföltételeit s megszabja ebből folyólag gazdasági, jogi és vallási életrendjét s ez által önlényegét, mely az egyéneken csak hatványilag van meg, ténylegesül, külsőleg megteremti, szabaddá, okossá, jogossá lesz.

A nemzet, midőn ezt teszi, valóban maga. teremti magát, nem ugyan alzatát, a népet, a mely annak zenei, költői, művészi talentumaival, gazdasági, katonai tehetségeivel ösztönszerűleg, természeti törvények szerint keletkezik, de igen annak mozgásait, irányait, czéljait.

Önlénye követelményei szerint alakítja mindazt maga körül, a mi annak meg nem felelő s mentül kevésbbé kölcsönzi más nem-

zettől akár élete céljait, akár megvalósításuk módját, annál inkább személyi lét színvonalára emelkedik.

A nemzetnek mint egésznek sajátos lényé megvan ugyan részlegesen egyes tagjaiban is s azok egyenkint, külön is munkálnak a nemzeti közös lényeg megvalósításán, midőn magáncéljaik létesítésénél egészen akaratlanul a nemzeti typus is kifejeződik, de a nemzet sajátos lényé az egyének életétől egészen külön, önállóan nyilatkozik.

A nemzetnek, az államnak az egyénektől különböző valója abban áll, hogy a jót, a helyest, az illőt, az okost, a hasznost általánosságban fogja fel és megvalósulásukat föltétlenül akarja.

A állam a maga felfogása és akaratában, tulajdonképen egyet akar az egyénnel. Elvontan, általánosságban az egyén is helyesli, magáénak ismeri az állam akaratát, a mint azonban az állam, iránya, akarata az egyénre tényleg hat, előlépnek az egyéniségnél a maga külön létének követelményei, érdekei s a mit általánosságban elfogadott, az alól a maga részére különbséget kivan tenni; elismeri a szerződések kötelező erejét, de magát a saját esetében ki akarja vonni szerződési kötelezettségei alól, elismeri az adózás szükségét, de alóla magát nézve kibúvót keres.

Az egyén a helyest, a hasznost, a jogost nem hozza létre, a köznek hitében, érzületében élnek azok, az egyes elősegítheti, tisztázhatja őket, de akár ösztönszerűleg, akár tudatosan az összesség, a nemzet szelleme teremti.

A nemzeti személyiségnek öntudatos és a népegyéniségnek ösztönszerű erői találkozva, előáll az, a mit nemzeti géniusznak nevezünk.

A nemzeti géniusz az emberi rendeltetésnek, az emberre jónak, hasznosnak, szépnek sajátos, majd öntudatos, majd ösztönszerű képzete, a mely az emberiség egy szervesen összefüggő részét cselekvésében irányozza.

A nemzeti géniusz teremti az emberi élet alapirányait, az egyén csak ezeken belül, csak a köznek hatása alatt alkotja a maga külön világát.

Midőn e géniusz saját valójának öntudatára jut, midőn benne a vágy keletkezik, ennek a valónak öntudatos akarattal, bármilyen akadályokkal szemben érvényt szerezni s e vágy ténylegesül, ebben az önteremtésben áll a nemzet személyisége s ebben nyilat-

kozik pszichikailag az állam önczélúsága, külsőleg pedig hatalommá alakulása.

Minden egyes ember is csak annyiban személy, a mennyiben önmagát öntudatos akaratával létrehozza, a mennyiben magát mássá teszi, mint a mivé akarata nélkül a természeti törvények kényszerű hatása következtében lenne.

A személyiségnek vannak fokozatai, az egyes embertől a nemzetig s innen Istenig.

Bár az egyesben rejlő teremtő erő korlátok között mozog, az önmeghatározás, az önlétrehozás az egyéni élet körében őt is megilleti. Nagyobb mérvben van ily teremtő erő a nemzetekben s így azok személyisége is teljesebb.

Az egyes ember csak nemzetének behatása alatt, annak képmására teremtheti magát, a nemzet az, mely az egyeseket általános jellegük szerint létrehozza.

A nemzet a maga valóját az egyesekben hozza létre, nem az egyesek hozzák létre a nemzetet.

Az egyes hódol annak a hatalmas vonzóerőnek, mely őt embertársaihoz fűzi, mely a jog, az erkölcs, a szép hatalmába hajtja.

Ez a vonzó erő csak a népi élet szakában ösztönszerű, a mint annak egyes kiváló egyének öntudatos értelmezőivé válnak gondolataikkal, alkotásaikkal, cselekedeteikkel, ez erő öntudatosává válik, s annyira fokozódik, hogy egyes kiválókról a nemzet egészére átmeleg s külön szervezetet nyer, mint ez öntudatnak különös hordozóját, szervét.

A nemzet osztatlan egészsze lesz, melyet sem részeire felbontani, sem azokból összetenni nem lehet, az első megsemmisítését eredményezné, az utóbbi által soha létre nem jöhetne.

A nemzetnek ez a változó viszontagságok közötti azonossága, öntudata, önerejéből, önakaratából keletkezése, az a logikai megfoghatatlanság, hogy nem más oknak okozata, hanem önmagának oka, causa sui, oly tény, melyet az emberi értelem nem fogadna el, lia az egyénben, annak személyiséggé válásában, a teremtő zseniben nem volna meg a párja.

A népben, a midőn állammá alakul, azaz nemzeté lesz, megvan a lelki jelenségeknek olyan egységes öntudat által való összefoglalása, önakarat által való irányzása és teremtése, a mit a lét

személyi színvonalának nevezünk, s ezért mondhatni a nemzetről országló minőségében, vagyis az államról, hogy személy.

66. §. A személyiség működése.

Az állam személyisége ezek szerint nyilván nem azt akarja , jelenteni, hogy az állam fölött egy személy uralkodik, hanem hogy a nemzet a maga területével, tagjaival, céljaival, intézményeivel együtt emelkedik a személyi lét színvonalára.

E személyi létezésnek nyilvánulása az állami öntudat, az ennek megfelelő elhatározás, vagyis belső akarat s a belső, akaratot valósító cselekvés.

Az államban a személyi lét e nyilvánulásai határozottabb módon megvannak, mint az egyes emberben; mert az egyes ember meg tudja ugyan különböztetni cselekvése megelőző mozzanatait, tudja mint készül elhatározása; az indokok súlya p. o. világosan áll már előtte, úgy hogy határozata már késznek mondható, lehetséges azonban, hogy elhatározása mégis más lesz, mint indokainak szembeállításakor keletkezett határozata; tudja mint kezd elhatározása megvalósításához, azaz mint kezd megfelelőleg cselekedni vagy mint változtatja meg elhatározását cselekvés közben; de e tudás belső észreévés csak, külsőleg mind e mozzanatok nem láthatók.

Az államban e mozzanatok külsőleg, láthatólag is szétválnak, az öntudat, mely e mozzanatok mindegyikét egybetartja, mely a végelhatározást véghezviszi, mely a belső elhatározást és külső cselekvést egymással ellentétbe jöni nem engedi, egy külön lényben, az államfőben, vagy a nép ösgyűlésében hat.

A belső határozat, a belső akarat vagyis a törvény az államfőtől különböző szervben, a törvényhozó testben keletkezik.

Ismét más szerve van a külső akaratnak, a cselekvésnek, és pedig részint a kormányban s a számos bírói és közigazgatási hatóságban, részint magukban az egyes polgároknak, midőn azok cselekvéseikben a törvényhez alkalmazkodnak.

Az állami személyiség életének mind ezek a mozzanatai nem mindig válnak szét, vannak időszakai, midőn a köz fölé emelkedő egy lényben s egy teljesen ettől függő szervezetben él az állam,

ismét midőn az államnak semmi külön szervezete nincs, hanem az az egyes államtagok kifejezett vagy éppen csak szokás útján nyilatkozó akaratában hat,

Az egyes ember, kiben a nemzeti öntudat kiválóképen él, akár egy választott vagy örökös fejedelem, akár egy nagy államférfi lehet.

Az ily egyes egyénben foglalódik egybe a legélenkebben a nemzeti akarat, esetleg ez kelti föl a nemzetben szunnyadó akaratot s ez által valóban egygyé, osztatlan egészszé teszik milliók érzését, akaratát.

Annak, midőn kiválóképen egy egyénben él a nemzet legélesb ellentéte, midőn összes tagjainak szokásában, önként követett közérkölcseben látjuk csak a nemzeti akaratot nyilatkozni, vagy midőn összes tagjainak, illetve azok többségének kifejezett szavazata alkotja azt.

Akár egy egyénben, akár csak szokásilag, akár összes tagjai szavazatában, minden különös szervezet nélkül, éljen a nemzet, személyi léte hiányos; első esetben fejletlen, mert a nemzeti személyiség egyik mozzanata, az egyesítő öntudat a többieket abszorbeálja, másodikban öntudatlan, harmadikban egység nélküli.

A nemzet akkor éri el személyi léte legmagasabb színvonalát, midőn személyi mivoltának összes mozzanatai, a nélkül, hogy eltűnnének, összhangzó egységbe olvadnak egybe, midőn úgy a vezető öntudat, mint a nemzet tagjaiban is élő belső akarat s annak megfelelő cselekvési mozzanatok mindenike önállóan érvényesül s a nemzet mégis egy lényként jelenik meg. A mint Petőfi éneklé Marosvásárhelyt: Most egy a lélek, egy a szív, a kar, mikor győznél, ha most nem, ó magyar! Egy ember a haza s ez halni kész, s ezért, ó népem, épp ezért megélsz.

A közélet, a tudomány egyaránt mindig arra törekedtek, hogy az állam mivoltát, lényegének külmegjelenését röviden, szemlélhetően összefoglalják. Ez összefoglalás már merő logikai szükségességből érthető. Az állam mivoltának ily meghatározása teszi lehetségessé a gondolkodást az államról. Az államgépzet, az uralkodó, az állami organizmus, a nemzet akarata-féle kitételek mind megkönnyítik az állam viszonyainak szó- és írásbeli tárgyalását.

De mélyebb tudományos érdek is fűződik az állam mivoltának meghatározásához, az állam mivolta ugyanis a létnek azon színvonalát fejezi ki, a melyen az állam a létezők sorában áll, a mi az állam egész természetére, a tőle várható tevékenységre, szóval az állam egész bölcséletére döntő, de különösen

fontos az állam mivoltának meghatározása a jogtudományra, mert az államban előforduló jogviszonyok tudományos meghatározása az állam létszínvonalának megállapítása nélkül egyszerűen lehetetlen.

Az államban a legszembeszökőbb az embereknek egymásfölötti uralma és alárendeltsége, az államnak legkézzelfoghatóbb ismertető jele a külső és pedig legfőbb hatalom, ennél fogva az államot egyszerűen önálló egyének viszonyának és pedig oly viszonyának tekintették, a mely bizonyos személyek uralmát, mások alávetettségét tartalmazza.

De mivel ily viszony a családban, az egyházban, a gazdasági életben is található, az állami viszony különös jellege ez uralom legfőbb minőségével fejeztetik ki.

Az állam tehát *uralom* vagy régibb magyar kifejezés szerint *birodalom*. De uralmat sokak fölött tartatani legjobban úgy lehet, ha az uralom mindkét eleme, a belső akarat és a külső erő egy természetes egyénben egyesül s így az állam mivolta egy közös fő, közös uralkodó, közös legfőbb hatalom alatt álló ember soka sággként határozottatott meg.

Az állam mivoltának ily koncepcziója sok árnyalatot mutat ugyan, a mennyiben az uralkodó hatalom az alattvalók akaratából vagy az uralkodó tényleges nagyobb hatalmából, vagy emberfölötti meghatalmazásából vezettetik le, továbbá a mennyiben uralmának más és más cél jelöltetik ki, de ez árnyalatok már nem az állam mivoltában való különbségből, hanem az állam eszméjének, lényegének, uralma alapjának más és más felfogásából erednek.

Annak a felfogásnak a lényege, mely az államot egyszerűen uralomnak tekinti, abból áll, hogy az állam nem önálló lény az egyének mellett, hanem egyszerű viszony ezek között; az uralkodó az egyének leghatalmasbika, a ki más egyének irányában különös jogokkal és kötelességekkel van fölrüházva, a ki tehát saját egyéni jogaként s nem valami eszmei valóságnak, az államnak nevében nem ennek képviselője, orgánusaként tartja uralmát, hanem akár mert alattvalói tőle el nem vehetik, akár mert arra legalkalmasnak tartják. A legfőbb uralmat az uralkodó nem csak gyakorolja, bírja, hanem az egyszerűen az övé, csak úgy mint a tulajdon a tulajdonosé, a követelés a hitelezőé, az atyai hatalom az atyáé.

E felfogás régibb képviselői *E aller (Restauration d. Staatwissenschaften)* és *Maurenbrecher (Die deutschen regierenden Fürsten und die Souveränität)*, csak úgy, mint az újabbak *Seydel (Allgemeine Staatslehre)*, *Accolas (Philosophie de la Science politique)* és *TAngg (Empirische Untersuchungen zur allgem. Staatslehre)* arra támaszkodnak, hogy az egyéneken, azoknak egymáshoz való viszonyán kívül valami olyas külön lénynek, a minőt állam alatt értenek, nincs realitása s az merő fikció.

E tannak legrealisztikusabb képviselője *Haller*, mert szerinte az a viszony, melyet államnak nevezünk, a legesetlegesebb alá- s fölérendeltségek halmaza; még *Maurenbrecher* is, ki pedig az állam önálló lényi mivoltát tagadja, mint távoli transcendentális eszmét elismeri az államot, értve alatta a cél okát, melyeknek az uralkodó előtt lebegniök kell. A cél fogalmával, fedik *Seydel* is, *Lingg* is alapjában patrimonialis jellegű államuk meztelenségét,

különösen utóbbinak annyira realiztikus a felfogása, hogy mivel az uralom a külső karhatalomban ténylegesül, csak fizikai személyt bír uralkodónak, szuverénnek képzelni és köztársaságban is a szuverenitást az elnöknek tulajdonítja. Az uralmi viszony im ez elmélete azonban az állam legkétségtelenebb tulajdonságait megfajtatlanul hagyja, vagy pedig kiegyenlíthetlen ellentéteket állít föl benne.

Az államnak az uralkodó s az államtagok változásaitól független és nemzedékeken át tartó azonossága sem az uralkodó magánjogi öröködésének elve, sem az államtagok egyéni reminiscenciái által fen nem tartható. Az uralkodás jogát tisztán a külső hatalom bírásának tenyéré nem vezetheti vissza. Az állam egysége, ha egyesegyedül az uralkodónak az uralkodás céljából következtetett erkölcsi köteletségében rejlik, vajmi bizonytalan. Az uralkodó személyében beálló zavarok, hiányok, ha az állam csak az ő értelmén és akaratán nyugszik, az államot folyton felbomlással fenyegetik. Az államtagok akaratának, cselekvésének egybeilleszkedése, millióknak egy akaratban és egy cselekvésben egyesülése, az ú. n. alattvalóknak az állami funkciókban való részese-dése, az egyes organumoknak egymás funkcióját pótló tehetsége, az állami öntudatnak általános terjedtsége érthetetlen, ha az állam egy fizikai személy ténykedésébe helyeztetik, de érthetetlen még akkor is, ha az összes egyének az uralom részeseinek elismertnek ugyan, de az állami uralomban való részvételök nem egy önálló cél alkotta külön lény tagjainak működéseként gondolatik. A monarchának, a köztársaság tagjainak le kell vetközniök külön egyéni ségöket, midön állami ténykedést végeznek s az előbbit kiváló állása, az utóbbiakat állami és vallási intézmények, az egyesek egyéni érzése fölött emelkedő ösztönszerű nemzeti érzés preformálja is erre.

Az államcél, mint ható erő olvasztja egybe a monarchát, teszi az állampolgárokat az önálló állami lény elemeivé, állami jogaikat a köznek jogaivá, melyekben külön egyéniségük csak részben érvényesül, változtatja át kötele-ségeiket hazafias készséggé. Csak az államcél által lesz az állami uralom egy fejedelemnek, az összességnek vagy egy köztársasági többségnek a kisebbség fölötti uralmából az egyénekétől külön életet élő nemzetnek önmaga fölötti uralmává.

Az államnak mint merőben uralkodó és alattvaló egyének viszonyának képzete okvetlen az állam szétszakítására, uralkodónak és népnek, kormány-nak és nemzetnek, többségnek és kisebbségnek mint külön jogalanyoknak konstruálására vezet, a mint ezt Maurenbrecher s a régibb közjogi iskolák meg is tet-ték; holott uralkodók, kormányok, parlamentek, egyes állampolgárok külön-böző jogai, kötelezései és érdekei, ha egyenkint véve esetleg ellenkeznek is, ez, tévedésektől, gonosz szándéktól eltekintve, csak önnét van, mert a nemzeti lét külön oldalait egyes adott esetekben nem lehet egyszerre és egyformán gon-dozni, de nagyobb időszakokat, a nemzeti lét különböző követelményeinek helyes arányát véve, egymást kiegészítik azok. A különböző és részben ellentétes jo-gök, melyek az állami szerveit, tagjait megilletik, végcéljukban az állam jogai, melyek azonban, minthogy az állam konkrét valóságában egyének és egyén-csoportokból álló szervek egésze, az állam im e részeinek kezelése alá kerülnek.

Az uralmi elméletnek kombinációja az állam önálló létével, a míg a súlypont az uralomra fektetettik s az mint az államtagok egy részének vagy éppen egynek a többiek fölötti uralma s ezek alávetettsége értelmében vétetik, még mindig abban a hibában szenved, hogy az államtagok egy részét elvileg kizárja az erkölcsinek legmagasabb kérdéseiben való szabad közreműködésből. Már pedig a mint a morálnak az embernek benső öntevékenységén kell nyugodnia, épp úgy szükséges, hogy az egyes a morálnak az összviszonyokra vonatkozó külső megvalósításában is önelhatarozó tevékenységével részt vegyen. Az egyesnek nemcsak engedelmeskedni kell tudnia az államnak, hanem az államban, azaz a nemzet önrirányzó életében cselekvőleg közreműködni is, hogy az állam a nemzetnek országgló élete erkölcsi viszonynyá válják.

Az uralmi elmélet abban az alakban sem engedi as embert as erkölcsinek legmagasb fokáig jutni, a melyben Stahl-nál jelentkezik, a ki szerint az állam erkölcsi birodalom, vagyis értelmi indokoktól vesetett, önmagával összhangban levő egyének uralma öntudatos, szabadon engedelmeskedő lények fölött.

E felfogás az embert erkölcsileg legmagasbra engedni nem hagyja, ahova az ember az államban jut el, midőn az egyes valamikép részt vesz az egyetemes jó megvalósítására irányuló legfőbb hatalomban. Magánviszonyokban erkölcsösnek lenni igen nagy dolog, de az állami uralmat erkölcsösen gyakorolni a legnagyobb, a mit egyáltalán gondolhatunk, mert hozzá a magánmoral viszonyain túlmenő erkölcsi erő kívántatik; ezért, mint már Hume megjegyezte, az emberek sokkal becsületesebbek magán-, mint közviszonyaikban. A közviszonyok sokkal bonyolultabbak, az erkölcsi megengedettségek határait megtalálni sokkal nehezebb, nem konkrét egyénekkal állva szemben az erkölstelenség kevésbbé szembeszökő, a felelősség érzete pedig a tömeges együttcselekvés által csökken. *Az uralmi felfogással rokon az, mely az államot intézetnek tekinti.* Intézet alatt ugyanis bizonyos subjektív czélt értünk, melynek állandóan biztosítva vannak a külső vagyoni eszközei, valamint a személyek, a kik ennek a czélnak megvalósításán mások javára cselekvőleg közreműködnek. Az államtagok teszik a passzív elemeket, a kiknek érdekében az intézeti működés kifejtetik, az állami törvényhozók, kormányzók, hivatalnokok a működők, a kik előbbiekről részére a jogot, a közbátorságot, művelődést biztosítják, a miért a polgárok pénzbeli és személyes szolgáltatásokat tesznek az intézetnek; az állam az egyeseknek legszélesebb körű biztosító intézete. (*Schlözer.*)

A mily kétségtelen, hogy az államban uralom van, épp oly tagadhatlan intézeti jellege is, mert az államtagok egy része csakugyan a többi javára teljesít aktív funkciót, de az államnak intézeti oldalában nem rejlik lényege, és az intézeti felfogás csak úgy szétbontja az állam egységét, mint az uralmi, és föltesz az intézet fölött egy magasabb erőt, a mely az intézet létrejöttét magyarázza és czélja elérését biztosítja, úgy hogy *az intézeti felfogás vagy as államnak isteni alapításával s állandó isteni vezetésével, vagy az öntudatlan természetű erők általi keletkezés és fentartás elméletével egészítendő ki, vagy pedig tagjai akaratára vezetendő vissza.*

Ezt teszi a középkorban keletkező, a XVI. és XVII. században a monarchomachok és jezsuiták fejlesztette (1. *Baudrillart, Bodin et son temps* és *Gierke,*

Johannes Althusius und die Entw. d. naturrechtl. Staatstheorien) szerződési elmélet, mely Rousseauban és Kantban érte el tetőpontját.

E tan azonban vagy már egységes lénynek, népnek fogja föl az egyesek összességét s mint egyik szerződő felet szembe állítja az állami intézet vezetőjével, az uralkodóval s az államot a nép és uralkodó kötelmi viszonyának magyarázza, vagy pedig merőben az egyeseknek egymással szerződéséből eredezteti az emberi közületet. Az előbbi esetben a szerződésből csak a népnek, a közületnek föltételes vagy föltétlen alávetése egy uralkodó alá következik, a másodikban magát a népet, a közületet teremti a szerződés. De a nép Hobbes szerint azonnal megsemmisül, a mint az állami intézet vezetőit kinevezi (*translatio imperio populus ut una persona non amplius existit*), íng Rousseau szerint az egyesek a társasági szerződés által minden jogaikat elidegenítvén, társassággá, egyetlen személyllyé (*personne publique*), néppé lesznek, a melybe az egyesek hatalma, joga visszavonhatlanul s átruházhatlanul beleolvad, a mely a maga megbízottai-val, különösen végrehajtó közegeivel szerződést nem köthet, mert ezek egyszerű szolgálói, megbízottai s így a nép addig marad fenn, a míg a szerződés határozmányainak megsértése által fel nem bomlik s az egyén közület nélküli állapó-tába vissza nem esik. (*Contrat social*. I. k. ő. fejj.)

Az állam, a nép tehát a szerződési elmélet legkiválóbb képviselője, Rousseau szerint az egyesek teljes és föltétlen joglemondása által keletkező, s ezek minden jogát, hatalmát egyesítő társaság (*association*), kollektív test (*corps moral et collectif*), melynek célja a közjó, a közérdek, mert mindenki egyformán lemondván minden jogáról, mindenkinek állapota egyenlő s nincs érdeke azt társaira hátrányosabbá tenni, melynek tényei mindig jogosok, mert hiszen a test nem akarhat ártani a maga tagjainak (*Contrat social* I. k. 7. fejj.), de a mely csak addig áll fen, a míg az imént vázolt szerződés határozmányai fentartanak.

Az állam, a nép Rousseau szemében az egyesek fölött álló, azoktól különböző célú (*intérêt commun, utilité publique*), mert hisz külön jogaik megsemmisítése által létre jött társaság; de minthogy az állam az egyesek szerződése által keletkezett, habár ezek minden jogaikról föltétlenül lemondtak, ha az állam e szerződés ellenére járna el irányukban, a szerződés és annak alkotása, a nép megsemmisül s az egyesek visszanyerik jogaikat.

Vagyis az állam, a nép, bármennyire az egyének fölé akarta emelni Rousseau, bármily ellenmondások árán tudta korlátlan hatalmát az egyesek föltétlen joglemondása által megállapítani s az egyeseket az alapszerződés megsértése esetén újra jogaikba visszahelyezni, nem önálló lény, hanem önálló lények szerződési kötelmének eredménye, a mely a szerződési kötelmek megszegésével megsemmisül s a mindenható köztársaság egyszerre a természeti állapó-tba esik vissza.

Rousseau az ő nagy gondolatai, a népnek, az államnak az egyesektől különböző létét, velők szemben fölényét viaszszármakkal ereszti a levegőbe; államában az egyesek maradnak a teremtő elemek, a társasági szerződés által jogaikról föltétlenül lemondott egyesek gyakorolják mégis a bírói tisztet e

szerződés megtartása fölött. Állama, népe nem egyél-, mint tagjainak folyton tartó szerződése; saját léte, saját mivolta az államnak, a népnek nincs.

A mit Coleridge a Rousseau-féle felfogás javítására felhoz (*önstít. of the Church and State I. fejt.*), hogy az állam nem alapszik szerződésen, hanem hogy az állam tagjainak folyton megújuló társas szerződése (ever originating social contract), már benne van a Rousseau-féle felfogásban s éppen ez a fő hibája, hogy az államot semmi önálló létre jutni nem engedi, teljesen az egyesek belátásától teszi függővé fennállását vagy felforgatását. Ebben van Rousseau tanának forradalmi jellege s logikai hibája. *Accolas (Phil. de la Science politique II. es 96. 103. I.)* sokkal logikusabb, midőn azt állítja, hogy az emberi társas hajlamokból eredő viszonyok keltik az illúziót, mintha a nép egy külön lény lenne; szerinte nép nincs, csak az egyén létezik, a népszuverenitás elaggott elméletét az egyéni autonómiának kell felváltania. Az egyén autonómiáját, azaz szabadságát és egyenlőségét, a testvériség törí át s kapcsolja egybe a különálló emberi lényeket.

Burke ellenvetése (*Reflect, on the French Revol.*) az államnak társaságként való felfogása ellen, hogy az állam nem bizonyos különös célra alakult, hanem hogy benne az emberiség összes céljai bizonyos fokig összpontosulnak, nem vet világot az állam mivoltára. Nemcsak célja egyetemessége, hanem létének függetlensége az egyesek akaratáról s e különlétnek öntudatos színvonalá adják meg együtt az állam mivoltának lényeges jegyeit.

A társasági felfogásban is megvan az öntudatosság, de hiányzik az önálló lét s ha az állam csak társaság volna, épp oly esetleg keletkeznék, mint ez; egyetemes célja épp oly esetleg valósulna, mint a társaságoké; még erkölcsi főlénye is épp úgy tagjai akaratán nyugodnék, mint a társaságoké. S a mint a társaságok élete és szervezete igen különböző, nagy mértékben a tagok akaratától, külső czélszerűségi tekintetektől függő, az állam szervezete is ily mechanikus módon fogatik föl s az államnak külön természetéből folyó mivolta nem nyer általa felvilágosítást.

Az államnak társaságként való fölfogása közel jár az állam mivoltához, csakhogy a társasági létben hiányzik az eredetiség, az önteremtés, mely az államot különösen jellemzi. Egy nemzet önmagát irányzó működése, vagyis az állam a gazdaságilag, értelmileg, erkölcsileg már létező, csakhogy ösztönszerű egésznek, a népnek öntudatra jutása, míg a társaság egyéni akaratoknak összetűzése, mely azonban csak mesterséges öntudat és akaratbeli egységre bír emelkedni.

Az államnak uralom, intézet, szerződés, társaságként való felfogása végül az emberi szellemre egyaránt valami külsőnek tekinti az államot, a mely annak csak külső váza, holott az emberi szellemnek az állami alkotások és funkciók, a jog, a honvédelem, a művelődés állami intézményei épp oly benső megnyilatkozásai mint a vallásnak, a tudománynak, a művészetnek termékei.

Mind e hiányok ellenére nagy erősségük van az individualisztikus elméleteknek abban, hogy arra a világos tényre támaszkodhatnak, melynélfogva az állam mint külön lény nem látható s a tapasztalat csak egyes különálló egyénekről s azok viszonyairól tanúskodik.

Mivel azonban az államnak, mint pusztá egyének összetételének elméleti világosságuk mellett sem fejthetik meg az állami élet jelenségeit, mivel a nemzeteknek századokra kiterjedő öntudatos élete, az egyéniekén túlmenő czélok kivívása az állami kapcsolatban, az egyéneknek életök feláldozásáig menő szeretete az államot az egyének viszonyánál többnek tüntetik föl s kimagyarázását az egyéni létből nem engedik: megkísértetett az államot mint egyének pusztá összetételét az által fentartani, hogy a közczélok, a közjóérti áldozatkészség is vagy az egyéniség érdekéből, névszerint kényszerűségéből, illetve hasznából vagy az egyénben élő jogi, erkölcsi és vallási érzetből vezettettek le, legfőkép azonban az utóbbiakból; mert az ember, a mint a tapasztalat mutatja, szembe bír szállni a kényszerrel s nemcsak önhaszna irányozza cselekedeteit.

Úgy hogy az állam mivoltát individualisztikus alapra fektető elméleteknek csak az egyénekben élő jogi, erkölcsi és vallási érzület marad tanuk védelmére.

De vajjon jog, erkölcs, vallás egyéni alkotások-e s nem ellenkezőleg nagyobb egészeknek, önálló létre jutott népeknek, nemzeteknek életnyilvánulásai?

A mint nyelvet csak valamely több egyedet magában foglaló önálló létű ember-egész alkot, úgy jogot, erkölcsöt is. A nemzeteket, a nemzeti lét legfőbb, nyilvánulását, az állami létet sem lehet az egyéni jogérzetből származtatni, mert az egyéni jogérzet nem mindig egyezik meg azzal, a mit a nép, a nemzet mint egész, tárgyilag jognak tekint.

Az egyének önfeláldozása pedig az állami kapcsolatért, ha e kapcsolat tisztán az egyéni szükséglet teremtménye, éppen érthetetlen oly esetekben, midőn az államok harcaiban, az állam belső életviszonyaiban az egyéniség egyáltalán nincs veszélyeztetve.

Az államok, midőn szabadságukért, függetlenségükért harcolnak, nem az egyének létén és érdekén túlfekvő célra veszik-e igénybe polgáraik életét és vérért?

Csak mivel a polgárok államukban maguknál, véges halandó egyeseknél magasabbat, emberi és nemzeti eszméjüknek, a végtelennek megtestesülését látják, csak ezért áldozzák életüket önként nemzetük állami létéért.

A tapasztalati tények továbbá, hogy az emberi élet kezdetét legalább is két különmemű emberi lényvel gondolhatni csak, hogy az egyes egyén egymagában sem gazdaságilag, de különösen szellemileg fenmaradni nem bír, annak fölismerése, hogy csak meglevő emberi közületekből váltak ki népek s alkottak új közületeket, új államokat, elfogadhatatlanná teszik az állam mivoltának fentebbi individualisztikus és mesterséges magyarázatait.

Ezek a tények vezettek oda, hogy az államnak az egyénékéhez hasonló, saját létű, természetes egészként való felfogása kifejlődött s az állam vagy organizmusnak, vagy pedig személyiségnek nevezetett.

Ha valamely lény különböző természetű lényeknek oly összefüggése, mely a lények változása mellett is fenmarad, magát saját belső ereje által fejleszti, nő, magának léte fentartására s vele összefüggő lényekből külön eszközöket alkot, az ilyen lény *organizmus*, szerves lény leend.

Ezzel ellentétben áll a *mechanizmus*, mely szintén egész, melyben a részek

összefüggnek ugyan, de azok mozgása kívülről jövő erőnek az eredménye, a mely továbbá fejlődni, nőni nem bír s részeinek nincs külön élete. A pusztá *halmaz-állapotban* pedig a részek helyzete egészen közömbös, azok egyformák, még ha az egész valamely terv szerint lenne is kombinálva, mint az ásványjegecz.

Az organizmus oly lény, melynek részei szolgálják az egésznek s az egész szolgál a részeinek, az egész is cél s a részek annak eszközei, de a rész is cél, melynek az egész szolgál eszközü.

Az organizmusban kiválóképen hatékony a tárgyilagos értelemben vett cél, mert az organikus lényben oly gondolat van, melynek szükségkép létre kell jönnie a nélkül, hogy valaha egész jelen lenne. A magban megvan az egész növény, a levelesben teljesebben, a gyümölcsözőben legteljesebben, de mégsem egészen.

Az államnak organikus lényként való koncepcziója az államot elemei mellett önálló lénynek, külön entitásnak fogja hát föl, melyet azonban érzéinkkel nem veszünk észre, hanem csak eszünkkel bírunk megérteni és a külön lény minőséget annál fogva tulajdonítjuk neki, mert noha tagjai, az egyes egyének nincsenek oly természetes folytonosságban egymáshoz lánczolva, mint egy növénynek részei, szóval habár részei különálló, szétvált egységek, mégis mint *Spencer* is elismeri (*Sociology II. köt. 1. fejt. 212. §.*), azoknak századokon át való együtt maradása, egyforma elrendezése szerintünk még különösen az az eszme, mely ily összefüggés által megvalósul s ennek az eszmének összetartó eveje valami ténylegessé, önálló lényné teszi ez összefüggést a részek mellett.

Azonban az államnak organizmusként való képzete igen különböző árnyalatokat mutat. Comte (Philosophie positive), Spencer, valamint az őt követő vagy velő rokonirányú német szociológikus iskola, névszerint Schaeffle (Bau u. Leben des socialen Körpers), Lilienfeld (Socialwiss. d. Zukunft) organikus felfogásában hiányzik a cél, mint alkotó erő; a közületnek – mert ez írők az államot csak a közület egyik szervének tekintik – *Spencer* szerint nincs elemeitől külön célja (*Sociology II. köt. 222. §.*), mert nincs neki az egyesek tőli külön szenzoriuma, mert a közületben a tagok nem dolgoznak mint a természetes organizmusban egyedül azért, hogy ennek idegrendszerét, egységét fentartó, irányzó szerveit táplálják. A társadalmi organizmus ily értelmű felfogása teszi lehetségessé *Spencerre*, hogy habár a különálló egyént merő értelmi elvonásnak tekintsi s valóságos léteit csak a közületi csoportoknak tulajdonít, mégis az evolúció eredményeként az egyének teljes önállóságát kívánja. A szociológusok a közületnek organikus létet tulajdonítva, ezzel azt akarják kifejezni, hogy az oly lény, melynek a természeti világ egyes élő lényeihez hasonló a szervezete, az élet jelenségei, a növése és elhalása, nevezetesen vannak neki termelő, szétosztó és irányzó közegei s alkatelemeinek szaporodása vagy csoportosulása által fejlődik.

Ismét egy más irány az állam organikus létével új életre kelti *Menenius Agripá*-nak, valamint *Plutarch*-nak az állam testi minőségére vonatkozó hasonlatát, valamint azt a középkorban szentírási alapokon kifejlett s nagyon elterjedt felfogást, hogy az emberiség corpus mysticum, cuius caput est Christus, és hogy az emberiségben számos ily „mysticum corpus”, nevezet szerint államok

s más közösségek léteznek (1. *Gierke, Johannes Althusius* 133. l.). Ez az irány az állam organikus létével azt akarja kifejezni, hogy az államban teljesen megfelelő életműködéseket találunk, mint a minők természetes organizmusban találhatók. *Planta (Die Wissenschaft des Staates oder die Lehre vom Lebensorganismus)*, *Rohmer (Die vier Parteien)*, *Bluntschli (Studien üb. Staat und Kirche)* annyira mennek az állam organikus felfogásában, hogy az államban föltalálni vélik a szaglás, a látás, a nemi ösztön szerveit, a különböző életkorokat. Hasonlók, de tulajdonkép egészen más célúak azok az elméletek, melyek nem is az állam organikus létét, mint inkább az állami, az erkölcsi létnek a természeti világban való előfordultát akarják a csoportokban, rajokban élő állatoknál kimutatni. (*Jäger, Die Thierstaaten, L'Espinasse, Les sociétés animales.*)

Hasonlókép nem annyira az állam mivoltát, mint inkább keletkezését magyarázza az *Aristoteles* nyomán fejlődött tan, hogy az állam természeti fejlemény, nem mesterséges emberi alkotás s minthogy a természet nem egyéb a végtelennel, az abszolútnak láthatóvá, végessé válásánál (*Schelling*), az állam organikus léte egyszerűen annyit jelent, hogy az államnak önczélja, öneszméje van a világrendben s ennek megfelelő alkata, melyet az embernek megváltoztatni nem is szabad, nem is lehet. Mint ilyen önczélú, a maga eszközeit eszméjének megfelelőleg rendező s tagjaival szemben önálló erőt tartalmazó jelenség tümenényeinek képleges meg jelelésére mondatik az államról, hogy organizmus s jelleltetnek meg életnyilvánulásai organikusoknak.

Az organikus felfogás különösen a német irodalomban lett átalános, habár annak terjedtségét túlozza is *Van Krieken (Über d. sogenannte organische Staatstheorie)*, a mennyiben olyanoknak is tulajdonítja, a kik vele igen távoli összeköttetésben állnak.

Tény azonban, hogy az organikus fölfogásnak az emberi gondolkodásban mindenütt nagy tér jut.

Az állam organikus mivolta, az államnak az egyénektől különléte rejlik a, magyar közjognak, valószínűleg a corpus mysticum középkori elméletei alapján kifejezett tanában a szent koronáról. A szent koronához, mint Kölcsey mondta (1832. márcz. 1. beszéd), a legszentebbnek gondolatát fűzték; gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek, mely ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féltelensége és hatalomvágya ellen is bonthatatlan gátat emeljen.

És jóval előbb már mint a jelen száz elméletei, ha nem is a szoros tudományos érvelés, mint inkább az élénk szemlélet erejével s részben a később *Plantá-nal* s *Bluntschli-nál* található túlzásokkal állítá oda irodalmunkban az 1792-ben megjelent: „*Igaz hazafi, kinek tulajdonságait együgyű beszéde foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív.*” (Szerzője alkalmasint *Oszwald Zsigmond*. L. Szerzőtől: A 90-es évek reformeszméi.) az államot mint organizmust.

Az organikus lét fogalmának egyszerű átvitele az emberi közületre, másrészt az organikus létnek a belső czélszerűséggel való azonosítása mint egy-

aránt tarthatatlan álláspontok tették szükségessé az organikus tan átalakulását.

S így keletkezett az erkölcsi organizmus tana. Ha ugyanis szemet nein hunyunk az összefüggés nagy különbsége fölött, a mely egy testi organizmusnak sejtjei, vértesteckéi vagy egy méhraj részei meg az állani és tagjai között fenáll, lehetetlen a természeti organizmus törvényeinek egyszerű átvitele az államra. Az egyes élő lény részei minden önállóság nélkül kapcsolódnak ahhoz, mint egészhez, mit a társadalom tagjairól állítani nem lehet. A méhrajban pedig az egyes méhek teljes mozgási tehetségük mellett már a természetből fogva úgy alkotvák, hogy egy lénynek, a rajnak külön (táplálkozó, nemi) funkcióit bírják csak teljesíteni s egyenkint nem tesznek bevégzett egészet, vagy pedig a csoportbeliek összeműködése egyedül ösztönnél fogva, a tudatoság minden árnyalata nélkül megy végbe. (*Beöthy, Társ. fejl. kezdetei. 2. I.*)

De lehetetlen az átvitel a közületi funkciók és szervek tekintetében is, mert az emberi közület nem ismétlődése a természeti organizmusnak sem oly formában, a mint azt Planta és Bluntschli képzeltek, a kik minden organikus funkcióit megtalálni vélték a közületben, sem úgy a mint azt a szociológok oda állították, a kik meg a közületi organizmus tudatos ténykedésének csak öntudatlan analogonját bírják a természeti organizmusban fölmutatni.

A közületnek, nevezetesen az államnak erkölcsi organizmusként való felfogása (*Fricker, Über die Persönlichkeiten d. Staates, Tübing. Zeitschrift XXV. köt. Das Problem d. Völkerrechts. XXVIII. köt. – Waitz, Politik. - Trendelenburg, Naturrecht*), tehát úgy magyarázza az állani organikus létét, hogy abban a részek megtartják önállóságukat, nem változnak át az egésznek vegytani elemeivé és az egyes egyéneknek épp oly jellegök van magukra nézve kicsiben, mint a belölök alakult államnak nagyban, úgy hogy kétség lehet Trendelenburg szerint, vajjon az egész eszméje szerint alakultak-e a részek vagy ezek típusa formálta-e az egészet?

Ámde ilyen viszonyt, minőt az erkölcsi organizmus élénk tárna, nem találunk a természeti organizmusban, mert itt az egész (az állat) egészen más természetű, mint a részei (tüdeje, agya) s lényege éppen abban áll, hogy nagyon különböző elemeket bír egy egészszé összefoglalni. A természeti organizmus végkép megköti részei önállóságát, az erkölcsiben ellenkezőleg az egyének önkaratukkal illeszkednek be az egésznek rendjébe. *Az erő, mely az organizmusban a részeket egészszé összekapcsolja, öntudatlan; az a gondolat, a mely a növényben, az állatban megvalósul, nem a növényé, nem az állaté s ebben is oly lényegesen különbözik az állam a természeti organizmustól.* Az államnak e miatt a tagadhatlan jellemvonása miatt tette hozzá *Fouillé (La science sociale)* az államnak organikus minőségéhez, hogy az egyszersmind szerződési, vagyis az organizmus részeinek szabad hozzájárulásával fenálló.

A társadalomról inkább állithatni még, hogy az organizmus, hogy lét-színvonala, mivolta organikus, mert a társadalmi kapcsolat öntudatlan, benne a?, egyén föltétlen függésbe jut az egészstől s a társadalmi munkafelosztás következtében könnyen elveszti személyiségét, egyoldalú szakemberré, gombostűfej-készítő munkássá, futonczyújtó természetvizsgálóvá válik.

Az államnak erkölcsi organizmusképen való föltüntetése tehát más pozitív eredményt nem mutat, mint különböző lényeknek egy összlényné váló összefoglalását az egyes lények fölött uralkodó magasabb összgondolat, cél által, ezeknek az egyes lényeknek a cél kívánta kölcsönös függését s a célra szolgáló funkcionálását, eszközözést, orgánummá válását s így az ekként létező összlénynek különletét, entitását, részeinek egyidejű részszertü önállósága mellett.

Az összgondolat, az összszél, a mely az organizmusban valósul, nem a tagok egyforma, közös tetszésétől függ, hanem olyan, a mely az önálló egyesekre föltétlen szükségességet alkot, akár kényszerüleg hajoljanak meg' élötte, akár be is lássák. Ily értelemben s az összlet és egyéni különlet egyforma lényegességének hangsúlyozása mellett alkalmazza az organizmus fogalmát Gierke. Az organikus tannak részbeli öntudatra jutását a középkori glosszatorok és kanonisták irataiban, az egyén mellett az öszszviszonyok önálló megalakulásának ténylegességét a középkori jogintézményekben páratlanul széles körü tudással bizonyítva (*Das deutsche Genossenschaftsrecht 3 köt. – Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtsprechung. – Die Grundbegriffe d. Staatsrechts u. d. neuesten Staatsrechtstheorien. Tübing. Zeitschrift 1874. – Labands Staatsrecht und die deutsche Rechtswissenschaft. Schmollers Jahrb. 1883.*), az individualisztikus államelméletek tarthatlanságát világosan kimutatja.

Eltékintve tanának azon részétől, mely az öszszlet törvényeit nemcsak az állam, az egyház, a törzs, a rendek viszonyaira, hanem az emberek önkéntes társulásaira is kihatóknak állítja, a Gierkétől kifejtett s bámulatos tudással védett organikus elmélet elégtelensége az állam mivoltának magyarázatára eléggé kitünik abból, hogy úgy ö mint Trendelenburg szükségesnek látták az állam organikus mivoltát annak személyes mivoltával kiegészítem.

A személyiség a lét színvonalának magasabb foka, mint az organizmus, habár utóbbinak alapján áll is. Preuss állítása (*Gemeinde, Staat, Reich. 16. l.*), mely szerint minden személy organizmus, de nem minden organizmus egyszersmind személyiség, legjobban mutatja, hogy az állam mivolta, ha mint ö is tartja, személyiség, organikus sajátóságával nincsen jellemezve. Azzal ugyanis, ha az állam a személyi lét színvonalán állónak mondatik, nincs megtagadva organikus volta; mert a személyiség is, mint az organizmus külön részeknek egymástól föltételezett, öneröböl müködö, egyes (vegetatív, propagatív, értelmi, vallási, akarati) életnyilvánulásai fölötte álló gondolat élö egysége, megtoldva az organizmusban hiányzó öntudattal.

Trendelenburgnak az erkölcsi és természeti organizmus közt tett különböztetése, hogy a míg utóbbiban az egész részeitől különbözik, az előbbiben ellenkezöleg az egész (állam) és részei (az egyesek) hasonló, az organizmus fogalmának egyik lényeges jegyét törli.

Ellenkezöleg az állam személyisége és egyes polgárainak személyisége közt csakugyan inkább áll fen oly viszony, mint a minö a természetes személy és személyiségének különbözö életnyilvánulásai (értelem, szépérvék, vallás, akarat) közt.

Ugyanis az egyes természetes személyiség is ösztönöknek, értelemnek,

bitnek, képzeletnek, cselekvésnek egésze, melyeket normális embereknél bizonyos uralkodó gondolat, jellem kapcsol egybe, ráítve azok mindenikére a maga összjellegét, viszont azonban összjellege ezen egyes létezőknek batása alatt alakul. Épp így fejlődik ki az állam személyisége, az egyesek fölött álló gondolat, vagyis az államalap jellege polgáraiban, de viszont az állam személyisége is kéntelen számolni polgárai egyéniségével s azoktól befolyásoltatik. Mert az állam is életnyilvánulások egésze, habár azok az egyénekben, p. o. a földbirtokosban, a papban, a gyárosban függetlenebbek az egészről, mint a természetes személy életnyilvánulásai (észjárása, szépérzéke, hite) annak személyiségétől, egész jellegétől. Másrészt pedig bár a földbirtokos, a pap, a gyáros az emberi lélek úgynevezett tehetségeinek felelnek meg, még sem annyira egyoldalú nyilatkozásai az embernek, mint a személyiség egyes külön tehetségei s a leg-egyoldalúbb szakemberben is önállóan élhet az egész emberi s az egyesek nem pusztán a nemzet alapjellegétől színezett részvények.

Az organikus tannak végül nincs magyarázó ereje az állani mivoltára nézve, nevezetesen nem jelöli meg azt a határvonalat, a mely az állami életjelenségeket más organikus, növényi, állati életjelenségektől elválasztja. Mert lia az államnak önálló, tagjaitól különböző lényisége jogi formulázására alkalmas is az organikus tan, a mennyiben a polgároknak, az államélet funkcióit végző egyéncsoportoknak jogait tagi, szervi jogokként, azaz az államegész jogaiként engedi is konstruálni s elejét veszi annak a képzetnek, mintha fejedelem, parlamenti tagok, választók, hatóságok közbizottságban merő egyéni jogait gyakorolnák, még is a törvényhozás, a végrehajtás, a bírászkodás, a hadsereg külön természete nem nyer semmi felvilágosítást az által, ha ezek a közület irányzó szerveinek nevezetnek a vagyon termelő gazdasági organumokkal szemben. A mily felegesen tájékozottat a növényi szervezet az állati iránt, még kevésbbé magyarázzák az organizmus általános törvényei az állani különös sajátosságait.

Az állam mivoltának meghatározásával azt akarjuk megfejteni, hogyan lehetséges egyéni felfogással és akarral felruházott annyi választónak és parlamenti tagnak, fejedelemnek, minisztériumnak, hadseregnek, bírói és közig, hatóságnak fenállása mellett az állami élet jelenségeknél olyan egységes iránya, a minőt az egyes emberben, állatban, növényben találunk.

Mert az államnak jellemző sajátága éppen a saját értelemmel és akarral felruházott milliőknél egységes öntudatában s ettől összetartott akaratában és cselekvésében áll.

Az állam, polgárainak önkéntes ragaszkodásaiban, az államcélú egyéni akaratokkal előmozdító tevékenységében társaságnak, tagjait irányzó minőségében uralomnak, velük javakat közlő természeténél fogva intézetnek, az alzatát képező nép természetes rokonságában, gazdasági és szellemi érdekegységében, számtalan mesterséges eszközeinek rendszerében organizmusnak tűnik föl első látszatra, holott az állami, a nemzeti lét éppen abban nyilatkozik, hogy a nemzet országgló mivoltában az organikus erőket s az egyesekben ható szellemieket irányozza s magát belőltök öntudatos, akarat- és cselekvésre érett alanyként kiemeli.

Csak az által, hogy az államban levő egyén- és dologösszeség személyi létre emelkedik, lehetséges az emberi eszmét az egyéni önkénynek és a természeti törvényeknek kényszere alól kiszabadítani.

Előbbinek van kitéve az ember eszméje, ha társasági, uralmi, intézeti színvonalon marad, utóbbi alatt nyög, a míg elemeinek természetes nyomatóka következtében beálló vak küzdelmek dúlnak benne.

Az organikus tan szerint a gazdasági, társadalmi, vallási és pártellen-tétek csak kölcsönös leigázás vagy érdekszülte megalkuvás útján csendesülhetnek le, ellenben a személyi lét színvonalán az állam az összeütközéseknek elejét veheti, a külön törekvéseket egy magasabb czélban egyesítheti.

S csakugyan az államban véghezmenő életnek hasonlósága a személyiség életéhez oly szembeszökő szabad alkotmányi! államokban, – a hol uralkodó és alattvaló nem állnak egymástól úgy elkülönítve, mint az abszolút monarchiában – hogy az állam személyi mivoltát valamely alakban az állambölcsélet kezdeté óta megtaláljuk a gondolkodóknál.

Plato nyitja meg az állam személyes mivoltát tanítók sorát. Az igazságosságot, így szól *Plato (Politeia II. könyv 10. fej.)*, megeljük az egyes emberben; de meg egy egész városban is, s mivel ez nagyobb, benne könnyebben megismer szik az. Az egyes ember (IV. könyv XVI. fej.) ugyanazon módon lehet igazságos, mint az állam. Az egyes emberi lélek részei, tehetségei, törekvései az állampolgárok különböző csoportjaiban, rendéiben ismétlődnek, hozzájuk az állam ugyanoly viszonyban áll, mint az ember a maga vágyaihoz és törekvéseihez. Az állam is ember nagyban, s mint az egyes embernek jól, vagyis erényesen és szépen kell élnie. (*Törvények V. és VIII.*)

Plato az ő államában tulajdonkép az igazságosság természetét kutatja, s így az állam személyes volta nála az állam czéljára vonatkozik. Az államnak igazságosnak, jónak, erényesnek kell lennie s az egyes embereknek, a kikből összetéve van, az a kötelessége, hogy ennek az igazságosságnak létrejöttét elősegítsék, s minthogy az igazságosság több erényből, bölcsességből, bátorságból, mérsékletből áll, az a sok emberből álló államban jobban megvalósulhat, mint egyes személyben.

Az állani személyisége Platonál tehát csak az állam erkölcsi céljában, nem elemeinek természetszerű összefüggésében, öntudati, akarati, cselekvési egységében rejlik. Az egyesek természetes összefüggésének, ennek az összefüggés egészi minőségének s egészi minőségében individualitásának tudata liányzik Platonál. Az állam egyesek összetétele *Plato* szerint. Nem volna-e nevetséges, úgy mond (*Politeia IV. könyv XI. fej.*), azt hinni, hogy a bátorság vagy a tudvány, vagy a szerzési ösztön nem az egyesekből jutna bele az államba? S innét származnak azon erőszakos rendszabályok, a melyekkel ez összetételt az igazságosság szolgálatában megtartani akarja. *Plato* tanából tehát csak igen elmosódott kép marad az állam személyes mivoltáról, s az állam önálló léte csak czélja által tartatik fen.

Aristoteles (Polit. III. könyv 6. fej. 4. §.) is ily módon rakja össze az államszemélyiséget. A tömegbe, így szól, minden egyén belé viszi erényének, okosságának illető részét és az egyének egyesülvén, azt mondhatni egy em-

berré lesznek, a kinek számtalan keze, lába, érzéke van, s ezekhez arányos esze, erkölce.

Mivel az egyénekétől különböző, bizonyos czélok érdekében a költött személyek, testületek tana már a római jogban kifejlődött, az állam is ily költött, jogi személynek tekintett a középkorban s az újkori elmélet is Grotius óta az államot így fogta föl. (L. Gierke, *Althusius, különösen a IV. fejt.*)

Hobbes és Spinoza fejtették ki tüzetesen az állam személyi mivoltát. A míg azonban a jogászok az állam személyiségét egyszerűen költöttnek, addig ők mesterségesen az egyesektől alkotottnak tekintették. Az emberek Hobbes szerint (*Leviathan, introductio*) utánozni bírják a Teremtőt s nemcsak mesterséges állatokat, de a legnemesebb állatot, mesterséges embert is bírnak alkotni. Az emberek szerződése, mely az államtest részeit egymáshoz fűzi, a teremtkor kijutt szót: „Teremtünk embert képünkre”, utánozza, és egy fejedelem választása vagy egy testület alakításával megteremti azt a személyiséget, a mely az összes egyesek akarata, hatalmát magában foglalja.

Spinozá-nál kevésbé lép előtérbe az állam személyiségének mesterséges összetétele, mint Hobbes személyőriásánál, a Leviathánnak rajzolt államnál, de azért alapfelfogása egyezik e tekintetben Hobbesével, és végelemzésben az államszemélyiség csak a természetes egyének mesterséges összetételéből, egyéniségüknek nagyobb kifejtése végett tudatosan létrejött egyesülése által keletkezik. Homini igitur nihil homine utilius, nihil inquam homines praestantius ad suum esse conservandum optare possunt, quam quod omnes in omnibus ita convenient, ut omnium mentes et corpora unam quasi mentem, unumque corpus component ... omnesque simul omnium commune utile sibi querant.

(*Ethica IV. prop.*)

Az államnak tehát Hobbes szemében is (Est civitas persona una, cujus voluntas, ex pacto plurium, pro voluntate habenda est ipsorum), Spinozá-éban is (Civitatis voluntas pro omnium voluntate habenda est) személyisége ellenére az egyesektől külön léte nincs, vagy legfeljebb fikció útján s ebben Hobbes és Spinozától kezdve a XVII. és XVIII. század összes állambölcselői Rousseau-ig és Kant-ig egyetértének.

Az államnak akarat- és cselekvésként való felfogása Rousseau-nál, a szabályos emberként való feltüntetése Schiller-nél (*Über die aesthetische Erziehung*), lelki egységként *Herb-art-nél* és követőinél (*Lindner, Die beseelte Gesellschaft*), személyiségként Krause-nál nem vezetnek az államnak reális személyiségéhez, külön entitásához, minthogy államukat az egyesek akarata alkotja. Bármily szépen fejtsé is ki Herbart a közszellemet, a melyet egy ember sem nevezhet a magáénak, de a mely mégis senkire nézve sem idegen, minthogy a közszellem csak az által lesz egy szellemmé, egy lélekké, mert az egyes, emberek ilyennek tekintik: az államszemélyiség reális valóságának felfogását azok a tanok állapítják meg, a melyek a népeket és nemzeteket mint természetes egységeket fogják föl.

Azok a nagy egészek, a melyek a népekben előttünk vannak, csirájukban természetes individualitások. Sok egyes emberből állanak ugyan, de ezek szorosan véve csak állati mivoltukra nézve igazi egyéniségek, szellemileg, erköl-

csileg válthatlanul egybe vannak kapcsolva s egésznek, nép-, nemzet-individualitást alkotnak s csak mint egésznek részei, népek, nemzetnek tagjai bírnak egyszersmind külön szellemi és erkölcsi individualitásra, személyiségre emelkedni.

Burke (Reflections on the frendi revolution), a német jogtörténeti iskola emelték ki először a nemzeteknek ezt a természetes egységét, Fichte (Reden an die deutsche Nation) személyi öntudatosságát s a mily mértékben gyarapszanak a kutatások az ethnografiában, ethnológiában, nyelv- és jogtudományban a nemzeti irodalmakra nézve, oly mértékben látjuk az államszemélyiség tanát is izmosodni.

Anglia nagy államférfia Gladstone formulázza e tant először (The State in its relation with the Church. 1838.) oly értelemben, hogy az állam nemcsak céljára nézve erkölcsi valóság, hanem lelki mivoltára nézve is.

Neki az állam nem azért személy, hogy jogok alanya lehessen, hogy az állam célját az uralkodó vagy köztársaságokban az uralkodók egyéni céljától, jogától megkülönböztethesse, a mint ezt az újabb német közjogi iskola alapítói (Albrecht a göttingai Gelehrte. Anzeigen 1837. folyamában és Gerber, Staatsrecht-jében) tették, hanem személyiség, mert értelme, öntudata és elhatározási tehetősége, lelke van.

Az állam oly közös élet, a melyben egyéni életünk egy része egy általános ! élet föltételeinek és törvényeinek hatalma alá kerül, törvényeknek, melyek for' rása nem az egyén erejében és akaratóban rejlik. A jog, az érület, az érdek közössége, mely ily közös életben jelen van, önmagát szabályozó, önelhatározó •elvények alávetve teszi az állam személyiségét, a mely nem metafizikus elvonás, hanem valóság, melynek kézzelfogható tényezői az egyesek mint a közszemélyiségnek külön-külön hatáskörrel ellátott szervei. (Gladstone, The State, I. köt. 2. fej.)

Az állam is emberek sokasága, de embersokaság nem állam, hanem merő szám; ha népről beszélünk, már elválasztjuk a kormányzókat a kormányzottaktól, ha nemzetről, a kettőt egybefoglaljuk s összevegyítjük, ha államról, ugyanazon embereket a nemzeti életben való részesedésük szempontjából értjük. (U. o. 54. §.) A míg tehát a nemzet egy nép egysége, addig az államban az egység elevenné és cselekvővé lesz s mint elhatározási erővel, mint lelkiismerettel fölruházott lény valódi személyiséget alkot.

Az állam tényei úgyszólván külön tényező nélkül keletkeznek, jobban mondva a nemzet, az állam személyisége a tényező. A kik az állam személyiség-részeiként működnek, azoknak saját egyéniségeket el kell feledni és csak a jog, az igazság követelményei által szabad magokat vezetettüink.

Az állami közületnek oly tulajdonságai vannak, melyeket részeinek egye-mlése szül, de a melyeket hasztalan keresnénk e részekben, ha azok szérválasztattak. Egy ország kormányában és törvényeiben nem egyéni cselekedetek, ag-3'egátu-ma áll előttünk, hanem összetett tényező s az összeredmény a törekvések Sokaságából áll elő, mely törekvések egymást részben módosítják, részben semlegesítik. Ez az összetett tényező alkotja az állam személyiségét.

Gladstone valóságos személyiséget azonban bármely társulatnak tulajdo-

nított, habár lényeges különbséget tett is a természetalkotta s az emberi akarat szülte ily kollektív személyiségek között, előbbieik közé csak a családot és az államot sorozva; továbbá a személyiségből főleg azt akarta bebizonyítani, hogy a kollektív személyiségeknek is kell vallással birniok. Kivált utóbbi tekintetben nagy ellenmondásra talált s *Macaulay* maró gúnynyal árasztá el egyik essay-jében a vallásos bérkocsis-társulatok miatt.

S csakugyan a személyiség fogalma oly kiterjesztést nem tűr, a minőt neki Gladstone adott. Az önkéntes egyesülés útján létrejött társulatok csak utánzott, nem való személyiségek, hiányzik bennök, mint egészekben az a spontán erő, a mely a létviszonyaik, érdekeik, összszellemük által természetes-egészet alkotó s közöntudatukkal magukat teremtő népeket jellemzi.

Az állam személyiségéből továbbá nem következik, hogy az államnak ne csak vallása, de különös felekezeti jellegű vallása is legyen és hogy az állam-személyiségnek a vallás oly része legyen, mint az egyének.

A vallás akár mint tulajdonképi vallás, akár a bölcselem formájában sohasem hiányzik az állam személyiségében; mert az állam sem kerülheti ki, hogy a végokok és végcélokról képzeteket el ne fogadjon, illetve ne alkosson. Ellenben valamely különös valláshoz való csatlakozása a viszonyoktól függ.

Másrészt meg a vallás oly általános emberiségi jelenség, a mely egyes állana személyiségén túl megy, az államon belül pedig külön lét formája van, az egyház, a mely épp úgy relatív önállóságú, mint a tudomány s művészet, melyek mind egy nemzet összéletéhez tartoznak, de nem ez életnek egyik, bár legmagasb országoló oldalához. A nemzeti élet vallási, gazdasági, állami irányainak e tagoltsága miatt nincs meg az a szoros összefüggés államszemélyiség és vallás között, a mely az egyes embernek önirányzó működése, vagyis személyisége és vallása közt fenáll.

Gladstone fölfogásának érdeme tehát abban rejlik, hogy annak az összefüggésnek, a melyben az egyének az egyetemes jóra nézve egymáshoz állanak, kimutatta az önállóságát, az egyének külön létével szemben saját létét s e létnek (a közlétnek) egységes lelki minőségét, de egyszersmind öntudatoságát s erkölcsi szabadságát.

A német állam személyiségi elmélet újabb hívei, élükön Gierkével, a nyomatékot nem az állam személyes, hanem organikus voltára fektetik s személyiségét ma is csak arra használják, hogy a közjogi viszonyokat konstruálhassak. Tanuk, hogy az állam személyes volta, organikus voltának fejlettebb állapota csak annyiban igaz, hogy az állani részei között természetes összefüggés van, a miből nem következik szükségképen, hogy e részek előbb lennének orgánummokká csoportosulva s csak aztán fejlődnek ki bennök az öntudatos személyiségi színvonal; a személyiség már fenállhat, működhetik (akár, cselekszik) a nélkül, hogy a funkcióknak külön szervei lennének.

Az állam személyi mivoltának első nagy értékesítője Stein Lőrincz volt (Verwaltungslehre), a ki az állam egész életét, a mennyiben a tartalmától eltekintünk, egyedül az öntudat, az elhatározás és cselekvés, vagyis a személyi lét mozzanataiként felfoghatóknak tüntette föl és vitte végig az állami élet-minden jelenségein.

A mi az állambölcselek előtt, mióta csak politikai tudomány létezik, özszerűleg lebegett, midőn az állam akaratáról és cselekvéséről beszéltek, a mit Grotius és az utána jövők csak fikció útján bírtak kimutatni, a mit a német közjogi írók a jogi technika szempontjából mellőzhetlenné tartottak, az állam személyi minőségét, azt Stein tudatosan mint realitást, mint lelki, mint erkölcsi lényt igazolta az állam konkrét élet jelenségei által. Hogy elméletének általános hódító ereje nem volt, azt tán annak tulajdoníthatni, hogy az állam személyi mivoltát csak a végből állítá hipotézisként műve élére, hogy az állam belső szervezetét megmagyarázza; ellenben az államszemélyiségnek s az egyes ember személyiségének, valamint az egymással nemzetközileg érintkező államszemélyiségeknek viszonyát egymáshoz, az állami személyiségnek és egyéni személyiségeknek hivatását az emberiség életében, az állami személyiségnek osztatlan, természetes alzatát a népekben ki nem fejtette.

Utóbbi kísérte meg az emberi élet alanyainak, az állam alapjellegének, a szuverenitás önkorlátozásának tanában.

Hazai irodalmunkban az állam valódi személyi mivoltának lelkes képviselője *Kuncz (A demokrácia eszméje és szervezete. – A nemzetállam tanönyve.)*: koncepciója azonban az által, hogy az emberiséget is személyiségnek tekinti, továbbá, hogy a nemzetszemélyiségnek életnyilvánulásait épp oly tiszta, külső orgánumok nélküli funkcióknak veszi, mint az egyes ember személyiségének funkcióit, nélküli a realitás erejét.

Az emberiségnél, mint egészénél ugyanis az öntudat és akarategység nem valóságos. Az egyes nemzetben pedig személyiségének valóságos lelki és erkölcsi egysége ellenére, ennek a személyiségnek a részei (egyes polgárok, ezek szervekké alakulása államfő, törvényhozás, bíróság, közigazgatás, sereg formájában) oly természetes és jogi különlet mutatnak, hogy a nemzetszemélyiségnek a valóságban közvetlen egységként való elgondolása lehetetlen. A nemzetszemélyiség, mert külső, külön létnek örvendő részei (tagjai, szervei) vannak, csak közvetett egység.

Az államszemélyiség élete, a benne dülő ellentétek, harcok érthetlenné lennének, azok egymás irányában való alá- s fölérendeltségének tényleges és jogi szabályozása és föntartása szükségtelen volna, ha az állam lelki egysége oly közvetlen külső valóság, mint a minőnek Kuncz odaállítja. Ily közvetlen külső valósággá az államszemélyiség csak tagjainak, életfunkcióit végző tényezőinek egymást ugyan eszmeileg föltevő, de konkrét alakjukban egymástól elválasztott, egymással ellenkező funkciói által lesz. Kuncz szemében az állam tiszta pszichikus és erkölcsi valóság, holott nemcsak ez, mert egyes élet jelenségeinek egymás irányában úgy fizikai, mint jogi, szóval külső ereje van

67. §. Az intézmények és a hazafiság.

A személyiséget mint már működőt lehet látni, tapasztalni, de keletkezését leírni, fokról-fokra kimutatni nem. Csakis a ténye-

zöket bírjuk kimutatni, melyek nélkül a nemzetnek személyi élete nincs, azt azonban, mint egyesülnek e tényezők s mint lesz a személytelen létből személyes, az túlhaladja erőnkét, éppen mert a személyiség működése teremtő valami.

Az államban az ember eszméje, az általános jónak nemzeti alakja, mint az egyesektől különböző tárgyilagossággal működik, de a tárgyilagossággal az egyesek öntudatának, öntudatos érzése és akaratának is részévé válik.

E tárgyilagossággal, mint a viszonyok hatalma, mint egyeseknek az összesség fölé emelkedő ereje jelentkezik s bizonyos céloknak megvalósítására kényszeríti az egyeseket.

Így jönnek létre az összviszonyok kényszerítő hatalma, egyes nagy emberek tekintélye következtében oly célok, melyek előtt az egyesnek meg kell hajolnia, melyeket elismerni, melyeknek szolgálni kéntelen.

Ily célokat intézményeknek nevezünk.

Intézmény ugyanis oly emberi alkotás, mely által bizonyos emberi cél az egyesek múltó akaratától függetlenül, annak ellenében biztosítottatik.

Az intézményekben az ember eszméje, a jó talál bizonyos fokú megvalósulásra.

Az intézmények, mint az egyes akaratának határt szabók, fölkeltik annak ellenzését, ha azonban sikerül őket fentartani, az egyesek megszeretik azokat, bennök ismerve föl önlényük támaszait, önön céljaik eszközt.

Ekként az általános jó a maga különös nemzeti alakjában megszűnik külső, tárgyilagossággal valami lenni, az intézmények, melyek által biztosítva van, a nemzet tagjainak öntudatába, szeretetébe mennek át s alanyi, öntudatos alkotásokká válnak, a közvélemény jóváhagyásán, közszereteten alapulnak.

A hazafiság tehát szeretet az intézmények iránt, melyekben az általános jó nemzeti alakban kifejezve van, vagy a törekvés, hogy az intézmények megteremtésére, fentartására az egyén erőinek megfeszítése, áldozatkészsége által.

Bizony intézményeknek kell létezni s az egyéneknek ez intézményekhez ragaszkodni, azokat szeretni, hogy a nemzet az öntudatosságának arra a fokára emelkedhessek, melyet személyi létnek nevezünk.

Intézmények nélkül nincs hazafiság, de az intézmények hazafiság nélkül élettelen külső formák, melyekben a nemzet nem jut személyi létre.

Előbb keletkeznek az intézmények, azután támad a hazafiság s a kettőből kel ki a nemzet személyi léte.

A hazafiság, a hol nem intézményekből származik s nem azokhoz kötött, csak mint fellobbanás keletkezhetik s tarthat.

Ugyanis a hazafiság a köznek, az egésznek szeretetéből s az egyéni érdeknek háttérbe szorításából áll, a hol azonban az egész intézményileg szervezve nincs, objektíve nem létezik, ott az egyének e nem létező valamit nem is szerethetik.

A szeretet tényekben nyilvánuló odaadás a szeretett iránt, a hazaszeretet fölteszi a haza lételét, annak intézmények útján való megalakultát. Az intézményekhez (királyság, kormányzat, hadsereg, jog, törvényhozás) ragaszkodva, azokban pénzzel, még inkább személyes szolgálatokkal tevékenységet kifejtve, nyilatkozik a hazafiság, nem pedig merő belső lelkesedésben, mely tettekben nem végződik, vagy legalább nem a mindennapi életben, hanem csakis rendkívüli alkalmakkor. *De a puszta fajszereteten, sovinizmusban sem áll a hazafiság, a mely ennél sokkal alantasabb érzület, merő ösztön, mely bizonyos természetes különösséghez való elfogult, erkölcsi tartalom nélküli ragaszkodás s az ellenkezőnek gyűlölete.*

68. §. Az állam polgárai, alapjellege.

Az állam személyisége ezek szerint egyéni személyek bizonyos viszonyzatainak öntudatossá válásában áll.

Az egyes egyéni személyek, mint az állam részei általában államtagek, a mennyiben az állam személyiségének öntudatában részesek, állampolgárok, a mennyiben öntudatától függők, alattvalók.

Az államhoz tartozás, az állami tagság, az állami öntudatban való részesedésből, vagy ez öntudattól való különös függéshői áll.

Az állam alapjellegét az fogja megadni, hogyan viszonylik az állami személyiség az egyesek személyiségéhez, tagjaihoz, polgáraihoz, alattvalóihoz.

Az állam, mint a hozzátartozók viszonyainak öntudatos alanya, mint személy a maga célját meghatározza a vallásban, a bölcséletben, melyet elfogad, vagy melyet gyakorolni enged, meg a jogban, meg a közgazdasági és szellemi intézményekben, melyeket részint maga állít, részint szentesít.

E cél többé-kevésbé él az egyes tagok külön tudatában, a kik kapcsolatban az állami öntudatnak is orgánumai.

Az egyén e kapcsolatban, mint közvélemény, tisztán látja a jót, a helyest, de mint önálló, szabad lény, kiragadhatja magát a kapcsolatból. Az államnak ezért néha kényszeríteni kell az egyest, úgy hogy ha az egyest léte, fejlődése föltételeitől, objektív eszméjétől eltekintve gondoljuk, az állam csak megszorítólag nehezedik az egyesre.

Az államnak összefoglaló, megszorító ereje azonban soha sem oly nagy, hogy az egyén erejét megsemmisíteni bírná.

De az államnak nem is áll érdekében az egyén erejét kisebbiteni, a mennyiben az az állam céljának egyenes erősítésére szolgál, vagy azzal nem ellenkezik, mert az állam maga öntudatos egyének kapcsolata, melyeknek részszerű önállósága a saját létének alapja.

Az egyén ereje s az összeség érdeke egyaránt oda hatnak, hogy az egyén az államszemélyiségbe összefoglalva, államtaggá téve, az ember eszméjének szolgálatába hajtva is megmaradjon önmeghatározó lénynek s ez oldalról az állam, mint az államtág szabadságának biztosítója tűnik föl.

Mentől helyesebben bírja valamely nemzet országló tevékenységét kifejteni, annál inkább összeolvadnak az államnak ellentétes oldalai, az egyes államtág mm érzi a kényszert, mely az egésznek hatásától reá nehezedik, az egész nem fél az érvényesüléstől, mely benne tagjának jut.

A kényszer ugyanis, melyet az egész kifejt az egyessel szemben, a korlátok, melyeket egyéni érvényesülés elé von, ha az emberi eszme érdekében történnek, az egyént teljesebbé, tökéletesebbé teszik, mert nem lényegét támadják meg, hanem csak azt, a mi az egyéniségben mellékes, vagy azt, a mi által emberi méltóságát rontaná le, mint p. o. a büntettek, tudatlanság, nyilvános fajtalanokodás által.

Az áldozatok, melyeket az ember az államban hoz, anyagi-

lag véve azok, a mennyiben egyéniségét nem hatja át az ember egyetemes eszméjének ereje, tárgyilag véve azonban általok az igazságos, az erkölcsös, a művelt ember, mivé egyéniségének az egyetemes emberi eszméhez alkalmazása által lett, önmagát emelte csak.

Úgy látszik, az egyes ember az egyéni önuralommal is csak megtagadja, megszorítja magát, tárgyilag véve azonban emeli.

Hogy az állam látszólagos korlátozó volta ellenére is emel, közvetlenül szembeszökő nemzeti oldalának érvényre jutásában.

Az állam a maga nemzeti jellegének érvényre jutása érdekében is korlátokat, terheket rak az egyénekre, de ezeket az szívesebben viseli, sőt önlénye érdekében levőknek tekinti, mert a különös nemzeti érzés természetes, az egyéniségtől elválhatlan, míg az általános emberi eszmének követelményéig csak természetes egyéniségünk levetkezése által emelkedhetünk.”

A mint az egyénre nézve az állam valójában emelő ezek szerint, azonképen az államnak a saját eszméjéből folyó szükséglete, hogy az egyéniség mentül inkább érvényesüljön, mert az egyetemes emberi eszmétől áthatott, nemzeti közérzulettől vezetett egyéniségnek önálló, sajátos nyilvánulása nem rontja az államot, de sőt új erőforrásokat teremt, melyekből a nemzet is kiveszi a maga különös céljára a részét, legfőképen pedig önlénye nyer a szabad egyénben öntudatos alkatelemet.

A nemzet általános irányán belül érvényesül az egyes tag különös iránya s e különös egyéni irány, ha az általános irány határai közt marad, erősíti az egész nemzetet.

A nemzet általános iránya az egyes tagra úgy hat, mint kényszer, mint felsőbb hatalom, mint kötelesség, az azon belül nyilatkozó különös irány mint szabadság, mint jog.

Az állam alapjellegét az egyetemesnek és egyéninek vegyi összeolvadása képezi, mit más szóval akként fejeznek ki, hogy az államban a jognak és kötelességnek egysége van jelen, hogy az állam jog és kötelesség rendszere.

A mely államban az egyetemesnek és egyéninek vegyülete bomladozóban van s e két elem külön létre, egymás fölötti uralomra tör, ott az állam beteg. Mert az egyetemesnek uralma az egyéni nélkül holt mechanizmust, vagy legfőlebb organizmust, tehát a személyinél alantasb létszínvonalat jelent, a hol pedig az

egyéni győzi le az egyetemet, ott nemcsak a személyi és organikus létszínvonal szűnik meg, ott a mechanikus együttmaradás is kétségessé válik s a nemzeti feloszlás állapota következik be.

Az állam bármely életnyilvánulásai tekintsük egyes tagjának vagy különös szervének működéseiben, valahányszor ezek nem egyéni, az állam életén kívül eső, társadalmi különletükre, hanem az állami létre vonatkozólag történnek, meg fogjuk találni azokban a jognak és kötelességnek az egységét, még pedig olyformán, hogy ugyanaz az egy személy lesz a jogosult és kötelezett, a jog és kötelesség nem esik szét két külön alanyra, mint a társadalmi és magánviszonyokban.

A király, a parlament, a hatóságok, az egyes polgár, ha utóbbi p. o. mint választó működik, egyszerre jogosult és kötelezett.

A jogban az illető állami közegnek, a parlamentnek, a királynak, a választónak különös hatalma határoztatik meg, melylyel a maga egyéni felfogását is érvényre emelheti, de csak az állam egyetemes irányának, céljának keretében, arravaló tekintettel. Ebből folyik, hogy jogát, mivel az az állam érdekében illeti meg, gyakorolnia is kell, továbbá e jog gyakorlásának tartalmára nézve is az állam eszméjével meg kell egyeznie.

A király a maga külön egyéni jogát a parlament felosztására használhatja, de csak a mennyiben valódi állami szükséglet kívánja, tehát az állam iránti kötelesség által mérsékelve.

A választó egyéni bizalma szerint választhat, de egyéniségét nem tolhatja annyira előtérbe, hogy szavazatát eladja, mert szavazatában egyéniségét érvényesítheti ugyan, de nem a maga, hanem az állam javára; mert választói joga, mely által külön egyéni nézetét érvényesíti, nem külön céljára, hanem az állam céljára illeti csak meg.

A jognak és kötelességnek ez az egysége az állami élet magasabb nyilvánulásaiban, a királynál, a parlamentnél mindenestre csak belső, csak morális követelményként jelentkezik, az alsóbbaknál ellenben, mint p. o. az egyes polgárok választó, esküdti jogában, a közhivatalnokok működésében külsőleg is érvényesül s a politikai jogot gyakorló egyes polgár vagy hivatalnok joguknak egyáltalában a gyakorlására, bizonyos fokig miképen leendő gyakorlására külsőleg is kényszerítettek.

A jog és kötelességnek illetén egyesülése egy személyben

világot vet egyszersmind arra az alapkülönbségre, mely az egyéneknek mint magánszemélyeknek viszonyai és az egyéneknek mint államtagoknak viszonyai között fenáll.

A magánszemélyek szabadsága, egyénisége föltétlenül érvényesül, mert magánviszonyban minden magánszemély szuverén, ennél fogva a mihez joga van, a fölött egyéni szuverén tetszése szerint rendelkezik, elengedheti követelését, megsemmisítheti valamely jószágát, járhat, kelhet, pályát választhat, terveket készíthet; ellenben az egyén mint államtag bár szintén érvényesítheti egyéniségét, névszerint vannak közjogai, de ezeket csak is az egésznek érdekében használhatja, nem a saját érdekében s nem tetszése szerint s mivel ezek a jogok neki az állam érdekében adattak, azért tartozik is a jogaival élni.

A magánszemélyek egymáshoz való viszonyában egyik fél mindig jogosított, a másik kötelezett, vagy kölcsönösen mindenik jogosított is, kötelezett is. Be ily kölcsönösség esetében is mindig másra vonatkozik a viszonyban levők valamelyikének joga és kötelessége (a vevő pénzt tartozik adni s árút van joga követelni), holott az egyének mint államtagok viszonyában azon egy személy a jogosított is, a kötelezett is és pedig ugyanarra jogosított, a mire kötelezett.

Ez onnét ered, mert az egyes bárminő funkciót gyakorol is az államban, azt nem mint önálló külön lény, hanem csak mint az állam része gyakorolhatja s az állam azt neki ugyan jogaként adja, de azért, hogy e jog érvényesítésével az állam célja nyerjen valósulást.

Az egyén közjogában az állam joga van beburkolva; ha az egyén azzal nem élne, az állam szenvedne, ezért az állam érvényesíti az egyessel szemben a jogát, a midőn az egyén jogából egyszerre kötelesség lesz.

Ezért kell az egyén közjogának és kötelességének teljesen egytartalmúnak lenni s a jognak gyakoroltatni is, mert ha a király a választó polgár jogát egyáltalán nem gyakorolná vagy jogában mást emelne érvényre, mint a mire általában kötelezve van, az állameszme helyére a királyi vagy állampolgári önkény lépne.

A világosság tehát, melyet a jog és kötelesség egységének elemzése az emberi életre derít, abban áll, hogy az egyén csak is

a társadalmi életben a ható tényező, az öncél, míg az államban a mozgató, az elhatározó nem az egyén, sem az egyének összesége, hanem az egésznek ereje s az egyes, legyen bár király, parlamenti tag, hivatalnok vagy szavazó, csak öntudatos eszköze a nemzetnek, az államnak.

De hisz az állam csak elvont fogalom, hogyan hasson az? Elvont csak addig, a míg az egyesek öntudatában életre nem kel, mihelyest ide jut, irányozza az államtagot, a kinek állami funkciót kell végeznie.

A király tudja, hogy midőn az egyes államtagok fölött uralkodik, az államnak szolgál, a választó, a képviselő, a miniszter látja, hogy hatalmával az emberi eszme nemzeti alakjának megvalósulásán dolgozik, ha pedig ezt a király nem tudja, választó, képviselő, miniszter nem látja, nincs is állam, hanem egyéni vagy tömeguralom.

69. §. Az államszemélyiség életnyilvánulása a szuverenitásban.

A nemzetnek országgló élete, vagyis az állam közvetlenül mint uralom nyilatkozik és pedig tevélegesen önmaga és részei, tagjai fölött, nemlegesen más államok irányában, a mennyiben az egyik állam a többieket kizárja, hogy azok akár fölötté, akár polgárai fölött uralkodjanak.

Ez uralom, minthogy az állam a véges világ körében mozog, a fizikai erő kényszerével hat, de az állam személyiség lévén, uralma elsősben akarati útján nyilatkozik, s csak ha az akarati ellenzésre talál, követi azt a kényszer.

Az állami uralom egyenlő tehát az állam akaratának érvényre jutásával úgy az államhoz tartozók fölött, mint más államokkal szemben a benne rejlő pszichikai vagy fizikai kényszer következtében.

Az állam ez uralmat csak úgy fejtheti ki, ha önnön akarata szabad, ha önnön akarata fölött csak maga uralkodik.

Az államnak az az ereje, melynélfogva önnön akaratának ura s ebből folyólag önnön akaratával határozza meg céljait s ezek eszközeit, az állam, a nemzet leglényegesebb tulajdonsága.

Az által, hogy az állam maga uralkodik a saját akarata fölött, nem uralkodik fölötte sem más állam, sem más egyes idegenek, sem hozzátartozói közül a kapcsolatából magukat kiszakítani bíró egyesek vagy társulatok. Főlebbvaló, fensőbb lesz az egyeseknél, társulatoknál s így legfőbb velők szemben, más államokkal szemben pedig egyenlő.

Az állam fensége, legfőbb volta hozzátartozói, egyenlősége, függetlensége más államok irányában nem egyéb, mint az állam uralma önnön akarata fölött.

Ez uralmat az önnön akarat fölött, vagy konkrét nyűvánulásában a függetlenséget más államok irányában, a fenséget a hozzátartozók és más egyesek fölött szuverenitásnak, fenségnek nevezük.

Az emberi kapcsolatok, melyekben nincs ily önálló akarat, bármily erősek legyenek akár belső akár külső súlyuknál fogva, bármily hatalom rejlik is bennök, az elemi erők módjára hathatnak csak, ellenben az akarattal bíró állam, mint tudatos, csak az embert jellemző erő hat.

Az állam szuverenitása által különbözik legjobban úgy az emberi élet többi formáitól, mint többi alanyaitól.

Az állam e leglényegesebb életnyilvánulásának fenség, szuverenitásként való elnevezése nyilván annak attól az irányától vétett, a mely leggyakrabban tapasztalható s a mely az egyesek ellen fordul

A míg ugyanis fenálló államok között ritkán merül föl a kérdés, melyeknek akarata érvényesüljön, addig az egyesekkel szemben mindennap érezteti az állam akarata erejét.

Az állam akaratának uralma a külvilágban mint karhatalommal rendelkező cselekvés nyilatkozván, ott változásokat idézően elő, röviden hatalomnak, államhatalomnak s leginkább az egyesek irányában érvényesülvén, főhatalomnak nevezetük.

Az állam az által lesz állam, hogy mint egyesek fölött álló s külső erővel rendelkező akarat egyedül bírja ez egyesek akaratát irányozni, s abból úgy ezeket, mint más államokat kizár.

Az állam szuverenitása, függetlensége, főhatalma nem egyéb tehát, mint az államnak önnön akarata fölötti uralma.

Az állam önuralmiságának e synonymái közül az államhatalom elnevezés ad legtöbb félreértésre okot, a mennyiben állam-

hatalom alatt az egyes szerveket is szokás érteni, a melyek útján e fenség, e függetlenség, e hatalom nyilatkozik.

70. §. *A szuverenitás korlátlanága.*

Az állam szuverén minőségének nélkülözhetlen eleme a korlátlanóság.

Az állami akarat szuverenitásának korlátlanága nélkül hiányzanék abban a lényeg, melynélfogva az állam csak maga uralkodik önnön akarata fölött s a korlátlanóság kiemelése csak szemléltetőbb hangsúlyozása a függetlenségnek, a fenségnek, a hatalomnak. Ezért az állami uralomnak arról a tulajdonságáról, hogy legfőbb, fölösleges bővebben szólni, mert ez az állam céljából minden kétség nélkül következik, ellenben a korlátlanág-elemzése több oknál fogva szükséges.

A korlátlanóság nem jelenti sem a fizikai erőiben, sem más államok erőiben rejlő korlátoktól való mentességet, a mi egyszerű képtelenség lenne, sőt még azt sem jelenti, hogy akár az államtagok, akár az idegenek az állam akaratának szükségkép ki lennének szolgáltatva.

A korlátlanóság azt fejezi ki, hogy az állam magát akaratának tartalmára más által korlátoztatni nem, engedheti, hanem maga határozza meg, mennyiben forognak fen akaratának fizikai, nemzetközi, az államtagok, az egyének céljaiban gyökerező korlátai.

A szuverenitás korlátlanága annak jelzése, hogy az állami akarat tartalmát kívülről emberi akarat nem korlátozhatja, mert a mely perczen ez megtörténik, vége a fenségnek, a függetlenségnek, a főhatalomnak arra nézve, a kinek akarata korlátoztatott.

A szuverenitás tehát tény, nem jog, még az igény is a szuverenitásra csak annyit ér, a mennyit a hatalom annak érvényesítésére.

A korlátlanóság az állami akarat tartalmának csak kívülről jövő meghatalmazását zárja ki, de nem zárja ki, hogy az állam önmaga az akaratát korlátolja.

A szuverén akarat tekintetbe veheti a fizikai, a nemzetközi korlátokat, határt szabhat magának az egyesek érdekeiben, cél-

játban, szóval tartalmilag korlátolt lehet, formailag megmarad korlátlanoknak, mert az állam önnön akarata az ok, mely e korlátokat magáévá tette.

E belső korlátozásnak azonban meg van a határa, az akarat csak addig korlátozhatja önmagát, a míg e korlátozás által önlétét meg nem semmisíti vagyis a lehetőséget le nem rontja, az akarat elé vont határokat később elhárítani s az akarat erejét azok fölött külsőleg is megmutatni.

A szuverenitás korlátlansága ezek szerint külső, formai, nem belső, nem tartalmi, nem is a fizikai korlátok megtagadása. A szuverenitás korlátlansága az állami akaratnak önmaga általi irányzását jelenti.

A szuverenitásnak ez a korlátlansága, annál a veszélynél fogva, melylyel az a nagy külső hatalommal rendelkező államban jár, kifogásoltatott, minthogy azonban az csakis az akaratelhatározás szabadságát illeti s minthogy annak szükségét elvitatni nem lehet, hogy az emberi életben valakit döntő akaratelhatározás illessen meg, mert döntő akaratelhatározás nélkül cselekvő élet lehetetlen, nem a szuverenitás korlátlansága lehet kétes, hanem az, hogy kit illessen meg a szuverenitás?

Az egyén szuverenitása az anarchia: okvetlen valamely kollektív lénynek kell azt tehát bírnia, lia a közélet szüksége kétségen kívül áll, ha az emberiség cselekedni, céllokat valósítani akar.

A kollektív lények közül pedig okvetlen annak kell bírnia, a melynek egyenes, közeli célja a véges világban változásokat előidézni s melynek célja e mellett a legegyetemesb.

Ugyanis a szuverenitás az akaratnak határozó tehetsége, tehát csak az igényelheti, a ki akaratelhatározásra hivatott, teljes akaratelhatározás azonban mindaddig nincs, a míg a belső akaratnak a külső világban való érvényesítése meg nem kísértetik.

Másrészt világos, hogy a szuverenitást nem minden külső érvényesülésre törekvő akarat igényelheti, hanem csak az, mely oly egyetemes, hogy benne az összes nemcsak egyéni, de kollektív akaratok is benne foglaltnak.

Ezért a szuverenitás nem illethet valamely kereskedelmi, ipari társulatot, ha még oly hatalmas is, mert célja nem egyetemes; ezért nem követelheti azt a vallás vagy a tudomány, mert ezek az akaratra hatnak ugyan, de közvetlenül nem az a céljok,

hogy a külső világban változást idézzenek elő. Ellenben az államnak épp az a czélja, hogy a véges világot külső erő alkalmazásával az emberi eszme szolgálatába hajtsa, azaz az állam mindenekelőtt akarni és cselekedni hivatott, az önkarat fölötti uralom, a szuverenitás is tehát csak őt illelheti.

A vallás, illetve az egyház is döntő hatalom, de döntései, elhatározásai belső, alanyi megvilágosodás eredményei, a tudomány döntései pedig az érvek súlyának természetes következtetései, mindezekhez sem akarati elhatározás, sem külső hatalom nem kívántatik, csak háborítlan béke.

Ellenben az akaratérvényesítés, harcot, külerő kifejtését tevékenységet, sürgést-forgást kíván.

A vallás és tudomány szuverenitása ott ér véget, a hol a hit, a tudás akarattá változik s ennek a külső életbe való átvitele kezdődik. Itt kezdődik s kell kezdődnie az akarat szuverenitásának, vagyis annak ama minőségének, hogy önbelátása szerint dönt és csak maga korlátozhatja magát.

Mert a hit, a tudás lehet s legyen is indító oka az akaratnak, a mennyiben az akarat maga azzá teszi, de ha a hit, a tudás külső kényszerrel érvényesülhetne, nem léteznék sem akarat, sem szabadság, sem érdem.

A hit, a tudás, az akarat különböző s egymás irányában önálló lelki jelenségek.

De mindegyik önálló külső szervezetet is alkot, sőt magánosok is mint ilyenek bizonyos fokú külső erőre tesznek szert; ha ily fejlemények mellett a szuverenitás nem a külső cselekvés organumát, az államot illetné, hanem az egyházat, vagy az akadémiákat s tudományegyetemeket, gazdasági testületeket, az állam beléjük olvadna, megszűnnék, mert neki csak mint az akarat organumának, mint személyiségnek van létjoga, de megszűnnék az egyháznak, a tudománynak is valódi ereje, ha az akarat és cselekvés funkciói abszorbeálnák a hitélesztés s a kutatás ébrentartásának funkcióit.

Az akarat szuverenitásának az egyháztól, a tudománytól különböző lénynél való létele látszólag a hit, a tudomány ellen irányul, valójában pedig csak ez óvja meg az emberiségnek részére azokat a különben pótolhatatlan erőket, melyeket hitéből s tudásából merít, ha azok az akaratnak és cselekvésnek a külső világ-

gal való küzdelmét természetszerűleg kísérő bonyodalmaktól menten, csak a belső világ szülte harcban vannak elfoglalva.

Az egyes hitét, tudását akarata, cselekvése téveszti meg, s az megőrzések végett kivonul a véges élet küzdelmeiből, míg a cselekvő gyakorlati embernek, ha külső sikert akar elérni, nem szabad az istenes, a kutató életbe elmerülni.

Egyébiránt, ha a szuverenitás az államtól megtagadtatik, nem szűnik meg annak korlátlansága, csak áthelyeztetik arra, a ki az állam akaratát korlátozni jogosultnak elismertetik, így az állammal célban legközelebb találkozó egyházra.

Az egyház szuverenitása lesz ekkor szükségképpen korlátlan. Az emberi életnek a vallásin kívül minden többi céljait megvető irány minden egyházban erre törekszik, akár legyen külön hierarchiája, akár a hívek sugallatából kiválasztott különös jámborságú híveken nyugodjék kormányzata. Minthogy azonban az észből az egyház szuverenitása nem következethető, szükségképpen a hitből, egyenes isteni kinyilatkoztatásból kell levezetni az egyháznak nemcsak a hit, hanem a cselekvés teréni szuverenitását is s azt az egyháznak minden egyes cselekedetére nézve a folytonos isteni sugallat segélyére hivatkozással fentartani.

Az egyház azonban ily felfogás által az egész emberi életet abszorbeáló közületté lesz, a mely az államot feleslegessé teszi s minden közületi tény az istenség akaratának közvetett megnyilatkozásaként minősítetik, a mi az emberi önelhatározást teljesen kizárná s az embert egy természetfölötti hatalom rabjává tenné.

A szuverenitásnak a bölcsekre szállása Platónál hasonlóképpen a korlátlanság veszélyei ellen van gondolva, ámde az állam célja nem az, hogy benne a jó egyáltalán, hanem hogy szabadon, egyéni akaratok mentül nagyobb hozzájárulása által jöjjön létre, hogy az alacsony foglalkozási körben élő egyes is lelkileg annyira fölemelkedett legyen, hogy a szuverenitásban rejlő korlátlan hatalmat hit, ész, erkölcs által korlátozva fogja csak használni.

A szuverén hatalom korlátlanságában semmi egyéb nem nyilatkozik, mint az állam szabadsága. Csak az által, hogy korlátlanul határozhatja el akaratát a jóra vagy rosszra, ez által lesz az állam valóban személy.

A szuverén hatalom korlátlanságának megtagadása az államnak gyámság alá helyezése s a gyámnak korlátlan tétele.

A korlátlan szuverén hatalom akaratelhatározás lévén, szükségképen esznek mind azok az elméletek, melyek azt nem valamely élő lénynek, hanem eszmének tulajdonítják.

Így az ész vagy a jog szuverenitása képtelenség, mert az ész s a jog csak emberek útján nyilatkozik, ennél fogva mindig az lesz eldöntendő, hogy kikben nyilatkozik az ész, a jog?

71. §. A szuverenitás kizárólagossága.

Az állam szuverén minőségének további eleme a kizárólagosság.

A korlátlanság azt jelenti, hogy az állam akaratának tartalmát csak maga határozza meg, a kizárólagosság pedig azt, hogy az állami akaratnak alánya csak bizonyos állam lehet.

Ha az egyik állam akaratát egy más állam határozza meg, vagy ha valamely államban nem állami célú közület: egyház, kereskedelmi, birtokos társulat, vagy egyes hatalmas egyén az állam szervezetén s az állam életrendjén kívül állva gyakorol az állami akaratra befolyást, akkor az első esetben kifelé, a másodikban befelé hiányzik a szuverenitás.

Más állam beavatkozása vagy az államon belül valamely hatalmas egyéni vagy közületi, de nem állami tényezőnek föltámadása az állam akarata ellen megszünteti az állam uralmát önnön akarata fölött.

Az egyik állam akarata kizárja a másik államnak vagy egyeseknek uralkodó akaratát.

A szuverenitás korlátlanságában azt fejezzük ki, hogy az állami akarat tartalma bármi lehet, a mit az állami akarat azzá tesz, a kizárólagosságában azt, hogy egy bizonyos állam akaratának keletkezésére sem más állam, sem egyes ember, hacsak nem mint az állam tagja, be nem folyhat.

Vagyis a korlátlanság és kizárólagosság fogalma könnyen fölcserélhető, a mennyiben mind a kettő az állami akarat önnön erejét fejezi ki, az első azonban az erőt az akarat belső minőségére, a második kitől való keletkezésére vonatkoztatja.

A szuverenitás kizárólagossága megsűnhetik más állam protektorátusa, az egyház, egy hatalmas oligarcha, vagy egy nagy-

tőkésekből álló csoport befolyása következtében, de megmaradhat korlátlanúsága, mert tartalmilag a protektorátust gyakorló állam vagy az egyház, vagy a hatalmas oligarcha uralkodó akarátát fejezi ki. A szuverenitás kizárólagossága alapján majdnem egy oszthatlanúságával az alany szempontjából s ettől csak abban különbözik, hogy a kizárólagosságnak csak valamely meghatározott, X. állam szempontjából van értelme, az oszthatlanúság ellenben az államokra általán vonatkozik; de mivel az oszthatlanúság nemcsak az alany, hanem az akarat célja és tárgyai tekintetében is fölmerül, az oszthatlanúság külön tekintetbevételt kíván.

72. §. A szuverenitás oszthatlanúsága cél és alany szempontjából.

A szuverenitás az államnak önnön akarata fölötti uralmát jelenti, ez a közakarat pedig egy államban csak egy lehet, a szuverenitás tehát szintén egységes.

Az állami akarat egységessége annyit jelent, hogy egy államnak egy időben egy célra vonatkozólag csak egy akarata, de azt is, hogy ez akaratnak csak egy alanya lehet; a hol ez nincs meg, Ott lehet kapcsolat, lehet szövetség, szerződés emberek vagy államok között, de nincs állam.

Az állam a tulajdonra nézve nem követheti az egyéni s a köztulajdonra egyszerre, nem lehet kétféle akarata. De nem lehet akaratának két- vagy többféle alanya sem.

Így a hol az egymással társadalmi kapcsolatban élők rendek szerint csoportosulnak s ezek némelyike egészen saját akaratával szabályozza életét, valamely kiemelkedő egyén vagy család pedig a rendek egy más része fölött nyer uralmat s a rendekkel kötött szerződések útján s a maga családi erejével gondoskodik a külótalom fölött, van társas, szerződési kapocs vagyis annyi akarat, a hány szerződő fél, de nincs állam, mert abban két vagy több, külön közakaratú alany nem létezik.

Ily kapcsolatban az emberi élet valamely céljára, p. o. magán- és büntetőjogra, gazdasági, ipari rendtartás megállapítására, egyházi viszonyokra egymástól teljesen független, egymással semmi kapcsolatban nem álló közakaratok uralkodnak s a ki-

emelkedő családot s a rendeket közösen fenyegető kultámadást nem egy akarat veri vissza, hanem csakis független akaratok szövetsége, mely ha az összes független akaratok közt létre nem jön, a szövetségen kívül maradó, mint idegen, mint ellenség kényszeríthető csak az abban való részvételre s mint ilyen tétethetik ártalmatlanná.

A hol ennyire önálló közakaratok vannak jelen, ott az állam, a nemzet létezhetik ugyan, de léte ösztönszerű, organikus, nem személyi.

Ebből úgy látszik, mintha az állami akarat több egyes akaratból nem formálódhatnék; nem így van azonban.

Mihelyt az egyes akarat csak mint része, eleme szerepel az állami akaratnak, azonnal lehetséges lesz az akarat egysége több egyéni akarat közrehatása mellett is.

Mihelyest az egyes akarat elismeri a többi akaratoknak uralmát maga fölött, vagy azok egyikének különös súlyt, különös funkciót tulajdonít az akarat létrejöttében s nem kíván egyenlő érvényt az összes többi akaratokkal, a mint p. o. a lengyel nemes a maga vétójában, a kúriánként szavazó rendek kívánták, előáll az akarat egysége az ily összetett akaratban; mert az egyes akarat elismeri részváltát s magát az egész egységének alárendeli, az egyesek független léte beolvad az egésznek létébe s ez részeinek részbeli különléte ellenére egygyé válik, akarata egy és oszthatatlan lesz, mert az egyéni akaratok csak oszthatlan összetételükben, kapcsolatukban érvényesülnek, azon kívül szétosztva nem.

Hasonlóképen *nem rontja le a szuverenitás osztatlanságát az állami akarat mozzanatainak, az elhatározás és cselekvésnek különválása, ha azok különlétükben is egymástól való függésüket tudják s ezenkívül e mozzanatok egyikének van ereje a többit működtetni vagy külön működésében megakadályozni.*

Vizsont azonban vannak az állam pszichikai szervezetének olyan alantos fejlettségi szakai, a midőn az aktív állami ténykedés fizikai egyes emberbe szorul s az összes államtagok merőben szenvedő funkciókat teljesítenek. Bármily alantas legyen az állami létnek ez a foka lelki, még inkább erkölcsi szempontból, mint tény fenáll.

A szuverenitás minőségének elemzéséből folyólag korlátlan,

mert ha az állam akarata tartalmát külsőleg korlátlanul nem állapíthatja meg, nem uralkodik akarata fölött.

A szuverenitás kizárólagos, mert az akarat tartalmának meghatározásában csak egy, egyénileg meghatározott állam uralmának szabad érvényesülni, más államokat vagy egyeseket, mint egyenrangú akaratúakat ki kell zárnia, mert különben akarata fölött nem önnön maga, hanem más uralkodnék.

A szuverenitás egyszersmind szükségképen oszthatlan a cél szempontjából, mert azonegy célra irányulólag csak egy lehet, különben önmagát semmisítené meg, ha p. o. békét s háborút egyszerre akarna. De oszthatlan az alany szempontjából is az uralom, oly értelemben, hogy akár egyes embernél legyen a szuverenitás gyakorlása, akár többeknél, ezek oszthatlan állapotban, egygé léve lehetnek csak a szuverenitás alanyai.

A szuverenitás kizárólagosságában a külső összeütközés jeleztetik, mely uralkodó akaratok közt lehetséges, az oszthatatlanságban a belső lehetetlenség, hogy egyazon alanynak két egymást kizáró akarata legyen, vagy hogy az állami alanyban több szuverén alany egymás mellett megférhessen.

A kizárólagosság által más állam vagy nem állami hatalom beavatkozása az állami akarat formálódásába tagadtatik, a szuverenitás alanyának oszthatlansága pedig annak jelzése, hogy ha ez az alany több természetes személyből áll, azoknak mint tagoknak kell az államegészre viszonylaniok.

73. §. A szuverenitás oszthatlansága tárgyi szempontból.

Az állam uralma önnön akarata fölött korlátlan, tehát hozzá tartozói irányában legmagasabb, más államok vagy egyesek irányában pedig független és kizáró lévén, úgy látszik, ez uralomnak egységesnek, oszthatlannak kell lenni a tárgyak tekintetében is, melyekre az állami uralom kiterjed.

Vagyis az állam uralmának szükségképen ki kell terjednie mindazokra a feladatokra, melyek céljából folyva akarata körébe eshetnek. Mert ha nem terjed ki, nem lesz korlátlan, nem lesz kizáró, ha ugyanazon területen, ugyanazon emberek fölött, p. o. egy államnak a jogrend megállapítására, a másikkal a közgazdasági életre, a harmadikkal a külügyekre nem lehet akarata.

E szerint nem lenne elégséges a szuverén akaratnak korlátlanlansága, nem alanyi kizárólagossága, nem alanyi osztatlanlansága, nem formai osztatlanlansága egy bizonyos cél tekintetében és a valódi szuverenitás az akaratnak a tárgyak tekintetében való osztatlanlanságát is megkívánná, különösen mivel az állam uralma térben nyilatkozik, földterülethez kötött; egy térben, egy földterületen tárgyak szerint megosztott szuverenitás egymás mellett nem lenne képzelhető, mert a gazdasági ügyekben uralkodó állam a jogügyekben uralkodó állam hatalmi körét támadhatná meg és megfordítva és az erősebben szervezett megakadályozhatná a másiknak cselekedeteit.

Hasonló nehézségek merülnek föl a tekintetben, hogyan gondolható, hogy az ember magát több állam közt megosztza és mind-egyiknek irányában osztatlanul megőrizze hűségét.

Még hatalmasabban szól a szuverenitás osztatlanlansága mellett tárgyi tekintetben az állam eszméje, mely egy nemzet összes életköreinek irányzásában áll, a mi kizárja elvileg, hogy az állam uralma az emberi élet bármely külső nyilvánulására ki ne terjedhessen.

S mégis az akarat természete s az a körülmény, hogy az állam tényleg igen különböző mértékben gyakorolja hatalmát, nem engedik, hogy a tárgyak tekintetében való oszthatatlanság a szuverenitásnak oly lényeges eleméül vétessék, mint az akarat formai és alanyi tekintetben való osztatlanlansága és kizárólagossága s külső formai korlátlanlansága.

A mint a szuverén akarat korlátlanlanságával nem ellenkezik, hogy önmagát tartalmilag korlátozza, nincs ok, a miért egyenesen le ne mondjon bizonyos tárgyak tekintetében az uralomról, csak ne legyen ez az önkorlátozás, a mint már kiemeltetett, oly nagy, hogy magát teljesen megsemmisítse, a mi ténykérdés.

Az állami szuverenitásnak bizonyos tárgyakra való korlátozása, ha az az állam önakaratából keletkezik, a szuverenitással nem ellenkezik, annál is inkább nem, mert ammk, meddig terjedjen az állam az emberi élet irányzásában, abszolút határa nincs s az államok beavatkozása az emberi éleibe igen különböző.

A szuverenitás tény, nem jog, mint ilyen ténynek a való világban igen különböző lehet a nagysága, a terjedelme.

A nemzetet gyengesége ösztönözheti arra, hogy szuverenitá-

sát ekként megosztja, így az amerikai nemzet alig létezett, midőn osztott szuverenitása keletkezett, akkor mind a 13 gyarmat külön népindividualitást alkotott.

Hasonlóképp lehetséges, hogy a nemzet csak kifelé egy, belsőleg a társadalmi, a faji ellentétek a nemzeti személyiségen belül, külön népszemélyiségeket hozhatnak létre.

Az állam szuverenitása a tényleges külső világban nyilatkozik, ennek befolyása alatt a szuverenitásnak több faja keletkezik, melyeknek különböző terjedelme lehet.

A szuverenitás megosztása következtében beálló megosztása az államszemélyiségnek s több államszemélyiségnek ugyanazon területen létele, lehetségessé válik az által is, mert azok egymást kölcsönösen kiegészítik, továbbá mert a közös faji vagy pedig gazdasági tényezők kiegyenlítik a különben könnyen támadható összeütközéseket az egy területen mozgó különböző állami személyiségek s a több államhoz tartozó polgár hűségi kötelme között.

74. §. A szuverenitás felelőtlenség

A szuverenitás, önakarat fölötti uralom lévén, kizárja, hogy a szuverén annak gyakorlásáról más akaratnak feleljen, számoljon, mert ekkor a számoltató uralkodnék.

Ebből folyik, hogy azokat az egyeseket sem lehet felelőségre vonni, a kik szuverén tényeket végeznek, szuverén minőségben véghezvitt tetteikért, így a királyt, a parlamenti képviselőket, a képviselet nélküli demokráciában a népgyűlés tagjait beszédek és szavazataikért.

De a felelőtlenség csakis a szuverén hatalmat illeti, ez csak annak okvetlen alkatrésze, az államhatalom, a mennyiben nem szuverén hatalmi tényeket végez, felelősségre vonható; így a minisztérium, a bíróságok államhatalmat alkotnak, de azért nem felelőtlenek.

A szuverén hatalom alatt t. i. az állami akarat korlátlan, független ereje értetik, az államhatalom alatt pedig az a szervezet vagy funkció, mely ez akaratot létrehozza s megvalósítja s a mennyiben a megvalósításnak van olyan szaka, midőn a már keletkezett legfőbb akaratnak egyszerűen külső valóságáról van

szó s ez a határozatoktól különböző alanyokra van bízva, a valósítással foglalkozó államhatalom igen is felelhet a határozónak.

A szuverenitás tanának kifejlődését az új-kor viszonyai tették szükségessé.

Az ó-kori állambölcsélet azért nem foglalkozott vele behatóbban, mert magától éretődőnek tekintette, hogy az állam akarata az összes emberi életviszonyokra, kiterjed, nem lévén az ó-kori állam egyéb, mint egyenlő vagy lehetőleg hasonló érdekűek társasága, mint lehetőleg egyenlő emberek céljainak közössége (lásd e munka 3. §-ának jegyzetét) s hogy ennélfogva a mi az összeg javára szolgál, annak az egyén java, különléte gátul nem szolgálhat.

Az ó-kor tudománya előtt az volt a nagy probléma, miben áll e közjó t A külső haszonban-e, az erényben-e, s az erények melyikében? Akármelyik fogadtatott is azonban el, az egyesnek meg kellett a közjó követelményei előtt hajolni, mert hisz abban, az akkori felfogás szerint, benne volt a saját java is. Hogy az általános jó az egyesek javának összegétől különbözhetik, hogy az általános jó nem egy merev séma, hogy a köz s az egyén két külön alany, hogy az egyes külön létre és érvényesülésre is törekedhetik, ezt még nem tudták.

*Az emberi életviszonyoknak az a különbsége, mely a kereszénységgel az állam és egyház elválásában, a köznek és egyénnek önálló érvényesülésében mutatkozik, az ó-korban ismeretlen lévén, a szuverenitásnak, a görögöknél a κῆρία ὑπῆ-*nak, a rómaiaknál a majestasnak nem tartalma és halárai, hanem csak alanya jött kérdésbe; az volt a kutatás tárgya, a szuverenitás minő alanya fogja e közjót legjobban megvalósítani t**

A mit közjónak tartottak, azzal szemben meg kellett szűnni az egyén minden önállóságának s a közjó kezelője, a szuverenitás alanya ennek volt lekötvé, az egyén fölött ellenben korlátlan hatalommal rendelkezhetett.

A mily korlátoznak tekintett hát az ó-kori szuverenitás a közjó fogalma által, épp oly korlátoznak hitték az egyén külön létevel szemben. A közjó fogalmából igazolatott a rabszolgaság, a polgárok és idegenek viszonya, az összeség vallásos nézeteivel ellenkező tanok üldözése, erre, nevezetesen a magasabb érényre alapította Plato a maga erőszakos államintézményeit.

A közjó, a jogosság eszméjének kutatása, a természeti és a tételes jog megkülönböztetése (*Aristoteles, Ethika Nikomachoshoz V. könyv 10. fejt*) náluk is fölszínre hozta ugyan a vizsgálódást a szuverén hatalom korlátai iránt s főleg Aristoteles veti föl egészen öntudatosan (III. könyv 6. fejt), vajjon a mit a szuverén akarat rendel, szükségképen jogos-e, vagyis a szuverén hatalom korlátlanságának kérdését.

Az államtudomány ez örökbecsű lapjain (III. könyv) Aristoteles világosan megjelöli a szuverenitás belső korlátját, midőn (III. könyv 4. fejt 7. §.) kimondja, hogy csak azok az államformák jogosak, melyekben a szuverenitás birtokosai, bárminők legyenek is, a közjóra törekszenek, később pedig (6. fejt 3. §.), midőn kételkedve kérdezi, vajjon nem éppen az-e a fonákság, hogy a szuverenitás embereknél van, a kik a szenvedély uralma alatt állnak, nem pedig a törvénytél, a mely maga az ész szenvedély nélkül (10. fejt 4. §.). Aristoteles további kijelentése, hogy a szuverenitás csak arra nézve lehet korlátlan, a mire

átalános szabályok, azaz törvény nem alkotható (0. fejt. 12. §.), valamint annak a demokráciának, a melyben nem törvények, hanem néphatározatok uralkodnak, összehasonlítása egy sokféle zsarnokkal (VI. könyv 4. fejt. 4. §.), hasonlóképpen bizonyítják, hogy az ó-kori felfogás alapfogatzkozása ellenére, melynél fogva közt és egyént mint önálló lényeket megkülönböztetni nem tudta, közeljárt a szuverenitás egész jelentőségének felfogásához.

A teljes és öntudatos kifejtést éppen az akadályozta, hogy Aristoteles a szuverenitás korlátjává, helyettesítőjévé a törvényt teszi. Hisz a törvényhozás a szuverenitás legfőbb megnyilatkozása, mennyiben lehet hát a szuverén önkotta törvénye által megkötvé?

A természeti törvényre gondolt-e, a mint azt Etnikájában kifejti (V. könyv 10. fejt.), a görög világ általános felfogása lebegett-e szeme előtt, mely ezen törvényben a világrend fölött uralkodó hatalmat fejez ki (1. *Pulszky, Jog-és állam-bölcs. 160., 161. lap*), avagy azon viszonylagosabb értelemben vélt-e a törvény által a szuverén hatalmat helyettesíthetni, a melynél fogva szerinte minden államformában oly törvények szükségesek, a melyek e forma alapelveivel megeveznek, eldönthetlen marad Aristoteles irataiból.

Ez alapvető nagy szellemet nem a szuverenitás problémájának felállításáért, hanem megsejditéséért illeti meg a dicsőség. E sejtelen vezérli, midőn figyelmét a szuverenitás tartalma helyett annak alanyaira, az állam szervezétének oly berendezésére irányozza, a mely tényleg legtöbb biztosítékot ígér a szuverenitás tartalmi korlátlanúsága ellen.

A mint az egész ó-kort, úgy őt is az foglalkoztatja, kinek akaratát lehet, az elérni kívánt közjóra való tekintettel, uralkodónak elismerni, ki lehet a *kopióc*, kinek lehet potestas-a, kinek lehet major potestas-a?

Az „*Imperium in magistratibus, auctoritas in senatu, potestas in plebe, majestas in populo-féle megkülönböztetések a rómaiaknál épp úgy csak a szuverenitás alanyaira vonatkoznak, mint a közép-korban az egyház körében a legfőbb hatalomra nézve fölmerült elméletek.*

Vajjon az egyházban a *majoritás*, a *plenitudo potestatis* a pápát, vagy az egész egyházat képviselő conciliumot illeti-e? Vajjon az államban a *princeps* csakis *singulis major, universis, populo minor*, vagy *populo is major-e* az *imperium translatiója* vagy *concessiója* következtében? ez volt a vitakérdés, melyet az egyházban az által iparkodtak megoldani, hogy a pápának az *actualis*, a *conciliumnak* a *potentialis majoritást* tulajdonították, a *princepsnek* a XVII. század óta a *majestas personalist*, a népnek a *majestas realist*.

A közép-kori államtudományi és egyházjogi gazdag irodalom a szuverenitás tartalmának meghatározására azonban egészen más okból nem avatkozott, a hogy ezt *Gierke* igen szépen kifejti (*Johannes Althusius u. d. Entwicklung . . . HO. I.*), mint az ó-kori állambölcselet.

A keresztény világnézet ugyanis kezdettől fogva „minden állami hatalmat Istentől akár egyenesen, akár közvetve átruházott, jogilag körülhatárolt, felelős hivatalnak tekintet”, a mi által a szuverenitás korlátlanúságát, legfőbb ismérvét kizárta.

A mint azonban a keresztény világnézet tekintélyét az olasz renaissance,

egységét a reformáció megingatta, kétségessé váltak a hivatal kötelmei éppen akkor, amikor a rendiség szülte bajok az államhatalom legerélyesebb érvényesítését tették szükségessé.

A szuverenitás fogalmát a dolog természetéből kellett hát megállapítani és a szuverenitás alanyai iránti vitát, melyet a monarchomachok oly hévvel folytattak (l. Baudrillart, Bodin et son temps) a szuverenitás tartalmára átvinni.

Ezt cselekedte korszakalkotó művében Bodin (*Les six livres de la République* 1576. – *De Republica* J-K. i.), még is nagyban befolyásolva meghatározásában a hatás által, melyet a szuverenitás alanyainak különbsége a szuverenitás fogalmára gyakorol.

Ugyanis az állam, szerinte, több családnak s közös céljaiknak jogos kormányzása, legfőbb (szuverén) hatalommal. A legfőbb hatalom, a szuverenitás pedig az államnak föltétlen és örökké tartó hatalma, oly hatalom mely minden emberi korlátolás nélkül uralkodó akaratot, azaz parancsolást jogot jelent. A szuverén hatalom nincs teheti emberi törvény által megkötvé, mert a törvény csak az, a mit a szuverén hatalom akar; ennél fogva ha valamely törvény az ő akarásával ellenkezik, azt megváltoztathatja, mert különben azok a törvények se lennének megváltoztathatók, a melyek a legkárosabbak; a szuverenitásnak ez a korlátlansága, a törvények fölött állása legjobban látszik a népuralomban, a hol semmiféle akadály sincs, hogy az egy testet alkotó nép önalkotta törvényét megváltoztassa, mert hisz önmaga iránt nem lehet kötelezve (I. könyv VIII. fej. *Singularité de l'est et populaire*). A szuverén hatalom tehát a törvény fölött állást jelenti.

A törvények célja azonban az igazságosság s a törvény a szuverenitás műve, a szuverenitás pedig Isten képmása, ennél fogva a szuverén hatalomnak a maga törvényeit Isten törvényének mintájára kell alkotni s mivel utóbbi szerint minden embernek van bizonyos sajátja: élete, vagyona, azt tőle a szuverén hatalom sem veheti el, így p. o. adót tőle akarata ellen nem szedhet s a vele kötött magánszerződéseket a szuverén hatalom is köteles megtartani, ellenkező esetben az isteni felség ellen lesz lázadó.

A ki azt állítja, hogy a szuverén hatalom alap nélkül elveheti alattvalói javait, nemcsak Isten törvénye ellen, hanem szabadság nélkül is beszél, mert ily hatalom nem szuverén hatalom, hanem a fegyverek hatalma, az erősebbnek, a rablónak joga, míg a szuverén hatalom nem egyéb „*que la dérogation aux lois civiles*” (I. k. 8. fej.)

A szuverén hatalom, mint emberi törvény által meg nem kötött hatalom, *oszthatatlan*, mert a mint Isten mást nem tehet Istenné, így a szuverén sem oszthatja meg mással hatalmát, mert társától függene és mivel a szuverenitás legfőbb tulajdonsága csak Istentől függni és törvényt hozni másnak ... akár nagyobbak, akár magához hasonlóak, akár alábbvalónak beleegyezése nélkül: szuverén nem lehet az, a ki alattvalójából társat csinált s annak a törvényhozásban részt engedett. Ez által megszűnnék *legfőbb*, felséges, mindenkifölött álló lenni; de *átruházhatlan* is, mert az, a kire átvitetik, az átruházót megfoszthatná tőle; *elévülhetetlen*, mert különben időleges, látszólagos legfőbb hatalom keletkeznék, pedig a szuverenitás örök. (I. könyv 10. fej.)

A szuverén hatalom ez általános jegyei: u. m. oszthatlansága, fensége, átruházhatlansága, elévülhetlensége mellett annak különös jegyei mindenekfölött: 1. a törvényhozás, ennek folyamányai csak 2. a háború és béke joga, 3. a közhivatalok betöltése, 4. a végső fokoni bíraskodás és 5. a kegyelmezés.

Hogy a szuverenitás fogalmának íme meghatározásába a szuverén hatalom alanyainak lehető különbsége mennyire belé foly, kitűnik a következőkből.

A szuverenitás Bodin szemében nem azért abszolút, korlátlan, mert különben az államot korlátozó hatalom lenne korlátlan, s így legfőbb; nem azért legfőbb, mert az állam célja a legegyetemesb; nem azért oszthatlan, mert a szuverén hatalomban rejlő akarat bizonyos célra önmegsemmisítése nélkül csak egy lehet; nem azért átruházhatlan és elévülhetlen, mert nem állami akaratnak legfőbb uralma az államot megsemmisítené; nem azért örök, mert az állam a tagjainak változásától független lény; hanem mert a szuverén hatalmat bíró alanyok természete nem engedi mindezt. Bodin nem az államból, mint önálló lényből, akarattal bíró személyből indul ki, hanem azokból a különböző egyes személyekből, a kiknek a szuverén hatalom a birtokában van.

S mivelhoggy ily személy vagy egy lehet vagy kevesen, vagy a közület-béliek többsége, illetve összessége s az állam vagy egyetlen egy természetes személyben, vagy a kisebbségből vagy a többségből alakult jogi személyben létezik, azért kell az illető természetes vagy jogi személy szuverén hatalmának föltétlennek, öröknek, legfőbbnek, oszthatatlannak lenni.

A szuverenitás természetét bizonyos fokig tagadhatlanul az alanyok természetéből is kimagyarázhatni, a mennyiben azok fogalmába hallgatag beléviszszük egységes céljüket és akaratukat, mert ez esetben az illető természetes (monarcha) vagy jogi alany (az arisztokrata vagy az alsóbb osztályok testülete) egysége mellett az akarat és ezél egysége is irányozza gondolatunkat. De hogy ily magyarázat mennyire nem kielégítő, legjobban mutatja Bodin érvelése, melylyel az alkotmányos monarchiát vagyis a királynak és a többi államtagnak a törvényhozásban való osztozását lehetetlennek állítja.

A mint a szuverenitást az államnak, mint egyes tényezői, közegeitől különvett lénynek tulajdonítjuk, semmi nehézség nem forog fen arra nézve, hogy az alkotmányos monarchiát 'monarchiának' nevezhessük, annak ellenérc, hogy benne a szuverén hatalomnak a királyon kívül más részesei is vannak; mert egyrészt a király funkciója a szuverén hatalom kifejtésében a legnagyobb, másrészt mert személyes jogállása tekintetében egyedül a királyt illeti meg a szuverenitásban rejlő felelőtlenség.

Éppen Bodinnak alább méltatandó nagyfontosságú különböztetése a szuverenitás formája és a kormányzás formája között, mely előbbi a szuverenitás alanyaira, utóbbi funkcióira van alapítva, ily felfogáshoz megadta az alapot.

A Bodin kifejtette szuverenitási fogalmat a XVII. száz elemzi tovább s a *suprema potestas* tulajdonságaiként említettnek, hogy „*summa, universalis, prima, perpetua, individua, incommunicabilis*” s csak a szuverenitásban foglalt funkciók gyakorlása, részeinek kezelése osztható meg („*administratio partium committi potest*” I. Gierke, Althusius 153. 1.).

A szuverén hatalom oszthatlansága főképen a monarchikus hatalom erősítése érdekében s a rendi jogok ellen vitattatik, míg *Althusius (Politica methodice digesta*. L. Gierke id. m.) megfordítja a dolgot s a népek tulajdonítja egyedül és kizárólag a szuverenitást, még pedig a szuverenitásnak Bodin kifejtette tulajdonságaiból okoskodva. Tulajdonítja pedig annál fogva, mert egy ember mások fölött, az összeség fölött hatalmat jogosan csak ezek akaratából gyakorolhat; a szuverenitás a társasági szerződésből kifolyólag másnál, mint az összeségnél nem lehet; ennél fogva az összeség, a nép szuverenitása át nem ruházható, meg nem osztható, elévülhetlen s a szuverenitás úgynevezett formái, a monarchia, az arisztokrácia, a demokrácia nem a szuverenitás különbségét fejezik ki, mert ez mindig egyféle, az összeséget illeti; hanem csak annak különböző gyakorlati módját, a kormányzás, az alkotmány különböző formáit.

A szuverenitás tartalmának elemzése helyett tehát a szuverenitás alanya, az a kérdés lép előtérbe, lehetséges-e a fejedelmi szuverenitás vagy csak a népszuverenitás jogosult? s a míg Angliában *Milton (Defensio pro populo Anglicano és Tenure of kings, magistrates)* *Sidney (Discourses concerning government)*, *Locke (Two treatises on government)* a népszuverenitás mellett foglalnak állást, addig a német és holland tudomány a fejedelmi és a népszuverenitást oly módon törekszik kiegyeztetni, hogy a népek tulajdonítja a majestas realist, a fejedelemnek a majestas personalist (l. Gierke, id. m. 564-372. 1.), de utóbbi az elsőnek alárendelt, a mivel azonban az ellentét csak elfödetik, de meg nem oldatik.

Nem sikerült ez *Grotius*-nak sem a dolog lényegét érintő megjegyzése által, hogy a szuverenitásnak közös alanya, *subject um commune a civitas*, különös alanya, *subjectum proprium* pedig a fejedelem vagy más, szuverén hatalmat gyakorló testület, a mint az emberi testben is a látásnak közös alanya a test, külön alanya a szem. Tana folyamában a fejedelem és a nép mint két külön jogalany szerepel tovább.

A szuverenitás tartalmának elemzését Hobbes veszi fel újra (De Givie és Leviathan). Mert bár az alanyok szempontjából való fejtegetései munkáinak nagy részét töltik be, e részben lényegileg nem hozott újat napfényre, sőt a nép és fejedelmi szuverenitást egyformán jogosnak, de az előbbi okosabbnak tartja.

Annál nevezetesebb azonban a szuverenitás tartalmára vonatkozó tana, mert a szuverenitás tartalmának nemcsak általános jegyeivel: egység, oszthatlanság, korlátlanság, átruházhatlansággal foglalkozik, a mi, mint kiemeltük, az alanyok egységes természetéből (a király természetes, a nép eszmei egységéből) is levezethető; hanem a tartalom anyagát veszi vizsgálat alá. S a míg Bodin a szuverenitás tartalmát az emberi törvényektől való mentessége s annak ellenére, hogy *legibus solutának* tekintette, mégis az isteni törvények, az egyesek sajátja, szerződési jogai által megkötöttnek állította, Hobbes nemcsak minden egyéni jog, de minden isteni törvény fölé is emeli a szuverenitást s nemcsak formailag, hanem anyagilag, belsőleg is korlátlan, mindenható s a szuverén hatalom birtokosát halandó istennek nyilvánítja.

A szuverenitást szerinte csak a természeti törvény korlátozza, mely abból

áll, hogy mindenki tartózkodik attól, a mi netán általmára lehetne s a mely törvény megkívánja, 1. hogy a békét kell keresni, 2. a szerződéseket megtartani, 3. lemondani az abszolút jogról mindenhez.

Mennyiben kövesse a szuverén a természet törvényét, belátásától, tetszésétől függ, mert abszolút joga van az ellenkezőre. A szuverén hatalom az örökösége ugyanis mindazoknak a jogoknak, melyek az egyes embereket a természeti állapotban illették s a mely abban állott, hogy mindenkinek mindenre joga volt, a mennyiben azt erővel vagy fortélylyal meg bírta szerezni.

A szuverén hatalom tehát csak annyiban nem fog mások iránt korlátlannul eljágni, a mennyiben azt önmagára károsnak tartja.

A szuverenitásnak ily szertelen fokozása, melynél fogva nemcsak formailag, külsőleg korlátlan, hanem belsőleg is, melynél fogva egyéb által nem korlátozott, mint a szuverén hatalom érdeke által, azért oly megdöbbentő, mert Hobbes ezt az érdeket vagyis a szuverén hatalom célját oly alantasán fogja föl s az ember fizikai létének fentartásába helyezi.

Hobbes materialisztikus életfelfogása szerint ugyanis a legfőbb jó a fizikai lét fentartása s a külső béke, mely ezt biztosítja. Ez a természet legfőbb törvénye s az emberek fizikai létök fentartása, a béke biztosítása miatt ruházák át minden jogukat az államra, látják ezt el korlátlan hatalommal, mert e nélkül a béke az emberek közt biztosítható nem lenne. A szuverén hatalom birtokosai azonban szintén a természet törvénye alatt állnak, ennél fogva hatalmukat nem gyakorolhatják józanul oly módon, a mely saját fizikai létüket fenyegetné; a szuverén hatalom a gyakorlóinak érdekében s a viszonyok természetében bírja a maga természetes korlátját.

Ha állana, hogy az ember legfőbb java fizikai létének megóvása és az állam e legfőbb jó megvalósításának eszköze, Hobbes tana megdönthetetlen volna.

Az államot mint saját eszméjű, célú lényt, csak e célja vezetheti; ha saját létét fentartani akarja, mindazt meg kell hogy tehesse, a mit e cél kíván.

Ha tehát az állam célja az emberek közti béke minden áron való fentartása, az államnak szükségképen mindent meg kell tehetnie, a mi ennek érdekében szükséges; önmagának kell mástól korlátlannul eldönthetni, mit tegyen e végből, ez a szuverén hatalom korlátlansága formai oldaláról; de e korlátlan döntési jogát önmagával való ellentét nélkül más cél érdekében nem használhatja, mint saját célja érdekében, mert ha békét nem tudna az emberek között teremteni, önmagát semmisítné meg, az állam felbomlanék s újra előállna a természeti állapot. Ez a Hobbes megdönthetetlen logikája. Ámde tulajdonképen ily gondolatmenetben már befoglaltatik, hogy a szuverén hatalom belsőleg nem korlátlan, hanem célja, a béke megóvása által megkötött s ha mégis belsőleg is korlátlannak látszik, az csak onnét van, mert a békét Hobbes egészen materialisztikus értelemben fogja föl s mindennemű cselekedetet, sőt gondolatot, mely egy meghatározott renddel ellentétben van, a békére vészesnek tekint s ily cselekedetek s gondolatok elnyomását bármily zsarnoki eszközökkel szükségesnek tartja. Hobbes szuverén hatalma tehát tulajdonképen akkor volna igazán korlátlan, ha lemondana ily erőszakos eszközökről, mert ez esetben nem az

államnak Hobbes szerinti célja, hanem a szuverén hatalom birtokosának szubjektív felfogása, szeszélye vezetné.

A szuverenitás tana ekként már a XVII. százban teljesen ki van fejtve, s az egyes írók terminológiája, sőt részben indokolása egészen megegyezik a Rousseau-éval. A majestas potestas una, summa, in se absoluta, omni lege major, nullo limite circumscripta, indivisibilis, incommunicabilis.

Rousseau a szuverenitásról szóló tanában (Contrat social) csak az előbbi századok kutatásainak eredményét foglalta össze.

Célja volt kimutatni, hogy a rendi szétszakadozottsággal szemben az ember legfőbb javai, a szabadság és egyenlőség csak az államnak az emberi élet minden részére kiterjedő oszthatlan és korlátlan hatalma által biztosíthatók, csak általa létesíthető a köző.

A szuverenitás nem egyéb, mint az összes javaik és egész személyiségük védelme végett egyesült embereknek az általános akarata, a melylyel szemben az egyes minden jogáról lemondott (I. könyv 6. fejt.), a melyre minden hatalmát átruházta.

A szuverén hatalom az összes egyének akarata lévén, lehetetlen, hogy magát önmagának lekötölte, a mi csak szerződés útján lenne lehetséges, mával azonban senki szerződést nem köthet.

A társadalmi szerződés által egygyé vált, általános akaratot teremtő egyesek, vagyis a nép nem ismerhet tehát magára nézve semmi kötelező törvényt, még a társadalmi alapszerződést sem, mert ez csak önmagával kötött szerződés útján lenne lehetséges. *A szuverenitás tehát korlátlan.* Azonban a szuverén hatalomnak, minthogy csak az azt alkotó egyesekből áll, nincs, de nem is lehet más érdeke, mint alkotó elemeinek, az egyeseknek és ennél fogva az egyeseknek nincs szüksége ellenében biztosítékokra, mert lehetetlen, hogy a test az ő tagjainak ártani akarjon. (I. könyv 7. fejt.). *A szuverén hatalom tehát csalatkozhatlan.*

De a szuverén hatalom alatt csak oly akaratot lehet érteni, mely egy társadalom összes tagjainak hozzájárulásával keletkezett.

Ezért a szuverenitás az egyesek összeségétől elidegeníthetlen, nem lévén egyéb, mint az általános akarat gyakorlása, ez pedig az egyesek akaratának összetétele. Mihelyt nem az összesek hozzájárulásával keletkezik a közakarat, nem általános akarat többé.

*A miért elidegeníthetlen, azért képviselhetlen is, mert valakinek képviselőként való meghatalmazása által a meghatalmazó elidegeníthetetlen akaratát. A szuverén hatalom azért is átruházhatlan, mert más helyettem nem akarhat (mint már a XVII. században Horn mondotta, hogy a majestas épp oly incommunicabilis, a mint voluntas et intellectus Petri cani communicari non potest), lehetetlen lévén, hogy a megbízottnak jövőbeli ismeretlen akaratát előre a magamé-
nak ismerjem el. Az egyesek összesége, a nép nem kötelezheti magát, hogy megbízottjának engedelmeskedni fog, mert ez által elvesztené szuverenitását. (2. könyv 1. fejezet.)*

A szuverenitás ugyanabból az okból oszthatlan is, a mely miatt elidege-

níthetlen, mert az akarat vagy általános, azaz az egész nép akarata, vagy csak egy részének az akarata.

Hogy pedig a korlátlan, oszthatlan, átruházatlan szuverén hatalom csakugyan az egyesek szabadságát, egyenlőségét, a közjót fogja munkálni, onnét van, mert nincs senki, a ki midőn az összeségre vonatkozólag szavaz, magára ne gondoljon. És mert az általános akarat mindenkire csak egyenlően terhes, vagy egyenlően kedvező lehet, így ha valóban az összes egyesek, az egész nép határozza meg az általános akaratot, nem pedig külön társaságok (ezek alatt Rousseau az egyházat, az osztályokat, a czéheket érti), ha ilyenek az államban nem türetnek, illetve a túlhatalmokból eredő egyenlőtlenség megakadályoztatik, a szuverén akarat okvetlenül a közjónak fog szolgálni.

Rousseau ez eredményeket a szuverén hatalom mivoltának, céljának és alanyának kellő elemzése nélkül azok egybevegyítése által nyeri; ezért oly nehéz tanainak hamisságát attól, a mi bennök igaz, elkülöníteni.

Kiinduló pontja a szuverenitás oszthatlansága (II. könyv. 1., 2. fejt.), a mely alatt a szuverenitás alanyának oszthatlanságát érti. Ez alany pedig nem a nemzet, mint eszmei személy, hanem mindazon egyesek, a kiből a nemzet-személyiség áll. Ez az egyesekből összerakott alany azonnal megsemmisül, annak akarata nem lesz általános akarat, a mint nem minden egyes hozzájárulásával keletkezik, mert a szuverenitás csak az által lehet korlátlan, hogy a szuverén akaratban mindenki csak önkaratának engedelmesskedik. Az oszthatlanság tehát a szuverén akarat összes alkotó elemeinek együttlétét, együttthatározását jelenti.

Abból, hogy az összes egyesek közreműködése szükséges a szuverén akarat létrejöttéhez, következik Eousseau szerint, hogy nem lehet azt törvényhozó és végrehajtó, federatív hatalomra felosztani. (II. könyv 2. fejt.) Rousseau ugyanis nyilván érezve, hogy az állam működése, midőn a cselekvés, a végrehajtás mozzanataig ér, az összes államtagnak együttes ténykedését kizárja; hogy tehát a szuverén működés legmagasabb nyilvánulására, a törvényhozásra nézve fentart-hassa mindenkinek szavazatát, a végrehajtást egészen ki akarja zárni a szuverén akarathoz tartozásból, a mit ha egyes konkrét végrehajtási esetekre nézve tenni lehet is, kell is, nyilván nem lehet az egyes végrehajtási eseteknek általános vezetésére a szabályrendeletek útján, a végrehajtó közegek kiszemelése, a fegyveres erő feletti rendelkezésre nézve; a végrehajtásnak ezek az elemei, a mint alább részletesen kifejtetik, a szuverén akaratnak épp oly lényeges, ön-álló elemei, mint az, a mit a szuverén akarat belsőleg valamire nézve elhatároz, mint a törvény tartalma.

Amde ekkor hogyan jó létre a végrehajtó hatalom? A törvényhozó, a szuverén nép nem állíthatja föl a végrehajtó hatalmat, mert ez csak általános akaratot teremthet, egy király, egy kormányzó választása pedig különös akarat-nyilvánítás. E lehetetlenséget érzi maga Rousseau is. „A nehézség abban áll, így szól (III. köt. 17. fejt.), hogyan lehet egy végrehajtási tény (acte de gouvernement) képzelni, mielőtt a végrehajtó hatalom léteznék, és miképen lehet a nép, mely vagy szuverén vagy alattvaló, bizonyos körülmények között fejedelemmé vagy hatósággá? (Azaz sem szuverén, sem alattvaló.) Ez esetben

is a politikai testnek egyik meglepő tulajdonsága mutatkozik, melynél fogva látszólag ellenkező műveleteket kiegyeztet: a szuverén hatalom rögtöni átváltozás útján demokratikus kormányvá válik ... s a szuverén polgárok mind tisztviselőkké lesznek és általános törvényhozási aktusok helyett különös aktusokat (azaz fejedelem-, konzul-, elnökválasztást) végeznek, törvényhozókból törvény végrehajtóivá válnak.”

A Rousseau nagy szelleméhez méltatlan e büvészkedésen kívül, nem kevésbé gyenge az az érvelés, melylyel a háborúindításnak szuverén aktusi minőségét megtagadják. A háborúindítás Rousseau szerint törvényalkalmazás, végrehajtás, így annak a végrehajtó hatalom általi végzése nem a szuverén hatalom megosztása. Ámde a háborúindítás az esetek legtöbbszörében teljesen előreláthatatlan okok miatt lévén szükséges, kizár minden előre keletkezett általános akaratot.

A Rousseau tanában csak a szuverenitás mivolta van geniálisan földerítve, t. i. hogy az akarat, még pedig általános akarat; az indokolás azonban itt is hamis, mert az állami akarat általánossága nem az államnak minden más emberi közületnél egyetemesebb céljából, hanem az egyes egyének akaratok autonómiájából és oszthatatlanságából van levezetve; az egyén autonómiája követeli az oszthatatlanságot, minden egyesnek hozzájárulását a közakarathoz. Ez alap azonban oda vezet, hogy az egyesét az összeség akarata ellenére nem is kötelezhetné s minthogy ennek lehetetlenségét Rousseau átlátja, teszi meg a különbséget a közös (volonté de tous) és az általános akarat (volonté générale) között; az első tulajdonkép minden egyesnek külön javára irányul, az utóbbi a valódi, az általános jóra s úgy keletkeznék, hogy az egyes akaratok közül a legellentétebbek egymást megsemmisítvén, a maradék adná az általános akaratot; világos azonban, hogy e folyamatban az egyesek ellentétes akaratok megsemmisülnek, nem érvényesülhet tehát az, a mi miatt Rousseau a szuverenitásban mindenkinek részvétét nélkülözhetetlennek állította.

A szuverenitás egysége, oszthatatlansága, korlátatlansága – s ezt nem vette észre Rousseau – egyszerűen annak mivoltából, akaratok minőségéből következik; mert ha a szuverenitás akarat, szükségképpen valakinek akarata s mint ilyen egy adott percben egy tárgyra csak egy lehet, de mint akarat vagy elhatározási tehetőséget jelent s ez esetben határtalan, korlátlan, vagy nem jelent elhatározási tehetőséget, ekkor pedig nem is akarat.

Rousseau alapvéde, hogy céljából, a közjéből is következeti az alany oszthatatlanságát. A közjében, úgy mond, megegyeznek az emberek s az állami lét épp azért lehetséges, mert megegyeznek s a szuverenitásnak azért kell az összes egyesekből alakult kollektív lényt illetni, mert ha e kollektív lény egy részének akarata lenne szuverén, azaz ha e szuverén akarat megosztatnék, az egész lény akarata megsemmisülne. De továbbá, ha egy rész határozhatná meg a szuverén akaratot, ez a közjé helyett a maga külön javát emelhetné uralomra.

Különösen végzetes volt azonban Rousseau tévedése, a melylyel a szuverenitás alanyának abból a tulajdonságából, hogy az mindenkit magában foglal, azt a következtetést vonta, hogy az korlátatlansága ellenére csalatkozhatlan, föltétlenül jó, és szükségkép tagjai javát előmozdító lesz.

A szuverenitás korlátlansága annak egyszerűen elhatározó tehetőségét jelenti, a melylyel a legerkölcstelenebbül és jogtalanabban élhet, a melytől azonban a szuverén hatalmat megfosztani annyi, mint szabadságát megsemmisíteni. E helyett fölláítani, hogy a szuverén hatalom, mihelyt az összes polgárok akaratán nyugszik, már ezáltal szükségképpen a jót, a jogost munkálja, Rousseau saját szavai szerint, „a szuverén hatalom, már az által hogy létezik, mindig olyan is, a milyennek lennie kell”, bármely képzelhető önkény szentesítése.

A szuverenitás Rousseau-nál végül a mily hatalmas és korlátlan fogalma szerint, épp oly tehetetlen, mozgásra, cselekvésre alkalmatlan a valóságban. A szuverenitás ugyanis szerinte csak az általános akarat elhatározásban áll; minden különös akaratelhatározás a szuverénnek működési körén kívül esik, ennél fogva minden egyes állami tény, legyen az király-, vagy más tisztviselő-választás, legyen háború és béke fölötti határozás, kívül esik ténykedési körén és tőle különböző, közvetítő hatalomhoz, a kormányhoz tartozik, mely a szuverén hatalom és alattvaló közt áll; az állam reális hatalma tehát a kormány kezében van, de ennek meg szellemi hatalma nincs, a mely egyedül a szuverént illeti, ez ismét minden reális hatalom nélkül szűkölködik, a haderőt nem vezetheti, semminemű egyes tényeket nem végezhet, teljesen a kormány jóvoltától függ.

A szuverén hatalom továbbá egy fantasztikus lény hatalma. E lény Rousseau szerint az egyesek összesége, de e teljesen külön álló egyesek, mint Rousseau is mondja, egy vak sokaság, a mely maga sem tudja, hogy mit akar, mint fog egy valóságos természets személy nélkül, hogyan fog különösen az előre meghatározott időközön kívül, véletlen szükség esetére összegyűlni? mikép fog akaratformálódása megindulni? mikép fog részeinek külön akarata egy akaratára egyesülni? mikép fog az kijelenteni?

Maga Rousseau veti fel e kérdéseket (II. könyv. 5. fej. – III. könyv. 13. és 1(>. fej.) és felelete, mint fennebb láttuk: az egyesek összeségéből álló szuverén egyszerre, a bűvészet egy neme által, nem szuverénne lesz, megválasztja végrehajtó főnökeit, kormányt alakít, melynek kötelessége a szuverén akaratának létrejöttét elősegíteni, a mint a római magistratusok irányozták formailag a római nép törvényhozó ténykedését.

De tartalmilag is fölülmúlja Rousseau szerint a törvényhozás az egyes emberek értelmi erejét; istenek kellenének, hogy az emberek részére jó törvényt alkossanak. A törvények mentől bölcsőbb elkészítésére rendkívüli emberek szükségesegek, de az ily törvényhozóknak semmi hatalmuk sem lehet, sem szuverén, sem kormányzó hatalmuk, pusztá tervezők, javaslatkészítőknak kell maradniok, mert a törvényhozás csak a szuverén népet, az összes egyesek összeségét illetheti.

De mint fognak az egyesek egy nagy államban összejönni, mint fog a törvényhozásra idejök maradni? Ez okokkal kapcsolatosan keletkezett az új államokban, de a hazaszeretet elhidegülése következtében is, a képviselő rendszer, melyet az ó-korban csak a rabszolgaság intézményének fenállása s a kis államok tettek nélkülözhetővé. A képviselők azonban jogosan semmi törvényt végleg meg nem állapíthatnak; a mit a szuverén nép a maga összeségében jóvá nem hagyott, nem törvény. A képviselők tehát csak a nép meghatalmazottai, hatalmuk nem szuverén hatalom, s a törvényhozó hatalom szervezetéhez tartoznak, de abban a döntő szó az egyesek összeségét, a népet illeti.

Rousseau tana oly világosságot vetett az állam legjellemzőbb tulajdonságára, szuverén minőségére, a minőt egy állambölcsező sem, s ha a világosság' sok részben hamis, annak oka a szuverenitás alanyának, tartalmának, céljának meg nem különböztetése a szuverenitás meghatározásánál, de legfőképpen a formai és a belső korlátlanság összevegyítése, a szuverenitásnak mint csupán általános szabályokat alkotó hatalomnak felfogása s a kormánynak nem mint a szuverenitás részének hanem merő eszközeének oda állítása.

A külső, formai és belső tartalmi korlátlanság összevegyítése engedte meg a rousseaui elvekől bármely önkény igazolását; a szuverenitásnak és a kormánynak szembe állításával pedig a szuverenitás realitása párolog el s a szuverén hatalom, a nép s a kormány mint két külön jogalany állanak egymással szemben, külön népjog és külön kormányjog felállítására válik szükségessé, holott a kormányjog is a nép joga; a nép joga a kormány jogában csak más alakban jelentkezik. Nem a nép joga áll ellentétben a kormány jogával, hanem a nép jogának törvényhozási része jöhet ellentétbe a nép jogának kormányzási részével, a mennyiben a részek külön alanyok akaratelhatározása alatt állnak.

A szuverenitás tanának tovább fejlődése 1. a szuverenitás alanya, 2. tartalmi, belső korlátlanága, 3. tárgyi osztatlanága körül forgott.

A népszuverenitás és a fejedelmi szuverenitás kontroverziája – utóbbi részint a patrimonialitás, részint a légitimas jelszava alatt (L. Brockhaus, Das Legitimitätsprincip) – tovább folyik, de mindegyik lényegesen átalakult formát mutat. A Rousseau s a francia forradalom hagyományain épült felfogás a szuverenitást, mint a szerveket (törvényhozói, végrehajtói képviselőket)alkotó hatalmat megtartja a népnél, de magának a szuverén akaratnak gyakorlását a képviselőkre ruházza. A népszuverenitás híve, Siéyes, az ő különféle irataiban a népet már nem egyének tömegének, hanem a törvényhozási és végrehajtási képviselő intézményei által szervezett egésznek tekinti s a fejedelmi szuverenitás utolsó védője Maurenbrecher lényegesen enyhíti e tannak tételeit.

Így keletkezik a szuverenitás alanyára nézve a, nemzetszuverenitás tana Sismondi-nál (Études sur les constitutions des peuples libres), mely szerint a szuverenitás a nemzetet illeti, a mint az különböző szervei által akarat- és cselekvésképes lesz, az államszuverenitásé Albrecht-nél (Götting. Gelehrter Anzeiger 1837).

Érdekes jelenség, hogy Maurenbrecher (Die d. r. Fürsten und die tSouveranität 5.1.) a 17. és .18. századnak csak bölcseleti jogában létezett s a 18-nak végén a német közjogra is éltvitt állam szuverenitás elméletének első gyakorlati nyomát a Schlötzer-féle 1792-i Staatsanzeiger 63. füzetének a magyar alkotmányról szóló cikkében látja, amely egy „Ich bin nicht unruhig” czimű s a magyar alkotmánynak nem patrimonialis jellegét vitató röpiratot hírlál. E német röpirat nem egyéb ,mint Aranka György, Anglus és Magyar Igazgatós-ának fordítása.

A nemzeti és államszuverenitás elméletei által azonban a régi kontroverzia csak más térre vitétik, mert a nemzeti szuverenitásnál az marad kérdéses, minő szervekre van szüksége a nemzetnek, az államszuverenitásnál, hogy a láthatlan államszemélyiség szuverén jogát ki gyakorolja? s így a szuverenitás alanyának

kérdése az állam mivoltának kérdésévé válik s a szuverenitásban rejlő akarat-elhatározás láthatlan, kézzelfoghatlan funkciója e funkció hordozóin, szervein válik vizsgálatóvá.

A szuverenitás belső korlátlanlansága, amint azt Rousseau felállította, hogy t. i. az államnak szuverenitásánál fogva nemcsak korlátlan elhatározási tehetőséggel kell bírnia, hanem hogy a mit elhatároz, szükségképen belsőleg helyes, annyira szembeötölőleg ellenkezik minden tapasztalattal, de magával az akarat-elhatározás természetével is, hogy a rousseau-i tanok befolyása alatt keletkezett francia alkotmányok 1789 óta a szuverén hatalom rendelkezése alól kivett szabadságjogok proklamálásával kezdődnek. Az irodalom is általában erre az álláspontra helyezkedett. *Constant Benjamin* kimondja (*Principes de Politique I. fejt.*), hogy a népszuverenitás sem korlátlan, hanem az igazságosság és az egyéni jogok vonta határok közé szorított, *Royer Collard* parlamenti szónoklataiban pedig éppen az ész, *Guizot* (*Hist. du gouvernement représentatif – La démocratie en France*) a jog szuverenitását állítják fel az államé helyett.

Ekként a szuverenitás tulajdonságai közül a korlátlanlanság végkép kiküszöböltek, a helyeit, hogy meghatározatnák, a mint azt a szövegben megkísértettül: mennyiben szükséges a korlátlanlanság az állam lényegéhez.

Mert e kiküszöbölés az államot vagy önálló életétől vagy akaratképességtől fosztja meg.

Erezte ezt *Constant* is, midőn felkiált, hogyan lehet a hatalmat mással, mint hatalommal korlátozni, s bevallja, hogy a szuverenitás korlátoltságának «l ismerése, határainak elvont, azaz törvények, alapjogok általi megvonása nem elégséges, mert ehhez szerinte is a szuverén hatalom helyes szervezete, az államhatalmi tényezők megoszlása és egyensúlya, az igazságnak a szuverén hatalommal szemben is működő erkölcsi ereje kívántatik, vagyis már *Constant*nál meg vannak a ma már általánossá váló felfogásnak a csirája, hogy a szuverenitás korlátozása helyesen csak mint önkorlátozás gondolható.

A szuverenitás osztatlanságának tana, a mennyiben a benne rejlő lélektani mozzanatok, funkciókra (törvényhozó, végrehajtó hatalom) vonatkozik, részben már Rousseau tanánál érintetett, részben pedig az államhatalmak elméletének történeténél nyerend bővebb kifejtést. Itt azon részének fejlődésével kell foglalkoznunk, amely a tárgyi osztatlanságra vonatkozik.

Hamilton az 1788-ban megjelent *Federalist*-nak, az újkori államtudományok e kincstárának 9. számában veti föl a tárgyi osztatlanságot, állítván, hogy az amerikai Egyesült Államok uniója az uniót államokat nem semmisíti meg, sőt a szuverén hatalom egyes kiszakított, igen fontos részeit birtokukban hagyja.

Madison pedig még világosabban szól (*Federalist* 39. sz.) a szuverenitás tárgyainak megosztásáról.

Az egységes állam fogalmában, úgy mond, nemcsak az rejlik, hogy az egyes polgárok fölötti hatalma van, hanem az is, hogy e hatalom határtalan minden személy és tárgy tekintetében, a mennyiben jogos uralomnak egyáltalán alávetettek. Egy nemzetű egyesült népben e főhatalom teljesen a nemzeti törvényhozásra van ruházva. Különös czélok végett egyesült közületekben e hatalom részben közös, részben külön törvényhozó testeket illet. Az előbbi esetben, t. i.

egységes nemzetnél minden külön helyi hatalmak alá vannak rendelve az egységes főhatalomnak, mely tetszése szerint ellenőrzi, kormányozza, meg is semmisítheti őket, az utóbbi esetben a külön helyi hatalmak ellenben a főhatalomnak külön független részei, melyek épp oly kevéssé vannak a maguk hatáskörében a közös főhatalomnak, mint a hogy ez nincs maga hatáskörében az ő főhatalomnak alávetve.

A Federalist Íróinak az északamerikai államok alkotmányába átmelt álláspontja alapján állítá föl *Tocqueville (De la Démocratie en Amérique)* a szuverenitás tárgyainak megosztását az unió össznépe s az unióhoz tartozó népek között a szuverenitás eldarabolását, több szuverenitás szemben állását ugyanazon területen s *Tocqueville* e felfogását rendszerezte *Waits (Politik)*, őt követték *Mill (Képviselői kormány)*, *Freeman (Hist. of federal Government)*.

A szuverenitás e tárgyi megoszthatósága ellen először Amerikában támadt ellenzés. Calhoun (On the Constit. and Government of the United States. Works I. köt. 146. l.) érthetőnek tartotta, hogy a szuverenitást illető hatalmak jogok megosztásának s azok gyakorlása más és más közegekre bizassék de hogyan legyen, így szól a szuverenitás – a legfőbb hatalom -- maga megosztható, lehetetlen megfogni.

Ha az okokat keressük, Calhoun csak egyet említ, azt, hogy „a szuverenitás valami egész, megosztani annyi, mint megsemmisíteni”.

Vagyis mivel a szuverenitás egy egységes lénynek, egésznek a tulajdonsága, ezért lehetetlen azt megosztani, mert ekkor részekre bomlik s mint egész lenni megszűnik. Egy gépet, egy lovat nem lehet megosztani a nélkül, hogy mint egységes lény meg ne semmisülne.

A szuverenitás tárgyi oszthatatlansága abból következnek e szerint, hogy az állam, melynek szuverenitást tulajdonítunk, egységes lény, a mi kétségtelen.

A kérdés csak az, mi teszi egységes lényvé? Célja, akarta? Minő terjedelmű e cél, mindig egyenlő mennyiségű részeket uraló-e vagy különbözőket? Ez akarat oly megkötött erő-e, mint a minő szerves anyagokat állatként bír egybetartani?

Az állam célja továbbá egy, így okoskodnak, egy célát azonban több egymástól független, egymásnak alá nem vetett, egymástól külön működő akarat legfeljebb véletlenül valósíthat meg.

Végül föltéve, hogy az állam céljának részei külön választhatók, mégis annak akarata lesz a legfőbb, a szuverén akarat, a ki e különválasztás fölött határozhat.

Vagyis végelemzésben a szuverén akarat oszthatatlan. Mindezekre behatóbban a német elméletnél!

Midőn a német tudományban a tárgyi oszthatatlanság kérdése a német birodalom megalakulása következtében különös gyakorlati fontosságot nyert, a szuverenitás egységének tana már meg volt állapodva, de egészen más szempontból s a midőn az oszthatatlansággal és egységességgel ebben a különös kérdésben érvelni kezdtek, nem tettek kellő különböztetést, nem elemezték a szuverenitás oszthatatlanságát a szerint, a mint a szuverenitás 1. alanyának, 2. tárgyának oszthatatlanságának vagy 3. a szuverén akaratnak, bármely tárgyra irányuljon, önma-

gával való megegyezésére rag y is arra vonatkozik, lehet-e az államnak egyszerre ugyanazon viszonyra kétféle akarata vagy végül ha 4 a szuverén akarat egyes mozzanatainak (törvényhozás, végrehajtás) egysége és megosztása forog szóban. nevezetesen a tárgyi oszthatlanság kérdésére nézve is érvényesnek vették az egységnek azt az elvét, a mely egészen más alapon állított föl. De különösen nem feleltek az egységesség tekintetében azokra a kérdésekre, melyeket imént fölvetünk.

Legjobban látszik a kellő megkülönböztetés hiánya abból a megokolásból, a melyvel a szuverenitás oszthatatlansága megalapítottatik.

Igy Gerber szerint (Gr. d. deutsch. Staatsrechts) a szuverenitás oszthatlansága azon alapszik, mert egy nép állami személyiségének lelki erejét jelenti Bluntschli szerint (Staatswörterbuch) a szuverenitás annál fogva egységes, mert az állam mint összzemélyiség egységes vezetés nélkül nem lehet el. Itt tehát az állam lélektani egysége értetik alatta. Nyilvánvaló azonban, hogy az állam lelki erejével, melyből Gerber az oszthatlanságot levezeti, csak akkor összeegyeztethetlen annak megosztása, ha felveszszük, hogy e lelki erőnek fokozatai nincsenek és az állam önmagát lelki erejének fokára való tekintettel nem korlátozhatja bizonyos tárgyakra. Bluntschli indokolása pedig egyszerűen a szuverén akaratnak egy tárgyra nézve való oszthatlanságát jelenti, melynél fogva egyszerre háborút és békét nem akarhat.

Zöpfl szerint (Gr. d. d. deutsch. Staatsrechts) ellenben a szuverén hatalom oszthatlansága célja egységéből és abból folyik, mert legfőbb hatalom. Zöpfl indokolása csak azt bizonyítja, hogy az állam kitűzte cél követeli a megvalósítására irányuló akarat egységét, de vajjon e cél minő terjedelmű legyen vagy lehet, arra nézve oly megkötött-e az állam, mint bizonyos ásványok, melyeknek csak bizonyos módon lehet jegecedni? Bizonyára nem, a mint ezt Seydel tanánál részletesen megmutatjuk. Az alanyegység iránti kontroverziák fennebbi tárgyalásánál már kifejtettük annak egészen más szempontból megokolását, újra más alapokon védetik a szuverenitás mozzanatainak megoszthatlansága, a mint ez az államhatalmak egységének tárgyalásánál fog kiderülm.

Az pedig, a ki a szuverenitás oszthatóságát a német tudományban legutóbb különösen ostromolta, Seydel (Der Bundestaatsbegriff. Tübing. Zeitschrift 1872. évf. 28. köt.), arra alapítja tanát a szuverenitás tárgyi oszthatlanságáról, mert az állani azoknak az embereknek, a kikből áll, a teljes egyesülése, ennél fogva két állani, két szuverenitás ugyanazon területen lehetetlen, mert kétszeres teljes egyesülés contradictio in adjuncto (id. k. 188. 1.). Továbbá szerinte a szuverenitás nem egyéb, mint bizonyos terület és emberösszeség fölött uralkodó legfőbb akarat, vagyis a szuverenitás nem az állam joga, hanem jog az állam fölött, de legfőbb jog csak úgy lehet, ha az államra, annak irányzására nézve minden jog megilleti, mert ha nem minden jog illetné, nem lenne a legfőbb, nem ölelné föl minden tárgyat. (Id. h. 190. és 191. 1.).

Seydel szerint tehát azért egy és oszthatlan az államban uralkodó legfőbb akarat 1. mert az állam az emberek teljes egyesülése, 2. mert az uralkodó akarat csak akkor lehet az állam fölött legfőbb, ha az állami viszonyoknak minden tárgyára kiterjed.

Mit foglal magában e tan? Azt először is, hogy az állam az emberek teljes egyesülése. Igaz, de vajjon a cél, a mely őket egyesíti, teljes-e, azaz olyan, mely minden emberi feladatot, az emberi törekvés minden tárgyát felöleli, avagy csak az emberek összeolvadása teljes, de ez összeolvadás nem minden emberi célra, hanem csak ezek egy részére vonatkozhatik? Az állam lényege szemint ugyan az összes emberi céloknak irányzására hivatott, de ily irányzásra r.em mindig szorulnak az egyének, a családok, a társadalmi tagozatok az ő összes céljaikkal. Az állam a hozzátartozók teljes közösségét tehát föltétlenül 'csak más államok irányában követeli; az államcélnak, hogy az állam létezéssék, legalább is más államok irányában kell polgárait teljesen egyesíteni, de ezentúl mennyiben terjedjen ki az állam jogszabályok, vagy éppen pozitív beavatkozás, preventív intézmények útján az emberi célokra, az emberiség szükségletei szerint változik.

Az egyesülés teljessége az államban nem azt jelenti, hogy az állam mindig minden lehető emberi célt felölel, hanem hogy a melyet felölel, arra nézve teljes alárendeli az egyest az összeség belátásának.

A szuverenitás tárgyi oszthatlansága tehát az állami egyesülés teljességéből nem következethető. Seydel másik érve, hogy az uralkodó akarat csak akkor lehet legfőbb, ha mindenre kiterjed, végelemzésben a korlátlanság és kizárólagosságra vonatkozik, mert ha mindenre ki nem terjed, a rajta kívül levő korlátjává válhat. Az tehát a kérdés, a korlátlanság, fenmarad-e, ha a korlátolás az állam önön akaratában rejlik? a minek lehetőségét s az önkorlátolás határait a szövegben tán sikeríteln kimutatnunk.

A Seydel-féle felfogás mellett ugyan a szuverenitás önkorlátozása elképzelhetlen, mert ott a szuverenitás nem eleven, önelhatározó lénynek szellemi ereje, hanem elvont logikai fogalom: a legfőbb, uralkodó akarat bizonyos terület és a rajta élő emberek fölött s ennek a fogalomnak következménye az egység és oszthatlanság, vagy mint a tulajdon uralom valamely dolog fölött.

A szuverenitásból csak mint ilyen elvont fogalomból, mint alanyától elválasztott jogból következik megint csak logikailag az oszthatlanság, de nem az alanyával együtt gondolt szuverenitásból. Csak úgy, ha az államot és a szuverenitást szétbontjuk az elsőt ennek tárgyává, utóbbit egy levegőben függő, elvont joggá teszszük, vagy patrimonialis felfogással az uralkodót az állam fölé helyezzük, amit Seydel után Lingg is nagy vívmányként dicsér (Empirische Unterstüzungen zur allgem. Staatslehre), csak úgy lesz lehetséges a szuverenitás tárgyi oszthatlanságát felállítam.

S ha a későbbi fejleményeket tekintjük, a szuverenitás egysége és oszthatlansága Seydel után sem talál behatóbb elemzésre. Laband (Staatsrecht I. köt. 8. §. 2. kiad.) a szuverenitás korlátlanágából következteti oszthatlanságát, már pedig világos, hogy a ki életem és személyes szabadságom fölött rendelkezhetik, e tekintetben lehet korlátlan, ha vagyonom, vallásom fölött nem rendelkezhetik is. Jellinek (Die Lehre v. d. Staatenverbindungen 27. 1.) igen jól kiemelte, hogy a szuverenitás egységének hangoztatása nem világosítja meg annak természetét, külső jelet hoz fel, a nélkül, hogy belső tartalmát megmagyarázná. Jellinek törekvése e tartalmat megmagyarázni, s ebből a szuverenitás

egységét levezetni azonban szintén nem sikerült, mert meghatározása: a szuverenitás az állam azon tulajdonsága, melynél fogva kizárólag önmaga által követhető (id. m. 34. 1.) a szuverenitás oszthatlanságát kizárólagosságából következteti, úgy okoskodván, hogy a kizárólagos jog szükségképen oszthatatlan, a mi csak az alany tekintetében igaz, de nem a jog tárgyaira nézve. Egy alanynak kizárólagos jog lehet az önkötelezése, életének bizonyos tárgyait illetőleg, míg másokra nem.

A szuverenitás egysége és oszthatlansága iránt lehetetlen másként az eligazodás, mintha külön állapítatik meg a szuverén akarat 1. alanya, 2. tárgya, 3. mozzanatait, s 4. a szuverén akaratnak önmagával való megegyezése.

Laband szerint chimera a szuverenitás tárgyait megosztani, vagyis az államot eldarabolni, e megosztást azonban más név alatt megengedik az írók is, a kik arról, mint megosztásról tudni nem akarnak.

Így Gierke (Labands Staatsrecht u. d. deutsche Rechtswissenschaft, Schmoller-féle Jahrbuch VII. köt. 11G8. 1.) szerint az államot szuverenitás nélkül nem képzelhetni, de épp oly lehetetlen az állam szféráját megosztva gondolm. És ha a modern jogérzet mindenkinek ellenére valamely emberi közületben a szuverén hatalomnak több alanyát elismeri, ez csak akként gondolható, ha bizonyos jogok és kötelezések összeségét tekintjük az oszthatlan és legfőbb hatalomnak, de a melynek közös bírására több alany van hivatva. A szövetséges államban tehát a szuverén hatalom épp oly oszthatlan, mint az egységes államban, csak a szuverén hatalom alanya más, a szövetséges államban t. i. nem így ösztzemélyiség, hanem több ösztzemélyiség. Ezek az ösztzemélyiségek azonban együtt nem adhatnak egy új állami személyiséget, és az által, hogy a szuverén hatalomnak bizonyos meghatározott módon részesei és a részesek közül az egyik jár el az összes államok külügyeiben, sőt kétség esetén más ügyekben is őt illeti a döntés: az államalanyok megosztása ellenére is megmard a szuverén akarat egysége. „Mínthogy az ember a maga létét, mondja Gierke (Genossenschaftstheorie, 24. 1.) egyidejűleg folytatja és érzi mint egyéni életet és közéletet, ezért bír akarata megosztani, meghasadni (spalten), ezért bírja az ember egyéni akaratok különlétének, önállóságának (Fürsichsein) körével azok közakarattá való egyesülésének vidékét szembe állítam. Így alakulnak társas testek, a melyeket az egésznek, a tagok egyéni akaratával szemben, önálló akarata jár át és tesz egységes életre alkalmassá.”

A szuverén hatalomnak azonban ily külön alanyok általi bírása, a kik nem mint egy ösztzemélyiség tagjai részesei annak, az akaratnak e meghasadása, megosztása, az egyéni akaratok körének a közakarattal vidékével való szembeállítás mi egyéb, mint tárgyak szerinti megosztás? Az akaratoszlás, az alanyokra oszlás és a tárgyak szerinti megosztás egy és ugyanaz, mert alany, személy önálló külön akaratot jelent, a szuverenitás tárgyi megosztása pedig azt fejezi ki, hogy a szuverenitás egyes tárgyaira külön alanyt illeti a legfőbb, korlátlan akaratelhatározás.

Rosin szerint (Souveränität, Staat, Gemeinde, Hirth-féle Annalen 1883-i folyam 302.1.) nem a szuverenitás osztott, hanem a tárgyilagossá értelemben vett államcél s a belőle folyó állami feladatok, s mivel elismeri, hogy az állam-

célnak e részei külön alanyok akaratelhatározása alatt lehetnek, a tárgyi megosztást csak látszólag kerüli ki az által, hogy a szuverenitást valamely személy oly tehetségének nyilvánítja, melynél fogva magát minden irányban elhatározhatja s az önelhatározásnak a személyiség bármely pontjabeli hiányát a szuverenitás megsemmisítésének mondja.

Ha ugyanis az önmagát személyisége minden pontjára meghatározni bíró egyik szuverén államszemélyiség, célja valamely részére az önelhatározást más személyiségnek átengedi, illetve nála elismeri, a meddig ez önmeghatározást az egyik nem gyakorolja, a másik személyiség elhatározása által lenne személyisége illető pontjában meghatározva, s így ez esetben bizonyos ideig bizonyos emberek közt vagy egyáltalán nem lenne semmiféle, vagy az államcél illető részei arányában lenne csak szuverén hatalom.

A szuverén hatalom tárgyi osztatlansága ellen tehát csak az hozható föl, hogy a szuverén hatalom örökkévalóságával ellenkezik; ámde az örökkévalóságot maga Bodin is, a ki azt a szuverenitás fogalmának lényeges jegyei (marques de souverainité) közé sorozta, elég józanul relativ értelemben vette s p. o. monarchiában a király vagy családja életére szorította.

Ha az államcél részekre osztható, úgy a szuverenitás is az, mert az államcél mint alanyokban öntudatosan működő erő is képzelhető. A szuverenitás sem az államcélzétől, sem annak alanyaitól el nem választható, hisz nem egyéb az, mint e cél megvalósulására törő akarat, a mely alany nélkül újra nem gondolható.

Midőn tehát Gierke a szuverenitás alanyainak, Rosin a célnak megosztását megengedik, tulajdonkép a tárgyi oszthatóságot engedik meg.

De legjobban igazolja a szuverenitás tárgyi oszthatóságát a német tudományban *Preuss* (Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften 1889, 148. l.), a ki a szuverenitás fogalmát teljesen hibásnak, hasznavehetetlennek törekszik felmutatni s arra az eredményre jut, hogy a szuverenitás helyett a személyiség fogalmának kell az államjog központjának lenni s az egyéni személyiségek mellett az öszszemélyiségek (községek, eg}ház, állam, birodalom) sorozatára utal.

A személyiség azonban mi egyéb, mint akarat s a mint különböző tárgyú és erejű ily akaratok uralmát elismerjük a véges világ tekintetében, elismertük a szuverenitás oszthatóságát tárgyi tekintetben. Minthogy azonban a személyiség, az akarat külső alzat, szubstrátum nélkül jogászilag eléggé meg nem határozható fogalom, ezért *Preuss* az államnak e külső szubstrátumát keresi és azt a német dologi jogegység fogalmának fonalán a területben, a területfölötti akaratelhatározás tehetségében, az uralomban találja, azt hiszszük, czáfolhatlanul kimutatja, mennyire helytelen a területet az államakarat tárgyának tekinteni, mikor az az államnak épp oly alkotó eleme, mint az állampolgárok.

Habár *Preuss* az állam lényeges ismérvét egyoldalúan jelzi is a területfeletti uralomnak, mégis midőn kimutatja, hogy a mint az egyéni személynek szubstrátumát teste s lelki funkciói alkotják, az öszszemélynek e szubstrátuma a terület és természetes egyénekben rejlik, az állam személyiségének tanát lényegesen előbbre viszi. (Id. m. 394. l.)

Elfogadva tehát az államnak nem helytelen, de nem teljes Preuss-féle fogalmát, minthogy szerinte az állam oly összzemélyiség, melynek területfensége (Gebietsshoheit) van, a területfenség pedig ily területet bíró testület tehetősége, hogy önmagát lényegesen megváltoztathassa, nevezetesen területét nagyobkíthassa, kisebbitesse, arról végkép lemondhasson (id. m. 406. 1.) s minthogy elismeri, hogy egy és ugyanazon terület fölött egy összzemélyiség uralkodhatik, annak részei fölött külön összzemélyiségek uralkodhatnak, a legkézzelfoghatóban állást foglal a szuverenitás vagyis az uralom tárgyi, szerinte a terület megszlása mellett, mert ily uralkodás másként elgondolhatlan, mint ha az uralom az egész területen, és az egyes területrészeken más és más tárgyakra, feladatokra vonatkozik. Midón pedig az egész terület fölött, uralkodó összzemélyiséget magasabbnak, a terület részei fölött uralkodó összzemélyiségeket alsóbbknak nevezi, német szóval jelzi a szuverenitásnak a nála ugyancsak a terület fölötti akaraturalomban nyilvánuló egyik tulajdonságát, azt, a melytől neve is vétetett, a fensóbbségét.

A szuverenitás tárgyi oszthatlanságának védői végül az által látják azt kétségtelenül fenállónak, mert az elhatározás hatalma a fölött, vajjon a szuverén akarat alanya maga nyilatkozzék-e minden tárgy fölött, a mely elhatározási körébe általában tartozhatik, vagy ne engedje-e át bizonyos tárgyak tekintetében, tetszése szerinti időre és minden felügyelet nélkül az elhatározást nem szuverén alanyoknak? csak egy akaratot illehet egy államban.

A kit a Itatáskor megállapítása illet, a ki kompetens a kompetenzia meghatározására (nemeiül Competenz-Gompetenz), a német tudósok egy része szerint a szuverén, ez pedig vagy csak egy államot illehet, vagy többet, de utóbbi esetben köztük nem állami, hanem merő szerződési viszony van.

A Competenz-Competenz fogalmát Böhlau vetette föl (1860.) s különösen Uänel (Studien z. d. Staatsrechte 1873. I. köt. 145. és köv. 1. – Deutsches Staatsrecht 1892. I. köt. 135. §.) látja benne a szuverenitás döntő ismérvét.

Habár a szót nem is használta, de a lényegét illetőleg már sokkal előbb a hatáskörmeghatározást tette a szuverenitás ismérvévé Austin (Lectures on Jurisprudence.). kiad. 226-227. 1.).

Ha – így szól Austin – valamely emberi fölebbvaló, egyes személy vagy testület, a ki rendesen nem engedelmeskedik más hasonló fölebbvalónak, ellenben a kinek bizonyos közület zóme rendesen engedelmeskedik, az lesz szuverén abban a közületben, és az ily közület a fölebbvalóval együtt alkot független, állami közületet. (Id. m. 226. 1.)

Összetett államban a szuverenitás úgy meg van osztva több társadalmak fölött uralkodó egyének vagy testületek között, hogy az az egy szuverén test, melynek ez egyének vagy testületek alkotó tagjai, nem szembetűnő, könnyen észre nem vehető. (Id. m. 264. 1.)

De azért itt is csak egy szuverén van, mert sem az egyes közületek fölött uralkodó személyek külön-külön (p. o. Massachusetts, Maine, Ohio államok), sem az általuk és részben belőlük alakított közös társadalomban uralkodó személyek (a szövetségi szenátus és képvisület) nem szuverének, hanem az egyes uralkodó személyiségek s a közös céljaik tekintetében uralkodó személyiség

együtt (az északamerikai unió mint szervezett testület s a hozzátartozó 40 egynéhány állam egy testületté alakulva vagy a német birodalom, mint szervezett testület s a hozzá tartozó huszonöt állam) alkotják a szuverén hatalmat, úgy egyes alkotó elemeik külön akarat szférájára, valamint a közös akarat-szféra tekintetében, melyet egy közös fölébbvaló (szuverén) uralmának rendelkeztek alá.

Csak ez a sok államból, mint tagokból s a birodalomból mint szintén egyik tagból álló testület tágíthatja ki, akár az egyes államok, akár a birodalom hatalmát, végső fokon tehát ez a testület nem engedelmeskedik senkinek s ennek van alávetve minden.

E tan a hatáskör megállapítást illetőleg, *Jelűnek* (Die Lehre v. d. Staatenverbindungen 28-30. 1.), *Rosin* (Souveränität stb. Annal d. d. Reichs 1883.), *Ling g* (Empir. Untersuch. 219. 1.) támadásai ellenére fentartja magát s jogi szempontból megdönthetlen.

De mivel az állam csak kis részben jogviszony s különösen életének legmagasb nyilvánításaiban, nevezetesen alkotmányát meghatározó és egyéb jogalkotó működéseiben erkölcsi, gazdasági, hatalmi jelenség, ennél fogva helytelen az állam természetét jogászigig teljesen megmagyarázni akarni.

Egy meglevő állami jogász elemzése mindenestre igazai ad azok nézetének, a kik a szuverenitást a Itatáskor megállapításába helyezik, mint a mely kizárja a szuverenitás oszthatóságát. A kérdés csak az, a jog hozza-e létre as emberi életviszonyokat, az államokat, ki van-e meritve természetiek a jog által? A jog elvont lehetőségek szabálya. Hogy e lehetőségek beteljesülnek-e, vagy hogy azok határa át nem hágatik-e? erre nézve nem maga a jog, hanem erkölcsi, gazdasági, esetleg merő külső hatalom dönt.

Már maga a háláskor megosztása miből származik? Vagy a szuverén akarat merő kényére kell azt visszavezetni vagy tényleg fenálló erkölcsi, gazdasági hatalmi tényező hatásának tulajdonítani. Jogászigig csak az első lehetne fölvenn.

A hatáskör fölött rendelkező s így nagyobb erejű állami alany, mihelyst az állam a despotcia színvonalán túl ment, azért osztja meg hatáskörét más alanyokkal, mert magának még sincs ereje hatásköre gyakorlására, mert ez alanyokban ugyan szintén nincs elég erő a teljes önuralomra, de föltétlen akaratulinuk az emberi élet egyes tárgyaira meg nem semmisíthető. Vagy pedig belátja a hatáskört megosztó alany, hogy ha külső ereje lenne is a szuverenitás összes tárgyait akaratának irányzása alá vonni, ezt oly jól, oly helyesen nem tehetné, mint azok az alanyok, melyekre a szuverenitást átruházta. A hatáskör megosztása tehát fizikai vagy erkölcsi vagy értelmi hatalomhiányból következik. Az erkölcsi hatalomhiány egyik esete, midőn a szuverén hatalomra már mindenkép alkalmas alany, a szuverenitást csak azért osztja meg más alanyokkal, mert azok a fenálló pozitív jog szerint addig szuverének voltak, mint p. o. Németországban.

Habár csak átruházás útján gyakorolják is külön alanyok a szuverenitást az állami élet egyes feladatai fölött, a mennyiben egy ily tárgyra (p. o. külügy, kereskedelem) a szuverén hatalomnak elhatározó és végrehajtó erejét bírják,

a szuverenitás épp oly osztott leend, mint a hol az alkotmányozó hatalom az államtagok összeségénél van, a rendes törvényhozó hatalom pedig átruházatik utasítás nélküli képviselőkre, és felelőtlen királyra.

Jól látta ezt Rousseau, ezért ellenezte a képviseleti intézményt. A mint a képviseleti alkotmányú, köztársasági államokban az állam kül- és belügyeinek alkotmányi korlátok által meg nem kötött részei fölött nem az alkotmányozó hatalom birtokában lévő összeség, hanem a törvényhozási és kormányzati képviselők hozzák létre a szuverén akaratot s döntenek az állam léte és nem léte fölött, azonképen a szövetséges államban a hatáskör megállapítására jogosult, más szóval az alkotmányozó hatalom birtokában lévő alany szuverenitása csak virtuális, az átruházott szuverenitást gyakorló alanyoké ellenben reális. A képviseleti alkotmányokban tehát a szuverenitás megosztása szintén jelen van, de e tekintetben szorosan véve nem tárgyakra nézve, hanem az elvont lényegre és ennek a lényegnek egyes valóságos jelenségeire áll fen. A nudum jus szempontjából a szuverenitás az alkotmányozó hatalom tulajdonosát illeti, tartalmilag azonban a szuverenitás egészben, minden tárgyára nézve, vagy részben legalább a szuverenitás birtokosainál van.

Ha pedig az Austin-féle meghatározás álláspontjára helyezkedünk, hogy szuverén az a személy vagy testület, a ki más fölebbvalónak nem engedelmeskedik, ellenben a kinek egy társadalom zöme rendszeren engedelmeskedik, és a rendes, szokásos engedelmeskedésre helyezzük a súlyt, még inkább veszt jelentőségéből az alkotmányozó, a hatáskörmegállapító hatalom. Ugyanis esetleg emberöltőkön át nyughatik a hatáskörmegállapító hatalom, a közület zöme e hatalom erejét nem érzi, nem ennek, hanem az átruházott hatalom birtokosának engedelmeskedik rendszeren, szokásosan.

A szuverenitás tényleges lélektani jelenség, melynek belső erkölcsi, jogi igazoltsága vagy ennek hiánya nem változtat előbbi, lélektani jellegén.

III. FEJEZET.

A szuverén akarat önálló fő-mozzanatai.

75. §. Államhatalmak.

A szuverén akarat több önálló lelki folyamat, funkció egyége.

A szuverén akartban megkülönböztethető e folyamatok, funkciók bár egymás irányában önállók, egymás nélkül még sincs értelmök s csakis egy akarat mozzanataiként állnak fönn.

A szuverén akaratban ugyanis 1. *belső elhatározás* van, mely azonban még nem szükségkép. 2. *külső cselekvés*, hogy azzá legyen 3. *vég elhatározás* kívánatik hozzá, mely a belső elhatározást is, s a külső érvényesülést is akarja.

Az akaratnak lehet ugyanis belső elhatározása, mely azonban nem végződik cselekvésben, lehet cselekvése, melynek nincs előzménye belső elhatározásban, lehet végül az akaratnak oly iránya is, mely nem áll sem belső elhatározásból, sem külső cselekvésből, hanem csakis az akarat e két önálló irányának eldöntéséből, illetőleg összekapcsolásából és irányzásából.

Az akarat akkor teljes, ha mind e három mozzanata, funkciója egyaránt érvényesül, vagyis ha az akarat belsőleg megfontolt, külsőleg megvalósult és a belső elhatározást a külső körülményekkel, a külső cselekvést a belső elhatározással folyton egy irányba bírja hozni az akarat, kezdeményező, vezető, végelhatározó egységes ereje.

A szuverén akarat nagy külső erejénél fogva egyszersmind hatalom is s erre való tekintettel szuverén hatalomnak vagy főhatalomnak is nevezetik s a benne foglalt mozzanatok, részfunkcióik egyenként szintén hatalmasaknak, államhatalmaknak hivatnak.

Mentül nagyobb lesz az állam, mentül bonyolultabbak teendői, annál inkább külön-külön egyének által keletkeznek e mozzanatok, konkrétbben kifejezve funkciók s az állami szuverén akarat különböző mozzanatainak létrehozásában tevékeny egyéncsoportok a természetes organikus egészek külön funkcióit végző részeinek hasonlatára az állam szerveinek s különösen a fennebbi három főmozzanatot létrehozók, más szóval funkcióit végzők, állami főszerveknek is nevezetnek.

A szuverén akaratnak e főmozzanatai vagyis főfunkciói minden államformában egyaránt előfordulnak, mert a szuverén akarat birtokosai bármennyire különbözzenek is, bármily elvből igazoltassák is a szuverén akarat, azokat a lelki folyamatokat, azokat a funkciókat, melyekből az akarat áll, e különbségek nem érintik.

Az állami akarat minden államformában befelé irányuló elhatározás, kifelé irányuló cselekvés s e két irányt egységessé tevő végeldöntés funkcióiból áll s ennek megfelelőleg bomlik minden államban a szuverén hatalom három mozzanatra, vagyis funk-

czióra, sőt e három mozzanat annyira önállósulhat, hogy külön egyéncsoportok s ezekből alakult külön szervek útján nyilvánul.

Az államhatalmak tehát az állami szuverén akarat három főmozzanatát, más szóval három főirányát, főfunkcióját jelentik s a mennyiben egy államnak külön szervei is vannak e funkciók létrehozására, egyúttal a szerveket is.

Szabatosabban meghatározva: államhatalmak alatt a szuverén akaratnak azokat az irányait, funkcióit, illetőleg azokat a szerveit értjük, a melyek a szuverén akarat létrejöttéhez és megvalósulásához önállóan, azaz a szuverén akarat-képződés egyik mozzanatának megteremtése által hozzájárulnak.

Ily államhatalmak a közélet nyelve szerint *a törvényhozó*; mert ez alkotja a szuverén akaratnak belső elhatározó mozzanatát, ilyen *a végrehajtó*; mert ez a belső elhatározás folyamatát kiegészíti oly szuverén akarral, a mely a külső megvalósuláshoz még általában szükséges és oly eszközökkel, a melyek nélkül a belső elhatározás egyáltalán meg nem valósulhatna; végül *az államfői, magyarosabban fejedelmi hatalom* – a mely elnevezést csak azért nem használom, mivel a királyi hatalommal összetéveszthető lenne – ez dönti el a belső elhatározásnak cselekvéssé válását s a cselekvésnek alkalmazkodását a belső elhatározáshoz.

Nem szükség bizonyítani, hogy a szuverén akarat belső elhatározása leglényegesebb a szuverén akarra, valamint hogy annak létrejöttéhez önállóan hozzájárul, ennél fogva annak a szervnek önállóságát sem, melyet e mozzanat létrehozása illet, vagyis a törvényhozó szervét.

E hatalomnak csak a neve nem egészen találó, a mennyiben vannak szuverén belső elhatározások, melyek nem törvények, mint p. o. a hadüzenés, békekötés, fejedelmválasztás, költségvetés. Törvény alatt ugyanis mindig vagy több, jövő esetre kiterjedő általános érvényű vagy ha csak egy esetre vonatkozik is, oly szabályt értünk, amely tárgyilagos jogot teremt. Már pedig a hadüzenés, a fejedelmválasztás a fenálló alkotmány értelmében vagy az állami költségvetés tárgyilagos jogot nem teremt; majd ismét egy vallás államvallásnak nyilvánítatik, a vallás hitágazatának törvénybe iktatásánál, iskolák, tanterveinek, a fillokszera irtás módjainak, a járványok esetében való eljárásnak törvénybeli megállapításánál

a tárgyilagos jogalkotás csak mellékes a szuverén akarat erkölcsi, értelmi, gazdasági célja mellett.

Épp oly világos, hogy a fejedelmi funkció, mely az irányzó öntudat tisztét látja el az államban, akár király, akár köztársasági elnök kezében legyen, a szuverén akarat keletkezéséhez önállóan járul hozzá, mert részint megindítja kezdeményezésével, részint külső megvalósulásra segíti végeldöntése, a belső elhatározás és a külső cselekvés összhangban tartása, a cselekvés közegeinek kinevezése által.

A kérdés, vajjon önállóan járul-e a szuverén akarat valósulásához, csak a végrehajtó hatalomnál merülhet föl, minthogy földadata annak külső megvalósításából áll, a mit a végleg eldöntött belső akarat határozott.

Önállósága abban mutatkozik, hogy a belső elhatározás alakulásakor nem tudható összes külső körülményeknek méltatása a cselekvés folyamatában őt illeti, a mi által a szuverén akarat részleteiben kiegészítetik, továbbá, hogy a belső elhatározást pótolhatja is, midőn cselekedni kell és a belső elhatározásnak a cselekvéssel egyszerre kell keletkeznie. De mutatkozik a végrehajtás önállósága abban is, mert cselekvés közben kell és lehet megítélni, vajjon a belső akarat, a törvény erőltetése nincs-e az állam kipótolatlan kárára, nem kell-e a cselekvéssel fölhagyni, vagy egyenesen a belső elhatározástól eltérőleg cselekedni, továbbá mert a cselekvés közben szerzett tapasztalat a belső elhatározás irányzója, végül mert a cselekvéshez szükséges pénz, személyek, nevezetesen pedig a fegyveres erő fölötti rendelkezés a szuverén akarat valósulásának önálló eleme és ez a végrehajtó hatalmat illeti.

Az a körülmény, hogy a végrehajtó funkciónak mind e ténykedései az államfői funkció legfőbb irányása alatt, annak hozzájárulása mellett mehetnek végbe, a végrehajtás önállóságát nem döntheti meg, a mint a törvényhozóét sem semmisítik meg az államfő funkciójának azok a nyilvánulásai, a melyeket irányaik szerint egybehívásnak, kezdeményezésnek, felosztatásnak, szentesítésnek, elnöki vétónak nevez a konkrét élet.

Az állami szuverén akarat főmozzanatai egymástól természetesen függenek annál fogva, mert egy akarat mozzanatai; ily függésben az államfői funkció is áll a törvényhozótól és a végre-

hajtótól s azok hozzájárítása nélkül irányzó funkciója állami akaratot és cselekvést nem hozhat létre.

Az államhatalmak meghatározásában a fennebbiek szerint a szuverén akarat természetes mozzanatai, irányai, funkciói voltak döntők.

Az államhatalmak egyszerűen a szuverén akaratnak irányai-ból keletkeztek, (a mely irányokat fiziologikus metaforával funkcióknak nevezzük), nem a feladatból, nem a tárgyból, a melyre az akarat vonatkozik.

Az államhatalmak e meghatározása nyilván formai, nem az állami lét etikájának, hanem lelki fenomenológiájának körébe esik.

S csak erre van szükség, ha az államhatalmak megállapításakor azt akarjuk tisztába hozni, hogy az állami akarat, bármely tárgyra vonatkozzék is, minő pszichikai irányokban mozoghat, minő formailag különböző ténykedéseket végezhet s ez irányok minő viszonyban állhatnak egymással, hogy iránybeli különbségeik ellenére mégis egy akaratot hozzanak létre, csak erre van szükség, ha azt akarjuk tudni, hogy a fejedelmi, törvényhozó, végrehajtó hatalom minő viszonya teszi lehetségessé az állam akaratit és cselekvési egységét.

Az államhatalmaknak a tárgy, az anyag, a ezét szerinti, tehát ethikus megkülönböztetése, a mely tárgyra, célra az akarat vonatkozik, nem kapcsolható össze az államhatalmaknak e formai, lélektani megkülönböztetésével, vagy ha összekapcsoltatik, csak zavart idéz elő, mert a tárgyak szerinti, az ethikus megkülönböztetés egészen más gondolatkörbe ragad és egészen más eredményre vezet, név szerint annyi államhatalomra a hányféle tárgya az állami akaratnak lehet és azzal a kérdéssel állít szembe, mik a szuverén akarat határai?

A tárgyak szerint lesz igazságügyi, rendőri, pénzügyi, kulturális, hadügyi stb. államhatalom.

Nyilvánvaló továbbá, hogy az államhatalmak száma ily tárgyi, anyagi szempontból való felosztáskor attól függ, mire terjedhet ki a szuverén akarat, ellenben formai szempontból vizsgálva az államhatalmakat, egészen tekinteten kívül marad az a kérdés, mire terjedhet ki az akarat s csak az vizsgáltatik, hogy ha valamely tárgyra kiterjed, hányféle iránya, funkciója lehet.

A németek különösen nem teszik meg e különböztetést eléggé s a formai és anyagi szempontból való felosztást összezavarják s együtt beszélnek alaki és anyagi államhatalmakról vagy anyagi és alaki felségjogokról, mi által azt a képzetet ébresztik, mintha az államhatalmaknak anyagi és alaki szempontból való felosztása között valami belső kapcsolat volna, holott semmi sincs, mert a formai felosztáskor az akarat mozzanatait, irányait, egyes funkcióit keressük, bármely tárgyra vonatkozzék is, ellenben az anyagi felosztáskor azt, mi lehet, hányféle lehet az állami akarat tárgya, vagyis tulajdonkép a szuverenitás határait kutatjuk.

Ez összezavarás részint a scholasztikus vizsgálódási módnak eredménye, mely az anyagi és alaki szempontok megkülönböztetését kedveli, részint a német közviszonyokból származott; névszerint a birodalom és a hozzá tartozó államoknak a szuverenitás tárgyaiért való versengéséből. Ugyanis a német császárság részei hosszas történelmi folyamat alatt magukhoz ragadták a szuverén akarat egyes tárgyait s midőn a császársághoz tartozó területek e bitorlása joggá vált, szükséges volt megjelölni, mely tárgyakra maradt meg a császárság szuverenitása és melyekre van joga az egyes területrészeknek.

Az államhatalmak helyes meghatározását komplikálta az a további körülmény, hogy az akaratnak főnemlített három mozzanata, a mennyiben e mozzanatok külön szervek által mennek végbe, további elemzés útján még más mozzanatokra és szervekre is szétbontható. Névszerint a végrehajtás, midőn egyes esetben külső valósággá teszi a törvényt, nézhet főleg az akarat kitzúte feladat mentül nagyobb sikerére, vagy csak a belső akarat határai közt mozgó, más szóval jogi sikerre vagy pedig ténykedése egészen a külső erő kifejtésében állhat, melylyel az állam akaratával ellenkező akaratot megtöri. Vagyis a végrehajtó akarat a törvény valósulását általában lehetségessé tevő, annak előfeltételeit, pénzt, helyiségeket, hivatalnokokat, általános utasításokat előteremtő működése mellett egyes esetekkel is foglalkozik és pedig a siker szempontjából s ekkor működése igazgató, vagy a jogosság szempontjából: ekkor bíraskodó, vagy a külső erő szempontjából: ekkor karhatalmi.

A végrehajtó akarat mind e részmozzanatai önálló államhatalmakká tétettek s a végrehajtó hatalom mellett, melynek czélja

nem egyes estek intézése, hanem az egyes esetek intézhetőségnek imént említett általános előfeltételei létrehozása: igazgató, bírói és katonai hatalom állítatott fel, nem annyira az akarat természetének ily elemzése következtében, mint ama fontosságnál fogva, mely a végrehajtó akarat e külön mozzanatait megilleti, továbbá annál fogva, mert a végrehajtó működés ez általános irányának és külön rész mozzanatainak létrehozására külön szervezetek alakulnak, nevezetesen az elsöre a minisztérium, az utóbbiakra a közigazgatási, a bírói hatóságok és a hadsereg.

De leginkább elősegítette e mozzanatoknak államhatalomként való felfogását az a körülmény, hogy a bíróság ítékezésében nem csak a végrehajtó hatalomtól, t. i. a minisztériumtól teljesen független, de abban az államfő s a törvényhozó hatalom sem gyakorolhat rá befolyást és csak a már kihirdetett törvénynek, szóval tárgyilagossá vált jognak van alávetve.

A hadsereg pedig azért, mivel, fizikailag függetlenítheti magát a többi funkcióktól és szervektől.

Ámde az állami akarat valamely mozzanatának még oly nagy fontossága nem teszi azt államhatalommá, állami főszervvé, ha a szuverén akarat létrehozásához és megvalósításához önállóan nem járul hozzá.

Igy a bírói hatalom nem külön államhatalom oly értelemben, mint a törvényhozó vagy végrehajtó. Mert sem szuverén, sem általános akaratot nem teremt, a szuverén akaratot nem egészíti ki általános szabály útján s csak egyes esetekre nézve mondhat ki a törvényt kiegészítő elvet, melynek azonban csak az illető bíróságra és felekre nézve van kötelező ereje.

A bíróságnak nincs, nem szabad akaratának lenni, csak ítéletének. Az akaratot a szuverén hatalom szerveitől, a törvényhozótól vagy a mennyiben szabályalkotásra a végrehajtó hatalom jogosult, ettől veszi s a mennyiben ezeknek kifejezett akarata nincs, azt egyes esetben következtetés útján konstruálhatja.

A bíróság a szuverén akarathoz nem ad semmit, feladta a szuverén akarat megvalósítása; nem is lenne jó, ha a szuverén akaratot pótolhatná, mert egyes esetek adván alkalmat működésére, ha az ilyenek ötletéből származó törvény kiegészítései szabályokká válhatnának, könnyen beállhatna, hogy egy eset részleges körülményeinek befolyása alól eléggé nem vonhatná ki ma-

gát, másrészt pedig ha a szabályalkotás joga a bíróságnak megadatnék, a bíró arra akkor is hajlamos érezhetné, midőn a szuverén akarat kijelentéseiben semmi hézag nincs.

A bíróság feladata az, hogy az állami akarat végrehajtása szorosán az állami akaratnak megfelelőleg történjék, akár legyeknek a végrehajtás alanyai egyes magánpolgárok, midőn ügyeiket a tárgyilagos jog szerint végzik, akár külön e célra felállított közhatalóságok.

De vajjon a végrehajtó hatalomnak nem ez-e a célja?

Nemcsak ez, hanem hogy az az eredmény, az a siker, melyet az állami akarat elérni akart, valóban el is érésék. Ha tehát e siker azokkal az eszközökkel, melyeket a törvényhozó kijelölt, el nem érhető, akkor a végrehajtó hatalom több vagy kevesebb szabadsággal a szuverén akaratot ki is egészítheti, sőt felelőségére, megint bizonyos határok közt, föl is függesztheti..

Ez által válik a végrehajtó hatalom önálló hatalommá, mert a szuverén akarat valóításában ehhez valamit hozzá is tehet, és pedig minden jövő esetre irányadólag, a bíróság ellenben ezt legfeljebb egyes esetre nézve teheti.

A bíróságra továbbá nem tartozik a személyekről, a pénzről, a karhatalomról gondoskodni, hogy funkciójának az a sikere legyen, melyet tőle a szuverén akarat vár; a végrehajtás ez általános előfeltételeinek előállítására a szűkebb értelemben vett végrehajtó hatalomnak, azaz a végrehajtás általános irányzó mozzanatainak, konkrétan beszélve, a minisztériumoknak a teendője.

Csakis a bírói gyakorlat által nyer a bíróság némileg államhatalmi jelleget, mert ezzel a szuverén akaratot pótolhatja, mint-hogy azonban ily gyakorlatnak kötelező ereje szükségképen nincs, vagy ha van, akkor a szokás jogalkotó erejénél fogva van, a szokás azonban az államakaratnak öntudatlan nyilvánulási módja s így a bírói gyakorlat nem bizonyíthatja a bíróság államhatalmi jellegét, midőn a szuverén akarat öntudatos mozzanatainak, sőt éppen szerveinek meghatározásáról van szó.

Nem is a bírói gyakorlatban rejlő szabályalkotás volt az ok, melynél fogva a bíróság önálló államhatalomnak minősítettet, hanem a jog szentségének, sértetlenségének megóvása, melyre a bíróság hivatott, a mit csak a bírói függetlenség mellett várhatni.

a bírói függetlenséget pedig csak az által gondolták biztosíthatónak, ha a bírói funkció államhatalomnak nyilvánítottatik.

Ámde a feladat fontossága, melynek megvalósításával valamely állami szerv foglalkozik, nem változtat működése tárgyilagossá, lélektani természetén s azon a viszonyon, melyben a működés a szuverén akarat létrejöttéhez áll.

Így a hadsereg feladata nem kevésbé fontos, mint a bíróságé, mert tőle függ a nemzet léte, az ország sértetlensége, a jogbiztonság, stb., de azért helytelenül soroztatik az önálló államhatalmak közé, hiányozván a hadsereg funkciójában is az, a mi valamely állami szervet a szuverenitás főszervévé, államhatalommá tesz. A sereg ugyanis nem pótolja saját akaratát a szuverén akaratot s a mennyiben ahoz a külső erőt hozzáadja, azt nem saját akaratából, hanem más akarat iránti engedelmességből teszi. Az államhatalom működésének nemzetközi ügyekben való fontossága vitte talán Locket arra, hogy a federatív hatalmat felállítsa, holott a federatív hatalom a törvényhozó és végrehajtó mellett nem állhat meg, mert a két utóbbi a szuverén akarat irányából, a federatív pedig tárgyából, t. i. az állam nemzetközi érdekeiből van konstruálva.

A tudomány, a felső oktatás fontossága és függetlensége is minden kétségen felül áll az államra, mely azokat feladatai közé is sorozza, a nélkül, hogy a tudomány államhatalomnak lenne nevezhető, mert semmi közvetlen kapcsolatban a szuverén akarat létrejöttével és valóságával nem áll.

A bírói függetlenség szükségessége éppen kétségtelen, mert a szuverén akarat megvalósulásával egyenes kapcsolatban van, de e szükségességből nem következik, hogy a bírói funkció a szuverén akarat létrejöttéhez és megvalósulásához saját külön akaratával, önállóan hozzájáruljon, valamint az sem, hogy e függetlenség másként biztosítható ne lenne, mint az által, ha a bíróság államhatalomnak hivatik.

E tekintetben elég arra utalni, hogy a végrehajtó hatalom államhatalmi minősége ellenére nem oly független sem léteben, sem működésében, mint a bíróság, mert a törvényhozó s államfői hatalom befolyásának van alávetve s tagjai elmozdíthatók, vagy legalább is nem élethossziglan alkalmazvák.

A bíróságot még az a funkció sem teszi állami hatalommá,

amelylyel az észak-amerikai unió alkotmánya felruhazza. Az unió-bíróságainak megadatott a jog, hogy a jogosult tényezőktől eredő, formailag hibátlan törvényt ne alkalmazzák, mihelyest úgy találják, hogy valamely törvény ellenkezik az unió alkotmányában kifejezett elvvel. Itt a bíróság látszólag a törvény fölött íté. Valóság-gal azonban megmarad a bíróság, ítélezésének óriási hordereje ellenére, funkciója természetes határai között. Nem tesz egyebet, mint midőn közönséges magánjogi perben íté: egy felsőbb szabályt alkalmaz egyes esetre. A fensőbb szabály az alkotmányban rejlő alaptörvény, ez az a legfőbb zsinórmérték, melyet a bíróságnak követnie kell. Ha az elnök, a parlament alkotta törvény ezzel a legfőbb, még pedig a nép egyenes szavzatával alkotott alaptörvönnyel ellentétbe jut, a bírónak az eredeti szuverén akarátát, a mint az az alkotmánylevélben dokumentálva van, kell követnie, nem pedig a csak átruházott szuverenitást gyakorló parlament és elnök kifejezte akaratot.

Továbbá a bíróság még ezt a funkcióját is csak abban az esetben gyakorolhatja, ha valakinek megsértett alanyi joga érintetik egy ilyen alaptörvönnyel ellenkező közönséges törvény által s ekként valamely alanyi jog bíróság előtti érvényesítése válik lehetőségé.

Az amerikai bíró valójában tehát nem a törvény fölött íté, hanem csak azt teszi, a mit a mi bíróságaink, midőn valamely miniszteri szabályrendeletnek, helyhatósági statútumnak a törvönnyel való megegyezését kutatják, mert Amerikában a közönséges törvény oly viszonyban áll az alaptörvényhez, mint a minőben nálunk a törvényhez áll a miniszteri rendelet vagy helyhatósági statútum.

A közigazgatás, mint a végrehajtásnak külön funkciója, a minisztériumtól külön szerve egyenesen ugyan nem nyilvánított államhatalomnak, pedig azt épp oly joggal lehetne tenni, a mint a bíróságét annak tették, de tényleg az érvelésekben szintén úgy jó számba, mintha az volna; így p. o. a bíróságok és közigazgatási hatóságok közt felmerülő hatásköri összeütközések fölötti érvelésekben.

Ellenben a csak helyi jelentőségű ügyek intézésével foglalkozó közigazgatás, *municipális hatalom* név alatt, önálló államhatalomnak nyilvánított. Találkoznak ugyan, a kik közigaz-

gatási hatalomról is szólnak, így *Fievée* említi a *pouvoir-t qui gouverne és a pouvoir-t qui administre* (*Correspond, id. Schmitthennernél 293. l.*), *Berriat Saint-Prix* pedig egyenesen felállítja mint a negyedik hatalmat, sőt *Eötvös* is felveti a kérdést, nem kell-e külön közigazgatási hatalmat felvenni?

Ámde a municzipális hatalomban vagy törvényhozó funkció van s ha ez van és annak az államnak törvényhozásától függetlenül gyakoroltathatik, a melynek területén a municzipium van, akkor szuverenitás megosztása van jelen s a municzipális funkció mint szuverén funkció párhuzamosan halad annak az államnak törvényhozó funkciójával, működési körén kívül esik, annak a bizonyos államnak hatalmai közt tehát helyet sem foglalhat; ha pedig nem függetlenül gyakoroltatik, hanem valamelyik államhatalom, azaz fejedelem, törvényhozás, minisztérium jóváhagyása mellett, alárendelt hatalommá válik, mindenesetre nem önállóan járul a szuverén akarat megteremtéséhez.

Vagy csak végrehajtó-hatalom rejlik a municzipális funkcióban s ha ez függetlenül gyakoroltatik is, minthogy csak a törvények keretén belül lehetséges a helyi jelentőségű ügyekben is a független végrehajtó hatalom: a helyi ügyekben önálló végrehajtó hatalom az ő helyi partikuláris jellegénél fogva az országos szuverenitást nem alterálja, de partikuláris államhatalmi jellege ez esetben nem lesz eltagadható.

Ámbár az államok még az ilyen, csak végrehajtó hatalmi funkció jellegével bíró municzipális hatalmat is, nehogy az országos és helyi érdekeknek zavart okozó versenye keletkezhessek, az országos végrehajtó hatalom felügyelete alá helyezik s működését annak jóváhagyásától teszik függővé, a mi által a municzipális funkció az országos végrehajtó funkció vezetése alá kerül.

Az államhatalmak elemzése továbbá az alkotmányozó hatalomhoz vezetett.

Mi értendő ez alatt? Nyilván a szuverén akaratnak az a feladata, melylyel önnön működésének legfőbb mozzanatait, illetve legfőbb szerveit s ezeknek egymáshozoi viszonyát, valamint működésének határait, azaz önkorlátozását belsőleg elhatározza és külsőleg megvalósítja.

Az alkotmányozó hatalom tehát anyagi, tárgyi szempontból való felosztása a szuverén akaratnak.

Az alkotmány a tárgya itt a szuverén akaratnak, a mint más esetben p. o. a pénzügy, a közoktatás, ennél fogva helytelenül említetik együtt a törvényhozó, a végrehajtó hatalom, szóval a formai államhatalmak mellett, épp oly helytelenül, mintha ezekkel egy sorba állítanók a pénzügyi, a közoktatási hatalmat.

A mint a pénzügyre vonatkozó szuverén akarat, ha annak irányait elemezzük, majd törvényhozó, majd államfői, majd végrehajtó mozzanatokban jelentkeznek, azonképen az alkotmányra vonatkozó szuverén akarat is majd törvényhozásból, majd államfői végeldöntésből, majd végrehajtásból áll.

Annak okát, hogy az alkotmányozó hatalom mégis külön kiemeltetik, újra abban kell keresnünk, hogy a szuverén akarat e tárgyának, az alkotmánynak különös fontossága van, továbbá még inkább abban, hogy némely államban, mint p. o. a képviselői demokráciában az alkotmány fölött másoknak van joga a szuverén akaratot létrehozni, mint egyéb tárgyak fölött, a mi azonban nem változtat azon, hogy az alkotmányozó hatalom anyagi államhatalom, úgynevezett anyagi felségjog és semmi esetre sem lesz belőle a szuverenitás gyakorlóinak különbsége miatt a fennebb megállapított formai államhatalmak mellett egy külön negyedik formai államhatalom.

A szuverén akarat lélektani elemzése ezek szerint nem ad háromnál több önálló mozzanatot, ú. m. a belső elhatározás, a külső cselekvés s a kettő öntudatának, lelki egységének mozzanatát s ezek közül is a külső cselekvés csak annyiban önálló, a meny nyiben cselekvés közben az akarat új általános előfeltételeit, a tisztviselőket, pénzt, egyéb eszközöket, az állami karhatalmat előteremteni, illetőleg alkalmazni.

A cselekvés, mint egyes esetek közigazgatási intézése, vagy bírói megítélése, nem egyenrangú mozzanata a szuverén akaratnak, a fennebb kifejtett három fő mozzanattal.

A közigazgatásra nézve ez kétség tárgya nem lehet, a bíróságot illetőleg pedig elég arra utalni, hogy a mi a cselekvés ítélő mozzanatát államhatalommá tehetné; a cselekvés közben felmerülő szabályalkotás, a bírói személyzet kinevezése, működésének ellenőrzése, az ítélkezéshez szükséges pénzbeli és egyéb eszközök

előteremtése, az ítéletek végrehajtása elvileg, sőt nagyrészt tényleg is, nem a bíróság, hanem a minisztérium feladatkörébe tartozik.

Ez államhatalmaknak csak a neve igényel még egy megjegyzést.

Az államfői funkciónak, illetve orgánumnak, legyen örökös vagy választott király, legyen konzul, elnök, az a feladata, hogy az államnak úgy törvényhozását, mint végrehajtását irányozza, minél fogva *kormányzó funkciónak*, illetve szervnek kellene nevezni, de mivel az abszolút királyban, a köztársasági elnökben a kormányzó és végrehajtó funkciók egyesítve vannak, a mérsékelt monarchiában pedig az államfő a maga külön funkcióit a minisztérium nélkül nem gyakorolhatja, a köznyelv a kormányzás alatt a végrehajtást is érti.

Továbbá mivel a kormányzás lehetetlen a kellő törvények s^x a törvények végrehajtása nélkül, az államhatalmak együttvéve is neveztetnek kormánynak s a kormányfogalom oly értelemben is használtatik, mint alkotmány vagy államforma, p. o. abszolút kormány, képviseleti kormány.

Végül szint ily értelemben, mint az állam szervezett része ellentétbe helyeztetik az állam nem szervezett részével, a polgárokkal.

Ily sok fogalmat takaró szót nem használhatunk elnevezésünkben, ezért fogadtuk el helyette az államfői elnevezést.

76. §. Az államhatalmak viszonya egymáshoz.

I. Az állami szuverén akaratban rejlő e három mozzanat azonban egymáshoz vagy csak a merő pszichikus önállóság vagy egyszermind a külső, anyagi önállóság viszonyában állhat, más szóval az államhatalmak vagy a szuverén akaratban rejlő merő lelki funkciók, vagy egyszermind látható orgánumok, melyek az általok végzett főfunkció után neveztetnek el.

Az abszolút monarchiában és a tiszta clemokráciában a törvényhozó, az államfői és a végrehajtó mozzanatok külsőleg, egymás irányában nem önállóak, mert csak a monarch a vagy a nép lelkében tehetni különbséget belsőleg akaró, döntő és cselekvő ténykedéseik között.

A népnek, a monarchának lehetnek szolgálói, a kik e ténykedésben segítségére vannak: törvényelőkészítők, végrehajtó közegek, bírák, zsoldosok, ámde ezeknek önhatalma egyáltalán nincs, az általuk teljesített funkciók pusztán a szuverén funkcióit teszik lehetségessé s vele a merő alárendeltség viszonyában állanak, ennél fogva a tán külsőleg is megkülönböztethető ily külön funkcionáriusok, orgánumok ellenére, csakis belsőleg különbözik p. o. a népnek törvényhozó és végrehajtó ténykedése.

Igaz ugyan, hogy p. o. az abszolút demokráciában vagy monarchiában a törvényelőkészítő vagy végrehajtó segédek oly tényleges befolyásra tehetnek szert, mely mellett a monarcha, a nép hatalma eltörlődik, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy úgy a szuverén hatalmat bíró népben vagy királyban, mint a tényleges hatalmat gyakorló segédekben, vezírben, miniszterben mind a három mozzanat egybeolvad és a szuverenitás mozzanatai, akár annak a jogos, akár a tényleges birtokosát vegyük, külsőleg nem különülnek el határozottan.

A külső elkülönülés csak akkor megy végbe és lesz nyomatékos, midőn a szuverén akarat létrejöttének és megvalósulásának mozzanatai az emberi társadalomnak különböző elemeiben keletkeznek, midőn az a társadalom nagy tagozatainak külön közreműködése útján jön létre. Vegyünk egy ily esetet. A társadalom minden főeleme bejut a törvényhozásba, de abban az alsóbb rétegeknek túlsúlya van, ellenben a társadalom felsőbb és közép rendűi működnek a végrehajtásnak igazgató és bírói mozzanataiban, a társadalomban leginkább kiemelkedő király pedig a szuverén akaratnak elhatározást és cselekvést eldöntő és egybekapcsoló mozzanatát tartja kezében.

Ily esetben az államhatalmak reális, külső, nemcsak pszichikai önállóságra tesznek szert, lelki mozzanatokból külső szervekké lesznek, sőt az egyes szervek alkotó elemeik különbségénél fogva egymással szemben különböző erőt, tényleges hatalmat is bírnak kifejtetni.

A szuverén hatalom ez által valóban szétválók mozzanatai ra s megoszlik azok között a szervek között, melyekben az egyes mozzanatok véghezmennek.

Annál nagyobb lesz e szétválás, mennél nagyobb a szerveket alkotó elemeknek különbsége, ez elemeknek természetes súlya.

Ennélfogva a szuverenitás mozzanatainak, p. o. a nemeség, a polgárság s egy dinasztia közötti megosztása realisabb, mint az, a mely a képviselői demokráciában található, a hol más személyekből áll ugyan a törvényhozó, másból az elnöki és másból a végrehajtó hatalom, de e személyek vagy többségek mindegyikben egy társadalmi tagozatból, egy pártból kerülnek ki; p. o. úgy az elnök, valamint a törvényhozás többsége a gazdag és jómódú embereknek köszönik állásukat; mert ekkor e szervek egymás irányában nem képviselnek önálló erőt, mert mindannyian a gazdagok és jómódúak társadalmi csoportjának megbízottai, épp úgy, mint az abszolút fejedelem törvényhozó és kormánytanácsa csakis a fejedelemtől függ s vele szemben önálló erőt nem képvisel.

Ugyanis nemesség, polgárság, tőkések, munkások egymás irányában valóságos, nemcsak a szuverén akarattól kölcsönzött erőt bírnak kifejtteni; a hol továbbá örökletes dinasztia van, annak szintén múltjánál, vagyonánál, összeköttetéseinél fogva van saját nyomatéka, nemcsak annál a hatalomnál fogva, melylyel formailag felruháztatik; e formai hatalom a felelőtlenséggel párosulva, mindenesetre még inkább sajátos természetű erővé teszi a királyt.

A hatalmak ily elválása azonban nyilván több, mint a szuverén akarat mozzanatainak belső megkülönböztetése, vagy akár külön szervekre válása.

Képlegesen úgy írhatni le e különbséget, hogy az akarat mozzanataiban az államnak bizonyos életműködései, szóval fiziológiai jelenségei, funkciói vannak előttünk. De ez életműködések külön szervekre is bomolhatnak, mi által az állam alakítani (morfologikus és boncztani) átváltozáson megy keresztül, csakhogy az életműködések szervei és alakjai még mind egyszerű anyagból, szövetből alkotvák, mint teszem a puhányoknál a mozgás, a táplálkozás, a lélegzés már külön szervek útján történik ugyan, de e szervek egyállományúak, ellenben a gerinceseknél a mozgás, a lélegzés szervei állományukra, szövetükre nézve különböző elemeket, csont-, porc-, húselemeket mutatnak, vagyis a szervek már nemcsak boncztani, hanem szövetani (hisztológiai) szempontból is különböznek.

A szuverén akarat mozzanatait, funkcióit az államnak életani, (vagy lelki jelenségekről lévén szó), lélektani, a szervek ellen-

ben boncztni, a különböző társadalmi elemekből összetett szervek szövettani különbségeit tartalmazzák.

Montesquieu-nek az államhatalmak elválásáról szóló tana az elválás e különböző alapjait, okait összekeveri és először az élettani (helyesebben lélektani) különbségekből kiindulva a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmakat nyeri, további fejtegetéseinél azonban átugrik a szövettani különbségekre, azt mondva, hogy e hatalmaknak a király, a főrend és a nép közt kell megosztatniok, itt azonban már csak a törvényhozó és végrehajtó hatalom fejtegetésével foglalkozik, a bírót egészen elejti, mint a melynek a szuverén hatalomban nyomatéka nincs s az állam helyes szervezetét abban találja, ha a szuverén akarat a főrend, a közrend s a király közt van megosztva oly formán, hogy az elsőt és a másodikat illeti a törvényhozó hatalom, a végrehajtó pedig a királynak jut.

Ha tehát az államhatalmak viszonya egymáshoz meghatározandó, annak egészen másként kell történni, ha az államhatalmak, mint a szuverén akarat mozzanatai, csak mint lelki folyamatok, mint élettani jelenségek jönnek tekintetbe s egészen másként, ha az államhatalmak a szuverén akarat szerveiben elhelyezkedett társadalmi elemeknek: nép, főrend, gentry, dinasztia egymás irányában való nyomatékát, érvényesülését jelentik.

Első tekintetben a törvényhozó és államfői mozzanatok örökké predominálnak a végrehajtó fölött, míg utóbbi tekintetben a különböző társadalmi elemek egymás fölötti túlsúlya folyton változó.

Igaz, hogy az államhatalmak élettani, funkcionális tekintetben is különböző viszonyban állhatnak, a mennyiben a törvényhozás fölénye többé vagy kevésbbé lesz nyomatékos, a szerint, a mint az államfő funkciója a törvényhozási funkcióval van összeolvasztva vagy a végrehajtásával, sőt beállhat oly anarchikus állapot is, midőn a végrehajtási funkció fogja a két másikat irányozni; de nem állhat be az sohasem, a mi az államhatalmak társadalmi elemei tekintetében bekövetkezhetik, hogy a mint az arisztokratikus köztársaságban a főrend politikailag teljesen megsemmisítheti a köz- és alsó rendet, a demokráciában az alsó rend a többieket, épp így semmisíthesse meg a törvényhozási funkció a végrehajtását vagy megfordítva.

II. Az eddigi fejtegetések a szuverén akaratnak, tehát egy akaratnak különböző mozzanataira és szerveire vezettek. Ezek egymáshoz viszonya, meghatározása dönti el, mennyiben válhatnak el, oszlozhatnak meg e mozzanatok és szervek s megmaradhatnak-e ennek ellenére egységek?

Az államhatalmak egysége tiszta eszmei egység s azt jelenti, hogy az államhatalmak nem egyebek, mint egy szuverén akaratnak s annak az egy állami személyiségnek, a melytől ez akarat ered, a szükség szerint különböző, belső vagy külső s ezek egységét tudó, eldöntő megnyilatkozásai.

Az államhatalmak elválása maradhat szintén ily eszmei stádiumban, mint teszem az abszolút monarchiában, vagy olyan köztársaságban, a hol a szuverén akaratnak minden belső és külső nyilvánulása, a határozat és cselekvés egyetlen egy ösgyűléstől vagy választott konventtől függ.

Be valóságossá is lehet ez az elválás, mihelyest a különböző funkciókat egészen különböző egyénekből álló szervek végzik, de leg főképen ott, a hol mindegyik szerv túlnyomókig csak a társadalom valamely nagy tagozatának, vagyis osztályának, rendjének tagjaiból kerül ki.

A hol az elválás csak eszmei, ott az akarat mozzanatok viszonya, nevezetesen a cselekvés alárendelése a belső elhatározás alá s e kettőnek az akarat e két mozzanata fölött álló egységes öntudat alá, attól a személytől (abszolút monarcha) vagy attól a testülettől (ösgyűléstől, konventtől) függ, a melynek hatáskörébe a szuverén akarat létrehozása és megvalósítása tartozik.

A hol ellenben az elválás valóságos, akár annak következtében, mivel a szuverén akarat egyes mozzanatait külön szervek hozzák létre, még inkább pedig akkor, ha e külön szervekben egy-egy társadalmi elemnek van túlsúlya, ott az akarat mozzanatainak egymáshoz viszonya nyilván a külön szerveknek esetleg nagyon is eltérő irányától függ s azok összhangja, egysége bizonytalanná lesz.

Minthogy pedig a nagyobb és az öntudatosság színvonaléira eljutott államban a szuverén akarat főmozzanatainak elkülönülése technikus szükségesség s a törvényhozási, a végrehajtást, s a kettő irányzását külön orgánumok külön funkciókként kénytelenek gyakorolni, mert így inkább várható az állam lelki egyensúlya,

inkább várható jó külpolitika, jó államháztartás és helyes törvények létrejötte s azok pontos végrehajtása, illetve ellenőrzése, mintha mindez egy személy vagy egy testület kezében összpontosul s a monarchától, vagy egy gyűlés kényétől, kedvétől függ, engedelmeskedjék-e saját akaratainak: fölmerül a kérdés, hogy az államnak ilyen szervezeti átalakulása esetében megakadályozhatni-e a hatalmak szükséges elkülönítésének oly fejlődését, a mely a szuverén akarat egységét s általa az állam személyiségét felbontja.

Még inkább fenyegetve van az egység akkor, *ha a külön orgánumok a társadalom különböző tagozataiból egészítettek ki*, mert ekkor az államhatalmak egyenesen kiszolgáltatnak a társadalom érdekellentéteinek, már pedig kétségtelen az, hogy a hatalomnak technikailag és lélektanilag szükséges elkülönülése csak azáltal nyeri meg teljes nyomatékát, ha minden egyik államhatalomban a társadalomnak valamelyik külön csoportja helyezkedik el, valamint az is, hogy az állam erkölcsi összhangja éppen ez ellentétes társadalmi érdekek kiegyenlítésétől függ.

A kérdésre a feleletek vagy tagadók voltak s ez esetben a gyakorlati törekvések az államhatalmak elkülönülésének megszüntetésére irányultak vagy igenlők s ezek a szuverén akarat egységét mozzanatainak elkülönülése ellenére bizonyos külső jogi mechanizmus hatásától várták.

Ha az első esetet, az államhatalmak elkülönülésének megszüntetését vesszük, minthogy az elkülönülés az állami akarat szükségképeni lélektani folyamatainak, változhatlan technikus szükségességének s az állam iránt támasztott erkölcsi követelményeknek folyománya, az fejlettebb államban csak az állam alacsonyabb színvonalra süllyesztésével lenne véghezvihető s mint ilyen hosszab elemzést nem igényel.

Az államhatalmak megoszlása s egységüknek külső jogi mechanizmus útján való biztosítása ellenben csak hiányosan, félig érheti el célját. Ugyanis ez az egység az akarati mozzanatok lelki egyensúlyát és összefüggésük öntudatát, továbbá erkölcsi összhangját, belső jóságát jelenti, szóval ez egység akár pszichikus, akár ethikus oldalról vétessék, valami szellemi s mint ilyen az akaratnak s az akarat alanyának, a nemzet-személyiségnek elemezhetlen lelki egységében rejlik.

Az államhatalmak mechanikus elrendezése, funkcióik határainak jogi megszabása, a mennyiben az akarat lelki folyamatainak természetes rendjével megegyezik s a különböző társadalmi elemek benső értékének megfelel, e lelki egységnek előmozdítója, sőt nélkülözhetlen eszköze lehet, de azt létrehozni, fentartani nem bírja.

Az a felfogás, a mely az állami akarat mozzanatainak, az államhatalmaknak egységét egyedül külső, jogi rendezés útján véli biztosíthatni, az államnak csak azzal a tulajdonságával számol, hogy benne külön lelki folyamatok, külön részszervezetek állanak fenn, a melyek lételéhez, működéséhez nélkülözhetlenek s e külön folyamatok, szervek biztosítására elégséges a külső hatalom s a jog külsőleg rendező szabályai.

Amde e külön folyamatokból és szervezetekből csak úgy lesz lelki egység, személyiség, ha fölöttük olyan erő érezteti hatalmát, a mely őket különlétök okának, céljának, a nemzet, az állam eszméjének eszközévé bírja tenni és pedig a nélkül, hogy ez eszközi minőségükben külön létüket megsemmisíténé.

Ily fensőbb erő nyilván nem lehet sem fizikai, sem jogi, mert mindegyik csak azáltal emelkedhetnék a szuverén akarat külön folyamatai és szervei fölé, ha azokat végleg megsemmisíténé. A fizikai és jogi uralomnak közös tulajdonsága ugyanis, hogy föltétlen hatalmat nyújt az uralom tárgya fölött. Az államhatalmak viszonyában tehát, ha egyikök jogilag föl van ruházva ily egységítő hatalommal, a többinek működését millifikálhatja, a mi által megszűnnék a hatalmak szükséges elkülönülése. A hol a király jogilag teljesen legyőzheti a parlament ellenállását, vagy ismét a hol a parlament jogilag kényszerítheti a királyt valamely egységes akaratiránynak elfogadására, ott megszűnt az államhatalmak megoszlása, ott első esetben a parlament, a másodikban a király fölösleges.

Ezért az ily erő csak erkölcsi lehet, mely azonban nem a szuverén akarat funkcióin, illetőleg szervein kívül, akár a szervezetlen népben, akár az egyházban vagy tudós testületben, hanem kiválólág az államhatalmak mindegyikében, de ezekkel egyidejűleg mint közvélemény a népben s a közület minden alakulatában él.

Az erkölcsi erő ugyanis olyan tényező, a mely nemcsak kifelé, hanem magára az erő alanyára visszafelé is bír hatni s a

melyet lényegében mindig valami egyetemesnek, valami egésznek a gondolata irányoz, míg ellenben a fizikai és jogi erő éppen a részek, az atomok, szóval valamely különlét fentarlására iránytű.

Az erkölcsi erő véghez bírja vinni, hogy az egyes államhatalom: parlament, államfő, minisztérium fizikai és jogi erejüket önmagok mérsékeljék, korlátozzák, valahányszor ezt az egészütek, az államszemélyiségnek összhangja megkívánja; véghez bírja vinni, hogy a szuverén akarat külön folyamatai, a törvényhozás, végrehajtás és az államfői irányzás megtartva jogi önállóságukat és elkülönültségüket az államszemélyiség mozzanataivá simuljanak egybe.

A parlamentáris alkotmány létezése és működhetése az erkölcsi erő meglételétől függ.

Lényege, mint alább tüzetesen kifejtetik, abból áll, hogy a parlamentnek rendszerinti fölénye ellenére az államfő és a végrehajtás fölött, az államhatalmak jogi különváltsága és önállósága fentartatik, de úgy a parlament fölénye, mint a többi államhatalmak önállósága az állam eszméjétől irányzott erkölcsi erő fensőbb hatalma alatt állónak ismertetik el.

Az északamerikai köztársaság *prezidenciális alkotmánya*, valamint a csak a felelős, de nem parlamentáris kormánya, mérsékelt monarchiák, ellenben a hatalmak szoros jogi elkülönülését tartják fen, az első azért, mivel a nép nem bízik törvényhozó és végrehajtó képviselőinek erkölcsi erejében, az utóbbiak, mert a parlament és a minisztérium az államfővel funkcionális tekintetben egyenlő rangra nem bírtak emelkedni.

A hol az állam az erkölcsi erőbe helyezi léte végső rugóját, mint a parlamentáris kormányzatban, pszichikai és ethikai tekintetben elérte a legmagasabb fokot, működése a legszabadabbá válik s ha a szabadság e színvonalán eszméjének megfelelő életet is bír folytatni, megvalósítja az erkölcsinek legnehezebb tárgyát, az egyetemes és tárgyilagos jót, de egyszersmind nagy veszélynek teszi ki magát, mert az erkölcsileg helyes, soha sem teljesen biztos és világos s az erkölcsinek nevében nem egyszer vittek végbe az államok erkölcstelen, erőszakos tényeket.

Az államnak fizikai és jogi erőkire alapítása mellett, mint a prezidenciális alkotmányban s azokban a monarchiákban, a melyek a végrehajtó hatalomnak csak jogi felelősségét ismerik s

a parlamenteket szorosan törvényhozó funkciókra szorítják: az állam működési szabadsága kötött lesz, mert szervezete merev, az állam megvalósította jónak pedig kisebb értéke van, de élete nem jár oly veszélyekkel mint a parlamentáris kormányzatú államoké.

A szuverén akarat megoszlása mozzanataira, funkcióira, a funkciók elkülönülése önálló szervek útján s egységek fentartása a fennebbiek szerint egyaránt szükségesek. Hogy mindennek ellenére az államokban nem mindig van meg a szuverén akarat mozzanatainak külön szervek útján való keletkezése, mint p. o. egy abszolút monarchiában, vagy képviselő nélküli köztársaságban, ez vagy az állami eszmény rendkívüli egyszerűségének vagy az állam technikus fejlettségének tulajdonítható, vagy annak, hogy, mint a francia forradalom rémuralmi idejében, az állam tisztán polgári erkölcsi erejében bízik s lekiismeretükre hagyja szuverén akarata létrehozását és végrehajtását.

Hogy pedig ott, a hol a szuverén akarat szerveinek elkülönülése már véghezment, működésök egysége miatt biztosítatik némely államokban csak hatalmi és jogi eszközökkel, másokban főképen az állam erkölcsi erejének segélyével, attól függ, inkább bízik-e az állam tagjainak önuralmi erejében, vagy pedig egy alkotmánylevél jogi szabványáiban.

I. Az államhatalmak fennebbi elmélete első sorban nyilván azt kereste. mi van az államban, nem azt, hogy minek kellene lenni.

Ezzel ellentétben az elméletek egy része egészen mellőzve az állam tárgyilag jelentkező természetét, az államhatalmat egyszerűen valamely elérendő feladat szempontjából, mint ily feladatnak tetszés szerint alakítható eszközeit tekinti.

Nyilvánvaló, hogy utóbbi felfogás csak ösztön- és ötletszerűen juthat helyes eredményekre, sőt hogy az államnak s életnyilvánulásainak holt anyagként való tekintetbe vétele csak zavart okozhat, nevezetesen az államhatalmak természetének, egymáshoz viszonyának fölfogását elhomályosíthatja.

Az államnak, mint tárgyilag jelenségnek vizsgálata sem nyújt teljes biztosságot az iránt, hogy a helyest eltalálja; de legalább előzetesen nem elfogult valamely gyakorlati cél által. így sem az *Aristotelesi*, sem a *Kanti* felfogás nem magyarázza meg véleményünk szerint az államhatalmak természetét, habár mindegyik első sorban mint tárgyilag jelenséget vizsgálja az államot.

Az államhatalmak elméletének megalapítója *Aristoteles*, midőn részint *Politikájának* számos helyéből, részint *Ethikájának VI. könyve 9. fejezetéből* kivehetőleg az államhatalmakban bizonyos logikai kategóriák viszonyát látja,

nevezetesen a törvényhozó hatalomban az általánosít, a végrehajtóban a különösét, a bíróságban az egyesét, vagy midőn *Kant* előtt az államhatalmak a logikai következtetés részeinek tűnnek föl, és pedig a törvényhozás a föltételnek, a végrehajtás az áltételnek, a bírászkodás a zártételnek: egyikök sem hoz benünket közelebb megértésökhöz, mert a logikai kategóriákkal fogjuk fel a legkülönbözőbb dolgokat és viszonyokat s így az alájok sorozással különbségeiket nem deríthetjük ki.

Az államhatalmakat merőben mint az államfeladatok megoldásának legczélszerűbb berendezésű mechanizmusát tekintő s *Montesquieu* megalapította fel-fogás tagadhatlanul sokkal közelebb vitt az államhatalmak természetének megértéséhez. Minthogy azonban az államnak tárgyilagossá jelenségként való megfigyelése hiányzik benne, annak alapján, minden genialitása ellenére, végleg megnyugtató eredményre eljutni nem lehet.

Montesquieu, nincs kétség, *Locke* vállain emelkedik föl, a kinek elmélete annyiban is alapja az elsőnek, hogy az államhatalmakat szintén az államcél eszközeinek szempontjából tekinti. E cél *Locke* szerint mindenki tulajdonának, azaz életének s mindenemű javainak fentartása. Ennek elérésére van szükség a törvényhozó, a végrehajtó és a nemzetközi hatalomra, mely utóbbit federatív hatalomnak nevez. A két első minden jól rendezett államban külön kézbe van letéve, a végrehajtó pedig nem egyszerű szolgálja a törvényhozónak, hanem helyettesítője s alárendeltsége ellenére sok tekintetben önálló is.

Locke elmélete még annyiban is nevezetes, hogy a szuverén tényekben való megnyilatkozását is felőlelte a nemzetközi federatív hatalomban s kikerüli azoknak az elméleteknek a hibáját, amelyek a szuverén akaratot vagy csak általános szabályok alakjában, vagy csak jogalkotó természettel bírják képzelni, már pedig nyilvánvaló, hogy a szuverén akarat egyes tényekben és nemcsak jogalkotólag nyilatkozhatik és ez legfőképen a nemzetközi viszonyokban fordul elő.

Angol gondolkodótól ered tehát az államhatalmak elválasztásának az eszméje, sőt a *Montesquieu* tana nemcsak a *Locke* elméletének folytatása, hanem egyenesen úgy van felállítva az *Esprit des Lois*-ban, mint Angliá alkotmányából levont. Mindazáltal Angliá nem fejt tovább a tant s az államhatalmokra mint szervekre, nem pedig mint funkciókra helyezi a súlyt (1. Szerző-től *Újkori alkotmányok II. köt. 15. §.*), sőt azok elválását parlamentáris kormányzata inkább elhomályosítja.

Mindenesetre Montesquieut illeti az államhatalmi tan megalapításának érdeme, de nála jelentkezik az a tekintetben is legelősebben, hogy mint az államcélok legczélszerűbb megoldásának mechanizmusa tekintessék.

Montesquieu ugyanis (*Esprit des Lois*. XI. könyv, 6. feje. Magyarul megjelent 1833-ban) abból vezette le több államhatalom létét, mert az állam célja az egyéni szabadság biztosítása, ámde ha a szuverén akarat minden funkciója, ha minden államhatalom együtt van, az zsarnoki lesz, ezért kell több államhatalomnak lenni s ezek között a szuverén akaratot, hatalmat megosztani.

Ilyen államhatalmat Aristoteles nyomán ezután hármát vesz föl *Montesquieu*, miért éppen hármát? nem keresi tovább.

A Montesquieu tana sok tekintetben kihívta a bírálókat.

Ugyanis Montesquieu azt tanította, hogy e három hatalomnak egymástól «l kell választva, egymás ellen föl kell fegyverezve lennie, nehogy egyik a másikat megsemmisítse, mert az államhatalomnak egybeolvadása által beállna a zsarnokság, így különösen a végrehajtó hatalomnak veto-jogának kell lennie, melylyel a törvényhozót megakadályozhassa, hogy ez a végrehajtó hatalmat ne mellőzhesse, a végrehajtást tőle magához ne ragadhassa. Az államhatalmak közt egyensúlynak (*balance des pouvoirs*) kell fenállani s az egyiknek nem szabad a másik fölött túlsúlyra emelkedni. De ily egyensúly nem egyenlő jelentésű-e az állam mozdulatlanóságával? A dolgok szükséges folyása majd kényszeríti őket a mozgásra, így okoskodik Montesquieu s akkor kéntelenek lesznek egyetértőleg haladni.

Ez az elmélet, mely tisztán mechanikus berendezésként fogja föl az államat, arra sem adott feleletet, hogyan lehetséges, hogy a végrehajtó, tehát engedelmességre hivatott hatalom lehessen bírása a fölötté álló törvényhozónak. E lélektani lehetetlenséget nem lehetett semmiféle czélszerűségi érveléssel eltüntetni, továbbá a czélszerűség csak azt kívánna, ha az államhatalmak elválasztása és önállósága csakugyan föltétlenül szükséges, hogy a végrehajtó hatalom oly esetekben mondhasson vetőt, a midőn létét, működése lehetőségét támadja meg a törvényhozó.

Az egymást ellensúlyozó hatalmak által beálló mozdulatlanság tekintetében adott felelete pedig nem volt kielégítő.

Először az amerikai Égtesült-Államok szellemi megalkotói módosítottak Montesquieu tanát azokkal az értekezésekkel, melyeket az újkori államtudomány kincses bányájában, a Federalistban közzé tettek, lehetetlennek nyilvánítva, hogy a hatalmak egymás irányában úgy elkülönítenek, mint az előttük is orákulumszerű Montesquieu tanította és az egyes államhatalmak közt különböző kapcsolatok szükségességét vitatták, egy-egy államhatalomnak főfunkciója mellett a másik államhatalom funkciójára való befolyását követelték. „Ott vannak csak a szabad alkotmány elvei fölforgatva, mondta Madison a *Federalist* 47. számában, a hol egyik államhatalom egész ereje ugyanabban a kézben van, a mely a másíknak egész hatalma fölött rendelkezik.” (Lásd bővebben munkám: *Újkori alkotmányok I. köt. 13. §.*) Az amerikai unió „több állama mind ennek ellenére egyenesen fölvette alkotmánylevelébe Montesquieu tételét, hogy a három államhatalom elválasztassék, sőt Massachusetts indokolta is alapjában ugyanazzal, a mivel Montesquieu, az egyének szabadságának fentartásával, mit azonban így fejezett ki, „hogy ebben az államban ne emberek kormányozzanak, hanem a törvény.”

Az elmélet másik fő nehézségének bírálata és javítása Franciaországból jött, habár annak 1791. alkotmánya szintén formailag proklamálta Montesquieu elvét s Mirabeau annak alapján védte egyik legnagyobb, de elméletileg meg nem győző beszédében a királynak, mint a végrehajtó hatalom birtokosának vétőjét. E nehézség, a mint fentebb már érintők, abból áll, hogyan legyen lehetséges, hogy az alsóbb rendű végrehajtó hatalom a törvényhozót vétőjével irányozza. Constant Benjamin (Principes de Politique. Magyarul Per-

laky-tól 1862.) kísérté meg e nehézség megoldásért. Az elválasztott államhatalmak összhangzó működése szerinte csak úgy lehetséges, ha egy negyedik hatalom, a szabályozó hatalom állítatik föl, a mely a másik három fölött áll, de csak rendkívüli esetekben működik, midőn a három hatalom egymással ellentétbe jut. Teendői a szentesítés vagy annak megtagadása a szerint, a mint a törvényhozó olyat határoz, a mit végre lehet hajtani vagy nem, a parlament feloszlata, ha az ellentét oka a parlament magatartásában van; a minisztérium elbocsátása, ha ez gátja a törvény megvalósulásának; az ítéletek kegyelem útján való megváltoztatása, ha a bírói hatalom a maga elzárkozottságában, méltánytalan ítéleteket hozna.

A Constant-féle elméletnek köszönjük az államfői hatalom kiderítéséi-, mar a nála világos, hogy a törvényhozásnak és végrehajtásnak irányásra van szüksége, a mely a parlament egybehívása és felosztása, a miniszterek kinevezése, a törvények és miniszteri ténykedéseknek jóváhagyása útján történik. Egy különös államfői hatalom létét érezték mindazon írók, a kik a múlt században Martini s nem, mint Jordens (De Triade politica 33. I.) állítja Schmalz nyomdokán határozották meg. E tan homályossága ellenére sem volt kiirtható, használata a közjog (Klüber, Staatsr. d. deutsch. Bundes 100. §.), a bölcséleti jog a legutóbbi időkig (Schilling). Schmitthenner bírálata, melyet ellene felhoz (Grundl. d. allgem. Staatsr. 394- I.), inkább igazolása. Azt állítja, hogy e felosztás alapja az a három mozzanat, a melyet egy személy bármely okos cselekvésében fellelhetni. A törvényhozó hatalom a szabad elhatározás mozzanata, a végrehajtó a cselekvésé, mely az elhatározást megvalósítja, a felügyelő hatalom pedig az elhatározásban és cselekvésben éber értelemé. Nyilvánvaló tévedés azonban, így folytatja, hatalomnak nevezni oly ténykedést, a minő öntudat és felügyelet, mikor a hatalom fogalmilag más akaratának meghatározását, vagy legalább is korlátozását jelenti. Schmitthennernek ez az ellenvetése csak akkor lenne alapos, ha a hatalom pusztán a külső erőben állana, így a törvényben sem nyilatkoznék hatalom, mert közvetlen kényszer épp úgy nincs benne, mint a felügyelő hatalom öntudatában. Az ember öntudata irányozván elhatározását és cselekvését, nyilván még inkább hatalom, mint a vezetése alatt álló hatalmak. A felügyelő elnevezés mindenesetre nem szerencsés.

A felügyelő hatalom német theóriája kétségkívül nem fejtetett ki eléggé, nem azzal az élességgel, mint a hogy Constantnál előttünk áll. Csakhogy Constant ezt az irányzó, vagy mint ő nevezi szabályozó hatalmat (*pouvoir régulateur*), egyszerűen mechanikus biztonsági szelepnek tekinti, a mint hogy az egész elmélet nem egyéb, mint a Montesquieu-féle mechanizmusnak egy új mechanikus alkatrész beékelése általi javítása.

A Constant tanában rejlő helyes gondolat vezette Stein Lörrincz-et, Hegel hasonirányú tana mellett elmélete megalkotásában, mely azonban eltérve a Montesquieu-Constant-féle elméletek czélszerűségi alapjától, az állam természetét mint tárgyilagos jelenséget kutatja és hipotézisként állítja fel az állam személyi minőségét, még pedig nem jogi, hanem lélektani értelemben vett személyi minőségét s a személyiség lélektani funkcióiból magyarázza meg az államhatalmak elválását és egységét.

A Stein-féle elmélet kiegészítése a miénk s a magyar közjogi fejleményekre támaszkodik. A magyar közjogi felfogás szakadatlanul fentartá a szent korona egységében a szuverén akarat egységét, e korona tagjaiban annak megoszlását; kiegészítendőnek találtuk pedig a Stein elméletét a szuverén akarat mozzanatainak és e mozzanatokat létrehozó szerveknek megkülönböztetése, továbbá az államban ható erőknek, nevezetesen a fizikai, jogi és erkölcsi erőknek elemzése és az államhatalmokban való érvényesülésének feltüntetése által.

A Montesquieuból kiinduló elméletekkel ellentétben tartja magát a népszuverenitás francia, Rousseau-féle elmélete, a mely vagy egészen elveti az államhatalmak elkülönítését, vagy a mennyiben elfogadja, azoknak az államtagek összeségéből való származását hangsúlyozva, az államtagek összeségének folyton nyilatkozó akaratában látja azt a mechanizmust, mely e külön hatalmak egységét biztosítani bírja.

II. Egyszerűbb és kézzel foghatóbb az uralkodó német elmélet, a mely az államhatalmak elválasztását csak az alatt a feltétel alatt fogadja el, hogy az államhatalmak csak a fejedelemtől átruházott hatalmai gyakorolnak, mint a kiben a szuverenitás oszthatatlanul egyesül.

A német közjogi irodalom Klüber-től és Aretin-től kezdve e jelen század elején, egész napjaink iróiig, Laband-ig és Meyer Györgyig megegyezik abban, hogy az államhatalmak elválasztása elvetendő. Már Klüber (*Oeffentl. Recht des teutschen Bundes 4. Aufl. 100. §.*) kimondja, hogy az államhatalomnak valóságos elválása épp oly hátrányos, mint nehéz lenne és hogy a monarchikus német államokban az összes államhatalomnak az államfőben kell egyesülnie, Aretin pedig (*Staatsrecht d. constit. Monarchie I. köt. 127. lap.*) még határozottabban hangsúlyozza, hogy csak egy államhatalom van és hogy az úgynevezett (179. l.) államhatalmak elválasztása számtalan nehézséggel és veszéllyel járma.

A politikai és bölcséleti irodalomban Kant erős állásfoglalása az államhatalmak elválasztása mellett nem bírt annak utat törve. Kant e részben annyira ment, hogy a despotizmus fogalmát abban találta, el van-e választva a törvényhozó a végrehajtó hatalomtól és ebből folyólag az olyan köztársaságot is despotizmusnak nevezte, a hol a népgyűlés gyakorolja a törvényhozó és végrehajtó hatalmat. Hegel koncepcziója, mely körvonalaiban a Steinet tartalmazza és a törvényhozó, végrehajtó és fejedelmi hatalmat alapjában igen világosan megkülönbözteti, szóval az államhatalmak egységét és elkülönülését elvileg magában foglalja, nagyon is általánosan volt odavetve, ennél fogva nem bírta a Montesquieu-féle tan helyes továbbfejlesztését előmozdítani.

A kik az államhatalmak elválasztását tanítják, mint Rotteck vagy Zachariae, nem bírják az állam egységét kimagyarázni, nevezetesen nemzetet és kormányt mint ellentétes hatalmat, külön személyeket állítják szembe.

Utóbbi szempont uralkodik Schmitthener felfogásán is (*Grundlinien d. Staatsrechts*), a kinek törekvései az államhatalmak megkülönböztetésében arról tanúskodnak, hogy a német literatúra gyámoltalanságát érezte s a helyes megoldás módját homályosan sejtette, így p. o. látta a különbséget a szuverenitás funkciói és szervei közt, de a megoldást világosan véghez vinni nem tudta.

Bluntschli, a ki meg nem érdemlett tekintélyre emelkedett az államtanban, már éppen összezavarja a formai és tárgyi szempontból vett államhatalmakat és a törvényhozó, kormányzó és bírói hatalom mellett, közművelődési és közgazdasági hatalmat állít föl.

Waits (Politik 18. l.) jól látja a német *theoria* helytelenségét, akár abban az árnyalatában, a mely azt tanítja, hogy a fejedelemben az egész államhatalom egyesül, akár a másikon, a mely a Montesquieu-féle tan felé hajlik, érinti is a viszony helyes fogalmát, midőn az első árnyalat ellen felszólal, az utóbbinak pedig oly értelmet ad, hogy az államhatalomnak elválása nem egyéb, mint-az államhatalmak működési irányainak meghatározása, gondolatainak azonban nem megy végére.

Trendelenburg egészen világosan rámutat az alapra, melyből az államhatalmak kiválnak, midőn mondja: Ha az állam személyiség (s itt megjegyzendő, hogy nem csak jogi értelemben vett személyiséget ért, mint Albrecht és Gerber óta a német közjogi írók) s a személyiség akaratot jelent stb. stb.; de megelégedezik arról, hogy ennek az akaratnak csak azok a mozzanatai lehetnek államhatalmak, a melyek az akaratnak létrejöttében és megvalósulásában önálló funkciókat teljesítenek s csak így érthetni, hogy a fegyvereshatalmat megteszi önálló hatalomnak, továbbá az államhatalmi funkciók és orgánumok különbségének nagy fontosságát mellőzi. Magasan kiemelkedik a német irodalomban arra nézve is, hogy az államhatalmak egységét és különváltását egyaránt átérti s az államhatalmak egymás keresztező funkcióinak veszélyessége meg nem ijeszti, de különösen arra nézve, hogy e veszélyek egyedül iróssága: az államhatalomnak egysége végelemzésben erkölcsi erőktől függ, a mit azonban újra nem eleméz a jogi és fizikai erőkkel szemben.

Az államhatalmak elválását és egységét fent ártó emez elméleteket azonban teljesen háttérbe szórtta az újabb közjogi iskola, a mely kedvét leli abban, hogy a Montesquieu-féle nagy gondolatot torzképpen mutassa be s a mely nem akar tudomást venni arról, hogy ez elméletet maga a francia irodalom fejlesztette tovább.

Ez az iskola Laband-dal az élén az államhatalmak elválásának, megosztásának tanát végkép megbukottnak nyilvánítja és annak helyére az államhatalmak egységét teszi oly formán, hogy az egyes államokban a fejedelmet állítja oda az „osztatlan és oszthatatlan államhatalom” birtokosának, a birodalomban pedig a birodalomhoz tartozó államok összességét, mint ideális egységet gondolva, a melynek szuverén orgánuma a Bundesrath. Az állam szuverenitása ugyanis, Laband szerint, nem a törvény tartalmának megállapításában, hanem a szentesítésben áll, ezt pedig egyes államokban a fejedelem, a birodalomban a Bundesrath adja meg. Az egyes államok parlamentjeinek, a birodalmi Reichstagnak valamely törvény iránti megállapodásai csak törvény javaslatok, melyeket a szentesítés emel törvényerőre, tesz szuverén akaratnyilvánítássá. S a mint a fejedelmet vagy a birodalomban a Bundesrathot illeti a szentesítés, szuverén joga, úgy nálunk, illetőleg a birodalomban a császárnál és a Bundesrathnál van a végrehajtó hatalom is; a parlamentek nem osztóznak az állam szuverén hatalmában, megegyezések a fejedellemmel, ha a törvényre vonatkoz-

tatnók, az egységes államszemélyiség akaratát két egyezkedő fél szerződésévé változtatná. (*Laband, Staatsrecht des deutsch. Reichs. II. köt. 7. I. I. Mad.*)

E tan lényege nyilván abban áll, hogy az államhatalom egységét csak fizikailag bírja képzelni, mert hisz a parlamenteknek a törvény-alkotásban való részvételét azért tagadja meg s azért nyilvánítja azt csak a törvény tartalmának meghatározásaira irányulónak, magát a törvényhozást pedig csak a szentesítésben rejőnek, mert ha a parlamentnek a törvényhozásban részt engedne, ez az osztatlan és oszthatlan államhatalom-felosztása lenne.

Ezt a materialisztikus felfogást maga Laband is elveti a birodalomra nézve, midőn állítja, hogy a birodalomban a szuverén hatalom alanya ugyan a hozzátartozó államok összesége alapján alakult eszmei személyiség, ámde ez eszmei személyiség hatalmának hordozója az a 25 állam, a melyből a birodalom áll, a melyek közt a birodalom szuverén hatalma meg van osztva; de még inkább meg van osztva az által, ha a birodalmi parlamenttől, a Reichstagtól eltekintünk is, annak következtében, hogy a 25 államból alkotott Bundesrath és annak elnöke a császár a szuverén hatalom egy részét, így a szentesítést csak együtt, ellenben a végrehajtó hatalmat császár és Bundesrath nagyon is megosztva gyakorolják.

Az újabb német közjogi irodalom, elvetve az államhatalomnak mondhatjuk ezeréves tanait, mint Hänel is kiemeli (*Studien, II. Band Sff. I.*) teljes chaoszt teremtett a fogalmak körében, melyek ide vonatkoznak. így Laband szerint a törvényhozás az államnak az a funkciója, a mely kötelező szabályokat állít fel, a bíraskodás, a mely egyes konkrét jogviszonyt kötelezőleg megállapít, míg a közigazgatás (mert Laband a francia eredetű executiva iránti ellen-szenvében a végrehajtó hatalomnak nevét is kerüli) az államkormány szabad működése az állami feladatoknak a jogrend határai közt való megoldására, a miből az következnek, hogy a kötelező szabályok felállítását az államnak nem szabad ténykedése s nem feladatai egyikének keresztülvitele, másrészt meg, hogy az állami feladatoknak oly megoldása, a mely szabályok, törvények által rendezve van, nem közigazgatás.

Ezen a zavaron az újabb német teóriák elfogultságát kikerülő és a francia és amerikai gondolkodás vívmányait elfogadó Hänel (lásd *Studien, II. köt. 36. I. s több helyt*) is csak részben segít, midőn az állam alkotó elemeinek összefüggését az államcél szempontjából alkotmányok, az állam funkcióit, eltekintve tárgyaiktól, törvényhozásnak és végrehajtásnak, e funkciók tárgyait, feladatait közigazgatásnak nevezi, oda értve e feladatokhoz a jogszabály alkotását is, a mi által a jogszabályok alkotása is közigazgatás lesz.

Végkép összezavarja azonban az államhatalom tanait Jellinek, a kinek az államkapcsolatokról írt elmélete megérdemelt elismerésben részesült. *Gesetz und Verordnung* című munkájában ugyanis kifejtve a szuverén akarat orgánumai és funkciói közt való különbséget, először is nem jut a tekintetben eredményre, melyek a fő, a lényeges orgánumok ezek között, azután pedig a funkciókat az államcélból vezeti le ilyformán: Az állam funkciója a cél szerint lesz különböző, a melyet végez, az államcél pedig, így szól, nyilván Holtendorf nyomán, az állam önlétének, a jognak és művelődésnek fentartására lévén szétbontható, az állami funkciók irányai ezekhez simulnak s így azt

következteti, hogy három fő államfunkció van, u. m. a jogalkotás, a jogalkalmazás és a közigazgatás.

Méltán fölvehetni azonnal a kérdést, hol van az a funkció, a mely az állam önlétének fentartásával, diplomáciai, nemzetközi érdekeivel foglalkozik, de az is, miért válik a jogfentartásra irányuló funkció két részre, a jogalkotásra és jogalkalmazásra, ha a funkciók differenciálódásának alapja az államcélban van, mert hisz a jogszabályok alkotásakor és alkalmazásakor egyaránt a jog a cél, ha tehát a funkciók különbsége a cél különbségéből ered, a jogalkotásakor és jogalkalmazásakor egyaránt ható cél, a jog sem indokolhatja két külön funkciónak létrejöttét, a mint ezt Haenel is (Studien II. köt. 248. lap) igen meggyőzőleg kimutatta.

Jellinek az államcélból indulva ki, az államhatalmak meghatározásában egészen visszaesik a német irodalomban is rég meghaladott álláspontra, a midőn az alaki és anyagi felségjogok közt különböztetést tenni nem tudtak, a mi különbeni nagy elfogulatlanságát és ismereteit tekintve, melyet nem német állapotok és irodalmak tekintetében tanúsít, meglepő s onnan magyarázható nála is s a többi német közjogi írónál is, hogy az államot rendszeres államtan nélkül, tisztán jogi fogalmakkal megfejtethetőnek vélik.

Az újabb német *theoria valóságos chaosz*, mely messze a francia mögött marad, ennek egyoldalúsága, merevsége ellenére.

Ez az egyoldalúság főleg abból áll, hogy a szuverén akaratnak szervek és funkciók szerinti megoszlását kongruensnek tartja, olyképen, hogy egy szerv a másiknak funkciójában semmi módon részt nem vehet, sőt hogy egyik szerv funkciójáriak a másik szerv ténykedése fölött való gyakorlása is ellenkeznék a hatalmak megosztásával.

Utóbbi hamis nézetből indult ki az a fölfogás, hogy a bírói hatalom a végrehajtó hatalom közegei fölött nem ítélhet, hogy nemcsak kormányzati, de közigazgatási tényeit sem bírálhatja. A hatalmak elválasztását úgy értelmezték a bírói és a végrehajtó hatalom között, hogy „egyikök sem gyakorolhatja hatáskörét, mihelyt azzal a másiknak hatásköre lenne érintve” (*Mayer, Theorie d. frans. Vervalt.-rechts 90. I.*) s így minthogy a bíróságoknak csak a magán és büntetőjog kiszolgáltatására van hatáskörük, nem szabad nekik hivatalnokot kártérítésben marasztalni, azon az alapon, hogy a bíróság valamely közigazgatási intézkedést jogellenesnek minősít, mert ily minősítést csak a közigazgatás keretén belül föllállított bíróságok tehetnek; a bíróságnak nem szabad megítélni, ha szolgálati utasításának teljesítésében vagy bűnös szándékból ölt vagy sértett meg egy rendőri közeg valakit, mert ez a közigazgatás hatalmába való túlkapás lenne. A hatalmelválasztás elvének utóbbi következményét ugyan nem vonja meg a francia törvényhozás s a hol büntetés kiszabásáról van szó, kivételt téve, a közigazgatási tény jogszerűségének megítélésére is fölhatalmazza a bíróságot, a mit a francia doktrína *déclassement des matièresnek* nevez.

III. A magyar politikai elmélet, ebben a kérdésben Martini nyomán alakul s a hazai bölcelet jogi írók az államhatalomnak a felügyelő, törvényhozó és végrehajlóra való felosztását követik a 18. század második felétől kezdve a 19. század első tizedéig.

Közéletünket ellenkezőleg a törvényhozó és végrehajtó hatalom különbsége és különválása dominálja azzal a felfogással, hogy a nemzet épp úgy részes az egyikben, mint a másikban s a végrehajtó hatalom nem tulajdonítatik kizárólag a királynak, hanem abban a rendek is részesek a nádorválasztás és a megyék útján, bár utóbbi nézet egyes közjogi íróknál ellenzésre talál (*Cziráky, Conspectus II. r. 65. l.*), továbbá oly értelemben, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozónak van alárendelve. A *Werbőczy (II. r. 3. ez.)* említette „*potestatis Judiciariae facultas*” az 1790/1. 12. t.-cz.-ben „*de legislativae et executive potestatis exercitio*” czíme alatt foglaltatik össze, a hol a bíróságok törvényes rendje, a bírói ítéletek háborítlan végrehajtása, megváltozhatlansága meghatározva van, a nélkül, hogy a bíróság külön hatalmisa csak, érintenék is.

De már a múlt század végén utat tör magának Montesquieu, Blackstone, De Lohne felfogása az államhatalmak elválasztásáról, azonban ez az elválasztás csak a törvényhozó és végrehajtó hatalomra nézve, a felosztás pedig a király és nemzet közt van értve, a külön bírói hatalom, épp úgy mint közjogi törvényeinkben, mellőztetik.” A Martinovics-féle összeesküvés után a reakciótól üldözött egyetemi tanár, *Barits Albert, (Dissert. stat. de potestate exequente regis Angliáé 1790.)* foglalkozik vele, sőt a naiv *Aranka is (Az ánglus és magyar igazgatás egybenvetése 1790.)* a magyar nemzet szabadságát abból származtatja, hogy a „főhatalom fölsége meg vagyon osztva a király és ország között”.

Hogy Montesquieu tanai hazánkban is szélesebb körben keltettek visszhangot, az a tény is mutatja, hogy Török Zsigmond húsz arany pályadíjat tűz ki 1790-ben annak részére, a ki Montesquieu *Esprit des Lois*-ját magyarra fordítja. (L. Szerzőtől: A 90-es évek reformeszméi.)

Martinovics, Oratio ad Proceresében, Hajnóczy-nak, a kor legtisztultabb felfogású publicistájának De Regiae Potestatis in Hungaria limitibus című művében a Montesquieu elméletére találunk, de különösen *Batthyányi Alajos, a kiről Kazinczy írja, hogy igazán nagy és hatalmas szellem volt, az államélet minden részét felölelő munkájában (Ad amicam aurem)* a legvilágosabban tanítja annak szükségét, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom egymástól elválasztassanak, mert ha a két hatalom egy kézben egyesítetik, oda van a köztársaság szabadsága, mert Montesquieut fordítva mondja: *tyrannica etenim imperia tyrannica methodo executioni mandabuntur.*

A meggyőződés az államhatalmak elválasztásának szükségességéről megvan tehát már a múlt század végén támadt politikai irodalomban, csak hogy ez elválasztásnál a bírói hatalom, melyről Montesquieu is mondta, hogy „*est en quelque façon nulle*”, tekinteten kívül marad és a tan a magyar közjogi felfogás hatása alatt módosul.

Publicisztikánk fellendülését a 18. század végén elnyomván a beállott reakció, a hivatalosan tanított észjogban a 19. század negyedik tizedéig fenntartatik Martini három hatalma, a törvényhozó, a végrehajtó és a felügyelő – vagy mint az „Igaz Hazafi” szerzője (alkalmasint Oswald Dániel) nevezi, az őrállói – hatalom, elválasztásuk kérdése pedig mellőztetik.

A szabadság szellemének a 40-es években kezdődő fuvalma nyitott utat a behatódó publicisztikai fejtegetéseknek. *Virozsil* 1839-ben bővítve és kiegészítve

sztíve adta ki azt a bölcséletjogi átnézetet, a mely szerint a későbbi nádornak, István főhercegnek a bölcséleti jogot tanította s a melyben az államhatalmak elválasztásának kérdését alig érintve, a törvényhozó és végrehajtó hatalmokat különböztette meg. Már részletesebben fejtegeti *Karvasy* az államhatalmak elválasztását s szintén elvetve a bírói hatalmat, csak a törvényhozó és kormányzó hatalmat ismeri el, utóbbiban nem egyszerűen a törvények végrehajtóját, hanem mindazokra nézve irányóját látja, a mik törvényekkel nem rendezhetők vagy nem rendezettek, s éleselméjűleg emeli ki, hogy a törvénykezdeményezést, a törvényhozó test feloszlását, a külügy vezetését jőzőnül végrehajtásnak nem nevezhetni, miből folyólag a végrehajtást a kormányzó hatalom egy részének tekinti.

1848. előtti irodalmunk publicisztái közt e kérdésben leginkább kiemelkedik Benczúr János, A szabadság és társadalmi rend elmélete című, az Akadémiától 1845-ben 100 arannyal jutalmazott, 1848-ban átdolgozott alakban közzé tett munka jávai. De sőt azt mondhatni, hogy irodalmunkban az államhatalmak megosztásának tana oly mértékben, mint azt Benczurnál találjuk, azóta sem tétetett publicisztikus fejtegetések központjává.

Tana alapján ugyan Rottecktól van kölcsönözve s így annak hibáiban szenved, de nemcsak kidolgozása, indokolása, irodalmi apparátusa által tarthat igényt önállóságra, hanem főként a következtetések által, melyeket a tanból éles ítéllettel, erős logikával Rotteck ellenkező következtetései ellenére levon.

E következtetések, ha gyakorlati tanácsokként fogjuk föl hazánk akkori viszonyainak átalakítására, nem voltak eléggé megérelve, mint elméleti szempontok, nem voltak eléggé indokolva, mégis kétségtelen, hogy a munka megjelenési ideje, látszólag ellentétes és részben nem népszerű szempontok mellett állásfoglalása, szerzőjének az abszolút rendszer alatti hivataloskodása és 1852-ben bekövetkezett halála magyarázhatják csak, hogy szellemi világunkból Benczúr emléke szinte kiveszett.

Ő is törvényhozó és kormányzó hatalmat állít fel, utóbbit ugyan igazgató hatalomnak nevezi; belátja azonban, hogy a fejedelem „mindenképen valamely eléggé nem definiálható hatalmat rejt magában s hogy a fejedelmi hatalom, feleletmentessége által a ministerektől el van különítve.

E két hatalom azonban eszmeileg és jogilag egy s nem más, mint a közakaratnak különböző iránya s a valóságban sincsenek teljesen egymástól elválasztva.

A szuverén akaratnak azonban nemcsak e formai megosztása fontos, hanem még inkább az, minő orgánumok közt és hogyan oszlik meg. Az orgánumok közti megosztás föltétlenül szükséges, mert a hol az egész szuverén akarat azonegy kezekben van összpontosítva, ott vége a szabadságnak. Kétféle ily orgánum van: egy természetes s ez maga a nép, illetve a nép teljes jogú tagjainak többsége, egy mesterséges, a kormány.

A hatalom megosztása ezek közt a szervek között csak úgy lehet helyes, ha a nép a törvényhozó és a kormányzó hatalom egy részét is megtartja magának s csak a másikat ruházza a kormányra, ellenien oly megosztás, melynél fogva a nép semmi hatalmat magának meg nem tart és csak az átruházottat osztja meg több alany közt, annyi, mint a nép személyiség megsemmisítése;

ilyen eredménye van a képviseleti rendszernek, mely a nép törvényhozó hatalmát a királyra, másrészt utasítás nélkül választott képviselőkre, kormányzó hatalmát pedig M képviseletnek felelős minisztériumra ruházza.

A népszabadságot csak a kötelező utasítások s a felelősségre vonható megyék autonómiájának fentartása által lehet megóvni, mert csak így van a nép akaratérvényesülése mind a törvényhozásban, mind a kormányzásban biztosítva, ekkor fölöslegessé válik a törvényhozás felsőháza, a minisztérium pedig nem abszorbeál minden hatalmat, hanem annak csak végszárait tartja kezében.

IV. Irodalmunk az államhatalomnak megosztásának elemzését átgondolt, magas politikai koncepczió keretében Eötvös-től bírja. A XIX. század uralkodó eszméiben.

Kiinduló pontja, hogy az állam csak úgy oldhatja meg feladatát, ha alkotó részei egy erkölcsi személyiséggé olvadnak össze, a személyiség lényegéhez tartozik pedig, hogy akarral bírjon, hogy akaratát végrehajthassa s más személyiségek irányában mint egész lépjen föl, ennél fogva az államnak egy akarral kell bírnia, ezt az akaratot végre kell hajtania, ebből folyólag az állam minden tisztét vagy a törvényhozó, vagy a végrehajtó hatalomhoz számíthatni s ezeken belül lehet szó bírói, fejedelmi, sőt esetleg közigazgatási hatalomról, végül oly valamivel kell bírnia, a mi egységes fogalmát képviselje, azaz képviseletének kell lennie. (II. köt. 170., 176. lap).

Az államnak törvényhozási, kormányzási és képviseleti központosításra van szüksége, a mi átfordítva a megkísértettük elemzés eredményeire, annyit tesz, hogy a szuverén akarat különböző funkciókból áll, – Eötvösnél törvényhozásból és kormányzásból, – tovább orgánumokra van szüksége e funkciók létrehozására; mert hogy a képviselet alatt a szervezetet kell értenünk, kétségtelen, végül hogy e funkcióknak összhangzó, e szerveknek egybevágó működése nélkül állam mint egész, mint személyiség fen nem állhat.

Montesquieu elmélete a hatalomnak elválasztásáról tehát hamis és reakció volt az ellen az állapot ellen, melynél fogva Franciaországban Montesquieu idejében minden államhatalom a király kezében összpontosult.

„Az állam, mint az egyes ember és által válik személyiséggé, ha akaratereje és végrehajtási tehetsége összeköttetésben állnak egymással”, ennél fogva az államban nem a hatalmak elválasztására, hanem arra kell törekedni, hogyan lehet a végrehajtó hatalmat a törvényhozónak alávetni, az „államhatalmak megosztása sajátképp nem megosztása, hanem felosztása az államnak”. (U. o. 185.)

Az államhatalmaknak mint funkcióknak megosztását Angliában fenállóknak mondta Montesquieu, ámde, veti ellen Eötvös, lehet-e ezt arról az országról állítani, a hol egyrészt a parlament mindenhatóságának elve áll fen, másrészt a hol a királyt illeti a parlament összehívása, felosztatása, határozatainak szentesítése?

De a szervek sincsenek Angliában teljesen elválasztva, melyek az államhatalmat gyakorolják, mert, így kell értenünk Eötvös további fejtegetéseit (179. l.), a király, az arisztokrácia, a nép úgy a törvényhozásban, mint a végrehajtó hatalomban, mind a bíraskodásban részt vesznek.

Hogy Eötvös itt a szervek és nem a funkciók elválására gondol, nyil-

vánvaló, midőn mindjárt utána teszi: hogy a szabadság nem annyira a hatalmak megosztásától, mint inkább attól függ, kire ruházzák a hatalmakat, így Velenczében a szuverén akaratnak megosztása ellenére is zsarnokság uralkodott, mert a törvényhozó nagy tanács, a végrehajtó pregadik, a bíraskodó negyvenes tanács, mind azon egy osztályból állott. Továbbá kiemeli azt az esetet, midőn egy államhatalom csak egy polgári osztályra, p. o. a törvényhozás a népre, a végrehajtás a királyra, a bíraskodás az arisztokráciára bízatik s arra az eredményre jut, hogy a szervek szerinti teljes elkülönítés is lehetetlen, a mint Franciaország példája mutatja a múlt század végén is, a jelen század közepén is, mert a hatalmaknak Franciaországban véghez vitt elválasztása folytonos tusára s végül diktatúrára vezetett. De bizonyítja azt a 191. lap, a hol a törvényhozás és kormányzás külön egyénekre bízását tárgyalja.

Miután ekként a hatalmak elválasztását lehetetlennek mondja, Eötvös a III. könyv VIII. fejezetében, arra új érvet hoz föl abban, hogy az államkormányzás a végrehajtó hatalomhoz van kapcsolva, mert a kormányzás (mi ezt fejedelmi, államfői hatalomnak mondtuk) az állam ügyeit a törvények szerint vezérli s a hol a törvények hiányoznak, pótolja és mint ilyen lényegileg nem különbözik a törvényhozástól s mégis egyesítve van a végrehajtással, ha pedig ezt nem így fogadják föl, akkor a törvényhozó és végrehajtó hatalmakra való felosztás, mely az akaratból és annak végrehajtásából indul ki, felforgatnánk.

Csak az által, hogy a végrehajtó hatalom ilyen kormányzó, tehát lényegileg törvényhozó funkciókat egyesít magában, biztosítatik az akarategység az államban. „A hol az állam törvényhozása és kormányzása (szerintünk a szuverén akarat törvényhozási és végrehajtási funkciója) külön személyekre van bízva (szerintünk külön szervek útján keletkezik), ott annak, a kire a kormányzást bízzák, kell döntő befolyást adni a törvényhozásra, vagy a törvényhozásnak kell tetteges befolyást adni a kormányra az által, hogy feleletre vonhassa.”

Eötvös lana tehát valóságban mást tartalmaz, mint a mit mond, helyesebben nincs végig gondolva; ugyanis nemcsak a hatalmak egységét ismeri el, a mit vitat, hanem szervezeti különválásuk szükségét is, mert ha a hatalmak nem lennének különválva, egyiknek a másikra nem lehetne befolyása.

Továbbá elismeri azoknak ugyanazon funkcionális mozzanatait is, melyeket a szuverén akaratban lényegesnek, legfőbbeknek mondtunk, a törvényhozást, a végrehajtást és az államfői mozzanatot, mely utóbbit kormányzásnak nevez. De mivel funkció és orgánum közt különbséget nem tesz s a kormányzás és végrehajtás funkciója a miniszteri felelősség nélküli monarchikus államokban, továbbá a köztársaságokban egy orgánum által végeztetik s mivel az államfői funkciókat, a minők a törvényhozó szerv felosztása, a szentesítés vagy elnöki veto, a kormány törvénykezdeményezése, melyeket egyenesen kormányzatiaknak minősít (II. köt. 193. l. a) jegyez.) s a melyeket végrehajtási funkcióknak csakugyan nem lehet nevezni, mert hisz önálló és új akaratú jellegük nyilvánvaló, a törvényhozó funkciók közzé sorozza: ezért nem bírja azoknak úgy a törvényhozás, mint a végrehajtástól különböző természetét világosan fölismerni. Az iránt ugyanis, hogy a törvényhozás felosztása, a minisztérium, vagy az elnök kinevezése nem törvényhozási funkció s hogy a szenté-

sítés megtagadása, az elnöki veto még kevésbé az, hosszabb bizonyítás fölösleges.

Eötvös gyakorlati célokat tartott szem előtt munkája megírásánál, ezért helyezett súlyt annak kimutatására, hogy az államhatalmak oly értelmű elválasztása mellett, a minőt Montesquieu tanított, állam fen nem állhat s iparkodott azok egységének szükségét elkülönülésük ellenére kimutatni, a mi teljesen sikerült is neki; ezért nem gondolta, nem elemezte végig ennek a gyakorlati eredménynek a tényezőit, de hogy gondolt rá, mutatja következő passzusa (II. köt. 176. lap): „Mellőzöm vitatni, mennyire tekinthetni helyesnek az államhatalmak fölosztását törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra s hogy vajjon a végrehajtó hatalmat nem volna-e jobb kormányzó hatalomnak nevezni s hogy e három hatalomhoz nem kellene-e még hozzá adni a királyi (az úgynevezett „pouvoir neutre”, mint Constant Benjamin monda) és a közigazgatási hatalmat?”

Nevezetes Eötvös elméletében az ellentét, melyet a Montesquieu-ével annak a czélnak tekintetében mutat, melynek az államhatalmak egysége és megosztása szolgálni hivatva van.

Montesquieu az egyéni szabadság megóvása szempontjából tartotta szükségesnek a szuverén hatalmak megosztását. Eötvös az egyéni szabadság biztosítása szempontjából követeli az államhatalmak egységét, mert az államhatalmak elválasztása, úgy a mint Montesquieu-nél felállítatik, veszélyezteti az állam fenállását, lehetetlenné teszi, hogy feladatát megoldja, mely az egyéni szabadság biztosításából áll s a melyet nemcsak az állam hatalma, hanem egyéb veszélyek is fenyegetnek. (U. o. 176. l.) Nevezetes pedig ez az ellentét azért, mert újabb bizonyága annak, hogy az államhatalmakat, mint egy szubjektív cél eszközeit fogva fel, azok tárgyilagoss természetét megoldani nem lehet.

Kautz Gyula Politika-jának már első, 1802-i kiadásában a maga teljességében felöleli a kérdést és öntudatosan választja szét a államhatalom funkcióit és orgánumait, határozottan megállapítja az egység és megosztás egyforma szükségességét, tisztán látja a kormányzó hatalomnak a végrehajtótól való különbségét s a tudomány teljes apparátusával, nagy körültekintéssel kidolgozott elméletében csak az a hiba, hogy a végrehajtó funkciót a kormányzó hatalom egyik olyan mozzanatának hiszi, mint a minő annak kezdeményező, szentesítő, külgügyeket vezérlő, főfelügyelő ténykedése és hogy alapbeosztását műve rendszerében keresztül nem viszi, a nép és kormány dualizmusát fentartja. Különösen a kormányhatalom és végrehajtó hatalom összelegyítése teszi a tájékozást Kautznál nehezzé, a mely összevegyülést csak onnét származtathatni, hogy az államokban a kormányzó és végrehajtó funkciókat egy szerv gyakorolja.

Kuncz Ignác Nemzetállamében az államhatalmak egysége és megosztása eredeti felfogással tárgyalatik. (Lásd róla bírálatomat a Budapesti Szemle 1889-i folyamában.)

Kuncz megkülönbözteti az államhatalom funkcióit, meg tárgyait, vagyis az alaki és anyagi államhatalmakat, de épp oly tisztában van az iránt, hogy e funkcióknak külön orgánumok útján kell véghez menniök s mindennek ellenére azt vitatja, hogy államhatalmak megosztásának nincs értelme a nem-

zetállam szempontjából, mert hisz az államhatalom alanya a nemzet, az tehát senkivel nem osztja meg hatalmát, továbbá mert a királyban, a parlamentben, a végrehajtó hatalomban, a bíróságokban mindig csak azonegy nemzet van, habár különböző módon szervezve.

Ez a tan a valóság teljes szem elől tévesztésével tartható csak fen; mert habár a király, a parlament, a minisztérium egyaránt csak a nemzet a maga öntudatában, akaratában és cselekvésében: nyilvánvaló, hogy a nemzeti öntudat, akarat és cselekvés szervei külön személyekből állanak és egymással ellentétbe jöhetnek, de még ha ettől eltekintünk is, minden egyes emberben is egységes személyisége ellenére öntudatának indító, kezdeményező ereje nem elég elhatározását avval egyenlővé tenni, sőt avval egyező végelhatározását nem egyszer másítják meg a véghezvitel közben fölmerült ellenható erők.

A nemzet egységéből vezetni le a nemzet tényleg és jogilag külön szerveinek elválaszthatlanságát, épp oly hiba, mint tisztán tényleges és jogi eszközök segélyével remélni a megosztás ellenére az egység fentartását. Ez a felfogás az államot tiszta külső szervezetté, a Kunczé ellenben test nélküli, önálló alkatelemek, egyének nélküli szellemi valóvá teszi.

Az államhatalmak elválását tárgyalják irodalmunkban dr. Dell Adami Igazságszolg. és közigazgatásunk reformja. Lásd róla szerző bírálatát, a Magyar Igazságügy 1880. és 1881. folyamában), továbbá dr. Nagy Ernő közjogában, (lásd szerző bírálatát a Magyar Igazságügy 1891-i folyamában).

IV. FEJEZET.

A szuverén akarat önkorlátozása.

77. §. *Az emberi eszme mint a szuverén akarat korlátja.*

Mint tény, kétségen felül áll, hogy a szuverén akarat pszichikus korlátlanlansága ellenére, az emberi eszme valósítására irányulhat.

E tény azonban nem véletlen, hanem az állam czéljának szükségképi következménye.

Az állam célja, mint immanens erő vezet oda, hogy a külsőleg korlátlan hatalom, belsőleg az ember eszméjére, az általános jóra irányuljon.

Az államformák fejlődése, szervezkedése, a mint alább látni fogjuk, azokat a tárgyilagosan haladó erőket mutatja, melyek által az ember eszméje nemcsak erkölcsi kötelességként hat, hanem külső tényekben valósággá lesz és a korlátlan hatalom birtokosait arra készíti, hogy azok korlátlan hatalmukról lemondva, azt az általános jó létesítésére fordítsák.

Az ember eszméje az egyetemes érvényű emberinek vagyis az emberi lényeknek egyénileg különböző és önelhatározó módon való létesítésében állván, az állam szuverén, különösen törvényhozó hatalmának az ember eszméje érdekében való önkorlátozása a benne rejlő egyetemesnek és egyéninek egyforma kötelességül való elismerését foglalja magában.

Az állam a magára nézve kötelező egyetemesnek elismerése által nemcsak önmagát, nevezetesen öntörvényhozását köti meg,

hanem azok a legfőbb célok és elvek, melyeket az állam törvényhozásában megvalósítandónak ismer el, az egyesekre nézve is átléphetlen korlátokat emelnek, a mennyiben egyéniségüket az egyetemes ellenében érvényesíteni akarnák. A rabszolgaság fentartásának, az erkölcstelen kötelezettségek elvállalhatásának tilalma, a házasságnak közintézménynyé tétele, a pályaválasztás szabadságának, a tankötelezettségnek elismerése épp úgy határt vetnek a szuverén hatalom tetszésének, mint az egyénének.

A szuverén hatalomnak az államban rejlő egyetemes elemből folyó, az ember eszméjének teljesebb vagy tökéletlenebb öntudatossága szerint különböző korlátozása tehát oly természetű, a melylyel az állam az emberi eszme egyetemes oldalának tartozik, melynek megtétele nélkül az állam is tökéletlen.

Ellenben az egyéninek az egyetemes határai között való érvényesülése, az egyetemeset nemcsak le nem rontván, de azt az ember eszméje követelvény is, az állam, midőn szuverén akarátának az egyéniségére való tekintettel szab határt, megint csak öneszméjének tesz eleget, de annak egyéni oldalát emelvén, az egyént szabadra eresztvén, úgy tűnik fel, mintha nem önmagáért, hanem az egyéniség nyomása következtében cselekedeti volna.

78. §. Alaptörvények a szuverenitás önkorlátozása következtében.

Az állam, midőn akarátának legfőbb elveit meghatározza, akár korlátozzák azok magát is, tagjait is, akár csak magát, holott tagjainak éppen magával szemben jogokat engednek, alaptörvényei egy részét alkotja.

Az alaptörvények másik része ellenben nem a szuverén akarat tartalmára, hanem annak szerveire, e szervek működésének módjára vonatkozik.

Az alaptörvények lényege tehát abból áll, hogy általuk a szuverén akarat önmagát korlátozza s míg e korlátokat önmaga világosan le nem rontja, meghatározott szervein, ezeknek működési módjain kívül akaratnyilvánításokat tennie, avagy akarata tartalmát az önmeghatározta legfőbb elvekkel ellentétbe helyeznie, lélektani lehetetlenség.

Az állam p. o. a monogamiát fogadja el, azzal ellenkező rend-

szabályt tehát, a míg a monogamiát meg nem szünteti, nem alkothat.

A mennyiben a szuverén akarat e korlátozásai által az egyének az állam hatalma alól kivételnek, keletkeznek az államnak az egyéni szabadságot megállapító alaptörvényei, ellenben azok a korlátok, a melyek az államszemélyiségnek mint olyanak életnyilvánulásait vagyis a szuverenitás szerveit és nyilvánulási módjait állapítják meg, vagy az állam legfőbb kötelességeit ismerik el, szintén alaptörvények ugyan, de nem szükségképen az egyéni szabadságot biztosítók.

A szuverenitásnak ez az önkorlátozása részint szokás útján, vagy tudatosan kifejezett állami akarattal történhetik.

Első esetben az önkorlátozás s az annak következtében támadó alaptörvény külsőleg nem különbözik más törvényektől s csak belső erejénél fogva foglal el kivételes helyet, a második esetben rendszerint külsőleg is láthatóvá lesz az. névszerint p. o. az által, hogy az ily önkorlátozást tartalmazó törvény csak kétharmad többséggel hozható és változtatható, hogy egyedül a czélből külön parlament hívandó össze, vagy hogy annak hozatala, mint a képviseleti köztársaságban, nem is tartozik a képviselet, hanem a választók hatáskörébe, stb.

Ily formai különbségek által egészen világossá lesz, hogy az állam e törvényekkel magát különösen megkötötte s míg azok megváltoztatására, tehát önlénye átalakítására el nem szánja magát, semmi más, ez alaptörvényekkel összefüggő törvényeket nem alkothat.

Nyilvánvaló, hogy ez önkorlátozások az állam akaratát örökre le nem kötik, hogy a törvényeknek perpetuae sanctionis clausulájuk nem lehet, mert ez által elvesztené az állam akaratát uralmát, törvényeit nem szabhatná jelen állapotaihoz, önmagának lenne rabszolgája, jövője, jelene teljesen múltjától függne.

A szuverenitás önkorlátozása csak megnehezíti, de lehetlenné nem teszi az állami akarat változtatását.

A szuverenitás önkorlátozása általános elvek alakjában szokott történni, a mi azonban sok nehézséggel jár, mert az ily általános elvek vagy semmit mondók vagy nagyon is megkötik a későbbi törvényhozást.

Az 1789-diki francia alapjogok s némileg a még korábbi

amerikai alapjogok a példái a szuverenitás ily korlátozásainak, azzal a különbséggel, hogy az alapjogok francia kijelentésében azok nem a szuverén önelhatározásából vezettetnek le, hanem minden emberi törvényhozás fölött álló s az emberrel vele született természeti jogoknak tekintetnek.

A francia alapjogok elvont elvi formulázása ellen szállt síkra angol gyakorlatiassággal *Bentham*, a politikai szofizmákról írt művében, kimutatva, mily értéktelen, veszélyes ez elvek közül sok, ha a részletezésük hiányzik.

A szuverén hatalomnak ily rövid tételbe foglalt, elvi korlátozásai a részletek nélkül az állami életnek forradalmi átalakulásakor fordulnak elő, midőn a győztes elemnek nincs elég ideje azokat az elveket, melyek küzdelmének célpontjai voltak, minden irányban és részleteiben, azonnal megvalósítani s a győzelem hevében legalább általánosságban kívánja őket meghatározni.

79. §. *A szuverenitás önkorlátozásából folyó egyéni alapjogok.*

A szuverenitás önkorlátozása a fentebbiek szerint abból állván tartalmilag, hogy a szuverén akarat az ember eszméjének általános és egyéni elemeit, követelményeit elismerve, azoknak külső érvényt szerezni iparkodik: ez önkorlátozás konkrét alakjában az állami és az egyéni akarat határainak megszabásából és azon legfőbb célok meghatározásából áll, melyeket az állam úgy saját, netán változó akarata, valamint az egyéni akaratok ellenében, vagy éppen az egyéni akaratok teljesen szabadra eresztése által elérni kíván.

Az egyéni akaratok ellenére kivívandó célokat ritkán fejezi ki egyenesen az állam, minthogy összes intézményei, magán és büntető törvényei nyilván e céloknak szolgálnak. Ellenben az egyénekre hagyottakat, vagy legalább azt a mértéket, a melyben azokat az egyénekre bízta, világosan kizárja a maga működési köréből, mely az állam szuverenitásánál fogva reájok is kiterjedhetne.

A szuverenitás önkorlátozása tehát annak meghatározása, mit akar az állam maga valósítani és mit bíz a, társadalomban ön-

erejével működő egyénre, mit tekint a magáénak, mit az egyénének.

Mínthogy azonban azok a czélok, melyeket az egyének által megvalósítandóknak ismer el és azok a szabadságok, melyeket az egyéneknek tulajdonít, az állam eszméjével teljesen nem ellenkezhetnek, habár őket az egyének jogaiként fogadja is el, valóságuk az államnak nem kevésbbé áll érdekében, mint az egyeseknek.

Ebből folyólag a szuverenitás önkorlátozása láthatólag leginkább az egyéni szabadságok elismerésében mutatkozik, mindazáltal az egyéni szabadsággal ellenkező legfőbb elveknek elismerésében, mint p. o. bizonyos vallásnak vagy nemzetiségnek uralkodóvá tételében, a testvériség elvének elfogadásában, a nemesi birtok örökös adómentességének, az általános tankötelességnek kimondásában is a szuverenitás korlátai foglaltatnak, mínthogy az államnak önmagáról jól vagy rosszul alkotott eszméje szab bennök határt az állami akaratnak.

A szuverenitás önkorlátozásának határait az ember eszméje szabja meg.

Az ember egyetemes lényege és egyéni különössége egyenlő érvényesülést igényelhetnek abban, mint az ember eszméjének egyenlő alkatelemei.

Ez elemek válhatlan kapcsolatban állván egymással (1. fen 7. §.) az államnak az egyetemesre irányuló érdeke az egyesnek érdekévé, az egyes érdekének az állam érdekévé kellene válnia s a szuverenitás önkorlátozása e kölcsönösség kifejezése lenne.

S így is van ez bizonyos határig.

Az egyetemes jóban, melyre az állam törekszik, az egyén java is foglaltatik.

Az ember egyetemes eszméje, rendeltetésének mentül teljesb valósítása kívánja p. o., hogy az egyén külső javak fölött a termelésre és fogyasztásra egyaránt rendelkezessék, azaz tulajdona legyen, de ugyanez az egyén érdeke is. A pályaválasztás szabadságától függ, bírja-e az ember helyét az életben derekasan megállani? s e közérdek az egyén ösztönszerű szükségletével találkozik.

A véleménynyilvánítás korlátozása az egyén nagy megszorítása, erkölcsi elnyomása, de az államnak éppen úgy erkölcsi és anyagi hátrányára van; mert nélküle összállapotairól nem érte-

sülhet és erkölcsi valója rendül meg, ha elemeinek őszinteségét akadályozza.

Az egyes egyén azonban ezeket az elveket teljes egyetemes-ségükben nem mindig ismeri el. Kívánja a tulajdont, a pályaválasztást magára és osztályára, a véleménynyilvánítást a vele egy-nézetűekre, ellenben a más osztályúakat abból kizárni, a más véle-ményűeket elhallgattatni törekszik.

Csak akkor, ha az egyéni érdekek tárgyilagos és általános szükségességét a közhatalom elismeri, ha azt az összeség érdeké-nek, az általános jó részének nyilvánítja, akkor lesznek azok biz-tosítva, nyernek tárgyilagos valóságot.

Az egyén szabadságának, közérdekeinek elismerése nem csak az egyénnek az állam fölött kivívott diadala, hanem az előbb hely-telenül gondolkodó és cselekvő állam önlényének tudatossá válása, az államnak önmagán kivívott diadala.

Az államban és nevében működő pártok és egyesek győzet-tek le azokban a történelmi harcokban, a hol a közhatalom állott ellen az egyéni jogok érvényesülésének, az állam megtisztulva jött ki e harcokból s az egyéni szabadságokban nem ellenséges joga-t, hanem önlényéből folyó szent kötelességeket lát.

Sőt azok nemcsak kötelességei, de jogai is az államnak, a mennyiben egyeseknek más egyesek ily jogai ellen irányuló tényeit öneszméjéből folyólag s nem csak hatalmánál fogva megakadá-lyozhatja.

Az egyetemesnek és egyéninek kapcsolata és kölcsönössége azonban csak addig tart, a míg az egyéni sajátosság nem oly erős, hogy általa bizonyos egyéni, bizonyos egyetemesnek köréből vég-kép kiesik; ennél fogva a mennyiben egy bizonyos állam az egye-temesnek valamely konkrét fajából indul ki a maga céljában szükségképen ellentétbe jő azokkal az egyénnel, a kik sajátos-ságuk miatt ez egyetemesnek körébe be nem illenek. Az egyéninek és az egyetemesnek, vagyis az államnak és tagjának érdekeiben való kölcsönösség ilyenkor megszűnik.

Az államnak arra kell tehát törekednie, hogy alapja, célja *lehető tág*, lehető széles körű legyen, a melyen az egyéniségnek elegendő tér marad sajátosságai érvényesítésére.

Az állam e törekvésének azonban természetes határt szab

az ember eszméje, a mi ezzel véggép ellenkezik, annak az egyéniség minden tisztelete mellett sem engedhet helyet.

E tekintetben az állam semmi téren nem tágíthat s az egyéni szabadságjogok csak az alatt a föltétel alatt lehetségesek, hogy köztük s az ember eszméje között, a mint a nemzet felfogja, nincs tárgyilagos, kizáró ellentét. Az egyéni tulajdon, a pályaválasztás, a költözködés, a vélemény szabadsága csak azért lehetségesek, mert tőlük az ember eszméjének teljesebb megvalósulását várhatni.

Ellenben az egyéni jog és szabadság lehetetlen lesz, ha az céljában az államban irányadó eszmével kizáró ellentétben áll. Az egyéni tulajdon elvét elfogadó állam annak az egyénnek egyéni jogát, szabadságát szükségképen megsemmisíti, a ki joga és szabadsága, szóval egyénisége elnyomását épen abban látja, hogy a tulajdon egyéni és nem kollektív, hogy a házasság monogám és nem polygam.

Ismét az egyéniségnek ma fennálló számos korlátja megszűnnék, ha az ember lényege nem szellemiségébe, hanem külső tulajdonaiba helyzetetnék; a tankényszer, a rabszolgaság tilalma p. o. csak az embernek egyetemes szellemi természetéből folyólag tartható fen.

Az a legmagasb eszme, mely az állam akaratának s az, a mely az egyénének irányzója, az emberi élet minden terén összeköthetnek tehát, de különösen éles lesz ez összekötés a vallási és nemzeti téren.

80. §. A szuverenitás önkorlátozása vallási szempontból.

Az egyén egész lénye olvad ugyanis bele vallásába és nemzeti jellegébe, mert a vallás azoknak az illető egyén által tovább nem elemezhető képzeteknek az egésze, melyek a mindenségnek s benne az embernek végső céljára vonatkoznak, a nemzeti érzet pedig e végső célznak hasonlókép tovább elemezhetlen konkrét, külső képe.

A míg tehát a kollektivista nehezen tűri az egyéni tulajdont, a polygamiát kívánó a monogámia intézményét, az egyenlőséghez szokott a rendi előjogokat, de mint részletintézményekkel kibékül, addig a vallásban és nemzeti jellegében megátadott egész

lényének megsemmisülésétől tart, mert nem tulajdonít neki többé becset, ha egyéniségének e végső főcéljait el nem érheti.

Az egyén vallása, az egyén nemzeti jellege az egyénnek leg-
egyetemesb vonása s többi törekvései mind vallási és nemzeti érzü-
lete irányzása alatt állanak; világos tehát, hogy a mennyiben az
állam alapiránya s az egyénnek vallási és nemzeti alapiránya ösz-
szeütőköznak, ez összeütőközés az egyént minden irányban ellentétbe
hozza az állammal, míg az egyes külön törekvések közti ellentét,
mint p. o. védvám és szabad kereskedés, demokratikus egyenlő-
ség és arisztokratikus kiváltság, csak ezekre szorítkozik.

Vannak ugyan az egyénnek vallási és nemzetiségi törekvé-
sein kívül még más törekvései is, melyeknek hasonló, messze kiható
egyetemes hordereje van; a szocializmus és individualizmusnak,
a rabszolgaságnak intézményi biztosítása vagy eltörlése p. o. szin-
tén ilyenek, ámde e törekvések épen egyetemességüknél fogva
azonnal a vallásos meggyőződés körébe emelkednek, vagy ha nem,
akkor közöttük bizonyos kompromisszum, kiegyezés fog időleg
létrejönni.

Az állam tehát az egyén vallási és nemzeti törekvései irá-
nyában nem korlátozhatja magát annyira, mint az egyéniség más,
részleges s közömbösb életnyilvánulásai irányában.

Mert az állam egyetemes iránya vagy találkozik az egyén
vallási és nemzeti irányával s ekkor a szuverenitás korlátozására
nem lesz szükség, az állam ugyanazt a vallást és nemzeti esz-
mét támogatván, a melynek az egyén is híve. Legföljebb annyiban
szükséges a szuverenitás korlátozása, a mennyiben az egyén val-
lási kötelességeinek teljesítéséről van szó. Az egyén erkölcsi belső
valójának szabadsága még ekkor is megkívánja, hogy azok tekin-
tetében az állam külső kényszert ellene ne alkalmazzon.

Vagy ellenkezik, ekkor pedig csakis a két ellentétes irány
egyikének teljes alárendelése lehetséges, nem kiegyezés. Monogami-
kus állam és polygamikus vallás, emberáldozatokat kívánó hit s
humanisztikus állam egy területen, egy nemzet öntudatában egy-
általán nem férnek meg.

Az embernek vallási és nemzeti szükségletében az egyetemes
és az egyéni nem válnak úgy el, mint p. o. az egyéni tulajdon, a
pályaválasztási szabadságban. Utóbbiak körül az államnak, mint
az egyetemesnek ténykedése abban áll, hogy a főirányt, a melyben

e szabadságok mozoghatnak, meghatározza, őket egyébként fenntartja, megvédi, magának azonban nincs is meg e tekintetben mind az a szükséglete, mely az egyénnek; nem az állam itt a cselekvő, hanem az egyén.

Ellenkezőleg az állam maga az alkotó, a cselekvő ugyanazon téren, a hol a vallási és nemzeti érzület nyilatkozik.

Nem alapít s nem gyakorolhat ugyan vallást szükségképen, hanem mikor végcéljait, legfőbb irányait kitűzi s megvalósításukra intézményeket teremt, ugyanazon végső kérdésekre nézve határoz, melyekre a vallás is a feleletet adja.

A nemzeti szükségletnek vagyis az ember sajátos eszméjének valószínűségében pedig éppen egyenesen arra irányul az állam cselekvése, a mire az egyéné, ha az nemzeti érzületének érvényesülést keres.

Vagyis mivel az állam legfőbb céljai s az egyéni legfőbb célok között ellentét nem lehet az állam felbomlása vagy az egyén elnyomása nélkül s mivel az állam legfőbb céljai és az egyén legfőbb céljai között az összeütközés a vallási és nemzeti érzület terén legszélesebb körű s belsőleg is a legélesebb, mivel az államnak csak egy véleménye és egy akarata lehet e legfőbb célokra, az, egyének vallási, nemzeti érzülete pedig sokféle és közvetlen gyakorlati érvényesülésre tör: a szuverén akarat mind ez érzületek irányában magát egyenlően nem korlátozhatja, az egyének vallási és nemzeti tekintetben oly szabadságot nem adhat, a minőt neki tulajdonának használatában, pályája választásában, a gazdasági forgalomban, családi körében, a művészi alkotás, a tudós kutatás, a pusztán véleménynyilvánítás körében enged. Annál kevésbé kötelezheti magát arra, hogy intézményeit minden egyén vallási, faji nézeteinek megfelelőleg fogja berendezni.

Hisz az előbbi szabadságokat is csak azért adhatja az állam, mert maga, mint az egyesektől külön vett személy nem veszi igénybe s éppen az a törekvése, hogy azon a téren, melyet e szabadságoknak kijelölt, az egyén a maga sajátosságát mentül jobban érvényesíthesse; ellenben mivel az egyén vallási meggyőződése annak a legfőbb iránynak megjelölése, a melyben az egésznek s az egyéneknek haladniuk kell, vagyis tulajdonképen az állam irányának is megjelölése: világos, hogyha az állam alapiránya s az egyén vallásos iránya ellentétbe jutnak vagy az egyének kell vallási érzü-

letét elnyomni, vagy az államnak akarata érvényesítéséről lemondania, a mi bizonyos esetekben az állam megsemmisülése lesz.

A szuverén akarat tehát a vallás tekintetében csak annyiban korlátozhatja törvényhozó hatalmát föltétlenül, a mennyiben általában a véleményalkotás szabadságát is elismeri.

A vallásos lelkiismeret szabadsága a szuverén hatalomra abszolút korlát s az államnak le kell mondania arról, hogy tagjait belső vallásos meggyőződés sokért büntesse, hogy őket annak elhagyására kényszerítse, vagy vallásos meggyőződésük megváltoztatását (egyik hitről a másikra férést) megakadályozza, hogy lelkiismereti meggyőződésükért joghátrány nyúl sújtsa.

A lelkiismereti szabadság egyszerűen annak elismerése az állam részéről, hogy tagjai erkölcsi lények, kik belső önelhatározással döntenek éltök legfőbb kérdései fölött, hogy a vallás mint belső meggyőződés az állam hatalma körén kívül esik. A lelkiismeret szabadsága az egyénnek belső világában való szuverenitása.

Ennek elismerése nélkül az állam maga sem lehet erkölcsi, szabad lény, mert elemei, az egyes emberek nem azok.

A lelkiismereti szabadságtól különbözik a vallásgyakorlat szabadsága, mert benne a belső meggyőződés már külső szavakban, tényekben nyilvánul, melylyel szemben az állam szuverén hatalmát általában és föltétlenül meg nem kötheti, az egyénnek bármely vallásgyakorlatára oly szabadságot, a minőt a lelkiismeretre, el nem ismerhet, minthogy a szavak és cselekedetek, melyekből a vallásgyakorlat áll, akár egyenes istentiszteletiek, akár polgáriak legyenek, homlokegyenest ellenkezhetnek a jónak azzal a fogalommal, melyet az állam intézményeiben föllállít, tilalmaival védelmez.

Habár vallásgyakorlatból folyik is az öncsonkítás, az öngyilkosság, más ember életének veszélyeztetése, a többnejűség, az állam azokat nem tűrheti, ha az ember eszméjével ellenkezőknek találja.

Igaz, hogy ily tényeknek megakadályozása vagy megbüntetése a lelkiismeretre is közvetett kényszert foglal magában. Ha azonban az állam csak arra szorítkozik, hogy az ily tényeket bünteti vagy akadályozza, ellenben egyenesen arra, hogy az egyén belső meggyőződését megváltoztassa, külön kényszert nem alkalmaz, a minő volt az eretnkség üldözése, a bizonyos hitűek kizárása

a jogközösségből, a belső meggyőződés érintetlen marad s csak a külső cselekedet esik az állam hatalma alá.

Kétségtelen továbbá, hogy az államnak a vallásgyakorlat irányában is lehető kíméléssel kell lennie, ennek a lelkiismeretre való visszahatásánál fogva s a mennyiben öneszméje nem követeli parancsolólag, elnézhet, sőt elismerhet azzal ellenkező vallásgyakorlatot is, így fölmentheti az eskü, a hadakozás kötelessége alól azokat, a kik attól lelkiismereti okokból irtóznak, a mennyiben vallási okból irtózókat másképen hasznosíthatja a seregben.

A vallásgyakorlat szabadságának imént jelzett mértékénél látszólag nagyobb szabadságot enged ez a szokásos tétel: bármely vallásgyakorlata szabad, de ha az állam törvényével ellenkezik, büntetendő. Valósággal azonban e tétel is csak azt fejezi ki, hogy az államnak a legfőbb jóról alkotott s törvényében kifejezett képzele határoz végelemzésben a vallásgyakorlat szabadsága fölött.

Vagyis nem minden képzelhető vagy támadható vallás szabadságát mondhatja ki az állam föltétlenül, hanem csak olyanét, melynek hitczikkeit ismeri s a melyek az állam eszméjével nem ellenkeznek; ellenben ismeretlen vallások gyakorlatát előre csak annyiban ismerheti el, a mennyiben törvényeivel ellenkezni nem fognak.

A különbség tehát a szuverenitásnak a vallási szabadság s az egyén más, nem vallási szabadságai tekintetéből való korlátozása között abból áll, hogy az állam a vallásra nézve általában, föltétlenül, egyes ismert vallásra való tekintet nélkül csak a vallásos lelkiismeret szabadságát mondhatja ki, míg a többi szabadságokra nézve a cselekvési szabadságot is. Az állam főirányával ellenkező vallás, mint belső érzület, mint cselekedetté nem váló vélemény, lelkiismeret, szabadon nyilatkozhatik, ellenben a többi szabadságok terén az állam főirányával ellenkező tényeknek vagy foganata nincs, vagy egyenesen büntetettnek.

A vallásgyakorlatnak általános elismerése az alatt a föltétel alatt, hogy az állam törvényével ne ellenkezzen, mindenesetre inkább megfelel az ember erkölcsi természetének, mint csak némely vallás elismerése, reczipiálása; tévedés azonban azt hinni, hogy az általános vallásszabadság is többet adna, mint a lelkiismeret szabadságát, mihelyest a vallásgyakorlat attól tétetik függővé, – a

mit pedig az államnak, ha szuverenitásáról lemondani nem akar, szükségképp tennie kell, – hogy az állam törvényével ne ellenkezzék.

32. §. *A szuverenitás önkorlátozása az egyházi szabadság szempontjából.*

Ha az állam a vallásgyakorlatra nézve nem kötheti meg szuverén hatalmát általában és föltétlenül, annál kevésbé teheti azt az egyházak irányában.

Az egyház alatt, történelmileg kifejtett fogalma szerint, ugyanis oly vallásos társulat értetik, a mely nem csak teljesen szervezve van céljának szolgáló személyek és vagyon által, hanem a melyet az állam a tanaiban, szervezetében, vagyonában, úgy saját tagjai, mint kívül állók ellenében közhatalmával támogat.

Az állam ily kötelességeket csak oly vallásos társulattal szemben vállalhat, a melynek irányát helyesli; másokkal szemben, a melyeknek törekvését saját eszméjével ellentétben levőnek találja, ennyire nem mehet s ha társulati szervezkedésüket nem akadályozza is, a mi merőben céljuk, tanaik minőségétől függ, közhatalmával nem támogatja őket.

így keletkezik a *bevett vallások és egyházak* vagy éppen az *államegyházak* rendszere. Azonban már a bevett vallások által, még inkább az államegyház által az állampolgárok között jogi különbség támad s az egyházakkal vagy egy egyházzal való kapcsolat sok bonyodalmat rejt magban, nevezetesen az egyházi kötelességeknek közhatalommal való kikényszerítése a lelkiismereti szabadságra közvetett nyomást foglal magában.

Ennélfogva a jogegyenlőség, a lelkiismeretszabadság elvének nevében támasztatik az a követelés, hogy az állam szakítson meg minden viszonyt a vallással, az egyházakkal, jelentse ki magát közönbösnek a vallás, illetve a vallásfelekezetek iránt s korlátozza szuverenitását teljesen az egyházak irányában, olyformán, hogy azok ügyeibe éppen nem avatkozik, de viszont azok se követhessék támogatását; váljanak el az állam és a vallás s legyen szabán a maga körében az állam, a magáéban az egyház.

Ez irányzat körül, mely a „*szabad egyház szabad államban*”

jelszóval él, úgy a legmélyebb vallásosság hívei, mint a teljesen vallástalanok csoportosulnak.

A hitbuzgó puritánok készebbek voltak elhagyni az angol államot, mint az angol állam által nemzetinek elismert anglikán egyház fölényét elismerni; a hitbuzgó katolikusok kívánták Franciaországban, hogy a francia állam szakítson meg minden kapcsolatot az egyházzal, minthogy e kapcsolat a benső vallásosság hátrányára volt s az állam hibáiért a tőle pártolt vallás is szenvedett.

A vallástalanok ellenkezőleg éppen azért kívánják, hogy az állam szakítson meg a vallásokkal minden kapcsolatot, mert úgy okoskodnak: az államnak legfőbb céljai meghatározásában e kapcsolat megszűnése után is kell vőn erkölcsi elveket követni, kante-ten lesz nem vallási, hanem laikus, bölcselemi vagyis oly tanokat emelni érvényre, melyek a vallástalanok meggyőződésével nem ellenkeznek, illetőleg annak megfelelnek.

A hitbuzgók álláspontját az állam és vallás elválasztása tekintetében csak úgy lehetne érvényre emelni, ha az állam teljesen lemondana az ember erkölcsi céljainak oly közvetett előmozdításáról is, a minőre a külső közintézmények alkotásakor hivatva van. Mert lehetetlen az emberi életet úgy szétdarabolni, hogy az állam a véges világ irányzását az ember végcéljára való erkölcsi tekintet nélkül tehesse. Ennélfogva az államnak vagy teljesen alá kellene magát rendelnie egy vallásnak a legfőbb kérdések tekintetében, vagy ha azokra nézve önállóságát fentartaná, az állam és a vallás működési körének határai ekkor is vita tárgyát tennék, az állam ekkor sem kerülhetné ki a vallásos nézetekkel való ellentétbe jutást és közvetve sértené a vallásos meggyőződést, oly intézmények létesítésével, melyek egyes vallásokkal ellenkeznek.

Az államnak és vallásnak abból a szempontból való elválasztása pedig, hogy az állam bölcselemi tanokat, úgynevezett laikus morált emeljen érvényre, nyílt vagy hallgatag elismerése annak, hogy az állam ekkor egyesek meggyőződése ellenére is valamely bölcselemi eszmét propagál a maga hatalmával, a mint ezt évezreken át valamely vallási eszmével tette, vagyis hogy szuverenitását meg nem kötheti azért, mivel összes polgárai nem hívei ez eszmének.

A „szabad egyház szabad államban” álláspontja vagy megsemmisíti az állam önállóságát, ha alatta az egyház szuverenitása értetik, vagy a mennyiben az állam a legfőbb erkölcsi kérdésekre nézve magának önálló ítéletet tart fen, az összeütközéseket épp oly kevéssé kerüli ki, mint a bevett, elismert egyházak rendszere.

A laikus állam pedig, midőn valamely bölcselmi tant tesz az államban uralkodóvá, alapjában nem különbözik attól, midőn az állam teljesen azonosítja magát valamely vallással s azt államvallássá teszi: mindegyikben ki van zárva az uralkodó iránytól eltérő egyház létezése, rendkívül meg van szorítva a vallásgyakorlat, sőt veszélyben van a lelkiismeret szabadsága.

A bölcselmi elvekből kiinduló állam sem korlátozhatja szuverén hatalmát jobban más nézetek, más vallások irányában, mint az, a mely vallási elvekből indul ki.

Csak az lehet tehát a kérdés, vajjon az államnak, midőn elhatározásra jut, a vallás vagy bölcselem lesz-e a biztos vezetője? tanácsadója?

E tekintetben az állam sokkal biztosabban építhet a vallási érzületre, mint a bölcselmi meggyőződésre, nemcsak azért, mert a bölcselem az emberiség nagyon kis körének sajátja, hanem annál fogva, mert az a magyarázat, az a kép, melyet a bölcselem a világról, az ember végcéljáról nyújt, soha sem kész, soha sem teljes, hanem darabonkinti; a világnak az okság és cél szempontjából való felfogása soha sem nyugszik, mindig vannak függő kérdései s ennél fogva az emberben a végezel teljes átérzését s hogy utána teljes erővel törekedjék, nem bírja úgy felköltetni, mint a vallás, a hol e kételyek megszűntek, a hol nem darabjaiban, hanem egészében szemléli a mindenséget a hívő.

Az államnak azért nem lehet a bölcselem oly biztos támasza, mint a vallás, mert az állam élete elhatározás és cselekvésből állván, csak megállapodott nézetekből indulhat ki, de éppen ezek hiányzanak a bölcselemben, vagy ha vannak benne ilyenek, azok már elvesztették bölcselmi jellegüket s maguk is vallássá lettek.

A szuverenitásnak oly önkorlátozása tehát, hogy az egyházak javára lemondjon az ember végcélja megvalósítása módjainak megállapításában az önállóságról, vagy hogy lemondjon annak szuverén meghatározásáról, mi tartozik az állam működési körébe, egyenlő jelentőségű az államnak az egyház alá rendelésé-

vel. Ha pedig elismertetik, hogy az állam valamely vallásos társulat erkölcstelen vagy jogtalan ténykedését megakadályozhatja, már elismertetik az állam szuverenitása, elismertetik, hogy annak a társulatnak vallási intencziója az országé akarat korlátját nem alkothatja.

Valamely bölcselmi rendszernek államivá s ezzel az államnak laikussá tétele pedig éppen annak egyenes kijelentése, hogy az állam magát semmiféle vallás vagy egyház által szuverén akaratában nemcsak korlátoltatni nem engedi, de oly tereken is, melyek mint a közoktatás, a közjótékonyosság, az egyház körébe is tartoznak, lehetőleg kizárja az egyház működését.

Mindazok a rendszerek tehát, melyek a jogegyenlőség nevében a bevett vallások s egyházak rendszere ellen keletkeztek s melyekben a vallás és egyház látszólag az állam szuverén hatalma köréből kiszabadul, tulajdonképp ismét csak jogkülönbségre, az államnak egyik vallással való szorosabb kapcsolatára vezetnek, a szerint, a mint az egyik vallás közelebb vagy távolabb áll attól a felfogástól, melyet az állam az ember rendeltetésére nézve intézményeiben valósít. Minek oka abban rejlik, hogy az emberi élet egyházi és világi rugói, vallási és országéi eszményei egymástól el nem különíthetők.

Vagyis az állani a maga szuverenitását csakis a vallásos lelkiismeret szabadságára nézve korlátozhatja, a vallásgyakorlat s az egyházak szabadsága ellenben attól függ, mennyiben egyeznek meg az állam és a vallások kiinduló pontjaikban.

82. §. *A szuverenitás önkorlátozása nemzetiségi szempontból.*

Ha már vallási tekintetben lehetetlen, hogy az állam minden vallás irányát egyformán elősegítse intézményeiben vagy irántuk egyenlően közönbös legyen, még nagyobb e lehetetlenség tagjainak különböző nemzetiségére nézve, mert a vallás nagyrészt a benső élet világában marad, holott a nemzetiségi érzet külsőségekhez tapad s csak a külső érvényesülés által nyer kielégülést.

A nemzeti érzület ugyanis az át alános emberinek valamely sajátos alakulásához ragaszkodik mindabban, a mi emberi törekvések tárgya.

E sajátosság vonatkozhatik az emberinek közelien külső testi, nyelvbéli, ruházati, esztétikai formájára, vagy annak belső gazda-

sági, jogi, erkölcsi, értelmi különbségeire, melyek azonban közvetve külsőleg is érvényesülnek. Csakhogy az állam hasonlóképen az emberinek sajátos külső megnyilvánulása, a benne valósuló jó bizonyos külső formákhoz, nyelvhez, fegyverzethez, jelvényekhez kötött, de még inkább sajátos lesz ez a jó annak gazdaságilag, jogilag, erkölcsileg, értelmileg különböző tartalma következtében.

Lehetetlen az államnak a jót általában megvalósítani. Csakis ilyen belső és külső különbségek által meghatározott sajátos jónak elérésére törekedhetik, mert hiszen az állam nem más, mint a jóról ily sajátos fogalommal, nemzeti szellemmel megáldott népnek önmagát irányzó, országoló tevékenysége, személyisége.

Jia tehát valamely területen bizonyos nemzeti szellemű nép együtt él több más szellemű néppel, az állam azok mindannyijának külön szellemét érvényre nem emelheti, hanem vagy az egyik szelleme irányozza a többit, vagy egybeolvadnak s új, az összes népek külsejének, nyelvének, szellemének vegyületéből keletkezik új nemzet s ez új nemzet szelleme lesz irányadó az államban vagy egyik sem bírván a többit irányozni, a köztük létezett kapocs felbomlik, szóval egy államnak csak egy szelleme, a jóról csak egy felfogása lehet.

E szellem a maga akaraturalmát nem kötheti meg a többi vele élő népek szellemére való tekintettel, mert ezzel önmegsemmisítésére, átalakulására vagy a meglevő állami kapcsolatnak szétbomlására nyitna utat.

Az állam a maga sajátos szellemének uralmát nem korlátozhatja a benne élő nemzetiségek sajátos szellemére való tekintettel, nem engedhet nekik, mint tőle külön szellemű egészeknél, külön személyiségeknek magával egyenlő érvényesülést.

A nemzetiségi egyenjogúság, mint az egy államban élő, s külön szellemű *nemzetiségi egészeknek* egyenlő érvényesülése az állam szellemének, intézményeinek meghatározásában, belső lehetlenség; mert azt akarja jelenteni, hogy az állami hatalmának (törvényhozás, kormány, közigazgatás) nemzetiségek szerint kell szervezetenők, hogy a gazdasági, művelődési, jogi s hatalmi intézmények, a mennyiben az állam élete körébe tartoznak, egyszerre valamennyi nemzetiség szellemét kifejezhetik, továbbá hogy minden nemzetiség szelleme egyformán érvényesülhet az állam külviszonyaiban.

Vagy azt akarja jelenteni, hogy az intézményeknek külön-külön kell fenállani az összes nemzetiségek szerint, azaz annyi jogrendszernek, annyi közművelődési rendszernek, a hány nemzetiség van, a mi az állam egységének megbontása és gazdaságilag, pénzügyileg is lehetetlen.

Vagy azt akarja jelenteni, hogy az intézményeknek legalább külsőleg, nyelvben úgy kell berendezve lenniök, hogy azokat mind-egyik nemzetiség a saját nyelvén használhassa, a mi ha pénzügyileg lehetséges lenne, az intézmények belső értékének alább szállását vonná maga után, mert a közhivatalok betöltésénél nem a szakértelem és a jellem, hanem a nyelvismeret lenne döntő.

A nemzetiségeknek, mint sajátos szellemű ethnografikus és társadalmi egészeknek, összzszemélyiségeknek egyenjogúsítása az államban, valamennyi szellemének állami közhatalommal való \ érvényesítése tehát úgy belső, az állam természetéből folyó, mint külső, gazdasági, pénzügyi okokból valósíthatlan.

Látszik a fentebbiekből, hogy az állam viszonya a nemzetiségekhez, hibásan fogatik föl tisztán nyelvi ellentétek körül forgónak; mert bár a nyelvi különbségben válik az ellentét leginkább észlelhetővé, valójában az nem csak a nyelvek, de főleg a különböző népkarakterek, különböző szellemirányok ellentéte.

A nemzetiségi egyenjogúsítás egy-egy nemzetiségnek, mint önálló egésznek, mint összzszemélyiségnek az állami intézményekben való külön érvényesülése.

A nyelvek egyenjogúsítása ennél kevesebbet, névszerint azt jelenti, hogy az állam minden ténykedésében minden polgára nyelvének egyenlő érvényesülést engedjen, a mennyiben ily ténykedése csak a nyelv közvetítésével lehetséges.

A nyelvi egyenjogúsításnak csak külső nehézségei vannak; igaz, ezek is legyőzhetlenek lehetnek; továbbá a nyelvi egyenjogúsítás a különböző szellem egyenjogúsítására vezethet; mindazáltal az állam személyiségét még sem támadja meg oly gyökeresen, mintha az államszemélyiséggel szemben különböző nemzetiségi összzszemélyiségek, nemzetiségek, nemzetiségi egészek ismertettek el.

Ez az állam személyi egységének felbontása, az állam szuverenitásának felosztása, mely pedig, a mint láttuk, csakis különböző tárgyakra nézve lehetséges, a nemzetiségi egyenjogúsítás

mellett azonban ugyanazon tárgyra, p. o. a jogra, a közművelődésre, rendészetre nézve kívánatlik több nemzetiségnek egyenlő érvényesülése. Éhez járul, hogy a nemzetiségek csak ritkán élnek területileg elkülönítve, hanem egyazon vidéken, egyazon községben is vegyesen; minélfogva még a federatív szervezet is lehetlenné tétetik a nemzetiségi egyenjogúság által, pedig a federatív szervezet úgy sem valódi állami, hanem csak szerződési, társas kapcsolat.

Az állam bizonyos nemzeti jellegének minden más nemzetiség egyenjogú érvényesülését kizáró természete s az ebből folyó következmény, hogy az állam szuverén hatalmát a nemzetiségek, mint egészek szempontjából nem korlátozhatja, az egyes nemzetiségekhez tartozókra rendkívüli megszorítást foglal magában, mely nem is tartható fen másképen, mint ha az az országló nép, melynek jellege az államban uralomra jut, a többi nemzetiségeknél magasabb erkölcsi és értelmi tulajdonokkal van felruházva s szellemének érvényesülése az egész emberiségre nézve szükséges.

Törvény, vagy erőszak egyaránt tehetetlenek valamely népnek országlását más népek fölött megőrizni, ha az belsőleg, erkölcsileg nem igazolt.

A szuverenitásnak nemzeti szempontból való korlátlansága azonban még sem határtalan.

Az állam ugyanis az ember sajátos eszméjének, tehát a nemzetiben az emberinek is valósítása; ennélfogva az állam a maga különös nemzeti jellegét nem érvényesítheti úgy, hogy bármely polgárának emberi jogait megtámadhatná,

Ebből folyólag az államnak erőszakkal nem szabad bármely polgárát nemzetisége megváltoztatására kényszeríteni, ez egyenlő lenne a lelkiismeretszabadság tagadásával, mert a nemzeti és valósi érzet a legközelebb állanak egymáshoz.

Nem szabad egy polgárnak sem. bármely nemzetiségű legyen, akár magán, akár társadalmi, akár politikai jogait nemzetisége miatt csorbítani.

Egyenlő magán- és büntetőjog, egyenlő pályaválasztási, társulási, egyenlő politikai jog és kötelesség minden állampolgárra föltétlenül következik az államnak az általános emberire irányuló céljából.

Ez az egyenjogúság azonban nem a nemzetiségeknek mint

egészeknek, hanem az egyéneknek nemzetiségükre való tekintet nélküli egyenjogúsítása; *nem nemzetiségi, hanem egyéni egyenjogúsítás.*

Ez egyéni egyenjogúság által tér nyílik a nemzetiségi érzületnek, hogy, ha már az államban külön nem érvényesülhet, a társadalomban találjon tápot és tartalékot.

A külön nemzetiségűek gazdasági, művelődési intézményeit tehát joggal nem bánthatja az állam, a míg azok nem az állam alapjellegének megtámadására használatnak.

Sőt az államnak szuverenitása korlátozásában nemcsak ily negatív elvek elismeréséig kell elmennie, hanem bizonyos pozitív irányban is el kell ismernie a nemzetiségi jelleget akkor, ha az egyesnek nemzetiségi jellege általános emberi jellegétől el nem választható és ha ennél fogva nemzetisége ignorálása által emberi jogaiiban sértetnék. így az igazságszolgáltatás mindazon ténykedéseinél, melyekben a felek személyes jelenléte és közreműködése kívántatik, az államnak módot kell találnia, hogy az illető a tárgyalásban, az uralkodó nyelvben való járatlansága ellenére részt vehessen, hogy az emberi művelődés első elemeit mindenki saját nyelven sajátíthassa el, vallását saját módja szerint gyakorolhassa, a hol az állam a vallás és oktatás ügyeibe is avatkozik.

A nemzetiségi érzület azonban olyannyira szubjektív természetű, a nemzeti jelleg az állami létnek oly lényeges alkateleme, hogy az egyéni egyenjogúság, a társadalomban való érvényesülés, az általános emberi szükségleteknek teljes kielégítése az állam által a gazdasági, az értelmi, a jogi téren, még sem bírják a nemzetiségi törekvéseket elaltatni s az ellentét könnyen beháboruvá válik, mely vagy az állam felbomlására vagy a győző fél zsarnokságára vezet.

E szomorú következményt csak is a, nemzetközi helyzetnek nagyon szembeszökő követelményei háríthatják el.

A mennyiben valamely nemzetiség azon az államon kívül, a melyben csak társadalmi léte van, más területen szert tudott tenni állami érvényesülésre és így a maga karakterét itt államilag biztosítva látja, amott pedig társadalmilag fejlesztheti, a mennyiben továbbá a nemzetközi érdekekkel ellenkezik valamely nemzetiségnek önálló állammá alakulása, végül annak józan megfontolása által, hogy egy nemzetiségnek politikai érvényesülésre való

tevése az adott nemzetközi helyzetben annak teljes megsemmisítésére vezet, lehetségessé válhatik a nemzetiségek megnyugvása.

I. A szuverenitás önkormányozásának története összeesik a köz és az egyén, a politikai és az egyéni szabadság fogalmának történetével, melyet a fentebbi 7. és 9. §-ban bőven tárgyaltunk.

A ki a szuverenitás önkormányozásának történetét ki akarná méríteni, leírása kövébe kellene vonnia egyrészt a rabszolgaság, a jobbgység megszűntetésének, a társadalmi és állami egyenlőségnek, a kivándorlási, a költözködési, az ipari és kereskedelmi, a pályaválasztási, a véleménynyilvánítási, az egyesülési, a vallási, a tanítási, a nemzetiségi szabadságnak történetét a gondolat és a külső élet világában. Mert a szuverenitás önkormányozásának története az állam és egyén viszonyából következik.

Másrészt nem szabadna mellőznie az emberi méltóságnak, az emberi lényeknek fokokint tökéletesbül képzetit, melyeket vallás, erkölcs, bölcseleni a nemzeti széliemtől különbözöleg árnyalva megállapítottak s az államok akár más államok, akár saját közegeik, akár magánegyének akarata ellenében is cselekvésük legfőbb zsinórmértékéül elfogadtak, hatalmukkal meggátolva, büntetésekkel sújtva vagy érvénytelennek nyilvánítva mindazon tényeket, melyek az embernek e képzetivel ellenkeztek. Mert a szuverenitás önkormányozása az államnak önmaga iránti, az ember eszméjéből származó kötelességeinek is a folyamánya, tekintet nélkül arra, vajjon az egyén érdekében állnak vagy az ellen irányulnak e kötelességek.

A szuverenitás önkormányozásának története ekként összeesik az állam és társadalom elválásának, határainak, az állami feladatok kiformalódásának, a jogszolgáltatás és közigazgatásnak történetével.

ily terjedelmű vizsgálat tiulmenne e munka természetes keretén, de nincs is arra különös szükség, mert az önkormányozás története a személyes, a gazdasági, a társadalmi szabadság tekintetében, valamint a jog fő elveire nézve a közigazdasági, a társadalmi és jogi tanok fejlődésének irodalmában bőséges helyet talál.

De az érdek is kisebb, mely a szuverenitás önkormányozásának ide vonatkozó történelméhez fűződik, a mennyiben a tudomány e kérdésekre nézve nagyban véve megállapodott abban, hogy az egyének a nemzettel szemben, az emberi élet gazdasági, művészi, tudományi, vallási, országlo irányainak egymással szemben önálló életelve, megsemmisíthetetlen ereje van, hogy egyén, vallás, tudomány, művészet, az emberi létnek önálló, saját belső lényegtől áthatott alakjai, melyeket a köztük külső erőre, célja egyetemességére nézve kiemelkedő állam csak öneszméjével ellentétben sérthet, mellözhet.

Csakis az önkormányozás módja, vajjon ez t. i. külső korlátok teremtése által vagy pedig csak szokásjogi, erkölcsi erök segélyével történjék-e? továbbá a vallási szabadság szempontjából való önkormányozásnak nem elve, mert ez itt is kétségtelen, hanem mikéntje igényelnek tüzetesb tekintetbe vételt, minthogy a nemzetiségi tényezőnek államalkotó ereje bővebben tárgyaltatott s ezzel egy államban több nemzetiségi tényezőnek politikai érvényesülése kizárattott.

Az állam önnön fő szerveinek alkotása, teendőik, viszonyuk meghatározása, az állami akarat határainak megvonása körül forog a szuverenitásnak külső, formai önkorlátozása.

Mind e jelenségeknek azonban egyúttal államalapítási jellege is van s mivel a közelmúlt századok államtana az államalapítást az egyesülési és alávétési szerződések útján képzelte csak, mivel az állambölcselek legnagyobb része az alapítandó állam összes tagjainak hozzájárulását kívánta s így a népszuverenitás tanából indult ki, kéztügybe esett a következtetés, hogy a meglévő állam legfőbb elveinek átalakítása is az egyesülési és alávétési szerződés megújítása s az állam összes tagjainak közreműködése által történjék, bárkire lett legyen az addig fenállott alkotmány által a szuverenitás gyakorlása bízva.

A szuverenitás e külső önkorlátozásának eredetileg vagy az az érteleme, hogy a tényleges szuverenitás gyakorlóit, király, prezidens, parlamentek csak az összeség átruházott hatalmát gyakorlónak tekintetek s annak határaitra nézve meg vannak kötve megbízójuk, az összeség által; vagy az, hogy maga az összeség kötötte meg magát, azt ismervén el szuverén akaratnak, a mit király, parlamentek az összeség megszabta korlátok közt határoznak s a míg az összeség a maga megbízottait, ezek hatalmi körét egymás és az alattvalók irányában meg nem változtatja, másként mint általok nem akarhat.

Mindkét esetben a szuverén hatalom külső, jogi korlátokat emel magának. A szuverén hatalom mindennapi megnyilatkozása: a közönséges törvények s annak oly megnyilatkozásai között, melyek alakulására, határaitra vonatkoznak, vagyis az alaptörvények közt lényeges különbség tétetik.

A szerződési, a népszuverenitás! elmélet betetőzője, *Rousseau* nem fejezi ki nyíltan tanának e következményeit, kétségtelen azonban, hogy ha e tan gyakorlativá akar válni, csak a fentebbi értelemben magyarázható.

Az alkotmány meghatározását az összeségnek tulajdonítva (*Contr. social L. III. Chap. 13.*) s az összeség egybegyűlésének nehézségeit nagy államban belátva, nem képzelt más módot az összeség szuverenitásának megőrzésére, mint ha az állam igen kicsi, mert a képviseleti rendszert az összeség szabadságával összeegyeztethetőnek nem hitte. A kis államok biztonságát fenyegető veszélyeket pedig azok szövetsége által vélte elkerülhetőnek, mire nézve (*L. III. Chap. 15.*) műve folytatásában ígért bővebb fölvilágosítást, de nem adott. A kik oly kis államok biztonságát, melyekben *Rousseau* követelménye szerint minden törvény minden egyesnek közvetlen szavazatával keletkezik, elképzelni nem tudták, í képviseleti rendszerhez fordultak, de a népszuverenitást az által vélték fen tarthatni, ha a képviselőkre csak a közönséges törvények hozása bízatik, az összeségre ellenben az alaptörvényeké. így az amerikaiak. A *Federalist 53. száma* tartalmazza felfogásukat. (*Lásd szerzőtől Újkori alkotni. I. köt. 181. l.*)

Maga *Rousseau* mutatott erre utat, midőn a lengyelországi alkotmány reformjáról írt művében (*Consid. sur le Gouvernement de la Pologne. Chap IX.*) az alaptörvények és a közönséges törvények alkotásának különböző módját javalja, nevezetesen, hogy a közönséges törvényekre nézve ne legyen helye liberum vétónak, de igen az alaptörvényekre, mert a természetjog szerint az állam alkotásához és az alaptörvényekhez a részesek egyhangúsága kívántatik.

A legújabb kor államfelfogásában a szuverenitás örökös megkötéseinek, az örök időkre szóló, perpetuae sanctionis klauzulákkal ellátott törvényeknek helyét a rendesnél nehezebben változtatható törvények váltották föl, akár az: amerikai módon, akár aképen, hogy a szuverenitás teljét gyakorló szervek az állam életének alapjaira és hatalmának körére nézve a közönségesnél nehezebb-milvánulási formákat fogadnak el.

Franciaország p. o. két alkotmányában közeledik az amerikai módhoz. Az 1791. alkotmány egyrészt bizonyos fő elveket, melyek az ember és polgárjogaira vonatkoznak, a szuverén hatalom fölött állóknak nyilvánítva, a törvényhozó hatalom elé áthághatlan korlátokat helyez (*Titre premier*), másrészt az alaptörvények megváltoztatását sajátos módon alakult, külön alkotmányozó gyűlésnek (*assemblée de révision*) tartja fön (*Titre septième*). Az 1793-i a vének tanácsának (*Conseil des Anciens*) tulajdonítja az indítványozás! jogot az alaptörvények megváltoztatására s ha ily indítvány, kilencz év leforgása alatt egymástól három évi távolságra eső időközben ismételve, a képviselőház; (*Conseil des Cinq-Cents*) helyeslésével találkozik, külön alkotmányozó-gyűlés hívandó egybe, melynek határozatai a községi ösgyűlések (*assemblée primaire*) hozzájárulása által válnak törvénynyé. (*L. Hélie, Constit. de la France.*)

A svájczí alkotmány főleg 1874 óta (118., 119., 120., 121. §§.) hasonlóké az amerikai rendszer nyomait viseli magán, a mennyiben az alaptörvényele megváltoztatását attól teszi függővé, hogy ahhoz a svájczí polgárok és a svájczí kantonok többsége hozzájárul. A képviselők az alaptörvények fölött nem végleg határoznak; határozataikkal a polgárokhoz vissza kell menniök (*referendum*) s ezek igenlő szavazata adja azoknak a szentesítést. Sőt egyes kantonok az amerikai rendszeren túl is mentek, mert az összes törvényekre nézve megkövetelik a polgárok közetlen szavazását.

Az amerikai *convention*-ek, a francia *assemblée primaire*-k, a svájczí *referendum* rendszer a szuverenitás önkorlátozásának mind ily külső módjai.

Az amerikai hite, melyet *Burgess* újabban s új felfogással hangsúlyoz. (*Polit. Science I. köt. 68-134. l.*), mintha az alaptörvényváltoztatás ily módjainak megkülönböztetésére ök lennének különösen alkalmasok államkeletkezésök körülményeinél fogva, nem alapos. Az alkotmányozó hatalom kérdés tárgya volt Európában akkor már midőn arra Amerikában alig ügyeltek. Az is kétségbe vonható, hogy e mód a demokrácia uralmával állna válhatlan kapcsolatban, mert a törvényalkotásnak megosztása a nemesek és követeik között saját alkotmányunkban is előfordult. Annyi bizonyos, hogy a szuverenitásnak külső önkorlátozását jelenti, ha annak rendszerinti gyakorlója, a képviselő főfontosságú ügyekben törvényhozásra nem jogosult, vagy ha a szuverénnek tekintett nép, nem bírván maga létrehozni akarát, azzal rendszerint másokat bíz meg, s a hol közetlenül lép is föl mint törvényhozó, e hatalmat csak igen-nel vagy nemmel való szavazás útján gyakorolja.

II. *A tantörténet, mely a szuverenitásnak vallási szempontból való önkorlátozására vonatkozik, úgy terjedelmé, mint a benne küzdő elvi ellentétek tekintetében a legnevezetesebb:*

Nincs az államtannak kérdése, melylyel többe foglalkozott, nincs, a mely vitásabb maradt volna. A mi természetes.

Az ember kétféle: ismert, részleges, természetes és kimagyarázhatlan, természetfölötti, végtelen erők hatása alatt áll.

Az elsőkhöz tartoznak testi, értelmi, szellemi erők, melyek segítségével elemzés, következtetés és ezekből folyó cselekvés útján magát a véges világban fentartja, világképét, céljait megalkotja.

Ellenkezőleg bitében természetfölötti világossághoz, kezetlen bizonyossághoz jut a mindenség végső titkait illetőleg. E benső megvilágosodás az ő tovább nem elemezhető képeivel áttöri az értelem, az ész korlátait s elotva az ember tudásszomját, vezérli cselekvésében.

Akár az értelem és ész elégtelensége az emberi tudásvágy kielégítésére, akár a történelmi események s azokban egyes személyeknek kimagyarázhatlan, csodás működése legyen a hitnek látható oka, akár Istennek közvetlen munkálását szemléljük benne: hit és tudás az emberi élet örök tényezői maradnak.

Az egyes emberre e tényezők hatása különböző s az egyes is velük szemben különbözőleg érvényesül. Némelyeknél mindkettő egyenletesen s egymást kiegészítőleg hat, másoknál egyikük jut túlsúlyra, míg némelyek életét a két tényező teljes ellentéte teszi meddővé, kínossá.

A nemzetek életében nagy arányokban ismétlődnek e jelenségek s országulásukban a hit és tudás viszonyára nézve hasonló helyzetben vannak, mint az egyesek, a tudomány pedig, midőn az országlás viszonyát a hithez megállapítani akarja, abban a veszélyben forog, hogy megszűnik tudomány lenni s hitanná változik, vagy tudomány maradván, a hit valódi jelentőségét érti félre.

De még ha a hitnek, a természetfölötti erőnek hatalmát elismeri is az önálló államtan, a mennyiben egyedül az ész és értelem alapjára helyezkedik és oly hittan, mely az államtan egész anyagát magába olvasztja, a véges emberi létnek minden önállóságát megtagadja, azt a természetfölötti erők hatalmának föltétlenül alárendeli, nem érthetik meg egymást.

Innét folyik a kérdés vitássága a szuverenitásnak a valláshoz való viszonyára nézve.

A hit az ember életcéljára is vonatkozván, az országlás hasonlóképen, a hol hit és tudás kizáró ellentétbe jutnak, úgy látszik, a tudomány előtt, az államtan a hithez való viszonya megállapításakor, nincs más menekvés, mint a hitet, ha a tudománnyal ellenkezik, az állam által megsemmisíttetni, legalább is ignoráltatni, vagy a hit előtt meghajolva, álláspontját földadni.

Tárgyilag véve, mint kész világnézet az a hit, a melylyel kapcsolatban a tudomány legjobban kifejlődött: a keresztény hit az országlást illetőleg ily kizáró ellentétet a tudománnyal ugyan nem szül. Nem, mert súlypontja az ember legbensőbb életének, Istenhez való viszonyának meghatározására esik. Az állam, a társadalom megértése, életük törvényeinek megállapítása ekként természetszerűleg a tudomány feladatává válik, míg a keresztény hit az emberi élet véges alakulatát, a társadalmat, az államot illetőleg csak a legáltalánosabban állít föl tételeket, melyek a tudomány eredményeivel nagyban véve nem ellenkeznek.

Mint élő jelenségek azonban: a keresztény hit, az országlás, a tudomány egymás iránti helyzetükből folyólag nagyon könnyen összeütözkönek. A hit tagadva a végesnek bármínemű lényegességét, a tudomány a maga autonómiája nevében még mint lélektani tényt is mellőzve a természetfölöttit s megrekedve a végesesség körében, az országlás végül a maga külső erejében elbizakodva, a bennük s az általuk élő ember önmagával jut ellentétbe, mert lényének alkotó elemei egymással harcban állanak.

A látszólagos nehézség ellenére a tudománynak az az alap, melyen áll, nyújt módot, hogy a végletektől menten a hit és a szuverenitás viszonyát megállapítsa. Ez alap pedig az emberi szellem öntevékenysége, öntudatának alkotó ereje, azaz a szabadság, mely nélkül tudomány képzelhetlen. De ugyanez más irányban a keresztény hitnek is éltető lelke.

A hit Istennel önakaratból közremunkáló, minden külsőség fölött győzedelmeskedő, hegyeket kimozdítani bíró, az ember bensejében lakozó erő. „Lélek az Isten és azoknak, a kik imádják, lélekben és igazságban kell imádniuk.” (János ev. II. 24.) A hatalmasságoknak „engedjete, ne csak a büntetésért, lujieni a lelkiismeretért is”. (Sz. Pál a Rómaiakhoz. XIII. G.) „Nem adta Isten nekünk a félelem lelkét.” (Sz. Pál Timotheushoz II. 1. 7.) „Ha megmaradtok az én beszédemben ... megismeritek az igazságot és az igazság megszabadít titeket.” (János ev. Vili. 31., 32.) „Mert ti szabadságra hivatottok.” (Sz. Pál a Galataiakhoz II. 13.)

A hit a végtelennek, Istennek egyenes, közvetlen, holott a tudomány a gondolat által közvetített tudata, az egyik inkább a dolog értelmi áthatása, a másik a közvetlen tudat alapján a külületnek, az akaratnak is iránya, de mindkettőjük a szellem öntevékeny működésén nyugszik. A tudomány önmagával jutna ellenkezésbe, ha a hit, a vallás önállóságát akár magával, akár a véges világot közvetlenül irányzó állammal szemben el nem ismerné.

A megismerés, a tudás a hit tényét nem tagadhatja s mint értelmi és erkölcsi erők szülöttét, minden természetfölötti erőktől eltekintve is, tisztelnie kell.

Az állam és vallás viszonyát illetőleg pedig, habár a tudomány az államnak a véges világra nézve föltétlen határozó tehetségét, formailag korlátlan szuverenitását vindikálja is, a vallásos meggyőződés alakulásának korlátlan szabadságát, a vallásnak intézményes elismerését hasonlólag nem tagadhatja meg.

Csak a hol a hit cikkelyei vallásos köteleként parancsolnak olyast, a mit az állam a véges világra nézve büntettnék tart, ott válik a vallás intézményes elismerése lehetetlenné, ott a nemzet akarata s tagjainak vallása élethalálharcra kelnek, melynek kimenetele attól függ, vajjon az ember eszméje a szuverén hatalom parancsában vagy a vallás benső hitében él-e igazabban.

Ettől a kísértéstől az emberiség nemzeti meg nem kimélhető, hacsak erkölcsiségüket lerontani nem akarjuk, a mi pedig bekövetkeznék a vallásos közületnek, az egyháznak külső hatalommal való felruházása által.

Az egyházban rejlő végtelen erő, véges anyagi hatalom híján is, szükségképpen érvényesül, mihielyt az ember eszméje az ő tanaiban él igazabban s az

államnak korlátlan külső hatalma csak addig biztosítja fölényét, míg az ember végtelen lényegét a vallásnál inkább szolgálja.

A szuverenitás vallási szempontból való önkorlátozásának tantörténete tehát az emberiségben ható természeti és természetfölötti erők arányát, az emberi eszmének a vallásban vagy az államban nagyobb érvényrejutását tükrözi vissza.

Szorítkozva a keresztény világ eszme körére, egészen természetesnek tűnik föl, hogy a keresztény egyház korlátozta az erkölcsileg sokkal alantab színvonalú, belső erejét vesztett római államot, még inkább pedig a barbár társadalmak szuverenitását.

Ez az időleg helyes viszony különösen (*Irtan* által jogászilag formulázva s a pápától jogi értelemben véve, a keresztény vallásnak és egyháznak, mint a szellemi (*potestas spirituális*) erők megnyilatkozásának jogi, külső szuverenitását (*majoralis*) vonta maga után a múltó, világi hatalom (*potestas temporalis*), az állam fölött.

IX. Gergely (1227-1.) az egyháznak már nemcsak a kulcsok hatalmából folyólag, ratione peccati, hanem elvileg követeli a potestas ordinariát világi dolgokban. Ez álláspontot VIII. Bonifác fejezi ki legélesebben 1302-ben kiadott „*unam sanctam*” bullájával, melyben a szellemi és a külső hatalmat, a szellemi és világi kardinális olyképp tulajdonítja az egyháznak, hogy az elsőt maga hordja, a másodikat a királyok, de az egyház akarata (*ad nutum et patientiam*) szerint. Ebből folyólag a világi hatalom kezelői fölött fensőbbé válnak. behelyezi őket s megfoszthatja hatalmuktól, végül pedig az üdvösségre elkerülhetlennek nyilvánítja, hogy minden emberi lény a pápa alatt álljon. E bulla szerint nemcsak az egyházat összes dolgaival, melyek közé a papi személyek is tartoznak, illeti meg az immunitás az állam törvényeitől és hatóságaitól, de az állam az ő összes ügyeivel az egyháznak van alávetve a fölényénél fogva, mely a szellemi hatalmat a fizikai fölé emeli.

Paduai Marsilius-nak, Occam Vilmos-nak XIV. századbéli tanai, melyek szerint az egyházat egyedül a szentségek kiszolgáltatása és az isteni ige hirdetése illeti, egyelőre elhangzottak, az egyház pedig föladata régi elvét: Ad fidem nullus est cogendus invitatis s külsőleg büntette a hitbeli tévelyeket is.

Az egyháznak ily fölénye azon mértékben vált természetellenessé és igazolhatatlanná, a melyben a keresztény eszmék alapján az új társadalom szerveződni bírt s vele a gazdasági, a szellemi élet önálló létjogosultsága a természetfölötti világrend mellett kétségen fölül állott.

III. A végesre irányuló emberi életnek ez az önállósulása természetszerűleg maga után vonta az állam hatalmának fokozatos emelkedését, az állami szervezet kiépítését.

Az állam azonban, ritka kivételekkel, nem elég erős, hogy a harezot az egyház túlhatalma ellen fölvegye s épp ezért a küzdelem magában az egyház kebelében indul meg a protestantizmus formájában.

A protestantizmus a jogilag szervezett; látható, az államhatalom fölött ratione peccati rendelkező egyházzal a láthatatlan egyházat állítja szembe, melynek egyedüli feje, kormányzója Krisztus.

E láthatatlan egyház azonban mégis a külső világban működven, a külső rendet, a külső vezetést nem nélkülözhetette, ennél fogva az egyház kormányzata részint a fejedelmekre, mint az egyház kiváló tagjaira, bízott, így Németországban, ahol konzisztoriumok által gyakorolták, részint a fejedelem kinevezte püspökökre, mint Dán-, Svéd-, Norvégországokban és Angliában, utóbbi helyen azonban a püspökség apostoli következése is fentartottnak tekintett. (Gladstone, Church and State II. köt. 7. fej. 3. czikk.)

Az egyházkormányzat ekként az államhatalomra szállott, akár annál fogva, mert a fejedelem az egyház kitűnő tagja (episcopal-rendszer), akár azért, mert az egyházkormányzat sem határozhat a belső hit fölött, a hitből eredő békétlenségek, a hitélet külső rendezése pedig a külső életre, tehát a szuverén hatalom körébe tartozik (territorial rendszer), akár végül az egyháztagok akaratanál fogva (collégial rendszer), mint ezek megbízottjára. Ekként a szuverén hatalom a külső életet, a külbékét illetőleg korlátlanná vált, a külön egyházkormányzat megsemmisült (L. *Kerkápoly, Prot, egyházalkotmány. Sohm, Kirchenrecht.*) s a szuverén hatalomtól függött, mennyiben vegye tekintetbe a hitcikkelyeket.

A kálvinista reformáció az egyház láthatanságát csak az összes kereszténységre nézve tartotta fen, ellenben az egyes külön, helyi közösségekre vagy országos egyházakra nézve azok láthatóságát, külön egyházi kormányhatalmát iktatta hitcikkelyei közé.

Az egyház mint külső és sajátos fenytési hatalommal ellátott szervezet a legtöbb helyen a papok, tanítók, vének, dékánokból, helyi és országos gyűlésekből, Angliában az apostoli következésének tekintett episkopatusból áll s az állami szervezettől, Angliát kivéve, lehetőleg elválasztatik.

A hol azonban a reformált hit általánossá bír válni, államegyházi jelleget ölt magára olyképen, hogy az állam anyagilag támogatja, csak a hozzátartozókat bocsátja közhivatalokra, az egyházi tanokat karhatalmával fentartja s az állam szervei erkölcsi és vallási hibák miatt alá vannak vetve az egyház fegyelmének.

Skóciában, Németalföldön, Északamerikában, Massachusettsben mutat a kálvinizmus ily fejleményeket, melyek ha eltekintünk a papi rendnek katholicus felfogás szerinti isteni eredetétől és küldetésétől, egyeznek az egyházi hatalom jogára nézve a katholicus felfogással.

A kálvinista tan, mely szerint a hívek egyetemét illeti az egyházi kormányzó hatalom, közvetett fölényt igényel ennek részére az állam fölött s a hitcikkelyeknek külső hatalommal való érvényesítését megengedettnek, sőt szükségesnek tartja.

A míg tehát a protestantizmus az állam hatalmát neveli, a kálvinizmus, a hol általános elfogadásra talál, az államnak közvetett alárendelését hozza magával az egyház irányában.

A XIX. száz. végén oly erőre jut már a társadalom és állam, hogy katholicus részről is feladatik az egyháznak előbb vitatott egyenes hatalma az állam fölött s Bellarmín (De romano pontifice Lib. V. cap. VI.) is már csak a közvetett hatalmat tulajdonítja neki.

A fontos szerep ugyanis, mely a vallási harcokban az államnak jut, egészben véve mindenütt az állam önállósulásának, szuverenitása kifejlődésének kedvez.

Az állam megszűnik merőben külső hatalom, egyedül a külső jólét eszköze lenni s a legfőbb erkölcsi kérdésekben hivatottnak érzi magát döntésre.

Az egyháznak kormányzatilag az államba olvadását, vagy legalább szoros kapcsolatát vele, a protestantizmusnak még reformált árnyalata is elősegíti, midőn az általános papság tanát hirdeti s isteni rendelkezésen alapuló külön papságot nem ismer; mert ez által ugyanazon emberek, csak másként elosztva és szervezve gyakorolják az egyházi és világi hatalmat.

Ugyanazok a személyek alkotják az egyházat és az államot, mondja *Hooker* (Ecclesiastical polity), midőn az angol király egyházfői minőségét védelmezi, állam és egyház azon egy társaság, melynek állam a neve, midőn világi törvény és kormány alatt él, egyház, midőn Jézus Krisztus lelki törvényét követi.

A szuverenitás korlátai ily felfogás által nyilván megszűnnek s az állam noha egy vallást, egy egyházat fogadva el, ennek tanai iránt kötelezett, tehát szuverén akarata korlátozott lenne; de mivel e korlátozást önmaga, önkaratából teszi, az hatalmát nem csökkenti, hanem erősíti.

A katolikus tan az áthághatlan határ által, a melyet a papság és a világiak között von és a mely által megakadályozza az egyházi és világi hatalomnak ugyanazon személyek birtokába jutását, elvileg kizárja ugyan az állam hatalmának összeolvadását az egyházzal, tényleg azonban az egyház a nagy nyomatéknál fogva, melyet az állam a vallási harcokban kifejtteni bír, valamint a világi életnek, u. m. a közgazdaságnak, művészetnek, tudománynak egyre nagyobbodó erejénél fogva, majd az állam fenhatósága alá kerül, majd koordinált állásra szoríttatik még akkor is, ha államegyházi jellege van, vagyis ha az állam bizonyos egyház érdekében hitkényszert gyakorol más vallásúak irányában.

A világi életnek ily önállósulása semmi egyéb, mint az emberi eszmének teljesebb kifomálódása. Az ember a maga lényegét nem látja egyedül abban, hogy a végestől, a földtől teljesen elszakadva, egyenesen törekedjék a földöntúli, a végtelen tökéletességre, hanem a természeti világ külső meghódítása, hasznos átalakítása, szépítése, okozati összefüggésének földerítése által viszi be a végeességbe a végtelent.

Az állam, ha Sköcziától, Németalföldtől, Amerika egyes gyarmataitól, Genftől eltekintünk, egyaránt megalapítja szuverenitását a keresztény vallás két főirányzatával, a katolikkal és protestánsokkal szemben, előbbivel a világi életnek tényleges túlsúlya, utóbbival az állami és egyházi élet összeolvadását következtében.

S a szuverenitás úgy a külső, formai, mint a belső, tartalmi korlátlanág igényével lép föl s a vallást *Machiavellivel* (Discorsi I. 11., 12.) az uralkodás legfőbb eszközének tekinti.

Angolországban az *erasztiamisz* (L. szerző Újkori alkotni. II. köt. 126-172. l.), a kontinensen a *fehronianus* irányzat megegyeznek abban, hogy az egyházat megfosztják önjogúságától, még a belső lelki élet körét illető hatal-

mától is. Angliában *Hooker (Ecclesiastical Polity)*, *Warburton (Alliance of Church and State)*, *Coleridge (Constitution of the Church and State)*, a szárazföldön *Febronius* és iskolája azért nem bírják az állami szuverenitásnak természetét, határait megszabni, mert nem látják, hogy az emberi eszme csak egymással ellentétes, önálló közületek útján kielégíthető szükségletek alakjában valósul meg.

A mint az egyház uralma az állam fölött egyetlenegy emberi szükségletnek veti alá föltétlenül az összes többieket, ugyanazt teszi az állam, ha szuverenitását biztosítottak érzi, elfeledvén, hogy szuverenitása csak a többi emberi szükségletek kielégítésének s e kielégítésre szolgáló emberi kapcsolatnak irányzására, nem magának a kielégítésnek átvállalására terjed s hogy ezt az irányzásban rejlő fensőbbiség sem tartalmazhatja, mert az irányzás mindig felteszi az irányzó mellett s kivüle önálló léttel, akarattal fölruházott irányzandót.

Az állam szuverenitásnak vallási szempontból való korlátozását a XVIII. száz óta nem az általános ellentét állam és vallás közt, hanem a különböző vallási irányok küzdelme egymással, az állam és egyén, a vallás és tudomány ellenfelei fejlesztik tovább.

Az a harc, melyet a középkorban az állam az egyházzal vívott, a XVI. század óta átalakul valamely az állammal egyesült egyháznak a többi vallásos társulatokkal vívott harczává, az egyén világi vélemény szabadságának az állami szuverenitással szemben való érvényesítésévé, a hit és a tudás küzdelmévé.

A XVII. században lép föl először az irodalomban s a közintézményekben a vallási türelem.

Az egymással azon egy államban harczban álló s mérkőzni bíró, hatalmas felekezetek küzdelme Európában kölcsönös megalkuvásra vezetnek s jogaik bizonyos fokú egyenlőségét, paritását eredményezik a szuverén hatalommal szemben.

Amerikában a rendelkezésre álló terület nagyságánál s a vallásos irányok sokaságánál fogva, egy lépéssel tovább haladnak az államok. *Maryland, gyármint jelenti ki először az összes keresztény, vallási meggyőződések függetlenségét a szuverén hatalomtól, tekintet nélkül hivaik számára. Rhode-Island léteí egyenesen annak az üldözésnek köszöni, melyet a puritánok Massachusettsben más felekezetek ellen kifejtettek s alapítójának, Roger Vilmos-nak sikerül (L. életét Horváth Mihály hasonczímű italában) a szuverén hatalom korlátozását minden, nemcsak leeresztény vallási meggyőződés irányában az állam alkotmányába bevinni.*

Carolina gyarmat az anglikán egyházat fogadja el államinak, de más valésuaknak is megengedi vallásos társulatokká alakulását s az állampolgári jogokai egyedül attól teszi függővé, hogy valaki Istenben higgyen s a nyilvános isteni tisztelet szükségét elismerje.

Az utóbbi gyarmat alkotmányá tudvalevőleg Locke-tól származik, a ki zászlóvivőjévé vált annak az iránynak, mely az állam korlátlan szuverenitását a vallási meggyőződés fölött ostromolta. Locke (Letters on Toleration) abból a kevésbbé szabatos elvből vezeti le a szuverén hatalom korlátozását vallási tekintetben, hogy az állam csak e világ dolgaival foglalkozik, minden véleményyt

meg kell hát túrnie, a mely nem ellenséges a polgári jogokra, minélfogva különösen atheisták türelmet nem igényelhetnek, mert ígéreteikre, esküjükre, szerződéseikre, nem lehet számítani.

A XVIII. száz felvilágosodást iránya teljes erővel felkarolja a Locke-féle eszméket s a természeti vallás nevében küzd akár egy, akár több államilag bevett pozitív vallás ellen, a szuverenitásnak minden egyéni vallásos meggyőződés irányában való korlátozását követelve, de egyúttal a természeti vallásnak államvallássá, mint Locke gondolatának továbbfejítője, *Rousseau* nevezte, *polgári vallássá* tételét kívánva.

IV. A nagy fordulat, melyet Locke és Rousseau művei jeleznek a szuverenitásnak vallási szempontból való korlátozása tekintetében, abban áll, hogy egyik vallásnak a többi fölött, vagy az államnak és a vallásnak egymás fölött való uralmi igényei mellett egy új követelő támad: a tudomány az ő bölcselmi formájában.

Arról van szó, hogy a bölcselem tételei irányozzák az állam akaratát s a mint ennek, úgy a bennök rejő bölcselmi tanoknak alá kell hogy rendelje az egyes akár bölcselmi, akár vallási ellenkező meggyőződését.

„*Van tehát tisztán polgári vallás, így szól Rousseau (Contrat social IV. könyv, S. fejt.), melynek czikkeit megállapítani a szuverén hatalmat illeti, szorosán véve ugyan nem mint dogmákat, hanem mint társias érzelmeket, melyek nélkül sem jó polgár, sem hű alattvaló el nem lehet.* A ki e czikkeket nem hiszi, erre nem kényszeríthetni ugyan, de számkivetni igen is lehet az országból, nem mint hitelent, hanem mint a társas életre alkalmatlant, a ki a törvényeket, az igazságot szeretni s életét, ha kell, kötelességéért feláldozni nem tudja . . . Isten léte, a jövő élet, a jók boldogsága, a gonoszok bűnhődése, a társadalmi szerződés és a törvények szentsége a polgári vallásnak pozitív dogmái. Negatív dogma egy van, a türelmetlenség, melynek követését az államban meg nem tűrhetni.”

Rousseau tanában áll előttünk, bármily kevésbé szabatos a formulázása, az újkori állam erkölcsi tényezőként oda állítva.

Maga Rousseau nincs tisztában az iránt, hogy tanaival az államot legfőbb erkölcsi irányzóvá teszi, hisz mint Locke, csak e világra szorítja hatalmát, a mi gondolatkörükben azt jelenti, hogy csak múlt emberi érdekekkel, a közhaszonnal, nem az ember legfőbb, földöntúli rendeltetésével van dolga.

Nyilvánvaló azonban, hogy a közületi kapocs, a törvények szentségének az a hangsúlyozása, melyet Rousseaunál találunk, a társadalmi lét becsének tulajdonított az az elsőbbség a Franciaországban akkor uralkodó vallás fölött, melyet az Extra ecclesiam nulla salus elve miatt az államból egyenesen száműzendőnek tart: valójában nem egyéb, mint a saját, vallásoktól független morálját az ember végrendeltetésére nézve is szuverén módon érvényesítő emberi közületnek, a *laikus államnak* a gondolata.

Ebben a Rousseaunál még homályos gondolatban rejlik tanának nagy jelentősége s a francia forradalmi eseményekre gyakorolt hatása. A pusztán anyagi jólét gondozására, a pusztán külső rend fenntartására hivatott állam el van egy gondolattal tetemve s helyére az ember összes czéljait felölelő, legfőbb

erkölcsi céljára is hatalmat kifejtő szuverenitás státuálatik. Ha már a *Leibnitz-Wolf-féle* irány is hasonlót tett, abban lényegesen különbözik még is a Rousseau tanától, hogy e funkciózt nem tulajdonítja kizárólag és elidegeníthetlenné közület összes tagjainak.

A Rousseau tanának főjelentősége tehát abban rejlik az állami szuverenitás határait illetőleg, hogy az állam önálló morálját hirdeti, főhiánya pedig abban, hogy e morál viszonyát a pozitív valláshoz meghatározni nem tudja. Nem tudja pedig, mivel az emberi életnek az államban, az országlásban jelentkező és első sorban szükségkép a végesség tekintetei által befolyásolt irány mellett vallási irányának, vagyis a végtelenség közvetlen ereje, összképzetet által meghatározott lelki életének megkülönböztetéséig emelkedni nem tud.

A pozitív vallásnak egyenlő ereje és lényegessége az ember országgló szükségleteivel, megközelíthetlenné az ő lyrikus és reflektív elméjére, a vallás pedig közületi összjelenség alakjában, mint egyház kihívja individualisztikus szellemének gyűlöletét.

A mint az állam, Rousseau szemében, az egyének mesterséges csinálmánya, szerződése, melynek üldöznie kell minden külön rendet, testületet mint nem az egyének összeségének akaratából létrejöttét, lehetetlen hogy a pozitív vallás s az egyház könyörületre találjon előtte. Nem az előbbi, mert eredetében és fennállásában az egyén öntevékenységét megsemmisítő tekintélytől, a kinyilatkoztatástól s ennek különös letéteményeseitől, az egyháztól függ. Az utóbbi pedig azért sem, mert egyszersmind testület s mint ilyen külön érdekeivel az egyéni jogegyenlőséget csak úgy lehetetleníti, mint a többi külön rendek s osztályok.

Rousseau laikus államának, kapcsolatban individualisztikus, jogegyenlőségi elveivel, ha következetesen keresztül vitetik, a, vallás és egyház leigázásának, illetve megsemmisítésében kell végződnie.

Az individualisztikus alapon fölépült állam ugyanis csak a többségi elv kiegészítő eszközével állhat fön, ha pedig a többség a morálnak is közvetlen, egyenes meghatározójává tétetik s a vallás csak annyiban létezhet önálló közületi alakzatban, mint egyház, a mennyiben a többség időleges felfogása szerint a közjóra kedvező; világos, hogy az egyház állása egészen bizonytalanná válik. De közvetve az egyén vallásos hite is elnyomatik, mert a polgár kényszerítettik az államnak a morál, Rousseau szerint a polgári vallásra vonatkozó megállapításait elfogadni, külső tiszteletüket tárgyozó ténykedésekben részt venni, ha csak nyílt ellenzések miatt száműzetni vagy színleges elfogadásuk miatt az államban büntettetni nem akar. (*Contrat social IV. k. S. fejt.*)

A laikus állam szerveződése Franciaországban tényleg megkezdődik az 1790. július 12-iki törvényvel a papság polgári alkotmányáról, mely az egyház önálló életét megsemmisíti.

A miről Raynal (*Hist. philos. des Deux-Indes*) álmodott, mindinkább valószínűsülnek indul. „Nincs más zsinat, mint a szuverén miniszterei. Ha az állam kormányzói egybegyűltek, az egyház van együtt. Ha az állam szólott, az egyháznak nincs mit beszélnie . . . A törvényhozón és hatóságokon kívül

nincsenek egyéb apostolok. Nincsenek egyéb szent könyvek, mint a melyeket amazok ilyeneknek elismertek. Nincs isteni jog a köztársaság javán kívül.”

A keresztény időszámítás eltörlése 1793-ban, a polgári vallás és polgári isteni tisztelet proklamálása az 179. május 7. törvény által, a papok üldözése a templomi javak fölhasználása, honvédelmi s jótékonyági czélokra, a jenálló egyházak kultuszának betiltása s javaiknak a polgári isteni tisztelet czéljaira alkalmazása: a laikus állam megtestesülése voltak.

Bármennyire folyt is be a francia köztársaság magatartására, melylyel a laikus államot proklamálta a félelem a nemességgel tartó papságtól, a királyság érdekében fellépő külállamoktól (L. Aulard, *Le culte de la Raison et le culte de l'Etre suprême*), lehetetlen azt csupán ily alkalmi okoknak tulajdonítanom.

Már a papság polgári alkotmánya 1790-ben nem gallikán hagyományoknak, hanem a XVIII. századi fölvilágosodási iránynak eredménye, ugyanebből keletkezett logikailag a laikus állam s abban a polgári vallás intézménye.

Valódi világtörténeti fordulatot jelez s nem alkalmi expediens jellege van az 1794. május 7. törvénynek. A benne nyilatkozó irány, bár módosulva, lép föl a mai köztársaságnak azokban a törekvéseiben, melyek az állam és egyház elválásával, az államnak a vallás iránti teljes közönbösségével az iskolának, a közjótékonyágnak laikussá tételét czélozzák.

Polgári vallás helyett polgári morált kívannak s a mit a régebbi állam az egyház lenyűgözése által akart elérni, azt a mai czélszerűbbnek látja az iskolának, a tanoknak hatalmába kerítésével megtenni.

De a jelen száznak az állam és vallás viszonyaira nézve támadt küzdelmeit és megfejtési kísérleteit sem lehet másként magyarázni, mint annak az irányzatnak következményét, a mely az 1794. május 7. törvényben igen kirívóan, más államtényekben pedig burkolva, mérsékelten nyilatkozott.

A nagy tévedés, mely az 1794. francia törvényben s általában a laikus állam irányzatában rejlik az, hogy az állam erkölcsi jellegéből oly következményeket von le, melyek a vallási, a tudományi, az egyéni életirányok önállóságát megsemmisítik, azokat az államba olvasztják.

Az államnak kétségtelen erkölcsi mivolta nem jelenti, hogy a vallást, az erkölcsöt közvetlenül maga hozza létre, hanem azt, hogy a véges életet irányzó tényeinek indító okai legyenek erkölcsiek, vallásiak is.

A mint az államnak tagadhatatlanul a külső haszonra is irányuló funkciójából nem következik, hogy a gazdasági életet magába olvaszssa, épp úgy ellenkezik erkölcsi természetével, hogy önmaga vallást alkosson, erkölcsi szabályokat fölállítson.

Intézményei, jogszabályai szükségképen valamely erkölcsi és vallási világnézet kifejlesztésére lesznek, a mi büntető jogában legkézzelfoghatóbb. De ez intézmények, e szabályok létrejöttének se nem főoka a vallás és erkölcs, se általuk a vallási és erkölcsi szükséglet kielégítésére nem talál.

Az állami intézmények, jogszabályok közvetlen, egyenes létoka a véges világ szükségleteiben rejlik, a vallási és erkölcsi czélok csak e szükségletek mellett érvényesülhetnek.

A francia laikus államban élesen kidomborodó irányzat a jogállam sokat mondó, homályos neve alatt lép föl a német gondolatkörben.

A jogállamnak ma már kiformált külön értelme van, egyszerűen azt az államt jelent, melyben minden jog, köz- és magánjog bírói védelemben részesül.

Soká azonban nagyon homályos volt a fogalom (L. szerző *Közig, bírások az alkot m. és egyéni joghoz való viszonyában* című munkáját 23-3(5. I.), mégis a mint *Mohl Róbert* jól rosszul körül írta (*Allamlud. Encyclop.* 223. I.) s egyik főjellemvonását abban találja, hogy benne „az ember teljesen a józan értelmesség álláspontjára helyezkedik s a földi életnek közvetlen, önálló czélt tulajdonít”, nyilván való a rokonsága a laikus állammal.

Mint a közjogokat is bírói védelemben részesítő állam fogalma mellett, a jogállam egyszerűs mind a laikus államt is jelenti.

Martens erős történelmi érzékkel és jogászai szabotossággal, *Mohl* homályos körülírásai helyett, abba helyezi a jogállam lényegét, hogy magát „minden akár különös egyházi, akár általános vallási rendtől elkülönítette s bármely nem tőle származó jogszabálytól függetlenné tette.” (*Martens, Die Beziehung . . . zwischen Kirche und Staat.* 350. I.), helyesen mutatva rá, hogy a jogállami alakulás természeti szükségképiséggel következik be, mihelyt az államtagok teljes vallásszabadság és politikai jogegyenlőség részeseivé válnak.

A jogállam tehát olyan állam, a mely magát a vallástól s egyes egyházaktól függetleníti. De mivel nem mindig lehetséges feladatai megvalósításában erkölcsi elvektől eltekintenie és hatalma kifejtésében szükségkép érintenie kell a vallásos vagy egyházi élet területét, e részben is magának követeli a szuverenitást.

Mint a véges világban, külső eszközökkel működő hatalom elhatározásában ön alkotta, tehát forrásukat tekintve, világi indokok által vezetetik s a valást az állami jogszabályok, intézmények megalkotásánál csak annyiban veszi tekintetbe, a mennyiben saját véges szempontjából szükségesnek találja.

A francia laikus államt és a német jogállamt, közös vonásuknál fogva, hogy az államnak egyes isteni eredetét tagadják és a vallástól független indokok szerinti akarat elhatározásait követelik, egyes túlzó katolikusok a liberalizmus neve alá foglalják, hogy ily módon a katolikusokat a liberalizmustól elretentsék.

„A liberalizmus, mondja *Hemptine (Polit. Fragen. 1878.)* politikai katedjában, a természet fölötti rendnek tagadása a politikában, minden vallásos befolyás kizárása a társadalmi viszonyokra, a társadalmi rend teljes elszakítása az isteni kinyilatkoztatástól. *Liberaiore* szerint (*Le droit publique de l'Eglise.*) a liberalizmus a jelenkor nagy eretneksége. *Sardávy Salvany* pedig (*A liberalizmus bűn, ford. Csápori 1888.*) még tovább menve, mondja: „A liberális elvek: az egyed szuverenitása és teljes függetlensége Istentől s az ő tekintélyétől, a társadalom szuverenitása és teljes függetlensége mindattól, a mi nem tőle származik. A liberalizmus a legáltalános és legradikálisb eretnekség, mert az eddigieket mind magában foglalja . . . Liberálisnak lenni nagyobb bűn, mint a rablás, házasságtörés, gyilkosság vagy bármi más, a mit Isten tör-

vénye tilt.” A liberalizmus ekként egyezőnek vétetik az államnak laikus és u. n. jogállami alakulásával. Pedig e kettő sem egy.

*A német jogállam-féle és a francia laikus állam-fele felfogás csak abban egyeznek, hogy az államot a vallástól és egyháztól függetlenül s neki fölöttük szuverenitást tulajdonítanak. Különböznek ellenben arra nézve, hogy a német jogállami irányzat az államnak egyenes vallási és erkölcsi célét nem tulajdonít, a francia igen; továbbá, hogy a német felfogás a vallás és egyház önállóságát elvileg elismeri, habár mértékének megállapításait az államnak vindikálja, a francia laikus állam ellenben a vallás és egyház hivatását is be akarja töltetni. A liberalizmus, fentebb (i). §.) kifejlett fogalma szerint, a laikus állammal homlokegyenest ellenkezik, csakis a jogállammal lehetne némileg azonosítani. A jogállam neve azonban nagyon tévedésbe ejt, mert az államot pusztán a külső élet terére látszik szorítani, holott az indokaiban, céljaiban az emberi élet külső szabályozásán túl megy s csakis eszközeiben jogi, külső. A jognak egészen sajátos értelme fűződik a jogállam elnevezéshez, az a melyet Trendelenburg (*Naturrecht* J/6. §.) a német irodalomban kiválóképen képvisel. E tan szerint „a jog a cselekvés azon szabályait jelenti, melyek által az erkölcsi egész és annak tagozata fenáll és tovább fejlődik”.*

Kifejtve a jogállamot homályos burkából, semmi egyéb az, mint az állami erkölcsi végeztelének állítása s az állam pusztán külső, kényszerintézeti jellegének tagadása.

A jogállami felfogásban annak a valláshoz viszonyuló oldalát kétségtelenül Hegel-re vezethetni vissza, a ki a jogot, a belső morált, a hasznosat szembe állítja az erkölcsivel, az etikussal, a mi alatt az ember által öntudatosan akart és tárgyilag, esetleg külső kényszerrel megvalósított jót, észszerűt, helyest érti. Ily értelemben mondotta, hogy „az állam az erkölcsi eszme valósága, az erkölcsi szellem. E szellem mint nyilvánvaló, önmagával tisztában levő, lényeges akarat, véghez viszi a mit magáról gondol és tud.” (*Grundl. d. Phil. d. Rechts.* 258. §.).

Hegel koncepcziójában a tiszta belső világ, a morál élesen elválék az erkölcsitől, mely a külső hatalommal, tárgyilagosan is megvalósult öntudatos jót, okost jelenti. Minthogy azonban nem arra törekedett, hogy az erkölcsi világ különböző köreinek határvonalait megállapítsa, hanem éppen hogy összefüggésüket felmutassa, tana úgy tűnt föl, mintha az államból hasonló mindenható, mindent fölszívó lényt alkotna, a minő a francia konvent idejébeli francia állam volt.

Csak erősítette e látszatot felfogásának az az árnyalata, melylyel a régi rendőrállam s a Kant-féle rideg, csak a külső rend fentartásával foglalkozó állam ellen fordulva, az államot az egyéninél fensőbb egyetemességnek, tagjai köztudata, hazaszeretete által fentartott, bensőségteljes lénynek, az emberek közt gyakorlatilag ható, élő ész nyilatkozásának határozta meg.

Hiába tiltakozott ezek után ellene, hogy az állam eszméjénél az egyes történelmileg létezett államokra gondoljunk, vagy elfeledjük, hogy az állami nem műremek, hanem valóság, tehát az önkény, a véletlen, a tévedés szférájába esik. Minthogy az államot – csak eszméje szerint – az erkölcsinek való-

ságaként állította oda; vagy mivel azt mondta: Isten járása a világban, hogy állam van, mert alapját az észnek hatalma teszi, mely az akarat formájában valósul meg s még inkább az a kitétele, hogy az állam a földi Isten, azt a felfogást gyökerezették meg Hegelről, hogy állama vallást, erkölcsöt, egyéni önállóságot megsemmisíti.

E felfogás tévéssége könnyen kimutatható. Az állam, *Hegel* szerint (*Grundl. d. Phil. Rechts* 263. §.), nem lesz másként eleven, mintha a család és a társadalomban küzdő egyén vele együtt ki vannak fejlődve, a vallás pedig szerinte éppen túl megy az államon (U. o. 270. §.), mert az abszolút igazság teszi tartalmát s az ember lelkiülete végső fokon tőle függ. Mint Isten szemlélete, *érzete* és elképzelő ismerete, arra kész, hogy minden az ő, a vallás szempontjából tekintessék, a mi az államra nézve kezdetlenül, egyenesen ugyan lehetetlen, mert az állam a végesség viszonyaihoz kötött, a vallásra nézve ellenben minden véges múltó, véletlen. A vallás, egyenesen átvive a valóságba, ennek állami, társadalmi intézményeire és állapotaira, (tulajdon, osztályok, rendek) vagy egyenesen romboló hatású lesz, minthogy azok a valóságnak meg nem változtatható elemeivel vannak tele, melyeket a vallásos kedély végtelensége, az abszolút tökélyhez való vonzalma meg nem tűr, vagy pedig a valóság átalakításának fáradságos munkája helyett, a valóságon szánakozó lenézéssé válhatik.

Közvetve ellenben a vallásos érzés, a mennyiben t. i. az államot, a társadalmat elismeri, abban mint a lelkiület legfőbb irányzója igen is hathat.

A vallás azonban egyházzá válik az isteni tisztelet közössége, a vagyoni eszközök s külön papi személyek szükségessége által. A dolog természetének megfelelő, így szól *Hegel* (*Gr. d. Phil. d. Rechts* 210. §.) s az állam kötelességét teljesíti, midőn az egyházat támogatja, sőt minden polgártól megköveteli, hogy valamely egyházzal tartozzék, minthogy a vallás az emberi lelkiület legfőbb irányzója.

De az államnak is vannak tanai, mert – s itt válik el *Hegel* Rousseau-tól s a francia konvent laikus államától – a mi a jogra, alkotmányra nézve az államban érvényes, a gondolat formáját ölti föl a törvényben, és mivel az állam az öntudatos szabadság észszerű élete, a lelkiület az államban is lényeges mozzanatot alkot. Nem a tanok megállapítása, a gondolkozás az állam ezéjja, hanem az akarat, mely ugyan gondolat nélkül lehetetlen, de a melynél a főérdek a kifelé való külső hatás, nem a belső áthatás, a megismerés.

A vallásban megnyilatkozó eszme a kedély bensejében élő szellem, de ugyanez az eszme lesz külsővé, világivá, a mennyiben tudás és akarat által magának létet, valóságot ad. S mégis az állam a vallástól az által marad különböző, hogy amit követel, annak jellege a jogi kötelességszerűség és hogy közömbös mily lelkiülettel történik a teljesítés, a vallás tere ellenben a bensőséggel, melynél egyedül a lelkiület a döntő.

A jogállam, a mint Hegel felfogta, nem semmisíti meg tehát a vallást, nem is közömbös iránta, de tanokat csak közvetve állít föl intézményei, szabályai útján, a mennyiben esek az embernek a végességben érvényesülő lényegét, rendeltetését illető elvek nélkül képzhetlenek.

Hegel csak annyiban kerülhet azok sorába, a kik az államot vallási,

erkölcsi, bölcselmi közületnek is veszik, a mennyiben a tudományt az emberi szellemnek a vallásnál magasb fokául tekinti s bár a vallás és egyház önállóságot elismeri, az, államot a gondolat művének s a tudományt éppen ezért az államba illőnek tartja. Hegel az állam szuverenitásának természetes határát látja a vallásban, mint a melynek elve az államtól különböző formájú. (*Gr. d. Phil. d. K. 27(1. §. Zusatz 1. jegyz.)*)

Rothe az, (*Theol. Ethik 2. köt. Jf2Jf. §.*) a ki az államba a vallást egészen beolvasztja s az egyházat csak átmeneti közületnek tekinti, nem talán a vallás «*lard'iab voltánál, ellenkezőleg mindent átható erejénél fogva.*» Rothe az ember minden életnyilvánulásának háttérében vallásos meggyőződését látja, az államot, a társadalmat, a gazdasági életet pedig az ember erkölcsi céljából magyarázza azt mondván, hogy az állam öntudatosan morális közület, vagyis célját öntudatosan a morális feladatnak az által való megoldásába helyezi, hogy tökéletes morális közületet hoz létre; ebből folyólag arra a következtetésre jut, hogy az egyháznak csak addig van értelme, mint a vallásos érzés kizárólagos közületének, az áhitat és megszentelődés minden erkölcsi céloktól külön vett intézetének, a míg a gazdasági és szellemi javak előállítására és kicserélése, rendezése (társadalom és állam) nem felelnek meg a vallási érzületnek. A vallás tehát a társas és politikai élet erkölcsösnek lenni kellő, tényleg azonban szentségtelen zajából elmenekül s az istenes érzésnek külön közületét alkotja. Mihelyt azonban az anyagi és szellemi javak szerzése, rendezése az ember erkölcsi rendeltetésének megfelelő, a mi konkrété a vallásos érzülettől függetlenül lehetetlen, mihelyt az állam vallás-erkölcsi közületté lesz, az egyház felbomlik s különlete fölöslegessé válik. (U. o. 440. §.) Az egyes államok-hói alakuló világállamban ugyanezen folyamat megy végbe; az emberi értelmi tudat és az emberi akarati tevékenység teljes kifejlődésével lényegileg az isteni tudat és az isteni tevékenység valósulnak meg az emberiségben. Ugyanez áll a világegyházról. Világállam és világegyház összeesnek, isten országa megvalósul s a külön egyház szüksége eszik. Az ember a maga erkölcsi céljának megvalósítása, istenképére teremtettségének kifejtése által társadalmi és állami életében Isten céljainak munkatársává, a világállam Isten országává, Isten Uralmává (theokraczia) lesz. A világ, mint Fichte mondta, a theokracziában való hittel kezdődik s teljesen átértett theokracziával végződik (U. o. 449. §.).

A tudománynak a hit fölötti felsőbbsege Hegelnél, a vallásnak a végest teljesen végtelenné áthasonító ereje Rothenál egyaránt tarthatlanok. A tudomány magyarázhatja a vallást, de teremtő erejét nem pótolhatja. A vallás nagyban függetleníthet a végestől, de anyagát meg nem semmisítheti.

A mennyire az emberi erőket mérlegelni, az emberi fejlődést előre látni bírjuk, a végesre irányuló országlás, az állam s a végtelentől áthatott istenes érzés s annak közössége, az egyház az emberi életnek külön erői maradnak s az állami szuverenitás csak önnön céljának megtagadásával nyúlhat be a vallási és egyházi körbe ott, a hol ezek az emberi eszmével ellentétben nem állanak.

Legyen bár a tudomány a szellemnek magasabb szférája, mint az egyszerű hit, annak erkölcsi erejével nem mérkőzhetik. A tudomány hit nélkül az emberi élet végső kérdései iránt cserben hagy, mint a pozitívizmus, vagy ha a

mindenséget a hegeli panlogizmussal értelmezni bírja is, a teremtő öntudatói, a cselekvés erejétől lényegesen különbözik, pedig az államban éppen ez a főtényező.

Habár az ember állami tevékenységének egyes feladataiban a világos értelem, az összefoglaló, a következtető ész hatalma alatt áll, egészségben, alapiránynak erre vagy arra fordultában a hittől, a vallástól kapja a lökést.

V. Sem a francia forradalom laikus állama, sem a német jogállam, mely homályosságánál fogva egyformán jogcímet szolgáltat az állami mindenhatóságnak vagy az ész egyoldalú fölényének igényeihez, nem elégíthette ki az emberiség szükségleteit, mely eszméjét összes lelki tehetségeinek egymás melletti érvényesítésével valósítja s épp oly kevésbé mondhat le a végeshez tapadó társadalmi és állami ténykedéséről, mint a hogy élete az állatvilágét csak kevésbé haladná meg a végtelen felölölő művészet, hit, tudomány nélkül.

Az emberi szellemnek egyenesen a végtelen felé forduló vallási, bölcselmi és köztelenül a végelességgel küzdő társadalmi és állami irányai között támadó ellentétek, továbbá az államnak laikussá tétele, mindenhatósága a jognak sajátos-értelme nevében odáig fokozódtak egyes nemzeteknél, hogy az állam és egyház közt létrejött szoros kapocs szétválasztására irányuló követelést keltették s a homályos jelszó alatt: „Szabad egyház a szabad államban” jelzik az állami szuverenitás önkörlátozásának legutolsó fejleményét.

Az állam és egyház szétválasztását, a szabad egyház a szabad államban-féle jelszót Észak-Amerikából szokás származtatni. Amerikában azonban egészen más volt a keletkezési oka, mint Európában. Az észak-amerikai szövetségben nem lehetett a vallási különbségeket tekintetbe venni. Már annál fogva, hogy a szövetségnek szorosan körülírt hatáskör adatott s ebben a vallási ügy nem foglaltatott, a vallás kívül maradt az unió életén, de még inkább annál fogva, mert az szövetség bensőségét zavarta volna, ha a hozzá tartozó államokban található sokféle felekezeti árnyalatokkal is számolni kell.

Az egyes államokban pedig a XIX. száz. 20-as 30-as éveikig fenállottak az államvallások, sőt New-Hampshire államban éppen 1844-ig. Igaz, Virginiában még a XVIII. században, a függetlenségi harcz alatt megszűnt az államvallás, mert az anglikán egyház fölénye nagyon súlyosan nehezedett az igen elszaporodott más felekezetekre.

Az amerikai fejlemények külső hasonlóságuk mellett abban különböznek az európaiaktól, hogy indító okuk nem az államnak a vallást fölszívni, fölsőlegessé tenni akaró irányában rejlik. Az államegyházak rendszere, a mint ez egyes amerikai államokban fenállott, egyszerűen tarthatatlanná vált az egyenlőség elvének a függetlenség kivívása után uralomra jutott elvével szemben. A felekezetek nagy elszaporodása más megoldást nem engedett.

De ez az elválás sem a szövetségben, sem az egyes államokban nem jelenléti közönbösséget, még kevésbbé ellenséges indulatot a vallás iránt. Ily értelemben foglalt állást hazánkban az amerikai rendszer mellett Dedák Ferencz 1813-iki jun. 23. beszédében. Kijelentése azonban, mely szerint „az Észak-Amerikai államok azon elvből indultak ki, hogy az állam a kultuszok dolgába minél kevesebbet avatkozzék” s hogy „az amerikai rendszer jobb, észszűrűbb, czélszerűbb, mint az európai, mert „alapja az, hogy az állam ne, vagy minél

kevesebbet avatkozzék a kultuszok ügyébe és csak annyiban, amennyiben a státus fentartása, szükségessé teszi” nem tartalmazván egyúttal az állam működési körének megjelölését, csak negatív értékű a lanlörténeire. Az államegyházi irány ellen nyilatkozik, de positive nem húz halárvonalat az állam és egyház között.

Sem az amerikai rendszer, sem annak Deák Ferencz helyeselte irányja nem egyeznek az állam és egyház elválasztását célzó európai törekvésekkel.

Európában, nevezetesen az ész vallását, a polgári vallást bár csak rövid időre is létesítő Franciaországban hitbuzgó katolikusok, Montalembert, Lammenais, Lacordaire támasztják az állam és egyház szervezeti elválasztása irántit követelést a 20-as évek végén (L. Oliphant, *Memoir of Count de Montalembert*. – A Leroy-Beaulieu, *Les etat hol. libéraux.*). Követelésüknek két oka van. Visszaszorítani az államot a vallás és oktatás teréről, melyet a francia konvent és a napóleoni uralom a szuverenitás tárgyává tett, megszüadítani az 1814-iki alkotmány chartában államvallásnak nyilvánított katholicizmust a látszattól, mintha az újkori szabadsággal és jogegyenlőséggel harcra kelt Bourbonok törekvéseit helyeselné.

Az állam és társadalom demokratikus alakulása, a közsabadságok teljessége világi dolgokban, az egyháznak, mint a tiszta belső élet világának függetlensége az államtól alkotják e tan föltételeit.

A mit Görres a 20-30-as években Németországban rendi reminesentiákkal elegyítve tesz (*Deutschland und die Revolution*. – Athanasius. – *Die Triarier*), hogy az abszolutisztikus hivatalnokai állani ellenében a politikai szabadságért lándzsát tör, az államvallást, az államnak a vallás fölötti gyámkodását ostromolja és az állam és egyház egyenrangúságát követeli, az rejlik lényegileg, de nagyobb elvi élességgel s a modern társadalmi szerkezet föltétlen elfogadásával, Montalembert és híveinek formulájában: A szabad egyház A szabad államban.

A francia liberális katolikusok mozgalma, G örves gondolata az egyház fölszabadítására irányul az állam gyámsága alól, az állam valamely időleges formájával való szolidaritás nyúgei alól.

E törekvés találkozik a jogegyenlőség, a lelkiismeretszabadság követelésével, melyeket egyetlen egy államegyház fenállása, minő p. o. az anglikáné Angliában és Írlandban, kizár. (L. szerző *Újkori Alkotmányok II. köt.*)

Látszólag megalósítva Belgiumban (L. szerző *Újkori Alk. I. köt.*), *Ca cour alkalmas kiegészítő eszközként ragadja meg, hogy a pápai állam bekebelezését az egységes Olaszországba a modern államfejlődésnek jogegyenlőségi és telkiismeretszabadsági követelményével is megegyezőnek Hintethesse föl.*

Majd Franciaországban az államban, mint a vallástól független, erkölcsi célú, az ész kultuszát üző, laikus közületnek a jelszavává s taktikai eszközévé válik annak indokolására, hogy az állam költségvetése az egyházak anyagi ellátásának terhei alól fölmentessék, az állam bármilyen szolidaritása a vallással megszűnjön és az egész közoktatás az államban kizárólagos hatalmi körébe vonassék. (A. Leroy-Beaulieu, *La Révol, et le libéralisme.*)

Montalembert által 1803-ban a inalinesi katolikus nagygyűlésen újra

kifejtve (*L. Montalembert, Szabad egyház a szabad államban. Ford. Matkovich Pál 1864.*), *Minghetti* által (*Stato e Chiesa. 1873.*) részletesen elemezve, a szabad egyház szabad államban-féle jelszó nem nyert lényegileg újabb világozást.

A formula – nem téve különbséget az állami és egyházi szervezet szétosztására és a két hatáskör elhatárolása közt, – azt látszik ugyanis jelenteni, hogy az állam és egyház egymás mellett létezhetnek s működésüket egymászavarása nélkül folytathatják. Az államot a véges külső világ körére utalva, az egyháznak a bensőt, a végtelent jelölve ki terül, az ellentétek megoldhatóknak látszanak, ha azon a vegyes téren, a hol a véges a végtelennel, a külső a belsővel érintkezik, kölcsönös megegyezéssel állapíthatnak meg az állam és egyház működési körei.

Ámde ily elhatárolás teljesen lehetetlen; az állam véges, világi dolgait sem intézheti a nélkül, hogy működésével a végtelent ne érintse, hadserege szervezése, adórendszere, a tulajdon intézménye által ellentétbe jöhet tagjainak vallási érzületével. A vallásos benső érzületet esetleg sérteni fogja az alamiználkodás korlátozása, a szeszes italok, a pénztökek szabad forgalma, a tudományos kutatás korlátlanága, az egészségügy bizonyos intézményei, úgy, hogy az emberi élet bármely ügye vegyessé válhatik, mert hisz az ember egyszerre éli végtelen és véges életét s nincs ennek mozzanata, mely a végtelenre vonatkozatható nem lenne, nincs oly vallásos benső ténykedés, mely a végességre vissza ne hatna.

Mi az oka a lelkesedésnek, melylyel Montalembert (id. m. 7. 1.) a polgári szabadsághoz viseltetik? Az, hogy az embert önbizalomra és önellenőrzésre tanítja; az, hogy az újkori társadalom szabadsági törekvései magukkal hordják az erkölcsi törekvésnek és egyéni felelősségnek, tehát a keresztény élet e két alapfogalmának erélyes kifejlődését (id. m. 33. 1.). Vagyis elismeri az emberi élet osztatlan egységét s helyesen emeli ki, hogy a vallás magában nem elegendő a jelen kort megóvni a fenyegető erkölcsi bukástól (id. m. 29. 1.), hogy az állam illetékes (bár nem csálhatatlan) bírója marad annak, a mi a közbékére megkívánatik, valamint a közerkölcsöknek.

Mindezek, de különösen ama kijelentése: „Én tehát a lelkiismeret szabadsága mellett vagyok a katholicizmus érdekében, minden habozás és mellékgondolat nélkül. Nyíltan elfogadom annak minden következményét, a mit a közerkölcsiség nem ellenez és a méltányosság parancsol” (Id. m. (57. 1.) eléggé bizonyítják, hogy az állam és egyház elválasztása lehetetlen.

Ha ugyanis a polgári szabadságban a keresztény élet két alapfogalma: az erkölcsi törekvés és egyéni felelősség hat, ha a vallás nem elég, a mint nem elég az emberiségnek megóvására az erkölcsi bukástól, mert arra nyilván a külső, a világi életnek helyes rendje épp oly nélkülözhetlen, hogyan lehet akkor állam és egyháznak, a mit Montalembert is elismer (id. m. 73. 1.), csak „lehetőség, sőt gyakran szűsleges”, tehát esetleges szövetségéről beszélni? Nem! állam és egyház szövetsége nem ily esetleges; hanem állandó, szükségképi kapocs az, mely az embernek egyszerre véges és végtelen jellegéből következik.

Montalembert maga elismerte, hogy az állam illetékes bírója annak, a mit

a közbéke megkíván és a közerkölcsöknek, hogy a lelkiismeret, helyesebben a vallás szabadsága is a közbéke, a közerkölcs korlátai közt állhat meg.

Állam és egyház teljes függetlensége egymás mellett lehetetlen, mert működésük, bár különböző szempontokból, ugyanegy célra irányul; minden emberi ügy végelemzésben vegyes természetű, az állami és egyházi szempontok fölötti kiegyezés pedig vagy lehetetlen vagy egyikőkre szükségkép korlátozólag, nyomasztólag fog hatni, mint kívülről jövő betolakodás. Ami lehetséges, az a két szervezet elválasztása.

Az állam és egyház elválasztásának elvét védi Minghetti is, mint a vallás-szabadság természetes következményét.

Midőn azonban kiemeli, hogy ez az elválasztás éppen nem fogja sem az állam, sem az egyének jogait feladni (Stato e Chiesa 269. l.), hogy az egyháznak külön léte van, (suo peculiare essere); de határok között, melyek által megakadályoztatik, hogy a polgároknak, más egyesületeknek, az államnak, a polgári társadalomnak jogait megsértse (id. m. 161. l.), midőn az államnak tartja fen az egyház külső létföltételeinek meghatározását, az egyházat nyilván nem az állam mellé, hanem az államba helyezi. Az állam és egyház elválasztásának egyik alaptétele az, hogy az állam nem avatkozik be az egyház életébe, de nem is részé-síti semmi különös kiváltságban, hanem a közönséges jognak a társulatokra, vonatkozó elveit alkalmazza reá is. Az 1871. máj. 13-iki olasz garancia törvény, mely a pápaságot intézményeivel együtt a legkiváltságosabb helyzetbe hozza, nevezetesen szuverenitását elismeri, neki személyes és dologi immunitásokat tulajdonít, legkézzelfoghatóbb czáfolata a fentebbi tételnek.

Minghetti érve (id. m. 204. l.), hogy a garancziatörvény czélszerűségi és alkalmi okok (*di politica e di opportunità*) eredménye, nevezetesen a pápának előbbi világi hatalma, hivatásának az összes nemzetekre kiható természete által van indokolva, nem nyomatékos, mert az államoknak minden törvénye czélszerűségi és alkalmi okokból ered. A dolog lényege magában sohasem hat, alkalmi okok hozzájárulása nélkül.

A *Cavour-Minghetti-féle* elmélet is csak látszólag választja el az államot és az egyházat, mert az állam szuverenitását az egyház fölött fentartja, habár az egyház önállóságát elvben elismeri is.

Már Piola (Delia libertà della Chiesa) rámutatott a Cavour-féle jelszó bizonytalanságára, T éra pedig (Cavour et l'église libre, dans l'état libre) különösen megtámadta, mint egyszerű diplomáciai fogást, mely a dolgok lényegét eltakarja.

Vera álláspontja abban foglalható össze, hogy Cavour a szabadságot merő elhatározási tehetségnek, akadályoktól való mentességnek tekinti, pedig a szabadság több, mert tartalom, mert maga az igazság. Az önelhatározás csak akkor hozza létre a szabadságot, ha az igazságot is szüli. (Id. m. XVIII. l.) Államot, egyházat tartalom nélkül nem képzelhetni, pusztán önelhatározási tehetségük nem fog köztük békét előidézni, ha a tartalomra nézve, melyet önelhatározásukkal létre hozni akarnak, nincs köztük egység. Gavour hibája, hogy az államot regenerálni akarja, a nélkül, hogy a vallást érintené, pedig a vallásban nyilvánulnak az ember legmagasb törekvései, melyeknél csak a bölcselém

áll magasabban, ezektől függ s kell is, hogy függjön az állam is, de csak a valódi szellemi vallástól, a minő szerinte csak a protestáns kereszténységé.

A mit Vera Cavour formulája ellen felhoz, hogy a végesség fölé emelkedő vallási s a végességgel küzdő társadalmi és állami irányok nem lehetnek ellentétesek, ugyanazt öntudatlanul érzi Montai embert is, mid'n az újkori társadalom és a katholicizmus közti ellentétek, félreértések fölött szomorkodik. Minghetti pedig meg is mondja, midőn a katholicizmus és az új korszellem kibékülésétei teszi függővé állam és egyház jogi szövetségét, teljes elválásuk megszűnését. (Id. m. 165., 195. 1.)

Csakugyan az állam szabadsága nem az egyháztól való negatív függetlenségben, hanem a jónak a véges világot illető, önelhatározó kifejtésében áll. Az elválásztás mellett sem kerülheti ki az állam, hogy elhatározásaiban ne valamely világnézetből induljon ki, a mely alapjában legtöbbször vallásos lesz, mert a bölcelem örökké újra alakuló tartalmával nem nyújt az elhatározásnak oly kész támpontokat, mint a vallás.

Az állam elválasztása az egyháztól időleges kiegészítő eszköz tehát csak a nemzetekre, vallási és állami szükségleteiknek időleges neutrálizálása s azt jelenti, hogy az állam a maga szuverenitását nem köti meg bizonyos vallás által s a vallásnak, csak mint az egyéni szabadság nyilvánulásának sértetlenségét ismeri el.

A normális viszony ellenben az, hogy a vallás az emberi életnek épp oly lényeges iránya, mint az országié, sőt ezt céljában s az emberre gyakorolt hatásában túlszárnyalja, 'mint ilyennek igénye van az emberi élet véges rendjében önálló létre, külső szervezetségre, intézményes biztosításra. E külső létének, szervezetének határai, módozataira nézve azonban alkalmazkodnia kell a végest irányzó állami akarathoz, mely tőle csak azt tagadhatja meg, a mi által a végesnek rendje felforgathatnék, ellenben a vallásnak a végességgel össze nem fitgő részeire se direkt se indirekt befolyást nem gyakorolhat.

A vallásnak az ő céljánál fogva az államon túlmenő természetéből a vallásnak s egyháznak külső jogi hatalmát vitatni az állam fölött, mint Vera a hegeli. *Liberatore (Le droit public de l'église. 1.888.)* a katholicizmus álláspontjáról tehetni vélik, csak a véges élet önálló jelentőségének, a végtelenre való fontosságának félreismerése mellett lehet.

Az ember lényege a végesselel való küzdelmében rejlik erkölcsi, szellemi szempontból is. Az embernek e világban, a végesben kell végtelenségét bebizonyítani. A véges felé forduló oldaléival, állami tevékenységével határozhat tehát csak a fölött, mily mértékben vihetők át végtelen törekvései a véges valóságba. A vallás az államot, a világi hatalmat nem ismerhetné el szentnek, engedelmes négre igényt tarthatónak, ha a végességnek nem volna elsőrendű jelentősége az ember végtelen lényegére.

Az emberből istent, angyalt csinál minden felfogás, mely az embert nem világi országló minőségében, hanem a világ fölé emelkedő vallási kapcsolatában tekintni határt szabónak arra nézve, miként érvényesüljön külsőleg vallásának tartalma.

A keresztény vallás tételeit a valóságba egyenesen át nem vihetni a nél-

kill, hogy a fenálló gazdasági, társadalmi rend, a tulajdon, a fölé- és alárendeltség viszonya az emberek közt fel ne forgattassék. *A legszélsőbb vallási szempont is kéntelen volt ezt elismerni s így álltá oda a vallás tanait thesis-nek, melyeket azonban közetlenül csak kedvező feltételek fenforgása (hypothesis) esetében kell a törvényhozónak alkalmaznia.* Kiegyeztetésre van szükség; e kiegyeztetésre, a vallás abszolút követelményeinek a végesség szempontjából való mérséklésére azonban nyilván nem alkalmas a vallási közület, mert ily feladat által megszűnnék vallás, megszűnnék a végesből való teljes kiemelkedés lenni.

Az emberi élet ellentétei, azaz véges és végtelen minőségének egymással küzdő oldalai közt a béke nem az által jöhet létre, hogy egyik a másik által megsemmisítettik. A megoldás abban rejlik, ha egyik oldal sem érvényesül jobban, mint a mennyire bizonyos történelmi korban azt az ember egész lényege megkívánja.

Hogy ily megoldás az állam és a protestantizmus között elvileg könnyebb, mint a katholicizmus között, világos. A katholicizmus külön egyházi rendje által merevebben elválík az államtól s így élesb ellentétbe jöhet vele. Kétségtelen azonban, hogy protestantizmus által a vallás önálló léte, az államé mellett önálló hatása inkább van veszélyeztetve, mint a katholicizmus által. A katholicizmus élesebben kiemeli a vallás önállóságát, hathatósabban fentartja a végtelenség érzületét, melynek benne több erőforrása van, mint a protestantizmusban s így a jelenkor ellentétei, a modern állam és a katholicizmus küzdelmei ellenére is, az embernek megvalósulásában nélkülözhetlen tényező fog maradni.

83. §. *Az alkotmány.*

Az állam szuverén akarata mozzanataira különülvén, önálló, külön szervezet nyervén, e szervezet a társadalom különböző elemeiből alakulván: e mozzanatok és szervezet egymáshoz a belső és külső önállóság viszonyába lépnek, az államszemélyiség egyszersmind szervezetté lesz, alkotmányt nyer.

Az állam lényegére döntő lévén a szuverén akaratnak e mozzanatokra válása, szervezkedése, szóval a szuverenitásnak a nyilvánulása: az alkotmány fogalmához hozzáfűzetik mindaz, a mi az állam lényegét belsőleg meghatározza, ez pedig kiválóképen a szuverén akarat célja, tartalma, minősége által történik. A törvényhozás, végrehajtás, fejedelmi irányzás mozzanataiban nyilatkozó szuverén akarat belsőleg is majd korlátlan lévén, majd önmagát korlátoolván s ha ez az állam lényegének meghatározásakor, a mint illik, számításba vétetik, az állam alkotmánya nemcsak a szuverén akarat mozzanatainak, főszerveinek egymáshoz való viszonyát teszi, hanem a szuverén akaratnak saját önkorlátozása által kelet-

kező alapjellegét is, mert ez önkorlátozás által lesz az államtagoknak több vagy kevesebb egyéni joga, az állam pedig az emberi eszme valósága, vagy a merő önkény játéka.

Az alkotmány e szerint az állami akarat főszerveinek (törvényhozás, államfő, végrehajtás) egymáshoz való viszonya és az államnak akarata önkorlátozásából folyó alapjellege.

Az állam alkotmányában tehát az állam általános lényege nyilatkozik meg, mert bárki legyen is a szuverén akarat birtokosa (egy ember vagy az összeség) és bárminő alapból (isteni küldetés, erőszak, vagyon) igazolja is uralmát, vagyis bárminő államformát vegyünk is, a szuverén akaratnak mindig lesznek mozzanatai, szervei s azok mindig bizonyos viszonyban állanak egymáshoz s a legkülönbözőbb alapból kiinduló államformák is a szerint nyernek általános alapjellegét, a mint bennök a szuverén akarat önmagát korlátozza vagy sem.

Az alkotmánynyal az állam konkrét alakjában áll előtünk.

Az állam az öntudatos személyiséggé lett nemzetnek önmagát irányozó tevékenységeként tűnt föl kezdetben. Ennek az önmagát irányozó tevékenységben rejlő hatalomnak alapja a történelem folyamán majd ebben, majd abban a föelvben kerestetik, (theokrácia, patriarchalizmus, közjó”) majd egyes osztályoknak, majd egy természetes személynek tulajdonítatik (monarchia, köztársaság), a miből a tüstént tárgyalandó államformák állnak elé. Ámde e különböző alapból, föelvől igazolt, különböző alanyok bírták akarat mindegyik államformában korlátozhatja önmagát és mindegyikben szükségképen ugyanazon mozzanatokra: a belső elhatározásra, a külső cselekvésre s a kettőt összekötő, fölöttük döntő ténykedésre bomlik, minélfogva az állam lényegének megnyilvánulását a szuverenitás önkorlátozásában s az akarat főmozzanataiban kell keresnünk, melyek (önkorlátozás és főmozzanatok) az állam alkotásához nélkülözhetlenek, annak alkotmányát teszik.

Ezek szerint minden államnak van alkotmánya, mert a szuverén akaratnak mindenütt vannak legalább főmozzanatai, az mindenütt korlátolt vagy korlátlan az állam céljára tekintettel.

S ha mégis az alkotmány az állam lényegének egy bizonyos nyilvánulásával azonosít títik, nevezetesen azzal, a melyben az egész közület vagy annak legalább nagyobb tagozatai önelhatározás

érvényre emelkednek a szuverén akarat törvényhozó szervében, ez természetes.

Ugyanis lehet, hogy a cezarizmus, az abszolút fejedelemség bizonyos időben kikerülhetetlenek, de e kényszerűség mindig lealázó a nemzetre, mert tagjainak tehetetlenségét jelenti szabad, ön-elhatározó összeletre.

De az alkotmány azonosítása az állampolgárok politikai szabadságával, a szuverén hatalomban való részesedésével, azon a tapasztalati tényen is nyugszik, hogy az állam szervezetét, a szuverén akarat főmozzanatainak viszonyát egymáshoz nem lehet oly gyorsan, tetszés szerint átalakítani oly államban, a hol e szervezet a nemzet részeinek önálló érvényesüléséből áll, mint ott, a hol e szervezet, e főmozzanatok egyetlen természetes személy akaratán nyugsznak.

V. FEJEZET.

A szuverenitás birtokosai és alapelvei.

(Államformák.)

84. §. Az állami szuverenitás kifejlődése.

A szuverenitás az államnak önnön akarata fölötti uralmát jelentvén, az akarat pedig nagy részben emberek cselekvésének irányásából állván, az állam külső megnyilvánulása parancsolásból s annak megfelelő engedelmeskedésből áll, úgy hogy az állam külsőleg csak terjedelemre, csak az erő fokára nézve különbözik az uralom egyéni, családi, társadalmi fajaitól s tényleg nem is jön másként létre, mint a különböző uralmi fajok átalakulása.

Az állami uralom a nyers egyéni, családi, osztály- és rendi uralomnak az emberi eszme megvalósítására irányása, a mi azonban csak az uralomnak hosszas, ösztönszerű fejlődése által támogatva lehetséges.

Az emberi uralom ugyanis, jóllehet szabadságvágyunkkal a

legellenkezőbb, az ember szellemiségének, végtelen jellegének első megnyilatkozása, állandó kísérője és létföltétele.

Az ember nem elégszik meg azzal, a minék születik és a mivé a természet önkéntes adományai által magától lesz; létét, egyéniségét öntevékenységgel emelni, magát eredeti állapotából kiragadni iparkodik. Ennek egyik eszköze embertársa, a kit akarátának alávetni bír; a helyett hogy fölfalná vagy elpusztítaná, rabszolgájává teszi s mint úr, rabszolgája szemében, a természeti erők mellett új, szellemi erőt teremt, mely előtt a rabszolga félelemmel hajol meg, a melyhez hasonló után maga is vágyini kezd, melylyel saját erőit összeméri.

Ha azután az úr egyoldalú uralkodása következtében elveszti az öntevékenység erejét s ha így a helyette tevékeny rabszolga ura önzésének nélkülözhetlen eszközévé válik, egyszersmind tudatára jut az úrral egyenlő természetének, erejének, sőt fölötte való fölényének: a rabszolga engedelmissége uralomra fordul, az urat teszi magától függővé, irányozza annak akarátát s maga is szabad lesz.

így fejlik ki az egyoldalú uralomból a kölcsönös uralom s az önmeghatározó erő általánossá válik az emberek között s egyik a másiknak csak annyiban lesz szolgálatára, a mennyiben arra csekélyebb tehetségeinél fogva hivatva van.

Az egyik ember szellemi, erkölcsi fölénye a másik fölött állandóan föntartja ez uralmat és pedig nem csak az uralkodó, hanem az alattvaló alany érdekében is, mert e kapcsolat által a gyengébbre átmegy az erősebb tehetségeinek egy része s a gyengébbnek erőivel növekszik a tehetségesebbnek ereje s mindegyik, erőinek mértéke szerint, nagyobb czélokra lesz alkalmassá, korlátolt, egyéni lényből önmeghatározó egyetemes valóvá, a kölcsönös uralom és kölcsönös alávetettség által szabaddá válik.

Mentül sokfélébb az összeköttetés s ezzel a kölcsönös uralom az emberek között, annál nagyobb a hatalmuk, annál biztosabb a szabadságuk, annál tisztábban emelkedik ki az embernek a véges természettől különböző, végtelen jellege. Az uralom kölcsönössége azonban még nem az állami uralom.

Az állami uralom olyan uralom, a melynek czélja nem az uralkodó egyén, sem az uralkodó egyesek, hanem az ember eszméje a maga különös, nemzeti alakjában.

Olyan királyban, ki uralkodása ellenére nemzete első szol-

gája, a szavazó és önkormányzatot gyakorló olyan polgárookban, kik részüket az uralomban először a köz javára vetik latba s csak annak határai között érényesítik magán javakat, nyilatkozik meg az állami uralom.

Az uralomnak ez a tisztasága azonban csak ritkán áll be: rendszerint magánuralmi törekvésekkel egyesülve tűnik fel, meit az állam egybe van forrva az egész emberi étellel, melyben az uralomnak nagyon is önző fajai találkoznak. Az állam személyisége az egyesek kapcsolatán nyugszik, kiknek uralmi törekvései nem mindig az összeség javát czélozzák.

Átalában pedig az emberiség életének csak késő szakában áll be az állami uralom, ha az nem csupán a külső korlátlanságba és függetlenségbe helyeztetik, – a mi ugyan lényeges eleme – hanem céljául, az ember eszméjének megvalósítására való törekvés tekintetik, a mi egyedül szab határt az állami és nem állami uralom között.

A rabszolgaságtól az állami uralomig gazdag változatban mutatkoznak az uralom fokozatai.

A rabszolgaság után, a kaszt intézmény az uralomnak már enyhébb alakja, mert az egyest a születésével nyert sorból, rendből ugyan kiemelkedni nem engedi, de önczélúságát a születéssel nyeit sorsban elismeri, a jobbágyság már a kiemelkedést is lehetségessé teszi a jobbági állásból.

Az uralom e három faja megegyezik abban, hogy az uralmat gyakorlók kényszerén alapszik s ennek helyére a szabad egyezkedés léphet, mely azonban a gyengébbet csak látszólag szabadítja föl az erős uralma alól, ha máskülönb az uralom alatt levőre hiányzik a megélhetés lehetősége; a szabad egyezkedés elve mindenesetre első jele az uralom kölcsönössé válásának, de hogy ténylegessé váljék, az uralkodók és alattvalók benső meggyőződésén s külső hatalmuknak egymást ellensúlyozni bíró erején keli nyugodnia.

A kisebbség uralma a szabadság elvén nyughatik és az uralom kölcsönösségét eredményezheti, a többségé hasonlóan, ámbár a kisebbség a maga uralmát a többség fölött, a többség a kisebbség fölött nagyon hajlandó lesz, nem a köznek, hanem első esetben a kisebbségnek, a másodikban a többségnek külön javára gyakorolni.

Az emberi társadalom demokratikus szervezete, a hol min-

denki cselekvőleg részes az uralomban, úgy látszik összeesik az uralom kölcsönösségével, sőt magával az állami uralommal.

Mint hogy azonban a többség külső hatalma benne rendszerint tetemesen nagyobb, mint a kisebbségé, még az uralom kölcsönössége sem bizonyos s a zsarnokságot, melyet arisztokratikus szervezet mellett a kisebbség gyakorolt a többség fölött, a többség folytathatja a kisebbség fölött.

Mert az egyes az uralmat nem fogja föl szükségképen úgy, mint az általános jó eszközt, hanem mint a magánelőny elérésének lehetőségét s ha a többségnek elég a belátása, hogy saját javát nem kívánja a kisebbség kárával, bekövetkezhetik az érdekek kölcsönös elismerése s így az uralom kölcsönössége, de az állami uralom még nem jött létre.

A kisebbség fölött méltányossággal uralkodó többség uralma megfelel a méltányos üzlettársak között kötött alknak, de nem irányul az emberi eszme nemzeti alakban való létesítésére.

A demokratikus többséguralom ugyanis az egyesek uralmából van összetéve, már pedig az egyesek nagy többségét első sorban egyéni érdeke vezeti, az ember eszméje pedig a maga nemzeti alakjában rendszerint csak az egyéni érdek némi áldozatával valósulhat.

Oly erőnek, oly hatalomnak, oly szervezetnek kell tehát alakulni, hogy az állami uralom létrejöhessen, a mely az egyéni érdekek kölcsönös méltánylása mellett azokat az általános emberi és nemzeti célok szolgálatára irányozni bírja, a melynek magának nem lehet más érdeke, mint a nemzetet s abban az ember eszméjét mentül teljesebben létrehozni, kifejtem.

Hogyan jöhet azonban ily uralom létre? (V. ö. az 56. §-t.) Az által, ha az uralom birtokosa olyan egyes személy, ki mind a fölött, a mi magán érdekek tárgya lehet, teljes s embertársainál sokkalta nagyobb mértékben rendelkezik s hatalmával egész osztályt túlszárnyal, vagy a kiben ily hatalom nélkül rendkívüli lelki emelkedettségénél fogva az érdek egyáltalán nem hat, cselekedeteinek csak önzetlen, az általános jóra, a nemzetre irányuló rugója van s e mellett rendkívüli értelmi s akaratí erejénél fogva az egyesek akaratát irányozni tudja.

Az egyesek akaratának egy célra irányzása mindig valamely rendkívüli, akár nagy külső, akár nagy erkölcsi hatalmú

egyes ember által történhetik. Avagy nagy külső hatalmú vagy erkölcsileg rendkívül kiváló egyeseket mutat a mythosz az emberi társadalom első szervezőinek, az egyes államok alapításában pedig már történelmileg bizonyos valamely rendkívüli hatalmú, rendkívüli erkölcsi kiválósága egyénnek a ténykedése.

Mindazáltal az állandó, nagy külső hatalom létre jötte valamely egyénnél nélkülözhetlen feltétel-az állami uralom létrejöttéhez s a pusztán értelmi és erkölcsi fölényével ható egyes nagy ember már csak megállapodott s szervezett, külső hatalom fönléte mellett hathat annak nemesbítésére.

Már Aristoteles világosan látta ed. (Ethika Nikomachoszhoz VIII. könyv, 11. fejt. —) „Király csak az, ki önmagával megelégszik, úgymond és a javak tekintetében a többiek felülmúlja. Minthogy az ilyen király a maga részéről többre éppen nem szorul, nejn is fogja önnön hasznát, hanem alattvalóinak előnyét tekintem.”

Állandóvá a hatalom azonban csak akkor lesz, ha a hatalmas egyes egyén a saját életén túl terjedő hatalmat (dinasztiát) bír alapítani, vagyis ha a hatalom egy család birtokává, szervezete a családi, házi berendezés másává, kezelésének módja a család titkává lesz.

A hatalmas család minden irányban az összeségtől külön szervezi a maga hatalmát. Terjedelmes birtokain, számtalan cselédeivel és tisztjeivel csak rendszeres igazgatás mellett folytatható a gazdálkodás, külön kell gondoskodni az ellenség elleni védelemtől váraiban, fegyveres népében; nagy birtokain lakó cselédei s jobbágyai, szerződési minőségben alkalmazott egyéb emberei fölött bíraskodásra van szükség.

Ily szervezett hatalom adja csak meg annak a lehetőségét, hogy a ki vele rendelkezik, ne csak a maga, hanem az összeség java érdekében működhessék. De megvan az ösztönző is ily hatalomban, hogy azt a fölötté rendelkező az összeség javára használja, mert a dinasztia magánjava teljesen ki van elégítve s ha merő becsvágyból is, cselekvésének egyedül méltó, kívánatos tárgya az összeség erejének, fényének emelése lehet már csak.

A dinasztia becsvágya: akaratát az egész közületben irányadóvá tenni, a legtöbb esetben nem lesz másként lehetséges, mint ha

saját szolgálai, tisztjein és emberein kívül más egyesekkel, kiknek szintén van önálló, népszerű ereje és hatalma, szövetségre lép.

E szövetezés az uralomnak a szövetezők közti megosztása, az uralomnak bizonyos kölcsönössége nélkül nem lesz lehetséges. A dinasztia várai, katonái, tisztjei, bíróságai, a dinasztia mindenkori fejének kiváló hatalma fenmaradnak fenségök, sérthetlenségök, függetlenségökben; de a köznek vagy a köz egy részének akarata is érvényesülvén, az általok kifejtett uralom a dinasztia házi, magán, személyes uralmából közuralommá válik, mely azonban nem lesz az uralomban osztozók társas, szövetségi uralma, hanem a dinasztikus erő s öntudat s az egyesek ereje és öntudata összeolvadnak a nemzet erejévé, öntudatává. Az általános jó a dinasztikus intézmények fenségében, függetlenségében külső támaszt, a dinasztia és az egyesek öntudatában szerveket nyerve, személyes színvonalra emelkedik, az öntudatos államszemélyiség öntudatának s akaratának tárgyává lesz.

Az embert önzővé, embertársai iránt erőszakossá, szabadtalanná szükségleteinek nyomása teszi, csak akkor, ha ettől megszabadul és szükségleteit fedezni bírja, csak akkor válhatik felebaráti érzésűvé, szabaddá.

A dinasztiai kiválásában van ehhez az első lépcső, a tőlük szervezett fegyveres hatalom adja a külbiztosságot, független bíróságai, tisztjeik az igazságos s okos közigazgatást, mert úgy a dinasztia, mint serege, hatóságai, bíróságai föl vannak szabadulva a nagy hatalom következtében a szükségleteknek attól a nyomástól, mely a gyenge egyén önzését, erőszakosságát szüli.

Az uralomnak e fokokonként való fejlődése hozza létre az uralom különböző nemeit, formáit s minthogy az állam is külsőleg véve uralom, ezek között az államformákat.

85. §. Államformák.

Az állami uralom, ha nem tekintjük belső alapját, indító okát és célját, külsőleg az uralom egyéb formáitól csak nagyobb terjedelme által különbözik, ennél fogva az állami uralom formáinak meghatározásakor okvetlenül tekintetbe veendő az uralomnak e belső elemei.

Minthogy azonban e belső elemek jelenlétét valamely konkrét államban könnyen meg nem állapíthatni, minthogy továbbá a látható, külső tényezők, melyekre nézve az államok egymástól forma tekintetében különböznek, az állam belső életére s viszton a legnagyobb hatással vannak, az államformák osztályozása gyakran csak e külső tényezők szerint történik.

Ily külső s legfőbb fontosságú tényező azoknak az alanyoknak száma, a kik az uralmat bírják; éhez képest államforma alatt a szuverén uralom alanyainak, birtokosainak, azok számának, esetleg minőségének meghatározása értetik.

Az állam uralmi formáinak ily külső tekintetek szerinti meghatározása azonban másodrendű jelentőségű az alaphoz, a célhoz viszonyítva, melyből az uralom kiindul.

Úgy hogy a főfelosztási alapot a szuverenitás föelve, czélja, melyből az a maga uralmát levezeti vagy melyből lélektanilag levezetni lehet, teheti csak s az uralomnak minden egyes ilyen alapjain, elvein belül csak másodrendű felosztási alapul fog a szuverenitás alanyainak száma szolgálni.

Így az uralom levezethető Isten akaratából vagy az uralom alanyának kényéből, de mindenik esetben lehet egy, lehet több alanya a szuverenitásnak s éhez képest az egymástól lényegesen különböző theokratikus és despotikus uralom mindenike lehet egyedüri, arisztokratiktis vagy demokratikus.

Minthogy azonban bármely alapból induljon is ki s bármely célra törjön is az uralom s ha még annyira ellenkezik is az általános jó eszméjével, tényleg szuverénnek lehet egy nemzet körében, így egy ember kénye-keve uralkodhatik fölötte, így a föld birtoka tétethetik minden más javak, minden más tehetségek kizárásával a szuverenitás alapjává: az államformák közt meg kell különböztetni olyanokat, melyekben a szuverenitás alapja az általános jóba, a köznek szükségességébe helyeztetik s olyanokat, melyek nem az általános jóra, nem a közület eszméjére támaszkodnak.

A sajátképi államformák azok, melyek a közületi lét szükségességéből, az általános jó megvalósításából, mint célból indulnak ki s ezeket nevezte Aristoteles jogosaknak, ellenben azokat, melyek nem a közület szükségességéből, hanem más valami alapból indulnak ki, csak sajátlan értelemben nevezhetni államformáknak. Államformáknak csak is annál fogva nevezhetni, hogy a ben-

nök rejltő hatalom ellenállhatlan, legfőbb. Aristoteles az ily sajátlan értelemben vett államformákat az elsők elfajulásának tekintette, azt hívén, hogy az uralom az emberiség életének kezdetén tisztán a közjóra irányul, csak utóbb lesz a magán érdek eszköze, mit azonban a történelmi tapasztalat éppen ellenkezőleg mutat.

E főfelosztáson belül a további különbséget az teszi, vajjon jut-e a szuverenitás olyan külső, valóságos külön léteire vagyis megtestesül-e mint külön valóság, külön lény olyképen, hogy ez a külön lény teljesen felelőtlen, bármely vonatkozásában is csak szuverén legyen s soha alattvalóvá ne válhasson vagy pedig csak eszmeileg, számos lényben léteznek-e, kik azonban csak összeségükben szuverének, mint egyesek nem, mint ilyenek alattvalók.

Az első esetben monarchia, a második esetben köztársaság van jelen, mert a monarchiában van oly lény, a ki csak szuverén, míg mások, a kik bár szuverén tényeket végeznek, mint p. o. a szavazó polgárok, illetve a törvényhozás tagjai, csak e tényeikre nézve szuverének, egyébként alattvalók és felelősségre vonhatók, a köztársaságban meg éppen nincs egyetlen egy oly egyes személy sem, a ki ne lenne felelős is.

86. §. A sajátlan értelemben vett államformák.

A sajátlan értelemben vett államformáknak rendkívül gazdag változatait mutatja a történelem, különösen ha a társadalmi uralom formáit, a különböző társadalmi szervezeteket is tekintetbe vesszük. Ugyanis az egyes társadalmi szervezetek állam nélkül, állami ellenhatás nélkül fönnállhatnak.

A társadalmi uralom az államitól, azon kívül hogy az egyiknek mozgatója az ember egyéni, a másoknak nemzeti, egyetemes oldala, abban különbözik lényegesen, hogy az elsőnek következtében támadó kapcsolat egészében ösztönszerű, míg az állami egészében öntudatos.

így a merő vérségi, faji leszármazáson nyugvó, a szomszédos együttlakásból, a különböző törzsek, népek kereskedelmi érintkezéséből keletkező társadalmi szervezetekben is van uralom, a mennyiben az ily kapcsolatban levők a legszorosabb függésben vannak egymástól, de a függés nagyrészt kölcsönös és nem tudatos. Az

állami uralom, ha belső céljától eltekintünk, ott kezdődik, a hol egyesek vagy osztályok valamely társadalmi közület fölött szándékosan törekszenek uralomra.

Ily öntudatos uralmi törekvés vagy merő fizikai és személyes erőn, vagy gazdasági fölényen vagy a fizikai, értelmi és érzelmi elemekből álló családfeői, vagy természetfölötti tekintélyen alapulhat.

Az engedelmisség ily uralom iránt viszont nem a közület szükségességének megértéséből ered, hanem a fizikai, a gazdasági, a családfeői, a természetfölötti erő túlhatalmának tudata ösztönöz engedelmisségre az uralom birtokosai iránt.

a) Az erőszaki vagy katonai államforma.

A katonai forma merőben az uralom birtokosainak vitézségén, harcias erején, személyes fölényén nyugszik.

A katonai uralom egyedüli jogcíme, igazolási alapja a kard, illetve a legyőzettek gyávasága vagy a küzdés lehetetlensége a túlhatalom ellen.

Teljesen ellenkezően az ember önmeghatározó erejével, egyedül az emberi élet kezdetén igazolt, midőn az ember szellemisége, szabadsága egyedül a harci bátorságban s a hadakozással járó számító erőben nyilvánul meg s mint eszköze kis törzsek tömörülésének s ezzel az embert erősebbé tevő közületek keletkezésének.

Ki fejlődik azonban az emberi élet legmagasabb színvonalú fokain is, midőn egyes kalandorok a szervezett fegyveres erőt maguk részére megnyerni bírván vagy midőn a fegyveres erő a maga összeségében a szuverén akarat iránti engedelmeskedés helyett annak parancsolni kezd, a szuverenitás merőben a katonai erőn alapszik.

Hosszú ideig semmiféle katonai uralom fen nem állhat, nemcsak annál fogva, mert a nyers erő uralmát az ember erkölcsi természetete meg nem tűri, hanem mert a szervezett fegyveres erő, mint ilyen szükségképpen meggyengül, mihelyest tagjai a szuverén akaratra befolyást nyerve, az engedelmisség kötelmét nehezen viselik.

A katonai uralomnak, hogy fenállhasson, más valamely alapra kell szert tennie; a vitézség eszményítése a győzőket természetfölötti lényekké teheti, a hódítás tulajdonosokká s a merő

erőszakon épült szuverenitás ily új jogcímekre hivatkozik; épp úgy lehetséges, hogy a hadsereg segélyével a szuverenitás birtokába jutott bitorló, diktátor valósággal az állam, a társadalom felbomlását akadályozza meg s ilyenkor mint honmentő, mint a társadalmi rend fentartója bírj a hatalmat.

A kezdetleges törzsek élete, az emberiség kifejtettebb korában a császárokat, királyokat választó s letevő hadseregek, a diktátorokként uralkodó köztársasági tábornokok mind a katonai államformának példái.

b) *A patrimonialis forma.*

A nagyobb gazdasági erő a kisebb fölött a gazdasági élet terén természetszerű fölényt gyakorol, e fölény azonban átvitetik az emberi életnek nem gazdasági tereire is, minthogy a gazdasági javak birtokától függ egyáltalán az ember megélhetése s így keletkezik a patrimonialis uralom, mely a mennyiben valamely emberi közületben átalánossá válik, az államnak azt a formáját jelenti, a hol az uralom alanyának nagyobb, az alattvalóknak pedig kisebb gazdasági erejéből, tulajdonából vezettetik le a szuverenitást.

A tulajdonnak bármely neme alkalmas ez uralom megalapítására, de mindenkifölött az, a mely a földbirtokra vonatkozik, a mennyiben a földbirtok nélküli teljesen annak kényétől függ, a ki ilyen fölött rendelkezik.

Nagy földbirtoknak egy ember vagy kevesek kezében való összpontosulása teszi e formát leginkább lehetségessé; azonban fölény a gazdasági javak bármely nemében, illetve hiány szintén alkalmas az emberek közt az uralom e nemét előidézni, csakhogy ez nem oly általános, minthogy a gazdasági javaknak a földbirtoktól egészen független előfordulása is kivételes.

A patrimonialis forma lényegében az egyes embernek vagy több egyeseknek nagyobb gazdasági, tehát magán erejéből eredő hatalma embertársai fölött s a mennyiben ily erő fölötti rendelkezés jogosnak tekintetik, a patrimonialis közhatalom magánjogon alapuló s az egész államszervezet magánjogi viszonyok halmazából álló lesz, melyeket szerződések kapcsolnak egybe.

A patrimonialis államformát ezek szerint a közhatalomnak a magánjogból való levezetése, nevezetesen a földbirtokkal való

összekapcsolása jellemzi, e mellett pedig az uralomnak szerződésekre alapítása, mert sem egyesnek, sem egész osztálynak nem fog sikerülni, hogy a földbirtokból a társadalom többi elemeit végképp kizárja s így ezek fölött részszerű uralmat csak a velők való meg-egyezés következtében fog szerezhetni.

Sőt még akkor is, ha a társadalom egy része teljesen ki van zárva a földbirtokból, de azt szolgálai állapotban tartani nem sikerül, megmarad nála az ingó javakban s munkaerőben a gazdasági hatalom bizonyos mennyisége, melylyel mint bár gyengébb, de mégis bizonyos önállóságú féllel a kapcsolat csak kölcsönös meg-egyezés útján lehetséges.

A hűbéri állam ilyen köz- és magánhatalmat egybeolvasztó, szerződések szövédékeiből font uralom, melyet erkölcsi elemek, a kölcsönös védelmi kötelesség, a hűség hozzájárulása, valamint az a körülmény, hogy a főhűbérúr hatalma nagy területre terjed, bensőbbé és sokkal inkább közjellegetűvé alakít, mint a minővé rideg alapelvéből kifolyólag lenne.

Az általános jóval ellenkező alapisíránya ellenére megőrzi a szabadság töredékeit s a közhatalmat legalább a gazdasági étellel kapcsolja egybe s függővé teszi, bár igen szűkkeblűen értelmezett, joglevektől.

A patrimonialis államforma lehet a katonainak egyszerű átalakulása is oly értelemben, hogy a nyers erőn nyugvó uralom az idők folytán jogosnak ismertetik el vagy létrejöhet a köz eszméjén alapuló uralomnak egyesek lázadása által beálló felbomlása következtében, midőn a magokat függetlenített egyesek hatalmukat magánjoguk folyamányaként gyakorolják. *Végül előállhat a patrimonialis forma az által, hogy az uralom birtokosa hatalmát kényúrívá bírja változtatni és az állam területével, az egyesek személyével, jogaival magántulajdonként rendelkezik.*

A patrimonialis forma maradványai voltak hazánkban a nemesi birtokokhoz kapcsolt s 1848-ban megszűnt igazságszolgáltatási és közigazgatási, úri jogok, Poroszországban a lovagjóságok birtokosainak végleg csak 1872-ben eltörölt közhatalmi kiváltságai.

c) *A patriarchális forma.*

A szuverén hatalom alapulhat azon az érületen, mely férfit, nőt és gyermekeiket állandóan egybeköt s a mely a családban keletkezik.

A család nem egykorú az emberiséggel. Kezdetben teljes nemi közösség áll fen, ebből folyólag a gyermek csak anyját ismerheti, a szeretet kapcsa nem kötheti az apához.

Csak akkor, midőn egy bizonyos férfi és egy bizonyos nő között kizárólagos és állandó nemi viszony keletkezik, tehát legalább a többnejűség határozottan megalakul, van megvetve a család alapja.

E kezdetleges családban megvan az összetartozás tudata az alá- és fölérendeltségnek természet szerint adott viszonya, ebben fakad a merő állati egybetartozásnál s az anyagi szükségletek tekintetében való egymásra utaltságnál magasabb szeretet szülők és gyermekeik között, ebben nyílik meg a viszony állandóságánál fogva a többeket irányzó akarat lehetősége.

A nemek különbsége a nőközösség idejében is érezteti társadalomalkotó hatását, a mennyiben alapul szolgál a férfiak és nők közötti munkafelosztásnak. Továbbá a nemi közösségben élők gyermekei között a közös leszármazás tudata fi természetes vérségi összetartozás érzetét kelti.

De az uralomnak alapul sem a nemi különbség, sem a közös leszármazás nem szolgál egy bizonyos közületen belül, mert a mennyiben egyik nem a másik fölött uralomra jut, az nem nemi különbségében, hanem más társadalmi czélokra való alkalmasságában, illetve külső erejében rejlik.

A közös leszármazás pedig csak a vérségen kívül állók irányában lehet az uralom alapja; az egy vérségen belüliekre nézve testi, értelmi, gazdasági erő, életkor döntenek az uralom birtoka fölött, a verség épp oly kevéssé, a mint nem a nyelv az egynyelvűek között.

Mentül bensőbb lesz a nemek viszonya, azaz mentül inkább közeledik a monogamiához, annál inkább kifejlik a szeretet a családtagok között s vele együtt annál inkább múlik a családfő egyoldalú uralma; a családi elv akkor legalkalmasb arra, hogy az állami uralom belőle származtassék, midőn a család a mono-

gamia és polygamia elveit egyesíti magában, midőn a kölcsönös szeretet s a családfeje uralma a családtagok fölött egyenlő erős.

E két elv átvitele a családon túl menő emberi kapcsolatra vagy a tényleg fenálló, természetes vagy pusztán a képzelt rokonság következtében történhetik, mely több család közt fenállónak vétetik.

A patriarchális államformában az uralom sokkal tovább terjed, mint akár a katonai, akár a patrimoniálisban. A szuverén hatalom ugyanis ebben nemcsak túlkapás, hanem az alapját tevő családiasság elve következtében, az állam tagjainak égési életébe, legbensőbb viszonyaiba beavatkozik.

Az egyéni élet és a közélet teljesen egybeolvadnak s az uralom birtokában levő egyén vagy több egyesek a családfeje tekintély és szeretet nevében követelik a föltétlen engedelmességet, akár külső, gazdasági teteményre, akár érzelmi kérdésre vonatkozzék is parancsuk.

A patriarchális formában a szuverén hatalom a vallást, az erkölcsöt, az illedelem követelményeit, a gazdasági teendőket csak úgy szabályozza, mint a hogy a háborúindítás szükségessége fölött határoz vagy a jogvitákat eldönti s a bünteteket megtorolja.

A szuverenitásnak e nagy és föltétlen ereje ellenére fenáll benne az egyenlőség elve az államtagok, mint egy családhoz tartozók között. Minden alattvaló egyenlő elbánást követelhet uraitól, rendi és osztálykiváltságok nincsenek, a főhatalomhoz s más előkelő álláshoz az egyedüli jogcím a kellő kor és tehetség.

A patriarchális forma szoros egységet, nagy hatalmat bír létrehozni, de csak az egyesek nagy alárendelése árán.

Mentül inkább terjed az állam népessége, annál hazugabb leez, a családi szeretet és tekintély leplébe burkolja az önkényt s a mindenbe beavatkozó állam ebben a formájában, bár nagy fejlettségre emelheti a polgárosodást a maga intézményeivel s az egyenlőség, a tehetségek szerinti állaskiosztás elvének alkalmazásával, nem bírja azt tovább vinni egy bizonyos fejlődési foknál, mert az egyenlőségnek az összeség mellett külön érvényesülést nem enged, a mint ezt a patriarchális alapra fektetett magas, de megállapodott műveltségű chinai állam mutatja.

d) *A theokratikus forma.*

A theokráciában a szuverén uralom Istennek közetlenül egy bizonyos szuverén mellett nyilatkozott akaratára alapítatik. Nem az isteni világrendnek általában szükséges elemeként lép föl benne a szuverenitás, hanem isteni különös meghatalmazásnál fogva.

A theokráciában tehát nem ember, hanem maga az Isten uralkodik. A szuverén akarat: emberek útján kifejezett isteni akarat.

A szuverenitásnak ily kiemelése az emberi világból, belső felelősségének megtagadása s az ember önakaratának s ebből folyó érdemülségének elvi kizárása.

Ha a véges ember, mint alattvaló a szuverenításban az isteni akarattal áll szemben, vagy a szuverenitást mint annak részese gyakorolja, nem emberi akaratnak engedelmeskedik, nem önakaratát, hanem Istenét hozza létre s mint öncél, mint teremtő alany megszűnt létezni.

Csak a szertelen képzelet az alattvalók részéről, kik az uralom birtokosaiban isteneket látnak vagy az uralkodók szertelen önhitsége szülheti e formát.

Az uralom valamely nagyon erős nemének kell már léteznie, hogy az az alattvalókban ily áhítatot, az uralkodókban ily elbizakodottságot keltsen.

A theokrácia más valamely uralomnak a szentesítőjeként lép föl, nem önmagától keletkezik. A nyers haderőn alapuló katonai, a társadalmi munkafelosztásból keletkezett kaszturalom, a partriarchális érzületre támaszkodó monarchikus uralom adnak alkalmat e forma keletkezésére, vagy mert nagyon erősnek tudják magukat, vagy mert hatalmukat mozogni érzik.

A vallás természetes fejlődése az emberi társadalom alakulásával jár párhuzamosan. Az emberek éltek, munkálkodtak, munkájukat megosztva társadalmat szerveztek s a belőle folyó alávettségnek, kényszernek végső okát keresve, miután értelmökkel nem bírták megtalálni, képződött hitök, vallásuk akár az összeség öntudatlan érzete, akár ihletett vallásalapítók behatása következtében s emelkedett irányzó hatalommá a társadalom s állam további alakulásában.

Az uralomnak Isten közetlen átruházásából való származtatásában lehet részes az uralom birtokosainak csele, gonoszsága;

mindazáltal, ha az a vallásos nézeteknek ettől független alakulására nem támaszkodhatnék, nem juthatott volna ez uralom oly általános elterjedésre és nem mutatna oly állandóságot.

A theokráciának vannak különböző fajtái, a szerint, a mint a szuverenitás úgy a világi, mint az egyházi feladatok tekintetében egy személyt, egy testületet illet vagy a midőn az egyházi és világi uralom meg van különböztetve, de utóbbi az egyházitól függ; az első forma a tiszta, a második a vegyes theokrácia.

A sajátlan értelemben vett államformák az ember valamely lényeges életszükségletéből vagy érzelméből indulva ki, bármennyire helytelenek is a közületi élet szükségességére alapított állam szempontjából, hosszasan fenállhatnak. sőt viszonylag szükséges lépcsői a polgárosodásnak.

A vagyoni és szerződési elven nyugvó patrimoniális állam az ember legközvetlenebb szükségleteinek, a gazdaságiaknak és az egyéni öntevékenységnek szerez érvényt, a katonai az emberi élet minden ágában nélkülözhetlen fegyelemre, szoros rendre szoktat s durvasága ellenére is az anarchiával szemben a viszonylagos biztonság érzetét kelti; a patriarchális a közületre átviszi a család bensőségét s az egyént szélesebb körű közület bensőbb ótalmába veszi, a theokratikus az ember legeszményibb szükségletének tesz eleget, midőn a véges élet kényszerét, az uralom nyomását a végtelen lény akaratára tudja az alattvalók öntudatában visszavinn.

Az anyagi és gazdasági tényezők hatalma, a családi érzület büvereje, a vallás mindent megvetni és elviselni bíró megnyugvása lehetségessé teszik az egyénre nézve, hogy a közületet eltúrje s a nemzeti személyiségnek közreműködő része tudjon lenni.

Az állami épületnek e különböző alapköveit a közület szükségességének öntudatossá válása némileg eltakarja, láthatatlanná teszi, de meg nem semmisíti.

Az állam, mint az egész emberi életnek összefoglalása, mint az összes emberi életcélok irányzója, nem alapul ekkor sem egyedül az értelem megfontolásán, az ész parancsán; van abban része a vagyoni cenzus. a virilizmus alakjában a patrimonialitásnak, valamint a magánjogi örökletességnek, midőn egyes családoknak különös joga ismertetik el a közületben, van része a családias kedé-

lyességnek, mely a nemzet és annak akár királyi, akár elnöki feje között a társas érintkezést, az egyéni öröm és bánatban való osztozást kívánja, van része a vallásos hitnek, midőn a nagy nemzeti cselekmények sikere ennek ótalma alá helyeztetik s mindenek fölött van része a fizikai hatalomnak, mely az állami uralomtól legelválaszthatlanabb.

87. §. A sajátképi államformák. Az arisztokratikus köztársaság.

A sajátképi államformák, a hol a szuverén hatalom a közület szükségességéből vezetetik le, ismét vagy köztársaságok, vagy monarchiák, ha őket az uralkodó alanyok szempontjából tekintjük.

A köztársaság válfajai: az arisztokrácia és a demokrácia.

Az arisztokráciában a szuverén hatalom a felső osztálynak vagy rendnek, tehát a társadalom szerves tagozatának birtokában van.

Az oligarchiától éppen az különbözteti meg, hogy ebben nem a köznek természetesen kiváló része, hanem néhány esetleg szövetkező egyes egyén kezébe jut a szuverenitás.

Ennélfogva az általános jónak valószínűsége, a közrend fenállása sokkal valószínűbb az arisztokráciában, az oligarchia ellenben elvileg egyesek érdekének eszközévé teszi a szuverén hatalmat s felforgató természetű.

Felsőbb osztályú vagy rendű akár a vagyon, akár a származás, akár a vallás, akár mindezek nélkül a közmegegyezéssel megállapított kiválóság teszi a társadalomnak egy részét.

Lényeges azonban, hogy azért tekintessék valaki a felső osztályhoz vagy rendhez tartozónak s az uralomra jogosultnak, mert az általános jónak megvalósítására különös tehetsége van.

A közjó eszméjére alapított arisztokráciában tehát az uralomra való jogosultságot az nyeri meg, a kiből bármi oknál fogva az uralkodásra való különös tehetséget vélnek rejleni.

A származás, a vagyon stb. nem magában, hanem mint az uralkodási tehetség ismérve adja a jogcímet az uralomban való részesedésre.

Az uralom nem magában cél többé, hanem az általános jó-

nak eszköze s az uralom birtokosai, mint annak a társadalom többi tagjainál alkalmasabb eszközei ruházzák föl kiváltsággal mások fölött.

Az arisztokrácia a legtermészetesb államforma, mert a tehetségeknek az emberek között elvitathatlanul meglevő különbségére van fektetve.

E természetes különbség azonban mesterséges kizárólagossággá lesz benne, minthogy az uralomhoz jutottak a különbséget az emberi közület tagjai között állandóan fen akarják tartani, úgy hogy elvévé a kizárólagosság válik.

Az arisztokrácia a maga kizárólagossági elvéből folyólag a társadalomnak tényleg vagy képzeletileg kiváló kisebbségét tévén uralkodóvá, egyaránt szül nagyot és nemest, alávalót és megvetendő.

Az emberek közti különbség éhének elfogadása ugyanis lehetségessé teszi, hogy a közjó érdekében egyeseknek különös jogok adassanak, másokra különös terhek rovasanak s a tehetségekre legkiválóbbaknak adassék csak befolyás az állam legkényesebb feladataira.

Ha a természetes kiválóságnak ez az elve alkalmaztatnék állandóan az arisztokráciában, az a legtökéletesebb állameszmény megvalósulása lenne; azonban a természetes kiválóság elvét tényleg érvényre emelni nem lehet, mert csak átlagos, külső ismérvekből lehet azt a közületben megismerni; ha pedig az összeségre bízatik a kiválóság meghatározása, a döntő erő a csekélyebb tehetségekénél lesz; ennél fogva olyanok is jutnak az uralomra, akikben e természetes kiválóság hiányzik, a kik az uralomra nem valók, a kik érdeküknél fogva oda tereltetnek, hogy az uralmat a köznek kárával is magok részére biztosítsák; így alakul át a természetes ki válóság mesterségesé.

Innét erednek az arisztokrácia bünei, a helyes kiinduló pont, a természetes és helyes alapelv ellenére. De a helyes alapelvet a vele járó veszélyek nem rontják le teljesen.

A különbség elve következtében kevesen, a társadalom kiválóbbjai jutván a szuverén hatalomhoz, ezek értelmi fölényök, vagyoni függetlenségöknél fogva jobban át bírják pillantani az állam szükségleteit, és erélyesebben tudnak síkra szállni érdekeiért, mint a társadalom szűkebb látkörű, az életgondoktól lekötött tagjai.

A történelemben az arisztokratikus köztársaságokat látjuk ennél fogva a legfényesebb s legállandóbb sikerekkel följegyezve.

De e fény, e nagyság, ez állandóság az államra, mint egészre, mint az egyesektől különböző összemélyre vonatkozik.

Az államnak más államokhoz viszonyított érdekére, az államnak különös, nemzeti eszméjére ily kedvező az arisztokrácia.

Az uralkodó osztály viszonylag kevesebből áll, kik közt a műveltség egyenlőségénél fogva könnyebb lesz az egy akaratra jutás, mint a társadalomnak összes osztályait uralomra juttató más államformában; de megfontoltabb is lesz az akarat, mert az értelmileg magasabban állóktól származik.

A felsőbb osztály fölös jövedelménél fogva ideje nagy részét a köznek szentelheti s annak ügyeiben nagyobb jártasságra tesz szert, mint az életfentartás gondjaival terhelt alsóbb osztályok.

Az anyagi függetlenség érzékenyebbé teszi az uralkodó osztály tagjait az államnak kívülről fenyegetett, eszményibb érdekei iránt, inkább lehetségessé teszi az önfeláldozást az állam becsületéért, nagyobb harczkészséget teremt az állam függetlenségének megóvása, fényének emelése, hatalmának kiterjesztése érdekében, mint ha az uralom azoknak az osztályoknak kezében van, a kiknek családjaik fentartásáért kell rettegniök, ha a háborúban életüket veszítik.

Az arisztokrácia sokkal később a háborúra, mint oly állam¹ formák, melyekben a középosztálynak van túlsúlya; innét az arisztokráciák nagy befolyása az állam nemzetközi fényének, erejének emelésére.

Ezért remélte Kant is az örök béke bekövetkezését a demokratikus köztársaságok megalakításától, mert ezekben azok döntenek a háború fölött, a kik leginkább érzik terheit.

Az állam nemzeti céljainak emelésére az arisztokratikus köztársaság alkotásának természetes hajlamainál fogva kiválóképen alkalmas.

Az állam általános emberi céljainak megvalósítását ellenben csakis természetes hajlamainak legyőzése, rendkívüli önmérséklete mellett várhatni, ezért nevezte Montesquieu a mérsékletet az arisztokratikus köztársaság főrugójának.

A felsőbb osztály a szuverén hatalom birtokába jutván, annak megtartása végett, külön jogok, kiváltságok megszerzésére törek-

szik s az alapot, mely miatt az uralomhoz jutott: a nagyobb tehetőséget a közjó valószínűsítésére, elfeledi, a hatalmat nem a közjó, hanem az uralkodó osztály érdekében gyakorolja, mert az uralkodó osztály tagjai egyéni érdekek s a köz érdeke között különbséget tenni nem tudnak.

A közhatalom, az állami rend szükségessége minden kétségen felül áll; ámde az állami hatalom az arisztokráciában nem a felsőbb osztálytól külön lényen, hanem ez osztály tagjainak eszén, akaratán, vagyoni erején nyugszik; az állam és az uralkodó osztály érdeke akaratlanul összeolvadnak s utóbbi oda tereltetik, hogy érdekét az összeség érdekének tekintse s a közhatalom, a közrend szükségességével indokolja a külön érdekét.

Így lehetőleg kizárja a közhatalomban való részesedésből az uralkodó osztályon kívül levőket még akkor is, midőn azok közül az uralomra alkalmasok találkoznak s csak nagyon nehezen emel oda valakit az alattvalók sorából, mert hiszen a nemzeti közérdek szenvedne, az uralkodó osztály felfogása szerint, ha az uralom gyakorlására nem alkalmasoknak tér engedtetnék.

Az államnak azonosulása egy osztály tagjaival, az egyéni és az összerdeknek ez az összevegyítése az arisztokráciát akaratlanul is elfajulásra készíti, még akkor is, ha a felső osztály vagy felső rend valóban a társadalom legkiválóbbjaiból áll.

Minthogy ez tényleg nem áll kivétel nélkül s a felsőbb osztály soraiban selejtes elemek is vannak, ezeknek kétszeres érdekében áll magukat uralkodó állásukban megtartani s a köz- és osztályérdek önkéntelen összevetését annak tudatos fölcserélése követi, minek a selejtes elemek a legfőbb előmozdítói. Természetes súlyuknál fogva az uralomra méltók nem lévén, mesterségesen kell magukat annak birtokában fentartani, a mi az által történhetik, ha az alsóbb osztályok az uralkodó osztályba egyáltalán be nem juthatnak, a felsőbb osztály tagjai pedig uralmukat egyáltalán el nem veszthetik.

Az arisztokrácia a különbség elvét a kizárólagosság elvévé változtatja, magát zárt, születésen nyugvó testületté teszi, összevegyülését a nem uralkodó osztályokkal házassági tilalmak által megakadályozza.

Az arisztokrácia ez által alapelvével jó ellentétbe, mely a legjobbak uralmából vagy más szóval kifejezve abból áll, hogy a

mindenkor létező felsőbb osztály a jó kormányzás által az uralomra más alkalmas elemekel is nevelve, magát fölöslegessé tegye.

Az arisztokrácia, elzárkózása által, szükségkép a rosszak uralmává lesz, a kik csak erőszakos eszközök által tarthatják meg uralmukat.

Az alsóbb osztályok végképeni kizárása önként maga után vonja a közügyek tárgyalásának titkosságát, mert ha a közügy nyilvánosan tárgyalatnék, feltámadna az alsóbb osztályokban is a vágy az uralomban részt venni, meglévén reájuk a bíráló lehetsége.

Mert egy osztálynak, bármennyire emelkedjék is ki a többi fölött, sohasem lesz oly fölénye, sohasem lesz minden tagjában oly kifogástalan, hogy a közbírálattól ne kelljen féljen.

Az uralkodó osztály a titokzatossággal, a születési kiváltsággal erős biztosítékra tesz szert, de hatalma mindaddig nem áll szilárd alapon, a míg a hatalom forrásai, a vagyon, a különböző életpályák is az uralkodó osztály érdekei szerint nem rendeztetnek.

Nemcsak állami, nemcsak közjogi szempontból fogja tehát az alattvalók irányában a kiváltságolás, a kizárás elvét alkalmazni, hanem magánjogi, társadalmi tekintetben is.

A birtok rendszere, a forgalom, a házasság, a pályaválasztás elvei, a közoktatás az uralkodó osztály érdekei szerint szabályoztatnak.

S ezzel végkép megássa önuralmának a sírját. Az arisztokrácia uralma ugyanis csak azon alapulhat, hogy a felsőbb osztály a közös emberi rendeltetés megvalósítására szükséges uralmat a legjobban bírja gyakorolni.

Az uralmat tehát e rendeltetésnek, a közjónak érdekében kell gyakorolnia. A kiváltságoknak a politikai jogokon túl, az egyéni, emberi jogokra kiterjesztése, a társadalom alsóbb osztályainak mindezekből a jogokból kizárása az arisztokrácia létalapjának megtagadása; uralma nem többé a közjő, hanem a nyers erő uralma, melyet, ha ellene az alsóbb osztályok önérzete forradalmakban föl nem támad, megdönt a felsőbbek részéről gyakorolt kizsákmányoló rendszer következtében beálló elszegényedés.

Az arisztokrácia a társadalmi elnyomás e szomorú következményeit csak az által kerülheti ki, ha külső hódítás által sikerül neki a kizsárolt népen segíteni; a hódítás azonban mint vagyoni-

gyűjtési eszköz a vagyon természetével ellenkező és csak időleg segít egy elszegényedett társadalmon s az egyéni kizsákmányolásnak nemzetek közt való kizsákmányolássá tétele.

Úgy hogy az arisztokratikus köztársaság az általános emberi czélok megvalósítására sem a belső állami életben, sem a nemzetek életében nem alkalmas.

S mégis a felsőbb osztály kormányzási tehetsége, rideg számító ereje, a kegyetlen szigor, melyet önön tagjai ellenében csak úgy alkalmaz, mint az alattvalók ellen, párosulva a mérséklettel, melyet az önző, de okos érdek sugal, a külfény, melyet a nemzetre árasztani bír, alap gondolatának természetessége és helyessége, az egyenlőség elve, melyet az uralkodó osztály tagjai között fentart, a leghosszabb életű államformává teszik.

Mert ha az arisztokrácia a különbség és kizárólagosság elvét kívánja az egész közület tekintetében, épp oly elkerülhetetlen reá nézve, hogy az egyenlőséget az uralkodó osztályon kívül fentartsa.

Az egyenlőség elve nélkül ugyanis az arisztokrácia a felsőbb osztály uralmából egyes hatalmasok uralmává, oligarchiává válnék.

Az elfajulás elleni védelem szükségén kívül ezt az államformát természetes viszonyai is kényszerítik, hogy az uralkodó testület kebelében az egyenlőséget fentartsa.

Mint köztársaság az uralmat egyesekbe helyezi, a kiknek ha egyszer része van a legfőbb uralomban, úgy ennek a résznek, valamint a magánjogoknak egyenlőknek kell lenniök.

Ha az uralom egyéneknek tulajdonítatik, az egyes a maga jogczímét az uralomhoz, egyéni minőségéből származtathatja, a kibben tehát e minőség megvan, annak az uralomban s az uralom feltételeit alkotó magánjogokban egyenlőnek kell lennie a többiekkel.

Az arisztokráciában a vagyon, a származás, a szellemi kiválóság az a minőség, mely valakit a felsőbb rendbe soroz s ezzel az uralomra jogosít; egészen természetes tehát, hogy az elszegényedett velencei patricziusnak, a magyar bocskoros nemesnek, a lengyel schlachtiznak rendje többi tagjaival egyenlő joga legyen.

88. §. *A demokratikus köztársaság.*

A demokratikus köztársaság az az államforma, melyben a nemzet minden tagja egyenlően részes a szuverén hatalomban.

A míg az arisztokrácia a tényleges élet szempontjából a természetes államforma, addig a demokratikus köztársaság annak az erkölcsi követelménynek természetes következménye, hogy minden felnőtt ember önelhatározólag rendezze életét.

Az ember élete pedig nemcsak mint bevégzett, egyéni egész élete folyván, hanem mint egy más egészben foglalt résznek élete is, az önelhatározásnak az ember önálló, egyéni életére és ettől a más egésztől függő alkatrészi életére egyaránt ki kell terjednie. Mert ha az ember, így okoskodik a demokrácia, csak mint egyén marad szabad, önelhatározó, önrendeltetésén munkáló, a mit a/ arisztokrácia sem tagad meg, – ha tényleg nem is valósít, – alkatrészi minőségére nézve azonban csak akkor, ha az egyéni életen túlmenő viszonyok felfogására és irányzására különös tehetsége van, félni lehet, hogy az alkatrészi minőségében fölötte gyakorolt uralom következtében egyéni önelhatározása is megsemmisítettik vagy ha ez nem következik is be, az egésznek önelhatározó működéséből, a szuverenitásból való kizárása, erkölcsi méltóságának tagadását, az egyénileg szabad embernek, mint az egész tagjának szolgai állapotra való lenyomását foglalja magában.

A demokratikus köztársaság alapelve ezekből folyólag: az egyenlő emberi rendeltetés s e rendeltetésnek ez egyes ember önelhatározó cselekvősege általi valósítása úgy az egyéni, mint a közéletben.

A demokrácia, mint társadalmi elv bármily államformában előfordulhat s azt jelenti, hogy egyéni érdem határoz egyedül vagy túlnyomókéig az egyénnek úgy állami, mint társadalmi állása fölött.

A társadalmi értelemben vett demokrácia összefér a czezarizmussal, az abszolút királysággal, a chinai patriarchális állammal, sőt bizonyos mértékben az arisztokráciával is.

A demokratikus köztársaság, mint államforma, fogalma, alapelve eszerint tehát teljesen összeesik az állam fogalmával, a mely az általános jónak, vagyis az ember eszméjének, rendeltetésének milliók öntudatát egybefoglaló nemzeti személyiség által való létesülése a hozzátartozó egyesekben.

A demokráciának és az államfogalomnak ebben az azonoságában, a legfőbb erkölcsi elvekből való származásában rejlik varázsának titka, ezért oly meddők a támadások, melyek fogalma ellen intéztek, mert azok a támadások magát az állam fogalmát támadják.

Demokrácia és állam csakugyan azonosak mint elvont fogalmak, mint egy lényeket kifejezők, nem azonosok azonban mint konkrét valóságok, mint külső tüneményekben nyilatkozó lények.

A demokrácia fogalma, lényege úgy jut a külső valóságra, hogy a szuverén akarat a nemzethez tartozó egyesek akaratából rakatik össze, az államé ellenben úgy, hogy az egyesek fölött álló hatalmas akarat s annak végrehajtó szervezete az alája tartozók akaratával egyesül.

A demokráciában a szuverén akarat az egyesek akaratától nem különböző erő, az államban ilyen teremtetik a meglevő intézmények által, melyeknek az egyesekétől különböző, magában álló nyomatéka van. így a fegyveres erő az általános jónak a külső támasza, a többi intézményekben meg részint előírja van, részint a megvalósulásra alkalmas módozatok határozatnak meg előre. S az intézmények, a nemzet tagjainak egyéni részesülése ellenére is, mint az egyéni erők és akaratok mellett ható külön erők majd emelölég, majd hátráltatólag hatnak az egyéni akaratokra.

Innét van, hogy az alapfogalmához hű demokrácia, mely az egyéni önelhatározásból vezeti le az államot s nem a meglevő államban enged a tagnak önelhatározást, az intézmények önálló erejét lehetőleg mellőzni törekszik, illetölég annyiban közeledik a valóságban is a demokrácia az államhoz, a mennyiben az egyéni akaratokat intézmények által valóban az általános jóra bírja irányítani.

A demokrácia tehát fogalmi egyenlősége ellenére a valóságban nagyon különböző lehet az államtól, minthogy az benne külön létre, tárgyilagos, az egyeseknek közjóellenes befolyásától megóvott intézmények (örökletes fejedelem, független képviselők, független, élethossziglan választott bíróságok) útján való léteire nem juthat.

A demokrácia az állam eszméjét megvalósulásának föltételei nélkül akarja valóságga tenni s az állam erkölcsi kötelességét,

hogy tagjai öntudata s akarata által létezzék, külső jogi kényszerrel erőszakolja ki.

Innét a nagy különbség a demokrácia elvont fogalma és valósága között.

A demokráciában az egyesek akaratukat akadályozni, módosítani, tisztítani bíró intézmények nélkül jutván uralomra, uralmukat csak egyéni céljaik szempontjából is gyakorolhatják.

A társadalom, úgy a mint van, lesz benne uralkodóvá s újra csak egy osztály, nem az összeség, nem a nemzet lesz valójában a közhatalom birtokosa, minthogy a társadalomban az érdekek összhangja önmagától csak nagy ritkán áll elő.

Az emberi a maga nemzeti alakjában háttérbe szoríttatik az emberinek az által a felfogása által, mely a demokratikus társadalomnak leghatalmasb osztályában, az alsóbb osztályban uralodik.

A társadalom befolyása az államra magában véve nemcsak nem rossz, sőt szükséges és elkerülhetetlen.

*Nem rossz, sőt szükséges, elkerülhetetlen, mert a társadalom befolyása nem más, mint az egyén befolyása, mely társadalmivá az osztály- és rendi tagozatok alakjában lesz, már pedig az államnak, a nemzetnek öntudatossága az egyeseknek, mint államtagok-
iak önérvényesítésétől függ.*

Elkerülhetetlen pedig azért, mert az állam és társadalom azonos elemekből állnak, csak az elrendezése, a viszonya más az állam s más a társadalom elemeinek, csak két különböző életelv hatja át ugyanazon anyagot: az államban az egyetemessége, a társadalomban az egyéni különössége.

Képzhetlen tehát, hogy állam s társadalom közt kölcsönhatás ne fejlődjék még ott is, a hol elemeik külön-külön csoportosulnak, úgy hogy a valódi állam mindig bizonyos társadalmi osztály szellemének kinyomatát is magán fogja viselni, illetőleg a merő társadalmi állapot is mutat hasonlóságot az állammal, az öntudatosságnak, az egyetemes jónak bizonyos fokában, melyet elérni bír.

Hisz még a hol az állam a fejedelemben s közegeiben egészen függetleníteni bírja is magát a társadalomtól, a fejedelem azért nem szűnik meg egyén, vagyonalany, bizonyos külön, nem állami cél után is törekvő lény lenni.

A mit az állam a valóságban létre tud hozni, még ha a társadalomtól bizonyos mértékben önálló szervezetre tett is szert, az nem egyéb, mint az emberinek és nemzetinek, az egyetemes jónak, az akkori társadalom állapotától függő, viszonylag legmagasabb mértéke.

Csak Plató képzeleti államának bölcsei bírnák a jót, az emberit az maga teljességében megteremteni, de a jónak nem lenne értéke, minthogy nem a nemzet öntudatán, nem tagjainak akaratából, nem a legalsóbb renditeknek is szabad hozzájárulásából keletkeznék.

Az államnak akkor van a legnagyobb becse, ha az ember eszméje, annak követelményei a legalsóbb rendű emberek lelkébe is behatolhatnak s cselekvésök rugójává válnak.

Nem abban van tehát a demokrácia tökéletlensége, hogy a társadalom benne hatalomra jut, mert ennek befolyását semmiféle államforma ki nem kerülheti, hanem abban, hogy a magas erkölcsi polcra a hová célzatában, kiindulásában helyezkedik, a társadalom kizárólagos szuverenitásának szentesítése által, az értelmileg és erkölcsileg legalantabb álló osztály színvonalára süllyed, minthogy az egyének egyenlő érvényesülése s az általános jót az egyéni törekvések ellen védni bíró bárminő erő hiánya következtében az összeség tagjainak egyenlő szuverenitása a valóságban az alsóbb osztályok szuverenitásává lesz.

Ide vezet okvetlenül a demokratikus köztársaság alap gondolata, mely konkrét formájában ekként szól: egyenlő emberi rendeltetés, az emberinek azon egy eszméje mindenkire, ebből folyólag okvetlenül egyenlő rész e rendeltetésnek úgy egyéni, mint közületi meghatározásában, a szuverenitásban.

A demokrácia ily formában csak az egyesek szentsége, tökéletessége mellett állhatna fen s ezért helyesen mondta Montesquieu, hogy fentartó elve az erény.

A fentebbi következtetés az emberi rendeltetésnek mindenki aktív közreműködése által való elérését illetőleg teljesen helyes volna, ha az emberi rendeltetés, az ember eszméje tiszta egyéni és alanyi fogalom, ha az ember csak mint egyén léteznék.

Az ember eszméje azonban tárgyilag is létező erő, mely a társadalomnak hasznos és erkölcsi célú, az államnak főleg rendező intézményeiben hat, a mely tárgyilagosa erőnek az egyéneknél

ható alanyi erőkkel egyenlő érvényesülésre van szüksége, s Im ily érvényesülésre az egyéni elemek túlsúlya következtében nem jut, ez az egyetemes emberi, sőt egyéni törekvések meddőségét is eredményezi, minthogy az egyének működése közös kiinduló pontok nélkül lehetetlen, ilyenekre azonban az egyén csak tárgyilagos, a magáénál nagyobb erők hatása alatt jut.

Ezek a tárgyilagos erők a nemzeti öntudat által államszemélyiséggé lesznek, a melynek szuverén akarata meghatározásában s végrehajtásában az egyének csakis természetes erőik különbségéhez mért érvényesülésre találnak s csakis mint ennek az akaratnak alávetettek lehetnek egyenlők.

A nemzeti akarat létrejöttében és megvalósulásában különböző része lesz az egyéneknek, a szerint a mint az egyének ennek az akaratnak céljai kijelölésére, belső helyessége meghatározására, különböző ágainak összhangban tartására, a megvalósulásához szükséges erkölcsi vagy testi erély kifejtésére, értelmének magyarázására természetes tehetségeiknél fogva inkább termettek.

A törvénykezdeményezők, a törvény készítők, a hadvezérek, a kormányzók, a bírák, a katonák különböző nyomatékát az állami akaratra semmiféle hatalom meg nem másíthatja.

A demokrácia ellentétbe helyezi magát ezekkel a tényekkel s minden egyesnek teljesen egyenlő tehetséget tulajdonít az állami akarathoz szükséges mozzanatokban, mintha minden egyes valóban mindezekre egyenlőn termett volna; más részt azt hiszi, hogy ily egyenlőség által sikerül neki a különböző tehetségek érvényesülését kizárni, a mi szintén önámítás.

A demokrácia lehetőleg kerüli a közhatalomnak állandó szervekre ruházását s azt az egyesek összességének kezében törekszik megtartani, a mennyiben pedig az lehetetlen s az összestől külön szervek (vezér, kormányzó, hivatalnokok) nélkülözhetlenek. azokat lehető függésben tartja az összeség akaratától.

Mert ily különszervek létrejöttével a jogegyenlőség meg van törve, a külön szerveként működőnek okvetlenül más közjogokkal keltvén bírnia, mint a közönséges egyesnek.

A jogegyenlőséget azonban nemcsak a közhatalmi különszervek, hanem a vagyon és szellemi tehetségek különbsége is veszélyezteti, ennélfogva a vagyoni különbség létrejöttének gát vettetik;

a szellemi különbség irigység tárgya lesz s a szellemi kiválóság helyett legfeljebb a közepszer uralkodhatik.

Az egyéni egyenlőséget minden megkülönböztetés veszélyeztetvén, a hasznosnak, a helyesnek, a jogosnak mértékét sem lehet az értelmileg, erkölcsileg kiválók nézetére alapítani.

A demokráciában az egyéni önelhatározás lévén minden cselekedet forrása, a hasznos, az igazságos csak az lehet, a mit az egyének annak tartanak s ha közöttük nézetkülönbség van, csak az, a mi az ellentétes nézetek s akaratok megsemmisülése után mint többségi akarat fenmarad.

Az állam az egyenlőség elvének erőltetése, a számszerű többségnek egyedül döntő hatalommá tétele következtében elveszti természetességét, kizárja az erkölcsi tényezők hatását és a gépiesség színvonalára süllyed.

Főleg mint ilyen mesterséges, lelki ürességben, belső lehetetlenségben szenvedő államforma, nem hosszú életű.

Nem a nép könnyen hívósága, értelmetlen, szenvedélyes cselekedetei, nem a kormányzási tehetség hiánya a demokrácia főhibája.

Még a korlátlanág és felelőtlenég nagymérvű kifejlődése sem, hisz minden szuverenitás korlátlan és felelőtlen; a korlátlan, valamint a parlamenti monarchia, az arisztokrácia épp oly korlátlanok és felelőtlenek döntő hatalmukra nézve.

Igaz, a demokráciában a korlátlanág és felelőtlenég jogilag és tényleg egyaránt kifejlődnek, mert mi szüksége van a demokráciának korlátokra? Benne mindenki önmagának parancsol csak a bevett elv szerint, hogy az egyének összesége határoz, magának pedig ártani senki nem fog. A felelőtlenég meg tényleg annál fogva fejlődik ki benne sokkal inkább, mint bármely más államformában, mert a jogilag szent és felelőtlen fejedelem egy ember csak s milliókkal áll szemben, az arisztokrácia mindig csak kisebbség, ellenben a demokratikus többséget a felelősségre vonás ellen tényleges túlhatalma is védi, az erkölcsi felelősséget pedig azért nem érzi, mivel a többek elkövette bűn súlyát a részeselek közt való megosztás következtében az egyesekre terhelőnek nem tekinti. A mint Tocqueville mondotta: a közvélemény önállósága fordított arányban áll azok számával, a kik uralkodnak.

A többség zsarnoki uralma nemcsak az állami, hanem az

egész emberi életben hat s mégis nem a többség visszaélései, nem annak korlátlan és felelőtlen uralma ássák meg oly gyorsan az egyéniség egyenlő uralmának elvét következetesen fentartó demokráciát; hiszen más zsarnoki uralmak is soká fenállanak, miért nem a demokrácia, mely legalább is a többség javát előmozdítja?

Azért nem hosszú életű az ilyen demokrácia, mert a tényleges gazdasági és erkölcsi élet viszonyaival ki nem békíthető ellentétben áll.

Az emberek az állami életen kívül, a társas életben, vagyona, észre, erkölcsre nagyon különbözők, a mit tudnak is s bírálat tárgyává teszik egymás cselekedeteit okosság, illendőség, jogosság szempontjából, a demokrácia azonban e különbségeket tagadja és a bírálat lehetőségét is ki akarja zárni a többség irányában, a mi pszichikai és erkölcsi lehetetlenség.

A fejedelem, a felső osztály zsarnokságát eltűrik az alattvalók, akár mert természetfölötti lényeknek, akár mert okosabbnak tartják s félnék tőlük; de képzelhetetlen, hogy az egyik egyén a másik előtt, a kivel magát teljesen egyenlőnek tudja, meghajoljon, pedig ezt kívánja a többség merő uralmára alapított demokrácia.

Az ember az ember előtt vagy félelemből, vagy haszonból, vagy tiszteletből hajol meg, de a demokrácia a rideg egyenlőség elvénél fogva utóbbit nem követelhetvén a többség részére, csak a két előbbi által tarthatná fen magát; a félelem azonban a pártok változó számaránya következtében az uralomnak sem elég állandó, sem elég erős támaszát nem alkotja, hasznot pedig inkább a többségnek, mint a kisebbségnek hajt a demokrácia.

A demokrácia a szabad munkára alapított társadalomban továbbá ellentétben áll a társadalom gazdasági viszonyaival. Azt kívánja ugyanis alapelve, hogy az egyes, lehetőleg minden különös szervezet nélkül, egyéni akaratával vegyen részt nemcsak a szuverenitás parancsoló nyilvánulásaiban, mint törvényhozó, hanem e parancsok megvalósításánál is, mint bíró, mint igazgatási funkciókat végző.

Erre azonban csak a gazdagoknak és jómódúaknak van ideje, a szegényebbeknek vagy el kell maradniuk a közügyek naponta folyó intézésétől vagy fizettetniök kell elvesztett idejükért.

Mindenkinek folytonos részesedése a közügyekben nagy erő-

pazarlás, a nélkülözhetlen javak termelésére szükséges időnek elvesztegetése.

A tiszta demokrácia csak úgy állhat fen gazdaságilag, ha vagy a birtokkülönbség megszüntetésével az összes gazdasági és szellemi szükségletek fedezése szocialisztikus szervezet útján történik vagy a rabszolgamunka alkalmaztatik s az állam egyúttal kúlhódítás útján fedezi anyagi szükségleteit.

Lehetetlen a tiszta, demokrácia nagy népességű, nagy területű államban is, mert a polgárok naponta való vagy gyakori egybegyűlése, általában pedig nagyobb tömegek tanácskozása ki van zárva.

Ezért kívánja a tiszta demokrácia a szuverén községekre válást s e községeknek pusztán szövetkezetét.

Az emberi eszmény színvonalának alábbszállása, a szervezet gyengesége és mesterkéltsege, a gazdasági belső, a területi külső nehézségek, melyekkel a demokrácia küzd, egyaránt siettetik a bukását s ha az még sem áll be oly gyorsan, mint e nagy hiányok után következtetni lehetne, ag gondolatának emelő erejében rejlik.

Az emberi társadalom legalsóbb osztályát is a legfőbb hatalomra juttatva, azt az önértet és erkölcsi felelősség oly fokára emeli, a minővel más államformában a felsőbb osztályok sem mindig bírnak.

Az alsóbb osztály kicsinyes napi munkájából kiragadtatva, leginkább átérzi a magánéletben s a közéletben kifejtendő hatalom különbségét s ha e hatalmat nem bírja is mindig kellőleg használni, ha az gyakran torzzá lesz is kezében, mindenesetre kész érte a legvégsőig küzdeni, áldozni.

A mint az arisztokratikus felsőbb osztály vagyoni függetlenségénél, az alsóbb a teljes vagyonhiánynál fogva veti meg a halált.

De nemcsak a halálra, más kisebb áldozatokra s lemondásra is kész a köztársasági ember a hatalomért, melynek részese.

A mije hiányzik a demokráciának értelemben, természetességben, azt pótolja a benne uralkodó alsóbb osztály lelkesedése, mely a többi osztályok elemeinek egy részére is kihat.

Ez a lelkesedés, ez az áldozatkészség mozgatja s tartja fen a köztársaságot, ez az az erény, melyet Montesquieu a demokrácia főelvének, főrugójának mondott, alatta nem az erkölcsi értelem-

ben vett erényt gondolva, hanem a polgár készségét, elviselni az önalkotta határozatokkal járó terheket, engedelmeskedni az önalkotta törvényeknek.

89. §. A köztársasági elv alkalmazkodása a tényleges élet követelményeihez.

Ha a hiányok, melyek a köztársaságnak mindegyik nemét, az arisztokráciát és demokráciát jellemzik, bukásukra nem vezetnek, ez annak az átalakulásnak a következése, melyre magát mindegyik, midőn e hibákat felismerte, elhatározza.

Mindenik köztársaságnak abban áll a főhiánya, a fenállhatás és sikeres működés szempontjából, hogy nincs a közakarat keletkezésének és végrehajtásának alkalmas, az egyéni akarat keletkezésétől megkülönböztetett szervezete és pedig annál az oknál fogva, mert a közhatalomnak egyes tisztviselőkre ruházása az egyes polgár részét szükség szer ideg csökkenti a közhatalomban. Már pedig úgy az arisztokrácia, mint a demokrácia megegyeznek abban, hogy a szuverenitás az egyes polgárokat illeti s csak a polgárok körére nézve különböznek.

Oly szervezetet kell tehát találni, mely az uralomra jogosultak szuverenitásának megőrzése mellett, a szuverén akarat hatékony gyakorlását lehetségessé teszi.

Ily szervezet az által jöhet létre, ha a szuverén hatalom meghatalmazottai a hatalomátruházás mellett is a szuverén felső osztálytól vagy néptől függenek.

A függés pedig részint azért tartatik fen, ha az egyes tisztviselők lehető rövid időtartamra választatnak, ha egymást kölcsönösen ellenőrző, korlátozó hatáskörökkel ruháztatnak föl, vagyis az átruházott hatalom közöttök lehetőleg megosztatik, a legfőbb akaratelhatározás, a törvényhozás pedig az uralom birtokosainak tartatik fen.

Minthogy a rövid tartamú és sokfelé osztott hatalom azonban gyenge s az akarat érvényesítésére megint nem kedvező, ezt úgy vélik elérni, ha a tisztviselők hatalma legalább rövid tartama alatt s meghatározott körében szentté, sérthetlenné tétetik.

De még így is hiányzik a köztársasági szervezetben az erő, mert hiányzik az egység.

A sokféle megbízott közül egynek kell hát a kezébe vagy a többinek irányzását letenni, vagy oly hatalmat adni, mely a többiek alárendeltségük kimondása nélkül is irányozni bírja.

De a miről a köztársaság egyik faja sem mondhat le, az az állami akarat legfőbb elveinek meghatározása; azért bármi nagy hatalommal ruházza is föl legfőbb megbízottját, a törvényalkotás jogát nem adhatja át neki önszuverenitása megsemmisítése nélkül.

A köztársasági elv gyakorlativá tétele mindig a fentebbi alapirányban mozog, de az arisztokrácia és demokrácia külön viszonyaihoz mérten két különböző alakzatot mutat.

90. §. A választott királyság.

Az arisztokrácia látva szervezete gyengeségét, látva a szuverén testület egyes tagjainak külön érdeke által támadható veszélyeket, kiemel a maga kebeléből egy embert s azt az egész testülettel egyenlő hatalmúvá teszi az állami akarat keletkezésében, megadván neki a törvényszentesítés jogát, személyére nézve pedig a szuverenitás egyik főminőségével, a felelőtlenséggel ruházza föl, azaz királyt választ.

A felelőtlenség ellensúlyozására a választást feltételekhez köti, melyeket a választott hittel (koronázási hitelvél, választási kapituláció,) erősít meg, a hatalomátruházást pedig, a szuverenitás teljének az arisztokratikus testület kezében való biztosítása végett, csak a választott életére teszi.

Az arisztokrácia a választott fejedelemséggel a monarchia fölényét a maga saját uralmával akarja egyesíteni s így annak nimbusa által ellenállhatlanabbá, vagy nagy veszélyek perczében, a monarcha erős egyénisége által sikeresebbé tenni.

Az arisztokrácia gyengeségének, meghasonlásának jele, ha önmaga többé uralkodni nem bír s felelőtlen fejedelmet kéntelen nlaga fölé helyezni. A választott királyság annak az ellenmondásnak nyilvánulása, mely a társadalom önszuverenitása s az államélet mellözhetlen követelményei között fölmerül.

A választott királyban ez az ellenmondás tükröződik vissza;

bírja a szuverén hatalom igen jelentékeny részét, sőt személyére nézve annak legfőbb minőségével, a felelőtlenséggel van felruházva, holott tényleg a párttól függ, melynek a választást köszönheti s így a reáruházott hatalom arra szolgál, hogy a kik mint egyesek tetteikért feleletre vonathattak volna, ha a királyt maguk részére megnyerni bírják, terveiket ennek felelőtlensége által valósíthatják.

A királyság, mint oly hatalom, mely önerejéből bír a közület bármely pártjával szembezállni, s mely ennél fogva a pártok fölött áll, a választott királyságban az arisztokrácia czégérévé vagy eszközévé válik s ezt a sorsot csak rendkívüli egyéniségek kerülhetik ki a választás útján nyert trónon.

A választott királyság e belső gyengeségét tetézik a külső nehézségek, a rázkódások, melyekkel a királyválasztás jár.

91. §. A képviseleti demokrácia.

A demokrácia választott fejedelemség mellett nem tarthatja fen a maga uralmát, mert a hatalomnak ily átruházása ellenében nincs annyi ügyessége, mint az arisztokráciának, hogy a szuverenitást mégis megtartsa.

A demokráciára önválasztott diktátorai, vezérei, fejedelmei sokkal veszélyesebbek, mint az arisztokráciára; a nép kegyét megnyert vezér sokkal inkább bír a népen uralkodni, mint bárminő jelességű férfi a kisebb körű arisztokratikus testület fölött.

Az arisztokrácia választott fejedelme utján uralkodik, ezért fogadja el a fejedelem személyes felelőtlenségét, ellenben a nép választottja a demokrácia uralkodó elemeitől könnyebben függetleníthetvén magát, ezek nem ruházzák szívesen egy emberre hatalmukat s a mennyiben ennek átruházása elkerülhetlen, azt csak fölpróztatva, szétosztva teszik.

A demokrácia először csak külön végrehajtó és bírói közeget teremt, mint a melyek a szuverén akarattal szemben, alárendeltek, a törvényhozást, a külügy irányzását, mint a szuverén hatalom döntő funkcióit megtartja mindaddig, a míg azt a népszám és terület körülményei megengedik.

A midőn a szuverenitás gyakorlása ezek tekintetében egyenként lehetetlenné válik, az előleges utasítás vagy az utólagos,

egyénenkint való szavazás a nép választottai kidolgozta javaslatok fölött, azok a módzatok, melyek segítségével a szuverenitás a népnél megtartatik.

Az *utasítás* rendszerint abból áll, hogy az államnak területrészenként csoportosuló lakosai határoznak az állam minden akaratnyilvánításai fölött s határozataik közlésére meghatalmazottakat, követeket küldenek, a kiknek feladata lehet ugyan a választó testületek határozatainak védelme, de nem azokkal ellenkező határozatok hozása, ilyenek végett a követeknek választóikhoz kell visszatérni.

Az utasítási rendszer az arisztokráciában is előfordul azzal a különbséggel, hogy a választó testületek nem egyszerűen területenként, hanem első sorban karok, rendek szerint történik. A választott királyság ugyanis nem az egyetlen intézmény, a mely által az arisztokrácia uralmának gyakorlati megvalósítása biztosítottik.

A fejedelemnek felelőtlené tételén kívül, épp oly lényeges reá nézve az utasítási rendszer, mint a szélső, tiszta demokráciára. A köztársasági elv egyformasága itt különösen mutatkozik, mutatkozik annak ellenére, hogy a demokratikus és arisztokratikus köztársaság közt egyébként oly nagy az ellentét.

Az utasítási rendszer azonban túlságosan megnehezíti az egy akaratra jutást s a bonyolultabb törvények hozását majdnem lehetlenné teszi.

Sokkal célravezetőbb, ha a nép területi csoportjai meghatalmazás nélkül küldenek követeket, a kiknek feladata oly javaslatokat készíteni, melyek az állam szükségleteinek megfelelnek s a melyeknek elfogadására a népnek területi csoportjai részéről számítani lehet.

Ha a követek ily javaslatokban megállapodnak, visszaviszik azokat küldőik körébe, akik fölöttük igennel vagy nemmel szavazva döntenek. *Ez a referendum rendszere.*

A demokratikus köztársaság szervezkedési módjai között nem lehet végül mellőzni a *plebiscitum* rendszerét, a mely abból áll, hogy a szuverenitás tényleges gyakorlata egy személyre ruháztatik, ki személyére nézve is felelőtlen, de a kinek általános kormányzati iránya, valamint a személyéhez való bizalom fölött időnkint megújuló szavazásokkal dönt a szuverenitás jogszerinti birtokosa, a nép.

Az utasítási és a referendum rendszer teljesen megóvja ugyan a köztársasági elvet, de az államot akarata és cselekvése tekintetében teljesen megbénítja; a plebiscitum rendszeréről nem lehet ezt állítani; de benne meg a köztársasági elv csak látszat.

Mind e hiányok érzetében fogadja el a köztársaság a fejlett monarchia intézményét, a képviseletet – de csak fentartásokkal.

A képviselet lényege az, hogy az államtagok bizalma által egyes kiváló egyénekből oly szervek alkottatnak, a melyek szuverén jellegű funkciókat gyakorolnak a választóktól jogilag függetlenül, de erkölcsileg az általános jónak annál inkább lekötve.

Ily intézmény nyilván veszélyezteti a választók szuverenitását; ezért függésben kell tartani a választottakat ha nem is jogilag, de tényleg választóiktól, mi rövid tartamú megbízás által éretik el bizonyos fokig; de teljes biztosíték nincs a rövid tartamú választásban s a jogilag feleletre nem vonható képviselők szuverén funkciókra nyervén megbízást, a valódi szuverénnek, a népnek uraivá tehetik magukat.

Ez ellen csakis a képviselők törvényhozási jogának megszorításában van orvosság, a mi olyképen történik, hogy az összeség minden egyes felnőtt férfitagja, területenkint való csoportosulásában, (p. o. községenkint, megyénkint), egyenes szavazatával dönt a legfőbb elvek fölött, melyek a szuverenitás fő szerveinek egymáshoz viszonyítva s a törvényhozó hatalomnak határait megállapítják.

Ez elvek összesége teszi az állam alkotmányát és a nép szuverenitásának ily biztosítása másként úgy fejeztetik ki, hogy az alkotmányozó hatalom a népnél van, a képviseletnél pedig csak az alkotmány szabta határok közt átruházott hatalom.

A mint az arisztokrácia föltételek mellett választ királyt, melyek hitlevelekben, diplomákban, bidlákban foglaltanak össze, azonképen a demokráciában az összeség állapítja meg az alkotmánylevelet, melyben főleg azok az elvek foglaltatnak, melyek szerint a képviselőknek a törvényhozó hatalmukat gyakorolniok kell.

Az igazi, az eredeti szuverén a nép, a képviselet szuverenitása csak származtatott.

Ha a demokrácia a maga alapelvének azt a megcsonkítását, mely a szuverén törvényhozásnak a képviseletre szállásában rejlik, el bírja viselni, a köztársaság hosszú életűvé lehet, színvonala magasra emelkedik, valódi állammá lesz, mert a törvényhozó és egység

szerveknek az egyes polgároktól való külön válása által, az egyetemés jó az egyéni erők mellett önálló tartalékhoz jut s hasonlíthatatlanul következetesebb s belsőleg tökéletesebb a választott királyságnál.

Az amerikaiak a képviselői intézményekkel ellátott demokráciát nevezik köztársaságnak s éles ellentétbe teszik az ilyenek nélkül szűkölködő demokráciával, mely alatt a nyers tömeg uralmát értik.

92. §. Monarchia.

A monarchia az az államforma, melyben egy ember vagy teljes birtokába jut a szuverén teendőknél s azokat maga, egyedül gyakorolja s ebből folyólag személyére nézve is jogilag teljesen felelőtlen lesz, vagy bár a szuverén funkcióknak nem egyedüli végzője, de személyére az egyetlen egy ember az államban, ki jogilag semminemű tényeiért nem felelős.

A monarchiában egy ember jutván ekként a szuverenitáshoz, megalakulásakor szükségképen a szuverenitás birtokosának rendkívüli kiválóságán kell nyugodnia.

A kiválóság nyughatik a monarchiának jó vagy rossz, háborúra vagy békére kiválóképen alkalmas tulajdonain, mindegyik esetben szükséges azonban, hogy a kiválóság ellenállhatlan erővel, külső hatalommal párosuljon, melynél fogva az ily embernek a társadalomban, formai elismerés nélkül is, egyeseket, sőt osztályokat meghaladó tekintélye, nyomatéka van.

A társadalomban ily kiváló helyet elfoglaló egyén már magánháztartásának, gazdaságának oly berendezést ad, a mely akaratára érvényesítésére különösen alkalmas s a melyet azután az összeség akaratának irányzására fölhasználhat. Csak ily esetben juthat egyes ember tárgyilag és alányilag a szuverenitás teljéhez, lehet uralma föltétlen, abszolút.

Ha a rendkívüli kiválóságú egyénnek külső, nagy, házi hatalma nincs, uralmának állandósága, biztosítása utódai részére a társadalom további elismerésétől függ.

A monarchia sajátképi természete csak akkor fejlik ki tisztán, midőn egy ember akár magán, házi hatalma, akár az összeség

hatalmának kézrekerítése következtében föltétlen uralomra tud szert tenni.

A hol ugyanis a fejedelem a társadalom elemeitől függ, ott a társadalom erői ellensúlyozni fogják a monarcha erejét.

Nem arról van itt szó, hogy az ellensúlyozás kívánatos-e, hanem arról, meg lehet-e ekkor állapítani a monarchia sajátképi természetét? kifejtheti-e az a maga valóját ily befolyás mellett?

Az vizsgálendő mindenek előtt, mit szül egy embernek, egy családnak korlátlan szuverenitása, a közjóra irányuló szándék nélkül.

Ha a korlátlan szuverenitás egy embernek jut, lehetségessé lesz rá nézve, hogy az uralmat teljesen egyéni szeszélyeinek kielégítésére használja s uralma az elvek és törvények mellőzésével szeszélyeinek érvényesítése leend.

Ez a despotikus monarchia, a melynek lehetősége az alattvalók szertelen készeimében rejlik,

A hol az alattvalók képzelme nem tűri meg a despotizmust, ott az értelemre hathat a monarcha s úgy tüntetheti föl uralmát, mintha az az alattvalók érdekében állana, bár valójában csak személyes kedvteléseire használja. Ez a monarchiának fondorkodó, ravasz korszaka, mely azonban az alattvalók javát látszólag már elismeri s annak örve alatt erősíti magát.

Mentül jobban sikerült ez a fejedelemnek, annál inkább csökken az érdeke, hogy hatalmát alattvalói ellen fordítsa; önhaszna ösztönzi jólétök, az állam külhatalma s ezzel saját fénye, dicsősége előmozdítására,

A fondorkodó monarchia okossá, számítóvá lesz, elveket követ, intézményeket szervez, melyek által nemcsak saját, hanem utódainak hatalma is biztosítva van, szóval örökletessé válik s ezzel meg van nyitva a monarchia részére az állandóság. Az állam zavartalan folytonosságban hat, a választott királyságoknak s folyton a hatalom-átzállítással elfoglalt demokráciáknak rázkódásai nélkül.

Bekövetkezik azonban egyúttal a születéssel járó véletlennek nagy befolyása az államban. Az uralom birtokosa erre teljesen alkalmatlan lehet tehetség hiányánál fogva vagy pedig a miatt, mivel ellenállhatlan hatalmának érzetében elveszti az ösztönt a cselekvésre s keletkezik az udvaroncok uralma.

A kiválóság nimbusát, melynek eredetét köszöni, mindazáltal nem bírja a család egy-egy ilyen alkalmatlan tagja lerontani; az erős, okos fejedelmek alkotta intézmények tovább hatnak a család gyenge tagjai alatt is, másrészt a közepes tehetségek is a nagy hatalomban rendelkezésükre álló eszközök segítségével helyre állítják a gyenge előd alatt lesülyedt tekintélyt, a trón kiváló birtokosai pedig, a neveltetésükre fordított gond által, mely monarchiában oly nagy fontosságú, helyzetük előnyei által újabb fényt tudnak neki kölcsönözni.

A korlátlan fejedelem minden személyes szükségletét oly mértékben kielégíthetvén, a minő bizonyos társadalomban csak képzelhető, ezáltal kivételes elfogadatlanságra tesz szert, a föltétlen hatalom pedig módot nyújt neki, hogy a közre nézve szükségest, az általános jót megvalósíthassa. A közjó fogalma bizonyára nem egy a hatalom fogalmával s midőn a hatalom teljességének kifejlődéséhez kötjük annak létrejöttét, nem mondjuk, hogy azt a jónak a vallásban, a tudományban, a közgazdaságban kifejlett fogalmától függetlenül, magától teremtené. De igenis azt, hogy a külső hatalom teljessége egy emberben megvalósításának a legrövidebb útja.

Az állandóvá vált intézményekkel körülvett, nagy számú alattvalókkal dicsekvő monarchia a történelem tanúsága szerint is jobban meg tudta valósítani az általános jó követelményeit, mint a köztársaságok, melyek mindig csak egyik társadalmi osztály túlsúlyán nyugodnak.

A gyöngébb osztályok fölkarolása, a közjólét emelése, a szellemi élet szabadsága mind helyet találtak a monarchiában, csak egyet nem adhatott magától: az alattvalóknak részt a szuverenitásban, politikai szabadságot, a mi pedig egyaránt nélkülözhetlen úgy az állam, mint az egyén erkölcsi tökéletességéhez.

A meglevő hatalom nem hajlandó másokkal megosztozni, erre csak erőszakos módon szorítható.

Az abszolút hatalmú monarchiák csak forradalmak útján alakulnak át s engednek részt az alattvalóknak a szuverenitásban.

Más természetű a monarchia fejlődése, a hol az egyes osztályokat meghaladó ereje ellenére, azok közreműködésére van utálva, vagyis midőn hatalmát a társadalom befolyása mérsékli.

Itt sajátképi természete a hatalmasabb osztályok befolyása által módosul.

A fejedelem nem lévén akaratának teljesen ura, kéntelen a társadalom támogatásához folyamodni, a mely e támogatást a saját akarata érvényesítésére fogja fölhasználni a királyé ellenében.

Minthogy azonban a fejedelem erkölcsi és tényleges hatalma igen nagy, a társadalom akarata csak a királyé által mérsékelve érvényesülhet, viszont a király kéntelen a maga akaratát nagyfontosságú ügyekben a társadalom fölfogásához alkalmazni.

A szuverén hatalom tárgyilag tekintve, mint funkció a király és társadalom közt van olyképen megosztva, hogy az állam életének rendes menetében a fölény a királyé, ellenben az állam rendkívüli feladatainak megoldásában a király és a társadalom egymást ellensúlyozó hatalmakként állnak egymás mellett.

Alanyilag ellenben egyedül a királyt illeti a szuverenitásnak gyakorlatilag főfontosságú tulajdonsága, a felelőtlenség.

A mérsékelt monarchiában a király nem a köz megbízottja, mert a köz nélküle, az ő ereje, tekintélye nélkül nem teljes egész, a köz tagjai pedig nemcsak a király alattvalói, hanem a tárgyilag vett szuverenitásnak, a szuverén funkcióknak részesei.

A mérsékelt monarchiában a király hatalma reá szorul tehát a társadalom részesezésére a szuverenitásban, miáltal az államot alkotó elemek önelhatározásának elve van megóva; de a királynak nagy, tárgyilagosa fölénye és személyes felelőtlensége nagyrészt megadja neki a függetlenségnek és pártatlanságnak azt az érzetét, mely az abszolút fejedelmet az általános jó munkálójává teszi.

Az egyén nem érvényesül oly föltétlenül mint a köztársaságban, a király meg kéntelen a társadalom hatalmas elemeinek követeléseit, talán a közjó rovására is, elfogadni; de az egyén csekélyebb érvényesülését ellensúlyozza, hogy az általános jónak uralma a király független hatalmában nagyobb biztosítékra talál, mint minden egyén akaratának korlátlan érvényesülésében.

A király tárgyilagosa nagy hatalmában, alanyi felelőtlenségében az államiság egyetemes ereje nyilatkozik, ezért nem oly föltétlenül az egyének különös akaratának érvényesülése a monarchiában, mint a köztársaságban.

A monarchiának abszolúttá vagy mérsékeltté válására ke-

vésbbé a nemzetközi, hanem a belső társadalmi viszonyok vannak döntő befolyással.

A hódító irányzat nem a monarchiák egyedüli tulajdonsága s a harcvezénylet egységének szükségessége, a szuverenitásnak a mítíarchiában egy személyben való összpontosulása nem állnak válhátián összefüggésben.

Mentül elkeseredettebbek a társadalmi osztályok egymás irányában, annál nagyobb kilátása lesz az abszolút monarchiának: Az egyik osztály a másik elleni gyűlöletében kész önrendelkezéséről is lemondani, csakhogy ellenfelét végkép leverhesse.

A hatalmas, nagy egyéniség, ki a társadalomban különösen kiemelkedik, akár bírja már elismerten a szuverenitás egy részét, akár nem, döntőleg vetheti a mérlegbe a maga súlyát e küzdelmekben s urává lesz annak az osztálynak is, melyet a másik fölött győzelemre segített.

Az alsóbb osztályokra támaszkodó monarchiának több kilátása van abszolúttá válni, mint annak, mely a felsőbbekkel szövetkezik.

Az alsóbb osztályoknak ugyanis nincs elég előre látása, hogy a hatalmat, a melyet a fejedelem velők a felsőbb osztályokon kivívott, a fejedelemmel szemben is fentartsák; a tömeg távol áll a győző monarchától, fondorlatait későn veszi észre, könnyenhívó s időleges jólétében megfélelkezik a jövőben fenyegető szolgaságról.

A felsőbb osztályok, nagyobb tehetségeiknél fogva, sokkal jobban bírják a monarchát ellenőrizni s ha segélyével győzték is le az alsóbb osztályokat, maguknak továbbra is részt biztosítanak a szuverenításban, vagy csak hosszas küzdelmek után s nagy árért mondanak le a szuverenításban való részesedéséről. A monarcha kéntelen a felsőbb osztályoknak politikai lemondásuk fejében olyan rendkívüli társadalmi és magánjogi kiváltságokat engedélyezni, melyek azután a monarchiát a közjóra irányzott működésében teljesen megakadályozzák.

Az arisztokratikus elemeknek sokat hangsúlyozott szükségessége a monarchiára ezzel nem áll ellentétben. E szükségesség és benső kapcsolat akkor áll elő, midőn a szuverenitás kérdése a monarcha s a felsőbb rendek között el van már döntve, akár teljesen a monarcha javára, akár pedig úgy, hogy abban a közület vele kétségtelenül osztozik és azt jelenti, hogy a monarchia elfogadha-

többá lesz az emberi felfogásra, természetesebb a nemzeti öntudat keletkezése, ha megvannak a fokozatok a felsőbb osztályokban, melyek a közület alsó, egyszerű elemeit annak kimagasló csúcsával, a fejedelemmel összekötik. Másrészt, az az értelme e kapcsolatnak, hogy a monarcha kiváltságos állásában csak úgy érezheti magát biztosan, ha van a társadalomnak oly tekintélyes, hatalmas osztálya, melynek szintén kiváltságos a helyzete, a mely tehát a fejedelem jogaiban a saját jogait és érdekeit védelmezi. Azt jelenti továbbá e kapcsolat, hogy az emberi közület szervezete sem a monarchikus merev egység, sem a demokratikus szervezetlenség ét egyenlőség elveivel fen nem állhat, hanem a különböző elemek csoportosulásából keletkező különbözőség elve adja meg neki benső, szoros összefüggését. Végül azt jelenti, hogy az oly magasra emelt monarcha más társas érintkezés szempontjából is a finomabb, felsőbb osztályra szorul, a mely viszont részt kér a, trón fényéből.

A monarchia akár abszolút, akár mérsékelt alakjában az az államforma, mely a legtárgyalagosabb létet kölcsönzi az államnak, megadván neki az örökösödés elve által a legnagyobb állandóságot, a király személyes felelőtlensége által a láthatóságot, a király tényleges hatalmában s a megalakulásához fűződő nimbuban az erőt.

Alapja a rendkívüli, nagy hatalom, mely úgy egyesek, mint osztályok hatalmát túlszárnyalja; ez alapból fejlik ki elve: a királyi nagylelkűség, mint a rendkívüli hatalom következménye s az alattvalói becsületézés, mely a legnagyobb becsületnek, megtiszteltetésnek tekinti a királyt szolgálni, minthogy e szolgálat a király nagylelkű ténykedéseinek részesévé tesz. Montesquieu csak az alattvalói becsületézés tette a monarchia főrugójává s ez által félreértésre adott alkalmat. Valóban az alattvalói becsületézés csak a királyi nagylelkűség igazolja.

A monarchia főgyengéje, melyből hibái származnak, hogy a születés véletlene oly nagy befolyást gyakorol benne az állam sorsára.

Az abszolút monarchia pedig ezenkívül elvileg kizárva az alattvalókat a szuverenitásból, bármily nagyot tudjon is létesíteni, erkölcsileg lealacsonyító, minthogy a legmagasabb tárgyra vonatkozó önelhatározást egyetlen ember kiváltságává teszi s csakis erő-

szakos eszközök, forradalmak útján, nem önjerejéből részesíti abban a közületet.

A sajátképi államformák között ezek szerint még általában sincs egyiknek a másik fölött elsősége, mert mindegyik valamely lényeges hibában szenved: a monarchia a születés véletlenében, az abszolút különösen a szabadság hiányában, a köztársaság az ingatlanságban és az osztályuralom lehetőségében.

Rendszerint azonban nem általában történik az összehasonlítás, hanem valamely nép konkrét állapotaihoz viszonyítva s az a banális igazság különös nyomatékkal hangsúlyoztatik, hogy bizonyos népnek az a legjobb államforma, a mely viszonyaihoz legjobban illik, a mi iránt csak olyannak lehetnek kételyei, a ki azt hiszi, hogy a véges létet az emberi szellem egy csapásra átalakíthatja s egy népnek fizikai, gazdasági, erkölcsi törvényeken nyugvó valóját, mely államformáját eredményezte, egy tollvonással megsemmisítheti s neki más államformát is adhat.

Pope mondása is: „Hadd vitatkozzanak a bolondok az államformákról, a melyiket legjobban kormányozzák, az a legjobb”, – melyről nem alap nélkül állítá Kant, hogy vagy férges dió, vagy nem is igaz, – csak azt fejezi ki, hogy az államformáknak illeni kell a nemzethez, de megengedi, hogy az egyik forma jobb lehet mint a másik, bár értéktelen oly nemzetre, melynek állapotaival nem áll összhangban.

Ámde egészen elvonatkozva attól, lehet-e egyik államformát valamely konkrét népnél alkalmazni? az államformákat általánosságban mérlegelve is arra az eredményre jutunk, hogy még így sincs egyiknek fölénye a másik fölött.

Minthogy azonban az államforma, nem meríti ki az állam életét, igenis lehet az államformák közt az elsőbbségről annyiban szólni, hogy azok mennyiben alkalmasak az állam egész életének, nevezetesen alkotmányának is helyes megalakulására s e részben az alábbiakból ki fog tűnni, hogy a monarchikus formának az által, hogy az államnak tárgyvilágos különválását a társadalomtól lehetségessé teszi s az alkotmányban a külön államfő alakulását elvi következtetés nélkül megengedi, a köztársaság fölött általában elsőbbsége van, a mi azonban nem jelenti mindenütt való alkalmazhatóságát.

I. Az állam formája az állam belső lényegének külső megjelenése lévén, mindazt, a miben az állam külsőleg nyilatkozik, az állam formájához számíthatni, így azonban az államformák tárgyalása annak a veszélynek tesz ki, hogy az állam összes életjelenségeit bele vonjuk, miért is ha a kutatás az államformák tekintetében eredményt akar elérni, – a mi csak annak meghatározásában állhat, minő hatása van az államformának az állam lényege, czélja megvalósulására – az másképp nem remélhető, mintha az államformái kutatásokat az állami jelenségeknek bizonyos határozott körére szorítjuk, nevezetese» az államnak arra a minőségi különbségére, a mely által a többi életjelenségek-től külsőleg elválik s ez a szuverenitás, az ellenállhatlan hatalom, ennek is. azonban csak viselőjével, birtokosával foglalkozunk.

Az állam formájának meghatározásával azt állapítjuk meg a legnagyobb általánosságban, hol, kiben nyugszik egy emberi közületben a szuverén hatalom s egészen eltekintünk attól, miképen működik ez a hatalom, a mi -már az alkotmányra vonatkozik. Az államformával az államszemélyiség alzatát, szubstrátumát határozzuk meg, ellenben az alkotmány mindenekelőtt az államszemélyiség lelki jelenségeinek viszonyával foglalkozik, a mint ezek látható, külső* módon nyilvánulnak.

Államforma és alkotmány egyaránt az állam külső megnyilvánulása tehát, az első azonban a szuverenitás alanyai, birtokosai, az utóbbi funkciói szempontjából. Az államformánál figyelmünk a legáltalánosabban az alanyokra, az alkotmánynál a funkciókra van irányítva, de mivel a szuverenitás alanyait könnyen nem gondolhatni a funkciók nélkül s viszont ezeket amazok nélkül, ennél fogva az államformai és alkotmányi kutatások Ösztönszerűleg összefolynak.

Az állami funkciók nagy részének gyakorlása lehetetlen több egyesek közreműködése nélkül s a szuverenitás alanyai mellett mindig vannak neki és-funkcióinak segédei, így az abszolút monarchiában a fejedelem tanácsosai, a köztársaságban a nép megbízottai. Más esetekben pedig, mint p. o. a korlátolt monarchiában, a képviselői köztársaságban, a szuverenitás alanyát nem lehet egyszerűen megállapítani, hanem csakis a szuverenitás nagyobb foka szerint dönthetni el, monarchia, vagy köztársaság van-e jelen. Mindebből az következik, hogy az alkotmányi funkcióknak és eszközöknek meghatározása egyszersmind az állam formájának körébe vezet.

Ugyanazon államformának, p. o. a demokratikus köztársaságnak igen különböző lehet az alkotmánya, a szuverén funkciók különböző viszonya, a, fu, nkcziók különböző kezelői következtében. Az úgynevezett tiszta, a referendum, a plebiscitumos, a képviselői, a parlamentáris és a prezidenciális demokrácia elég világos példái annak, mint lehet egy államformában vagyis a szuverén uralom ugyanazon alanya mellett az alkotmány vagyis a szuverén uralom funkcióinak megnyilvánulási módja a legkülönbözőbb.

Minthogy továbbá az ellenállhatlan hatalomnak, a szuverenitásnak történelmileg igen különböző alapja volt s e különbségek külsőleg is igen szembe-szőkők, az állam külső megjelenésének meghatározásakor, a szuverén hatalom, birtokosa mellett, lehetetlen eltekinteni ennek alapjától, jogczímétől, mert

utóbbiak különbsége külsőleg igen szembevetendő s az állam általános képének rajzátán ki nem hagyható.

Midőn ekként az államformába a szuverén hatalom alapját is beleviszszük, újra beáll az államformai és alkotmányi kutatások egybevegyítésének lehetősége, mert az alkotmány is az állam általános képét nyújtja, nevezetesen szuverén funkcióinak egymáshoz s az államnak mint egésznek, mint legfőbb hatalomnak egyes tagjaihoz való viszonyává nézve. Sőt az állam általános lényege inkább nyilatkozik alkotmányában, mint uralmi módjában, azaz államformájában, mert az államra, mint személyre másodrendű jelentőségű, vajjon kik az alanyai szuverenitásának, ahoz képest, minő viszonyban állanak funkciói egymáshoz vagy tagjai hozzá mint egészhez.

A midőn tehát az államformák meghatározásában lehetetlen az uralom különböző alapjaitól eltekinteni, ezeknek bevonása a kutatásokba egyszersmind az alkotmány mezejére vezet, mert p. o. a theokratikus, a patrimonális, a Közbéli alap különbsége szerint lesz egyszersmind más a szuverén hatalomnak viszonya egyes tagjaihoz, a mi éppen az alkotmánynak egyik oldalát teszi.

Világos azonban, hogy a mint az államformában a szuverenitás alanyainak különbsége csak távoli oka az alkotmány azon oldalának, a mely a szuverén hatalom viszonyát az egyes polgárokhoz foglalja magában, úgy a szuverenitás alapja is csak távolabbi oka az alkotmány azon oldalának, mely a szuverenitás funkciói eszközlőire és a funkciók viszonyára vonatkozik.

Előbbi tekintetben elég utalni a legkülönbözőbb államformák közt található hasonlóságra a szuverén funkciók eszközlőinek s e funkcióknak viszonya tekintetében, így p. o. a választók egy monarchiában és egy köztársaságban ugyanazok lehetnek, a végrehajtó szervek egyforma viszonyban állhatnak egymáshoz, az önkormányzat egyforma alkalmazást nyerhet, míg két monarchiában mindezek a legeltérőbbek.

A második szempontból a patriarchális és patrimonális, sőt a köz eszméjén nyugvó államformák egyformán messze terjeszthetik a szuverén hatalmat az egyesek fölött, viszont p. o. a közeszméjén nyugvó államformák között a legnagyobb különbségek lehetnek a szuverén hatalom határai s így a polgárok szabadságai tekintetében.

Az államformák tanában észlelhető nagy eltérések, a mennyiben az osztályozásra vonatkoznak, az alkotmányi és uralmi formai különbségeknek el nem különítéséből erednek.

Már *Aristoteles* alapvető tanának hiányai innvn erednek. Egyszerre akarta a legfőbb uralom alanyainak és működési módjainak különböző formáit megállapítani; nála (*Politika III. k. 4. fejt. I. §.*, de ezenkívül egybeűtt is, így *VI., más beosztás szerint IV. könyv I. fejt.*) az alkotmány *kok* teia a kormányzó hatalmának, de mindenek fölött a legfőbb hatalomnak a rendje; ez pedig annál van, a kinek nevében a kormányzás történik s az alkotmány a szerint igazodik, a kinek nevében kormányoznak.

Habár utóbbi tétel igaz is bizonyos tekintetben, föltétlenségre nem tarthat igényt, mert az állam szervezetének, alkotmányának vannak bizonyos alapkövetelményei, melyek bármely uralmi forma mellett érvényesűlnek, minélfogva

a legkülönbözőbb államformákban található hasonló szervezeteket s mentül teljesebb létre jut az állam, annál inkább közelednek egymáshoz az egyes államoknak szervezeti berendezései.

Aristoteles az uralmi és a kormányzási formákat egybefoglalva, a különböző államok osztályozásakor bizonyos önkényességeket, ellenmondásokat vagy nagy általánosságokat nem kerülhetett ki, mindazáltal, számításba véve azt is, hogy műve csonkán, toldásokkal jött az utókorra, tanát részleteiben hatalmas alkotásnak kell tekintenünk, melyeket nem bírt megingatni az újabb kor tudománya sem.

Schvarcz Gyulának az ő széles körű tudásával véghez vitt támadása Aristoteles államformái tana ellen (*Politikai elemei. 1881. t., 2. füzet. – A két utóbbi évtized államformatani irod. krit. méltatásaihoz 1887.*), ha nem is mindig méltányos, de jogosult annyiban, hogy Aristoteles tanának nincs elég szilárd elvi alapja, továbbá, hogy önként felőlelt részleteiben nem kimerítő.

Ugyanis az államformák majd a szuverenitás alanyainak számára (egy, kevés, sok), majd ez alanyok különböző minőségére (gazdagok, szegények, nemesek, szabadok, földművesek, harcosok), majd az állami funkciók gyakorlásának módjára vannak alapítva, a mi szükségképen határozatlanságra vezet. Ha pedig az uralom alanyainak különböző minősége, az uralom működési módzataiban való eltérésekkel együtt bevonatnak az államformai meghatározások körébe, akkor az Aristoteles-féle 6 formát igen kevésnek kell tekintem.

A szilárd alapot csak az uralmi és az alkotmányi elemeknek külön választása által érhetni el, utóbbi adhat reményt igazi áttekintésre, az államformában rejlő erőnek meghatározására.

Schvarcz Gyula különösen kifogásolja először, hogy az egyes válfajok, még az ókorban ismert alakokra nézve sincsenek kimerítőleg megállapítva, másodsor hogy a megállapított válfajok értéke helytelenül becsültetik meg. Az első kifogás akkor voina alapos, ha az államtan az állam természetrajza akarna lenni, a milyennek tekinti az államtant *Röscher (Politik: geschichtliche Naturlehre der Monarchie, Aristokratie und Demokratie. 1892.)*, vagy ha az államformai különbözőtetés egyszersmind általános következtetéseket bírna levonni az állam belső lényegére. Utóbbit illetőleg azonban az államtan mindinkább megállapodik abban a tételben, hogy az államformák, vagyis az uralom birtokosainak különbsége távolról sem gyakorol oly nagy befolyást az állam lényegére, mint a szuverén funkciók miképeni elrendezése s a szuverén hatalom terjedelme s ennek megfelelőleg az államformák tárgyalása háttérbe szorul az alkotmányiak mögött. Az állami funkciók helyes elrendezése ugyanis nincs kizárva a szuverenitás különböző alanyai mellett sem.

A második kifogás összefüggésben áll az állam és egyéb emberi közületek, nevezetesen az állam és társadalom viszonyával, az emberi haladás kérdésével. Az állam tökéletesebb vagy gyarlóbb volta az emberi közületnek társadalmi állapotától, az összemberi haladás fokától a priori függetleníthető ugyan, de a konkrét viszonyok szemléletére épített államtan ezt nem teheti. Aristotelesnél annál kevésbbé lehet rossz néven venni, ha az emberi haladás lehető fázisait előre nem látta, saját kora társadalmi állapotait értelmileg izo-

lálni nem tudta, hisz államot és társadalmat öntudatosan megkülönböztetni nem bírt, mint ezt Zellerrel (*Phil. d. Griechen.*) összhangban Suscmihl (*Aristoteles, Politik, Einleitung 62. l.*) meggyőzően bizonyítja. Aristoteles államforma tanának kevésbé az hát a hibája, hogy az államformák természetrajza benne nem teljes, mint az, hogy az uralmi, az alkotmányi és társadalmi elemek kellő különböztetésének hiánya miatt nem elég világos. Az államformák természetrajzát, a mint azt bizonyos korszakokra nézve, p. o. Roscher gondos aprólékos-sággal művelte, továbbá helyes osztályozásukat nem kicsinyeljük, de csak mint előfeltételt az állam jobb megértésének.

A természeti világ rendszeres rajzának is első sorban methodologiai tájékoztató jelentősége volt, csak utóbb alakult az át a természet mélyebb megértésének eszközévé. Schvarcz Gyula igen értékes bírálata, túlságosan előtérbe helyezi a külső osztályozás szükségességét, kevésbé törődve azzal, vajjon a külső osztályozás mennyire felel meg az állam és társadalmi belső törvényeinek, mint ezt az államformák osztályozására tett kísérletének alábbi bírálatával igazolni véljük.

Az államformákban ugyan soha sincsenek egyedül állami elemek, mert bennük van jelen az átmenet a társadalomból az államba, de éppen az államformák alkatelemeinek természete miatt, egy világos államformatan első követelménye, hogy a társadalmi és állami uralom között levő különbségre kellő ügyelettel legyen, már csak azért is, mert e nélkül az államformáknak végtelen tömkelege támad, a társadalmi uralomnak még többféle formája lévén, mint az államnak.

Az államforma meglehetősen egyforma maradhat a legkülönbözőbb társadalmi állapotok mellett, a mi különösen szembeszökő monarchiákban. Ha már most mindezen társadalmi különbségeket s a szuverenitás alanyai mellett, a szuverenitás gyakorlásának különböző módjait is ki karjuk fejezni tipikus alakjaiban, megoldhatlan feladatra vállalkozunk.

Ekkor ugyanis az államforma fogalmába az uralmi, a funkcionális és a társadalmi jegyeket egyaránt föl kell vennünk, a mi által tartalmának világo-sága megszűnik, hiányozván belőle a proximum genusnak tiszta felállítása épp úgy, mint a specifica differentia. Az óriási tömegű növényvilág családjainak, nemeinek, fajainak osztályozása is mi által vált lehetségessé? nem egy közös felosztási alapnak fölvétele által-e? a melyet a növényvilágban majdnem kizárólag a fajfentartás szervei alkottak s ezek különbségei szerint csoportosítottak a rendek, osztályok, családok, nemek, fajok. Passy, csak (*Des formes de Gouvernement 11. l.*) a szuverenitás gyakorlási módjainak sokféle lehetőségeit s az államformáknak ebből eredő számtalan válfajait tekintve, lehetetlennek nyilvánította, hogy az államformák összes válfajai elég jellemző elnevezések alá hozassanak; mennyivel inkább kell ezt oly törekvésekre nézve állítani, melyek az uralom formáira ható társadalmi különbségeket is tipikusan ki akarják fejezni.

Schvarcz Gyulának (Politika Elemei 1881. 5. füz.) sajnos befejezetlen niaradt államforma tanában, ily kísérlet állt előttünk. Az államforma fogalmát nem adja ugyan, a mi nagy baj, de kivehetni azt az 5. füzet elejére elhelyezett

schémából, mely az államformákat a következő szempontokból osztályozza: 1. tekintve az államhatalom irányadó elemeinek társadalmi természetét, 2. tekintve az államhatalom legfőbb közegének behelyezést módját, 3. tekintve az államhatalom egészének jogi természetét, 4. tekintve a lakosság államjogi tagozatát, 5. tekintve a módozatot, mely szerint az állampolgárság az államhatalomban részt vesz, 6. tekintve az állam célját.

Az államforma fogalmának az itt felsorolt hatféle felosztási alapon foglalt jegy mindenikét tartalmaznia kellene, mert különben nem lehetne őket az államformák felosztási alapjává tenni. Nyilvánvaló azonban, hogy ily sok és részben heterogen, részben egymásba folyó jegynek egybefűzése csak zavart, de világosságot nem szülhet a jelenségre nézve, melyet magyarázni akar. Mert ebben az államformafogalomban egyetemes jegy az állam, a külön jegyek az államcél, az államhatalom jogi természete, államhatalom irányadó elemei társadalmi különbségeik szerint, az államhatalom legfőbb közegeinek behelyezési módja, az állampolgárság része az államhatalomban, az állam lakosságának államjogi tagozatai. Ámde ezeknek a különjegyeknek nincs valami közös alapja, a melynél fogva azok mint nemek és fajok egymás alá rendezhetők lennének. Az államcél, az állam jogi természete, p. o. egészen más jelenségekbe tartoznak, mint az államhatalom irányadó elemeinek társadalmi természete vagy az állam lakosságának államjogi tagozata.

A két első fogalom az államnak, mint osztatlan egésznek egy gondolatba, egy irányba összefoglalt jellegét tartalmazza, a másik kettő éppen ellenkezőleg az államhoz tartozó egyesek különbségeit, egyik éppen az államtól megkülönböztetett közületnek, a társadalomnak természetéből folyó különbségeit. De mind e négy jelenségtől egyformán elütő a hátralevő másik kettő, melyek az államhatalom gyakorlásának módjára vonatkoznak.

Az államhatalom gyakorlásának módja a szuverén hatalom alanyaira, funkcióra vonatkozik, amelyek teljesen egyformák lehetnek az államcélnek, az állam jogi természetének, az államban érvényesülő társadalmi elemek, az államlakosok jogi tagozatainak legnagyobb különbségei mellett.

A beosztások, melyek Schvarcz Gyula nagy gonddal készült tervezete szerint keletkeznek, ennél fogva nem lesznek még külsőleg se tájékoztatók, az állam belső lényegének megértésére pedig éppen akadályozók. Ily alapon az egyes osztályokat nagyon részletes leírások, nem meghatározások által lehet jellemezni, a minek bőséges példáit nyújtja Schvarcz (Polit. Elemei 5. füz.) kísérlete, mely nem az államformák rendszeres összképe, hanem darabokra szakított, szétfolyó, részletes rajza leend.

Azt hisszük, a Schvarcz-féle jegyek általánosíthatók az által, hogy az államcél és az államnak jogi természetére vonatkozóak vagy teljesen mellőzettek az államformák osztályozásában, vagy a szuverén hatalom alapjának, okának révén vétetnek csak föl az államformák fogalmába, a mi a jogos és elfajult; sajátképi és sajátlan államformák főosztályát adja.

Midőn fentebb Schvarcz osztályozási tervét az állam belső lényegének megértésére akadályozónak mondtuk, ezt épp a miatt tettük, mert kiváló tudósunk az államforma meghatározásában nagyon is méltatja az állam belső

tényezőit, az állam célját, az állam jogi természetét s őket osztályozásában kifejezésre törekszik juttatni; de osztályozási alapjának hiányossága, a mely megnehezíti a belső elemek gondolati összefoglalását, a gondolkodást ahelyett hogy egyesítené, szétszórja.

Schvarcz Gyula többi osztályozási alapjai ellenben egyrészt a szuverenitás alanyainak fogalma alá vonhatók, másrészt az államformák fogalmi meghatározásából kihagyandók, minthogy az államnak nem uralmi formájára, hanem az uralom funkcióinak nyilvánulására, saját elnevezésem szerint az alkotmányra, más terminológia szerint a kormányzás módjára vonatkoznak. Vagy ha éppen együtt akarjuk a/ uralom és alkotmány formáit (*forma imperii, forma regiminis*) osztályozni, akkor az osztályozásban a főosztályokat föltétlenül az uralom alanyainak alapján kell meghatározni s az alosztályokat a forma regiminis különbségei fogják adni annál fogva, mert így az uralom alanyai tekintetében nagy általánosítást bírunk véghez vinni, u. m. az államformáknak megkülönböztetését monarchiára és köztársaságra, az államnak személyi minőségénél fogva akarata alanyának mivolta lévén a leglényesebb és legszembe-
szökőbb.

Ellenben az alkotmányformák rendkívüli számban fordulnak elő (képviselői, nem képviselői, despotikus, jogilag szabályozott, felelős, nem felelős, jogi, politikai felelősségű, egy kamrás, két kamrás, parlamentáris vagy prezidenciális alkotmányok stb. stb.), minthogy a szuverén akarat, alanyának azon a különbségén túl, a melyet a monarchia és köztársaság jelent, nyilvánulási módjaiban a törvényhozás, a végrehajtás, a kormányzás terén, valamint az egyes polgárok iránti határaiban rendkívül sok eltérést mutat s mindezeket oly általános okokra nem viheti vissza, mint a minő általános oka a szuverén hatalom formai nyilvánulásának a szuverén alanyok különbsége. Mert az államforma, ha a szuverén alanyok különbségének tekintjük, az állam merő létviszonyának különbségére vonatkozik, míg az alkotmány, – illetőleg ha az államformába a szuverenitás alanyain kívül a szuverén funkciók gyakorlásának kérdése is beleértetik, szóval a tágabb értelmű, uralmi és kormányzati formát felölelő államforma, – nemcsak az állam létezési, hanem működési viszonyait is tartalmazza, a lét pedig nyilván általánosabb tulajdonság, mint a működés.

Az aristotelesi felosztás minden ingadozása, homályossága ellenére azért tartotta meg napjainkig a Schvarcz Gyula által annyira érthetlenné mondott inaimat, mert egyszerű, világos alapja van, u. m. a szuverenitás célja s a szuverenitás alanyainak száma és minősége. A szuverenitás funkciói és határai ellenben csak másodsorban jönnek az aristotelesi osztályozásnál tekintetbe, ezért könnyen a főosztályozás alá foglalhatók. A szuverenitás funkcióinak ez a másodsorba helyezése bizonyára nem öntudatos Aristotelesnél; azt egyedül annak az egyszerű ténynek tulajdoníthatni, hogy a szuverén funkciók, más szóval az alkotmányi szervezet Aristoteles korában nem voltak oly gazdag változatosságban kifejlődve, a szuverén akarat határainak pedig nem volt oly különböző terjedelme, mint ma; illetve az állam és társadalom összeolvadása, az egyén és a köz viszonyának fejletlensége következtében föl sem merült a gondolat, hogy a szuverenitásnak lehetnek természetes határai.

II. *Aristoteles államforma tanát alapjában nem változtatta meg két ezer év gondolkodása. Megmaradtak az aristotelesi főalakok, meg az uralmi és funkcionális elemek egybevegyítése és épp utóbbi körülmény hozta létre a vegyes államforma sokat vitatott tanát már Polybiosnál és Cicerónál.* A vegyes államforma ugyanis másként nem gondolható, mint ha, a szuverenitás alanyának szükséges egységét fentartva, – legyen ez az alany akár monarcha, akár a közület tagjainak összesége, akár a közület egy osztálya, – a szuverén hatalom funkcióiban a szuverén alany mellett tőle különböző minőségű, de ön jogú szervek is részt vesznek. A szuverén alany egységét népszerűen úgy is szokás kifejezni, hogy az úgynevezett vegyes államformában a szuverén hatalom részesei, szervei valamelyikének túlsúlyban kell lenni. A mérsékelt monarchia fenáll-e, attól függ p. o., vajjon a monarcha felelőtlen-e? és van-e a szuverén funkciókban valami döntő része? A mint e két követelmény egyike hiányzik. a monarchia köztársasággá vált. A két köztársaságban pedig, minthogy ott a szuverenitás alanyait a felelőtlenség nem illeti, egy arisztokratikus és demokratikus elemek érvényesülésére fektetett, tehát vegyes formájú köztársaság jellegét az az elem adja meg, az lesz a szuverenitás tulajdonképi alanya, a mely a szuverenitási funkciók nagyobb, jelentékenyebb részében érvényesül, szóval ily vegyes formájú köztársaság tulajdonkép arisztokrácia vagy demokrácia lesz s csak alkotmányilag lehet vegyes jellegű.

Az alkotmányi és uralmi tényezők összevegyítésének egy további eredménye az a homályosság és bizonytalanság, a mely a despotizárá nézve uralkodik, a melynek igen szembeszökő példáját látjuk Montesquieunél, a ki három fő államformát ismer: a köztársaságit, az egyeduralmit és a kényuralmit. A felosztás hibája nyilvánvaló, a mennyiben a köztársasági csak a szuverén hatalom alanyaira van alapítva, köztársaság lévén M. szerint ott, a hol a nép összesége vagy annak egy része bírja a szuverén hatalmat, ellenben az egyeduralomnál már nemcsak a szuverenitás alanya, egy természetes személy, vonatik be az államforma fogalmába, hanem a szuverén funkciók miképeni gyakorlása is; mert M. szerint, egyeduralom ott van, a hol a szuverén funkció szilárd törvények szerint, kényuralom ellenben ott, a hol a szuverenitás, noha alanya szintén egy személy, a szuverenitás törvény nélkül, szeszély szerint gyakoroltatik. A meghatározás következetes keresztülvitele mellett a köztársaságra nézve is fölmerül a szuverenitás mikénti gyakorlásának tekintetbe vétele s annak eldöntése, vajjon a köztársaságot átváltoztatja-e a szuverenitásnak törvények vagy szeszélyek szerinti gyakorlása?

Erre a kérdésre *Kant* adta meg a feleletet, midőn az állam alkotmányát („*Was zur Gründung des Staats (Konstitution) nothwendig*” *Metaphysik d. Sitten* 47. §.) a három szuverén funkcióba (törvényhozás, végrehajtás, bírászkodás) helyezve, a kényuralmat mindenütt látja, a hol a végrehajtó funkciók végzője törvényeket is alkothat. (U. o. 49. §.)

Gondolata, – melylyel az államformát (*forma imperii*) az alkotmányformától (*forma regimís*) elválasztja s a kényuralmat alkotmányformának veszi, mely köztársaságban épp úgy előfordulhat, mint monarchiában – még-erősebben hangsúlyoztatik az örök békéről írt értekezésében.

A vegyes államforma, úgyszintén a kényuralom magyarázatának lehető-ségéhez, valamint az aristotelesi állam formatannak részleges helyesbítéséhez azonban már Kant előtt régen meg volt teremve az alap Bodin korszakalkotó művében (*Six livres de la Republique*), melynek e részbeni különböztetései a XVII. és XVIII. század egész bölcséletjogi irodalmába átmentek. Már az első könyv 8. fejezete, de inég világosabban elválasztja a mit, mint Bodin nyomató-kosan kiemeli, előtte senki sem tett, a második könyv (II. könyv 2. fej.) a szuverenitás' birtokát a kormány gyakorlásától. Az államformát (*status reipublicae*) a szuverenitás birtoka teszi, ellenben a kormányt, más szóval az alkotmányformát (*ratio imperandi*) a szuverenításban foglalt funkcióknak minő közegek útján való gyakorlása. Az állam formája csak báromféle lehet,, egyeduralmi, arisztokratikus vagy demokratikus, a kormány formája ellenben rendkívül sokféle. Az állam formáját nem lehet kormányának formájából megítélni, mert amaz csak egyféle lehet, ez ellenben igen sokféle s az államfor-mával ellenkező elemből állhat.

„Az állam formája monarchia lehet, de demokratikusan kormányoztathat-ok, alkotmánya népies lehet, ha a fejedelem mindenkit egyenlőn részesít hatóságok, állások és javadalmakban, nem tekintve nemességre, vagyonra, érdemre. De lehet alkotmánya arisztokratikus, ha a fejedelem a méltóságokat, állásokat é» javadalmakat vagy csak a nemességnek, vagy megint egyedül az érdemeseknek, vagy kizárólag a gazdagoknak adja. Az alkotmányoknak ily különféle módja ejtette zavarba azokat, a kik háromnál több államformát képzeltek (II. k. 2. fej.), nem véve tekintetbe, teszi hozzá a francia kiadás, hogy egy állam álla-pota (formája) különbözik annak kormányzása, illetve igazgatásától.”

De leghatározottabban van kifejezve Bodin véleménye a népuralomról szóló fejezetben (II. könyv VII. fej.), midőn Aristoteles ellen fordul. „Aristo-teles képtelen állításai mind onnan erednek, hogy az állam alkotmányát annak formájával fölcseréli (*gubernandi civitatis rationem pro statu Reipublicae usurpavit*), pedig lehetséges, hogy az állam formája egyeduralmi, de demokra-tikusan kormányoztatik” stb., úgy hogy az államformatan helyes alapját Bodinnal teljesen megvetetnek tekintheti.

Azonban bekövetkezett az államtudomány művelőinek Lewis-Corrievall kiemelte alaphibája, hogy vagy éppen nem, vagy kevésbé tekintve előzőikre, mindegyikök de novo kezdi munkáját.

A mint fentebb a szuverenitás alanyának történetében láttuk, az állam-tudomány Bodin után mindinkább két felekezetre szakadt, a fejedelmi és a népszuverenitás híveire, a mi az államformák helyes felfogását csak nehezítette., illetőleg oda terelte, hogy a kutatás az államformák helyett a kormány (alkot-mány) formák vizsgálatára irányult.

A' mióta *Rousseau* a népszuverenitás egyedüli jogosságának tanát oly nagy túlsúlyra bírta emelni az államtudományban, a kormányformák tana lép mindinkább előtérbe.

Szerinte a szuverenitás s annak igazi nyilvánulása a törvényhozás, csak a közületi tagok összességét illethetvén, a szuverenitásnak csak egy jogos formája lehet s annak történelmileg található egyéb formái csak bitorlások. A való élet-

tői ekként eltekintő ily felfogás megmentésére nem marad egyéb hátra, mint az államok közt található különbségeket nem a szuverenitásra, hanem az államnak valamely fontos funkciójában való részvételre alapítani; így következteté Rousseau ezeket a különbségeket a végrehajtó hatalomnak különböző alanyok közti elosztásából (Contrat social III. könyv t., 2., 3. feje.) olyképen, hogy a kormányforma egyeduralmi, ha a végrehajtó hatalmat egy személy, arisztokratikus, ha egy természetes vagy választott, kiváló kisebbség, demokratikus, ha a közület minden tagja gyakorolja.

Ilyképen akarta Rousseau az egyedül jogosnak hirdetett népszuverenitást a való élet elvitázhatlan államforma különbségeivel összeegyeztetni. Minthogy azonban maga sem tagadhatta a végrehajtó hatalomnak a törvényhozóval egyforma fontosságát, – habár azt egész érvelésével, különösen metaforájával, hogy a szuverenitás az állam szíve, a végrehajtó hatalom az agya, hogy e nélkül bárnyún bár, de él, a nélkül el van veszve (III. k. XI. feje.), csökkenti iparkodott, – a célzott összeegyeztetés csak azokat elégítette ki, a kik elsurrantak Rousseau vallomása fölött, mely szerint a végrehajtó hatalmat az összeség csak úgy gyakorolhatja, ha istenekből állna s hogy ennél fogva szorosan véve sohasem létezett s nem is fog létezni igazi demokrácia (III. k. IV. feje.).

Az egyetlen jogos államforma, vagyis az egész nép szuverenitása pusztán a közakarat elvont meghatározására határolva s a végrehajtásból kirekesztve, a végrehajtó hatalomnak demokratikus gyakorlása, vagyis a demokratikus kormányforma pedig az istenek országába utasítva, alkotja Rousseau államforma tanának végeredményét. A demokrácia nagy apostolának érvelése a demokráciát, az emberi eszme közületi megvalósításának legmagasztosabb formáját, ekként merő eszményi képpé, utópiává tenné, ha államforma tana igaz lenne.

Tanának hibája ott van, hogy a szuverenitásnak más alanyát, mint az összeséget el nem ismeri, mert tanának az a része, hogy a végrehajtó hatalom merőben demokratikus jellegű nem lehet, föltétlen igaz. Ha nem volna az, a többségnek kellene a kisebbséget vagy az összeségnek önmagát kormányozni, a mi tulajdonkép a közületi kormányzás fölöslegességével szinte egyértelmű.

Rousseau összevettette az állam, a nemzet szuverenitását az állam szerveinek, tényezőinek szuverenitásával. A nemzet, az állam, mint eszmei, láthatatlan személy marad szuverén mindig, bárminők legyenek külsőleg látható orgánumai, melyek a történelem folyamában igen különbözők lehetnek; lehet egy ember, lehet egy osztály, lehetnek a közület összes egyesei.

A demokrácia lehetséges mint állam-, mint uralmi forma, azaz, mint az államtagek összeségének a szuverenitásban részt adó, ha a szuverenitás funkcióját, az alkotmányt az állam természetének megfelelőleg rendezi; de lehetséges csak mint alkotmányi forma is, p. o. monarchikus államforma mellett az összeségnek a törvényhozásban és végrehajtásban való részvétele által.

Rousseau államforma tanában a hiba az ellenkező végletben rejlik, mint a melyet Aristotelesnél kiemeltünk. Míg t. i. itt az uralmi és kormányzati formák összevegyítettnek, addig Rousseau uralmi formákat egyáltalán nem ismer; – az államnak nála csupán egy formája, a népuralom lévén jogos, – hanem csak kormányformákat.

Rousseauk majdnem általános érvnyre emelkedett népszuverenitási elmélete akadályozta meg az értékes vívmányoknak tovább fejlődését, melyek saját tanában az állam- és alkotmányformákra nézve foglaltatnak s egyúttal teljes feledésbe döntötte Bodinnak e téren elért nagy eredményeit.

Rousseau hatása oly nagy, hogy az ellenkező alappnézetű gondolkodók sem bírnak tőle menekülni s a német tudományban a történetirő, Heeren, a ki az államformák tanában új elmélettel törekedett a kérdést tovább vinni, alapjában az ő vállain áll, habár elmélete a valósággal inkább összhangban van. Heeren elmélete (*Über d. Charakter der despotischen Verfassung und der Staatsverfassung überhaupt. Beilage VI. zu Ideen üb: die Politik, den Verkehr stb. I. Theil. 1 Abtheilnug. Wien, 1817. 469. l.* – Továbbá: *Ueber Entstehung ... der polit. Theorien . . . Vermischte hist. Schriften I. Th. Göttingen. 1821. 424-435. I.*) mindennek ellenére újabb példája annak, hogy az uralom- és alkotmányformák megkülönböztetése nélkül a szuverenitás külső megnyilatkozásának különféle lehetőségeit tisztázni lehetetlen. Szerinte minden állam kormányból és népből áll, a kormány feladata az állam javát megvalósítani, a mely jót, mint általános akaratot lehet csak képzelní s a kormány ennek a általános akaratnak a végrehajtója, de nem szükségkép kifejezője. Elburkolva tehát újra a népszuverenitási áll előttünk Heeren tanában, mint a szuverenitási egyetlen egy lehetősége s a kormányzás, mely pedig irányítást jelent, a szuveréi akarat, mely szintén az, ellentétbe helyezetik.

Az államok közt Heeren szerint az a főkülönbség, vajjon a kormány az általános akaratnak csak végrehajtója vagy kifejezője is; a hol a kormány mindkét funkciót egyesíti magában, ott autokratikus állam van jelen, a hol ellenben a népnek befolyása van az általános akarat kifejezésére, ott az állam köztársaság. E szerint az államok közt a főkülönbség nem az állam legfőbb tulajdonságának, szuverenitásának természetéből következik, hanem egy alsóbb rendűnek mondott jelenségéhez, kormányához fűzetik. Ámde a felosztás ezen alapról is lesiklik a despotikus államforma meghatározásával.

Az autokratikus államok ugyanis Heeren szerint despotikussá válnak, ha az általános akarat nemcsak a közügyekre, hanem az államtágok magánügyeire is kiterjed és azok fölött is szuverén hatalommal rendelkezik, mert itt nem többé a kormány és nép közötti viszony, hanem az általános akarat terjedelmének (köz- vagy magánviszonyokra terjed-e ki?) különbségből erednek az államok közti főkülönbségek, erednek az alkotmányformák, melyek alatt azonban Heeren az államformákat érti.

Ellenben az államok beosztásai monarchiák, arisztokráziák és demokráciákra, nem állam-, hanem kormányformák és nem fő-, hanem csak alsóztályok, így a despotia is, az autokrácia is lehet egyeduralmi vagy arisztokratikus kormányzatú, de a köztársasági alkotmány is lehet egyeduralmi vagy arisztokratikus kormányzatú. De lehet-e a demokratikus kormányformát az említett államformák alá sorolni? Lehet-e demokratikus despotziáról és autokráziáról, lehet-e demokratikus köztársaságról szó?

Itt mutatkozik Heeren felosztásának lehetetlensége. Demokratikus despotia ugyan lehetséges, a mennyiben az összeség uralma is úgy a köz-, mint

a magántügyekre kiterjedhet, de már hogyan képzelhetjük a demokratikus autokráziát, mint hogy az autokrácia szerinte az az államforma, a melyben a népnek nincs része a törvényhozásban, azt pedig maga Heeren lehetetlennek mondja, hogy a végrehajtó hatalmat mindenki vigye. Végül pedig miben fog különbözni a köztársasági államformától a demokratikus kormányforma? hisz az első abban áll, hogy a népnek a törvény megállapítására is befolyása van? és így egyeduralmi kormány mellett is lehetséges. Monarchia tehát, mely minden polgárnak szavazatot ad, államformájára nézve köztársaság, kormányformájára nézve pedig monarchia is, demokrácia is. Mivel pedig a végrehajtó hatalom demokratikus szervezete lehetetlen Heeren szerint, ennél fogva a végrehajtó hatalom alakja nem jöhet tekintetbe a demokratikus kormányforma megállapításánál, viszont mivel a törvényhozásban való részvét Heeren szerint nem a kormányformára, hanem az államok alapformáira vonatkozik, így tehát demokratikus kormányforma nem is létezik, legalább ennek a felosztásnak keretében nem.

Passy-nak értékes, tárgyilagos munkájában is (*Des formes de gouvernement et des lois qui les régissent*. 1870.) a Rousseau-féle népszuverenitás! elmélet nyújtja a végső alapot az államformák osztályozására.

A szuverenitás elvileg – így szól Passy – az egyének összességében lakik, a kik egy társadalomban egyesültek, de a társadalom állandóan nem gyakorolhatja kollektíve a szuverenitást, szerveket, hatalmakat kell alkotnia, a melyek képviselik s ezek összessége teszi a kormányt. (Id. m. 2., 3. 1.) *Az államok azon arány szerint különböznek, a melyben a társadalom, vagy az általa alkotott szervek gyakorolják a tényleges szuverén-hatalmat.*

Oly államok, a melyekben e szervek a társadalom egészétől vagy egy részétől nyerik hatalmukat, vagyis a melyekben az alkotmányozó (helyesebben a szerveket alkotó) szuverenitás (souverainité constituante) a társadalomnál, illetve ennek egyik részénél van: köztársaságok; a monarchiák pedig azok, a melyek a társadalomtól, vagy egészben, vagy részben elveszik a szerveket megalkotó szuverenitást; mert a monarchiákban van egy szerv, egy hatalom, az első, az összes szervek között, mely a társadalomtól függetlenül, örökösödési címen létezik és működik.

Ezen az alapkülönbségen, ezen a két kormányformán kívül a többi onnan ered, mily mérvben járulnak hozzá a kormányzottak a törvényhozói, bírói határozatokhoz, szóval mily mérvben vesznek részt a közügyek kormányzásában.

Itt tehát újra csak egyféle állam, egyféle szuverenitás lehet s a különbségek csak az alkotmányokból folynak, mert a kormány fogalma Passynál nem szorítkozik a végrehajtó hatalomra, hanem az összes államhatalmakra s ebből csak a konstituáló hatalom van kivéve. El van tehát kerülve a Heeren hibája, mely a kormányt a végrehajtó hatalommal azonosította, de vajjon el van-e tüntetve valóban az államoknak, a szuverenitásoknak különbsége? Passy szerint a monarchikus formában a társadalomnál nincs meg a szuverenitás szerveinek legfontosbika, a mely a királyból áll, önjogú, mert örökösödésen nyugszik a társadalom szuverenitásával szemben. Vajjon lehet-e ily körülmények között állí-

tani, hogy a szuverenitás maga az államokban mindig egyféle s csak annak gyakorlása, a kormány – az alkotmányformák különbözök? Maga a szuverenitás különbözik lényegére nézve a monarchiában és köztársaságban, utóbbiban egészen a társadalomnál van, míg az előbbiben még a Passy-féle felfogás szerint is, az örökösödés rendje szerint keletkező egyik szerv léte és működése által-megcsónkítva.

Viszont, a mint *Schvarcz Gyula* igen helyesen kiemelte (*Államformátan irod. krit. méltat. 24. l.*) azért sem kielégítő Passy felosztása, mert az egyedűr örökös állása törvényen alapulhat, mely a társadalom szuverenitása akartával, egy már meglevő monarchiában, részvétével keletkezik, változik s így a mire a fő-súlyt helyezi Passy, az alkotmányozó szuverenitás nem alkotja azt az alap-különbséget, melyből a köztársasági és az egyeduralmi formák folynak.

Ha továbbá a monarchiát örökletessége oly erősen elválasztja a köztársaságtól s azáltal meg van törve a társadalom szuverenitása, mennyivel inkább kell ezt az örökösödési alapon nyugvó arisztokráciáról állítani, a melyben nem az egész társadalom, hanem annak csak egy része gyakorolja az alkotmányozó szuverenitást s így minden születési arisztokrácia következetesen, ha nem is monarchiának, de autokráciának volna nevezendő.

Passy és oly sokan, a kik csak két fő államformát ismernek, a monarchiát és a köztársaságot, azért nem bírják tanukat megalapítani, mert vagy az állam és társadalom lényeges különbséget nem fogadják el, vagy nem veszik észre, hogy az állam tiszta szellemi vonatkozása lehet az egyszemnek, mint köztársaságban, vagy külsőleg megtestesülhet, mi azonban csak az egyeduralomban történik, a mennyiben itt oly lény van, a ki funkcióinál és felelőtlenségénél fogva az államiságnak, a szuverenitásnak megtestesülése, míg bármely köztársaságban egyetlen egy oly lény sincs, a ki egy vonatkozásban alattvaló ne lenne s a szuverenitás sem egyest, sem azok összeségét nem illeti, hanem a külsőleg *meg* nem fogható, láthatatlan nemzet személyiségét.

III. Az államformák tanának gazdag irodalma a méltatottakon kívül nem járul hozzá lényegesen az államformák megértéséhez s csak azok részlet-rajzát gazdagítja. Különösen a német államtudomány, mely rendszerességével állandóan vizsgálata tárgyává teszi az államformákat, nem vitte előbbre a kérdést. A nevezetesb felosztási kísérletek mind hatástalanok maradtak, így *Schleiermacheré (Üb. d. Begr. d. verschied. Staatsformen. Sämtl. Werke. Dritte Abth. 2-der Bd.)*, mert felosztása külsőleg az aristotelesihez hasonló, belső lényege pedig nincs kellő szabatosággal meghatározva.

Alapeszméje abban áll, hogy a közszellem és az egyéni érzület, a felsőbb-ség és az alttvaló közti viszony történelmi folyamata adja az állam alapformáit, nevezetesen annak a folyamat, a melyben az állam a köz eszméje, az egyéni érzülettel szemben valósulásra tör. E magában véve helyes kiinduló pont ellenére azonban az államformák lényege homályos marad, mint-hogy e folyamatnak minden stádiumában, névszerint a kezdetleges apró, egy törzsből álló államokban, azután az egyes törzseknek leigázása szűlte összekapcsolásából eredő heterogen elemű nagyobb államokban, végűl pedig az áthasonulás által egynemű elemeket tartalmazó nagy államokban és az államszövetségekben,

majdnem egyaránt előfordulnak Sch. szerint a demokrácia, arisztokrácia és monarchia, de tartalmilag oly különbözők, hogy e különböző folyamatok szerint különböző tartalmú alakzatok tiszta képzete lehetetlen. Leginkább mondhatni ezt a Schleiermacher-féle fejlett monarchiának helyes elképzelhetéséről, mert itt a fejedelem és az alattvalók kölcsönhatása a törvényalkotás és végrehajtásban sokkal bonyolultabban van rajzolva, hogy sem valamely fogalmi meghatározás része lehetne. Egyébként Sch. nem is czéloz igazában osztályozásra s a három fő államformát nem mint egyenlő értékű neveit vagy fajait tünteti föl az államoknak, hanem mint alsóbb és magasabb fejlődési fokait, nevezetesen, hogy a demokrácia a kezdetleges s a monarchia a legmagasb fok, a mi nála kellőleg ugyan bizonyítva nincs s csak anyiban áll, mint ezt régóta sokan észlelték s az újabb szociológusok is megállapították. hogy a kezdetleges társadalmak természetes államformája a demokrácia, ellenben nem kevésbé bizonyos, hogy a legfeljebb társadalmaknak épp oly természetes hajlama van a demokratikus formára.

A nevezetes osztályozási kísérletek között *Mohl* alap gondolata, (*Az államtudományok encyclopaediája. Low fordításában magyarul.*) hogy az államok először is azon életnézet szerint különböznek, mely nekik alapul szolgál, a/ ekként keletkező államnemek pedig államfajokra bomlanak, a bennök előforduló formák hasonlósága szerint, a legszerencsésebb. Így a főállamnemek: a patriar-chális, a theokratikus, a patrimonialis, a klasszikus, az újkori jogállam, végül a despotziák.

Ez alap gondolat azonban nincs következetesen keresztül vive. A fő állam-nemek közé a klasszikus és a modern jogállam helytelenül van két külön állam-nemként besorozva, mert közöttük sokkal több a hasonlóság, mint a különbség s egyformán közös ellentétet alkotnak a többiekkel szemben, így hát államforma tekintetében összevonandók, a despotziák pedig, ha a szuverenitásnak mérő szeszély szerinti gyakorlásába helyeztetnek, nem alapulnak életnézetben, hanem tényleges állapotok, melyek theokratikus vagy patrimonialis elemek fölvétele által válnak életnézetté.

A nemeknek fajokra válása egészen önkényes alpra van fektetve s min-denütt más felosztási alap vétetik föl.

A *Bluntschli-féle* felosztás (*Allgem. Staatsrecht*) alig érdemel említést, a mennyiben a szokásos három államforma mellé negyedikül az ideokrácia állítottatik, azzal a megokolással, hogy ebben az uralom alanya nem élő lény, mint az előbbieken, hanem eszme; épp oly kevésbé sikerült *Held* kísérlete (*Staat und Gesellschaft 2. Theil*), a helyes kiinduló pont ellenére, hogy az államformák tanában, – mivel az állam formája nem egyéb, mint egységének (értsd szuverenitásának) külső megjelenése, – el kell tekinteni az állam czél-jától, jogalapjától, elvétől, mert e különböző felosztási alapok vegyítése csak zavart idézhet elő. (660. 1.)

Roscher nagy műve az államformákról (*Politik: geschichtl. Naturlehre d. Monarchie, Aristokratie u. Demokratie. 1892.*), mely egyenesen azt akarja bizonyítani, hogy az aristoteli felosztás még mindig nem avult el, az uralmi és kormányformák teljes összevegyítése által igen alkalmas az avatatlan előtt

a.z újabb tisztázások vívmányait elhomályosítani s részlegessége ellenére nem vez tudomást az államformák tanát illető szociologikus kutatásokról.

A francia irodalom eredményei sem megnyugtatóbbak. Passynak fentebb említett becses művén kívül *Bûchez (Traité de Politique 2. köt.)* foglalkozik részletesen tárgyunkkal, ámde a szuverenitást nem embernek, hanem az eszmének tulajdonítva (204. §.) előtte is, bár más okból, mint Rousseau előtt, nem lehet többféle államforma, hanem csak kormány – (helyesebben alkotmány –) forma.

A szuverenitás alanya Bûchez szerint nem ember, hanem eszme, tartalma, pedig a hatalom másokat ellenállhatlanul kötelezni (195. §.), mint ilyen tulajdonság az állam kormányát illeti, mely alatt B. kifejezetten nem csak a végrehajtó, hanem a törvényhozó, szóval mindazt a hatalmat érti, a melynek összessége irányítja egy közület menetét. A különböző kormányfönnak közt az alap különbséget, mely alá az aristotelesi és montesquieu-i formák csak mint alosztályok sorakoznak, az teszi, honnan nyerik e kormányok hatalmukat, választás avagy születés által-e? Két fő kormányforma van: választási és örökösödési. E felosztás hiánya szembeszökő, mert a szuverén hatalom sors, erőszak, vagyon stb. alapján illetheti kezelőit s maga az állani alkotmánya (kormány) a hatalom forrásán kívül számos más különbséget mutat.

Parieu munkája (*Principes de la Science Politique*) jöllehet nagy részben az államformáknak van szentelve, szyntetikus irányánál fogva inkább a közvetlen befolyásokkal foglalkozik, melyeket az uralom formái előidéznek, mint azok természetének analitikus tisztázásával s így szellemes munkája a régi felosztás keretében halad annak három főalakjával s a vegyületükből alakuló negyedik mellékalakkal, mely a jövőnek fő alakjaként tekintetik. *Parieu* is, mint a francziák átalában egyrészt az állam és a társadalom, másrészt az állami szuverenitás és az alkotmány formái közt különbséget nem téve, de a valóság s az eszme követelményeit egyaránt méltányolni akarva, szükségkép bizonyos elmosódott eredményre jutnak, melynek alapja az analitikus eljárás mellőzésében keresendő.

A remény, hogy az életben közvetlenül alkalmazható tudományos igazságokra juthatni, mielőtt az állam természete analitikus módon tisztázva lenne s az ekként nyert igazságok az exakt tudomány tételeinek tekintethetnének, vezet különösen az olyan írókat, a kiknek életpályájuknál fogva az államban nevezetes funkció jutott.

Tény azonban, hogy az államtudomány sokkal jobban fejlődött olyanok által, a kik közvetlen eredmények iránt kevésbé érdeklődve, elfogulatlanabban mérlegelhetik, tisztábban, habár gyakran egyoldalúan láthatják az államban ható alaperőket, mint a kik közvetlen eredményekre törve vagy teljesen elfogultak s egyoldalú rendszernek híveivé lesznek vagy nagy határozatlanságok, fél-igazságok, kiegyenlítheti en ellentéteket tartalmazó elekticizmusig jutnak. Nemcsak *Parieunek*, a két angol államférfinak *Lord Brougham-nak (Political Philosophy)* és *Cornwall-Lewis-nak (On the best form of Government)* munkája is hasonló okoknál fogva nem viszi előbbre az államforma tanát.

Mellözve az olaszokat, kiknek államtana e részben kevés eredetiségét

mutat (Lásd *Palma, Corso di dirit Io Costit. I. köt.*) vagy meg mint *Romagnosi*-ban a monarchikus köztársaság képzetéig kalandoz, az angol és a hazai irodalmak sem mutatnak lényegileg más eredményeket.

Az angolok irodalma is, a köztelen gyakorlati eredményekre való törekvés következtében, nem nyújt lényegileg sem új nézőpontokat, sem új vívmányokat. A régebbiek, mint *Brougham (Political Philosophy)* *Cornwall Levis, Bouyer (Comment, on universal publ. Law)* s az újabb *Stidwick (Elements of politics)* az ismert nyomokat követik s az uralom és alkotmányformákat összevegyítik.

Hazai irodalmunkban a jogbölcselet és politika, Schwarcz Gyula kivételével, kinek felfogását fentebb méltattuk, lépegében az aristotelesi irányban haladt. *Kant s (Politika)* az ő rendkívüli irodalmi tájékozottságával tárgyalva a kérdést, miután a műve első kiadásában nyilvánult közeledését Bluntschlieh elejtette, utóbb végleg az aristotelesi felfogáshoz csatlakozott.

Történetbölcseleti szép fejtegetései az államformák egymásutánjára, a részletek, melyekkel a régi tant kiegészíti, még inkább megfosztják azonban elméletét a világosság és határozottságtól, melynek hiányában az aristotelesi elméletek rendesen annál fogva szenvednek, hogy az alkotmányi és uralmi tényezőket összevegyítik. Kautz elméletét ezenfelül még különösen homályossá teszi a monarchiának szentelt nagy tér s az a körülmény, hogy az államformák tanát magában foglaló fejezetet az alkotmányos egyeduralmi formának előadása zárja be s az erre következő új fejezet a törvényhozás szervezetéről, az államforma-tan folytatásának látszik.

Taray Andor is (*Vázlatok az alkotmányozási elmélet köréből*) lényegében az aristotelesi elmélet alapján áll, de az államformákat a nép különféle fejlődési fokába helyezi s a szerint a mint ez egyáltalán nem, vagy részben, vagy mindenben alkalmas a szuverenitás gyakorlására, különbözteti meg a monarchiát, az arisztokracziát és a demokracziát. A nem egy irányban eszméitető munka, a kellő élesség hiányában, nem bír határozott eredményekre jutni s különösen az alkotmányos királyság természetét magyarázni.

Ellenben *Kuncz Ignác (A nemzetállam)* új, de kellőleg meg nem okolt felfogást érvényesít.

Szerinte vannak államfajok, melyek az állam intézményeiben és konkrét céljaiban uralkodó szellem különbségéből erednek, ilyenek a theokrácia, a kereskedő állam, a katonai állam stb. j tana e részben Mohira, emlékeztet. Az államalkatok ellenben a nemzetszuverenitás különbségét fejezik ki s ily különbség csak kettő van. A köztelen nemzetszuverenitás: a köztársaság, a közvetett: a királyság; a nemzetnek, mint egységes lénynek más közvetett szuverenitása nem lehetséges, mint a monarchiában de miért nem? ezt Kuncz csak analógiával okolja meg, arra hivatkozván, hogy a polygamia sem házasság, mert hiányzik benne az erkölcsi elem.

Ámde az államalkatok meghatározásában először is az erkölcsi elemet nem lehet döntőnek vagy egyetlennek állítani, mert a szuverenitásról s annak külsővé válásáról van benne szó, továbbá be nem láthatni, miért lenne a nemzetszuverenitásnak egy lényben való személyesítése egyedül erkölcsi, végül a köztársaság, ha csak nem végeztet minden állami ténny minden államtag részvété-

vel, miként kerül ki, hogy a nemzetszuverenítés ne több személy által közvetíthető.

1. demokratikus és arisztokratikus államformák Kuncz szerint nem léteznek, mert csak történelmileg lehet őket a társadalom egyes elemeivel, az elsőt névszerint az alsó, a másodikat a felső osztálylyal azonosítani. A dolog lényege szerint a demokrácia csak elvet jelent: a személyes érdem, az arisztokrácia: a családi tradíció elvét s ezek egymás mellett létezhetnek úgy a monarchiában, mint a köztársaságban, tehát sem utóbbiakkal, sem egymással nem ellentétesek – az emberiség fejlődésének ideálja szerint (id. m. 117. l.) Nyilvánvaló, hogy ily felfogás mellett arisztokrácia és demokrácia kiesnek az államformák közül, mert ezek az államnak nem az ideál, hanem a legkonkrétebb valóság szerinti megtestesülései.

Az államformák tanának nevezetes kísérletét nyújtja az újabb amerikai irodalom Burgess művében (*Political Science and Comp. constit. law.*).

Burgess elmélete az általam másutt (Újkori alkotmányok I. köt. 181-186. l.) kiemelt megkülönböztetésen nyugszik, melyet az amerikaiak a szuverén hatalomnak rendes nyilatkozása (törvényhozás, külügyek irányzása) és anr.ak kivételes, legfőbb jelentkezése közt tesznek, mely utóbbi az alkotmányozó hatalomban rejlenek. Szerinte az államformák a szuverenitás formái, a mely konkréte annak meghatározásában áll, mennyire legyen az egyén az összességnek alávetve s minő szervek által nyilatkozik és valósul meg az összesség akarata, a mi nem egyéb, mint az alkotmány.

A szuverenitás tehát, vagyis az állam, melynek a szuverenitás legsajátosb tulajdonsága, az alkotmányozó hatalomban rejlik; a ki az alkotmányt rendezheti, az a szuverén, az az állam. *A szuverénnel, az állammal szemben áll az alkotmány, mint annak teremtménye s a szuverén hatalomnak abból a részéből, mely az alkotmány szerint külön közegeknek hatalom és törvényhozás, akár a végrehajtás, akár a bírászkodásra nézve engedtetett, alakul a kormányzat; ez alatt tehát nemcsak a végrehajtás értendő.*

Az állam, a szuverénhatalom szervezete e szerint egészen más, mint az alkotmány és a kormány; alkotmány és kormány csak az állam teremtményei, mely tőlük függetlenül van szervezve. Igaz ugyan, hogy az állam külön szervezete szemben a kormányszervezettel (törvényhozás, végrehajtás, bírászkodás) máig sehol sem komplét, (id. m. 71. l.); de azért eléggé látható, különösen Amerikában, a hol a parlamentektől, a végrehajtó hatalom és bíróságoktól külön szervezve jelentkezik a népek alkotmányozó konventjeiben (convention). *De nagyon sok államban az állam szervezete egy annak kormány szervezetével, azaz ugyanazon szervek gyakorolják az alkotmányozó hatalmat, a melyek a szuverenitásnak átruházott részei.*

Különösen így volt ez a görög államokban s Aristotelesnek azokról elvont tana tehát csak annyiban módosul, hogy az ő államformái mellé föl kell venni a kormányformákat is.

A kormányformák erednek 1. az állam és a kormány viszonyából s ebből a szempontból vagy közeliének vagy képviselietiek; közvetlen kormány az, melyben az állam maga gyakorolja a kormányzási összes teendőket, (törvényhozás,

végrehajtás, bíraskodás), képviseli az, a melyben az államszervezettől különböző szervezet áll fen a kormányzásra.

A kormányformák erednek 2 a kormányzati funkciók elosztásából. H szempontból a kormányok egységesek (centralized) vagy összetettek (dual), a szerint a mint egymás mellett ugyanazon államban a törvényhozást, a végrehajtást, a bíraskodást, kétféle parallel szervek közvetítik. (Államkapcsolatok, szövetségek.)

A kormányformák erednek 3. a szuverén hatalom átruházásának módjából és e szerint örökösök vagy választásúak, végül 4. a kormányzati hatalmának t. i. a törvényhozás és végrehajtásnak egymáshoz való viszonya új kormányformák forrása s ezek e szempontbéli prezidenciálisok, ha a végrehajtó hatalom a törvényhozótól bizonyos fokig függetlenítettik, parlamentárisok, ha a végrehajtó hatalom a parlamenttől tétetik függővé.

Burgess, mint tana mutatja, visszatér Bodin helyes álláspontjára. E visszatérés azonban egészen öntudatlan. B. azt hiszi, hogy tanát csak az államnak és alkotmányának oly alakulása tette lehetségessé, a minőt a népszuverenitás amerikai fajtája teremtett s a melyet fentemlített munkámban (I. köt. 181-180. l.) a szuverenitásnak nyugvóra és működőre való külön választásával hittem legjobban jellemezhetni.

Az államnak amerikaiak, mesterkélts földarabolása nélkül is megkülönböztethetni a szuverén hatalmat és birtokosát a szuverénhatalom nyilvánulásától s ha az államformák és alkotmányformák különbségére súlyt fektetünk, a mint nézetem szerint fektetni kell, sokkal inkább elérhetjük azt, lia a szuverenitást nemcsak az alkotmányozásba, hanem egyéb szuverén ténykedésbe helyezzzük. Burgess megkülönböztetésének becse főleg abban állana, hogy a szuverén hatalmat annak pusztá teremtményétől és meghatalmazottjától (alkotmány, államhatalmak) világosan el bírja választani, ámde ezt a szolgálatot csak az államok eg}' részére bírja teljesíteni, mert B. maga beismeri, hogy az ő felfogása szerinti szuverén hatalom külön szervezete, mely hatalmat az alkotmányozó ténykedésbe helyez szemben a törvényhozás, végrehajtás és bíraskodás szervezetével, sehol sem kompiét, sőt hogy vannak államok, a melyekben a szuverenitásnak (az alkotmányozó hatalomnak) nincs külön szervezete a rendes törvényhozás és végrehajtás mellett, melyeket közvetlen kormányzatnak nevezett el maga.

A mire B. felosztásánál súlyt fektet, hogy t. i. az állam és kormány (alkotmány) közti különbség az újabb korban objektívvé vált, saját beismerése szerint, meg Amerikára nézve sem áll s így az állani- és kormány- (alkotmány-) formák plasztikus elkülönülése, melyet B. posztulál, nem felel meg a valóság- nak s a felosztás, melynek becse épp e plaszticitásra alapítatik, csalódás.

Az államformákban a megítélés az állam alanyának külső megjelenésére vonatkozik, ennélfogva helytelen az állam életműködéseit, a mint azok rendes törvényhozó és végrehajtó ténykedésében jelentkeznek, oly háttérbe helyezni, a lélektanilag kétségtelenül magasabb célú, de csak kivételesen nyilatkozó alkotmányozó működés mögött, különösen mikor az állam léte épp úgy függ a nemzetközi viszonyok irányásától, a mi a B.-féle felfogás szerint nem szuveré-

nitási tény, mint az államhatalmak (kormányzat) elrendezésétől, az alkotmányozó hatalom helyes kifejtésétől.

Burgessnek különben érdekes elmélete ezenkívül nem fektet súlyt az államformák alapkülönbségére, a köztársaságot és monarchiát oly élesen szétválasztó körülményre, melynél fogva az elsőben az állam tiszta eszmei lét, a másodikban pedig a fejedelem személyes állása, névszerint örökletessége és felelőtlensége által közvetlen valóság.

Az egyes államformák külön természetének szerfölött gazdag irodalma (Lásd a régibb irodalom jegyzékét. *Held, Staat und Gesellschaft* 2. köt. 620-658 l.) még inkább összevegyíti az uralmi- és alkotmányformai kérdéseket és rendszerint egy konkrét államforma keretében az állami lét összes jelenségeit felöleli. Tocqueville Demokráciája Amerikában ennek tipikus példája, de az újabb irodalom termékei is (*Manie, Populär Government.* – *May, Democracy in Europe.* – *Burkley, Le gouvernement dans la démocratie.* – *Vacherot, La démocratie libérale.*) hasonló jellegűek s így kevésbbé értékesek az államformák tanára s méltatásuk az állam egye« belső jelenségeinek megfelelő tanánál van helyén.

A mily szükséges az államformák elkülönítése az alkotmány- (kormány-) formáktól, épp oly lehetetlen az államformák egymásra következését az alkotmányformák változásaitól elkülönítve tárgyalni, mert az államnak a valóságban egyszerre van uralmi formája és uralomgyakorlás! módja. Az állam változásainak, fejlődésének törvényeit formájára nézve is csak összjelenségeivel együtt kereshetni s mivel az államformában az állam csak külsőleg jelentkezik, helső lényege ellenben inkább érvényesül alkotmányában, ennélfogva helyesebben az alkotmányfej léssel kapcsolható össze az államformák egymásra következőségének, az állami személyiség reformjának, forradalmának kérdése.

93. §. Az államformák és alkotmányok keletkezése, fejlődése.

Az állam formája és alkotmánya egyaránt szuverenitásának, személyiségének határozománya; az elsőben a szuverénakarát alanya és végső oka, alapelve, az utóbbiban a szuverén alany akaratának irányai és határai lépnek előtérbe.

Minden konkrét államban az államforma és az alkotmány természetesen összefolyva jelentkezik, mert államforma és alkotmány merő értelmi elvonások valamely létező államról, melynek egy szuverenitása, egy személyisége van csak, államforma és alkotmány pedig a szuverenitásnak és személyiségnek bizonyos alakulásait jelentik.

De nemcsak egybefolyóan jelentkeznek, hanem, úgy látszik,

mintha az állam formája már eldöntené alkotmányát és viszont. a mi azonban nem áll szükségképen.

Az állam formájának és alkotmányának kapcsolódása, elegyülése gondolatunkban onnét van, minthogy az államformák megállapításakor először is tekintettel vagyunk a szuverénhatalom végső alapjára, nevezetesen p. o. a családi kötelékből, Isten akaratából, a köznek szükségességéből vezetjük le. Ámde a szuverenitásnak ezek a különböző alapelvei nagyon befolyolnak arra, mennyire korlátozza magát a szuverénhatalom, mily határokat tűz maga ele, a mi azonban éppen az alkotmánynak egyik oldala.

Másodszor az államformákban az kerestetik, ki a szuverén hatalom birtokosa; az alkotmányban ugyan egyenesen nem ez a kérdés, hanem hogy e szuverénhatalom minő irányokban (törvényhozás, végrehajtás, kormányzás) nyilatkozik.

Minthogy azonban ezeknek az irányoknak egymáshozí viszonya épp olyan mértékben befoly arra, minők lesznek az állam törvényei, minő egész életének folyása, mint az a körülmény, ki a szuverén hatalom birtokosa? a mi az államformát alkotja: az alkotmány és államforma kérdése újra azon egy érdek körül forog.

De nemcsak a szuverenitáshoz fűződő érdek azonossága az alkotmányban és államformában, hanem a szuverénhatalom elhelyezkedése egyes alanyokban hasonló kapcsolódást mutat.

Ugyanis a szuverénakarásban megkülönböztethető mozzanatok, irányokat (törvényhozás, végrehajtás, kormányzás), nemcsak egymástól elvált, hanem néha különböző társadalmi elemekből alakult szervek hozzák létre s így az állam alkotmányában döntő fontosságúvá válik az a körülmény, hogy bizonyos társadalmi elemnek melyik állami főszervben jut szerep s mekkora a tényleges hatalma a többi szervekben érvényesülő társadalmi elemek fölött.

Vajjon ugyanis az alsó vagy a felső osztálynak akarata döntő-e a törvényhozásban, vajjon az állami öntudatnak különös szervét örökös király, választott elnök vagy a polgárok ösгы ülése alkotja? vajjon az egyik szervben elhelyezkedett társadalmi elem a másikban működöt teljesen meg bírja-e semmisíteni a szuverénhatalom gyakorlásában, határoz arra nézve, tartalmilag minők lesznek az állam törvényei? minő lesz külpolitikája? önkényes, zsarnoki vagy minden lényeges érdeket méltányló.

Az államformák azonban, ha alapelveiktől eltekintünk, mik egyebek? mint a szuverénhatalom jogi és tényleges birtokosainak számuk, minőségük szerinti különbségei.

Annak oka pedig, hogy az állam formája nem dönt szükségképpen alkotmánya fölött, jóllehet minden konkrét államban természetesen egybefolyva jelentkeznek, a következő.

Az államformák megkülönböztetése erősen elvont gondolati ténykérdés. Az állam formájáról gondolkodva, az államnak egyik lényeges jegyét, név szerint a szuverenitásnak külsőleg szembeötlő, jogilag meghatározott birtokosát jelöljük meg.

A szuverenitásnak hol és kinél létét azonban nem lehet mindig könnyen megállapítani, ha formai, jogi jelekkel beérni nem akarjuk.

A formailag, jogilag is szuverénnek látszó szervek, tényleg, szokásilag, erkölcsileg elveszthették minden részüket a szuverenitásban. A jogi és a tényleges életnek ily ellentéte az emberi élet más vidékein is ismert jelenség.

A szuverenitás továbbá szerfölött szél lehet szórva, igen különböző mértékben elosztva s igen gyakran csak ellenkező, még pedig alapminőségökben ellenkező jogi és tényleges erők eredőjeként állapítható meg.

E tekintetben éppen a szuverén főszervek viszonyának sajátos megállapításai, alkotó elemeiknek részletes elhelyezése, szóval alkotmányi berendezések által a szuverénhatalom könnyen más-hová kerül, mint a hol a szuverenitásnak külsőleg, jogilag szembeötlő birtokosa szerint létezőnek kellene tartam.

Így magyarázhatni azt a jelenséget, hogy egyenlő államformákban nagyon különböző alkotmányok vannak. Anglia és Oroszország államformájuk tekintetében monarchiák, alkotmányukra, nézve ellenben a legnagyobb különbség van köztük, viszont Anglia és az Északamerikai egyesült államok hasonlítanak alkotmányukra nézve, holott mint államformák teljesen ellentétesek.

Az államformák és alkotmányok érintkezési pontjai, a jogi és tényleges állapotok közt lehetséges űr okozták, hogy oly államformát is fölvettek, a mely tulajdonkép nem az, t. i. a vegyes államformát, mert ennek csak mint alkotmány formának van értelme. Innét van, hogy az áttanítani fejtegetésekben a despoczia majd államforma, majd alkotmányforma számba jő ahhoz képest, a mint

a szuverénhatalom valamely államban elvileg szeszély szerint, az állam eszméjétől függetlenül gyakoroltatik vagy csak kivételképen, vagy az állameszme helytelen felfogása következtében. Első esetben az állami uralom alapjáról van szó, a két utóbbi eset bármily alapon nyugvó államban előfordulhat.

Az államok formájának és alkotmányának kapcsolatánál fogva mind a kettőnek keletkezésében és fejlődésében természet szerint bizonyos együttesség van s az egyikre nézve mondottak a másokra is érvényesek, habár az államok formájának és alkotmányának alakulása, fejlődése külön-külön is mehet végbe.

Minthogy azonban az államok sorsa, tényleges sikerei sokkal inkább függnék alkotmányuktól, mint formájuktól, minthogy az alkotmány változása az állam formájára sokkal inkább visszahat, mint ezé amarra, a főérdek az alkotmány keletkezéséhez és fejlődéséhez fűződik.

Az alkotmány alakidása és fejlődése, vagyis a szuverén akarat funkcióinak és szerveinek elkülönülése, a társadalom különböző elemeinek elhelyezkedése az állam főszerveiben, a szuverén hatalom határainak formálódása nem egyszerre, hanem fokozatos történelmi egymásutánban megy végbe.

Ennélfogva minden alkotmány természetesen történelmi, okozati lánczolat eredménye. Az alkotmány fejlődésének ily okozati lánczolatát csak időnkint törí át egyes nagy gondolkodók, államférfiak lángesze, messzelátó nemzeteknek rendkívüli erőfeszítése.

Mindazáltal történelmi alkotmányok alatt azok értetnek különösen, a melyekben hosszú történelmi korszakokon át azonos elvek húzódnak végig s az alkotmányok legfejlettebb formáit vissza lehet vezetni legegyszerűbb életszakának alapelveire.

Ellenben nem történelmi, hanem úgynevezett írott alkotmányok azok, a melyekben a szuverénakarat vezérelve, a közeli megelző vezérelvekkal éles ellentétben állanak, midőn főszerveinek egymáshoz való viszonya rögtönösen megváltozik, midőn a társadalomnak egészen más elemei jutnak egyszerre túlsúlyra, midőn a szuverénhatalom birtokosai egyszerre megváltoznak.

Az ily rögtönös és teljes átváltozások következtében uralomra jutó vezérelvek, valamint a társadalmi elemeknek egészen új hatalmi körei szoros egybefüggésük szerint feljegyeztetnek, az állam

életének minden lényeges vezérelve egy okmányban foglaltatik össze, s az ily írott okleveleken nyugvó, a megelőzőtől lényegesen különböző alkotmányok írott alkotmányoknak nevezetnek.

A mennyiben pedig ily változtatások annak kegyéből, engedélyéből eredteknek ismertetnek el, a ki a változás által előbb élvezett hatalmát másokkal, megosztja, az ily alkotmányok *oktrojál-taknak* mondatnak.

E különbségektől eltekintve, minden alkotmány keletkezése és fejlődése emberi akaraton és pedig ösztönszerű vagy tudatos akaraton nyugszik.

Az egyéni, úgy mint a nemzeti akaratsnak megvannak a maga formái, szervei és határai, az embernek ahhoz az eszméjéhez képest, melyet magának egy bizonyos nemzet bizonyos időben arról alkot s erkölcsében, jogában kifejez.

Az állami uralom olyan uralmat jelent, mely erkölcsi eszmén nyugszik s erkölcsi eszközök segítségével áll fen, az alkotmányt továbbfejlesztő akarat is tehát mihelyest a nyers erő megszűnt a köz irányzója lenni, csak az erkölcs, a jog engedte úton halad.

Minthogy azonban az ember eszméje is alakul, teljesebb vagy silányabb lesz a történelem folyamában, az emberi akarat formáinak, határainak is ehhez kellene alkalmazkodniuk. Az örökre változhatlan, a *clausida perpetuae sanctionis*-sal ellátott törvények tehát az emberi élet legfőbb követelményével, a fejlődéssel állnak ellentétben, ezért helytelenek s ennek érzete rejlik az állítás mögött, hogy a jelen nemzedékek a jövődöket meg nem köthetik. Ámde az eszme láthatatlan erő, a jog pedig s az a mit véd: az akarat formái, szervei, határai külső kényszerrel támogatva állanak fen; ekként megtörténhetik, hogy a jog, az akarat formái nem fejlődnek együtt az emberi eszme belső erejével, minélfogva egyesek, osztályok, rendek ez eszme nevében ostromolni kezdik a fenálló jogot.

Ha a jog, illetőleg azok, a kiknek hatalmától függ átalakítása, föl bírják ismerni az emberi eszme újabb követelményeit s tudják jogilag is szentesíteni, átalakítják a viszonyokat s az öket szabályozó jogot, azaz reformot létesítenek, a mely magát az alkotmányt vagy az államformát is megváltoztathatja.

De lehet, hogy a fenálló jog átalakítása lehetetlen, akár azért, mivel jobban megfelel az emberi eszmének, mint a követelések, me-

lyek megváltoztatását célozzák, akár azért, mivel a jog megváltoztatására illetékes tényezők gonoszság vagy tudatlanságból nem akarják vagy nem bírják belátni a változás szükségességét.

Mindkét esetben küzdelem támad a fenálló, érvényes jog s az új jog között, a mely amannak helyére lépni akar s e küzdelem a jog teréről szükségképen a nyers erő terére sodortatik. Az állami jogi színvonaláról újra leszáll kezdetleges állapotára, a pusztán külső uralomra s a mennyiben ily küzdelemnek sikerül a fenálló jogot megváltoztatni, általa az alkotmány, sőt az államforma is átalakulhat.

A nem jogi eszközökkel véghez menő alkotmány- és államformaváltozás két fő alakban jelentkezhetik. Vagy az állam szervezett hatalmai, államfő, törvényhozó, végrehajtó hatalom változtatják meg, – az érvényes jog szerint meg nem engedett módokon – a törvényes állapotokat, vagy az állam nem szervezett elemei, a kormányzottak, a társadalom. Első esetben államcsínyről, utóbbiban forradalomról szokás szólni.

Az alkotmányváltozás mindkét módja jogtalan, de erkölcsileg lehet igazolt, bármily veszélyes is, mindenesetre pedig elkerülhetlen az állam életében.

Jogtalan, mert a fenálló törvényes állapotokat erőszakkal változtatja meg, a jogot nem jogos módon törli el, már pedig a jog csak mint pozitív jog létezik, a mely jog nem pozitív, az állam, a köz által külsőleg elismerve nincs, az lehet erkölcsi követelmény, de nem jog. A mi a pozitív jog ellenére történik, az jogos nem lehet.

A forradalmak s államcsínyek csak erkölcsileg igazolhatók, a mennyiben a fenálló jog (p. o. a fejedelem korlátlan hatalma, a nemesség szertelen kiváltságai, egy felekezeti uralkodása,) elveszti minden erkölcsi célját s a jogosultakban teljesen hiányzik az erő a törvényes állapot megváltoztatására, sőt a jog által kizártakat éppen a fenálló jog gátolja emberi és nemzeti lényük kifejtésében.

Az alkotmányok, államformák minden erőszakos változtatása azonban szerfölött veszélyes, bármily magasztos legyen is a változtatás indító oka. A pozitív jog észellenes, zsarnoki lehet egy magasabb és szükségképp realizálandó erkölcsi eszme szempontjából s így megváltoztatható, de mivel e változtatás erőszakkal történik, ez által az állam elhagyja magasb értelmi színvonalát s életében az

erőszak válik uralkodóvá a jogilag meghatározott cselekvési módok helyett.

A forradalmak és államcsínyek által érvényre emelt erkölcsi követelmények alapján új és helyesebb pozitív jog keletkezhetik ugyan, de az hosszú időbe kerül s az erőszak útján támadt alkotmány az erőszak által való megsemmisítés veszélyének van kitéve, melytől hogy meneküljön, kénytelen a szuverén hatalmat diktátorokra ruházni. Erőszak, bizonytalanság választja el egymástól a forradalom előtti s a forradalom érvényre emelte jogállapotot; mert ha a pozitív jog szentsége megtámadtatott, rendkívül nehéz e szentséget a forradalmi új pozitív jognak megadni.

Az erőszakos alkotmányváltoztatók felbontják a nemzetszemélyiség időbeli egységét, felforgatják értelmi, erkölcsi, jogi színvonalát, ezért okos nemzetek mindent megtesznek törvényes reformok létesítése, férfias önértzet és józan türelem kifejtése által a forradalmak megelőzésére.

Bármily sajnosak azonban a forradalmak és államcsínyek, elkerülhetlenek az állam életében. Mihelyst az állam értelmi, erkölcsi ereje nem elégséges, hogy életét a változott viszonyokhoz alkalmaztassa s a valódi emberi szükségleteknek megfeleljen, ha a jog elveszte fejlődési erejét, ha a törvényes hatalmából kiveszett az élet, az a törvényen kívül állókban mint természetes elemi erő tör elő. Forradalmak és államcsínyek az emberi erők szervezetlen kitérései, midőn a szervezettek működni nem bírnak, a nemzeti szervezet felbomlásai s ösztönszerű, nem öntudatos újjá alakulásai.

Az államcsínyek és forradalmak okait lehetetlen általánosságban tovább elemezni. Minden államformának, minden társadalmi szerkezetnek viszonyaiban különös okok idézhetik elő, feltüntetése megkíváná a kiterjeszkedést mindezen közületi alakzatokra.

Nem egyszer forradalomnak vagy államcsínynek nevezetik a törvényes állapotok védelmére alkalmazott, nem törvényes erőszak de helytelenül; mert a forradalom és státuscsőny, nemcsak eszközeiben, de céljaiban is ellenkezik a pozitív jogállapottal, köztük tehát elvi különbség van; minden esetre nem tartozik az ilyenmő erőszak érvényesítése az alkotmány változtatás, hanem fentartás tényezői közé. Hasonlóképen nélkülözi a forradalmi jelleget az egyes alkotmányokban egyenesen megadott jog az aktív ellenállásra az állam jogellenes tényeivel szemben, mert ez szintén a pozitív jog

védelméből indul ki. Habár ily jog elismerése ellenkezik a rendezett állami étellel, mert egyeseket féljogosít, hogy a szuverénhatalom tényei fölött ítéljenek, hogy az egyes a maga véleményét az egésznek, illetve az egész nevében eljáró hatóságnak véleménye fölé helyezze. A hol ily összeütközés az egyesek és a törvényhozó hatalom közt merül föl, arra már bírót találni is nehéz, a hol pedig az összeütközés egyesek és a végrehajtó hatalom közt áll elő, ott az aktív ellenállás jogszerűségének eldöntése nem lenne ugyan nehéz, de az ellenállás elvi megengedése veszélyeztetné az állam fölényét, végrehajtó hatalma sikerét s az egyén és az állam közt is néha elkerülhetetlen jogvitát fizikai erőmérkőzéssé változtatná át. *Az ellenállás, melyet rendezett állami lét megtűr, csak passzív lehet.* Más elbírálás alá esik, ha a közhatóság hatáskörén kívül vagy a morál legelőkelőbb követelményeibe ütköző engedelmséget követel, első esetben nem is hatóság, utóbbiban hivatalos hatalmával való visszaélése annyira világos, hogy ellenében az önvédelemnek megengedtetnek kell lenni.

94. §. Alkotmánybiztosítékok.

Minden alkotmány a szuverénhatalom szervezetét és a neki alávetettekhez való viszonyát jelenti.

Fenállásának biztosítéka tehát a szervek helyes viszonyában, a szuverénhatalom s az alattvalók jogainak, illetve szükségleteinek természetes egyensúlyában vagyis magában az alkotmányban rejlik.

Alkotmánybiztosítékok alatt azonban az alkotmányon, vagyis a rendes állami főszerveken kívül álló valamit szokás érteni, a mi csak onnan érthető, hogy egyes alkotmányokban valamely új elv jutott érvényre s ennek fentartására különös intézmény alkottatott s ezt nevezik biztosítéknak. Így az angol Magna Charta 61. szakasza 25 tagú bizottságot rendelt a chartabeli szabadságok megvédésére, némileg hasonló jellegű az 1298-iki magyar törvény, mely a király tényeit érvénytelennek nyilvánítja, ha azok négy püspök s ugyanannyi nemes tanácsa nélkül keletkeznének s az újabb korból ismeretes a württembergi alkotmányban a törvényhozó testnek

adott jog, hogy együttnemléte esetére 12 tagú bizottságot küldhet, ki a kormány ellenőrzése végett. Ily biztosítékoknak van logikai értelme, de kevés a gyakorlati értéke. Hasonló természetűek a különböző állami szervek kezelőitől, fejedelemtől, parlamenti tagoktól, a hadseregtől kívánt eskük az alkotmányra. A hadsereg felesketése az alkotmányra még aggályos is, mert a csak engedelmességre hivatott szervet kényes közjogi kérdések bírójává teszi s annak a jele, hogy a hadsereg vezetésére hivatott szerv nem tölti be kellőleg funkcióját.

De alkotmánybiztosítéknak nevezetik gyakran az alkotmány-nak valamely szerves kiegészítő része is, így a szabad sajtó, a miniszteri felelősség, a parlamentnek újoncz- és költség m eg szavazási joga. Az első a szuverénhatalomnak az egyes irányában való korlátozását, a második az állami főszervek természetes viszonyát fejezi ki, melynél fogva az állami akarattól eltérni nem szabad, az utóbbi pedig az alattvalóknak a szuverénhatalomban való részese-dését jelenti. Valójában nem alkotmánybiztosítékokról van itt tehát szó, hanem az alkotmányban érvényre jutó valamely elem jogai-nak biztosításáról, így a sajtószabadság a nem szervezett állami elemek érvényesülését, a miniszterek parlamenti feleletre vonha-tása, a parlamenti újoncz- és költségmegszavazás a szervezett ál-lami elemekét biztosítja, akár egy felelőtlen király, akár egy bár felelős, de nagy hatalmú elnök irányában. A mily joggal a sajtó-szabadságot, a miniszteri felelősséget alkotmánybiztosítéknak nevezhetni, épp oly joggal lehetne az alkotmány valamely más ele-mének, p. o. a fejedelemnek parlamentfeloszlataási, szentesítési, mi-niszterkinevezési jogát a parlament s a miniszterek jogával szem-ben alkotmánybiztosítéknak nevezni.

Egy alkotmány részei egyaránt becsesek; azok némelyiké-nek érvényesülését biztosító szabványok tehát helytelenül minő-sítettnek az egész biztosítékának; ha pedig az alkotmánybiztosíték fogalma következetesen keresztül vitetik, az alkotmány minden szabványát bizonyos szempontból alkotmány biztosítéknak tekint-hetni.

Minthogy alkotmánybiztosíték alatt rendszerint azokat az intézményeket értik, a melyek által az államtagok akár egy örökös királylyal, akár független képviselőkkel vagy bíráikkal, nagyha-talmú végrehajtó közegeikkel szemben akarataikat érvényesíthetik,

e fogalom mögött tulajdonkép egészen más rejlik, mint a mit látszólag mond.

Azt akarja kifejezni, hogy egy alkotmánynak csak akkor van magasabb értéke, ha általa az egész közületnek döntő funkció jut a nemzeti akarat létrehozásában, hogy csak azok az alkotmányok becsesek az emberiség erkölcsi szabadsága szempontjából, amelyekben az egész közület befolyása biztosítva van a főhatalomra.

A mily föltétlenül igaz e tétel, épp oly helytelen az a következtetés, hogy a szabadságnak a képviselői, a bírói függetlenség, az örökös királyság, az erős végrehajtó hatalom ne lennének épp oly biztosítékai, mint az egyesek véleménynyilvánítási, szavazati, esküdti jogai vagy a szervezett államhatalom közegeinek, p. o. a képviselőknek új választások útján való, a végrehajtó hatalom letéményeseinek pedig éppen büntetőjogi hatású feleletre vonhatása.

III. RÉSZ.

AZ ÁLLAM ALKOTMÁNYA.

I. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom.

95. §. Az egyetemes és egyéni erők érvényesülése a törvényhozásban.

Az állam elemeire nézve egy lévén a társadalommal, továbbá az ember eszméje mozgatván a főképen a társadalomban érvényesülő egyént és a magát főképen az államban irányzó nemzetet, az állam akarata mindig magán viselendi a társadalom főirányának kinyomatát s az állami akarat szerve soha sem fog a társadalom uralkodó elemeitől egészen függetlenül megalakulni.

Csak arról lehet szó, mennyiben bír az ember egyetemes és nemzeti eszméje az egyéni törekvésekkel, ezeknek osztálybeli, rendi, felekezeti csoportosulásaival szemben, mint önálló hatvány az államban érvényre jutni.

A társadalom az emberi rendeltetésnek egyéni törekvések és egyéni érdekek útján végbemenő, közvetett valósulása, míg az államban az emberi rendeltetés közvetlenül, egyetemes hatalommal és nagyjában az egyéni érdekek mérséklése, feláldozása által létesül.

Mentől inkább találkoznak az egyéni érdekek és egyéni törekvések az ember eszméjével, annál kevésbbé érzik a szükségét a társadalomtól különálló államnak s a társadalmi szervezet akarat-

nyilvánításának módján kívül más mód nem is létezik a közakarat kifejezésére.

A felsőbb vagy alsóbb rendek érdekével teljesen azonos lehet bizonyos időben az egyetemes emberi érdek, az állam ilyenkor csak a társadalomnak egyik funkciójaként lép föl, nevezetesen az irányzó funkciót teljesíti, állam és társadalom közt a különbség csak annak meghatározásában áll, hogy mi tartozik a köz irányzása alá s mi marad egészen az egyén magánelhatározásának fentartva.

Az állam nem lép föl mint a társadalomban uralkodó érdekel ellentétes hatalom, sőt éppen csak mint annak valósítója.

Az iparüzés, a földművelés s az állami kormányzás egymás mellett álló, egymásba folyó ténykedésnek tekintetnek; az iparüző, a földművelő egyúttal az állami országgló funkciót is gyakorolja, másrészt az országlás a többi szellemi és anyagi, emberi ténykedésekbe habozás nélkül beleavatkozik; az állami, a gazdasági, a szellemi összetetnek nincsen külön irányzása, az irányzó tevékenység egybeolvad, egy szervezetben megy végbe a szükségletfedező funkciókkal, csak magán- és közélet van, de utóbbinak nincs meg a tagoltsága.

Mentől inkább külön válnak azonban az érdekek s azok egyike sem esik össze a maga különváltságában az egyetemes emberi rendeltetéssel, vagy mint mondani szoktuk, az összérdekkel annál inkább lehetetlenné válik, hogy azon egy szervezet szolgáljon a viszonylag jogosult külön érdek s az abszolút közérdek megvalósításának.

Így keletkezik az egyetemes jó létesítésére törekvő akaratnak külön szervezete, részint az ellentétes érdekeknek arányos kifejezését lehetőségessé tevő intézménynek, részint oly hatalomnak megalakulása által, a melynek nincs az egyetemes jóval ellentétes külön érdeke.

Az államnak, mint az általános jót közvetlenül, az egyéni érdekek ellenére is valósító közületnek akaratni, más névvel törvényhozó szerve tehát csak akkor fog megalakulni tekintetelni, ha az oly berendezést nyer, mely által az általános jó megóvatik a külön érdekek túlsúlyától.

Minthogy azonban az egyetemes jó, bár nem összege az az egyéni érdekeknek, sőt azokat a emberi rendeltetés szempontja-

ból korlátozza, de nem is föltétlen ellensége, mert az egyéninek és az egyetemesnek egyenlő szükségességénél fogva egyenesen rajok kell támaszkodnia, az állami törvényhozó szervnek is föl kell magába vennie az egyéni érdekeket, tért kell nyitni önkeblében érvényesülésüknek már ennél fogva is, de még inkább azért, mivel az egyéni érdekeknek az érvényesítése, a közérdekkel való összemérése és egyeztetése teszi csak az államot teljesen szabaddá.

Ahol a nemzeti szellem az egyetemes jónak kívánalmait az egyéni akaratokkal való tanakodás és megvitatás nélkül akár királyi, akár többségi vagy kisebbségi hatalomszóval létesíti, ott csak a nemzet, mint személy szabad, elemei az egyének ellenben kényszerűséggel hozzá fűzöttek s így egészében az állam egyénileg szabad lényeknek ösztönszerű vagy mechanikus kapcsolata. Míg a hol az államakarat létrejöttében az egyének is érvényre emelkednek, ott az állam elemeiben is önlehatározó, szabad jelenség leend.

^s A törvényhozó szerv ennél fogva lehet a társadalom fölött szuverén hatalmat gyakorló egyedúr tanácskozó testülete, melynek a társadalom önjogú befolyása nélkül annyi hatalma van, a meny nyi bizalmat az egyedúrban tanácsaival kelteni bír.

Lehet valamely uralkodó osztály akaratnyilvánításának megkönnyítésére szolgáló intézmény, teljes függésben attól az osztálytól, melynek akaratát nyilvánítja.

Ezen alakjában a törvényhozó szervezetet az uralkodó osztály választottai alkotják, a kik vagy előzetes utasításokkal vannak megkötve vagy a kiknek feladata tulajdonkép csak javaslatkészítés, a melyet a nép elé kell vinni (referendum), hogy igennel vagy nemmel döntsön fölötte.

De lehet a törvényhozó szerv az összes társadalmi elemek önjogú közreműködéséből létrejött oly intézmény, melynek tagjai annál fogva foglalnak benne helyet, mert a polgárok beválasztották, vagy annál a különös nyomatéknál fogva, melyet egyesek társadalmi vagy állami állásának a közvélemény tulajdonít és a mely tagok választóiktól, illetőleg társadalmi és állami állásuk különös kötelmeitől jogilag függetlenül az egyetemes jónak, az országnak vannak erkölcsileg lekötve.

96. §. 4 törvényhozó szerv képviseleti jellege,

A hol a törvényhozó szerv így alakul meg, ott képviseletinek neveztetik, nem mintha benne a választók vagy azok a nyomatékos érdekek képviseltetnének, a melyeknek körében egyes kiváló állásúak, állásuknál fogva a törvényhozás tagjaivá lesznek, hanem mivel az egyetemes jó nyer képviseletet, a társadalomnak ugyan önjogú közreműködésével, t. i. választás útján vagy állásnál fogva, de a társadalom külön érdekeinek az egyetemes országos jóval szemben hátrátételével.

A képviseletet az különbözteti meg a szabad államok másféle törvényhozó szerveitől, hogy általa az állam, az egyetemes jó nyer szervet, nem pedig valamely részleges, habár még oly fontos, időleg az egyetemes jóval tán összeső külön érdek.

A képviseleti jellegű törvényhozó szerv által az állam kiválik a társadalomból s abból való eredete, azzal való összefüggése ellenére önállósul vele szemben. A képviseletben önálló erő teremtetik az ember eszméjének valósítására.

A törvényhozó szerv képviseleti jellege válhatlan összefüggésűnek tekintetik tagjai választásával, minthogy azonban nem minden választás útján alakult törvényhozó szerv szükségképen képviseleti, a képviseleti jelleget nem lehet egyedül a választásba helyezni, sőt nem lehet a képviseleti jelleget a törvényhozásnak nem választott elemeitől sem föltétlenül megtagadni.

A törvényhozás képviseleti jellege attól függ, vajjon az ember eszméje, a közjó szert bírt-e tenni a közület minden tagját megragadó erőre s a törvényhozás szervezete elősegíti-e érvényesülését? Ellenben tagjainak választás, örökösödés, társadalmi állás vagy állami hivatal szerinti meghatározása egyaránt lehetséges, ha függetlenségük biztosítva van és a tagok társadalmi állása a közjóval elvi ellentétben nem áll.

A szenátusok, felsőházak csakis mint az emberi eszme, nem mint külön érdekek képviselői bírnak jogosultsággal s ha a képviselet elnevezés mégis kiválóképen a törvényhozás választott tagjaira alkalmaztatik, ez tisztán külső körülményeknek tulajdonítható, hiszen a törvényhozás választott tagjai, p. o. a szenátusok sem neveztetnek következetesen képviseletnek.

A képviselet fogalma továbbá természetszerűleg az összes szerveket felöleli, melyeknek az egyetemes jó munkálására az államban különös hivatása van; ennél fogva a fejedelem, a végrehajtó és bírói közegek is az egyetemes jó képviselői, a mint hogy az északamerikai alkotmányos felfogás őket egyenesen így is tekinti.

A képviseleti rendszer ezek szerint abban áll, hogy az egész társadalomnak biztosítatik általa a befolyás az állami akaratra, anélkül, hogy a leghatalmasb társadalmi elem kizáró uralmat nyerne s a maga külön érdekét az egyetemes jóval szemben akadálytalanul érvényre emelhetné. Ellenkezőleg az egyetemes jó minden társadalmi külön érdekekkel szemben védelemre talál a képviseletnek minden irányban való jogi függetlensége, összeállításának módja, s a képviseleti rendszerrel összefüggő más intézmény által, a minő a nyilvánosság, a sajtó, az egyesülés, gyülekezés, kérvényezés szabadsága.

Ily rendszer nem fejlődhetett ki az ókorban, mert hiányzott hozzá az alap kiinduló pont, az egyenlő emberi rendeltetésnek elismerése, az ember egyetemes eszméjének tudata.

A közjó az ókorban a társadalom kisebb-nagyobb részének javával azonosított; az állami uralomnak az egyént mellőző iránya valójában azt jelentette, hogy az állam célja a társadalom bizonyos egyéneinek, arisztokratikus vagy demokratikus részének közös javát előmozdítani. Ezzel a részleges közös jóval szemben semmisült meg az egyén, de az egyetemes jónak, az embernek az a képze, mely abba minden embert összefoglal, hiányzott.

Az egyén az államban való érvényesülését annak a társadalmi tagozatnak java szempontjából nézte, a melyhez tartozott s a melynek javában a maga javát szükségképen megvalósulni látta, ennél fogva nem képzelhette az ókori egyén az állambani érvényesülését másként, mint egyenes szavazata által, mert az uralkodó osztály tagjának, e gondolatmenet szerint, a maga javát s vele az osztály javát legjobban kell ismernie. Mentül többen világítják meg az egy osztálybeliek közül az osztály közjavát, mentül többen határoznak fölötte, annál biztosabban el lesz érhető.

Az egyén, e felfogásban, sem a maga java szempontjából nem mondhat le az állami akarat egyenes eldöntésében való köz-

remüködésről, mert hisz egyéni javát ő ismeri legjobban, de az egy osztálybeliek közös java szempontjából sem, mely éppen az egyesek javának összege, tehát az egyesek határozhatják meg legjobban.

Ezért nem alkalmaztatik az ókorban a meghatalmazás elve a közügyekre nézve. Meghonosulását ez a körülmény, nem pedig a meghatalmazási és kép viselési rendszer technikájának ismeretlen volta okozta; hisz a meghatalmazás, sőt a képviselet elve alkalmaztatott magánjogi, nemzetközi, szövetségi viszonyokban.

A képviseleti rendszer csak a kereszténységgel létesülhetett, mely minden ember egyenlő rendeltetéséből s méltóságából indul ki s egyszersmind minden embert önlelkiismeretének vezérlete alá állít; ez által a merő osztályérdek uralma elvileg el van ítélve, de egyúttal az embernek a maga élete legmagasabb szférájában, az államiban való közreműködése posztulálva.

Hozzá kellett azonban járulni a keresztény tanhoz a közhatalom egyetemes szempontból való szervezetségének, a részleges érdekek fölött állásának, a társadalmi rendi szétszaggatottságot ellensúlyozni bíró erejének, a mi a keresztény világban leelőbb és leginkább Angliában állott be.

Az egyetemes emberi rendeltetés s ebből folyó jogegyenlőség, valamint az egyéni önelhatározás keresztény eszméi mintegy külső testre találtak a teljesen közszempontok szerinti szervezett angol királyság intézményeiben s azokat áthatva szülték a történelem lassú folyamában a képviseleti rendszert.

A képviseleti rendszer tehát nem egyszerűen annak az elvnek elismerése, hogy az állami akarat a társadalom tagjainak elhatározása útján keletkezzék, de azzal a módozattal sincs kimerítve, melynél fogva az állampolgárok korlátolt vagy korlátlan meghatalmazással maguk helyett megbízottakat választanak az állami akarat kifejezésére.

A képviseleti rendszer elve, módozatai, klasszikus mintája után, életbe lehetne léptetve, ha a nemzet öntudatában nincs meg eszméi tartalma, ha más állami intézmények nem támogatják, élettelen gépezet leend.

Nem véletlen, hogy a képviselet királyságban s a keresztény világban keletkezett, utóbbi adta az emberinek teljesebb eszméjét, az angol királyság pedig megteremtette az állam fölényét a szét-

húzó társadalmi erők fölött s hatalmával rendezte külső életének eszközeit, hadi, pénzügyi, igazgatási és jogszolgáltatási szerveiben.

A királyi fölény tette lehetségessé, hogy az egyszerű földbirtokos és polgár, az úgynevezett kommonerek a királylyal s választóikkal egyaránt a közjó független képviselőivé lehettek.

A köztársaságnak az államot az egyénbe helyező irányja alapjában ellenkezik a képviseleti elvvel s azt csak kívülről, a köztársasági rendszerrel ellentétben vehette föl.

97. §. Az egyén része az állami akaratban.

Az állam az ember eszméjének, az egyetemes jónak öntudatos működése s ez általi valósulása.

Az öntudatosság azonban legkézzelfoghatóbb az egyes egyéneknben .

Ezért az állambeli öntudatos működés is az egyének öntudatának egyszerű összetételéből magyarázhatik, mi egyszersmind arra a további következtetésre vezet, hogy az egyének öntudatának összege vagy az egymást végkép lerontó, ellentétes öntudatok levonásával támadó maradék fejezi ki az ember eszméjét igazán s az egyének összhangzó vagy többségi nézete az egyetemes jónak a kritériuma.

Holott az ember eszméjének, az egyetemes jónak öntudatosága nem esik össze az egyének öntudatával, mert az működhetik egyetlen emberben az összeség ellenkező öntudata ellenére.

Csak akkor lehetne állítani, hogy az ember eszméje az egyének összeségének vagy legalább többségének arról alkotott öntudatával azonos, ha az egyén példány volna s mindenik egyénben az emberi nem szükségképen visszatükröződnék vagy ha az emberi nem egyszersmind oly relatív állandóságot mutatna, a minőt a természeti világ fajtái.

Egy egyén az összeségnél, egyének kisebbsége a többségnél, igazabb megvalósítója lehet az ember eszméjének, mert egy nagy gondolkozó, egy nagy akaraterejű egyén, végtelen teremtő tehetőségével, eléjük kerülhet.

Nem a számszerű többség tesz helyessé valamely törvényt; s kelt benső hódolatot az iránt, hanem a belső igazság, a mely mellett a többség csak vélelem; épp így fogadtatik el egy kisebbség, sőt egy ember uralma azon az alapon, hogy az emberi eszmének tisztább birtokában van, mint a többség.

A jó, az emberi eszme követelményei mindenesetre ingataggá, bizonytalanává válnak az által, hogy nincs külső, biztos jelük, hogy folytonos vita tárgyai többség és kisebbség, állani és társadalom, egyén és közület között.

A külső legfőbb hatalommal rendelkező öntudatban tükröződik-e helyesen az ember eszméje vagy a gyenge egyénében? mindig csak évszázak múltával lehet eldönteni.

Ezei mit sem változtat, ha az egyéni öntudatok összege vagy többségi maradéka tekintetnek a jó kritériumának.

Másrészt éppen az teszi alapját az ember végtelen tökéletesedésének, hogy az igazságot saját eszméjére nézve folyton keresnie, érte szakadatlanul küzdenie kell s külső ismérvekből meg tudnia nem lehet.

Az egyéni öntudatok s az egyetemes jót, az ember eszméjét legtisztábban felfogó s legnagyobb külső hatalommal felruházott öntudat közti ellentét lehetőségéből következik, hogy nem minden egyénnek kell föltétlenül az állami akaratban ténykedőnek lenni, hanem csak a mennyiben az ember eszméjéről s a tőle mozgatott állam követelményeiről helyes tudata föltehető.

Ámde épp úgy lehetséges, hogy a legfőbb külső hatalmat hívó öntudat, az állam szintén nem foglalja magában az ember eszméjét, sőt az csak az egyénekben él, a törvényes hatalom elvesztette erkölcsi alapját s azok részén van az igazság, a kik törvényt szerezhetetlenek.

E lehetőség nem változtat a fentebbi követelményen. E lehetőség a forradalmak oka, melyeket nem lehet végkép kizárni az emberi élet menetéből, az alkotmányok alakulásából, de a melyekre az állam élejét építeni nem lehet.

Az állam, ha egyes konkrét esetben elveszti is egyetemes jellegét s részleges érdekek eszközévé sülyed, lényege szerint egyetemesebb, mint az egyén.

Ennélfogva az állam akaratának alkotó elemeit keresve, lényeges és szabályos állapotából lehet csak kiindulni, ebből pedig csak oda juthatni, hogy az állami akarat elemeinek meghatározásakor az egyetemesebb jellegű állami, nem pedig a partikularisabb egyéni szempont a helyes.

Az állami akaratnak ily természetéből folyik, hogy az helyes s az állam eszméjének megfelelő lehet akkor is, ha nem keletke-

zett az államhoz tartozó összes egyének közreműködésével, mert az államszemélyiség, egyes alkatelemeinek, kisebbségei és többségeinek változása ellenére, megtartja azonosságát.

Bizonyos azonban, hogy mentül kevesebb egyén közreműködésével keletkezik a közakarát, az országlás annál tökéletlenebb s az államnak, hogy eszméje teljes legyen, kötelessége a maga tagjait iskola, hadsereg s egyéb intézményekkel oda nevelni, hogy tagjai összeségének öntudatában, illetve akaratában éljen, mert mentül több egyéni különbséget bír egyetemes irányába fölvenni a nélkül, hogy e különbségeket megsemmisítené, annál teljesebb, magasabb, hatalmasabb lesz.

Az egyénnek az állami akaratban való ténykedésére nézve alapelv e szerint, a) hogy azt az egyetemesebb állam, a köz szempontjának kell irányozni, b) hogy ebből az elvből folyólag az összes államatagok közreműködése nélkül is keletkezhetik helyes állami akarat, végül c) hogy az állam kötelessége – mert eszméje kívánja – oda törekedni, hogy akaratata az egyének összeségének öntudatán sarkaljon.

Az államnak ez a kötelessége önmaga iránt, minden egyént az állami akarat tényezőjévé tenni, ha az egyén felé fordítva tekintjük, erre nézve kényszerű foglalmában, hogy szavazatával az állami akarat létrejöttét elősegítse, vagyis az egyénnek általános, kivétel nélküli jogi kötelességévé válnék szavazni.

Minthogy azonban e kötelesség teljesítésére természetszerűleg nem szoríthatni mást, csak azt, a kinek e kötelesség teljesítésére tehetsége van s általa más kötelességei nem szenvednének.

Ennélfogva az egyénre nem származik merő jogi kötelesség e viszonyból, csak erkölcsi kötelességnek nyit az utat, melyen az egyén az erkölcsi szabadságnak, a belső méltóságnak legmagasabb fokára emelkedhetik, mert szavazata által a saját egyéni életének szűk körét áttörve, embertársai sorsára nyer döntő befolyást, a melyet ha nem önzőleg, nem egyedül magát, hanem a köz javát tekintve használ, az erkölcsinek legnehezebb problémáját oldotta meg.

Az egyén része a közakarát létrehozásában semmiképen sem konstruálható jogként. Az egyén szavazata a közakarátban társai sorsára döntő hatású lévén, azt még az individualizmus álláspontjáról sem lehet pusztán mint érdekei érvényesítésének eszközt,

mint merő egyéni jogot fölfogni, mert az egyéni érdeket fölvül állítván föl, abból az egyetemes jó nem következhetik, legfeljebb az érdekek kölcsönössége, a közös jó, melynél amaz magasabb.

De azért is hiba a szavazatot csupán egyéni jognak fölfogni, mert a jog a maga tisztaságában föltétlen akaraturalmat jelent bizonyos határok között, mely tekintet nélkül más érdekekre gyakorolható, mi a szavazatnál azt jelentené, hogy az egyénnek szabad azzal csak a maga érdekében élni.

Joggá a szavazat azáltal lesz, hogy a szavazat gyakorlására való tehetség hiánya miatt abból kizártsággal szemben a szavazattal fölrüházottnak különös szabadsága nyílik, továbbá az által, hogy az egyén a szavazáskor, annak a czélnak korlátai között, melyet a köz vele elérni czéloz, egyéni fölfogását érvényesítheti.

De joggá lesz a szavazat különösen annak következtében, mert az egyetemes jó az egyéni érdeket nem semmisíti meg, sőt annak alapján emelkedik, azzal igen gyakran összeesik, a mennyiben valamely osztály külön érdeke az egyetemes jónak lényeges alkatelemét teszi s így az egyén az általános jó követelte külön érdekét is érvényesítheti szavazatával.

Sőt az állam egészen képzelhetlen lény lenne egyrészt az általános jóra irányuló eszméjével, másrészt önálló s ennél fogva külön érdekű egyénekből alkotott szervezetével, ha az egyéni érdekek s az egyetemes jó közti űrt valamely tárgyilagos tényező nem hidalná át s azt merőben az egyén erkölcsi önfeláldozásának s lemondásának kellene végezni.

Ez a tényező nem mindenféle, hanem az egyetemes jónak keretébe beillő egyéni érdek, mely nagy tömbjeiben mint osztály-érdek áll előttünk. Az állam rendes életfolyásában elégséges, ha az egyén a maga érdekével az általános jónak határai közt marad s csak kivételképen kívántatik tőle önfeláldozó ténykedés, mely azonban szabálylyá válik, mihelyest az állam léte van megátadva.

Az állami akarat létrejöttében való egyéni ténykedés alapelve e szerint, hogy azzal az egyén más valakinek, a nemzetnek, az államnak érdekét mozdítja elő, vagyis e ténykedés kötelesség természetét hordja magán; minthogy azonban az állami érdek általánosságánál fogva az egyéni érdeket szükségkép nem zárja ki, az egyén ténykedésének az állami akarat létrejöttében, amennyiben

neki egyszersmind külön léte, külön céljai biztosítására akarat-uralmat ad, jogi jellege is van.

A szavazat kötelelességszerű természete könnyebben elmosódik, mint jogi minősége, mivel az egyén szavazásakor tudatosan ellentétbe helyezheti magát az állameszme követelményeivel vagy egyéni javát elfogultságából egyetemes jónak tekintheti.

98. §. *A szavazat konkrét alakulása.*

A fennebbi föelv alapján az egyén szavazati jogának konkrét ismervét a közéletben való jártasság adhatja csak.

E jártasság legmagasabb fokát a foglalkozás az állam ügyeivel, közigazgatásával, igazságszolgáltatásával, a honvédelmi köteletség teljesítése, az állam helyi tagozataiban való közreműködés adják meg.

Ezenkívül a társadalmi életnek testületi, társulati, egyleti alakulatai azok a terek, melyekben az egyén a közös élet követelményeivel, a kormányzás módjaival megismerkedik s a minden nagyobb egészben való működéstől elválhatlan alárendelést megtanulja.

Mindehhez szükséges előfeltétel azonban a személyes függetlenségnek bizonyos minimális foka s az erkölcsi épség, mert ezek nélkül az általános jónak fölfogását s a szavazat útján való érvényesítését nem várhatni.

A szavazó tehetség konkrét meghatározásában a kiinduló; pont tehát az állam viszonyaiban való jártasság.

Állam alatt azonban nem értetik mindig a valóban általános jó, hanem annak bizonyos része, mely egy bizonyos korban társadalmilag fölénnyre bírt emelkedni s a szavazó tehetség ily irányadó jelentőségű, egyes emberi cél megvalósítására való alkalmaságba, nem állami, hanem társadalmi tulajdonságokba helyeztetik. így a hódítási, a honvédelmi, a vallási, a műveltségi, a faji, a különböző gazdasági célok, egyes osztályoknak vagy rendeknek céljai emelkednek ki, általános uralomra tesznek szert s a szavazatban csak azok részesülnek, a kik e céloknak szolgálni bírnak.

Sőt a midőn a külső hatalom valóban az egyetemes jónak szolgál, akkor is az egyes társadalmi tagozatoknak különböző nyo-

matéka lehet annak meghatározásában és a szavazótehetség megállapítása társadalmi ismérvek szerint is történik. De kell is történnie, mert az állam országos és helyi életében, a társadalmi csoportok, testületek ügyeiben való működés nem mindig nyújt elegendő támpontot mindazoknak bevonására az állami akarat létrehozásában, a kiknek arra mégis tehetsége van.

Továbbá a szavazat az illetőknek hatalmat ad s ha az túlságosan egy társadalmi rétegben pontosulna össze az által, hogy a szavazatok a politikai érettség mérve szerint osztatnak ki, ilyenkor szükségessé válhatik oly társadalmi elemeknek fölruházása a szavazattal, a kik arra az állam eszméjéből folyólag igényt nem tarthatnának.

A szavazótehetség konkrét meghatározásának bonyolultsága ezek szerint abban áll, hogy annál állami szempontból kell kiindulni. De az egyénnek nem jut minden időben elég tér, hogy akár állami, akár társadalmi alakzatokban aktív, kormányzó jellegű ténykedések részese legyen, a legtöbb egyén passzív, merőben társadalmi életet folytat s így a szavazótehetség megállapításában csakis társadalmi ismérvet lehet fölvenni. Továbbá a valóban egyetemes jó nem mindig különböztethető meg eléggé bizonyos túlsúlyra vergődött, részleges érdekektől, másrészt pedig túlerős társadalmi hatalmak ellensúlyozása néha egyébként lehetetlen, mint oly elemeknek szavazattal való fölruházása által, a kik arra különben nem alkalmasok. Végül a személyes függetlenség bizonyos nagyon birtokából tűnven ki legjobban, ez az ismérv könnyen egyoldali osztályérdek leleplezésére szolgálhat.

A szavazótehetség meghatározásának bonyodalmaikat legegyszerűbben megszünteti ugyan, ha a szavazat az emberi minőséghez köttetik s a szavazatjog (suffrage universel) általánossá vagy minimalis vagyoni, illetőleg minimalis értelmi tehetségtől tétetik függővé. De egyik sem nyugszik az állam egész természetét méltató alapon, az általános szavazat elve ezenkívül önmagának ellentmond s épp ezért nagy megszorítások nélkül sehol nincs valósítva.

99. §. *Az általános szavazatjog.*

Az általános szavazatjog ugyanis lehet tény, melyen változtatni nem kell, nem is lehetséges, ilyen az egyszerű társadalmi állapotok mellett, midőn az egyének viszonyai tényleg egyenlők. Vagy lehet az állam és társadalom legmagasabb fejlődésének következménye, midőn az egyének legnagyobb része alkalmas az állami uralomban való részvételre, az or szaglásra, a nem arra való kisebbségnek pedig a szavazatjoggal fölruházása nevelési eszköznek vagy legalább is veszélytelen rendszabálynak tekintetik; de nem lehet alapelv, nem lehet az emberi minőséggel járó jogi igény, nem - lehet a politikai dogma egy neme, a minővé a francziák tették.

Az általános szavazatot ily elvvé, joggá ugyanis csak akkor lehetne tenni, ha kimutatható lenne, hogy az egyén a köz nélkül élhet, hogy a közt az egyén tetszése teremti és szünteti meg.

Az általános szavazat ugyanis mint elv, mint jog csak az egyénből vezethető le; az egyén emberi minőségére, egyenlő méltóságára és értékére, vagy egyenlő védelmi szükségletére alapítható.

Ha nem az egyénből vezettedik le, ha az állam iránti nagyobb szeretet és odaadás eszközeként, ha az általános jónak az emberi eszmének nagyobb teljessége végett követeltetik, az általános szavazat nem elv többé, ez esetben ténykérdéssé lesz, eléretik-e általa, a mi czéloztatott?

Mint elv, mint jog az államot önálló létében támadja meg, mert az következik belőle, hogy az egyén emberi minőségénél fogva, bárminő legyen erkölcsi és értelmi színvonala, bárminő legyen tehetsége az állami lét szükségleteinek felfogására, egyformán jogosult az emberi életnek az országlás útján véghezmenő legfőbb irányzására, tehát embertársai sorsának meghatározására is.

Az általános szavazat jog elvként odaállít va, az egyénből levezetve, következetesen az idegenektől sem lenne megtagadható.

Az emberi minőség azonban csakis az egyéni élet belső irányzására és az egyéni szabadságra ad jogot; e szabadság azért nem lesz arra nézve, ki a szavazatjogból van kizárva, inkább illuzorius, mint arra, a ki szavazatával kisebbségben maradt.

Ugyanez áll az emberi méltóságból vett évrre nézve, mely meg lenne sértve, ha az ember nem önalkotta törvényeknek enge-

delmeskedik, vagy a Mill formulázásában, az ember le van alacsonyítva, midőn más emberek az ő megkérdése nélkül korlátlan jogot gyakorolnak sorsa rendezésében.

Az emberi méltóság azonban még szembeötlően megtámadtatik a kisebbségben maradt szavazóknál, – mert kifejezett akaratuk ellen kényszerítetnek más akarat előtt meghajolni, – mint a szavazatra nem bocsátottaknál.

Az egyén emberi méltósága nem is függ mások viselkedésétől, a megcsúfolt Jézus nem veszi el.

Az egyenlő emberi érték csakis a lehetőséget fejezi ki, melylyel minden egyén saját valóját kifejezhesse s az egyetemes emberi eszme valóításában közreműködhessek, de nem azt, hogy minden egyén egyformán meg is bírja tenni.

A szavazatból a büntettek nagy része büntetésök kiállása után is kizáratik, nem egyedül megtorlásul, hanem az erkölcsi épesség valószínű hiánya miatt, ez indokolja a vagyonszünetnek a szavazástól való eltávolítását is.

Az egyéni érdekek megóvása végett, az egyén védelmi eszközöként követelni a szavazatot mindenkinek, annak a felfogásnak a szentesítése, mely az államban csak érdekek sommáját látja s a szavazatban az egyénre tartozó funkcióit, melyért az egyén másnak felelősséggel nem tartozik.

Az egyéni érdekből kiindulva a vagyonosok és vagyontalanok szavazata nem lesz fentartható vagy külön adóztató és külön törvényhozó szavazatot kell teremteni, mindenestre pedig szavazat adandó a közalamizsnából fen tartott szegényeknek legalább a szegényügyi, a szabadságvesztésre ítéteknek legalább a börtönügyi törvényhozásban. De legkevésbé lenne szabad a szavazatot a zászló alatt szolgáló katonaságtól elvonni. Ha az mégis megtörténik arra való tekintettel, mert az állam fegyveres erejének fegyelme megkívánja, hogy a katona engedelmessé váljon, a mit kevésbé tudna tenni, ha az állami akarat létrejöttében is ténykedhetnék s ha még sok más kivétel tételik az általános szavazat elvén a köz szempontjából: ez csak annak a bizonyosága, hogy az egyén érdeke nem lehet irányadó a szavazótehetség meghatározásában.

Az emberi, az egyéni minőség elégtelenségét a szavazótehetség meghatározásában, mi sem bizonyítja azonban inkább, mint az idegenek kizárása a szavazatból.

Az általános szavazat a kivételek ellenére, a melyek alapelvét szinte lerontják, még sem bír a hozzákötött várakozásnak megfelelni.

A közvetett szavazati rendszer ennek első bizonyosága. E szerint minden polgárnak van szavazata, de azzal csak a választott elektort jelölheti meg, nem a képviselőt; ezt a polgárok kijelöltélektorok választják.

A közvetett választás által beismertetik, hogy minden polgárnak még arra sincs elég tehetsége, hogy az állami akaratnak legáltalánosabb irányát megjelölje; ezért nem ruháztatik föl a képviselő megválasztásának jogával, mert éhez az szükséges, hogy az általános politikai irányok között választani tudjon s elég belátása legyen annak megítélésére, melyik jelölt bír bizonyos irányban legtöbb értelemmel és hazafisággal eljárni.

Az egyes polgár ténykedése az állami akarat létrejöttében amúgy is elég minimális a képviseleti rendszerben, a hol a képviselő valamely főirányon belül erkölcsileg és jogilag független választóitól; a kétfokú választás elve szerint e ténykedés még jobban elveszti állami jellegét, mert abból állana, hogy a polgár a magánjellemével s a közügyekben való jártassága által kiváló társát jelölje meg, a nélkül, hogy ez által maga a létesítendő állami akarat minősége iránt határozná. Hova lesz azonban ekkor a polgárnak emberi méltósága, egyenlő érvényesülése, minő védelmet biztosít az egyének érdekére nézve a szavazat?

Csakugyan a közvetett választási rendszer ellenére a polgár elég erősnek érzi magát, hogy az állami akarat általános irányának meghatározására befolyjon s az elektorok választásakor tudatosan dönt az általános politikai irány fölött. Ennélfogva a kétfokú szavazás, ha az elektorok egyedüli feladata a képviselőválasztásra szorítkozik s azt nem egyéb törvényhozási teendők mellett végzik, mint p. o. midőn egy törvényhozó test tagjai választásnak kebelükből egy más törvényhozó testbe tagokat (Horvát országgyűlés, az Észak-Amerikai szövetségbe tartozó államok parlamentjei), nem javítja a polgárok ítéletét a közügyek fölött, mert az elektorok a polgárok akaratának passzív csatornája s az egész berendezés a tömeges választások megkönnyítésének módozatává sülyed.

Az általános szavazat elvének hibásságát bizonyítja, a több-

szőrös szavazat rendszere, mely minden egyénnek ad ugyan szavazatot, de az egyesek közt vagyoni, értelmi tehetségeik szerint oly különbséget tesz, hogy az utóbbi tekintetben kiválóknak egy szavazata többszörösen (2-4-6-10-szeresen) számít. A többszörös szavazat ugyanis vagy az általános szavazat korrektívumaként létesítetik vagy oly ügyekben szükséges határozathozatalkor alkalmaztatik, a hol a résztvevőnek nyilván vagyoni érdeke forog szóban.

Nyerészkedési társulatokban, út- gátépítő érdekeltségekben, minthogy egyforma érdekek előmozdításáról van szó, a vagyoni érdekeltség mérve szerint bizonyos fokig szaporodó többszörös szavazat kifogás alá nem eshetik, a minthogy még a demokratikus francia közjog is némely községi ügyekben a legtöbb adót fizetőknek külön szavazatot ad. A társadalom az egyéneknek különböző s főleg vagyoni erejük által meghatározott nyomatékán alapszik, csak természetes hát, ha az ily társadalmi jellegű testületek akaratának keletkezésében is érvényesül a vagyoni erő a maga különböző fokozatai szerint. Ellenben a vagyoni erő különbségét az állami akarat létrejöttében érvényre emelni, az államnak az anyagi érdekeltség színvonalára süllyesztése, megtagadása az erkölcsi, az érzelmi, a művelődési elemeknek, melyekből össze van téve, éppen egyenes ellentéte az egyenlőség elvének, melyből pedig az általános szavazat kiindul.

A többszörös szavazat ugyan elvileg értelmi alapokra is fektetik, de gyakorlati alakjában az adó szerint igazodik; mert az egyesek értelmi, erkölcsi súlyának ily fokozatos megmérése a lehetlenséggel határos.

A többszörös szavazat az emberi életnek a nemzeten és az egyénen kívül egy új alanyát teremt: a többszörös egyént, az egyik embert a másokra sértő módon megkülönbözteti, pszichikailag magyarázhatlan, ennél fogva konkrét meghatározásában csak önkényes lehet, mert az egymással együtt élő emberek szavazatának háromszoros vagy hatszoros értékét megokolni lehetetlen.

A főrend tagjainak törvényhozói jogában rejlő szavazattöbbszörözés lélektanilag érthető, a míg ily rendet akár jelen érdemeinél, akár múltja varázsánál fogva különös nimbusz vesz körül, mely azt a társadalom átlaga fölé emeli; de a közrend körében a szavazatok többszörözése csak vagyoni alapon lenne elfogadható,

ha azt meg az államnak a gazdasági érdekeltségénél magasabb természete nem tiltaná.

Az általános szavazatjog nyilvánvaló hiányaiból eredt az *érdekképviselő* terve, részint az általános szavazatjogon nyugvó képviselő mellett, részint a helyett.

Az érdekképviselő elve abból áll, hogy az egyének különös társadalmi állásuk, hivatásuk szerint csoportosítva, mint ilyen különös rend tagjai adják szavazataikat; ez elvből folyólag meghatározandók azok a társadalmi érdekek, melyek körül az egyének csoportosulva vannak, meghatározandó az egyes társadalmi érdekcsoportokhoz, vagyis társadalmi osztályok, karok és rendekhez (papi, tudományos, művészi testületek, állami hivatalnokai kar, iparosok, kereskedők, földművelők, tőkésék stb.) tartozók száma, valamint a nekik alapul szolgáló érdek fontossága szerint hány képviselő illeti meg e csoportok mindegyikét.

Az ily alapra fektetett képviselő lehet az egyedüli vagy csak kiegészítője az általános szavazatjog alapján választottnak, oly módon, hogy a képviselők bizonyos kisebb hányadrészét a külön társadalmi karok, rendek választják.

A merőben érdekcsoportok szerint alakított törvényhozási szervnek jogosultsága azonban csak addig van, a míg a képviselő magasabb, államiasabb rendszeréhez az alapok hiányoznak; mert képviselői rendszert az érdekek elkülönítésére alapítani nem lehet, lévén az éppen az érdekközösségnek, sőt az egyetemes, országos jónak öntudatos szervezete; az iránt pedig kétség nem lehet, hogy az érdekcsoportok választottai inkább a külön rendnek, mint az országnak lesznek szószólói.

Mint az általános alapon választott képviselő kiegészítője, az érdekképviselő csak akkor nem kifogásolható, ha a törvényhozó szerv egyetlen egy házból áll, ámbár azoknak az érdekeknek megóvására, melyeket általa védeni kívánnak, valamint a képviselői intézmény szellemének fentartására alkalmasabb a felsőházi, a szenátusi berendezés; de az általános képviselő kiegészítőjeként alkalmazva sem bír elég önállóságot kifejtetni, vagy csak az egész szerv működésének akadályozása által teheti azt.

100. §. A kisebbségi képviselő.

Az általános szavazat, az egyéniség követelményeként föl-állítva, csak akkor éri el a maga célját, ha az állampolgárok minden valamelyest számottevő nézet- és akaratcsoportját a képviselő-letben visszatükrözi. Saint-Just a nagy francia forradalom alatt a jogegyenlőség nevében követelte az összes választók szavazatainak együttes számbavételét.

A polgároknak szomszédos csoportok szerint, megye- és városonkint történő szavazásainál azonban ez még akkor is lehetetlen, ha a csoportok szavazóinak száma majdnem teljesen egyenlő.

Mert akkor a nagyobb számú követőkkel nem dicsekvő s az államban elszórt akarat- és nézetirányok a képviselőletben megsemmisülnek s csak a főbb irányok jutnak kifejezésre, a mi az individualizmus szempontjából tűrhetetlen.

A különböző tervek a kisebbségben levő irányok képviseltetéseére egyrészt ily forrásból erednek.

De e tervek ily távoli célzatok nélkül ott is támogatásra találhatnak, a hol az államnak egyénekre bontása nem vezérlő elv, a hol azonban az állami akarat helyessége a választók s a képviselők nézetarányának számszerű helyességébe, a formai többség kiderítésébe helyeztetik. Ugyanis a hol a választókerületek nagyon különböző számú polgárokból állanak s néhány ezer választója kerületek mellett vannak kis, csak néhány száz választójúak s utóbbiakban kis többséggel, az előbbieken egyhangúlag választattak az ellenkező pártú képviselők: lehetséges, hogy a képviselők többsége nem a választók többségének nézetét fejezi ki.

Végül a kisebbségi képviselőlet az általános szavazatnak a tömeguralmat elősegítő hatása ellen való orvosszernek is tekintetik, a mely az általános szavazatjog uralma alatt egyedül teszi lehetségessé, hogy a szellemi és erkölcsi kiválóság az állami akarat létrejöttél) en érvényesüljön.

A kisebbségi képviselőlet tehát öntudatosan vagy öntudatlanul az állam önálló lényiségének megtagadásával és egyéni nézetek, érdekek számszerű többségének alakultaképen való felfogásával függ össze.

E fölfogás következményeinek teljes átértése végett legczélsezerűbb a kisebbségi képviseletet legszélsőbb, Hare-Mill-féle alakjában vizsgálat alá venni.

A *Hare Tamás* tervezte s *Mill Stuart János* hirdette rendszer szerint az ország egy választó kerületet alkot s minden polgárannyi képviselőre szavazhat, a hányból (300, 400, 500) az ország alkotmánya szerint a törvényhozó szerv áll.

A szavazatokat egy központi hivatal számlálja meg s megválasztottnak az a jelölt tekintetik, a kire legalább is annyi szavazat esett, a mekkora a hányados, ha a választók száma a képviselők számával osztatik, p. o. egy millió választó és 400 képviselő esetében az tekintetik megválasztottnak, a ki 2500 szavazatot kap.

A szavazó-lapokon foglalt nevekre adott szavazatok abban a sorrendben vétetnek számításba, a melyben följegyezték; ez által lehetségessé válik, hogy az ország bármely részében lakó elvbarátok, ha mégis oly nagy számban vannak, mint a mekkora a szükséges hányados, jelöltjüket megválaszthassák, szavazó-lapjukon jelöltjük nevét írva első helyre.

Mihelyst valamely jelölt megkapta a szükséges hányadost, a többi reá adott szavazatok nem számíttatnak, hanem az utána következő jelöltre adottak vétetnek számba.

A kisebbségi képviseletnek ez a rendszere az államnak, az egyének mellett önálló létét megtagadja, az államot rendes, valóságos mivoltából kiforgatja.

Az állam megtelepedett embereknek állandó szomszédos együttlakásából és első sorban szomszédos együttműködéséből eredő nézet- és akarategység.

A közvetlen, helyi szomszédság a család mellett az emberek legnagyobb részére az érdeköszeegyeztetésnek, sőt a felebaráti szeretetnek legerősebb előmozdítója; ezért mondja a magyar példabeszéd török atoknak a rossz szomszédságot s jobbnak a szomszédot a rossz atyafinál. Az ember érzelmei, fölfogása a hely, a vidék befolyása alatt alakulnak, melyen élete állandóan lefoly, itt juthat leginkább embertársai ismeretére, a családon kívül itt tanulja meg leginkább az egymás iránti kímélet, a kölcsönös alárendelés és támogatás szükségességét méltányolni.

Az emberek legnagyobb részének egész valója csak a helyi szomszédságban nyilatkozik s mivel az állami akarat is az embert

e konkrét minőségében, helyi szomszédos kapcsolatában éri, az állami akaratnak is ott kell keletkeznie, a hova cselekvés alakjában visszatérni hivatott.

A kisebbségi képviselőt kiragadja az egyéni valóságos viszonyaiból, fölmenti az alól, a felelősség alól, melyre az ismerős, szomszédos kapcsolat kényszeríti, földobja a levegőbe s egyesülni segíti ott más, való viszonyaikból hasonlóképen kiragadott s esetleő egyoldalú nézetek zsarnoki uralma alatt álló embertársaival, hogy mesterkélt fölfogásukkal a nemzetnek vélemény és akarat-alakulását ok nélkül zavarják.

Ugyanis az államnak egyenesen szembeszökő természete, hogy fölfogása és akarata csak bizonyos főbb irányokban mozoghat. Még a teljesen individualisztikus szempont sem bírja az államot másként, mint tagjainak bizonyos fokig egyforma nézet- és érdekátlagára alapítani; az embereknek meg kell bizonyos főbb elvekben egyezniök, a melyeken belül újra csak néhány fő, tömegsége következtében uralomra számítható vélemény- és érdekátlag küzdhet a túlsúlyért.

Állandó ellentét az egyének közt az emberi élet főcéljai tekintetében, vagy a főbb czélokban való egység mellett, az emberi vélemények és akaratok elaprózódása a részletekre nézve lehetlenné tesz minden közületi, annál inkább a kényszerhatalmat nélkülözni nem bíró államéletet. A fejedelmi deszpotizmust is csak az alattvalók átlagának megnyugvása, tehetetlensége vagy csodálata a deszpota iránt tarthatja fen. Szabad államban pedig, mely az államtagok akarati ténykedésén nyugszik, a nézetek és vélemények nagy tömegei még inkább nélkülözhetlenek.

A kisebbségi képviselőt ezt nem veszi észre, vagy legalább is nincs tisztában az állam törvényhozó szervének feladata iránt.

A törvényhozó szervnek egyik fő feladata az általános, szuverén állami akaratot teremteni, a képviselői jellegűvé még különösen az állami akarat fölötti tanakodás és vitázás által annak belső helyességét a leszavazott kisebbséggel s az országgal szemben is kimutatni s így a törvénynek a véleményeket karhatalom nélkül is megnyerni.

Amde az állami akarat a legtöbbször csak két ellentétes akarat egyike lehet, további, képzelhető lehetőségek szóba sem jöhetnek, azoknak a tanakodás s vitatkozásba való bevonása teljesen meddő,

megakasztván az akkor lehetséges két- vagy háromféle akarat valamelyikének létrejöttét s így az állam cselekvőségét.

A kisebbségi képviselői rendszer a törvényhozó szervet nem az akaratelhatározásra, hanem vitatkozásra valónak tekinti, holott ez, bármi szükségesség legyen is, a főcél, hogy az állam határozzon s cselekedjék, háttérbe nem szoríthatja.

A kisebbségi képviselőt azt a funkciót, melyet a sajtó, a népgyűlések, kérvényezések, a tudomány teljesítenek, a törvényhozó szervre hárítja, midőn minden fölfogásnak, melyet néhány ezer ember követ, utat nyit oda.

A nagyobb tömegeket még át nem hatott ilyen nézetek, tervek nem valók a parlamentbe, oda csak azoknak kell eljutni, a melyek az eldöntésre már érettek.

A kisebbségi képviselői rendszere, mint nem az államból kiinduló felfogásmód eredménye az országos, állami szempontokra nem lesz kedvező, ellenkezőleg a politikai töredékek, politikai felekezetek keletkezését mozdítaná elő, a törvényhozás képviselői jellegét veszélyeztetné s főként a kisebbség választottait, ha nem is nyíltan, utasításos követékké tenné.

Ugyanis a kisebbségek az általok megválasztottakat szűkebb körű nézeteik apostolainak, különös érdekeik ügynökeinek fogják tekinteni s e felfogás hatása alól a választottak sem fogják magukat kivonhatni, tudva, hogy megválasztásukat csupa egynézetű, egyérendű embernek köszönhetik.

Az egyének életében gyakran egyoldalú, fonák irányok jutnak uralomra, melyek az illetőket a rögeszme erejével kormányozzák; az ily irányok hívei, szavazataikat az egész országból egyesítve, spiritista, vegetáriánus, himlőoltás ellenes, nazarénus, anti-szemita, szeszes italokat eltiltani akaró ügynököket küldhetnek a parlamentbe, a kik előtt minden állami feladat mellékes lenne küldetésök tulajdonképi célján kívül.

A kisebbségi szavazati rendszer mechanizmusának bonyolultsága, a nagyobb fokú visszaélések lehetősége, melyre tért nyit, valamint a végrehajtási nehézségek alárendeltek az elviek mellett; mégis különösen kiemelendő az egyoldalú befolyás, melyre ily szavazási mód mellett a központi sajtó, az iparszerű politikusok, a pártklubok szert tennének. Az egyes szavazó e rendszer mellett ugyanis vagy csak néhány jelöltre nézve élne szavazatával, mint-

hogy a képviseletre alkalmas 300-400 egyént nem ismerne, vagy pedig vakon kellene követnie a szavazó lajstromokat, melyeket a fennebb említett tényezők eléje terjesztenének.

A kisebbségi képviselet ellen támasztott mind e nehézségek oltűnek, ha annak czélja a főnétirányok valódi arányának föltüntetése, a mint p. o. a *több ágú szavazati módban* találjuk, a mely abból áll, hogy egy-egy választókerület három-öt képviselőt választ ugyan, de a kerületbeli szavazó csak egygyel kevesebb jelöltre szavazhat, mint a hányat a kerület küld, mert ez által mód nyújtatik, hogy a választóknak legalább egy harmadát tevő kisebbsége a maga jelöltjét megválaszthassa.

Hasonlókép nem érik ily ellenvetések a kisebbségi képviseletet, ha oly választásokról van szó, melyeket különböző pártokból álló parlamentek vagy más hivatása testületek végeznek tisztviselőikre, bizottságokra nézve.

101. §. A nők szavazata.

Az emberi minőségre, az egyenlőségre alapítva a szavazatot, abban a nőknek is részesülniük kell.

Hasonlóképen, ha a szavazat az egyéni érdekek védelmének eszköze, lehetetlen abból a nőt kizárni.

Szintúgy követeli azt az emberi méltóság, ha a. szavazat an-

Ez alapokra állva a nők kizárása a legnagyobb következet-

A fajfentartás érdeke, a család békéje, a nemi viszonyok tisztaságának, az állami akarat tárgyilagosságának megóvása az által, hogy annak keletkezésében a két nem természetes vonzóerejének játéka távol tartatik, a két nem különböző funkciója, különböző kötelességei az emberi életben, a nők alkalmatlansága az elvont természetű állami ténykedésre: nem állhatnak meg, ha a, fentebbi alapelvek helyesek. Az utópiák, letűnt korszakok ismerik a fajfentartásnak a maitól különböző módjait; de a faj, a család, ha az egyén egyedüli lényegességéből indulunk ki, nem is lehetnek irányadók, a nemi viszonyok tisztaságáról alkotott mai fölfogás relatívnak vehető, a nevelés pedig egyenlővé teheti a két nemet.

Valóban csak az emberi élet összes irányainak és tényezőinek, ezek közt az állam funkciójának számbavétele után, az emberiségnek, a nemzeteknek az egyénnel egyenlő értékességétől áthatva lehet a nőt a szavazó urnától elzárni, mihelyest az emberi feladatok nagy elkülönülése, az ember lelki tehetségeinek ezzel járó s ettől egyszersmind föltételezett nagy változatossága következtében a férfi és női pszichikum éles különbsége kifejlődött.

Az egyenlőség az emberi eszmének csak egyik eleme, kizáró uralomra emelve, az emberinek teljes megvalósulására vészes hatású lesz.

A két nem egyenlősége az emberi élet egyszerűbb fokán sokkal nagyobb, mint annak sok szövedékű, későbbi szakáiban, a midőn emberi egyenlőségük ellenére különös egyéni hivatás jut nemüknél fogva a nőnek és a férfinak.

A férfi az emberi eszme valósítja a cselekvő küzdelem által, melyet a létért, annak szellemi és gazdasági föltételeiért folytat; ez eszme fejlődésének, a haladásnak munkása pedig a fölfedezések, a szellemi hódítványok, az új célok kitzítésében s valósításában tanusított akaraterije által.

A nő anyasága alakjában folytatja létérti küzdelmet, s ennek révén lesz az emberi nem főfentartója. Az által pedig, hogy a férfi értelmi hódítványait, merész céljait mélyebben átéri s azokat az érzelem szűrőjén át bocsátva, mondhatni ösztönökké, vágyakká téve, az akarat közetlen indító okaivá alakítja, az emberi eszme fejlődésének válik a férfival erkölcsileg s a tárgyilagos siker szempontjából egyenlő értékű munkásává.

A férfi nagy fölénye a nő fölött a gazdasági szerzés, a kereset terén, teljesen ellensúlyoztatik a nő ügyessége által a megszerzettnek megtartásában a példaszóként: Nem kereshet annyit a jó gazda, a mit a rossz gazdasszony el ne pazarolhatna.

A férfi erkölcsi, értelmi világa öntudatosabb, kevésbé áll a véges természeti világ hatalma alatt, mint a nőé, különösen anyasága következtében, de az értelemnek, az akaratnak e túlsúlya teszi lehetségessé, hogy a férfi a legegyszerűbb szaklénynyé, a legembertelenebb szörnynyé változzék, míg a nőben már a nemi tulajdonságok határt vetnek annak, hogy magát egészen az értelemre és akaratra bízza; ennél fogva a lelki tehetségek egyensúlya inkább megmarad a nőnél, mini a férfinál s az emberinek minden oldala

egyenletesebben valósul meg főleg a koros nőben; – midőn a nemi ellentét zavaró hatása megszűnt, - mint a koros férfiban.

Így válik a nő, habár értelmi, bonczoló és szellemi, alkotó erőben, erkölcsi öntudatosságban és merészségben a férfival nem vetekedhetik, az emberinek teljest) kinyomatává, az erkölcs lentartójává, az időleg lehetséges emberi haladás irányzójává.

Nő és férfi lényegre nézve egyenlő, de erejük minősége tekintetében nagyon különböző munkásai az emberinek. Az egyik egészében és távoli alakjában, a másik részleteiben és közvetlen szükségleteiben, teljességében pedig csak akkor látja mindegyikök, midőn tehetségeik, céljaik különbsége a család összhangjában, egységében megszűnt.

A nő szavazata csak úgy lenne igazolható, ha a nőnek a férfival egyenlő volna a hivatása, ha remélni lehetne, hogy nőisége, különösen anyasága nem szenvedne az által, ha a férfival egyformán a gazdasági önfentartásra utaltatik s az élet küzdelmeinek más nemeibe, a minőkkel a közélet teendői, a művészi alkotás, a tudós kutatás járnak, belé sodortatik.

A nő szavazata csak úgy lenne elfogadható, ha a férfi és a nő különböző érdekei a családon kívül állandó kiegyenlítésre találhatnának, ha a két nem együttműködése az országglás tárgyilagosságát nem alterálná, sőt pozitív bizonyossággal lehetne állítam, hogy a női szavazat által az emberi színvonal emelkedni fog.

A nőnek azonban oly külön hivatása van: az anyaság, melyei tőle sem okoskodás, sem emberi akarat el nem vehet, mert a természetnek az ember által nem változtatható, nem módosítható hatáfaban a férfira át nem hárítható törvényen alapszik. Ha pedig a nő külön erejét, mely nőiségében van s a melylyel az ember eszméjéhez tartalmilag újat ad, a férfival azonegy célra s azonegy módon törekszik használni, ez erő akár a gazdasági, akár az állami téren, akár a szellemi teremtés világában meddő maradna, mindenetre csak különös jellegének rovására s az emberiség fizikai és szellemi kárával fejleszthetnék a férfi sajátos erejéhez, hasonlóvá.

De a nő politikai egyenjogúsítása a férfival azt vonná maga után, hogy vele társadalmilag is egyenlősítessék, nevezetesen mint a férfi keresetre utaltassék, minden hivatalra, tisztre, pályára bocsáttassák, a mi még nagyobb lehetetlenség – hacsak a külön

anyai hivatás betöltése a nő válláról le nem vétetik, és bizonynyal a nő helyzetének elviselhetlen súlyosbításával, a férfiénak nem könnyebbitésével az emberi színvonalnak pedig alásüljedésével járna.

Az eddig elnyomott osztályok emberibb színvonalának emelésén, vagyis az önnön eszméjének teljesebb valósulásán munkáló emberiség a nőkre nézve tévutakon jár, midőn a nők időleges nyomora enyhítése érdekében őket társadalmi önfentartásra utalja, inert azzal a nőre a férfiénál súlyosabb feladatot hárít.

A haladás éppen a nőnek a kereset gondjaitól való föimelési kívánja.

A nőknek szavazattal való fölruházása egymagában még nem lenne oly romboló természetű, de minthogy az a társadalmi hivatásokra bocsátást okvetlen maga után vonná, ezért oly vesélyes.

Az özvegyeknek, hajadonoknak szavazattal való fölruházása csak a családi békére van tekintette], egyébként a fentebbi kifogások alá esik.

A női szavazat némely társadalmi, oktatási, jótékonyági feladatoknál lehet a közület szempontjából kívánatos s a női hivatással nem ellenkezik, habár itt is csak azon koron túl, midőn a nemi különbség háttérbe lép.

A női szavazat csak arra az alapra lenne fektethető, hogy a nőtől, ha belőle kizáratik, meg van tagadva az erkölcsinek legmagasb szférájában: az országglóban való mozoghatás, a mi egy a nőnek erkölcsi lefokozásával s annak kijelentésével, hogy a nő a férfinél alacsonyabb erkölcsi színvonalú.

Ámde a nő azért, mivel szavazata nincs, nem záratik ki az államban való ténykedésből, csakhogy a mint az emberit általában másként valósítja, mint a férfi, úgy az államban való részesedése is más.

A férfi az értelem és akarat, a nő az érzés útján osztozik az országgló ténykedésben, az elsőnek ténykedése egyenes, az utóbbié közvetett, az első az elvekben, az utóbbi a személyekben látja az államot, a férfinak elvontabb működése a nőnek konkrét öntudatával egyesülve szüli a köznek valódi életét.

A nő férje, gyermekei, testvérei révén, átérezve azok politikai működését, ápolva magában s hozzátartozóiban a haza szeretetét.

az államnak erkölcsileg véve épp olyan cselekvő tényezőjévé lesz, mint a férfi.

102. §. A vagyoni és értelmi census,

A szavazat szükséges előfeltételét az erkölcsi önállóságnak és épségnek, valamint az értelmiségnek bizonyos foka teszi, hogy pedig az első a gazdasági önállóság, az utóbbi az értelmiség leg-
elemibb eszközeinek bírásától függ rendszerint, el nem vitatható.

A szavazatnak ez előfeltételei, a vagyoni és értelmi census azonban a szavazat egyedüli ismérveivé tétethetnek, részint egyoldalú osztály érdekből, részint annál fogva, mert bizonyos korszakokban az államtagok legnagyobb része mindenképpen aktív tevékenységtől elszokván, a politikai érettségnek semmi más konkrét jele nem található.

Minthogy továbbá az állam törvényhozó szervezete a mindenkor társadalmi szerkezeten alapszik, sőt a legtöbbször egyenesen az uralkodó társadalmi osztály akarátának kifejezése, a társadalom tagozatának gerincze pedig a vagyon: a vagyoni census az állam honvédelmében, bíraskodása és igazgatásában teljesített kötelességek és az emberi minőség mellett a szavazótehetség meghatározásának a harmadik főfontosságú alapja.

Míg az emberinek tudata s a valósításához szűk; égés erő a társadalom vagyonosabb osztályaiban van meg, addig a vagyoni census lesz a szavazótehetség meghatározásának egyedüli természetes módja, a mint azonban az értelmiség a vagyontól külön is fejlődik, a mint az emberinek felfogása s az érdekében való ténykedés a vagyonszerzéshez vagy megtartáshoz szükségeltetnél magasabb, mindenesetre különböző tehetségeket igényel, a vagyoni census teljesen helytelen lesz, még ha osztálynyalalom eszközének nem szolgál is, pedig ez a legtöbbször valószínű.

A vagyonbírás, ha az örökösödési törvények következménye, az illetőnek magán, társadalmi ügyességét sem bizonyítja, a szerzés pedig csak a magán és üzleti, nem közületi tehetségeire enged egyenes következtetést, a mint hogy igen sok vagyonszerző ember társadalmi vagy politikai vezetésre, de még alkalmazkodásra sem képes, mert a közületi életben annyira szükséges lemondást a vagyon szerzéstől legtöbbször elválhatlan önös irány igen nehezíti.

A vagyoni cenzus, mint a tulajdon, mint a közbátorság biztosításának eszköze, a tőke és munka harcaiban szolgál jelszól, bolott a történelem mutatja, hogy a vagyon nom akadályozta a vagyonosokat sem a közrend és közbátorság kockáztatásában, sem a tulajdonnak egyenes vagy közvetett megtámadásában, valamint azt is. hogy a tulajdonnak, a közbátorságnak fentartását csak akkor remélhetni, ha abban minden osztály egyenlően van érdekelve.

A vagyonra alapított cenzus, mint a tulajdon s közbátorság védelmi eszköze, nyilván külső hatalmi eszköznek tekintetik, melylyel megakadályozhatni, hogy a vagyon és közbátorság ellenségei az állami akarat keletkezésében érvényesülhessenek. Bármily alap-tényezője is azonban a vagyon s közbátorság az emberi életnek, nem ezeknek megóvása az állam egyedüli célja, a szavazat továbbá nemcsak hatalmi eszköz, hanem az ember erkölcsi mivoltának követelménye; hatalmi eszközzé törpítve, a társadalom vagyonos részének kiváltságává téve. midőn annak más elemei is alkalmasak az öszslét céljainak felfogására s aktiv közreműködés útján való létesítésére: a társadalmi osztályuralomnak egyszerű átvitele az államba s-a közepes vagyon közepes, kicsinyes szellemének irányzóvá tétele az államban, melynek pedig abban áll a funkciója. hogy emelőleg, sarkalólag hasson s a haladó irányokat a társadalomban lehetőségessé tegye.

A vagyoni cenzus, a törvényhozásnak abban a szakában, midőn a társadalom rendi és osztálytagozatai erősen kifejlődtek, csak annyiban jogosult, a mennyiben vele a vagyoni függetlenségnek ez a legalacsonyabb foka tanúsíttatik, a mely az önálló embert a csavargótól, a közalamizsnára szorulótlól s egyéb kétes ekzisztenciától megkülönbözteti.

A vagyoni cenzusnál sokkal alkalmatlanabb a szavazótehetség meghatározására az írni-olvasni tudás cenzusa, mert az értelmi fejlettségnek ez a foka még kevésbbé bizonyítja az illetőnek a politikai életre való alkalmasságát, mint a vagyon; de sőt egymagában az értelmi fejlettség magasabb foka sem, mert a szavazó polgárban első az erkölcsi erő, mely azonban egyedül értelmi erőből nem következik s a vezetés, kormányzás, alkalmazkodás tehetése éppen azoknál hiányzik, a kikenél az értelmi erő egyoldalúan kifejlődött. A vagyonszerzés vagy megtartás önuralomnak a jele,

az értelmi tehetségnek az írni olvasni tudásból álló minimális foka ellenben a gyermekkorban szereztetik, a szülők vagy egyéb gondviselők buzgalmának, csak igen kivételesen az illető saját erőfeszítésének a bizonyossága s semmi esetre sem maga az értelmiség, mert annak csak eszköze.

103. §. A szavazatjog meg határozása egy konkrét államban.

A szavazótehetség meghatározása tekintetében a következő eredményt adja az eddigi vizsgálatunk:

Először a szavazótehetség meghatározásában az állam, nem pedig az egyén szükséglete az irányadó.

Másodszor e tehetség legbiztosabb jele az állami és társadalmi élet közületi ténykedéseiben való közreműködés,

Harmadszor az általános szavazatjog nem elv, hanem csak következménye a polgárok jártasságának az országlásban.

Negyedszer a vagyoni és értelmi cenzus csak előfeltétele lehet a szavazatnak, nem annak egyedüli ismérve.

Ötödször a vagyon vagy valamely társadalmi funkció csak akkor lehetnek a szavazat ismérvei, midőn az emberinek tudata csak a vagyonosabb osztályokban, csak egyes társadalmi karokban van meg, midőn az állam és társadalom azonosultak.

Hatodszor az érdekképviselet, a kisebbségek Hare-Mill-féle kifejezése a törvényhozásban a képviselő elvét, utóbbi az állam egész pszichikai összefüggését lerontja.

Hetedszer a nők szavazata sem a nők, sem az emberiség javának nem kedvező.

Nyolczadszor a többszörös szavazat igazságos keresztülvitele lehetetlen, a köz vétett szavazat pedig nem éri el célját.

Kilenczedszer az államnak kötelessége oda törekedni, hogy akarata az egyének öntudatán sarkaljon, mert mentül több különbségnek bír az állam, a saját irányának megtartása mellett, helyet adni, annál jobban elérte öngondolatát.

Az egyes államokban az itt tekintetbe vett tényezőknek, az egymással küzdő állami, egyéni, társadalmi irányoknak más és más csoportosulása, különböző mérvű vegyülete lévén lehetséges, a szavazat jog meghatározása az emberi eszme követelményei alatt

maradhat, vagy a konkrét viszonyokat tekintve, azoknak nagyon is előtte járhat.

A szavazótehetség továbbá politikai ítélőtehetséget, erkölcsi jóságot tesz föl, ennek konstatálása pedig az egyeseknél még a politikai és társadalmi gyakorlat útján is lehetetlen lévén, az állam átlagos külső ismérvekre van utalva a szavazatjog meghatározásában. Végül az államnak bíznia kell a szavazatnak magának nevelő hatásában, sőt iparkodnia, hogy mentül többen részesedjenek abban.

Mindezeknél fogva a szavazatjog meghatározása nem történik se teljes elvi következetességgel, se teljes biztossággal, hanem tapogatózva, az ellentétes elveknek, egymást kizáró érdekeknek külső összekapcsolása, a megalkuvás egy neme útján.

A szavazatban egy pontba, egy-egy polgárba szorítva kell az állam eszméjének a tények és viszonyok ezernyi változatai között visszatükröződni, a minek teljes sikerültét, eszmei tökéletességét várni lehetetlen.

1.04. §. A választási eljárás.

A szavazatok érvényesítésének módja, a választási eljárás az állam sorsára döntő fontosságú.

A hol a szavazat az egyén magánjogának fogatik föl, melylyel egyéni érdekeit védelmezi, ott a szavazás titkos lesz, mert különben az egyénre mások befolyást gyakorolhatnának, a hol ellenben a közadta tisztnek és kötelességnek, ott, mások ellenőrzése alatt nyíltan kell gyakoroltatnia.

Ez alapelveket a viszonyok sajátos alakulása módosíthatja, neveztesen, ha éles társadalmi ellentétek merülnek fel és az egyik osztály vagy rend a másikat teljesen terrorizálni bírja, egyes hatalmasok másokat, az állam szervezet elemei, kormány, hatóságok az egyes polgárokat jogi önállóságuk ellenére szavazatukban tényleg befolyásolhatnak.

Ilyenkor az állami szempont kívánja a titkos szavazást.

A szavazás titkossága azonban mindig veszélyes, mert az egyént felmenti a felelősség terhe, a köz iránti kötelességérzete alól.

A titkos szavazás szükséges lehet mint kiegészítő eszköz, de az állameszmének a nyílt szavazás felel meg.

A titkos szavazás mint a vesztegetés elleni óvszer sem állja ki a próbát, mert a vesztegetést még általános szavazat mellett sem zárja ki, sőt tulajdonképp a titkos szavazás mellett elvileg helytelen a vesztegetést üldözni, mert ily rendszerben a szavazat az egyesnek egészen belső életéhez tartozó tényként van elfogadva, a melynek indító okait kutatni a titkosság elvének megtörése.

A titkos szavazásnak, ha egyszer elfogadtatott, elvileg csak oly módjai helyeselhetek, a melyek által lehetetlenné van téve annak utólagos kiderítése is, ki hogyan szavazott, a mi egyébként nagyon bonyolult választási mechanizmust kivan.

Az állam küzdelme a választási vesztegetések ellen büntetések által csak nyílt szavazás mellett következetes, de itt is kevés sikert ígér, mert a szavazat befolyásolásának ezerféle, a törvény által kellemőleg körül nem írható módja van. a bizonyítás szerfölött nehéz, az elpalástolás könnyű.

A büntetések sújthatják a megvesztegetőt, a megvesztegetettet s az egész választó testületet, melynek körében előfordulnak. Utóbbi módozat által, habár ártatlanokat is sújt, a választások tisztasága az egész választó kerület érdekévé válik.

A szavazat gyakorlását, ha az egyénben a törvényes föltételek megvannak, helyesen függővé lehet tenni a jognak a gyakorlás előtti közhitelességű bizonyosságától, a mi a nyilvános választási lajstromokba való előzetes bejegyzés által éretik el; ezt kívánja a választási eljárásnak könnyű lefolyása.

A szavazati jogosultságnak a szavazás alkalmával való igazolhatása egyes egyén jogának áldozza föl a választási tény zavartalan végbementét, az eredmény biztos megállapíthatását s más kétségtelenül szavazatra jogosultak érdekét.

A szavazás egy vagy több személyre történhetik, előbbi a/ egyéni, utóbbi a lajstromos szavazási mód.

Az egyes személyre való szavazás tisztábban tükrözi vissza az állampolgárok sajátos vélemény-árnyalatait, benső viszonyt létesít a választók és a választott között s az állam egyes részeiben tömören együttélő kisebbség érvényesülésének kedvez.

Ellenben a lajstromos szavazás, a midőn egy kerület egyszerre 10-12 képviselőt választ, általános irányokat juttat erőre, a kisebbségeket teljesen elsöpri, a párteltentéteket kiélesíti, a kisebb körben befolyásos, jól ismert egyéneket háttérbe szorítja s azokat

tolja előtérbe, a kiket a választók csak a pártgyűlések, a hírlapok ajánlata útján, de közvetlenül vagy nem, vagy kevésbé ismernek.

A szavazás helyére nézve az egyedül helyes elv, hogy az a szavazók rendes lakhelyének körében történjék, mert az ember rendes lakhelyének körében van mindenkép természetes állapotában, ott áll a közélet rendes hatása alatt.

A választókerületek szerfölött nagyok nem lehetnek tehát, nemcsak azért, hogy a szavazás az egyesre időpazarlással ne járjon, de mert nagytömegű választásoknál a rend fentartása igen nehézzé válik.

A mily helytelen a szavazóknak fölmentése a személyes megjelenés alól s szavazataiknak lakásukon, ügynökök általi átvétele, épp oly helytelen túlságos sok embernek a szavazás végetti összezsúfoltatása távoli helyekről. Az előbbi mód a szavazásnak köztisztviselés jellegét feledtetni el, az utóbbi a fő forrása a választási rendetlenségeknek; mindkét hátrányt csak az által kerülhetni el, ha nagyszámú választókból álló kerületben annak több, az egyesekre megközelíthető pontján szerveztetnek szavazatszedő hatóságok.

A törvényhozó test tagjainak választásánál az állam nem szervezett elemeinek, vagyis a társadalmi viszonyaik által elfoglalt állampolgároknak kell akarataikat az állam irányítása tekintetében esetleg a szervezett államhatalmakkal ellenkezőleg érvényesíten.

Ennélfogva a szavazatok egybegyűjtésének, eredményük megállapításának az állam szervezett hatóságaitól különböző, a társadalomnak állami ügyekkel hivatásszerűen nem foglalkozó tagjaiból alakított hatóságok által kell történnie. Az egyének érzülete az állam irányítása tekintetében csak ily úton nyilvánulhat a maga tisztaságában; ellenkezőleg a rendes közhatóságok tekintélye, még ha bírói személyek vezetnék is a választást, illetéktelen nyomást gyakorolhatna a polgárra, a ki pedig képviselője választásánál szuverenitási tényt végez.

Annál kevésbé engedhető meg a szervezett államhatalom részéről jelöltek felállítása, minthogy ily jelölés a félénkebb egyéneket még inkább befolyásolja, de a dolog természetével ellenkezik, hogy midőn az egyesek, a társadalom érzületének kitudása a czéU a szervezett állam, nevezetesen végrehajtó hatalmának befolyása, hivatalos jelöltek felállítása által zavartassák.

**105. §. A választott törvényhozói képviselet minősítővénye.
A képviselői tiszt jellege.**

A törvényhozó működés ezéjából választott képviselet olyan állami szervezet, a mely a társadalom közetlen befolyása alatt keletkezik s az egyes állampolgárok érületét az ország közjával hivatott összhangba hozni.

Csak ott állhat tehát fen, a hol az egyes állampolgárok többségében egyéni és társadalmi külön érdekeik ellenére a. közérzet is elég erős, hogy szavazatukban nem egyoldalúlag csak az elsők érvényesítésére törekszenek.

Nem kevésbé szükséges azonban, hogy elegendő számú oly férfiú legyen egy államban, a kinek a közjó felfogására elég értelme, megvalósítására elég jellemereje s a társadalom különös szükségletei, a polgárok sajátos érülete iránt elég érzéke van. Csak akkor, ha e két előfeltétel meg van, lehetséges, hogy különös utasítások nélkül, merő bizalom alapján, egyes választottak testületére ruháztassák a szuverénhatalom gyakorlása, azaz választott képviselet alakításék.

A képviselőknak, hogy ily tisztet betölthessenek, rendkívül magas és bonyolult minősítővényöknek kellene lenni, de éppen ez az oka, hogy minősültségök általában meg nem határozható, hanem esetről-esetre a választók bizalma által dönetik el. A képviselői tisztre való érdemesültség, a fogalma szerint, oly magas fokú, hogy megállapítására alkalmas vizsgáló bizottságot sem lehetne találm. Ezenfelül minden ily formai vizsgálat elvenné az intézménynek azt a közetlenségét, melyet az ád neki, hogy a nemzetnek választó testületenkint csoportosuló tagjainak értelmiségére, erkölcsi érteére bizatik, kit ruházzanak föl a tiszttel, ha legalább a választókban megkívánt minősítése van?

Még kevésbé egyeztethető össze a képviselet czóljával, mely nem külön érdekeknek, hanem az ország javának ápolása, vagyoni minősítést követelni a képviselőktől. Ennek csak akkor van értelme, ha éppen az a czél, hogy az általános képviselet mellett a vagyon súlya külön szervezet (felsőház) útján biztosíttassék.

Vagyoni minősítést azonban nemcsak egyenesen követelhet a törvény, mint p. o. ha bizonyos adómennyiség fizetésének, hatá-

rozott jövedelemnek kimutatásától teszi függővé a választhatást, hanem közvetve az által is vagyoni minősítést létesít, ha a képviselőséget fizetés vagy egyéb ellenszolgálat nélküli tisztnek tekinti.

A képviselőségnek díjtalan viselésére csak gazdagoknak lesz módja.

Lehetséges-e a gazdagok közt a nemzet kebelében érvényre törő összes irányoknak kellő számú bizalmi férfit találni? egyszerű ténykérdéssé válik, a melynek eldöntése szerint lehet a képviselőség díjtalanságát fentartani vagy elvetni.

A képviselőség díjtalansága az eszmény. Mert a hazafi érzetnek, a párt és érdekcsoportok fölött állásnak legbiztosabb jele, ha a képviselő minden egyéni haszon, sőt minden kárpótlás nélkül viszi tisztét.

E legfőbb erkölcsi szempont mellett az állam különös természetével is ellenkezik a képviselőségnek kenyérkeresetté, életpályává tétele. Az állam természete ugyanis azt kívánja, hogy a választók bizalmuk, nézeteik változása szerint változtathassák képviselőiket, a képviselőknek ellenben állhatatosan meg kell őrizni véleményök függetlenségét. A díjazás azonban éppen ez állami követelménynek áll ellent, kivált a hol magassá s a megválasztás egész tartamára megállapítottá, valóságos fizetéssé válik, mert ez esetben a képviselőség nemcsak a vele járó hatalom és kitüntetés miatt, hanem megélhetési szempontból kerestetik.

így keletkezik az *iparszerű, vakmerő politikusok* egész raja, a kik előtt a képviselői tiszt merő üzlet, melyből pár évig megélni, sőt a vele járó hatalom fölhasználása által meggazdagodni is lehet.

S mégis serri a demokratikus köztársaság különösen, de más egészséges államforma sem fogadhatja el a képviselői tiszt díjtalanságát, ha az illető állam társadalmi elemei közt nincsenek elég-séges számú gazdagok és jómódúak, a kik közt bármiféle politikai irányok teljes megnyugvással választhatnák képviselőiket s még ekkor is valószínű, hogy a szegényebb sorsúak kizárása által a nemzet a legkiválóbb tehetségek közreműködésétől fosztatik meg szuverénhatalma kifejtésében.

A képviselői tisztnek eszményi alakulását kevés társadalom viszonyai engedvén meg, az eszménytől való eltérés válik szükségessé s a képviselők nem ugyan évi fizetésben, de teljesített szolgálataiknak megfelelő, mérsékelt napidijokban részesíttetnek.

A napidíjakban kiegyezés rejlik az állameszme követelményei s a társadalom viszonyai közt. Megóvatik általuk az az elv, hogy a képviselőség ne legyen kenyérkereset, de az is, hogy a nemzet minden rendű tagjának, nemcsak a gazdagoknak van nyitva az ítt tehetségeikkel a nemzeti szuverenitás érvényesítésében befolyom. Különben még mérsékelt napidíjak mellett is a legtöbb képviselőre hazafias áldozat lesz a törvényhozásban való részvét, mert rendes életpályájuktól jobban elvonja őket, mint a mennyire a napidíjak kárpótolják.

A közkincstárból fizetett napidíjak mindenesetre helyesebben oldják meg az elvek és tényleges állapotok közti ellentétet, mint a Mill-féle javaslat, hogy a szegény képviselőket választóik díjazák, mert ily módozat mellett a képviselőnek nehéz lenne függetlenségét díjazóival szemben megőrizni s könnyen meghatalmazottjukká válnék.

106. §. A választott képviselet működésének tartatna.

A képviselet működési tartama két ellentétes követelmény kiegyenlítéséből alakul helyesen. Az egyik, hogy az egyeseknek, a társadalom bizonyos helyi csoportjainak érzületét ismerje s ki is fejezze, a másik, hogy mindenkifőlött az állam, az ország javát, érvényesítse.

Az elsőből folyik, hogy a képviseletnek lehetőleg gyorsan meg kell újíttatni, a másodikból, hogy a választók véleményingadozásai, önző törekvései ellenében bizonyos függetlenségre kell szert lennie.

A képviseletnek állami feladata mellett meg kell őriznie társadalmi eredetét, másrészt nem szabad annyira a társadalom nyomása alatt állania, hogy az állami lét követelményeit méltatni ne bírja.

A képviseletnek évenként való megújítása épp oly helytelen, mint élethossziglani, vagy 10-15 évre választása; az első különben már több évi munkálkodást megkívánó, összefüggő törvényhozási teendők egyöntetű elintézése sem engedi.

Ez ellentétek kiegyenlítését czélozzák oly alkotmányi szabványok, melyeknél fogva a képviseletnek sors útján meghatározott.

$\frac{1}{3}$ -a vagy $\frac{1}{2}$ -e rövidebb idő alatt újítottat meg, mint többi részei. Ily módozat megóvja az összefüggést a képviselőlet működésében, másrészt azonban a nemzeti közvélemény biztos megállapítására kevésbé alkalmas, mint ha a hosszabb időre választott képviselőletet az államfő a szükséghez képest előbb is, de egészben feloszlathatja; fi mely államformában ily feloszlatás nem lehetséges, ott az időnkint való, részletes megújítás az egyedüli eszköz a fenkiemelt két fontos tekintet kielégítésére.

107. §. A törvényhozó szerv második árgja.

Az állampolgároknak közös ismérvek szerint meghatározott szavazataival alakított képviselőlet, ha csak nem érdekcsoportok szerint történik a választás, a közvélemény átlagos irányát fogja kifejezni.

Mihelyst azonban valamely társadalomban egyes rendeknek vallásos tekintélyük, kiváló értelmiségük, vagyonuk, történelmi nevezetességük, az államéletben való különös gyakorlatuknál fogva kiváló nyomatóka van a közvélemény előtt, az ily elemeknek a nemzeti akarat kimunkálásában külön rész jut, illetőleg ha ily nyomatókuk a múltban volt, azt megtartják.

A nemzeti akarat általános irányának alapszíne a társadalom ily különös tagozatának befolyása által bizonyos árnyalatot nyer, sőt ha tekintélye igen nagy, maga az irány szenved változást.

A társadalom különös tagozatainak elismert tekintélye a legbiztosabb alapja a törvényhozó szerv több házra válásának s a felső házak jogcíme abban rejlik, van-e különös értéke a nemzetre azoknak a társadalmi funkcióknak, a melyeknél fogva az ily társadalmi rendek vagy osztályok tagjai maguknak kiválóságot követelnek.

A hol egyes társadalmi rendeknek ily elismert kiválósága nincs, ott egységes államban csak a kor s a társadalom, helyi csoportosulása nyújthat némi alapot a képviselőlet több házra válásához, a memyiben a fiatalabb és a hajlottabb kor úgy a kívánatos czélok, mint eszközeik megítélésében bizonyos elléréseket mutatnak, de a társadalom a maga szervezett községi és vidéki csoportosulásaiban is más szempontból nézi az állami teendőket, mintha

ezekre való tekintet nélkül, csupán számra nézve hasonló egységekben fejezi ki akaratát.

Mindazáltal a különbség nem nyújt oly szilárd alapot a képviselet több részre válásához, mint a vallási, értelmi, vagyoni, történelmi nyomatek; a helyi csoportosulás még kevésbé s ha reájuk mégis szenátusok, felsőházak építtetnek, azt kevésbé a kor és a helyi csoportosulás természetes súlyának, mint a törvényhozás kettéválása által elérni vélt czélszerűségi szempontoknak tulajdoníthatni.

A törvényhozás két részre válását főleg czélszerűségi szempontból tekinteni azonban helytelen, mert habár e kettéválásnak vannak is czélszerű következményei, azok csak úgy állhatnak be, ha a kettéválást valamely természetes erő, belső nyomatek szükségkép létrehozza, nem akkor, ha mesterségesen teremtetik.

A törvényhozó szerv ketté válása ezért egyaránt nehéz köztársaságokban, akár arisztokráciák, akár demokráciák legyenek, mert az uralkodó elemek magukra nézve mindkét államformában az egyenlőség elvét követik, az pedig semmiféle külön nyomateknek érvényesülését nem tűri.

A törvényhozás kettéválása főleg *mint az elhamarkodás elleni óvszer* tekintetik czélszerűnek. Nyilvánvaló azonban, hogy az elhamarkodásnak a törvényhozó test eljárási szabályai által is gátat vethetni.

A törvényhozás két házában egészen ellenkező elvek védő szervezetét látni, hasonlóan helytelen.

A képviselőház nem lehet egyoldalúan a liberálisba felsőház a konzervatív elveknek, az első a társadalom szabadságának, az utóbbi a fejedelmi hatalom érdekeinek a szerve.

A törvényhozás mindegyik részének vissza kell tükröztetni az állam és társadalom életelvének összes lényeges oldalait. Mert ha ez elvek képviselői egészen külön csoportosítva folytatják küzdelmeket a szuverén akarat meghatározásában, a győzelmes rész a maga szempontját egyoldalúan, kiméretlenül fogja érvényre emelni.

Az állami és társadalmi különböző irányok érvényre juttatása a szuverén akaratban megtörténhetik egy ház mellett is, ha az különböző alapon állítatik egybe s ez által benne az államra vonatkozó minden lényeges gondolat és akaratirány érvényesülhet.

Hasztalan reménykedés az is, hogy az egyes kamrák külön védhetnék a haladást vagy a főtartást, a történelmi vagy az újonyszerzett, a fejedelmi vagy a polgári jogokat. A törvényhozás mindenik szervének át kell hatva lenni bizonyos közös elvek szükségességétől, ilyenek nélkül együttműködésük lehetetlen s az erősebb szükségkép elsepri a gyengébbet. Még helytelenebb azt vélni, hogy több kamra ily funkciót már annál fogva is teljesíthetne, mert ily czélzattal állíttatott föl.

Mennyivel bír időleg valamely kamra bizonyos elveket különösen képviselni, attól függ, mennyi az időbeli súlya a közvélemény előtt. *Eötvös* nézete, hogy a felsőházak alapja a történelmi jog, nem elég világos, nem mondja meg, mi van végelemzésben a történelmi jog mögött? Semmi egyéb, mint a kiválóság, melyet egy család a múltban megszerzett s melyet a közvélemény az utódokban tovább hatni remél. De egyedül azért tartani fen örökletes felsőházakat, hogy azok szemlélete a történelmi jog tiszteletét ébreszsze, elfogadhatlan, a czéllal arányban nem álló eszköz lenne. Csak mint a kiválóság jele fogadható el az örökletesség s a benne nyilvánuló történelmi jog a felsőházak alapjaként, magában véve elégtelen; mert az örökletesség, a történelmi jog nevében a felsőházak kiegészítése új tagokkal lehetetlen lenne.

A fejedelmi jogoknak a felsőház nem cselekvő ereje által lesz védőjévé, hanem egyszerűen fenállása által. A királyi állás rendkívüli kiváltságot rejt magában, a mely elfogadhatóbb lesz a kiváltság nélküliekre, ha köztük s a legkiváltságoltabb személy, a király között van a társadalomnak érdemei miatt előjogokkal felruházott rendje.

A törvényhozó szervnek több részre válása nem az állam természetéből folyik, a mely lényegében csak egy alapírányt követhet, a melynek csak egyféle akarata, akaratának pedig egy kimunkálója, szerve lehet. De igenis következik az a társadalom szerkezetéből, a mely különböző osztályok, rendek egésze és egészséges állapot mellett méltányos kompromisszuma.

Az állampolgárok a társadalom tagjai is lévén, lehetetlen, hogy utóbbi jellegüket magukról egészen levetkezzék.

Az állam természetes egyirányúsága, egysége a társadalom természetes szakadozottságával ütközik össze s ennek folyománya a törvényhozás több részre válása

Ha bizonyos rendek s osztályok az egész társadalomra nélkülözhetetlen javak egyedüli létrehozói, sokkal helyesebb a közakarat létrejöttében külön nyomatékokat elismerni, mint őket annak mellékutakon való érvényesítésére kényszeríteni, avagy a kiváló, elemeknek értelmi, erkölcsi értékűkhöz mérten többes, úgynevezett kumulatív szavazatot biztosítani a választásban.

A kumulatív szavazat az egyenlőségi érzést inkább sérti, mint lia egy egész rendnek, mint olyannak adatik külön befolyás a nemzeti akaratra, ezenkívül pedig bizonyos társadalmi csoportok jelentősége könnyebben megállapítható, mint a szavazat jognak egyesek belső értéke szerinti igazságos kumulálása.

A kik elvileg a törvényhozásnak egy szerv általi végzését tartják helyesnek, de gyakorlatilag kivihetetlenek, nem az emberi élet állami és társadalmi alakzatainak szemléletéből indulnak ki, hanem önkényes képzetből: az emberek tényleges egyenlőségéből. Több kamra fenállása a nemzeti akarat formálódására zavarólag hathat ugyan, de egyszersmind az ellentétek fölé emelkedő magasb állami akarat szülője is.

A törvényhozó szerv második házának *szervezési módja* igen különböző lehet.

Fő elv, hogy a társadalom bármily kiváló csoportjainak csak akkor lehet igénye a törvényhozásban való külön részvétre, ha egyszersmind föltehetni róla az állami érzést, vagyis azoknak az alapelveknek elfogadását, a melyeken bizonyos időben az állam élete nyugszik. A társadalmi kiválóság mellett a hazafügágban való kiválóság az előfeltétele a felsőházi tagságnak, csak ez által válik a második kamara, bárminő legyen az összetétele, képviselletté vagyis társadalmi, kiváltságos eredete ellenére az ország java előmozdítójává.

A szervezés módjai: *a)* bizonyos kiváló családból való leszármaszás, *b)* vagyon, *c)* közhivatal, *d)* társadalmi állás, *e)* fejedelmi kinevezés, *f)* választás bizonyos társadalmi csoport (nagyobb vagyонуak, egyházak, tudós testületek, a polgárok helyi tagozatai, korosabbjai) által vagy ilyenek közül.

A hol hosszabb történelmi korszakon át egyes társadalmi tagozatoknak kiváló vagy kizárólagos része volt a törvényhozásban, a hol a tagsági jog a törvényhozó szerv egyik házában főleg családi leszármaszáson alapszik, ott e ház felső vagy *főrendiháznak*, a

hol ellenben leszármazás nélkül a kor, a közhivatal, a társadalmi állás, a vagyon adja az alapot és a betöltés fejedelmi kinevezés vagy az illető jogosult csoportok közül vagy azok választása által történik, *szenátusnak* szokott nevezetni.

A különböző szervezési módok egyike sem tökéletes.

A bizonyos családból való származás hagyományos szellemű eljárást, a nagyobb vagyon bírása függetlenséget ígér, de *nem* biztosít, nem a két következménynek összekapcsolása sem. A családoknak hitbizományi intézmények általi fen tartása kizárhatja ugyan a történelmi nevezetességű családok vagyoni pusztulását, de a törvényhozáshoz szükséges értelmi és erkölcsi erőt nem adja meg nekik föltétlenül. Csak az egész főrend testületi szelleme óvhatja meg a rendet egyes tagjainak gyengeségétől s *az örökletesség élre a törvényhozásban, magában véve, pozitív hasznáért nem volna betudható, de oly elvek szentesítettnek általa, a melyeknek ems hangsúlyozása a közület jenállása és haladására a legüdvösebb, nevezetesen az örökletességet a közület körüli érdemek jutalmaként fogadja el a közvélemény s így általa az érdem jutalmazása a napi áramlatok ellenében intézményileg biztosítatik. Buzdítás rejlik benne az utódokra, hogy érdemes elődeik nyomán haladjanak, különös becsérzetet ébreszt, megkönnyíti az államnak, hogy az örökös főrend tehetséges tagjai között a maga céljairn szükséges egyéneket hamar feltalálja és fölhasználja, holott az alxóbb rendűek közül az alkalmasok kiszemelése az állam által vagy ezeknek kiemelkedése s a közre hasznos tehetségeik bebizonyítása sokkal nehezebb. A főrend létele, habár egyes tagjaik állásukra méltatlanok is. gát a népámítók, a tehetség nélküli kapaszkodók, a jogosulatlan utakon meggazdagodottakra nézve, hogy az államban és társadalomba)) uralkodó állásra juthassanak.*

Bizonyos közhivatal vagy társadalmi állás helyesen vétetik alapul.a felsőházi tagságra, csakhogy ez alap igen szükkörű lehet, mert az állami, közhivatalnokok nagy számmal nem lehetnek a törvényhozásban. Ha ugyanis a felsőházi tagság bizonyos közhivatalokkal, társadalmi állással kapcsoltatik egybe, betöltésök nem az illető funkciók, hanem a felsőházi tagság szempontjából történhetnék.

Csak oly fontos közhivatalokhoz vagy társadalmi funkciókhoz lehet tehát a felsőházi tagságot kapcsolni, a melyeknél ki van

zárva, hogy a betöltéskor ne a hivatal vagy állás célja jöjjön első-sorban tekintetbe.

A fejedelmi kinevezés a felsőház alakításának egyetlen módja semmiképen sem lehet, még ha körülményesen s törvényileg meghatározatnak is azok a kiválóságok, a melyeknek köréből a fejedelem a kinevezést teheti.

Mert az egyéni kiválasztás lesz a döntő, ezt pedig a fejedelem teljes tárgyismerettel nem teheti s tanácsosainak befolyása alól nem menekülhet.

De ezenkívül is a felsőház alakulásának a fő oka, hogy a nemzeti élet irányzásának a fejedelemben, hadseregben, közhatalóságokban állandósult szervezete a társadalom változó szükségleteiről, nézeteiről értesülést s általuk indítást nyerjen.

A fejedelmi kinevezés csakis az örökletesség és a vagyon elvén nyugvó felsőházak időnkint megfogyatkozó tagjainak kipótlására irányulhat helyesen, akár új örökös, akár élethossziglani tagok kreálása által, a kiknek száma azonban a már létező tagokéhoz arányítva csak csekély lehet, nehogy a ház önállósága szenvedjen.

A felsőházi tagoknak választása bizonyos kiválóságok vagy helyi csoportok köréből a hozzájuk tartozók által látszólag alkalmas!) szervezési mód, mint az örökösödés és a fejedelmi kinevezés. Minthogy azonban a választások a pártellentéteket kiélesítik, a választott felsőházak, bármily előnyeik legyenek is a más módon szervezettekkel szemben, az országos pártok ismétlődései lesznek a kiválóságok körében s nélkülözni fogják az örökös felsőházakénak a pártiránytól viszonylag nagyobb függetlenségét.

A különböző szervezési módok vegyítése, ha valamelyik erősen túlsúlyban nincs, a felsőháznak testületi szellemét s ez által működési erejét ássa alá, mert a sokféle alapon a házába jutottak szükségképpen külön-külön nyomatékot fognak maguknak követelm.

I. A képviseleti rendszernek alig van tantörténete. A mily, szinte oszthatlannak mondható, lelkesedéssel csüngtek rajta a múlt és a jelen század szabadság után vágyó nemzedékei, a mily kétségtelennek találta szükségességét és czélszerűségét a mai kor államaira a tudomány, épp oly gyengék, sőt egészen hiányoznak a magyarázatok a képviselet lényegét illetőleg.

A képviseleti rendszert mindennek előtt a törvényhozás szervének bizo-

nyos alakulási módjában keresik s inég itt is egyedül a törvényhozó szerv tagjainak választás útján való kiszemelésébe s az ekként választottaknak küldöiktől való függetlenségébe helyezik. A törvényhozás nem választott tagjainak, a fejedelmek, a közigazgatási és bírói közegeknek, sőt maguknak a választóknak képviseleti jellege alig csillámlik föl itt-ott az egyes fejtegetésekben.

A képviseleti rendszer értelme az államot illetőleg ugyanis az, hogy mindazon egyesek, a kik állami ténykedéseket végeznek, nem a maguk egyéni, nem is csupán mindannyiuk közös dolgát igazítják, hanem egy tőlük, mint önálló külön lényektől különböző, saját célú összlény, a nemzet érdekében dolgoznak, melynél, a működő egyesek csak részlet.

Az összlény a maga céljával kiegészíti részeinek, amennyiben tőle egészen külön céljaik, külön létük van, ezt a külön létét, külön célját is, de az összlény és az egyének sem létük, sem céljaik tekintetében nem olvadnak össze teljesen, bármennyire egybe legyenek is fonódva.

Az egyes ember egyrészt minden összlettől független, bevégzett egésztestvő különlétében, másrészt az összlényhez kapcsolt részi, tagi létében éri csak el teljes emberi voltát.

A képviselet azt fejezi ki, hogy as egyesnek, midőn az összlénynek részeként működik, nem szabad magát külön java, külön célja által vezetetni, hanem az egésznek javából kell kiindulnia. E követelmény a törvényhozó test, a közhatalóságok tagjaira, a fejedelmekre, magától értetendő az összességgel szemben, a, mely helyett működnek. Ámde áll-e ugyanaz az összesség egyes tagjaira is, midőn egyéni magánügyeiken túlmenő, az összesség akarata elhatározása körébe utalt ügyekben, mint szavazók, mint katonák, mint esküdtek, működnek?

Egyéni külön életük céljai vagy az összlet követelése szerint kell-e elhatározásaikat irányítani? Ha utóbbi áll, akkor nyilván képviselők s az összlénynek, a niely miatt saját külön javukat háttérbe szorítják, valóságos különlete van.

A képviseleti rendszernek tehát végelemzésben az az értelme, hogy az egyének önálló különlete mellett van összlet, melynek az egyének részesei ugyan, de a melyben nem egyéni különlétük, hanem ez összlet gondolata által vezetettek, mert e gondolat külön egyéni létük gondolatának kiegészítője, betetőző je.

Az összlet ily külön életei vének, külön realitásának elismerése nélkül. nevezetesen ha csak az egyénnek tulajdonitunk realitást, csak az ő ezéjainak követelünk érvényesülést, két eshetőség előtt áll az emberiség. Az anarchia és az öszlényuralom fenyegetik.

Az első az egyéni célok teljes ellentétének, az egyén szuverenitásának természetes következtése, a másik szükségképen beáll, ha bizonyos egyenlő egyéni célok és érdekeknek a fölök különböző többi célok és érdekeknél hatalmas csoportosulása bír megalakulni, mely azonban csak az egyenlők közös léte, nem pedig különbözőket mindannyiuk fölött álló célra egybefoglaló összlet.

Az ókor állama ily osztály-uralom, az uralkodó elemek érdekegyformasága által egybekapcsolt erős, közös lét volt. A kereszténység s annak fejleménye a képviseleti rendszer füz egyéni és a közös lét mellett megteremte az összletet.

Az anarchikus törekvések, a képviselői intézmények elleni támadások, nevezetesen a kísérletek a törvényhozás tagjait választóik szócsovévé tenni, az összeség ügyeit egyedül az egyesek titkos szavazatainak többsége által, minden az egyesek akaratótól független intézmények ellenhatása nélkül, eldönteni, az-összlét helyére ismét a közös létet, vagy az egyének teljes szervezetlenségét, az anarchiát állítanak.

Az egyéni és a közös lét mellett az összlét megalakulásának valóságát a bölcselmi spekuláció köréből a történelmi bizonyítás terére vitte át az adatok rendkívüli gazdagsága által kitűnő munkáiban *dierke*, (*Das deutsche (Genossenschaftsrecht I. köt. – Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtsprechung)*) lépésről-lépésre kisérve az összlét egyes formáinak megalakulását az európai emberiség középkori történetei óta, rámutatva a tárgyilagos külső körülményekre s a keresztény hitben rejlő belső elemekre, melyek ily alakulást lehetségessé tettek.

Gierke főérdeme, hogy az emberi személyiség erejét, magát külön egyéni léte fontartása mellett, magasabb összlét elemére tenni s ekként valósággal megosztani, kimutatta.

Az emberi egyed ily önmegosztása a kézzelfogható egyéniségen felülemelkedő spiritualisztikus szellem nélkül, mely a rideg, különállása egyéniségeket nagyobb egészzé összefűzni bírja, lehetetlen s ezt kapta az emberiség a keresztény tanok által.

De a kereszténység az összlétre hajlandóvá tevő általános szellemen kívül az egyházi szervezetben, az egyes egyházi alapítványokban, az egyes javadalmakban gyakorlati példát is szolgáltatott arra, hogy a láthatatlan *alapítványi, javadalmi czél* az alapítványkezelőtől, a javadalmastul megkülönböztethessék és hatásában olyan legyen, mintha külsőleg létező, valóságos emberi egyén működésével volna dolgunk. Közelebről az *egyház összerendezete*, ennek *zsinatai* mutatkoztak ily láthatatlan erő szerveinek, képviselőinek. Az egyház különböző szerveinek, zsinatainak tagjai nem egyéni felfogásukat és akarataikat érvényesíthetik, hanem azon tanok és követelmények munkásaiként működnek, a melyek úgy a papságot, mint a hívőket egyéniségük fölött álló magasabb világ tagjaivá teszik, melyet egyéniségük megtagadásával is szolgálni tartoznak, a mely szolgálat azonban egyéniségüknek is a legteljesb, a földöntül is fennmaradó érvényesülést biztosít.

A mint az egyházra nézve az isteni kinyilatkoztatás a legfőbb zsinórmérték, mely összes tagjait kötelezi, azonképen tekintetnek a világi hatalmak: királyok, rendek, városok a közjó ereje alatt állóknak, nem egyéni, hanem összcélokot szolgálóknak.

A mi a középkori közjót az okortól elválasztja, abban áll, hogy az egyéni lét és az összlét határozottan meg vannak különböztetve, másrészt, hogy minden kereszténynek egyenlő méltósága az összlét megalakulását annál fogva teszi szükségessé, mert a megváltozhatlan társadalmi különbségek miatt, melyek egy közületben előfordulnak, a teljes közösség a tagok közt nem lehetséges, a különböző érdekeket kiegyenlítő összlét ellenben igen.

A köz leghatalmasb tényezőjének, a királynak állásában, a királyi kötele-

zetségekről uralkodó közvéleményben, meg van az összlet csírája. A közület rendéit külön kötelességeik és külön kiváltságaik ellenére egyesítő jogkössőség és jogegyenlőség, a király hatalmát kiegészítő és ellensúlyozó hatalmak, egyéni szabadságvágyuk fejleszti e csírákat az összlet ama formájává, melyet képviseleti rendszernek nevezünk.

Guizot (Hist. du gouvernement représentatif.) a közületben ható erőknek az egyensúlyában kereste a képviseleti rendszer lényegét, Krug (Polit. u. jurid. Schriften I. lid. Ias Repräsentativ system), valami hasonlót akart kifejezni synkrtatiájával; nyilvánvaló azonban, hogy az egyensúlynak intézményes megalkulása nélkül, vagyis ha szükségességének érzete csak anyagilag él az egyetek lelkében s tárgyilagos létre, jutni nem bír. nincs képviseleti rendszer. Mert ekkor az egyesek különléte, különérdekei ellenében az összletnek, a közérdeknek nincsen saját, független, akarni és cselekedni bíró szervezete.

Ily szervezetnek láncszemei az egyéni érdekek fölfe emelkedett király, a közérdekhez vagyonuk, állásuknál fogva hozzáfűzött örökös vagy külön kiválasztott, de egyes választóitól független, törvényhozó közegek, az egyedül a törvény és közjó követelmé-miéinek alárendelt köztisztviselők.

Könnyen érthető, miért nevezeték mégis az összletnek csak oly szervezete képviseletinek, a hol a törvényhozó közegek választatnak. Ily esetben a legvilágosb ugyanis, hogy az illető választott nem egyéni, hanem közminőségben működik, továbbá ily kiválasztás által leginkább nyilvánvalóvá lesz, hogy valami az összeség, nem az egyesek akaratától történik, a mi sem az abszolút királyságban, sem az abszolút, közetlen demokráciában nem mondható, ott világosai! egy embernek, itt több egyeseknek merőben összetett akaratára lévén a közakarat vissza vihető.

Mindazáltal nem szabad feledni, hogy a nagy angol jogász, Coke már a A 17. század elején, p. o. a lordokat a nemzet képviselőinek tekintti, (Instit. of the law of England IV. köt. 49. l. 1681. é. kiad.), midőn érvényteleneknek nyilvánítja a kir. kiváltság-leveleket, a melyek által bizonyos lordok a parlamentben való szolgálat alól fölmentettek, így indokolván véleményét: „Habár a lordok a parlamentbe nem választathatók, ottani szolgálatuk az egész ország érdekében, a király és népe javára van rendelve, és e szolgálat alól semmiféle pátensek által föl nem menthetők.” Anglia, szuverenitása főszerveinek: a királynak, a főrendi és közrendi háznak, a minisztériumnak viszonyát az egyes polgárokhoz elemezve, emeltem ki az egész angol alkotmány képviseleti jellegét (Újkori Alkotm. II. köt. 100. l.), képviseletinek tekintve abban nemcsak a választott parlamenti tagok, hanem az örökös király és a főrendek állását is. Ugyanott (Újkori Alkotmányok 11. köt. 307-316. l.) kifejtettem. miért alakult meg először a képviseleti rendszer Angliában.

Ugyancsak Coke már axiómaként hirdeti (Institutes of the law of England IV. köt. 14. l.), hogy a parlamenti képviselő, bár mindenik megye vagy város részére külön választatik, mégis ha a megválasztott a parlamentben ül. az egész országot szolgálja, mert a parlamentbe, jövetelének célja, mint a királyi meghívó levelekből látszik, általános: azok ugyanis mindannak megtevésére s mindahhoz való hozzájárulás szólnak, „a mit ott és akkor or-

szagtanácsunk isten segedelmével az előbb említett ügyekre nézve rendelni talál: azaz némely nehéz és sürgős, Minket, Angolországunk és angol egyházunk állapotát, védelmét érdeklő ügyekre nézve.”

Hasonlóképen mondja *Blackstone (Comment, on the law of Engl. I köt.)* a múlt század közepén: „Az. alsóház minden tagja, akár a megyék, akár a városok, akár az egyetemek választották, az egész országot szolgálja. Mert a parlamentbe jövetelének célja nem különös, hanem általános, nem csupán választóinak, hanem az egész köznek javára kell működni, nevezetesen tanácssal szolgálni szuverénjének, a mint a parlamenti meghívókból világos. És ennél fogva nem kell választóival tanácskoznia, véleményüket kikérni, hacsak maga illőnek, észélyesnek nem tartja”.

A képviseleti rendszer, mint fennebb már kiemeltük, legszembeötlőbben a törvényhozás tagjainak a polgárok általi választásában mutatkozáván, a gyakorlat úgy, mint az elmélet annak lényegét a választott törvényhozási tag és választói között fenálló viszonyban keresi, s ily rendszer fenforgását akkor látja, ha a választott választóinak utasításaitól függetlenül teljesítheti tisztét.

E szempont alkalmazása, bármily egyoldalú legyen, a mennyiben az örökös vagy választott király, a hivatalnokok, a törvényhozás nem választott tagjai, az egyes polgárok is saját külön javuktól különböző közjónak, összlétnek szerveiként működhetnek, kikerülhetlen volt, lia az angol képviseleti alkotmányt élesen meg akarták különböztetni oly alkotmányoktól, melyekben a törvényhozás választott tagjai választóiknak utasításaik által megkötött meghatalmazottaiként működtek.

A képviselő viszonyát választóihoz, ennek egész jogi és erkölcsi tartalmát egybefoglalva, senki jobban és világosabban meg nem határozta, mint Burke bristoli választóihoz intézett 1774-iki beszédében. (Burke's Works III. köt. 236. l.) „A képviselőnek .... nyugalmát, vágyait, élvezeteit föl kell áldoznia választóinak, mindenkifölött pedig érdekeiket kell a magáéi fölé helyezni. Nem szabad azonban független véleményét, érett ítéletét, önmagával tisztába jött lelkiismeretét se érettk, se másokért megtagadni .... A képviselő választóinak nemcsak fáradságával, hanem ítéletével tartozik és a helyett, hogy szolgálná, megcsalja őket, ha ezt véleményüknek feláldozza .... Azonban kormányzás és törvényhozás, ész és ítélet nem hajlam dolgai, de minő ész lenne az, melyben az elhatározás megelőzné a vitatkozást .... Kötelező utasításokat, meghatalmazásokat, melyeknek a képviselő vakon és föltétlenül engedelmeskedni tartozik, – habár ítéletével e lelkiismeretével ellenkeznek – ez ország törvényei teljességgel nem ismernek s csakis alkotmánya egész tartalmának, rendjének félreismerésével állíthatni, hogy léteznének.

A parlament nem különböző és ellenséges érdekek meghatalmazottainak gyűlése, a mely érdekeket mindenik, mint ügyvéd, a többiek ellen megvédeni tartozik. A parlament egy nemzet tanácskozó testülete, melynek csak egy érdeke van: az egésznek érdeke, melyben sem helyi célok, sem helyi előítéletek nem uralkodhatnak, hanem csak az egésznek általános okából folyó általános jó.”

Másik bristoli nagy beszéde 1780-ban, melyet az angol szónoklat legszebb

remekének tartanak, még élesebben kidomborítja a képviselő önállóságát. „Uraim! Így szólt, sem az önök, sem az én vágyaim meg nem változtathatják a dolgok természetét, mely ellen küzdve, mit nyertünk vagy mit nyerhetünk ezentúl egyebet megalázásnál és szégyennél? Nem követtem utasításait, nem; az igazság, a természet utasításai voltak vezéreim és állhatatosan megvédtem, a mint hozzáam illett, érdekeiket saját véleményeik ellenében .... Tudtam, azért választottak, hogy állásomban másokkal együtt az állam oszlopa, ne pedig szélkakas legyen a földelén, oda téve könnyűvérűségem és állhatatlanságom miatt, semmi másért, minthogy minden új szél változását jelezzem.”

Ha azonban a képviselő és a választók viszonyából annak egyik eleme, a Burke hangsúlyozta erkölcsi elem kihagyatik s csak a jogi emeltetik ki, a képviseleti intézmény torzképpé lesz.

Az erkölcsi elemnél fogva ugyanis a képviselő kötve van az ország java által, kötve van a választóknak ezzel nem ellenkező óhajai, kötve ez irányban tett saját kijelentései által, ellenben a viszony jogi eleménél fogva a képviselő-parlamentben adott szavazatának föltétlen érvénye van, akár megfelelt ez erkölcsi követelményeknek, saját kijelentéseinek, akár nem.

A XVIII. század torypárti képviselőinek jogilag igaza volt, midőn állították, hogy „a képviselőház, törvényhozói minőségében, alkotja Anglia törvényes népét. A ház működési tartamának lejártá vagy a király által feloszlatása esetében, hatalma visszatér a választókhöz, a mint azonban új képviselőket választanak, újra ezek s nem a választók lesznek a nemzet törvényes teste.” (*Jephson, The Platform. I. köt. 1/0. I.*) De mikor ebből azt következtetik, hogy jogilag érvényes tényeik erkölcsileg is kifogástalanok és valósággal mindig a nemzet, az ország javát czélezzák, meghamisítják a képviseleti intézmény természetét.

A képviseleti intézmény a legbonyolultabb, ellemondással legteljesebb természetű lehal, mert lényegileg különböző erőknek, u. m. képviselők függetlenségéi világosan meghatározó jognak és az ország javát követelő, de külső jelek szerint, konkrété meghatározhatatlan erkölcsnek hatalma alatt áll, továbbél mert a közhatalom forrásává a választókat teszi, tőlük azonban azt követeli, hogy hatalmukat arra használják, hogy segítségével magukat képviselőik tetszésének, belátásának föltétlenül alávéssék.

Nyilvánvaló, hogy ily intézmény csal; úgy állhat fen, ha a benne ható erők egyike sem jut túlsúlyra, hanem egymást folyton ellensúlyozzák s áthatva módosítják, azaz a választók választói hatalmukat a választáskor és aztán is érvényesíthetik, a képviselő ellenben jogi függetlensége ellenére önkésszerepében, adott szavában találja az iránytűt, mely szerint magatartását választói óhajaihoz alkalmazza, vagy azzal szembeszáll. A választók túlsúlya a nyílt vagy hallgatag utasítási rendszerhez, a képviselő túlsúlya a választók befolyásának teljes megsemmisítéséhez vezet.

Canning, a konzervatív államférfi már 1812-ben kifejezte e kölcsönhatás szükségességét választóihoz intézett beszédében: „Ha független meggyőződésemet meg nem őrizném a képviselőházban, méltatlan képviselője lennék annak a független közületnek, a mely oda küld. Véleményeink eltérhetnek. Ily esetekben ígérem, nem azt, hogy meggyőződésemet teljesen alárendelem az önökének,

hanem hogy ilyenkor bizalmatlan leszek saját nézeteim iránt, megvizsgálom, s ha hibásak, nyíltan módosítom őket.” Sőt messzebb menve nemcsak az addigi, de még a későbbi angol politikusok nagy részénél is. egyenesen kijelenti: „Ha pedig megessék, hogy komoly jelentőségű kérdésekre nézve gyökeres és kiegyenlíthetlen ellentét támadna közöttünk, nem fogok visszaélni a rám ruházott tiszttel s mielőbb alkalmat adok, hogy az átruházást visszavonhassák vagy újra megfontolhassák.”

Peel Róbert, szintén konzervatív vagyis oly párti politikus, a mely párt Angliában a képviselői függetlenség elvét a legmesszebb terjesztette, tényleg követte, a mit Canning ily végső esetre kilátásba helyezett, s az oxfordi egyetem képviselőségéről 1829-ben lemondott.

Ugyanis Peel, mint belügyminiszter a katolikusoknak tőle előbb ellentett emancipációját 1829-ben maga indítványozván nem annyira a képviselők és választói közt levő alkotmányos viszonyoknak higgadt mérlegelésénél fogva .... nem is, hogy másoknak például szolgáljon, a kik a nehéz alternatíva elé jutnának, hogy vagy saját lelkiismeretük parancsait mellőzzék, vagy pedig választóik véleményével ellenkezzenek s várakozásaiknak meg ne feleljenek,” mint inkább „egyéni érzelmeinek nyomása következtében” látta e lépést szükségesnek. „Nem kételkedhetek. Így szólt az egyetem alkanczellárjához intézett lemondó levelében, hogy a római katolikusok emancipációjának ellenzése volt az egyik főök, a mely választói nagy részének bizalmára és támogatására érdemessé tette habár ez ellenzést egyedül azon hitben adja föl, hogy annak folytatása nemcsak céltalan, hanem káros lenne azokra az érdekekre, melyek megóvása különös kötelezettségévé lett. mégis kötelezve érzi magát, hogy a reá bízott tisztet megbízóinak haladéktalanul visszaadja.” (Jephson, *The Platform* II. köt. 130. l.)

A képviselő és választói viszonyának az a jogi meghatározása, melyet a XVII. század elején Coke felállított, a XVIII. században Blackstone ismételt, a XIX. században *Lord Brongham* (*The British Constitution Chapt. III.*) részleteiben elemezett. Burke, Canning, Peel imént jellemzett, erkölcsi meghatározásával egészítendő ki.

Broughamam félelme (*Polit. Philosophy Vol. III. chap. XII.*), hogy a képviseleti rendszer megdőlj, mihelyest a nép a képviselőire ruházott hatalom egy részét részét vissza akarja venni, nevezetesen rájuk különböző módon (választás előtti kikötések, programföltételek, a választás után népgyűlési határozatok, bizalmatlansági határozatokkal való fenyegetések) befolyást akar gyakorolni, teljesen indokolt és *Mill Stuart* (*Képviseleti kormány XII. fejezet 225. l.*) az utasítások rendszerét tárgyalva helyesen mutat rá, hogy a választóik, lia jónak látják, a törvény szerint fenálló képviseleti rendszert a gyakorlatban utasításos, követi, rendszerré változtathatják, valamely tetszésük szerinti feltételtől, a jelölt bizonyos ígéreteitől téve függőre szárazainkat.

A képviseleti rendszer, a mennyiben a törvényhozás választott tagjaiból áll, csakugyan egészen az egyes választók felfogásától és a befolyás azon mértétől függ, melyet arra a jelölt az ő választásakor gyakorolni bír vagy attól elfogadni kénytelen.

Mindazáltal nagy különbséget tesz, ha e befolyás erkölcsi és tényleges csak, vagy pedig jogilag olyképen meghatározott, hogy a képviselő programjában nem érintett ügyekben választói akaratának megismerése nélkül nem cselekedhetik. Nagy különbség, ha a képviselő szavazatát a programjában érintett ügyekre nézve választói jogérvényesen megsemmisíthetik, ha a választók megkérdése egyedül a képviselő jogának, a képviselőnek pedig mintegy feleletre vonása választói által ezek eldöntése alá tartozónak, vagy valamely kívülük álló hatalom (király, elnök, szenátus) megítélésétől függőnek tekintetik.

A jog különféle módon, védelmezheti a képviselők önállóságát, mindenek előtt azáltal, hogy a képviselő és választók közti tárgyalásoknak csak erkölcsi erőt tulajdonít, a mi a legfőbb elvi eltéréseken kívül a képviselő működési szabadságát biztosítja, továbbá azáltal, hogy csak oly kikötéseket és ígéreteket enged meg, melyek nyilvánosan tétetnek, ellenben semmisnek tekinti az oly választásokat, melyeknél titkos megállapodások történtek a jelölt és választói egy része között.

A választott képviselő nem lesz tehát tényleg oly független választóitól, mint a minőnek jogilag látszik. S ez helyes is.

Az összlet, a közélet a maga sokféle szükségleteivel, a hozzá kívántató változatos értelmiséggel és jellemmel csak úgy képzelhető, ha benne mentül több emberi lény, mentül különbözőbb vonatkozásban osztozik, mert csak így lesz világos, hogy ez összlet nem esik össze azoknak az egyes személyeknek létevel a kik benne ténykednek, csak így fogható fel, hogy ez egyesek nem saját személyiségüket, hanem a nemzet személyiségét érvényesítik, annak czélját munkálják választói, képviselői, bírói, fejedelmi minőségükben.

A képviselők önállóságát a választók részéről fenyegető veszélyek ellensúlyát ezenkívül a többi képviseleti intézmények is szolgáltatathatják, minők a második kamara, a fejedelem; ezek hatalma ugyan szintén nem lesz oly erős, hogy a választók akaratát végkép megsemmisítse, de nagyban ellensúlyozhatja.

S ezzel az államra nézve el van érve, a mi emberileg elérhető: a nemzeti személyiségeknek az egyesek útján való élete s az emberi eszmének bizonytalan kor viszonyai közt lehetséges valósítása. A jogi és tényleges hatalom közti eltérések, a ható tényezők közti kölcsönös ellensúlyozások jellemzik az állami létet s különböztetik meg azt az uralom egyéb formáitól. Az állami lét legteljesebb szervezetében, a képviseletiben különösen mutatkozik az államnak ez a jellege s Mill (*Képviseleti kormány. VI. fej. 131. l.*) helyesen emelte ki, mint kell alkotva lennie a képviseleti rendszernek, nevezetesen nem szabad megengednie, hogy az osztályérdeknek valamelyike oly hatalomra vergődjék, a melylyel legyőzhesse a többieket akkor is, ha a jog és igazság ezek részén van.

Az utasítások hiánya igen is lényeges tehát a képviseleti rendszerre, mert a nemzetben rejtlő ész és jellem így biztosabban fölszínre jut az összletet illetőleg, a képviseleti rendszer pedig épp azon alapszik.

„A képviseleti kormány Mill szerint is (id. m. 34. l.) eszköz arra, hogy egyrészt a népben levő értelmiség, becsületesség, másrészt a társadalom legbőlcsebb tagjainak egyéni belátása és erényei az országlásban befolyáshoz jussanak” vagy mint Coke a XVII. század elején mondta: *„Ha a politikai testben*

a király, a lordok, megyék, városok és községek mind egybegyűlnek a király parancsára és egyesülnek a fej alatt az egész ország közjaváról való tanácskozában: *ultimum sapientiae van jelen.*

Az öszzlét az emberek érintkezésében a legnagyobb gyakorlati értelmiségnek, a valószínű legegységesebb jónak létesülése az egyéni zseni, a külön egyéni jó mellett. Mint ilyennek az egyénekétől külön életszervekre van szüksége s ezek közt a választott képviselők főfontosságuk. Mert az egyes választók nagy tömegében, különös elhivatás nélkül mindig kevesen lesznek, a kik ez öszzlétnek s külön egyéni létüknek érdekei között különböztetést tenni akár tudnának, akár hajlandók lennének. Ellenben az utasítás nélküli képviselő mellett mindig a jellem- és észbeli kitűnőség védelme harczol, a mely védelmet valószínűsággá tenni nem múlja fölül a választók tehetségét.

Az öszzlét elismerése nélkül azonban lehetetlen bármily képviselet. A hol az egyéniség csak önkaratából veti magát alá a köznek, a hol a közérdek alatt csak az erősebbek, a többségbeliek közös érdeke, legfeljebb az ellentétes érdekek bizonyos átlaga értetik, a hol az érdekek ellenséges táborokként állanak egymással szemben, ott a képviseletnek nincs helye.

II. A mint már fentebb a szuverenitás tantörténetében kiemeltük, *Rousseau* a képviseleti rendszert a nép szuverenitásával összeegyeztethetőnek nem tartotta. Szerinte a honszeretet lanyhasága, a magánérdek elevevége, az államok nagysága, a hódítások, a kormányok visszaélései következtében találtak csak ki a nép követeit vagy képviselőit. (*Contr. Social. III. könyv 15. feje.*)

A nép az egyesek összesége, a közakarata az egyesek egyező vagy legfeljebb sokaságuk szerint kombinált és egyensúlyozott akarata lévén (Consid. sur le gouvernement de la Pologne. VII. feje.), azt mások ki nem fejezhetik. A népet más nem képviselheti, csak önmaga. Mert az ember a maga akarata mással, a jövőre nézve nem közölheti. Honnan lehetne ugyanis tudni, hogy a jövő, előre nem látott esetekben a megbízott csakugyan azt fogja akarni, a mit megbízója akar. A nép, mely egyszerűen megígéri, hogy megbízói akaratainak engedelmeskedni fog, feloszlott, elvesztette népi jellegét, ura van neki, megszűnt szuverenitása, a politikai test meg van semmisítve. (*Contrat social. II. könyv I. feje.*)

A nép követei nem képviselői, de nem is szabad, hogy azok legyenek, csak megbízottai, a kik végleg mit sem határozhatnak. Minden törvény, melyet a nép maga nem hagy jóvá, semmis. Az angol nép szabadnak tartja magát; erősen csalódik; csak a parlamenti tagok választásakor az, a mint ezeket megválasztotta, rab, semmi. Megérdemli azért, a miként szabadságával ennek rövid percei alatt bánik, hogy azt végkép elveszesse. (*Contrat social. III. könyv 15. feje.*)

Nem csoda, ha Rousseau ezzel a minden öszzlétet kizáró felfogásával, mely csakis az egyforma érdekűek közös életéig vagy a külön érdekűek közt a többség zsarnokságáig bír emelkedni, Lengyelország alkotmányát, a jogegyenlőséggel ellenkező elvei kivételével, alapjában helyesnek, gondosan megőrzendőnek találta. (Consider. s. le gouvernement de la Pologne. I. feje.)

Lengyelország már a múlt század első felében megszűnt öszzlét, állam lenni, emberek egyszerű társas kapcsolata volt, azok egy részének fölöttlen

uralmával, a másik, nagyobb részének föltétlen szolgásgával s mint ily pusztá társas kapcsolat, országgló erő nélkül, folyton az anarchia képét mutatja.

Az ország akkori joga, a hogy *Lengnich* művében (*Jus. publ. Regni Polom. 1742.*) előttünk áll, intézményileg biztosítja az anarchiát. Ily intézmények *a)* A palatinusok és tartományok (palatinatus et terrae) odáig fejlődni kezdő ön-állósága, melynél fogva az országgyűlések (comitia) végzeményei közül csak azok emelkedtek törvényerőre, a melyeket gyűléseiken (conventus) utólag jóvá-hagynak, *b)* Továbbá e tartományi gyűlések tagjainak, valamint az országgyűlésekre küldött követeiknek (nuncii) joga ellenmondásukkal (liberum veto), illetve távozásukkal (sistere activitatem) az országgyűlés egész működését lehetetlenné tenni vagy felfüggeszteni, *c)* Az interregnumok a király halála után, a midőn a rendes államhatalmak működése megszűnik s helyibők a polgárok szövetsége (confoederatio) lép az egész országot illetőleg a királyválasztó gyűlésen (comitia convocacionis), a tartományokat illetőleg ezek gyűlésein. E konvokációk azonban nemcsak a királyválasztással, hanem bármí egyéb az ország javát illető ügygyel foglalkozhatnak, annak jelétül, hogy a polgároknak hatalma nem kisebb, mint a királyé s a mi ily konvokációkon elhatározatit, annak védelmére a rendek esküvel szövetkeznek, miért is határozataik általános szövetségeknek nevezetnek és a törvények közé iktattatnak, *d)* Végül különösen a király életében keletkező szövetségek. Midőn a király és köztársaság nagy veszélyben vannak, melyet az országgyűlések elhárítani nem bírnak, az egyes polgárok a veszély elhárítására esküvel egyesülnek, a közhatalmak működését s különösen a tagok liberum vétóját a gyűléseknek felfüggeszelve, szótöbbséggel hozzák határozataikat s azokat a szövetség külön szervezett fegyveres erejével végrehajtják. Ezeknek az egyesületeknek lehetősége törvényileg meghatározva nem lévén s a szövetkezők belátásától függvén, mivel jogilag mégis elismertettek, bennök mutatkozik különösen az anarchia jogi szentesítése.

Igaz, hogy Rousseau ez alkotmány alapelveinek fentartását abból a szempontból is kívánja, mert sajátóságos, nemzeti s már ez által védfal idegen hatalmak ellen, de főleg azért, mivel egyezik saját államtani nézeteivel. így a legnagyobb súlyt helyezi a követek utasításainak szigorú és részletes meghatározására, a mi által az országgyűléseket' (comitia) a tartománygyűlések (conventus) határozatainak egyszerű összegezőjévé teszi.

A tartománygyűlések (conventus) az összes polgárokat egyesítvén, legjobban megfelelnek Rousseau eszményének a nép közvetlen törvényhozását illetőleg s különösen figyelmezteti a lengyeleket azok fontosságára. „Megy vagyok győződve, hogy ha a federációk mentették meg a hazát, a tartománygyűlések tartották fen és hogy ott van a szabadság palládiuma.” (Id. m. 7. fej.)

Midőn a lengyel anarchia okairól s orvoslásáról szól, nem itéli el a federációkat, szükségesnek tartja az interregnumokat, sőt magában véve a liberum veto-t sem tartja helytelenek, csak azt kívánja, hogy egyedül az alaptörvények tekintetében legyen gyakorolható. A federációkat pedig éppen politikai remekműnek, az alkotmány paizsának, mentsvárának, szentélyének nyilvánítja. (Id. m. 9. fej.) Miért? A lengyel alkotmány, a mint a XVI. század óta fejlődött,

zarta ki legjobban minden összlet fenállását s helyezte az egyesek kezébe minden közös cél fölött a hatalmát.

Nagyobb állam az ösgyűlésekkel meg nem bírván, a szoros, kötelező utasítás az egyetlen mód megakadályozni, hogy az egyesek akaratától független közakarat keletkezhessek.

Megszoktuk az utasítások rendszerét, hazánkban fenállott előzményeinél fogva, az arisztokratikus társadalmi szerkezet folyományának tekintem.

Ugyanis, a kik hazánkban az utasítások ellen küzdöttek, azokat nagy részt a rendiségből, más szóval bizonyos felsőbb osztályok és rendek uralmából származtatlak. Így Eötvös (*Pesti Hírlap 1847. jan. 23-iki sz.*), Kemény (még 1861-ben is *Pesti Napló jan. 16-iki szám.*)

Tényleg azonban az utasítások rendszerét a demokratikus társadalmi szerkezetek sem zárják ki, a mint ez nemcsak Rousseau elveiből, de az állam legújabb fejlődéséből is bizonyos.

Szalay László is (*Pesti Hírlap 1847. oct. 5.*) rámutatott, hogy „az utasítások mellett vannak, a kik Rousseau contrat socialjának tétéleiből varrnak magoknak tribuni köpenyeget”. Máshol pedig (*Pesti Hírlap, 1847. febr.*) így szól: „Az olygarchák és a demagógok egyaránt helyesen cselekszenek, ha az utasítások mellett küdenek”.

Az állam, bármily szabad formájú, mihelyt benne valamely társadalmi réteg s nem az összlet uralma nyilvánul, szükségképen az egyeseknek vagy közvetlen vagy az utasítások által közvetett befolyását emeli érvényre.

Hazánk utasítási rendszere ellen a küzdelem a jelen század első felében (*L. Beksic, A magyar doctrinerek.*) ugyan a demokrácia nevében is folyt, de Eötvös-től (*Pesti Hírlap 1845. szept.*), Irinyi-től (*Pesti Hírlap 1845. febr. 20.*), Kemény-től (*Pesti Hírlap 1847. júl. 23. és 25.*) a legtávolabb állott a demokratikus népelemek egyoldalú uralmát kívánni. A különböző érdekek kiegyenlítését, a magasabb összértelmiség érvényre juttatását értették ők a képviselőlet alatt, melyért, az utasításokkal szemben, síkra szálltak.

Látta ezt hazánkban már a múlt század végén a mély elméjű *Hajnóczy-Balogh Péter* az 1790/1-iki országgyűlés kiküldte publiko-politikai bizottságban az utasítások eltörlését javasolta ama nehézségek miatt, melyek tőlük a tanácskozás, az ügyek elintézése tekintetében elválaszthatlanok.

Hajnóczy szerint ellenben (De Comitibus publ.) az utasítások eltörlése s a képviselőlet rendszer létesítése nem a kormányzási technika kérdése. A míg a tulajdon csak a nemzet egy részének kezén van, a míg a törvényhozás tagjai csak a nemzet kisebbségét képviselik, addig a képviselőlet rendszerre gondolni sem tehet, mert ez az általános nemzeti érdek tudatán alapszik, míg a rendi külön érdek csak utasítások által írható körül. (L. szerző, A kilenezvenes évek reformeszméi és előzni. 160. l.)

Az 182-5-iki országgyűlés kiküldte országos választmány eltekintve munkálatában (Opus Kegnicol. Deputat, pro pertr. system. operatis ... circa objecta .... publ. polit. 1830. 10. l.) a törvényhozási szervezet társadalmi háttérétől, merőben a törvényhozási technika szempontjából vette a kérdést s azon az alapon kívánta az utasításokat kötelező erejüktől megfosztani s tanácsadó

jelleggel felruházni, mert a vitatkozás szabadságával s az országgyűlés céljával meg nem egyeznek.

Vajjon lebegett-e e javaslat alkotói előtt valamely más, nevezetesen olygarchikus irányzat? Ki tudná eldönteni. Kölcsey (Orsz. gyűl. napló 1833. június 4-én) úgy hiszi s az utasítások eltöltését a megyékben összefoglalt köznemesség erejének megrottására, a kormány és főnemesség hatalma erősítésére kigondoltnak tartja. Az akkoriban nálunk egyedül számításba jövő demokratikus társadalmi rétegnek, a köznemességnek úgy vélt érdekében, mondhatni Rousseaui érvekkel küzd az utasítások mellett. A kötelező utasítás szerinte a nemességnek egyforma, nevezetesen az országgyűlésen személyenkint való megjelenési jogából ered; ennél fogva adhat utasítást annak, a kit joga gyakorlására fölhatalmaz. A nemzetet sem az idegen befolyás alatt álló kormányban, sem az elnemetietlenedett főrendekben, sem a nemzettel össze nem forrt városi elemben föltalálni nem bírva s mivel a jobbágyságnak meg politikai érvényesülésére akkor nem gondolhatott, természetszerűleg oda jut, hogy a magyar faji jelleg főkifejezőjének, a köz és alsó nemességnek egyoldalú fölnyét biztosító utasítás mellett lándzsát törjön.

Valódi nemzeti összérdekről még nem lehetett szó abban a magyar államban, a melynek kormánya idegen befolyás alatt állott s a melyben, mint *Dessewffy Aurél (összes művei 118. I.)* az 1830-iki országos választmány fenemlített munkálatát bírálva mondta: „a rendek között minden különbség még meg nem szűnt s a karzatoknak némi nyoma még fenmaradt”.

Így találkozott az arisztokratikus irányú Dessewffyvel a kötelező utasítások védelmében Kölcsey. Az első nyilván a főrendek megyei befolyásában bizott s az alkotmány sánczaiba beveendő új elemek ellenében keresett biztosítékot a követi utasításban, az utóbbi általok vélte az alsó tábla fölnyét a felsővel szemben megóvni, a melynek veto jogát elismerni nem akarta, ellenkezvén a nemességnek fejenkint egyforma jogával, hogy 500 főnemes 700000-nek küldötteit leszavazza.

Végcélja mindegyiknek az, megakadályozni, hogy az egyesek kezéből a közhatalom kivéssék.

„Alkotványos nép szabadsága, így szól Kölcsey, kétfelől retteghet nyomást: fejedelem és országgyűlés despotizmusától; ha a nemesség a maga képviselői által a fejedelmi önkénynek korlátot vonni igyekezett, igen szükség volt vigyázni, nehogy az önkény a képviselőségre ruháztassék, vagy hogy a képviselőség a fejedelem zsoldjába lépven, az alkotványt annak kénye szerint módosítsassa.” (Id. helyen.)

Dessewffy szerint pedig a kötelező utasítások eltörlésével „vagy szapora szökésekben fog a democratia felé sietni a maga mindenhatóságában gyönyörködő tábla, vagy pedig vak szolgája lesz a kormánynak.”

A kötelező utasítások szükségességét demokratikus szempontból, nem jogtörténelmi alapon s gyakorlati, politikai okból mint Kölcsey, hanem az ész követelményeként *Benczúr János* vitatta (*Szabadság és társadalmi rend elméletei*) legerősebben irodalmunkban.

Már hazai életünk fejleményei arra mutatnak ezek szerint, hogy a kép-

viseleti rendszer nemcsak a rendi és arisztokratikus, hanem a demokratikus társadalmi szerkezettel is ellenkezik, mihelyst benne a közhatalom csak az egyesek hatalmának összetételéként fogadtatik el.

De világosabb bizonyossága ennek Franciaország történelme a múlt század vége óta s a képviselői rendszer fejleményei az utóbbi évtizedekben.

Az 1793. június 24-iki alkotmány a törvényhozó testnek már csak a törvényjavaslatok készítését tulajdonítja, melyek az állam összes községeinek megküldetnek s lia a megyék többségében az ösgyűlések egy tizedrésze felszólal e javaslatok ellen, a törvényhozó test egybehívja az ösgyűléseket, amelyek igenel vagy nemmel döntenek a fölött, vajjon törvényerőre emelkedjenek-e a javaslatok. Az utasítások a törvényhozás menetét megehezítvén, pótlásukra szolgál az utólagos népszavazás, a mint ezt az 1793-iki francia köztársasági alkotmány szabályozta.

Az első császárság, az alkotmányos monarchia elseperte ugyan az utólagos népszavazás intézményét s az a második császárság alatt mint intézmény csak a *plebiscitum* alakjában élt, mint a szélső köztársasági párt egyik árnyalatának – a másik árnyalat a kötelező utasításhoz (mandat impératif) ragaszkodott – követelése azonban állandóan fentartotta magát. *RiUinghausen (La legislation directe par le peuple. 18-)0.), Considérant (La solution ou le gouvernement directe par. le peuple 1851), Milliére (Constit. de la démocratie 1851), Ledru Rollin (A Voix du proscrit 1851,-i folyaméiban)* a 48.-iki forradalmak leveretése után hangoztatták szükségét.

Újabbán svájci alakjában, mint a *referendum* intézménye követeltetik a tiszta képviselői rendszer ellenében, vagy annak kiegészítésére.

De e *svájci referendum* intézménye az egyes kantonok belügyeiben határozottan összefügg a nagy francia forradalmi iránynyal. A referendum ugyanis az elmúlt századokban csakis szövetségi, nem pedig kantoni belintézmény volt. Nevezetesen a szövetségi gyűlésre az egyes kantonoknak utasításokkal ellátott követői azért gyűltek egybe (*ad audiendum et referendum*), hogy meghallgassák egymás utasításait s határozat csak ez utasítások megegyezése esetében keletkezhettek, ellenkezőleg a követeknek tudósítani kellett kantonjaikat, hogy utasításaikat módosítsák. Vagyis a régi szövetségi réferendum a kantonok szuverenitásának természetes követelménye volt.

Ellenben az egyes kantonok nem ismerték a jelen század előtt, mert Granbiindten, Vallis, ahol ősidők óta fennállott, ekkor még nem tartoztak Svájcához, a régi svájci kantonokban pedig vagy tiszta, közvetlen népuralom, vagy kiváltságos osztály uralom volt s a választott közhatalmak a választók egyenes befolyása nélkül gyakorolták a szuverenitást.

Az állam beléletében, mint közjogi intézmény az 1802.-iki helvét szövetségi alkotmány elfogadásakor látjuk először alkalmazva, mely alkotmány Napoleon közbenjárásának köszönte létét s a francia forradalmi államelmélet új elveit honosítja meg Svájcban.

Az egyes kantonok közül ez új alkotmány alatt csak az egyidejűleg Svájcához csatolt Granbündten és Vallisban állt fön, illetve tartatott fön a referendum, a többiekben csak 1830 után kezd tért foglalni.

III. *A referendum fejlődése, lassabb vagy gyorsabb fokozatban, de egy gondolatot fejez ki: az állami különlétnek azonosítását az egyének közös létével.*

Kezdetben ugyanaz a célzata, mint az északamerikai köztársaságok alkotmányozó convention-jeinek. Az egyeseknek befolyást kívannak biztosítani az állami főszervek alkatának és viszonyának s a szuverén hatalom határainak meghatározására. (*L. szerző, Újkori Alkotni. I. köt. 181-184 l.*): Mint Bryce mondja (*The American Commonwealth I. köt. III. kiad. 467. l.*): a törekvés, a polgárok összeségét tenni a legfőbb törvényhozóvá, az alkotmánylétesítés vagy módosítás fölötti törvényhozás formájában nyilatkozik.

A svájci referendum azonban ezt még határozottabban érvényre emeli, mint az amerikai alkotmányozás módja, mert míg itt a választók összesége nem szükségkép, nem mindig szavaz az alkotmány szövege fölött, hanem e célból csak külön képviselőket választ, addig Svájcban a referendum a választók szavazatától teszi függővé az alkotmány szövegét, valahányszor azt a képviselő megváltoztatni, vagy módosítani óhajtja. (*Kötelező referendum.*)

Azonban e befolyás mellett is még a képviselő kezében van az alkotmányváltoztatás kezdeményezése s így az állam legfőbb irányzata.

A képviselői rendszer akkor ingattatik meg csak komolyan, ha egyes választóknak, mihelyt bizonyos számban egyesülni bírnak, megadatik a jog, hogy az alkotmányváltoztatást indítványozhassák s a fölött népszavazást kívánhassanak. (Fakultatív referendum.) Végkép megszünteti a képviselői rendszert, ha c jog minden törvényre kiterjesztetik, vagy pedig a képviselők visszahívása a választók által közjogilag elismertetik, mint ezt Argau, Solothurn, Basel, Thurgau, Bern, Luczern, Schaffhausen kantonok alkotmányai teszik.

A közönséges törvények tekintetében a fakultatív referendum fenáll a szövetségben s a kantonok egy részében, a kantonok más részében pedig kötelezőleg is.

E rendszer úgy az egyes állami feladatok megoldása, mint a pártok érdekei szempontjából tekintve, eddigelé igen ellentétes eredményeket mutat; meghazudtolta a hozzá nagy reményeket fűzők várakozását, megcáfolta ellenzői félelmét, szóval gyakorlati hatása kiszámíthatlan.

Nagyban aggályos, mert a tömegek felelős vezérelt nélküli működésének nyit téli, az állam irányását egyesek véletlen föllépésére hagyja, a képviselő tekintélyét megtámadja, az állami akarat, komoly előkészítését nem mozdtija elő, létrejöttét pedig a nemzet községenként szétszört szavazó töredékeinek történetes megegyezésétől teszi függővé, mindenesetre az egyesek akaraturalmának kedvez. Jó hatása csakis valamely állam szervezeti hibáinak orvoslásában állhat, aminők Svájcban a törvényhozó szerv második házában nemléte, szentesítő joggal felruházott államfő hiánya.

A referendum irodalma, Svájcban kívül, (*Deploige, Le referendum en Suisse. – Sir Francis Ottival Adams, The Swiss Confederation. – Laveley, Du gouvernement de la Démocratie.*) az egyes előnyök és hiányok föltüntetésére fordítja főként figyelmét, alig vetve ügyet a változásra, melyet az állam képviselői jellegében okoz.

A képviselői rendszer továbbfejlődése, névszerint a választók és kép-

viselők közt a programbeszéd útján létesülő szorosabb kapocs, a nép- és választó gyűlések befolyása a törvényhozásra, ugyanazon okokból és erőkből folynak, a melyek a referendum intézményét fentartják. A pártklubok, az úgynevezett caucus-ek vagyis a pártok képviselőt kijelölő és programot készítő gyűléseinek községek, megyék szerinti és országos szervezete a törvényes választó kerületek mellett, mi egyebek, mint a jogilag független képviselő mellett, az egyes választók tényleges befolyásának intézményes biztosítása?

Amint a képviselői rendszer lényege szem elől tévesztetik, vagy ha visszaélései ellenhatást szűnnek, a különböző tényleges befolyások a választók többségének egyenes uralmához vezetnek referendum nélkül is. Így következik be, hogy az állam tárgyilagos java mellett annyira hangoztatik az egyes polgárok többségének alanyi véleménye a közjóról, hogy a képviselő szülőföldjén Angliában is a korona, a parlament, a kormány végső érvét politikájának megévesése a többség véleményeivel alkotja.

Ezzel természetes összhangban fejlődött a képviselőház hasonlíthatatlan túlsúlya a korona, a felsőház fölött. Ha az állami teendők végső zsinórmértékét az egyes választók felfogása alkotja, a képviselőháznak, mint e felfogás leg-egyenesebb kinyomatának természetesen háttérbe kell szorítania az egyesek fölött álló, tőlük független koronát, valamint a parlamenti tisztüket nem az egyesektől nyert főrendeket.

Azonban a, képviselőket lehetetlen a képviselői rendszerben, bármily erős legyen a párt szervezkedés, minden egyes, főképen előre sem látott kérdés nézve a pártprogram útján megkötni. A népgyűlések pedig, a választások után felmerült kérdésekben, a választók véleményét teljes biztossággal kivenni nem engedik.

Önként merül föl tehát a követelmény, hogy programok, képviselői reverzálisok (Angliában a platform és pledge elnevezések alatt), bizalmatlansági szavazatok, népgyűlési kijelentések helyett, mint a melyek matematikai bizonyosságot nem adnak, a referendum léptetessék életbe.

Az elfajulás következményeinek részletes elemzése, a mely a választott vagy örökletes képviselőiben előfordul, hasonló eredményt mutat.

Ha a választott képviselők, az alatt az örv alatt, hogy a közvélemény letéteményesei, az állam hatalmát merő pártérdek, vagy éppen személyes érdekében használják, a választók megkérdése látszik az egyedüli eszköznek e helyzet megszüntetésére. Az örökletes jogon vagy élethossziglan működő törvényhozó képviselők konokságát, önzését a választók összeségének nyilatkozata inkább alkalmas megtörni, mint a választott képviselő útján kifejezett közakarát.

A választott képviselő ellen és viszont a fejedelem mind a kettő ellenében úgy látszik a referendum által módot nyer kényes helyzetek megszüntetésére, az államnak önmagával való tanakodása, töprengése végelhatározására.

S csakugyan újabban Belgiumban a királyság, Angliában a főrend s a választott képviselő érdekében is követelni kezdik a referendum létesítését. Már Sidgwick (Elements of Politics 529-534. l.) foglalkozik vele, Dicey, Grey Earl,

Farver Lord (Contemp. Review 1890.ápril, national Review 1894. márcs.) pedig részletesen elemzik értékét.

Egybevetve az állam természetét a referendum céljával és eredményeivel, lehetetlen föl nem ismerni, hogy a referendum választott, vagy örökös fejedelmi alkotmányokban, melyek egyszersmind két kamra, rendszerűek: a szervezett államhatalmak kétségbeesése, lemondása, az állam képviseleti jellegének hallgatag megszüntetése.

A hallgatag utasítási rendszer, azaz a képviselőknek tényleges megkötése választóik által s a referendum alakjában lefolyó népszavazások egyforma eredményre vezetnek a nyílt utasítási rendszerrel; az állami különlétnek megdöntésére s valamely társadalmi osztály uralma biztosítására. A különbég köztük csak az, hogy a referendum s a nyílt utasítási rendszer számtani biztossággal dönti el a fenforgó kételyeket, hogy az utasítás mellett az állami kormányzás sokkal nehézkesebb, míg a hallgatag utasítási rendszerben folyton fenáll a bizonytalanság, hogy a választóknak mi az igazi akarata? mert az egyes választó- vagy népgyűlések összetétele, szavazásuk módja számtani biztossággal nem ellenőrizhető.

A hallgatag utasítások fölélesztése, vagyis a nemzet kormányzásának a képviselők gyűléseiből a népgyűlésekbe való áthelyezése, a választók fölényének állandó hangoztatása a törvényes képviselet fölött, az időszakonkint, törvény-nél fogva megújuló vagy a fejedelem akaratából elrendelt választások idején kívül is, épp úgy nem a nemzeti akarat nyilatkozásának pusztá technikájára vonatkoznak csak, mint a referendum rendszer sem.

Az állam lényege, az egyéni külön érdekek fölött álló egyetemes volta áll kockán ebben a képviseleti rendszerrel látszólag nem ellenkező átalakulási folyamaiban, még inkább természetesen annak világos kiformalódásában: a referendumban.

Mert egyedül a referendum nélküli, az egyenes vagy hallgatag utasítások nélküli képviseletben van az egyetemes jó az egyéni érdekek támadása ellen intézményileg biztosiba, az állam a társadalom fölé emelve.

Rövidlítés tanácsolhatja csak, hogy a képviseletek korrupciója, hibái miatt maga a képviseleti rendszer alapszabályában aláassák.

Mindezen tekintetek nem lehetnek természetesen irányadók oly nézlet-Tuódra, mely mint az individualisztikus, vagy mint a szociologusoké, köztök a Spencéré (*L. különösen State versus Man.*) az államot az egyesek egyenlő érdekeinek, és pedig a legszűkebb körben működő, negatív védőjeként tudja csak „képzélni, mely az államot egyesek merőben önkéntes kooperációjának tekintti és az állam célját nem a létérti harc törvénye ellen való küzdelemben, hanem annak közömbös nézésébe helyezi.

Az a tan, mely nyíltan vallja, hogy minden magát fentartani nem elég erős teremtménynek, legyen ember vagy állat, el kell pusztulnia, mely csak a magánsegélyt tűri meg ilyenek irányában, a közsegélyt pedig bármely formájában elítéli, más eredményre nem juthat, mint arra, hogy a képviseleti kormány nem egyéb, mint a nép adminisztratív bizottsága, melynek semmi saját, belső ereje, tekintélye nincs.

A spenceri szociológia az államot nagyobb méretű üzleti társaságnak tekintve, a különböző nemzetek szellemének ellentéteit mellőzve, a talán megegyező gazdasági érdekeknek ellenkező szellemi irányok által való bonyolítását észre sem véve, könnyen megrajzolja utópisztikus, csak az önkéntes társulás elve által összetartott állam képét, a melyben a képviselők egyszerű szócsövei az egyeseknek. Mennyire alaposak e föltevések csak a gazdasági érdekek mezején? elég a tőke és a munka mai harczeit utalni.

De e tan ellenmondásba jut önmagával is, midőn a tetszése szerint szerződő egyént teszi az emberi élet egyedüli tényezőjévé, holott maga hirdette legnagyobb mértékben, hogy a teljesen független egyén merő értelmi elvonás s valósága csak az egyének társas csoportjainak van, továbbá midőn a képviselőt teljesen az egyesektől függő berendezésnek nyilvánítja, holott saját organikus, tana szerint a kollektív lényekben a részek mellett önálló erő rejlik.

108. §. A törvényhozó szerv működési köre.

A törvényhozó szerv az állam szuverén akaratát van hivatva létrehozni.

A törvényhozó szervnek ebből a legmagasabb funkciójából, a melynél fogva az államfővel egyenlő színvonalra emelkedik, következnek sok más funkciók, de ezeket szükséges magától a szuverén akarat tartalmának megállapításától megkülönböztetni.

Az állam szuverén akaratának két fajtája van.

Vagy a jövőben előforduló összes cselekedetekre vonatkozhatik ez akarat s azokra nézve általános szabályt állít föl, vagy minden egyes cselekedetre nézve új, eredeti, önmagából merített elhatározást foglal magában.

A hol az államnak szuverén akarata kimunkálására és cselekvésére külön szerve van, ahol szuverén akarata több ember hozzájárulása által keletkezik, ott a törvényhozó szerv annak a szuverén akaratnak létrehozására lesz különösen hivatott, amely általános szabály alakjában kifejezhető vagyis törvények hozására. Törvény alatt ugyanis anyagi értelemben csak oly akaratot értetni, amely minden jövőbeli, hasonló esetekre egyforma szabályt állít föl.

Másnemű, szabályt nem tartalmazó szuverén akaratok létrehozásában, aminők p. o. a külügyek nagy részének intézések kiváltságok létesítésekor fordulnak elő, a törvényhozó szerv működése nem lehet ily teljes.

Írányt adhat, óhajt fejezhet ki tartalmukra s a megnyíben helytelenül keletkeztek, erre nézve bírálatot gyakorolhat, de végleges megállapításukra nem elég alkalmas.

Ily szuverén akaratok különösen ott fordulnak elő, a hol az államnak egyszerre kell határozni és cselekedni, mint a külügyekben, szükségállapotokban, továbbá az állami öntudatnak oly nyilvánulásaikor, a melyek magának az akaratnak irányzására vonatkoznak, minők a törvényhozó szerv egybehívása, felosztása, az állam cselekvésének a törvénnyel való összhangba hozása, arra alkalmas közegek kinevezése, rendeletek alkotása által.

Azonban a törvényhozó szerv az ilyen szuverén akaratok létrehozásából sem maradhat kizárva, mert ha kizárva maradna, az állam nem lenne eleven egység, személyiség, részekre bomlott mechanizmussá válna.

Az állami főszervek, habár az állam meghatározott funkcióinak végzésére hivatvák, nincsenek egymástól természeti vagy mechanikus válaszfalak által úgy elválasztva, mint e gép alkatrészei. Mert az állam a maga összes elemeiben él, annál inkább kell főszerveinek egymás funkciójáról tudomással bírniok, arra öntudatos hatást gyakorolni s esetleg egymás funkcióját helyettesítem. E tiszta lélektani szempont mellett erkölcsileg, valamint a helyes cselekvés érdekében is szükséges, hogy az államnak semminemű feladatára ne maradjon kizárva az összeség érzésének, akaratának befolyása.

A magán-, a büntetőjog megállapítása, az alkotmány meghatározása p. o. oly legfőbb államakarat, a mely általános, előre kimondott szabályt foglal magában. Ellenben vajjon annyira haladtak-e a viszonyok, hogy a diplomáciai összeköttetést meg kell szakítani, a békét meg kell-e kötni, a büntettek elszaporodása miatt a rendes büntető eljárást föl kell-e függeszteni? előre általános szabálylyal meg nem határozható; de még kevesebbé az, kit kelljen p. o. ministerré kinevezni s minden ily esetben csak az állam kárával lehet az elhatározást és cselekvést egymástól elválasztani.

Ezért ily ügyekben az akarat és cselekvés leghelyesebben egy természetes egyénre ruháztatik; a számos tagból álló törvényhozást, minthogy nehezen bír határozatra jutni, a cselekvésre pedig maga éppen alkalmatlan, még az akarat végleges eldöntésével sem helyes felruházni.

Nem ok nélkül neveztetik hát a szuverénakarát szerve törvényhozó szervnek; a törvényhozás ugyanis legfőbb s olyan teendője, a melyet csak számos tagból álló szerv teljesíthet helyesen, mert csak ilyen ismerheti az állami és társadalmi szükségleteket teljességükben, minden irányban, a mi nélkül jó törvény alkotása lehetetlen. De nemcsak helyesen, hanem az emberi szabadságnak egyedül megfelelő módon is, mert akik benne, akár választásnál fogva, akár örökös joguk, hivataluknál fogva helyet foglalnak, részint embertársaik egyenes akarata, részint érzülete által ösztönözve, azzal a tudattal gyakorolják hatalmukat, hogy embertársaiknak a közjóról alkotott felfogását érvényre emelni, vagy a mennyiben hibás lenne, helyesbíteni kötelességök.

A legfőbb állami akarat vagy az államra mint egészre, vagy az államnak más államokhoz, vagy saját tagjaihoz, vagy e tagoknak egymáshoz való viszonyára vonatkozhatik.

A hol az államnak mindezek a viszonyai jogi, illetőleg ethikus rendezést nyertek, ott e rendezésnek lényeges részét teszi az egyén létehez és fejlődéséhez nélkülözhetetlen tulajdonnak az állam részéről is sérthetetlen szentsége.

Az állam céljaira szükséges, csak a polgárok tulajdonából vehető gazdasági eszközök előteremtése ennél fogva mindig a tulajdon sérthetlenségével jó összeütközésbe s a míg más törvényekhez, bár a polgárt életében, szabadságában támadhatják meg, magától értetődőig különös fölhatalmazás nem kívántatik, mert hisz az állami lét természet szerint az egyének fölötti hatalmat jelent, addig tulajdonuk elvétele közczélokra az államnak oly térre való álnyulását foglalja magában, ahol ez az egyénnek föltétlen jogot biztosított.

Ez oknál fogva állami jövedelemforrások nyitására (adó-törvények), valamint a jövedelmek hovaforchtására (költségvetési törvény) vonatkozó törvények más törvényektől különböző természetűek.

E különbség abból áll, hogy a közterhek elvállalása inkább megkívánja, mint más állami akarat, hogy az egyes polgárok hozzájárulásával keletkezzék, mert az egyesek részéről lemondást foglal magában oly jogról, melyet az állam föltétlen szentnek ismert el, minek további folyománya, hogy a hol a társadalomnak a törvényhozó szervnek mindegyik részére befolyása van, ott e részek

közül annak legyen nagyobb joga az adótörvények hozatalára, a mely az állampolgárok zöméből alakult.

Továbbá e különbségből következik, hogy noha az állami feladatokra szükséges költségek meghatározása tulajdonkép egyes konkrét közigazgatási feladatok intézése, illetve intézésének kormányzása, mint ilyen tehát a csak általános szabályok hozatalára, irányadásra hivatott törvényhozó szerv működési körébe nem tarthatnák, mégis idetartozik s a törvényhozás a közigazgatásnak költségvetési oldalával nemcsak utólagos bírálat, hanem előzetes megállapítás alakjában foglalkozik, még pedig annál fogva, mert a költségmegállapítás végeredményben (ha új adók létesítésére vezet,) a polgárok tulajdona fölött határoz. Ezenkívül pedig a költségvetés megállapítása még annál fogva is a közigazgatási ügyintézés fölé emelkedik, sőt némileg általános szabály jellegét ölti magára, mert a költségvetés tételeinél a törvényhozás az egyes eseteket az egész háztartással való kapcsolatukban tekinti.

A költségvetés tehát, különösen a polgárok tulajdonát érintő mivoltánál fogva, méltán utaltatik a törvényhozás működési körébe s jellege a végrehajtó hatalom irányában szoros jogi, azaz határt vet az utóbbi akaratának a költségek megtétele szempontjából.

A mennyiben pedig az alaptörvények különös súlyt helyeznek a költségvetés miképeni létrejöttére, nemcsak a végrehajtó, hanem a törvényhozó hatalom is reávonatkozó működésükben a szerint lesznek többé vagy kevésbé megkötve, amint egyes államokban a törvények hozatala, érvénye az alaptörvényekkel való egyezésök szerint határozódik.

Mennyiben van a törvényhozó hatalomnak különös szükségése a költségvetési jogra a nagyhatalmú fejedelem és a végrehajtó hatalom irányában? az állami főszervek viszonyánál fog kifejtetni.

A törvényhozás az akarat szerve lévén, a cselekvés és bíráskodás szervei fölött szükségkép ellenőrző funkciót is kell gyakorolnia, minthogy a tett az akarattal ellentétbe nem jöhet. De sőt a két szerv egy szellemben való működésének biztosítására nem elégséges az ellenőrzés, hanem legalább befolyás szükséges a végrehajtó szerv alakítására s működése irányására.

Az állam vezető, öntudati szervével szemben pedig az egyen-

lőség színvonalán kell állnia, hogy saját funkcióját végezhesse s amazét serkenthesse, esetleg pótolhassa.

Az akarat szervére az öntudat szervével szemben lényeges az egyenlőség, mert önerő nélkül nem lenne akarat.

A törvényhozó szervnek a szuverenitás másik két szervéhez való ím ebből a viszonyából ered működési körének az a része, a mely által a fejedelmi és a végrehajtó szerv működése fölött *nem mindig hatalmat, hanem csak befolyást gyakorol, illetőleg jogosulatlan befolyásuk ellen magát védelmezi, esetleg működésüket pótolja.*

A fejedelem akadályoztatása, kormányzati tehetetlensége esetében a helyetteséről való gondoskodás, a fejedelmi működési körbe tartozó funkciók gyakorlása iránti kérelem és tanácsadás, végső szükségben a fejedelmi működés egyenes pótlása egyrészt, másrészt a végrehajtó hatalom feleletrevonása, a fölötté való bíraskodás, a szükségállapotok fenforgásának eldöntése, a törvény felfüggesztés engedélyezése vagy jóváhagyása, a végrehajtó hatalom közegeinek kijelölése, saját hatáskörének, tagjainak védelme, belső életének a többi államhatalomtól független rendezése: a törvényhozó szervnek részint egyenes hatalmi, részint befolyási körébe tartoznak.

A törvényhozó szervnek hatalma és befolyása közli különbség külsőleg is nyilatkozik, a mennyiben hatalma rendszerint törvények, befolyása kevésbbé ünnepélyes főmájú, esetleg csak egyik ház hozta határozatok alakjában jelentkezik, anélkül, hogy a két-nemű funkció tartalma és formája között mindig ily viszony lenne.

A törvényhozó szervnek mindezen funkcióit azonban csak akkor fejthetni ki helyesen, ha a többi állami főszervek hatásköre megállapított, minthogy a funkciók attól a viszonytól függenek, melyet az állam öntudatos, egységes minősége különböző életnyilvánulásai között kivan»

A törvényhozó szerv hatáskörében mindkét háznak egyformán kellene osztoznia s csakugyan mentől hasonlóbb elemekből van mindenik szervezve, annál hasonlóbb is mindegyiknek a működési köre.

Az elemek, természetes nyomatékuk különbsége, a mely elemekből a két ház alakul, szüli első sorban az egyes házak hatás-

körének különbségét, így a rendes és a pénzügyi törvények tekintetében, így a törvény kezdeményezés tekintetében. A törvényhozó szervnek a többi államhatalmakhoz való viszonyából eredő funkciók megosztása pedig vagy a két ház természetes súlya szerint történik mint p. o. a költségvetés megállapítása, a végrehajtó hatalom főközegeinek megválasztására és elbocsájtására való befolyás, részint célszerűségi szempontok szerint, mint p. o. egyik háznak vádló, a másiknak bírói minőségben való működése.

109. §. Az állami akarat keletkezése a törvényhozó szervben.

A mint a közvélemény az öntudatos állami akaratot több egyén akaratában, sőt bárcsak tanakodásával nyilvánulónak tekintti: az csak bizonyos, akár szokásszerű, akár öntudatosan előre tervezett módon keletkezhetik.

A korlátlan fejedelemség törvénykészítő tanácsának, a gyűléseknek, melyek az osztársadalom vagy valamely kiváltságos osztály tagjait egyesítik az összakarat kifejezésére, a képviseleti jellegű törvényhozó szervnek nem minden nyilatkozata, hanem csak az fog állami akaratul elfogadtatni, a mely az állami akarat e különböző alanyainak lélektani természetével s magának az államnak időnkinti törekvéseivel összhangzó módon keletkezett.

A folyamat végczélja, a melyen keresztül az egyének akarata összakaratban egyesül, mindig ugyanaz: sokféle egyéni akarat mozgása, érvényesülése által osztatlan, egységes akaratot lehetségessé tenni. Ez azonban igen különbözőleg jöhet létre: úgymint az egyesek akaratának önkéntes meghajlása által, a mely vitatkozás vagy egyes kiváló egyéneknek adott javaslattevő befolyás által éretik el, vagy pedig minden vitatkozás nélküli akaratnyilvánítás útján, többségi döntéssel.

Mindezek a módozatok természetszerű összefüggésben állanak a törvényhozó szerv alkotó elemeinek különböző lélektani természetével.

A demokrácia a vitatkozás nélküli vagy vezetők javaslata fölötti döntésnek, a monarchia és arisztokrácia a vitatkozás újjáni elhatározásnak fog kedvezni; az alkotó elemek természetével függ össze az egyes tagok érvényesülésének engedett kisebb

vagy nagyobb tér, a gyülekezet hatalma egyes elemei fölött, titkossága vagy nyilvánossága, de függ a célaktól is, melyekre az állani bizonyos korszakban kiválóképen törekszik. Így az arisztokratikus elemekből álló gyűlés az egyes tagok nagyobb hatalmat enged, a titkosságot kívánja, ellenben az államéletnek kényszerintézményeket szükségessé tevő, főleg háborús korszakai nem kedveznek a vitatkozás szabadságának s az állami akarat a tagok egyszerű leszavazásával, gyorsan keletkezik s a külügyekben a titkosság elve követtetik.

Bármennyire legyen is *tehát a cél az* állami akarat keletkezésénél mindig egyforma, annak módjai nem az elvont czélszerűség, hanem a többi uralkodó érdekek hatása alatt keletkeznek.

Az állami akarat keletkezésének folyamatát vagyis a törvényhozó szerv alakulásának, tanácskozásának, szavazásának módjait irányító szabványok, különböző nevek alatt, mint *házasbályok*, mint *tanácskozási, szavazási rendtartások, ügyrendek* fordulnak elő a különböző alkotmányokban.

A többek közrehatásával keletkező állami akarat egyének gyülekezetét föltételezván, az állami akarat keletkezésének előfeltétele a gyülekezet megalakulása, mi annak meghatározásából áll, jelen vannak-e a jogosultak s nincsenek-e jelen jogosulatlanok.

Ily meghatározás mindenesetre csak akkor lehetséges, ha az összegyűltek többségének jogosultsága kétségen felül áll, de akkor is az egyes tagok akaratmegegyezése elégtelen olyan öntudatos, egységes összakarát keletkezéséhez, a melynek az egyesek akaratától külön vett, olyan valódi léte legyen, hogy az egyeseket, a kik hozzájárultak, megkötni, irányozni bírja.

Ez csak azáltal keletkezik, ha az egyesek egyező akarata egy tőlük különböző, fölöttük álló, akár a sors, akár az életkor, akár valamely felsőbbnek elismert hatalom által kijelölt természetes személyben, mint élő, önálló akarat hatni bír, megtestesül.

Az ily személy, a neki tulajdonított erkölcsi tekintélyvel, a benne rejlő értelmi és akaraterővel, a támogatására melléje adott szellemi segédekkel, jegyzőkkel, valamint a rendelkezésére bocsátott karhatalommal a gyűlés feje, elnöke.

Az öntudatos összakarát valósulásának első föltétele az elnökség, mert általa lesz egy és öntudatosan irányzó a sokakban élő akarat, csak így lehetővé az egyesek összeségének, többségé-

nek akaratát végcélja: egy összakarat alakulásáig vezetni, világosan megtudni, biztosan, a maga egységében, a kisebbséggel szemben érvényre emelm. Így van ez az emberi élet más részeiben is.

Minden együttes akaratot valamely egyes természetes személy, az elnök tesz lehetségessé, innét tekintélye, innét a nagy fontosság, mely miképpen és ki által való kiszemelésére a törvényhozó szervekben helyeztetik.

Az állami akaratot is, akár értelmi megfontolás, akár közetien szükség hatása alatt keletkező vágyakból, törekvésekből jó létre, érezheti ugyan az összeség, de csak egyes ember fejezheti ki.

Az állami akaratelhatározás folyamatának megindítása a dolog természetie szerint csak az összeség szempontjából történhetik; minthogy azonban a nemzetszemélyiség a maga mindenütt jelenlévő erejével nincs kizárólag előre meghatározott egyéneken rögzítve, az akaratelhatározás kezdeményezése nem lehet egyoldalúan a fejedelemhez, de még a törvényhozó szervhez vagy tagjaihoz sem kötve, hanem arra az államszemélyiség legparányibb részecskéjének, bármely egyes polgárnak is legalább közvetett jogának kell lennie. Ez az egyik közjogi alapja a kérvényezési szabadságnak, a mely által alkalom adatik a törvényhozás mindenik tényezőjének, hogy a szükséges állami akarat keletkezését megindítsa.

Mégis mivel a törvényhozó gyűlés egyes tagjainak indítványozási, vagy mások indítványainak módosítására vonatkozó joga csak az államszemélyiség akarat keletkezésének könnyítésére, tartalmának helyesbítésére szolgálhat s a törvényhozás egyes tagjait megillető indítványozási jognak oly használata, mely állami akarat kelétkezését lehetetlenné teszi, azt merő erőszakossággá változtatja, elkerülhetlen lesz e jognak bizonyos fokú külső korlátozása; annál inkább szükséges, hogy az egyes polgárnak kérvényezés alakjában föllépő kezdeményezési joga határok közé szorítottassák.

A megindított akaratfolyamat csak érett megfontolás után válhatik elhatározássá, a mit a tagok hozzászólása által végbenő tanácskozás van hivatva biztosítani.

Minden tagnak az indítványok és módosítványokhoz, a tárgyalás rendjéhez való hozzászólási joga a megfontolásnak így eszköze.

A parlamenti szólásszabadság alapja nem az egyén véle-

meny nyilvánítási szabadságában, hanem az állami akarat mentől tökéletesebb, megfontoltabb voltának szükségességében gyökerezik. Az állami akaratnak nem külerejénél, hanem belső helyességénél fogva kell uralkodnia, a mi csak úgy lehetséges, ha minden lehetséges szempontból meghányatik, ha a törvényhozás egyes tagja félelem nélkül fejezheti ki aggályait, adhatja tanácsait.

Az egyes tag szóvási szabadságának párja a véleményalkotás lehetősége, a mi a kevésbé jártasoknál már a jártasabbak szóvásszabadsága által megkönnyítettik, a mennyiben t. i. ezek felszóváásaikkal az ügyet tisztázván, az egyes ingadozóknak vagy tájékozatlannak szavazatát megkönnyítik.

A véleményalkotás megkönnyítésére szolgál a javaslatoknak bizalmasabb, kisebb csoportokban, osztályonként való tárgyalása vagy különös szakismereteket igénylő javaslatoknak előkészítése szakbizottságok által.

A bizottsági és osztálytárgyalásoknak nem szabad azonban az ünnepélyes nyilvános tárgyalást háttérbe szorítani, az egyes tagnak az egész gyülekezetre való befolyását csorbítani, mert csak az összes tagok együttes közreműködésével, a nyilvánosságnak a felelősséget fentartó s az egész közület együttérzését biztosító befolyásával keletkezhetik a legteljesb, a közvélemény pártolta állam-akarat.

A tagok indítványozást, módosítási jogának, szóvásszabadságának megszorítása, a szóvási idő tartamának meghatározása, a vita bezárása, (clôture), akár midőn a szóváásra jelentkezettek még vannak, akár olyképen, hogy a vitának valamely előre meghatározott időpontban (egy-két-három nap vagy hét múlva) föltétlenül meg kell szünnie, annak a jelei egy államban, hogy az állam nem belső érvek, hanem csak külső hatalom által állhat fen, akár a többség erőszakoskodása, akár a kisebbség fegyelmetlensége legyen az ok, mely e korlátozásokat szükségessé teszi.

Tiszta czélszerűségi okokon alapszik a javaslatok általános tárgyalásának elválasztása a részletestől, mert csak úgy lehet az időt kimélni, ha oly javaslatok, melyek a többség helyeslésével egyáltalán nem találkoznak, bővebb tárgyalás nélkül, már elvük miatt visszavetettek. Az általában és részleteiben elfogadott javaslatoknak pedig egészen való végleges, harmadszori szavazásra bocsá-

tása módot nyújt az egészben helyeselt, de részleteiben elhibázott javaslat elvetésére.

A törvényhozó szerv elhatározása, a szavazatok számbavétele útján állapíttatik meg. A fölkiáltás, fölállás, a kézemelés, a golyózás, a névszerinti szavazás erre a módok.

A hosszadalmasb eljárást szükségessé tevő módok csak a kiváló fontosságú eseteknél jogosultak, névszerint ott, a hol az egyes tag erkölcsi felelősségének érvényesítéséről van szó, a titkos, főleg kevesebb tagú gyűlések személyi ügyeinél, midőn a személyes befolyások távoltartása kívánatos.

Az állami akarat létrejöttét szavazategyhangúsághoz nem köthetni, mert az állami akarat nem egyesek akaratának összetétele, hanem önálló erő, mely tekintet nélkül arra, hogy minden egyesben öntudatra jut-e? létezhetik, sőt annak egyesek, a kisebbség lehet a helyes tolmácsa. Hogy mégis a tagoknak legalább egyszerű többsége kívánatik, ez nem egyedül azon alapszik, mert előre ez volt a megállapodás vagy mert az ügy másként elintézhető nem volna. Hisz lehetne a sorshoz, a gyűlés választotta döntő bíróhoz vagy bírákhoz is folyamodni, lehetne bizonyos esetekben, mint a tengeri hajózási társaságokban vagy a pars sanior-féle elvben a kisebbség akaratát döntővé tenni, sőt ez a parlamentekben meg is történik az által, hogy a jogosultak egy részének jelenléte elégnek tekintetik a határozathozatalra.

A többség abból az okból tekintetik az állami akarat jelének, mert az egyes lélektanilag kötve érzi magát embertársaihoz, az összeség lelki tüneményeinek: vidámsága, bánata, jószívúsége vagy kegyetlensége hatása alatt áll s önként hajlandó a többségben az egésznek akaratát elfogadni.

Mentől fontosabb az akarat tárgya, annál kevésbé lehet az egyszerű többségben az állami akaratot vélelmezni, innét erednek a kétharmad vagy háromnegyed többségek, ellenben a hol a gyors elhatározás szüksége világos, ott az egyszerű többség elegendő.

110. §. A törvényhozó szerv kiváltságos állása.

A törvényhozó szerv az osztatlan állami személyiség életfolyamában a belső akarat létrehozására hivatott. Van ugyan befő-

lyása az életnek más mozzanataira is, így az akarat végrehajtására, mégis az ily ténykedése csak ellenőrzésre vonatkozik és saját hatáskörén kívül önálló ténykedésre csak akkor lehet jogosult, ha valamely más szerv nem bírja a maga funkcióját végezni vagy működésével a törvényhozó szerv hatalmának gyakorlását fenyegeti.

A törvényhozó szervnek mindazon ténykedéseit, melyekkel kormányzó, igazgató, bírói működéseket önállóan végez, az angol példa nyomán, a törvényhozás kiváltságainak nevezhetni, a menyiben rendes működési körén kívül esnek.

A törvényhozó szerv kiváltságainak alapja abban gyökerezik, hogy a törvényhozás, mint a belső akarat szerve, pszichikai - lag magasabb funkciót teljesít, mint a végrehajtás, de külső, fizikai hatalmára nézve nagyon is alatta áll, ennél fogva közetlen cselekvésre, ítélkezésre jogának kell lennie minden oly esetben, midőn veszély fenyeget, hogy a belső akarat keletkezése meghusítatik vagy a már keletkezettnek hatálya megsemmisítettik.

A törvényhozó hatalom erkölcsi fölénye követeli ezt.

A törvényhozó szerv kiváltsága ily értelemben ennek azt a hatalmát jelenti, melylyel hatáskörét más állampolgárokkal szemben fentartja.

E hatalomnál fogva igazolja tagjait, fegyelmi hatalma van fölöttük és mások fölött is hatásköre érdekében, a rendes bíróságok fenytő hatalmát rendszerint ugyancsak tagjaira nézve megszoríthatja, végrehajtó hatalommal, sőt bizonyos fokú fegyveres erővel rendelkezik s a legfőbb bírói hatalmat gyakorolja.

Ellenben a midőn a törvényhozó szerv csak azért teljesít hatáskörén kívül működést, mivel egy más állami szerv nem működhetik, p. ö. az államfő hiánya miatt, itt kiváltsága az államszemélyiségnek azon az erején nyugszik, melylyel minden egyes, részletes szervét a másiknak funkciójára felhasználni, mindegyiket az egész nevében működtetni bírja.

A törvényhozás kiváltságainak elseje, tagjainak igazolása. Az állam szuverenitása kiválóképen akaratában nyilatkozik, annak akaratát szervét okvetlenül illetnie kell hát a hatalomnak, hogy önmagát fölismerhesse s abból a jogosulatlan elemeket kizárhassa; ez történik a törvényhozási tagok jogosultságának a törvényhozó szerv által való eldöntésében; kétségtelen azonban, hogy az igazo-

lást más állami szerv is végezheti, minthogy az lényegében jogszabály alkalmazásból áll.

A törvényhozó szerv útján való igazolás a törvényhozás egyes tagjainak szavazatával menvén végbe, ha ezek abban esetleg csak hatalmat és jogot látnak, az benne rejlő kötelességről pedig egyéni vagy pártérdekből megfélekednek, beáll a szüksége, hogy az igazolás pártatlan bíróságra szálljon át; de beállhat ez ily visszaélések nélkül is, mihelyest a bíróságok teljes függetlensége minden oldalról biztosítva s a törvényhozó szervnek ez oldalról való meghamisítása kizárva van.

A törvényhozás fegyelmi hatalma tagjai fölött nélkülözhetlen előfeltétele működésének s ezt legkevésbé nélkülözheti, mert arra tárgyalásai menetének biztosítása érdekében van szüksége. E hatalom alapján rendőri természetű, célja az állami akarat keletkezését lehetségessé tenni 1. egyes tagok zavaró, rakoncátlankodó akadékoskodásával, vagy éppen dolózus törekvéseivel szemben, 2. tisztaságát biztosítani az egyéni érdekek ellen, kizárva azokat, a kikben feddhetlen életük ellenére, az összeséghez való viszonyuknál fogva, az elfogulatlanság föl nem tehető, a kiknek magánállása köztisztviseléssel össze nem fér vagy 3. azokat, a kik jellemhiány miatt méltatlanok a törvényhozás tagjai lenni, a mennyiben világos törvény alapján abból ki nem zárhatók.

A fegyelmi hatalom megrovás alkalmazásából s időleges vagy a törvényhozó szerv működésének egész tartamára való kizárásból állhat; bármiféle büntető természetű, pénz-, szabadság-, becsület- vagy éppen halálbüntetések alkalmazásából – a mennyiben utóbbiakról szó lehet – csak akkor, midőn a jogrend őrei, a bíróságok hivatásuk teljesítésére nem alkalmasok s a mennyiben az illetők viselkedésével dolózus szándék párosul.

A fegyelmi hatalom azonban ilyenkor büntető bírói hatalommá válik.

A törvényhozás fegyelmi hatalma, a mennyiben egyes tagjának kizárásában nyilatkozik, ellentétbe jöhet a választók s az örökös tagok jogával; ez ellentét megoldását a törvényhozó szerv javára nem akadályozhatja meg a választók vagy egyes örökös tagok joga, mert e jogokkal az egésznek érdekében vannak felrúházza s egyéniségüket jogukkal csak annyiban érvényesíthetik, a

mennyiben általa az egésznek akaratképződése lehetlenné nem válik.

A választók jogának megsemmisítése egyes képviselők kizárása által nem ejt csorbát az állam, a nemzet szuverenitásán, csak az egyén szuverenitása törejt meg; nem is annyira, mint a bűntetteseknél, a kik a választói jogtól egyáltalán megfosztanak, míg egys képviselők kizárása esetében a választók joga sértetlen marad, meggyőződésöknek megfelelő más képviselőt választani. Igaz, ha a szuverenitás nem a nemzetbe, mint egészbe helyeztetik, akkor a legrakonzátlanabb, legméltatlanabb, egyéni érdekeitől vezetett képviselő kizárása is a szuverenitás csorbítása.

Mindazáltal a törvényhozás fegyelmi hatalma tagjai fölött a legvésebb ellentétek csiráját hordja magában, mert a nemzet eszmei egysége láthatlan, törvényhozó szervének az egyes választók akaratú közreműködésével való eredete pedig kézzel fogható és mert félni lehet, hogy a törvényhozó szerv párt- vagy más szempontokból visszaél fegyelmi hatalmával, különösen mivel azt tartalmilag előre szabályozni s ennél fogva pártatlan bíróságra bízni. vagy annak gyakorlásába a fejedelemnek befolyást engedni nem lehet; hisz éppen arról van szó, hogy a tőle különböző törvényhozó szerv önállósága biztosítsák. De a törvényhozó szerv akaratnyilvánulásaiban a szuverenitás egy része rejlik, ennek gyakorlata pedig, a mely részben a törvényhozást illeti, épp oly ellenőrizhetlen és befolyásolhatlan, mint az a része, a mely p. o. a király vétőjában rejlik; ennél fogva fegyelmi hatalma visszaéléseit sem lehet véggé kizárni.

Az állami akarat keletkezésének folyamata néha nem nélkülözheti a cselekvést, külső fegyveres erő alkalmazását; emberek megjelenése vagy eltávolítása, okmányok vagy egyéb dolgok bírása, helyek megvizsgálása, jogügyletek kötése a törvényhozó szeri-épülete, könyvtára stb. érdekében válhatnak szükségessé az állami akaratnak nem végrehajtásához, hanem keletkezésének lehetségessé tételéhez.

Az állam cselekvő szervei, közigazgatása, bíróságai, hadserege mindenesetre igénybe vehetők e célból; de az ezzel járó időhaladék megkimélése s annak kikerülése végett, hogy a törvényhozás célzott rendelkezését a cselekvés szervei bármely okból meg-

hiúsítsák, maga a törvényhozó szerv, illetve egyik háza ruháztatik fel kivételképen egyenes cselekvő hatalommal.

A törvényhozó szervezet ez a cselekvési hatalom ellentétbe hozhatja a többi állami szervekkel, a mennyiben ilyen rendelkezései valamely már keletkezett általános állami akarattal, törvényi vagy szokásjogi szabályal ellentétben állanak. Ez ellentét még élesebb lesz az által, ha a törvényhozás több részből áll, ha másnemű határozatai szentesítésre szorulnak vagy veto által hatálytalaníthatók, az ily egyenes cselekvést kimondok pedig nem; mert ekkor a szuverén akarat szervének egyik eleme semmisítheti meg a többi-ekkel együtt alkotott akaratot.

Ez ellentét elkerülése vagy megoldása egyes egyedül a szerv erkölcsi kötelességérzetében kereshető s a mennyiben a törvényhozás ily önálló cselekvő hatalmat nem nélkülözhet, annak jogi korlátok nem tehetők. A szuverén akarat alkotásának szabadsága e hatalom által kiterjesztetik a cselekvés terére, melyet a cselekvés vagy bírászkodás rendes szervei nem akadályozhatnak. Meddig terjedjen e hatalom határa, mily nagy rendőri erővel ruházandó föl a törvényhozás szerve? ténykérdés; de a mennyiben megvan, gyakorlását akadályozni annyi, mint a szuverenitást megtámadni.

A törvényhozó szervnek kiválóan szuverén jellege kívánja, hogy tagjainak szólás- és cselekvésszabadsága a szerv legfőbb ellenőrzése alatt legyen, ebből folyik, hogy tagjait beszédeikért csak maga fenýítheti, hogy e beszédek közlése, a mennyiben az a törvényhozás engedelmeivel történt, az abban részesekre jogi következményeket nem vonhat, ebből következik, hogy a tagok ellen támasztott vádak fölötti ítékezés csak a törvényhozó szerv engedelmeivel lehetséges. Akár a szólásszabadságot, akár a mentelmi jogot tekintsük, ezek mindegyikéből az általuk esetleg sértett egyesek jogainak, az állam kijelentett akaratának, uralkodó jogrendének veszélyeztetése következhetik s még sem nélkülözhetők a törvényhozó szerv fölényének kockáztatása nélkül.

A törvényhozó szerint kiváltságainak leghatalmasbika a legfőbb bírói hatalom.

Ennek segélyével ótalmazhatja a törvényhozó szerv leghatályosabban hatáskörét.

A dolog természete szerint, mihelyest az állami akarat moz-

zanatainak elkülönülése véghez ment, az állam a maga és tagjai cselekvésének bírálatát külön szerv útján gyakorolja, a mi azonban nem zárja ki, hogy a törvényhozó szerv is gyakoroljon bíráskodást, de csak akkor, ha egyenesen a törvényhozó test hatáskörét érintő esetek merülnek föl, p. o. magánosoknak, de a saját tagjainak is a törvényhozás működését megtámadó, akadályozó viselkedése, különösen pedig a végrehajtó hatalomnak olyan tényei, melyek a törvényhozói jog bitorlását tartalmazzák.

A törvényhozó szervnek e védelmi eszközzel okvetlenül rendelkeznie kell, különösen a végrehajtó hatalom irányában, mint a mely alárendeltsége ellenére a külső erő fölött rendelkezik. Mert csak az által, ha a törvényhozás a végrehajtó hatalomtól olyanokat eltávolíthat, a kik működését bitorlják, továbbá rendelkezéseiknek föltétlen, általános érvénytelenítése által óvatik meg a törvényhozás saját fölénye, tartatik fen az állam erkölcsi színvonala.

A hol a végrehajtó hatalomtól különböző, felelőtlen, szentesítő hatalommal ellátott államfő is létezik, ott még inkább szükségessé válik e legfőbb bírói hatalom, minthogy a törvényhozó szerv függetlensége itt a végrehajtó hatalmon kívül még az államfő hatalma által is korlátoztatik.

Mennyire terjedjen ki e bírói hatalom? vajjon csak a végrehajtó közegek eltávolítására, fényeik hatálytalanítására vagy büntetések alkalmazására is? vajjon nem bízandó utóbbi a rendes bíróságokra? ezek önállóságától és pártatlanságától függ. De ha a törvényhozás ily büntető bírói hatalmat magánosok, saját tagjai vagy a végrehajtó közegek fölött gyakorol is, ebbeli funkciója nem szuverén jellegű, tehát a fenálló jogrend vagyis a már hozott állami akaratok, törvények értelmében kezelendő, nem »szuverén tetszés szerint.

E kiváltságok bármily kényesek legyenek az állam életfolyamának összhangjára, mindaddig kevésbbé félelmesek, a míg megállapításuk nem azt illeti, a ki gyakorolja, hanem p. o. a választók szavazzák meg, vagy a király engedélyezi a képviselőknek, vagy a hol a törvényhozó szervnek több önálló része van, azok mindannyiának hozzájárulásával keletkeznek, változnak.

Ámde a szuverenitás természete éppen az, hogy önmagából indul ki, önnön akaratából meríti indító okait, ennél fogva annak

kell e kiváltságokat megállapítani, a kit illetnek; a hol tehát a szuverén akarat szerve több részből áll, mindegyiknek külön-külön, inert e nélkül egymás irányában nem érvényesíthetnék a szuverenitás erejét, melynek egyenlő tényezői.

Az által azonban, hogy a törvényhozó szervnek mindegyik önálló része, jogot nyer kiváltságainak, akaratelhatározása folyamatának megállapítására, beáll a legnagyobb ellentét lehetősége: két szuverén akarat összeütközése, annak, mely a törvényhozás összes tényezőinek közreműködéséből keletkezett, vagyis a törvénynek azzal, melyet a törvényhozó szerv egyik ága a maga házszabályaiban, kiváltságaiban föllállított.

A törvényhozó szervnek vagy egyik házának a bíróságokkal, a közigazgatással vagy a kormányval való összeütközések ugyanis egy fölsőbb és egy alsóbb szuverén szerv ellentéte van csak jelen, de a törvény s a házszabályok ellenkezésekor két szuverénakarat csap össze; mert ha a törvényhozó szerv egyik háza nem is egyedüli szerve a szuverenitásnak, funkciója inkább szuverén, mindenesetre a szuverenitásnak magasabb rendű nyilvánulása, mint a végrehajtó hatalomé s annak keletkezési föltételei fölött tőle az önelhatározást megtagadni nem lehet.

Az ellentét kiegyenlítése ily esetekben, bármily kívánatos legyen is, mechanikus, jogi eszközökkel csakis az illető szerv önállóságának megsemmisítése árán lesz elérhető. Ha tehát ez önállóságot az állam természete kívánja, a kiegyenlítést csak a lelki, az erkölcsi erők hatásától, az állami ösztöndudatnak a részleges szervre gyakorolt nyomásától lehet várni.

A törvényhozó szervnek ügyrendére, kiváltságaira vonatkozó hatalma a képviseleti rendszernek betetőzése. Ugyanis a törvényhozó képviseletre, a hatáskörébe tartozó tárgyakat illetőleg, korlátlan hatalom száll, melyet akár a választók, akár a fejedelem, akár a bíróságokkal szemben jogi ellenőrzés nélkül használhat, azaz nem kényszeríthet ni hatalmának miként való gyakorlására.

Az alkotmánylevelekben a törvényhozás elé szabott határok, a hol ilyenek vannak, csak a korlátlan hatalom terjedelmén változtatnak, a meghagyott téren a korlátlan hatalom egyforma oly államok hatalmával, a hol a törvényhozó szervet csak önkítüzte elvei vezérlik.

Ugyanolyan korlátlan hatalom, a minő hatásköre tárgyaira

nézve a képviseletet megilleti, száll át egyes házaira kiváltságaikban a végből, hogy hatásköreiket más államhatalmakkal szemben fentartsák.

Utóbbi hatalom mindenesetre sokkal kisebb, jelentéktelenebb, mint az előbbi, hisz csak amannak támogatására szolgál, ezért lehetséges ennél azoktól a biztosítékoktól eltekinteni, melyek a képviselet hatalmának ellensúlyozására az államfő szentesítésében, a törvényhozó szerv mindkét házának megegyezésében rejlenek.

A törvényhozó képviselet a lappangó nemzeti akarat kutatója, szabatosítója.

A közvélemény és közbizalom ennek az akaratnak az egyik mutatója, a másik a képviselő egyéni lelkiismerete; a döntés küszöbén csak ezekben, nem jogi és hatalmi korlátokban rejlik az állami személyiség legmagasabb elhatározásainak, törvényeinek helyessége.

111. §. A pártok.

I. Párt az államtagek egy részének lényeges állami es társadalmi érdekek által összefűzött oly kapcsolata a szuverén hatalomnak teljes vagy részbeli megszerzése vagy megtartása végett, a mely az államtagek más lényeges, állami vagy társadalmi érdekek szültekapcsolataival a közélet fő elveire nézve megegyezik, kiviteli módzataikra, sőt egyes elvekre nézve különbözik.

A pártok csak tagosait társadalmi, szabad államokban lehetségesek, a hol a polgárok a szuverén hatalomnak bizonyos mérvben részesei s a hol a pártok, a mily szükségesek a lényeges közérdekek érvényesítésére, épp oly szükségképen alakulnak is.

Ellenben a korlátlan monarchiák elvileg kizárják pártok képződését s bennök csak titkos szövetezések lehetnek az államforma megdöntésére vagy bizonyos társadalmi érdekek érvényesítésére.

De nem minden érdekcsoport, mely a szuverén hatalom után törekszik, párt is azonnal.

A hol az érdekcsoportok egymással a közélet fölveire nézve kizáró ellentétben állanak vagy a hol a közre nézve lényegtelen, káros érdekekből indulnak ki, ott csak sajátlan értelemben szólhatni pártokról, mert az ily csoportosulások egymás teljes megsemmisítésével, az állami és társadalmi intézmények felforgatásával

érhetik el céljukat. Az ily csoportosulásokat, a régi magyar kitéttel, helyesebben (politikai) *felekezetnek* nevezhetni, mert az állam és társadalom kapcsolatát megbontják, míg a pártok abba mint részek illeszkednek bele, egymást kiegészítik, egymás iránt, mint egy közös cél különböző munkásai, tisztelettel viseltetnek. Az egyéni tulajdon és a kollektív tulajdon érvényesítésére törekvő csoportok nem állhatnak meg egymás mellett; az államtagoknak a közületet vallási vagy nemzetiségi különbségek szerint alakítani törekvő kapcsolatai végkép lehetetlenné teszik a közületet, egyik megsemmisíti a másikat s az ily kapcsolatok a pártoktól névben is megkülönböztetendők, mint a politikai felekezetek.

A hol a csoportosulás minden egyetemesebb cél nélkül, csupán a szövetkezők személyes becs- és haszonvágya kielégítése végett történik, ott nem párt, hanem pártülés van s az ily pártütők bandát, fakciót, klikket alkotnak.

Nem elég azonban még a pártalakuláshoz az államtagoknak lényeges, jogosult érdekek alapján való csoportosítása, nem a közület fölveiben való megegyezése. Éhez lényeges kellék a polgárok ily csoportosulásainak állandósága.

Ily állandóságot, a mi által e csoportok a közületnek valóságos tagozataivá, szerveivé válnak, csak oly erő kölcsönözhet, a melynek hatása alól magát az emberek nagy többsége nem vonhatja ki s ilyen a társadalmi állás, a rendi és osztályérdek.

A pártokat a társadalmi érdekkülönbségek teszik a közület állandó, tárgyilagos jelenségeivé. A pártok e szerint a társadalmi osztályok és rendek bizonyos összefoglalásai állami szempontok szerint.

A hol a szuverén hatalom birtokáért, mikénti gyakorlásáért való küzdelemben csak az emberek különböző temperamentuma és észjárása gyakorol befolyást, az érdekek küzdelme ellenben háttérbe lép, a hol a pártellentétek merő véleményellentétek, ott a pártok léte ingatag, mert tisztán alanyi mozzanatoktól függ s ezeknek soha sincs oly erejük, mint a természeti kényszerűséggel ható gazdasági szükségleteknek, vagy a társadalmi befolyás és uralom után való törekvéseknek.

Bluntschli kísérlete, melylyel a pártok természetét az életkor és vérmérséklet különbségeiből törekedett kimagyarázni (*A politi-*

kai pártok. Magyarul Ballagi Gézától) alig egyéb szellemes játéknál.

Csak a tárgyilagos alapokon azaz a meglevő természetes társadalmi csoportosulásokon, nem pedig puszta alanyi véleményeken nyugvó pártok lehetnek az állami életnek orgánumaivá s teljesíthetik benne az állami általános akarat előkészítésének s a megállapított akarat mikénti kivitelének ellenőrző munkáját.

A pártok a társadalmi tagozatoknak ily célra szolgáló szervezkedései. A pártcsoportosulás által válik lehetségessé az egyes polgár erkölcsi felelősségérzetét a közhatalom gyakorlásáról erősbítem.

A pártalakulatok épp oly fontosak a szabad állam jólétére, mint az önkormányzatiak, a különbség köztük az, hogy az elsőben a társadalom a közakarat meghatározására törekszik, az utóbbiakban pedig a törvénynyé vált közakaratot alkalmazza önmagára.

A pártok az állam és társadalom összekötő kapcsolataikhoz tartoznak.

Érdek és hazafiság, önzés és a közügy iránti áldozatkészség elegyülve hatnak bennök.

A társadalmi különérdek és az önzetlen hazafiság, úgy látszik, kizárják egymást; valóban a pártok inkább is hajlandók az elsőt az utóbbinak rovására érvényesíteni; egyarányos hatásukat azonban az a körülmény lehetségesíti, hogy *a lényeges társadalmi különérdekek az emberi eszmének szükségképi alkatelemei s így, midőn a pártok külön érdekeikért, ezeknek időrendbéli egymástadánban való uralmáért küzdenek, nem jönnek okvetetlenül ellentétbe hazafias kötelességeikkel, melyek az emberi eszme valamely más részének, valamely más lényeges érdeknek tekintetbe vételét követelik vagy éppen valamely, minden érdek fölött álló jó, p. o. a nemzeti önállóság, az emberi méltóság, az erkölcsi haladás érdekében kivannak áldozatot.*

A pártérdek tehát nem foglalja magában az eyész hazafiságot s ennek a pártérdek mellett, sőt ellenére külön forrásból is kell táplálkoznia.

Nevezetesen a polgároknak pártállásuk ellenére egészen ki nem vesző köztudat, az egymás iránti szeretet, az általános jót kényszerítő eszközökkel fentartani bíró állami intézmények szoktatása

vagy alantasabb színvonalokon kizárólag a véregység, a vallásegység, a szomszédsági kapocs szüli a hazafiságot.

De a hazafiság már nem zárja ki a pártérdeket, a mennyiben ez adott esetben és időpontban az általános jónak csakugyan bizonyos fokig részét teszi; hisz a hazafiság végelemzésben nem egyéb, mint az általános jónak szeretete.

Az emberiség legnemesebb céljai csak a pártok külön érdekével kapcsolatban és időrendi egymásutánban valósulhatnak, mert az emberi rendeltetés elérésének érdek és szeretet egyformán eszköze.

A pártok természetében rejlik, hogy egyikök sem képviseli az egész általános jót; ahol ez megtörténhetné, ott a pártkülönbségek szükségképen megszűnnének; csak politikai felekezetekkel, facziókkal szemben lehetséges, hogy a velök küzdő párt az általános jó_x képviselője legyen, így a rabszolgaságot fenntartani akaró észak-amerikai politikai felekezettel szemben az aboliczionista-párt az általános jót mozdító elő, míg amaz tisztán jogosulatlan érdek körül csoportosult.

A hol azonban mindegyik párt lényeges és jogos, de különböző állami, társadalmi érdek alapján áll, ott az egyik az általános jónak nem lehet képviselője.

Mihelyt a polgárokat kivétel nélkül külön érdekeik fölött álló cél lelkesíti, így a nemzeti önállóság megvédése: a pártellentétek eltűnnek, a mi azonban hosszasan nem tarthat a külön érdekek parancsoló erejénél fogva. Hasonlóképen rövid életű az oly párt, a mely más politikai felekezetekkel, fracziókkal szemben egyedül az általános jó által vezetetik, mert ha célját hamar eléri, elveszti létjogát, ha pedig hosszasan kell érte küzdenie, lehetetlen lesz, hogy ez idő alatt külön érdekei érvényesítésére ne törekedjék.

Csak a mennyiben az emberi érdekek különbsége a közületben állandóan megvan, lehet a rajtok nyugvó pártalakulás állandó, ellenben a melyek kizárólag az általános jóból indulnak ki vagy pusztá véleményeltérésekből keletkeznek, ingatag rövid életűek.

A pártok természetéből következik, hogy a nemzetek céljait egyedüli pártcsoportosulásai által el nem érhetik. A nemzetek országoló erejének nem szabad egyedül pártjaikban lakozni, hanem a pártokon kívül és felülálló intézményekben is.

II. *A pártok legfőbb különbségeit a közület élelvelének két*

oldala, az egyén és köz ellentéte s az egyeseknek éhez kapcsolódó érdeke teremti.

Minden közület, mint egész akar létezni, hogy életrendje által tagjainak célja elérésék, a közület tagjai pedig e rendben a legelőnyös helyet s a közületi rendnek egyéni szükségleteikhez való alkalmazását óhajtják.

A polgároknak az a kapcsolata, amely az egésznek rendjére fekteti a súlyt: a *konzervatív-párt*, ennek nevezve, nem mintha általában a fenállót akarná mindig fentartani, hanem mert az egésznek rendjét az egyén érvényesülésénél fontosbnak tartja, azt ezzel szemben megóvni, az emberi élet objektív tényezőit az alanyiakkal¹ szemben fölényben tartani törekszik.

A konzervatív-párt ebből folyólag több ügyet von a szuverén hatalom körébe, keményebb eszközöket alkalmaz céljai elérésére,, a tekintély elvét alkalmazza az élet minden viszonyaiban.

A köznek inkább bízik előre meghatározott rendjében, mint abban, mely az egyének folyton nyilvánuló akarata által keletkezik; ezért a köz irányzását inkább állandó hatalmak előre megszabott eljárásától teszi függővé, mint az egyének bizonytalan befolyásától.

A közületi összetényezőknak, minők a vallás, a nemzeti, a jogi érzet, elsőbbséget ad az alanyi értelem fölött, inkább bízik a természetben és ösztönszerűben, mint a mesterséges, céltudatos alkotásokban, mert a rendet az egyén fölött álló erők szüleményének, Isten, a nemzeti szellem, rendkívüli kormányzó erejű ember alkotásának tekinti.

A rend, melyben e pártnak kiváló helye van vagy a milyet benne elfoglalni remél, az egyénnek alárendeltségét, különböző állását hozván magával, a konzervatív-párt természetsszerűleg nem kedvez a jogegyenlőségnek, a mely főleg a gyengébb egyéniség védpaizsa.

Az egyént a közülettel szemben háttérbe szorítva s az emberi életet a közületi hatalmak irányzása alá vonva, a belső érdemesültséggel szemben a külső jogot kegyeli, minthogy az előbbinek köz-hatalmak által való megállapítása lehetetlen.

A konzervatív-párt a szabadság tartalmára, arra, a mi általa megvalósul, helyezi a súlyt s a politikai és egyéni szabadság közül inkább az elsőt választja.

A haladást az összeség ítéletétől s attól teszi függővé, mennyire határozható meg előre jövendő eredménye.

A liberális párt az emberi életben az egyénre fekteti a súlyt, ettől teszi függővé a rendet s azt nem annyira a benne elérni kívánt cél szerint alkotja meg, hanem arra tekint, mentül kevésbbé szorítassék meg általa az egyén szabadsága.

A közhatalomnak a lehetőségig szűk körre szorítása, az egyén teremtő erejének szabadon bocsátása kiválókép liberális jellegű rendszabály.

A közhatalmak, a tárgyilagos tényezők alól felszabadított egyének lelkiismerete, értelme, akarata a szerint a nyomaték szerint lesz a liberális államrend legfőbb irányzója, a melyet az egyéni értelem és akarat mások értelmére és akaratára belső erejével s nem külső tekintélyével kifejteni bír.

A liberális párt az állam hatalmát szűk térre szorítva, az emberi erők spontán, önkéntes működésétől, a társadalomtól várja az emberi célok megvalósulását, másrészt azonban a társadalmat az egyenlőség elvének vetve alá és az alanyi értelemnek a tárgyilagos hatalmakkal szemben szabad folyást engedve, alkotásaiban a mesterkélttség, a csinált elem túlsúlyban lesz a hagyományos, az ösztönszerű fölött.

Az egyén szabad mozoghatása szükségképen az egész közület nagyobb mozgását, az intézmények gyorsabb változtatását idézi elő s ezáltal kedvez a haladásnak, melyet e párt az egyéni teremtő erő sugallatára bíz. Innét ered a pártnak haladó jelzője, innét a változtatásnak, mint főtörekvésének kiemelése. A változtatásra azonban nem minden áron törekszik a liberális párt s a mennyiben ily hajlama van is, azzal csak negatív irányban jelöltetik meg természete; hasonlókép csak negatív irányban állítható haladó jellege, a mennyiben egy bizonyos meglevő renden túl menni s annak fölösleges igája alól az egyéneket felszabadítani törekszik.

Igaz ugyan, hogy az egyéni szabadság nélkül, ha a közhatalom a maga természetes föladatát megoldja is, a haladás lehetetlen, de a közhatalom túlságos tartózkodása esetében az egyéni szabadság a gyengébbeknek az erősbek által való kizsákmányolására s így a haladás megakasztására is vezethet; ennél-fogva a liberáliszmusnak sem a változtatás, sem a haladás legfőbb ismérvet nem

alkotja, hanem az emberi eszme egyéni oldalának érvényre juttatása.

A közéletet tisztán egyén és egyén közti kapcsolatnak tekintve, egyén fölött álló tárgyilagos hatalmak hatását lehetőleg kizárva, az állami és társadalmi életnek nagy közvetlensége lesz s a formai kellékek helyett az egyesek belső érdemültsége, az egyének egymás iránti bizalma tartja fenn az intézményeket. A közhivatalok választás útján való betöltése, – még pedig mentül rövidebb, sőt tán bizonytalan időre, a míg t, i. a választók bizalma tart, – az egyesülés szabadsága, az egyesületek sokasága liberális követelmények, melyek az egyéniség érvényre juttatásának elvéből folynak. Ugyanezt kívánja az egyéniségi elvtől válhatlan egyenlőségi elv is. Minden egyén egyformán lévén érvényesülésre jogosítva, valakinek állami, társulati külön (kormányzói, bírói, ügyvivői) joga és hatalma csak az egyének bizalmából eredhet s az egyének bizalmának fenállásáig tarthat. Az egyenlőséget pedig azért kívánja az egyéniségből kiinduló irányzat, mert a különbség, a kiváltság elve mellett csak egyes egyének érvényesülhetnek a többiek rovására.

A konzervatív és liberális pártok elfajulásait illetik azok a szemrehányások, melyeket ők magok egymás ellen nem egyszer hangoztatnak; mert hisz eredeti tisztaságában e két párt nem egyéb, mint az emberi élet két nélkülözhetlen alapformájának: az egyénnek és köznek egyesek csoportjaiban nyilatkozó érvényesülése, egyesek érdekévé válása.

Lehet ugyan, hogy egyesek önnön érdekeik ellen, önzetlen meggyőződésből sorakoznak párthoz; ez azonban kivétel, a szabály a pártoknak az érdekek szerinti alakulása.

A pártelfajulás nem egyéb, mint annak egészül vétele, a mi csak rész lehet. A konzervatív-párt reakcióvá fajul, midőn a köz miatt megsemmisíti az egyént. A nemességnek létalapjukat veszített kiváltságait fentartani kívánó párt csak úgy reakcionárius, mint az egyéni érvényesülést kizáró, szocializmust létrehozni akaró törekvések.

A liberális párt felforgatóvá, radikálissá válik, midőn az egyént a köznek rendjére való tekintet nélkül emeli. A győzelmes plutokraczia vagy nemesség, a mely a hozzátartozókat juttatja, egyedül hozzátartozásuk alapján, a hatalomhoz, csak úgy felfor-

gató, a meglevő rendet gyökeresen kiírtó, mint a csőcselék, mely nem arravaló sorsosaira bízva a közfunkciókat.

A pártelfajulás abban áll, hogy a kik az emberi közületnek valamely lényeges külön érdeke körül csoportosultak, ezt az érdeket minden más lényeges érdeke, időbeli egymásutánra való tekintet nélkül, egyoldalúan akarják érvényre emelni.

De állhat abból is, midőn valamely általános szükségű jónak minden más vagy néhány lényeges, de az egész emberi életre részleges jó feláldoztatik s a közgazdaság a vallás, a vallás a tudomány miatt, az egyén a közjó kedvéért elnyomatik.

Az egyoldalú vallási, gazdasági pártok épp oly felforgatók, mint a tudományi, az egyéni, az állami érdekeket egymásra való tekintet nélkül érvényesítő irányzatok.

Az emberi életnek csak egy oldalát méltató párt gyökeresen kiirtani törekszik minden más irányt s annak életföltételeit.

III. A pártok elfajulását legjobban önmaguk akadályozhatják meg, egyrészt önlelkiismeretük sugallatából, másrészt az ellenőrzés által, a melynek a többi pártok részéről kitéve vannak.

A pártoknak egymást ellenőrző, az uralomban felváltó funkciója miatt méltán helyeznek nagy súlyt szabad államokban erős pártokra.

De legtöbbször csak a pártok mellett létező, önálló hatalom lesz elég erős őket egymás méltánylására, az általános jó tiszteletére bírni; ily hatalom az örökletes monarchia, köztársaságokban pedig oly intézmények, a melyek megváltoztatása jogos módon igen meg van nehezítve.

Az ember országló szükséglete, az állam felsőbbbségi igényei szintén válhatnak pártcsoportosulás alapjává és erős közhatalom fentartása akár egyetemes nemzeti szempontból, akár egyesek külön érdekeinek biztosítása végett, épp oly pártelfajulásokra vezethet, mint az emberi élet akármely más irányának a gazdasági, a társadalmi, a vallásinak egyoldalú érvényre emelése.

Az állami feladatnak egyik párt külön érdekévé válása a közületnek legveszélyesebb körjelenségei közé tartozik, minthogy az állam éppen leglelke a közület minden oldalának s az emberi élet minden irányának egyarányos méltatásában rejlik, arra tehát egy párt a másoknak ellenőrzése nélkül alkalmas nem lesz és saját érdekét folyton össze fogja az állam érdekével zavarni.

*Pártok létezése annál szükségesebb a közjólétre, mennél kevésbé vannak az államnak a napi áramlatoktól független intézményei, mert ily közületben leginkább ragadhatja magához egy párt az államhatalmat, akár uralomvágyból, akár a miatt, mert a többi polgárok valamely egyoldalú gazdasági, szociális, nemzeti-
| ségi, vallási külön érdek körül csoportosulnak, a melynek ellenében a valóban egyetemes állami szempontok érvényre emelése különösen szükséges.*

De a pártokat a szabad monarchia sem nélkülözheti, csak-hogy itt éppen arra szolgálnak, hogy a monarchában, minisztereiben, a bíróságokban és közigazgatási közegekben, a seregben a társadalomtól nagyon is elkülönzött államot amazzal összekapcsolják, az egyesekben élő társadalmi és nemzeti érzületet az államba bevigyék, ott érvényre emeljék.

A pártok a közszükségletek kifejezői, azoknak kölcsönös bírái s a mennyiben állami akaratral szentesítettek, a megvalósításban támaszai s mint ilyenek a monarcha tájékoztatásának lényeges orgánumai.

A monarchában kiválókép élő állami öntudatnak a pártok szolgáltatják működése tárgyát, ő bennök nyilvánulnak az egymás fölött uralomra jutni törekvő közszükségletek, erejük pedig az indító okai az állami akaratnak, mely a fejedelmi hozzájárulás által válik végelhatározássá.

A pártoknak általános irányaikból folyó eme főkülönbségei mellett azokból a különös célokból erednek a további különbségei, a melyek megvalósítására egyes konkrét időszakokban törekszenek.

Így a pártok lehetnek *politikai és társadalmi pártok*, a szerint, a mint kiválóképen valamely állami vagy társadalmi céljuk van.

Az első ismét monarchikusak vagy köztársaságiak, az általános szavazat vagy a cenzus, a választás vagy a kinevezés hívei.

A társadalmi pártok a birtokviszonyok alakítására, a szabad kereskedés, a védvám létesítésére, a jobbágyság, a rabszolgaság megszüntetésére vagy fentartására, az iskolakényszer vagy a szabad egyház elvének létesítésére, a munkaidő és bérek szabad egyezkedés vagy törvényhozás útjain rendezésére stb. törekedhetnek.

Szoros választvonal azonban nem mindig vonható közöttök s

a politikai célú pártoknak társadalmi, ezeknek politikai mellék-célja, háttere van.

II. FEJEZET.

A végrehajtó hatalom.

112. §. A végrehajtó funkció külön szervezkedése.

Midőn az állam végrehajtó hatalmát a törvényhozó után fejtegetjük, ezzel e szervek keletkezésének nem történelmi sorrendjét akarjuk megállapítani. Mert történelmileg a cselekvés szervei az elsők, az akarat rendszerint külön a szervek nélkül, ösztönszerűleg keletkezik, vagy legalább is a cselekvő szervektől elkülönítve. Tárgyalásunk a már kifejlett állam szemléletére van alapítva. Az államnak milliók vágyai és törekvései által keletkező akarata hasonlókép milliók ténykedése által válik tetté, de a mint a milliók akaratának egygyé olvadása, különböző szerveken átömlő, hosszú folyamat eredménye, épp úgy az egységes állami akarat különböző szerveket s meghatározott folyamatot kivan a maga létesüléséhez az állam összes alkotó elemeiben.

Az állami akarat végrehajtói első sorban az államtagok, alkalmazkodva szabványaihoz, megtartva tilalmait.

A végrehajtás tetemes része a legszabadtalanabb államban is az államtagok zöménél van s a mi az állami öntudat legmagasabb fokán valósítható csak meg az állami akaratra nézve, t. i. hogy az összes egyének akaratából szülessék meg, ez az állami cselekvés tekintetében már a legkezdetlegesebb fokon fenáll. Az ember közös eszméje vezérli önkéntelenül is az egyest cselekvésében s a midőn az állami akarat ennek az államtagok öntudatához mért módon valósítója lesz, többé kevésbé önkéntes engedelmességre is talál.

Az állami akarat valósulása azonban nemcsak abból áll, hogy az egyéni akaratok az egyéni célok érdekében a közakarathoz alkalmazkodjanak, hanem, hogy az egyéni erők az egyéni céloktól egészen különböző közcélokra egyesütsenek.

Akár arról legyen szó, hogy az egyéni akaratok a közakarat-hoz alkalmazkodjanak, akár arról, hogy az egyéni erők egyesítes-senek, különös egyének és eszközök kijelölése válik szükségessé, mert az egyéni akaratok az egyéni viszonyok tekintetében sem al-kalmazkodnak a közakarathoz, a közviszonyok és közczélok tekin-tetében pedig ennek eszközlésére még inkább külön alanyok szük-ségesek. *Így keletkeznek a különös végrehajtó közegek, különös esz-közök, épületek, melyek által közakarat valósul.*

Az állam külső erővé válik e közegekben és eszközökben s ezek együttvéve alkotják a végrehajtó hatalmat, melynek műkö-dése az állam cselekvése. Ellenben a hol ily külön közegek nélkül valósul az állam akarat, ott van ugyan állami végrehajtás, de nincs külön államhatalom. *A mint az eszközöket, melyek az állami cselekvéshez szükségesek, az egyesek adják össze, azonképen a személyek is tőlük szenteltethetnek ki.* A kiszemelés módja igen különböző lehet, így nemcsak választás, kinevezés, soros szolgálat útján, hanem az egyeseknek kötelessége alakjában is, hogy az állami akarat ellen feltámadót elfogni, megakadályozni, följelen-teni, bevádolni tartoznak. *Minthogy azonban az állami cselekvés czélja csak egy állatni akaratot létesíteni, a végrehajtó hatalom szervezése természetesen inkább onnét fog kiindulni, a hol az egyesek akaratja a legfőbb állami akaratá vált, tehát a törvény-hozó szervből vagy a hol államfő van, ebből, hisz nem az egyesek, hanem az egész, az állam személyiség az, a mely a maga akaratát végrehajtva látni kivanja.*

Akár az egyesek szemeljék ki abban a szomszédos körben, a hol életök lefoly, a közegeket, a kikre az állami akarat valósu-lása érdekében szükség van, akár az állami akarat szerve, akár az állam feje, e közegekben darabokra törve él már csak az állami akarat s kétséges, vajjon azok cselekvése az állami akarat-tal egyező leend-e? különösen a hol nagyszámú ily közeg alkalm-a-zása szükséges.

Ebből keletkezik a törvényhozás vagy az államfő beavatko-zása a végrehajtásba a közegek működésének ellenőrzése alak-jában.

Ezek azonban a teljes ellenőrzésre egyéb feladataik miatt nem alkalmasok, továbbá az államfő vagy a törvényhozó szerv végrehajtó ténykedése könnyen önkényre vezet.

Ennélfogva, hogy az állami akarat egyforma valósulása a sok közeg mellett is biztosítva maradjon, a végrehajtás különböző hatalmú közegekkel láttatik el: olyanokkal, a kik a törvényeknek tényleges valószínűsítésével s olyanokkal, a kik a valószínűsítésnek vezetésével s ellenőrzéssel vannak megbízva az iránt, vajjon a végrehajtás az állami akaratnak, esetleg ilyen hiányában az államcélznak megfelelőleg történt-e?

Ez által a végrehajtási funkció úgy az államfőtől, mint a törvényhozótól elkülönül s csakis a végrehajtási szervezet, mint egész függ kivüle álló tényezőktől, a mennyiben vagy egyenesen az egyes polgárok választják, vagy a törvényhozás, vagy pedig az államfő adja neki hatalmát.

A mint azonban a funkció önállósul, a szervezet is mind jobban függetleníti magát. Ugyanis a végrehajtási funkció a törvényhozásitól s államfőtől elszakítva sem maradhat a törvénynek csak betűszerinti megvalósítója. A mit a törvényhozó vagy fejlődési hatalom megtett akkor, midőn a végrehajtást is a kezében tartotta, hogy az állami akaratot az adott körülményekhez alkalmazta, vagy a cselekvés közben meg is változtatta, azt a végrehajtó szerv önmagára hagyva is meg akarja tenni s az állami akarat pótlójává, sőt akár a tényleges szükségnél fogva, akár hatalombitorlási célokból helyettesítőjévé válik. Az állampolgárok szomszédos köreikben, az egész országra nézve vezető és ellenőrző hatóságok a végrehajtó ténykedést ily módon önállósítják, hatalommá teszik, majd a törvényhozás, majd a fejedelem irányában, illetve ezek által használatnak föl arra.

A polgárok szomszédos köreinek, az országos, végrehajtó főhatóságoknak ily törekvései részint partikulárizmusra, részint a végrehajtó hatalom felülkerekedésére vezetnének, ha az államfőben és törvényhozásban ellensúlyra nem találnának; azt azonban ezek sem akadályozhatják meg, hogy a végrehajtó hatalom a maga létfeltételeire: a pénzre és az egyes tisztviselőkre nézve önálló akaratát ne érvényesíthesse.

A végrehajtó hatalom legfőbb kezelőit, a minisztereket vagy kezelőjét, az elnököt, a konzult a törvényhozó szerv, vagy a fejedelem, vagy esetleg maguk az állampolgárok választhatják, az évi államköltségvetést meghatározhatják, de az ekként keletkező leg-

főbb végrehajtó közegekre át fog szállni a többi közegek kinevezése s az állam jövedelmeinek részletekben való fölhasználása.

A végrehajtó funkcióval összekötött e jogok által lesz az külön szervezetté, mely mint az állam része bizonyos fokig magába zárt, egységes életet is folytat és szükségleteinek fedezésében, elemeinek, az egyes végrehajtó közegeknek fentartásában, a hiányzók vagy alkalmatlanok pótlásában önjelével hat, sőt a cselekvés közben szükségessé váló új szuverén akarat teremtőjévé lesz.

113. §. A végrehajtás mozzanatai, különösen a végrehajtó-hatalom és a végrehajtó hatóságok.

Az államnak cselekvő, végrehajtó tevékenysége, mint az állami szuverén akaratától külsőleg elkülönült és önjelével működő egységes jelenség, Stein Lőrincz alapvető fejtegetései szerint (Verwaltungslehre), a következő mozzanatokra szakad.

1. Szándék, akarat általában mindannak megtevésére, a mit az állam törvényének külső valósítása kíván és a mi az államnak törvényekkel körül nem írt céljából természetesen következik. A vezető, a szabályalkotó mozzanat.

2. A valósításhoz szükséges személyeknek és teendőiknek kijelölése, fegyelmezése, a hiányzók és alkalmatlanok helyreállítása. A szervező mozzanat.

3. A pénzbeli és dologi szükségletek gazdaságos, célirányos előteremtése, kezelése s a fölöttük való rendelkezés. Utalványozó mozzanat.

4. A szuverén állami akarat alkalmazása, illetőleg a törvényileg körül nem írt államcél megoldása, a valóság egyes konkrét eseteiben parancsok, tilalmak, tervezetek által. Intéző, igazgató mozzanat.

5. A természet vagy emberi erő támasztotta ellenállás legyőzése. Karhatalmi mozzanat.

6. A külsőleg valósított vagy legalább kimondott egyes konkrét állami akaratnak, egyes emberi cselekedetnek összetévesztése a belső, szuverén állami akarral, nyilatkozott legyen ez akár általános szabályt tartalmazó törvényben, akár egyes esetre vonatkozó szuverén elhatározásban. Bíraskodó mozzanat.

E mozzanatoknak három elseje csak lehetségessé teszi az állami akarat, az államcél konkrét valóságát, a három utolsó által ellenben tényleg valósul az.

A végrehajtáshoz e mozzanatok mind egyaránt szükségesek s összességükben alkotják a végrehajtó hatalmat. De az legfőképen mégis a három elsőben nyilatkozik s az ötödikben, ha az állam összes karhatalma fölötti rendelkezés jó tekintetbe. Ezért nevezetik a végrehajtó szervezetnek az a része, a melynek hatáskörébe e mozzanatok tartoznak, kiválólag végrehajtó hatalomnak, kormánynak, a szervezetnek többi részei pedig végrehajtó hatóságoknak.

A végrehajtó hatalom, kormány funkciója tehát abból áll: előteremteni azt, a mi az állami akarat, illetve az államcél valószínűsítéséhez általában szükséges, a végrehajtó hatóságoké pedig abból hogy minden egyes esetben, melyet az emberi élet a maga teljes valóságában fölvet, az állami akarat vagy az államcél tényleg érvényesüljön.

Ez a különböztetés a dolog természetéből folyik; az előbb említett mozzanatok az államra, mint egészre, az általánosra irányulnak, a szuverén akaratnak önálló kiegészítései, hatalmi jellegük tehát kétségtelen, az intézés és bíraskodás mozzanatai ellenben a szuverén akarathoz a teljes alárendeltség viszonyában állnak, szerveik is tehát nem hatalmat, csak hatóságot gyakorolnak.

114. §. Az általános végrehajtó akarat.

A törvényben rejlő belső akarat csak az által valósulhat meg, akár az egyes önálló állampolgárok, akár a külön létező végrehajtó szervek által, ha ezeknek akarata ahoz hozzájárul, ha ezek az állam belső akaratának külső megvalósulását akarják.

A végrehajtó akarat tehát mindannak létrehozására irányul, a mi az állami akarat létrehozásához, az államcél megvalósításához idő, hely és a való élet egyéb változatos körülményei által megkívántatik. Minthogy pedig e körülmények számtalan változatait a sokféle végrehajtó közeg nagyon eltérőleg méltányolná, a minek következtében az állami akarat a valóságban attól egészen különbözővé válnék, mint a minőnek belsőleg czéloztatott, szükséges, hogy e körülmények az egész államra a mennyiben lehetséges egy-

formán, annak különböző viszonyok közt levő részeire pedig e viszonyok szerint méltányoltassanak.

Így keletkezik *az állami végrehajtási akarat*, mely szintoly általános és legfőbb kötelező szabályt tartalmaz, mint a törvény, a mely azonban annak kitüntetésére, hogy a legfőbb állami akaratnak csak járuléka, továbbá hogy a végrehajtó szervtől ered, külön névvel, rendelettel neveztetik, még pedig a szerint, a mint az egész államra vagy annak csak egy részére vonatkozik, továbbá a mint országos vagy helyi közegtől ered, *országos vagy helyi rendeletnek*.

A törvény járulékát tevő rendeleteken kívül keletkeznek azonban önálló természetűek, *melyek a hiányzó törvényt pótolják vagy a meglévőt fölfüggesztik*. Ugyanis az állam élete az államnak más államokhoz, egyes emberekhez s a kültermészethez való viszonyából áll, akarata tehát nemcsak magától, hanem a változásoktól is függ, melyek e viszonyok kívülről levő tényezőiben bekövetkeznek; e változások vagy hirtelen állhatnak be vagy az államot egészében, törvényhozó szervében nem ragadják meg egyszerre s először az államnak arra a részére hatnak, a mely az emberi életnek minden ügyeivel folytonos és minden oldalú kapcsolatban áll, a melyben az állam külső nyomatéka összpontosul: az állam végrehajtó hatalmára.

Mert az államszemélyiség életének sokkal nagyobb részét teszi régebbi elhatározások létesítésének folytonos ismétlése, ösztönszerű cselekvés, mint új elhatározások létrehozása. *Az állam életét hasonlíthatlanul jobban betölti végrehajtó, mint törvényhozó szervének működése, az állam inkább él tisztviselői, katonáiban, mint egyéni, társadalmi céljaik által is elfoglalt többi polgáraiban.*

A míg az állam életét érintő ily változásokról az állam akarat szerve vagy összes polgárai értesülhetnek, vagy azok fölött határozhatatnak, addig a végrehajtás szervei azokat nemcsak tudják, de velők szemben cselekvésre is kényszeríthetnek. Az állami akarat a törvényhozásban, az öntudat az államfőben székel ugyan kiválólag, de azoknak bizonyos mértékben minden egyes végrehajtó közegben, sőt minden egyes polgárban is élniök kell. A mint tehát ily változások beállanak, a míg azokról az állami akarat tudomást nyerhet, vagy a míg fölöttük határozhat, a végrehajtó közegek, sőt az egyesek is határozni, cselekedni fognak a helyzetnek megfelelőleg, mert ha nem határoznanak és cselekednének, a magánosoknak

saját érdekeik vallanának kárt, a külön végrehajtó közegek pedig nem töltenék be a feladatot, mely osztályrészükül jutott, hogy magukat az állammal azonosítsák, helyette, nevében és érdekében éljenek. Sőt az élet parancsoló szüksége következtében, még ha törvény vagy szokás nincs is, akkor is keletkeznének úgy a polgároknak, mint az egyes végrehajtó közegeknek egyes ténykedései, melyekkel a hiányzó közakaratot pótolják.

Ezzel az irányzattal párhuzamosan halad az egyeseknek, sőt a végrehajtó közegeknek ellenkezése a törvényekkel; mulasztások, nyílt törvényszegések gátolhatják az állami akarat külső valószínűségét az illetők önző érdekéből folyólag; vagy pedig az egyeseknek minden gonosz szándéka nélkül úgy megváltozhatnak az emberi életviszonyok gazdasági, társadalmi válságok, természeti események következtében, hogy az állami akaratot megvalósítani csak az állam s az egyesek kárával lehet.

Az egyesek ismétlődő mulasztásaiból, törvényszegéseiből képződő szokás épp úgy, mint a rögtön beálló válságok megakaszthatja a törvény valószínűségét.

Az állam életének ösztönszerűbb szakaiban a végrehajtás, törvénypótló s a törvényrontó szokás alakjában gyakorolja a magaj erejét, részint belső állami akarat létrehozására, részint annak valószínűsítése ellen.

Amint azonban öntudatosabb, szervezettebb, egységesebb lesz az állam, a szokás hatása nagyon kis térre szorul s ama szükséglet, mely a törvénypótló és törvényrontó szokást teremtette, tudatos, egyetemes, jogilag meghatározott módon elégtételt ki.

Egyes közegekre, az egyes polgárok helyett az állam végrehajtó hatalmát az egész országban vagy annak egyes részeiben vezető, irányzó közegekre száll át a törvény pótlása vagy fölfüggesztése s ezek azt rendeleteikkel – mint alább látni fogjuk, az állam fő közreműködése mellett – gyakorolják.

Az állam megszabhatja a végrehajtó hatalom, funkcióinak, határait vagy teljesen el is tilthatja, de e funkció, mint alkotmányellenes vagy törvénytelen jelenség mégis elő fog tűnni és azzal utólagos fölmentés vagy megbüntetés alakjában kell a törvényhozásnak foglalkoznia. A szervezett végrehajtó hatalom e funkciója kiirathatatlannal mint a szokás, mely hatalmát a rendszeres törvénykönyvek minden tilalma ellenére szintén megtartja.

A rendelet a végrehajtó hatalomnak az az akarata, melylyel az állam belső akaratát részleteiben vagy egészben, de mindig egyetemes módon, szabály alakjában pótolja vagy hatályát föl-függeszti.

115. §. A szervező akarat.

Az állami akarat valósulása, a mennyiben az az egyeseknek ahhoz való alkalmazkodása által nem történhetik, az egyetemes végrehajtási akaraton kívül külön személyeket és eszközöket kivan.

Ezek kiszemelése, tárgyi és területi hatáskörüik meghatározása, az evvel járó szolgálatnak teljesítése, a végrehajtáshoz szükséges pénzbeli és egyéb eszközöknek előteremtése és elosztása a végrehajtó közegek s a végrehajtandó feladatok közt teszi a végrehajtásban a szervező akarat teendőjét.

A végrehajtó hatalom szervező akaratát is megkötheti a törvény az alkalmazható személyek minősége, jogaik, a hatásköröknek elvont meghatározása, a végrehajtáshoz szükséges pénzek hova fordítása tekintetében, a mi azonban a szervező akarat önállóságát le nem rontja, hanem csak kisebb vagy nagyobb terjedelművé teszi.

a) A személyek kiválasztása.

Az egyes közegek kiszemelésének hatalma oly funkció, a mely csak az egész államra kiterjedő hatalmat illelhetne, mert minden egyes közeg az egész állam tekintélyével és hatalmával láttatik el, habár tán valamely igen kis területen, tán igen alárendelt feladatra nézve.

Az állampolgároknak helyi töredéke önjogából nem szállíthatja át az állam egész hatalmát, csak mint az állam végrehajtó orgánuma teheti ezt; mert az egymással szomszédos kötelekben élők csak társadalmilag alkotnak egészet, államilag nem szükségképen, ez az egész az állam akaratától függ. A különbség ugyanis a helyi körök választotta törvényhozási képviselő s a végrehajtó közegek közt szembeszökő, előbbieket az összes többi képviselőkkel együtt fejezhetik csak ki az állam akaratát, ellenben a végrehajtó közegre osztatlanul átszáll az állam hatalma a maga föladatakörében.

Annak oka pedig, hogy az országos végrehajtó hatalom s nem más szemelheti ki a végrehajtó közegeket, még abban is rejlik, mert mindegyik államhatalomnak önállóságára elkerülhetetlen, hogy önmaga bírja bizonyos fokig legalább létének föltételeit, csak így kezeshetvén az eléje tűzött föladat megoldásáról.

b) Hatáskör.

A Hatáskör a végrehajtó hatalomnak azt a részét jelenti, a melylyel az egyes közeg a végrehajtás körében fölruháztatik, minthogy pedig a végrehajtó hatalomnak különböző mozzanatai és különböző tárgyai is vannak, a hatáskör közelebbről a végrehajtó hatalom mozzanatainak és tárgyainak azt a részét jelenti, a melylyel az egyes közeg felruházva van, névszerint a szabályalkotó, szervező, intéző, bíraskodó karhatalmi mozzanatok létrehozása tartozik-e teendői körébe és mily (honvédelmi, közlekedési, rendőri stb.) tárgyak tekintetében van joga e mozzanatok kifejtésére?

A hatáskörnek konkrétebb meghatározása terület, személyek, tárgyak, viszonyok szempontjából szüli a cselekvésre általában jogosult közegeknek végrehajtó hatalmát egyes konkrét esetekben, vagyis az illetőséget.

A hatáskör a végrehajtó közegek viszonyát csak egymás irányában határozza meg, az illetőség a hatalmuknak alávetett személyek és tárgyak irányában is, az első magában tekintve a végrehajtó hatalom belső ügye, mely csak az illetőséggel kapcsolatban hat ki a polgárra.

A hatásköri meghatározásokban, minthogy a hatáskörök különbsége a feladatok különbségéből s a végrehajtó hatalom mozzanatainak különböző átruházásából keletkezik, az állam legfőbb érdekei, alapjogai állanak kockán; mert a különböző feladatokra különböző tehetségű egyéneket alkalmazhatni csak helyesen s csak bizonyos minőségű közegek tehetnek *eleget* az egyesek alapjogainak, illetve főérdekeinek; mert a végrehajtás rendeletalkotó, szervező, karhatalmi, utalványozó, intéző, bíraskodó mozzanatainak szabatos fölosztása nélkül a végrehajtás zavara következik be, ellenben az illetőségi meghatározások csak az egyesek közönséges jogaira s az egyforma hatáskörű közegek munkamennyiségére hatnak vissza.

A hatásköri meghatározásokban a főérdekelt az egész állam, az illetőségiekben az egyes közegek s az egyes polgárok, ezért nem változtathatók meg a hatásköri meghatározások sem a végrehajtó közegek, sem az egyesek által, míg az illetőségre vonatkozók tekintetében fenáll a változtatás lehetősége.

Az állam legfőbb céljai, az egyesek jogai érintetvén a hatásköri és illetőségi meghatározások által, azok a törvényhozó szervnek általános szabály alakjában kimondott akarata útján történhetnek a leghelyesebben; ellenben a hol a polgárok jogai, az állam legfőbb céljai nem jönnek kérdésbe, ott a hatásköri szabályozások a végrehajtó hatalom akaratán is nyugodhatnak.

A szervezésnek a hatásköröket és illetőségeket meghatározó részét azonban elvont általános szabályok útján soha sem lehet teljesen kimeríteni és az egyes közegek illetősége csak minden egyes terület konkrét viszonyainak s a teendők mennyiségének egyenkinti mérlegelése útján lesz megállapítható; minthogy pedig a végrehajtás sikeressége utóbbi körülményeken fordul meg, a közegek számának, területi elosztásának meghatározása, vagyis az illetőség területi kiterjedésének megállapítása természetesen a végrehajtó hatalomhoz fog tartozni és habár a törvényhozó szerv a területi beosztás nagy fontosságánál fogva befolyását a végrehajtó hatalomnak erre a ténykedésére is fentartja s a területi beosztások is többnyire törvény formájában szabályoztatnak, e törvények lényegileg csak jóváhagyások, melyekkel a tulajdonképen végrehajtó hatalmi ténykedésnek nagyobb állandósága és helyessége céloztatik.

c) Fegyelem.

A szervező akaratnak természetes kiegészítő része a kismelt közegek fegyelmzése a végből, hogy a hatáskörükben nekik jutott végrehajtó hatalmat gyakorolják s a mennyiben azt nem tennék, másokkal pótolassanak, mert hisz az egész végrehajtás egy, az államnak cselekvése, bármily sok külön tényező útján menjen is végbe.

A fegyelmi hatalom nem egyéb, mint az egyes közeg alkalmas voltának állandó szemmeltartása, felügyelete, szolgálata helyességének megkönnyítése teendőire vonatkozó kitanítás, úgy-

nevezett utasítások által s ha alkalmatlansága kitűnik, a végrehajtó szervezetből való kizárása. A fegyelmi hatalom a kiszemelés jogában ható funkciónak állandó folyása, mely ha következményeiben az egyes közegekre rosszat, büntetést foglal is magában, tárgyilag, az állam szempontjából szervezési rendszabály.

d) Az utalványozási jog.

A szervezési funkció a pénzbeli és dologi eszközök előteremtése, mértékük megállapítása, elosztása, fölhasználása által fejeztetik be, mert az állami akarat ily külső eszközök segítségével léteülhet csak.

Már az állami végrehajtó akarat keletkezése szükségei ily eszközöket a közegek fizetésében, a hivatalos helyiségekben, bútortzatban, fegyverzetben, éppen így kíván az, a mire az állami akarat törekszik (hidak, iskolák, utak) külső eszközöket.

A pénzutralványozás és anyagok fölötti rendelkezés a végrehajtó akarral a legszorosabb összefüggésben áll, nélküle a végrehajtás lehetetlen; ennél, de meg annál a körülménynél fogva is, mert a végrehajtásnak dologi és pénzbeli szükséglete mérvét csak az egyes közegek ismerhetik egész alaposággal: a pénzutralványozás, főként részleteiben, a végrehajtó hatalom természetes hatáskörébe esőnek tekinthető.

Minthogy azonban a költségek megállapításában az egész állam és társadalom gazdasági életére, az egyesek tulajdonára visszaható hatalom rejlik, ez a hatalom az államnak csak egyik, a törvényhozónál alantasabb, egészében az állam polgáraitól leginkább függetlenített végrehajtó szervére nem bízható s innen származik a törvényhozó szervnek költségmegállapító hatalma, mely lényegében a jóváhagyás jellegét viseli magán és a végrehajtó hatalom utalványozási jogát teljes erejűvé teszi.

116. §. Az intéző akarat.

Az általános végrehajtó akarat a szervezés és utalványozás útján megteremtven mindazt, a mi az emberi élet egyes, különös

viszonyainak, eseteinek az állam belső akarata szerinti alkalmazkodásához előfeltételként kívántatik, következnek az egyes, különös esetekben nyilatkozó valóságos emberi életnek az állam általános, belső akarata alá vetése, illetve az államcél szerinti idomítása, a mi az egyes közegek által a meghatározott hatáskörükben előforduló egyes esetekre nézve kijelentett különös állami akarattal történik.

A mellett az állami akarat mellett, a mely rendeletek alakjában mint általános végrehajtó akarat jelenik meg s a mellett, mely a közegeket kiszemeli, hatáskörüket kijelöli, őket fegyelmezi, a költségeket megállapítja, szóval a végrehajtó erőket szervezi: *létezik az emberi élet közvetlen céljainak egyes eseteiben kijelentett állami akarat, a mely a mennyiben sem általános rendelkezést, sem szervezést, sem utalványozást nem tartalmaz, intézkedésnek nevezhető s azok a közegek, amelyek ily önálló intézésre jogosultak, általában hatóságoknak nevezetnek.*

A mi a hatósági intézkedést a végrehajtó hatalmi tényektől? kormányzó cselekményektől (Acte de gouvernement, Regierungshandlung) megkülönbözteti, nem egyedül abban áll, hogy az intézkedés egyes esettel foglalkozik, mert formailag véve a végrehajtó hatalom némely tényei is csak egyes esetre vonatkoznak, p. o. egy közeg kinevezése, megdorgálása, egy épület kijavítására szükséges összeg utalványozása, hanem abban, hogy egyes eseteknél az állami akaratnak közvetlen emberi célra való alkalmazása, az államcél egyenes megvalósítása forog szóban.

így a tulajdonáért perlekedő egyes, a büntettest letartozó, a vasúthoz telket kisajátító hatóság közvetlen emberi célra törekszik mely részint egyéni állami lehet, míg a törvényben, a szabályrendeletben, az egyes hivatalnok kinevezésében, az utalványozásban csak közvetetten, elvontan nyilvánul az emberi cél.

A törvény, a rendelet az emberi célokat általában tüzi ki s a közegekkel s a pénzekkel az elvont lehetőséget foglalja magában, hogy az ember eszméje valósuljon; ez eszme csak az által valósul közvetlenül, konkrété, ha a törvényben kitűzött cél a közegek s eszközök segítségével minden egyes esetben uralkodóvá válik. A törvények, a szabályok megállapítása, a közegek és eszközök az emberi *eszmének* csak közvetítői, ellenben az egyes konkrét eseteknek a törvényekben és szabályokban kifejezett, vagy e nélkül

hallgatagon, az államcélban élő emberi eszme szerinti alakulása, az ember eszméjének közvetlen, egyenes valósulása.

Úgy látszik, mintha a szabályok alkotása, a közegek kiszemélése, a költségmegállapítás is már az emberi eszme közvetlen valósulása lenne, a mennyiben a szabályok a törvény keretében alkottnak, a közegek törvényes minősítés mellett szemeltethetnek ki, a költségek csak törvényes, vagy legalább az állam eszméjéből következtethető célokra állapíthatnak meg. Tagadhatatlan, hogy az elvont törvényhez viszonyítva, az emberi eszme már ezekben közvetlenebbül valósul, mint a törvényben, de az emberi eszméhez viszonyítva, csak oly közbevetett lépcsők ezek az emberi eszme valósulásához, mint maga a törvény. Az emberi eszme létezővé akkor válik, ha az az állam területének valamely pontján az államtágok valamelyikének közvetlen emberi célra irányuló ténykedésében egyenesen hat.

117.§. A karhatalommal kényszerítő akarat.

Az intézkedés határozatot foglal magában, a melynek, ha csak a kültermészet átalakítására vonatkozik, okvetlenül egyenes, fizikai kényszer kell magában foglalnia; ha ellenben emberi akaratok irányzására vonatkozik, valósulásához a kényszer csak feltételesen lesz szükséges, mert ily esetben az intézkedést magában foglaló határozat személyekhez intézett parancs vagy tilalom alakjában fog jelentkezni, a melynek az illetők engedelmeskedhetnek s ekkor az intézkedés kifejezte állami akarat megvalósult; ha azonban nem engedelmeskednek, az állami akarat valósulása csak karhatalom alkalmazása által lehetséges.

A végrehajtásnak a karhatalom épp oly lényeges mozzanata, mint az intézkedés, a szervezés vagy a rendeletalkotás.

A végrehajtásban rejlő karhatalom túlsúlya minden más fizikai hatalom fölött alkotja az állam fajlagos ismérvét s tényleges meglétele azonos az állam léteivel.

A karhatalom fogalmi nélkülözhetlensége az államra magyarázza egy részben, miért emelkedik a végrehajtó hatalom, alárendeltsége ellenére, a többi államhatalmakkal egyenlő rangra; a karhatalomnak ez a nélkülözhetlensége volt az ok. a miért helytelenül

egészen külön államhatalomnak, nem a végrehajtó hatalom részének tekintették a karhatalom szervét.

A karhatalom által ugyanis a végrehajtás tényleg urává lehet a törvényhozásnak s az államfői legfőbb irányzásnak, mint-hogy továbbá a karhatalom nagysága az ellenállás erejétől függ, mely az állam akaratával szemben kifejtetik, a végrehajtó hatalom nagyságát soha sem határozhatni meg teljesen vagy csak az állami lét kockáztatásának árán.

A karhatalom minden irányban végső próbaköve az állami szuverenitásnak, legfőképen azonban az állami akaratnak a nemzetközi viszonyokban való érvényesülésére nézve.

Mint ilyen különös szervezetet nyer s teljességében az állam többi életműködéseitől és szerveitől egészen elkülönült, saját külön életet folytató, külön létföltételektől függő, saját erővel és szellemmel ellátott szervvé lesz, *mint hadsereg alakul meg, melynek meg van a hajlama az állam egész szervezetéből kiszakadni, mint külön lény élni s karhatalmi funkcióján kívül akarati funkcióhoz jutni, szóval a szuverenitást, mint karhatalom, megszerezni.*

Van pedig e hajlama nemcsak tényleges erejénél, hanem annál fogva is, mert közetlen célja: a fizikai kényszer kifejtése az államnak sem gazdasági, sem erkölcsi céljaival egyenes összeköttetésben nem áll, sőt olyan létföltételei vannak, melyek e célokkal igen könnyen ellentétbe jöhetnek.

E hajlam ellensúlyozására a legegyszerűbb mód annak megakadályozása, hogy a karhatalom külön, állandóan szerveztessék.

Ez azonban csak az állam aktív nemzetközi tevékenysége hiányában lehetséges, befelé pedig minthogy szervezett állandó sereg nem létében az állami karhatalom az egyesek fizikai erejében nyugszik, oda vezet, hogy az államban a fizikailag erősebb rész akarata érvényesül s az értelmi, az erkölcsi erők külön hatása¹ kizáratik; mert a szavazó és a karhatalmat gyakorló elemek azonosulnak s az értelmi, eszményi tekintetektől vezetett parancsoló akarat, az engedelmeskedő, fizikai erőkn nyugvó akarat egymástól elválva nincsenek.

Minthogy azonban az értelmi erőkn az emberi élet állandó, lényeges céljait és szükségleteit fölfogni bíró hatása ilyképen kizáratik és helyette a fizikai ösztönöknek a múló percnyi benyomások által ébresztett játéka foglal tért, minthogy ez ösztönök s a be-

folyásuk alatt álló fizikai erők a múltó külbehatások alatt folyton változnak, a közakarattól külön szervezett karhatalom hiánya a belháborúskodások, lázadások folytonosságát eredményezi.

Ugyanide vezet a hadseregnek olyan külön szervezése, hogy az a többi államhatalmaktól elszakítatik és önálló hatalomul akként szerveztetik, hogy irányzó ereje tagjainak akarata által keletkezik, vagyis a hadköteles polgárok szavazata által választainak a hadsereg tisztjei s a sereg vezénylete nem egyéb, mint a zászló alatt állók többsége akaratajának kijelentése. Az ily vezénylet alatt álló sereg fegyelme tagjai fölött nem leáz elég erős, mert a parancsnokok választásában nemcsak a parancsoló és vezető tehetség, hanem az alantások kényelme is be fog folyni; továbbá mert a választottak, ha a választók akarata változást szenved, ha népszerűségüket elvesztik, nem bírják fölényüket fentartani, minek következtében a hadsereg pártokra szakad s önkeblében levő pártjai folyton és pedig a karhatalom igénybevételével fognak a fölényért versenygeni.

De a hadseregnek ilyen külön szervezete mellett lehetetlen lesz az állami akarataknak a hadseregtől különváló létrejötte, külön törvényhozó szervnek érvényesülése is; már pedig ilyenre szükség van, mihelyest az emberi életnek nem többé zsákmányolás, hanem munka az alapja, mert ekkor a nemzetnek haladottabb korú része nem tagja a seregnek. Ezeknek az állami akarat létrejöttében önállóan kellene közrehatniuk, a mit azonban nem fog engedni olyan hadsereg, a mely tisztjeinek választása útján önmagát kormányzó, önakaratú külön szervvé lett, mely maga fölött polgári törvényhozást nem lesz hajlandó elismerni.

Ha a hadsereg függetlenítettik a többi államhatalmaktól, csak a korlátlan fejedelemség által bírja legyőzni a pártok alakulását önkeblében s tud fegyelmezettségre szert tenni.

A hadsereg, mint a fizikai erő szervezete ugyanis csak akkor fejtheti ki a fizikai külső hatást, ha összes elemeit föltétlen, felsőbb erő kapcsolja egybe, a mire egy természetes személynek osztatlan, rögtön kész akarata sokkal alkalmasabb, mint a számos ellentétes akarató tagokból álló, ennélfogva könnyebben ingadozó s gyors elhatározásokra kevésbé alkalmas törvényhozó szervé.

Az állam többi szerveinek, erkölcsi jellegének egyenes reakciója karhatalmának túltengése ellen tehát vagy az állam meg-

semmissülésére vezet, lerontatván a szuverenitás külső eszközének, a fegyveres erőnek hatékonysága, vagy az megmarad ugyan, de az állam szabadságának árán. Mert lehet talán látszólag, hogy a hadseregnek a törvényhozó szerv vezénylete alá helyezése, vagy önmagát kormányzó szervvé alakítása, fegyelmezetlenségét, fölbomlását nem eredményezi, de ez csak azért van, mert ily esetben a törvényhozó testnek vagy az önmagát kormányzó hadseregnek fő vezényleti jogai a valóságban korlátlan fejedelemre vagy diktátorra szálltak s az államtagnak része a törvényhozásban, a hadsereg vezényletében egyaránt csak képzeleti.

A karhatalom túltengésének ellensúlya tehát nem állhat abból, hogy a végrehajtó hatalomtól elszakítottak, ez természetellenes volna; mert a végrehajtó hatalom a cselekvés funkcióját végzi, ennek pedig a külső erő okvetlen alkatrésze. Annak, hogy a végrehajtó hatalom félelmissé ne válhasson a haderő fölötti rendelkezés által, egyedüli ellenszere abból áll, ha karhatalmi ténykedésben az államfő vezénylő és parancsoló hatalma alá, rendeltetik s a hadseregnek, szükséges testületi szelleme megóvása mellett, mégis oly szervezet adatik, a mely az államnak erkölcsi és gazdasági, szóval közpolgári czéljaitól való elidegenedését nem engedi.

Az államfőnek különös befolyása által ellensúlyoztatik a végrehajtó hatalom fölnye a törvényhozás fölött, a minnek kifejtése az államfői szerv funkcióinak elemzésekor van helyén.

118. §. A bírászkodás az állami akarat végrehajtása fölött.

Az állami akarat az egyes polgárok cselekvényeiben vagy a végrehajtó közegeknek karhatalommal foganatosított intézkedéseiben megvalósulva, úgy látszik megtette pályafutását, elérte czélját.

Kérdéssé lehet azonban, vajjon az egyesek cselekvése s a hatóságok intézkedései csakugyan az állam akaratát valósították-e? Az egyesek vita tárgyává tehetik más egyesek cselekvéseit vagy a hatóságok intézkedéseit, az állam feje vagy törvényhozó szerve megtámadhatja az egész végrehajtó hatalomnak vagy egyes közegének, de a végrehajtó hatalom is megakadályozhatja az egyes végrehajtó közeg intézkedését, mint olyat, mely által nem az állam akarata valósult.

Az egyesek, a hatóságok, a végrehajtó hatalom cselekvésének egybevetése az államnak szokás, törvény, szabályrendelet vagy egyes erre vonatkozó szuverén határozata (parlament egybehívása, minisztérium kinevezése) alakjában nyilvánuló akaratával alkotja a bíraskodást s csak a végérvényes, semmi módon többé meg nem változtatható bírói ítéletek fogatosításával van az állami akarat végrehajtva, úgy, hogy a bíraskodás az állami végrehajtásnak utolsó mozzanata.

E mozzanat lényegessége a végrehajtási folyamatban azért nem oly szembeeszkő, mert az egyesek nem tekintetnek – különösen a magánviszonyokra vonatkozó – törvények végrehajtóiul, holott tényleg az állami törvények legnagyobb részét az egyesek, a törvény általános parancsaihoz való alkalmazkodás s általános tilalmainak megtartása által valósítják meg.

Világos és szembeeszkő ellenben a bíraskodási mozzanat lényegessége ott, a hol az állam olyan, nem jogszolgáltatási célokra törekszik, melyek valósulása külön közegek cselekvését teszi szükségessé, midőn katonát, adót szed, utat épít, egészségügyi kordont létesít, kisajátít, iskolát állít.

Mindezeket a céljait az állam sokféle közegekkel valósítja, a kiknek intézkedései egymással s a törvénnyel ellenkezhetnek; ha az egyes végrehajtó közegnek vagy az egész végrehajtó hatalomnak tényei az állami akaratall összevetetvén s azzal valóban ellenkezőnek találtatván, megváltoztatnak, világos, hogy ilyenkor a végrehajtás csak az ily egybevetés alapján hozott végérvényes s tényleg fogatosított ítélettel van befejezve.

Az állami számszék határozatai az állami jövedelmek és kiadások fölött, a miniszteri felelősség tárgyában hozott ítéletek, a bíróságok határozatai az egyes közigazgatási intézkedések fölött az állami akarat végrehajtásának lényeges elemei.

A magán ügyekben cselekvő magánosok, az államnak nem jogszolgáltatási, hanem más ügyekben működő végrehajtó közegei egyedül a cselekvés és bíraskodás fogalmi szempontjából tekintve, egyaránt csak cselekvő működést teljesítenek, mely által az állami akarat egyedül akkor nyert végrehajtást, ha azt a megtámadás és a megejtett vita után a bíraskodás külön funkciója az állami akaratall egyezőnek találta.

Méltán mondhatni tehát, hogy a végrehajtás csak e megérő-

sítéssel van befejezve s így annak a végrehajtási természete kétségen kívüli. Még inkább szembeszökő lesz ez, a hol a bírói ítélet akár az egyesnek cselekvését, akár a végrehajtó hatalomnak intézkedését megváltoztatva, végérvényesen más cselekvést, más intézkedést parancsol vagy a mennyiben ez nem lehetséges, kártérítés, megtorlás útján tesz eleget az állami akaratnak.

A magánosok cselekményeinek s a hatóságok ténykedésének ily egy sorba állítását azonban mégis könnyen el nem fogadja az elemzéshez nem szokott gondolkodás, minthogy a magánügyeiket intéző egyes személyek s az állam szerveiként működő végrehajtó közegek egymástól különböznek cselekvő hatalmuk nagysága tekintetében, különböznek továbbá arra nézve, hogy a magánosoknál az állami akarat, a törvény valósulása mellékes, csak keret, a melyen belül az egyén az ő magánczélját megvalósítja, míg a végrehajtó közeg működésének czélját teljesen a törvény vagy ilyenek hiányában az állam eszméje határozza meg s a külön végrehajtó közeg csak az államakarat végrehajtására hivatott. Ennélfogva nyer más színezetet az egyes magánosok cselekvései s a végrehajtó közhatóságok tényei fölötti bíraskodás s úgy tetszik, mintha köztük lényeges különbség volna s a bíróságok hatáskörébe csakis azoknak a cselekményeknek egybevetése a törvényekkel tartoznék, a melyeknek a magán és büntetőjogi törvényekkel való összeütközése vitattatik. E látszat megerősítést nyer az által, hogy a hatóságok mint olyanok, büntényt nem követhetnek el, hanem csak a hatóságot gyakorló személy, továbbá az által, hogy a köznek közhatalmi közegei egyenes magánjogi sérelmet szintén nem okozhatnak, hanem legfőlebb a közjogi jogsérelem ad alkalmat magánjogi kárpótlásra, p. o. az egészségügyi hatóság által törvényellenesen elköbzott árukért, a törvényellenes besorozásért és így a hatóság magán- és büntetőjogi elbírálás alá nem kerülhet. Ellenben midőn az állam, mint gazdálkodó és tulajdonos, azaz mint fiscus jut jogviszonyok közé s bonyolódik perekbe, ekkor egészben véve, a közön-séges magánjog elveit fogadja el s az állam itt az eggyessel csak mint tulajdonos, nem mint fölebbvaló perel.

Ehhez járul, hogy a hol alattvaló az állam valamely közege-
gének, mint fölebbvalónak tényét támadja meg, ott a vita eldöntése részint az állami szuverenitásról alkotott fogalmak, részint az eldöntés formái miatt nem tekintetik bíraskodásnak.

A szuverenitás t. i. helytelenül úgy magyaráztatik, hogy analfogva az állam cselekvésében a főnálló törvények által sincs megkötvé, továbbá hogy az állam szuverenitása teljesen átszáll egyes közegére s ha ez a törvény ellen cselekedett, az egyeseknek a törvényre hivatkozása s a közegek tényének a törvény értelmében való megváltoztatása valamely felsőbb hatalom által, nem jogszolgáltatás, hanem a szuverén tetszés, méltatás eredménye.

Hasonló következtetésre vezetett az a körülmény, hogy a köz-, hatóságok tényeinek felülbírálata évezreken át nem a magán- és büntető jogszolgáltatás formáiban, nem a végrehajtó közegektől különböző hatóságok előtt történt. A végrehajtó közegek tényei ellen támasztott, törvényre alapított panaszok, a szuverenitásról alkotott fentebbi fogalmakkal kapcsolatban, olyan módon intéztettek el, mint a szuverenitásnak törvény által határok közé nem szorított, tetszéstől, pusztá czélszerűségtől függő tényei.

A mint világossá vált, hogy a jog az alattvalóknak a hatóságokhoz való viszonyára is kiterjed és az egyeseknek a hatóságok sértette közjogi természetű igényei különös bírói fórumok és a magán- és Büntető jogi perhez hasonló eljárás ótalma aki helyezettek s lehetőségessé vált az állam végrehajtó legfőbb közegeinek tényeit utólagos bíraskodás által végérvényesen megváltoztatni: kétség többé nem lehetett, hogy a bíraskodás a végrehajtásnak egyik, habár ítélkezésében független mozzanata.

119. §. A bíraskodás különválása.

A bíraskodási mozzanat mindazáltal sajátos helyet foglal a végrehajtás szervezetében.

Minthogy ugyanis a magánosok cselekvényeire vonatkozó bíraskodásnak csak e cselekvényekben és a meghozott törvényekben, illetve másnemű jogszabályokban van előzménye s maga az ítélkezés nem igényel, sőt nem tűr a dolog természete szerint vezetőst az állam legfőbb végrehajtó közegei részéről: *a bíraskodás a magán- és büntetőjogi viszonyokban az állani végrehajtó hatalmának vezetőitől független funkcióként alakulhat.*

Sőt a bíraskodásnak az állam végrehajtó hatalmától független alakulása, a hol magán és büntetőjogról van szó, erős támoga-

tásra talál az egyén szabadságérzetében, jogbiztosági szükségletében a közhatalom örve alatt önkénykedő végrehajtó közegek ellen.

Nem ily szembeszökő a bíráskodás függetlenségének szükségessége, ha az a közhatalom vagy éppen az egész végrehajtó hatalom közhatalmi jellegű tényeire vonatkozik.

Minthogy ily esetben a bíráskodás előzményét a közhatalomoknak, tehát a bíróságokkal egyenlő köztektintélyű állami közegeknek tényei alkotják s maga a bíráskodás a végrehajtásnak csak felsőbbfokú gyakorlásához hasonlít. Ebben rejlik, más befolyásoktól eltekintve, annak egyik oka, hogy a közjogi bíráskodás oly soká nem bízott a végrehajtó hatalomtól ítéletében független szervezetre.

Az ily fajta bíráskodásnak a magán- s büntetőjogival egyenlő természete azonban kitűnik abból, hogy a bíráskodás itt is csak a megtörtént tény után következik, hogy itt sem áll másból, mint a közhatalomig ténynek és a törvénynek összevetéséből, de leginkább abból, hogy a közjogi bíráskodás is csak akkor gyakorolható teljes pártatlansággal, ha az a cselekvőtől különböző alany részéről történik.

A bíróság helyzetének sajátossága abból áll tehát, hogy ténykedése: az ítélethez, habár a végrehajtásnak szükséges láncszeme, egyedül a törvénytől függhet, arra sem a törvényhozás, sem a végrehajtás legfőbb közegei be nem folyhatnak, mert ily befolyás megváltoztatná a bíróság ténykedését, nem lévén az egyéb, mint a törvényben rejlő vagy azt pótló általános szabálynak alkalmazása a különös esetre.

A bíráskodásnak ez a változhatlan természete oly erős, hogy a különböző fokozatú (alsóbb és felsőbb) bíróságok létele mellett szükséges alárendeltség elve is áttöretik a bírói függetlenség érdekében és a felsőbb bíró megváltoztathatja ugyan az alsóbbnak ítéletét, de e felsőbb bírói ítélet nem kötelezheti az alsóbb bírót, hogy jövőre hozandó ítéleteiben a felsőbb bíró követte elvet alkalmazza.

A bíráskodás természete, mely szerint az a törvénynek, illetve a tárgyilagosságnak az egyes esetre való alkalmazásából áll, hozza magával természetszerűleg, hogy a végrehajtó hatalomnak országos vagy helyhatósági szabályrendeletei csak akkor köthetik a bíróságokat, ha azok a törvényvel nem ellenkeznek, mi fölött esetről-esetre a bíróság ítél.

A bíróság ennek következtében, még sajtáságosb helyzetbe jut a végrehajtó hatalommal szemben; mert tőle nemcsak független, de fölötté álló hatalomná látszik lenni.

Ha azonban figyelembe veszszük, mi a bíróság feladata? kétségtelen, hogy erről szó nem lehet. A bíróságnak, mint a végrehajtó hatalom részének feladata- úgy az egyeseknek, mint a végrehajtás közegeinek egyes tényeit a törvénnyel összevetni s nem az, hogy a végrehajtó hatalom általános szabályrendeletei vagy éppen a végrehajtó hatalomnak, magának léte fölött döntsön. A bíróságok csak egyes esetek fölött ítélnének, csak egyes esetekre vonatkozólag mellőzhetik a végrehajtó hatalom rendeleteit; de a rendelet még nem dől meg azáltal szükségképen és az egész államra nézve, hogy az egyes esetben nem alkalmaztatott.

Hasonlóképen nem dől meg a végrehajtó hatalom, ha annak kezelői a bíróság által hivatalvesztésre ítéltetnek, mert még ha valamely alkotmány megengedi is, hogy ne csak a végrehajtás rendes, hanem vezető, legfőbb közegei, a miniszterek ellen a törvényhozó szervén kívül mások is vádat emelhessenek s a vád fölött a közönséges bíróságok ítélnének: a vád alá helyezéssel bekövetkezik az illetők felfüggesztése, az államfő általi helyettesítése s elítéltetésük őket nem mint végrehajtó hatalmat ért, hanem mint egyes embereket, kik a rájuk bízott végrehajtó erővel elkövetett bűntényeik miatt válnak alkalmatlanná a végrehajtó hatalomra.

A rendeleteknek áfájában s minden esetre való hatálytalánítása, továbbá a végrehajtó hatalomnak, mint olyanak ténykedése fölötti Ítékezés és ebből folyólag a fölmentés megadása, vagy pedig a végrehajtó hatalomnak más személyekre való átruházása szuverenitási tények, melyek részint a törvényhozó, részint az államfői hatalom körébe tartoznak. Ily esetekben a felsőbbrendű hatalomnak az alsóbbrendűhöz való viszonyáról és arról van szó, egységes lény-e az állam, lehet-e egészben kétféle akarata, egy a törvényben s egy másik, ezzel ellenkező a rendeletben, vagy a kettő közül melyiket tegye magáévá? mi csak az állam legfőbb lelki erejének elhatározása által történhetik.

Az államnak önfunkcióiból eredő ez összeütközéseit nemcsak cselekvő közegeinek alanyi hibái okozzák, hanem a tárgyilagossá viszonyok is lehetetlenné tehetik, hogy cselekvő közegei elhatározásainak kivétel nélkül érvényt szerezzenek.

Az államnak ily összeütközések eseteiben, midőn egysége forog kockán, midőn legbensőbb lelkiismereti ügye merül föl, vagyis midőn arról kell Ítélnie, szabad-e cselekvése általános irányának előbb megállapított akaratótól eltérni, szabad-e, lehet-e végrehajtó hatalmát bizonyos fokozatok kezében hagyni: össze kell foglalni tudnia életének rendszerint különvált mozzanatait s törvényhozó szervének kell a végrehajtó fölött bíraskodni.

Az ily tények tehát nemcsak bíraskodási, hanem törvényhozói, államfői tények is s éppen ezért nem tartozhatnak a bírói szerv A ezét működési körébe.

Mint bíraskodási elemet magukban foglalók a bírói eljárás formáját öltik magukra, de csak szuverén jellegüknél fogva lehetséges, hogy általuk a törvénynyel ellenkező rendelet jóváhagyassak, a törvénytelen tényért a fölmentés megadassék vagy pedig, hogy a végrehajtó hatalom fokozateit, habár alkotmány- vagy törvényellenes tény nem terheli, a fejedelmen kívül a törvényhozó szerv is távozásra bírassa.

A bíróság, mint a törvényhozási ól különvált szerv ily funkciókra nem lehet jogosult. Mint alapjában logikai funkciót teljesítő, a felsőbbrendű és alsóbbrendű hatalom közti viszonyt is csak logikai szempontból nézheti, a cselekvés és akarás szempontjait nem szabad magában egyesítenie, ítéletét akaratóval nem szabad megmásítania. A bíróságot az egyes eset körülményei irányozhatják csak, több eset irányát nem veheti tekintetbe, az állam feladatai követele jövődő cselekvés szükségéi nem vezethetik, ezért nem lehet a rendeletek általános érvényének, a végrehajtó fokozatok hatalomban maradásának bírója.

Minthogy azonban a rendeletnek egyes esetekben való nem alkalmazása annak tekintélyét lassan mégis lerontja, a végrehajtó hatalom fokozatei ellen közönséges bűntények miatt hozott marasztaló ítéletek a végrehajtó hatalmat e köztegektől közvetve megfosztják: némely alkotmányok helytelenül attól is eltiltják a bíróságokat, hogy a végrehajtó hatalom rendeleteinek egyes esetekben való alkalmazása fölött, hogy a minisztereknek közönséges bűntényei fölött ítéljenek.

Akár engedtések meg azonban a bíróságoknak, hogy a rendeleteket egyes ítéleteikben felülbírálják, akár nem, egyik esetben sem emelkednek jogilag és elvileg a végrehajtó hatalom fölé.

*A bíróság állása, függetlensége még sajátosabb lesz oly ál-
lamban, a hol a törvények és az alaptörvények között lényeges és
formai jogi különbség tétetik s a szuverenitás két faja állítatik
föl: a választóknál levő eredeti, a képviselőknél levő átruházott s
az első, mint jogilag fölé rendelt minősítettik.*

így van ez Észak-Amerikában. Itt ugyanis csak az ismerte-
tik el törvénynek, a mi az eredeti szuveréntől megállapított alap-
törvényekkel, ezeknek éheivel nem ellenkezik; minthogy azonban
az eredeti szuverénnek, a választóknak oly célból való egybegyűj-
tése, tanácskozása s határozathozatala, hogy a képviselőket ellen-
őrizték, vajjon hoztak-e oly törvényeket, melyek az eredeti szu-
verén alkotta alaptörvényekkel ellenkeznek? rendkívül nehézséggel
járna, sőt a képviselői rendszer megtámadása lenne, de különö-
sen annál fogva, mert egy törvénynek csak a végrehajtás folyamá-
ban, az élő törvénynek tűnik ki egész hordereje: a bíróságokra bi-
zítik a törvények és alaptörvények közti ellentét elenyésztése, oly
formán, hogy a bírói ítéletekben csak azokat a törvényeket alkalmaz-
zák, a melyek az alaptörvényekkel nem ellenkeznek.

A bíróság ily állása a törvényhozás irányában megegyezik
azzal, a mely más államrendszerben a végrehajtó hatalom rende-
letei irányában megilleti.

A bíróság működése mindig a tényeknek a belső állami aka-
rattal (törvénynyel) való összevetéséből áll.

A bíróság csak törvény szerint ítélni, ezért nem alkalmaz-
hatja ítéleteiben azt a rendeletet, a mely a törvénynyel ellenkezik.

Az mi a rendelet a törvényhez, ugyanaz a kétféle szuvereni-
tása államban p. o. Észak-Amerikában a törvény az alaptörvény-
hez; csak az alaptörvény származik az eredeti szuveréntől, az egy-
szerű törvény csak olyan, mint nálunk a miniszteri rendelet. Való-
sággal nem a fölött ítélni tehát a bíróság Észak-Amerikában, alkalmaz-
zza-e az eredeti, a valódi szuverén akaratát, az alaptörvényt?
ez bírói ítélet tárgya Amerikában sem lehet, hanem vajjon a szu-
verén megbízottja, a képviselő, megtartotta-e megbízója akaratát
s az egyszerű törvényekkel nem lépte-e át az alaptörvényekben
adott meghatalmazás határait?

Az amerikai bíróságoknak ítélő hatalma a törvények érvé-
nyessége fölött lényegileg megegyezik tehát az európai bíróságok
hatalmával, melynél fogva a miniszteri rendeletek törvényessége

fölött egyes esetek elbírálásakor dönthetnek s a mint utóbbiak nein lesznek a végrehajtó hatalom uraivá, azonképen Amerikában sem hatálytalaníthatják általában a törvényeket.

A bírászkodás függetlensége mind ezek szerint nem emeli a bíróságot a végrehajtó hatalom fölé s a bírászkodás a végrehajtási folyamatnak kiegészítő mozzanata marad. De nemcsak ennek, hanem a végrehajtási szervezetnek is, a mi kitűnik abból, hogy 1. a bíróságok az országos vagy helyi végrehajtó hatalom szabályrendeleteit alkalmazni tartoznak, a mennyiben a törvénnyel nem ellenkezők, 2. hogy a végrehajtó hatalom nevezi ki a birói közegeket, noha kinevezési joga helyesen a bíróságok jelölési joga által korlátolt, 3. hogy a bíróságok a végrehajtó hatalom vezetőinek ellenőrzése, fegyelme alatt állanak, habár e fegyelem a birói függetlenség érdekében csak különös biztosítékok mellett gyakorolható, 4. a végrehajtó hatalom gondoskodik utalványozási joga útján a bírászkodás pénzügyi létföltételeiről, 5. hogy saját ítéleteinek végrehajtása nem a bíróság föladata, hanem külön közegek által teljessítetik.

120. §. A végrehajtás szervezete.

A bírászkodás különös természetének tekintetbe vételével a végrehajtás szervezete a következőleg alakul. Lesz külön végrehajtó hatalom, mely a szabályalkotás, a szervezés, a fegyelem, az utalványozás és a karhatalom fölött rendelkezik s a mely ily minőségben kormánynak és pedig országos vagy helyi kormánynak nevezetik, lesznek intéző hatóságok, melyeket a törvénynek egyes esetekben való alkalmazása illet.

Az intéző hatóságok azonban két lényegesen különböző csoportra oszlanak, úgymint közigazgatási és birói hatóságokra.

A közigazgatási hatóságok czélja cselekvés a törvény értelmében, a biróiaké egyedül annak megbírálása, vajjon a cselekvés a törvény értelmében történt-e? S minthogy a cselekvés egyaránt származik egyesektől és közhatóságoktól, a bíróság működése természetesen épp úgy kiterjed a közigazgatási hatóságok intézkedéseinek, mint az egyes polgárok cselekedeteinek a jog szempontjából való felülbírlatára.

A bíróságok elválasztása a kormánytól ítéleteik független meghozása végett, vagyis az államfő, a miniszterek bíráskodásának kizárása föltétlen elvi követelmény; mivel az államfőben a szuverén akarat (a. törvény) irányában teljes alávetettséget kíván, de a végrehajtó hatalom is szabályalkotó joga által némileg törvényhozói funkciót gyakorol, melynek összekeverése az ítélkezéssel önkényre vezetne, de ellenőrző, fegyelmi hatalmát sem gyakorolhatná eléggé elfogulatlanul, ha maga is ítélne. Ugyanez áll a végrehajtó hatalomnak arra a részére, a melyet a szomszédos csoportokban élő polgárok helyenkint gyakorolnak, azaz a helyi kormánynak és a bíráskodásnak elválasztására nézve. A szabályalkotás, a tisztviselő választás, a helyi adók elhatározásának jogát gyakorló helyi kormány szervei (megyei közgyűlések) nem bíráskodhatnak. Ellenben a bírói és közigazgatási hatóságok (alispánság – törvényszék, szolgabíróság – járásbíróság) elválasztása egymástól csak annyiban szükséges föltétlenül, a mennyiben a közigazgatási hatóság cselekvései fölötti bíráskodásra van szükség.

Ha a bíráskodást és közigazgatást egy hatóság teljesíthetné, olyan esetben is, midőn közigazgatási ténykedése fölötti ítéletre van szükség, a cselekvéssel foglalkozó hatóságnak bíráskodnia és sok részben önnönténye fölött kellene ítélnie, már pedig az ember, önnönténye által elfogulttá lesz, továbbá a cselekvő cselekvésében főleg a célra néz, mely eléje tűzve van s megfelelkezik a korlátokról, melyeket az állami akarat vont s a közigazgatási hatóság sem bírja önnöntényét a jog szempontjából pártatlanul megítélni, illetve mint cselekvő túlnyomóan az elérendő siker reményének h áfás a alatt áll.

Ha nem a közigazgatástól különböző hatóság ítélne a közigazgatási intézkedések jogi helyessége fölött, az állam könnyen elvesztené szellemi egyensúlyát, mert cselekvése kijelentett akaratával könnyen ellentétbe jöhetne.

Ellenben tisztán munkafelosztási, célszerűségi kérdés, vajjon a magánosok tényei fölött az ítélkezést és a közigazgatási intézést azon egy hatóság gyakorolhatja-e? ha egyszer el van ismerve az elv, hogy a végrehajtó hatalom (minisztérium) bíráskodási funkciót nem gyakorolhat.

A közigazgatási és a magánosok ügyeiben ítélő bírói funkciók századokon keresztül egyesítve voltak a nélkül, hogy az álla-

mokban önkény uralkodott volna. Mihelyest a hatóságok függetlensége bírói teendőikre, kezelőiknek állásukra, előmenetelőkre nézve biztosítva van, azok a bíraskodást, nem saját tényeik fölött, pártatlanul gyakorolhatják, ha közigazgatási tényeket végeznek is, hisz a közigazgatást végző hatóságoknak is meg lehet adni a pártatlanság és igazságosság tulajdonságait.

A mi mégis szükségessé teszi, hogy a közigazgatási intézés és a magánosok ügyeiben való bíraskodás külön hatóságokra bízassék, tárgyilagos okokban, névszerint funkcióink lényeges különbségében rejlik.

A közigazgatás cselekedni van hivatva, célja bizonyos eredményt a jog határai közt létrehozni, a bíróságnak ellenben a véghezment cselekvést a törvénynyel összevetni a kötelessége. A bíróságot a cselekvés eredménye (kellő számú újoncz, jó út, bősége« közjövendelmek) nem érdekli, hanem csak az, vajjon a jog határai között jött-e létre?

A funkcióknak ez a különbsége különböző tehetségeket kíván, melyeket az illetők csak úgy szerezhetnek meg teljesen, ha kizárólag egynemű funkciókkal foglalkoznak. Az igazgató funkciókban a mozgékonyág, a kezdeményező erő, az összefoglaló tehetség, a bíróságban a nyugodt, passzív viselkedés, az analysis kívántatik. Mentül fontosabb és bonyolultabb a jog, melynek meghatározásáról a bírói ítéletben szó van, mentül sokfélébb, szakszerűbb a közigazgatás, annál szükségesebb lesz a bírói és közigazgatási hatóságoknak elválasztása.

E munkafelosztási szempont a fennebb kiemelt elvi okon kívül nagyban befolyt arra is, hogy a végrehajtó hatalom a bíraskodásból egyáltalán kizárassék. Már külső célszerűség szükségessé teszi, hogy a végrehajtó hatalom az egyes esetek fölötti bíraskodással ne foglalkozhassak. Ugyanis a végrehajtó hatalom az elbírálandó jogviták tömege miatt sem lenne alkalmas a legfőbb fokú bíraskodás gyakorlására, még ha pártatlansága iránt semmi kétely nem támadna is.

A végrehajtó hatalom mellett megalakul ekként a független bírói szervezet, melynek legfőbb fokú hatóságától származott ítéletét semmi más államhatalom meg nem változtathatja.

Nem így fejlődött a közigazgatási szervezet. A közigazgatási hatóságok intézkedéseire nézve a végrehajtó hatalom (miniszter-

rium) legtovább megtartotta a regno, döntő határozást, melyet a bírói ítéletek tekintetében a legfőbb ítélőszék gyakorol. A közigazgatási hatóságok egyszerűen a végrehajtó hatalomnak az ország területére kihelyezett segédeként tekintettek, nem pedig külön funkciót teljesítő, önállóságukban csak a törvény, illetve az államcél korlátozza szerveknek.

A közigazgatási közegek büntetőjogi önálló felelősségének elismerése, a közigazgatási bíróságok felállítása volt az első lépés arra, hogy a közigazgatási intézkedéseknek végső fokú eldöntése a végrehajtó hatalomtól elvétessék s ez által a közigazgatás a végrehajtó hatalom mellett külön szervezetté váljon.

Ugyancsak a közigazgatásnak külön szervezatként való megalakulására kezd hatni teendőinek nagyban való fölszaporodása s a közigazgatási végső intézkedés jogának a minisztériumoktól különböző szervezetekre való átruházása. A minisztériumok az intézés részletei helyett a kormányzással foglalkoznak s a közigazgatási intézéssel csak annyiban, a mennyiben az szabályalkotást, szervezést, fegyelmézést, pénzültványozást kíván.

A közigazgatási szerzet, a minisztériumhoz való viszonyára nézve, olyan fejlődési irányt követ, a minőt a bíróság elért, teljesen azonban soha sem lehetnek egyenlők. Mert először a közigazgatásnak bizonyos feladatai olyanok, melyeket az egész ország területére nézve csak egy hatóság oldhat meg, (lókiviteli tilalom) s a melyben az intézkedést rendkívüli fontosságánál fogva a végrehajtó hatalomnak kell teljesíteni, másodsor pedig, mert az állam cselekvése, annak különösen az a része, a mely diskreczióhárius szempontoktól függ, habár külön közegek útján megy is végbe, egységes döntő akaratot igényel, a melynek kifejtését fontosabb érdekeknél csak a végrehajtó hatalomra lehet bízni, (hadsereg ellátása, begyakorlása), végül gyakran szükség van különböző hatóságoktól függő közigazgatási intézkedések egybetalálkozására, vagy egy hatóság több intézkedésének egybevágó keletkezésére, mit csak előzetes vezénylet biztosíthat, a melyre fontosabb célloknál megint csak a végrehajtó hatalom lehet hivatott.

121. §. Hivatalnoki és önkormányzati végrehajtás.

A végrehajtás számos egyén közreműködésével menvén t végbe, háromféle jellegű lesz az egyének különös viszonya következiében, a melyben az államhoz a végrehajtás tekintetében állariak, u. m. hivatalnoki, önkormányzati és egyéni.

A hol a végrehajtást végző egyéneknek az az egyedüli élet-hivatása, a melynek létfenntartásukat is köszönik, hogy az állami akaratnak érvényt szerezzenek, a belőlük alakuló végrehajtási szervezet működése hivatalnoki, hivatásszerű végrehajtás lesz.

Ellenben önkormányzati az, a melynek alanyai megtartva társadalmi külön hivatásukat s az után élve, a mellett külön, rendszerinti ténykedést fejtenek ki a közakarat érvényesítése érdekében.

A hivatalnoki és önkormányzati végrehajtást alapkülönbségek ellenére, közös kapocs tartja egybe: a hivatal alanyi fogalma, mely mindenek előtt a kötelességet és jogot jelenti arra, hogy bizonyos egyén állandóan bizonyos meghatározott szolgálatokat teljesítsen a közakarat végrehajtásában.

A hivatalban rejlő jogok és kötelességek által a végrehajtás egyes közegei ahoz különösen és állandóan hozzá vannak fűzve, a végrehajtó külön szervezetnek egyenesen részét teszik.

Ez állandó és különös kötelességek s jogok által különbözik a hivatalnoki és önkormányzati végrehajtás az egyénitől, melyet minden egyes polgár végez, midőn cselekvényeit a törvényekhez, alkalmaztatja. Sőt a hol az egyes polgárra az állami akarat valósulása érdekében különös kötelességek háríttatnak is, p. o. hogy minden polgár köteles bűnvádi följelentést tenni, vádlást elvállalni tettenért büntetéseket letartóztatni, tanúskodni, ezek a kötelességek nem jelentenek állandó, különös közreműködést s az egyének ilyenforma közreműködése nem tömörül külön szervvé, mint a hivatalnoki vagy önkormányzati, végrehajtási funkció.

Annak ellenére azonban, hogy az önkormányzati és hivatalnoki végrehajtás egyaránt részei a végrehajtó szervezetnek, annak ellenére, hogy a hivatal fogalma mindkettőt felöleli, közöttük is lényeges különbség lesz annak következtében, mert a hivatalnoki végrehajtó közeg összes erejét az államnak szentelve, ettől nyeri létfenntartását, míg az önkormányzati közeg nem szenteli egész ere-

jét az államnak s nem nyer tőle szolgálataiért létfentartó kárpótlást. Ezért, noha a végrehajtás mind e két faja a hivatal közös fogalma alá esik, közegeik jogainak és kötelességeinek különbségére tekintettel, az önkormányzati közegeknél a hivatal tisztnek nevezetik.

A nemzet az által, hogy bizonyos közegeinek létfentartását egészen magára vállalja, egyúttal külön társadalmi kart teremt s így saját szervezetével belé ékelődik a társadalom tagozatába, viszont az által, hogy a társadalomban külön hivatásuknak élő elemeket a maga végrehajtó szervezetének részévé bír tenni s hazafias érzeteket az állam részére hasznosítani tudja: a társadalomban, az egyesekben árasztja szét a közérzést.

Az állam nem mindig hozza létre a végrehajtásnak mind a / három formáját; az egyéni végrehajtás mindig megvan, a hivatalnoki és önkormányzati formák ellenben különböző arányban fordulnak elő, sőt egyik a másikat egészen ki is szoríthatja, a mi helytelen, mert nincs nép, mely a végrehajtást egészen önkormányzatilag bírná vinni, vagy ha igen, csak a társadalmi érdekek túlsúlyra jutásával; a kizárólagos hivatalnoki végrehajtás ugyan lehetséges, de ismét csak az állam erkölcsi jellegének rovására.

A képzett, az államtól jól fizetett közegekkel működő hivatalnoki végrehajtás az önkormányzatnál bizonyára nagyobb sikereket tud fölmutatni; hisz ennek közegei szakszerű képzettséggel nem dicsekedhetnek, mert főleg külön társadalmi hivatásukra képezettek, de elég üres idővel sem rendelkeznek, hogy a végrehajtás minden feladatait megoldják. E sikerek értéke azonban még sem oly nagy, mint a melyet az önkormányzati végrehajtás erkölcsi tekintetben fölmutathat.

Az állam, mint erkölcsi viszony, teljesen csak az önkormányzat mellett létezik, mert az önkormányzat által, a polgárok nagy száma tényleg megmutatja állandó, mindennapos hazaszeretetét. midőn a kényszerrel melyet az állami akarat az egyén irányában tartalmaz, az egyén maga gyakorolja maga fölött.

Oly állam, melynek tagjai csak helyes törvényeket bírnak hozni, nem érte még el az erkölcsileg legmagasabb fokot; csak akkor mondhatni ezt, ha a polgárok hozta törvényt a polgárok, nem pedig külön hivatalnokok hajtják végre; mert ekkor a törvények végrehajtásából az egyesekre háruló pénzbeli áldozatokat, az

egyéni érdekek megszorítását, a kellemetlenségeket a polgárok önként viselik, hazaszeretetüknél, nem pedig egy külső hatalom kényszerítő erejénél fogva állanak ellent a kísértésnek, hogy magukat a törvény követelményei alól kivonják.

Az önkormányzati végrehajtásnak ily magas, erkölcsi jelentősége mellett sem küszöbölhetni ki azonban a hivatalnoki végrehajtást. Az egyeseknek társadalmi hivatásukat kellene mellőzni, ha az egész állami végrehajtás önkormányzatilag történnék. Mert a végrehajtási feladatok egyrésze különös előkészületet, másrésze oly különös pártatlanságot kíván, melyet a társadalmi hivatásukat is gyakorló egyesektől várni nem lehet. Végül némely végrehajtási feladat annyira mechanikus, minden lelkesítő elem nélküli, hogy helyes megoldását a társadalmilag elfoglalt embertől nem kívánhatni. A bírói, a katonai, a technikus feladatok, a pénztári, számviteli, a másolói, a szolgálai teendők végzése hivatalnoki végrehajtás szükségégei.

És ha a hivatalnoki végrehajtás az államot, mint személyiséget nem is emeli oly erkölcsi magaslatra, mint az önkormányzati, a hivatalviselés a hivatalnoki végrehajtásban az egyes közeget épp úgy fölmagasztalja, nemesíti, mint az önkormányzat az áldozatkészen működő polgárt.

Az életfentartást nyújtó hivatal ugyanis nem kevésbé kíván lemondást, önmegtagadást, lelki erőt, a bírótól pártatlanságot, a katonától vitézséget, a rendőrtől bátorságot, a vagyons s pénzkezelőtől hűséget s bárkitől pontosságot; a hivatalnyújtotta létfentartás pedig csak ritkán egyenértéke azoknak az erkölcsi szolgálatoknak, melyeket a jó hivatalnok a hivatalnak teljesít.

Sőt az ember eszméjét, alanyi tényezőitől elvontan tekintve, a hivatalnoki végrehajtás tisztábban bírja megvalósítani, mint az önkormányzat, mert mentebb a társadalmi és helyi befolyásoktól, melyek az önkormányzattól, legtökéletesebb alakjában is elválatlanok.

Az állami akaratnak végrehajtó szervéhez egyaránt nélkülözhetlenek hát a hivatalnoki és az önkormányzati elemek. Önkormányzati-e, avagy hivatalnoki-e a végrehajtás? nem változtat lényegén, mely mindig a szuverén akaratnak közhatalmi megvalósítása. A törvények önkormányzati végrehajtása nem szünteti meg a végrehajtás állami jellegét, csak magasabbá, erkölcsibbé teszi azt.

Az önkormányzat az állami végrehajtásnak épp oly pozitív etetne, mint a hivatalnokok útján régliez menő; czélja első sorban a közakaratnak érvényt szerezni.

A mint a polgárok ténykedése az állami akarat, a törvény létrejöttében pozitív ás arra irányul, hogy az ember eszméje a közakarat által kifejtessék s az ebben közreműködő egyes s az államszemélyiség önmagát meghatározó, szabad lényenyé legyen, haladjon, az önkormányzat ennek a törekvésnek befejezése.

A törvényhozásban való ténykedésnek nem az a czélja, hogy a, zsarnokság ellen biztosítson, hanem hogy a szabadságot teremtsé, a mi két különböző dolog; az első csak mentességet nyújt a mástól jövő uralkodás alól, a második ellenben az önmagán uralkodni tudás.

Az önkormányzatnak sem a czélja, hanem a következménye a szabadság biztossága, annak következtében, hogy a törvényeit önkormányzatikig végrehajtó nemzet jobban ismerve az államiság követelményeit, nagyobb állami gyakorlatra téve szert, jobb törvényeket bír alkotni s érett állami ösztöndatudánál fogva hadseregét, végrehajtásának fő közegeit a törvény előtt meghajtásra tudja bírni, bíróságáiban a törvényesség szellemét fentartani.

A hol ez ösztöndtudat hiányzik, a hol annak szerve, a törvényhozás gyenge, ott az önkormányzat sem bírja az államfő vagy a végrehajtó hatalom törvényellenes törekvéseit megakadályozni.

Az önkormányzatnak csak az állam beteg állapotában juthat főczélul a szabadság biztositása, abban az állapotban, midön a törvényhozó szerv gyenge, akaratának nem tud érvényt szerezni, midön a szabadság már csak egyesekben, ezek ellenállásában, forradalmi törekvéseiben, de nem az egész nemzetben él.

A nemzeti akarat valósulása az állani főszerveinek viszonyától, a bíróságok háborítatlan működésétől függ. Az önkormányzatnak nem elsődleges czélja azt végezni, a mi az összes szerveké együttesen: csakis pozitív végrehajtási czélja mellett, mint az or szagló ténykedésnek a helyi szomszédságban működő gyakorló iskolája, szolgál a szabadság biztositására.

Az állam életfolyama önmagába visszatérő, végtelen irányt követ, az akaratból cselekvés lesz, a cselekvés ismét az új akaratnak előkészítője s éppen ez megy végbe az önkormányzat által.

122. §. *Az önkormányzat hatásköre.*

Az önkormányzat, legáltalánosb lényege szerint a végrehajtásnak az a neme, a melyet a polgárok magánhivatásuk mellett végeznek. Minthogy pedig a magánhivatások túlnyomó nagy része: a földbirtokosé, az iparosé, a kereskedőé, a papé, helyhez kötött, az önkormányzati végrehajtás a valóságban csak helyi, azaz annak a helynek szomszédságában lehet, a hol az egyesek magánélete folyik.

A hivatalnoki végrehajtás nagy részében szintén helyi, de nem azért, mivel a hivatalnok mozgó, az állam egész területére kiterjedő funkciózt nem végezhetne, a mint hogy illet p. o. a különböző felügyelők végeznek is, hanem mivel úgy az államnak, mint a magán viszonyaiknál fogva helyhez kötött egyeseknek van arra szüksége, hogy közelükben végrehajtó közeg legyen.

Mentől nagyobb és így az egyesek lakóhelyétől távolabb eső területre kell valamely közeg működésének kiterjedni, annál lehetlenebb lesz az önkormányzat gyakorlása.

Az önkormányzat, ha konkrété vesszük, ezek szerint az állami végrehajtó hatalomnak szomszédos körönkint és közérzületből való gyakorlása az ily körökben élő polgárok által, rendes életpályájuk mellett. Nem csupán helyi ügyek kezeléséből áll tehát az önkormányzat, hanem országosoknak is; a helyi jelző az önkormányzat fogalmába nem a jeladatából, hanem a keretből jut be, a melyben az önkormányzat gyakorlása lehetséges.

Hisz az országos adók kivetésében, az újonczásnál, az igazságszolgáltatásban is alkalmaztatik az önkormányzat.

A mi az önkormányzatnak országos, állami jellegét elhomályosítja és neki helyi színezetet kölcsönöz, abban rejlik, hogy azok a szomszédos körök, a melyekben a polgárok együtt élnek, az illetőknek különös, nem országos érdekeit is egybe kapcsolják. A polgároknak ily helyi tagozatai külön társadalmi érdekcsoportokat is alkotván, ez által e tagozatoknak önálló élete, eredetisége, egyénisége támad.

E külön egyéniség által válnak a végrehajtást végző szomszédos körök az államszervezetten belül külön czéllal, külön vagyonnal, külön akarattal felruházott személyekké, testületekké, a mely egyéniségük azonban nem rontja le főminőségüket, melylyel

az állami végrehajtásnak alanyai és az általuk gyakorolt önkormányzat nem egyéb, mint a végrehajtó hatalom vagy összes vagy némely mozzanatainak gyakorlása, úgy az állami összérdekek, mint a külön helyi érdekek előmozdítására a szomszédos körben élők által. A polgároknak ez a helyi összefüggése az egész nemzetre a legnagyobb fontosságú, de nem szüntetheti meg a nemzeti összetartozást.

A magyar szellem is a mint a sok százéves megyei intézményben kifejeződött, az önkormányzatot mindig állami, országos ügynek, a nemzet végrehajtó hatalma részének tekintette, akár országos, akár helyi feladatokra vonatkozott. Az 1870: XLII. t. ez., mely az önkormányzatot ellentétbe helyezi az állami, tehát országos közigazgatás közvetítésével s így logikailag helyi célokra szorítja, szakít e szellemmel. E törvény cikk gyakorlatilag a nemzet önkormányzati erejének gyöngülését, elméletileg a Gneist előtti német, illetőleg a francia minták utánzását jelentette s taylor volt a nemzetnek adminisztratív alkotásokra való gyengegéleleplezésére.

Az önkormányzat hatáskörét keresve, minthogy lényegében végrehajtást jelent, elemeire bontva sem állhat az másból, mint a végrehajtás, azaz a szabályalkotásból, szervek kiszemeléséből és fegyelmzéséből a valószínű célokra szükséges pénzek előteremtéséből, a közakaratnak egyes esetekben való kimondásából, azaz intézkedésből, kényszer alkalmazásból s végül bíraskodásból.

Ha a polgároknak önkormányzatot végző helyi csoportjai a végrehajtás összes mozzanatait kifejthetik, területükre nézve nemcsak végrehajtó hatósági, hanem hatalmi jellegük van, nem öngazgatást, hanem önkormányzást végeznek, a mit az angol szó Selfgovernment is jelez a német Selbstverwaltung-gal szemben.

a) A helyhatósági szabályalkotás.

Az önkormányzati szabályalkotásban nem rejlik törvényhozási jog. A szabályalkotás, a melyre jogosult, csakis a törvények létesítésére, hiányaik pótlására vonatkozhatnak.

Különbséget nem tesz e részben, vajjon az önkormányzat országos összérdekekre vagy külön helyi közérdekekre vonatkozik-e?

Az állami összerdekek tekintetében szembeszökő, hogy az önkormányzati testületek törvényhozást területükön nem gyakorolhatnak, mert ez által minden önkormányzati területről külön állam vagy államféle válnék. Ennek az igazságnak helytelen magyarozatából ered az az elv, hogy az önkormányzat csak helyi ügyekre vonatkozhatik és csak azokra az érdekekre szorítandó, melyek a polgárok helyi csoportjait külön-külön érintik. Ámde ez teljesen téves, először is, mivel az egész államot s a polgárok egyes helyi csoportjait érintő érdekeknek biztos határa nincs is. Az emberi élet feladatai ugyanis vagy köz- vagy magánjellegűek; utóbbiakra semmiféle közhatalom nem folyhat be, a nem magántermészetű feladatok ellenben sohasem kerülhetik ki az állami akarat által való szabályozást. Mert ha van is köztük különbség annyiban, hogy a közügyeknek a nemzetre kisebb vagy nagyobb a fontossága, hogy egyrészek elsősorban a nemzetet érinti s csak másodsorban hat az egyes helyekre s viszont és így az országgló akarat is gyakrabban vagy ritkábban, kisebb vagy nagyobb mértékben foglalkozik velök, mindazáltal a nemzet tagjainak ily kisebb-köreit érintő feladatok megvalósításához szükséges közakarat és karhatalom is csak az állam összakaratán nyughatik s az állam a legszorosb helyi érdekek tekintetében sem szolgáltathatja ki bármely tagját a helyi többség szuverén tetszésének, sőt önvédelmi szempontból sem engedheti, hogy a helyi érdekek szabályozása által az országosak károsíttassanak.

Az önkormányzat még helyi ügyekben sem jeleid öntörvényhozást, legalább az elveket állami országos akaratnak kell rajok nézve is megállapítani s ök ez elvek határai közt alkothatják a szabdcy rendeleteket.

Elvi, minőségi különbség országos és helyi feladatok közt nincs tehát, de van mennyiségi, fokozati. S a nemzet nem bírván se törvényhozásával, se országos végrehajtó hatalmának rendeleteivel polgári apróbb helyi csoportjainak ügyeit részletes sajátosságaikban áttekinteni, ebből keletkezik a helyi csoportok szabályalkotó hatalma s az országos törvényhozásnál, illetve végrehajtásnál csak a főelvek meghatározása marad.

De nemcsak azért téves az önkormányzatnak a helyi ügyekre szorítása, mert az országos és helyi ügyeknek biztos minőségi határa nincs, hanem azért is, mivel a szorosban helyi természetű

ügyekkel való foglalkozás által a polgárok éppen azt nem sajátítanák el, a mire leginkább szükségük van: az országos ügyek fel-fogására való tehetséget, a hazafias áldozatkészséget, melynek gyakorlására főképen az állami törvények végrehajtása ad alkalmat, míg a szűkebb helyi feladatok inkább az egyén jólétére, kényelmére, magánérdekeire vonatkoznak. Az önkormányzatnak minden becsét elveszi az, a ki az állami, helyesebben országos feladatokból kizárja és a helyi, úgynevezett belügyekre szorítja.

A helyhatósági szabályrendelet alkotására nézve az országos és helyi ügyek – ha egyáltalán megkülönböztethetők – csak annyiban tesznek különbséget, a mennyiben azt országos ügyekre nézve az önkormányzati testek csak kivételképen vehetik át, ha t. i. az országos végrehajtó hatalom akadályozva van, ellenben a helyi ügyekre vonatkozólag saját joguknál fogva.

Az önkormányzat szabályalkotó joga nem jelent tehát a törvényhozásban való közreműködést, habár a törvényhozás, ha berendezése helyes, a polgároknak ugyanazokból a helyi csoportjaiból fog eredni, melyeken a végrehajtás önkormányzati szervezete nyugszik. A szavazati jog legbiztosb alapja az önkormányzat útján megszerzett politikai, országoló ügyesség; ebből azonban nem következik, hogy az önkormányzatot gyakorló polgároknak a törvényhozásra ugyan abban a szervezetben kelljen befolyniok, a melylyel a törvények végrehajtására egyesítvék.

Mert a törvények csak akkor fognak végrehajthatni, ha minden különös, helyi akadály legyőzetik, ellenben jó törvények csak akkor keletkezhetnek, ha nem a külön helyek és érdekcsoportok ellentétes, hanem egyező vagy egyeztethető kívánalmaira van tekintet.

A törvényhozásnak tehát ki kell emeltetnie a helyi befolyás alól egyrészt az önkormányzati területekhez ugyan alkalmazkodó, de azok végrehajtási szervezetétől különböző választási berendezés útján, másrészt az által, hogy a választottak a választóktól jogilag függetlenítetnek. A végrehajtást végző számtalan testület nem lehet helyesen a törvényalkotásnak forrása, a hozandó törvények megvitatója, előkészítője, mert ha azok az egyes önkormányzati test akaratóval ellenkeznének, nehezen fogják őket végrehajtani bírni.

b) Az önkormányzati szervezkedés.

A polgárok szervezkedése önkormányzatra igen sokféle módon lehetséges. A legegyszerűbb mód a *soros, hetes szolgálat* mely abban áll, hogy a szomszédos körben lakók naponként vagy hetenként fölváltják egymást a végrehajtási teendőkben; ez a szervezési mód csak a legegyszerűbb feladatoknál lehetséges, melyek megadásai a mindenki alkalmas.

A másik mód azoknak a polgároknak az összeírása, a kiknek a mindenkiben található átlagos tehetségeknél nagyobb a szellemi és erkölcsi ereje s azután sors útján való meghatározása, kik teljesítsék ezek közül az önkormányzati teendőket. *A sorsolási mód* azonban csak akkor alkalmazható, ha a kisorsolandók tehetségeik, felfogásuk tekintetében egyenlők. így minden ép eszű és fejlett, egyforma jogérzetű ember fel bírja ismerni a csalást, a lopást, a gyilkosságot s alkalmas annak megítélésére, követett-e el valaki ilyen tetteket s azért az esküdtek kiszemelése sorsolás útján czélszerűen történhetik, sőt a sorsolás a pártatlanság tekintetében sokkal nagyobb biztosítékot ígér, mint más valamely szervezési mód, mert a sorsolás által eleje vétetik annak, hogy a kiválasztás valami mellékczeleből történjék s a kisorsoltak egyszerűen a létező, uralkodó jogi felfogás kifejezői.

De az önkormányzat soros szolgálat, sorsolás nélkül az összes szomszédos polgárok akaratának és cselekvésének egyesítése által is lehetséges, még pedig a legszorosabb szomszédos kör, a helyi község tagjainak egybegyűlése, tanácskozása és határozása alakjában, a hozott határozatoknak az összes polgárok személyes közreműködésével való végrehajtása által, a midőn a szervezés csakis az egyesek akaratnyilvánításának és cselekvésének lehetővé tételére vonatkozik.

Az önkormányzat eszménye éppen az, hogy mentül több polgár részesedjék a törvények valószínűsítésében s így *az egyes polgárok személyes közreműködését igénylő határozó gyűlések, a kalákás közmunka* (tűzoltáskor, árvíz elleni védelemben, hernyóirtás, tömeges gyülekezések esetében való rendfentartáskor s a legnagyobb mértékben háború alkalmával a népfelkelésben), *az önkormányzati szervezkedés kiváló fontosságú ősalakjai.*

Minthogy azonban ez ősalakokat, valamint a soros szolgál-

latot s a sorshúzás útján való szervezkedést csak olyan feladatoknál alkalmazhatni, a melyek az átlagos emberi értelmet meg nem haladó tehetségeket igényelnek: *a különös minősültséget kívánó teendők ellátására a közegek különösen szemelendők ki, a mi vagy az illető helyi csoportok lakóinak választása által mehet végbe, vagy a végrehajtó hatalom, illetve államfő kinevezése által, de csak a szomszédos körök lakóiból.*

Az önkormányzatnak választás útján való szervezése, mint-hogy a végrehajtó hatalomnak e főfontosságú funkcióját a polgárok szomszédos csoportjaira bízza, az önkormányzat hatalmi jellegét kétségtelenül nagyban emeli a nélkül, hogy az önkormányzati közegeknek fejedelmi kinevezése, ha csak funkcióik rájuk nézve létfenntartásul nem szolgálnak, önkormányzati jellegüket lerontaná. Sőt elmondhatni, hogy, habár a választási elv alkalmazása a végrehajtási közegek kiszemelésében a helyi önkormányzati testeket esetleg az országos végrehajtó hatalom rovására erősíti is, a választott közegek működését önkormányzat végzésének nem lehet tekinteni, ha a választott közegekre hivataloskodásuk egyszersmind életpályát alkot s ténykedésök hivatalnoki végrehajtás. Önkormányzatot ily esetben csak a választói testület gyakorol, nem a választottak.

Az önkormányzati szervezetnek választás útján való kiegészítését csakis a szabályalkotó és adókat létesítő mozzanatoknál kívánhatni föltétlenül, sőt itt kisebb körű önkormányzati testekre nézve az összes tagok ösgyűlése lesz a megfelelő.

c) A helyi terhek viselése.

Az önkormányzat az állami végrehajtásnak önkéntes végzése lévén a helyileg csoportosuló polgárok által, az a végrehajtásnak úgy személyes, mint pénzbeli terheit magában foglalja. Az önkormányzat akkor teljes, ha a polgárok helyi csoportjai saját erejükből bírják a végrehajtás pénzbeli terheit is fedezni. Mihe-lyest a község, a vidék a kebelében szükséges végrehajtás költségeinek egy részét mástól kapja, azok miképeni felhasználása tekintetében szükségképen a kölcsönző ellenőrzése alá kerül, mivel pedig a feladatok pénzbeli eszközeiktől el nem különíthetők, az alá-

rendeltség nemcsak pénzügyi lesz, hanem a megoldandó feladatokra is kiterjed.

Az önkormányzati terhek viselése a költségek megállapításából, a fedezetükről való gondoskodásból s a kiadások megtételének engedélyezéséből áll. Összeségében megfelel az országos végrehajtó hatalom pénzügyi jogának, mely azonban az önkormányzati testületeknél szélesb körű, a mennyiben azokat a jogokat is gyakorolják, melyek az egész állam költségvetését illetőleg a törvényhozó szervnél vannak.

Míthogy azonban az önkormányzati testek is csak a polgárok jövedelmeiből meríthetik a költségeket, jövedelmeik forrásainak (adók, illetékek stb.) meghatározása csak legfőbb állami akarat: törvény által történhetik úgy az egyes polgár, mint az állam érdekében.

Az egyes tulajdonának, jövedelmének megrövidítése adók és illetékek által, oly megszorítása az embernek, melyet az emberi közületben magán az illető egyesén kívül csak a szuverén akaratnak engedhetni meg, csak ez állván az egyes fölött tulajdona tekintetében is, míg szuverénon kívül bármely más hatalommal vagy eggyessel szemben tulajdonában egyenlő, szent és sérthetetlen a tulajdonos.

De az állam érdekében is szükséges annak meghatározása, minő forrásokból meríthetik az önkormányzati testek jövedelmeiket, mert különben az állam a nem önkormányzati végrehajtás költségei tekintetében, a minők főleg a hadsereg, a külügy, az igazságügy, a közlekedés, a felső oktatás költségei, megrövidíthetnék. Ezeknél az okoknál fogva állami törvény állapítja meg az önkormányzati adók, illetékek legfőbb szabályait is és az önkormányzat hatáskörébe csak az tartozik: megállapítani, hogy a törvényengedte adóforrásokat mennyiben veszi igénybe, maguk az önkormányzati testek ellenben új adókat nem létesíthetnek.

Az önkormányzat joga tehát költségeinek megállapítására, a törvény engedte adóforrások fölhasználására s az ekként nyert pénzek kiutalására vonatkozik.

Míthogy ekként az egész államot és az önkormányzati testeket egyaránt érdekli a polgárok adózó ereje, míthogy továbbá az önkormányzati testek végezte feladatok legnagyobb része olyan, a mely az egész államra kihat, (a község tagjainak egészsége, ér-

telmi fejlettsége, vagyoni jóléte) szükségessé válik az adók megosztása az állam és helyi tagozatai között, a mi vagy olyanformán történik, hogy p. o. az egész állam szükségleteire az adók közvetett nemei és az általános jövedelmi adó, az önkormányzati testekéire pedig az ingatlanok után egyenes adó jelöltetik ki, vagy pedig olyanformán, hogy az adók közösek, de megállapítatik a hányad, a meddig azokat az önkormányzat igénybe veheti, vagy ha a helyi adók elégtelenek, az országos adókból befolyó pénzek egy része, az önkormányzati testek szükségletei szerint, köztük megosztatik, vagy végül az önkormányzati testek pénzbeli költségei egészen az országos jövedelmekből fedeztetnek s az önkormányzati testek csak kivételképen, főszükségeiken túl felmerülő költségeik fedezése végett vetnek ki önkormányzati adókat, mint p. o. a magyar megyék.

Az önkormányzati testek e különböző adórendszerei annak az arálynak a folyamánai, melyben ténykedésök az országos végrehajtás körébe utalt feladatokhoz áll. Pénzügyi önállóságuk attól függ, mily sikerrel s mily mértékben bírják a közfeladatokat megoldani.

Az adók megosztását illetőleg, az ország és a helyi kormányzati testek között, irányadónak a viszonyt lehet tekinteni, mely az önkormányzat szolgálatai s az adózók érdekei között fenáll s mint-hogy az önkormányzati feladatok nagy része helyi s az önkormányzat végezte nem helyi szolgálatok is első sorban azoknak a polgároknak válnak javára, a kiknek élete, érdekei leginkább helyhez kötvék, az önkormányzati testeknek jövedelmi forrásául az ingatlanokra vethető adók mutatkoznak legalkalmasabbnak.

d) Az önkormányzati intézés.

Az önkormányzati szabályalkotás, a szervezés, a költségekről való gondoskodás csak lehetségessé tesz a végrehajtást s az önkormányzati végrehajtás tökéletlen, ha a közakaratra, a köz-czélra az egyes esetekben való alkalmazása (illetve megoldása) nem történik általa, mihez azonban nem elégséges, hogy az egyes konkrét ügyeket intéző közeg (legyen az egyes személy, több személyből álló bizottság, szék) az önkormányzati testület által lett legyen választva, hanem az is kívántatik, hogy az intéző tényke-

déseket ne kenyérkeresetből, hanem polgári kötelességből teljesítse, mert csak akkor mondhatni, ha az intézés is önkormányzati, hogy a polgárok önként viselik az államélet terheit, minthogy e terhek éppen az intézőskor válnak érezhetőkké.

Az intéző közegek választásában hatalommegosztás van, az hatalmi tény; ellenben az esetek intézése nehéz kötelesség teljesítés. Az európai szárazföldi önkormányzatban s a magyarban is az intéző közegek nagyobbára elvesztették önkormányzati jellegüket, a mennyiben nagyobbára nem polgári kötelességből, hanem életfentartás céljából szolgálnak s csakis a megyei és városi képviselőnek maradt meg tiszta önkormányzati jellege. E fejlemény a demokratikus elemeknek hatalomra jutásával áll kapcsolatban. Minden önkormányzat szükségkép arisztokratikus jellegű intéző szerveiben.

A rendes közigazgatási intézésre ugyanis más valaki nem vállalkozhatik, mint a kinek fölös jövedelme, szabad ideje van s mivel az önkormányzati intézésben hatalom rejlik, a többségben levő demokratikus elem nem fogja könnyen a hatalmat az arisztokratikus kisebbség kezében hagyni, másrészt pedig, ha az intézés életpályájává tétetik, nobile officium jellegétől megfosztatik, több lesz a megélhetési mód a demokratikus elemekre.

Az intéző közegek önkormányzati természetének megszűnés¹ azonkívül, hogy az intézés a legtöbb esetben különös szakképzettséget kíván, abban rejlik, hogy az intéző ténykedés kevés számú egyénre bízatik, egy megyében egy alispánra s néhány szolgabírói a. a kik hivatali kötelességeiknek csak úgy felelhetnek meg, ha minden magánfoglalkozásról lemondanak.

A végrehajtás intéző mozzanatát csak úgy kezelhetni önkormányzatilag, ha, és a mennyiben ez lehetséges, az intézés mentül több közeg közt megosztatik s az önkormányzati intéző közegek szakképzettségének hiánya hivatalnoki jellegű segédekkel pótoltatik.

e) Az önkormányzati karhatalom.

A végrehajtásnál nélkülözhetlen karhatalom az önkormányzatban vagy maga is önkormányzati jellegű lehet és pedig az által, hogy a legalsóbb rendű katonai és rendőri teendőket is, zsold nélkül, a polgárok látják el soros szolgálat útján, vagy pedig a kar-

hatalom közegeire nézve életpálya ugyan szolgálatuk s csak a velők való rendelkezés illeti meg az önkormányzat intézőit. A karhatalomnak önkormányzati szervezése azonban a katonai és rendőri szolgálatoknak részint terhességénél, részint szakképzettséget igénylő természeténél fogva rendszeren csak utóbbira terjed ki s csak kivételes esetekben végzik egyenesen maguk a polgárok magánhivatásuk mellett a katonai és rendőri szolgálatot.

f) Önkormányzati bíraskodás.

A végrehajtás utolsó, bíráló mozzanata határoz a törvény megvalósulása fölött s az állami öntudat erejének jele, ha az állam a maga polgárait különös előkészültség nélkül feljogosítja, hogy szomszédos köreikben e döntő funkció részesei legyenek. A magán és büntető ügyekben ezt az önkormányzati funkciót, a hivatalnoki jellegű bírák vezetése mellett, az esküdtsek alakjában gyakorolják a polgárok; de lehetséges az önkormányzati elvnek alkalmazása a közjogi bíraskodásban is.

123. §. Az önkormányzati végrehajtás egysége.

Minthogy az önkormányzat a polgárok helyi csoportjaiban megy végbe s minthogy a hatáskörébe eső funkciók egy része végrehajtó hatalmi jellegű (szabályalkotás, szervezés, költség megállapítás) a végrehajtás önkormányzati kezelése darabokra töri az állam végrehajtó hatalmát, a mi ellenkezik az állam osztatlan személyiségével melynek akarata csak egy alapirányú végrehajtást tűr meg.

Ebből ered a helyenkint s önkormányzatiilag nyilatkozó végrehajtó hatalom irányzásának szüksége az egész államra kiható végrehajtó hatalom által.

Ily hatalom fenállhat már a hivatalnokilag kezelt végrehajtó hatóságok irányában s akkor természetesen ez gyakorolhatja az egységes irányzást az önkormányzati testekre nézve, a hol pedig az egész országra kiterjedő hivatalnoki, végrehajtási szervezet hiányzik, ott az országos végrehajtó hatalom csak mint az önkormányzati testek felügyelője fog megalakulni és működése annak

megakadályozásából fog állani, hogy az önkormányzati testek gyakorolta szabályalkotás a törvényekkel, vagy a törvényekben ki nem fejezett államczzállal ellentétbe ne jöjjön, hogy az önkormányzat közegeinek kiszemelése a törvényszerű és sikeres végrehajtásra nézve kezességet nyújtson s a kiszemeltek kötelességeiket valóban teljesítsék, esetleg hogy az önkormányzati költség megállapítása az egész állam erejét túlságosan ne csökkentse.

Az önkormányzati, helyi szabályok jóváhagyása, az önkormányzati közegek kijelölése vagy megerősítése, az önkormányzati adók és költségvetések megállapításának felülbírálatára s az országos karhatalom fölötti rendelkezés alkotják a módokat, a melyek által az országos végrehajtó hatalom az állami akarat egységes végrehajtását biztosítja.

Az állami élet lasúbb folyású szakaiban és a mennyiben mind ezeknél a kérdéseknél törvényességi szempontok döntők, az országos végrehajtó hatalom egységesítő ténykedését esetről esetre hozott ítéleteivel pótolhatja az egész országra kiható főbírótság is.

A hol azonban a törvényességen túl menő tekintetek irányadók s az állami élet lüktetése gyorsabb, ott csak külön országos végrehajtó hatalom felelhet meg a szükségletnek.

A helyi önkormányzati és az országos végrehajtó hatalom viszonya még bonyolultabb lesz, a hol utóbbi felügyelő, ellenőrzőből egyenesen működő hatalommá alakú át s hatalmát országos szabályrendeletek útján, az alkalmatlan közegek elmozdítása, az önkormányzati testeknek bizonyos költségek megtételére szorítása által gyakorolja.

Ez átalakulás attól függ, mennyiben bírják az önkormányzati testek a nemzeti szükségletüket kielégíteni, mennyiben bírja a közszellem a helyi szétdaraboltságot legyőzni, mennyiben kívánják az egyéni és közczélok az állami cselekvés szoros egyöntetűségét.

Mindezeknek a feltételeknek jelenléte vagy hiánya tekintetében teljes bizonyosság elérhető nem lévén, az önkormányzati és országos végrehajtás viszonyának konkrét meghatározásakor hiányzik a föltétlen biztos iránytű s az állam, a nemzet osztatlan-ságának s az önkormányzat erkölcsi értékének mérlegelésével juthatni némi elvi megoldásra.

Az önkormányzati végrehajtás egysége, a mennyiben az ha-

táskörének nem végrehajtó hatalmi, hanem hatósági funkcióira, vagyis egyes közigazgatási intézkedéseire és bírósági ítéleteire vonatkozik, kevesebb nehézséget okoz mindaddig, míg az egyes önkormányzati testekben az államtól való elszakadási törekvések nem támadnak.

Tagadhatatlan lévén ugyanis, hogy az egyes intézkedés, vagy az egyes ítélet a törvénynyel ellenkezhetik: a közönséges jogérzet szükségesnek tartja, hogy az egyes önkormányzati testnek vagy egyes közegeknek intézkedése vagy ítélete ellen ahhoz a felsőbb hatósághoz lehessen folyamodni, a mely a törvénynek legfőbb őre, az állam legfőbb bíróságához. Mert az önkormányzati testek, habár végrehajtó hatóságuk van is, maguk is csak a törvények ótalma alatt érzik létüket biztonságban egy másik önkormányzati testtel, vagy egyes hatalmasokkal szemben, viszont az egyes polgár meg ellenükben szorul ily ótalomra, ennél fogva intézkedéseik vagy ítéleteikkel szemben a törvényre való hivatkozás útját nem zárhatják el.

Égészen másként áll a viszony oly intézkedésekre nézve, a melyekre nézve törvények vagy szabályok egyáltalán nem léteznek, továbbá végrehajtó hatalmuk ellenőrzésére, azaz szabályaik, tisztviselőik, költségvetéseik megerősítésére nézve; mert a felsőbb ellenőrzés nemcsak a törvényesség, hanem a czélszerűség, a belátás, a tetszés szerint is történhetik, a mi önálló végrehajtó hatalmukat és intéző hatásukat veszélyezteti.

Szoros jogi elhatárolás, amely a dolog természetének megfelelően, az önkormányzati testek és az országos végrehajtó hatalom között e részben csak kis mérvben lesz lehetséges, mert a nemzet és országlásának, államának egysége épp oly lényeges, mint tagjainak önkormányzati érvényesülése helyi csoportjaikban s e két ellentétes követelmény jogi elv által egészben ki nem elégíthető.

Az országos végrehajtó hatalom ellenőrző, irányító hatalmát lehet határok közé szorítani, vagy az által, hogy gyakorlása csak bizonyos esetekben engedtetik meg, vagy hogy előfeltételül elhatározásának megokolása, bizonyos formák megtartása, a polgárok panaszra kívántatik, de egységes államban elvileg teljesen kizárni lehetetlen, mert ez által az államnak részekre válása, szuverenitásának megoszlása segítették elő.

A mi azonban általános jogelv útján nem lehetséges, az egyes

felmerülő esetekben követett irányzat által igen is létesíthető s az országos végrehajtó hatalom ellenőrző jogának gyakorlása oly irányú lehet, a mely az ellentétes követelményeket konkrété összeegyezteti.

Az állam alkotmányában vagyis főszervei viszonyának meghatározásában itteni fejtegetéseinken túl nem mehetünk s a végrehajtó hatalom teljes képét, a cenztralizáció és decentralizáció természetét csak a közigazgatási szervezet részletes elemzése világosíthatja meg. Itt egyedül a szuverenitás főmozzanatainak összefüggése kívánt földerítést.

III. FEJEZET.

A fejedelmi vagyis államfői hatalom,

124. §. A fejedelmi hatalom szervezete.

A nemzet személyiségének legmagasabb életnyilvánulási öntudata alkotja, mely által belső akaratát és ennek külső valóságát a n: agáának s egyszersmind egynek ismeri föl s a menyiben egyek nem lennének, őket ezzé teszi.

Csak összes ténykedéseinek egységes öntudata és irányzása által lesz az emberi közület egységes, személyi léletté.

Mentül jobban elkülönülnek e ténykedések s helyezkednek el különös, egymástól elvált szervekben, annál nélkülözhetlenebb az állam szabad, spontán működéséhez olyan erő, mely e sokféle ténykedést az államéinak, más szóval a nemzeti alakban érvényesülésre törő emberi eszme részeinek ismerje föl s annak érdekében irányozza.

Így a törvényhozás és végrehajtás az államnak két, elkülönített, mindenik magában véve is sokféle részekből alkotott szerve, melyeknek összeműködése, ha kívülök levő, más felsőbb ereje nincs, csakis külső gépies lehet, belső összekapcsolásuk ily erő nélkül más módon nem gondolható, mint ha a végrehajtó hatalom a törvényhozónak részévé tétetik, a mi által azonban az állam kezdet-

leges, szervezetlen állapotába esnék vissza s mint Montesquieu mondta, zsarnoki törvények zsarnokilag hajtatóknak végre.

Csakugyan ily erő teljesen sohasem hiányzik az emberi közéletben, de sokszor csak öntudatlanul s szervezetlenül hat, mint az államfő nélküli köztársaságokban, a hol a közvélemény, a választóknak lényekből következtethető akarata alakjában mutatkozik.

Csakhogy az ily láthatlan, szervezetlen erővel szemben áll a választóknak a törvényhozó és végrehajtó közegek útján láthatólag nyilatkozott, egymással esetleg ellenkező akarata, ezeket biztosan és rendszerint egybefoglalni, ellentéteiket kiegyenlíteni az ösztönszerű s láthatatlan közvélemény nem bírja.

A nemzeti akarat szervezett nyilvánulásait, a törvényhozást és végrehajtást megint csak szervezett erő, nem az alakatlan közvélemény tarthatja egybe s irányozhatja.

De ez erőnek szükségképen magasabbnak kell lennie, mint annak, mely a törvényhozásban és végrehajtásban hat, működésének pedig olyannak, mely ezeket magában egyesíteni bírja, szervezetének végül a legegyszerűbbnek vagyis oszthatatlan, természetes lényből állónak kell lennie.

Ily szerv a monarchikus formában a monarcha személye. Ennek működése eredetileg törvényhozást, végrehajtást, az összes állami működéseket egyaránt magában foglaló lehet s ha e működések személyétől később elkülönülnek is, mint magasabb, vezető erő folyton irányzólag hathat rajok, a miben mindenk fölé emelkedő tekintélye, állásának örökletessége különös támaszául szolgál.

A köztársasági formában ily önálló szerv alakulása és funkcionálása nehezebb; rendszerint nem is alakul külön, hanem a végrehajtó hatalom végzi funkcióit, erre ruháztatik első sorban a jog, hogy az ellentéteket, melyek a törvényhozás és végrehajtás között fölmerülnek, kiegyenlítse.

Ugyanis a vétőjog adatik neki a törvényhozó hatalom elhatarozásai irányában, mely által megakadályozhatja, hogy a törvényhozás határozata, ha csak tagjainak rendkívüli többsége ismételen ki nem fejezi akaratát, törvénynyé legyen, esetleg más jogokkal is fölruháztatik a törvényhozó szerv irányában, továbbá föl hatalmaztatik, hogy más államokkal szemben szuverén akarat nyilvánításokat tegyen, szuverén tényeket végezzen.

Az elnökben, ha ilyen jogai vannak, végrehajtó funkcióin túlmenő erő rejlik s általuk a törvényhozó hatalom fölé emelkedik, mert tényleges nagy hatalmán kívül, mely mint a végrehajtás szer-
vét illeti, a törvényhozásnak s az állam nemzetközi viszonyainak is irányzóává válik.

Igen nagy azonban az ellenmondás, mely az elnöknek ilyen funkcióiban rejlik, minthogy teendője bevallottan a végrehajtás. Föl kell tehát venni, hogy nemcsak a törvények végrehajtására, hanem a törvényhozás irányzására s nemzetközi téren szuverén akarat nyilvánulásokra is hivatott.

Vagyis megvan a fejedelmi funkció, de szerve a végrehajtó szervvel van összeforrvá, mi által a végrehajtó hatalomnak túlsúlya a törvényhozó fölött szertelenül emelkedik.

Ez ellenmondás nem oldható meg az által az okoskodás által, hogy az elnök éppen úgy a nemzet képviselője, mint a parlament, mert az elnök, a hol a végrehajtó hatalmat bírja, a nemzetnek erre nézve a képviselője és csak a tényleges szükség indokolhatja, hogy ő, mint a végrehajtó hatalom kezelője, a törvényhozó fölött vétőjével s más jogaival fölényt gyakoroljon: az a szükség t. i. hogy a végrehajtó hatalomtól nem várhatni oly törvények erélyes és buzgó megvalósítását, a melyeket a nemzetre vészeseknek tart.

Föl kell továbbá venni, hogy az elnök a nemzeti akaratnak legmagasabb, legfelsőbb szerve, mert különben a törvényhozót meg nem állíthatná, holott a köztársasági alkotmányok szerint az elnök a törvényhozó szervnek felelős s vádja következtében állásától meg is fosztható.

A köztársaság e dilemmából csak az által szabadulhat, ha a végrehajtó hatalom mellett, külön államfői szervet állít, a minek meg az a nehézsége van, hogy a köztársasági szervek mind időlegesek s ez által az állami személyiség állandósága, folytonossága szenved, továbbá az, hogy az elnök irányzó funkcióját a végrehajtás tényleges hatalma s öröklött tekintély nélkül elég hatályosan nem fogja gyakorolhatni.

Mentül nagyobbak azonban a nehézségek, melyek az államfői szervnek akár önálló, akár a végrehajtó hatalommal kapcsolatos megalkuvása elé a köztársasági államformában gördülnek, minthogy azt a köztársaságokban mégis megalakulni és funkcionálni látjuk, el kell osztaniok netáni kételyeinknek szükséges-

sege iránt és a tudomány, az államszemélyiség természetéből folyó, lényeges főszervi minőségét vitán felülállónak tekintve, immár csak szervezkedésének módozataival foglalkozhatik.

A monarchiában a fejedelmi hatalom szervezetének tenge-lyét az örök jog alkotja, a mely szerint a fejedelmi hatalom átszál-lása a fejedelmi család tagjai között véghez megy.

A monarchikus forma egyik fő előnye abban állván, hogy benne az állam legfőbb szerve állandóan, szakadatlanul megvan és hogy az állam e legfőbb szerve által az osztályokra, pártokra szakadt társadalom fölé van emelve, világos, mily nagy érdek fű-ződik az örökösödési rendhez, mely e szakadatlanságot és társa-dalom fölöttiséget biztosítja.

E rend világossága, természetessége, háborítlan fentartása a monarchia legfőbb érdeke; e mellett csak másodrendű fontos-ságú az örökösödési rendnek, különösen fi- és nőági minősége.

Mint hogy azonban az örökösödési elv következtében kisko-rúak juthatnak a fejedelemséghez vagy pedig a nagykorú fejedel-met elmebaja, távollét akadályozhatják funkcióiban, a jogszerinti fejedelem helyettesítése válik szükségessé.

Erre szolgál a kormányzóság intézménye.

A kormányzó személyének lehetőleg épp úgy előre meghatá-rozottnak kell lenni, mint a fejedelemének és e tekintetben az örö-kösödés rendje szerint uralkodásra hivatott utód tekinthető annak, a kit a kormányzói funkció törvénynél fogva illessen. Az esetről- ' esetre való kiszemelés ellenkezik az örökös monarchia elvével. Úgy. hogy a kormányzói tiszt betöltése nem a személynek kiválasztá-sára, hanem a kormányzóság szükségességének beálltára s a netán felmerülő igények eldöntésére vonatkozik. A betöltés helyesen csak az uralkodó család tagjainak közreműködésével történhetik, ez által óvatván meg a monarchiának fensége, függetlensége. A kor-mányzóságnak egyedül a parlament vagy éppen a választók általi betöltése erős rést ütne az örökösödésben rejlő azon az elven, hogy a monarcha az ő hatalmát a születésnek és halálnak, egészségnek és betegségnek emberi akarattól független természetes rendje sze-rint kapja és veszti el, viszont azonban a törvényhozás közremű-ködése, a kormányzóság megalakítását ellenőrző minőségben, nél-külözhetlen a fejedelemnek s az államnak érdekében, az ural-ko-dó család netáni cselszövényei ellenében.

Az államfői hatalom szervezetének részét teszi a monarchiában a fejedelmi család tagjainak különös jogállása.

Minthogy a fejedelemségre várományosi jogok illetik őket, okvetlen különös jogállásuk leend egyéb tekintetben is.

Sem az állam személyi mivoltával, sem a fejedelem alanyi szuverenitásával össze nem egyeztethető a fejedelmi szervnek több személyből való alkotása, mint ez kormányzó társnak vagy kormányzó tanácsnak a fejedelem mellé állítása által történnék. Az államra a fejedelemnek csak úgy van becse, ha természetes egyes személy, magára a fejedelemre pedig szuverenitásának csorbulását jelenti, ha irányzó működését mással kell megosztania.

A fejedelem alanyi szuverenitása a monarchiában üres formula maradna, ha az csak tárgyilagos funkcióiban és alanyi felelőtlenségében nyilatkoznék, magának és családjának gazdasági létfeltételeire nézve pedig függőségében lenne a törvényhozó szerv jóakaratótól, valamint ha társadalmi külső érvényesülése tekintetében is nem emelkednék ki az egész társadalom fölött.

Ez a körülmény teszi szükségessé, hogy a monarcha személyes életének összes nyilvánulása!, közjogi szuverén állásának megfelelőleg megkönnyítve legyenek s részére személyes szükségletei tekintetében a képzelhető személyes segédlet s bőséges pénzbeli erő álljon rendelkezésére.

A fejedelem személyes szükségleteinek szervezeit segédlete, a szükséges dologi eszközökkel (pénz, épületek, ruházat, asztal s egyéb czikkek,) eredményezik az udvart és udvartartást.

Az udvar a segédkező személyzetben és eszközökben kifejtett s a legmagasabb társadalmi állásnak életszínvonalát fölülmúló fényével, a fejedelmi nagylelkűséget bármely téren lehetőségessé tevő gazdagságával egyrészt a királyság függetlenségének, pártatlanságának, érdektelenségének legbiztosabb alapja, másrészt pedig a fejedelem közjogilag szuverén, társadalmilag legkiválóbb állásának kifejezése.

Minthogy pedig a király csak az állami élet kezdetleges szakában vagy magán- és közéletének összezavarása esetén rendelkezik oly vagyon fölött, mely ily udvartartást lehetőségessé tesz, szükségessé válik, hogy udvartartásáról a közkincstár gondoskodjék, az ebből személyére háramolható függés pedig az által kerül-

tessék ki, hogy az udvartartás költségei a fejedelem uralkodásának egész idejére állapíttatnak meg.

A köztársaság fejedelme, minthogy a törvényhozó szerv fölött is hatalom gyakorlására van hivatva, helyesen csak az összes államtagok szavazata által választathatik.

A törvényhozó szerv általi választása okvetlen csökkenti önállóságát ezzel szemben. Igaz, hogy közvetlen választása a polgárok által sok esetlegességgel jár, az államot rendkívül rázkódásoknak teszi ki, mindazáltal vezető funkcióját csak úgy töltheti be, ha az egész nép akaratát egybe foglaló törvényhozással szemben szintén az egész nép bizalmának kifolyása.

A mi az örökösödési rend a monarchiában, az az elnökválasztás rendje a köztársaságban.

Minthogy pedig a köztársaság fejedelme épp úgy ki van téve halálnak, betegségnek, melyek által funkciója vitelére alkalmatlanná válik, mint a monarchia fejedelme, az állami személyiség életének folytonossága érdekében szükséges, hogy választásával egyidejűleg helyettese is megválasztassék. E folytonosság érdekében kívánatos lenne, hogy újra meg is választathassák, a mi azonban a köztársasági elvvel, hogy benne a nép magát az egyesek összegezett akaratával kormányozza, ellenkezik, mert az újbóli megválasztások által a köztársaság fejedelme módot nyerhetne hatalmának örökössé tételére s ez által a köztársasági elvnek, mindenki egyenlő jogának megtörésére.

Hatalma csak átruházott lévén, személyes életének az a megkönnyítése, melyet a monarchára udvartartása magában foglal, nem indokolt, mégis hogy függetlensége a törvényhozó szerv irányában s a társadalomban biztosított legyen, az' átlagosnál magasabb lábra állíttatik létfenntanási közegei tekintetében s fizetése egész hivataloskodása idejére változatlanul megállapíttatik.

125. §. A fejedelmi funkció.

Az állami öntudat működése a különálló fejedelmi szervhez kapcsolva, ennek vezető, irányzó, ténykedéséből áll.

A fejedelem monarchiában úgy midt köztársaságban az állam különböző ténykedéseit egynek s az államnak ismerve föl, azokat egyesíti és mint osztatlan lényét ez öntudat által irányozza.

A fejedelemből indul ki az országíé akarat és cselekvés, de különbségük benne megszűnik az által, hogy őket egymással ellentétbe jönni nem engedi. A fejedelem az a nemzetre, a mi az én az egyes ember különböző életnyilvánulásaira.

Az állami ténykedéseknek a fejedelemből forrásozása s benne való összefutása által e ténykedések önállósága, törvényhozás, végrehajtás különléte nem szűnnek meg, hanem részekként beilleszkednek az állami öntudat egészébe.

A fejedelmi működés kifejelett államszervezel mellett ennél-fogva formai vagyis az állami ténykedéseket külsőleg megindító és bevégző, azaz irányzó.

Magukat e ténykedéseket egész tartalmukkal, céljaikkal nem öleli föl a fejedelem működése; az egyesek, a törvényhozó és végrehajtó szervek dolga az.

Az állami akarat teljes kimunkálása, részletekben való létesítése fölül is múltná egyes ember erejét.

Működésének formaisága azonban nem jelenti, hogy az állami akarat tartalma, megvalósulásának módjai a fejedelmire különbösek lennének; igenis azt, hogy ezekben nem az alkotó, hanem a kezdeményező, a bíráló, az ellenőrző, a döntő rész az övé. Csak kivételesen terjed ki a fejedelem működése az irányzason túl az egész tartalomra, a teljes ténykedésre, névszerint a külügyekben, a belügyeknél a törvénynek időleges vagy egyes esetre való fölfüggesztésében, a kegyelmezésben.

a) A törvényhozás irányása.

A törvényhozó szerv mesterségesen alkotott egész, melynek épp ezért külső, kivüle levő erő által kell mozgásba hozatnia.

Mesterségesen meg lehet állapítva egybegyülésének ideje az év bizonyos napjára, ha azonban máskor is össze kellene jönnie, nem bír magától összegyűlni.

Az állam szabadsága, önelhatározó ereje kívánja, hogy bármikor akarhasson; ennek közege a fejedelem az ő parlament összehívó hatalmával.

A törvényhozó szerv állandó működésére nincsen szükség ott, a hol államfő van, minthogy a létrejött állami akarat valósulása a fejedelem irányása által történik meg, de ezt nem te-

kintve, az állam életének sokkal nagyobb részét foglalja el akarata valószínűsítése, mint új akarat létrehozása.

A törvényhozó szerv permanenciája csak államfő hiányában szükséges.

Kétségtelen azonban, hogy a fejedelemnek ebből nem vezethető le a joga a törvényhozó szerv elnapolására, mert az ezt maga is megteheti s ha mégis a tételes alkotmányokban, még köztársaságokban is megtaláljuk e jogot, annak okát bizonyára abban találhatni, hogy az állami öntudat hozzájárulása, indítása nélkül nem folyhat az akarati működés s az állami öntudat láthatja csak sokszor egészen világosan, föl kell-e függeszteni az akarati működést vagy annál fogva, mert az államnak erejét a cselekvésre kell szorítani, vagy annál fogva, mert az akarati szerv elemei, esetleg két külön szerve, háza között oly ellentétek merültek föl, a melyek egyelőre minden akarati megállapodást kizárnak.

De felfüggeszhetőnek kell lenni az akarati elhatározásnak azért is, mert kétely merülhet föl az iránt, vajjon a törvényhozó szervben az állami akarat nyilatkozik-e vagy tagjainak csak rész-szerű akarata. Az állam nem lehet csekélyszámú képviselőinek marataléka, tudatlanságuk, magánérdekük áldozata.

Ez történik, ha a fejedelem a választott tagokból álló törvényhozó szervet megbízatásuk idejének lejárta előtt *felosztatja*. Ily felosztatást azonban egymás után ismételni nem lehet amiatt, mivel az újonnan választott törvényhozó szerv akarata az államfő akaratával nem egyezik, mert ez esetben az államfő kényszerrel gyakorolna az államtagek nézetére, hogy egyéni felfogását elfogadják.

Az államfő mint az öntudat szerve, nem semmisítheti meg egyenesen azoknak a vágyaknak, céloknak, szükségleteknek nyilatkozását, a melyek a törvényhozó szerv útján előtörnek, az ismételt felosztatások által pedig ily egyenes kényszer gyakoroltatnék. A fejedelem ugyan ekkor is megállíthatja a törvényhozó szerv akaratát szentesítése megvonása által, mi azonban akadályt, nem egyenes kényszert jelent.

A köztársasági felfogás is a vétőt még megengedhetőnek tartja, de a felosztatást, annál inkább az ismételtet, már nem.

A nem választott tagokból álló törvényhozó szervbe új tagoknak a célból való kinevezése, (Swamping of the peers, Pair-

schub), hogy általuk a fejedelem akarata többségre jusson, az ismételt feloszlításokhoz hasonló, a törvényhozó szerv önállóságát megtámadó, erőszakos rendszabály.

A felsőházak tagjainak tömeges szaporítása csak az alatt a valószínűtlen föltétel alatt lehet megengedett, ha a kinevezettek valóban kiválóságuknál fogva s a fenforgó ellentétre vonatkozó nézeteik ismerete nélkül nevezetnének ki a fejedelem által. E valószínűtlen esetben a tömeges kinevezés a feloszlításnak a felsőházra alkalmazása, minthogy az oda kinevezettek szavazata bizonytalan, épp úgy mint az, minő irányú képviselőket fog a választás eredményezni.

A személyiség osztatlanságát kiválóképpen öntudata tartja fen, a mely akarati és cselekvési ténykedéseinek egymásutánja és tervszerűsége fölött uralkodik. A törvényhozó ténykedésnek meghatározott tárgyakra vonatkozó kedvezményezése is ennélfogva oly funkció, a melyet csak az a szerv végezhet, melynek az állami ténykedések minden nemére kiható pozitív hivatása, van.

A monarchának kezdeményezési joga, a köztársaság fejedelmének üzenetei és javaslatai szolgálják e czélt s az a kiváltság, a mely a fejedelem nevében tett kormányjavaslatoknak, nyilatkozatoknak a parlamentekben biztosítva van, e lélektani szükségességnek elismerése.

Minthogy a törvényhozó szerv kezdeményező funkcióját csak egyes tagjai indítványa alapján végezheti, de az indítványozás jogának egyszersmind bármely tagot meg kellvén illetni, a törvényhozás kizárólagos kezdeményező joga, az állami öntudat egyöntetű irányzása nélkül, az állami akarat elszóródására vezetne, bizonytalan lóvén, akad-e történetesen mindig oly tag, a ki nem egyes, különben helyes indítványokat tesz, hanem a ki a valósítható állami feladatoknak helyes kapcsolatára fekteti a fösúlyt.

Ha az irányzásnak ily közege külön szervezve nincs vagy az a fejedelemtől, mint az újkori köztársaságokban, nagy részt megtagadtatik, történetesen felbukkanó egyesek vagy a törvényhozó szerv működésének formai vezetője: a házelnök vagy a fontosabb bizottságok elnökei veszik azt át. (*L. Wilson Woodrow, Congressional Government.*)

Az összehívott, az államfő vagy egyes tagjai kezdeménye-

zése által működésre indított törvényhozó szerv eljárási szabályai szerint határozatra jut.

A törvényhozó szervnek akár egyhangú, akár többségi határozata azonban csak egyesek akaratelhatározása, mely válhatik ugyan egységes cselekvéssé, annál az ösztönszerű erőnél fogva, mely egy közület tagjait kijelentett előző akarat hiányában is egyező cselekvésre bírja, a szokást teremti, annál a lélektani nyomásnál fogva, a melyet a többség a kisebbségre ösztönszerűleg gyakorol, a mely a szokásnak is alapja.

A törvényhozó szerv határozatának állami akaratul fogadása tehát csak a szokás nevében vagy fikció útján történhetik.

De az állami élet szokásszerű színvonalát az különbözteti meg a tudatostól, hogy amabban nincs megfontolt előkészület arra, hogy szokás keletkezzék; ha tehát a törvényhozó szerv határozata állami akaratnak vétetik, ez tulajdonképen nem szokáson, hanem csak fikción alapulhat, a mivel azonban elvész az államnak, az országlásnak önálló, eredeti, természetes jellege.

Még inkább elvész pedig akkor, ha a belső elhatározást létrehozó szerv nem egyszersmind a cselekvésnek orgánuma.

A határozathoz, a melyben a valósítandó célnak terve van meg, hozzá kell járulni a vég elhatározásnak, végeldöntésnek, mely e tervet, indokai és ellenindokai nélkül, az öntudat teremtő erejével nemcsak értelmileg, hanem valósítása szándékával helyeslik A szentesítésben tehát nemcsak törvényhozó, hanem végrehajtó akarat is van..

Ily akaratra azonban a végrehajtó hatalomtól elválasztott törvényhozó szervnek nincs ereje; ezt csak a végrehajtó hatalom akarhatja, a mely azonban ismét mesterségesen összealkotott egész s a melynek szándékától az állami akarat valósulását függővé tenni ezért is, de annál fogva is lehetetlen, mert a végrehajtó hatalom csak alárendelt lehet a törvényhozónak.

A törvényhozó szerv határozatából csak úgy lehet valódi, nem fiktív, nem szokásszerű állami akarat, ha az oly alanynak akarata által válik vég elhatározássá, a kiben a cselekvési szándék is meglehet, a kinek osztatlan természetes egyénisége van s a kiben az államiság megvan.

A köztársasági államforma az elnökbent teremt ily személyt, a ki egyes természetes egyén, a ki végrehajtó hatalma mellett az

állami akaratnak is irányzója, a kiben csak egy hiányzik: az államiság,, vagyis. a minden vitán, kérdésen kívül álló legfőbb hatalom, erő és tekintély. Ig az, az egyesek szavazata megadja ezt neki, de csak fikció útján, mert az egyesekben külön-külön magokban sincs az államiság, csak együttvéve s valamely irányzó öntudat által összefoglalva van az jelen, egyenkint tehát át sem ruházhatják. Együttvéve s egy ilyen vitán fölül álló tekintélyű természetes egyén irányzása alatt, állva, azaz állami létükben pedig már megvan ebben az egyénben az az orgánus, melyet a köztársaság éppen keres.

A köztársaság fenállása, maradandósága, „a maga elnöki szervének e mesterkéltsege miatt mindig is inkább függ életének ösztönszerű tényezőitől, társadalmi tömegjelenségeitől, mint öntudatos szervezetétől.

Ellenben a monarchiában nemcsak a természetes egyéniség, nemcsak az akarat és cselekvés végső rugóinak összeolvadása van jelen, xianem az államiság, mert a dinasztia alapító monarcha egyéniségének, hatalmának rendkívüliségénél fogva bírja az államiság legjellemzőbb tulajdonságát: az alanyi és a funkcionális szuverenitást, a későbbi utódok pedig öröklött, hagyományos tekintélyüknél fogva.

Monarchiában nem fikció útján fogadtatik el a monarcha annak az egyes természetes személynek, a ki a törvényhozó szerv határozatát a maga döntő hozzájárulásával állami akaratná teszi, szentesítést hatalma történelmi tény és egyúttal lélektani szükség.

A fejedelem állása, államisága a köztársaságban csakugyan érthetetlen, mert másból kell magyarázni, az államszervezetből levezetni, holott funkciója a legmagasb, mely mindenre irányzólag foly be az államban,

Ellenben a monarchiában tény az állása; benne, hatalmában, tekintélyében van csakugyan a legfőbb erő, melyből a többi államténykedés is erejét meríti.

Ezért új dinasztia csakis alapítójuk rendkívüli kiválósága esetében számíthatnak maradandóságra.

A monarcha szentesítést hatalma azonban nemcsak az állam pszichikai szervezetének követelménye, az állam eszméjének, az általános jónak valóságára is nagy fontosságú az.

A monarcha, családjának múltja, vagyoni függetlensége, fe-

lelőtlensége által elérhetlen magasságban emelkedik leghatalmasb alattvalói fölé is. Ez által az egyesek becsvágyának, mely annyi zavar szülője, határt vet: pártatlanul ítélheti meg az államban küzdő irányokat, mint személyesen nem érdekelt s mini azokra nézve minden tekintetben tájékozott; végül nem vonhatja ki éia-gát a családja jövőjére való tekintetek alól s nem térhet el egészen annak hagyományaitól.

A fejedelmi szentesítés azonban soha sem lesz egészen ment sem a monarchiában, sem a köztársaságban az önkényességtől. Bármennyire vétessék is körül intézményekkel az első, bármennyire megfontolt legyen is az utóbbinak választatása. A természetes egyén végelhatározásában is mindig van bizonyos indokolatlan, az okság lánczait áttörő elem, még inkább a tömegekében. Bármennyire eszélytelen, erkölcsileg pedig megrovásra méltó legyen is néha ez önkényesség az egyesnél, tagadhatatlanul ennek lehetőségében, a fizikai kényszer alól való szabadulhatásban, eszélytelen vagy erkölcstelen tettek elkövetésében rejlik az ember szabadságának éppen önelhatározó eleme s vele erkölcsi értéke, illetőleg értéktelensége.

Az államra is sok vést hozhat királyának szentesítő, elnökének vétő joga, mert az emberi végelhatározás indoktól ment önkényességét nem lehet, nem szabad sem a királynál, sem az elnöknel végképen kizárni. Ha kizáratik és a szentesítés és vétő gyakorlása jogi korlátok közé szoríttatik, nem is lesz rá szükség, ha pedig jogilag szabad lesz s csak erkölcsileg kötött, önkényességét hasznosság és erkölcsösség tekintetében kizárni nem lehet,

A szentesítésnek és vétónak ugyanis csak úgy van értelme, ha az égy természetes egyén lelki életének legsajátosabb, végelemzésben csak belső lelkiismeretétől vezetett nyilvánulása, legyen e fizikai személy király vagy köztársaság fejedelme vagy-zürzavaros forradalmi időkben magát fölvető diktátor; ilyen nélkül -öszton-szerű vagy mesterkélt marad, vagy pedig, mént az- őskorban az orákulumok és auspiciumok alakjában; a fatum vezetése alá kerül az állami akarati

Az újkor a falum helyére az erkölcsileg bár felelős, de jogilag szentesítésök és vétőjük tekintetében meg nem kötött államfőket tette s egy az emberi élet legmagasb színvonalán is az erkölcsi erőknék nyitott szabad tért.

A szentesítéstől és vétótól elválhatlan önkényesség és személyes uralmi jelleg miatt vonatott kétségbe a szentesítés és vétó jogosultsága s különösen a monarchia, még hívei egy részétől is csak azon az alapon védelmeztetik, mert a társadalom, értelmi korlátoltságánál fogva, önmagát kormányozni nem bírván, szükség van fejedelemre, a kit titokzatos hatalmú lénynek tart s előtte ennél fogva meghajol; vagy pedig abból az okból fogadtatik el a monarchia s a szentesítési jog, mert a velők járó bajok még sem oly nagyok, mint ha az államfő függő, felelős és folyton változó orgánuma az államnak.

Ez ellentétes célszerűségi okok súlya egymás irányában teljesen egyenlő s csak alanyi vagy időleges szempontok tulajdoníthatnak az egyik irányban fölhozott okoknak több erőt.

Ellenben az állam lélektani alkata föltétlenül követeli a fejedelmi szervet, annak szentesítési jogát, melylyel az elnöki vétónak azoney elvi alapja van.

b) A végrehajtás irányása.

I. A fejedelem, szentesítése által kijelentvén, hogy a törvényhozó szerv határozatát akarja, neki kell a végrehajtásáról is gondoskodni.

Mint hogy azonban az állami akarat végrehajtása bonyolult szervezet útján véghez menő, ezerféle ténykedést igényel, e gondoskodás csak a végrehajtás irányításából állhat, *a mit a fejedelem a végrehajtás főközegeinek kinevezése s működésük általános irányának jóváhagyása vagy akadályozása által gyakorolhat.*

A minisztérium kinevezése és elbocsátása a fejedelem legfőbb teendője, melyet kivülről az államban más nem is végezhet, az állam lelki összhangjának hátránya nélkül.

A törvényhozó szerv azért nem, mert ekkor a végrehajtó hatalom beleolvadna a törvényhozóba, a mi lélektanilag az elhatározás vagy cselekvés kárával lehet csak, erkölcsileg pedig önkénykedésre vezet. A hol ugyanis a törvényhozás és végrehajtás összeolvadnak, sem jó törvényeket alkotni, sem a végrehajtást sikerrel folytatni nem lehet.

Jó törvényeket azért nem, mivel a törvényhozó a részletek-

kel, egyes esetekkel különösen is foglalkozva, nem fog általános tekintetre emelkedni tudni. Jó végrehajtást azért nem, mivel a törvényhozás hatalmával is rendelkező alany magát végrehajtás közben is törvényhozónak képzelendi és az egyes eset tekintetei szerint, nem a megállapított általános szabály szerint intézendi cselekvését, de azért sem, mert a végrehajtásban a mentül egységesebb és gyorsabb vezetés a fő, a mi a számos tagból álló törvényhozó szervben a nézetkülönbségek, az elhatározásra jutás nehézségei miatt lehetetlen.

Maga a polgárok egyeteme annál fogva nem alkalmas a végrehajtás legfőbb vezetőinek kiszemelésére, mert ekkor ugyanaz a hatalom, a választók akarata, teremtvén a törvényhozó és végrehajtó szervet is, azok egymás irányában nagyon is elzárkóznak, a teljes egyenlőség színvonalára helyezkednek, márpedig a két hatalomnak nemcsak egymásután-, hanem együttműködése szükséges.

A törvényhozó szervnek a törvényeken kívül egyébként is be kell folynia a cselekvésre, ellenőriznie kell a végrehajtót, viszont a végrehajtónak kell előkészítenie a törvényhozónak jövőre alkotandó akaratát, hogy az állam vagyis az országló nemzet, elkülönült szervei ellenére is, egységes lelki életű lény maradjon.

A törvényhozó és végrehajtó hatalom közt azonban, ha a felsőbb vezetés nélkül külön állnak, oly összeütközés, oly visszavonás keletkezhetik, mely az állam ténykedését teljesen megsibbasztja. Államfő nélkül ez ellentéteknek nincs más kiegyenlítése, mint a végrehajtó hatalom teljes függése a törvényhozótól, vagy a bíróságra, vagy a választókra hivatkozás.

A bíróság azonban csak akkor avatkozhatik be a törvényhozás és végrehajtás közti harcba, ha az már meghozott törvények végrehajtására vagy megszegésére, a törvényhozó hatalomnak a végrehajtás általi bitorlására vonatkozik.

A fentebb tekintetbe vett összeütközések azonban éppen a hozandó törvényekre, az államnak jövődöbeli bel- vagy külügyi cselekvési irányára, a közbeszéd nyelvén szólva, politikájára, a végrehajtás szükségelte eszközökre vonatkoznak, a mi fölött pedig bíróság nem dönthet, mert nem meglevő elv vagy szabály alkalmazása a feladat.

A vita eldöntésének az összes polgárok kezébe tétele; a népre

hivatkozás a képviseleti rendszerrel, az állami elhatározásnak netán szükséges gyorsaságával ellenkezik sa szervezett államhatalmaknak azt az állandóságát is kockáztatja, a mely ily államrendszerben amúgy is a legrövidebb tartamúvá van téve.

Az államfőnek a törvényhozás irányítására gyakorolt funkciójából önként következő funkcióját a végrehajtó hatalom legfőbb' vezetőinek kinevezésére e szerint a végrehajtó hatalom egyéb betöltési módjainak hátrányosságá is igazolja;

Az államfő csak olyanokat fog miniszterekké tenni, a kikben bizalma van, hogy a végrehajtást a szentesítésben kifejezett vagy az államnak törvényekkel ugyan körüi nem írt, de céljából folyó érdekével meggyőzően viendik.

A végrehajtó hatalom fővezetőinek kinevezése által az előföltétel biztosítva van; hogy az állami akarat és cselekvés közt összhang, együttműködés legyen.

Amde a végrehajtás az államban külön életfolyamatot alkot, melynek fentartása önálló hatóságokat kíván, a kiknek az egyes esetekben saját ítéletük szerint és saját felelősségükre kell eljárniok, azaz cselekedniök. A hatóságok útján véghezmenő cselekvés ennél fogva elválík a végrehajtó hatalomtól, mely nem az egyes esetek intézésével, hanem a hatóságok általános vezetésével foglalkozik:

A nagyobb államban maga a végrehajtó hatalom ismét elágazik a főfeladatok szerint, mert egyetlen ember a végrehajtás összes ágazatait vezetni, törvényszerű és célszerű vezetéséért a felelősséget viselni nem bírja. Az egységes végrehajtó hatalom különböző minisztériumokra oszlik.

A mily szükséges a végrehajtó hatalomnak és hatóságoknak ez önállósága és tagosítása, épp oly elengedhetlen az állam személyi egységére; hogy a végrehajtó szervezet alapiránya az állam akaratával vagy az akarat-tárgyává még nem tett, de folyton ható céljával ellentétbe ne juthasson s összhangjuk állandóan és előzetesen biztosítva legyen. Erre szolgál az államfő hozzájárulása a végrehajtó hatalom összes szabályalkotó, valamint főbb szervező, pénzutasványozó s karhatalmi rendelkezéseisehez.

A végrehajtó hatalom, önállósága ellenére, az állam lelki egységének megóvása érdekében, olyformán lesz alárendelt az ál-

lamfőnek, hogy ténykedéseit az előbbinek hozzájárulása nélkül nem végezheti.

Különösen fontos ez alárendeltség a fegyveres erő vezénylete tekintetében. A végrehajtó szervtől elválaszthatlan fegyveres erő csak az állami öntudat legfőbb szervének irányzása mellett veszi el félelmességét s tartja meg mint karhatalom hatékonyságát.

Az alárendeltségnek ily módja nem szünteti meg a végrehajtó hatalom önállóságát; mivel az államfő egymaga végrehajtási tényeket nem végezhet, hanem csak miniszterei útján, a kik ismét csak azt tartoznak végrehajtani, a mit törvényesség vagy czélszerűség tekintetében megengedettnek tartanak s ha a fejedelem tőlük ellenkező végrehajtást követelne; azt megtagadhatják, a fejedelem iránti hűség, engedelmesség kötelességének megszegése nélkül lemondhatnak hivatalukról, de el is bocsáttathatnak a fejedelemtől, ki őket olyanokkal helyettesítheti, a kik parancsait végrehajtani hajlandók:

A fejedelem elbocsátási joga sem veszi el a végrehajtó hatalom önállóságát, mert ha az elbocsátottak helyett alkalmazott miniszterek, a fejedelem akaratához alkalmazkodnak is, ezt önakaratkából s önfelelősségükre teszik, tényeik az övék, nem a fejedelméi, a ki azokhoz csak hozzájárul, abban a föltevésben, hogy törvényesek és czélszerűek.

II. *A törvényhozó és végrehajtó hatalom egymás irányában való Önállósága, ha mind a kettő az államfő irányzása alá kerül, dmű fontosságú az állam szabadságára, működése sikerességére.* Ez eredményt azonban másként el nem érhetni, mintha az államfő a miniszterek kinevezésére szoríttatik, azaz a végrehajtó hatalom tőle különböző, önálló szervre ruháztatik, a melynek minden főtényéhez fejedelmi jóváhagyás kívántatik ugyan, de a mely viszont a fejedelem által mire sem kényszeríthető és a melynek működése nélkül a fejedelem akaratát nem valósulhat.

Ily szervezet hatása az állam szabadságára a következőkből világos. Csak a végrehajtás önállósága által válik lehetségessé, hogy az állam akaratával ellenkező cselekvés büntetlenül elő nem fordulhat, mert Csak ha a cselekvés önálló s egyedül a végrehajtó hatalomból indul ki, büntethető meg annak alanya, a miniszter. Ha ellenben az államfő a cselekvésnek is az alanya, lehetetlen

benne a törvényhozó akaratát szentesítő, tehát szuverén jellegű közeget s az alárendelt cselekvő közeget megkülönböztetni s utóbbit ily minőségében, előbbi minőségének megsemmisítése nélkül büntetni, ily minőségű ténykedését érvényteleníteni, a nélkül, hogy államfői tekintélye, szuverenitása egyéb irányban is csorbulást ne szenvedjen.

Az állami működés sikerességére azért döntő fontosságú az egymástól elvált és egymás irányában önálló törvényhozó és végrehajtó hatalomnak az államfő (király vagy elnök) irányítása alatt állása, mert csak az államfővel való kapcsolatuk teszi lehetővé, hogy elválásuk és önállóságuk ellenére egymással érintkezzenek, együtt működjenek s az állam mechanikus feldarabolását, mely a törvényhozó és végrehajtó hatalom külön szervezésével jár, a benső egybeolvadás váltsa föl s az állam az ő teljes lelki egységét, elszakadt szervei ellenére, megtarthassa.

A törvényhozó szerv nem maradhat általános szabályok alkotására szorítva, ki kell terjeszkednie a végrehajtás részleteire, jogi, czélszerűségi, pénzügyi ellenőrzés szempontjából, irányt kell jelölnie a szabályokba nem foglalható külügyekre s más diskreczionarius természetű állami feladatokra nézve. Mind ezt sikerrel csak úgy teheti, ha a végrehajtó szervvel együtt működhetik s arra a meghozott törvényen kívül is befolyást gyakorolhat. Hasonlóképpen szükség van azonban, hogy a végrehajtó hatalom befolyjon a törvényhozóra; az állam tényleges súlypontja benne van, ha a törvényhozó pszichikus tekintetben magasabb is. A végrehajtó hatalom végzi az állami élet nehezebb részét, közelebb áll menetéhez, folyton, állandóan, minden részében foglalkozik vele s leginkább meg tudja ítélni mi a tényleg létesíthető, míg a törvényhozó szerv egyszerre csak a közügynek egyik részére vonatkozó akaratelhatározás teendőjét végezheti, általában pedig az államot távolabbról, a jövő eszmények, a társadalmi és magánérdekek szempontjából is nézi. Az állami működés sikerességére mindkét befolyás egyenlő érvényesülése szükséges.

De szükséges a két hatalom együttműködése végül azért is, mert különös szempontjaiknak vitatkozás útján való érvényesítése által egymás föltti fölényük, egymás irányábani önállóságuk nem a törvény holt betűjén, hanem a szellemi erők egyensúlyán fog nyugodni.

A törvényhozó és végrehajtó hatalom találkozásai, egymás befolyásolása, ellenőrzése, meggyőzése végett, szóval a parlamenti küzdelmek, az állam összes lelki erőinek együttes érvényesülését biztosítják s e küzdelmek eredménye határoz az állami öntudat különös szervének, az államfőnek a szervezetlen öntudatnak, a közvéleménynek ellenőrzése mellett a törvényhozó és végrehajtó szerv időleges fölényének sorsa fölött.

Csak ily szellemi mérkőzés útján található meg a legkiválóbb férfiak, a kikre a végrehajtó hatalmat bízhatni, a kik a fejedelmet és a törvényhozó szervet az állami életnek a tényleges körülmények között egyedül lehetséges jövő irányára nézve tanács-csal elláthatják.

A törvényhozó és végrehajtó hatalom tanácskozása, együttműködése, kölcsönös befolyása egymásra azonban csak úgy lehetségesek, mindezek az eredmények csak úgy érhetők el, ha államfő létezik, a ki eleven, folyton hatni bíró erejével épp úgy meg tudja akadályozni a teljes összeolvadást, mint a teljes elkülönözködést, szentesítése megvonása, új minisztérium alakítása vagy a meglevőnek a törvényhozó szerv ellenébeni fentartása, a törvényhozó szerv feloszlatása által.

Az államfői szervnek ily teljes elkülönülését a végrehajtótól azonban a köztársaság elvei nehezen tűrik. Hogy a csak rövid időre választott végrehajtó hatalomnak kellő erő kölcsönöztessek, fölruháztatik ugyan az a törvényhozás irányzása val is, de ez irányzást nem gyakorolhatja teljes tekintélyivel, mert a vétójával a törvényhozó szerv fölé emelt elnök végrehajtó tényeiért felelős. A végrehajtó hatalom erőssége érdekében s oly célból, hogy mint az állami akarat legfőbb irányzója osztatlan legyen, az egész végrehajtó hatalom egy emberre ruháztatik. Ámde a végrehajtó hatalom roppant teendőit egy ember végezni, egy ember a felelősséget annak viteléért viselni csak névleg bírja. Hogy önállóságát a törvényhozóval szemben megtarthassa, szorosán el kell szigeteltetnie a törvényhozó szervtől, meghatározott időre kell választatnia, a mi által az állam, szervezett részében, eleven, szabad, az értelmi és, erkölcsi erők küzdelmén nyugvó lény helyett mechanizmussá válik, szerveinek együttműködése rendkívül megnehezítettik.

A mostani francia köztársaság kísérlete, mely az államfő mellett külön, önálló, végrehajtó hatalmat gyakorló minisztériumot

szervezett s csak az elsőnek működési idejét határozta meg, a végrehajtó hatalomnak pedig együttműködését a törvényhozóval megengedte, eddigelé csak a nehézségeket bizonyítja, melyekkel köztársaságban a végrehajtó hatalomnak nem határozott időre való beállítása s az államfőtől való elválasztása jár és az állami működésnek e nehézségekből folyó csekélyebb sikerességét.

c) Az államfő mint az állami akarat szervének helyettesítője.

Az államfőnek, mint az állami öntudat különös szervének működése az állami akarat és; tett közvetítésében illetőleg irányításában áll.

Az állam személyi életének összes mozzanatai azonban nem mindig vagy nem egyenlő erővel érvényesülnek, különösen áll ez az állami akarat szervére, melynek működése néha vagy egyátalán nem lehetséges vagy csak az állam kárával történhetnék, ily esetekben az államfő, mint az állami öntudat szerve, veszi át az akaratot szerv funkcióját és a cselekvés szervével együtt hozza létre az államszemélyiség működését.

A meglevő állami akarat kivétel nélküli fölfüggesztése bizonyos időre, annak kivételkénem fölfüggesztése egyes esetre fölmentés, kegyelmezés alakjában, a nemzetközi viszonyokra vonatkozó akaratformálás és végelhatározást az államfő e rendkívüli működésének esetei.

A törvény, az állami akarat fölfüggesztése történhetik ugyan az akarat szervének közreműködésével is, néha azonban oly rögöninek kell a cselekvésnek lennie, hogy megfontolt új akaratelhatározás lehetetlen, a meglevő szerint pedig cselekedni nem lehet.

A hol az elhatározásnak és cselekvésnek így össze kell olvadnia, ott az akaratalakulásnak is egyedül az. öntudat és cselekvés szerve által kell véghez menni.

A cselekvés szerve, egyedül föl nem jogosítható a meglevő törvény fölfüggesztésére, mert ez az államnak öntudatos akarat által való vezettetését rontaná le, az állam lelki életének egyensúlyát forgatná föl, azt ösztönszerű állapotba sülyesztené.

Az állam öntudatosága az által óvatik meg némileg, ha az államfő hozzájárul a törvény fölfüggesztéséhez méri a fejedelem

az akarat, irányzója is, míg a végrehajtó hatalom egymagában csak az akarat eszköze, legfőljebb kiegészítője.

Az államfő funkciójának határai az állami főszervek egymáshoz viszonyának természetében rejlenek s mindjárt tárgyalatni fognak. Annyi bizonyos, hogy ily funkciót végkép el nem vonhatni tőle, mert mint a végrehajtó hatalomnál kifejtetett, a beállott rögtöni változtatásokat az érzi meg először, ez látja át legjobban s a míg azok a törvényhozó szerv tudomására juthatnak s az fölöttök határozhatna, a cselekvésnek már meg kell történnie.

De a ,hol ily külső körülmények nem állanak is ellent az akaratkezelésnek, a törvényhozó szervet egyes rendkívüli esetek miatt a törvény felfüggesztéssel fölruházni, tiltja az az államethikai tekintet, hogy e jogát mint felelőtlen szerv, nem fogja azzal az elővigyázattal gyakorolni, mint minőt az államfőnek ily törvény felfüggesztésre tanácsot adó és jogilag felelősségre vonható végrehajtó hatalomtól remélhetni.

: A törvényhozó test szellemét rontja meg, zsarnokoskodásra teszi hajlandóvá, ha az állam állandó viszonyaira szánt szabályok helyett, a rendkívüli esetekre szükséges rendszabályoknak nem felülbírálója, hanem szerzője lesz, ha kivételes törvények alkotásához szokik.

A törvények időleges fölfüggesztésével rokon természetű azoknak egyes egyénre való felfüggesztése. Alapjában véve még önkényesebb természetű funkció, mint a törvénynek időleges, de általános fölfüggesztése.

A mint csakis egyes egyének érdekében vagy csak egyes egyének ellen alkotott, törvények nem férnek össze az állam eszméjével, mely minden egyes ember rendeltetésének valósításából áll, az egyének és a különböző társadalmi közületek irányzása által, épp úgy ellenkezni látszik a törvényeknek csak egyesekre való felfüggesztése. Csakugyan a törvények fölfüggesztése máskor nem is lehet megengedett, mintha végrehajtásuk, az állam önszméje ellenére és ok nélkül, egyesek megsemmisítésére vezetne vagy őket rendeltetésük elérésében meggátolná.

Ebből folyik, hogy a törvényfelfüggesztés egyesek irányában csak a büntető törvények terén lehet indokolt, mert ezek az embert legfőbb javaiban, életében, szabadságában egyenesen fenyegetik s mivel a törvények elvontsága következtében egyesekre vonatko-

zólág e törvények végrehajtása néha kegyetlenség, czéltalanság volna, mert sem az erkölcsi igazság, sem a külső szükség nem kívánná, mert az egyén, a ki a büntettet elkövette, egyénisége különös körülményeinél fogva nem oly mérvben bűnös, mint a minőre az elvont törvény a büntetést szabta vagy ha az is, már a külső büntetés alkalmazása nélkül oly lelki változáson ment át, erkölcsileg úgy megbűnhődött, a mint azt a törvény csak a büntetés alkalmazása után remélhette: ily esetekben szükségessé válik, hogy az állami akarat fölfüggesztessék.

A büntető törvény fölfüggesztésének, a kegyelmezésnek tulajdonképi czélja nem az tehát, hogy a bíróságok hibái helyrehozasanak, erre a perújítás szolgálhat s ha a kegyelmezés ily esetekben is alkalmazatik, úgy a kegyelmező tulajdonképen bíró, törvény végrehajtóként működik.

A kegyelmezés, mint törvényfelfüggesztő funkció, nyilván a szuverén akarat hatáskörébe esik s csak a törvényhozó szervet illethetné. A bíróságnak bármily messze terjedjen is az enyhítő körülmények tekintetbe vételére adott hatalma, nem terjedhet annyira, hogy a törvény hatályát a büntetésre nézve végkép megszüntesse, mert ez által a szuverén akarat fölé helyezné magát és önkéntelenül oda sodortatnék, hogy akkor is ily kivételes hatalmat gyakoroljon, a midőn arra semmi különös ok nincsen.

A kegyelmezést, ha a szuverén akarathoz való viszonyát tekintjük, csak a szuverén akarat szerve gyakorolhatná, ott is a hol ez számos tagból, akár képviselőkből, akár magokból az egyes polgárokból áll.

De tömegeket arról, a mi körül a kegyelmezés forog, felvilágosítani s a kegyelmet teljesen megokolni nem lehet s az mint a megsznás illogice keletkezik. Továbbá több tagból álló testület csak értelmi megfontolásra alkalmas s csakis nagyon szembeszökő tények egyenes hatása alatt keletkeznek közös érzelmei. A bűntevő életkörülményeinek méltatására, egyéni lelkiismerete redőinek kutatására, a benne végbement átváltozás, belső megbűnhődés mérvének megítélésére, egyéni benső életének felfogására, az abban való elmélyedésre és ebből folyó megsznására csak természetes egyes ember vagy nagyon kis számú testület való; mindezeknél fogva testületekre, tömeges gyűlésekre helyesen nem bízhatni a kegyelmezést.

Ezért marad meg a kegyelemezés a monarchiákban a fejedelmnél akkor is, midőn mellette a törvényhozás önálló szerve megalakult, ezért gyakorolja azt a köztársaság elvével ellenkezőleg az elnök. Az elsőnek kegyelmező funkciója hagyományos állásában, a törvényhozást irányzó szuverén funkciójában elég magyarázatra talál, holott a köztársasági elnöké csak nehezen egyeztethető össze az ő függő s inkább csak végrehajtó teendőivel.

Az állam osztatlan egyénisége sehol sem oly szembeszökő, mint más államokhoz való viszonyában. Az államon belül az egyéneken, a társadalom tagozataiban, de magának az államnak szervezetében is ezerféle részleges önállóságú, lelki folyamatok vannak, a melyek a jog nyújtotta akarati és cselekvési szabadság által mintegy külön egyéniségekké válnak, a melyeknek önállósága azonban szunnyadó állapotba jut, mihelyest az az eszme, mely e különféle életfolyamatokat egybe kapcsolja, illetőleg ennek az eszmének öntudatos cselekvésre való szervezete: az állam egy másik ilyen eszmével s ennek szervezetével, egy másik állammal viszonyba jő, arra hatást gyakorolni törekszik vagy viszont annak nyomását érzi.

Ha az állam ebben a viszonyában nem rendelkezik az elhatározásnak és cselekvésnek legnagyobb spontánságával, ha lelki életfolyamatai elé oly akadályok gördülhetnek, a minők az államnak nem más államokra, hanem önmagára, tagjaira vonatkozó cselekvésénél, szervei tagoltságánál fogva, előfordulhatnak: lehetetlen lesz külön egyéniségét fentartani vagy éppen hatékonyan érvényesítem.

Ehhez járul, hogy a nemzetközi viszonyoknak csak igen kis részét rendezhetni előre szabályokkal. A kölcsönös cselekvési módokat az államoknak s egyes polgáiraiknak nemzetközi viszonyai tekintetében p. o. előre szabályozhatni, a mint azonban valamely félnek egészen jogos cselekvése hatalmi változást szül, itt csak esetről-esetre dönthetni megengedhetősége fölött.

Ez okból fut össze a külügyi, nemzetközi viszonyokra vonatkozólag az állami akarat és cselekvés egy természetes személybe, a ki itt nemcsak irányzója az állami akaratnak és cselekvésnek, hanem az elsőnek létrehozója is.

Az akarat rendes szerve nemzetközi viszonyokra nézve a hatalmi kérdéseknek esetről-esetre való eldöntésében nem működ-

hetik, teljes belső elhatározásra nem juthat és ténykedése a fejedelemnek a közérzület iránti tájékoztatásából állhat csak, a valódi elhatározás és a cselekvés a fejedelemé, ki ezeket azonban a törvényhozó szerv, az államtagok akaratával ellentétben csak akkor végezheti, ha ezek akarata nem elég komoly, ingadozó, megoszlott, máskülönb engedetlenségnek, lázadásnak teszi ki magát s jogi felelőtlensége dacára állását, sőt az egész nemzet sorsát kockáztatja.

Az államfőnek külügyi hatáskörét indokolja az a további körülmény, hogy csak természetes személy bír, a másik állam irányának előre láthatatlan fordulatai szerint, rögtönös cselekvést kifejtteni, csak ismert természetes személy bír a másik államban a milliók nevében adott nemzetközi Ígélet betartására nézve bizalmat kelteni, csak természetes személy, egyesülten a végrehajtás néhány fővezetőjével, bírja a titoktartásnak azt a fokát megőrizni, melyet testületől hiába várnánk s a mely nemzetközi viszonyokban az államra nézve nélkülözhetlen.

De ily természetes személynek legalább a nemzetközi viszonyok tekintetében egyszersmind szuverén határozási joggal kell bírnia, csak ez esetben lehet hajlandó a másik állam oly közlések tételére, melyeket e természetes személy elfogadni vagy elvetni jogosítva is van, a nélkül, hogy miniszterein kívül másokat az ügybe beavatnia kelljen.

Az állami ténykedések ellentétének megakadályozása, pozitív egysége, szóval az állam osztatlan lelki élete ekként a fejedelmi (király vagy elnök) szerv létehez van kötve az állam életének öntudatos, szervezett szakában.

Az akaratot és cselekvést egyaránt irányzó államfőben a kettőnek végmozzanatai egyesülvén, a fejedelem csak oly cselekvéshez fog járulni, a melyet szentesítésében mint akaratot helyeselt s csak oly akaratot szentesít, a melynek létesítése remélhető.

A fejedelemnek a törvényfelfüggesztésben, a külügy irányzásában gyakorolt akarathelyettesítő működése, az állam formai, lelki egyensúlyának szempontjából tökéletlenségnek, a polgárok szabadsága szempontjából veszélyesnek tűnik föl. De minthogy a törvényfelfüggesztés esetében való cselekvés az akarat utólagos bírálatát, a külügyi működés annak előzetes nyomását el nem kerülheti, az államfőnek helyettesítő működése sem szüli az állam-

személyiség lelki egyensúlyának állandó zavarát, az állam akarati és cselekvési erejének teljes hatályosságát pedig egyedül ez teszi lehetségessé.

T. A végrehajtó hatalom természetének, a benne véghez menő állami ténykedés elemeinek fölismerése a legújabb kor tudományával kezdődik.

A szuverén hatalom birtoka, az államtagnak részesedése e hatalomnak erőkölsileg és jogilag legmagasabb nyilvánulásában: a törvényhozásban, a határok, melyeket átlépnie nem szabad, voltak az államtani kutatásoknak majdnem kizárólagos tárgyai, mióta államtudomány egyáltalán létezik. Ellenben a szuverén akaratnak részletes valóslása a végrehajtásban vagy egészen mellőzött vagy elkülönítve a szuverenitás többi nyilvánulásaitól, magára, mint czélszerű mechanizmus jött tekintetbe.

A francia közizgatásjogi irodalom fejleményei a jelen század folyamán, a világosság, melyet *Gneist Rudolf*-nak iratai az angol közizgatásnak és az egész angol alkotmányok összefüggésére vetettek, a jog- és az államélet mellett a társadalom törvényeinek kutatása, a jog- és közgazdaság történelmének eredményei tették lehetővé *Stein Lőrincz*-re, hogy nagy elméjével a végrehajtás természetét felfogja, mozzanataiban elemezze s az állam személyiségének részéként megfejtse.

Stein Lőrincz Venculiungslehre-je (ti. kötet, I. kiad. 1863. II. kiad. 1869-ből) korszakalkotó lett az államtanban, mert a fentemlített részletkutatásokat ekként össze bírta foglalni, a végrehajtó hatalom helyét különösen a szabad államban ki tudta jelölni, a közizgatás feladatainak, szervezetének változásait pedig a nemzetek társadalmi fejlődésének törvényeiből bírta levezetni.

Stein Lőrincznek a működése nevezetes lett az által is, hogy a végrehajtás mozzanatainak elemzése, névszerint az általános vezetés és a konkrét esetekben való, végrehajtás megkülönböztetése által lehetségessé tette az államfői vagyis a fejedelmi hatalom sajátlagos funkciójának fölismerését, a miniszteri felelőségnek a dolog természete által adott, nem fiktív magyarázatát.

A míg a fejedelmi hatalom a végrehajtó hatalommal azonosított, lehetetlen volt a miniszterek állásának tisztázása.

A miniszterek, ha a végrehajtó hatalom a fejedelmet illeti, ennek egyszerű, önállóság nélküli segédei, mint az észak-amerikai elnök vagy az abszolút fejedelmek legfőbb végrehajtó közegei; a minisztérium pedig, ha az egyes miniszterek közt összefüggés egyáltalán elismertetik, egyszerű tanács, önálló hatalom nélkül, legfeljebb hatóság, melyet nem illet általános irányzás, hanem a folyó, konkrét ügyek intézése.

A mint azonban a fejedelem a végrehajtó hatalom vezető funkcióinak bizonyos részeit alkotmány szerint csak egyes közegek, testületek útján gyakorolhatja, különösen azonban, ha ezeknek közreműködése, névszerint ha a fejedelem tényei a tőlük őrzött pecsétek odaillesztése nélkül nem érvényesek, ha az ily vezető funkciókban közreműködő szervek felelősége a törvényhozó szerv

irányúban jogi szentesítést nyer, tehetetlen őket a végrehajtó hatalomban legalább részeseknek nem tekintem.

Angliában a végrehajtó hatalomnak ez az elkülönülése a fejedelemtől hosszú történelmi folyamatban, de állandó következetességgel megy véghez (L. szerző *Újkori alkotmányok II. köt. 447-452.*); másutt nem ily világos a fejlődés iránya s nagy ugrások tapasztalhatók benne; de a magyar alkotmányban is az udvari hivataloknak országos főhivatalokká alakulását, a megyék részesedését a végrehajtó hatalomban hasonlóakra vezethetni vissza.

A mi a végrehajtó hatalom sajátosságos természetének megkülönböztetését oly nehézé teszi, abban rejlik, hogy a végrehajtás legfőbb vezetői, a miniszterek az abszolút és a mérsékelt monarchiában egyaránt befolyanak a fejedelemnek összes ténykedéseire. A fejedelem a törvények kezdeményezését, szentesítését, a törvényhozó szerv feloszlását, a külügyi irányzást mindkét államformában vagy tényleg vagy jogi szabállynál fogva nem végzi vagy nem végezheti végrehajtó legfőbb közegeinek tanácsa nélkül, a kik ekként, végrehajtó hatáskörükön túli, a fejedelmi hatáskörben is működnek. Az észak-amerikai képviselői köztársaságokban a végrehajtásnak nincsenek is az államfőtől megkülönböztetett külön szervei.

A német tudomány nem tudva vagy nem akarva Stein nagy fontosságú új vívmányait elfogadni, a végrehajtó hatalmat illetőleg a zavarnak azt a képét mutatja, melyet fenébb (309-312. l.) vázoltunk.

A francia valamivel több világot vet kérdésünkre, a mennyiben a végrehajtó hatalom tényei között különbséget tesz, egy részüket kormányzati (actes de gouvernement), a másikat közigazgatásiaknak nevezve (actes d'administration). A német elmélet ezt nem teszi s a kormány fogalma alá a törvényhozásán kívül minden országú ténykedést egybe foglal.

Az állam kormányzásának alább, a 129. §-ban adott magyarázata világosíthatja csak meg teljesen felfogásunkat, ezért itt a francia elmélet főpontjainak jelzésére szorítkozunk.

Kormányozni, mondja Laferrière (Traité de juridiction administrative 2. köt. 31. lap) annyit tesz, mint az egész politikai társadalom szükségleteiről gondoskodni, örködni alkotmánya megtartása, a közhatalmak működése, az államnak a külhatalmakhoz való viszonyai, a bel- és külbiztonság fölött. Aucoc pedig (Confer. s. l'administration I. köt. Hi. l.) hasonló gondolatát ekként konkretizálja. „Ha a kormányt a közigazgatástól megkülönböztetjük, ez abból a czélből történik, hogy azoknak az ügyeknek intézése, melyeket politikaiaknak nevezünk, külön kategóriába tétessék. Ilyenek az államfő viszonyai a nagy állami szervekkel (corps): a választók, a képviselőház és szenátus egybehívása, az ülés berekesztése, a képviselőház feloszlátása, az összeköttetések ápolása a külhatalmakkal, a fegyveres erő fölötti rendelkezés, a kegyelmezés, a nemesi címek adományozása.”

A közigazgatás ellenben, Laferrière szerint, (u. o.) a törvények mindennapi alkalmazásának biztosítása, ügyelés a polgároknak a központi és helyi közigazgatáshoz, valamint utóbbiaknak egymáshoz való viszonyaira.

A világosság, melyet ekként nyerünk, abból áll tehát, hogy a fejedelmi

funkciókat legalább a végrehajtóktól elválasztja és e különbség gyakorlati hatását azzal teszi szemlélhetővé, hogy az elsők fölött csak a parlamentnek, az utóbbiak fölött a közigazgatási bíróságoknak van ítélő hatalma.

Ellenben homályban hágy a francia tan is a végrehajtó teendők természete, nevezetesen e teendők szabályalkotó, szervező, utalványozó és tulajdon - képeni intéző részei fölött. Innét van, hogy a központosításnak elvi határait kijelölni nem tudja. A 118. §-ban kísértettük meg ez elhatárolásnak elvi körvonalait szabatosítani, de mivel a közigazgatási szervezet részletei nélkül lehetetlen a központosítás határait eldönteni, továbbá mivel az alkotmánytannak összes figyelmét az államhatalmak viszonyára kell fordítania, a központosításnak a második kötetre kellett maradnia.

Az elmélet ily állása mellett a minisztérium sajátképi hivatása homályban marad s megtörténhetik, hogy p. o. Dupriez (*Les ministres dans les principaux pays d'Europe et d'Amérique. 1 kötet.*), a ki különösen és a legbehatóbban foglalkozik a miniszterek hatáskörével, meg sem kísérti e hatáskörnek elvi körvonalozását, pedig a miniszterek a inai alkotmányok legtöbbje szerint épp úgy működnek a parlamentben s a fejedelem jogainak épp úgy részesei, valamint túlfelöl a végrehajtás önálló vezetői, sőt egyes konkrét esetek intézői is.

Egyes olasz írók p. o. Casanova (*Del diritto costituzionale.*) kivételével, a kiknek újabb közigazgatási iskolája Stein Lőrincz tanaiból indult ki (*Orlando, Principii di diritto amministrat. 33. l.*), az irodalom világszerte még mindig az államfői és végrehajtó hatalom egységének álláspontján áll s Gladstone sem tudja a minisztérium funkcióját másként jellemezni (*Our Kinsmen beyond the Sea.*), mint hogy élödsi hatalom, mely a király és a parlament funkcióit gyakorolja.

Az elmélet ily állásának a következése a kontroverzia: a törvény és rendelet határai iránt, melyet Jellinek szép munkája (Gesetz u. Verordnungslehre) sem ritt közelebb a megoldáshoz.

A kontroverzia megold Italian marad is, a mi g a végrehajtás az államfői ténykedéstől külön nem választatik és hivatása a cselekvésbe nem helyesítetik, a mely mellett a törvényhozó szerv, mint a legfőbb akarat létrehozója működik.

Ekkor ugyanis világos, hogy minden általános szabály, mely az állam alaptörvényén kívül más szabály által megkötve nincs, akár tartalmaz jogszabályt, akár nem, milyest valósulásra törő akarat van benne kifejezve: törvény, ellenben minden valamely általános szabály által megkötött állami cselekvés, végrehajtás. Az első a törvényhozó, a második a végrehajtó hatalom működési köréhez tartozik.

Az államfő viszont külön sem törvényt nem alkot, sem végre nem hajt, hanem lehetségessé teszi az elsőnek alkotását, biztosítja a másodiknak megtörténtét.

De mivel a cselekvés közben fölmerülhet általános szabály alkotásának a szüksége, erre a végrehajtás szervének is jogosultnak kell lenni, ha a törvényhozó szerv nincs abban a helyzetben, hogy a szabályt maga megalkossa, de csak az államfő hozzájárulásával s a fenálló törvények határai között.

Azaz általános szabály, a melyet a végrehajtás szerve létre hozhat: a ren-

delet vagy statútum, habár a polgárokat épp úgy kötelezi, mint a törvény, azaz legfőbb állami akarat; mégis elvileg különbözik ettől az által, hogy a törvénynek nincsen határa, illetőleg a hol törvény és alaptörvény között jogi különbség van, ott a törvényt egyedül az alaptörvény határolja, ellenben minden akár országos, akár helyi rendelet (statútum) csak a törvény és alaptörvény korlátai között mozoghat.

A fejedelem tényei (francia terminológia szerint artes de gouvernement) pedig se nem törvények, se nem rendeletek, hanem országoló végzemények (décret), a melyekben a törvények és rendeletek keletkezésének részint megindítása, részint végelhatározása, részint megakadályozása foglaltatik.

Az állam pszichikai alaptermészetének figyelmen kívül hagyása, továbbá egyes oktroyált alkotmányok homályosságai a fejedelem és a parlament jogkörét illetőleg, a minők a XVII. század végéig az angolban sem hiányoztak (*L. szerző Újkori Alkotm. II. köt. 243., 244. l.*) tettek lehetségessé oly magyarázatokat, mintha a királyban és ministereiben, a kiket együtt majd kormánynak (Gouvernement, Regierung), majd igazgatásnak (Verwaltung, Administration) neveznek, az államnak az a szerve lenne, a mely arra hivatott, hogy az állami feladatokat ugyan a jogrend határai között, de teljesen szabad approváció szerint megvalósítsa. (*L. fenébb 205-297. l.*)

E szerint a kormány és közigazgatás tulajdonképeni lényege abban állana, hogy az állami feladatokat a mennyiben törvény nem gátolja, saját belátása szerint megoldja. Ámde nem oldja-e meg a törvényhozó is saját belátása szerint e feladatokat, midőn azok célját, eszközeit, megvalósítási módjait szabályozza? Az állami feladatok nagy részére föltétlenül így áll a dolog, legfeljebb azt lehetne állítani, hogy a kormánynak e feladatok egy részének megoldása jut. Túlfelől nem működik-e közre a kormány és közigazgatás azoknak a feladatoknak megoldásában is, a melyeket a törvényhozás írt körül a maga általános szabályaival. Az államháztartási, a honvédelmi feladat megoldásának céljai, eszközei, megvalósítási módjai nincsenek-e törvénybeli szabályokkal körülírva, lehet-e állítani, hogy a kormány nem e szabályokban meghatározott feladatoknak, hanem más feladatoknak megoldója s a törvények csak működésének jogi korlátai?

A kontreverzia ez oldalról min fordul meg tehát egy logikai hibán. Midőn az állami feladatok (honvédelem, igazságügy, egészségügy) és az állami funkciók (törvényhozás, bíraskodás, végrehajtás) egymással szembe állítatnak, az a tévhit támad, hogy e jelenségek egymástól különböző dolgok, holott csak viszonyok, vonatkozások. Azonagy dolog egy vonatkozásban törvényhozó, másban bírói, másban igazgatási jelenség.

Az igazságügyi államfeladat p. o. a törvényjavaslat készítő, külön szervezettel, eszközökkel ellátott kodifikáló bizottságban a legiszlatív adminisztráció funkciójaként, a parlamenti határozatban s a királyi szentesítő végzeményben törvényhozási és országoló funkcióként mutatkozik, a bírói ítéletben bíraskodássá válik, végül pedig a büntető ítélet végrehajtása alatt újra mint igazgatási funkció tűnik föl, csak hogy nem többé mint a legiszlatív, hanem mint a bírói adminisztráció funkciója. Abból, hogy a végrehajtó hatalom

gyakran akár szabályok alkotása által, akár konkrét ügyek elintézésekor, törvények hiányában, az államcélznak szabad, meg nem kötött méltatója, nem követezik, hogy ebben lenne tulajdonképi hivatása, hanem csak az, hogy hivatásának ezen része által emelkedik a törvényhozó és fejedelmi hatalom mellett önálló hatalommá.

Hasonló megkülönböztetés hiánya szüli a törvény és rendelet elvi határának megállapításában elkövetett hibát, mely szerint a törvény jogszabály, a rendelet pedig csak czélszerűségi szabályt tartalmazhatna. Utóbbi megszorítással, hacsak a törvényhozó hatalom delegációja a kormányt egyenesen, föl nem hatalmazna, ki lenne zárva minden pótrendelet, jogalkotó státútum, a minnek helyes vagy helytelen volta ugyan kérdés tárgya lehet; minden kétségen felül áll az azonban, hogy a törvények nemcsak jogi, hanem czélszerűségi általános szabályokat kimondok is lehetnek.

Az állam törvényeinek nem egyetlen célja a jogalkotás; az állam gyakran maga teremt új viszonyokat: oktatási szervezetet, egészségügyi rendet, gazdasági művelési módokat, pénzürendszert, még pedig általános szabályok útján. Noha ezen pozitív alkotásaiban is hódol a jog követelményeinek s azokba jogi szabályokat is fölvesz, nyilvánvaló, hogy a főcél itt nem a jogalkotás, mint a magán és büntető jog rendezésénél, az állampolgárság szabályozásánál, hanem a jogalkotás csak segéde annak a gazdasági, egészségügyi, művelődési célznak, a mehet elérni akar s a melynek maga az állam a létesítője, nemcsak rendezője.

A fentebb bírált gondolatmenet szerint az ily czélszerűségi szabályok alkotása csak a végrehajtó hatalom hatáskörébe tartoznék s azok lényegileg, anyagilag rendeletek lennének s ha a törvényhozó hatalom alkotja is őket, nem lesznek sajátképen anyagukra nézve, hanem csak formájukra nézve törvények.

Viszont amennyiben az alkotmány értelmében, vagy különös meghatalmazásnál fogva a kormány rendeleteiben jogszabályokat is állíthat föl, az ily rendeletek csak formájukra nézve rendeletek, anyagilag sajátképen törvények azok.

Így keleikezik a német tudományban a formai és anyagi értelemben vett törvények (Gesetz, in formellen oder materiellen Sinn), a francziában a sajátképi és. sa ját lan. értelemben vettek megkülönböztetése (Lois proprement dits, décrets-lois, lois-décrets).

A német tudományt, a költségvetés természetének meghatározása, a költségvetés alkotmányjogi ereje, a (50-as évekbeli porosz alkotmányi viszály fölötti viták sodorták e térre s a míg az egyik része *Labanddal* az élén a formai és anyagi értelemben vett törvények különbségét fentartja (*Laband, Das Finanzrecht des deutschen Reiches, Hirths Annalen 1873. — Das Staatsrecht d. deutsch, Reiches*) s azt vitatja, hogy a törvényhozótól eredő, a törvény formájában hozott határozat, ha tartalmában nincs jogszabály, csak formailag törvény, de jogilag irreleváns tartalmú lehet, nevezetesen nem tartalmaz szükségképen jogszabályt, addig *Hanel (Studien s. deutseh. Staatsrechte 2. Bd. 2. Theil. Das Gesetz in formellen und materiellen Sinne 223. 1.)* szerint minden a törvény formájában megjelenő, rendelkező jellegű állami akaratnyilvánítás lényegileg, anyagilag is törvény; így olyan törvény, mely a kormányt vagy bizonyos

hatóságokat fölhatalmazza csatorna, vasút, erőd, parlamenti palota építésére, kölcsön fölvételére anyagilag véve is törvény, mert hatásköri meghatározásokat s ebből folyólag jogszabályokat tartalmaz.

Éppen így vitatja Hänel, hogy a költségvetési törvény anyagi, tulajdonképi értelemben is törvény, mert tárgyilagossági rendezése azoknak a jogoknak és köteleességeknek, amelyek a felelősség alatt álló kormányt illetik vagy terhelik, és amelyek a költségvetési törvényben foglaltak, mi egyéb? mint jogi tételek, jogszabályok föllállításai. (C. o. 340. 1.)

Ennélfogva nincs különbség anyagi és alaki értelemben vett törvények között s mihelyest a törvényhozó törvény formájában akaratát kifejezi – tehát nem egyszerű véleményt, érzületet nyilatkoztat, nem deklarál, hanem parancsol, – tartalmazzon ez akarat czélszerűségi berendezést, ügyviteli szabályt, jogügyletre való meghatalmazást, ítéletet, – az által, hogy a törvényhozótól, törvény formájában származik, törvényerejű lesz s elveszti czélszerűségi, jogügyleti, ítéleti jellegét.

Laband iskolája azt akarta elérni megkülönböztetésével, hogy a törvényes kormányzás lehetőségét megszvazott költségvetés nélkül is bebizonyítsa, hivatkozva e részben főleg az állandó adótörvényekre, hivatkozva más törvényekre, melyek bizonyos intézmények részére külön jövedelmeket jelölnek ki. E felfogástéves, de nem a miatt, mivel a költségvetés csak formai értelemben vett törvény, hanem mert az alkotmányoknak abba a szabályába ütközik, hogy a kormány a bevételek és kiadások megtételére csak a törvényhozó szervnek évről-évre megújítandó fölhatalmazása alapján jogosult.

Hänel érvelése, hogy a költségvetés egészében és egyes tételeiben objektív jogszabály, bármily dicséretes legyen is az abban nyilatkozó alkotmányos érzület, nem állhat meg, mert az egyes konkrét ügylet, nem olvasható össze a fölötte uralkodó jogszabálylyal, amelynek alkalmazásaként, cél és mennyiség tekintetébeni konkretizálásaként jelenkezik. A mennyiben a költségvetési törvényben egyéb nincs, mint fenálló adótörvényekből folyó jövedelmek elosztása a különböző állami feladatok közt vagy bizonyos intézményre rendelt költségek számszerű meghatározása, lehetetlen abban meghatalmazásnál egyebet látni; csak annyiban lehetne a költségvetési törvényt jogszabályteremtőnek elismerni, a m ennyiben a fenálló jogszabályok alól kivételeket tesz a mire törvényhozó jogosult, azt tehát a költségvetés megállapítása alkalmával is teheti,

A törvény és rendelet, a törvényhozás és közigazgatás közli különbségnek vitássága a német irodalomban további bonyodalmakat idézett elő. Kérdés tárgya lett ugyanis a közigazgatási feladatokra vonalközé) czélszerűségi határozományok, bírósági vagy közigazgatási ügyviteli szabályok (Verwaltungsvorschriften) és a rendeletek (Verordnung) közli különbség, továbbá a rendeletek, a közigazgatási szabályok és a törvények közli határvonal. (Hänel id. m. 177. és kör. I.) A kérdés a fentebb adott értelmezés szerint megszűnik vitás lenni s alig fordul elő oly államokban, a hol mint p. o. Angliában a törvények telvél ily czélszerűségi meghatározásokkal, ügyviteli szabályokkal vagy a hol maga az alkotmányt tartalmazó alaptörvény szabályozza a parlamenti ügyvitelt.

A végrehajtó hatalomnak ki nem hirdetett, csak a közhivatalnokokhoz

intézett tikár általános, akár különös esetre vonatkozó akaratnyilvánításai: az utasítások hasonlóképen sok vita- tárgyai (*Instructionen, General-Verfügungen*, még más elnevezések alatt. L. flanel id. m. 237. l.) a német irodalomban, de a francia álláspontja sincs elvileg tisztázva.

A végrehajtó hatalom ily akaratnyilvánításait egyébként nem tekintheti, miútt fegyelmi hatalma, gyakorlásának, inért csak a hivat álnokokhoz vannak intézve, nem a polgárokhoz, céljuk a hivatalnokoknak kötelességeik teljesítését megkönnyíteni s ez által az illető államfeladat megoldását biztosítani. Ha ezen a czélon túlmennek, ügyviteli szabályokká lesznek, melyeknek nagy része szintén nem érinti egyenesen a, polgárokat. Az utasítások abban különböznek tehát a törvényektől és rendeletektől, hogy ezeknek uralma alatt állanak, a hivatalnokoknak belsőök folyó köteleimre vonatkoznak s a polgárokra nem kötelezők, mint amazok.

II. A végrehajtó hatalom valódi természetiének helyes meghatározására nagy befolyással volt az önkormányzati kérdés fölvetése a jelen száz első felében.

A municipális hatalom, melynek neve alatt az önkormányzat a rendszeres államtanban először megjelenik (*Constant Benjamin, Principes de Politique. Chap. XII.*), mint fentebb (280. l.) láttuk, alapjában federalisztikus természetű, a kormányzati és a közigazgatási cenzalizáció megkülönböztetése Tocqueville-nél (*De la Démocratie en Amérique I. köt. Des effets de la centralisation adinistr.*) még homályos, a mennyiben az első alatt inkább a törvényhozás egysége értetik, Vincke lelkes felfogása, melylyel az angol békebírói intézményben rejlő önkormányzatot ismerteti, (*Die innere Verwaltung Grossbritanniens 1815.*) nem bírja egyszersmind annak tiszta képét, az országos kormányzattal való összefüggését föltüntetni.

S lia mégis az önkormányzat fogalmának vizsgálatához, az önkormányzati intézmények követeléséhez, fűzzük a végrehajtó hatalom valódi természetének fölismerését, ez onnét van, mert az önkormányzat, elméleti elhomályosítása ellenére, a gyakorlati életben mégis csak a végrehajtó hatalomnak része, mozzanataként érvényesül s így a végrehajtás mozzanatainak, szerveinek elemzését teszi szükségessé.

Hazánk 1848 előtti közéletében és irodalmában különösen szembeszökő a fejlődésnek ez a menete.

A megye, mint a nemességnek területenkint csoportosuló testülete, törvényhozó és végrehajtó funkciókat egyesít magában s mint ilyen a nemzetre jogilag és tényleg nagyhatalma fejedelmével szemben, a legegyszerűbb eszköz, hogy részét a szuverenitásban fentartsa. A törvényhozási funkciókat az országgyűlési követek utasításának megállapítása, valamint a statútum alkotása által gyakorolja, mert utóbbi jog kellőleg körül nem írt természeténél fogva valóságos törvényhozó hatalommá vált.

Az utasítási jogot meg akarja tartani a konzervatív *Dessewffy Aurél*, mivel a nemesi rendre veszélyesnek nem tartja; hisz az összes megyék többségének akarata egymagában nem válhatik törvénytévé a főrend s a király hozzájárulása nélkül, ellenben a statutarius jog által akármelyik megye törvényhozó hatalmat ragadhat kezébe, a mint ezt a honorácziórok szavazata s a büntető

eljárás kérdésében példák mutatták. (*L. Dessewffy, Összes művek 13. 1. és 170. s köv. 1.*) Ez által pedig megakadályozhatja egy megye, a mit a többi 52 akart. Dessewffy általános államtani szempontból is világosan látja annak szükségét, hogy az országos kormánynak a megyék fölött hatalmának kell lennie (*L. különösen Pesti Hírlap és Kelet népe közti viszály. – Össz. művek, 24-46. 1.*), bármennyire kegyelje is azokat, mint nemzeti életünk egyik alapintézményét.

Ellenben *Kossuth Lajos* nem annyira részletes, elvi megállapítás útján, mint inkább egyes hírlapi és közéleti nyilatkozataiban a megyét, a 40-es évekig kifejtett jogaival, egészében fen kívánja tartani, mert az országos kormánynak sem alkotmányos, sem nemzeti érületében nem bízik, mert a nemzetet főképen közép nemességében látja s ennek reformtörekvéseitől elébb reméli a kiváltságok megszüntetését, intézményeink humánus alakítását, mint a dinasztától s a nagyrészt udvaronczzá lett főrendtől. *Kölcseyvel* ő is a nemesség fejenkinti szavazati jogát, a megyét „ösnégyülési természetében” (*Kossuth, Felelet gr. Széchenyi Istvánnak 211. 1.*), a legszélesb körű statutárius joggal jobb időkg fen akarja tartani.

Dessewffy Aurél nem alap nélkül nevezte ez álláspontot „federalizmus”-nak. (*Id. h. J./, 1.*)

Mint ilyen ellen szállnak síkra a megyei intézmény ellen *Eötvös József* vezetése alatt *Szalay László, Csengery Antal, Trefort Ágost, Kemény Zsigmond* az 1844-ben szerkesztésük alá került *Pesti Hírlapban*, fejtik ki az országos kormány és a helyi önkormányzat különbségét s annak szükségét, hogy a végrehajtó hatalom a parlamenttől függő, neki felelős minisztériumra és helyhatóságokra különüljön. (L. ez iskola szép jellemzését *Bekscsinnél: A magyar Doctrinairek*.) Különösen *Eötvösnek* „Reform” című munkája lényegesen előbbre viszi a végrehajtó hatalom tanát.

A *Kossuth* és a *Centralisták* álláspontja között közép helyet foglal el *Pulszky Ferencz* (*Pesti Hírlap 182, 116-119. sz.*), a kinek ösztönszerű tétele, hogy a kormányzések ne igazgassanak, az igazgató szék ne kormányozzanak, tulajdonkép megadja a kérdés megoldásának kulcsát.

Mert *Eötvös* és iskolájának tanában is marad a federalizmusnak egy szikrája. Elfeledkezve a megyei intézmény lényeges s jellegzetes vonásáról, hogy benne országos feladatok oldatnak meg, a külföldi elméletek hatása alatt hivatását nem országos, helyi feladatokban keresik. Pedig a megyei intézménynek fogyatkozása nem abban állott, hogy országos ügyekkel foglalkozott, hanem abban, hogy ezt törvényhozói minőségben nemcsak mint igazgatószék tette, másrészt, hogy az országos kormánynak végrehajtó hatalmában nem csak osztozni, hanem azt kizárólag bírni akarta.

Eötvös és iskolája a végrehajtó hatalom elméletét világirodalmilag tekintve is előbbre vitte. *Eötvös* később (*XIX. század uralkodói eszméi. 2. kiad. II. köt. 176, 321, 431. 1.*) általános elvi elemzéseiben még közelebb jár a végrehajtó hatalom összes mozzanatinak felismeréséhez, midőn a törvényhozó, végrehajtó és bírói funkciók mellett még királyi és igazgatási funkciók létezését gyanítja. Mivel azonban a közigazgatás s a végrehajtó hatalom különbségét megállapítani nem tudja, az önkormányzatot pedig elvileg csak helyi ügyekre

szorítókozónak tekinti, a végrehajtás természetének teljes megfejtéséhez nem juthat.

Az érdem itt egyrészt *Gneistet* illeti, a ki számtalan iratában (Az alapvető munka: *I. köt. Gesch. u. heutige Gestalt d. Aemter in England. 1851. II. köt. Die heutige engl. Communalverf. und Verwaltung. 1860.*), az 1872-ben meginduló porosz közigazgatási törvényhozásra gyakorolt befolyásával a köztudatba messze hazáján túl bevitte a fogalmat, hogy az önkormányzat a helyi községekben és járásokban az állam törvényei szerint folyó közigazgatás (tehát közigazgatás, országos és helyi ügyek intézése) a felsőbb és közép osztályok által ingatlanokból vett községi adók segélyével, kizárva ezáltal a helyi ügyeknek mintegy federatív jellegét s bevonva az önkormányzatba az állami ügyek igazgatását, a melyben az egyes államtágok csak törvényes polgári kötelességeik által megkötött szabad tevékenységekkel részt vesznek.

Az érdem másik része *Stein Lőrincz* (*Verwaltungslehre 1869. 6. kötet*), a ki a *Gneist* kiderítette angol tényt általánosítva, alakulásait Európa főbb államaiban föltüntetve, a végrehajtó hatalom mozzanatait elismerte s a végrehajtás keretébe az önkormányzatot szervesen beillesztette. Örömmel emlékszem vissza az időre, midőn neki, mint tanítványa a Magyarországra vonatkozó részt (*Verwaltungslehre I. Theil 2. Abtheil. 1860. 202-300.1.*) szolgálhattam s az ő, valamint *Gneist* tanainak hazai irodalmunkban visszhangja lehettem. (*A municipalis rendszer jelen állása Európában. Bud. Szemle 1869. évf.*)

Az önkormányzat s vele a végrehajtó hatalom elmélete *Gneist* és *Stein* óta kevés haladást mutat, sőt visszaesést, az általok nyert alapok elhomályosodását saját hazájukban is. Az új német birodalom jogi természetének értelmezése ugyanis fölszínre hozta azt a nézetet, hogy a birodalom alkotó elemei (Porosz-Bajorország) éppen nem szuverén jellegűek, hanem széleskörű autonómiaja önkormányzati testek.

Hazánk önkormányzati átalakulása 1870-ben nem felelt meg sem a magyar tradícióknak, sem a Gneist és Stein tisztázta eszméknek. Ezek annyiban egészen megegyeztek a régi magyar önkormányzat irányával, mely a megyéket „legalia potestatis cexecutivae organának” tekintette, hogy az önkormányzatot országos feladatok végrehajtásában, közigazgatásában való közreműködésnek a szomszédos körben lakó polgárok gyakorolta végrehajtó hatalomnak minősítették, ellenben az 1870. 42. t.-cz. az állami közigazgatást és az önkormányzatot egymással szembe állítja, átveszi a Gneist és Stein előtti német elméletből és legislatív rendezésekből az önkormányzat saját és átruházott hatáskörének fogalmát, melyet a németek valószínűleg az 1789. decz. 14-18-iki francia törvényből kölcsönöztek. (Lásd szerző Újkori Alkotni. II. köt. 368, 369. I.)

Lechner Ágost remek értekezése az önkormányzatról (*Hoffmann Pál-féle, Jog- és államtud. folyóirat 1871.*), mely *Stein* és *Gneist* tanait a legélesebb elemzéssel tovább viszi, hatástalanul hangzott el irodalmunkban, a mely 1860. óta az önkormányzatnak federalisztikus vagy legszűkebb helyi, minden hatóságtól megfosztott gazdasági jellegét vitató irányok véletlei között mozog. A magyar hagyományokra támaszkodó, de erősen federalisztikus irányú önkormányzatnak régebben *Tisza Kálmán* (*Parlamentí felelős kormány- és megye-*

rendszer 1865), újabban Mocsáry Lajos (Az állami közigazgatás. 1891.) a főképviseelői; a hivatalnoki végrehajtás rendszerének főszószólója Grünwald Béla, (Közigazgatásunk és a szabadság. 1876.) a ki az újabb magyar viszonyok között csak gazdasági önkormányzatot tart lehetségesnek s minden végrehajtást, mely hatósággal jár, csak hivatalnokokkal tart végezhetőnek.

IV. FEJEZET.

Az állami főszervek viszonya egymáshoz.

126. §. *A végrehajtó hatalom felelőssége.*

Az. állam élete kiválóképen főszervei útján menván végbe, ez élet jelenségeit azok az erők határozzák meg, melyeket e szervek egymás irányában kifejteni bírnak s ez erők küzdelmének eredménye az a viszony, a melyben létrehozóik, a főszervek: államfő, törvényhozó és végrehajtó szervek egymáshoz állanak. Minthogy pedig a küzdelemben az állam összes ereje bevitetik, a főszerveknek e küzdelemből eredő viszonya vagyis az alkotmány az állam lelki szervezetének legmagasb színvonalú jelensége.

E küzdelem azonban csak első látszatra folyik egyedül a főszervek között, mert e szervezetben az állam mint egységes lény, a szervezetet alkotó s a szerveken kívül álló egyesek törekszenek céljaikra s így az emberi élet különböző céljainak, irányainak küzdelme is benne van e viszonyban. Az alkotmányos küzdelmek mindig az emberiség legmagasabb törekvései körül forognak.

Az állami főszervek viszonya egymáshoz akár formailag, akár tartalmilag, vagyis mint bizonyos célok megvalósulásának folyamatát tekintsük, mindig akarat érvényesülése körül forog, minthogy pedig az akarat csak cselekvés útján érvényesülhet, az állami főszervek viszonyára előntő az erő, melyet a cselekvés szerve a többi szervek irányában kifejteni, az állás, melyet velők szemben elfoglalni bír.

Az akaratában korlátlan monarcha törekvései füstbe mennek, ha miniszterei s egyéb közegei akaratának nem engedelmek

eszközei, az államfő nélküli köztársaság határozatai papíron maradnak, ha egyes hatalmas egyén vagy ügyes kisebbség azokat a végrehajtás terén megakadályozza, az önálló törvényhozó szerv határozataihoz kötött monarchia fölszabadulhat azok alól, ha a végrehajtás szervét külön akaratainak megnyerni bírja.

Bármelyik állam-, bármelyik alkotmányforma szilárdságának, a benne szuverén elemek érvényesülésének alapföltétele tehát, hogy a végrehajtó hatalom a hatáskörében megmaradjon, a törvényhozó és fejedelmi hatalomnak engedelmeskedjék, ellenkező esetben alanyi másokkal helyettesíttessenek, esetleg feleletre vonatkoznak.

A végrehajtó hatalom felelőssége bármiféle állam- vagy alkotmány forma zárköve. A melyikben pedig az állami főszervek önálló hatalmakká lettek, önállóságuknak éppen úgy biztosítéka, ηψύ összefüggésöknök a kulcsa. Ettől a felelősségtől függ az abszolút monarchia alkotmánya csak úgy, mint a köztársaságé. Semmiféle alkotmányforma sem lehet el nélküle, csak az érdek, a mely hozzá fűződik s az érdekelt alany, a ki érvényesíteni óhajlja, más.

Az abszolút monarchiában az érdeklett a fejedelem, a mérsékeltben kivüle a parlament is, a köztársaságokban ellenkezőleg” egyenesen fejedelem ellen is irányul, minthogy a végrehajtó hatalomnak is birtokosa.

Az érdek, mely a végrehajtó hatalom alkotmányos felelőssége által kielégítésre talál, az abszolút monarchiában és a tiszta köztársaságban a szuverén hatalom egyesítése a fejedelemben s a polgároknak, míg a mérsékelt monarchiában a képviseleti köztársaságban az is, hogy a szuverén hatalom mozzanatai elkülönítve maradjanak s e mozzanatok szervei egymás hatáskörébe ne avatkozzanak s mindennek daczára egységes öntudata s akaratu személy szerveiként működjenek.

Az alkotmányos felelősségnek a szerint, a mint az állami akarat érvényesülését csak a végrehajtó hatalom cselekvése után vagy az előtt már biztosítja, két főfaja keletkezik, a jogi és a politikai.

a) Alkotmányos jogi felelősség.

A miniszterek jogi felelőssége az az intézmény, a mely utólag idézi elő az állami szervek összhangját és pedig az által, hogy az egyik államhatalom túlkapását a másiknak hatáskörében megakadályozza.

A mit az államfő a maga funkciójával előzetesen véghez vihet, azt eszközzi a miniszteri felelősség utólag.

Mentül kifejeletten az állam szervezete, vagyis mentül inkább önálló szervek útján megy végbe szuverén akaratának folyamata, annál inkább szükséges a végrehajtó hatalom felelőssége, mert ennek a hatalomnak működése tényleg a legfontosabb, külső ereje a legnagyobb, pszichikai állása ellenben a többi államhatalmakhoz viszonyítva a legalacsonyabb.

A miniszterek alkotmányos jogi felelőssége tehát alanyilag abból áll, hogy állásuktól megfoszthatók, fényeiik érvényteleníthetők, sőt azokért meg is büntethetők, ha általuk saját hatáskörükön túllépve az államfő vagy a törvényhozó szerv hatáskörébe tartozó hatalmat gyakoroltak.

Közvetve és tárgyilag a miniszteri felelősség a három államhatalom önállóságának biztosítója. Védi a törvényhozó szervet a végrehajtó hatalom túlkapásai ellen, de egyszersmind bástyája a minisztériumnak, mely által a törvényhozó szerv beavatkozása ellen a végrehajtásba oltalmat talál, végül pedig a fejedelmet a végrehajtásban a fent kifejtett ténykedésre szorítva, a ténykedésében úgy a törvényhozó, mint a végrehajtó hatalomtól függetleníti.

A minisztérium alkotmányos jogi felelősségében tehát az állam lelki életének végső rendező elve foglaltatik.

A minisztériumnak ez alkotmányos jogi felelőssége akkor éli be, ha mint hatalom áll szembe a többi állami főszervekkel s azok funkcióját vagy magának tulajdonítja vagy megakadályozza vagy éppen megsemmisíteni törekszik.

A végrehajtó hatalom szabályalkotásban, a közegek kiszemelésében, fegyelmzésében, az állam pénze s egész karhatalma fölötti rendelkezésben állván, a miniszteri felelősség akkor következik be, midőn a minisztérium az ő hatalmát a törvényhozó vagy államfői hatalom rovására gyakorolja vagy éppen nem gyakorolja, a midőn

arra köteles lenne vagy midőn segélyével e két hatalom megsemmisítésére tör.

A miniszter alkotmányos jogi felelőssége tehát az alkotmány-nak, (helyesebben az alkotmányt szabályozó törvényeknek, illetve szokásnak) és a közönséges törvényeknek csak olyan sértései által áll be, melyek a végrehajtó hatalmi funkciók használata vagy nem használata által követtetnek el.

Ellenben az alkotmánynak, a törvénynek olyan sértései, melyeket a miniszter mint intéző hatóság és hivatalnok vagy mini magán polgár követ el, fogalmilag, a dolog természete szerint, nem tartoznak a miniszter alkotmányos, hanem hatósági vagy közpolgári felelőssége körébe. P. o. a miniszter, mint legfőbb rendőri hatóság, pártérdekből visszaélve hatalmával, bizonyos jelölt választóit szavazatjoguk gyakorlásában megakadályozza, lefoglaltatja egy lap példányát, betiltja egy népgyűlés tartását, kártyázás közben fölhevülve arczul üti a fejedelmet, magasabb adót ró bizonyos polgárra.

Ily tények is részint az alkotmányi, részint a közönséges törvények sértései, az alkotmányos felelősséget azonban csak úgy vonnák maguk után, ha általános szabályként parancsolná meg az ily tényekben nyilvánuló elveket, ha a fejedelem jóváhagyása nélkül bocsátaná ki e szabályokat vagy ha tényei a többi állami szervek működése megakasztására irányulnának.

A miniszter alkotmányos jogi felelősségéhez fogalmilag oly tény szükséges, mely által a végrehajtó hatalom a többi hatalmakkal egyenesen szembe száll, azok jogát sérti.

A felelősségnek ezt a nemét, minthogy a fenálló jogon nyugszik, minthogy ez által a felelőssége által a végrehajtó hatalom egyedül a tárgyilagos jortól, nem pedig embereknek tárgyilagos joggá még nem alakult akaratától és tetszésétől lesz függővé, méltán nevezik jogi felelősségnek.

b) A miniszterek politikai és parlamenti felelőssége.

A végrehajtó hatalom felelősségét az állami akarat érvényesülése teszi szükségessé.

Ez akaratot a fennálló jog kifejezetten tartalmazza; van

azonban ez akaratnak szavakban teljesen ki nem fejezhető iránya, szelleme, melynek a fejedelmi és törvényhozó hatalom mindenkori birtokosai a legfőbb magyarázóí, a kik oda fognak törekedni, hogy a végrehajtó hatalom a maga cselekvését ebben az irányban és széliemben vezesse és nem fognak az állami akaratnak és cselekvésnek utólagos összhangjával megelégedni, hanem azon lesznek, hogy az előre is biztosíttassék. Ha ez sikerül, a végrehajtó hatalom nemcsak a törvényeknek, hanem a törvényhozó és fejedelmi hatalom kezelőinek, tehát embereknek befolyása alá kerül.

De a végrehajtó hatalom tényleges nyomatékánál fogva nem maradhat kizárva az állami akarat irányzásából sem; az állam életét részleteiben legjobban ismerve, méltán várhatni tőle javaslatokat a jövőben követendő akaratirányra nézve. Ha a végrehajtó hatalom nem folyhatna be a hozandó törvényekre s az állam külügyi irányára, egy szóval arra, a mit a közbeszéd politikának nevez, kelletlenül végezné hivatását, önálló erőt nem tanúsítana a cselekvésben sem.

A hol a végrehajtó hatalomnak az állam legfőbb irányzásában ez a funkciója elismertetik, a hol nem egyedül igazgatási és végrehajtó hatalmi, hanem, a mint mondani szokás, magas politikai szerepet nyer, ottan felelőssége arra is kiterjed, hogy az ilyen legfőbb irányzó funkcióját főfejedelem és a törvényhozó szerv szellemében vigye, illetőleg minthogy e legfőbb irányzás a fejedelem hatáskörébe tartozik, arra, hogy a fejedelem irányzó funkcióját a törvényhozó szerv óhajtásaival összhangba hozza.

A végrehajtó hatalom politikai felelőssége oly intézmény, mely által előre biztosítatik, hogy az a végrehajtási ne csak a törvényeknek megfelelőien, hanem az államfő és a törvényhozó szerv fölfogása szerint és szellemében vezesse s az államnak jövőendő törvény alkotásaira és nemzetközi akaratának irányára nézve relők egyértelműen legyen.

A politikai felelősség közelebbről parlamentivé lesz, a meny nyiben a végrehajtó hatalomnak a parlamenttől való függése elérte.

Alanyilag véve a politikai felelősség abból áll, hogy a végrehajtó hatalom legfőbb közegei egészen személyes befolyástól, t. i. a fejedelem és a parlament bizalmától lesznek függővé, hogy ezek bizalmukat tőlük megvonhatják, sőt őket egyenesen meg is róhat-

ják, ha működésük a fejedelem és a parlament szellemének meg nem felelő, hogy a végrehajtás követelte eszközöket, a pénzbülieteket úgy mint a törvényhozási rendszabályokat, melyek nélkül a sikeres végrehajtás lehetetlen, tőlük megtagadhatják.

Tárgyilag véve a politikai felelősség a végrehajtó hatalom kezelőinek a fejedelem, illetve a parlament akarata szerinti megválasztására és letételére vezet s ezáltal az összes állami szervek akaratösszhangjának előzetes biztosítása az államnak követendő egész irányára, különösen a végrehajtás szellemére nézve.

Minthogy pedig a parlamentnek nincs egyenes hatalma a végrehajtó hatalom kezelőinek kiszemelésére, a hol a politikai felelősség egyszersmind parlamenti, az egyúttal a parlament hatalmának a végrehajtó hatalomra vonatkozó kiterjedését is jelenti.

c) A miniszterek fegyelmi felelőssége.

Az alkotmányos felelősségnek e két nemén kívül létezik még egy harmadik, a fegyelmi, melynél fogva a fejedelem s parlament a végrehajtó hatalom kezelőinek működését helyesség, sikeresség, magukat a kezelőket pedig ehhez szükséges tehetség szempontjából bíráló alá veheti s őket állásukból elmozdíthatja.

A fejedelemnek föltétlen joga lévén a miniszterek kinevezésére és elbocsátására, azok fegyelmi felelőssége vele szemben épp úgy nincs intézményileg szervezve, a mint nincs a politikai.

Ellenben a hol a végrehajtó hatalom határozott időtartamra nyeri megbízását, mint az északamerikai köztársaságokban vagy a hol a törvényhozó hatalomnak egyenes joga nincs a végrehajtó hatalom elbocsátására, ott intézményileg szerveztetik a fegyelmi felelősség.

A végrehajtó hatalom legfőbb kezelői ugyanis az állam hivatalnokai, a kik mint ilyenek a fejedelemnek, az állam törvényhozó szervének ellenőrzése alól a tekintetben sem vonhatják ki magokat, vajjon működésök sikeres, célirányos volt-e? vagy egyáltalában bírják-e a hozzá szükséges tehetséget? Ez a felelősség akkor áll be, midőn sem hatalmi túlkapás nem fordul elő, mint a joginál, sem irány különbség nincs, mint a politikainál, hanem az úgynevezett rossz kormányzás forog fen.

A fegyelmi és politikai felelősség egybeolvad, a hol az utóbbi érvényben van s nem szükséges külön intézmény a fegyelmi felelősség érvényesítésére.

d) A miniszterek hatósági, hivatalnoki és közönséges polgári felelőssége.

A miniszterek alkotmányos felelősségének mind a három neme, u. m. a jogi, a politikai és a fegyelmi megegyeznek abban, hogy a jogosult, a kinek irányában a végrehajtó hatalom főközegei felelősségre kötelezve vannak, egyenesen az állam fegyelmi és parlamenti szervei, nem az egyes polgárok.

Ellenben minden polgár irányában felelősek lesznek a miniszterek nem hatalmi, hanem hatósági vagy hivatalnoki minőségben tett intézkedéseikért, valamint magántényeikért, miért is ezeket az eseteket az alkotmányos felelősség fogalmából már fenébb kizártuk. Ha a pozitív közjogok e megkülönböztetést nem teszik is s a miniszterek minden hivatali vagy magánbüntettét, minden hatósági intézkedését alkotmányos felelősségük körébe vonják s érvényesítését a parlament vádjától, vagy a fejedelem hatalmától teszik függővé, ennek meg vannak a fontos okai. a nélkül, hogy ez által a különbség belsőleg is megszűnnék.

A miniszterek ugyanis az állam végrehajtó hatalmát kezelik, megtartásuk állásaikban főfontosságú az államra, egyik-másik időleg épen pótolhatlan. Az egyes polgár föltétlen vádlási jogával azonban nemcsak zaklathatná a minisztereket, hanem állásukból ki is mozdíthatná, minthogy a magános polgár bevádolta miniszter sem tarthatná fen magát állásában, a míg a vád alól föl nem mentetett. Másrészt ismét a miniszter nagy hatalmánál fogva tartani lehet, hogy magános polgár akkor sem merne vádat emelni ellene, a midőn az nemcsak magán érdekében, de az állam szempontjából is kívánatos lenne.

Végül mivel a minisztérium felügyelete alatt álló, előmenetelükben tőle függő ügyességek, bíróságok nem nyújtanak elég biztosítékot, hogy a magánosnak a miniszter ellen tett följelentései, illetve vádjai pártatlanul fognak elintéztetni, mindezeknél fogva a minisztereknek alkotmányos felelősségével összevegyítte-

tett több állam alkotmányában hatósági intézkedéseikért, hivatalnoki minőségű és magán tényeikért való felelősségük. Elvi lehetőség azonban nem forog fen arra nézve, hogy a minisztereknek csak egyeseket sértő, akár hatósági intézkedéseikért, akár hivatali hatalmuk segítségével vagy magán erejükkel elkövetett bűntényeikért való felelősségrevonás, bármely magános egyénnek megengedjék.

Legjobban látszik a miniszterek elleni vádlás megszorításának indoka abból, hogy mihelyest nem bünvádi eljárás útján támadja meg az egyes polgár a miniszternek hatósági intézkedését és így az állam végrehajtó hatalma közvetve sem érintetik, p. o. ha a polgár a miniszteri intézkedés ellenében, mely által alkotmányos vagy közigazgatási jogaiban megsértetett, a közigazgatási bíróságnál keres orvoslást, nincs ok, a mely miatt a miniszternek ilyenforma feleletre vonása az egyes polgártól megtagadtasák s az államok a felelősségre vonásnak ezt a nemét meg is engedik.

Az államhatalmaknak a végrehajtó hatalom felelőssége által rendezett viszonyában világosan nyilatkozik az állam alapjellege, mely mint láttuk nem tisztán jogi, hanem erkölcsi is.

Az államhatalmak önállóságát a jogi felelősség biztosítja, ez önállóság azonban esetleg az állam életműködéseinek főnakaadását eredményezné, annak tehát esetről-esetre föl kell áldoztatnia az állam működhetése érdekében, az állam eszméjéből folyó kötelességek szerint.

Az államfőnek szentesítési, a parlamentnek költségmegszavazási, a végrehajtó hatalom birtokosainak állásukhoz való jogukat nem egyszer alá kell rendelniök ez eszme követelményeinek, mert kétségtelen joguk érvényesítése az állam kárára válhatna.

127. §. A végrehajtó hatalom felelősségének alapja.

A miniszteri felelősség mai alakjában monarchiákban keletkezvén, alapjának, okának az tekintetik, hogy a felelőtlen, meg nem büntethető fejedelem önkényességének határ vettessék s helyette azok büntetessenek, a kik működésében részt vettek. Történelmi fejlődésében csakugyan a fejedelem önkénykedése ellen irá-

nyul a miniszterek felelőssége, mert az államnak abban az élet-szakában keletkezik, midőn az állami funkciók nincsenek elkülönítve, midőn e funkcióknak nincsenek különvált szerveik. A küzdelemnek, mely a fejedelem s a polgárok közt folyik, csakugyan az a célzata, hogy a megközelíthetetlen s a szuverén funkciók teljével rendelkező fejedelem kerülő úton, segédeinek, közegeinek megbüntethetése útján akadályoztassék meg jogtalan vagy az államra veszélyes cselekedetekben, de az is, hogy a jó, az igazságos fejedelemnek törvénytelen, káros tényeiért ezek igazi szerzői, rossz tanácsadói, közegei büntetessenek.

Ámde a végrehajtó hatalom felelőssége megvan a köztársaságokban is, annak tehát semmi esetre sem lehet az itt nem is létező szuverén államfő megakadályozása a célja.

A miniszteri felelősségnek nem lehet az alapja a fejedelem ténykedése, mert ha ahhoz a miniszter hozzájárul is, csak segédminőségében lenne büntethető, ellenben a bűnszerző, a főtettes teljesen menekülne minden büntetéstől, a mit jogérzetünk meg nem enged. A miniszterek felelőssége nem a fejedelem felelőtlenségén, hanem önálló alapon nyugszik.

Először is az államfő felelőtlensége, ha mellette külön végrehajtó hatalom van, nem fikció, hanem funkciójának az eredménye.

Az államfő, ha mellette külön törvényhozó, végrehajtó hatalom létezik, ha különösen a végrehajtó hatalom még külön bírói és közigazgatási hatóságokra tagosul, olyan döntő funkciókat végez, melyek által egyfelől az állam a maga osztatlanságában jelentkezik s éppen ezért valamely része által felelősségre nem vonható, másrészt e funkciók az állam akaratának legmagasabb nyilatkozásai, jogalkotó ténykedései lévén, alsóbbrendű mozzanatainak ellenőrzése alá nem kerülhetnek, jogtalanok nem is lehetnek. Végül pedig, mint a kezdeményezés, parlament-felosztatás, minisztérium-alakítás, nem befejezése az állami működésnek, hanem csak előkészületei.

Így, ha a fejedelem törvényt szentesít, éppen a jogot teremti, ha nem szentesít, erkölcsileg talán helytelenül jár el, de a meglevő jogot nem sérti. Ha új minisztériumot alakít, bármily rossz irányúak legyenek is annak tagjai, maga a megalkotás még nem foglal magában jogtalanságot, az csak a minisztérium tényleges

működésével következhetik he. A fejedelemnek erkölcsileg gonosz szándéka, midőn a végrehajtó hatalmat olyanoknak adja át, a kikről tudhatja, hogy azt rosszul fogják használni, azért nem kerülhet jogi megbírálás alá, mert a fejedelem ily kinevezéskor a szuverén akaratnak oszthatlan orgánumaként működik. Ha a törvényhozó szervet egybehívja, vagy felosztatja, megint az oszthatlan állam önmagával való tanakodásának vagyis merőben belső lelki ténykedésnek, az államakarat készülődésének a végzője, melynek még nincs egyenes pozitív következése sem az állam, sem az egyesek céljaira.

Ha pedig nem hívja össze a törvényhozó szervet, először is jogi értelemben vett felelősségről mindaddig nem lehet szó, a míg oly cselekvés elő nem fordult, mely csak a törvényhozó szerv hozzájárulásával történhetett volna, a midőn a felelősség a cselekvőre esnék.

De másodszer a parlament összehívásának állandó, oly¹ célú megtámadása, hogy annak működése végleg lehetetlenné tétessék, mi egyéb? mint az állam lelki életének zavara, jogi valójának vagy felfüggesztése vagy teljes átváltozása s így az előbbi jogi állapotából folyó felelősség sem lesz érvényesíthető.

A törvényhozó szerv össze nem hívása röviden szólva államcsíny, a mely az államot a jog színvonaláról a merő külső erő színvonalára sodorja akár sikerül, akár ellenkező erővel találkozik s belháborúra vezet. Mindkét esetben megszűnik a jog funkcionálása s vele a jogi felelősség érvényesülése.

Ha az államcsíny sikerül, megszűnik az addigi közjog s vele a végrehajtó hatalom feleletre vonásának lehetősége is, már csak az erre jogosult törvényhozó szerv hiányánál fogva, a fejedelem pedig az előbbinek s az újon uralomra vergődöttnek elvei szerint egyaránt.

Ha pedig belháborúra ad okot s ez az előbbi jogállapot helyreállításával végződik vagyis a jogfolytonosság helyre áll, újra képzelhetlen, hogy a mérsékelt monarchia helyreállítása az államfő megbüntetésével, feleletre vonásával kezdődjék.

Az állam lelki életének zavara, a melyet a törvényhozó szerv össze nem hívása okoz, a jog szabályaival monarchiában teljesen meg nem oldható, de a fejedelem jogi felelősségét sem vonhatja maga után.

Monarchiában a jog végső forrása, fons justitiae a király, nem csak abban az értelemben, hogy a magánosoknak egymás irányában vagy a közhatalom közegei irányában jogot szolgáltat vagy bíróságai útján szolgáltat, hanem különösen abban az értelemben, hogy a jogalkotásról az alkotmányos szervek működésének lehetőségessé tétele által, szentesítő hatalmának helyes használata által gondoskodik.

Lehetetlen tehát, hogy a jog a maga végső forrását, a királyt megsemmisítse, reá a felelősség jogi szabályait alkalmazván, mert az által megszűnnék király, azaz személye s minősége tekintetében szuverén jellegű lenne.

Ha a fejedelem minisztériumának alkotmányellenes, a törvényhozás hatáskörét bitorló rendeleteit szentesíti, mint tettes társ; látszik felelősséggel tartozni.

Mindazáltal ha kimutatható volna is, hogy a szentesítette végrehajtási cselekvényeknek a törvénnyel való ellenkezését tudta, sőt azokat sugallta, parancsolta, minthogy az államnak akaratot és cselekvést irányzó osztatlan öntudataként és e szuverén funkciójában osztatlan államként járt el, az államnak részszerű szerve, a törvényhozó szerv által felelősségre nem vonható, részszerű szerve, bírósága által el nem ítéhető, ellenben a végrehajtó hatalom, mint részszerű szerv, igen.

Csakis mint a törvényhozó szerv irányzója, részese adhatván szentesítését a végrehajtó hatalom tényeihez s azok szuverén erőt csak az által nyervén, hogy őket a törvényhozó hatalom irányzója, az államfő is jóváhagyja: minthogy a bíróság a törvényhozó hatalom fölött szintén nem ítélni, a fejedelem felelőtlensége e részben sem fikció, hanem az állam lelki folyamatainak természetes rangsorozatából folyó eredmény.

A törvényhozó szerv felelőtlensége is abból ered, hogy a szuverén akarat legmagasabb mozzanatának létrehozója.

A parlament is esetleg szerzője lehet oly cselekedetnek, mely a fejedelem valamelyik alkotmányos jogának bitorlását foglalja magában. Még is senki, még a fejedelem sem vonhatja ily tettért jogilag felelősségre s politikailag is csak azért lehet feleletre vonni, – a mi a feloszlata által történik, – mert hatalma részlegesebb, mert nem egyesíti magában az állami szuverén működés döntő mozzanatait annyira, mint a fejedelem.

A törvény felfüggesztése általános rendelet útján jogilag óhhoz a föltételhez kötött, hogy az adott viszonyok közt a cselekvés a meglevő általános akarat szerint lehetetlen, a mit a végrehajtó hatalom, mint a cselekvés szerve tartozik különösen tudni, tehát a rendelet belső szükségességeért is ez tartozik felelőm. A föltétel fenforgásáért a felelősség a végrehajtó hatalmat illetvén, csak a fölfüggesztett törvény helyébe tett állami akaratért való felelősség lehetne kérdéses, minthogy azonban az ily állami akarat is időleg törvény, a szuverén akaratnak legmagasabb megnyilatkozása, ezért szerzőjével szemben is ki van zárva a jogi felelősség.

A kegyelmezéskor a törvényfelfüggesztésnek az az előfeltétele, hogy büntetendő cselekmény követtetett el; a jogi felelősség is csak arra vonatkozik tehát, hogy csak bűnügyekben fog gyakoroltatni, ellenben, hogy miként? a fejedelem belső elhatározására tartozik s mint ilyen jogi felelősséget nem vonhat maga után.

A külügyekben a fejedelem felelőtlensége abból következik, hogy itt hatalma nemcsak a törvényhozás határozatát szentesítő, hanem határozó is.

A fejedelem rendkívüli kárt okozhat nemzetének külügyi hatáskörével csakúgy, mint a nemzeti lét kezdetleges állapotában az ösgyűlés, mely a külviszonyokban határoz; de feleletre vonni sem az egyiket, sem a másikat nem lehet, mint a szuverén akarat végső, döntő mozzanatának létrehozóit. A fejedelemnek állami tényeiért való felelőtlensége ezek szerint nem fikció, hanem természetes következmény és majd a szuverén akarat mozzanatainak rangsorozatán alapszik, majd abban rejlik, hogy az államiság néha osztatlanul nyilatkozik meg tényeiben. A fejedelemnek magán tényeiért való felelőtlensége ellenben reflex hatása csak állami tényeiért való felelőtlenségének s ugyanaz a forrása, a mely szentesítését lélektanilag elfogadhatóvá teszi. Népek nemzetekké vezéreik, országló erejű férfiak, szóval királyaik által lesznek; az országlás fővonása, a szuverenitás mindenben elválhatlan királyaiktól.

A minisztérium alkotmányos jogi felelősségének alapja tehát a végrehajtó hatalom önállóságában rejlik, úgy a törvényhozó, mint a fejedelmi szerv irányában s a felelősség abban a mértékben, növekszik, a melyben önállósága elismerésre jut.

Ez önállóság először abban a jogban mutatkozik, hogy a

végrehajtó hatalom főközegei bármikor megtagadhatják, – a király vagy a törvényhozó szerv akarata ellenére is – a szolgálatot, azaz lemondhatnak, másodszor engedelmességük, ha a szolgálatban maradnak is, jogilag körülírt s a fejedelem csakis elbocsátásuk által segíthet a végrehajtás menetén, végül önállóságuk pozitív irányban is kifejlik, a mennyiben minden törvényhozási, végrehajtási és államfői ténykedés megindítóivá lesznek s a fejedelem, a törvényhozó szerv ténykedése rendszerint a minisztérium javaslatainak elfogadásából vagy elvetéséből áll.

128. §. A minisztérium alkotmányos felelősségének licitárai.

A minisztérium végrehajtó hatalmát kiválóképen szabályrendeletei által gyakorolja és alkotmányos felelőssége világosan, egyenesen ezekből következik, mert ezek által helyezi magát általában és egyenesen szembe a törvényhozó és fejedelmi hatalommal.

De közvetve és burkoltabb alakban a szervező, a pénzügyi és a fegyveres hatalom gyakorlása által ugyanazt teheti.

Felelőssége határai azonban a rendeletek különböző nemeinél: a végrehajtó, a törvénypótló és a törvény felfüggesztő rendeleteknél vagy ilyeneket magukban foglaló tényeinél különbözök.

a) A végrehajtó rendeletért való felelősség.

A végrehajtási rendelet a törvényben meghatározott czélnak hely, idő, eszközök tekintetében való közelebbi körülírása, néha csak az életbelépés idejének megállapítása.

A végrehajtó rendeletnek, minthogy a kijelentett legfőbb állami akarat valósulására vonatkozik, nem szabad ezt az akaratot végrehajtási részletek által lényegében megváltoztatni, másrészt a mennyiben az ily részletek meghatározása, esetleg csak az életbeléptetés idejének megállapítása nélkül, végrehajtható nem lenne, a jogi felelősség kiterjed arra is, hogy e részleteket a minisztérium csakugyan meghatározza, a végrehajtás idejét megállapító rendeleteket kiadja.

A fegyelmi felelősség arra vonatkozik, hogy a részletek meghatározása czélirányosan; a politikai, hogy a törvényhozó test szellemében történjék.

b) A törvénytől való felelősség,

A törvénytől való jogi felelősség először is akkor áll be, ha annak ellenére, hogy van bizonyos tárgyra nézve törvény, ez mégis rendelet útján szabályoztatik, mert ily esetben a rendelet a törvényhozó hatalom hatáskörébe vág. De beállhat más oknál fogva is.

A pótló rendeletek szükségessége nagyon különböző és attól függ, mily mértékben szabályozzák a törvények az életviszonyokat. Az állam oly fejlett lehet, hogy életének összes főbb viszonyai törvények vagy szokás útján rendezvők, ily esetben a pótló rendeletek alárendelt fontosságú ügyekre vonatkozhatnak csak s különösen oly pótló rendeletek, melyek az egyén életét, személyes és politikai szabadságát, vallását, tulajdonát, az állam alkotmányát szabályozzák, lehetetlenek lesznek, mert a politikai szabadság érzete csak olyan állami akaratot tűr meg, az állam eszméje olyat kíván, a mely az állam összes arravaló elemeinek befolyásával s nem csupán a fejedelmi és végrehajtó hatalom akaratából keletkezett.

A fejlett állam konkrété megvonhatja a pótló rendeletek kibocsátásának határait, névszerint felsorolva a tárgyakat, melyekre nézve szuverén állami akarat csak törvény alakjában keletkezhetik, így p. o. hogy büntetések csak törvényben statuálhatók, hogy adók csak törvényen alapulhatnak, hogy a szuverén akarat elemeire, a szavazati jogokra, nyilvánulása módjaira csak törvényhozás útján való szabályozás lehetséges.

Ily esetben a pótló rendelet okvetlen alkotmányellenes lesz, bármily szükséges legyen is, ha eféle tárgyakra nézve adatik ki és a jogi felelősség beáll a pótló rendeletért akkor is, ha tényleg minden törvénybeli szabályozás hiányzik ily ügyekre nézve, pedig szabályozásra szükség van.

Szoros elvi és jogi határvonal azonban ide vonatkozólag még a legfejlettebb államban is veszélyessé válhatik, mert az állami élet összes jövő változásai előreláthatlanok s ha lényeges változások esetében törvényhozási úton állami akaratot létrehozni nem lehet, az államnak, talán a saját kárával, tétlenül kell néznie azokat. Ily változások s szuverén állami akarat hiánya a közviszonyok bármely részében előfordulhatnak, azért a viszonyoknak

abszolút osztályozása olyanokra, a melyek csak törvényhozásilag szabályozhatók s olyanokra, melyekben pótló rendeletek útján is keletkezhetik legfőbb állami akarat, szóval a pótló rendeletek teljes kizárása veszélyes, mindenesetre pedig túlságos bizalom az emberi előrelátásba, az állam organikus természetének a megtagadása, melynél fogva egyik szervének hiányát vagy működési tehetőségét a másik időleg s némileg pótolni bírja.

A pótrendeletek kibocsátása annál fogva sem veszélyes, mert jogilag csak a törvények hiányában lehetségesek; ha pedig tartalmuk helytelen, a törvényhozó szervnek megvan a hatalma, hogy helyökbe mihamarább a saját akaratát tegye.

A pótló rendeletek nélkülözhetetlensége kitűnik abból is, hogy maga a törvényhozó szerv gyakran ad fölhatalmazást ilyenek kibocsátására.

Minden ily fölhatalmazás azzal egyértelmű, hogy a törvényhozó hatalom abban az ügyben a végrehajtó hatalomra ruháztatik s egyúttal beismerés, hogy a törvényhozó hatalomnak nincs elég ideje a működésre vagy pedig a tárgy természeténél fogva sem alkalmas annak szabályozására. A jogi felelősség a törvény meghatalmazása alapján kibocsátott rendeletért arra vonatkozik, hogy az a részére kijelölt téren a szuverén akaratot csakugyan létre hozza s a szükséghez képest esetleg meg is változtassa. A törvényhozás e fölhatalmazást megszorítja olyképen, hogy a törvény felhatalmazása útján kiadott pótrendelet megváltoztatása csak törvényhozási úton történhetik; ily megszorítás hiányában a végrehajtó hatalmat a változásokra is jogosultnak kell tekinteni, mert azok az okok, melyeknél fogva a törvényhozás a maga hatalmát a végrehajtásra átruházta, a legtöbb esetben továbbra is fenn fognak állani s a mennyiben megszűntek volna, a törvényhozás bármikor visszaveheti átruházott hatalmát.

Az egyes államokban fenálló szabvány, hogy a törvényhozási felhatalmazás alapján kiadott pótló rendelet vagy annak pótló rendelet által való változtatása csak úgy lép érvénybe, ha az a törvényhozó szervnek bemutatattik s e bemutatásától számítva bizonyos idő eltelik a nélkül, hogy a törvényhozás ellene óvást tenne: nem egyéb, mint módozat, mely a törvényhozó szervnek megkönnyíti, hogy átruházott hatalmát visszavegye.

A végrehajtó hatalmat jogi felelősség fogja terhelni, ha vala-

mely törvényt azért nem hajt végre, mert magyarázatra szorul. Ilyet azonban a törvényhozótól a végrehajtás követelte időben kapni nem lehet. Ekkor a végrehajtó hatalomnak magyaráznia kell a törvényt, a mit pótló rendelet útján tesz.

A végrehajtó hatalmat a törvénymagyarázat, a mennyiben a nélkül a végrehajtás lehetetlen, épp úgy megilleti, mint a bírót, a mennyiben a nélkül ítéletet nem hozhat; magyarázata nem lesz azonban sem hiteles, sem végleges, nem köti a bíróságokat, annál kevésbbé magát a törvényhozó szervet.

Az ily magyarázatnak szabály alakjában való megtétele, a végrehajtó hatalomra bízása ugyanabból az okból ered, a melyből a végrehajtó rendeletnek az országos kormány által való kiadása, t. i. a végrehajtás egységéből.

c) A törvény felfüggesztő rendeletért való felelősség.

A felelősségnek ez a neme a körül forog, hogy a törvény csakugyan vérehajthatatlan volt rendkívüli körülményeknél, váratlan fordulatoknál fogva, cselekedni pedig haladéktalanul kellett. Vagy pedig a körül, hogy a törvény végrehajtásából a közre helyrehozhatatlan kár következett volna. A végrehajtó hatalom akkor menthető fel a felelősség alól, akkor nyerhet, mint mondják, indemnyit, ha ily kényszerhelyzettel bírja a törvényfelfüggesztést igazolni, mivel a szükség csakugyan törvényt ront.

Mihelyest sikerül a végrehajtó hatalomnak a kényszerhelyzetet bebizonyítani, menekül a törvényhozási hatáskör megsértésének vádjá alól s a legfőbb állami akarat, melyet rendeletében a törvény helyére tett, bármit tartalmazzon is, többé nem jogi, hanem csak politikai és fegyelmi felelősséget vonhat maga után.

A kényszerhelyzet következtében ugyanis a törvényhozó szerv szuverén határozási joga átszáll az államfőre és a végrehajtó hatalomra s ez határozási jogát, a mennyiben az alkotmánynak ily esetekre szóló rendelkezései neki határt nem szabnak, csak úgy mint a törvényhozó teljes függetlenséggel gyakorolja, érte tehát jogi felelősség sem érheti s törvényfelfüggesztő rendeletének pozitív szabályai, esetleg büntetései mindaddig érvényben maradnak, a míg rendeletét vagy maga vissza nem vonja vagy azt a törvény-

hozó szerv alkotmány kívánta jóváhagyásának elmaradása hatálytalanná nem teszi.

Ha azonban jogi felelősség nem is érheti a végrehajtó hatalmat rendelete tartalmáért, a fegyelmi és politikai felelősséget nem kerülheti el, a mennyiben rendelete határozmányait ügyetlenül, helytelenül, ok nélküli szigorral vagy nem a parlament szellemében tette.

Világos azonban, hogy a törvény felfüggesztése a fejedelem és a végrehajtó hatalom által az állam lelki életének időleges zavara, melynek állandósulását meg kell akadályozni az által, hogy a törvény felfüggesztő rendelet a törvényhozó szerv jövődő működését ne tehesse lehetetlenné. Ebből folyólag nem vonatkozhatik a törvényhozó szerv alkatát, működési módjait, idejét, hatáskörét illető törvényekre.

A törvény felfüggesztésben a fejedelem csak helyettesítője a törvényhozó szervnek, miért is vele a törvényfelfüggesztések azonnal közlendők és e végből, ha nincsen együtt, okvetlen egybehívandó, további érvényük pedig attól függ, jóvá hagyja-e őket a törvényhozó szerv, vagy a vádja következtében a kényszerállapot fenforgása fölött ítélmi hivatott bíróság. Lehetnek-e más ügyek is kivonva ily törvény felfüggesztő rendelet általi szabályozás alól, szerfölött vitás. Abszolút követelménynek csak az előbbi korlát felállítását mondhatni, egyéb korlátok esetleg nagy kárára válhatnak az államnak.

A törvényfelfüggesztések egy része olyan kényszerhelyzetek következtében áll be, a melyeknek általános jellege előre ismeretes. így bizonyos bűntények rendkívüli elszaporodása, nagy izgalom és ellenszenv a pártok és osztályok között, egyenes lázadás, bel- vagy külfelharó olyan kivételes állapotok, melyek természete, valamint a leküzdésökre szükséges eszközök is ismeretesek s csakis az lehet kérdéses, vajjon egy adott esetben beállott-e az állapot s milyen mérvű? Az alapjellegükre nézve előre ismert ilyen kivételes állapotokban milyen általános állami akarat alkalmazandó? előre meg lehet határozni. A fejedelem s a végrehajtó hatalom törvényfelfüggesztő működése ez esetben csak arra szorítkozik, hogy a rendes törvény helyére a kivételes, elveiben s egyes szabványaiban a törvényhozó szerv közbejöttével már előbb hozott törvényt teszi.

Ekkor azonban a törvény felfüggesztéséért a jogi felelősség

már nemcsak a kényszerhelyzet fenforgására fog vonatkozni, hanem arra is, hogy a minisztérium azon a végső határon nem ment túl, a melyet az ily kivételes állapotokban alkalmazható rendszabályok (kivételes bíróságok, szigorúbb büntetések, sajtószabadság korlátozása) tekintetében a törvény megállapított.

S csakis a természetükben teljesen előreláthatlan kivételes helyzetekre nézve lép életbe a fejedelemnek és végrehajtó hatalomnak szuverén szabályalkotó hatalma, a melynek alapján tett szabványokért, ha egyszer a kényszerhelyzet fenforgása igazolva van, csak fegyelmi és politikai felelősség lehetséges.

129. §. A miniszteri felelősség típusa.

A miniszteri felelősség különböző fajait tekintve, beállta főként ítélni, azt érvényesíteni is csak különböző módon lehet.

A politikai felelősségnél az állam bizonyos irányú, jövődő működésének biztosítása, a szellem egyenlősége az akarati és cselekvési szervek között a cél és a felelősség már a bizalom megrendülése által bekövetkezik. A politikai felelősség fölött ennél fogva nem ítélni más, mint a feleletre vonó, mert hatalmi és erkölcsi szempontok benne a határozók, nincs külön eljárás, nincs külön bíróság, a fejedelem vagy a parlament, a kiknek irányában a felelősség fenáll, azon a módon érvényesítik, a melyen egyéb elhatározásaik létrejönnek.

A fegyelmi felelősség végrehajtó hatalom czélszerű, sikeres kezelésére és kezelője alkalmasságára vonatkozik, itt már inkább lehetséges külön eljárás, a feleletre vonótól különböző közeg a felelősség megállapító sara, a mbar ez sem jogi szabályoknak, hanem az állami kormányzat technikai, czélszerűségi szabályainak alkalmazása, a felelősséggel tartozó egész hivataloskodásának méltatása által történik.

A jogi felelősség az, a mely külön eljárást, a feleletre vonótól különböző ítélő fórumot egyenesen megkíván, annál fogva, mert konstatalása lényegileg jogi szabályok alkalmazása által történhetik, mert alanyilag a miniszterek élete, szabadsága, becsülete, tárgyilag a végrehajtó hatalom önállósága forog kockán a jogi felelősség megállapításakor.

Mindazáltal, a hol a jogi felelősség érvényesítése lehetséges és külön bírói fórumra bízatik, ott sem lehet a rendes bírói fokozatokat, minden egyébétől eltekintve, az ítélkezésre alkalmasnak tartani, mert a törvény felfüggesztés esetében a főkérdés eldöntése: vajjon állott-e fen kényszerhelyzet? olyan funkció, a melyet csak az állami élet szuverén irányzásának föltételeit, módjait, erőit ismerő emberek végezhetnek. A bíróságnak ennélfogva a törvényhozásban és végrehajtásban kiválóképen jártas elemekből kell állania. Még inkább szükségessé válik ez, a hol a jogi és fegyelmi felelősség egybe van kapcsolva, a hol a végrehajtó hatalom felelőssége nem csak a többi hatalmak hatáskörének bitorlására, hanem a célszerűtlen, rossz kormányzásra is kiterjed.

De általában midőn a végrehajtó hatalom jogilag vagy fegyelmileg felelősségre vonatik, az állam törvényhozó szervének össze kell foglalnia az állami egész lelki életét, akaratát és cselekvését s utóbbit nem szabad egyedül a meglevő holt állami akarat szerint bírálania, hanem a jövőbe néző, a keletkező állami akarat szerint is. Az állam legfőbb szerveinek összeütközése esetében az állami cselekvésnek vissza kell térnie az akarat szervébe s ez előtt, nem külön bíró előtt törvényt állnia. Az állam lelkiismerete életének ezekben a legfőbb kérdéseiben, törvényhozó szervébe megy át a bíróból s az a maga szuverén, alkotó, nem pedig a bírónak pusztán következtető erejével jár el. A jogi felelősség esetében ítélő szerv nem lehet egyszerű, szabályalkalmazó bíró, hanem jogot, méltányosságot, kegyelmet is gyakorolni hivatott arbiter.

A végrehajtó hatalom fölötti ítélkezés ez okból lehet a parlamentnél, oly módon, hogy az egyik ház a vádló, a másik a bíró.

A felelősség elbírálását a rendes bíróságra, ennek legfőbb fórumára bízni csak akkor helyes, ha az állam szoros jogi megítélést kíván elérni, ha a fegyelmi és politikai felelősséget külön fogja, ily esetben utóbbiakat maga a törvényhozó szerv érvényesíti, az előbbieket a rendes bíróságra bízza.

Lehetséges azonban, hogy a törvényhozó szervtől pártatlan, méltányos ítélkezést nem várhatni, a rendes bíróságban pedig kellő politikai-méltánylást föltenni nem lehet; ezért sok államban rendkívüli, külön bíróság, esetleg választott bírósági jellegű fórum állítatik, mely a fejedelem, a törvényhozás és a minisztérium kombinált közreműködése által hozatik létre.

A felelősség tárgyában hozott ítélet annak nemei szerint lesz különböző.

A politikai fölött hozott ítélet csak a bizalomnak vagy a bizalmatlanságnak kifejezéséből állhat, de e kifejezés vagy egyenesen történik, vagy közvetve, a végrehajtó hatalom javaslatainak visszautasítása, újoncz- vagy pénzköveteléseinak megtagadása által.

A fegyelmi felelősségre vonatkozó ítélet a végrehajtó hatalom illető közegeinek rosszalására, illetőleg állásukból való elmozdítására szólhat.

A jogi felelősség tárgyában hozott ítélet tartalmazhat. 1. hivatalvesztést, ezenkívül 2. büntetést, 3. a végrehajtó hatalom tényének (rendelet, szervezési, pénzügyi rendelkezésének) megsemmisítését.

130. §. Az állam kormányása.

Az állami főszervek egyike sem bírja külön véve, egymagában az állami feladatokat megoldani. Az akaratnak karhatalomra, ennek akaratra, az őket irányzó fejedelemnek azokra a ténykedésekre van szüksége, amelyek által az állami akarat tartalma megállapítatik és konkrété keresztül vitetik.

Az állam fogalma, mely abból áll, hogy a legegyetemesb emberi cél, az egyének és nem állami közületek összhangzó irányzása által, mindenkiét felülmúló erővel valósuljon, csakis a szuverén akarat összes mozzanatainak, az összes államhatalmagnak egyesült működése által lesz valósággá s ez együtműködés a legegyetemesb emberi cél megvalósítására teszi a kormányást.

Az állam kormányzásának nincsen tehát külön szerve s ha mégis a fejedelem s a végrehajtó hatalom neveztetik kormányznak, ez egyrészt a fejedelemnek a másik két államhatalmat irányzó állásából, másrészt a végrehajtó hatalomnak gyakorlati nagy fontosságából magyarázható.

Mert ha az államnak a végrehajtó szervtől elválaszthatlan karhatalma nem bír a közakaratnak érvényt szerezni s így céljai konkrét valósulásra nem találnak, államról, legfőbb uralomról, országlásról szólni nem lehet.

E felfogás hiányosságát mégis könnyű belátni és az abban rejlik, hogy a fejedelem irányzó állása, a karhatalom s a külső keresztülvitel minden fontosságuk ellenére is akaratot feltételeznek, melyet a fejedelem ugyan vezet vagy mérsékel, de a mely önállóan érvényesül a fejedelmi irányással szemben is; a karhatalom s a külső keresztülvitel pedig, ha az akarat és öntudat szervétől elváltak, nagyban véve csak eszközei lehetnek az előbbieknél.

Igaz ugyan, hogy a végrehajtó hatalomnak önálló akarata is van, de ez csak törvénytörő lehet s a fensőbb akarat, a törvény határai közt érvényesülhet. Ha mégis” a végrehajtó hatalmat kormányznak is nevezzük, ez csak onnét ered, mivel erre a részben önálló akaratára gondolunk s mivel a végrehajtó hatalom a fejedelemnek s parlamentnek irányzó hatalmában is osztozik.

Tulajdonképp onnét származik annak a felfogásnak hiányossága, mely az államkormányzást egyedül a fejedelemben és végrehajtó hatalomba helyezi, hogy az abszolút és a mérsékelt monarchia szervezetének működése közt nem tetetik különbség. Az abszolút monarchiában sem azért nevezzük a fejedelmet s végrehajtó közegeit kormányznak, mert a karhatalom fölött rendelkeznek, mert a fejedelem az állam akaratát irányítja, hanem azért, mivel ez akaratot létre is hozza, még pedig egyedül és kizárólag.

A mérsékelt monarchiában, a hol az akaratnak külön szerve van, igaz, a fejedelem funkciója irányzó, de az irányzás nem egyenesen az egész államra, hanem csak a törvényhozó és végrehajtó szervekre vonatkozik.

Az államot a fejedelem a törvényhozás és végrehajtás szervei nélkül egészen nem irányozhatja, ennél fogva a kormányzás fogalmából a törvényhozás szervének hiányoznia nem lehet.

Hogyan is hiányozzék? Hisz a törvényhozó szerv akarat nélkül az állam nem irányoztatik, ez állapítja meg, a külügyek egy részének kivételével, azt, a mi az államban véghez mehet. A fejedelemnek az irányzáson túlmenő hatalma a külügyek tekintetében kétségtelen, de nincs ellensúly nélkül; a törvényhozó szerv e részben, ha nem is formai hatalmat, ha nem is egyenesen, de közvetve döntő befolyást gyakorol.

Ezért oly logikátlanok azok a meghatározások, melyek a kormányzó hatalmat az állam legfőbb irányzó erejének mondják s a törvényhozással mégis szembeállítják.

Ha az állam szerveinek egymáshoz való viszonya, ha azoknak egymásra gyakorolt hatása helyett az államnak önmagára vagy egyes polgáira gyakorolt hatását tekintjük, a kormányzást csak mind a három főszervének együttes működésében kereshetjük.'

Minden kormányzás ugyanis akár a természeti, akár az embervilágban, akár a családban, akár a társadalomban forduljon elő, akarat érvényesülést jeleid. Az állam akarata pedig érvényesülhet önmagára, mint osztatlan egészre vagy egyes polgáira, első esetben az állam önkormányzása, a másodikban az alattvalók kormányzása van jelen.

Az állam önállapotain is, polgáraién is, csak akaratának, cselekvésének és öntudatának együttes működésével idézhet elő változást, csak akkor uralkodik és kormányoz, ha külső ereje van akaratát megvalósítani s ez akarat és megvalósítás egységes öntudatának hatalma alatt áll.

A kormányzat ebben az értelemben nyilván összeesik az állam alkotmányával. Ezért alkotmány forma-, kormányforma-féle elnevezések fölválta használatnak is az angol, francia irodalomban. A hol ellenben alkotmány és kormányzat ellentétbe állítatnak, ott az első ugyanazon tünemény tényezőinek állandó viszonyát, az utóbbi a mozgást, működést fejezi ki, mely e viszonyból ered.

Vagy pedig mivel az állam akarattal fölrüházott lény s így szervezetében az akaratelhatározás a fő s mivel az alkotmányhoz az a fogalom fűződik, hogy abban az állam lényege fejeződik ki, az alkotmány úgy értetik, mint az állami akarat fő elveinek, az akaratelhatározás szerveinek, módjainak egésze, még pedig mint valami belső, erkölcsileg ható egész, ellenben a kormányzat, mint ez elveknek és akaratelhatározásoknak átvitele a valóságba.

Mi itt a kormányzást az államhatalmak (törvényhozó, fejedelmi, végrehajtó szerv) együttműködésének tekintve, világos, hogy külön kormányzó szervet nem ismerhetünk, minthogy azonban az f államhatalmak súlya, befolyása egymásra tényleg nem oly állandó, ' mint azt viszonyuk jogi szabályozása föltünteteti, ebből folyik, hogy a kormányzás annak a szervnek fog tulajdoníttatni, a melynek a többi fölötte aktuális túlsúlya van.

Így beszélünk *személyes kormányzatról*, midőn a fejedelem személyes akaratánál van a túlsúly, akár legyen külön törvényhozó szerv, akár nem, ha előbbi esetben a végrehajtó hatalom fele-

lössége nincs elismerve. *Alkotmányos kormányzatról* akkor, midőn az alkotmányt tevő főszervek mindegyike egyformán érvényesül, vagyis midőn a végrehajtó hatalom jogi felelőssége fejedelem és törvényhozás irányában elismerésre jut. *A parlamenti kormányzat* ellenben azt jelenti, midőn a fejedelmi, a végrehajtó hatalom elkülönülése és önállósága ellenére, a túlsúly a törvényhozó szervnél a parlamentnél van. *A kabinetkormányzás* ismét a végrehajtó hatalom kezelőinek fejedelmet, parlamentet háttérbe szorító tekintélyén, erején nyugszik. *A prezidenciális kormányzat* végül a köztársasági alkotmányban lehetséges, a midőn a fejedelmi és végrehajtó funkcióknak egy szervben való egyesítése s az elnök parlamenti felelősségének hiánya következtében, a szuverén hatalom nagyobb része a köztársasági elnökben egyesül.

131. §. *A parlamenti kormányzat.*

I. A nemzeti élet legfejlettebb szervezete az, midőn kormányaása parlamenti.

A parlamenti kormányzat az állami főszerveknek az a viszonya, melynél fogva a fejedelem a parlament nélkül nemcsak törvényi nem alkothat, de a végrehajtó hatalom kezelőit sem választhatja, a parlament akaratára való tekintet nélkül s összes fejedelmi funkcióiban tényleg, bár nem jogilag, a parlamentnek és a vele egy nézetű végrehajtó hatalomnak közreműködésétől függ.

A parlamenti kormányzat által az állam minden életnyilvánulása a parlamentnek nem ugyan hatalma, de befolyása alá kerül.

A külügyekre, a hadügyre, a végrehajtás szellemére, sőt a fejedelemnek a törvényhozást irányzó funkcióira is annak következtében, hogy a fejedelem a végrehajtó szerv nélkül egyáltalán nem működhetik, a mennyiben összes tényei miniszteri ellenjegyzésre szorulnak, a minisztérium pedig a parlament által jelöltetett ki s állandóan csak a parlament bizalmával végezheti funkcióját. A parlamentnek ily közvetett befolyása által az állam kormányaása, az államnak törvények útján való irányzásán kívül is, az ő kezébe jut.

A minisztérium felelőssége a parlamentáris kormányzatban

lényegesen átalakul, a mennyiben nemcsak saját végrehajtó hatalmi tényeiért, rendeleteiért áll fen, hanem az államfőnek tényei-
ben (parlament feloszlatás, szentesítés, stb.) való közreműködésért is és mondhatni jogi felelősségből egészen politikaiáig lesz, vagyis nem arra vonatkozik, hogy a végrehajtó hatalom saját hatáskörében maradjon, hanem hogy mindenek fölött azt vigye véghez, a mit a parlamenti többség nézete szerint az állam érdeke bizonyos időben kíván.

A parlamenti kormányzás megszünteti tehát az államhatalmaknak azt a különválását, melynek a végrehajtó hatalom jogi felelősségében van a fő biztosítéka. Az államfő, legmagasb döntő funkciói ellenére a parlament és minisztérium befolyása alá kerül, a minisztérium állása viszont a parlament bizalmától függ, ez pedig elfogadja a minisztérium vezetését parlamenti teendőire nézve is, részt enged a végrehajtó hatalomnak a törvényhozásban, sőt a minisztérium feje lesz a parlamentnek a vezére is, még pedig annál fogva, mert ha a parlament, mint számos tagból álló testület, egyöntetű, határozott irányban akar működni, ezt csak egy természetes személy vezetésének alárendelve teheti.

Ilyen módon a szervek és funkciók elkülönítése mellett, közöttük a szellemnek oly egysége jöhet létre, a minőt csak az abszolút monarchiákban vagy a primitív szerkezetű köztársaságban találunk.

De a parlamentáris kormányzat az által, hogy a parlament lesz az állam leghatalmasb szervévé, egyszeremind oly közel viszi az egyesekhez a szuverén hatalmat, a mint az képviseleti államban csak lehet. Ugyanis a parlamenttől függvén végső fokon a végrehajtó hatalom sorsa s ezzel együtt az állam alapiránya, ezt pedig a parlament állapítja meg időről-időre hozott határozataival, mint-hogy továbbá a parlamenti ülészak tartama alatt történő akár egyes, akár a parlament egy részére (harmadrészére, felére) vonatkozó választások által a választók változó érzülete a parlament határozataira tüstént hathat, az állam alapiránya leginkább s leggyorsabban a parlamenti kormányzat mellett tükrözi vissza a polgárok érzületét.

A prezidenciális kormányzatban, a hol a végrehajtó hatalom meghatározott időre választatik s államfői hatalommal fölrüháztatik, ott ez ily hamar nem történhetik; az állam alapiránya

hosszú időn át ellenkezhetik a polgárok akaratával, minthogy a végrehajtó hatalom kezelője bizonyos határidőig helyéből ki nem mozdítható. Ugyanígy áll a dolog a monarchiákban, a hol a kormányzat csak alkotmányos, de nem parlamenti, azaz a hol a végrehajtó hatalom csak jogilag felelős.

A hol azonban az örökös fejedelem elismeri, hogy az állam kormányzatát nem egyéni nézetei, hanem a közvéleménynek a képviselet szűrőjén keresztülment szelleme szerint kell vezetnie, ott az állam elérte a legnagyobb tökélyt, melyre eljuthat, mert örökös fejedelmében megvan állandósága, szervi tagoltsága ellenére egységes iránya, parlamentje útján a polgároknak a szuverenitásban leggyorsabb érvényesülése, végül pedig a fejedelem döntő jogaiban a lehetőség, hogy a közvélemény időleges levédéseinek, elhamarkodásának határ vettessek s a parlament és a polgárok megfontolásra kényszeríttessenek.

A fejedelem a parlamentáris kormányzat következtében megszűnik a szuverenitás egyetlen szerve lenni s annak egyik, nagy hatalmú szervévé alakul át, a mi a monarchiának a fejedelem esetleges személyi tulajdonaiból következő fogyatkozásait nagyban enyhíti.

A gyenge tehetségű vagy erőszakos természetű monarchák alatt a fejedelmi szerv a legerősb akadályra talál a parlamentáris kormányzatban, mi az állam lelki életére nagy hiány ugyan, mert az állam ilyenkor nélkülözi a szuverenitás függetlenségével fölrüházott, természetes egyén irányzó tevékenységét, de legalább egyes kárt nem vall általa, másrészt pedig polgárainak s képviselőinek köztevékenységében tovább folyik szabad, önelhatározó élete. Tehetséges, jó fejedelem pedig teljes erővel érvényesítheti döntő funkcióit.

A parlamenti kormányzat előföltele, hogy a parlament se túlságosan egynemű, se nagyon szétforgácsolt elemekből ne álljon, hanem az állami élet alapelveire nézve megegyező s inkább a kivitel módzataira, a haladás mérvére nézve különböző, két nagy pártot foglaljon magában.

Csakis akkor, ha egymást ellenőrizni, számszerűleg is legyőzni bíró pártokból áll, remélhetni, hogy túlhatalmával egyik sem fog visszaélni, mert mindegyik tudja, hogy többségből kisebbséggé lehet s vétkei nem fognak megtorlatlanul maradni.

Apró párttöredékek között hiányzik a nézetegység, mely nélkül az állam irányása lehetetlen.

Egymással teljesen ellenkező elvű pártok népig nem vehetik át másként egymástól a kormányzást, mintha az államot teljesen felforgatják, minthogy pedig a főbb pártok számaránya viszonylag gyorsan változik, a parlamentáris kormányváltás az állam folytonos felforgatását jelentené.

Bármily nagy legyen azonban a parlamentáris kormányzat értéke akár az állami működés sikerére, akár az államatagok szabadságára nézve, a köztársasági formában nehéz, ha nem lehetetlen létesítése, annál fogva, mert a gyakorlatilag legfontosb állami szervnek, a végrehajtónak állandósága támasztatik meg általa.

De monarchiákban is csak az alatt a föltétel alatt lehetséges, ha a parlament állandó nagy pártokból áll, melyek az állami élet alapelvei tekintetében megegyeznek, továbbá ha erkölcsi, nem pedig jogi szabványként tétetik az alkotmány elvévé s az államhatalmak szabad mérkőzésének eredményeként fogadtatik el, a mely mérkőzésben az államfő önálló hatalma érintetlen marad, a közigazgatási és bírói hatóságok működése pedig, a parlamenti, változó félfogásoktól függetlenül, csak a már hozott törvények szerint folyik, szóval ha a parlamenti kormányzat tusai, a szuverén hatalom legfőbb szervei között csak a változó napi kérdések körül forognak, az állam állandó élete pedig zavartalanul foly tovább a jog szabályai szerint a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban.

A parlamentáris felelősségnek, melyen a parlamentáris kormányzat nyugszik, nem szabad a jogi felelősséget lerontani, mely az állam magasabb tagoltságának a biztosítóka s a parlament önkényének, zsarnokoskodásának gátja.

Az állam nem nyughatik egyedül a morál belső megítéléstől függő elvein, a jognak tárgyilagos, külső határokat szabó ereje is nélkülözhetlen fenállásához.

Már pedig a parlamenti felelősség egyoldalúan uralomra jutva s az állam életének egyetlen vezérlő elvévé téve ide vezet, a mint a pusztá jogi felelősség viszont merevvé, gépiessé teszi az állam szervezetét.

II. Az erkölcsi és jogi elem vegyülete mellett lehet a parlamentáris kormányzat a szabadság legmagasb fokú megnyilatko-

zása úgy az államtagok önelhatározó érvényesülése, mint az államilag elérhető siker szempontjából.

Az erkölcsi és jogi elem vegyülete alatt az értendő, hogy egyik állami fő szerv se ragaszkodhatik mereven jogához, a parlament nem használhatja a költség megszavazást, újonczajánlást, a fejedelem feloszlatási, szentesítési, a minisztérium állásához való jogát az állam eszméjére, a többi szervek jogaira és érdekére való tekintet nélkül.

A fejedelem a parlament ismételt felosztásaival, szentesítése ismételt megtagadásával megsemmisítené a parlament, az állampolgárok akaratérvényesülését, a mint a parlament a költségmegtagadás jogával magát az államot tenné lehetetlenné.

A modern állam a polgárok adóiból él, nem a fejedelem vagyonából. A költségmegtagadással nem a fejedelemtől és kormánytól tagadtatik meg a pénz. hanem az államtól.

Másrészt azt jelenti a jogi és erkölcsi elemek vegyülete, hogy az államhatalmak bármelyike erkölcsileg még oly helyes törekvéseit csak a fenálló jog tiszteletben tartásával érvényesítheti.

A fejedelem és végrehajtó hatalom bármily nemes czélből sem mehetnek túl költségeikben, ha csak a végszükség nem kényszerít, a költségvetési törvény vontá határokon, viszont a parlament újoncz- vagy költségmegtagadási joga gyakorlásával a fejedelem szentesítési joga gyakorlására nem kényszerítheti, valamely törvénybiztosította intézményt nem nullifikálhat, jogi kötelezettséget (adósság) meg nem szüntethet az által, hogy az ily intézményhez szükséges költségeket megtagadja, mert erkölcsileg bármennyire igazolt legyen is a törvényhozó szerv törekvése, azt csak a jog határai közt érvényesítheti, ily intézmény vagy kötelezettség költségének megtagadása pedig a fenálló köz- és magánjoggal ellenkezik. Valamely intézmény létesülése vagy megszüntetése a parlament mindkét házának határozatához és a fejedelem szentesítéséhez kötött vagy éppen külön alkotmányozó szerv akaratától függhet, hogyan lehessen azt vagy éppen valamely magánjogi címen nyugvó állami adósságot a törvényhozó szerv egyik házának szuverén tetszésétől függővé tenni.

Hogy az összes költségek megtagadásának joga, az egész költségvetés visszautasítása nem föltétlen szükséges a nemzetek szabadságára, mutatja az észak-amerikai köztársaságok példája, a

hol az alkotmány szerint fix időre választott végrehajtó hatalommal szemben a költségvetés egészben való elvetéséért a felelősség csak a parlamentet érné.

A parlamentáris kormányzatban mindenesetre más elveknek kell fenállani, mint a prezidenciálisan, már csak annál fogva is, inert a fejedelmi hatalom örökös és felelőtlen, a végrehajtó hatalomnak pedig a parlament bizalma szerint kell változnia.

De az alkotmánynak bármily különbségei nem változtatnak azon az alapigazságon, hogy a modern állam a polgárok adóiból él, a költségvetés egészben való elvetése azonban ebbe az alapigazságra ütközik.

Az a megkülönböztetés, hogy a költségek ugyan megszavaztatnak, de a parlamentnek nem tetsző kormányzatnak nem adatik meg a fölhatalmazás (appropriáció) azok megtételére, közjogi szabálylá nem tehető, mert a fejedelem s a végrehajtó hatalom alkotmányos jogával ellenkezik, az elsőnek joga lévén minisztereit megtartani, utóbbiaknak megmaradni.

A költségmegtadási jog határainak szűkebbeknek kell lenniök; csak azokra a költségekre nézve állhat fen e jog, a melyek nélkül az állam léte egyenesen nem kockáztatik; ilyen költségek első sorban azok, a melyek új alkotásokra szükségeltetnek, ilyenek lehetnek valamely háborúra való előkészület költségei, ilyenek a végrehajtó hatalom iránti különös bizalomból megszavazható, neki elszámolás kötelezettsége nélkül rendelkezésre bocsátott költségek. Vajjon azonban konkrét esetben, mely költségek ilyenek és mily mérvben azok? oly kérdés, melynek eldöntésére lehetetlen oly általános szabályt fölláítani, a mely minden arbitrarius magyarázatot kizárna.

A kérdésnek némi megoldása éretik el az által, ha a költségeknek külön közjogi törvényeken vagy magánjogi címeken nyugvó része évenkénti szavazás tárgyát nem képezi; ámde a többi és pedig változó nagyságú költségek között is vannak olyanok, melyektől az állam léte függhet, ha tehát ezekre nézve fenmarad a megtadási jog, azt éppen úgy fölháználhatni az állam kárára, a többi szervek jogának hatálytalanítására, mintha a megtadási jog, föltétlenül az egész költségvetésre nézve elismertetik.

Nyilvánvaló, hogy bármennyire szükséges a költség meg szavazási jog határait megállapítani, lehetetlen annak oly körülírása,

mely a parlament szuverén elhatározásait e részben megköthetné s hogy az állam sorsa e részben is végső sorban szerveinek etikiusi magatartásától függ.

A parlamenti kormányzat fögyengesége azonban éppen abból következik, hogy az erkölcsi elveket, az erkölcsi igazságot, az élő közvéleményt helyezi előtérbe, a tárgyilagos jogot ellenben háttérbe szorítja, a mint ezt a költségvetési jog miképeni használata a parlamentáris kormányzatú államokban legjobban bizonyítja.

A jogi elvek ilyen teljes háttérbe szorításával alkalmat ad, hogy bárminő jogsértés, bárminő önkénykedés az erkölcsi, belső igazság leplébe burkolódzék s a néha múltó, néha csinált közvélemény helyeslésére támaszkodják.

Ha a parlamentáris kormányzat a jogi felelősséget mellőzve, egyedül a politikainak segélyével, a napi közvélemény alapján működik, a bíróságokat, a közigazgatást a törvények helyett a törvényhozó többség eszközeivé teszi, a többségi uralom minden kinnövése lehetséges lesz.

A polgárok választásából kikerült parlament válván az állam leghatalmasabb, mondhatni egyedüli szervévé, a király, mint nem választásból kikerült hatalom, nem bír annak oly erővel ellent állani, a hogy a szintén választásból kikerült köztársasági elnök.

A többség megszerzése a parlamentben lesz a parlamentarizmusnak ebben a szakában a politikai törekvések egyedüli célpontja s a társadalmi osztályérdekektől befolyásolt pártok a korrupció minden neméhez, a választók, a képviselők, a végrehajtó közegek, a sajtó megvesziesítéséhez fognak folyamodni, csakhogy a formai többség, a közvélemény színleges helyeslése s ezzel az uralkodó párt hatalmon létének belső, erkölcsi jogosultsága bizonyíttassék.

Úgy a parlamentáris formához füződő korrupció lehetősége, a párturalomnak benne nagyon fenyegető veszélyei, valamint működésének nehézségei vagy egyenes lehetetlensége, ha a pártok nagyon elaprózódnak, a fejedelem hatalmának szinte megsemmisítése, ha a parlamentáris kormányzat elvei forma szerint törvénybe iktattatnának: magyarázzák, hogy a *parlamentáris kormányzat elvei a világ egy alkotmánylevelében sem találhatók s csakis szokásként, a közethikának jogászilag nem formulázott, esetről esetre nagyon különbözőleg értelmezhető elveiként uralkodnak.*

A parlamentáris kormányzat a legtökéletesebb, de egyszersmind a legkényesebb, mert a jogi és erkölcsi erőknek bonyolult összetételén nyugvó alkotmányi forma; utóbbi okoknál fogva sehol írott jog nem rendezte.

Valóban csak nagy nemzetek, a melyekben az egyéni önzésnél erősebb a hazafias kötelességérzet, a melynek pártjait ellentétek mellett is az állami életnek, a jognak közös elvei fékezik, csak olyan nemzetek, a melyek elég erősek a bíróságoknak, a közigazgatásnak a párturalom hatalmi körén kívül állását elviselni, valósíthatják meg a szabadságnak e legnemesb alakját.

De ezek is mint csupán ethikus alkotást; olyan szoros jogi módon szabályozott intézménynyé, a minők a csak alkotmányos kormányzatú monarchia vagy a csak jogi felelősséget ismerő képviseleti demokrácia, nem tehetik.

A parlamentáris kormányzat elfajulásai vagy hiányai hozták előtérbe a gondolatot, hogy a fejedelmi és a törvényhozó szerv mellé, illetve közé államtanács neve alatt a szuverén funkciók mikénti gyakorlása tekintetében tanácsadásra hivatott külön szerv alkotassák.

Államtanácsok, titkos tanácsok nagyon sok államban előfordulnak, de nem ily magas alkotmányi czállal, hanem mint az aktív közigazgatás legfőbb orgánumai vagy mint legfőbb közigazgatási bíróságok, végül mint kodifikáló bizottságok azzal a feladattal, hogy a fejedelemtől, a törvényhozó vagy végrehajtó hatalomtól kijelölt elvek alapján, a mely elveknek bírálatába avatkozni azonban már nincs joguk, törvény- vagy szabályrendelet javaslatokat dolgozzanak ki és az előbbi hatalmaknak technikus szakismereteit pótolják, illetőleg rajok nézve lehetővé tegyék, hogy idejüket a javaslatkészítés fárasztó munkája helyett a kész javaslatok megvitatásának, az állam bel- és külügyi kormányzatának szentel-hessék.

Mint a parlamenti kormányzat hibáinak ellensúlyozóját (*Jurist (Die heut, engl. Communalverf. 1860. 134. §. Die Herstell, d. Gleichgewichts in d. Verf.) és Stein (Verwaltungslehre. f. 1869. ÍSIS9. 179-197. l.)*) tüntetik fel az államtanácsot.

Az ő gondolkörükben az államtanács a parlamenttel egyenlő rangú alkotmányos szerv, mely hivatva van a parlament és a minisztérium fölött bírálatot gyakorolni s a fejedelemnek legfőbb funkciói iránt tanácssal szolgálni.

Ily koncepczió által az államtanácsból a szuverenitásnak fejedelem, parlament, minisztérium mellett negyedik főszerve válnék. Hisz hivatása abból állana, hogy az ellentétek esetében, melyek a fejedelem és a parlament, a fejedelem és a minisztérium között fölmerülnek, véleményt adjon s minthogy ez ellentétek a fejedelmi szentesítés vagy megtagadás, parlament feloszlítás, főrendiházi tagok kinevezése, miniszterek kinevezése által oszthatók el, az állam-

tanács ezekre nézve adott véleménye által a fejedelmi szervre külön befolyást nyerne, a fejedelmi hatalom részesévé lenne.

Az államtanácsnak ily szuverén funkciókban való részesítése teljesen elhibázott.

Először is legyőzhetlen nehézségbe ütköznék összeállításá. Csak a legkiválóbb, a legmagasabb parlamenti, kormányzati ténykedésekben hosszas és sikeres gyakorlatú állampolgárokból alkottathatnék, hisz bírálatot lennének hivatva gyakorolni a parlament, a kormány iránya fölött. Egyúttal azonban már távol kellene állaniok az országlás akkori menetétől, hogy párttekintetek ne zavarják ítéleteket; tehát az úgynevezett visszavonult államférfiak sorából lehetne őket választani. Képzeltetni-e, hogy a nemzet országló tehetségének legmagasabb foka éppen az ily férfiakban van? Föltehetni-e, hogy megvan náluk az érzék az országlás aktuális szükségletei iránt?

De még ha azok a kiválóságok megtalálhatók lennének is, az állam erkölcsi és lelki egyensúlyát zavarná meg ily államtanács. Az erkölcsit, mert államtanács takaróul szolgálhatna a fejedelemnek, hogy magát az alól az erkölcsi felelősség alól is kivonja, a mely alatt, jogi felelőtlensége ellenére, szükségképen állania kell, a mely nélkül a monarchiának nincs létjoga. Az államtanács felelőssége semmiképpen sem pótolhatná a királynak személyes erkölcsi felelősségét, melynek becse éppen abban rejlik, hogy a királyt állása következtében sokkal kevésbé félthetni az állam javán kívül álló befolyásoktól, mint az államtanács tagjait.

Zavart idézne tovább elő ily testület alakítása az állam lelki egyensúlyában annál fogva, mert az állam legfőbb irányzó szervének, a fejedelemnek természetes egysége helyére sokfejú kormányzótanács lépne.

Továbbá az állam lelki szervezetének, lelki működéseinek egyensúlya azon nyugszik, hogy a fejedelem előtt, a saját belátása mellett, a végrehajtás legfőbb közgeinek nézete legyen döntő az országlás új irányainak, azaz a törvények és a külügyi akciók kezdeményezésének elhatározásában, annál az oknál fogva, mert cselekvőleg csak oly politikát lehet sikerrel folytatni, a mely a cselekvő meggyőződése szerint helyes.

Az államtanács föllállítása által azonban a cselekvéstől, a parlamenti ténykedéstől egyáltalán távol álló szervnek tulajdoníthatnék, ha formailag nem is, valóságban igen, a döntőhöz hasonló befolyás.

Az államtanács, mint a parlamentáris kormányzat kinövései ellen való óvszer, nem alkalmas, mert a kinövésekkel együtt magát a rendszert is lehetlenné teszi.

Az államtanács kizárva a magasabb alkotmányi funkciókból, mint pusztán kodifikáló, adminisztratív testület vagy mint közigazgatási bíróság helyén való lehet, de még így is, mint pusztán kodifikáló bizottság, az alkotmányos tényezők legfőbb funkcióinak határára állva, aggályossá válhat.

Mill (Képviselési kormány 102. l.) törvényhozó bizottmányá, *Schwarzc Gyula* koncepcziója az államtanácsról (*Állami intézményeink és a kor igé-nyei. 1871. különösen 474-478. l. – Versuch einer Zusammensetzung d. parlament. Staatsraths 1870.*) már a szuverenitás fő szerveinek viszonyát érintik, a

parlamentáris kormányzattal összeegyeztethetlenség, habár Schwarcz Gyula csak a parlamentarizmus reformjaként tekinti is.

A 48 előtti magyar centralisták kedvéért az 1848. 3. t.-cz. 19 §-ába fölvétele az államtanács. A parlamenti kormányzatnak e lelkes és czéltudatos harczosaitól bizonyára távol állott az államtanácsnak magas alkotmányi funkciót tulajdonítani s ők csak a közigazgatás keretében vagy mint kodifikáló testületnek czéloztak neki hatáskört adni. Életbe léptetése mellett az alkotmány helyreállítása után erősebb akció nem fejtetett ki. *Kemény Zsigmond (Pesti Napló 1869-ik foly. 175., 176. sz.) és Beksics Gusztáv* hírlapi felszólalásai, *Schwarcz Gyula* irodalmi és parlamenti törekvései megtörték azon a megfontoláson, hogy az államtanács, ha csak kodifikáló hatáskörrel láttatnék is el, az államhatalmak működésére kiható befolyáshoz juthatna, a mi különösen Ausztriával való kapcsolatunk következtében bonyolulttá vált államszervezetünknek nem válnék előnyére.

Csakugyan a külföldi példák sem biztatók. Brazília, Görögország alkotmányai az egyedüliek, amelyek az államtanácsnak a közigazgatás keretén kívül nagyobb hatáskört jelölnek ki.

IV. RÉSZ.

AZ ÁLLAMOK SZUVERENITÁSÁNAK KÖLCSÖNÖS MEGKÖTÉSE ÉS RÉSZBELI EGYESÜLÉSE

I. FEJEZET.

Államok viszonya egymáshoz.

132. §. Államkapcsolatok.

Az államok térben és időben, egymás mellett és egyszerre léteztvén, közöttük viszonyok támadnak vagy támadhatnak.

Ily viszonyokból áll az emberiség életének egyik oldala. A másikat a nemzetek kebelében létező társadalmak érintkezése vagy pedig a több állam fölött átnyúló társadalmi szervezetek alkotják, melyek az államoktól abban különböznek, hogy céljuk nem a rendezés és irányzás, hanem a gazdasági és szellemi szükségletek közzetlen kielégítése.

Az államok közötti viszony oly szoros lehet, hogy közöttük nemcsak tényleges, akár békés, akár háborús érintkezés van jelen, hanem valóságos kapcsolat, melynél fogva az illető államok az érintkezést célzatosan akarják, állandóan fentartják s annak érdekében belső életműködésüket is módosítják.

A nemzetek önmagukat saját akaratukkal irányzó személyiségek lévén s az államiság, az országlás abban állván, hogy valamely nép a jóról alkotott fogalmát öntudatos s mindenfelé enge-

delmességet parancsoló, azaz szuverén akarattal valósítja meg, államok közt ily kapcsolatok csak akkor állhatnak fenn, ha e kapcsolat az összekapcsoltak akaratán nyugszik s szuverén akaraik érvényesülését nem semmisíti meg, habár korlátozza is.

a) Nemzetközi frigy, államszövetség, szövetséges állam.

1. Az államok közti kapcsolat állhat abból, hogy egymás irányában bizonyos kötelezettségeket vállalnak szerződés útján bizonyos közös cél elérésére.

Ha a kapcsolat ily kötelezettségen túl nem megy s annak teljesítése a szerződő államnak saját külön szervei által, az akarat megállapításának meghatározott módozatai nélkül történik, egyszerű nemzetközi szerződés, ú. n. *frigy (alliance)* keletkezik. *Már ily frigy az állam saját akaratának megkötése más állam irányában s így szuverenitásának, függetlenségének jogi korlátozása kivüile álló faktor által.*

Ha ellenben a szerződésileg megállapított célra az akarat-megállapításnak határozott módja, főleg pedig külön szervezet alkotatik, a nemzetközi frigy államszövetséggé, konfederációvá válik.

A konfederáció az államot létében egyenesen nem érintő, csak javára szolgáló célokra (kereskedelem, egészségügy) vagy pedig az állam fenállásának, nemzetközi hatalmának biztosítására alakulhat.

Tulajdonkép csak utóbbi esetben szoktunk konfederációról. államszövetségről szölam. *Lényege abban áll, hogy több állam legalább közös védelem, esetleg egyéb államcélok végett is szerződésileg államhatalmi funkcióit, tehát igazában alkotmányát módosítja, esetleg külön államhatalmi szervezetet is hoz létre, a mely azonban megalakulhatására, hatalma gyakorolhatására nézve egészen a szövetezett államoktól függ, saját szuverén hatalmat nem gyakorol s csak mint a szövetezettek meghatalmazottja működik.*

Az államhatalom funkcióinak módosítása, a szövetségi szervezet majd azáltal jó létre, hogy a szövetezett államok szervei, p. o. fejedelmeik, minisztereik, hadseregeik, bíróságai, esetleg törvényhozó testeik előre meghatározott időben, módon, együttes tanácskozások útján hozzák létre a szövetségi ügyekben a szuverén akaratot.

De létrejöhet ily szervezet az által is, hogy a szövetezett

államok, mint társaság tagjai a közös cél megvalósítására saját különös szerveik mellett, társasági közös vagyis szövetségi szervezetet alakítanak, a melyeket szuverén akaratok kifejezésére fölhatalmaznak, nevezetesen külön szövetségi fejedelmet, külön szövetségi törvényhozást, külön szövetségi végrehajtó hatalmat vagy közülök valamely ily szervet alakítanak és pedig oly módon, hogy a szövetségi szervek a szövetségbeli államok külön ügyeiben, ezek szervei viszont a szövetségiokban nem végezhetnek funkziót.

Végül a szövetségi szervezet oly módon is létrejöhet, hogy bizonyos szerv a szövetségnek és az államoknak külön ügyeiben is funkcióra jogosult, és pedig olyképen, hogy egyetlen természetes személy, p. o. egy fejedelem van jogosítva a szövetségi és a külön állami hatalom meghatározott részének gyakorlására, a ki tehát kétféle funkciókat, u. m. közös és külön állami funkciókat gyakorol, mint szerv azonban természetes egységet képez s csak jogilag különböztethető meg közös és nem közös funkcióiban.

A szövetségi célok érdekében való szervezkedésnek mindegyik módja a szuverén hatalom körébe tartozó feladatok megoldására lévén hivatva, a funkciók, melyeket ily szövetségi szervezet végez, államhatalmiak. *Minden szövetség, a mely a frígyen túl megy, tényleg a szövetkezett államok szuverén funkcióinak, alkotmányának módosítására vezet még akkor is, lia a szövetkezett államok szerveitől különböző szövetségi szervek nem keletkeznek is, hanem csak a szövetségbeli egyes államok szerveinek előre meghatározott módon való közreműködése által keletkeznek szövetségi akaratelhatározások s történik azok végrehajtása.*

Mert ily kapcsolat következtében is az egyes állam teljesen nem ura többé saját szuverén akarata miképen való funkcionálásának, hanem a többi szövetségekre való tekintettel kell berendeznie akarata létrejöttének vagy végrehajtásának módját.

Minthogy azonban az államszövetség a szövetkezett államok szuverenitását, névszerint függetlenségét fen akarja tartani, ebből keletkezik a törekvés a szövetségi államhatalomnak oly módon való megalkotására, hogy általa a szövetkezettiek szuverenitása vagyis mindegyiknek akaraturalma, függetlensége lehetőleg ne csorbítottassék.

A szövetkezett államok szuverenitásának, függetlenségének

a szövetségi szervezet által való tényleges csonkulását, jogi és tényleges erők által kell ellensúlyozni.

Erre szolgál az egyhangúság a szövetségi szervek határozataira nézve, minthogy azonban ily módon egységes akarat és cselekvés igen nehezen jöhetnének létre, az egyszerűnél nagyobb többség megkövetelése, továbbá annak az elvnek elfogadása, hogy a szövetségi szervek az egyes államok szervei nélkül határozataikat ne foganatosíthassák, a mi által a szövetség célzatait az egyes állam megakaszthatja, ha magára nézve hátrányosaknak találja.

A különböző szövetségi szervezetek többé-kevésbé felelnek meg a szövetkezett egyes államok függetlenségének, szuverenitásának. Mentül inkább biztosítják azt, annál kevésbé lesznek a közös cél megvalósítására alkalmasak.

A hol p. o. az egyes államok külön szervei, mint fejedelmi, miniszterei, hadseregei együttesen hozzák létre s valósítják meg a szuverén akaratot a szövetségi célokra nézve, ott a szuverenitás leginkább megóvható; de az egy akaratrajutás legnehezebb, különösen nehéz, majdnem kivihetetlen lesz, hogy a szövetségi célok több állam parlamentjének egyező elhatározásaitól függenek, az akaratok egyesítésének nehézsége miatt. Ily alakulat mellett a szuverenitás szervezeti változása abban fog állani, hogy a szövetségbe tartozó államok szervei mellett azoktól különböző szervezet nem jó ugyan létre, hanem belőlök mintegy összetett, közös, de de nem egységes szerv keletkezik.

A szövetségi célokra külön állami hatalmak, p. o. fejedelmi, törvényhozó és végrehajtó hatalom felállítása ellenben megkönynyíti az egy akaratra jutást, de veszélyezteti a szövetkezetiek szuverenitását. Ily esetben utóbbi azáltal biztosítható, ha a szövetségi szervek csak a szövetségesek megbízottaiként működhetnek, p. o. a szövetségi törvényhozás utasításokkal megkötött követekből áll. továbbá ha a reájuk ruházott szuverén hatalom a szövetkezett államok szerveinek közreműködése nélkül nem érvényesülhet, mert az állami akarat valamely mozzanata, funkciója fölött a szövetségi szerv nem rendelkezik, hanem az összes szövetkezett államok mindegyike külön-külön.

Itt tehát egymás mellett párhuzamosan két államhatalmi szervezet keletkezik a szuverenitásnak részint a szövetségi, részint az egyes államok működési körébe tartozó tárgyai szerint.

A szövetségnek és a hozzátartozó államoknak van teljesen külön államhatalmi szervezete. De az első a maga körében sem teljes, hanem a szövetséghez tartozó államok hatalmi szervezete által való kiegészítésre szorul, nevezetesen csak ennek útján hathat az egyes államok polgáira, javaikra, területökre, p. o. van törvényhozó, de nincs végrehajtó hatalma és megfordítva.

A hol ellenben egy szerv a szövetségi és szövetségen kívüli államfeladatokban egyaránt jogosult szuverén funkciókra, p. o. fejedelem, miniszter, ott a szövetségi cél legkönnyebben elérhető, de a szövetkezett államok szuverenitása leginkább van veszélyeztetve s csak azáltal tartható fén, ha a szövetkezett államok egyéb szerveinek elegendő jogi és tényleges erejük van, a melylyel a szövetségi és külön állami ügyekben egyaránt funkcióra jogosult szervnek akarásával szemben az egyes állam szuverenitását fenntarthatják.

A különböző szervezeti lehetőségek nemcsak most felsorolt tisztaságukban fordulhatnak elő, hanem egymással vegyesen is. Így lehetnek külön szövetségi szervek, a melyekkel a szövetkezett államok külön szervei bizonyos esetekben együtt működnek, p. o. a közös végrehajtó hatalom főorgánumai és az egyes államok végrehajtó hatalmának főorgánumai együtt végeznek bizonyos funkciókat. Vagy ismét a tényleg egységes, jogilag azonban két minőségű szerv, p. o. fejedelem mellett, lehetnek bizonyos feladatokra nézve tisztán szövetségi, más feladatokra nézve külön állami szervek.

Mindezek a különhöző lehetőségek módosíthatják a szövetség jellegét a közös cél vagy egyes államok szuverenitásának javára, de meg nem változtathatják a szövetségi viszony lényegét, mely abból áll, hogy a szövetségi hatalom csak látszólag államhatalom, valóságban pedig társaságba lépett államok államhatalmi funkcióinak, szuverenitási jogainak vagy kötelezéseinek külső összetétele s hogy az egész szövetség nemzetközi, nem állam jogi viszony.

Az egyes szövetkezett államok a szövetségi hatalmaknak nem mint szuverénjüknek engedelmessé válnak, hanem szerződési kötelezéseiket teljesítik irányában, a szövetség nem szuverén hatalmát, hanem szerződési jogait érvényesíti az egyes szövetségessel szemben, az nem lázadóvá, hanem szerződésszegővé válik, ha szövet-

ségi kötelességeit nem teljesíti, végül mivel az államszövetség nemzetközi viszony, mindegyik szövetséges társ a maga szuverenitásánál fogva egyedüli bírója a viszonyból folyó jogainak és kötelességeinek és csak választott bíróságnak vetheti magát alá.

A szerződés, a mely a szövetséget létrehozta és fentartja, obligatorius, nem konstitutív jellegű, nem keletkezik általa új jogalany; a szövetségnek nincs alanyiséga, mert az egyszerűen viszonya önálló alanyoknak, a szövetséget alkotó szuverén államoknak. A szövetségen kívül álló államok irányában lehet ugyan nemzetközi alanyiséga, de ez a szövetkezett államok viszonyán egymáshoz nem változtál.

Az államszövetség az államoknak társasági szerződésen nyugvó viszonya lévén, annak tagjai az államok, nem pedig a polgárok. A szövetségnek nincsenek polgárai, csak az államoknak.

v A szövetség nem érintkezik az állampolgárokkal, hanem a belé tartozó államokkal, csak ezek útján hathat a polgárokra; az államok, nem polgáraik vannak neki alárendelve, de nem mint alattvalók, hanem szerződésileg vállalt kötelességeiknél fogva.

Az államszövetség (konfederáció) jogilag egészen tiszta s a szövetkezett államok szuverenitásával teljesen összeegyeztethető viszony, de a vele elérni kívánt cél szempontjából igen nehézkes és kevés sikert ígérő államalakulat.

II. Ez a keletkezési oka az államkapcsolatok további fajának, a szövetséges államnak.

Az államok, melyek nem bírnák önnön erejükből önelégült életre jutni, kéntelenek személyiségük egy részét feladni és ezt más államok személyiségének hasonlóképp feladott részével egyesítve egy új, szintén nem teljes személyiség anyagává, részévé tenn.

Lehet, hogy a közös cél, a mely az államokat szerződési kapcsolatra bírja, oly erővel ragadja meg az emberek öntudatát, hogy az államok szerződési kapcsolatát, mely az államszövetség lényegét alkotja, valódi személyiséggé alakítja át a szövetségi feladatokra nézve is. Vagy pedig egy nemzet öntudata, akarata nem elég erős többé a keblében szunnyadó külön célok elfojtására s ezek a nemzet egységes személyisége ellenében az emberi élet bizonyos céljaira nézve öntudatos erőkké, külön személyiségekké válnak.

Azaz több állam szuverenitása megtörik valamely, mindannyiokénál egyetemesb célnak öntudatosá válása következtében,

illetőleg egy állam szuverenitását megtöri a keblében élő külön szükségletek, külön célok öntudatossá, erőssé válása, személyi színvonalra emelkedése.

Így keletkezik a szövetséges állam, mint az az államkapcsolat, a melyben az államszemélyiség szétszakad, először is az emberi eszme bizonyos alkatelemei, céljai tekintetében több külön irányú szuverén személyiségekre, másodsor egy oly szuverén személyiségre, a mely ezeknek a vele egy területen élő, külön egyéniségű állam-személyiségeknek tagjait foglalja egybe az emberi eszme többi alkatelemei, céljai tekintetében.

A szövetséges állam a szuverenitásnak egy területen tárgyak szerinti megosztása külön állami személyiségek között olyképen, hogy mindegyikök a többi állam személyiség éktől függetlenül, saját szervezetével bírja a neki jutott feladatokat megoldani.

A szövetséges állam jellemző ismérve tehát, mely az állam-szövetségtől megkülönbözteti, hogy a több államra nézve közös feladat megoldásának orgánuma a szövetségbeli államoktól függetlenül, szuverén hatalommal és e hatalomnak minden szervével állammá válik, melynek tagjai polgárok, melynek nincs szüksége, főruházva működhetik s mint ilyen, kijelölt működési körében akarata érvényesítésére a vele egy területen levő államok támogatására, hanem saját szerveivel bírja akaratát alattvalói irányában keresztülvinni. Ugyanígy a szövetségbe tartozó minden államnak vannak polgárai, saját céljaira teljesen elégséges államhatalmi szervezete, szóval, az amerikaiak kifejezése szerint, a közös célokkal foglalkozó szervezet is, a külön célokkal foglalkozó szervezetek is saját körükben tökéletes államok, kormányok (perfect government.)

A szövetséges állam által tehát valóban *összetett állam* keletkezik, mert az államszövetség nem az, hanem csak államok társasága, kapcsolata.

Az összetett állam ugyanis azt jelenti, hogy az emberi eszme állami valóságára ugyanazon területen az államszemélyiségek két sorozata támad. Nevezetesen az állami feladatok egy részére, a közöseknek ismertekre valamennyi ember és az egész terület egy állammá lesz, más feladatokra nézve ellenben az emberek területenkint külön államszemélyiségekké válnak.

Az állam az ő fogalmi teljessége szerint csak az államok

mindkét sorozatában van meg, úgymint abban, a mely az összes polgárokat és az egész területet felöleli, azután meg azokban, a melyek e polgároknak s e területnek egy részéből alakultak.

Minden szövetséges államban csak a közös czélokot egyforma elvek szerint megvalósító és a külön czélokot külön elvek szerint kezelő államok együtt tesznek egy igazi államot, külön-külön mindegyik csonka állam.

Az állam összetettsége abban áll igazában, hogy ugyanazon emberek, két külön szuverenitásnak tagjai és alattvalói.

Ha tehát a szövetséges állam sikert akar elérni, az emberi eszmét meg akarja oldani, a kétféle államszemélyiségeknek egybe kell simulniok, életszervezetüknek egymásba kell illeszkednie, azaz egószszé is kell válniok.

Egészszé válása, egy egész részeként való működése az egy területen, ugyanazon emberekből alakult kétféle államoknak, ezek külön államszemélyiségének fenmaradása mellett, az által történhetik, ha a kétféle állami személyiségek működési köre oly világos, érdekeik olyannyira összevágok, hogy működéseik eredménye az egységes államéval megegyezik.

Minthogy azonban a külön államszemélyiségek, a hatáskörök bármily világossága mellett is, működésükben az egységes államéhoz hasonló végeredményt kockáztathatják, a hatáskörök világos körvonalazásán kívül szükség van más intézményekre.

E tekintetben főfontosságú a szövetséges államnak olyan szervezeti átalakulása, hogy ez által a szövetséges állam fölve, melyeknél fogva a közös és a külön czélokra törekvő államok személyisége, szuverenitásuk szervezete egymástól teljesen függetlenül áll fen, módosítást szenved és egyrésztől a közös célú állammal egy területen levő külön célú államoknak befolyás biztosítatik a közös célú állam szervezetének alakulására, ez viszont hatalmat nyert a külön célú államok oly működésének megakadályozására, a mely a szuverenitás megállapított megosztásával ellenkeznek vagy azokat az alapelveket sértene meg, melyeknek követése a szövetséges állambeli élet föltétlen zsinórmértékéül ismertetett el.

Az egyes államok befolyása a közös célú állam szerveinek alakulására, minthogy e szervek működésökben az egyes államoktól függetlenek, jogilag meg nem határozható, de tényleg az egyes államokban élő külön egyéniségi érzület következtében ezeknek

biztosít hatalmat a közös célú államra s így a egyes államok és a közös célú állam működési köreit és szerveit összekapcsolja.

Ellenben a közös célú államnak adott jog az egyes külön célú államok működésének meggátlására jogi világossággal mutatja a közös célú állam fölényét a külön célú államok polgárai fölött.

A szövetséges állami alakulatnak egységes egészségügyi működésére legfontosb azonban, ha a közös célú államot illeti az alkotmányozó hatalom, vagyis úgy az állatni főszervek alakulásának, egymáshozí viszonyának, valamint a szuverén akarat határainak meghatározása is.

Mert ez esetben az egyes államok szuverenitása külön feladatokra nézve is a közös célú állam akaratától függ s az egyes államok csak a közös célú állam megbízottaként, mint annak részei látszanak működni.

Az egyes államok szuverenitásának biztosítása csak úgy lehetséges, ha az alkotmányozó hatalomban oly módon osztoznak a szövetségi célú állam személyiséggel, hogy az alkotmányozó hatalom utóbbi kezében elveszti veszélyességét.

A szövetséges államnak ilyen szervezeti módosulásai által, nevezetesen ha az alkotmányozó hatalom a szövetségi célú szervezetnél van, ha ez befolyást gyakorol az egyes államok működésére, viszont az egyes államok a szövetség szerveinek alakulására: a szövetségi viszonyok valóságos állam jogi természetű viszonyoknak, maga a szövetséges állam államjogi egésznek, az egységes államtól lényegben nem különbözónék tűnik föl.

Az államjogi viszony lényege t. i. abból áll, hogy a viszonyban levők nem saját akaratuknál fogva tartoznak kötelességeket teljesíteni, hanem fölöttük álló felsőbb hatalom parancsánál fogva.

A szövetséges államban az egyes külön célú államok polgáraival szemben a közös célú államnak van ilyen helyzete, a mennyiben ez bizonyos dolgokban az egyes államoknak és polgáraiknak is parancsol, sőt alkotmányukat is módosítja s minthogy a vegyes jellegű viszonyoknál és dolgoknál azok természetét túlnyomó jellemvonásaik szerint ítéljük meg, a szövetséges állam méltán nevezetik államjogi kapcsolatnak.

Ámde épp oly bizonyos, hogy az egyes államok is nevezetes befolyást gyakorolnak a szövetségi célú állam polgáira, akár

az által, hogy lényeges részük van az utóbbi szerveinek esetenként való megalakulására, akár pedig az által, hogy az alkotmányozó hatalom tetemes részben az egyes államoktól is függ s így ellenkező szempontból nem nehéz a szövetséges államtól sajátos lényegét elvitatni s alijában az államszövetség (konfederáció) egyik fejlettebb alakjaként meghatározni.

III. Az összetett állani, a minő a szövetséges állam, fentartató-e két úgy annak az iránynak ellenében, a mely azt alapjában egységes államnak tekinti? valamint azzal szemben, a mely a pusztá konfederációk közé sorozza?

Az első nehézség, mely itt fölmerül, abban áll, hogy a szövetséges állami alakulat a hozzátartozó s az alakulás idejében szuverén államok akaratóból, szerződésekből keletkezhetett. Vajjon szerződési eredete nem teszi-e lehetetlenné, hogy összetett államnak tekintessék? Ámde ily szerződés célja egyenesen az lehet, hogy új alany konstituáltassék s ne csak a meglévő alanyok egymás iránti kötelmei szabályoztassanak, mint az államszövetségben.

A további nehézségek a következők. Lehetséges-e állami személyiség, melynek akaraturalma az emberi életnek csak bizonyos feladataira terjed ki? Lehetséges-e két ily személyiségnek egy testben (földterület, polgárok) való, egymást kiegészítő működése? Lehetséges-e az államszemélyiség ily többsége mellett az emberi eszmének oly megvalósulása, mint egyetlen államszemélyiség mellett?

Más szóval lehetséges a szuverenitás megosztása tárgyak szerint? Megférnek-e ily tárgyilag korlátolt szuverenitásé államok egy területen s a polgárok egyenlőn összeolvadhatnak-e mindkét rendű állammal? Lehetséges-e az általános jó megvalósulása a szuverenitásnak s a polgároknak ily szétosztása által?

Fogalmilag igen. mert a szuverenitás tárgyai könnyen megkülönböztethetők.

Az oszthatatlanság, vagyis a szuverenitásnak az a tulajdonsága sem áll ennek ellen, melynél fogva az állam az emberi élet minden tárgyára irányzó erőt követel, mert a szuverenitásnak e tulajdonsága csak lehetőséget rejt magában s tényleg az egységes államok több vagy kevesebb tárgyat vonnak irányzásuk körébe.

Az egy területen való megférést az uralom tárgyainak különbsége teszi lehetségessé.

A polgárok összeolvadása a több állammal az által válik lehetségessé, mert ezek csak együttvéve tesznek egy államot, tehát nem kívannak több áldozatot, mint ha a polgár egységes államnak tagja. Lélektanilag pedig valamelyes fejlett közületben minden ember több relatív egész között bír megoszlni; tagja családjának, egyházának, rendjének, osztályának, államának.

Lehetséges-e az általános jó megvalósulása az államnak ily megoszlásával? A külön államszemélyiségek nem zárják-e ki az emberi eszmének valamennyire rokon felfogását? Várhatni-e a külön államszemélyiségek akaratának oly összetetalálkozását, melyet az emberi életnek teljesen el nem darabolható egysége követel? A szövetséges állam tényleges megvalósulása attól függ, ad-e a dolog természete s a tapasztalat e kérdésekre igenlő feleletet.

Az általános jó megvalósulhat a szövetséges államban, de bizonyos, hogy a szövetséges állam csak oly emberi közületben lehetséges, a melynek egymástól sokban elütő részeit az emberinek valamelyest egyformájú eszméje mozgatja. Egy nemzetnek törzsei, vagy rokonjellegű nemzetek tehetnek csak szövetséges államot, míg államszövetségek egészen különböző nemzetek között pusztán gazdasági, társadalmi és nemzetközi hatalmi érdekeik következtében is keletkezhetnek; utóbbi érdekek nagyban elősegíthetik az államszövetség szilárdságát és a szövetszertett államok közös céljai közt az ily érdekek előmozdítása rendszerint helyet is foglal, de bizonyos fokú nemzeti egység vagy rokonság nélkül elégtelenek a szövetséges állam fenállására.

Az államszemélyiségnek, a szuverenitásnak az a csonkulása, mely a szövetséges állambeli, kétféle államra nézve beáll, csak az által lesz elviselhető, hogy e csonkulás nem lényegében idegen vagy éppen ellenséges személyiség javára megy végbe, hanem mindegyik rendű államszemélyiség, a közös célokra törekvő épp úgy, mint a különczélű, egymást önlényök kiegészítő részének tekinthetik.

A szövetséges állam nem zárja ki a benne levő kétrendű államszemélyiségek akaratának találkozását. Elsősorban a szövetséges állam polgárainak érzülete eszközli ezt. A nemzet a szövetséges államban csak a kétféle államszemélyiségben együttvéve létezik, a mely együttlét teljes tárgyilagosságú, jogilag meghatározott külön lété azonban nem lesz s csupán érzületileg, a szövetséges államok polgárainak közérzületében, hazafiségában él, épp úgy mint a csa-

lád személyisége, a mely szintén nem tárgyilagos, jogi jellegű, hanem érületi.

A szövetséges államalakulás” mellett jogilag megkülönböztethető több nemzet van; így a német birodalomban a német mellett a porosz, bajor; a svájcziában a svájczi mellett a genfi, a luzerni, a zürichi; az amerikaiban az amerikai mellett a californiai, a virginiai, a pensylvaniai; de fogalmilag e nemzetek egyike sem teljes; egész nemzet csak a külön állami érzésnek a szövetségi érzéssel való összeolvadása által keletkezik.

A nemzeti lét, az államiság azonban sohasem nyughatik merő alanyi tényezőkön, mert az államiság a szellemnek tárgyilagos érvényesülése, intézményekben való megnyilatkozása.

A szövetséges állam lehetősége és ily szövetséges államban a kétféle, csonka nemzeti akarat találkozása az általános jó érdekében., oly szervezettől függ, a mely a kétrendű államszemélyiség létezését egymás mellett megengedi, egymásra való kölcsönhatásuknak utat nyit a nélkül, hogy összeolvadásukat eredményezné.

A szövetséges állam ily szervezet által nem egy irányban térhet el alapelvétől, mely a kétrendű államhatalmagnak egymás hatáskörébe való avatkozását nem tűri s mégis fenállhat, ha e beavatkozás a tényleges hatalmi tényezők egyensúlyát nem bontja meg.

Ez elvtől való eltérés a szövetséges államot jogilag egységes államnak vagy merő konfederációnak tüntetheti föl, minthogy azonban az állam a véges világ tüneménye, természetét első sorban az a véges erő határozza meg, melyet ott kifejtteni bír, bárminő legyen állása jogilag. A jog ugyanis túlmege már a végesen, a szellem birodalmába nyúl be és részben erkölcsi jellegű. A szövetséges állam az ő szervezetének hatalmi megosztása által igen is fentarthatja a kétféle szuverenitást s biztosíthatja összevágó működésöket.

Tisztán jogilag nem egyszer lehetetlen lesz a szövetséges állam konstruálása, a mint a családöt sem magyarázhatni meg egyedül joggal, mert a jog az emberi erőknök, a cselekvési lehetőségeknek az értelem által elvontan megállapított szabálya, a mely a tényleges erőket, a jognál magasabb erkölcsi tényezőket, az érületet sem megmérni, sem megfélekezni nem bírja.

A miért a szövetséges állam, mint a szuverenitások megosztása egy területen lehetetlennek tartatik s oly államnak nevezetik, a melynek részei az államéhoz ugyan hasonló jogokat ellenörizet-

lenül gyakorolhatnak, melyeknek azonban szuverenitásuk nincs, abban rejlik, hogy a szövetséges államban az alkotmányozó hatalom, a hatáskör meghatározásának joga, a németek által úgynevezett Competenz-Competenz, a közös célok fölött uralkodó szervezetnél van.

Már a szuverenitás megosztásának tárgyalásakor elemezvén o kérdést, áttérhetünk az államkapcsolatok egy alfájára, a fejedelmi uniókra, melyek azonban nem az államszövetség és szövetség állam mellett, hanem alatt állanak.

b) A fejedelmi uniók.

Az unió ugyanis oly államkapcsolat, melyben két vagy több monarchikus formájú államnak fejedelmi szervét ugyanaz a természetes személy alkotja, fejedelmi funkcióit ugyanaz a fizikai személy végzi.

Ily kapcsolat beállhat véletlenül, midőn 1. a trónörökösödési törvények következtében a nélkül, hogy ezt a törvények célozták volna, azonagy személyre száll független államok fejedelemsége; beállhat 2. hódítás következtében, midőn az egyik állam a másikat meg tudja fosztani fejedelmi szervétől, de nem tudja magába olvasztani s személyiségéből kivetkőztetni, beállhat azonban 3. az által is, ha valamely állam egy más államnak akár egyenes, akár hallgatag beleegyezésével ennek fejedelmét választja meg vagy éppen családjára ruházza a fejedelmi hatalmat, azaz több állam fejedelmi funkcióit azonagy természetes személy végzi.

Az első két esetben a kapcsolat önkéntelen, tényleges, az utóbbiban öntudatos, jog s szerződés útján keletkezhetik.

Az örökösödési törvények véletlen találkozása vagy a hódítás úr jani egyesülése a fejedelmi funkcióknak ugyanazon személyben, szervben, határozatlan jellegű államkapcsolatok. Az illető államok szuverenitásának sértetlen különváltsága vagy nagyfokú egybeolvadása egyaránt lehetséges ily alakulat mellett s e két lehetőség attól függ, vajjon 1. a fejedelmi szervükben egyesült, más szóval fejedelmi funkcióikat egy fizikai személybe helyező államoknak egyenlő vagy különböző ereje és érdeke van-e? 2. Vajjon a fejedelmi szerv mellett vannak-e mindkét államnak még más főszervei.

is, avagy a fejedelem az államok egyikében vagy mindkettejében a többi államhatalmi funkciót (törvényhozót, végrehajtót) is végzi-e? A hol ugyanis a fejedelmen kívül más önálló államhatalom egyik államban sincs, ott az örökösödés útján bekövetkező véletlen egyesülés is legtöbbször egybeolvasztja az urnáit államok szuverenitását, mert a szuverenitásnak a fejedelem az egyetlen szerve, az állam személyisége csak benne és általa aktív. A két állam érdekének és erejének egyenlősége vagy különbsége mily befolyású? nem igényel fejtegetést, magától világos.

Ellenben a hol a két állam tudatosan teszi ugyanazon egyént fejedelmévé, azt okvetlenül valamely célból teszi, akár egyenesen, akár hallgatag fejezze ki e célt, akár nyilatkozzék e megegyezés nyílt szerződésben, akár hallgatag olyképen, hogy az az állam, melynek fejedelmét vagy családját a másik is fejedelmévé, illetve] dinastiájává választja, ez ellen kifogást nem tesz.

Ily hallgatag megegyezést okvetlenül föl kell tennünk, mert a fejedelmi személy ily választás által több állam tagjává lesz s ha már a közönséges polgárra nézve áll a szabály, hogy két állam polgára nem lehet, mennyivel nagyobbak a nehézségek, hogy a döntő hatalmú fejedelem oszssa meg magát több állam között. Innét több alkotmányban meg is találjuk a korlátolást, hogy a fejedelem más állam fejedelemségét nem viselheti az állam beleegyezése nélkül, a mely csak akkor fog megadatni, ha a két államnak valamely közös célja és érdeke van.

Két állam fejedelmi funkciójának, szervének urnája ugyanazon fizikai személyben tehát okvetlen valamely célból történik, mert orgánumot magáért, cél nélkül nem alkot az állam.

A fejedelmi szervnek azonegy természetes személyben való szándékos uniója tehát monarchiákban, még ha az uniót létesítő állami tény világosan nem jelöl is ki valamely közös célt az államok közt, hallgatag ily célban való közösséget, ezenkívül pedig nyíltan a fejedelmi funkciónak fizikailag azonos szerv útján való végzését jelenti. Minden céltudatos unió túlmegy a fejedelem fizikai személyének közösségén.

A monarchikus államoknak a fejedelmi szerv fizikai személyazonosságá által közvetített uniója azonban, jóllehet szuverenitásuknak összeolvadását nem követeli, mindenesetre magában rejti annak korlátozását egyrészt az által, hogy nyíltan vagy hallgatag

közös célzt fogad el kötelezőleg az ekként uniált államokra, másrészt pedig annak következtében, mert az államnak döntő fontosságú, még felelőtlenséggel is fölruházott fejedelmi szerve ugyanazon természetes személyben létezvén, elképzelhetlen, hogy ily természetes személy a két államnak jogilag ugyan különböző funkcióit mégis egymásra való minden tekintet nélkül gyakorolja.

Vagyis már a fejedelemnek pusztá, tényleges közössége az ily uniót szükségkép államszövetséggé teszi, mert legalább is az uniált államok külügyi céljainak közösségét vonja maga után, tényleg, lélektanilag lehetetlen lévén, hogy ugyanaz a fejedelem kétféle, ellenkező külkormányzatot folytasson.

A célközösségnek esetleg lappangó volta, a nehézség, hogy a fejedelmi szerv magát belsőleg, lelkileg a két állam közt megoszsza, okai annak, hogy az ily uniók az államkapcsolatoknak egészen sajátlagos, a szövetséges államtól és a konföderációtól egészen különböző nemének tekintetnek. Ehhez járul, hogy a monarchikus államforma történetileg a dinasztianak az egész társadalom fölött való nagy kiemelkedésén nyugszik, a monarcha állami funkciói mintegy patrimoniumának, házi hatalmának tűnnek föl. Végül abban is rejlik ily felfogásnak az oka, hogy az ily uniók a dinasztikiában rejülő nagy önsúlynak és hatalomnak az állam fölött gyakorolt nyomása következtében keletkezvén, azok csak monarchiákban jöttek létre, míg más államkapcsolatok nemcsak monarchikus államformák között lehetségesek.

Azonban annak daczára, hogy az unióknak ily különleges keletkezési okai vannak, hogy az államformáknak csak egy részében fordulnak elő, őket a többi államkapcsolatok (államszövetség és szövetséges állam) alá lehet sorozni, mihelyest nem többé patrimonialis jellegű, hanem a köznek eszméjétől vezetett államokban fordulnak elő, a hol a monarcha az államnak nem a üdajdonosa, hanem legfőbb orgánuma.

Megegyeznek az uniók névszerint az államszövetségekkel abban, hogy a fejedelmi uniókban is több államra nézve az államcélok egy részének közössége s ez által szuverenitásuknak kölcsönös, szerződési korlátozottsága van jelen, megegyeznek továbbá abban, hogy a közös célok megvalósítására irányuló államakaratok létrejöttének módja bizonyos fokig előre meg van állapítva az által, hogy a két állam akaratának legfőbb tényezője a monarcha, ugyan-

az a természetes személy. Ellenben különböznek abban, hogy az ily fejedelmi személyben a közös célnak és az államok külön céljaira vonatkozó szuverén akarat létrehozásának legfőbb szerve, a fejedelmi tényleg és fizikailag egy. Ámde nincs kizárva, hogy a közös célokra az egy fizikai személybe helyezett fejedelmi szerv mellett külön határozó szervek (szövetségtanács) alkottassanak, a melyek külön működnek az uniált államoknak nem közös célokkal foglalkozó parlamentjei, végrehajtó hatalma mellett.

A fejedelmi uniók federatív jellege, vagyis az uniált államok szuverenitása lényegileg épp oly módon őrizhető meg, mint más államszövetségekben. Az oly fejedelmi uniók, a melyekben az egybekötött államok szuverenitása össze nem foly, hanem csak korlátozva van az elvállalt kötelezettségek s a szuverén akarat nyilvánulását, a mint mondani szokták, az államhatalmi funkciók gyakorlását a szövetségre való tekintettel módosító intézmények által, felelnek meg nagyjában annak a homályos fogalomnak, a melyet az úgynevezett *perszonál unióval különösen nálunk öszekötni szoktak.*

A perszonál uniók közt azonban, ha az államszövetséggel egyértelműnek véteinek, további különbség is teendő. Vannak tiszta uniók, a melyekben a fejedelmi szervek kívül csak kötelezettségek kötik össze az államokat és intézményes uniók, a melyekben a közös fejedelmen kívül más, szerződési alapon nyugvó intézmények által is meg van kötve az uniált államok szuverenitása.

A reál uniók ellenben oly államkapcsolatok, melyekben a fejedelmi szerv közösségén kívül az egybekapcsolt államok szuverenitása is egybeolvad az államcél bizonyos része tekintetében. Úgy hogy a reál unióban nem célok közössége, hanem egysége van jelen, minden az uniált államok határozati köréből elvont ügyre nézve, nem a szuverenitások megkötése, korlátozása, hanem egysítése foglaltatik az államcél valamely részét illetőleg.

A reál unió tehát a szövetséges állam egyik különös eseteként fogható föl, a midőn a közös és nem közös államfeladatokra vonatkozó szuverenitásnak fejedelmi szerve ugyanaz a természetes személy. A reál unióban a fejedelem többféle szuverenitásnak más-képen az orgánuma, mint az államszövetségi jellegű uniókban. Orgánuma t. i. több állam bizonyos tárgyakra nézve egybeolvadt szuverenitásának s orgánuma ez államok külön maradt szuverenitásának.

A reál unióktól különböznek a kebeles (inkorporatív) uniók, A kebeles unió olyan egységes államot jelent, mely több államból keletkezett s a melynek hajdan saját szuverenitásnak örvendő részei az államnak általános törvényhozása és kormányzata mellett külön törvényhozási vagy külön kormányzati funkciókat végeznek ugyan, de az állam általános törvényhozásának vagy kormányzatának állandó ellenőrzése alatt állnak a szuverenitás főszervének, a fejedelemnek egységessége mellett. A kebeles uniók lényegileg különböznek tehát úgy a szövetséges államoktól, mint a reál unióktól.

A szövetséges államban, a reál unióban a részek a szuverenitást, habár az csak átruházott is, a visszavonásig ellenőrizetlenül gyakorolják, ellenben a kebeles unióban egy állam részei (ország, tartomány) a törvényhozási, kormányzati funkciókat bizonyos államfeladatokra külön gyakorolják ugyan, de akár az állam fejének, akár általános törvényhozási vagy kormányzati szerveinek rendszeres ellenőrzése és felügyelete alatt. (Horvátország.)

Sőt a kebeles unió oly fokú lehet, hogy az uniált részek még az ily ellenőrzés mellett gyakorolt szuverén funkciókból is ki vannak zárva s csakis a területeiken alkalmazott szabályoknak, hatósági szervezetüknek némely különbsége által válnak el az állam többi részeitől.

Az államkapcsolatok tantörténetének elvileg legfontosabb részeit a szuverenitás oszthatlanságának tantörténetében a lehetőség szerint elég behatóan tárgyalván, itt talán elég lesz e kapcsolatoknak csak azzal a fajával foglalkozni a mely a fejedelmi uniók (perszonál és reál unió) neve alatt ismeretes s reánk elsőrendű fontosságú.

Hazai felfogásunk e részben üres jelszavak, nem elemzett szövegek terro-rizmusá alatt áll, melyet a pártellenetek még inkább szítanak.

Kétszeresen szükséges tehát itt a szavak mögött a lényegyet kutatni.

A perszonál és reál unió fogalma a természetjognak a XVIII. százban rendszeresen tanított elmélete útján jut a köztudatba.

Nevezetesen a Mária Terézia idejétől Ferdinándig hivatalosan előszabott Martini tankönyve jelöli meg a hazai gondolkodás irányát, midőn a súlypontot az államfőbe helyezi, az államfő mellett azonban kellőleg nem domborítja ki a szuverenitást. Az államfő közössége mellett a további felosztási alap ugyanígy majd az egész és részei, majd a jogokban, az alkotmányformában való egyenlőség és különbség. így egyik műve szerint (Positionen de Jure Civil. Cap. XII.): Plures civitates unum fieri possunt, si comrnuni cuidam Imperanti subjiuntur. Atque talis unio vocatur incorporativa, si altera civitas veluti pars et acces-

solium cum altera tanquam toto et principali coalescat . . . alia non incorporativa est, quum sua quaevis jura, suampe formam retinet.

Az utóbbi meghatározás illetl Magyarországra, „ha elfeledjük a meghatóm-zás elejét, mely szerint, a két állam még akkor is unum fit, ha nem törödünk azzal, mifele jogoknak kell különbözöknek lenni, sem azzal, mit jelent a közös Imperans, a mai közjogi kifejezésekben is király helyett gyakran előforduló uralkodó. Vajjon csak fizikai személyét vagy fejedelem-jogait illetleg is közös-e az uralkodó? Mit jelent a „subjectio” az ilyen közös uralkodó irányában.

Martini munkájának német kiadásában a. főfelosztási alap: az uralkodó megtartása mellett már az államcziel és a polgárok egyesülése adja a felosztás további alapját. „Bürger eines Staates können nur diejenigen angesehen werden., die unter sich zur Erreichung des nämlichen Endzweckes vereinigt sind. Mehrere Menschenmengen, die zwar unter dem nämlichen Oberhaupte stehen, aber nicht unter sich zur Erreichung des nämlichen Endzweckes vereinigt sind, wie England und Hannover, oder Hungarn, Böhmen, Österreich, machen mehrere Staaten.”

Itt a magvai ázat még kedvezőbb Magyarországra, ha a felhozott példa Ausztria és Csehország államiségává nézve valakit zavarba nem ejt.

Martini nyomain haladnak hazai íróink *Brezanóczy, Szibenlist, Bánó*, a kiktől a XIX. század első felének nemzedékei szerezték államjogi műveltségük alapjait.

A magyar befolyás az államfő közösségében nem talál semmi okot e közösség okának kutatásáru, a magyar királyban nem látja a német császárt s az osztrák territóriumok Landesherr-jét, országurát, utóbb az osztrák császárt s-jogi és politikai meggyözödésében meglegszik azzal a tudattal, hogy törvényeiben a német császár s az osztrák területek ura, szerződő félként névleg nem szerepel s így Magyarország a fejedelem személyében való közösség daczára is regnum independens, Magyarország Ansztriával nem áll kapcsolatban.

Aranka György (*Az Anqlus és Magyar Igazgatásról 9. 14. l.*) ennek a meggyözödésnek magyar nyelvű tolmácsa, az egész kérdés súlypontját arra helyezve, vajjon a fejedelem közössége megszűnteti-e az alatta álló államok szuverenitását? „Magyarország, így szól, Ausztriától egy olyan megkülönböztetett ország azért, hogy a kettőnek egy feje van, mint Anglia Hannoverától azért, hogy ezeknek is egy feje vagon, mind Határiba, mind Törvényeibe, mind Igazgatásába, mind minden pontra nézve. Magyarország és Ausztria sem egy ország, sőt nem hogy a kettő egy volna, de még hogy egészen egybe zavartassanak is, – mint eddig hiába próbáltatott – természetekre nézve lehetetlen.”

A magyar gondolkodás megállapodott az Aranka-féle felfogásnál, mely a perszonál uniót illetleg lényegében egyezik á német *Pintérével*, a ki először használja a tudományban (*Instit. juris publici germanici 1770.*) a perszonál Unió nevet s Magyar és Csehország, Anglia és Hannovera viszonyát ilyennek tekinti. Ellenben a reál unióval, annak természetével nem törődik a magyar gondolkodás.

Pütternél azonban az egész megkülönböztetés mérőben formai, nominális, meghatározás.

Ugyanis a perszonál unió két vagy több állam kapcsolata, melyeknek közös feje van s mégis függetlenek.

Reál unió ellenben oly kapcsolat több állam között, a melyeknek a fejedelem személyén kívül ügyeik is közösek. Ilyenek *a) kebeles uniók (unió reális, inaequalis sive incorporai íva); b) unió reális aequalis*, amelyben az összekapcsolt államoknak bizonyos önállósága és egyenlősége fenmarad, de belőlök új állam keletkezik; *c) federációk (systemata federatorum statuum)*, a melyek szövetségek által vannak egybekötve, de függetlenségük megóvásával; *d) az összetett államok*, mint a német római szt. birodalom, a melyekben kétféle: független és alárendelt szuverén hatalom van, az első a birodalomé, ezt nevezik *Reichshoheit*-nek, a második annak egyik területi részéé, neve *Landeshoheit*.

Ez a meghatározás teljesen értéktelen, mert a reál unió alá teljesen különböző jelenségeket foglal merő névbeli hasonlóság miatt. Magyarország és Erdély mai uniója s a szuverén svájci kantonok federációja a múlt százban egyaránt reál uniók e meghatározás szerint.

A magyar felfogás még is ragaszkodik hozzá, mert látszólag Magyarország szuverenitásának kedvez, de mert a tudomány újabb kísérletei sem voltak kielégítők.

A Kleber-é (Öffentl. Recht. d. Deutschen Bundes 82. §.) p. o. arra fektette a súlyt, hogy a perszonál unióban a kapcsolat csak a fejedelem személye által létesül, a reál unióban közös jog által (unio civitatum jure societatis) a mi a reál unió Jogalmát újra egészen értéktelenné tette, mert legkülönbözőbb jelenségeket összefoglalt.

Hasonlókép hiányos volt általában is az a meghatározás, melyet *a reál unió modern fogalmának kezdeményezője*, a hesszeni alkotmányos küzdelmekben tanúsított férfiás magatartásáért a szabadelvüektől nagyrabecsült *Jordan (Versuche üb allgem. Staatsrecht 1828. 203. 208. l.)* felállított.

„Stellen zwei oder mehrere einander coordinirte und durch eine fundamentale und bleibende Vereinigung (unió reális) verbundene Länder unter ein und der selben Herrschaft, so heissen sie in dieser Hinsicht unirte Staaten im strengen Sinn (Kaiserreich), wobei es keinen Unterschied macht, ob alle diese Länder auch eine und dieselbe Verfassung haben oder ob ein jedes derselben nach besonderen Grundnormen regiert werden muss. Die bloss zufällige und darum auflösliehe Vereinigung der Staatsgewalt über zwei oder mehrere Staaten in der Person eines Herrschers, so dass er in einem jeden dieser Staaten als ein besonderer Herrscher erscheint und die Regierung in dem einen Staate auf die in der anderen keinen rechtlichen Einfluss hat (unió personalis) ist keine wahre Staatenverbindung, weil die einzelnen Staaten wegen dieser Einheit der physischen Person des Herrschers in keinem besonderen Verhältnisse zu einander stehen, sondern verschiedene und von einander unabhängige Staaten bleiben. „

Sem a meghatározás, sem a felhozott példák nem voltak olyanok, hogy a magyar felfogás Magyarország viszonyát Ausztriához a reál unióval helyesen vissza adottnak találhatta volna, mert a példákban a reál unió esetei gyanánt egy sorban említettek Anglia, Skócia és Irland, továbbá Magyarország és Ausztria uniói.

Nem csoda hát, ha Jordan álláspontját még Cziráky sem fogadja el, jóllehet egyenesen foglalkozik vele (*Consp. Jur. publici* 79. §., melynek címe: *Natur Jordan*), jóllehet maga is inkább a felé a nézet felé hajlik, mely a reál unió homályos fogalma körébe főleg azokat az államkapcsolatokat vonta, a melyek által több szuverenitás olvad egybe, névszerint midőn így szól: „Non una earundum (t. i. Ausztria és Magyarország) cum alterius detrimento . . . verum aequali communis utilitatis salutisque obtutu gubernetur”, majd meg egyenesen kijelenti, hogy „Hungaria integram quidem Monarchiae partem csonstatuam.”

A magyar felfogás lényege a reál és perszonál uniót illetőleg abba helyezhető hogy az államoknak állandó érintkezését, akárminő kapcsolatát, mihelyest az, egyes különleges külügyi érdekekben kötött, rövid tartamú, véd- és daeszövetségén túl megy, az illető államok szuverenitása egybeolvadásának tekintette *. mivel a reál unió a jelen század első felében úgy szerepel az elméletben, mint államoknak állandó, alaptörvények közvetítése által véghezvitt kapcsolata, a irál uniót az „incorporatio”-val azonosítja.

Diétái is és megyei életben szerzett jogászai érzékével átlátja, hogy ily átátlánots definícióból vonható következtetések beláthatlanok, jobb hát a perszonál unió világosabb, a nemzet szuverenitását nem veszélyeztető jelszót elfogadni, a nélkül, hogy akár az államok közti szövetségek természetét vizsgálná, akár a reálnak nevezett uniók számos fajai között különbséget tenne.

Az iskola is ily irányban neveli az ifjú nemzedéket. *Faber*, a pozsonyi jogtanár (*Instit. Statistical* 1824. 54. §.) különösen éles ennek az iránynak formulázásában. „Status plures – így szól – invicem jungi possunt. Unio haec out nominális, eaque vei in una domo vei Imperante, aut realis seu incorporativa est. Unione incorporativa comixti status, et Imperantem, et jus publicum commune habent, ut Slavonia et Hungaria.

Megerősíti régi irányában a magyar felfogást az a német író, a ki a jelen száz első felében szabadelvű állam fér fiainkra a legnagyobb befolyású volt, Rotleck, azt tanítva (Vernunft recht I. köt. (12. §.), hogy a perszonál unió oly egyesülés, a mely egy uralkodó háznak főbb országra kiterjedő uralkodói jogain nyugszik, ellentétben a reál unióval, a mely „eine dingliche Vereinigung, das heisst durch einen (hundvertrag oder Grundgesetz bewirkte der Lander selbst”. Az elsőre példát lát Ausztriában, az utóbbira Svéd- és Norvégországban.

A magyar felfogás sarkpontját az alkotta, hogy Magyarország független ország, mely királyával alkotja közönséges, úgy mint alaptörvényeit s ezek létrejöttére senkinek befolyása nem lehet.

Ebből folyólag a trónöröklési törvényre sem ismerte el, hogy abban a magyar királyon s országgyűlésen kívül idegen hatalomnak része volt s az 1723. 1. 2.. 3. törvény cikket is Ausztria beavatkozása nélkül létrejöttek tekintette. El nem ismerte, hogy a magyar király fizikai személyében az osztrák területek országura (Landesherr) egyesült, a ki pedig csak ebben a minőségében, nem mint magyar király kötelezhette az osztrák terület oszthatatlanságát, az osztrák és magyar terület együttes birtoklását, a ki csak mint e terület korlátlan szuverenitású ura egyezhett bele, hogy osztrák országurasa mellett a magyar királyi hatalmat is gyakorolhassa.

A magyar felfogás megállapodott annál a ténynél, hogy a pragmatika szankció az örökösödést s a közös birtoklásnak közjogilag nem definiált állapotát rendező s gondosan kerülte e tény következményeinek meghatározását, különösen azonban annak diplomatikus elismerését, hogy a közös fejedelemség a közös birtoklás tekintetében az osztrák területekkel kötött szerződés által meg lenne kötve.

Rotteck magyarázata, a perszonál és reál unióról újabb óvó példa volt, hogy Magyarországnak az osztrák területtel kapcsolata ne legyen, („durch Grundvertrag bewirkte Vereinigung der Länder selbst”), mert ekkor reál unió lenne, mely alá Heffter, a 18 előtt nagytekintélyű nemzetközi jogi író, az inkorporációt is sorozta.

A mint a külföldi és hazai elmélet, úgy a magyar közfelfogás sem bírt arra az egyedül helyes alapra, helyezkedni, hogy szuverén államok egymással vagy szerződés vagy hódítás útján jöhetnek kapcsolatba.

Utóbbit Magyarországra nézve komolyan senki sem vitatta, a másikat elfogadni – ha az elméleti erő meg is lett volna hozzá – félt a nemzet, érzeve gyengeségét, jogainak, suverenitásának az osztrák területek urával, a német-római császárral való „személyes” unió által végbement tényleges csonkítását.

A jog- és tényállapot ily viszonyában előnyösebbnek látszott a törvények szavaihoz ragaszkodni, mintsem a Magyarország és az osztrák területek közt létrejött jogügylet természetét a szavakon kívül a tényekből magyarázni.

Mély hálával tartozunk az ősöknek a nemzet függetlenségének védelmében kifejtett kitartó küzdelméért, nem kárhoztathajják, hogy elméletük nem volt világosabb a külföldénél; a tudományra azonban nem kevésbé bizonyos a negatív eredmény, a homály, mely olyan hosszas küzdelmek után is fennmarad az államkapcsolatok azon alfajára nézve, a melyet fejedelmi uniók neve alatt említünk.

Nemcsak az alkotmányellenes tények előtt hunyt szemet a magyar felfogás, hanem az alkotmányosak előtt is, amelyekből a magyar és osztrák államok federatív kapcsolata következtethető volt.

Történeti tény, hogy 1723-ban az országgyűlés a közös birtokláson kívül a közös védelemre is gondolt, ha egyenesen nem mondta is ki s arra nézve az osztrák országrendekkel szerződni akart (*L. Salamon Fer. Magyar kir. szék betöltése 190-191. l.*) s a formai szerződés megkötése azon múlt, hogy az osztrák területek országúra nem volt hajlandó az alkotmányos jogaiktól majdnem egészen megfosztott osztrák országrendeknek ily szuverén ténykedésében részt engedni s biztosította az országgyűlést, hogy e részben maga fog gondoskodni, a mit nyilván nem tehetett, mint magyar király, hanem csak mint az osztrák területek országúra.

Nem szólok az erdélyi 1744-iki 3. és 1791. 6. novellaris artikulusokról, „melyek a pragmatika szankcióban egyenesen kifejezik a „simultana possessio” mellett a „mutua defensio-t”, de az 1744. 11. és 1790/1. 17. magyar t.-cz.-ekben már a magyarok alkalmazása „ad ipsum Status Ministerium” említetik, a külügyek és belügyek közt különbség tételük, s rendeltetik, hogy ezek „per Ungaros,

haec vero cum influxu Hungarorum pertinetur” a követségi pályára készülő pedig „in Cancellaria Status intima” vagyis a magyar kormányzaton kívül álló külügyministeriumba fölvétessenek, a mi a külügyek közösségének alkotmányos elismeréséül tekinthető.

Magyarország és Ausztria kapcsolatának szövetségi jellegét egyenesen elismeri az 1832/6-iki országgyűlés alsó táblájának V. Ferdinánd király címzése iránti kérdésben tett nyilatkozata, mely szerint „azon Magyarország, mely az ausztriai birodalombeli tartományokkal a kölcsönös védelemre egysülve vagyon, azon birodalomnak mindazáltal uem kiegészítő része”.

Ugyanezt teszi az 1847/48-iki alsó tábla felirati javaslata, mely szerint a szomszéd örökös tartományok és Magyarország érdekei kiegyenlítésének neliézségei „nem a köztünk levő szövetséges viszonyból erednek”, de még inkább az első független magyar ministerium, midőn az olasz tartományok elleni „háborúra kért újoncz megszavazás iránt állást foglalva, már egyenesen „a pragmatika szankció alapján egyesült országok szövetségi viszonyából folyó kötelességnek mondja, hogy ha a birodalom bármely része külellenség által meg támadtatik, azt az egész birodalom minden népe köteles megvédeni a támadás ellen”.

Magyarország és Ausztria védelmi szövetségét azonban tiszta nemzetközi frigyként (alliance) is vehetni, a melyből a fejedelem személyén kívül újabb kapcsolat nem következik, azt a tényt pedig, hogy e szövetségről az európai nemzetek nem tudnak s Magyarország a nemzetközi életben a múlt száz vége óta eltűnik, mint szuverén hatalom, ignorálta a hazai közélet.

Mindazáltal Magyarország nemzetközi alanyiségének hiánya, a „Status Cancellaria intima” fenállása, a védelmi szövetségnek egyenes vagy hallgatag elismerése, p. o. az újonczok megszavazásánál, a *per szónál unió elmélete mellett a közfelfogásban helyet adnak egy homályos, veszedelmes fogalomnak: az Ausztriát és Magyarországot egybefoglaló monarchia, egész monarchia, birodalom, összes birodalom fogalmának.*

Nemcsak Széchenyi István beszél (Politikai Programtörök 2É. I.) ausztriai közállományról, közálladalomról, melynek Magyarország már kiegészítő része, mit az alsó tábla V. Ferdinánd eme vitatása alkalmával tagadott, hanem a fentebbi kitételeket a JÜ előtti ellenzék összes vezér fér fiainak nézeteit kifejező, Deák Ferencz szerkesztette IHJfi. jun. ö-iki „Ellenzéki nyilatkozai” tartalmazza.

De e szavak magukban az 1848-9-iki törvényekben is előfordulnak. Az előbeszéd a „pragmatica sanctio által vele válhatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyokról”, a III. t.-cz. 2. §-a „a korona egységének, a birodalom kapcsolatának épségben tartásáról” szól, a 13. §. a végrehajtó hatalomnak egy külön orgánumát teremii csak abból a czélből, „hogy mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik”, befolyjon, a XVIII. t.-cz. 6. §-a az uralkodóház közösségében létezőnek mondott birodalmi kapcsolatot, a király és az uralkodóház tagjainak a 7. és 8. §-ban foglalt büntetőjogi védelmén kívül, külön büntetőjogi védelemben részesíti.

Homályosak, veszedelmesek voltak e fogalmak, mert a perszónál uniónak

divó fogalmával nem látszottak ellenkezni. A birodalom szó látszólag megfelelt a latin possessiónak, már pedig a 1723. 2. t.-cz. 7. §-a mondja, hogy az örökösödési jogot a felséges ausztriai ház mindkét nemű tagjaira átruházzák az első szülöttségi örökösödésnek a szerint a rendje szerint, melyet ő császári és királyi felsége Németországban és azonkívül fekvő, feloszthatlanul, elválaszthatlanul és Magyarországgal együtt *birandó* (possidendis) országaiban és tartományaiban meghatározott.

A birodalom tehát e közös possessiót jelentené; de mit jelent a közjogban a possessio, a birodalom? nyilván mást mint a magán jogban, ha csak az állami uralmat a magán tulajdon, a patrimonialitás színvonalán nem képzeljük.

Sőt a birodalomnak közjogilag ma sem tisztázott fogalma az életben sokkal többet mond.

Még határozatlanabb és veszélyesebb, más jogi rendezés hiányában, az egész monarchia-féle fogalom, mert a benne foglaltaknak egy szuverenitásban való egyesülését határozottan kifejezi.

A per szónál unió hagyományos fogalmának kudarczát mi sem bizonyítja világosabban, mintha azok, a kik reá esküsznek, kentelenek mellette a szövetség, a birodalom, az egész monarchia, a két államot egybefoglaló monarchia fogalmaikhoz folyamodni azoknak a viszonyoknak jellemzésekor, melyek Magyarország és Ausztria között fenállottak, melyek azonban a perszonál unió theoriája szerint a két állam fejedelmi szervének ugyanazon személyben való találkozásán kívül másban nem állottak volna.

Ha a két állam közötti viszonyok túlmentek, a mint mindenki elismerte a fejedelmi szervnek egy fizikai személyben való létezésén, úgy e további kacsolatnak is kellett okának lenni, a mint volt annak is, hogy egy ember – a magyar király és az osztrák országúr – két államnak nemcsak polgára, de fejedelme is lehetett.

Ezt az okot azonban a magyar felfogás egyedül a magyar állam szuverén akaratában kereste, nem gondolva meg, hogy ezzel a magyar szuverén hatalomnak egy más állam szuverén hatalmába való átnyúlását fejezi ki, mert az egyik állam a másiknak fejedelméről, de még egyszerű polgáráról sem rendelkezhetik, annak a másik államnak akarata ellenére.

Egyetlen egy hang emelkedik 1848-ban, a mely az összekuszált fogalmak elméleti kibonyolításának helyes útját látja, de e hang nyomtalanul veszeU. el irodalmunkban, közéletünkben.

Szabó Béla (A magyar korona országainak státus jogi és monarchiái állása a pragmatica sanctio szerint.) felállítva a tételt: „Két vagy több állam összekötése nem alapulhat másón, mint vagy pactumokon, vagy fegyveres foglaláson, más összekötést, egyesítési, politikai jogczim nem létezik” (ld. m. 29. l.), elejti a perszonál és reál unió nem világos fogalmait és „ausztriai birodalom nevezet” alatt előforduló „publiko-politikai mysterium” megfejtéséhez fog.

A mai elmélet elérte világossággal kérdezi ő: „Ugyan mondják meg a monarchiai egyesültség tanárai, vajjon a magyar koronái országok úgy vannak-e

csatolva vagy kötve az osztrák tartományokhoz, hogy ezek együtt .... egy szövetségi álladalmat (Bundesstaat) tesznek, vagy úgy .... mint álladalmak szövetsége (Staatenbund), vagy úgy vannak egyesítve, hogy nemzeti frigyserű viszonyaik csak bizonyos, meghatározott föltételek létezéséig igényelhetnek közös biztosítást" mert akkor frigyessült álladalmak (alliirte Staaten) lesznek". (Id. m. 33. l.)

A nagy publicistikus tájékozottsággal, elméiellé írt munka habár a ténkek értékelésében, a pragmatika szankezió természetének meghatározásában, következtetéseiben hibás is, kiinduló pontjára nézve ott áll, a hova még ma sem mondhatjuk, hogy egyértelműleg eljutottunk volna: a két ország kapcsolatának szerződési felfogásához és a reál és perszonál uniónak a szövetséges állam és az államszövetség alfajakénti meghatározásához.

A magyar felfogás megmaradt a perszonál és reál unió siboletje mellett, a melyből oly különbözöket lehet kiolvasm. Így *Virozsil Antal* 1850-ben megjelent *Juris. publ. Itegni Hungariae Specimen Singunlaré*-jában a Magyarország és Ausztria közötti uniót „perpetua et indissolubilisnek” mondja, de hozzá teszi: „interim tarnen unió haec non est reális, aut sic dicta incorporativa, sed personalis aut nominális solum, in persona scilicet ejusdem Imperantis, ... quae seesus etiam non incorporativa audit, i. e. talis, quae unitas civitates unius ejusdemque communis imperantis ac domus regnantis potestati subjicit, nullám tarnen seesus eonstitutionis vel administrationis singularum communionem inducens.” (Td. m. 41. l.)

Ennek ellenére azonban megrovólag említi azok nézetét, a kik szerint csak a nemzet és király között lenne szerződés és Magyarország oly viszonyban állna Ausztria koronájához, mint a német államszövetség valamelyik tagja a német szövetséghez?

De a perszonál unió a tudományból, a napi sajtó és közvélemény köréből az országgyűlés 1861. felirataiba, is bejut mint Magyarország és Ausztria viszonya meghatározó elv s a nemzetnek alkotmánya visszanyeréséért 1860-tól (üi-ig folytatott magasztos és sikeres küzdelmében az irányadó fogalom.

Nem kisebb férfi mint *Deák Fermez* lesz a védője az országgyűlésen, a napi sajtóban (*Pesti Napló* 1865 húsvéti szám. *Budapesti Szemle* 1865, I. füz. *Észrevételek Lustkandl Wenczel munkájára.*) a reál unió ellenében, melyet hagyományos homályosságában kir. leiratok s az imént idézett osztrák tudós hangoztatnak. Azok a közjogi, történelmi botlások, melyeket *Lustkandl* elkövet, a reál uniónak a teljes inkorporációt is jelentő értelme, a vitában Deákot teszik győztesse, mert bár egy hamis fogalommal: a perszonál unióval, védi a történelmileg és jogilag megdönthetlen igazságot: Magyarországnak Ausztriával való szövetsége daczára jogilag sértetlenül megörzött szuverenitását.

E szövetséget azonban kimondani nem akarták vagy nem bírták s e helyett egyedül a fejedelem személyi közösségét hirdető perszonál unióhoz ragaszkodtak vagy azt hitték, mint *Kemény Zsigmond* (*Pesti Napló*, 1868. jun. 18-iki 139. sz.), hogy Deáknak sikerült az államszövetség és szövetséges állam mellett egy harmadik, lényegileg új formáját az államkapcsolatoknak

föltaláni; mert Kemény világosan látta, hogy a perszonál unió hagyományos fogalma nemcsak Magyar- és Osztrákországra, hanem Svéczia és Norvégiára nézve is tarthatatlan. (Pesti Napló 1868. jun. 24-iki sz.)

A magyar állásponttal szemben a réal unió vitatóinak nem volt nehéz, a közösségnek a fejedelem személyén tflmlenő, alkotmányosan is elismert terjedelmét, nevezetesen a közös birtoklásból folyó közös védelmi kötelezettséget, a külügyek közösségét kimutatni.

Nem arról ítélünk itt, mennyiben volt alkotmányunk visszaszerzőinek eljárása az adott viszonyok közt taktikai, az alkotmány helyreállítása szempontjából helyes, hanem az állani állandó természetét kutatjuk. Ennek szempontjából, a fogalmak tisztasága szempontjából kétségtelen, hogy az 1861-iki feliratok nem szólhattak volna egy időben a perszonál unióról, mint oly kapcsolatról, mely az uralkodó házzal, nem pedig Ausztriával is kötött szerződés következtében egyedül az uralkodó ház azonosságában áll és a birodalomról, mely logikai és történelmi értelme szerint is többet jelent, mint az uralkodó' ház közösségét: de nem szólhattak volna közös viszonyokról, a birodalom fenállását illető törvényszabta kötelezettségről, ha a kapocs csak a fejedelem és az uralkodó ház fizikai azonosságában rejlik.

De még kevésbé hivatkozhattak volna a perszonál unió példájaként Svéczia és Norvégiára, hisz hogy csak néhányat említsünk, Norvégia alaptörvénye szerint (38. §.) a norvég államminiszternek s két államtanácsosnak helye és szavazata van a svéd államtanácsban, valahányszor ott a két birodalmat illető ügyek tárgyaltnak, a hadüzenet fölötti tanácskozás végett svéd-norvég államtanács van (20. §.) s Norvégia külügyeinek is a svéd külügyminiszter a kezelője.

A makacs ragaszkodás mindkét részről a perszonál unió fogalmához, mint Magyarország és Ausztria kapcsolatát magyarázó eszközhöz azt hisszük, a következő okoknak tulajdonítható.

A dinasztíának némileg patrimonialis, országúri (landesherrliche) állása Ausztriában, rendkívüli világhatalma, előbb a német birodalomhoz, később a német szövetséghez való viszonya, magyar nemzeti szempontból előnyösebbnek tüntették föl, ha a szerződés a magyar királylyal és házával, nem pedig a korlátlan hatalmú országúrral, illetve a német ügyekbe bonyolított császárral kötöttnek tekintetik.

Ehhez járult, hogy a szent korona közjogi elvének fogalmi továbbképzését, a mely szerint király és nemzet az egységes koronának részér, az első feje, a politikailag jogosult honfiak pedig tagjai, a XVIII. század óta teljesen megakasztották a természetjogi elméletek, melyek az államot az egyesek egyesülő (pactum unionis) és magukat valamely uralkodónak alávető szerződéséből (pactum subjectionis) keletkeztették.

Ezeknek az okoknak volt a következése a ragaszkodás a perszonál unió elméletéhez s a pragmatika szankciónak a király és nemzet közti szerződésként való minősítése.

Mínthogy azonban a magyar közjog szerint a nemzet és királya közti akaratmegegyezés királyi végzeményt, országgyűlési törvényezikket hoz létre,

a pragmatika szankciónak nem törvényi, hanem szerződési jellegét csak figy lehetett fentartani, ha az nem a nemzet és király, hanem a nemzet s a királyi család, a királyi ház közt kötöttnek állíttatik.

A nehézségeket azonban ez a fordulat sem oldja meg, mert a magyar királyi család tagjai sem kötelezheték magukat másként az osztrák tartományok elválaszthatlan s feloszthatlan birtoklására, mint e tartományok szuverenitásának vagy országuraságának várományosai vagy egyszerű patrimonialis jellegű tulajdonosai. De az uralkodó háznak szerződő félként való odaállításából az is következne, hogy a trónörökösödés iránt se törvényileg, se Ausztriával való szerződés útján nem lehetne rendelkezni, hanem csak a trón várományosainak, a királyi család összes tagjainak hozzájárulásával. Vagy a mennyiben a király, mint a netán jogi személynek tekintendő királyi ház képviselője ennek nevében is rendelkezhetné, a trónörökösödési törvényre vonatkozó ténykedéseiben jogosítva lenne nemcsak állami tekintetek szerint, hanem mint háza feje és magánjogi képviselője eljárni.

A perszonál uniónak, mint a két állam közt csak a fejedelem személye által közösséget létrehozó viszonynak, a pragmatika szankciónak mint merőben a király, illetve királyi ház s a nemzet közti szerződésnek odaállítása tette lehetségessé a szenvedélyes vitákat 65 után a közösjegyek tekintetében, mert ha a perszonál unió általi közösség csupán a fejedelem személyében rejlik, akkor – így okoskodtak, nem alaptalanul – az ügyekben való közösség az uniót reálissá változtatja.

Bármily szükséges s a dolog természetében fekvő volt a szándékosan közössé tett fejedelem mellett a közös védelmi kötelezettség, – mert hisz fejedelmeket nem „logikai fogalmak, hanem reális célok miatt szükségeinek a nemzetek – e kötelezettség a perszonál unió kiélesztett, logikailag korrekt fogalmával nem fért oly könnyen össze, mint ezt az olasz segély kérdése 1848-ban is mutatta.

De különösen zavaróvá vált e védelmi kötelezettség, ha elvi magaslatáról leszállítva az élet konkrét valóságában, azaz eszközeiben, mint a külügy és hadügy szervezése tekintetett. Mert ekkor a védelmi kötelezettség, melyet ugyan logikailag véve külön hadsereggel is lehet teljesíteni, de sikeresen mégis csak inkább közös sereggel, közös külügyi szervezettel: a külügynek és hadügynek teljes vagy részbeli közösségét is eredményezheti, melynek rendezését másként, mint a másik állammal való egyezés, szerződés útján nem képzelhetni. Alapjában ugyan éppen ez állott a fejedelem fizikai személyének, a védelemnek közösségére már 1723-ban is, de a dolog lényege az által volt burkolva, hogy a másik államban a fejedelem abszolút hatalmi! országúí: volt.

Mert valamely állam fejedelme nem lehet, ennek az (illámnak akarata ellen, egyúttal más állam, fejedelmévé, nem vállalhat más állam irányában saját állama ellenére védelmi kötelezettséget. Rég tudta ezt a magyar nemzet, ezért kötötte ki Albert választásakor, hogy az országgyűlés beleegyezése nélkül a német királyságot el ne fogadhassa.

Csakugyan az 1865-iki fölíratnak doktrinális szempontból leghitelesebb magyarázója *Deák Ferencz* az 1866. febr. 26-iki ülésben (*Deák beszédei III. köt.*

329. l.) a pragmatika szankcióibeli szerződést olyképen taglalja, hogy az nemcsak a magyar nemzet és királya, hanem az osztrák területek ura között is kötöttnek érthető; még világosabban kifejezi azonban ezt a 67-es bizottság 1867. jan. 28-iki és 29-iki ülésében, midőn *Tisza Kálmán* és *Ghyecz Kálmán* ellenében felszólalt, a kik azt vitatták, hogy a védelmi kötelezettség csak a király személyére, nem annak osztrák tartományaira nézve vállaltatott, a pragmatika szankció csak a magyar nemzet és királya között kötött, és végül nyíltan kimondja, hogy „az egyesülés nemcsak ő felsége személyével, hanem az örökös-tartományokkal is történt. De pusztán a védelem szempontjából”. Hasonlóképpen a legnagyobb határozottsággal állította fel *Horváth, Boldizsár* az 1728. 1., 2., 3. t.-cz.-nek Magyarország és Ausztria közti szerződési természetét.

Mint annak a pártnak kebléből vett igazságügyminiszter, mely az 18(»7. XII. t.-cz.-nek tervezője volt, pártja egyhangú helyeslésével mondotta az 18(»7. márcz. 27. képviselőházi ülésben, hogy téveszme, mintha a nemzet 1723-ban csak királyával, nem pedig egyszersmind az osztrák tartományok urával s ennek képében az osztrák népekkel szerződött volna. „Föladatunk ma nem más, így szólt, mint az teljesitenünk, amit őseink 1723-ban kenteiének lettek volna teljesíteni, ha akkor nem abszolút, hanem alkotmányos fejedelemmel szerződtek volna.”

Mindezen fejlemények által kétségtelenné vált, hogy a kapcsolat Ausztria és Magyarország között két állam kapcsolata, tehát a, perszonál unió oly értelemben, mintha az merőben a fejedelem fizikai személyénél: közösségében állana s a, két államnak is valamelyes kapcsolata nem lenne, fen nem tartható.

Csakugyan a perszonál unió fogalma mindinkább háttérbe szorul, vagy annyira körülíratik, hogy magyarázó erejét elveszti. Így *Kiss István (Magyar Közjog 113. l.)* szerint Ausztria és Magyarország viszonya nem tiszta perszonál unió, *Beksics Gusztáv* szerint (*A dualizmus* 235. l.) nem tiszta, hanem az együtt birtoklással és kölcsönös védelmi kötelezettséggel párosult perszonál unió.

A helyett azonban, hogy a dolog lényege kutattatnék s földérettnek, annak helyére újra szavak, a semmit mondó „közös ügyek”, a „dualizmus” lépnek. *Nagy Ernő (Magyarország közjoga 362-367. l.)* ezzel szemben egészen helyes alapra helyezkedik, midőn két állam kapcsolatát vagy szerződésen alapulónak, vagy azon túlmenőnek jellemzi, de azután a fejedelem személyében való közösséget nem bírja kellőleg e két fő faj alá illeszteni és a real unió fogalmát majdnem oly elmosódottá teszi, a milyen régebben volt.

A „közös ügyek”, „dualizmus” kitételekkel *sem mire sem lehet menni, mert a kérdés csak az állam szuverenitása, ennek egyes funkciói, szervei, tárgyai elemzése által világosítható (el.*

A „közös ügyek”-féle elnevezésben ugyanis össze vannak bonyolítva a szuverenitás funkciói (törvényhozás, kormányzás, igazgatás), szervei (király, parlament, delegációk, minisztériumok) s a szuverenitás tárgyai (közös védelem és ennek eszközei: külkormányzat, hadügyi kormányzat).

Az a kérdés, vajjon a szuverenitás funkcióinak, szerveinek, tárgyainak közössége jelenti-e a kapcsolatba jött szuverenitások összeolvadását, egyesülését

vagy csak szerződési társulásait? Ha az első áll, akkor Ausztria és Magyarország szövetséges állam, ha a második, akkor konföderáció, államok szövetsége.

Két állam szerződése azonban vagy egyszerűen obligatorius természetű, a minő minden véd- és dacszövetség, terület átengedése, hadi sarcz fizetése iránti szerződés, vagy konstitutív természetű, azaz olyan, a mely által új intézmények teremtetnek (közös diplomácia, szövetségi sereg) vagy éppen a szuverenitásnak valamely főszerve alkotati k (szövetségi gyűlés).

Ily konstitutív jellegű az az államszövetség is, a mely a szuverenitás legfőbb funkcióit, a fejedelmeket ugyanarra a fizikai személyre ruházza, vagyis közös fejedelmi orgánomot állít, de annak a két vagy több államra vonatkozó szuverén funkcióit jogilag élesen megkülönbözteti, nehogy a többféle szuverenitás jogosan összeolvasható legyen. Világos azonban, hogy a fejedelem közös li/ikai személyében minden jogi megkülönböztetés ellenére is nem lehet teljesen kizárni a szuverenitások egybefolyását. egymás alá rendelését, különösen ha <zéljaikra nézve ellentét van, miért is a fejedelmi uniók csak akkor lehetségesei.; ha a szövetkező államok érdekazonossága teljes, meg lia a fejedelem a szuverenitásnak nem egyetlen főszerve. Fejedelmi unió két abszolút monarchia kö/it a szuverenitások összeolvadása lesz.

Egyedül a fejedelmi szerv közösségében, még ha a szövetkező államok külön kötelmeket nem vállalnak is, annál kevésbbé alkotnak a, fejedelmen kívül más közös szerveket, megvan a lényeges lehetőség, hogy a szövetkezelt szuverenitások egyikének célja a többiéi rovására érvényesül.

Kossuth Lajos erre a lényre alapította tételét, hogy két korona (két szuverenitás) inkompatibilis egy fejen (egy fejedelmi szervben).

Kossuth álláspontja megdönthetetlen mint elvont államtani tantétel és egyúttal a lehatalmasabb czáfolata a perszonál unió régi elméletének, a mely azt hitte, hogy az ily unió az államoknak semmikép sem kapcsolata.

Alkalmazva Kossuth tantételét a valóságban, gyakorlati értéke először attól függ, vajjon a fejedelem a nemzeti szuverenitásnak egyetlenegy szerve-e? (abszolút fejedelem) avagy más szervekkel együtt (parlament, minisztérium) az? és miként van e szervek között a szuverenitás megosztva? Másodszor attól, van-e a két szuverenitásnak egyenlő, egymást kiegészítő érdeke? Elég erős-e egyik a másik nélkül arra, hogy mint szuverén alany a nemzetek társaságában megálljon?

Hogy már két állam fejedelmi hatalmának egy fizikai személyre ruházása konstitutív jellegű s a két állam szuvevenitása gyakorlási módjának, alkotmányának tényleges egybeházasítani, világos abból, hogy a fejedelmi szerv az állami szervek legfőbbike. Mindenesetre sokkal több az ily kapcsolat, mintha több állam obligatorius szerződést köt örök időkipg tarló közös és együttes védelemre, közös hadevő tartására, mert utóbbi esetben az illető alkotmányok állani hatalmai (fejedelem, törvényhozás, végvehajtó hatalma) semmi módosuláson nem mennek keresztül.

Epp ily konstitutív jellegű volt 1867-ben a delegációk és közös minisztériumok felállítása, mert általuk a két állam szuverenitásaik szerveit, valamint szuverén funkcióik gyakorlási módját egymásra való tekintettel változtatta.

nevezetesen parlamentjeik helyett a delegációk szavazzuk meg a költségek egy részét s ellenőrzik a hadügyi és külügyi kormányzatot, két hadügy- és külügy-miniszter helyett egy-egy gyakorolja, a hadügyi és külügyi feladatokat illetőleg a végrehajtó hatalom bizonyos részét. Ha 48-ban alkotmányváltoztatás volt a minisztérium felállítására, ugyanez volt 1867-ben a közös minisztérium létesítése.

Ezek szerint a fejedelmi hatalomnak ugyanazon fizikai személybe helyezése Ausztriában és Magyarországon ugyanolyan jogi alapon nyugszik, mint a két állam parlamentjei és minisztériumai hatáskörének az a változása, a mely a delegációk, és közös minisztériumok konstituálása következtében beállott: a két állam szövetségén, nemzetközi szerződésén,

Hasonló eredményre jut Polner Ödön (Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. L. fölötté szerző bírálatát, a Magyar Igazságügy 1891. folyamában), ki e viszonyt-elvi szempontból a legbelsőbb s éles elméjű elemzés tárgyává tette s munkája e részben páratlan irodalmunkban.

Az a kis ellenmondás, hogy a perszonál és reál unió-féle minőséghez a régi értelemben ragaszkodik s ezeket az államkapcsolatokat az államszövetség és szövetséges államféle kapcsolatok közé beerőszkolni lehetetlennek tartja s végül mégis Ausztria és Magyarország viszonyát egy szempontból perszonál uniónak, más szempontból államszövetségnek minősíti, mitsein von le a mű becséből.

Magyarország és Ausztria kapcsolata lényegére nézve államszövetség, az államszövetségeknek pedig az az alfaja, a melyet intézményes perszonál uniónak nevezhetni. Ez ma meglehetősen elfogadott nézet. A német elmélet jelentékeny képviselői szintén nem tekintik szövetséges államnak s ha reál uniónak mondják is, mint Jellinek (*Lehre v. d. Staatenvervindung 211-215. l.*), csak onnét van, mert a perszonál unió alatt két állam fejedelmi hatalmának olyan, a/illető államoktól nem szándékolt, történetes találkozását értik egy személybc.i, a minő Anglia és Hannovera közt bekövetkezett, reál unió alatt ellenben azt a kapcsolatot, a melyben több független állam közös védelemre szándékosan s olyformán társulnak, hogy azonegy fizikai személy legyen fejedelmi funkcióik gyakorlója, a ki azonban nem egyesült fejedelmi hatalmat gyakorol, hanem annyit, a hány állam fejeként működik.

Ha azonban a Magyar és Osztrák államok kapcsolatát ma már hazánkban is sokan szövetségnek tekintik is, nagy különbséget tesznek e kapcsolat részei között.

Így az 1723-ban létrejött kapcsolat a fejedelem személyének közösségét, a közös birtoklást és a kölcsönös védelmet illetőleg elismertetik kétoldalú szerződésen nyugvó szövetségnek, nem azonban az 1867. 12. t.-cz.-ben létesített közös intézményeknek szerződési jellege. A közjogi alapon álló ellenzék és kormánypárt e részben egyetértenek.

És pedig abból az okból nem, meri ha ez elismertetnék, Magyarország alkotmányába Ausztriának beleszólása lehetne.

Ugyanis az 1867. 12. t.-cz. a magyar alkotmányban nyilván változást idézett elő a delegációk és a közös minisztériumok által, ha ezek megváltoztatásá-

hoz a magyar nemzetet és királyán kívül másnak, egy harmadik faktornak hozzájárulása kívántatnék, a magyar állam szuverenitása meg lenne törve.

Ámde ha ez állana, akkor minden államszövetség megtörné a szövetező államok szuverenitását, mert az államszövetségnek éppen abban különböznék az államok nemzetközi frigyeitől, obligatórius szerződéseitől, hogy nemcsak bizonyos közös céljuk van s erre nézve magukat szerződésileg pénz- vagy had-erőbeli téteményekre kötelezik, hanem államhatalmuk gyakorlásának, funkcionálásának módját egymásra való tekintettel előre meghatározzák vagy a közös célra való tekintettel közös intézményeket létesítenek.

Ha igaz volna, hogy a közös ügyek vagyis a külügynek, hadügynek meghatározott közössége által, továbbá a két állami hatalmának ezekre vonatkozólag megállapított, a delegációk és közös minisztériumok útján való gyakorlása által a szövetezett államok szuverenitása megtöretnék, a mennyiben ez a közösség csak a másik szerződő fél, Ausztria hozzájárulásával lenne megszüntethető vagy módosítható: akkor e szuverenitás az 1723. 1., 2., 3. t.-cz. által is megtöretett, sőt sokkal inkább megtöretett volna.

Ugyanis ez a t.-cz. az államhatalmak legnagyobbikára, az állami főszervek elsejére, a fejedelmire nézve költötte meg Magyarország szuverenitását, a mennyiben azon egy fizikai személybe helyezte a két állam fejedelmi funkcióját.

Es ha jogilag e két funkciót nem is olvasztotta össze a közös szervben, ha a szerv alakulására (koronázás, az örökösödési jog terjedelme) nézve van is különbség, a két állam alapjában véve azon egy személyhez van kötve a szuverén hatalom fejedelmi legfőbb funkcióit illetőleg s hatalmuk ezen legfőbb organumán egymás beleegyezése nélkül sem változtathatnak.

Épp így ki van véve a közös birtoklásnál fogva az egyik állam hatalma kövéből, „hogy a szuverenitásnak gyakorlatilag főfontosságú attributumát, a területe fölötti rendelkezést a másik nélkül gyakorolhassa. Nem olvadt össze a két államterület, a mint nem olvadt össze a két fejedelmi hatalom sem, de igenis egyik a másikhoz van kötve.

Nem lehet tehát a pragmatika szankció) s az azt kifejtő 1867 12. t.-cz, között oly különbségei lenni, a -minőt a- gyakorlati álla m életben megtenni jónak látnak.

Minden általánosítás veszélyes, mert a kimondott általános elvnek kérelhetetlenül folynak logikai következményei, azért óvakodik tőle helyesen az élet; a tudomány azonban általánosításokból él s az egyes jelenségeket kéntelen általános elvek alá vonni törekedni, azokat a gyakorlattal szemben fentartani, a míg tévedése ki nem mutatattik.

A magyarázat azonban, a melyei Szilágyi Dezső igazságügy miniszter az 1893. okt. 12-iki képviselőházi ülésben arra nézve adott, hogy az 1867. 12. t.-cz. vem szerződés és a melyet elvi részében Apponyi Albert gr. elfogadott, nem tekinthető olyannak, mely az elmélet általánosítását lerontaná.

Szilágyi nem menve vissza arra, mik a közösügyek nevezetesen, hogy azokban egyrészt a szuverén hatalom bizonyos tárgyai (külügy, hadügy), másrészt a szuverén hatalom egyes funkcionális irányai (törvényhozás, kormányzás, igazgatás) rejlenek: a közösügyek egyik csoportjába a pragmatika szank-

cziból folyó kötelezettségek iránti nyilatkozatot (a közös és együttes védelem stb.), a másikba a közösügyek kezelési módját sorozza.

Az elsőket illetőleg elvül állítja föl, hogy azokra nézve a király a nemzetel együtt határoz. Ez kétségtelen, mert hisz a pragmatika szankció, tehát egy nemzetközi szerződés értelmezéséről van szó, a melyet mindegyik szerződő fél oly szuverén joggal magyaráz, mint a melylyel kötötte.

Ellenben a közösügyek kezelési módjára nézve azt a különböztetést teszi, hogy ugyan itt is a király és a nemzet határoz, de e tekintetben határozatainak hatálya attól függ, hogy Ausztria is hasonló kezelési utódokat fogadjon el, mert különben közös intézés lehetetlen.

Ezért nevezetlik, úgymond, a közösügyek kezelési módjainak megállapításához szükséges megegyezés nem szerződésnek, hanem „kétoldalú megállapodásnak, mert a közösügyek teljes hatályú rendezéséhez, a probléma gyakorlati megoldásához mindkét oldalon . . . lényegileg egybehangzó megállapodás kell mindegyik államban.”

De vajjon nem ugyanez áll-e a pragmatika szankcióból folyó jogok és kötelezettségek tekintetében tett deklarációra? Lehet-e hatálya az egyik fél illetén magyarázatának, ha a másik hozzá nem járul? Ha p. o. az egyik fél a közös védelem eszközének, a hadügynek teljes közösségét szerződési kötelezettségnek nyilvánítaná, ha a vám közösségét, az udvartartás közösségét a pragmatika szankcióiból származtatná?

Eltekintve azonban e különböztetéstől, a főkérdés az, szerződési-e a két fél kötelezettsége a közösügyek intézésére nézve, van-e itt egyáltalán kötelezettség? Azt hisszük, elég arra utalni, hogy ha az egyik fél idevonatkozó törvényeinek hatálya attól függ, hogy a másik egyező törvényt alkotson, ha nem is szóval, de ténylek útján szerződést kötnek.

Mert az állam törvényt csak akkor hoz, legfőbb akaratát csak akkor fejezi ki, ha annak hatályossá válására számíthat, ha azonban e hatály egy másik állam egyező akaratától, törvényétől függ, úgy szerződés jött létre, a mely kötelez mindaddig, a míg a két fél közös akaratallal meg nem változtatja.

Különbén az ily kötésnek szerződési jellege sem ad örökké tartó erőt, hisz nemzetközi szerződésről van szó, mely mindig a *rebus sic stantibus* feltétele mellett kötöttik, a melyet tehát a szerződő állam, ha létre, lényeges érdekeire tűrhetetlennek tartja, épp úgy megváltoztathat, mintha törvényét szuverén akaratával módosítja, megszünteti.

Az adott magyarázat annál kevésbbé elégit ki, mert a „kétoldalú megállapodás”-féle kitételnek jogilag egészen bizonytalan az értelme, a jelentősége.

Sőt az újabb német elmélet a szerződés (Vertrag) és az egység, a megállapodás (Vereinbarung) között oly különböztetést kezd tenni, a mely éppen azzal ellenkező eredményre vezet, mini a mit közjogi alapon álló pártok akarnak Binding szerint ugyanis (Die Gründung d. norddeutschen Bundes. Ein Beitrag z. Lehre v. d. Staatenschöpfung (68, 69. l.) a szerződés nem hozza létre a szerződő felek akaratának egyesülését, hanem csak lekötését, ellenben az egység, a megállapodás (Vereinbarung) nem egyéb, mint több, de tartalmilag egyenlő akaratnak egybeolvadása, az egyetlen mód, összakarut létrehozására.

E tan szerint szerződés nem teremthet összakaratot, államot, alkotmányt, de igen a megállapodás; megállapodás szüli az esküdti verdictet, a parlament és kormány egyező határozatát. E tanból azt is lehetne következtetni, hogy az 1867. 12. t.-cz. annál fogva, mert az osztrák alaptörvény a közösügyek rendezéséről lényeges tartalmára nézve vele egyenlő, csakugyan nem szerződés, nem is hatályos törvény, hanem államalkotó (Staatschöpfend) tény, mely az osztrák-magyar államalkotmányt teremti.

Nem szükséges e következtetés helyességét elfogadni, annyi azonban bizonyos, hogy lá az 1867. 12. t.-cz.-nek az államhatalom gyakorlását, funkcionálását tárgyozó része (közösügyek kezelési módja) az osztrák és magyar államok szövetségén kívül állónak tekintetik, szerződési jellegűnek el nem ismertetik: a két állam kapcsolatának minősége úgy szuverenitási (politikai), mint jogi szempontból határozatlanná válik.

TARTALOM.

Előszó	Lap V-XIII.
--------------	----------------

BEVEZETÉS.

1. §. A politikának, mint tudománynak határai.....	1
2. §. A politika tárgya	4
3. §. A politikai tudomány eredményei	14
4. §. A politika módszere	24

I. RÉSZ.

Az országlás és egyéb emberi életjelenségek.

I. Fejezet. Az ember világa.

5. §. Az emberi élet	31
6. §. Az ember eszméje és a jó	33
7. §. Az ember eszméje egyéni és közületi alakjában	35
8. §. Az emberi eszme megvalósulásának különböző irányai a közületben	41
9. §. Az emberi eszme mint szabadság	44

II. Fejezet. Az emberi élet alanyai.

10. §. Az emberiség	61
11. §. Nemzetek és népek	66
12. §. Az egyén	67

177. Fejezet. Az emberiség élete.

13. §. Az emberiség élete nemzetközi élet	69
14. §. Világállam	70
15. §. A nemzetek létjoga	71
16. §. Az úgynevezett politikai nemzet	72
17. §. A nemzeti élet színtere, anyaga, a terület	74
18. §. A nemzetek viszonya egymáshoz	77
19. §. A háború	93
20. §. A világbéke	95

IV. Fejezet. Az egyén élete. (Társadalomtan.)

21. §. Az egyén természete és funkciója	97
22. §. A köz.....	100
23. §. A köz mint javak létrehozója.....	102
24. §. A köz szervezkedése.....	104
25. §. A felsőbbek és alsóbbak	106
26. §. Az egyesek állása, becsülete, hatalma.....	107
27. §. A köz fejlődése a munka által	109
28. §. A köz fejlődése az érdek és szeretet által.....	110
29. §. Az érdek.....	111
30. §. A felebaráti szeretet	114
31. §. Az érdek és felebaráti szeretet viszonya	115
32. §. Az érdek a maga konkrét valóságában, mint felsőbbek és alsóbbak külön érdeke.....	118
33. §. A szeretet a maga konkrét valóságában	120
34. §. Az emberi közület életelve konzervatív és liberális irányában.....	122
35. §. A konzervatív és liberális elv működése a közben.....	125
36. §. A konzervatív és liberális elvek értéke	129
37. §. A köz életrendjének szentesítése a hit, az erkölcs, a jog által.....	132
38. §. A felekezeti és nemzetiségi szükségletek a közben	134
39. §. A társadalmi szervezkedés fajai. A társadalmi szervezetek.....	135
40. §. A társadalmi szervezetek viszonya az emberi öntudat alan- tabb fokán	139
41. §. A társadalmi szervezetek viszonya az emberi öntudat maga- sabb fokán	143
42. §. A közület tagosulása karok és rendek szerint	149
43. §. A munka és a birtok, mint a rendi tagosulás alapja.....	152
44. §. A különböző karok és rendek	158
45. §. A birtok mint az osztálytagosulás alapja.....	161
46. §. A birtokkülömbőség szellemi hatásai	165
47. §. A különböző osztályok	168
48. §. Az osztályonkívüliek	171
49. §. A rendek és osztályok szilárd megalakulása.....	172
50. §. A rendi és osztálytagosulás eredménye.....	174
51. §. A rendek és osztályok viszonya egymáshoz, nevezetesen össz- hangjuk	178
52. §. A rendek és osztályok ellentétei.....	180
53. §. A rendek és osztályok összhangjának fenntartása	182

II. RÉSZ.

Az állam

I. Fejezet. A nemzetek-élete mint országglás.

54. §. Az átmenet az egyén életéből a nemzetébe. A család.....	192
55. §. Az egyén kiválása a családból.....	195
50. §. Az állam kiválása a társadalomból és a családból.....	196

	Lap
57. §. Az állam fogalma és az állami szabadság természete	199
58. §. Az államcél természete	201
59. §. Az állam a legfőbb külső hatalom	202
60. §. Az állam a nemzetnek erkölcsileg is irányzó tevékenysége	205
61. §. Az állam öncél	207
62. §. Állam és vallás	209
63. §. Az állam öncéliségének következményei	211
64. §. Az állam keletkezése	214
<i>II. Fejezet. A nemzet szuverenitása.</i>	
65. §. Az állam személyisége	225
66. §. A személyiség működése	230
67. §. Az intézmények és a hazafiság	247
68. §. Az állam polgárai, alapjellege	249
69. §. Az államszemélyiség életnyilvánulása a szuverenitásban	254
70. §. A szuverenitás korlátlanúsága	256
71. §. A szuverenitás kizárólagossága	260
72. §. A szuverenitás kiszathatatlansága cél és alany szempontjából	261
73. «§. A szuverenitás oszthatatlansága tárgyi szempontból	263
74. §. A szuverenitás felelőtlensége	265
<i>III. Fejezet. A szuverén akarat önálló fõmozzanatai.</i>	
75. §. Államhatalmak	285
76. §. Az államhatalmak viszonya egymáshoz	297
<i>IV. Fejezet. A szuverén akarat önkorlátozása.</i>	
77. §. Az emberi eszme, mint a szuverén akarat korlátja	321
78. §. Alaptörvények a szuverenitás önkorlátozása tekintetében	322
79. §. A szuverenitás önkorlátozásából folyó egyéni alapjogok	324
80. §. A szuverenitás önkorlátozása vallási szempontból	327
81. §. A szuverenitás önkorlátozása az egyházi szabadság szempontjából	332
82. §. A szuverenitás önkorlátozása nemzetiségi szempontból	335
83. §. Az alkotmány	361
<i>1. Fejezet. A szuverenitás birtokosai és alapelvei. (Államformák.)</i>	
81. §. Az állami szuverenitás kifejlődése	363
85. §. Államformák	368
80. §. A sajátlan értelemben vett államformák	370
87. §. A sajátképi államformák. Az arisztokratikus köztársaság	378
88. §. A demokratikus köztársaság	384
89. §. A köztársasági elv alkalmazkodása a tényleges élet körteleményeihez	392
90. §. A választott királyság	393
91. §. A képviseleti demokrácia	394
92. §. Monarchia	397

93. §. Államformák és alkotmányok keletkezése, fejlődése.....	421
94. §. Alkotmi ánybiztosítékok.....	428

III. RÉSZ. Az állam alkotmánya.

I. Fejezet. A törvényhozó hatalom.

95. §. Az egyetemes és egyéni erők érvényesülése a törvényhozásban.....	431
90. §. A törvényhozó szerv képviseleti jellege.....	434
97. §. Az egyén része az állami akaratban.....	437
98. §. A szavazat konkrét alakulása.....	441
99. §. Az általános szavazatjog.....	443
100. §. A kisebbségi képviselet.....	448
101. §. A nők szavazata.....	452
102. §. A vagyoni és értelmi cenzus.....	456
103. §. A szavazatjog meghatározása egy konkrét államban.....	458
104. §. A választási eljárás.....	459
105. §. A választott törvényhozói képviselet. A képviselői tiszttel jellege.....	462
106. §. A választott képviselet működésének tartama.....	464
107. §. A törvényhozó szerv második ága.....	465
108. §. A törvényhozó szerv működési köre.....	486
109. §. Az állami akarat keletkezése a törvényhozó szervben.....	491
110. §. A törvényhozó szerv kiváltságos állása.....	495
111. §. A pártok.....	502

II. Fejezet. A végrehajtó hatalom.

112. §. A végrehajtó funkció külön szervezkedése.....	511
113. §. A végrehajtás mozzanatai, különösen a végrehajtó hatalom és a végrehajtó hatóságok.....	514
114. §. Az általános végrehajtó akarat.....	515
115. §. A szervező akarat.....	518
116. §. Az intéző akarat.....	521
117. §. A karhatalommal kényszerítő akarat.....	523
118. §. A bíraskodás az állami akarat végrehajtása felett.....	526
119. §. A bíraskodás különválása.....	529
120. §. A végrehajtás szervezete.....	534
121. §. Hivatalnoki és önkormányzati végrehajtás.....	538
122. §. Az önkormányzat hatásköre.....	542
123. §. Az önkormányzati végrehajtás egysége.....	551

III. Fejezet. A fejedelmi vagyis államfői hatalom.

124. §. A fejedelmi hatalom szervezete.....	554
125. §. A fejedelmi funkció.....	559

	<i>IV. Fejezet. Az állami főszervek viszonya egymáshoz.</i>	
126. §.	A végrehajtó hatalom felelőssége.....	586
127. §.	A végrehajtó hatalom felelősségének alapja	593
128. §.	A végrehajtó rendeletért való felelősség	698
129. §.	A miniszteri felelősség bírósága.....	603
130. §.	Az állam kormányzása	605
131. §.	A parlamenti kormányzat	608

IV. RÉSZ.

Az államok szuverenitásának kölcsönös megkötése és részbeli egyesülése.

	<i>I. Fejezet. Az államok viszonya egymáshoz.</i>	
132. §.	Államkapcsolatok	618